

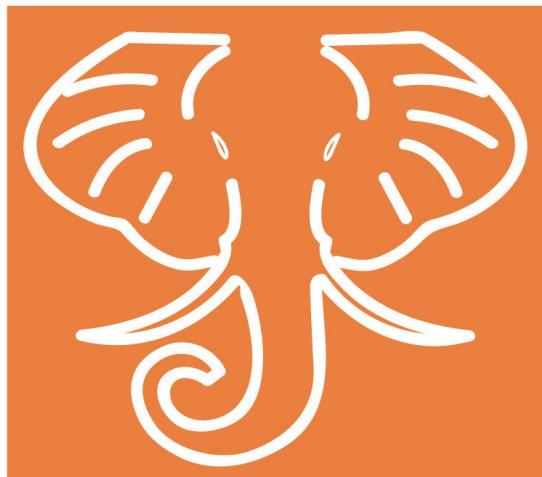
Monumenta antiquae Hungariae. Edidit Ladislaus Lukács.

Lukács, Ladislaus. comp.

Romae, Institutum historicum S.I., 1969-

<http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015049029179>

HathiTrust

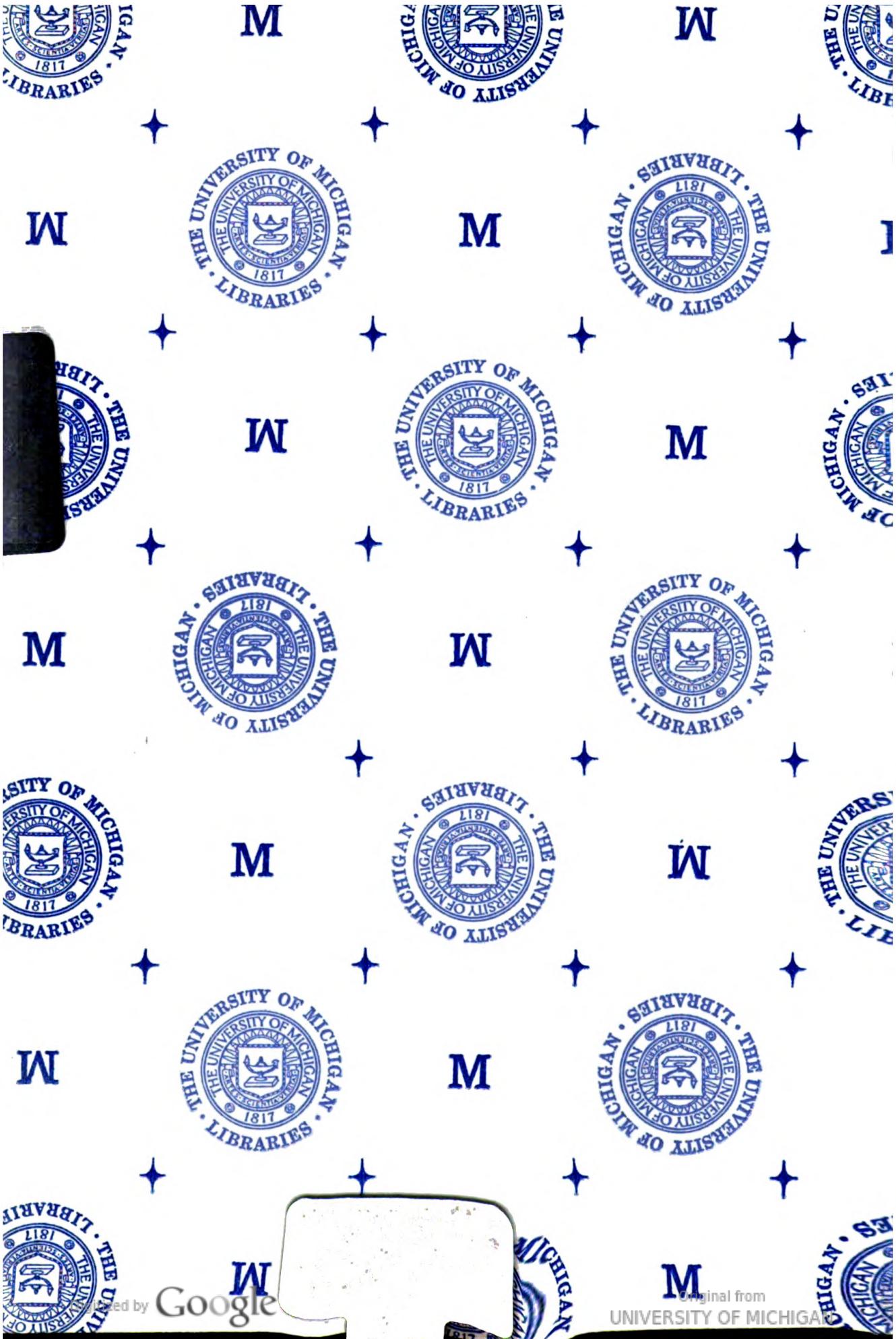
www.hathitrust.org

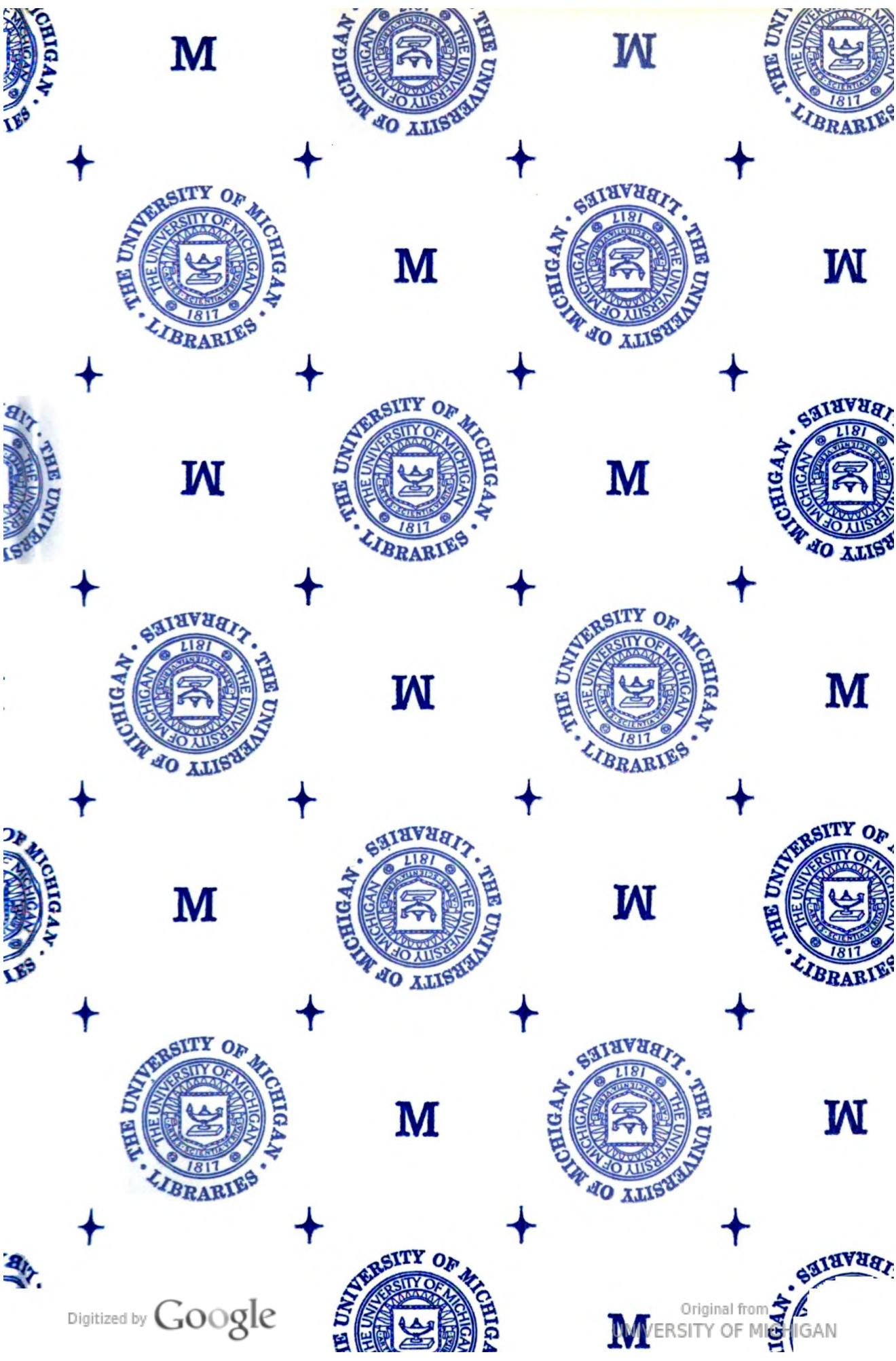
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives

http://www.hathitrust.org/access_use#cc-by-nc-nd-4.0

This work is protected by copyright law (which includes certain exceptions to the rights of the copyright holder that users may make, such as fair use where applicable under U.S. law), but made available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives license. You must attribute this work in the manner specified by the author or licensor (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work). Only verbatim copies of this work may be made, distributed, displayed, and performed, not derivative works based upon it. Copies that are made may only be used for non-commercial purposes. Please check the terms of the specific Creative Commons license as indicated at the item level. For details, see the full license deed at <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

C 550,715

MONUMENTA HISTORICA SOCIETATIS IESU
A PATRIBUS EIUSDEM SOCIETATIS EDITA
VOLUMEN 112

**MONUMENTA
ANTIQUAE HUNGARIAE**

II

(1580-1586)

MONUMENTA HISTORICA SOCIETATIS IESU
A PATRIBUS EIUSDEM SOCIETATIS EDITA

VOLUMEN 112

**MONUMENTA
ANTIQUAE HUNGARIAE
II
(1580-1586)**

ROME
INSTITUTUM HISTORICUM S. I.
Via dei Penitenzieri, 20
1976

MONUMENTA ANTIQUAE HUNGARIAE

László EDIDIT
LADISLAUS LUKÁCS S. I.

II

(1580-1586)

ROMAE
INSTITUTUM HISTORICUM S. I.
Via dei Penitenzieri, 20
1976

73X
3745
.H8
L 952
v. 2

IMPRIMI POTEST

Romae, 3 aprile 1976

SIMON DECLOUX S. I.
Delegatus Praep. Gen. S. I.

IMPRIMATUR

*E Monasterio S. Mariae Cryptae ferratae
die 10 IV 1976*

☩ PAULUS
Archimandrita Ordinarius

OMNIA IURA PROPRIETATIS RESERVANTUR

TIP. ITALO-ORIENTALE «S. NILO» - 00046 GROTTAFERRATA - TEL. 9458311

Gen Lib
Sargent
Libetma
11.8 76
103259-760

INDEX GENERALIS

	PAG.
Index operum impressorum	XXIII
Notae compendiariae	XXIX

INTRODUCTIO GENERALIS

Caput I. De statu politico et religioso Transylvaniae (1580-1586)	1*
Caput II. Historia Societatis Iesu in Transylvania	5*
Caput III. De domiciliis Societatis Iesu in Transylvania	8*
1. Collegium claudiopolitanum. — 2. Residentia albania. — 3. Residentia varadinensis.	
Caput. IV. Fundatio collegii Societatis Iesu in Hungaria	12*
Caput V. P. Possevino et Hungaria	13*
Caput VI. De hac nostra editione	17*
Caput VII. Descriptio codicum	17*

DOCUMENTA

1580

1. Petitiones P. F. Sunyer S.I. prov. a St. Báthory rege, Albae Iuliae 2 ian.	1
2. P. L. Maggio S.I. rect. — G. Draskovics ep., Vienna 6 ian.	5
3. P. F. Sunyer S.I. prov. — P. I. Wujek S.I. sup., Colosmonostrae 7 ian.	6
4. Pt. Gallio card. secr. — I. A. Caligari nunt., Roma 9 ian.	11
5. P. H. Pérez S. I. rect. — P. E. Mercurian S.I. gen., Olomutio 13 ian.	12
6. P. E. Mercurian S.I. gen. — P. H. Blyssem S.I. prov., Roma 15 ian.	13
7. P. F. Sunyer S. I. prov. — P. E. Mercurian S.I. gen., Lelesz 16 ian.	15
8. P. I. Wujek S.I. sup. — P. E. Mercurian S.I. gen., Colosmonostra 27 ian.	17
9. Pt. Gallio card. secr. — I. A. Caligari nunt., Roma 30 ian.	21
10. P. F. Sunyer S.I. prov. — P. E. Mercurian gen., Cracovia 31 ian.	22

	PAG.
11. P. L. Maggio S.I. rect. — G. Draskovics ep., Vienna 31 ian. .	23
12. P. L. Maggio S.I. rect. — G. Draskovics ep., Vienna 7 febr. .	24
13. P. H. Blyssem S.I. prov. — P. E. Mercurian S.I. gen., Graetio 12 febr.	25
14. P. F. Sunyer S.I. prov. — P. E. Mercurian S.I. gen., Pultovia 17 febr.	26
15. P. L. Maggio S.I. rect. — G. Draskovics ep., Vienna 17 febr. .	28
16. I. A. Caligari nunt. — Pt. Gallio card. secr., Varsovia 18 febr. .	29
17. P. E. Mercurian S.I. gen. — P. F. Coster S.I. prov., Roma 20 febr.	31
18. P. S. Szántó S.I. — F. Ranaldi praef. bibl. vat., Claudiopoli 25 febr.	32
19. P. I. Wujek S.I. sup. — P. E. Mercurian S.I. gen., Colosmonos- tra 28 febr.	33
20. P. I. Leleszi S.I. — P. E. Mercurian S.I. gen., Alba Iulia 2 mart. .	37
21. P. F. Sunyer S.I. prov. — P. E. Mercurian S.I. gen., Vlna 16 mart	39
22. I. A. Caligari nunt. — Pt. Gallio card. secr., Varsovia 19 mart. .	40
23. P. L. Odescalchi S.I. — I. A. Caligari S.I. nunt., Colosmonostra 27 mart.	41
24. W. Kovacsóczy canc. — P. F. Sunyer S.I. prov., Alba Iulia 8 apr.	45
25. P. E. Mercurian S.I. gen. — P. H. Blyssem prov., Roma 9 apr. .	47
26. Pt. Gallio card. secr. — I. A. Caligari nunt., Roma 9 apr. . .	47
27. P. I. Wujek S.I. sup. — I. A. Caligari nunt., Colosmonostra 11 apr.	48
28. Gregorius papa XIII — Bulla un. coll. hung. cum germ., Ro- mae 13 apr.	51
29. P. L. Maggio S. I. rect. — G. Draskovics ep., Vienna 17 apr. .	56
30. P. E. Mercurian S.I. gen. — P. St. Drenoczy S.I., Roma 19 apr. .	57
31. P. L. Odescalchi S.I. — I. A. Caligari nunt., Claudiopoli 23 apr.	58
32. P. F. Sunyer S.I. prov. — P. E. Mercurian S.I. gen., Vilna 3 maii .	59
33. P. E. Mercurian S.I. gen. — P. L. Maggio rect., Roma 7 maii .	60
34. St. Báthory rex — Dipl. fund. coll. claud., Vilnae 18 maii .	61
35. P. H. Blyssem S.I. prov. — P. E. Mercurian S.I. gen., Praga 21 mai	66
36. P. F. Sunyer S.I. prov. — P. E. Mercurian S.I. gen., Vilna 24 maii	67
37. P. I. Wujek S.I. sup. — P. E. Mercurian S.I. gen., Colosmo- nostra 28 iun.	68
38. P. F. Sunyer S.I. prov. — P. E. Mercurian S.I. gen., Posnania 30 iun.	72
39. C. Báthory princ. — Litt. don. pro schol. paup., Albae Iuliae 8 iul.	72
40. P. I. Ascherman S.I. — Inform. de Ernesto turca, Viennae 1 aug.	74

	PAG.
41. P. F. Sunyer S.I. prov. — P.O. Mannaerts vic., Braunsberga 10 sept.	76
42. P. L. Odescalchi S.I. — I. A. Caligari nunt., Colosmonostra 30 sept.	78
43. P. I. Wujek S.I. sup. — C. Báthory princ., Colosmonostra sept.	83
44. C. Báthory princ. — Litt. priv. pro coll. claudiop., Albae Iuliae 3 oct.	84
45. C. Báthory princ. — Litt. priv. pro coll. claudiopl., Albae Iu- liae 23 oct.	86
46. I. A. Caligari nunt. — St. Báthory regi, Varsovia 12 nov. . .	87
47. I. A. Caligari nunt. — St. Báthory regi, Varsovia 1 dec. . . .	88
48. L. Maggio S.I. vis. — St. Báthory regi, Pultovia 3 dec. . . .	89
49. P. I. Wujek S.I. sup. — P. O. Mannaerts vic., Colosmonostra 26 dec.	91
50. M. Undó S.I. — Memoriale de Hungaria in fide iuvanda, Ro- mae ex. an.	95
51. P. I. Wujek S.I. sup. — Proventus coll. claud., anno 1580 . .	97
52. P. I. Rabb. S.I. — Litt. ann. prov. pol. S.I., anno 1580 . . .	101
53. H. Ell S.I. — Litt. ann. prov. austr. S.I., anno 1580	103

1581

54. P. L. Odescalchi S.I. — I. A. Caligari nunt., Colosmonostra 25 febr.	104
55. P. I. Wujek S.I. rect. — P. C. Acquaviva S.I. gen., Colosmo- nostra 12 apr.	108
56. St. Báthory rex — Litt. fund. coll. Claudiop., Vilnae 12 maii	112
57. P. M. Thomány S.I. — Sociis prov. austr., Claudiopoli 22 maii	118
58. I. A. Caligari nunt. — Pt. Gallio card. secr., Vilna 27 maii . .	123
59. P.I. Leleszi S.I. — St. Báthory regi, Alba Iulia 28 maii . . .	124
60. P.I. Wujek S.I. rect. — I.A. Caligari nunt., Claudiopoli 29 maii	127
61. P.I. Wujek S.I. rect. — St. Báthory regi, Claudiopoli 29 maii	131
62. P.C. Acquaviva S.I. gen. — Responsa ad quaest. P. Wujek, Roma mense maio	133
63. P.I. Wujek S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 2 iun.	136
64. St. Báthory rex — P.I. Leleszi S.I., Vilna 10 iun.	142
65. St. Báthory rex — P.I. Leleszi S.I., Vilna 12 iun.	143
66. St. Báthory rex — P.I. Wujek rect., Vilna 12 iun.	144
67. P.C. Acquaviva gen. — P.H. Blyssem S.I. prov., Roma 1 iul.	146
68. I.A. Caligari nunt. — Pt. Gallio card. secr., Vilna 15 iul . .	147
69. P.H. Blyssem S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Praga 7 aug.	148
70. P.I. Leleszi S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Alba Iulia 8 aug.	149

	PAG.
71. P.I. Wujek S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 18 aug.	154
72. P.S. Szántó S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 22 aug.	162
73. P.S. Szántó S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 1 sept.	178
74. P.I. Leleszi S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Alba Iulia 13 sept.	200
75. P.I. Wujek S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 19 sept.	204
76. P.I. Wujek S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 20 sept.	206
77. P.I. Wujek S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 21 sept.	208
78. P.S. Szántó S.I. — G. Sirleto card., Claudiopoli 21 sept.	210
79. P.S. Szántó S.I. — F. Ranaldi biblioth. vat., Claudiopoli 21 sept.	211
80. P.A. Possevino S.I. — P.I. Wujek S.I. rect., Plescobia 8 oct.	214
81. St. Báthory rex — P.C. Acquaviva S.I. gen., Plescobia 12 oct.	216
82. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Plescobia 29 oct.	218
83. S. Báthory princ. — Instrum. introd. in bona coll. claud., Claudiopoli 1 nov.	219
84. P.S. Szántó S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 10 dec.	225
85. P.C. Acquaviva S.I. gen. — Responsiones pro P. Wujek rect., Roma 23 dec.	232
86. Litterae annuae prov. pol., anno 1581	233
1582	
87. P.I. Leleszi S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Alba Iulia 10 ian.	235
88. Gregorius papa XIII — P.C. Acquaviva S.I. gen., Romae 25 ian.	237
89. I.F. Bonomi nunt. — Pt. Gallio card. secr., Posonio 13 febr. .	238
90. Pt. Gallio card. secr. — P.A. Possevino S.I., Roma 17 febr. .	239
91. I.F. Bonomi nunt. — Pt. Gallio card. secr., Posonio 20 febr.	240
92. P.S. Szántó S.I. — Memoriale de festis celebrandis, Claudio- poli m. febr.	241
93. P.I.B. Carminata S.I. vis. — Memoriale vis. pro coll. claud., mense febr.	247
94. P.I. Leleszi S.I. — P.I.B. Carminata S.I. vis., Albae Iuliae m. febr.	254
95. P.I.B. Carminata S.I. vis. — Visitatio res. albanae, mense febr.	255
96. P.I.B. Carminata S.I. vis. — Relatio vis. pro P. Gen., mense febr.	257
97. Pt. Gallio card. secr. — I.F. Bonomi nunt., Roma 10 mart.	260
98. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.I. Wujek S.I. rect., Roma 14 mart.	261

	PAG.
99. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Posnania 8 maii	262
100. I.F. Bonomi nunt. — Pt. Gallio card. secr., Vienna 15 maii	263
101. I.F. Bonomi nunt. — Pt. Gallio card. secr., Vienna 22 maii	265
102. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.P. Filippi S.I., Roma 26 maii	267
103. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Varsovia 27 maii	268
104. I.F. Bonomi nunt. — Memoriale pro coll. in Hungaria fundando, m. maio	271
105. P.H. Blysssem S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Praga 5 iun.	273
106. Pt. Gallio card. secr. — I.F. Bonomi nunt., Roma 16 iun.	274
107. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Braunsberga, 26 iun.	276
108. P.I. Wujek S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 29 iun.	277
109. I.F. Bonomi nunt. — S. Radéczi ep. agr., Augusta 26 iul.	279
110. I.F. Bonomi nunt. — N. Telegrdi ep. quinqu., Augusta 26 iul.	280
111. F.D. Giorgi OP — P.I. Wujek S.I. rect., Temesvario 27 iul	281
112. I.F. Bonomi nunt. — S. Radéczi ep. agr., Augusta 22 aug.	284
113. I.F. Bonomi nunt. — N. Telegrdi ep. quinqu., Augusta 24 aug.	285
114. P.I.P. Campano S.I. prov. — Pt. Gallio card. secr., Varsovia 24 aug.	286
115. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Varsovia 24-25 aug.	289
116. I.F. Bonomi nunt. — N. Telegrdi ep. quinqu., Augusta 3 sept.	292
117. P.I.P. Campano prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Lublino 3 sept.	294
118. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Romae 15 sept.	297
119. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Iaroslavia 21 sept.	299
120. P.I. Wujek S.I. rect. — P.I.P. Campano S.I. prov., Claudiopoli 9 oct.	300
121. P.S. Szántó S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 19 oct.	304
122. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Iaroslavia 22 oct.	323
123. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.I.N. Donio rect., Roma 23 oct.	323
124. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Varsovia 24 nov.	324
125. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Varsovia 1 dec.	325
126. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.H. Blysssem S.I. prov., Roma 3 dec.	327
127. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.C. Pigenat prov., Roma 4 dec.	328
128. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Varsovia 7 dec.	329
129. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Varsovia 7 dec.	331

	PAG.
130. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.I.P. Campano S.I. prov., Roma 14 dec.	332
131. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.H. Blyssem S.I. prov., Roma 15 dec.	333
132. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Pultovia 29 dec.	334
133. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.B. Sfondrato S.I., Roma 30 dec.	336
134. Catalogus festorum in Transylv. celebrandorum, anno 1583	338
135. P.I. Wujek S.I. rect. — Puncta litt. an. coll. claud., anno 1582	344
136. P.I. Leleszi S.I. — Puncta litt. ann. resid. albens., anno 1582	347
1583	
137. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Cracovia 1 ian. .	350
138. P.H. Blyssem prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Graetio 1 ian.	351
139. St. Báthory rex — Litt. priv. pro S.I. in Transylv., Nepolomicii 8 ian.	353
140. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Cracovia 13 ian.	354
141. P.H. Blyssem S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vienna 14 ian.	355
142. P.V. Schreck S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 14 ian.	357
143. P.A. Possevino S.I. — A. Báthory, Cracovia 17 ian.	363
144. A. Bolognetti nunt. — P. Guastavillani card., Cracovia 20 ian.	364
145. I.F. Bonomi nunt. — P.A. Possevino S.I., Vienna 26 ian. . .	367
146. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Nepolomicii 26-7 ian.	370
147. St. Báthory rex — Litt. don. pro S.I. Albae Iuliae, Nepolomicii 27 ian.	373
148. St. Báthory rex — Litt. priv. pro coll. claud., Nepolomicii 28 ian.	374
149. St. Báthory rex — Litt. don. pro coll. claud., Nepolomicii 28 ian.	376
150. St. Báthory rex — Defensio cathol. in Transylv., Nepolomicii 28 ian.	377
151. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Pul- tovia 28 ian.	379
152. St. Báthory rex — Litt. de rebus S.I. in Transylv., Nepolomicii 29 ian.	380
153. St. Báthory rex — P.C. Acquaviva S.I. gen., Nepolomicii 1 febr.	382
154. P.A. Possevino S.I. — A. Báthory, Nepolomicii 2 febr. . .	383
155. P.A. Possevino S.I. — A. Bolognetti nunt., Nepolomicii 2 febr.	384

156. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquavia S.I. gen., Pul-	
tovia 4 febr.	385
157. Gregorius papa XIII — Dipl. erect. semin. claudiop., Romae	
5 febr.	386
158. P.A. Possevino S.I. — I.F. Bonomi nunt., Nepolomicii	
10 febr.	391
159. St. Báthory rex — Litt. fund. semin. claudiop., Nepolomicii	
13 febr.	393
160. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Nepolomicii	
13 febr.	395
161. P.A. Possevino S.I. — St. Báthory regi, Bartfa 19 febr.	402
162. P.O. Mannaerts S.I. vis. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vienna	
23 febr.	404
163. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.H. Blyssem S.I. prov., Roma	
24 febr.	405
164. P.C. Acquaviva S.I. gen. — Dispens. super irregul. claudiop.,	
Romae 28 febr.	406
165. P.A. Possevino S.I. — St. Báthory regi, Albae Iuliae 6 mart.	406
166. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Alba Iulia 6 mart	413
167. S. Báthory princ. — Gregorio papa XIII, Alba Iulia 7 mart.	415
168. Senatores Transylv. — Gregorio papa XIII, Alba Iulia	
11 mart.	416
169. Pt. Gallio card. secr. — P.A. Possevino S.I., Roma 12 mart. .	417
170. P.S. Szántó S.I. — Modi iuvandi coll. Claudiopolis, Claudiopoli	
15 mart.	418
171. P.A. Possevino S.I. — Ratio administr. sem. claud., Claudio-	
poli 18 mart.	423
172. P.A. Possevino S.I. — Leges sem. pont., anno 1583	432
173. Pt. Gallio card. secr. — P.A. Possevino S.I., Roma 19 mart	
174. P.V. Schreck S.I. — P.A. Possevino S.I., Claudiopoli mense	
martio	439
175. P.M. Thomány S.I. — Modi administr. bona coll. claud.,	
Claudiopoli, m. mart	440
176. P.M. Thomány S.I. — Modi Transylv. in fide iuvanda, Claudio-	
poli, mense mart.	442
177. P.C. Acquaviva S.I. gen. — L. Visconti procur., Romae 1 apr.	
178. P.H. Blyssem S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Grae-	
tio 2 apr.	448
179. Pt. Gallio card. secr. — P.A. Possevino S.I., Roma 9 apr. .	
180. P.A. Possevino S.I. — Gregorio papae XIII, Olomutio 12 apr.	
181. P.B. Sfondrato S.I. — P.P. Filippi S.I., Temesvario 12 apr.	
182. P.A. Possevino S.I. — St. Báthory regi, Olomutio 13 apr.	
183. S. Báthory princ. — Patribus Albae residentibus, Albae Iu-	
liae 13 apr.	459
184. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Bruna 17 apr.	
	461
	462

	PAG.
185. P.A. Possevino S.I. — Memoriale de iuvanda Livonia et Transylv., Posonio 21 apr.	469
186. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Posonio 26 apr.	472
187. P.A. Possevino S.I. — St. Báthory regi, Posonio 26 apr. . .	473
188. P.O. Mannaerts S.I. vis. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vienna 26 apr.	474
189. P.A. Possevino S.I. — I. Dobó, Posonio 27 apr.	475
190. P.H. Blyssem S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vienna 29 apr.	477
191. P.A. Possevino S.I. — De loco praepos. thurocz. iudicium, mense apr.	478
192. P.A. Possevino S.I. — N. Báthory, Posonio 5 maii . . .	483
193. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vilna 5 maii	484
194. P.P. Filippi S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Ragusa 10 maii	487
195. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vilna 15 maii	488
196. P.H. Blyssem S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Olomutio 18 maii	489
197. S. Báthory princ. — Confirm. introd. in poss. horti, Albae 19 maii	490
198. P.H. Blyssem S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Praga 12 iul.	494
199. P. M. Laterna S.I. — P.I. Leleszi S.I., Nepolomicii 12 iul.	496
200. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Cracovia 16 iul.	498
201. Gregorius papa XIII — Bulla confirm. don. resid. alben., Romae 1 aug.	501
202. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.F. Capece rect., Roma 1 aug. .	507
203. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Cracovia 1 aug.	508
204. P.A. Possevino S.I. — A. Bolognetti nunt., Cracovia 7 aug.	509
205. Gregorius papa XIII — Bulla confirm. don. coll. claud., Romae 13 aug.	510
206. P.A. Possevino S.I. — P.O. Mannaerts S.I. vis., Cracovia 15 aug.	515
207. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.H. Blyssem S.I. prov., Roma 24 aug.	516
208. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Lublino 26 aug.	517
209. Pt. Gallio card. secr. — P.A. Possevino S.I., Roma 3 sept. .	518
210. P.T. Sailly S.I. — Litt. ann. de miss. P. Possevino, 4 sept. .	519
211. St. Báthory rex — P.C. Acquaviva S.I. gen., Cracovia 8 sept.	541
212. Pt. Gallio card. secr. — A Bolognetti nunt., Roma 10 sept.	542
213. St. Báthory rex — Praesidibus Transylvaniae, Cracovia 11 sept.	544
214. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Cracovia 11 sept.	545

	PAG.
215. P.A. Possevino S.I. — N.I. Brasch secr. reg., Cassovia 15 sept.	547
216. P.A. Possevino S.I. — G. Bornemissza ep. varad., Cassovia m. sept.	548
217. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Cassovia 4 oct. .	550
218. P.F. Capeci S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Cracovia 5 oct.	552
219. I.F. Bonomi nunt. — Pt. Gallio card. secr., Vienna 11 oct. .	553
220. P.A. Possevino S.I. — St. Báthory regi, Cassovia 19 oct. . .	554
221. P.A. Possevino S.I. — A. Bolognetti nunt., Cassovia 20 oct.	556
222. P.H. Blyssem S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vienna 24 oct.	560
223. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Cassovia 24 oct.	562
224. P.P. Filippi S.I. — P.C. Acquaviva S.I., Ragusa 31 oct. . .	563
225. P.A. Possevino S.I. — Ernesto archiduci, Cassovia 5 nov. .	564
226. St. Báthory rex — P.I.P. Campano prov., Brestae 8 nov. . .	566
227. A. Bolognetti nunt. — P.A. Possevino S.I., Bresta 10 nov. . .	568
228. P. P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I., gen., Cracovia 13 nov.	569
229. P. A. Possevino S.I. — S. Matéssy praep., Cassovia 21 nov. . .	574
230. P.M. Quadrio med. — P.A. Possevino S.I., Claudiopoli 2 dec.	576
231. P.A. Possevino S.I. — A. Bolognetti nunt., Cassovia 9 dec. .	578
232. Pt. Gallio card. secr. — P.A. Possevino S.I., Romae 10 dec.	579
233. P.A. Possevino S.I. — St. Báthory regi, Cassovia 10 dec. . .	580
234. P.A. Possevino S.I. — V. Kovacsóczy canc. Transylv., Cas- sovia 10 dec.	583
235. P.A. Possevino S.I. — I.F. Bonomi nunt., Cassovia 19 dec. . .	586
236. P.A. Possevino S.I. — Capitulo eccl. agriensi, Cassovia 22 dec.	602
237. P.A. Possevino S.I. — St. Báthory regi, Cassovia 29 dec. . .	603
238. P.A. Possevino S.I. — A. Bolognetti nunt., Cassovia 29 dec.	606
239. P.F. Capeci S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 31 dec.	607
240. P.I. Wujek S.I. — Puncta litt. ann. coll. claud., anno 1583	610
241. P.I. Leleszi S.I. — Puncta litt. ann. resid. albens., anno 1583	612

1584

242. Catalogus person. S.I. in Transylv., 1 ian.	614
243. S. Matéssy ep. chan. — P.A. Possevino S.I., Lelesz 2 ian. . .	621
244. P.A. Possevino S.I. — S. Matéssy ep. chan., Cassovia 5 ian.	624
245. S. Báthory rex — P.A. Possevino S.I., Grodna 6 ian. . . .	625
246. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Cassovia 6 ian.	627
247. P.A. Possevino S.I. — P.M. Laterna S.I., Bartva 22 ian.	628
248. S. Reszka can. — A. Baronowski secr. reg., Roma 27 ian.	629
249. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.A. Possevino S.I., Alba Iulia 7 febr.	630
250. P.S. Szántó S.I. — P.A. Possevino S.I., Claudiopoli m. febr.	636

	PAG.
251. St. Báthory rex — P.C. Acquaviva S.I. gen., Grodna 10 febr.	642
252. P.I.P. Campano S.I. prov. — A. Bolognetti nunt., Alba Iulia 10 febr.	643
253. P.F. Capeci S.I. — A. Bolognetti nunt., Alba Iulia 10 febr.	646
254. Pt. Gallio card. secr. — P.A. Possevino S.I., Roma 12 febr.	651
255. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Cracovia 12 febr.	652
256. P.A. Possevino S.I. — St. Báthory regi, Cracovia 17 febr.	655
257. P.A. Possevino S.I. — A Bolognetti nunt, Cracovia 20 febr.	657
258. I.F. Bonomi nunt. — Pt. Gallio card. secr., Praga 21 febr. . .	658
259. P.I.P. Campano S.I. prov. — A. Bolognetti nunt., Claudiopoli 26 febr.	660
260. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I., Claudiopoli 27 febr.	662
261. P.F. Capeci S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I., gen. Claudio- poli 27 febr.	671
262. Cives cath. varad, — P.C. Acquaviva S.I. gen., Varadino 3 mart.	681
263. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Iaroslavia 31 mart.	683
264. P.H. Blyssem S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Graetio 3 apr.	691
265. P.I.P. Campano S.I. prov. — St. Báthory regi, Iaroslavia 3 apr.	692
266. P.H. Blyssem S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vienna 20 apr.	694
267. R.F. Nogarola comes — P.A. Possevino S.I., Vienna 20 apr.	695
268. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.A. Possevino S.I., Roma 3 maii	696
269. A. Bolognetti nunt. — Pt. Gallio card. secr., Grodna 14 maii	697
270. Pt. Gallio card. secr. — I.F. Bonomi nunt., Roma 26 maii	698
271. P.I.P. Campano S.I. prov. — A. Bolognetti nunt., Calissii 31 maii	700
272. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Praga 16 iun.	701
273. I.F. Bonomi nunt. — Pt. Gallio card. secr., Praga 19 iun.	703
274. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Praga 24 iun.	705
275. I.F. Bonomi nunt. — N. Pálffy comiti, Praga 30 iun. . .	707
276. P.I.P. Campano S.I. prov. — A. Bolognetti nunt., Grodna 3 iul.	709
277. S. Reszka can. — St. Báthory regi, Roma 4 iul.	710
278. Pt. Gallio card. secr. — P.A. Possevino S.I., Roma 14 iul.	711
279. I.F. Bonomi nunt. — N. Pálffy comiti, Praga 20 iul. . .	713
280. I.F. Bonomi nunt. — N. Pálffy comiti, Praga 22 iul. . .	714
281. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Pultovia 25 iul.	716
282. I.F. Bonomi nunt. — N. Telegdi ep. quinqu., Praga 20 aug.	717
283. I.F. Bonomi nunt. — Pt. Gallio card. secr., Praga 28 aug. .	719
284. P.B. Viller S.I. — I.F. Bonomi nunt., Olomutio 22 sept. .	721

PAG.

285. St. Báthory rex — P.C. Acquaviva S.I. gen., Grodna 28 sept.	722
286. I.F. Bonomi nunt. — N. Pálffy comiti, Praga 25 oct.	723
287. P.F. Capeci S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 12 nov.	724
288. P.I.P. Campano S.I. prov. — P. Leleszi S.I., Vilna 12 dec. . .	727
289. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vilna 15 dec.	728

1585

290. P.T. Sailly S.I. — Litt. ann. miss. P. Possevino S.I., ineun- te anno	731
291. P.S. Szántó S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Varadino 5 ian.	738
292. P.F. Capeci S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Clau- diopoli 6 ian.	748
293. P.I. Ardonphus S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudio- poli 27 ian.	753
294. St. Báthory rex — P.C. Acquaviva S.I. gen., Varsovia 12 febr.	757
295. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Pul- tovia 15 febr.	758
296. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Varso- via 19 febr.	762
297. P.A. Possevino S.I. — Pt. Gallio card. secr., Varsovia 19 19 febr.	763
298. P.M. Laterna S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Varsovia 19 febr.	765
299. P.M. Pitačić S.I. — P.H. Blyssem S.I. prov., Praga m. febr.	767
300. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Var- sovia 5 mart.	769
301. P.F. Capeci S.I. rect. — P.H. Piatti S.I., Claudiopoli 10 mart.	772
302. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.H. Blyssem S.I. prov., Roma 4 apr.	783
303. M. Milanesi S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 15 apr.	785
304. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Braunsberga 27 apr.	788
305. St. Báthory rex — P.I. Leleszi S.I., Nepolomicii 10 maii . .	790
306. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Braunsberga 25 maii	791
307. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Pos- nania 14 iun.	795
308. P.A. Possevino S.I. — H. de Buoi nunt., Vilna 2 iul. . . .	797
309. P.I. Leleszi S.I. — P.I.P. Campano S.I., Alba Iulia 21 iul.	798

	PAG.
310. P.I. Leleszi S.I. — P.I.P. Campano S.I., Alba Iulia 25 iul.	800
311. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.H. Blyssem S.I., Roma 26 iul.	802
312. P.M. Thomány S.I. P.I.P. Campano S.I. prov., Alba Iulia 29 iul.	803
313. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Cra- covia 3 aug.	804
314. M. Milanesi S.I. — P.I.P. Campano S.I. prov., Claudiopoli 8 aug.	805
315. P.F. Capeci S.I. rect. — P.I.P. Campano S.I. prov., Claudio- poli 9 aug.	809
316. P.H. Fanfonio S.I. — P.I.P. Campano S.I. prov., Claudio- poli 9 aug.	818
317. P.V. Ladó S.I. — P.I.P. Campano S.I. prov., Claudiopoli 9 aug.	821
318. St. Báthory rex — Litt. don. pro coll. varad., Nepolomicii 14 aug.	823
319. St. Báthory rex — Senatui civ. claudiop., Nepolomicii 17 aug.	825
320. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Ne- polomicii 26 aug.	826
321. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Nepolo- micii 26 aug.	829
322. P.A. Possevino S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vilna 27 aug.	832
323. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Ducla 24 sept.	837
324. C. Francken — Patribus S.I. vienn., Cassovia 26 sept.	842
325. Senatus civ. claud. — P.I.P. Campano S.I. prov., Claudio- poli 19 nov.	845
326. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 1 dec.	846
327. F. Nogarola comes — P.I.P. Campano S.I. prov., Cassovia 1 dec.	851
328. P.H. Blyssem S.I. — P.C. Acquaviva S.I., Graetio 21 dec.	852
329. A. Polosticzay — P.C. Acquaviva S.I. gen., 31 dec.	853
330. Ex litt. ann. prov. pol. a. 1585	857

1586

331. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Bistrica 15 ian.	868
332. P.I. Ardelphus S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli 28 ian.	874
333. P. F. Capeci S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudio- poli 29 ian.	876
334. S. Báthory princ. — P.I.P. Campano S.I. prov., Alba Iulia 28 febr.	879
335. St. Báthory rex — P.I.P. Campano S.I. prov., Grodno 23 febr.	880

	PAG.
336. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Ia-	881
rosavia 28 febr.	
337. P.F. Capeci S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli	885
15 mart.	
338. P.I. Leleszi S.I. — P.I.P. Campano S.I. prov., Alba Iulia	888
10 apr.	
339. P.I. Wujek S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Cracovia 15 apr.	890
340. P.G. Bader S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Grae-	891
tio 19 apr.	
341. P.I.N. Donius S.I. rect. — P.G. Acquaviva S.I. gen., Vien-	892
na 20 apr.	
342. F. Sivori — P.C. Acquaviva S.I. gen., Satmarino 20 apr. . .	895
343. P.G. Bader S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vienna	898
26 apr.	
344. P.G. Bader S.I. prov. — Ernesto archiduci, Vienna 27 apr.	900
345. M. Milanesi S.I. — P.A. Brock S.I., Claudiopoli 29 apr. . .	901
346. Petrus Cercel princ. Valachiae — P.A. Possevino S.I., m.	907
apr.	
347. G. Draskovics card. — P.I.N. Donio S.I. rect., 1 maii . . .	910
348. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen.,	911
Cracovia 10 maii	
349. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.G. Bader S.I. prov., Roma	915
15 maii	
350. P.I.N. Donius S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vienna	916
17 maii	
351. Rudolphus II imperator — Litt. don. praepos. thurocz.,	918
Pragae 19 maii	
352. P.F. Capeci S.I. rect. — P.I.P. Campano S.I. prov., Claudio-	921
poli 20 maii	
353. P. P. Szydlowski S.I. — P.I.P. Campano S.I. prov., Varadino	922
21 maii	
354. P.G. Bader S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Praga	932
8 iun.	
355. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Grodno	933
16 iun.	
356. P.V. Ladó S.I. — P.I.P. Campano S.I. prov., Claudiopoli	935
24 iun.	
357. P.G. Bader S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Olomu-	938
tio 29 iun.	
358. P.H. Fanfonio S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Claudiopoli	938
m. iun.	
359. P.I.P. Campano S.I. prov. — Conventio cum Rege de coll.	
varad., m. iun.	
360. P.G. Bader S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Olomutio	942
16 iul.	943

	PAG.
361. P.I.N. Donius S.I. rect. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vienna 17 iul.	945
362. St. Báthory rex — G. Sibrik cap. varad., Grodno 22 iul. . .	951
363. P. Pallavicino S.I. et P. Hoffaeus S.I. — Censurae de P. Possevino, Transylvania, mense iulio	953
364. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vilna 10 aug.	959
365. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.G. Bader S.I. prov., Roma 21 aug.	963
366. P.A. Busau S.I. — P.P. Skarga S.I., Kövár 21 aug.	965
367. St. Báthory rex — P.C. Acquaviva S.I. gen., Grodno 29 aug.	972
368. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Grodno 6 sept.	974
369. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vilna 10 sept.	976
370. P.S. Zabielski S.I. — P. M. Laterna S.I., Alba Iulia 23 sept.	980
371. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Grodna, m. sept.	982
372. M. Milanesi S.I. — P.I.P. Campano S.I. prov., mense sept.	985
373. P.A. Possevino S.I. — Relatio de strage in Transylv., Ro- mae exeunte sept.	994
374. P.G. Bader S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vienna 9 oct.	996
375. P.I. Wujek S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Pultovia 26 oct.	997
376. P.C. Acquaviva S.I. gen. — P.F. de Fabi S.I. prov., Neapol- m. oct.	998
377. P.G. Bader S.I. prov. — P.G. Acquaviva S.I. gen., Vienna 15 nov.	999
378. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Grodna 4 dec.	1000
379. P.M. Laterna S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Grodna 9 dec.	1005
380. P.I.P. Campano S.I. prov. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vilna 15 dec.	1007
381. P.M. Laterna S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Grodna 15 dec.	1008
382. P.I.P. Campano S.I. — P.C. Acquaviva S.I. gen., Vilna 19 dec.	1011
383. Catal. soc. in Transylv. peste extinxorum, m. sept.	1013
 Appendix I — Status personalis domiciliorum S.I. in Transylv., primo semestri 1586	1018
 Appendix II — Elenchus sociorum qui ex regnis olim corona hungarica unitis in Societate Iesu vixerunt (1581-1586)	1021
 Appendix III — M. Milanesi S.I. — Delineationes seminarii claudiop. et collegii albensis, annis 1584-1586	1028

ILLUSTRATIONES

	PAG.
Imago situs seminarii claudiopolitani S.I. (1584)	1035
Imago aedificii seminarii claudiopolitani S.I. (1584)	1036
Imago collegii S.I. Albae Iuliae (1586)	1037
Imago secundae contignationis collegii Albae Iuliae	1038
Altera imago eiusdem collegii Albae Iuliae	1039
Imago secundae contignationis collegii Albae Iuliae	1040
Index personarum, rerum et locorum	1041

INDEX OPERUM IMPRESSORUM

- ÁLDÁSY, Antoine. — *La généalogie de la famille Báthory*. In: *Étienne Báthory. Annuae litterae Societatis Iesu anni 1583*. Romae 1585.
- ASTRAIN, Antonio, S.I. — *Historia de la Compañía de Jesús en la Asistencia de España*. I-VII. Madrid 1902-1925.
- ASZTALOS, Nicola. — *Storia dell'Ungheria*. Milano 1937.
- BALOGH, Augustus Florianus. — *Beatissima Virgo Maria, Mater Dei, quae Regina et Patrona Hungariarum* I-II. Agriae 1873-76.
- BASCAPÉ, Giacomo. — *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*. Roma 1931.
- *Le condizioni dell'Ungheria nel 1584 secondo una relazione di Antonio Possevino*. — In: *L'Europa Orientale* 14 (1934) 17-33.
- BÉL, Matthias. — *Notitia Hungariae novae historico-geographica* I-II. Viennae 1735-36.
- BIAUDET, Henry. — *Les nunciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648*. Helsinki 1910.
- BOD, Petrus. — *Historia hungarorum ecclesiastica...*; ed. L. W. E. RAUWENHOFF, adiuvante C. SZALAY. Lugduni Batavorum 1888.
- BORATYŃSKI, Ludovicus. — *I. A. Caligarii, nuntii apostolici in Polonia, epistolae et acta (1578-1581)*. Cracoviae 1915. (= *Monumenta Poloniae Vaticana* IV).
- BRAUNSBERGER, Otto, S.I. — *Beati Petri Canisii S.I. epistulae et acta VIII (1581-1597)*. Friburgi Brisgoviae 1923.
- BUISSON, Répertoire des ouvrages pédagogiques du XVIe siècle. Paris 1886.
- CANTIMORI, Delio. — *Eretici italiani del cinquecento*. Firenze 1939.
- *Profilo di Giorgio Biandrata saluzzese*. In: *Bollettino storico-bibliografico subalpino* 38 (1936) 352-402.
- COEMANS, Augustus, S.I. — *Breves notitiae de instituto, historia, bibliographia Societatis*. Bruxellis 1937^a.
- Constitutiones Societatis Iesu v. *Monumenta Historica S.I.*
- COSTIL, Pierre. — *André Dudith, humaniste hongrois, sa vie, son oeuvre et ses manuscrits grecs*. Paris 1935.
- DIVÉKY, Adrien de. — *Les hongrois en Pologne à l'époque d'Étienne Báthory*. — In: *Étienne Báthory* 105-132.
- DORIGNY, J., S.I. — GHEZZI, N., S.I. — *Vita del P. Antonio Possevino della Compagnia di Gesù* I-II. Venezia 1749.
- DUHR, Bernhard, S.I. — *Geschichte der Jesuiten in der Ländern deutscher Zunge* I. Freiburg im Breisgau 1907.
- EHSES-MEISTER. — *Nuntiaturberichte aus Deutschland*. I Abt. - I B: Die Kölner Nuntiatur. Paderborn 1895.
- Encyclopédia Cattolica* I-XII. Romae 1948-1954.

- ESTREICHER, Karol. — *Bibliografia Polska I-XXVII*. Kraków 1870-1929.
- Étienne Batory, roi de Pologne, prince de Transylvanie. — Cracovie 1935.
- FARLATI, Daniel, S.I. — *Illyricum Sacrum V*. Venetiis 1775.
- FARRELL, Allan P. — *The Jesuit Code of Liberal Education*. Milwaukee 1938.
- FELL, Georg, S.I. — *Pädagogische Schriften von Antonio Possevin S.I.* (= Bibliothek der katholischen Pädagogik XI: Der Jesuiten Perpiñá, Bonifacius und Possevin ausgewählte pädagogische Schriften). Freiburg im Breisgau 1901.
- FERMENDŽIN, E. — *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*. Zagrabiae 1892.
- FIRPO, L. — *Christian Francken antitrinitario*. — In: *Bollettino della Società di Studi Valdesi* 78 (1959) n. 107 p. 27-35.
- FOLEY, Henry, S.I. — *Records of the English Province of the Society of Jesus VII 1-2*. London 1882-83.
- FOUQUERAY, Henri, S.I. — *Histoire de la Compagnie de Jésus en France I-V*. Paris 1910-1925.
- FRAKNÓI Vilmos. — *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkel* (De necessitudinibus Hungariae cum Sede Apostolica) III. Budapest 1903.
- *Magyar országgyűlési emlékek* [Monumenta comitiorum regni Hungariae] VII (1582-1587) Budapest 1881 [= Monumenta Hungariae Historica].
- FRIEDWAGNER, Matthias. — *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*. — In: *Zeitschrift für romanische Philologie* 54 (1934) 641-715.
- FUXHOFFER, Damianus, OSB. — *Monasteriologia regni Hungariae I-II*. Pestini 1858-1869.
- G[ARCIA] VILLOSLADA, Riccardo, S.I. — *Storia del Collegio Romano dal suo inizio (1551) alla suppressione della Compagnia di Gesù* (1773). Roma 1954.
- GAUCHAT, *Hierarchia catholica IV*. Monasterii 1935.
- GILMONT, Jean-François, S.I. — *Les écrits spirituels des premiers jésuites*. Roma 1961 [= Subsidia ad historiam S.I. n. 3].
- GOETSTOUWERS, J. B., S.I. — *Trois jésuites flamands en Allemagne*. AHSI 21 (1952) 117-46.
- GULIK, Guilelmus, van — EUBEL, Conradus. — *Hierarchia catholica mediæ aevi III*. Saeculum XVI. Monasterii 1910.
- GULYÁS Pál. — *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV és XVI században* [Historia artis typographicae in Hungaria saeculis XV et XVI]. Budapest 1929.
- HANSEN, Josef. — *Nuntiaturberichte aus Deutschland III Abt. / I B.: Der Kampf um Köln 1576-1584*. Berlin 1892.
- *Nuntiaturberichte aus Deutschland. III Abt./II B.: Der Reichstag zu Augsburg im Jahre 1582*. Berlin 1894.
- HEIMBUCHER, Max. — *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche I-II*. Paderborn 1933.
- HOFMANN, Albert. — *Antonio Possevino's Bemühungen um die sogenannten nordischen päpstlichen Seminare 1578-1585*. Koblenz 1929.
- Institutum Societatis Iesu I-III*. Florentiae 1892-93.

- IORGĂ, N. — *Histoire des Roumains et de la romanité orientale I/2.* Bucarest 1937.
- Istoria romaniei II.* Bucureşti 1962.
- JEDLICKA Pál. — *Adatok erdödi gr. Pálffy Miklós, a györi hösnek életrajza és korához 1552-1600* [Vita Nicolai Pálffy, heros pugnae ad Iaurinum]. Eger 1897.
- JOUVANCY [Juvencius], Josephus, S.I. — *Historiae Societatis Iesu pars quinta 1591-1616.* Romae 1710.
- KAPRINAI, Stephanus, S.I. — *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae I.* Vindobonae 1767.
- KATONA, Stephanus. — *Historia critica regum Hungariae, stirpis austriacae XXVI (1576-94).* Budae 1794.
- KOLLÁNYI Ferenc. — *Esztergomi kanonokok* [Canonici strigonienses] 1100-1900. Esztergom 1900.
- KOSÁRY Domokos. — *Bcvezetés a magyar történelem forrásainak és irodalmába* [Introductio in fontes et bibliographiam historiae Hungariae] I. Budapest 1951.
- KROESS, Alois, S.I. — *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu I.* Wien 1910.
- KUNTZE, Edward. — *Alberti Bolognetti, nuntii apostolici in Polonia epistolae et acta I (1581-82) II (1583) III (1584-85).* Cracoviae 1923-1933 1938 1939-48 1950 — [= Monumenta Poloniae Vaticana V-VII]. — *Les rapports de la Pologne avec le Saint-Siège à l'époque d'Etienne Báthory* — In: *Etienne Báthory ...* p. 133-211.
- LASKOWSKI, Otto. — *Les campagnes de Báthory contre la Moscovie.* In: *Etienne Báthory* (Cracovie 1935) 212-41.
- LUKÁCS László S.I. — *Die nordischen päpstlichen Seminarien und P. Possevino 1577-1587* — In: *Archivum Historicum S.I.* 27 (1955) 33-94.
- LUKÁCS, Ladislaus, S.I. — POLGÁR, Ladislaus, S.I. — *Documenta romana historiae Societatis Iesu in regnis olim corona hungarica unitis I-III (1550-1570 1571-1580 1581-1586).* Romae 1959-1967 [= DR I II III].
- LUKINICH, Emeric. — *La jeunesse d'Etienne Báthory.* — In: *Etienne Báthory...* 18-46.
- MILLER, Iacobus Ferdinandus. — *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris I-III.* Sopronii 1814-1815.
- Monumenta Antiquae Hungariae* (MAH) I 1550-1580. Romae 1969 (= MHSI).
- Monumenta Historica Societatis Iesu* (MHSI) — MI Const. III — Cf. MAH I.
- Monumenta Paedagogica Societatis Iesu* I-III (1540-1556 1557-1572). Romae 1965 1574.
- Monumenta Poloniae Vaticana* IV v. BORATIŃSKI — V-VII v. KUNTZE.
- MÜLLER, G. — *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541-1688* (1923).
- NAGY Iván. — *Magyarország családai* [Familiae Hungariae nobilitate donatae] I-XIII. Pest 1857-1868.
- Nuntiaturberichte aus Deutschland* v. EHSES-MEISTER et HANSEN.

- PASTOR, Ludwig von — *Geschichte der Päpste VII-XII.* Freiburg im Breisgau 1920-27.
- PÉTERFFY, Carolus, S.I. — *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata II.* Posonii 1742.
- PÉTERI János. — *Az első jezsuiták Magyarországon 1561-1567* [De primis iesuitis in Hungaria]. Romae 1963.
- PIERLING, Paulus, S.I. — *Le Saint-Siège, la Pologne et Moscaou 1582-1587.* Paris 1885.
- POLČIN, Stanislas, S.I. — *La mission religieuse du Pere Antoine Possevin S.I. en Moscovie 1581-1582.* Roma 1957 [= Orientalia Christiana Analecta 150].
- POLGÁR, Ladislaus, S.I. — *Bibliographie der älteren offiziellen Ausgaben des Instituts der Gesellschaft Jesu.* AHSI 33 (1964) 90-101.
- POSSEVINO, Antonio, S.I. — *Transilvania v.* VERESS.
- PRAT, Jean M., S.I. — *Maldonat et l'université de Paris au XVI siècle.* Paris 1856.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok [Res Litteraria Hungariae Vetus Operum Impressorum] 1473-1600. Budapest 1971.
- Regulae Societatis Iesu.* Romae 1580.
- Révai Nagy Lexikona I-XXI. Budapest 1911-1935. — [RÉVAI].
- RODRIGUES, Francisco, S.I. — *História da Companhia de Jesus na Assistência de Portugal I-VII.* Porto 1931-50.
- ROSTOWSKI, Stanislaus, S.I. — *Lithuanicarum Societatis Iesu historiarum libri decem.* Parisiis-Bruxellis 1877.
- RUPP, Jakab. — *Magyarország helyrajzi története.* [Historia topographica Hungariae] I-III. Pest-Budapest 1870-1876.
- SACCHINUS, Franciscus, S.I. — *Historiae Societatis Iesu pars quarta sive Everardus.* Romae 1652.
- SCADUTO, Mario, S.I. — *Catalogo dei gesuiti d'Italia 1540-1565.* Roma 1968 (= Subsidia ad historiam S.I. n. 7).
- *L'epoca di Giacomo Laínez. Il governo (1556-1565).* Roma 1964 (= Storia della Compagnia di Gesù in Italia III).
- SCHMITH, Nicolaus, S.I. — *Palatini Regni Hungariae bello paceque clarissimi.* Tyrnaviae 1752.
- SCHRÖTELER, Josef, S.I. — *Die Erziehung in den Jesuiteninternaten des 16. Jahrhunderts.* Freiburg im Breisgau 1940.
- SOCHER, Antonius, S.I. — *Historia provinciae Austriae Societatis Iesu I.* Viennae 1740.
- SOMMERVOGEL, Carlos, S.I. — *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus I-X.* Paris 1890-1909.
- SÖRÖS Pongrácz — *Forgách Ferenc esztergomi bboros* [Franciscus Forgách cardinalis strigoniensis]. Budapest 1901.
- SÖTÉR I. — KLANICZAY T. — *A magyar irodalom története I.* Budapest 1964.
- STEINHUBER, Andreas. — *Geschichte des Kollegium Germanicum Hungaricum in Rom.* I-II. Freiburg im Breisgau 1906.
- SYGAŃSKI, Jan, S.I. — *Korespondencya Ks. Jakóba Wujka z Wagrówca z lat 1569-1596.* — In: *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Posnańskiego* 44 (1917) 295-359; 45 (1918) 125-160; 46 (1919) 1-110.

- *Listy Ks. Piotra Skargi T.J. z lat 1566-1610.* Kraków 1912.
- Synopsis historiae Societatis Iesu* — Lovanii 1950.
- SZABÓ Károly. — *Régi magyar könyvtár [Bibliographia hungarica]* I-III. Budapest 1879-1898.
- SZÁDECZKY, Lajos. — *Kovacsóczy Farkas 1576-1594.* Budapest 1891 (= Magyar Történeti Életrajzok).
- SZCZUCKI, L. — *Chrystian Francken* — In: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* — 8 (1963).
- SZENTGYÖRGYI, Mária. — *Jobbdígyterhek a XVI-XVII. századi Erdélyben [Onera colonorum in Transylvania saec. XVI-XVII].* Budapest 1962 (= Értekezések a Történeti Tudományok köréből. Uj sorozat 27].
- SZENTIVÁNYI, Dezső. — *A katekizmus története Magyarországon [Historia catechismi in Hungaria].* Budapest 1944.
- SZILÁGYI, Sándor. — *Erdélyi országgyűlési emlékek [Monumenta comitialia regni Transylvanaiae]* III Budapest 1877.
- SZITTYAY, Dénes S.I. — *A nagyváradi disputa 1584-ben [Disputa quaedam Magno-Varadini anno 1584 habita].* — In: *Magyar Kultúra* 10 (1923) 723-28.
- SZOSTKIEWICZ, Zbiegniew. — *Katalog biskupów ob. lac. przedrozbiorowej Polski [Catalogus episcoporum ritus latini Poloniae ab initio usque ad partitionem eius (1794)]* — In: *Sacrum Poloniae Millennium* I (Romae 1954) 391-608.
- TACCHI VENTURI, Pietro, S.I. — *Storia della Compagnia di Gesù in Italia II/2.* Roma 1951.
- THEINER, Augustinus. — *Annales ecclesiastici* I-III. Romae 1856.
- *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia* I-IV. Romae 1860-1864.
- TIMON, Samuel, S.I. — *Purpura Pannonica.* Tyrnaviae 1715.
- TOMEK, Ernst. — *Kirchengeschichte Österreichs* II. Innsbruck-Wien 1949.
- TÓTH László. — *A kassai székesegyház rekatholizálása 1604-ben [De tentata recuperatione ecclesiae cassoviensis a parte catholicorum anno 1604].* — In: *Századok* 66 (1932) 487-92.
- VALLERY-RADOT, Jean. — *Le recueil de plans d'édifices de la Compagnie de Jésus conservée à la Bibliothèque Nationale de Paris.* Rome 1960 (= Bibliotheca Instituti Historici S.I. v. XV).
- VANYÓ, Tihámér. — *De exsecutione decretorum Concilii Tridentini in Hungaria.* Pannonhalma 1933.
- VERESS, Endre. — *A kolozsvári Báthory-egyetem története leromboldásig, 1603-ig [Historia universitatis B. usque ad eius destructionem].* Kolozsvár 1906.
- *Annuae Litterae Societatis Iesu de rebus transylvanicis temporibus principum Báthory (1579-1613).* Budapest 1921 (= Fontes rerum transylvanicarum 5).
- *Antonio Possevino della Compagnia di Giesù — Transilvania (1584).* Budapest 1913 — [= Fontes rerum transylvanicarum III].
- *A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai* I: Anyakönyv (1559-1917). Budapest 1917

- [Matricula et acta hungarorum in universitatibus Italiae studentium. II Roma — Collegium Germanicum et Hungaricum. I Matricula].
- *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel kirdly levelezése* [Epistulae Stephani B. principis Transylvaniae et regis Poloniae] I (1556-1575) II (1576-1586). Kolozsvár 1944. — [= Monumenta transylvanica].
- *Berzeviczy Márton 1538-1596*. Budapest 1911 — [= Magyar Történeti Életrajzok].
- *Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai* [Epistulae et acta Patris A.C. S.I.] 1591-1618 I-II. Budapest 1906-1943. — [Monumenta Hungariae Historica XXXII-XLI].
- *Epistolae et acta iesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory* (1571-1613) I-II. Kolozsvár-Budapest 1911-13 (= Fontes rerum transylvanicarum 1-2).
- *Rationes Curiae Stephani Báthory regis Poloniae historiam Hungariae et Transylvaniae illustrantes* (1576-1586). Budapest 1918 — [Fontes rerum hungaricum III].
- VILLARET, Emile, S.I. — *Les congrégations mariales I* (1540-1773). Paris 1947.
- VILLOSLADA v. G[ARCIA].
- WARZAWSKI, J., S.I. — *Polonica z rzymskiego kodeksu nowicjuszy Towarszystwa Jezusowego* (1565-1585). Rzym 1955.
- *Vocationum liber autobiographicus* (1574-1580). Romae 1966.
- WEISER, Fridericus, S.I. — *Literae authenticae exhibentes origines scholarum Hungariae quas pro informanda iuventute post cladem ad Mohacs viri catholici condiderunt et dotarunt, reges apostolici confirmarunt*. Fasc. 3 (Coloczae 1882-85). — (= A katholikus iskolaügy Magyarországon II).
- WICKI, Josef, S.I. — *Die Chiffre in der Ordenskorrespondenz der Gesellschaft Jesu von Ignatius bis General Oliva* (ca. 1554-1676). — In: *Arch. Hist. S.I.* 32 (1963) 133-78.
- WIELEWICKI, Jan, S.I. — *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów ś. Barbary w Krakowie* [Diarium domus professae S.I. cracoviensis] I-II. Kraków 1881-1886.
- ZALESKI, Stanislaw, S.I. — *Jezuici w Polsce* I. Lwów 1900.

NOTAE COMPENDIARIAE

a. = annus, anni, etc.
add. = addit, additum, etc.
adnot. = adnotatio
ARSI = Archivum Romanum S.I.
c., cc. = caput, capita, etc.
cf. = confer, etc.
cod. = codex
corr. = correxit, correctum ex
del. = delevit, deletum, etc.
doc. = documentum
ed. = editum, edidit, etc.
e. gr. = exempli gratia
ex comm. = ex commissione
f., ff. = folium, folia, etc.
fasc. = fasciculus
fl. = floreni
ib. = ibidem
id. = idem
i.e. = id est
in marg. = in margine
l. dub. = lectio dubia
l. c. = loco citato
lin. subd. = linea subducta
MAH = Monumenta Antiquae Hungariae

MHSI = Monumenta Historica S.I.
ms. = manuscriptum
n. = nota, numerus
ob. = obiit
om. = omisit, omissum, etc.
p., pp. = pagina, pars, etc.
P., PP. = Pater, Patres, etc.
p. corr. = post correctionem
prius = ante correctionem
R. = Reverendus
r. = recto
rep. = repetit, repetitum, etc.
rest. = restituit, restitutum, etc.
S. = Sanctus
sq., sqq. = sequens, sequentes, etc.
sup. = supra lineam
tl, t2 = textus primus, secundus,
etc.
v. = vide, verso
vol. = volumen
[] = Claudunt ea quae nos ipsi introduximus in textum.
] = lectio varians.

INTRODUCTIO GENERALIS

CAPUT I

DE STATU POLITICO ET RELIGIOSO TRANSYLVANIAE (1580-1586)

Huius voluminis documenta maximam partem de Transylvania agunt. Attamen spatium in eo obtinent haud exiguum etiam scripta quae Hungariam Rudolpho II imperatori subiectam respiciunt. Anno enim 1582 incepit tractari negotium collegii in Hungaria erigendi, de quo nonnulla documenta exhibentur.

De statu rerum politico et religioso Transylvaniae haud pauca dicta sunt in introductione generali voluminis primi. Quare ea solum nunc adiungere sufficiat quae horum nostri voluminis annorum (1580-86) sunt propria.

Auctoritas et potentia familiae Báthory constituebat his annis pignus salutis rei publicae in Transylvania. Anno 1580 Christophorus est princeps, sed eodem titulo est insignitus etiam frater eius Stephanus, ab anno 1575 rex Poloniae, qui omnes Transylvaniae maioris momenti res propria auctoritate decidebat. Independentia Transylvaniae duobus vicinis imperiis potentissimis invisa erat: Imprimis turcarum Imperatori, deinde Rudolpho II imperatori romanorum, qui et Hungariae rex erat. Plurimum ergo intererat Transylvaniae pacem cum his conservare.

Benevolentiam turcarum consequi et conservare bene successit familiae Báthory. Sed magnum pro ea pretium solvi oportebat. Imprimis renumtiandum erat haud parvae independentiae parti; deinde tributa gravissima solvenda. Exemplo sint Patris Szántó verba de legatione turcarum in Transylvaniam anno 1581, post electionem in principem Sigismundi Báthory: « Mos est in hoc regno ut princeps a proceribus regni eligatur, sed a turcarum quoque imperatore accipiat vexillum et confirmationem. Missus ergo fuit pro vexillo legatus novi principis Sigismundi Bathorei, cui omnem tutelam et defensionem turcarum Imperator pollicitus est. Misit etiam bassam unum cum 200 militibus qui cum honore vexillum Principi deferret in signum defensionis et perpetuae pacis. Ex hac confoederatione obligant se turcae transylvanis contra omnes hostes opem se laturos. Transyvani autem singulis annis 15 millia aureorum pro pace conservanda tribuunt turcis et quedam munuscula bassis. Exercitu autem vel militibus turcas contra hostes suos iuvare non tenentur» (doc. 73 § 11; cf. etiam doc. 71 § 11). Quae «munuscula» autem hac vice ad summam ingentem ascenderunt, prout P. Leleszi testatur: « Ultimus qui nuper affuit, ducatorum triginta millia abstulit. Neque tamen, munus parvi aestimans, laeto accepit

vultu. Nullus suorum, ne aga quidem aut mulio, indonatus dimittendus est. Erat autem aula eius frequens equitum ducentorum. Quicquid habebat aerarium, id omne effusum est, imo bona regni oppignorata, atque sic conquisita undique pecunia egestas suppleta est » (doc. 74 § 3).

Animus Rudolphi II imperatoris satis ab alienatus a familia Báthory fuit. Qui cum rex Hungariae esset, Transylvaniamque prout provinciam Hungariae consideraret, huius provinciae independentiam et familie Báthory auctoritatem haud parvam aegerrime ferebat. Quare opportunatam solum exspectabat ut in possessoinem Transylvaniae veniret. Non fugit deinde Imperatorem periculum ut aliquando Stephanus Báthory coronam quoque Hungariae acquirere tentaret. Procul dubio non paucos fautores inter Hungariae nobiles hoc in casu reperiret. Notum est praeterea Stephanum Báthory coronam regni Poloniae contra Maximilianum II imperatorem anno 1575 obtinuisse (cf. MAH I 3*). Quod difficulter familia Habsburg oblivisci potuit. Animos iam satis excitatos magis etiam exacerbavit controversia inter Imperatorem et Stephanum Báthory orta circa compensationem in negotio Szatmár. Ita facile intelligitur cur omne augmentum auctoritatis et potentiae Stephani Báthory in animis imperialium invidiam excitaverit.

De maioris momenti immutationibus in rebus publicis breviter haec dici possunt. Mense maio anni 1581 Claudiopoli celebrata sunt generalia regni comitia, in quibus Sigismundus Báthory, filius octennis Christophori principis, in successorem patris electus est «communi nobilium consensu» prout P. Szántó refert (doc. 73 § 9). Quod indicat qua auctoritate non communi gavisi sint Stephanus et Christophorus Báthory inter coaetaneos transylvanos. Tempore autem electionis fortasse nemo putaverit Sigismundo ita cito patri suo succedendum esse. Christophorus enim Albam Iuliam reversus in grave morbum incidit et die 27 maii piissime diem obiit supremum (doc. 59 § 1). Non defuerunt qui post eius mortem graves tumultus timerent, cum frater defuncti, Stephanus rex Poloniae incertitudinibus belli intricatus et nimis distans, filius vero Sigismundus, novellus princeps, adhuc puer esset. Optima igitur oblata est opportunitas adversariis ut a dominatione Bathoreorum se liberarent. «Erant enim tres ex magnatibus qui principatum clam ambiebant. Facileque in regno turbas magnas excitassent nisi sibi a Rege Poloniae metuissent. Itaque communi consensu a Rege Poloniae responsum expectare decreverunt. Qui rescripsit ut filium fratris sui defuncti, quem in comitiis elegerant, pro principe agnoscerent et reciperent. Sed quia is nondum decimum attigerat annum, nec regno gubernando aptus erat, promisit se brevi idoneum gubernatorem missurum, se quoque finito bello moscovitico proprius versus Transylvaniam accessurum ut facilius utriusque regni necessitatibus possit providere» (doc. 73 § 10). P. Wujek, collegii claudiopolitani rector iuste scribebat: «Transsylvania fere ex praescripto Regis Poloniae gubernatur nunc et deinceps etiam gubernabitur. Tutor ipse est pueri Principis. Gubernatorem unum aliquem regni nondum designavit. Aliquot consiliarii interim omnia administrant ex eius praescripto» (doc. 71 § 11). Stephanus Báthory itaque post fratris obitum supremus rerum publicarum in Transylvania dominus effectus est (doc. 261 § 3). Solum mense martio anni 1583 nominavit tres praesides: Alexan-

drum Kendy, Wolfgangum Kovacsóczy et Ladislaum Sombori qui loco Principis pueri res publicas moderarent. Omnes hi innovatae religionis sectatores fuerunt (doc. 199 § 1 et doc. 261 § 3). Die primo maii 1585 eorum potestas data est a Stephano Báthory unico gubernatori, Ioanni Ghiczy, praefecto supremo arcis varadinensis. Ille etiam fervens Calvini sectator exstitit, a quo nil boni catholici Transylvaniae sperare poterant. De eius nominatione P. Campano, praepositus provinciae Poloniae animadvertebat:

- In politicis utcumque bene prospectum est regimini principatus novo hoc Gubernatore, sed religioni pessime » (doc. 326 § 9).

Iactura gravissima inficta est Transylvaniae anno 1586 cum Stephanus Báthory die 14 decembris huius anni morte praematura e vivis sublatu*s* est. Si iam anno 1581, post mortem fratris eius Christophori principis, periculum fuit ne seditiosi rem publicam in Transylvania everterent, quanto magis nunc timendum fuit ne adversarii Sigismundum principem, puerum inermem, protectore suo potentissimo orbatum, depellerent. Si hoc non evenit, metus turcarum verisimiliter in causa fuit, prout P. Szántó anno 1581 post principis Christophori mortem praedixit: Seditiosi nil moliri contra Principem audebunt «ob metum Imperatoris turcarum, etiamsi Regem Poloniae mori contingeret » (doc. 73 § 12).

Si tranquillitas rerum publicarum in Transylvania a potestate familliae Báthory pendebat, multo magis status rerum catholicarum. Uterque sincerus et pius catholicus, fidelisque Ecclesiae filius, qui non solum ardenter desiderabant rei catholicae in toto orbe terrarum restorationem ac progressum, sed ad hanc assequendam ad sacrificia quoque paratos semper se exhibebant. Ideo P. Possevino non omisit commendare Summo Pontifici ut dum Stephanus Báthory inter vivos haberetur, spectata eius optima dispositione ad eam iuvandam, in eius regnis viriliter operae restorationis catholicae incumberebatur (doc. 180 § 5).

Sed status iuridicus catholicorum in Transylvania admodum difficilis fuit. Dum innovatae religiones omnes plena libertate gaudebant, religio catholica vix tolerabatur. Viri alicuius auctoritatis, paucissimis exceptis, omnes haeretici, et plerique religionis catholicae infensissimi fuerunt. Ab anno 1556 nullus episcopus ibi admittebatur, sacerdotes vero catholici paucissimi inveniebantur. Bona temporalia Ecclesiae ablata sunt.

Licet ab anno 1571, quo Stephanus Báthory in principem electus fuerat, res catholicae paulisper meliores factae essent, caute tamen et gradatim procedendum et ab innovationibus maioris momenti abstinentum erat, ne adversarii ad tumultus provocarentur. Stephanus Báthory modum peropportunum restaurandae rei catholicae futurum putabat si Societas Iesu in Transylvania consideret. Quare ab anno 1572 non destitit Societatem vocare. Sed ad annum usque 1579 exspectandum fuit ut primus sacerdos de Societate ibi appareret. Magna catholicorum spes collocata est in scholis collegii claudiopolitani. Earum enim ope sperabatur fore ut Ecclesiae sacerdotes resque publicae catholicos invenirent moderatores.

Anno 1581 catholici ope quoque legislationis haud parum adiuti sunt. Etenim «decreto etiam regni firmatum in iisdem comitiis est ut cuiuscunque oppidi aut civitatis pars aliqua numerosa catholicam optasset religio-

nem, sine fraude esset Principi catholicum illis introducere sacerdotem » (doc. 70 § 4, doc. 60 § 9 et doc. 76). Ut huius decreti momentum vere perspicit possit, sciendum est multos populos eo tempore in Transylvania catholicos sacerdotes ardentissime desiderasse. Quod verbis Patris Thomány optime comprobatur, qui anno 1581 ita scribebat sociis viennensibus: « Quocumque nostri se conferunt, suscipiuntur, audiuntur a plerisque libenter, et ut antiqua religio rursus revocetur, magnis spiriis expetunt. Saturati sunt certe iam porcorum siliquis et vehementer cupiunt ad patrem redire. Mittunt ad nos variis ex locis viri nobiles, pagi item expertentes aliquem ex nostris ut vel semel in mense sacra doctrina refici possint. Sed ob paucitatem compati magno cum dolore cordis nostri huiusmodi auxilium ferre non possumus » (doc. 57 § 1). Aliud exemplum affert P. Capeci, rector collegii claudiopolitani de excursione commissionis in quoddam oppidum ut viderent qualem sacerdotem populus desideraret. Vix eo pervenerint, populus alta voce clamitare coepit se non nisi catholicum sacerdotem exoptare (doc. 287 § 1).

Proceres haeretici eorumque ministri valde solliciti viderunt rem catholicam sub protectione Stephani Báthory et imprimis Societatis Iesu opera, licet lente, gradatim tamen corroborari. Non est itaque mirum si omnia tentarunt ut restaurationem catholicam impedirent. Avide exspectabant mortem Christophori et Stephani Báthory ut postea facile iesuitas e Transylvania expellerent. Hoc palam dictitabant iam anno 1581 antequam Christophorus vita fungeretur: « Vivo Principe — scribebat P. Szántó — haeretici nobis minitabantur: cum primum mortuus fuerit Princeps, illico vos eiiciemus » (doc. 73 § 12). Etsi hoc propositum anno 1581 exsequi non potuissent, minime tamen illud deposuerunt.

Maximi momenti res habenda fuit in Transylvania qua ratione Sigismundus, princeps puer institueretur. Clare hoc perspiciebant iesuitae. P. Wupek ita de hoc scribebat anno 1581: « Magnum est hoc officium instructionis Principis nostris impositum, in quo tota salus non solum Principis, sed totius regni et fidei catholicae ratio universa agitur. Ideo maiore prudentia et circumspectione opus est, praesertim cum non desint multi qui, etsi non aperte, tamen per cuniculos niti videantur ut Principem puerum a fide catholica modis omnibus avertant » (doc. 71 § 3). Si Sigismundus, contra omnia adversariorum tentamina, in fide catholica constantissimus semper remansit, et si de eo P. Provincialis scribere potuit: « Ita pendet a nostris ut infans ab ubere matris » (doc. 263 § 1), maxima pars meritorum spectat Patrem Leleszi, eius praceptorum, qui nonnunquam dure luctari debuit ut adversariorum conamina everteret. Mater pueri haeretica plena fiducia praedicabat ubique: « Nunquam Iesuita puerum ita luto inficiat quin domi eluam » (doc. 136 § 1). In hoc suo conatu dignum successorem habuit illa in novo gubernatore, Ioanne Ghiczy, qui ut omnibus innotuit, vehementer optabat amovere iesuitas ab aula Principis, ut hunc ad suam posset sectam attrahere (doc. 331 § 8). Ante oculos habebat exemplum Ioannis Sigismundi Szapolyai, principis « qui usque ad grandiusculam aetatem, quamdiu Novocampiano praceptor usus est, perstitit. Ubi ab eo derelictus est, obiectus est faucibus luporum et feris bestiis laniatus, primipilo Blandrata » (doc. 295 § 4; cf. etiam MAH I 6*).

Non parvo gaudio et spe deinde repleta sunt corda haereticorum cum viderent operam iesuitarum in Transylvania numerosis et gravissimis difficultatibus, praesertim defectu operariorum hungarorum validorum, quotidie magis magisque debilitari. P. Thomány fere desperatus scribebat anno 1585: « Virium nostrarum defectu haeretici tripudiant, insultant, in disputationes evocant. Petunt a Gubernatore ut certamen inire nobiscum illos patiatur. Promoventur mirabiliter. Doctuli quidam aut verbosi audacesque. E Gallia Italiaque nebulones in dies expectantur ut nos invadant, obstruant, exterminent, eiificant » (doc. 312 lin. 16-21). Anno sequenti pestis obitusque inopinatus Stephani Báthory rerum statum in peiorem mutarunt, et formidolosa Societatis Iesu e Transylvania expulsio duobus post annis re vera evenit.

CAPUT II

HISTORIA SOCIETATIS IESU IN TRANSYLVANIA (1580-1586)

Qui de historia S.I. in Transylvania loqui intendit, facere non potest quin de Stephano Báthory, eximio eius amico et benefactore nonnulla dicat. Stephanus Báthory firmiter fuit persuasus Societatem nostram a divina providentia excitatam esse ut Ecclesiae tantis in periculis et necessitatibus constitutae auxilio esset. Societatem adeo amabat ut omnia quae illam spectant, cognoscere a nostris desideraret (doc. 320 § 2, doc. 355 § 1). Sed præterea inter maximos saeculi XVI benefactores S.I. est ille numerandus propter haud paucorum collegiorum fundationem¹. Qui tamen admissionem uniuscuiusque collegii fere extorquere debuit a Societate, dum in aliis mundi partibus fundatores avide exspectabantur. P. Campano, praepositus provinciae Poloniae, miratus ob hunc duplum modum agendi, P. Generalem admonendum esse duxit: « Oritur mihi tamen quandoque dubitatio, quam si non pecco, enodari mihi velim: Unde sit quod tanta laetitia fiat de quovis collegio in Italia vel alibi admisso (etiam minoribus) quam hic cum redditibus sed maioribus tamen et oneribus et obligationibus cum hic illa una obligatio a fundatoribus (praesertim Rege) imponatur ne videlicet repudiemus quae offert collegia » (doc. 304 § 2).

Anno 1581 Societas Iesu novum praepositorum generalem accepit. Die 19 febr. congregatio generalis quarta Claudium Acquaviva (1543-1615), italum elegit, qui dein per 34 annos Societatem moderatus est. Eius gubernium, praeterquam quod inter maxime diurna est censendum, fuit etiam diversis gravibusque motibus agitatum. Quare admodum erit difficile iustum de eius regimine iudicium proferre. In novis collegiis acceptan-

¹ Cf. suffragia quae pro eo plurimum collegiorum fundatore oblata sunt in Societate; infra, doc. 380 adn. 3.

dis videtur necessario cautior fuisse². Quod in negotio quoque collegii in Hungaria erigendi videri potest (doc. 178 adn. 5 et doc. 350).

Anno 1581 et praepositus provinciae Poloniae, ad quam socii in Transylvania degentes pertinebant, immutatus est. Patri Francisco Sunyer, anno 1580 demortuo successit Ioannes Paulus Campano³ italicus. Homo conspicuae pietatis magnoque studio animarum lucrardarum incensus, qui licet infirma valetudine, immensas regiones per decem annos peragrabat, collegia provinciae inter se remotissima continuo visitans. Transylvaniam ter visitavit. Primum una cum P. Carminata, visitatore ineunte anno 1582. Visitationem provinciae P. Maggio iam anno 1580 incepérat, sed ob mortem Patris Generalis eam interrumpere coactus est. P. Acquaviva vero anno 1581 novum visitatorem provinciae Poloniae declaravit P. Ioannem B. Carminata, italem⁴ qui una cum novo praeposito provinciae, P. Campano mense februario anni 1582 in Transylvania commoratus est. Duodecim novos socios, praecipue coadiutores temporales, quorum maxima erat necessitas, secum duxerunt. P. Szántó censebat P. Visitatorem omisisse Patrem Wujek, rectorem collegii claudiopolitani « qui radix et causa omnium malorum fuerat » ab officio deponere (doc. 121 § 4). Idem P. Szántó scriptum quoque composuit et P. Visitatori tradidit de antiquis festis in Transylvania celebrandis (doc. 92), quia P. Wujek « in extinquentis sanctorum festis plus sibi sumit authoritatis quam episcopus. Approbat quae vult et quando vult, et iterum delet » (doc. 72 lin. 206-07). P. Visitator, re mature considerata, Romae catalogum confecit festorum in Transylvania celebrandorum (doc. 134) quem et Summi Pontificis auctoritate corroborari curavit misitque in Transylvaniam ut fideliter observaretur « donec proprium hae regiones habeant ordinarium » qui fortasse aliter rem disponet.

² Cf. nostrum commentarium: *De origine collegiorum externorum* II pars, cap. 4: *Nova admittendorum collegiorum formula* (1588-93). In: AHSI 30 (1961) 81-86.

³ I. P. Campano Regii Lepidi (Reggio Emilia) in Italia ortus, anno 1563 Societati Iesu nomen dedit (*Rom.* 170 64v-5r); studia philosophiae et theologiae Romae perfecit, missusque est in provinciam Austriae, ubi magistri noviciorum officio fungebatur (*Boh.* 89 20v-23r 25r). Anno 1574 rector collegii pragensis renuntiatus est (*Hist. Soc.* 61 122r), in quo munere pergebat ad annum 1581, quando comes itineris Patri Possevino in Moscoviam datus est. Unde reversus praepositus provinciae Poloniae renuntiatus est; quod munus ad annum usque 1591 obibat (*Synopsis S.I.* 682). Romam reversus nominatus est assistens Germaniae. Obiit Romae die 27 apr. 1592 (*Hist. Soc.* 42 10r). Cf. SACCHINUS, *Hist. S.I.* P. V lib. I n. 142 p. 25; SCADUTO, *Catalogo...* 25.

⁴ I. B. Carminata, natus ad annum 1536 Panormi in Sicilia, Societatem ingressus est anno 1556 (*Sic.* 59 174r). Professionem quatuor votorum fecit die 25 dec. 1569 (*Hist. Soc.* 31 65r). Provinciae siculae ter praefuit (1577-80 1582-86 et 1598-1600); rexit praeterea etiam provinciam romanam (1589-94), visitavitque provinciam venetam (1589-90). *Synopsis S.I.* 640 644; SCADUTO, *Catalogo...* 27.

P. Campano exeunte anno 1583 iterum se in Transylvaniam conferre debuit. Die 18 dec. una cum tredecim sociis pervenit ad praeposituram Lelesz, ubi magna cum caritate a Stephano Mathissy, praeposito, exceptus est (doc. 243).

In Transylvania collegium claudiopolitanum valde turbatum invenit ob Petri Frischbier, saxonis et collegii magistri defectionem, qui non solum Societatem, sed etiam Ecclesiam reliquit ut ad arianos se conferret. A quibus velut in triumpho exceptus, scholarum director Claudiopoli factus est (doc. 222, doc. 239 § 3, doc. 295, doc. 306 § 2). P. Provincialis brevi sua praesentia effecit ut serenitas inter socios revivisceret. Albae Iuliae quatuor hebdomadas transegit. Magnis laudibus extulit operam Patris Leleszi in cura Principis pueri sumenda (doc. 260 § 7 et 13). Redux in Poloniam, per aliquod tempus mansit apud Nicolaum Báthory in arce Ecsed, quam breviter descriptis ad P. Generalem scribens (doc. 263 § 7).

Anno 1585 denuo a sociis vocatus est in Transylvaniam quia eius praesentia admodum necessaria iudicabatur (doc. 316 § 6). Autumni tempore profectus est, iterumque nonnullos socios pro Transylvania secum duxit. Visitationem ultra quatuor menses protraxit ut res omnes bene disponere posset. A magistratu demum obtinuit ut infamem Societatis desertorem, Petrum Frischbier, e Transylvania expelleret (doc. 325). Patrem Leleszi ob assiduas gravesque infirmitates a cura residentiae albanensis liberavit, ei-que Patrem Pitačić, qui tandem aliquando ex provincia Austria in Transylvaniam missus est, socium et adiutorem designavit (doc. 326 § 3). Reversus in Poloniam magna de Transylvania moliri coepit. Societatem enim ea in regione ita evolutam esse censebat ut de viceprovincia ibi creanda cogitari posset. Nam Claudiopoli possidet magnum collegium, in quo recenter studia quoque superiora doceri incepta sunt. Fundatio alterius collegii Albae Iuliae adeo perfecta est ut assensus solum Patris Generalis requiratur. Serio tractatur erectio tertii quoque collegii Varadini. Colosmonostrae autem facile domus quaedam probationis institui potest, ubi certe non deerunt novicij. Haec die 10 augusti 1586 Roman perscripsit (doc. 364 § 1), cum pestis in Transylvania haud parvam incolarum partem iam devorabat, Societatis quoque membris minime parcens. Nam Claudiopoli unius mensis spatio ex 29 sociis extinxit 18, Albae Iuliae ex 13 quatuor, Varadini ex tribus duos (App. I). Non longe abest a veritate id quod P. Wujek hac occasione ad P. Generalem scribebat: « Ut olim Ungaria sepulchrum germanorum dicta est ob clades permultas quas ibi passi sunt dum Ungariam student a turcis vindicare, ita iam non immerito eadem Ungaria sepulchrum jesuitarum dici posse videtur, quae nobis tam multos vel inutiles reddidit, ut P. Odescalcum piae memoriae, P. Lelesium, P. Georgium Törös, P. Petrum; vel apostatas, ut Petrum Saxonem et aliquot alios; vel peste absumpsit ut nunc pene omnes » (doc. 375 § 2).

Post hanc horrendam cladem, socii nondum animum plane receperant cum altera durissima calamitate, inopinato Stephani Báthory, peramantisimi benefactoris ac protectoris, obitu perculti sunt. Periculum et metus expulsionis, quod nunquam eos deseruerat, nunc gravissime eis imminebat.

CAPUT III

DE DOMICILIIS S.I. IN TRANSYLVANIA

1. COLLEGIUM CLAUDIOPOLITANUM

Mensis maius anni 1581 in historia huius collegii plenus fuit eventibus magni momenti. Notum est socios ab anno 1579 prope civitatem, in suburbio Kolozsmonostor, in antiquo monasterio benedictino habitasse (cf. MAH I 1055-06) ibique etiam scholas publicas aperuisse. Haec tamen commoratio temporanea solum considerabatur, dum in urbe ipsa monasterium franciscanorum reficiebatur, aulaeque pro scholis praeparabantur. Quae fabrica adeo progressa est ad finem mensis aprilis anni 1581 ut socii illuc immigrare possent. Scholae novae solemniter inauguratae sunt cum disputationibus publicis, quibus Princeps una cum filio et regni proceribus aderat. Distributae sunt theses disputandae typis impressae una cum catalogo lectionum quae anno proximo legendariae essent. Invitati sunt ad disputandum etiam haereticorum ministri, sed nullus eorum comparere ausus est. A prandio habitus est dialogus qui mirum in modum praesentibus placuit. Societatis more varia quoque praemia scholaribus bene merentibus distributa sunt (doc. 57 § 3-4, doc. 60 § 3 4 8, doc. 63 § 2, doc. 73 § 9, doc. 86 § 1, doc. 147 § 1). Eodem tempore perfecta est fundatio collegii a Stephano Báthory, litteris die 12 maii 1581 ea de re datis (doc. 56).

Die 27 maii, magno cum sociorum dolore mors inopinata arripuit Christophorum Báthory, principem, collegii firmamentum. Cui morienti adfuit P. Leleszi, qui altissimam fidem genuinamque pietatem Principis admiratus est (doc. 59). Admodum etiam incommodo cessit collegio optimi Patris Odescalchi immatura amissio; quem gravi membrorum paralysi afflictum, in Italiam remitti oportuit ubi aliquot post annos vita functus est (doc. 289 adn. 8).

Mutatio rectoris collegii in dies urgentior evasit. Etsi Patris Szántó gravissimae vehementissimaeque accusationes contra Patrem Wujek exageratae dici debeant (doc. 19 § 8, doc. 84 § 2, doc. 121 § 4), veritati tamen respondebant verba Patris Campano de rectore: « Gemunt enim sub illo et gemit ipse » (Doc. 119 § 1). Sed aptum aliquem socium qui ei succederet, invenire res satis ardua erat. Demum P. Generalis elegit Ferdinandum Capuci¹, neapolitanum qui mense februario anni 1583 collegii gubernaculum

¹ In libro ms. « *Codex novitiorum S.I. qui Romae tirocinium posuerunt ab anno 1565 ad annum 1586* » f. 118r haec de P. Capuci leguntur: « Esaime di Ferrante Capece napolitano alli 16 di agosto 1571. Fu esaminato et non hebbe impedimento. Si chiama Ferrante Capece, e di anni 26. Nato in Salerno, di padre gentilhomo napolitano, chiamato Mutio Capece; sua madre si chiamava Margherita Gambacorta. La quale è morta, et suo padre vive. Ha studiato sempre da fanciullo in humanità et rethorica et ha visto da se molte cose di philosophia, particolarmente in legge civili ha studiato molti anni et fatto in esse profitto per dottoranti. Ha cinque fratelli maschi et tre sorelle... ».

accepit (doc. 261 § 1). Rex Báthory novo rectori commendat ut « perfectis collegiis asuetus, caute et prudenter novum hoc collegium administret; leniter in his principiis agat, neque ad summam disciplinam aut eam quae aliis in locis esse solet, perfectionem ab illis hominibus requirat » (doc. 226 § 3). P. Capeci optatis Regis Poloniae perfecte respondisse videtur. Nam in quadam ad P. Generalem epistula scribebat: « Supportiamo molte cose che in Italia forse non si supportarebbono» (doc. 292 lin. 71-72). P. Provincialis paulo postea de novo rectore referebat Patri Generali: « Optime suos regit quoad spiritum; idque omnes testantur consultores. In oeconomia aliquibus non probatur, sed multum promovet fidem et pietatem » (doc. 306 § 3). Idem P. Provincialis iudicabat eum nimis bonum « ut vereatur monere me de iis quae non bene incedunt; omnes excusans » (doc. 295 § 3). Gravem errorem commisit anno 1586, tempore pestis cum « nimis tarde scholas dissolvi iubebat » et socios quoque « passim sine separatione vel cautela aliqua » vivere permittebat (doc. 366 A).

Collegium claudiopolitanum ab initio gravissimam semper operariorum inopiam passum est. P. Provincialis in unaquaque fere epistula novos a P. Generali socios, praesertim hungaros postulabat. Ineunte anno 1586 eo perventum est ut in templo Nicolaus Kurtić, frater quidam croata, qui ceterum sartoris officio fungebatur, contionari deberet, nam duo patres hungari ad hoc destinati gravissimo morbo decumbabant. Eiusdem Nicolai ope sacerdotes qui linguam hungaricam non callebant, aegrotorum confessiones audire cogebantur (doc. 352 § 1).

Vitam collegii valde turbavit occisio duorum puerorum claudiopolitanorum. Cuius criminis duo pastores valachi accusati sunt, qui tamen « constanter usque ad mortem, etiam in palis quoad vixerunt, innocentes se esse coram multitudine » asseruerunt. Cum crimen in vineis collegii perpetratum fuerit et ad dominum terrae pertenuerit sententiam iudicum approbare, P. Thomány, procurator collegii et P. quoque Rector visi sunt censuras ecclesiasticas incurrisse quod executionem mortis non impedivissent aut saltem ut differretur, non curassent. P. Generalis de casu edoctus misit Patri Provinciali facultatem absolvendi irregularitate ecclesiastica irrititos (doc. 120 § 3, doc. 121 § 12, doc. 125 § 2, doc. 130). Tristes quoque casus eorum qui Societatem turpiter deseruerunt, socios collegii magnopere contristarunt. Inter hos desertores sane casus Petri Frischbier, saxonis, collegii magistri gravissimus est habendus. Ad desertores Societatis quod attinet, P. Provincialis maesto animo declarabat collegium claudiopolitanum ultimis tribus annis plures dedisce apostatas quam totam provinciam Poloniae (doc. 228 § 6).

Fructus praecipuus laborum S.I. Claudiopoli consistebat in scholis (doc. 293 § 2) quae bene procedebant et de quibus meliora etiam sperare licet. Sine mora aperta quoque est schola rhetoricae. Ineunte anno 1584 sex magistri docebant rhetoricae, humaniora et grammaticam; discipuli autem eodem tempore plus minus 150 vel 200 erant (doc. 261 § 6). Anno 1585 inchoata est etiam lectio philosophiae, numerus quoque alumnorum ad 230 ascendit (doc. 301 § 2). Exeunte anno 1585 P. Provincialis de scholis referre potuit: « Iam fere collegium nostrum spoliaverat scholam haereticorum » (doc. 326 § 7). Proceres haeretici filios ipsos facile ad scholas iesuitarum mit-

tebant. De quibus P. Provincialis scribebat: « Etiamsi accedant haeretici, statim adducuntur ad conversionem » (doc. 326 § 6). Anno 1582 inter discipulos erecta est sodalitas B. Mariae V., in qua ii qui ad plura et maiora in vita spirituali aspirabant, congregati sunt (doc. 99 § 1, doc. 121 § 2, doc. 135 § 3, doc. 330 § 8). Ex his sodalibus haud pauci vitam sacerdotalem amplecti desiderabant (doc. 333 § 2). Plures eorum in Societatem Iesu admitti petebant, ex quibus anno 1586 P. Provincialis sex in domum probationis abduxit (doc. 330 § 4).

Anno 1583 P. Possevino erexit Claudiopoli seminarium, cuius momentum et utilitatem omnes magni faciebant (doc. 176 § 6, doc. 214 § 2, doc. 326 § 5). Ad fundationem pari mensura contulerunt Summus Pontifex et Stephanus Báthory (doc. 160 § 4, doc. 179 § 1, doc. 210 § 4). Iam primo anno 27 alumni admissi sunt (doc. 213 § 2). Exeunte anno 1585 in eo « ultra 50 iam aluntur et sane insignes adolescentes » (doc. 326 § 5). Solum angustia loci obstabat quominus plures admitterentur; quare urgebat ut novum aedificium pro eis construeretur. Delineationes Fr. Milanesi confecit (v. infra, App. III A). Praeter seminarium instituta est Claudiopoli domus pauperum studiosorum, quae tamen, ne nomen « pauperum » animos transylvanorum laederet, convictus SS. Trinitatis vocabatur. Qui convictus anno 1585 industria imprimis Patris Campano erectus est. (doc. 263 § 3). Statim 80 alumnos habuit, quibus cibi ex collegii culina gratis suppeditabantur (doc. 326 § 6, doc. 330 § 6). Ad annum usque 1586 iam 12 alumnorum in seminarium, quatuor autem in Societatem Iesu admissi sunt (doc. 331 § 6).

Alia opera apostolica quod attinet, missiones solum Patris Ladó commemoramus. De illo P. Szántó scribebat anno 1581: « Novicius est; vir bonus, pius et ad omnia promptus, sed indoctus; congrue latine non novit » (doc. 72 § 7). Attamen eius excursiones apostolicae mirabiles praedicantur a coaetaneis. P. Provincialis haec de eo ad P. Generalem referebat: « Unus P. Valentinus, qui nunquam attigit novitiatum, quique vix grammaticam novit, miranda fecit bona vita et zelo. Illum iam sequuntur fere 100 pagi et electis quatuor ministris haereticis, illi adhaerent. Quandocunque aliquo venit, etiam si sint dies operosi, Pascha esse dicitur » (doc. 251 § 4). Cum P. Capeci exeunte anno 1585 Varadino illum Claudiopolim revocare coactus esset, ad P. Provinciale scribens exclamabat: « O iactura o sacrilegium! Abstraxi inde [Varadino] P. Valentimum, non quidem ex mea sententia, sed victus a consultoribus meis, quorum sententiam soleo obiicere meae conscientiae reclamanti. Faciebat plus ille solus ibi quam omnes alii simul. Conferebat illi Deus tantam gratiam ut quocunque pergeret, fugabat ministros, populos inflammabat, haereticos, catholicos, ab omnibus expetebatur vel ipsis populis haereticis » (doc. 315 § 9). Lectu digna est brevis huius Patris epistula quam de sua missione in Caransebes ad P. Provinciale dabant (doc. 317).

Restat adhuc ut de rebus temporalibus collegii nonnulla dicamus. Collegium litteris donationis diei 12 maii 1581 a Stephano Báthory accepit tres novas possessiones, nempe Kajántó, Tiburc et Bogártelke. Eodem diplomate Rex collegio donavit etiam monasterium franciscanorum in urbe, quod anno 1581 inhabitare coeperunt (doc. 56 § 3). De rebus temporalibus

collegii notarius civitatis, vir catholicus, non dubitabat affirmare, ex fructibus possessionum collegio dono datarum se liberaliter alere posse 150 personas (doc. 73 § 8). Sed cum bona pessime administrarentur (doc. 72 lin. 364-5, doc. 121 § 9, doc. 142, § 4), evenit ut ineunte anno 1586 collegium ultra 1000 taleros haberet in debitis (doc. 331 § 7).

2. RESIDENTIA ALBANA ET COLLEGIUM INCHOATUM

Residentia sociorum Albae Iuliae ob praesentiam curiae Principis utilissima esse potuit etiam collegio claudiopolitano. « Quanti autem momenti haec residentia sit, credo P.tem V. abunde P. Rector edocet. Certe si haec dematur, collegio claudiopolitano manus dextra pedesque praescindentur » scribebat P. Leleszi (doc. 74 § 6). Anno 1581 duo solum patres Albae commorabantur: P. Leleszi, qui Principem puerum instituebat, et P. Törös qui in templo S. Stephani, recenter Societati assignato contionabatur. In parva quadam domo, prope curiam Principis habitabant, cibos ab ipsa aula accipiebant. Nondumque habebant introitus certos.

Christophorus Báthory ab initio collegium Albae fundare intendebat. Ad hunc finem monasterium dominicanorum sociis attribuit, quod tamen prorsus renovare oportuit (doc. 59 § 3, doc. 73 § 7). Stephanus Báthory anno 1585 abunde instruxit collegium futurum bonis temporalibus, cui donavit monasterium Szentmihályköve, prope Albam situm, molendinum quoddam, hortum suburbanum et mille florenos aureos paratae pecuniae (doc. 335); denique etiam 500 florenos annuos ad nova aedificia pro sociis et scholis construenda (doc. 359 § 4). Ideam futuri collegii Fr. Milanesi delineavit (v. infra, App. III B). Collegii autem erectionem Ioannes Ghiczy, novus Transylvaniae gubernator et magistratus albensis omni modo impedire conabantur (doc. 338 § 1 et doc. 330 § 6). Quod eis post pestem anni 1586 et mortem Stephani Báthory facilius evasit.

Albae Iuliae opus Societatis primarium haud dubie educatio atque institutio Principis pueri fuit. P. Leleszi munus hoc maximi momenti omnium testimonio optime obibat. Una cum Principe nonnulli etiam procerum filii instituebantur. Paulo post P. Generalis permisit ut schola publica quoque aperiretur. Anno 1585 in quatuor classibus magistri de Societate docebant. Duas classes in aula Principis, et duas alias in civitate moderabant. In scholis publicis numerus discipulorum primo anno iam ad 100 ascendit (doc. 301 § 9).

3. RESIDENTIA VARADINENSIS

Catholici varadinenses omnium aliarum civitatum catholicos numero et fervore superarunt (doc. 301 § 11), ac « saepe saepius » a Stephano Báthory sacerdotem catholicum petierunt (doc. 318). Primus iesuita qui eos anno 1580 ad festum Nativitatis visitabat, verisimiliter P. Ladó fuit. (doc. 54 § 4). Ab eo tempore non desistebant a Societate sacerdotem aliquem pos-

tulare. Anno 1582, cum P. Törös ad thermas prope Varadinum sitas se contulisset, tempore Quadragesimae contionabatur sacramentaque catholicae Varadini administrabat (doc. 135 § 5). Anno 1583 P. Törös una cum coadiutore Varadinum reversus est et residentiae futurae fundamenta iacere incepit (doc. 204 § 2). Sed P. Törös mox iterum gravi paralysi afflitus opera sacerdotalia exequi nequibat. Quare catholici legatum misserunt Claudiopolim ad P. Provincialem ut alium sacerdotem hungarum mitteret (doc. 249 § 5). P. Provincialis Patrem Szántó ad hoc munus adimplendum designavit (doc. 260 § 10) qui ineunte anno 1584 Varadinum profectus est. Extra urbem, in templo S. Aegidii, unico quod haeretici catholicis reliquerunt, contionari coepit. Paulo post etiam scholas puerorum aperuit, ubi magistro externo occiso, ipse 80 pueros docere coactus est (doc. 287 § 4, doc. 291 App.). Eodem quo pervenerat anno, violentissimas quoque disputationes cum haereticis ministris in synodus congregatis sustinere debuit (doc. 291 et App.).

Ipsa Patre Szántó auctore, catholici varadinenses epistulas dederunt ad Stephanum Báthory, ad Nuntium in Polonia et ad P. Generalem S.I., in quibus erectionem collegii petierunt (doc. 262, doc. 263 § 6). Ad quod Stephanum Báthory promptissimum invenerunt, quippe qui iam dudum hoc propositum in animo haberet (doc. 54 adn. 16). Ideo non solum urgere coepit ut S.I. collegium admitteret (doc. 306 § 4) sed bona quoque temporalia ad collegium futurum contulit (doc. 318). Quae tamen possessiones a P. Provinciali minus aptae iudicabantur; « quod magna pars sit subiecta turcis et pendat illis tributum » (doc. 337 § 6).

CAPUT IV

FUNDATIO COLLEGII SOCIETATIS IESU IN HUNGARIA

Primum S.I. collegium in Hungaria, anno 1561 Tyrnaviae erectum, anno 1567 dissolutum fuerat (MAH I 21*). Paulo postea, anno 1572, Societas vocata est a vidua Francisci Batthyány ut in Németujvár iterum consideret (*Ib.*, 406-07). Praeterea Georgius Draskovics, archiepiscopus colicensis anno 1579 Sopronii voluit collegium erigere (*Ib.*, 815 adn. 2). Haec tamen pia tentamina in effectum deducta non sunt. Tertio Ioannes Franciscus Bonomi¹ nuntius apud Imperatorem constituit collegium in

¹ I. F. Bonomi (Bonhomini) natus Cremonae die 6 dec. 1537, fuit amicus et condiscipulus S. Caroli Borromeo. Anno 1572 nominatus est episcopus vercelensis. Ab anno 1579-81 nuntius apostolicus in Helvetia. Quo munere etiam Viennae apud Imperatorem (1581-84), et Coloniae (1585-7) quoque functus est. Obiit die 25 februarii 1587 Leodii. Vir de restauratione catholica optime meritus (Cf. *Encycl. Catt.* II 1857-58).

Hungaria instituere. Ineunte anno 1582 ab Imperatore et episcopis Hungariae obtinuit facultatem ad hoc propositum perficiendum (doc. 91). Primum volebat ut iterum Tyrnaviae fieret collegium. Quapropter mense maio 1582 Tyrnaviam profectus est ut locum videret et negotium cum praelatis tractaret. Quo facto conscripsit memoriale de ratione qua fundatio exequi posset (doc. 104). Haud parvae tamen difficultates obstabant quominus collegii institutio tam cito ad optatum finem perduci posset. Nicolaus Telegdi, episcopus quinqueecclesiensis et administrator strigoniensis, nec non Stephanus Radéczi, episcopus agriensis, locum-tenens Hungariae, qui plurimum in negotio promovendo potuissent, parum diligentes in eo se praebebant. Qua de re Nuntius scripto severe eos reprehendebat (doc. 109 110 112 113), negotiumque ad nutum ipsius Imperatoris posthac cum Georgio Draskovics, archiepiscopo colocensi tractare coepit (doc. 112 adn. 4). Deinde Nicolaus Pálffy quoque, nobilis hungarus paratum se declarabat ut annuo quodam censu collegio construendo subveniret (doc. 279 et 280).

Occasio tamen vera fundationis anno 1586 advenit, cum Stephanus Radéczi, qui et praeposituram thurocziensem possidebat, e vita cessit. Georgius Draskovics, qui paulo antea cardinalis creatus est, statim «postulavit a S. M.te C. hanc sibi primam in cardinalatu gratiam praestari ut ea praepositura Societati ad fundandum in Hungaria collegium donaretur... quod speret et ad conservandam quae reliqua est, et ad restituendam quae amissa est, fidem maxime pertinere» (doc. 341). Cuius petitionem Imperator liberter exaudivit et donationem praepositurae litteris diei 19 maii 1586 sancivit (doc. 351). Ex parte Societatis Rector collegii viennensis in possessionem praepositurae introductus est (doc. 361). P. Generalis collegii fundationem quidem acceptavit, at censebat: «Cum magna ubique praematur Societas operariorum inopia, maxime autem hungarorum, quos habet paucissimos eosque necessariis addictos ministeriis ac locis, nullo modo fieri posse ut hoc tempore id collegium actu erigatur, sed post aliquod tempus. Interim vero cum collegii locum tum quae ad collegium instruendum necessaria sunt, parari posse, tum etiam excursiones fieri Societatis more» (doc. 349).

CAPUT V

ANTONIUS POSSEVINO¹ S.I. ET HUNGARIA

Cum P. Possevino optime de Hungaria nostra sit meritus, aequum nobis videtur ut de eo aliquantum longius hic agamus. Fuit enim verus patriae nostrae amicus, qui nil intentatum reliquit ut eam adiuvaret. Clare enim perspexit Hungariam totius reipublicae christianaee esse antemurale quod

¹ A. Possevino S.I. (1533-1611); de quo cf. G. FELL S.I., *Pädagogische Schriften von Antonio Possevin S.I.* Bibliothek der katholischen Pädagogik B. XI. Freiburg im Br. 1901); p. 277-399: Possevins Leben und Schriften.

si concideret, periculum turcarum toti Germaniae, ab innovatione religiosa adeo laceratae, sed regnis quoque circumvicinis immineret.

Cor Patris Possevino primum anno 1574 pro Transylvania exarsit cum petuit ut eo mitteretur ut inde iter in imperium turcarum tentaret (MAH I 441 adn. 2). Hoc eius optatum post decem fere annos, ineunte anno 1583 ei contigit cum Stephanus Báthory desiderasset ut in Transylvaniam se conferret ad seminarium pontificium et regium stabiliendum, nec non ut viam aliquam ad episcopatum ibi restaurandum inveniret (doc. 129). Missus est autem cum litteris Summi Pontificis ut eius nomine Sigismundum principem salutaret. 47 dies in Transylvania transegit (doc. 184 § 1), pluresque de hoc itinere relationes posteritati reliquit (doc. 165 166 180 210 § 8-30 380 § 2-8).

Albae Iuliae honorificentissime — ut Summi Pontificis legatum decebat — a Principe et senatoribus, licet haereticis, receptus, sequenti vero die ad prandium invitatus est (doc. 210 § 13 et 15). Mentione digna est excursio quam una cum regni Cancellario ad fauces Marusii instituit. Ea occasione etiam Cibinium, saxonum lutheranorum urbem, visitavit, ubi ab haereticis ministris pretiosas notitias de historia Transylvaniae accepit pro suo commentario de Transylvania conscribendo. Cum iisdem de causis quoque dissidii religiosi deque ratione illud tollendi pacato animo collocutus est (*Ib.*, § 17 et 19).

Claudiopoli maximam partem temporis novi seminarii institutioni impedit. Magnopere volebat ut antiquum dominicanorum monasterium novo seminario tribueretur, cum tamen ibi schola arianorum instituta fuisse, non nisi domunculam quandam pretio locatam a magistratu obtinere potuit (*Ib.*, § 22 et 23). Seminarii directoribus duo scripta magni valoris reliquit: Ratio seminarii claudiopolitani administrandi — et: Leges seminarii claudiopolitani (doc. 171 et 172); utrumque ab ipso P. Possevino concinnatum. A P. Thomány, collegii ministro et procuratore accepit memoriale quoddam de mediis iuvandae in fide Transylvaniae (doc. 176), in quo tria media praecipua recensentur: ministerium Societatis Iesu, seminarii institutio et Stephani Báthory, regis Poloniae industria. Attentione dignum est deinde in hoc documento propositum erigendi seminarium valachorum et moldavorum Coronae (Brasov) in Transylvania (§ 10).

P. Possevino Varadinum quoque visitavit, ubi a multis catholicis viris magna laetitia exceptus est. Iidem rogarunt illum ut concionatorem catholicum eis procuraret. Varadini convenit ministrum quoque calvinistam, Petrum Beregszászi, quem severe reprehendit. Paulo post iter transylvanicum profectus est Posonium, ubi comitia generalia regni celebabantur. Hanc opportunitatem nactus est ut negotium collegii in Hungaria erigendi promoveret. Sed nihil effici potuit, cum episcopi parvum animum hac in re demonstrassent (doc. 145 § 2 et adn. 7 9; doc. 158 § 3). Vocatus autem a Stephano Radéczi episcopo agriensi, qui et opulentam praeposituram thurociensem possidebat, hanc visitavit ut videret utrum locus aptus esset ad collegium constituendum. De qua re scripto dedit episcopo suum iudicium et quidem negotio favens (doc. 191). Eadem suasit ut praeter collegium, domus quoque pauperum studiosorum institueretur. Ceterum etiam Cassoviae desideravit magnum quoddam seminarium clericorum pro

Hun-garia erigere ex proventibus abbatiae Széplak vel praepositurarum Jászó et Lelessz (doc. 225 § 1, doc. 235 § 12). Curavit denique ut catholici Hungariae libris quoque piis iuvarentur; qua de re egit cum Nicolao Telegdi, episcopo qui Tyrnaviae typographiam possidebat. Eadem de causa adiuvit episcopum ut typographum bene peritum in Germania inveniret. Deinde misit Patrem Törös Tyrnaviam ut editionem catechismi hungarici moderaret (doc. 187 § 2; cf. etiam doc. 200 § 4 et doc. 272 § 1).

Mense septembri anni 1583 Cassoviam se contulit, ubi commissarii Imperatoris et Stephani Báthory de compensatione in negotio Szatmár spectante tractabant. Szatmár, arcem munitissimam, quam olim familia Báthory possidebat, Imperator vi occupavit. Stephanus Báthory iuste postulabat ut pro ea aequa compensatio daretur. Negotium ab annis sine ullo exitu agebatur. Stephanus Báthory Patrem Possevino rogavit ut his trac-tationibus adesset easque pro viribus promoveret. Quatuor longos menses Cassoviae commoratus est, et tempus utiliter transegit: « Non pensai mai — scribebat ad Nuntium in Polonia — che in una hosteria dove sono già il terzo mese, et in una città dove da 40 anni è sbandita affatto la fede catolica, io potessi haver tanta occasione sì come ho havuto di penetrar lo stato di tutte queste provincie et la commodità di sbrigarmi di alcune cose e quali mi stavano su'l core » (doc. 231 § 1).

Longae huius commorationis cassoviensis tempore multas Hungariae personas cognoscere potuit. Inter quos Simonem Forgách, eximium in arte militari virum qui, licet haereticus, consilio Patris Possevino, filiorum suorum educationem Stephano Báthory commisit. Qui unum eorum, Franciscum, natu minimum, comitem itineris Andreeae Báthory, Romam profi-ciscentis, designavit. Franciscus, Romae conversus, in Societatem Iesu ingredi volebat, sed non est admissus cum P. Generalis una cum Stephano Báthory putaret, maius Ecclesiae Dei bonum futurum si iuvenis sacerdos saecularis fieret (doc. 256 adn. 5, doc. 272 § 2, doc. 294 et 298). Quod et evenit. Nam Franciscus, archiepiscopatum strigoniensem assecutus, egregia pro restauratione catholica in Hungaria opera exegit.

Otium cassoviense permisit Patri Possevino ut operi de historia Transylvaniae finem imponeret (doc. 290 § 11). Unum huius manuscripti exemplar statim Romam ad Card. Secretarium misit. In epistula adjuncta rationes quibus motus operi conscribendo manus admovit, enumerabat (doc. 255 § 2). Liber quintus qui est postremus, varia Patris proposita de Hungaria in fide iuvanda continet. Opus, quamvis auctor magnopere optasset ut publici iuris fieret, vivente illo, non sed anno solum 1913, primum in lu-cem prolatum est (doc. 255 § 3, doc. 363 introd.).

Negotium quod Szatmár respicit, in eoque partes Patris Possevino quod attinet, socius eius ita res succincte enarrat: « Interea... responsum a Caesare accepit, plenum optimae spei; atque insuper decretum quo Cae-sar citra ullam moram, si Antonius ad comitia varsaviensia ire (quemad-modum urgebat) voluisse, postremum responsum missurum pollicebatur. Propere igitur ad Regem venimus... Ut vero Varsaviae substitimus, decre-tum caesareum illico apparuit, quo caesarea Maiestas se postremis rationibus ab Antonio propositis perbenigne omnino annuere declarabat. Itaque cum

Rege Poloniae actum est et ipse omnibus acquiesceret atque ad meliora et ad maiora in publicum bonum aditus patefieret. Tum formula ab Ill.mo Card. Bolognetto, atque ab regio Transylvaniae Cancellario ex iis caesareis decretis quae variis temporibus procurata fuerant, confecta est atque ad Caesarem missa. Interea plerique tabescabant invidia aut dolebant id per Societatem nostram fuisse promotum, quod alioquin tot annos exitum nullum habuerat; neque defuere qui et hunc exitum aut intervertere aut ad se trahere cuperent » (*Germ.* 165 171v). P. Possevino laetissimus vidit negotium compositionis feliciter conclusum quod ex eo magna rei catholicae emolumenta in partibus septentrionalibus speraret (doc. 308 § 1).

Ceterum P. Possevino nec apud suos gratus adinodum fuisse videtur. A quibus potius timebatur quam diligebar, prout declaravit P. Campano, qui optime eum novit magnique aestimabat (doc. 128 § 1). Apud externos vero haud paucos inimicos numerabat. Inter eos invenimus etiam Germanicum Malaspina, novum apud Imperatorem nuntium (doc. 322 praesertim adn. 13). Negotium deinde Szatmár sane haud parum inimicorum numerum auxit. Id perspicue demonstrat scriptum Patris Pitačić de rumoribus circa Patrem Possevino in curia imperiali sparsis (doc. 299). Accusabatur imprimis quod potius Stephani Báthory, regis Poloniae, quam Imperatoris esset studiosus. Quod omni fundamento non carere videtur. Nam P. Possevino experientia edoctus, sibi persuasit se fructuosius pro Ecclesiae salute laborare posse industria Stephani Báthory quam Imperatoris auxilio.

P. Possevino a plerisque consideratur vir arte politica praeditus gradu haud communi. Quod veritati quam parum respondeat, scriptum Patris Pitačić clare demonstrat. Iuxta viros aulicos enim P. Possevino «est vehementis ingenii, et non possit res aliquas dissimulare, sed mox omnia prodere ut qui os habet in corde et cor in ore » (doc. 299 lin. 14-16). Quae parentia artis «dissimulandi» sane obstat quominus quis in rebus publicis agendis excelleat. P. Possevino multo potius homo apostolicus est dicendus, de quo recte P. Campano scribebat: «Est veluti scintilla in arundineto discurrens, ac quicquid obviam habet, inflammans amore divino; magna que ubique promovens ad gloriam Dei et Societatis ornamentum et bonum » (doc. 299 adn. 6).

P. Generalis auditis rumoribus qui de P. Possevino in Germania passim diffundebantur, petiit a Summo Pontifice ut ab negotiis publicis tractandis liberaretur et curae solum seminariorum pontificiorum animum applicaret (doc. 322 adn. 1). Quod et obtinuit. Paulo autem posterius etiam cura seminariorum privatus in Italiam revocatus est (doc. 323 § 4). P. Campano omnia tentabat ut eum pro Septentrione conservaret. En eius verba ad P. Generalem: «Pater mi, cogor iterum ex conscientia dicere illum virum non videri amovendum a Septentrione, quicquid alii secreto vel publice scribant aut dicant. Habet zelum Dei, talentum quale nullus ad huiusmodi, tenacissimus instituti, quem adeo non deturpat ut agnosci illud faciat. Vir est desideriorum. Nam modus ille qui desideratur in illo suavior et mitior, accedet admonitione P.V.R. et collateralı. Alioquin non est credo missio in orbe utilior... Quaeso iuvemus hunc virum natum ad amplificandam et Societatem et Ecclesiam Dei». Deinde iure quaestionem ponebat:

• Quid iam aget ipse? Ociari ne ille poterit » (*Germ.* 161 321v). Iam vero P. Possevino annis quae sequebantur videtur, in Italia semper ad maius otium a P. Acquaviva coactus. Quanto fuisse expeditius si iuxta propositum Patris Campano P. Possevino factus fuisse viceprovincialis Transylvaniae et rector collegii claudiopolitani, P. vero Capeci praceptor Sigismundi principis pueri (doc. 323 § 4). Tragoedia expulsionis anno 1588 hac ratione fortasse evitari potuisset.

CAPUT VI

DE HAC NOSTRA EDITIONE

Quamquam magnopere conati sumus ut documentorum series quam maxime sit completa, attamen multa documenta etiam in hoc volumine desiderantur. Gravissimus sane est habendus fere omnium Patris Generalis epistolarum defectus. Codices enim Archivi Romani S.I. in quibus eius epistulae ad provinciam Poloniae datae transcriptae sunt, omnes perierunt. Dolendum praeterea est quod documenta magni pretii, prout catalogus lectionum collegii claudiopolitani et catalogus alumnorum seminarii claudiopolitani, de quibus certo constat ea Romam fuisse missa (cf. *infra*, doc. 78 lin. 28-29; doc. 326 § 5 et 11; doc. 331 § 6; doc. 369 § 1), necnon alia huius generis documenta deperierint.

Ex documentis 383 quae nostrum volumen continet, fere media pars est inedita. Opera autem, in quibus maior pars documentorum editorum apparuerat, sunt imprimis VERESS, *Epistolae et acta iesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory et Monumenta Poloniae Vaticana IV-VII*¹.

CAPUT VII

NOTITIA CODICUM MANUSCRIPTORUM

I — CODICES SERVATI IN ARCHIVIO ROMANO S.I. (ARSI)

1. — *Austr. 1* I-II (Epistolae Generalium ad prov. Austriae) 1573-1600; 1-292 293-995 ff.; 288 x 208 et 292 x 210 mm.; compactum. (Doc. 67 123 126 131 163 207 268 302 311 349 365).
2. — *Austr. 20* (Missio Hungarica et Transylvanica 1582-1744); 398 ff.; 340 x 238 mm.; comp. (Doc. 94 95 134 147 359).
3. — *Austr. 24* (Austria — Catalogi triennales 1584-1597); 262 ff.; 228 x 157 mm.; comp. (Doc. 69 adn. 6).

¹ De editione documentorum nostri voluminis anno 1967 in forma aliqua modesta et solummodo ad tempus concepta cf. MAH I p. XXIII-XXIV.

4. — *Austr.* 224; v. MAH I (Doc. 34 43 44 45 51 56 83 92 139 148 149 152 170 175 363/B).
5. — *Austr.* 225 I-II (Austria — Fundationes collegiorum I-II); 1-247 248-505 ff.; 342 x 224 et 357 x 232 mm.; comp. (Doc. 284 adn. 4).
6. — *Austr.* 227 (Duodecim collegii tyrnaviensis de rebus magni momenti litterae...); 43 ff.; 270 x 182 mm.; comp. (Doc. 351).
7. — *Austr.* 228 (ARATOR (SzÁNTÓ), *Historia collegiorum Societatis Iesu in Transylvania...* 1571-1598; 99 ff.; 220 x 168 mm.; comp. (Doc. 291).
8. — *Boh.* 192 (Varia Historica Bohemiae saeculo XVI-XVII); 151 ff.; 340 x 225 mm.; comp. (Doc. 50).
9. — *Congr.* 94 I-II (Acta congregationum provincialium — Responsa 1581-1600); 1-162 163-336 ff.; 297 x 223 mm. et 295 x 223 mm.; comp. (Doc. 62).
10. — *Congr.* 95 (Acta congregationum provincialium — Responsa 1581-1600); apographum praecedentis; 317 ff.; 293 x 220 mm.; comp. (Doc. 62).
11. — *Epp. Ext.* 2; v. MAH I (Doc. 347).
12. — *Epp. Ext.* 28 v. MAH I (Doc. 1 24 64-66 81 153 211 226 251 285 294).
13. — *Epp. Ext.* 29 (Epistolae Principum — 1586-1599); 291 ff.; 335 x 225 mm.; comp. (Doc. 367).
14. — *Fl. Belg.* 52 (Historia 1620-1629); 207 ff.; 295 x 222 mm.; comp. (Doc. 210 adn. 1).
15. — *Franc.* 1 I-II (Epistolae Generalium — 1573-1604); 1-239 et 240-505 ff.; 285 x 216 mm. et 289 x 213 mm.; comp. (Doc. 127).
16. — *Franc.* 10 (Francia — Catalogi triennales 1584-1611); 304 ff.; 322 x 233 mm.; comp. (Doc. 289 adn. 5).
17. — *Germ.* 121 I-II (Germania — Epistolae P. Magii 1569-70); v. MAH I (Doc. 2 11 12 15 29 48).
18. — *Germ.* 131; v. MAH I.
19. — *Germ.* 141; v. MAH I (Doc. 53 73 86).
20. — *Germ.* 158; v. MAH I (Doc. 5 7 8 10 13 14 19-21 32 35-38 40 41).
21. — *Germ.* 159; v. MAH I (Doc. 49 55 57 63 69-72 74-77 84 87).
22. — *Germ.* 160 (Epistolae Germaniae — 1582); 316 ff.; 340 x 225 mm.; comp. (Doc. 99 104 105 107 108 111 115 117 119-22 124 125 128 132).
23. — *Germ.* 161 (Epistolae Germaniae — 1583); 383 ff.; 340 x 225 mm.; comp. (Doc. 138 141 162 178 188 190 196 198 208 218 222 228).
24. — *Germ.* 162 (Epistolae Germaniae — 1584 I); 298 ff.; 340 x 230 mm.; comp. (Doc. 260-62 264 266).
25. — *Germ.* 163 (Epistolae Germaniae — 1584 II); 360 ff.; 342 x 225 mm.; comp. (Doc. 263 281 287-89).
26. — *Germ.* 164 (Epistolae Germaniae — 1585); 336 ff. 340 x 235 mm.; comp. (Doc. 291-93 295 296 298 300 301 303 304 306 307 309 310 312 313 315 316).
27. — *Germ.* 165 (Epistolae Germaniae — 1585-1586); 380 ff.; 340 x 226 mm.; comp. (Doc. 290 299 323-29 331-33 336 339 340 343-345).
28. — *Germ.* 166 (Epistolae Germaniae — 1586); 376 ff.; 344 x 235 mm.

- comp. (Doc. 314 338 341 348 350 352 353 354 356-58 360 361 364 366 368-70 372-75 377 378 383).
29. — *Germ. 168* (Epistolae Germaniae — 1587-1590); 358 ff.; 340 x 223 mm.; comp. (Doc. 380).
30. — *Hist. Soc. 41* (Societatis universae status et numerus sub finem anni 1574); 281 ff.; 295 x 222 mm.; comp. (Doc. 102 adn. 1).
31. — *Hist. Soc. 42* (Defuncti 1557-1623); 165 ff.; 300 x 152 mm.; comp. (Doc. 383 II).
32. — *Hist. Soc. 43* (Defuncti 1595-1642); 259 ff.; 287 x 165 mm.; comp.
33. — *Hist. Soc. 54* (Dimissi 1573-1640); 34 ff.; 285 x 225 mm.; comp. (Doc. 242 adn. 35).
34. — *Hist. Soc. 60* (Litterae patentes — 1545-1647); 180 ff.; 313 x 232 mm.; comp.
35. — *Hist. Soc. 61* (Liber patentium — 1573-1601); 138 ff.; 290 x 225 mm.; comp. (Doc. 164 188 202).
36. — *Instit. 58* (Acquaviva — Ordinationes et responsa 1582-1587); 419 ff.; 210 x 138 mm.; comp. (Doc. 85 96 98 130).
37. — *Instit. 196 I-II* (Registrum Bullarum II); 300-525 et 526-608 ff.; 340 x 230 mm. et 343 x 230 mm.; comp. (Doc. 88 149 201 205).
38. — *Instit. 209* (Hieronymi Natalis instructiones et monita pro collegiis Germaniae, Poloniae, Belgii et Galliae); v. MAH I (Doc. 3).
39. — *Ital. 156* (Epistolae Italiae — 1578-1582); 1-239 340-472 ff.; 331 x 235 mm.; comp. (Doc. 71 adn. 36).
40. — *Ital. 157* (Epistolae Italiae — 1583-1585); 387 ff.; 330 x 230 mm. comp. (Doc. 181 194 224).
41. — *Neap. 2* (Neapolitana — Epistolae Generalium 1576-1583); 210 ff.; 353 x 245 mm.; comp. (Doc. 102 133).
42. — *Opp. NN 314* (Possevinus — De iuvanda Ecclesia); 330 ff.; 335 x 245 mm.; comp. (180 267).
43. — *Opp. NN 317* (Acta inter Caesarem et Poloniae Regem 1583-1585); 176 ff.; 320 x 216 mm.; comp. (Doc. 220 225 245 256).
44. — *Opp. NN. 325* (Possevino — De seminariis pontificiis); 96 ff.; 330 x 210 mm.; comp. (Doc. 308 322).
45. — *Opp. NN 326* (Possevino — De seminariis pontificiis); 408 ff.; 345 x 232 mm.; comp. (Doc. 172 174 284).
46. — *Opp. NN 329 I-II* (Possevini epistolae 1581-1583); 1-214 215-398 ff.; 347 x 236 et 345 x 255 mm.; comp. (Doc. 90 103 143 151 154 156 161 165 187 189 192 220 225 229 232 234-37).
47. — *Opp. NN. 330* (Possevini epistolae 1584-1585); 316 ff.; non comp.; in theca 355 x 242 mm. (Doc. 216 244 245 246 254 256 270 278).
48. — *Opp. NN 331* (Possevini epistolae 1586-1587); 285 ff.; non comp. in theca 355 x 242 mm. (Doc. 337 342 346 355 371 379 381).
49. — *Pol. 6* (Polonia — Catalogi 1584-1587); 143 ff.; 226 x 158 mm.; comp. (Doc. 242).
50. — *Pol. 7 I-II* (Polonia-Lithuania — Catalogi 1564-1603); 359 ff.; 320 x 220 mm. et 295 x 222 mm.; comp.

51. — *Pol. 50* (Polonia-Historia 1555-1600); 215 ff.; 320 x 230 mm.; comp. (Doc. 330).
52. — *Pol. 65* (Polonia-Lithuania — Historiae et annuae 1561-1621); 140 ff.; 225 x 165 mm.; comp. (Doc. 135 136 240 241).
53. — *Pol. 71* (Polonia — Fundationes collegiorum I); 346 ff.; 350 x 223 mm.; comp. (Doc. 382).
54. — *Pol. 72* I-II (Polonia — Fundationes collegiorum II); 1-235 et 236-472 ff.; 350 x 230 mm. et 355 x 235 mm.; comp. (Doc. 96 150).
55. — *Rhen. Inf. 1* (Rhen. — Epistolae Generalium 1576-1581); v. MAH I (Doc. 17).
56. — *Rom. 13* I (Romana — Epistolae Generalium 1580-1591); 200 ff.; 294 x 220 mm.; comp. (Doc. 376).
57. — *Rom. 53* I-II (Romana — Catalogi breves et triennales 1571-1597); 1-177 et 178-367 ff.; 292 x 220 et 290 x 220 mm. (Doc. 71 adn. 34).
58. — *Ven. 2* (Epistolae Generalium 1578-1584); 152 ff.; 355 x 247 mm.; comp. (Doc. 63 adn. 26).
59. — *Ven. 116* I-II (Veneta — Fundationes collegiorum P); 1-248 et 249-581 ff.; 335 x 230 mm. et 345 x 232 mm. (Doc. 117 adn. 20).

FONDO GESUITICO (F. Ges.) olim Romae • al Gesù • nunc in ARSI.

1. — *F. Ges. 645* (Epistolae selectae), fasc. 98 (Giov. P. Campano 1583-1588); (Doc. 193 195).
2. — *F. Ges. 645* (Epistolae selectae), fasc. 102 (Ferarnte Capece 1584); (Doc. 239).
3. — *F. Ges. 650/B* (Epistolae selectae), fasc. 514 (Doc. 142).
4. — *F. Ges. 652* (Censurae librorum I 1578-1604); 294 ff.; 294 x 210 mm.; comp. (Doc. 363/A).
5. — *F. Ges. 720/A* II (Misiones in Europa), fasc. 15 (Transylvania). (Doc. 176).
6. — *F. Ges. 1644*, fasc. 15 (Ungheria). (Doc. 191 351).

II — CODICES AD ARCHIVUM ROMANUM S.I. NON PERTINENTES

AUSTRIA

VIENNAE (Wien), Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), *Cod. ms. 8367* (Historia Collegii Viennensis).

CECOSLOVACHIA

POSONII (Bratislava), Arch. Nat., Arm. I, Lad. 3, fasc. 3 (Doc. 275 286).

GERMANIA

COLONIAE (Köln), Stadtarchiv, *Jes.* 721 (Doc. 63 adn. 23 etc.).
 MONACHII (München), Bayerisches Hauptstaatsarchiv (BHStA), *Jesuiten*
 95 et 101 (Doc. 52 96 130).

HUNGARIA

BUDAPESTINI, — Egyetemi Könyvtár (Bibl. Univ.), *Collectio Hevenesiana*
 t. XXXV (Doc. 351). — 2. *Collectio Kaprinaiana* t. VIII LIX LXXIV
 et CI (Doc. 56 351). — 3. *Collectio Prayana* t. IV et XVI (Doc. 351),
 II — Országos Levéltár (MOL) (Arch. Regn.,), *Acta Iesuitica Cameralia*,
 Resid. Varad., v. 70, fasc. 1 (Doc. 318). — 2. *Erd. Fisc. Lvt.*, Arm.
 XII, fasc. 11 R; et Arm. XXII, fasc. 38 H, 47 A, 50 B, 94 H, 95 B
 et C (Doc. 39 56 149 157 201 335).

ITALIA

MEDIOLANI (Milano), Bibl. Ambrosiana, *Cod. F. 174 inf.* (Cart. S. Carlo).
 (Doc. 60). — 2. *Ib.*, Trott 74 (Doc. 235).

ROMAE — I. ARCHIVUM SECRETUM VATICANUM (ASV)

1. *Nunz. di Germ. 12* (Germania — Al vescovo di Vercelli nuntio a Cesare, dal 1579 all'85. — Al secretario Arena 83); 434 ff.; 285 x 200 mm.; comp. (Doc. 97 106 270).
2. *Nunz. di Germ. 13* (Al padre Possevino da 1579 al'85) — Minute di lettere della Segr.); 126 ff.; 280 x 200 mm.; comp. (Doc. 90 169 173 179 209 232 254).
3. *Nunz. di Germ. 68* (Lettere del nunzio di Germania dall'1570 al 1595 — Cifre dei nunzii alla Segr.); 313 ff.; 325 x 215 mm.; comp. (Doc. 295 adn. 6).
4. *Nunz. di Germ. 93* (P. Possevino 1581-82 — Lett. orig. del P. Possevino alla Segr.); 490 ff.; 335 x 215 mm.; comp. (Doc. 80 82 103 118 129).
5. *Nunz. di Germ. 94* (P. Possevino 1583 — Lett. orig. del P. Possevino alla Segr.); 378 ff.; 340 x 210 mm.; comp. (Doc. 137 140 145 146 155 158-160 165-168 180 184-87 199 200 203 204 214 217 220 221 223 233 237).
6. *Nunz. di Germ. 95* (P. Possevino 1584-85 — Lett. orig. del P. Possevino alla Segr.); 307 ff.; 335 x 210 mm.; comp. (Doc. 243 246 249 250 255 256 272 274 297).
7. *Nunz. di Germ. 102* (Germania. Diversi 1582 83 84 85 — Lett. orig. di diversi al Pontifice e alla Segr.); 354 ff.; 330 x 220 mm.; comp. (Doc. 283 adn. 5).
8. *Nunz. di Germ. 104* (Germania. Vescovo di Vercelli nuntio cesareo 1582 — Lett. orig. e cifre di mons. Bonomi alla Segr.); 309 ff.; 325 x 210 mm.; comp. (Doc. 89 91 100 101).

9. *Nunz. di Germ.* 105 (Germania. Vescovo di Vercelli nuntio cesareo 1583 — Lett. orig. con cifre di mons. Bonomi alla Segr.); 486 ff.; 325 x 210 mm.; comp. (Doc. 158 220).
10. *Nunz. di Germ.* 106 (Germania. Vescovo di Vercelli nuntio cesareo 1584 85 et altri — Lett. orig. con cifre di Mons. Bonomi alla Segr.); 447 ff.; 325 x 210 mm.; comp. (Doc. 258 273 283).
11. *Nunz. di Pol.* 14 (Polonia. Lettere di Mons. Caligari 1 V — 29 XII 1578); 405 ff.; comp. (Doc. 23 27 42).
12. *Nunz. di Pol.* 15 (Polonia dal '79 al '85) — Mons. Caligari e mons. Bolognetti. Minute della Segr. al nunzio; 321 ff.; 285 x 195 mm. (Doc. 4 9 26 212).
13. *Nunz. di Pol.* 15/A (Polonia. Lettere e memorie mss. del P. Possevino nunzio ap. nel Settentrione. I 1580-82); 326 ff.; 330 x 210 mm. (Doc. 90 103).
14. *Nunz. di Pol.* 15/B (Polonia. Lettere e memorie mss. del P. Possevino nunzio ap. nel Settentrione 1574-1584. T. II); 423 ff.; 340 x 205 mm.; comp. (Doc. 155 160 165 166 171 182 187 204 215 230 231 238 247 252 253 257).
15. *Nunz. di Pol.* 15/C (Polonia. Lettere e memorie mss. del P. Possevino nunzio ap. di Settentrione 1584-1585. T. III); 412 ff.; 330 x 210 mm.; comp. (Doc. 145 259 265 271 276).
16. *Nunz. di Pol.* 17 (Polonia. Lettere di Mons. Caligari 1 I - 31 XII 1580); 599 ff.; comp. (Doc. 16 22 31).
17. *Nunz. di Pol.* 17/A (P. Possevino. Litterae 1581-1586 - Polonia); 273 ff.; 330 x 210 mm.; comp. (Doc. 210 256).
18. *Nunz. di Pol.* 18 (Polonia 81. — Mons. Caligari e Bolognetti nuntii 1581); 366 ff.; 330 x 220 mm.; comp. (Doc. 54 58 59 61 71).
19. *Nunz. di Pol.* 19 (Polonia 82. Mons. Bolognetti nunzio. — Lettere orig. del nunzio alla Segr.); 450 ff.; 330 x 210 mm.; comp. (Doc. 114).
20. *Nunz. di Pol.* 20 (Polonia 83. Mons. Bolognetti nunzio. — Lettere orig. del nunzio alla Segr.); 524 ff.; 330 x 210 mm.; comp. (Doc. 161).
21. *Nunz. di Pol.* 21 (Polonia 84-85. Ill.mo Bolognetti. — Lettere orig. del nunzio alla Segr.); 516 ff.; 330 x 210 mm.; comp. (Doc. 269).
22. *Nunz. di Pol.* 22 (Lettere del nunzio di Polonia dal 1585 al 1672. — Lettere orig. del nunzio alla Segr. dal 16 apr. 1585 al 4 ott. 1587); 357 ff.; 330 x 205 mm.; comp. (Doc. 308).
23. *Nunz. di Pol.* 394 (Lettere e carte diverse 1541-1778. Mazzo). (Doc. 221 adn. 11).
24. *Nunz. di Spagna* 1/A (Registro di lettere di Mons. Caligari... 12 VI 1578-15 IX 1584); 321-84 385-406; comp. (Doc. 46 47).
25. *Secr. Brev.*, v. 99 (Doc. 157) et v. 100 (Doc. 201 205).

— II. BIBLIOTHECA APOSTOLICA VATICANA (BAV)

1. *Ottob.* 2421 I-II (Scripturae ad Germaniam pertinentes); 1-375 376-758 ff.; 343 x 252 et 344 x 252 mm.; comp. (Doc. 235).
2. *Barb. lat.* 5743 (Lettere a nuntii et ad altre persone scritte dal Card. di Como per ordine di N.S. ecc.); 418 ff.; 265 x 205 mm.; comp. (Doc. 90).

3. *Reg. lat. 2023*; 454 ff.; 330 x 245 mm. (Doc. 18 79).
4. *Vat. lat. 6180* (*Litterae latinae variorum ad Card. Sirletum*);
146 ff; 342 x 245 mm.; comp. (Doc. 78).

— III. BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EM. II, *Manoscritti Gesuitici 1385* (3514): *Regestum epistolarum P. Generalis ad provinciam Austriae 1576-1581*; 43 ff. Exemplum huius saec. XX transumptum invenies in ARSI, *Austr. 1 I/a.* (Doc. 6 25 30 33).

VERCELLIS, Archivum Capituli ecclesiae cathedralis, Cod. «*Mons. Bonomi*» (Minute epistolarie 1583 et 1584). Cf. BRAUNSBURGER VIII p. LXVII n. 7. (Doc. 109 110 112 113 116).

Ibidem, Cod. «*Corrispondenze... 1582-86*». (Doc. 279 280 282).

PETITIONES
 P. FRANCISCI SUNYER¹ PRAEP. PROV. POL. S.I.
 ET RESPONSA
 CHRISTOPHORI BÁTHORY² PRINC. TRANSYLV.

[Albae Iuliae] 2 ianuarii 1580

Introductio

Has petitiones a P. Provinciali fuisse Principi propositas omnino obvium videtur; quod ceterum P. Wujek quoque suadet alludens in epist. die 27 ian. data ad conventionem quandam inter Principem atque Provincialem factam (cf. infra, doc. 8 § 3). Demum ille qui in § 3 in prima persona loquitur, alius esse non poterat nisi P. Provincialis. P. Sunyer cum ep. die 31 ian. data misit hoc scriptum Romam (cf. infra, doc. 10 § 1).

Dies quo documentum scriptum est, ad calcem documenti clare expressus est. P. Provincialis autem, huius rei immemor, antequam epistolam clauderet, post titulum documenti propria manu adiunxit: «in principio ianuarii 1580 ». Praeterea tribus in locis post responsa Principis breves adiunxit explicationes, quas in notis exhibemus. Demum super faciem externam documenti plicati hunc titulum exaravit: «Responsa Ill. Principis Transylvaniae ad quaedam a nostris petita in principio ianuarii 1580 ».

TEXTUS: *Epp. Ext. 28*, 126r-7v; apographum. Textus documenti in duabus columnis est exaratus, ita ut in prima sint petitiones, in altera vero Principis responsa. Maioris autem commoditatis causa nos responsa post petitiones subiungimus, praemissa singulis littera: R. Distinctio texti in octo paragraphos est auctoris. Sed § 1 et 4 duas continent petitiones, item et duo responsa.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 81-4.

SUMMARIUM: 1. *Redditus collegii insufficientes. Pro cura animarum in ecclesia nostra sacerdos saecularis requiritur.* — 2. *Nostri ab haereticis pro-*

¹ De P. Sunyer cf. MAH I 29* et passim.

² De C. Báthory cf. ib. 3* 401 et passim.

tegantur. — 3. Quid de futura universitate Regi Poloniae referendum. — 4. Area collegii propter scholas construendas ne diminuatur. Area quoque scholarum ampla esse debet. — 5. Pro cura animarum etiam in civitate sacerdos saecularis est constituendus. — 6. Nobiles discipuli interim hospitio civium contenti esse debent. — 7. De instrumentis abbatiae litteralibus. — 8. De libris et pannis procurandis.

Responsa III. Principis Transylvaniae ad quaedam a nostris petita

1. Redditus annui qui ex censibus abbatiae colosmonostoriensis percipiuntur, per exigui videntur³, qui tot nostrorum oneribus possint sufficere, viaticorum praesertim pro illis persolvendorum, qui ex remotioribus locis non sine sumptu sunt huc evocandi; ut nihil dicam de libris emendis, pannis ad vestes, telis ad domesticam supellectilem et variis aliis quorum usu collegium, si ordinatum esse debeat, carere non potest.

Demus autem, ex frumentis et vino posse aliquid singulis annis emungi, cum ad talia distrahenda sit temporis opportunitas et occasio expectanda, quam praesentes collegii necessitates et varia stipendia quae procuratori, quam aliis officialibus sunt danda, aegre admodum possint expectare, res difficultate carere non videtur, quam Ill. Principi respectare visum est.

15 R: Doceant patres, quanta pecunia, ultra proventus abbatiae ad hos usus requiratur. Eam iubebit Ill. Princeps ex loco aliquo viciniori quotannis eis pro subsidio numerari⁴.

Huc accedit quod, cum in templo nostro sit baptisterium et cura animarum pagi illius qui est arci coniunctus⁵, et nostra Societas non suscipiat ex suo instituto immediate animarum curam ut eo intensius aliis ministeriis non minus reipublicae utilibus possit vacare⁶; videtur providendum de aliquo presbitero saeculari qui si abbatiae sumptibus (ut videtur aequum) erit sustentandus, tanto erunt abbatiae redditus contractiores.

25 R: Hoc patribus curandum relinquitur.

2. Operae pretium fore videtur ut Ill. Princeps consulat nostrorum incolumitati, paci ac quieti, nec permittat haereticis ita contra

* Cf. infra, doc. 51.

4 Adnotatio Patris Provincialis: « Petiti sunt centum taleri pro singulis personis, omnibus difficultatibus bene Ill. Principi explicatis ».

* Id est Monostor.

* Cf. Constit. P. IV c. 2 § 4; MI Const. III 105.

nostros debacchari, tam ex suggestu quam scriptis, sicut iam hactenus ab illis Claudiopoli factum sumus experti?

R: Publico edicto cavebit Ill. Princeps ne hoc amplius fiat. 30

3. Scirem libenter quid possim certo Maiestati Regiae de futura universitate claudiopolitana polliceri⁸; et quando Ill. Celsitudo Sua putet nostros posse transferri ad civitatem.

R: Appetente statim vere, ut primum tempus aedificationi idoneum apparuerit, opus istud Ill. Princeps aggredi iubebit; quod sine 35 ulla intermissione continuabitur donec ad finem tandem deducetur.

4. Rogatur Sua Celsitudo Ill. ne propter scholarum aedi-[126v] ficia nostrorum area, quantum fieri potest, restringatur. Locus enim monasterii⁹ tam ex parte ecclesiae, quam ex parte muri civitatis obscurus admodum et tenebricosus est, omni prorsus luce et eventatione carens; unica sola pars quae futuras scholas respicit, est luci ac aëri exposita; in qua parte oporteret relinqu locum spatiosum pro aliquantula nostrorum a quotidianis laboribus respiratione. Sumus enim non in uno Societatis loco experti, quanti referat pro nostrorum valetudine conservanda, ne desit illis locus apertus ac aëri expositus. 45 Propterea prospiciendum videtur ne area illa in qua sunt aedificandae scholae, ad nimias loci angustias nostros deducat, ex ea praesertim parte in qua refectorium, culina et praecipua cubicolorum ac hypocaustorum pars esse debet. Expediret etiam classes extrui amplas ad foetores vitandos, qui ex loci contractione nimia et scholarium multitudine exoriri solent. 50

R: Inspiciant omnia patres una cum architecto quem secum Claudiopolim abducant, et ex eius consilio omnia quo rectius fieri possunt pro commoditate patrum curentur et statim designentur.

Aream etiam scholarum amplam esse expediret ne mutuo sese 55 scholares comprimant, in qua possint, quando a lectionibus vacant, audita repetere et suorum praceptorum pensa memoriae mandare, interdum etiam se recreare, et ut quando sunt comaediae habendae, locus sit capax. Scholarum autem aream a nostrorum area distinctam esse oporteret propter ligna et varia alia eiusmodi nostrorum usibus 60 futura necessaria.

R: Probat omnia Ill. Princeps, modo loci angustiae patiantur.

5. Forte in civitate propter catholicos qui ibi sunt et quorum numerum temporis successu augendum bona spes est, opus erit aliquo

⁷ Cf. infra, doc. 3 § 18 et doc. 7 § 2.

⁸ Cf. MAH I 902 et infra, doc. 34 § 4-5.

⁹ Scilicet franciscanorum in civitate, quod pro collegio sociis datum est.

65 sacerdote saeculari, qui animarum curam gerat, et necessaria sacramenta ritu catholico illis ministret, quando in civitate nec baptismi tantopere necessarii sacramentum ministrari videmus.

R: Observabunt in hoc etiam ritus et consuetudines suas.

6. Si omnino iudicaverit Ill. Princeps expedire ut multorum nobilium filii non [127r] tantum sub disciplina, sed etiam in convictu nostro sint, sciat non esse moris in Societate ut tales cum nostris in collegiis habitent; cum longe alia sit futura institutionis nostrorum ratio ab illorum, etc.; sed domum a nostra seorsim habeant oportet, in qua ab aliquot ex nostris qui huic muneri apti iudicabuntur, illorum 75 cura suscipiantur. Quae domus dum parabitur, poterunt civium hospitiis esse contenti, sicut fit in variis locis ubi nostrorum collegia habentur, magnusque est scholarium concursus, nulli autem solent esse convictores.

R: Accipit Ill. Princeps excusationem patrum de convictoribus; 80 quia autem tot simul operae fieri non possunt, poterunt studiosi tantisper civium hospitiis uti, dum alio commodiori tempore de domo aliqua peculiari eis prospicietur.

7. Ill. Princeps applicavit nostrorum usibus abbatiam colosmonostoriensem¹⁰, in qua oporteret nos scire, cuius ordinis homines antea fuerint, ut tuta conscientia bona aliorum religiosorum cum Summi Pontificis assensu, ad quem tamen facilem se Sua Sanctitas praebebit, [retinere] possimus. Propterea rogamus S. Celsitudinem ut iubeat illi apud quem privilegia asservari solent, ut nobis eam privilegiorum partem exhibeat, ex qua quod scire nos expedit, cognoscere possimus.

R: Hac de re ne sint solliciti; cum enim ea nunc quoque abbatia seu caenobium vocetur, satis per se arguit, cui rei ab initio fuerit dictata. Nunc autem a possessoribus saecularibus iure optimo ad eos transferri potuit qui rebus divinis inserviunt. De prima illius fundatione literae nullae apud Ill. Principem extant; eae tamen in archivis publicis alicubi forte inveniuntur¹¹.

8. Nostri praceptores nulos fere libros vel commentarios habent, quibus praeparare se possint, etiam ad docendos eos autores de quibus

91 ea *del.* nostra

¹⁰ Diploma applicationis exhibetur in MAH I 835-36.

¹¹ Litterae fundationis abbatiae non cognoscuntur. Illam autem fuisse ab Adalberto I (1061-1063) fundatam, testatur privilegium a rege Adalberto IV anno 1263 datum, quod in diplomate quodam Caroli I, anno 1324 transumpto conservatur. Cf. KAPRINAI, *Hungaria diplomatica* I 38.

in catalogo fit mentio ¹². Curandum omnino videretur ut tam urgenti necessitati provideretur. Similis est et illa de pannis ad fratres induenos, propter quorum defectum fratres nostri nonnihil patiuntur, ut de lectisterniis et stragulis quibus in lectis se tegant et frigoris iniuriis defendant, taceam.

R: Libri vel emantur vel cudantur sumptibus Ill. Principis. Panni in dies expectantur ¹³. Lectisternia et stragula pecunia comparentur ¹⁴. Die 2 ianuarii 1580.

2

P. LAURENTIUS MAGGIO¹ RECT. COLL. VIENN. S.I.
GEORGIO DRASKOVICS² EP. IAURIEN.

Vienna 6 ianuarii 1580 — [Posonium]

TEXTUS: *Germ. 121 209v; conceptus autographus.*

SUMMARIUM: *Episcopum humanissime salutat eique annum felicem auspicatur.*

Ioannes Draskovitus ³ nunc me admonuit, R.mam D.V. Posonium appulisse, petivitque a me, num quid ad eam mearum literarum vellem. Ego vero etsi quod scriberem, non habebam, pro mea tamen erga illam observantia non potui me continere, quin vel unam salutationem mea manu ad eam transmitterem, gratularerque illi ⁵ non minus prosperum quam utilem futurum eius adventum; et nobis

99 *prius* videtur.

¹² Vide MAH I 1001-03.

¹³ P. Sunyer addidit: « Vienna, pro quibus missa procul dubio fuerunt aliquot florenorum centena ».

¹⁴ Manu P. Provincialis adjuncta: « Usque ad meum ex Transylvania discessum expenderat iam Princeps in reparationem tecti ecclesiae, fenestrarum, supellectilem et ad victum necessaria ad octingentos taleros ».

¹ De quo cf. MAH I 15* et passim.

² Cf. *ib.* 43.

³ Cf. *ib.* 888.

etiam gauderem, quod eam propinquorem habeamus. Precor autem R.mae D.V. faelicissimum huius novi anni auspicium cum diuturna valetudine et cumulato donorum Dei incremento.

Viennae 6 ianuarii 1580.

3

P. FRANCISCUS SUNYER PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. IACOBO WUJEK SUP. MISS. TRANSYLV. S.I.

[Colosmonostrae 7 ianuarii 1580]

Introductio

P. Provincialis in epistula die 16 ian. ad P. Generalem data explicitam facit mentionem huius instructionis (cf. infra, doc. 7 § 1), unde eam una cum eadem epistula Romam missam fuisse iure supponi licet. Cum documentum ex una parte conventionem inter Principem et P. Provincialem die 2 ian. factam (doc. 1) supponere videtur (cf. § 22), ex altera vero parte P. Provincialis illud «instructionem Patri Wujek relictam» nominat, — discessit enim ex Transylvania die 7 ian. (cf. infra, doc. 8 § 3) — ideo documento dies quo datum est, 7 ianuarii non immerito assignari potest.

TEXTUS: *Instit. 209 254r-57v*; apographum a duobus librariis exaratum. In folio 257v nota P. Provincialis autographa: «Instructio relicita P. Iacobo Vangrovicensi pro residentia transylvanica». Folia 256v et 257r carent scriptura. Distinctio textus in 23 paragraphos est documenti propria.

EDITIO: VERESS, *Epiſtolae I* 84-88.

SUMMARIUM: 1-3. *Principia bonae gubernationis commendantur*. — 4. *Habeat curam aegrotorum*. — 5. *Correctio subditorum paterna* — 6. *cura domus* — 7. *atque paupertas commendantur*. — 8. *Socios hungaros humanissime tractet*. — 9-11. *Bonorum collegii gubernatio*. — 12. *Minister domus sit P. Szántó vel alius hungarus*. — 13. *De concionatore germanico*. — 14. *Duo patres novicii Braunsbergam mittendi*. — 15. *Quatuor consultores*. — 16. *Quomodo cum haereticis agendum*. — 17. *Templi et aedificiorum cura*. — 18. *Epiſtolarum commercium et viatica*. — 19. *Templum dealbandum*. — 20. *Candidatorum examina*. — 21. *Vini cura*. — 22. *Futuri collegii aedificia*. — 23. *P. Odescalchi Albae Iuliae visitet italos*.

Quae dixit P. Franciscus provincialis Poloniae
pro cura collegii futuri claudiopolensis
praefecto residentiae transylvanicae.

1. Praeerit P. Iacobus¹ nostris omnibus, qui in transylvanica residentia sunt, et ut commodius ac rectius sibi commissos gubernare 5 valeat, iuxta propriam Instituti Societatis rationem, legat frequenter Constitutiones², decreta congregationum³, suum et aliorum officia ac regulas⁴, et omnia sibi reddat familiaria.

2. Communiter utatur benignitate et mansuetudine in sua gubernatione, et si quando adhibenda fuerit aliqua severitatis acrimonia, ut nonnunquam cum aliquibus opus est, curandum tamen est, ut illa intelligatur semper proficisci a spiritu lenitatis et magno salutis et perfectionis subditorum desiderio. 10

3. Praecipua vero ipsius cura et sollicitudo esse debet, ut in sua occupatione praecipue occupetur, nec aliis quibuscunque occupationibus ita se dedat, ut cura spiritualis et temporalis fratrum negligi videatur; ut enim animi subditorum vehementer eriguntur et fiunt prompte obedientes, cum experiuntur ipsorum cura nihil esse antiquius superiori, ita maxime deprimi solent et abalienari, cum eam curam negligi intelligunt. 15

4. Inter alia quae magnopere vitare debent superiores, illud unum est ut ab omni singularitate caveant, quemadmodum in officio rectoris cap. 1 n. 2 habetur⁵. Quod si affectae valetudini aliquid in Domino dandum videatur, asciscat sibi affectae valitudinis socios, quales sunt 20

8 sibi p. corr. || 24 prius socius

¹ I. Wujek S.I., superior missionis transylvanicae S.I.; cf. MAH I 29* et passim.

² Eo tempore novissima earum editio facta est: *Constitutiones Societatis cum eorum Declarationibus* (Romae 1577); cf. POLGÁR, *Bibliographie* 92 nn. 20 et 21.

³ Vide *Canones trium congregationum generalium Societatis Iesu* (Romae 1573); cf. POLGÁR, *Bibliographie* 92 n. 26.

⁴ Regulae intelligendae sunt: *Quaedam ex Constitutionibus Societatis Iesu excerpta* (deinde *Summarium...* dictae) et *Regulae communes*. Ambo libelli anno 1567 Romae typis mandati sunt. *Officia* vero dicebantur regulae particulares variorum officiorum, ex quibus nonnullae anno 1561, plura vero anno 1567 separatim foliis solutis typis vulgatae sunt. Omnes vero regulae prima vice in unico libro anno 1580 editae sunt; cf. POLGÁR, *Bibliographie* 93-94.

⁵ Cf. *Regulae Societatis Iesu* (Romae 1580) 81 et *Institutum S.I.* III 108.

25 P. Ludovicus⁶ et M. Ioannes Cracoviensis⁷, qui ut a durioris concoctionis cibis abstineant, curandum est, quamvis ipsi quibusunque appositis (qualis est ipsorum modestia) vescerentur. Meminerit etiam P. Lelesium non esse numerandum inter fortissimos.

5. In reprehendendis aut puniendis subditorum defectibus ca-
30 veat, ne impatientiae ullius signa det, menteque praeoccupata agat aut etiam agere videatur, memor sententiae D. Pauli dicentis: Si quis inter vos praeoccupatus etc., eiusmodi instruite in spiritu lenitatis⁸. Nam huiusmodi reprehensiones et paenitentiae veluti medicinae esse debent, quae animarum vulneribus adhibeantur, quae tanto uti-
35 [254v]liores esse solent, quanto purgatori animo et ab inordinatis affectibus vacuo applicantur.

6. Visitet frequenter culinam, refectorium et alia loca communia collegii ac fratrum cubicula, et eorum necessitates curet habere perspectas; idemque per ministrum collegii (quando Dominus illum con-
40 cedere dignabitur) fieri satagat, ut omnia decenter et ordinate fiant.

7. Ut simus memores paupertatis nostrae, tantopere in Constitutionibus et decretis nostris commendatae, nulla tapetia nostris permittantur, quae sint vel muris affixa vel mensis strata; solis simplicibus huius patriae storeis (ubi aliqua exigat necessitas) contenti. Nihil-
45 que inter nostros conspiciatur, quod simplicem et mundam paupertatem non redoleat. Per hoc tamen non prohibetur, quin aliquae mensae possint viridi colore depingi Iesu nomine in media mensa expresso. Propterea argenteorum cochlearium non erit in mensa nostra usus, sicut nec sciphorum argenteorum; talia pro infirmis et hospitibus ser-
50 vanda sunt.

8. Cum nostris fratribus ungaris amantissime et humanissime se gerat, omnem paternum affectum erga illos, sicut et erga alias, ostendens, ut communis humani generis hostis insidiis prudenter ac tempestive occurrat, ne alienationes animorum, qualis inter has nationes es-
55 se solet, etiam inter religiosos ad inturbandam illorum quietem, derivare conetur.

9. Saeculares nulli deinceps in collegio permittantur, quibus superioritas aliqua in res nostras iniungatur, et qui pauperum bona, si-
60 cut in initio factum est, devorare debeant. Tales si in praedio futuri sint necessarii, stipendiati servitores sint, et qui a nostris prorsus dependeant, nostrorumque mandata exequantur.

53 prudenter *p. corr.* | ac tempestive *sup.*

⁶ L. Odescalchi S.I.; cf. MAH I 872 et passim, deinde SCADUTO, *Catalogo* 107.

⁷ I. Pusch S.I.; cf. MAH I 1004 et infra, doc. 57 adn. 8.

⁸ Gal. 6, 1.

10. Invigilet quacunque poterit ratione, ut bene percipiat rationem censum et omnium ac singulorum huius loci reddituum tam in pecuniario censu, quam in frugibus, ut constet de numero personarum quae ali poterunt, meque de omnibus certiores faciat. 65

11. Quae erunt vendenda pro nostrorum et familiae sustentatione, curandum est, ut quam fieri poterit commodo tempore vendantur, et quam diligentissime advertat, ne superfluae buccae ex bonis pauperum alantur. [255r]

12. Ubi venerit P. Stephanus ⁹, si nullus esset cum illo ungarus sacerdos, qui ministri munere fungi possit, sit ipse minister, per quem agantur ex ordinatione R.ae V. tam cum internis, quam cum externis, quaecunque sunt agenda. Quamvis optandum esset ut aliis posset esse minister, ut iuvandis proximis tanto magis posset ipse vacare, scholis superintendere, concionibus ac catechisticis lectionibus proximos iuvare. Posset et aliquando P. Lelesius ¹⁰ revocari et ipse ad Principem mitti ad concionandum, donec eo P. Lelesius post aliquantulum respirationem cum fratribus et residentiae (ne fieret perpetua) interruptionem remitteretur ad Ill. Principem. 75

13. Si aliquis germanus sacerdos cum P. Stephano veniret, suscipiat curam concionum germanicarum, et Ioannes Cracoviensis sit prorsus ad alia liber ¹¹.

14. Duo illi sacerdotes qui ad probationem sunt a me accepti,mittantur Brunspergam ad novitiatum, quamprimum erunt ex nostris qui illis possint in susceptis muneribus suffici ¹². Curet interim 85 P. Iacobus ne quid illis rerum necessiarum desit, et amanter, ut reliqui, tractentur; praesertim quando tam utilem et necessariam illorum operam Societati fuisse in initiosis nascentis huius collegii experti sumus.

15. Consultores P. Iacobi erunt: P. Ludovicus Odescalcus, qui et monitor, P. Lelesius, P. Stephanus, et si quis alius cum eo venerit sacerdos. Interim ipse P. Iacobus exhortationes ad fratres habeat, et illorum tantisper confessiones audiat, donec aliquis mittatur sacerdos qui possit huic rei vacare. P.em enim Odescalculum ab hoc munere confessionum audiendarum liberum esse oportet, ut eo utilior 95

⁶³ tam sup. || 70-138 Ubi... Claudiopoli m2 || 88 prius nascentibus

⁹ St. Szántó (Arator) S.I. (cf. MAH I 262 287-88 et passim), qui die 20 febr. Claudiopolim perveniet; cf. infra, doc. 18 § 1.

¹⁰ Ioannes Leleszi S.I. (cf. MAH I 1017 et passim) concionator Principis Albae Iuliae.

¹¹ Cf. MAH I 1007.

¹² Scilicet PP. Petrus Erdösi et Valentinus Laddó; cf. MAH I 1004 et 1019.

possit fratribus esse in recreationibus ordinariis nostrorum, quibus ut plurimum ipsum adesse conveniet. Cum tamen ipse debeat esse novitiorum praefectus, audiat illorum duorum sacerdotum [255v] confessiones et aliorum, si qui huc mitterentur, qui latinam linguam cal-
100 lerent, novitiorum.

16. Cum haereticis quibuscunque cautissime agant, nihilque ad illorum literas vel qualiacunque contra nos scripta respondeatur, ne ullam habeant iustam occasionem nos calumniandi ¹³; sed ad Principem ea quae alicuius momenti viderentur, referantur, ut ipse pro sua
105 prudentia nostrorum consulat indemnitati, paci ac quieti, quam nostra exigunt ministeria. De libris vero a nostris editis excudendis serventur ad amussim Constitutiones ¹⁴.

17. Reliquas vitreas templi fenestras curet ineunte vere refici ex antiquis et novis, si opus fuerit, vitris. Aedificiis autem tam arcis nos-
110 traes, quam futuri Claudiopoli collegii diligenter superintendat, me- que de omnium rerum progressu certiore faciat.

18. Literas in Poloniam poterit ut plurimum per Ill. Principem ad me mittere. Viatica autem illorum, qui a me mittentur, persol-
115 vantur ex Principis pecunia, donec collegii redditus sint auctiores facti, nisi a me significaretur persoluta a Rege viatica.

19. Curandum esset ut ineunte vere templum nostrum dealba-
retur, si non totum, saltem chorus, ne deformitas illa infra fenestras amplius conspiciatur.

20. Examina illorum qui me absente venient, mittantur ad me in
120 Poloniam. Puncta autem excipientur ex illa informatione ex Urbe missa, quando annua informatio est in Urbem mittenda ¹⁵.

21. Curet tempestive emi vasa ad reponendum vinum, et quae ad alios spectant, restitui; ne reducamini ad eas angustias propter vasorum defectum, in quas eratis hoc anno, cum vini non parvo
125 detimento ex corruptis vasis accommodato urgente vindemiarum necessitate acceptis. Etiam curandum est ut decimandi tempore fidelissimus aliquis reperiatur, cui tamquam sibi ipsi credat, ad vitandas fraudes quas [256r] hactenus cum magna iactura rei domesticae commissas esse scimus.

104 quae del. alicu[ius].

¹³ Cf. MAH I 1006 et infra, doc. 7 § 2.

¹⁴ Constit. P. III c. 1 § 18; MI Const. III 86.

¹⁵ Formula scribendi auctoritate tertiae congregationis confecta [1573] quae prima vice typis vulgata est in Regulae Societatis Iesu (Romae 1580) 138-46; cf. supra, adn. 4.

22. Procuret diligenter ineunte vere totum illud monasterium ¹³⁰ nostris traditum in civitate novis tegulis tegi, ne quae sub tecto sunt tigna reliquaque omnia corrumpantur. Agatque ea de re cum Principe per literas vel coram. Is enim solum scholis aedificandis videtur esse intentus ¹⁶. Et tamen primo omnium collegium esset nobis usibusque nostrorum accommodandum.

135

23. In festis praecipuis, praesertim paschalibus, curet P. Odescalcum mitti Albam Iuliam ad audiendas italorum qui illic sunt, confessiones, ubi poterit eius opera multo utilior esse quam Claudiopoli.

4

PTOLOMAEUS GALLIO¹ CARD. SECRET.
IOANNI ANDREAE CALIGARI² NUNT. IN POL.

Roma 9 ianuarii 1580 — Varsoviam

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 15 53r-v; regestum. — 2. *Ib.*, *Fondo Pio* 127 98r; apographum.

SUMMARIUM: 1. *Summus Pontifex relatione de rebus transylvanicis accepta contentus.* — 2. *P. Szántó Roma iam projectus est.*

... 1. L'altr'hieri venne quella deli 15 pur di novembre ³; per risposta dele quali ho da dirle che N.S. ha udita molto volentieri la relatione mandata circa il buon ricevimento deli padri in Transilvania, et il luogo commodo et ameno che li è stato assegnato; et quel che più importa, la speranza che havevano di far profitto nele cose del servitio di Dio et aumento dela santa religione. ⁵

2. Il Padre Stefano Aratore, partì ala volta di costà già buon pezzo fa con altri compagni, come all' hora scrissi ⁴; la venuta dei quali sarà a tempo. Et tuttavia s'attenderà a far provisione d'altri operarii...

¹⁶ Cf. supra, doc. 1 § 4.

¹ Cf. MAH I 439.

² Cf. *Ib.* 682.

³ Vide MAH I 973.

⁴ Die 12 dec. 1579, mox post eius profactionem scribebat Nuntio: « Il Padre Provinciale de' giesuiti [mendose, nam fuit procurator provinciae Poloniae, A. Broch] è partito alla volta di costà, et viene seco il P. Stefano Aratore con altri dela Compagnia » Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 15 49v.

5

P. HURTADUS PEREZ¹ RECT COLL. OLOM. S.I.
P. EVERARDO MERCURIAN² PRAEP. GEN. S.I.

Olomutio 13 ianuarii 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 26r-v*; autographum.

SUMMARIUM: *Michael Csehi commendatur, ut in Collegium Hungaricum suscipiatur.*

Admodum R. in Christo Pater. — Pax Christi

Lator harum est quidam Michael Chehi hungarus, alumnus D. Petri Ilicini³, iuris utriusque doctoris et canonici olomucensis, amici nostri et multum familiaris. Desideraverat iam diu illum in Italiā mittere, sed hactenus non potuit. Cum autem quaedam se nunc illi 5 commoditas obtulerit, et intellexerit de erecto nuper in Urbe hungarorum studiosorum collegio, rogavit me, ut eum R.P.ti V. commendarem⁴; quod eo feci libentius, quod intellexerim, paucos in id hactenus admissos esse. Quod tamen si etiam verum forte non sit, eum R.P.ti V. etiam atque etiam commendo, ut si fieri omnino potest, admittatur; 10 et si forte illic vel non esset locus, vel quid aliud obstaret, cur recipi non posset, vel in Germanico, vel in alio loco de aliqua ratione pro-

5 quae sup. dam || 11 prius Germanicum

¹ Cf. MAH I 41 et passim.

² Cf. ib. 409 et passim, nec non GILMONT, *Les écrits...* 250-55

³ Cf. MAH I 18.

⁴ Michael Csehi etiam a Nuntio Apostolico apud Imperatorem petivit litteras commendatitias, qui die 1 februarii Praga in hunc modum scribebat Cardinali Secretario: « Michele Cey ungaro sarà portatore della presente mia a V.S. Ill. Viene a Roma a fine d'entrar nel collegio della sua natione, instituito da N.S. Et per quelle fedi et testimonii che mostra, et per l'essamini che si sono fatti di lui qui, ha competentemente quelle qualità che si ricercano da S. Beatitudine in questi alunni, come di tutto si potrà far nuova esperienza costi. Io so che non accade raccomandarl'a V.S.I., perché da se stessa le farà più ch'egli non saprebbe desiderare. Tuttavia perché sono ricercato di farlo, lo fo et la prego ad haverlo per raccomandato. Qui se gli è fatto far il giuramento di volersi far ecclesiastico et mettersi in ordini sacri, quamprimum per aetatem licebit, si come ordinano i capitoli che mi furno mandati » Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 99 214r.

videatur, ut vivere ac literis operam dare possit⁵. Et peto, ut intelligat hanc meam de se commendationem apud R.P.tem V. pondus habuisse. Opto R.P.tem V. bene valere. Olomucii 13 ianuarii 1580. 15

Paulo post noster Reverendissimus, qui proximo die dominico consecratus est, mittet aliquot studiosos ad Collegium Germanicum.

Reverendae Paternitatis Vestrae filius in Christo Hurtaduz Perez.

Inscriptio: [26v] Admodum R. Patri nostro in Christo, Patri Everardo Mercuriano, praeposito generali Societatis Iesu, Romae.

6

P. EVERARDUS MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.

P. HENRICO BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

Roma 15 ianuarii 1580 — Graetium

TEXTUS: Romae, Bibl. Naz. Vitt. Em., Ms. Ges. 1385 33r-v; regestum.

SUMMARIUM: 1. *Tres socios, scl. P. Marcum Pitačit, Antonium Stefančić et Matthiam Thomány in missionem transylvanicam mittat.* — 2. *Hi via recta quamprimum in Transylvaniā se conferant.*

... 1. Nobis non solum Pater Sunerius ex Transylvania, sed etiam R.mus Nuntius Caligarius significavit, ad eam missionem aliquot hungaros esse omnino necessarios, tum ad alia, tum ad scholas; neminem enim esse, qui linguam teneat. Quare cum de hac re diligenter deliberassemus, visum est tandem tres ex ista provincia illuc destinare: unum sacerdotem, P. Marcum Pytachik¹, duos fratres, Antonium Costeliensem² et Matthiam Tirnaviensem³, etsi hunc, cum iam aetate matura sit, iudicavimus sacerdotem prius creandum, (nisi

5

1+ de se sup. || 16-7 Paulo... Germanicum postea insertum.

4 de hac sup. | prius rem || 6 duos del. alios || 7 hunc sup. || 8 iudicavimus del. quamprimum || 8-9 (nisi... videatur) sup.

⁵ In Collegium Germanicum receptus est die 30 maii; cf. VERESS, *Matricula* 2.

¹ M. Pitačić; cf. MAH I 887.

² A. Stefančić (natus in Costel Istriae); cf. ib.

³ M. Thomány; cf. ib. 419; qui hic prima vice ex Tyrnavia oriundus scribitur, de quo catalogi nobis cogniti hucusque tacebant.

tamen R.ae V. aliqua de causa secus videatur) eamque ad rem facultatem extra tempora obtinebimus et mittemus sequenti hebdomada⁴. Equidem credo R.am V., qua est caritate, [33v] libenter Hungariae de istis gratificaturam. Et certe inviti fecimus ut provinciae isti, ad quam potius operarios submittere, ut adhuc fecimus, cupiebamus, nunc tres istos subtraheremus; sed maius Dei servitium et spes ingens eaque valde certa quae ad nos ex transylvanica illa missione affertur, plane nos impulit ut non vereremur, quoniam aliunde non licebat, ex Austria supplementum hoc decerpere; praesertim cum nihil dubii sit quin multo plus illis commodi, quam vobis incommodi accessorum sit. Ac quod me movit, R.am etiam V. movere debet.

2. Itaque velim, ut eos, quos nominavi, quamprimum et viatico et omnibus rebus necessariis instructos (scripsi enim ad P. Sunerium, ut omnia cum fide persolveret) quamprimum dimittat. De via R.V. cum peritis cogitabit. Ego crederem commodius esse istuc recta, quam per Poloniam itinere, quod fecit P. Sunerius cum suis; quod ut audimus et longum et malum et valde est periculosum. Possent etiam, si non ita appropere propter pericula liceret, aliquibus in locis subinde subsistere missionis specie, ut fecerat P. Lilesius⁵. Denique totum negotium commendo R.ae V., ut celeritate et prudenter adhibita, quam citissime possit, faciat ut hi cum nostris transylvanicis coniungantur...

11 libenter *del.* Poloniae, *sup.* Hungariae || 14 et *del.* incredi[bilis] ||
16 vereremur *del.* quidquid hoc est || 18 illis *sup.* || 20 nominavi *del.*
quam primum || 23 *prius* esset, *del.* recta || 27 subinde *del.* commorari,
sup. subsistere.

⁴ Quod ad hanc facultatem attinet, ad epistulam die 19 febr. P.i Blyssem datam adiungere fecit: «Quod scripsimus proxime, nos facultatem missuros ordinandi extra tempora Matthiae Tirnaviensis; postea non visum est necessarium, tum quia venit nobis in mentem vos eam, nisi fallimur, in universum habere, tum etiam quod hac quadragesima suscipere omnes ordines poterit. Ea autem ita imminebat, ut citius pene exitura esset, quam illa facultas istuc perfitti posset» Romae, Bibl. Naz., Vitt. Em., *Mss. Ges. 1385* 35r.

⁵ De missione Patris Leleszi Agriam cf. MAH I 778-79.

P. FRANCISCUS SUNYER PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. EVERARDO MERCUARIAN PRAEP. GEN. S.I.

Ex Lelesz 16 ianuarii 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 27r-29v; autographum.*

SUMMARIUM: 1. *Epistulae acceptae atque missae.* — 2. *De disputationibus sollemnibus Colosmonostrae habitis.* — 3. *Consilia Principis circa collegium Albae Iuliae fundandum.* — 4. *Ibidem P. Leleszi multum indigeret auxilio P. is Törös.* — 5. *Albae Iuliae magna est spes religionis catholicae augendae.* — 6. *Conclusiones, catalogum lectionum et leges scholarium mittit.*

1. Cominciarò di Alba Iulia rispondere a quella dela P.tà V. deli 26 di maggio, ricevuta da me nella nostra abbatia li 25 di decembre del 79, havendo molto fa risposto a quelle che erano più fresche de 18 di agosto, et scritto, doppo che so' in Transylvania, molte volte ala P.tà V., cioè 5 15 et 20 di octobre, etiam 29, et 9 di novembre et 7 di decembre¹. Et voglio sperare che tutte saranno capitate nelle mani dela P.tà V., et inteso quanto fin al presente occorreva de scrivere.

2. Nissuna cosa dipoi si è innovata, excette le conclusioni che si diffesero nella nostra habitatione ali 20 di decembre², sendo stata voluntà dil Re et del Ill. nostro Principe, volendosi lui trovar presente, ma assaltato dela podagra, non si puotete ritrovar. Mandò però il canceglierio di Transylvania³ in suo nome; il qual condusse alcuni gentilhuomini hungari heretici, però si partirono edificati et contenti. Li ministri dela città, mastro di schola, invitati non volsero venire, anzi scomunicorono tutti li suoi che havessero ardimento di comparirci. La cosa passò benissime, presidente il P. Odescalco, argumentorono il P. Lelesio et il P. Giacomo Vangrovicense. Un loro, Stephano Basili⁴ mandò alcuni giorni dipoi certo scrittaccio, col

¹⁴ prius volseroro

¹ Ex his sex primis relationibus P. is Provincialis ex Transylvania Romam missis, proh dolor, nulla est conservata in ARSI.

² Cf. MAH I doc. 368.

³ Wolfgang Kovacsóczy (c. 1540-94). Vide eius epistulam die 8 apr. ad P. Sunyer datam; infra, doc. 24.

⁴ St. Basilius minister unitariorum prius Tordae, hoc tempore Claudiopoli, deinde vero in Békés; cf. BOD, *Historia hungarorum ecclesiastica* I 454-56.

quale rifutava le conclusioni; ma ordinai ali nostri che non se li rispondesse, poiché non venne alla publica disputa, quando fu chiamato; sendo che le cose nostre bisogna che si faccino nella luce, non nelle tenebre, como loro sogliano, né ci sarebbe may fine di scrivere. Si dice etiam chel Blandrata scrive certe antithesi contro le nostre. Et in presentia deli nostri non ardiscono comparire, né nissuno si è lasciato vedere fin adesso deli nostri. Vederà la P.tà V. quello che sopra di ciò ho lasciato scritto al P. Iacobo⁵... [28r]...

3. Io scrisse per altre alla P.tà V. il gran bisogno che teniamo de hungari per le classi et le prediche, et al presente confirmo il medesimo. La P.tà V. sappia che'l Principe siben col animo è catholicissimo, may quasi sente messe per non haver chiesa per questo, sendo quella che è contigua col suo palazzo occupata da heretici, et prevalendo ancor la parte de heretici in questo regno, nel qual quasi del tutto la religione catholica era profligata. L'animo suo è questa primavera che viene, dar ali nostri in Alba Iulia una bellissima et grande chiesa che era deli bernardini⁶, acciò li possino li nostri habitare, predicare et exercitare tutti li ministerii dela Compagnia, dar intrate per sustentare almeno l'ultimo genero deli nostri collegii⁷. Ma per questi principii basterebbono tre deli nostri, dui sacerdoti per predicare et un fratello o dui coadiutori.

40 4. Il P. Lelesio solo travaglia molto nelle molte prediche che fa al Principe, et haverebbe bisogno di aiuto, cioè di qualche altro sacerdote, col quale potesse dividere le prediche et altre fatiche. C'è un P. Georgio Töros in Vienna ungaro, et il qual parechi anni è stato nella provincia di Polonia⁸ con molta mia sodisfactione. Lo mandai in Austria per paura che teneva, non diventasse tysico. È molto da bene et modesto, et sarebbe molto a proposito per instituir il figliolo del Principe, il qual non lo vol dar ad altri che ali nostri, siben la madre è calviniana. Però sendo li nostri austriaci molto stitichi in retener li suggetti, forza per bisogno che hanno, pregho alla P.tà V. che giaché in Transilvania il Signor ci ha aperta una porta di fructificar così grande, che la P.tà V. ordini che detto P. Georgio Töros sia mandato in Transylvania⁹, dove lui desidera grandemente venire, et la cui opera

22 Si del. scrive, sup. dicce || 33 è in marg. || 43 et altre fatiche in marg.

⁵ Cf. supra, doc. 3 § 16.

⁶ Seu franciscanorum observantium; cf. MAH I 1006.

⁷ I.e. collegium 20 sociorum; cf. *Institutum S.I.* II 214-15.

⁸ In provincia Poloniae fuit annis 1568-72; cf. MAH I 298-99 et 405.

⁹ P. Provincialis Austriae illum ultro pro Transylvania obtulit; cf. infra, doc. 13.

potrebbe essere in Alba Iulia molto necessaria, et rilevarebbe di grande fatiche al buon P. Lelesio che fatica molto et forza sopra le sue forze.

55

5. Veda la P.tà V. che subito che la chiesa in Alba Iulia si darà ali nostri, il Principe verrà in chiesa a sentire le messe, prediche, et dilatarà il cuore ali catholici, li quali in questa città non sono pochi. Il numero si augmenterà, et ali heretici pian piano cascheranno le ale, et il christianismo si dilatarà con gran confusione et stridore 60 deli heretici. Et come queste cose non si possino fare senza hungari, converrebbe a quelli che li tengano, né li sono tanto necessarii per adesso come a noi, aprire le viscere de charità, et che un membro aiutassi l'altro. Il che spero otterremo per [28v] la providentia et paterna charità dela P.tà V.

65

6. Mando ala P.tà V. le prime conclusioni deli nostri diffese in Transylvania, col catalogo dele lectioni et legge dele schole¹⁰. Né ci ha parso mettere altre, né più leggi di queste in questi principii, per dar adito ali scholari, et non farli fuggir avanti tempo. Dipoi pian piano le cose si anderranno informando meglio, secondo che il Signor 70 concederà et darà la gratia. Ma perché questa scrivo del viaggio, arrivato che sarò in Cracovia, mandarò alla P.tà V. le cose, dele qual di sopra fo mentione¹¹...

8

P. IACOBUS WUJEK SUP. MISS. TRANSYLV. S.I.

P. EVERARDO MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.

Colosmonostra 27 ianuarii 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 35r-v et 38r-v; autographum.*

EDITIONES: 1. VERESSS, *Epistolae I* 88-91.— 2. SYGAŃSKI, *Korespondencya* n. 41.

SUMMARIUM: 1. *Status personalis residentiae transylvanicae.* — 2. *Lectiones incepérunt.* — 3. *P. Provincialis, conventione de scholis Claudiopoli aedificandis facta, discussit.* — 4. *Principis ob magna expensa collegii gratia*

⁵³ in rilevarebbe post ri- del. ve || 60 christianismo ms. || 63 a del.
quelli a || 71 perché, -ché sup.

¹⁰ Vide MAH I doc. 368 et 369.

¹¹ Cf. *infra*, doc. 10 § 2.

facienda, aversio. — 5. Pro scholis aedificandis alius locus quaeretur. — 6. Rerum temporalium status. — 7. P. Szántó aliique hungari ex Austria multum desiderantur.

Admodum Reverende in Christo Pater.
Pax Christi, etc.

1. Scripsi ultimo R.P.ti Tuae 7 decembris¹. Nunc, ut ordinatio
ni obedientiae sanctae de modo et tempore scribendi satisfaciam, li
5 teris consultorum² hasce meas adiungendas curavi. Sumus in hac re
sidentia transylvanica, in abbatia colosmonostrensi ad Claudiopol
lim numero 13 de Societate: sacerdotes tres veterani et duo hungari
novitii nuper a R. P. Provinciali admissi ad probationem, quorum sane
opera est nobis in hisce initii valde necessaria. P. Ludovicus Odescal
10 cus est admonitor et consultor mihi assignatus a P. Provinciali. P. Le
lesius alter consultor, verum hic raro est nobiscum. Est enim cum
Principe Albae Iuliae, apud quem habet contiones. Sunt deinde fra
tres scholastici 4, quorum duo in scholis occupantur, reliquorum alter
curam habet cellae vinariae et penariae, donec nobis de alio fratre
15 provideatur; alter est sacristanus. Coadiutores sunt 4: cocus, creden
tiarius, emptor, qui et pistor, et sartor³.

2. Scholae apertae sunt 11 ianuarii; iamque sunt in inferiore
schola triginta et amplius, in superiore quinque; et in dies plures
expectantur. Audiunt sacrum quotidie fere omnes. Nam nulli cogun
20 tur, cum sint in haeresi nati et educati, sed suaviter alliciuntur. P. Lu
dovicus legit eis interim duas quotidie lectiones: unam Ciceronis,
alteram in graecis. Alter praceptor syntaxin et Virgilium⁴.

3. Discessit hinc R. P. Provincialis 7 ianuarii bonaे spei plenus.
Nam fere concluserat cum Ill. Principe⁵ de aedificatione scholarum
25 in civitate iuxta quoddam monasterium nostris assignatum, et de
augendis futuri collegii redditibus; quoniam isti qui iam sunt nobis
attributi, ne pro minimo quidem collegio sufficere viderentur. Et in
ipso Epiphaniae die missus erat ab Ill. Principe architectus⁶ qui ae
dificium scholarum metiretur.

¹ Epistula desideratur.

² Epistulae consultorum pariter desunt. Cf. etiam inferius, doc. 19 § 1.

³ De sociis cf. etiam MAH I 1004 adn. 2-4.

⁴ Cf. ea quae in catalogo lectionum de classe superiori nuntiatur, *ib.* doc. 369.

⁵ Vide supra, doc. 1.

⁶ Franciscus Tenchetta, italus brixianus; vide eius epistulam die 20 febr.
ad P. Sunyer datam; infra, doc. 19 adn. 5.

4. Verum statim post discessum P. Provincialis facta est mirabilis 30
 rerum omnium commutatio. Nam Princeps, cum ex literis nostris
 intellexisset id quod petebat ⁷, quanta pecunia ultra proventus ab-
 batiae ad sustentandum collegium 30 personarum requiretur, et nos
 pro una persona in annum computaremus florenos 100 (ratione habita
 viaticorum, pannorum, librorum, qui hic sunt carissimi, et sartorum 35
 tectorum) et abbatiae proventus, quantum coniicere licuit, ad 1.000
 circiter florenos aestimassemus ⁸; hoc igitur cum Princeps intelle-
 xisset, et insuper architectus ipsi affirmaret, monasterium refici et
 scholas extrui, quales nos vellemus, 8.000 florenis vix posse, Princeps
 autem non nisi 3.000 ad aedificium scholarum destinasset: inde of- 40
 fensus fuit vehementer. Nec iam P. Lelesium ad se admittebat, et
 per cancellarium referri ad eum iubebat, regnum hoc neque 30 nos-
 trorum alere posse; Principem non habuisse in animo nec cupere,
 ut collegium ulla ratione hoc tempore instituatur, sed aliqui saltem e 45
 Societate sint, qui doceant, contionentur, etc. Addebat P. Lelesius, 45
 in aula iam vulgo iactari, nos naturam monachorum excedere, id est,
 plus quam monachos inexplebiles esse et ad mendicandum effrontes.
 In summa, varia impedimenta sathanas [35v] obiiciebat huic sancto
 operi. Sed speramus in Domino quod non praevalebit. Initio Princeps
 ne in civitate quidem nostros habitare cupiebat, sed in hac abbatia, 50
 quae distat a Claudiopoli prope duobus milliaribus italicis, quamvis
 continuo quodam suburbio illi coniuncta sit. Postea cum intelligeret,
 R. P. tem T. collegium tali loco nunquam admissuram, constituit
 quidem scholas aedificare, sed exigua in area monasterii; qui locus
 cum perangustus esset, et collegio nostro, si isthic esset futurum, 55
 omnem fere commoditatem eriperet, elegimus cum architecto alium
 locum vicinum pro scholis in quo domunculae tantum vicinae duae
 erant coemenda. Et hoc praesente P. Provinciali iam fere conclu-
 sum fuerat. Verum, ut dixi, statim post discessum eius omnia turbata
 sunt. 60

5. Hodie literas accepi a P. Lelesio, quibus significabat, se tan-
 dem ad Principem admissum fuisse, et cum eo nonnulla collocutum,
 nec tamen ita familiariter, uti solebat; se etiam quadam occasione
 cum illo egisse paulo asperius. Addebat et illud, cancellarium cum
 architecto post dies aliquot huc esse venturum, ut locum alium schola- 65

36 et *del.* viatico[rum] || 39 florenis *sup.*

⁷ Cf. supra, doc. 1 § 1 et adn. 2.

⁸ Cf. infra, doc. 51 A § 4.

rum deligat, nempe domum monialium ⁹. Itaque rei successum videbimus. Et omnia quamprimum scribemus P. Provinciali, qui cum Rege Poloniae melius ista perficiet, spero. Nam in Principe, ut video, parum est et voluntatis et facultatis. Rex autem universitatem in
 70 Transsylvania erigere cogitat ¹⁰. Haec R.P.tem T. scire volui, et ad R. P. Provincialem de eisdem scripsi uberius per diversas vias.

6. De reliquo bene hic valemus per Christi gratiam. Vinum ex nostris proventibus et triticum sufficeret bene collegio 30 personarum. Sed census sunt valde exigui, ut nil fere sit pecuniae, unde panni,
 75 libri, suppellex, viatica, etc. comparentur. Et magna est Transsylvaniae cum a Cracovia, tum a Vienna, unde pleraque omnia petenda sunt, distantia. Rex tamen pollicebatur tres alias villas ab hac abbatia nuper alienatas se redempturum ¹¹. Pannos Princeps ad vestiendos nostros ante aliquot menses advehi iusserat, sed nondum comparent.
 80 Nec iam fere quicquam a Principe petere audemus. De lectis utcunque provisum iam est. Libros etiam curamus tum Cracovia, tum ex Germania.

7. Miramur, quid causae sit, quod P. Stephanus cum sociis nondum ad nos pervenerint, magno sane animarum incommodo. Nam qui
 85 hic ex nostris contionantur, sunt novitii illi duo rudes et ignari, et tamen audiuntur; quid fieret, si adessent illis veterani? Obsecro, R.de Pater, compellat eos quamprimum R.T. et alios hungaros ex Austria. Nam nos quidem, qui linguam eorum non callemus, externos iuvare non possumus. Quod superest, cupio R.P.tem T. bene in Domino
 90 valere, cuius sanctis orationibus me cum his paucis nostris ac totam hanc Transsylvaniae et Hungariae terram commendo enixissime. Colosmonostrae ad Claudiopolim, 27 ianuarii, anno Domini 1580, quem R.P.ti T. faustissimum ac foelicissimum precor et opto.

Reverendae Paternitatis Tuae servus in Christo
 Iacobus Vagrovecius.

Inscriptio: [38v] Admodum R. in Cristo Patri Nostro, P. Everhardo Mercuriano, praeposito generali Societatis Iesu. — Romae.

70 Transsylvania *del.* el[igere] || 90 sanctis orationibus *sup.*

⁹ Hoc monialium (verisimilime franciscanarum) monasterium, secundum delineationem F. Maximi Milanesi, in via Farkas in parte ecclesiae Societatis opposita reperiebatur; cf. VALLERY-RADOT, *Le recueil des plans* 486-87.

¹⁰ Cf. supra, doc. 1 § 3, et infra, doc. 34 § 4-5.

¹¹ Cf. MAH I doc. 341 § 9.

9

PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECRET.
IOANNI ANDREAE CALIGARI NUNT. IN POL.

Roma 30 ianuarii 1580 — Varsoviam

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 15 54r-v; regestum. — 2. Romae, BAV, *Ottob. lat.* 2417 I 117r; apographum. — 3. Ib., *Barb. lat.* 5742 158v; apographum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* IV 374-75.

SUMMARIUM: 1. *De suffraganeo in Transylvania constituendo.* — 2. *De unione Collegii Hungarici cum Germanico.*

1. Ho le lettere di V.S. deli ... et 14 del passato¹... Per proveder d'un tedesco o inglese per suffraganeo in Transilvania, si farà qui la diligentia; ma V.S. anco farà la parte sua costì, ove forse si troverà più facilmente soggetto a proposito... [54v] ...

2. Fu vero che si risolse di eriger qui un collegio per la natione⁵ unghara, vedendo il gran bisogno che ne ha, et si eresse con effetto. Ma perché vi erano pochi giovani unghari, si prese partito di collocarli nel Collegio Germanico insieme con gli altri, sin tanto che se ne havesse più quantità, et si potesse far un collegio formato, come realmente si farà²...

10

6 et effetto *sup.* || 9 come *del.* S.Stà ha in animo et però stanno (*corr.*
ex stando) anchora così, *sup.* realmente si farà.

¹ In epistula die 14 dec. 1579 Nuntius haec Card. Secretario scripsit: « La pietà di N.S. ha prevenuto la petitione del P. Provinciale de' giesuiti di fare un collegio di unghari in Roma, sì come vedrà V.S. Ill. dalla lettera che mi scrive di Claudiopoli alli 9 di novembre [quae desideratur]; se però io non sono ingannato dagl'avvisi publici, che da lei non ho mai inteso parola di questa nova eretione. È vero che'l P. Provinciale vorria anco un seminario apostolico in Transilvania » *Mon. Pol. Vat.* IV 344.

² Erectio et unio Collegii Hungarici cum Germanico in litteris annuis provinciae romanae anni 1579, die 1 ian. 1580 exarati, a P. Provinciali, Cl. Acquaviva sic breviter enarratur: « Templum est perantiquum in Urbe circulari forma magnifice extrectum, quinquaginta columnis circiter sustentatum, in Monte Caelio Divo Protomartiri Stephano dicatum. Hoc cum certis vectigalibus ad hanc diem fuit ungarorum. Visum est autem Summo Pontifici aliisque, quorum ea res interest, magis e re divina magisque ex usu illius nationis esse, illud

10

P. FRANCISCUS SUNYER PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. EVERARDO MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.

Cracovia 31 ianuarii 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 40r-41v; autographum.*

SUMMARIUM: 1. *Res transylvanicas satis bene compositas reliquit. — 2. Seminarium pontificium et scholae rei catholicae magnum facient progressum.*

1. Arrivai in Cracovia ali 24 di questo, havendo scritto ala P.tà V. dela strada ali 16, et di Transilvania ali 5, 15, 20 et 29 di ottobre, 9 di novembre et 7 di decembre¹. Et si tutte saranno venute nelle mani dela P.tà V., spero sarà raguagliata a pieno di tutto quello che desidera sapere nella sua deli 12 di novembre, quale mi fu resa in Cracovia. Le cose si lasciorono assai bene constituite et di parte del Principe et nostra, come potrà vedere la P.tà V. dele incluse copie che gli mando². Non resta altro che assettar le cose con la M.tà del Re; al qual me ne vo dritto o a Varsavia o a Vilna ...
- 10 2. Vengo ala risposta di quello che la P.tà V. mi scrive. De la Transylvania è così come la P.tà V. dicce, et spero chel Signor sarà glorificato di tal missione et le anime aiutate, purché non manchino li operarii hungari, et Sua S.tà promova et conceda quel poco seminario de hungari in Colosvar, del qual ho scritto ala P.tà V. ali 9 di novembre³. Si adiungerebbe al Principe di Transilvania grande animo per proseguir quello che così sanctamente ha cominciato. Et dele schole si spetta frutto grande non solo per la restitutione dela religione catholica in Transylvania però et nel resto dela Hungaria che è sotto l'Imperatore... Per la stabilità dil collegio in Transilvania è necessaria la residentia cracoviense ...

ea conditione huic collegio attribuere, ut certus alumnorum numerus pro eius templi vectigalibus in eo alerentur. Et iam nonnulli sunt admissi, alii in dies expectantur ex Ungaria » Monachii, BHStA, *Jesuitica 100* 394r. - Textus italicus: *Rom. 126/b* 209r.

¹ Epistulam die 16 ian. ex Lelesz scriptam vide supra, doc. 7; ceterae omnes desiderantur.

² Scl. ea scripta quae supra (doc. 7 § 6) mittere promisit.

³ Cf. supra, doc. 7 adn. 1.

11

P. LAURENTIUS MAGGIO RECT. COLL. VIENN. S.I.
GEORGIO DRASKOVICS EP. IAURIEN.

Vienna 31 ianuarii 1580 — [Posonium]

TEXTUS: *Germ. 121 209v-10r; apographum.*

SUMMARIUM: *P. Pitačić eiusque socius iussu P. Provincialis post Pascha Sabaria Viennam reverti debent.*

Quo tempore R.ma D.V. Olomucium ventura dicebatur, P. Provincialis adiunctas literas eo transmisit, ut ei, cum venisset, redderentur. Sed cum ratio itineris immutata fuerit, literae quidem [210r] diu illic haeserunt, et tandem ad me perlatas, ut ad R.mam D.V. quantumvis antiquas et vetustas, vicissim perferri curarem, idem 5 P. Provincialis mihi omnino commendavit. Cupit enim cum bona R.mae D.V. voluntate, ut P. Marcus cum socio saltem post festa paschalia ad reliqui gregis caulas revocetur, quo ille¹ in suis studiis, quae valde imperfecta reliquit, pergere, iste² vero operam suam Olomutii, ubi vehementer desideratur, collocare possit. Quod quia 10 R.mae D.V. nec ingratum, nec importunum fore puto, id tantum addam, nos in magna esse expectatione, quid tandem cum istius regni comitiis futurum sit. Utinam saltem in ista cunctatione R.mam D.V. praesentem haberemus, quo eius suavissima consuetudine frui possemus. Quam opto rectissime valere et sanctissimis Dei donis 15 cumulari.

Viennae 31 ianuarii 1580.

¹ *prius* Olomucii.

¹ P. Pitačić ad studia theologica complenda Viennam reverti debebit; cf. *infra*, doc. 13.

² Antonius Stefančić S.I.; cf. MAH I 887 adn. 5.

12

P.¹ LAURENTIUS MAGGIO RECT. COLL. VIENN. S.I.
GEORGIO DRASKOVICS EP. IAURIEN.

Vienna 7 februarii 1580 — [Posonium]

TEXTUS: *Germ. 121 210r*; conceptus autographus. Novem sacrae scripturae citationum loci, quos in notis exhibemus, ab auctore quoque in margine folii notati sunt, quibus nos versiculorum tantum numeros addidimus.

SUMMARIUM: 1. *Episcopum inter vicissitudines comitiorum consolatur.*
— 2. *Nepotes eius ad patrem visitandum mittit.*

1. Si R.ma D.V. in purgatorio divexatur, salva res est. Nostrae partes erunt suffragia conferre, ut cito a poenis liberetur. Quanquam si purgatorium illud est, quod nos audimus, quod speramus, quod exceptamus (ad nos enim dictum est verbum absconditum, et quasi furtive suscepereunt aures nostrae venas susurri eius¹), absit hoc a nobis, ut eam velimus liberari. Illud potius summis votis avenus, ut in eo diutius detenta molem boni operis injecti viriliter sustineat²; etiamsi contingat eam in exercitatione sua subinde contristari³. Quis enim (inquit ille, in purgatorio pariter detentus) infirmatur, et ego non infirmor? Quis scandalizatur, et ego non uror?⁴ Verum quoque animam nostram R.ma D.V. tollit!⁵ Nonne illius sumus amantissimi, studiosissimi, observantissimi! Ergo vel dicat nobis palam, vel saltet efficiat pro sua erga nos benevolentia, ut vocem eius, quasi aurea lenis, audiamus⁶, ut et ipsi diem festum agere possimus⁷, et 15 constituere diem solemnem in condensis usque ad cornu altaris⁸.

2 suffragia *del.* adhibere, *sup.* conferre || 3 prius audiamus || 6 eam *del.* cup[iamus] || 9 in ... detenus *sup.* || 10 Verum *del.* animam nostram || 11 nostram *del.* tollit | tollit *sup.* || 13 pro... benevolentia *sup.* || 14 prius ipse

¹ Iob. 4, 12.

² 1 Tim. 3, 1.

³ Ps. 54, 3.

⁴ 2 Cor. 11, 29.

⁵ Io. 10, 24.

⁶ Iob 4, 16.

⁷ Ps. 75, 11.

⁸ Ps. 117, 27.

Et haec quidem in parabolis, sed cum eo, cui datum est nosse mysterium regni ⁹.

2. Franciscus ad me venit et non vacuus. Eius dictis fidem habui, et foecundae R.mae D.V. benevolentiae ago gratias et quas possum, habeo. Ioannem et Petrum, delitias contubernii ¹⁰, mittimus, ut dominum parentem visant et R.mam D.V. salutent. Cras Ser. Archidux ¹¹ sequetur, qui ut nobis brevi remittatur rebus foeliciter confectis, ex animo desideramus. Opto R.mam D.V. rectissime valere et sanctissimis Dei donis quotidie magis cumulari.

Viennae 7 februarii 1580.

25

13

P. HENRICUS BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

P. EVERARDO MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.

Graetio 12 februarii 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 47r-48v; autographum.*

SUMMARIUM: *Pro Marco Pitačić et Antonio Stejančić potius duos hungaros, scl. Georgium Törös et Nicolaum Márton offert cum Matthia Thómany in missionem transylvanicammittendos.*

[48r] Post scripta. Dum volui literas has obsignare, peropportune venerunt R.P.tis V. literae 15 ianuarii datae¹... Quod attinet ad tres hungaros, licet id nobis grave videatur, exequor tamen omnia diligenter, sicut R.P.tas V. praescripsit. Verum cum ante ferias paschales nihil plane fieri queat propterea, quod P. Marcus et Anthonius (non Costeliensis, sed Stephantschitius) eius socius ad petitionem episcopi iaurensis in sabariensi missione cogantur ad paschale tempus perseverare, ac tunc aegre fortassis eos dimittere velit, quod valde metuo.

¹⁷ regni *del.* Ser. || 18 *venit del.* cuius dictis fidem habui || 20 delitias contubernii *sup.*

5 queat *sup.*

⁹ Mt. 13, 11.

¹⁰ Nepotes eius, qui Viennae in convictu Societatis educabantur; cf. MAH I 888 adn. 6.

¹¹ Ernestus; cf. *ib.* 887 adn. 2.

¹ Vide supra, doc. 6.

Putavi R.P.tem V. melius de his duobus informandam esse prius
 10 quam aliquid fiat. Nam spero me ante praedictum tempus posse a
 R.P.te V. responsum habere. Sciat igitur R.P.tas V. istos duos, scl.
 P. Marcum et Anthonium non hungaros, sed schlavos esse, qui hun-
 garicam linguam non bene calleant, et Sabariae magis schlavonica
 lingua sint usi; deinde P. Marcum propterea post ferias paschales
 15 Viennam revocatum iri, ut in casibus conscientiae et sacra theologia
 maiores faciat progressus, quibus indiget. Habemus autem alios duos
 hungaros, qui linguam optime norunt et ad Hungariam suam iuvan-
 dam anhelant. Unus est P. Georgius Törös ² in collegio viennensi, qui
 20 praeest alumnis Summi Pontificis et audit confessiones hungarorum,
 vir maturus, bene fundatus et quietus. Alter est Nicolaus Marton ³
 hungarus, auditor rhetorices, qui multis dotibus superat Anthonium.
 Itaque si prodesse volumus Transsilvaniae, viderit R.P.tas V., an
 pro duobus supradictis schlavis hos duos hungaros mittere debeamus.
 Nobis quidem tantumdem est, nisi quod putemus per duos hungaros
 25 Transsilvaniae melius prospectum iri; sed responsum expectabo ⁴.
 De rebus ad iter pertinentibus agam, quamprimum Viennam rediero...
 De Matthia Tirnaviensi ⁵ nulla difficultas est, quin possit sacerdos
 fieri. Et expedit, ut in Hungariam remittatur ob valetudinis con-
 servationem...

14

P. FRANCISCUS SUNYER PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. EVERARDO MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.

Pultovia 17 februarii 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 54r-v*; autographum.

SUMMARIUM: 1. *Pro missione transylvanica hungari desiderantur.* —
 2. *Mittit epistulam P.is Törös.* — 3. *De Martino Undó et de litteris annuis.*

11 *prius* respondere || 22 Transsilvaniae corr. ex H[ungariae].

² G. Törös modo iam exposcebatur a sociis transylvanicis, cf. supra,
 doc. 7 § 4.

³ N. Márton, natus Iaurini c. a. 1556, ingressus die 16 ian. 1577; *Austr. 24* 6.

⁴ Responsum vide *infra*, doc. 25.

⁵ Cf. supra, doc. 6 § 1 et adn. 4.

Molto Reverendo in Christo Padre Nostro.
Pax Christi etc.

1. Dele cose dela nostra Transylvania ho scritto ala P.tà V. ali
5, 15, 20, 29 di ottobre, 9 di novembre, 7 di decembre¹, 16 et 31 di 5
iennaro², 15 di febraro³. In tutte li esprimeva il grande bisogno che
habbiamo di hungari sì per le schole inferiori, come per aiutar il
P. Lelesio che sta appresso del Principe. Fin adesso niuna risposta
mi trovò dela P.tà V. La necessità è tanto più grande, quanto che meno
potiamo essere aiutati dal P. Stephano⁴.

10

2. Il P. Georgio hungaro quanto sia inclinato a quella missione,
la P.tà V. lo potrà conoscere dele incluse che li mando⁵. Non vorrei
se incommodasse a niun collegio, però al famelico, quando ha fame,
gli è naturale dimandare de mangiare, et si contenta di qualunque vi-
vanda che se li dia. Senza il P. Georgio ci sono deli altri, quali vede- 15
rà la P.tà V. nella inclusa che gli mando⁶. Et con questo finisco rac-
comandandoci tutti humilmente ali sancti sacrificii et orationi dela
P.tà V. Di Pultovia, ali 17 di febraro 1580.

¹ Hae sex primae relationes desiderantur.

² Epistulas mense ianuario scriptas vide supra, doc. 7 et 10.

³ Haec epistula de rebus transylvanicis pauca tantum continebat: « Arrivai ali 5 di questo a Varsavia. A pena passorono dui hore doppo l'arrivo, che il Re mi mandò a chiamar et mi diede una gratissima audience. Così il giorno se-
guente che durò per più di due hore et metza, sendo li stato dato pieno rigua-
glio di tutto quello che si era fatto in Transylvania fino alhora. Restò molto
sodisfatto de ogni cosa... Venne finalmente il P. Adamo [Brock] con Hyeroni-
mo [Budzwill; cf. WARSZAWSKI, *Polonica* 134-5] a Varsavia, havendo mandato
a Colosvar di Cracovia il P. Stephano [Szántó] con il P. Vonfalgo [Schreck],
Germ. 158 49v.

⁴ P. Provincialis, procul dubio, informationem minus favorablem de P. Szántó Roma missam accepit, in qua defectus quoque eius ingenii clare demon-
strati sunt. Ideo non tardavit de illis etiam Principem Transylvaniae admonere:
« Ill. D.nem V. ... de Stephano Aratore monitum velim ut, si hunc hominem
velit suis populis utilem esse, sic aliqua benevolentia sinat eum in disciplina
rectoris colosmonostraensis esse, nihilque ei extra ordinem tribuat, sed si quan-
do eius opera uti velit, utatur per eius superiorem. His cautionibus spero, fore
non inutilem operarium, nam aliquoquin habet bona talenta ad fructum in pro-
ximis faciendum » Ex epistula P.is Sunyer die 12 febr. 1580 ad Christophorum
Báthory data; cf. VERESS, *Epistolae* I 94.

⁵ Epistula P.is Törös desideratur.

⁶ Qui socii hungari fuerint propositi a P. Sunyer, deficiente hoc scripto,
ignoramus. Potuerunt autem esse nominati, praeter duos in hac epistula pro-
positos: Mathias Thomány, Andreas Polosticzai, Stephanus Nagy, Nicolaus
Márton et Stephanus Todt; cf. MAH I 1018-19 n. 37 39 40 43 44.

Di Vostra Reverenda Paternità indignissimo servo et figliolo nel
20 Signor

Francesco Sunyer.

3. Piachesse a Iddio che il Martin Undo si fosse mandato di Roma⁷. Alcuni rettori fin adesso non mi hanno mandato li punti per le annue, però non si maravigli la P.tà V., si le lettere et informationi 25 di questo anno verranno tarde.

Inscriptio: [54v] Admodum R. in Christo Patri Nostro, P. Everardo Mercuriano, praeposito generali Societatis [Iesu]. — Romae.

15

P. LAURENTIUS MAGGIO RECT COLL. VIENN. S.I.
GEORGIO DRASKOVICS EP. IAURIEN.

Vienna 17 februarii 1580 — [Posonium]

TEXTUS: *Germ.* 121 210r; conceptus autographus.

SUMMARIUM: 1. *P. Pitačić eiusque socius post brevem commorationem viennensem Sabarium revertuntur.* — 2. *Epistulam P. Provincialis ei mittit.*

1. Pater Marcus et socius eius Antonius¹, proxime ad nos venientes, salutationis R.mae D.V. literas mihi reddiderunt, quibus ego et illorum praesentia nos omnes recreati fuimus. Haeserunt illi nobiscum his paucis diebus, et hodie primo mane Sabarium versus in viam se 5 iterum dederunt, ut illic tempus hoc acceptable in excolendo agro Domini sedulo collocare possint. Spero eos crastina die illuc per-venturos esse.

2. Et quoniam non dubito R.mam D.V. continuis gravissimisque regni negotiis iam distineri, nolo uberiore epistola addere laborem

19 Signor *del.* Francesco.

1 *prius* Antonius eius socius || 2 mihi *p. corr.* || 4 mane *del.* in viam | in viam se *sup.* || 5 iterum *del.* se | dederunt *del.* quo spero illos crastina die per-venturos || 6 illic *sup.* | *prius* collocent | possint *sup.* || 6-7 Spero... esse *sup.* || 8 D.V. *del.*?

⁷ M. Undó S.I.; cf. MAH I 838 adn. 4.

¹ M. Pitačić et A. Stefančić; cf. supra, doc. 13.

laboranti. Precor illi prosperrimum sacrae quadragesimae tempus 10 et faelicissimam omnium negotiorum confectionem, et quidem in omnes voluntates eius exquisitam. Adiunctas literas P. Provincialis ad R.mam D.V. mihi commendavit. Quae bene valeat et me Domino Deo commendet. Viennae 17 februarii 1580.

16

IOANNES ANDREAS CALIGARI NUNT. IN POL.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECRET.

Varsovia 18 februarii 1580 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 17 58r-60v; originale.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* IV 384-87.

SUMMARIUM: 1. *De collegii transylvanicci initiis.* — 2. *De Collegio Hungarico in Urbe.* — 3. *De seminario pontificio Claudiopoli erigendo.* — 4. *Imperator ob missionem P.is Leleszi indignatus.*

1. ... Tengo un altra lettera di V.S. Ill. di 9 gennaro¹, per la quale ho visto la sodisfatione presa da N. S. per il principio dato al collegio di Colosvar in Transilvania, et della partita del P. Stephano Aratore che già deve trovare là², sendo partito più giorni fa di Cracovia a quella volta senza vedere il Re. La cosa nel vero è tanto bene inca- 5 minata che ne debbiamo dare molte gratie a Dio³... [58v] ...

12-3 Adiunctas... Quae sup. || 12 Provincialis del. mihi.

¹ Vide supra, doc. 4.

² Claudiopolim advenit die 20 februarii; cf. infra, doc. 18 § 1.

³ De iisdem collegii transylvanicci initiis Nuntius iam pridem, die quoque 9 februarii significabat Cardinali Secretario: « Ritornò il P. Provinciale de' jesuiti consolatissimo di Transilvania, et di Cracovia scrisse diffusamente di tutte le cose di quella provincia al suo Generale [vide supra, doc. 7 et 10], dal quale presupponendo che V.S. Ill. ne habbia havuto minuto raguaglio, non mi affaticherò a repeterle. Le mando solamente una lettera del Principe scritta a me, la quale, quantunque sia fatta da secretario heretico [Wolfgango Kovacsóczy], dimostra tuttavia la sua molta pietà et studio di nostra santa religione » *Mon. Pol. Vat.* IV 381.

2. S.M.tà volse il mio parere sopra le querele che facevano per lettere appresso [59r] lei li frati ungari di S. Stephano Rotondo di Roma, per essere turbati nella loro antica possessione di quel luogo, etc.
- 10 Io le dissi che il P. Adamo ⁴ che hora ritorna di Roma, mi havea detto che il Seminario degli Ungari era già levato di quel loco; pure che S. M.tà scrivesse al vescovo di Plozca ⁵, quanto era la sua volontà; che N.S. pigliaria in bene ogni cosa, et lo sodisfaria in tutto quello che si potesse. Io per quello che intendo, credo che è piacere di S. M.tà che
- 15 in Roma sia il Seminario degli Ungari per honore et suo et di tutta la natione; però senza incomodo delli frati, li quali, se sono deformati, si possono riformare ⁶.
3. Et se S. Beatitudine a similitudine di quello di Olmuzo ⁷, ne facesse un altro di ungari in Colosvar, sarebbe gratissimo et honoratissimo a questi Principi, et quella natione cominciaria di nuovo ad amare la chiesa romana, et seriano più facili alla conversione. Et credo che 100 scudi il mese fariano gran comparto in mano de' jesuiti, sendovi in quelle parti il vivere a vil prezzo. Questo starà alla deliberatione del prudentissimo giuditio di N.S. ⁸... [60r] ...

⁴ A. Broch S.I.; cf. *supra*, doc. 14 adn. 3.

⁵ Petrus Wolski, *novus Regis Poloniae orator Romam missus*; cf. MAH I 870.

⁶ Fratres paulistas etiam in Polonia viventes reformatione morum indigere testatur Nuntius epistula die 9 iulii huius anni ad Card. Secretarium data: « Ci è anco un ordine di frati ungari vestiti di bianco, che a Roma habitano in S. Stefano Rotondo, che hanno grandissimo bisogno di riforma. Costoro hanno in governo la Madonna di Cestocovia [Czestochowa], loco di grandissima devozione et concorso, così di polacchi, come di silesi, moravi et tedeschi, perché è ne' confini. Sarebbe grandissima utilità che quel monasterio fosse meglio ordinato e tenuto che non è » *Mon. Pol. Vat.* IV 459.

⁷ De seminario pontificio Olomucii et Braunsbergae (cf. n. 8) anno 1579 fundato cf. L. Lukács, *Die nordischen päpstlichen Seminarien* 44-49.

⁸ De seminario Claudiopoli erigendo mox, die quoque 26 februarii scripsit Romam: « Con questa sarà una lettera del Principe di Transilvania alla S.tà di N.S., arrivata pure hoggi, se bene come intendo, fu fatta nel principio di decembre. Con essa era una del P. Provinciale de' giesuiti, nella quale mi ritocca pure che seria ben fatto che S. Beatitudine facesse, come ha fatto in Bransberga et in Olmuzzo, un seminario di ungari in Colosvar. Io che scrissi assai di questa materia con le prossime passate mie, non replico altro... Hebbi lettere di 26 di gennaro di Colosvar, et intesi che le cose di quel collegio passavano di bene in meglio; già sarà arrivato il P. Stephano col compagno, che a quei padri sarà di molta consolatione » *Mon. Pol. Vat.* IV 389 et Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 17 62r.

4. Mi ha detto il Provinciale de' giesuiti che l'Imperatore ha avuto 25 per male del collegio mandato in Transilvania, et che li vescovi d'Ungharia che mandarono il primo jesuita ungaro in Transilvania ⁹, si hanno havuto a giustificare con S. M.tà C. ...

17

P. EVERARDUS MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.
P. FRANCISCO COSTER PRAEP. PROV. RHEN. S.I.

Roma 20 februarii 1580 — Coloniam

TEXTUS: *Rhen. Inf. I 26r-v*; regestum.

SUMMARIUM: *P. Wolfgangus Schreck in Transylvaniam missus est.*

... De P. Wolfgango¹ iam R.V. intellexerit causas quae nos plane coegerunt, illum ut in Transylvaniam destinaremus; quae causae R.am etiam V. movere debent ut factum probet, et quantum ut provincialis ad provinciae suae bonum promovendum afficitur, tantum ut Societatis membrum commune ipsius emolumentum desideret et 5 quaerat. Negari autem non potest, quin multo illic utilior P. Wolfgangi opera futura sit in provincia nova et spei tantae, quanta et quam certa fortasse ex nulla unquam regione affulsit; praesertim deinde cum Pontifex germanum aliquem mitti illuc iussisset, neque nos hic alium haberemus²... 10

1 iam *del.* scripsimus, *sup.* R.V. intellexerit || 2 Transylvaniam *del.*
abl[egaremus] || 3 et *del.*? || 8-10 praesertim... haberemus *in marg.*

⁹ Scl. P.em Leleszi.

¹ Wolfgangus Schreck, natus in Wimpfen c. 1550, ingressus Societatem die 10 martii 1567 (*Germ. 131* 7v et 72r), obiit die 9 febr. 1590 (*Hist. Soc. 42* 106r). Anno 1575 ex provincia Rheni missus est Romam theologiae studendae gratia, qui bis cursum docuit cum laude et auditorum fructu » *Germ. 136* II 424r et 429r).

² P. Coster provincialis die 5 apr. significabat P. Generali: « Quas P.tas V. ad me dedit 20 februarii, recepi 21 martii... P. Wolfgangus Schreckius non parum huic provinciae necessarius erat. Tamen si maior sit alibi necessitas, fiat voluntas » *Germ. 158* 114 r.

18

P. STEPHANUS SZÁNTÓ S.I.
FRIDERICO RANALDI PRAEF. BIBL. AP. VAT.

Claudiopoli 25 februarii 1580 — Romam

TEXTUS: Romae, BAV, *Reg. lat. 2023 22 r-v*; autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 95-96.

SUMMARIUM: 1. *Iter in Transylvaniam*. — 2. *Descriptio Transylvaniae*.
— 3. *Salutationes*.

Pax Christi.

1. Debitum officium antiquae amicitiae et familiaritatis nostrae, Friderice ornatissime, postulat ut te de nostro itinere et loco ubi degimus, certiorem faciamus. Noveris igitur nos cum quinque patribus
 5 7 decembris anni 1579 ex Urbe discessisse¹ et 20 februarii anni 1580 Claudiopolim, urbem Transylvaniae ingressos esse. Incommoditates itineris hic non recenseo. Fieri enim non potest ut tam prolixum iter sine multis molestiis terrae, maris, fluminum, frigoris et nivis possit confici. Magnam ubique per oppida et pagos Ungariae et Transylva-
 10 niae transeundo vidimus templorum desolationem, magnam ubique in populo hungarico experti sumus antiquae religionis sitim, qui facile ad gremium Ecclesiae catholicae reverteretur, si essent, qui ei veritatis viam annunciant. Multa in has provincias ex Seminario nostro Ungarico poterat dimanare utilitas, si hostis humani generis illud nos-
 15 tratus ungaris non invidisset.
2. Regio haec, quamvis vergat ad ortum et meridiem, vehemen-
 ter tamen frigida est propter multitudinem montium, collium et syl-
 varum, propter quas recte illi nomen Transylvaniae impositum est. Abundat feris, frugibus, vino, carne et piscibus; montes salis habet
 20 6 aut 7, fodinas omnis fere generis; re nulla extrinsecus illata indiget. In civitate hac quadruplex maxime haeresis grassatur: lutherana, cal-
 viniana, trinitaria et anabaptistarum. Reperiuntur multi viri et fae-
 minae 20 et 30 annorum, qui nondum sacro baptimate sunt abluti. Catholici, qui in fide antiqua constanter permanserant, magna nos-

11 experti del. sed rest. sumus || 12 veritatis p. corr.

¹ Cf. MAH I 988.

gratulatione excepunt. Speramus cum divino favore non inutilem 25
nos in hac urbe operam collocaturos; praesertim si tuis precibus
Deo et beatis apostolis assidue fuerimus commendati.

3. Opto te recte valere. Ill. D. Guilhelnum Sirletum, unicum na-
tionis ungaricae asylum, plurimum nomine nostro salvere iubebis. Item
salutem ex nobis deferre non graveris R.mo D. Bernardo Bianketto², 30
magistro camerae Suae Sanctitatis, medico eiusdem, qui apud te fre-
quenter diversatur, et D. Michaeli Simplicistae. Sed heu, D. Marinum³
pene oblitus eram; huic quoque dicio, me omnia faelicia ac fausta
precari. Datae Claudiopoli, 1580 25 februarii.

Tui amantissimus

Stephanus Arator Societatis Iesu. 35

Inscriptio: [22v] Magnifico D. Friderico N., Vaticanae Biblioth-
cae praefecto, amico nostro charissimo. — Romae.

19

P. IACOBUS WUJEK SUP. MISS. TRANSYLV. S.I.

P. EVERARDO MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.

Colosmonostra 28 februarii 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 65r-66v; autographum.*

EDITIO: SYGAŃSKY, *Korespondencya* n. 45.

SUMMARIUM: 1. *De suis epistulis.* — 2. *Princeps multas misit eleemosy-
nas et nostris denuo bene affectus.* — 3. *Fabrika scholarum et collegii ob Prin-
cipis cunctationem magis in dies differtur.* — 4. *PP. Szántó et Schreck adve-
nerunt. Status rerum temporalium.* — 5. *Magna spes est de sociorum labori-
bus apostolicis.* — 6. *Numerus sociorum et discipulorum.*

Admodum Reverende in Christo Pater.

Pax Christi, etc.

1. Literas, quas ad R.P.tem T. scripsi 28 ianuarii¹, dederam
P. Lelesio Albam Iuliam, ut inde, adiunctis P. Aloisii et ipsius P. Le-
lesii literis, facilius Viennam transmitterentur. Sed cum nullus oc- 5

² Ludovicus Bianchetti; cf. *ib.* 945.

³ Marinus Ranaldi, custos Bibliothecae Vaticanae et frater Friderici Ra-
naldi; cf. *ib.* 673.

¹ Eam die 27 ianuarii scripsit; vide supra, doc. 8.

curreret certus nuntius, remisit eas ad me heri P. Lelesius, suas tamen ad R.P.tem T., quod illi commendaveram, forte per oblivionem non adiunxit. Cum autem certum quendam hominem et nostrae Societatis amicum invenissem, qui hinc recta Viennam contenderet, volui
10 et has alteras ad R.P.tem T. adiungere, ut intelligat omnia quae sunt consecuta; de quibus ego, ut debedo, et uberior et saepius scribo ad R.P. Provincialem.

2. 8 februarii venit ad nos P. Lelesius, ut Quinquagesimam nobiscum celebraret; verum satis debilis, ut solet. Is nobis ab Ill. Principe 100 taleros attulit, partim ad solvendum debitum vitreatori, qui fenestras vitreas in templo et domi nobis comparavit; partim ad faciendam provisionem pro quadragesima. Insuper haleces salsos ² 100, qui hic habentur in precio. Praeterea dedit literas Princeps ad duos praefectos, ut nobis centenos lucios et carpiones mitterent. Atque hos
20 pisces magna ex parte iam accepimus. Nam alter praefectus misit nobis 100 carpiones bene magnos, in quibus erant lucii 6. Alter misit quidem plures quam centum, sed plurimos in his exiguis. Paulo post misit etiam Princeps 20 salsos carpiones et plures pollicebatur; quin et usonem integrum, sicuti semel nobis miserat. Idem P. Lelesius affirmabat, Principem iam rursus nobis bene esse affectum ³, petiisseque a P. Lelesio, ne quicquam eorum nobis diceret, quae intercesserant; quae tamen ego scivi omnia, et P. Provinciali perscripsi, ut debui. 18 rediit P. Lelesius ad Principem.

3. Missurus erat Princeps cancellarium ad nos una cum architectedo, ut ex domo monialium scholas facerent ⁴, et de accommodandis habitationibus pro nostris in civitate certi aliquid tandem concluderent; cum pene omnia illa, quae praesente R.P. Provinciali erant constituta, rursus in dubium essent revocata. Tamen cancellarius nondum ad nos venit ⁵, licet P. Lelesius semel Principem admonuerit

17 quadragesima *del.* Misit || 18 Princeps *sup.*

² Halec (alec, alex) nominabatur in Hungaria piscis species « héring ». Alias species piscium in hac paragrapho memoratas explicavimus in MAH I 710-12 adn. 24 25 27.

³ Causam, cur Princeps a nostris fuerit aversus, vide supra, doc. 8 § 4.

⁴ Cf. supra, doc. 8 § 5 et adn. 9.

⁵ Principem hoc tempore tamen cogitasse de fabrica inchoanda, testatur ipse architectus Fr. Tenchetta, qui die 20 febr. haec P. i Sunyer retulit: « Pnochì giorni sono ch'io scrisse a V.R. come non si vedeva principio cerca al fabrifar. Ho l'aviso ch'il Magnifico S. Canzeglier ha detto al fuonditor che si prepari, perché l'Ill. Prencipe lo vol mandar a dar ordine et principio alla fabrica » VERESS, *Epistolae* I 94-5.

huius rei. Nescio quid, inquit, animo volvant. Forte expectat Princeps responsum Regis Poloniae, in quem totum hoc negocium rei-
cere videtur. Qua de re et nos P. Provincialis literas cupide expecta-
mus, ut sciamus tandem, quid cum Rege concluserit. Unde R. P. tas
T. facile colliget, non esse valde properandum in admissione huiusc
collegii, nisi certa et plena fundatio fiat saltem pro 30 personis, ad
quam circiter 3.000 florenis opus sane esset, ratione habita viaticorum,
pannorum, librorum, sartorum tectorum, etc., quae omnia hic con-
stant plurimi. Princeps autem negat, se quicquam cogitasse de eri-
gendo collegio, etc. Videtur deterreri sumptus magnitudine. Sed fa-
cillime omnibus istis difficultatibus prospiceretur, si vel quartam par-
tem bonorum huius monasterii alienatorum vellet recuperare. Accen-
dat illum Dominus igne suaे charitatis. Amen.

4. Die 20 februarii venerunt ad nos P. Stephanus Arator cum
P. Volfango⁶ sani et salvi per Christi gratiam, quorum adventu
vehementer sumus in Domino recreati. Attulerunt etiam nobis Cra-
covia libros, quos petieramus, et alia necessaria. Scripsi statim Prin-
cipi de ipsorum adventu et de libris ac viatico ipsorum. Iussitque
Princeps numerari pro libris 130 [65v] taleros. Viaticum autem spe-
ramus a Rege Poloniae esse persolvendum. Nam Princeps videtur
gravari sumptibus, qui necessario sunt faciendi in hisce principiis,
antequam aliquid pecuniae ex venditione frugum et vini colligamus.
Cum praesertim nec pannos adhuc ad vestes habemus; quos tamen
ante quatuor menses Princeps pollicebatur se Vienna curaturum.
Itaque saepius nobis quam res, dantur verba, et fratres interim multa
patiuntur. Sed nondum usque ad sanguinem decertavimus. Quod ad
victum attinet, satis provisum videtur futuro collegio. Nam vini et
tritici habemus copiam. Pisces etiam magna ex parte fluvius noster
nobis suppeditat. Carnes autem venduntur vili precio, quas etiam
vix opus erit emere, si Princeps, uti pollicebatur, praedium nostrum
vaccis, bobus et ovibus instruxerit. Gallinas rustici pendunt bis in
anno.

5. Quod vero ad fructum spiritualem attinet, et huius permagna
spes est, si collegium bene constitutum fuerit. Nam populus ad anti-
quam religionem satis est propensus. Et possent magno cum fructu
nostri, si plures essent, ad alias civitates, oppida et castella excurrere
ad confirmandas reliquias catholicorum, etiam sub Turca. Insuper
socius P. Lelesio Albae Iuliae esset omnino necessarius, qui eum in

⁴⁵ difficultatibus *sup.*

⁶ Cf. supra, doc. 18 § 1 et doc. 17.

contionibus iuvet et in instituendo Principis filio occupetur. Qua de
 re scio R.P. Provincialem scripsisse ad R.P. tem T.⁷. Quam ad rem
 75 P. Georgius Teores, qui est Viannae, videtur maxime idoneus, qui
 paratus erat etiam nunc cum iis patribus ad nos venire, si vel mini-
 mum R.P.tis T. nutum intellexisset. Etsi autem patrem contiona-
 torem germanicum accepimus, et illius operam tum Colosvaro, tum
 80 aliis civitatibus successu temporis speramus perutilem fore; tamen
 multo utiliores essent hic ungari. Nam Claudiopoli saxones iam pene
 in ungaros degenerarunt, et omnes fere intelligunt ungarice. Facie-
 mus tamen etiam cum saxonibus, quod poterimus. Et quis scit, si ci-
 binienses, quae est civitas saxonum primaria⁸, uti antea petierant
 85 a Principe, ut nostrae Societati collegium suis sumptibus erigerent,
 nostros aliquando ad se non invitabunt. Nam licet sint lutherani,
 tamen quia valde praemuntur a calvinistis, trinitariis et anabaptistis;
 nec iam ipsis possunt resistere: videntur potius se cum catholicis velle
 coniungere, quam ut cum illis blasphemis consentiant. P. Stephanus
 90 sequenti dominico die contionari in civitate incipiet, et forte etiam
 contionator germanicus a prandio; nam in eodem templo mane ultra-
 que contio esse non poterit. Duo autem sacerdotes novicii hic in tem-
 plo castri nostri contionabuntur subditis nostris, et in altera villa
 vicina⁹, et sacramenta administrabunt, imo et baptizabunt etiam
 95 adultos, et matrimonia catholicorum benedicent. Nulli enim hic sunt
 alii sacerdotes catholici.

6. Nostri fratres omnes bene adhuc valent per Christi gratiam.
 Sumus autem iam numero 14. Sacerdotes 6 (nam septimus est P.
 Lelesius Albae Iuliae), reliqui 4 fratres scholastici seu magistri, et 4
 100 coadiutores¹⁰. Plures etiam expectamus, si negocium fundationis col-
 legii recte successerit. Alioqui expediebat initio venisse pauciores,
 nisi Rex Poloniae nostros etiam invitatos extrusisset, et simul omnia
 inchoare voluisse. Discipulos in duabus scholis habemus ad 50.
 Nunc in quadragesima plures non accedunt, veriti fortasse, ne nobis-
 105 cum cogantur iejunare; quamvis nos neminem cogimus ad mutandam
 religionem. Plura nunc quidem, quae scribam, non occurunt. Quare
 optime valeat R.P. tas T. et nos atque hanc [vineam] sylvestrem et

77 nutum sup. || 87 velle del. cum.

⁷ Vide supra, doc. 7 § 4 et doc. 14 § 2.

⁸ Sibiu (Nagyszeben, Hermannstadt).

⁹ Bács (Baciú).

¹⁰ Scl. iidem qui enumerabantur in MAH I 1004; ad quos adiungendi
 PP. St. Szántó et V. Schreck.

incultam assiduis Domino precibus commendet. Colosmonostrae ad Colosvarum, 28 februarii, anno Domini 1580.

Reverendae Paternitatis Vestrae indignus filius et servus in Christo

110

Iacobus Vagrovecius.

Inscriptio: [66v] Admodum Reverendo in Christo Patri, P. Everardo Mercuriano, praeposito generali Societatis Iesu. — Romae.

20

P. IOANNES LELESZI S.I.

P. EVERARDO MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.

Alba Iulia 2 martii 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 60r-v; autographum.*

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 97-98.

SUMMARIUM: 1. *De apostolatus sui fructibus.* — 2. *Quam viam Societas in Transylvania sequi debeat.* — 3. *P. Törös valde necessarius.*

Reverende admodum in Christo Iesu Pater, etc.

Pax Christi, etc.

1. Sancta superiorum auctoritate compellente nunc R. Paternitatem T. alloquor. Res nostrae transylvanicae in quo statu sint, puto ab aliis diligenter perscripta esse. Certe messis non deesset, si operariorum copia suppeteret. Hungari autem tantummodo duo sumus, P. Stephanus et ego, quibus tamen mutuo nos adhuc conspicere non licuit. Ipse enim Claudiopoli rei christianaे navat operam, ego contra unicus avulsus a meis, ovis reiectitia, Albae Iuliae Principi regionis adsum. Iesu Christo sit laus, ex aulicis et domesticis tam Principis 5 ipsius, quam coniugis¹, aliquot iam habeo catholicos; sed magno animi mei dolore nuper morte eruptus est mihi cubicularius intimus, quem prius confessione purgatum, sacro Christi corpore pavi. Sepulchrae autem locus defuit. Itaque more haereticorum, haereticis comitantibus in templum illorum delatus fuit. 10 15

2 statu *del.* nunc

¹ Elisabetha Bocskay (ob. 1581), confessionis calvinianae.

2. Non existimet R.P.tas T., Societati in hoc regnum velut in provinciam debellatam ac Iesu Christi suavi iugo subactam veniendum esse. Profecto, mi R.de Pater, si Societas institutum in provincias christianas veniendi cursum hic servaverit, parum aut nihil proficiemus. Prorsus via patrum in Indiam euntium terenda nobis est, si aliquam hic Ecclesiae catholicae operam navare voluerimus. Princeps quidem catholicus est, caetera omnia Christo et Ecclesiae adversa. Legibus, articulis et constitutionibus regni cautum est de Ecclesia orthodoxa. Nobilitas universa haeretica. Proceres vel calvinistae, vel certe quibus Christi nomen odiosum est. Nam aperte loquuntur, Christum, siquidem bonus et sanctus fuisse, non actum fuisse in crucem. Hi ergo, cum antea exosos habeant catholicos sacerdotes de insatiabili cupiditate habendi, quid dicent, si nos aspere nimis nostra urgere senserint? Hoc sane, quod iam nunc mussatur, duodecim iesuitis alendis dimidium regni non sufficere; quid si triginta venerint? Regnum, inquit, illis non sufficiet². Haec scribo R.P.ti V. syncere. Forte enim multi putarunt, hanc provinciam Societati non secus capessendam ac Bavariam, vel Italiam, vel Poloniam. Populus iste (saxonibus exceptis) adeo praeceps abiit in barbariem, ut difficulter 35 suos alat nunc concionatores haereticos, quos tamen veluti mancipia habent.

3. Promissum est templum mihi hic Albae quoque³, quod si adepti fuerimus, puto Ecclesiae catholicae magno emolumento futurum. Interim R. Paternitatem T. per Iesum Christum rogo et obtestor, ut hisce initii et incunabulis nostris faveat. Principi voluntas non decesset, filium suum, quem habet unicum et forte successorem⁴, per nostros instituendi. Quae occasio divinitus Societati oblatâ est ad stabiendi hic religionem catholicam. Sed quis eum instituet? Soli duo sumus hungari. Quaeso, R.P.tas V. provideat, an 45 non P. Georgius Teoreos Viennae degens utilius hic suam locaret operam. Sanctis sacrificiis ac precibus P.tis T. me etiam atque etiam commendo. Albae Iuliae, 2 martii anno 1580.

Reverendae Paternitatis Tuae indignus servus

Ioannes Lelesius.

Inscriptio: [69v] Ihs. Admodum Reverendo in Christo Patri Everardo Mercuriano, pro Societate Iesu praeposito generali, etc.
— Romae.

16 *prius* Societatem || 30 *prius* regnum.

² Cf. supra, doc. 8 § 4.

³ Cf. supra, doc. 7 § 3.

⁴ Sigismundus Báthory (1572-1613).

21

P. FRANCISCUS SUNYER PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. EVERARDO MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.

Vilna 16 martii 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 52r-3v; autographum. In fine epistulae P. Provincialis loco martii mensem februarii scripsit. Hic error facile detegi potest iam ex eo, quod diebus 15 et 17 febr. duas scripsit adhuc Pultoviae epistulas (cf. supra, doc. 14 et adn. 3), inter quas eum die 16 febr. Vilnae scribere non potuisse evidens est. Postea vero expresse remittit ad epistulam a se die 16 martii datam; cf. Germ. 158 136r.*

SUMMARIUM: 1. *Sociorum hungarorum missionem in Transylvaniam instanter petit.* — 2. *De mutatione Principis consilii circa collegium transylvanicum.*

1. ... Padre, la cosa di Transylvania mi sta nel cuore per il grande mancamento di buoni hungari che in questo principio ci sono. Ho scritto alla P.tà V. la necessità che si teneva del P. Georgio Töres per aiuto del P. Lelesio et edificatione di tutta la aula del Principe¹. Il collegio ha grandissimo bisogno di mastri ungari per le inferiori et 5 superiori classe. Andrea Polosciai² ungaro, poëta et oratore, sta in Olomuz, il quale molto più utilmente si occuparebbe in quelle bande. Et io sono apparechiato di dar a quella provincia il contracambio per tutti li ungari que se mi daranno. La P.tà V. raccomandi questo negotio al provincial di Austria³, il qual io solicitarò di qua. Et il 10

3 V. sup.

¹ Cf. supra, doc. 7 § 4 et 14 § 2. Novissime vero die 4 martii instabat: « La necessità degli operarii ungari et specialmente del P. Georgio, con tutto il cuor mio raccomando alla P.tà V. » *Germ. 158 74v.*

² A. Polosticzai; cf. MAH 421 adn. 37. In « Historia collegii olomucensis » haec de illo notata sunt: Die 12 iun. 1579: « In hac visitatione P. Provincialis... magistrum rhetoricae fecit Andreain Polostizay ». Die 25 ian. 1580: « Promotus est ad 4 minores » Wien, ÖNB, *Cod. 13559 99v* et 113v.

³ P. Generalis die 15 ianuarii iam ordinavit P.i Blysseni, ut tres socios in Transylvaniam mitteret cf. supra, doc. 6. De hac re eodem die etiam P. em Sunyer certiores fecit, qui hac epistula accepta (« per haver hoggi ricevuto quella sua di 15 di gennaro »), die 21 martii P. Generali gratias egit: « Deli ungari tre che la P.tà V. ordina, si mandino in Transylvania, ringratio con tutto il cuore la P.tà V. Et già tengo grande speranza che le cose habbino di procedere meglio, etsi habbino di superare molte difficultà » *Germ. 158 96r.*

P. Visitatore⁴ vederà pienamente, si le nostre petitioni sono vane.

2. È vero che doppo la mia partita di Transylvania si fecce alcuna mutatione nel animo del Palatino, sbigotendose delle spese, non sperando lui che havessero di esser tante⁵. Pur la mutatione non sarà 15 tanta che [52v] la cosa non proceda a gloria de Iddio, maxime reggendo il timone dela nave questo Re prudentissimo, col quale, venuto che sarà a Vilna, conferirò de ogni cosa. Et dil tutto si scrivrà ala P.tà V., la quale si havesse lettere dal P. Giacomo, essendo di natura puillanime, attenda pur ad animarlo...

22

IOANNES ANDREAS CALIGARI NUNT. IN POL.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECRET.

Varsovia 19 martii 1580 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 17 79r-v; originale.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* IV 397-8.

SUMMARIUM: 1. *De suffraganeo in Transylvania constituendo.* — 2. *De seminario pontificio Claudiopoli erigendo.*

1. Alli 16 del presente ricevei la lettera di V.S. Ill. de 30 di gennaro¹... Quanto al suffraganeo per Transilvania, dovendosi satisfare al Re et al Principe, sarà più sicuro partito che eglino se lo elegano a loro gusto...

5 2. Pareva al P. Provinciale de' giesuiti, come ho scritto altre volte², che fosse molto ben fatto di mettere un collegio apostolico di ungari in [79v] Colosvar, a similitudine di quello di Olmuzzo et di

13 spese corr. ex spere.

⁴ Laurentius Maggio, qui die 26 nov. 1579 renuntiatus est visitator provinciae Poloniae (vide litteras patentes: *Hist. Soc.* 60 115r) et iter Poloniam versus die 9 maii arripiet; cf. *Germ.* 158 151r et 157r.

⁵ Cf. supra, doc. 8 § 4.

¹ Vide supra, doc. 9.

² Cf. supra, doc. 9 adn. 1 et doc. 16 § 3 et adn. 8.

Bransberga, con disegno di mostrare di fare più stima del Re et Principe, di amicarsi più la natione, et di trarne col tempo soggetti scielti per il Collegio di Roma³. Io mi rimento al prudentissimo giuditio di 10 N.S.⁴...

23

P. LUDOVICUS ODESCALCHI S.I.
IOANNI ANDREAE CALIGARI NUNT. IN POL.

Colosmonostra 27 martii 1580 — Varsoviam

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 14 83r-4v; autographum a Nuntio una cum epistula P. is Wujek die 11 aprilis data Romam transmissum¹.
— 2. Mediolani, Bibl. Ambrosiana, *F* 88 *inf.*, Cart. S. Carlo, v. 38 p. 190..

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 98-101.

SUMMARIUM: 1. *De discipulorum conversione in nostris scholis.* — 2. *P. Szántó hungarice, P. Schreck vero germanice incepérunt contionari.* — 3. *De conversione colonorum in villa Bács.* — 4. *De fructu apostolico dominica palmarum reportato.* — 5. *In villa quoque Jegenye conversi sunt coloni.* — 6. *De processione palmarum.* — 7. *Albam Iuliam projecturus italos haereticos in Ecclesiam reducere conabitur.*

³ Scl. pro Collegio Hungarico.

⁴ Card. Secretarius die 21 maii respondit Nuntio: «Quanto al eriger un seminario d'ungari in Colosvar, ho già scritto a V.S. che N.S. non se n'è mostrato alieno; ma che le pare che si debba veder prima, che siano ben provisti, fermi et contenti in quel luogo li padri giesuiti, inanzi di far altra deliberatione circa il seminario. Et così aspetteremo d'intendere quando ciò sia fatto, per poter poi meglio risolversi S.S.tà a quel che habbi a fare» *Romae, ASV, Nunz. di Pol.* 15 70r. — Ad hanc epistulam Nuntius die 27 iunii rescripsit Card. Secretario: «Hoggi ho ricevuto la lettera di V.S. Ill. di 21 di maggio... La mente et giuditio di N.S. in erigere col tempo un seminario in Colosvar, mi pare santissimo et prudentissimo. Io notificai già tutto al P. Provinciale, et li sarà sprone a fare caminare le cose più caldamente avanti. Già havemo di più le lettere patenti regie della fondatione et dotatione di quel collegio [v. infra, doc. 34], le quali S.M.tà ha voluto spedire prima che vada alla guerra, per ogni cosa che li potesse occorrere. Queste sono parole formali di S.M.tà» *Mon. Pol. Vat.* IV 450.

¹ Nuntius has duas epistulas die 20 decembris misit Card. Secretario haec scribens: «L'incluse lettere di Colosvar del P. Rettore [vide infra, doc. 27] et del P. Odescalco, scritte di marzo et d'aprile, prima sono state alla guerra in Moscovia, dipoi al fine sono capitate in mano mia. Ma perché danno buone nuove de' progressi di quello collegio, porta la spesa a leggerle, ancora che siano già rancie» *Mon. Pol. Vat.* IV 537.

Molto Illustre et Reverendissimo Monsignor mio osservandissimo.

1. Ricevei quella di V.S.R.ma de 14 di febraro a 5 di marzo, in risposta d'una mia scritta per il P. Provinciale. Ho di poi scritto una altra volta per un gentil'huomo ongaro che veniva da S.M.tà, dandoli
5 conto di quel poco che s'era fatto doppo la partita del P. Prvinciale, cioè delle nostre scole, quali sono due; nelle quali spero si farà non poco frutto, massime nell'ultima, nella quale sono più di trenta scolari et da 12 nobili. Tutti, se bene per avanti allevati nel'heresie, odono ogni giorno messa, et con tanta modestia et reverentia, con quanta
10 posso dire de non haverla veduta udire da nostri scolari in Roma. Tutti vogliono confessarsi per questa pascha², et già quasi tutti l'haveranno fatto. Ricevono molto volontieri la dottrina et i riti catolici, né pare che i parenti loro si curino che restino nel'heresie. Gli heretici però, massime della città di Colosvar, fanno ogni sforzo per ritirar
15 la gente et particolarmente i scolari da noi, et però ancora della città non habbiamo scolari, se non alcuni figlioli di catolici, gli altri nostri scolari sono dei luoghi circonvicini. Per l'istessa cagione ancora nella maggior scola né vi sono quei scolari, né si fa quel frutto che nella minore, ma speriamo che quando andremo ad habitar nella città,
20 ancora di scolari grandi haveremo la parte nostra, perché in vero il luogo, ove adesso stiamo et insegnamo, essendo lontano dala città incirca a due miglia italiane, è molto incomodo per i scolari, massime per quelli, quali non potendosi così bene mantenere a spese sue, hanno nella città qualche sussidio.
- 25 2. Il P. Stefano ongario insieme con il P. Volfango todesco finalmente arrivarono qui a 20 di febraro, et già hanno incominciato a predicare nella città, uno in lingua ongara la mattina, l'altro in todesco il dopopranzo le feste. Et veramente sono gionti molto a tempo, massime il P. Stefano, essendo stato assai concorso, se ben più di donne, ma ancora di huomini alla confessione questa quadragesima, si-
30 ché parecchie volte tutto il giorno il P. Stefano con doi altri sacerdoti pur ongari (quali il P. Provinciale accettò nella nostra Compagnia³) sono stati occupati dala matina sino ala sera in udir confessione parte de catolici, parte ancora d'heretici che si riconciliavano ala Chiesa catolica, et tuttavia ogni giorno vengono alcuni ala confessione.
35 3. Vicino alla nostra abbatia da tre miglia italiane vi è una villa nostra assai grande, che si chiama Baccio⁴, nella quale per il passato

² 3 aprilis.

³ P. Erdösi et V. Ladó; cf. MAH I 1004 adn. 2.

⁴ Bács (Baciu); cf. infra, doc. 51 A 2.

erano stati ministri heretici, et di quelli pessimi, cioè trinita-[83v]rii
et anabattisti, onde quasi tutta la villa era sedotta, et gran tempo
stata senza battesimo, non che senz'altri sacramenti. Ora non sola- 40
mente vi sono battezzati molti putti ancora di parecchi anni, ma es-
sendovi andato a predicare il doppo pranzo uno de' nostri sacerdoti
già parecchie volte, essortati al fine a confessarsi in questa quadra-
gesima, si sono contentati, et essendovi stato ivi doi giorni quei nostri
doi sacerdoti ongari detti di sopra et il terzo giorno di più il P. Ste- 45
fano, tutti quei tre giorni dala matina sino alla sera non hanno fatto
altro che udire confessioni più di ducento, né anco hanno potuto
sodisfare a tutti, siché bisognarà ritornarvi; di modo che tutta quella
villa ritornarà al grembo della santa Chiesa catolica. Et subito che
per il tempo si potrà edificare, vogliono reparare il cemiterio, accon- 50
ciare la Chiesa, accioché vi si possa celebrare, essendo stata in parte
rovinata dagli heretici, quali la pietra dell'altare haveano convertito
in tavola, dove il ministro insieme con la moglie et figli spesso s'ine-
briava, et nel vaso del'aqua benedetta davano da bere o mangiare
agli animali con reverenza. Questa è la religione et pietà di questi 55
novi sacerdoti.

4. Doppo d'havere scritto le cose sopradette, hoggi ch'è la dome-
nica delle palme⁵, m'occorre d'aggiongere, che pur hoggi uno de' no-
stri padri ongari è andato a dir messa et comunicar nella villa sopra-
detta, ove già hanno nella chiesa reparato l'altare, et si sono communi- 60
cati intorno a 100. Nella città ancora hoggi il P. Stefano ha comunicato
da 50, et qui nella nostra abbatia molti si sono comunicati, et il S. Ste-
fano Batori⁶ pur hoggi, passando di qua, ha udito messa nella nostra
chiesa. Il concorso alle confessioni non manca, ma più presto in questi
giorni ultimi cresce, siché se più vi fossero che potessero udir le con- 65
fessioni, non stariano in otio.

5. Lontano di qua da 12 miglia italiane vi è la nostra terza villa
che si chiama Jeghenget⁷, ove sino adesso vi è stato un ministro he-
retico, quale essendo licentiato questa quadragesima, vi è dipoi
andato uno de' nostri padri, et doppo una o due prediche tutti si sono 70
risolti di ritornare alla fede catolica, fuori di doi; et si vogliono con-
fessare et parte si sono confessati, et gli altri si confessarano, quando

53-4 s'inebriava *del. sed sup. rest.* et nel || 55 et corr. ex la || 59 ongari
p. corr. || 60-1 et... 100 *sup.* || 63 pur hoggi *sup.*

⁵ 27 martii.

⁶ St. Báthory (ob. 1601), nepos (scl. filius Andreae fratris) Regis Poloniae.

⁷ Jegenye (Leghia), cf. infra, doc. 51 A 3.

prima potrà alcuno de nostri andare a sentirli. L'istesso padre nel andare et ritornare da questo villagio, dice ch'altre ville gli hanno fatto
 75 instanza ch'andiamo a predicarli, perché vogliono ritornare alla fede catolica; ma per carestia d'operarii ongari non si può supplire a tutti. [84r]

6. I nostri scolari hieri a mattina a buon ora, doppo d'haver udita messa, secondo il costume di queste bande, se n'andarono insieme alle
 80 selve per pigliar le palme, et ritornarono un pezzo doppo mezzogiorno con i rami verdegianti, ornati con varii fiori, et ritornarono in processione, cantando sino all'entrare nella chiesa, ponendo i rami sopra gli altari; et veramente era spettacolo che dava grandissima consolatione et allegrezza nel Signore. La maggior parte ancora d'essi
 85 si comunicò il giorno dell'Annontiata ⁸, et di novo tutti si comunicarano la pasqua.

7. Io domattina, con la gratia del Signore, andarò ad Alba Giulia, ove udirò le confessioni di quelli italiani, quali vorranno confessarsi et comunicarsi. Mi par di veder alcuni, quali o si riduriano ala
 90 fede catolica, o essendo in parte mezzo dubii, si confirmariano et si conservariano; se non fusse che temono che se poi ritornassero in Italia, o per l'error passati, o per il sospetto che dariano per essere stati in queste bande, sariano mal securi. Io, se ben li dico questo esser timor vano, pure non ardisco d'assicurarli molto; però scrivo a V.S.
 95 R.ma, desiderando di sapere che cosa se li possa promettere. Et se alcun simile si conoscesse veramente pentito et convertito, o se non fosse veramente mai stato heretico, ma solamente catolico alquanto libero per rispetto della pratica in queste bande, et perciò dubitasse di qualche cosa, se V.S.R.ma saria per procurarli assicuramento; il
 100 che credo saria bene per alcuni, quali forse con questo mezzo si agiutariano et si levariano dall'occasione di pervertirsi. Pure mi rimetto al suo prudentissimo giudicio ⁹. Ritrovandomi in Alba Giulia, non mancarò di far quelli officii col S. Cancelliero che mi paranno convenienti, secondo quello che V.S.R.ma mi scrive. Et con questo farò fine, raccomandandomi molto di cuore a V.S.R.ma et a suoi santissimi sacrificii et orationi. Di Colosmonostra, a 27 di marzo 1580.

Di Vostra Signoria Reverendissima servo in Christo

Luigi Odescalco

⁸ 88 confessioni p. corr.

⁸ 25 martii.

⁹ Cf. infra, doc. +2 § 2 et adn. 5.

Inscriptio: [84v] Reverendissimo Domino, D. Ioanni Caligario,
Dei gratia episcopo bertinorensi et S. Sedis Apostolicae ad Serenissi- 110
mum Poloniae Regem nuncio, etc., Domino in Christo observandissimo.

24

VOLFGANGUS KOVACSÓCZY CANC. TRANSYLV.¹
P. FRANCISCO SUNYER PRAEP. PROV. POL. S.I.

Alba Iulia 8 aprilis 1580 — [Vilnam]

TEXTUS: *Epp. Ext. 28* 133r-4v; originale cum subscriptione autographa. P. Provincialis, antequam hanc epistulam Romam misit, in folio 124v adnotavit: « Domini Cancellarii Transylvaniae, acceptae 26 aprilis 1580. Legat Pater Noster ».

EDITIO: VERESS, *Epistolae* I 101-3.

SUMMARIUM: 1. *Epistulae acceptae, affectuosaes recordationes.* — 2. *Clau-
diopoli scholae praeparantur.* — 3. *Occupationes PP. Leleszi et Odescalchi.*

Reverende in Christo Pater.

1. Binas iam a R. Vestra, ex quo a nobis discessit, accepi literas: unas Craccovia, quibus se eo salvam pervenisse significabat; alteras Varsovia, quibus me admonet literarum illarum quae post suum hinc discessum ad nos pervenerunt; utraeque gratissimae multis 5 nominibus mihi fuerunt. Nam quod R. Vestra superatis omnibus illis itineris molestiis incolumis eo redierit, quo optabat, id merito nos omnes, qui R. Vestram propter praeclaras animi sui dotes cum singulari pietate et humanitate coniunctas amamus et magnificimus, maxima laetitia affecit; deinde quod intelligam R. Vestram memorem 10 etiam esse mei, ac quod maius est, ita erga me affectam, ut famae quoque et nomini meo, quod scio quam sit exiguum, bene cupiat; id vero dici iam non potest, quantum me sibi obstrinxerit, etsi scio R. Vestram hoc non tam mei caussa fecisse, quam sui ipsius, et cum ex amoris abundantia, tum propria quadam naturae suae bonitate. 15

109-11 Reverendissimo... observandissimo m. Wujek.
15 prius habundantia.

¹ Wolfgangus Kovacsóczy (c. 1540-1594), cancellarius Transylvaniae; cf. SZÁDECZKY, *Kovacsóczy Farkas*.

Equidem R. Vestra magnum nobis sui desiderium reliquit; nunquam ita congregdi iam cum patribus possumus, quin R. Vestram in oculis, in ore, denique nobiscum semper habeamus, ac tanquam praesente ipsa et teste omnes res nostras conficiamus.

20 2. Nuper Colosvarum excurreram ², ut iam tandem scholarum aedificationem ac monasterii restorationem designarem, operas conducerem, opifices labori admoverem, demum omnia curarem, quae necessaria esse viderentur. Cum Patre Rectore et Patre Stephano perlustra-[133v]vimus omnia, locum scholis percommodum nacti sumus ³, probavimus et omnia, quae in eo fieri deberent, statim constituius. Nescio, quomodo antea locus ille, cum sit adeo vicinus monasterio, latere nos potuerit. Doleo tum visum nobis non fuisse, dum una cum R. Vestra ibi fuimus; quod si factum fuisset, nihil nunc R. Vestrae forte ea de re cogitandum esset. Sed puto non sine voluntate 25 divina id evenisse, quo scilicet R. Vestram vel hoc nomine, ut scholas nostras adeat et contempletur, huc brevi iterum pertrahamus.

30 3. Literas omnes, quas post suum discessum accepimus, misi statim ad Patrem Lelesium, quibus ille postea addidit suas ac cursori polonico ad R. Vestram preferendas per me tradidit. Sic scimus quidem 35 perlatas eo omnes esse, sed R. Vestrae redditas nondum intelleximus. Pater Lelesius cum Patre Aloisio ad vicinos montes, ubi aurum eruitur, animi caussa profecti sunt ⁴; iam triduum est, postquam absunt. Puto illos aureos totos ad nos reddituros, vel saltem doctiores quam discesserant, ita sensu magis instruuntur homines, quam literis atque 40 praecepsis. Pater Aloisius secundo die paschatis habuit concionem latinam coram Principe et tota aula ⁵, quae mirifice omnibus placuit, et adhuc ab iis etiam, qui contrarii sunt, dilaudatur. Novi nihil apud nos est, illinc omnia expectamus. Sed bello salus nulla, pacem quaeso 45 quaerite, quam adeo Christus [134r] Dominus commendavit nobis, et a qua omnia bona proficiscuntur. Bene valeat R. Vestra, et amicis omnibus ex me salutem dicat. Alba Iulia, 8 die aprilis, anno Domini 1580.

Reverentiae Vestrae addictissimus

Volffgang Kovacciocius.

50 *Inscriptio:* [134v] Reverendo in Christo Patri, Patri Francisco Sonnierio, Societatis Iesu per Poloniam et Transsylvaniam praeposito provinciali, etc. [amico] suo observandissimo.

² Die 28 martii, cf. infra, doc. 27 § 3.

³ In antiquo monasterio monialium, cf supra, doc. 8 § 5 et adn. 9.

⁴ PP. Leleszi et Odescalchi verisimillime ad exercitia spiritualia peragenda in montes vicinos se receperunt.

⁵ Cf. infra, doc. 31 § 1.

25

P. EVERARDUS MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.
P. HENRICO BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

Roma 9 aprilis 1580 — Viennam

TEXTUS: Romae, Bibl. Naz. Vit. Em., *Ms. Ges. 1385* 35r-v; regestum.

SUMMARIUM: *Georgius Törös et Nicolaus Márton pro aliis duobus in Transylvaniam mitti possunt.*

Respondebo simul ternis R.ae V. litteris datis 18 ianuarii, 12¹
et 22 februarii, quoniam nos simul omnes accepimus... [35v]...

De hungaris assentimur R.ae V., ut eat P. Georgius Tores et Nicolaus Marton. Sed hic, quod iunior est, R.V. considerabit, an tale dederit virtutis suae specimen, ut tuto in patriam et talem patriam remitti possit. Cum his si R.V. coadiutorem aliquem hungarum² item, sed bonum et industrium mittere posset, rem gratam et nobis et patribus transylvanicis faceret. Nuper enim vehementer eum petierunt, sibique admodum necessarium esse ostenderunt...

26

PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECRET.
IOANNI ANDREAE CALIGARI NUNT. IN POL.

Roma 9 aprilis 1580 — Varsoviam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol. 15* 67r-v; regestum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat. IV* 413.

SUMMARIUM: 1. *De paulistis S. Stephani Rotundi.* — 2. *Cum erectione seminarii pontificii in Transylvania adhuc exspectandum.*

1 12 del. februarii || 2 februarii del. datus | nos sup. || 5 talem del. ?
rem[itti] || 6 possit p. corr. || 8 facere ms.

¹ Vide supra, doc. 13.

² Hoc tempore (anno 1579 defuncto Casparo Ajkai, cf. MAH I 420 adn. 35) nullus iam coadiutor temporalis hungarus in Societate habebatur. Cf. infra, doc. 35.

1. Ho due lettere di V.S., una di 18 et l'altra di 26 di febraro¹... Se Mons. di Plozca² parlerà in materia de' frati ungari di S. Stefano Rotondo, se li darà buon conto et satisfattione di quanto si è risoluto per maggior benefitio di quella natione; ma hieri non parlò, se ben 5 stette a l'udienza.

2. S.S.tà ha ricevuta la lettera del Principe di Transilvania³, et quanto al'erettione d'un seminario in Colosvar, non se n'è mostrata aliena; ma li pare che sia prima da veder che il collegio de' padri giesuiti si trovi fermato et stabilito in modo [67v] ivi, che non si 10 habbi da dubitare di sinistro accidente. Però V.S. procurerà d'intender ben minutamente ogni cosa circa lo stato loro et il trattamento che li vien fatto, et quel che si possa sperare, et ne darà avviso qua⁴...

27

P. IACOBUS WUJEK SUP. MISS. TRANSYLV. S.I.
IOANNI ANDREAE CALIGARI NUNT. IN POL.

Colosmonstra 11 aprilis 1580 — Varsoviam

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 14 89r-v et 96r-v; autographum, quod Nuntius una cum epistula P. is Odescalchi die 27 martii data Romam transmisit¹. — 2. Mediolani, Bibl. Ambr., *F* 88 *inf.* (Cart. S. Carlo), v. 38 p. 189, ep. 90.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 103-05.

4-5 ma... l'udienza add. m. Gallio || 7 al' del. erigger, sup. erettione d'
m. Gallio.

¹ Vide supra, doc. 16 et adn. 8.

² Petrus Wolski; cf. MAH I 870 adn. 7.

³ Initio decembris 1579 data (cf. supra, doc. 16 adn. 8) quae desideratur.

4 Nuntius die 2 iunii respondit Card. Secretario: « Farò sapere al P. Provinciale di giesuiti la speranza che V.S.III. mi dà del seminario di Transilvania, ogni volta che il loro collegio sia bene fermato et stabilito, senza pericolo di perdgersi » Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 17 161r.

Ceterum Nuntius in omni fere relatione Romam missa, ut Card. Secretarius desiderabat, meminit rerum collegii transylvanicci. Sic die 23 maii: « Le cose di Transilvania, dico del collegio de' giesuiti, vanno per la gratia di Dio molto bene fino ad oggi » *Mon. Pol. Vat.* IV 433. — Mox vero die 12 iunii: « Il P. Provinciale de' giesuiti mi scrive che la M.tà del Re ha già fatto la spedizione per sue lettere patenti della fundatione del collegio di Transilvania » *Mon. Pol. Vat.* IV 441; vide infra, doc. 34.

SUMMARIUM: 1. *Magnus numerus communicantium circa festum Paschae.* — 2. *De contionatoribus et scholarum discipulis.* — 3. *Fabrica scholarum et collegii in civitate incepta est.* — 4. *Dona Principis. Processio resurrectionis.* — 5. *De suis epistulis missis atque acceptis.*

Reverendissime Domine, Domine et Patrone observandissime.

1. Etsi P. Ludovicus satis copiose perscripsit ad R.mam D.T.² omnia pene, quae hic acta sunt ad Dei gloriam et animarum salutem, tamen ego committere non potui, quin desiderio piissimo R.mae D.T. aliqua ex parte responderem. Itaque quod ad communicantes ⁵ attinet, a die palmarum usque ad pascha communicarunt in civitate 129 praeter eos, qui iam ante in quadragesima et die Annuntiationis B.V.M. communicaverant. Confessi autem sunt multo plures, qui pene omnes ab haeresi sunt absoluti. In templo autem nostro in Monostor communicarunt ad 207, in quibus fuerunt et aliqui ex civitate et studiosi nostri ad unum omnes. In Bach, villa nostra, in qua nuperrime altare et imagines denuo extruximus, communicarunt eodem tempore 157 et 40 alii die paschae fuerunt parati, nisi sacramentum illis defuisset. In Jegienie, tertia villa nostra, remota tribus milliaribus ungaricis, feria tertia paschae communicarunt 72 et cecinerunt ¹⁰ sacrum de resurrectione Domini; sunt enim ibi rustici tres, qui tenent adhuc antiquum cantum catholicum. Ubi etiam post di scensum ministri haeretici altare et imagines denuo instauravimus, calices et casulas antiquas adhuc illi habent. ¹⁵

2. Ad contiones P. Stephani ungaricas magnus fit concursus in ²⁰ civitate. Germanicae etiam iam magis frequentantur; praesertim quia mane etiam fieri caeptae sunt propter maiorem auditorum commoditatem. Studiosos inferioris classis ad 12 promovimus post pascha ad superiorem. Accedunt plures paulatim; unus nuper venit Agria a venerabili capitulo agriensi commendatus, et nobiles aliquot. Venerant ²⁵ et maiores natu aliquot studiosi, quos si ad 7 vel 8 colligere poterimus, tertiam insuper classem addemus humaniorum literarum.

3. Ill. Princeps postridie dominicae palmarum³ misit huc cancellarium suum una cum architecto italo⁴, ut aedificia scholarum in civitate et monasterium habitationi nostrae accommodaret. Itaque ³⁰

¹ Cf. supra, doc. 23 adn. 1.

² Epistulam P.is Odascalchi vide supra, doc. 23.

³ Die 28 martii.

⁴ Wolfgangum Kovacsóczy et Franciscum Tenchetta. Vide etiam epistulam Cancellarii ad P. Provincialem datam; supra, doc. 24.

communi consensu elegimus locum ad id aptissimum prope monasterium, ubi ante moniales habitarunt⁵, ubi extruentur scholae 5 una cum porticibus et columnis ex utraque parte; area erit satis ampla. Tertia etiam pars suo tempore eodem modo absolvi poterit⁶. Nobis
 35 etiam in monasterio aptabitur antiquum refectorium una cum dispensa et culina et supra 4 magna hypocausta et cubicula pro lectis minimum 20. Totum etiam monasterium tegetur denuo. Heri misit Princeps duos equos, qui arenam seu sabulum tantum advehant. Aedificabuntur autem simul omnia, id est et scholae et habitationes
 40 nostrorum, ut tanto citius absolvantur et nos in aestate migrare possumus.

4. Misit etiam ante triduum Princeps vaccas 5 cum totidem vitulis ad instruendum nostrum praedium, quod fuit prorsus desolatum. Expectamus ab eodem oves etiam et boves. Die paschae subditi nos
 45 tri una cum catholicis ex civitate, accepto summo mane ex templo nostro signo Crucifixi, ambularunt per campos usque ad vicinum pagum Bach, cantantes cantilenam de resurrectione Domini secundum veterem consuetudinem, et postea ad contionem et sacrum sunt reversi. Erant autem ad 400 et bene armati etiam bombardis. [89v]

50 5. Haec habui, quae nunc R.mae P.ti Tuae significanda esse existimavi. Faxit Deus, ut in posterum plura et maiora scribere possimus. P. Ludovicus Alba nondum rediit. Itaque quantum ibi profecerit una cum P. Lelesio, nondum scio. Scribet ipse postea R.mae P.ti T⁷. Fasciculum literarum ad R.P. Provincialem R.mae P.ti T. diligenter
 55 commendo, ut ei, ubiquecumque est, quamprimum reddantur. Nullas ab ipso literas accepi, nisi Varsavia post primum cum Regia M.te colloquium. Expecto alias ipsius tum de plena fundatione huius collegii, tum de aliis quae cum Regia M.te erant transigenda. Commendo me humiliter R.mae P.ti Tuae, quam optime in Domino valere precor et
 60 opto. Colosmonostrae ad Claudiopolim, 11 aprilis, anno Domini 1580.

Reverendissimae Paternitatis Vestrae servus in Christo

Iacobus Vagrovicius

Inscriptio: [96v] R.mo Domino meo, D. Ioanni Andreae Caligario, episcopo bertinorensi et S. Sedis Apostolicae ad Ser. Poloniae Regem nuntio, in Christo observandissimo.

32 scholae 5 del. et || 54 literarum sup.

⁵ Cf. supra, doc. 8 adn. 9.

⁶ I.e. tertiam classem, cuius paulo prius in § secunda mentio fit.

⁷ Eius epistolam vide infra, doc. 31.

28

GREGORIUS PAPA XIII
BULLA UNIONIS COLLEGII HUNGARICI
CUM COLLEGIO GERMANICO

Romae 13 aprilis 1580

Introductio

Rationem uniendi Collegium Hungaricum cum Collegio Germanico inde a primo collegii fundandi consilio Summus Pontifex animo agitasse videtur (cf. MAH I 647 § 13). Historiam unionis P. Szántó satis abunde more suo exposuit (vide MAH I doc. 367). Summus Pontifex hanc unionem initio temporaneam tantum voluit (cf. MAH I 972-3 § 2; 997 § 16, et supra, doc. 9 § 2), hac bulla autem eam «perpetuo» sancivit, eaque Collegio Hungarico eandem firmitatem et stabilitatem contulit, qua cursu saeculorum Collegium Germanicum gaudebit.¹

TEXTUS: 1. Originale authenticum in membrana magna cum arte exaratum (vide imaginem bullae in introductione voluminis DR II 30*) sigilloque plumbeo pendentib[us] munitum in Archivo Collegii Germanici et Hungarici conservatur. Bulla habet formam fasciculi magnitudinis 335x245 mm., et 8 constat foliis non numeratis. Textus incipit in folio 1v et explicit in folio 8r. In duobus foliis fasciculi externis (scl. 1r et 8v) scriptum est: «Registrata apud Caesarem secretarium». In f. 1r legi possunt: «N. 49» et «Bulla unionis Collegii Hungarici Collegio Germanico», quae sunt posterioris aetatis; in f. 8v vero: «G.P. Pro Venerabili Collegio Germanico et Ungarico Urbis. Contra R.C.A. et D. Zenobium Baldinottum. Die 28 iulii 1656. R. Mazza-tellus R.C.A. notarius» (de hac nota cf. MAH I 791, **TEXTUS:** n. 1).

2. Romae, ASV, *Secret. Brevium* 91 325r-8r; regestum.

3. Romae, BAV, *Ottob. lat.* 2473 102r-4v; apographum tempore visitationis apostolicae anno 1585 in Collegio Germanico et Hungarico iussu Sixti V factae (cf. STEINHUBER I 183-5) exaratum.

EDITIO: «Bulla Gregorii XIII de unione Collegii Germanici cum Collegio Hungarico, in qua communicat omnia privilegia et exemptiones Collegii Germanici Collegio Hungarico et submittit alumnos hungaros protectoribus et superioribus et omnibus statutis et bullis Collegii Germanici Urbis etc.» Romae ex Typographia Rev. Camerae Apostolicae 1656. Constat duobus foliis non numeratis, cum frontispicio proprio, 290x200 mm. Huius editionis nonnulla exemplaria conservantur in archivo collegii (cf. etiam MAH I 791, **EDITIONES:** n. 1).

¹ De unione Collegii Hungarici cum Germanico vide etiam STEINHUBER I 153-5: *Die Vereinigung des Ungarischen mit dem Deutschen Kollegium*.

SUMMARIUM: 1. *Duo collegia, ut «melius conservari et fructuosius dirigi» possint, «perpetuo» uniuntur. — 2. *Rector Collegii Germanici de omnibus Collegii Hungarici bonis et iuribus libere disponere potest. — 3. In Collegio Germanico et Hungarico 12 alumni hungari ali debent. — 4. Cultus divinus in tribus ecclesiis Collegii Hungarici servandus est. — 5. De hac unione nemo rationem exigere poterit. — 6. Contraria derogantur. — 7. Conclusio.**

Gregorius episcopus, servus servorum Dei
ad perpetuam rei memoriam.

1. Ita sunt humana interdum consilia, ut quae vel mature ab initio statuuntur, experientia postea demonstrante eadem necesse sit immu-[2r]tare. Cum enim nos iam pridem in Urbe Collegium Germanicum et deinde Ungaricum ad alendam bonisque moribus et virtutibus ornandam ac vera pietate sanaque doctrina imbuendam earum nationum iuventutem erexerimus et instituerimus, ac ex ipsius Collegii Germanici alumnis multiplices fructus ad Dei gloriam 10 et illius divini nominis cultum animarumque salutem ac publicam praecipue suaे nationis utilitatem proveniant, Ungaricum autem Collegium nullo adhuc certo loco constitutum sit, et interim aliqui adolescentes ungari ibidem introducendi se in dicto Collegio Germanico iam rectore, economis, magistris, praceptoribus, ministris, 15 habitatoribus, sacra et communi suppellecstile aliisque rebus ad divinum cultum et iuventutis utriusque nationis huiusmodi usum necessariis instructo receperint², ac [2v] ibidem religiose edificantur et ecclesiasticis disciplinis instituantur; Nos attendentes, dictorum collegiorum statum per illorum in unum idemque corpus 20 reductionem melius conservari et fructuosius dirigi posse, necnon erectionis et institutionis eiusdem Collegii Ungarici ac quarumcunque unionum tal illi, quam dicto Collegio Germanico hactenus quomodolibet factarum tenores, necnon eorundem collegiorum ac illis annexorum fructuum, reddituum et proventuum veros annuos va- 25 lores praesentibus pro expressis habentes, motu proprio et ex certa scientia meraque deliberatione nostra Collegium Ungaricum praedictum cum ecclesia Sancti Stephani in Caelio Monte etiam de Urbe, olim Ordinis fratrum Sancti Pauli, primi heremitae, sub regula Sancti Augustini, necnon hospitali eiusdem Sancti Stephani [3r] regis un- 30 garorum apud basilicam Principis apostolorum etiam de Urbe, per nos ipsi Collegio Ungarico unitis ac aliis illi annexis, necnon domibus,

² Hoc tempore quinque alumni ex Hungaria oriundi in Collegio inveniebantur; cf. VERESS, *Matricula* 2.

aedificiis, membris, urbanisque et rusticis praediis, possessionibus, vineis, agris, censibus, redditibus ceterisque bonis mobilibus et immobilibus, suppellectilibus etiam sacris, iuribus, actionibus et pertinentiis suis cuiuscunque qualitatis, pretii et etiam valoris annui sint, 35 praedicto Collegio Germanico auctoritate apostolica perpetuo unius, anneximus et incorporamus.

2. Ita ut ex illis duobus unicum duntaxat Collegium Germanicum et Ungaricum nuncupandum esse debeat, liceatque dilecto filio, moderno et pro tempore existenti rectori eiusdem Collegii Germanici corporalem possessionem Collegii Ungarici, [3v] ecclesiae Sancti Stephani, hospitalis et aliorum annexorum, necnon domorum, aedificiorum, membrorum, praediorum, possessionum, vinearum, agrorum, censuum, reddituum, bonorum, suppellectilium, iurium, actionum et pertinentiarum omnium praedictorum per se vel alium seu alios propria auctoritate libere apprehendere et perpetuo retinere illorumque fructus, redditus, proventus, iura, obventiones et emolumenta quaecunque in communes Collegii Germanici et Ungarici huiusmodi usus et utilitatem, supportatis tamen dicti hospitalis oneribus, si quae sint, et salva illius hospitalitate in ungarios duntaxat iuxta eiusdem hospitalis institutum exercenda, convertere cuiusvis licentia desuper minime requisita. Et nihilominus privilegia, indulta, exemptiones, libertates, immunitates, facultates, concessiones et alias gratias [4r] tam spirituales, quam temporales dicto Collegio Ungarico illiusque protectoribus, rectoribus, economis, magistris, praceptoribus et scholaribus eorumque domesticis, officialibus et ministris quomodolibet concessa ad dictum Collegium Germanicum illiusque pro tempore existentes protectores, rectores, economos, magistros, praceptores, scholares eorumque domesticos, officiales et ministros pariter et aequo principaliter absque ulla prorsus differentia in omnibus et per omnia, perinde ac si illis specialiter concessa fuissent, extendimus. 50

3. Statuimusque, ut perpetuis futuris temporibus in eodem Collegio Germanico et Ungarico duodecim iuvenes scholares ungari in regno Ungariae, ubi ungaricae linguae est [4v] usus, vel etiam in provincia Croatiae seu Slavoniae, tantum nati et educati dummodo in ecclesiis eiusdem regni assuimi ac regni et illius ecclesiarum huiusmodi privilegiis gaudere possint, ac alias iuxta dicti Collegii Germanici statuta et ordinationes qualificati existant, manuteneri, et Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalium in protectores ipsius Collegii Germanici pro tempore deputatorum duntaxat, non autem aliorum protectioni, ac ipsius Collegii Germanici rectorum et superiorum curae, regimini, 60

50 qui ms.

correctioni et administrationi subiacere, seque eiusdem Collegii Germanici legibus, statutis et ordinationibus in omnibus et per omnia conformatum ac sub privilegiis, exemptionibus, libertatibus, immunitatis, facultatibus, concessionibus et aliis gratiis eidem Collegio Germanico et illius scholaribus quomodolibet concessis comprehendendi debeant, illisque uti, frui, potiri et gaudere possint; utque pro tempore existens presbyter cardinalis, tituli eiusdem Sancti Stephani in dicto Caelio Monte, nullum omnino ius in reliquias sanctorum, calices, paramenta et aliam sacram suppellectilem, nec etiam quamcunque, aliam rem ipsius ecclesiae Sancti Stephani habere aut praetendere neque quicquam ibidem immutare vel inde auferre, minusque alumnis Collegii Germanici et Ungarici huiusmodi, ut aliquid in ipsa ecclesia Sancti Stephani, vel extra eam faciant, vel relinquant, aut quidvis aliud praecipere, mandare vel ordinare possit.

4. Praeterea in eadem ecclesia [5v] Sancti Stephani singulis non feriatis cum minimum una, festis vero diebus duae missae celebrari, et ad hunc effectum duo sacerdotes ad nutum rectoris pro tempore existentis eiusdem Collegii Germanici et Ungarici amovibiles ibidem manuteneri, ac etiam quod in duabus festivitatibus Sancti Stephani, videlicet festum nativitatis Domini sequente et inventionis eiusdem Sancti Stephani diebus, necnon in die stationis ipsius ecclesiae Sancti Stephani ac etiam dominica secunda quadragesimae integrum officium divinum et missarum solemnia collegialiter ab ipsius Collegii Germanici et Ungarici alumnis decantari, nec illa etiam studiorum, lectionum, disputationum, actuum scholasticorum vel quacunque alia causa ulla-
nus per ipsos alumnos omitti; in festo quoque Sanctorum Primi et Felici-[6r]ani martyrum, quorum reliquiae ibi reconditae sunt, idem fieri, si per studia alumnorum huiusmodi licebit; autumno vero et verno temporibus, quandoque aliqui ex ipsis alumnis festis diebus in ecclesia eiusdem Sancti Stephani missam canere, seque ibi in divino cultu diligentius exercere et illius celebritatem conservare; ad haec in ecclesia dicti hospitalis die festo Sancti Stephani regis Ungarorum ut minimum missarum solemnia et vesperae decantari, in ecclesia autem Beatae Mariae de Celsano castri Galeriae, portuensis dioecesis, quae eiusdem ecclesiae Sancti Stephani membrum existit, unus sacerdos residere et illius curam gerere ac ibidem divina celebrare, ad ipsam quoque ecclesiam Beatae Mariae die illius solemnitatis aliqui alii, qui missarum solemnia et vesperas in ea canant, transmitti debeant.

5. Decernen-[6v]tes illa omnia per eos, ad quos spectat et spectabit quomodolibet, in futurum perpetuo inviolabiliter observari, necnon causas, propter quas nos ad praemissa inducimur, coram loci ordinario vel aliis, etiam tanquam a Sede Apostolica delegatis, nullatenus ve-

rificari debere. Ita ut rector, ministri ac Collegium Germanicum et Ungaricum praedicti nullibi unquam ad id teneantur, nec propterea, neque etiam ex eo quod interesse habentes ad hoc vocati fuerunt praesentes, per subreptionem obtentas praesumi, viribusque et effectu ob id vel alias carere, sique in praemissis omnibus a quibusvis iudicibus ordinariis et delegatis, etiam causarum Palatii Apostolici auditoribus ac Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalibus in quavis causa et instantia, sublata eis et eorum cuilibet quavis aliter iudi-[7r]candi et interpretandi facultate et auctoritate, iudicari et distiniri debere, necnon irritum et inane, si secus super his a quoque quavis auctori- 120
tate scienter vel ignoranter contigerit attentari. 125

6. Non obstantibus praemissis, ut Lateranensis Concilii novissime celebrati uniones perpetuas, nisi in casibus a iure permissis fieri prohibentis, ac nostra de non tollendo iure quaesito, aliisque apostolicis constitutionibus, necnon dictorum Collegiorum iuramento, confirmatione apostolica, vel quavis firmitate alia roboratis statutis et consuetudinibus, privilegiis quoque, indultis et literis apostolicis illis eorumque rectoribus, scholaribus et personis sub quibusunque tenoribus et formis ac cum quibusvis etiam derogatoriarum derogatoriis aliisque [7v] efficacioribus et insolitis clausulis irritantibusque et aliis decretis, 130 etiam motu simili et ex quibusvis causis atque iteratis vicibus concessis, approbatis et innovatis; quibus omnibus, etiam si de illis eorumque totis tenoribus specialis, specifica, expressa et individua, non autem per clausulas generales idem importantes, mentio seu quaevis alia expressio habenda, aut alia exquisita forma ad hoc servanda foret, 140 tenores huiusmodi, ac si de verbo ad verbum nihil penitus omisso, et forma in illis tradita observata inserti forent, praesentibus pro ple- ne et suffcienter expressis et insertis habentes, illis alias in suo labore permansuris, hac vice duntaxat specialiter et expresse derogamus, ceterisque contrariis quibusunque. 145

7. Nulli ergo omnino [8r] hominum liceat hanc paginam nostrae unionis, annexionis, incorporationis, extensionis, statuti, decreti et derogationis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumpserit, indignationem omnipotentis Dei ac Beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursum. 150 Datum Romae apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominicae millesimo quingentesimo octuagesimo, idibus aprilis, pontificatus nostri anno octavo.

M. Dat.

Caesar Glorierius

I. Brouhe³

155

³ De his personis qui bullae subscriperunt, vide MAH I 798 adn. 7-9.

29

P. LAURENTIUS MAGGIO RECT. COLL. VIENN. S.I.
GEORGIO DRASKOVICS EP. IAURIEN.

Vienna 17 aprilis 1580

TEXTUS: *Germ. 121 220r-v*; conceptus autographus.

SUMMARIUM: 1. *Pro duobus sociis Sabaria remissis alii duo alumni seminarii pontificii viennensis mittuntur.* — 2. *Argentum, quod compensationis speciem habet, acceptari non potest.* — 3. *Mox provinciam Poloniae visitabit.*

1. Venit ad nos cum literis R.mae D.V. egregius Benedictus Zalay, sabariensis ipsius provisor, cuius sermonibus eam fidem adhibuimus, quam ipsa ei adhibendam esse flagitavit. Pro duobus itaque nostris ad nos remissis¹ duos vicissim ad eam mittimus, quos illi de 5 meliore nota commendatos esse cupio. Ioannes² et bene in studiis proficiebat, et bene se gerebat, quem ob eam causam diutius complecti voluisse. Praestabit hoc ipsa R.ma D.V., quando illum hinc amotum ad se accersivit. Matthias³ et pius est, et probus, et ad multa idoneus, ac sane dignus, qui R.mae D.V. benevolentiam non vulgarem experientur et beneficiantia cumuletur. Quod quia ipsam pro sua liberalitate facturam non dubito, pluribus eum non commendabo, alioqui et R.mae D.V. benevolentia, et propria ipsius virtute satis commendatum.
- 10 2. Caeterum quod ad nos per D. provisorem suum argentum signatum transmiserit, in eo plane non acquievimus, ut illud recipere-
mus. Nullo id reiectum est contemptu, sed religione nostrorum institutorum recusatum, quae nobis plane interdicunt, ne quicquam, quod vel in compensationem nostrarum occupationum offeratur, vel com-

2 sabariensis p. corr. || 5 acquievimus del. ? || 18 offeratur p. corr.

¹ M. Pitačić et A. Stefančić, cf. supra, doc. 13 et 15.

² I. Carbo prius (1573-8) alumnus Collegii Germanici (cf. VERESS, *Matricula 2*), postea (1578-80) Viennae seminarii pontificii (ARSI, *F. Ges. 1651/7*, doc. 35 p. 2), unde anno 1580 ut « parochus et canonicus Posonii » in vineam Domini emissus est (*Opp. NN 326 275v*). Tardius ad haereticos defecit; cf. STEINHUBER I 324 et 351.

³ M. Draskovics, alumnus seminarii pontificii Viennae, 1577-84 (ARSI, *F. Ges. 1651/7*, doc. 35 p. 3). Anno 1580 ut « canonicus strigoniensis » in vineam Domini emissus est (*Opp. NN 326 275v*). Annis 1600-8 episcopus tininiensis; cf. GULIK-EABEL IV 337.

pensionis speciem habeat, admittamus⁴. Quapropter R.ma D.V. in bonam hoc factum nostrum partem interpretetur, et sibi persuadeat, Societatem nostram ad eius obsequia paratam semper fore, quantum poterit, quantumque valebit; me vero sine ulla exceptione eius esse et amantissimum et observantissimum; in qua colenda cum caeteris satisfecero omnibus, mihi ipsi nunquam satisfaciam.

3. P. Provincialis reverenter salutat R.mam D.V., cui pro nostris remissis gratias agit. Brevi in Moraviam discessurus est. Ego quoque in Poloniam discessurio, collegia nostrarae Societatis inspecturus⁵. Interim dum redeo, R.mae D.V. omnia faelicia precor, et illius amori ac orationibus me plurimum commendando. Viennae, 17 aprilis 1580.

30

P. EVERARDUS MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.

P. STEPHANO DRENOCZY S.I.

Roma 19 aprilis 1580 — Graetium

TEXTUS: Romae, Bibl. Naz. Vitt. Em., Ms. Ges. 1385 37r; regestum.

SUMMARIUM: *Facultas devotionis gratia Romam peregrinandi concedi non potest. Alia occasio expectanda.*

Respondissem citius R.ae V. litteris, si qua fuisset commoditas eius concedendi, quod adeo obnixe iis litteris petebat¹. Quae etsi ne nunc quidem venerit, tamen ne R.am V. diutius expectatione suspensam tenerem, indicare illi volui, nos hic Romae tum propter locorum ipsorum angustias, tum etiam propter hominum multitudinem tam arcte habitare, ut sine magno incommodo alios recipere non possumus. Accedit etiam, quod non est nobis consuetudo, ut Romam aliquis veniat devotionis tantum et pietatis gratia; quoniam id si aliquibus concederetur, nemo esset in tota Societate, qui non Romam ad haec pia loca properare vellet; neque aliis negari posset, quod aliis esset permisum. Expectabimus igitur, dum aliqua se nobis bona et

¹ commoditas *del.* illi obsequendi in eo, *sup.* ci... concedendi || 3 quidem *del. sup.?* || 11 permisum *del.* Oportet, *sup.* Expectabimus | dum *sup.* prius aliquam, *del.* aliam esset, *sup.* se nobis | *prius* bonam et commodam ||

⁴ Cf. *Constitutiones S.I.* Pars VI cap. 2 n. 7; *MI Const.* III 183.

⁵ Ut visitator provinciae Poloniae; cf. supra, doc. 21 § 1 et adn. 4.

¹ Epistulam eius non invenimus. De St. Drenoczy cf. *MAH I* 420 adn. 34.

commoda offerat occasio, cuius praetextu non solius religionis fieret,
 R.ae V. facultatem, quam petit, faciamus. Quae quidem occasio cum
 venerit, non immemores erimus R.ae Vestrae. Interim autem acco-
 15 modare se debebit ad Dei voluntatem, inque ea et Romam et omnia
 quae concupiscere posset, invenire. Id enim Domino maxime gratum
 est, cui semper gratior est obedientia, quam quaevi holocausta. Com-
 mendo me R.ae V. precibus sanctisque sacrificiis. Romae 19 aprilis
 1580.

31

P. LUDOVICUS ODESCALCHI S.I.
 IOANNI ANDREAE CALIGARI NUNT. IN POL.

Claudiopoli 23 aprilis 1580 — Varsoviam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* I7 109r-v; autographum, quod
 Nuntius die 9 iulii Romam transmisit¹.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* I 105-7, ubi etiam imago epistulae exhibetur.

SUMMARIUM: 1. *De fructibus ex apostolatu suo Albae Iuliae collectis.* —
 2. *De donis Principis..*

Molto Illustrre et Reverendissimo Monsignor mio osservandissimo.

1. Scrissi, a V.S.R.ma la domenica delle palme², essendo per par-
 tire verso Alba Giulia³. Hora, essendo ritornato, né essendo ancora
 partito quel gentilhomo di S.M.tà, per il quale ricevei quelle di V.
 5 S.R.ma et insieme risposi, ho voluto ancora aggiongere queste quat-
 tro righe, dandoli conto brevemente di quello che si è fatto in Alba;
 quale se bene parrà poco, pur in simil luogo non è poco. Si sono adon-

12 offerat *sup.* | occasionem *ms.* | *prius* fieri, *del.* posset || 13 R.ae V. *sup.* |
prius facultas | faciamus *sup.* || 14 non *del.* obl[ivissemur] || 17 quam
del. hol[ocausta] || 18 *prius* 18.

¹ In epistula enim hac die Card. Secretario data significabat: « Mando pari-
 mente una lettera del P. Luigi Odescalco per le cose di Colosvar, delle quali spe-
 ro che la S.tà di N.S. pigliarà piacere, poiché passano tanto bene » *Mon. Pol. Vat.*
 IV 458.

² Die 27 martii; epistulam vide supra, doc. 23.

³ In margine Nuntius adnotabat: « Questa lettera non è capitata ale mie
 mani ». Patet, nam satis tarde illam recepit; cf. supra, doc. 23 adn. 1.

che in Alba la settimana santa confessati da cinquanta, la maggior parte ungari et alcuni pochi italiani, et fra gli altri quel Giacomo di Pianoro, del quale scriveva Mons. Ill. Cardinale Paleotti⁴. Et già ¹⁰ detto Giacomo, essendoli questo inverno morta laputta c[h] havea havuto qui, come già scrisse, si prepara per ritornare quest'autunno a casa. De questi che si sono confessati, alcuni erano che mai s'erano confessati, et erano heretici, et fra gli altri alcuni nobili; altri erano stati parecchi anni senza commodità di confessarsi; si sono poi comunicati quasi tutti. Mi è bisognato, mentre che stavo lì, fare due prediche in latino al Prencipe: il giorno secondo di pasqua et l'ottava. Aspetto oggi o dimane il coccio per ritornare di novo in Alba.

2. Hieri l'Ill. Prencipe ci mandò dieci bovi con un carro novo per ²⁰ li usi del nostro predio, havendoci avanti mandate alcune vacche, de quali ancora alcune n'aspettiamo, con 200 pecore. Altro per adesso non mi occorre se non raccomandarmi molto di cuore a V.S.R.ma et a suoi santi sacrificii et orationi. Di Colosvar, a 23 d'aprile 1580.

Di Vostra Signoria Reverendissima servo in Christo

Luigi Odescalco.

32

P. FRANCISCUS SUNYER PRAEP. PROV. POL. S.I.

P. EVERARDO MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.

Vilna 3 maii 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 144r-5v; autographum.*

SUMMARIUM: 1. *De colloquio, quod cum Rege de collegio transylvanicō habuit.* — 2. *De viatico PP. Szántó et Schreck.*

1. Scrisse ali 24 del passato alla P.tà V. del colloquio che hebbi con Sua M.tà¹, et dela buona speranza che si teneva del progresso delle cose di Transylvania; spetialmente si quelli tre ungari fussero stati

¹⁰ Ill. Cardinale *sup.*

⁴ Gabriel Paleotti (1522-97), ab anno 1566 episc. bononiensis, in cuius dioecesi haud procul a Bononia est oppidum Pianoro.

¹ De hoc colloquio in epistula memorata scripsit: « Ali 21 parlai con la M.tà del Re, con il quale trattai delle cose di Transilvania... Sta animatissimo, et che in Transylvania le intrate siano per ognun deli nostri cento fiorini. Et così lo

mandati a tempo, come la P.tà V. mi scrisse². Ma fin adesso non si intende cosa alcuna de loro...

- 5 2. Pigliò il P. Stephano col suo compagno in Cracovia cento fiorini per proseguir il resto del viaggio³. Sua M.tà mi ha mandato lettere acciò si paghino in Cracovia, da chi furono pigliati ...

33

P. EVERARDUS MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.
P. LAURENTIO MAGGIO RECT. COLL. VIENN. S.I.

Roma 7 maii 1580 — Viennam

TEXTUS: Romae, Bibl. Naz. Vitt. Em., *Mss. Ges. 1385 37v*; regestum.

SUMMARIUM: *Stephanum Matéssy, praepositum iauriensem, in patriam redeuntem humanissime commendat.*

Redit istuc Dominus Praepositus iauriensis¹, quem nos libenter vidimus tum suis meritis, tum nostrorum commendatione, quam istinc attulit. Atque ut ille, quemadmodum ostendit, Urbis et horum aspectu locorum magnopere delectatus est; sic nos illius pietate ac religione; neque nos solum, sed ipse etiam Pontifex, qui illum ea comitate ac benignitate exceptit, quam ipsem R.ae V. referet. Et sane laetati sumus, talem e nostris scholis nostraque disciplina fructum extitisse, cui similes multos esse et optamus et coniecturam ex isto fecimus. Nunc etsi superfluum videbatur illum R.ae V. et nostris commen-

5 dare, qui ipsimet nobis de illius virtute testimonium dederant; ta-

10

3 Urbis *del.* aspectu || 5 qui *del.* ?

ha scritto al suo fratello, il qual per la relatione che li fu fatta dal cancigliero, stava un poco sbigottito, pensandosi che non potrebbe tutto il regno di Transylvania bastar a così grande spese. Ma il Re lo ha animato, dechiaratoli ogni cosa et il modo di procedere deli altri nostri per tutto il mondo » *Germ. 158* 140r.

2 Cf. supra, doc. 6 § 2.

3 De adventu PP. Szántó et Schreck in Transylvaniam iam die 20 aprilis significabat P. Generali: « A Colosvar arrivò il P. Stephano col P. Wolfgangò ali 20 di febrero, con grande piacher del Ill. Palatino, come lui scrisse al P. Giacomo. Et son pieno di buona speranza, si la P.tà V. li adiungerà quelli tre hungari, deli quali scrisse ali 15 di gennaro » *Germ. 158* 136v.

1 Stephanus Matéssy; cf. MAH I 461 adn. 3.

men quoniam ita ipse postulabat, et certe merebatur, facere non potuimus, quin ostenderemus grata nobis fore, quaecunque a nostris in illum caritatis officia pro instituti nostri ratione proficiscentur. Et quoniam non est aliud quod scribam, commendo me R.ae V. etc. Gratia Domini nostri etc. Romae, 7 maii 1580.

15

34

STEPHANUS BÁTHORY REX POL.
DIPLOMA PRIMAE FUNDATIONIS COLLEGII
CLAUDIOPOLITANI

Vilnae 18 maii 1580

Introductio

Hoc diploma non erat quidem prorsus ignotum (cf. VERESS, *Epiſtolae I* 129 adn. 2), sed momentum eius atque nexus cum celebri diplomate fundationis anni sequentis (12 maii 1581) non nisi ex commercio epistulari P. Provincialis (cf. infra, doc. 36 § 3 et doc. 38 § 2)) et Nuntii Ap. (cf. supra, doc. 22 adn. 4 et doc. 26 adn. 4) clare intelligi potest. Stephanus enim rex ad secundum bellum moschoviticum gerendum profecturus sortem collegii transylvanicī, quod post integri decennii tractationes tandem aliquando inchoari videbat, ab omni infortunio bellico expertem et omnino tutam ac securam esse desiderabat. Cum autem ad plenam collegii fundationem nondum sufficientibus disponeret bonis temporalibus, formam fundationis saltem temporariam, sed fixam et solidam constituit suo tempore postea complendam (cf. § 5); quod iam post annum vix elapsum munifice praestare potuit. Valor ergo huius diplomatis est transitorius et recte a P. Provinciali «prima fundatio » collegii claudiopolitani dici potuit; cf. infra, doc. 35 adn. 1.

TEXTUS: *Austr. 224 28r-9v*; apographum die 18 iul. a P. Sunyer Romanum missum. In folio 229v manu P. Sunyer exaratum: «Exemplum fundationis collegii claudiopolitani ».

SUMMARIUM: 1. *Ab initio regiminis sui in Transylvania conabatur viros doctrina et pietate insignes ad se accersere, ut verum cultum divinum et honestarum litterarum studium restitueret.* — 2. *Post multas denique tractationes P. Provincialis Poloniae 12 Societatis Iesu sodales eo deduxit.* — 3. *Quare collegium S.I. Claudiopoli erigere statuit, monasterio olim franciscanorum et domo monialium illis in hunc finem attribuens.* — 4. *Hoc collegium omnia iura atque privilegia universitatum habebit.* — 5. *Socii omnes disciplinas*

11 merebatur *del.* negare, *sup.* facere || 12 quin *del.* vel brevi [?] ||
13 *prius nostra.*

humanitatis docere tenentur, et quando fundatio ad «formam pleni collegii fuerit reducta», etiam scientias sacras et philosophicas praeclegere debebunt.
— 6. Pro sustentatione eorum abbatiam B.M.V. de Colosmonosta cum suis tribus possessionibus assignat. — 7. Omnia contraria derogantur.

Ad perpetuam rerum temporumque memoriam. Nos Stephanus,
 Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lituaniae, Russiae, Prussiae,
 Masoviae, Samogitia, Kiioviae, Volinia, Podlachiae Livoniaeque
 etc. dominus, nec non Transylvaniae princeps; universis et singulis,
 5 quorum interest et intererit in posterum, harum noticiam habituris,
 haec significamus:

1. Duo sunt, in quibus principis munus potissimum consistit:
 quorum alterum est, ut cultus divinus verus et germanus inter suos
 retineatur, qui hominis praecipuus statuitur finis; alterum, ut cuique
 10 ius suum reddatur, quod civilis vitae fundamentum iudicatur. In
 utroque ab initio regiminis nostri in Transylvania etiam aliquid praestare conati sumus: in primis autem in depellendis religionis erroribus,
 quibus illa provincia, divino munere nobis oblata, implicata est,
 rationes quaesivimus. In quibus nulla praestantior se nobis obtulit,
 15 quam ut exemplo caeterorum principum doctos viros, pietate ac vitae
 commendatione insignes, in Transylvaniam accerseremus; quorum
 doctrina et piis institutis vera pietas in suam antiquam possessionem
 restitueretur, et sacrarum litterarum atque humanitatis studiis iu-
 venes instructi, alii ad tractandas res sacras, alii ad civilitatis studia
 20 aptiores redderentur. Quarum quidem rerum causa nostrae gentis
 homines longissimas peregrinationes magno sumptu suscipere sunt
 coacti, cum neque in Transylvania, neque in ipsa Hungaria collegia
 aut academiae ullaee haberentur; imo saepe permultis praeclaris in-
 geniis alio ob sumptuum inopiam proficisci non licebat, rebus Hun-
 25 gariae, turcica potentia aucta, vehementer afflictis. Hinc intermissis
 honestis litteris, inter homines militari scientiae deditos etiam pietatis
 studia refixerunt, et omnis vitae elegantia sublata est.
2. Quamobrem, ut et Deo et hominibus vixisse, atque adeo de
 posteritate bene meriti merito videremur, ex certa scientia et multa
 30 deliberatione nostra, cum Beatissimo Patre et Domino, D. Gregorio
 papa decimotertio pontifice maximo et Ill. Principe Domino Christo-
 phoro Bathory de Somlyo, vaivoda regni Transylvaniae et siculorum
 comite etc., fratre nostro charissimo, communicato consilio, scriptis
 praeterea ad Venerabilem P. Laurentium Magum, sacrae theologiae
 35 doctorem, provinciale Societatis Iesu per Bohemiam et Austriam

26 scientia *ms.*

litteris¹, visum est Claudiopoli, alias Colosvarii, Transylvaniae urbe in provinciae limine sita et hominum aditu ex Hungaria, Polonia aliisque locis frequenti collegium Societatis Iesu instituere. Qua de familia Societatis Iesu eo potissimum nomine suscepta est cogitatio, quod testatum iam illa apud omnes fere populos christianos fecerit de sua 40 in pietate et instituendi munere sedulitate, atque adeo fructu, qui et ad Ecclesiam et ad respublicas longe lateque dimanavit. Ac ne huius consilii fructus subditis nostris transylvanicis caeterisque vicinis locis diutius deberetur, nihil nobis prius putavimus, quam ut et ipsum bellicum iter ingressi, et iam Vilna urbe nostra relicta versus 45 Polocciam cum exercitu nostro profecti, Venerabilem Patrem Franciscum Sunyerium, per regnum nostrum Poloniae Societatis Iesu provincialem in castra nostra evocaremus, et cum eo de mittendis sumptu nostro in Transylvaniam ex Societate Iesu aliquot doctis viris ageremus; quod ipse pro suo studio erga rempublicam christianam non modo promovendum suscepit, sed etiam se aliquos ex Societate in Transylvaniam deducturum recepit. Quam quidem voluntatem nostram paulo post (dum nos obsessa arce Polocensi in ea recuperanda a Moscho teste nostro magnique ducatus nostri Lituaniae laboraremus) deductis duodecim vel eo amplius ad docendum interioris 50 doctrinae et pietatis viris, qui in vinea Domini cum fructu operarentur, perfecit, minime longinquitate itineris, multo minus vario discrimine, cui homines interdum peregrinantes sunt obnoxii, deteritus².

3. Quare nos pro nostra in religionem affectione ac praeterea ex certa scientia nostra animoque bene deliberato et maturo consilio, 60 in Iesu Christi Domini nostri sacrosancto nomine, in civi-[28v]tate nostra Claudiopolitana, alias Colosvar nuncupata, collegium Societatis Iesu fundamus, facimus, instituimus, ordinamus et erigimus. Quam fundationem perpetuis temporibus et in omne aevum valere volumus, attribuentes in primis praedictae Societati Iesu, accidente autoritate 65 apostolica, monasterium desertum olim ordinis Bernardinorum fratrum³, liberalitate regum Hungariae extructum, in platea Farkas ucza muro civitatis contiguum, cum templo, hortis, areis, turribus atque adeo locis omnibus circumiacentibus iuxta moenia civitatis, in quorum usu olim praedicti fratres Bernardini antiquitus fuerunt. 70 Praeterea domum, in qua olim religiosae virginis habitabant, ut in ea schola aedificetur⁴, cum omnibus rebus ad eam quomodocunque per-

¹ Vide MAH I doc. 179 189 et 217.

² Cf. *ib.* doc. 327 328 341 348 359.

³ Seu franciscanorum observantium; cf. *ib.* doc. 370 adn. 12.

⁴ Cf. supra, doc. 8 § 5 et adn. 9.

tinentibus; liberantes eadem loca et ipsam Societatem Iesu ab omni iurisdictione, onere et servitute civili, causarum omnium notionem
 75 tantum Ill.mo praedicto fratri nostro charissimo, reliquisque successoribus nostris reservantes.

4. Ut vero isti collegio a nobis, ut supra dictum est, instituto nihil ad iura, ornamenta, praeminentias ad consuetudinem reliquarum in orbe christiano academiarum desit, ex regia nostra singulari gratia
 80 vigore praesentium statuimus et decernimus, ut qui in humanioribus litteris, hebraeis, graecis et latinis cum laude versatus fuerit, et postea ad alterutrius facultatum, sive theologiae, sive philosophiae fastigium, argumentis prius doctrinae suae editis, iudicio collegii pervenire voluerit, ad gradus et baccalaureatus et magisterii et doctoratus
 85 promoveri possit. Quae quidem promotio tantundem iuris, dignitatis, praeminentiae, ornamenti habeat, quantum istiusmodi promotiones in Italiae, Galliae, Hispaniae et Germaniae academiis de iure et consuetudine habere solent et possunt. Quod ut authoritate Pontificis Maximi sanciatur, et privilegia iustae universitatis hoc collegium
 90 omni ex parte obtineat, apud Sedem Apostolicam contendemus.

5. Cum vero hoc omne nostrum institutum et consilium ad laudem nominis divini et utilitatem communem spectet, debebunt e contra atque erunt obligati collegii Societatis Iesu incolae, ut perpetuis temporibus de ipsorum in docendo industria atque diligentia
 95 constet; ne, quod saepe evenire videmus, praeclera caepta a laudabili authorum instituto desciscant in contemptumque veniant. In primis autem, praeter alia eorum instituti in reducendis ad Deum animabus pia exercitia, diligenter tradent in suis scholis grammaticen, rhetoriken, dialecticen, adhibito diligenti disserendi et dicendi usu, mathematis disciplinas atque omnes philosophiae partes, et praeter haec etiam (quod illorum potissimum professio requirit) sacras litteras, qua par est, diligentia explicabunt. Quae omnia, etsi nunc propter minorem proventuum collegii copiam, quam quae tot alendis operariis sufficiat, praestare non poterunt; aucta tamen per nos fundatione, et ad
 100 pleni, ut speramus, collegii formam reducta, praestabunt. Interim scholarum sui collegii curam habebunt, et in iis lectiones publicas secundum captum dissentium ea, qua maxima possunt, diligentia instituent, exercitationi iuventutis undequaque confluentis secundum institutum suum incumbent, ut ea in pietate iuxta et doctrina ac moribus recte proficiat.

6. Pro Societatis autem eiusmodi sustentatione abbatiam Beatisimae Virginis Mariae de Colosmonstra cum contiguo pago, qui pene coniunctus est suburbio civitatis praefatae Colosvar, et aliis duabus totalibus et integris possessionibus Bacz et Iegenye vocatis in comi-

tatu de Colos existentibus⁵, simul cum cunctis suis utilitatibus et 115
pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus cultis et incultis,
agris, pratis, pascuis, campis, foenetics, sylvis, nemoribus, montibus,
vallibus, alpibus, vineis, hortis vinearumque promontoriis, aquis,
fluviis, piscinis, piscaturis, aquarum decursibus, molendinis et eorum-
dem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum 120
suarum integratibus; item decimis tam vinorum, quam frumenti,
tritici, hordei, avenae, siliquinis, lini, canabi et [29r] aliarum frugum
atque leguminum terra nascentium, aliisque rebus omnibus quovis
nominis vocabulo vocitatis ad eandem praedictam abbatiam posses-
sionesque praedictas de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere 125
debentibus, sub suis veris metis et antiquis limitibus existentibus,
commemorato collegio Societatis Iesu deditus, donavimus et con-
tulimus; quemadmodum vigore praesentium damus, donamus et
conferimus cum omni iure et dominio ac proprietate, perpetuo, irre-
vocabiliter et in omne aevum, possessionemque earum in effectu rea- 130
lem praesentibus hisce litteris damus atque concedimus: tribuentes
illis plenariam facultatem administrandi et utilitates eorum omnium
percipiendi et in usus ipsorum beneplacitos secundum normam et
consuetudinem instituti illorum convertendi. Denique sancimus, ut
collegium et subditi ad ipsum pertinentes ab omnibus contributioni- 135
bus et oneribus tam ordinariis, quam extraordinariis sint immunes
et exempti; exceptis iis quae publico scito seu laudo in generalibus
comitiis in communi reipublicae causa decernuntur. Ad haec quo tan-
to magis rebus divinis ac litteris vacare possint, decernimus ut omnes
eius collegii causae quae illi cum nobilitate aut quibusvis aliis ratione 140
bonorum intercedere poterunt, per nostrum aut successorum nostro-
rum causarum directorem in iudiciis defendantur.

7. Postremo omnia et singula praemissa rata, firma et inconclusa
perpetuo haberi et observari debere, verbo nostro regio pollicemur.
Simul etiam requirimus Ill. Dominum, fratrem praedictum nostrum 145
charissimum, caeterosque successores nostros, ut hanc praesentem
fundationem nostram cum collatione universa fideliter et diligenter
manu teneant et observent, totique pro Christi gloria et eius ovium
utilitate in hoc sint, ut ea in omnibus effectum sortiantur temporibus
universis; non obstantibus in praedictis omnibus aliquibus legibus, 150
constitutionibus, decretis, statutis, consuetudinibus, et aliis quibus-
cunque in contrarium facientibus. Quibus omnibus et singulis, in
quantum praesenti nostrarae fundationi, constitutioni et erectioni

116 pertinentibus ms.

⁵ Cf. MAH I doc. 317 et infra doc. 51A.

obstant seu obstare in futurum possent, derogamus et derogatum
 155 esse volumus per litteras hasce nostras praesentes. In quorum omnium
 fidem diploma hoc nostrum manu nostra subscrispsimus, et sigillo
 nostro, quo in rebus transylvanicis utimur, mandavimus sigillari.
 Datum per manus generosi, fidelis, nobis sincere dilecti Martini
 Berzevicei equitis et per Transylvaniam cancellarii nostri⁶ in arce
 160 nostra regia vilnensi, decima octava die mensis maii, anno Domini
 nostri Iesu Christi millesimo quingentesimo octogesimo, regni vero
 nostri quinto.

35

P. HENRICUS BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

P. EVERARDO MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.

Praga 21 maii 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 159r-60v; autographum.*

SUMMARIUM: *Pro Nicolao Márton in Transylvaniam ibit Stephanus Nagy. PP. Törös et Thomány mox Vienna proficiscentur.*

Binas R.P.tis V. literas 9¹ et 18 aprilis datas accepi... P. Magius
 ante 10 dies venit Olomutium, ubi adhuc haeret, inde transiturus,
 ut ait, in Poloniam², quamprimum poterit. Ille secum Olomutio ducet
 Stephanum Nagium hungarum³, optimum fratrem et ita doctum ut

⁶ M. Berzeviczy; cf. MAH I doc. 260 adn. 29.

¹ Vide supra, doc. 25.

² Cf. supra, doc. 29 § 3 et adn. 5.

³ St. Nagy; cf. MAH I doc. 184 adn. 17. — In « Historia collegii olomucensis »
 hoc anno 1580 de eo notata sunt: Die 2 apr.: « Promotus ad tonsuram primam ».
 Die 15 apr.: « Die Veneris Stephanus Nagius in sacro scholasticorum clamavit,
 et ductus ad collegium et infirmariam caepit delirare. Vocatus autem medicus
 iussit statim extrahi sanguinem et alia necessaria adhiberi ». Die 17 apr.: « Die
 dominico 2 post Pascha rasum est caput Stephano, et cum videretur mori, festi-
 natum est cum extrema unctione, incipiendo ab ipsa unctione (caetera postea
 sunt suppleta). Dum autem putatur expiraturus, cepit submisso dicere: O Mar-
 tine. Et hoc saepius et paulatim intensiori voce, ac tandem cum magno clamore
 in tono tamen et cum devotione: O dulcedo, et usque ad finem antiphonae cum
 versiculo et oratione, etc. » (Wien, ÖNB, Cod. 13.559 116v-7r). — Unde obvium
 est, cur P. Maggio eum revera non secum duxerit.

aliquam grammatices classem bene gubernare possit. Itaque Nicolaus Marton hungarus, tamquam iunior sua studia Gretii prosequetur. Vienna mittentur quamprimum, sicut iampridem P. Vicerectori scriptum est, postquam R.P.tis V. mentem intellexi⁴, P. Georgius Töres et Matthias Thomani hungari⁵. Coadiutor hungarus nullus est 10 in tota hac provintia⁶. Itaque satisfactum videtur huic hungarorum missioni, quantum fieri potuit...

36

P. FRANCISCUS SUNYER PRAEP. PROV. POL. S.I.

P. EVERARDO MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.

Vilna 24 maii 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 166r-7v; autographum.*

SUMMARIUM: 1. *De epistulis suis.* — 2. *De pontificio seminario in Transylvania erigendo.* — 3. *De fundatione collegii claudiopolitani.*

1. Quella dela P.tà V. deli 19 di febrero mi fu resa in Vilna ali 18 di maggio. Et voglio sperare che a questa hora haverà ricevute la P.tà

1 19 di febrero corr. ex 9 di novembre || 2 ricevute sup.

⁴ P. Blyssem enim, quod ad ordinationem P. Matthiae Thomány attinet, die 24 maii hunc dubium P. Generali proposuit: «Nuper per nostrum procuratorem [B. Hostounsky; cf. MAH I doc. 180 adn. 3] istuc transmisi cum aliis scriptis nostris exemplum quorundam privilegiorum (quae iam olim a Sede apostolica nobis in his provinciis concessa fuerant, et in Compendio nostro [*Compendium facultatum et gratiarum Societatis Iesu*, Venetiis 1577; cf. POLGÁR, *Bibliographie* 91] non sunt, inter quae et illud numeratur, quod nostri extra tempora possunt ad sacros ordines promoveri), ut intelligerem, an illis deinceps, cum necessitas ita postulat, tuto possimus uti. Verum cum nihil adhuc nobis responsum sit, et R.P.tas V. literis suis [v. supra, doc. 6 adn. 4] cum de Matthia hungaro in sacerdotem ordinando scriberet, insinuaverit, se propterea dispensationem non obtinuisse, quod nos forte talem facultatem habeamus; volebam iterum R.P.ti V. rem hanc in mentem revocare, quo certiores reddamur, an talibus privilegiis deinceps uti possimus» *Germ. 158 164r.*

⁵ Die 21 iunii «in Transylvaniam missi sunt ad instantiam Wayvodae P. Töres et Matthias Taumanus hungari» Ex «*Historia collegii viennensis*»; Wien, ÖNB, *Cod. 8367 27r.*

⁶ Cf. supra, doc. 25 adn. 2.

V. ultra di quella che scrissi ali 9 novembre, le altre scritte ali 7 di decembre, 16 et 31 di gennaro, 15 et 16 di febrero, 16, 21 di marzo,
 5 18 et 24 di aprile, 3 et 10 di maggio, nelle quali raguagliava la P.tà V. del successo de tutte le cose seguite et in Transylvania et doppo il mio ritorno in Polonia fino ala presente hora¹...

10 2. Dela cosa del seminario transylvanico sto molto bene con quello che la P.tà V. scrive². So che Mons. Nuncio ne ha scritto alcune volte a Sua S.tà. Solo si rapresentava quello che pareva haver di essere a maggior gloria de Dio nostro Signor... [166v] ...

15 3. Vol etiam Sua M.tà far autentica la fundatione del collegio di Transylvania³, almeno dele cose che li nostri già possiedeno per ogni contingente di guerra⁴; et al ritorno dela guerra, risposto che li sarà di Transylvania a certe cose che bisogna sapere, far la fundatione piena...

37

P. IACOBUS WUJEK SUP. MISS. TRANSYLV.

P. EVERARDO MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.

Colosmonostra 28 iunii 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 194r-5v*; autographum.

EDITIO: SYGAŃSKI, *Korespondencya* n. 47.

SUMMARIUM: 1. *De epistularum commercio*. — 2. *Fabrica scholarum et collegii lente procedit. Scholarum exiguis fructus*. — 3. *Contiones hungaricae*

6 Transylvania del.? || 15 bisogna del. che.

¹ Ex his epistulis primae anno adhuc 1579 ex Transylvania scriptae omnes desiderantur. Ex reliquis eae quae res transylvanicas respiciunt, vide supra, doc. 7. 10. 14 et adn. 3, doc. 21 et adn. 3, doc. 32 et adn. 1 et 3.

² Scl. in epistula die 19 febr. data, quam registris provinciae Poloniae desperditis non cognoscimus. Hoc tamen responsum P. Generalis die etiam 18 martii repetivit: «Quod petit ut agatur cum Pontifice de seminario transylvanico, nobis non videtur propter multas causas convenire Societati; et si conveniret, vix video, quid per nos obtineri posset in tali negotio. Potius igitur censerem, ut ipsem Princeps, vel etiam quod fortasse aptius esset, R.mus Nuntius, cuius propriae sunt hae tractationes, rem totam et proponeret et urgeret apud S.S.tem, idque maiorem et vim et convenientiam haberet» *Inst. 51* 233r-v.

³ Cf. supra, doc. 34.

⁴ Scl. ex secundo bello moscovitico; cf. LASKOWSKI, *Les campagnes de Batory contre la Moscovie* 391-7.

et germanicae satis bene frequentatae, sed paucae conversiones. — 4. Dona Principis: animalia, bibliotheca et paramenta sacra. — 5. Reditus exigui, sed collegium semel bene fundatum influxum poterit habere maximum. — 6. Operarii hungari desiderantur. — 7. Strages Albae Iuliae ob explosionem pulveris sulphurei.

Admodum Reverende in Christo Pater.
Pax Christi, etc.

1. Novem iam menses abierunt, ex quo in Transsylvania venimus. Quid autem hic profecerimus toto hoc tempore, non dubito, R.P.tem T. ex literis R.P. Provincialis saepius cognoscere; ad quem 5 et ego plenius et saepius scribo: quamvis in transmittendis hinc ad eum literis difficultates magnas invenio. Nunc tamen iuxta formulam scribendi¹ has etiam literas R.P.ti T. scribo, in quibus praecipua quae hic aguntur, breviter significabo.

2. Aedificantur quidem scholae in civitate iussu et sumptibus 10 Ill. Principis, invitis civibus haereticis et, quibus possunt modis, opus hoc impedientibus². Parantur etiam pro nobis habitationes in monasterio nostris assignato. Verum haec omnia lente procedunt; cum modo lapides, modo pecuniae, modo alia atque alia desint: ita ut sit dubium, utrum ante hyemem in civitatem migraturi simus. Interim hic in nos- 15 tra abbatia, quae duobus pene passuum milibus distat a civitate, retinemus scholas duas: grammaticae et Donati³; in quibus sunt ad

¹ In cuius § 7 ordinatur superioribus et rectoribus, ut « tertio quoque mente scribant ad Generalem »; cf. *Regulae S.I.* (Romae 1580) 138; POLGÁR, *Bibliographie* 94. — Talem eius epistolam praecedentem vide supra, doc. 8.

² Senatus civitatis dic 2 aprilis decrevit Principi supplicandum, ne in civitatem introduceret Societatem, quae discordias tantum seminaret, et libertati quoque eorum minaretur; cf. VERESS, *Epistolae* I 104. — Ad hanc supplicationem Princeps die 5 maii ita respondit: « Cum nos ex singulari studio promovenda in hoc regno nostro eruditionis instituendaeque in liberalibus disciplinis iuventutis collegium Societatis Iesu in civitate Coloswar erigendum atque construendum statuerimus, propterea ne haec res civitati ipsi, cuius maxime decori atque utilitati consultum semper esse cupimus, fraudi ac incommodo esse possit, in hoc eandem civitatem Coloswar assecurandam et certificandam duximus, nihil nos antiquis libertatibus, immunitatibus et praerogativis praedictae civitatis hac collegii fundatione derogaturus atque incommodaturos esse, quin potius easdem in suo loco relinquendas, ludum hunc literarum eo potissimum animo in ipsa urbe aperire volumus, ut et ornamento et commodo illi sit » VERESS, *Epistolae* I 106.

³ Aelius Donatus (saec. IV), auctor grammaticae latinae, cuius varias editiones recenset BUISSON, *Répertoire* 214-8.

50 studiosi, quamvis et si sint valde inconstantes, nec multum, ut
 appareat, affecti ad studia. Itaque in scholis hactenus fructus fit exi-
 20 guus. Interim haeretici pessima quaeque in vulgus spargunt de nobis,
 ut nobilitatem deterreant, ne suos filios nobis tradant instituendos.
 Spes tamen est fructus uberioris, si in civitate fuerimus, et Princeps,
 uti pollicetur, attribuerit decimas quasdam ad alendos pauperes stu-
 diosos ⁴.

25 3. Ex contionibus maior appetit fructus per Christi gratiam.
 Nam in ungarica contione templum fere plenum est auditoribus. Pos-
 setque maior fieri, si contionator auditorum captui sese accommodaret
 et sineret se gubernari superiorum iudicio⁵, etc. In germanica etiam
 contione sunt satis frequentes auditores in refectorio monasterii (nam
 30 templum proprium hactenus non habent). Verum ex his vix est aliquis
 catholicus. Omnes sunt lutherani, sed quia contionatorem proprium
 non habent, ideo malunt nostrum audire, quam antitrinitariorum.
 Omnes autem isti, qui nostras contiones audiunt, quique sunt catholici,
 sunt ex tenuioribus et pauperibus civitatis. Nam ditiores et potentiores
 .5 peius cane et angue nostros oderunt. Itaque hactenus non multi con-
 vertuntur. Ea est enim gentis natura, ut nisi brachio saeculari poenis
 et legibus compellantur, parum curent de religione. Princeps autem
 est nimis mitis et clemens. Pagi tamen nostri tres fere sunt conversi,
 nonnullis colonis exceptis, qui adhuc perstant in errore. Quamvis et
 40 hi qui sunt conversi, nescio quam constantes essent, si rursus habe-
 rent dominum haereticum.

4. Princeps praedium nostrum bobus, vaccis et ovibus satis iam
 instruxit. Bibliothecam etiam albensis ecclesiae nobis donavit, in qua
 fuerunt ad 200 volumina, sed pleraque parum nobis utilia. Nam plu-
 45 primi libri sunt in iure, alii vel scholastici, vel humaniores val-[194v] de
 antiqui. Doctores ecclesiastici fere nulli. Ex eadem ecclesia donavit
 nobis sacras vestes omnes: casulas ad 40, dalmaticas ad 30, cappas
 maiores et minores seu pluvialia 10, antependia 4; in quibus multa
 sunt preciosa et filis aureis intertexta, nonnulla iam detrita et vetera.

50 5. Redditus huius futuri collegii, quantum possum aestimare,
 uti nunc sunt, possent pervenire ad 1.500 florenos⁶. Agebatur et de
 augendis redditibus, sed nihil iam audimus. Si collegium hoc bene
 constitueretur, spes esset magni fructus in posterum. Nam et in totam
 Transsylvania et in partes Ungariae, etiam eas quae sub Turca sunt,
 55 ut Budam et alio possent nostri excurrere tuto cum literis Principis
 patentibus, et animas Christo lucrari plurimas. Quamquam ex altera

⁴ Vide infra, doc. 39. ⁵ De modo contionandi imprudenti P. is Szántó, cf. infra, doc. 41 § 1.

parte haeretici ea sunt spe, si Princeps moreretur, nostros statim hinc esse expellendos. Et revera nullum hactenus habemus ex magnatibus vel nobilibus vere catholicum et nobis sincere affectum praeter Principem. Sed spes nostra in Domino Deo est.

60

6. Si quid autem hic boni praestari potest ad Dei gloriam, id non nisi per ungaros fieri potest. Nam ea gens ab aliis nationibus, germanis praesertim et polonis satis abhorrente videtur. P. Ludovicus fuit nunc Albae solus per unum mensem et amplius, quo tempore P. Lelesius mansit hic nobiscum valetudinis confirmandae gratia. P. autem Ludovicus et contiones habebat latinas apud Principem, et filium Principis instituebat.

65

7. Interea nocte, quae 22 iunii diem antecessit, turris quaedam angularis Albae Iuliae, in qua pulveres sulphurei asservabantur, fulmine de caelo tacta est; unde maximus pulveris cumulus succensus non exiguam domorum aedificiorumque stragem intulit. Platea una civitatis tota fere vi pulveris eversa atque deleta, tantaque ruina subsecuta est, ut nullae pene domus in civitate illesae remanserint. Homines etiam 14 interierunt, plurimi tamen vulnerati sunt. Iumenta etiam nonnulla ictu lapidum humi prostrata sunt.

75

Haec habui, Reverende admodum in Christo Pater, quae nunc R.P.ti T. significanda esse videbantur. Reliquum est, ut hanc residentiam 15 personarum (tametsi plures Vienna et ex Polonia expectamus) R.P.tas T. in suis et aliorum sanctis sacrificiis et orationibus Domino commendet, ut qui nos huc advocavit, idem ille omnia nostra dirigat ad maiorem nominis sui laudem et gloriam. Colosmonostrae ad Claudiopolim, 28 iunii, anno Domini 1580.

80

Reverenda Paternitatis Vestrae filius indignus et servus in Christo

Iacobus Vagrovicius 85

Inscriptio: [195v] Admodum Reverendo in Christo Patri Nostro, P. Everhardo Mercuriano, praeposito generali Societatis Iesu. — Romae. E Transsylvania.

73 prius permanserit.

* Cf. doc. 51/A 4.

38

P. FRANCISCUS SUNYER PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. EVERARDO MERCURIAN PRAEP. GEN. S.I.

Posnania 30 iunii 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 196r-8v; autographum.*

SUMMARIUM: 1. *De seminario pontificio.* — 2. *De prima fundatione collegii claudiopolitani.*

1. ... Trovai in Posnania quelle dela P.tà V. deli 15 et 21 di aprile. Quanto al seminario transylvanico sta bene, et sento con la P.tà V.¹ Havendo Mons. Caligario scrittone a Roma, gli fu risposto che Sua S.tà non sia alieno di quello, ma che vol prima vedere che le cose del 5 nostro collegio siano prima ben fermate² ... [196v-8r]

2. La M.tà del Re lasciò autentica la fundatione del collegio transylvanico in Vilna avanti la sua partita per la guerra, la copia dela quale si mandarà ala P.tà V. con la prima commodità³...

39

CHRISTOPHORUS BÁTHORY PRINC. TRANSYLV.
LITTERAE DONATIONALES PRO SCHOLARIBUS
PAUPERIBUS COLL. CLAUDIOP. S.I.

Albae Iuliae 8 iulii 1580

TEXTUS: 1. Budapestini in Archivo Reipublicae: Erdélyi Fiscalis Levéltár, *Arm. XXII*, fasc. 47 A, originale cum subscriptione autographa et sigillo authentico super cera rubra ductili communitum.

1 et 21 *in marg.* || 4 ma che *del. ch.*

¹ Cf. *supra*, doc. 36 § 2 et adn. 2.

² Cf. *supra*, doc. 26 § 2 et adn. 4.

³ Exemplum huius diplomatis (vide *supra*, doc. 34) die 18 iulii misit Romam, de quo in epistula adjuncta scripsit: « Mando ala P.tà V. la copia dela prima fundatione del collegio claudiopolitano, nella quale se li paresse alcuna cosa estranea, come di quelle obligationi, etc., poste da uno che vol esser troppo savio, avisici con tempo acciò che facendosi la seconda fundatione piena, si possi dal P. Visitator rapresentar al Re quello che sarà de bisogno, perché quanto ala persona del Re, spero trovaremo poca difficoltà » *Germ. 158 220r.*

2. *Ibidem*, fasc. 38 H 8v-9v, transsumptum ex originali die 19 apr. 1731 exaratum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 108.

SUMMARIUM: *Decimas ex possessione Mákó quotannis ad sustentationem pauperum scholarium collegii claudiopolitani applicandas statuit.*

Nos Christophorus Bathory de Somlyo, vaivoda Transsylvaniae et Siculorum comes, etc. memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit universis.

Quod cum nos ex singulari studio et favore promovendae in hoc regno nostro eruditionis instituendaque liberalibus artibus iuventutis 5 gratia collegium Societatis Iesu in civitate nostra Coloswarensi constitendum duxerimus, ideo ut iuventus ipsa, seu studiosi eiusdem collegii auxilio et ope nostro in sustentatione vitae adiuti felicius et aptius in suis studiis pergere et progredi possint atque valeant, totales et integras decimas possessionis nostraræ Mako¹ vocatae, in comitatu 10 Colosiensi existentis habitas, ut puta vini, tritici, siliquinis, hordei, avenae, milii aliorumque bladorum et seminaturarum ac terrae nascientium, item agnorum, apum aliarumque universarum rerum in eadem possessione Mako quotannis decimari solitarum, absque ulla arendae solutione ad sustentationem studiosorum clementer in perpetuum 15 donandas, applicandas atque conferendas duximus; imo donamus, applicamus et conferimus praesentium per vigorem, ita ut quotannis senior eorundem studiosorum ad id deputatus accumulationis decimarum curam gerat, et disponat de emolumenis eiusdem decimae iuxta informationem sibi datam. Quocirca vobis Egregiis 20 Nobilibus, Domino Ladislao Sombory, arendatori decimarum nostrarum transsylvaniaensium, item decimatoribus dicti comitatus colosensis, modernis et futuris, praesentium noticiam habituris, harum serie committimus et mandamus firmiter, ut vos quoque dictas universas decimas praefatae possessionis Mako seniori studiosorum coloswariensium, absque ulla arendae solutione, perpetuo illis, quorum curae perceptio earumdem demandata fuerit, libere, pacifice percipere et accumulare permettere et permitti facere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi, praesentibus perfectis exhibenti restitutis. Datum Albae Iuliae, octava die mensis iulii, anno Domini millesimo quingentesimo octuagesimo. 30

Christophorus Bathori de Somlyo ppa.

¹ Mákó, tardius Mákófalva, hodie Macau.

40

P. IOANNES ASCHERMAN S.I.
 INFORMATIO DE ERNESTO TURCA IN SOCIETATEM
 RECEPTO

Viennae 1 augusti 1580

TEXTUS: *Germ. 158 232r-v*; apographum. Titulus, datum, postscriptum et superscriptio sunt autographa P. is Blysssem provincialis.

Informatio de Turka baptizato, qui iam est receptus ad Societatem.

Ego Ioannes Ascherman¹ examinavi Ernestum, qui antea Hamisch vocabatur, antequam baptizaretur.

5 Vocatur Ernestus, ex turca christianus factus 1579. Ortus ex Hungaria, civitate Sackmar², annos 33 vel 34 habens.

Hucusque sanus fuit, nisi quod semel invasit ipsum dolor capititis. Nullum habet impedimentum.

10 Pater occisus fuit a turcis et mater ab eisdem capta in captivitate mortua est ante annos 27.

Fratres duos putat se habere in Hungaria, sed a multis annis eos non vedit. Nescit, cuius sint conditionis, quia parvulus 3 annorum captus fuerat; de facultate aut penuria ipsorum nihil novit.

Uxorem nunquam habuit, nec habere voluit.

15 Nullam artem novit, cochlearia faciebat aliquando, ut aliis donaret, sicut monachis illorum mos est.

Novit legere et scribere arabice, turcice et persice. Didicit etiam latine et germanice legere et scribere, sed parum adhuc profecit.

20 Linguam persicam melius novit, quam arabicam; turcicam melius quam croaticam. Germanice aliquid intelligit, sed parum loqui potest.

Doctrinam etiam non, nisi illam, quae ad religiosos turcicos pertinet. In rebus agendis qualis sit futurus, non potest facile cognosci, nam hucusque scholas tantum visitavit. Ad opera domestica offert 25 se peragenda animo benevolo et constante. Est bene inclinatus ad

1 qui del. cupit, sup. iam est | prius recipi || 6 prius 23 vel 24 || 19 quam del. turcicam.

¹ I. Ascherman (c. 1532-1588), cf. MAH I 198.

² Szakmár (Szatmár, Szatmárnémeti), hodie Satu-Mare in Transylvania.

devotionem, tam in laboribus subeundis, quam aliis rebus peragendis ad gloriam Dei et nostrum institutum bene animatus.

Nullum habet voti alicuius impedimentum.

Annus unus elapsus est, quod ad nos missus fuit a principe Ernesto, et statim invasit ipsum desiderium ingrediendi Societatem. 30

Fuit antea turca circumcisus in pueritia. A nullo fuit instigatus, ut peteret, sed ipsem et caepit amorem petendi admissionem ad Societatem. Hic Viennae fuit conversus ab uno ex nostris.

Pater Vicerector³ cum suis consultoribus omnino putant, illum admittendum ad probationem. 35

Viennae, 1 augusti 1580.

Praedictus Ernestus iam Viennae cum aliis multis aegritudine communi per has provincias grassantes decumbit. Verum quamprimum convaluerit, recipietur et ad probationem brunensem mittetur. Mittitur autem haec informatio propterea R.P.N. Generali, si forte, 40 postquam probatus fuerit, R.P.tas S. vellet eum alio transferre, ubi cum fructu maiori tot linguarum talentum exercere possit, quandoquidem tales viri sint, ut arbitror, in Societate nostra satis rari, etc.

Henricus Blysemius.

[232v] Informatio de quodam Turka baptizato et ad Societatem recipi cupiente, missa ad R.P.N. Generalem 25 augusti 1580⁴.

³ Ioannes Nicolaus Donius (c. 1537-1594); cf. GOETSTOUWERS, *Trois jésuites flamands en Allemagne* 138-46. Cf. etiam primam eius epistulam die 9 maii ut vicerector P. Generali scriptam, *Germ. 158* 151r.

⁴ P. Provincialis hanc informationem revera die tantum 8 octobris misit Romam, quando haec P. Vicario Generali scripsit: « Mitto R.P.ti V. informatiōnē de quodam turka baptizato Viennae et ad probationis domum iam recepto, ut cum probatus fuerit, videat R.P.tas V., num alibi melius, quam in his provintiis talentum suum exercere possit. Interim curabitur, ut in spiritu bene proficiat » *Germ. 158* 295r.

P. Mannaerts, vicarius generalis die 30 decembbris respondit P. Provinciali: « Quod de turca illo recepto significabat, bene habet; et ut R.V. scribit, fortasse alicubi magno usui esse poterit. Quare bene interim mortificandus et in omni perfectione instituendus erit, ut deinde P. Generalis futurus illo ad Domini honorem uti possit » Romae, Bibl. Naz. Vitt. Em., *Mss. Ges. 1385* 42r.

41

P. FRANCISCUS SUNYER PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. OLIVERIO MANNAERTS VIC. GEN. S.I.¹

Braunsberga 10 septembris 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 158 277r-9v*; autographum.

SUMMARIUM: 1. *Convitiis P. is Szántó haeretici offensi, Princeps indignatus; toti missioni imminent periculum.* — 2. *Etiam per Collegium Hungaricum quasi per vim extortum nomen in Hungaria malum sibi promeruit.* — 3. *De fabrica scholarum. Residentia cracoviensis etiam propter transylvanienses necessaria.*

1. [277v] ... Del animo regio in promovere le cose transylvanice è così, como tengo scritto ala P.tà V., et haverà possuto vedere con l'esempio dela prima fundatione², che li mandai ali 18 di luglio³. Però tengo gran paura che il P. Stephano non ci guasti ogni cosa, sendo mi scritto dal P. Giacomo ali 21 di luglio così:

5 « P. Stephanus quomodo in sua contione multos offenderit, appellans haereticos canes, etc., scripsi antea R.ae T. » (queste lettere è vero che io non le ho anchora havute) et di poi: « Statim ea res ad Principem delata est, qui cum P. Lelesio expostulavit de hisce convitiis, nam haeretici et aulici mire offensi conquesti sunt ea de re apud Principem. Et cum P. Lelesius diceret, hoc non Societati, quae multum ab hac maledicentia abhorret, sed uni P. Stephano attribuendum esse, qui nec admonitionibus, nec paenitentiis nonnunquam quidquam proficeret. Ad haec tandem devenit Princeps, ut diceret: Si 10 ita obstinato est animo, abeat magis ex regno, etc. Egi statim cum consultoribus ea de re, et visum est illum adhuc serio ea de re mo-

¹ P. Everardo Mercurian die 1 aug. vita functo, die 5 aug. P. Oliverius Mannaerts (Manare) vicarius generalis est electus; cf. *Synopsis* 630. Quia haec notitia in Poloniā tardius tantum pervenerit, epistula haec adhuc P.i. Mercurian est inscripta.

² Vide supra, doc. 34.

³ Duobus diebus prius P. Provincialis fere eodem modo scripsit P. Generali: « Molto tempo fa non tengo lettere di Transylvania. L'ultime furono di aprile, et le cose, per gratia del Signore, andavano assai bene. La prima fundatione di quel collegio fu mandata ala P.tà V. ali 18 di luglio da me, trovandomi allora in Posnania ». Ex epistula die 7 sept. data; *Germ. 158 268v*. Cf. etiam supra, doc. 38 § 2 et adn. 3.

nendum. Feci et in scriptis quaedam notavi ex regulis contionatorum⁴, ut ea maxime observaret, et hoc praesertim de convitiis in haereticos, ut ab illis prorsus abstineat, etc. Ille se purgabat, se non dixisse, nisi de haereticis in genere. Ita enim me eluserat, cum illi ob id vellem dare paenitentiam adhuc praesente P. Lelesio. Dicebat etiam se paratum esse contiones relinquere. Quid igitur facies, inquam; num ad hoc missus et vocatus es, ut sis ociosus? Nec est aliud remedium, puto, quam illum (nisi eas regulas servaverit) privare cathedra illa civitatis, alioqui perturbabit omnia. Contionetur in pagis, si vult ». Et post 25 quaedam alia sic scribit: « Indigemus ergo adhuc minimum uno sacerdote ungaro (quo non indigeremus, si P. Stephanus faceret suum officium, uti deberet) et praceptor scholae ungaro, et aliquo bono poëta et humanista sive ungaro, sive polono », etc. etc.

2. In aliis literis scriptis 27 iulii in hunc modum de eodem P. Stephano scribit: « P. Stephanus pro illo Seminario Ungarico, quod per vim quodammmodo Romae constituere voluit, non modo apud Pontificem et nostros, sed neque apud suos ungaros gratiam ullam promeruit⁵. Nam cum nostri patres illac transirent, Locumtenens⁶ illum graviter coram multis nobilibus accusabat [278r] et dixit serio: Si huc ad me venisset, equidem nihil illi nocuisse in corpore, sed parvam illi paenitentiam dedissem, ut in carcere per dies 8 pane tantum et aqua viveret, et disceret inde non se illis rebus immiscere, quibus par esse non posset. Et postea praebibens uni ex nostris dicebat: Hoc populum se illi propinare, ne sit talis, sicuti est P. Stephanus. Iam et 40 Princeps ex iis, quae nuper acta sunt, eius ingenium novit. Speramus tamen, quod vexatio dabit illi aliquando intellectum⁷, etc. ».

Può vedere fin adesso la P.tà V. le consolationi che fin hora abbiamo del P. Stefano. La prego, per amor de Dio, ci avisi quanto più presto di quello che si haverà di fare con detto huomo, si non si vorrà emendare, acciochè quello che li altri edificano, lui non lo destrugga.

3. Mi scrive de più detto P. Giacomo, che spera che questo anno si finiranno di edificar le schole. Et in quella de 21 di luglio scrive così: « Necesse erit omnino, cum primum collegium hoc receptum fuerit, et possessio bonorum collegii legitime capta, quatuor equos emere et 50 provisiones pannorum, librorum, etc. Cracovia facere. Quare videat

24 cathreda ms. || 32 voluit p. corr. || 50 quatur ms.

⁴ Cf. *Regulae S.I.* (Romae 1580) 168-72.

⁵ Cf. MAH I doc. 367 § 8-9.

⁶ St. Radéczi, ep. agriensis; cf. *ib.*, doc. 297 adn. 4.

⁷ Cf. Is. 28, 19.

R.T., ut residentia cracoviensis bene constituatur, sine qua collegium
hoc vix posset subsistere. Nam Viennam iter et longum et difficile est,
et periculosum, sicut patres isti testantur, qui venerunt⁸, qui nec
55 consulerent R.P. Visitatori eadem via Viennam redire; quantum-
cunque ipsi a notis nobilibus ungaris, episcopis et canonicis adiuti et
saepe ab eorum famulis et militibus deducti fuerint». Però vorrei, la
P.tà V. vedesse, si ad tempus da Sua S.tà quella residentia potesse
essere aiutata et de denari et di alcun altro italiano ...

42

P. LUDOVICUS ODESCALCHI S.I.
IOANNI ANDREAE CALIGARI NUNT. IN POL.

Colosmonostra 30 septembris 1580 — Varsoviam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 14 218r-9v; apographum a Nuntio
Romam transmissum¹.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* I 110-4.

SUMMARIUM: 1. *Epistulae et commendationes*. — 2. *Quam protectionem
itali conversi sperare poterunt?* — 3. *De fructibus quadragesimae et de semi-
nario erigendo*. — 4. *Fulmen Albae Iuliae magnam stragem effecit, quapropter
haeretici nostros calumniant*. — 5. *Favor et dona Principis*. — 6. *Fabrica
in civitate lente procedit*. — 7. *P. Törös filium Principis instruit*. — 8. *Prin-
ceps curam fabricae P.i Wujek commisit*. — 9. *Haeretici cum nostris dispu-
tare desiderant*.

Molto Illustrè et Reverendissimo Monsignore et Patronè os-
servandissimo.

1. Ali cinque del presente ricevei due lettere di V.S.R.ma: l'una
di 2 di giugno insieme con la lettera del maestro di camera dell'Ill.
5 Paleotto a V.S.R.ma et la lettera per quel Giacomo bolognese overo

⁸ PP. Törös et Thomány, cf supra, doc. 35 et adn. 5.

¹ Nuntius in nulla sua epistula Romam missa fecit explicitam mentionem
huius apographi; probabiliter tamen cum epistula die 15 novembris data (v.
infra, doc. 46 adn. 2) illud misit; in ea enim nonnulla ex nostra epistula desump-
ta enarrat.

da Pianoro ²; l'altra di 7 di luglio. Et d'ambidui resto obligatissimo a V.S.R.ma, et la ringratio con quel maggior affetto che posso della memoria che si degna tenere di me. Mandai subito la lettera a Giacomo pel S. Giovanni Battista Grisoni, priegandolo ancora, volesse fare le raccomandationi di V.S.R.ma al S. Cancelliero ³; il che ancora non mancherò io di fare, quando lo vedrò, overo li scriverò. Si mostra nel parlare molto affettionato di V.S.R.ma, et io sempre all'incontro gl'ho fatto fede del molto amore che V.S.R.ma gli porta.

2. Mi rincresce che la mia scritta il giorno delle palme non sia capitata a V.S. R.ma ⁴, massime ch'in quella desideravo intendere da lei, quanto prometter potessi del favor suo in assicurare quelli de' nostri italiani, ch'essendo stati o infetti o sospetti, ritornando hora alla fede catolica, o facendone aperta confessione col confessarsi, communicarsi et altri modi da loro; o per incommodità, o per negligenza, o per altra cagione tralasciati, volessero ritornar in Italia, et dubbitassero di qualche persequuzione, perciò che mi par di veder alcuno che si trattenga di fare ciò che si conviene a buon catolico, particolarmente perché non gli sarà creduto, overo andando in Italia, sarà molestato. Ora con tali, se mi venissero per le mani, desidererei sapere, quanto loro potessi promettere, specialmente per l'agiuto et favore di V.S.R.ma, ²⁵ per poterli meglio con questo modo agiutare ⁵.

3. Davo di più in detta lettera conto a V.S.R.ma del frutto raccolto questa quaresima, sendo stato grande concorso alle confessioni, siché tre nostri sacerdoti ungheri erano stati assai ben occupati; et in quelle tre ville che sono soggette alla nostra abbatia, quasi tutti ritornando alla fede catolica, s'erano confessati et communicati. Quando N.S. si risolvesse fare in queste bande un seminario d'ungheri, credo che faria una delle profittevoli et necessarie opere che far si potessero, sendo estrema penuria et necessità d'operarii ungheri in queste bande et in tutta l'Ungheria. È ben vero che (come V.S.R.ma dice) bisogneria prima esser certo della ferma fondatione del nostro collegio ⁶, il che V.S.R.ma non potrà saper meglio che dal P. Provinciale. Io fra tanto non mancherò, secondo l'occorrenze, scrivere a

² De Card. Paleotti et Iacobo da Pianoro, cf. supra, doc. 31 § 1 et adn. 4.

³ V. Kovacsóczy.

⁴ Vide supra, doc. 23; cf. etiam doc. 31 adn. 3.

⁵ Cf. supra, doc. 23 § 7. Quod ad hos haereticos attinet, Nuntius post finem epistulae propria manu hanc adscripsit supplicationem ad Card. Secretarium: « V.S. Ill. supplichi a N.S. che mi dia larga facultà per guadagnare questi heretici italiani; altramenti li perderemo tutti ».

⁶ Cf. supra, doc. 26 § 2 et adn. 4.

V.S.R.ma quello che succederà, benchè ora poco mi occorre che
40 scrivere.

4. Il mese di maggio, giugno et luglio sono stato di continuo
in [218v] Albagiulia, ove mi conviene predicare ordinariamente le
domeniche et feste all'Ill.Prencipe, dovendo il P. Lelesio, suo predi-
cator ordinario unghero, ritirarsi a Monostoro per riposarsi et ritirarsi
45 alquanto. Occorse in quel tempo quello che V.S.R.ma harà forsi un
pezzo fa inteso; pure per non mancar al debito mio, ho voluto scriver-
lo, che la notte inanzi la vigilia di San Giovanni circa l'undici hore
venne un bruttissimo temporale con lampi et tuoni spaventevoli, et
finalmente cascando una saetta, diede in una torre delle mura della
50 città piena di polvere di archibugio, et gettando con la torre buona
parte delle mura a terra, fece co'sassi, che portò la vehemenza del fuo-
co, tal ruina in una parte della città, che era horribilissimo spetta-
colo, gettando a terra le case (benchè la maggior parte erano di legno
in quelle bande), et con le case opprimendo gl'abitatori; morirono
55 da 14, feriti più di 60. Non fu casa, nella quale non lasciasse qualche
segno, almeno col gettare a terra et rompere le invetriate et le fornaci,
come anco nella casa, nella quale io habitavo solo, et nella camera,
nella quale allora mi ritrovavo. Fu grandissimo spavento a tutti.
Né mancarono i ministri heretici predicare, ciò essere avvenuto per
60 causa nostra, et già in Colosvar spargevano ch'io ero stato ucciso
dalla saetta; con tutto che, per gratia di Dio, nocumento niuno et
spavento non molto m'havesse recato; et all'incontro certi ministri
luterani che per avventura si ritrovavano in Alba, fossero feriti et
i loro cavalli morti. Ma gl'heretici, servando il loro costume, non ces-
65 sano calunniarci, come anco alli giorni passati hanno fatto, spargendo
molte bugie, prima procurando sviarci le scuole; il che però non gl'è
riuscito, come forse pensavano, ché, se ben alcuni si sono partiti, ne
sono venuti degl'altri, massime della Sicilia, et questi catolici di padri
catolici, come sono molti in quella provincia. Hanno dipoi procurato
70 di infamarci appresso tutti, spargendo esser fra noi donne travestite
ch'havessero partorito, etc. et simili calunnie. Onde corrucciato il
Prencipe ha commandato che in Colosvar si facci diligentissima inqui-
sitione per truovar l'autore, acciò pruovi quello che dice, o patisca la
pena ordinata a calunniatori. Et già si sono esaminati molti con giura-
75 mento, ma non si truova ancora l'autore. Molte altre cose hanno sparso
gl'heretici contro di noi, et forsi anco spargono; ma noi ci confidiamo
nel Signore, consolandoci con quelle bellissime parole: Beati estis,
cum maledixerint vobis homines ⁷, etc.

61 nocumento *del.* al || 68 venuti *del.* g[li]

⁷ Mt. 5, 11.

5. L'ILL. Prencipe non manca di mostrarsi la sua amorevolezza et cura che tiene di noi, difendendoci et provedendoci ne' bisogni, 80 [219r] come fece questa primavera, mandandoci 200 pecore, 100 agnelli, 10 buoi, 10 vacche et altrettanti vitelli per metter in ordine il nostro podere. Et anco questo maggio passato volle che pigliassimo dala chiesa catedrale d'Alba (quale ora è in mano degl'heretici) tutti i paramenti che v'erano conservati nella sagrestia, quali furono da 85 cento et più fra pianete, piviali, dalmatiche, frontali, etc. Et se bene alcuni sono vecchi, pure ve ne sono molti buoni et alcuni assai ricchi et pretiosi, tutti di seta et molti con oro. Pigliammo anco i libri che v'erano, benchè i migliori erano stati usurpati dagl'heretici. Uno de' nostri italiani et de principali che qui sono, havendo sin hora se non 90 vaccillato, almeno dissimulato, s'è risoluto d'esser in tutto catolico, essendosi molto confirmato per un raggiornamento che fu tra uno de' nostri padri et il D. Blandrata^{7*}, nel quale la causa nostra non fu inferiore.

6. In Colosvar, ove si continuano le prediche in unghero et in 95 tedesco, il giorno dell'Assuntione della B. Vergine si communicorno cinquanta, oltre i nostri scolari, et alcuni altri che si communicorno qui in Monostoro. Si fabrica per noi nella città, rifacendosi un monasterio che servirà pel nostro collegio, et edificandovi le scuole, quali saranno molto belle. Et pensavamo questo autunno transferirci ad 100 habitare nella città; ma per esser ita la fabrica alquanto lentamente, credo bisognerà aspettare l'anno futuro. Gl'heretici della città procurarono con grand'istanza appresso l'ILL. Prencipe che non volesse nella loro città fabricar le scuole per noi, ma non fecero nulla⁸. Il Signore pare c'habbi voluto visitare et con le perseguitioni degl'avversarii, et con l'infirmità, poiché quasi tutti habbiamo patito qualche cosa. Et questo agosto un nostro fratello morì⁹, et tre altri sono adesso ammalati, et insieme il predicatore tedesco¹⁰, quale venne da Roma. Ma speriamo che Deus faciet cum tentatione proventum¹¹.

7. In Alba ancora il P. Lelesio, quale predicava al Prencipe, s'è 110 ammalato. Et ora predica un altro padre unghero, quale venne da Vienna¹², et hora si ritrovava in Alba per insegnare al figliolo dell'ILL. Prencipe, di età di sette o otto anni¹³, che mattina et sera viene

^{7*} De quo cf. MAH I 404.

⁸ Cf. supra, doc. 37 adn. 2.

⁹ Laurentius Vasil, defunctus est die 8 augusti; cf. *Hist. Soc.* 42 105v.

¹⁰ V. Schreck.

¹¹ 1 Cor. 10, 13.

¹² G. Törös.

¹³ Sigismundus, ad quem instituendum P. Törös vocatus est, cf. supra, doc. 7 § 4 et doc. 20 § 3.

là da' nostri per imparare; putto di buonissima natura et di grand'esperzione, tanto obidente et modesto che mi faceva stupire, quando n'havevo un po di cura, quando predicai al Prencipe. Feci le raccomandationi di V.S.R.ma al P. Rettore, al P. Stefano, etc. et le rendono duplicate, ringratiandola molto della memoria che tiene di loro.

8. Doppo d'haver scritto quello di sopra, il S. Cancelliero venne
 120 d'Alba in Colosvar; gli [219v] feci le raccomandationi di V.S.Ill. Mostrò haverle molto grata et le rende duplicate. Circa la fabrica delle scuole et del monasterio nella città, l'Ill. Prencipe s'è risoluto, acciò le cose vadino bene, dar la cura al P. Rettore nostro¹⁴, dandoli perciò og'anno 1000 talleri sino che si finisca, et provedendoli di calce et
 125 legnami necessarii; siché speriamo che per l'avvenire si fabricherà con maggior prestezza.

9. D'Alba scrive il P. Lelesio che gl'heretici d'Ungheria in un loro conciliabolo, fatto in Kisvarad¹⁵ presso al Tibisco, hanno risoluto ch'è necessario che disputino con noi, et per questo erano in
 130 Alba un ministro (come dicono) varadiense et toregdino, dimandando ciò al Prencipe; quale non è alieno, ma aspetta prima il consenso del Re. S'è risoluto il Prencipe che la disputa sia solamente della chiesa, se sia appresso di loro o di noi, et che non si disputi presente il populo, ma nell'aula et academicamente, cioè difendendo uno et un altro
 135 opponendo, et non gridando tutti insieme, et che prima loro propongano le conclusioni et noi argumentiamo contro, poi noi anco pongiamo le nostre, quali da loro siano oppugnate.

Farò fine umilmente baciandole le sacre mani et raccomandando me et tutto il collegio nostro a'santi sacrifici et orationi di V.S.R.ma,
 140 acciò in tanti bisogni spirituali et corporali et contro tanti nemici, il Signore non ci manchi del suo agiuto et protettione. Iddio conceda a V.S.R.ma ogni felicità. Di Monostor, l'ultimo di settembre 1580.

Di Vostra Signoria Reverendissima servo in Cristo

Luigi Odescalchi

130 dimandando *del. g* || 131 aspetta *del. la* ri[posta].

¹⁴ Cf. infra, doc. 43.

¹⁵ Kisvárda, in comitatu Szabolcs (Hungaria).

P. IACOBUS WUJEK SUP. MISS. TRANSYLV. S.I.
CHRISTOPHORO BÁTHORY PRINC. TRANSYLV.

[Colosmonostra] exeunte septembri 1580 — [Albam Iuliam]

TEXTUS: *Austr. 224 25r-v; apographum a P. Wujek Romam missum, in cuius facie versa eius nota autographa legi potest: «Conditiones, sub quibus P. Iacobus curam totius aedificii claudiopolitani ab Ill. Principe, anno 1580 sub finem septembribus » scl. suscepit. Duae subscriptiones post textum, sunt similiter autographae P. is Wujek.*

EDITIO: 1. VERESS, *Epistolae I* 109-10. — 2. SYGAŃSKI, *Korespondencja* n. 48.

SUMMARIUM: *Curam fabricae collegii scholarumque suscipere non recusat sub his conditionibus: 1. Ut 300 floreni ex sumptibus anni sequentis anticipentur. — 2. Ut calx, ligna et asseres in quantitate sufficienti praeparentur. — 3. Ut primum collegii aedificium perficiatur. — 4. Ut aliqui cives catholici eum adiuvent. — 5. Ut mille floreni annui chirographo Principis confirmatis sint.*

Quod ad Ill. Principis consilium attinet, quo mihi totam curam universae fabricae urbanae, tam scholarum, quam nostri collegii vellet committere; tametsi multa occurront, quae me a tanto munere subendo non immerito deterrent, cum neque linguam ungaricam teneam, nec adhuc in civitate maneam, nec fidos laboris socios habeam, et cum variis hominibus magnum mihi negotium fore praevideam; tamen ut opus ipsum tanto celerius et minore sumptu ac molestia Ill. Principis absolvatur, non recuso laborem hisce conditionibus:

1. Inprimis, ut Celsitudo Sua quamprimum trecentos florenos in sumptus aedificii sequentis anni ad me mittat, ut tempestive lapidae conducantur, qui lapidum copiam praeparent. Deinde ut per hiemem in bona via lapides, cementum et ligna pro aedificio futuro convehantur.

2. Ut Celsitudo Sua calcem necessariam aedificio futuro abunde suppeditet; de qua advehenda scire cuperem, an curribus undecunque conductis, an vero a subditis Suae Celsitudinis convehi debeat. Similiter, an ligna omnis generis pro trabibus et tectis a Sua Celsidine habebimus, itemque asseres, et unde quoque modo sint advehendi.

3. Et quia, nisi nos ipsi quamprimum simus in civitate, parum circa aedifica praestare possumus: ideo necessarium est etiam hoc anno illa perficere, quae adhuc in monasterio sunt necessaria, ut sta-

tim primo vere sequentis anni in civitatem venire et ibi commodius omnia administrare possimus. Quare indigeo nunc pecunia, ut reliqua pars collegii scandulis integratur, camini hypocaustorum saltem paulum lulum educantur, puteus et cella vinaria praeparetur, ut aliquot vasa vini ex hisce vindemiis in civitatem inferantur. Item, ut per hiemem vitreae fenestrae, fores scholarum et cubiculorum, mensae et huiusmodi alia conficiantur.

4. Ut auctoritate Ill. Principis negotium detur civibus aliquot claudiopolitanis catholicis, ut me in conquirenda et convehenda materia et in conducendis operariis opera et studio suo adiuvent.

5. Ut mille floreni dentur ab Ill. Principe annis singulis, quoad tam scholae, quam collegium nostrum et templum perfecta fuerint: nempe ad festum Circumcisionis Domini floreni 500, et ad festum S. Ioannis Baptiste alii 500. Atque haec omnia chyrographo Suae Celsitudinis nobis constent. Quamvis hoc anno opus est anticipare tempus, ut scilicet quamprimum habeam florenos minimum 300, reliquos autem 200 ad festum Circumcisionis Domini.

Ego vero pecuniam Celsitudinis Suae fideliter administrabo, nec nisi ad scholas perficiendas eodem modo, quo caeptae sunt, et ad collegium templumque nostrum bene accommodandum totam convertam; et si necesse fuerit, expensae pecuniae plenam rationem reddam.

Principis Ill. subscriptio

Ita faciam
propria

Jacobus Vagrovicius
Societatis Iesu
manu propria

44

CHRISTOPHORUS BÁTHORY PRINC. TRANSYLV. LITTERAE PRIVILEGIALES IN FAVOREM CIVIT. CLAUDIOP.

Albae Iuliae 3 octobris 1580

TEXTUS: 1. *Austr. 224* 32r-3v; apographum a P. Wujek Romam missum, qui in folio 33v adnotavit: « Exemplum privilegii claudiopolitanorum nunc a Principe concessi de inductione nostri vini in civitatem ».

2. Originale Claudiopoli in archivo civitatis asservatum: fasc. V n. 18; quod autem nos videre non potuimus.

EDITIO: 1. VERESS, *Epistolae* I 114-6. — 2. JAKAB, *Oklevéltár* II 126-7.

SUMMARIUM: 1. *Facultas decimalia vina colosmonostoriensis Claudiopolim invehendi collegio S.I. concessa antiquis civitatis privilegiis non derogat.* — 2. *Nec alia vina invehiri possunt, nec hoc privilegium, si dominium Societatis extingueretur, ad alios transferri poterit.*

Nos Christophorus Bathori de Somlio, vaivoda Transsilvaniae et Siculorum comes etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis:

1. Quod nos cum ex certa nostra voluntate et consensu cum Serenissimo principe domino nostro, Stephano Dei gratia rege Poloniae, 5 magno duce Lituaniae, domino et fratre nostro observandissimo, superinde habito, tum vero studio benigno de iuventute huius regni bonis artibus et liberalibus disciplinis instituenda bene merendi, patres iesuitas, viros cum vitae innocentia et sanctimonia, tum multiplici eruditione apprime insignes in hoc ipsum regnum nostrum vocavimus, 10 ac eorundem collegio sedem in civitate nostra Coloswar constituimus; pro quorum necessitate quotidianaequae vitae sustentatione vina decimalia promontorii oppidi et castri Colosmonostor in civitatem Coloswar inducenda ipsis in alimoniam deputavimus. At cum ipsi incolae civitatis predictae nostrae Coloswar certa et antiquissima privilegia 15 super non inductione vini peregrini in eandem civitatem habeant, nosque ea, sicut et coeteri omnes praedecessores nostri principes et reges Hungariae, per omnia firma atque rata habere velimus. Ne igitur hac inductione vini decimalis promontorii dicti oppidi Colosmonostor per nos in alimoniam dicti collegii deputati, aliquam occasionem seu 20 viam quispiam ad inducenda in eandem civitatem vina peregrina contra privilegia civitatis praeparatam putet seu usurpet: ideo eosdem universos cives coloswarienses in hoc gratiose assecurandos atque affidandos duximus, nulli nos penitus cuiuscunque status et conditionis hominibus, seu magnificis, seu baronibus, egregiisque ac nobilibus, aut etiam ignobilibus, ullo unquam tempore concessuros, ut ulla ratione aut modo, vel sub quoconque exquisito colore vina peregrina, nec in suos, nec in filiorum filiarumve, aut familiariorum suorum quorumlibet usus, in quacunque quantitate, contra praetactam immunitatem dictorum civium in eandem civitatem Coloswar inferre 30 valeant.

2. Praeterea ipsi etiam patres iesuitae nulla etiam alia vina, quam praemissa decimalia promontorii colosmonostoriensis, et ea etiam [32v] nullius quaestus sub quoconque colore fiendi intra vel extra coenobium eorum exercendi, sed in ipsorum saltem quotidianam 35 necessitatem (ut quae illis pro sustentatione sunt, sicut promissum est) convertendi gratia inferre et erogare possint. Caeterum quod si in temporis successu aliqua domini colosmonostoriensis mutatio

9 sanctimonia corr. ex sanctarum || 13 prius promontoii || 18 firma del. et recta, sup. atque || 19 promontori ms. | prius oppodi || 23 gratiosi ms. || 24 affidandos p. corr. || 25 hominibus del. sew, sup. seu (postea in ms. ubique remansit forma sew!) || 28 familiarum ms. || 32 nullae ms. | alia sup. || 33 promontori ms.

accideret, et eius patronatus adeoque possessio et dominium a
 40 iesuitis ad alios quoscunque, seu seculares, seu ecclesiasticas transfer-
 retur personas; ex tunc iidem illi possessores, quicunque tandem
 futuri essent, praetextu huius inductionis vini decimalis monos-
 toriensis pro sustentatione iesuitarum nullam viam et praetextum
 45 eadem vina decimalia oppidi Colosmonostor inferendi, importandi
 atque importari faciendi contra predicta privilegia et immunitates
 civitatis habeant, seu habere debeant et valeant potestatis faculta-
 tem. Sed in omnibus et per omnia, sicuti nunc, ita etiam deinceps
 semper predictae illorum libertates et immunitates firmae, inviolatae
 50 permaneant, et robur suum sortiantur perpetuum. Immo eosdem cives
 coloswarienses atque eorundem succedentes universos assecuramus,
 affidamus harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante,
 quas secreto sigillo nostro communiri fecimus. Datum Albae Iuliae,
 die tertia octobris, anno Domini millesimo quingentesimo octagesimo.

45

CHRISTOPHORUS BÁTHORY PRINC. TRANSYLV.
 LITTERAE PRIVILEGIALES IN FAVOREM
 COLL. CLAUDIOP. S.I.

Albae Iuliae 23 octobris 1580

TEXTUS: *Austr. 224 30r-1v*, apographum a P. Wujek Romam missum,
 qui in folio 31v adnotavit: « Exemplum privilegii nostri de invehendo vino
 Claudiopolim ».

SUMMARIUM: *Ad sustentationem sociorum concedit vina decimalia ex ab-
 batia Colosmonostor in civitatem invehere.*

Nos Christophorus Bathori de Somlyo, waivoda Transsilvaniae
 et Siculorum comes, etc. memoriae commendamus tenore praesen-
 tium significantes, quibus expedit, universis:

Quod cum nos ex singulari favore nostro et studio benigno de iu-
 5 ventute huius regni bonis artibus instituenda collegium Societatis
 Iesu in civitate Coloswariensi fundandum ac constituendum duximus.
 Ut igitur patres iesuitae in eodem collegio existentes cum aliarum
 rerum, tum etiam vini ad quotidianaee vitae sustentationem condi-

41 *prius* possessiones || 46 *prius* facultatis.

gnam copiam habere possint, id eisdem annuendum atque concedendum duximus, ut ipsi vina decimalia oppidi eorum Monostor, quorum 10 inductio antea in dictam civitatem vetita fuerit, libere in posterum inferre et inducere atque inferri facere valeant, Ita tamen, ut iidem patres iesuitae eadem vina decimalia non in aliquem quaestum, sed duntaxat ad proprium suum usum convertere debeant et teneantur, et vina ipsa decimalia non alterius alicuius promontorii, sed duntaxat 15 ipsius oppidi Monostor esse debeant. [30v] Imo hac conditione annuimus et concedimus harum nostrarum secreti sigilli nostri munimine roboratarum vigore et testimonio literarum mediante.

Datum Albae Iuliae, vigesima tertia die mensis octobris, anno 20 Domini millesimo quingentesimo octogesimo.

46

IOANNES ANDREAS CALIGARI NUNT. IN POL.
STEPHANO BÁTHORY REGI POL.

Varsovia 12 novembris 1580

TEXTUS, Romae, ASV, *Nunz. di Spagna* 1A 366v-7v; regestum.

SUMMARIUM: 1. *Multi haeretici in aula Principis Transylvaniae conversi sunt.* — 2. *Strages a fulmine causata calamitates praenuntiat.*

1. [367r] ... Ill. D. Andreas Bathoreus, M.tis V. fratris filius¹, summa me suis litteris voluptate perfudit, dum me certiores fecit, haud ita pridem Albae Iuliae et in aula Ill. Principis Transilvaniae ad quingentos et ultra homines, detestata priore haeresi, fidem catholicam complexos fuisse; qui quidem cum sint primi regiae pietatis et 5 religionis fructus, est quod sibi plurimum hoc nomine gratuler, et seorsum etiam pro tanto beneficio in Ecclesiam catholicam collato gratias agam; nam neque ego tantum hoc pulcherrimo facto delector, quantum spe certissima ducor multo uberiore ex ea provincia D.N. Iesu Christo fructus M.tem V. brevi percepturam.

10

2. Quod vero caelestis ignis et fulgur pulverem tormentarium Albae Iuliae absumperit, turrim, in qua asservabatur, funditus ex-

¹ Filius fratris eius Andreae (ob. 1563). Nepos Regis hoc tempore in collegio pultoviensi litteris studebat; cf. MAH I 974 adn. 3.

ciderit, domosque complures everterit, et ecclesiae maioris tectum disiecerit... [367v]... signa haec sunt, quae gravem aliquam nobis et huic regno calamitatem impendere protendunt²...

47

IOANNES ANDREAS CALIGARI NUNT. IN POL.
STEPHANO BÁTHORY REGI POL.

Varsovia 1 decembris 1580

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Spagna* 1A 368r-v; regestum.

SUMMARIUM: 1. *Historia translationis reliquiarum S. Gregori Naz. a quodam S.I. hungaro concinnata.* — 2. *Summus Pontifex valde propensus ad seminarium Claudiopoli erigendum.*

1. Ut habeat S.R.M.tas V., quibus se in ista solitudine oblectare possit, studiosius conquisivi, quae huic rei apta maxime esse iudicavi suisque litteris adiunxi.

Hungarus quidam ex Societate Iesu non ineleganter scripsit 5 historiam translationis sacrarum reliquiarum insignis doctoris ac theologi eximii S. Gregorii Nazianzeni haud ita pridem Romae solemni caeremonia et pompa celebratae¹. Ex eius lectione non mediocrem, ni fallor, M.tas R. capiet voluptatem.

2. Nova item Constantinopolitana, ut opinor, R.M.ti non ingratia 10 erunt, et catalogus adolescentium, qui Olomucii S.mi D.N. pietate et liberalitate aluntur², fessum militaribus laboribus et curis re-

² De iisdem rebus transylvanicis die 15 nov. Nuntius etiam Card. Secretario scripsit: « Scrivono di Transsilvania che quasi tutta la corte del Principe si è fatta cattolica, et che fra quelli et altri si sono convertite più di cinquecento persone; che la saetta cascò in Alba Giulia sopra la torre, dove erano 300 botte di polvere d'artiglieria, et fece grandissima ruvina et occisione di gente, guastando anco molte case et tutto il tetto della chiesa cathedral » *Mon. Pol. Vat.* IV 528.

¹ Auctor huius historiae alias quam Martinus Undó esse non potuit, qui unicus hungarus hoc tempore Romae commorabatur. Eius scriptum tamen non cognoscimus. Quantum ad hanc sollemnem translationem die 11 iunii celebratam, cf. *PASTOR IX* 797-800.

² Hic catalogus ex epistula P.is Possevino die 7 novembbris ad Card. Secretarium data est sumptus: « Nomina, cognomina, aetas, patria, distinctio per classes et dies receptionis alumnorum S.mi D.N., qui sub cura olomucensis collegii versantur.» Duo apographa: *Opp. NN.* 326 32r-6v; Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 92 354r-5v.

gium animum non mediocriter recreabit. Non enim eo tantum loco
 S.tas S. eiusmodi gymnasia ad verae religionis cultum esse voluit,
 et alibi plures eiusmodi scolas profusis sumptibus aperuit. Cumque ego
 intelligerem, si eadem haec apostolicae benignitatis ratio in Transyl- 15
 vania teneretur, maximum posse adferre momentum ad eam provin-
 ciam ab haeresum colluvione purgandam, simulque ex ea re Summi
 Pontificis in S.R. M.tem V., fratremque eius Principem clarissimum
 singulare studium benevolentiamque maiorem declaratum iri, dili- 20
 genter egi, ut Claudiopoli quoque pecunia et sumptibus apostolicis
 hungarorum seminarium constitueretur. Responsum accepi, Summum
 quidem Pontificem a re proposita non ab[h]orrere, sed illud tantum
 modo praestolari, quemadmodum iesuitarum collegium illic firmare-
 tur, easque radices ageret, quae nullius calamitatis periculo convelli 25
 possent³. Qua Summi Pontificis voluntate perspecta non cessavi in
 dies [368v] rem totam, quantum in me esset, faciliorem reddere,
 propensamque Summi Pontificis mentem tandem inpellere, ut id
 exequatur, quod mente concepit. Speroque me frustra non laborasse;
 id quod et R.M.ti notum esse volui, ut et ipsa pro sua parte rem iuvet, 30
 nec a praestantissimo Principe fratre suo in studio verae et catholicae
 religionis ullo modo vinci patiatur...

48

P. LAURENTIUS MAGGIO S.I. VIS. POL.
 STEPHANO BATHORY REGI POL.

Pultovia 3 decembbris 1580

TEXTUS: *Germ. 121 237r-v; conceptus autographus.*

SUMMARIUM: 1. *Nicolaus Paczot Braunsbergae in convictum admissus.*
 — 2. *Obitu P.is Provincialis obsequium Societatis erga M.tem R. minime*
minuetur. — 3. *Collegia Societatis, imprimis autem claudiopolitanum in*
eius tutelam commendat.

1. Nicolaum Paczot, quem Regia M.tas V. suis literis nobis com-
 mendavit¹, ita commendatum habebimus, ac si res nostra esset.

³ Cf. supra doc. 22 et n. 4.

¹ Stephanus Rex die 14 novemboris etiam Nuntio Ap. commendavit Nico-
 laum Paczot; eius epistulam die 12 decembbris Card. Secretario transmisit:
 «V.S.Ill. vedrà per l'inclusa del Re quello che desiderava S.M.tà da me. È stata
 compiaciuta, non da me che non ho tale autorità, ma dai padri, che hanno an-

Tametsi hoc nobis videbatur illi multo consultius futurum, si ad convictionum potius, quam alumnorum Summi Pontificis contubernium
 5 adiungeretur; cuius rei causam P. Scarga ² Regiae M.ti V. coram exponet.

2. P. Provincialem, virum religiosum, Regiae M.tis V. observantissimum et mihi coniunctissimum, magno omnium nostrorum moerore nobis erectum esse³, illam iamdudum rescivisse haud dubito.
 10 Ferendum tamen censeo nobis esse toleranter quicquid divinae voluntati placuit, et illi gratulandum, quod ex hac lachrymarum valle erexitus ad multo foelicioris vitae conditionem, ut speramus, emigrarit. Nolim autem, ut Regia M.tas V. quovis modo suspicetur, obitu P. Provincialis summam Societatis nostraræ erga illam observantiam vel
 15 imminutam esse, vel imminuendam; quin potius certo sibi polliceatur, eandem nostram observantiam regiae pietatis ipsius ac heroicarum virtutum, quibus Regia M.tas V. a Deo cumulate exornata est, praestantia ita confirmatam esse, nullius ut nostrorum obitu labefactari possit, cum praesertim tanta sit praeterea magnitudo illius erga nos
 20 meritorum, ut nulli referenda gratiae pares esse possimus. Ego certe ab eo maxime tempore, quo mihi cum Regia M.te V., adhuc in Transylvania commorante, mutua literarum vicissitudo de nostris in eam provinciam, ipsa petente, transmittendis intercessit⁴, eam et amavi et observavi semper. Posteaquam vero divina providentia factum
 25 est, ut Regia M.tas V. ad fastigium regiae dignitatis proveheretur, et ipsa in eo summo gradu collocata catholicae religionis acerrimum se defensorem et exemplo suo et rebus ipsis declararit, et se totam ad communis boni utilitatem procurandam converterit; tanta illius et amoris et observantiae meae accessio facta est, nulli ut concedendum
 30 putem. Ac sane doleo vehementer, mihi praereptam esse occasionem, quominus Regiam M.tem V. coram et reverenter salutare, et obser-

³ Tametsi *del.* si | videbatur *del.* ut | illi... si *in marg.* || 10 censeo *sup.*
 || 13 quovis modo *sup.* || 17 Regia M.tas V. *sup.* || 21 eo *del.* tempore
 || 22 de *del.* collegio claudiopoli[tano]

co fatto meglio, imperoché hanno accettato quel giovane ungaro et messolo fra li nobili convittori, che si trattano con più politia che non fanno li alumni di N.S.; acciocché resti più consolato di essere fuggito dal padre heretico, per venire alla fede santa catholica. La lettera servirà per considerare la pietà et zelo del Re » *Mon. Pol. Vat.* 1V 535-6.

² Petrus Skarga S.I. (1536-1612).

³ F. Sunyer provincialis defunctus est Braunsbergae die 24 oct. *Hist. Soc.* 42 105v.

⁴ Cf. MAH I doc. 179 180 189 217 220 234 240 253.

vantiam meam illi decla-[237v]rare possim. Nam romana profectio⁵, quae mihi iam incumbit, diutius ut hic haerream, nulla ratione patitur. Quod igitur mihi integrum est, qualesunque submissionis meae preces et orationes Regiae M.ti V. ad Deum pro illius prosperitate ad 35 Ecclesiae sanctae utilitatem fundendas offero, datus operam diligentem, ut illius memoria summa cum observantia coniuncta nunquam apud me intermorietur.

3. Peto autem a Regia M.te V. etiam atque etiam, ut collegiorum nostrae Societatis, quae in hoc illius regno dispersa et fixa sunt, eam 40 tutelam et protectionem suspicere dignetur, quam eius erga nos amor multis sane argumentis declaratus et erga catholicam Ecclesiam pietas ab ea requirit, quo nostra ipsa Societas patrocinii illius confidentia subnixa saluti animarum iuxta suum Institutum cum religiosa disciplina impensius vacare possit. Imprimis vero claudiopolitanum dominium, quod maioribus periculis ac difficultatibus expositum est, tanquam proprium pietatis eius foetum Regiae M.ti V. commendatum esse cupio, ad quam rectoris illius loci literas cum hisce meis transmitto. Coeterum modum scribendi excedo. Quare ex P. Scarga, qui has meas literas perfert, Regia M.tas V. haec et alia omnia copiosius cognoscet. Quam Dominus Iesus regnante in terris ita suis sanctissimis donis cumulate locupletet, ut cum ipso deinceps regnare possit in caelis. Pultoviae 3 decembris 1580.

49

P. IACOBUS WUJEK SUP. MISS. TRANSYLV. S.I.

P. OLIVERIO MANNAERTS VIC. GEN. S.I.

Colosmonostra 26 decembris 1580 — Romam

TEXTUS: *Germ. 159 241r-2v*; autographum. Epistula ob modum minus solitum, quo auctor diem, in quo data est, assignavit (« die S. Stephani, ineunte anno Domini 1581 »), inter epistulas anno 1581 Romam missas conservatur.

35 *prius* M.tis | prosperitate *del.* fundend[as] || 41 tutelam et *del.* patrocinium, *sup.* protectionem | quam *corr.* *ex* quod || 45 claudiopolitanum *del.* collegium || 48 rectoris *del.* loci || 51 Iesus *del.* ?

* Scl. ad congregationem generalem celebrandam. Die 10 decembris significabat P. Vicario Generali: « Congregatio [provincialis] celebrata est, et ante sex dies foeliciter confecta. Tres Romam proficiscuntur, quorum unum me esse oportuit... Hodie damus nos in viam » *Germ. 121 240r*.

EDITIO: 1. VERESS, *Epistolae I* 116-8. — 2. SYGAŃSKI, *Korespondencja* n. 49.

SUMMARIUM: 1. *Incommoda ex obitu P. Provincialis oborta.* — 2. *Bonus concionator et magister hungarus desiderantur.* — 3. *Difficultates circa possessiones.* — 4. *Visitationem novi provincialis nominandi vehementer exopat.* — 5. *De PP. Szántó, Leleszi, Törös et Odescalchi.*

Admodum Reverende in Christo Pater.
Pax Christi, etc.

1. Dici non potest, Reverende Pater, quantum incommodi rebus et negotiis huius novi transsylvaniae collegii intempestivus obitus
 5 R.P. Provincialis Francisci¹ attulerit. Nam praeterquam quod ipse huc nos adduxerat, et suis oculis omnia lustraverat, manibusque pene palpaverat, ut nostras necessitates melius intelligeret, et oportuno tempore nobis consuleret; etiam apud Regem Poloniae negotia huius collegii valde promovebat, iamque nobis necessarios operarios una
 10 secum adducere cogitabat, cum ecce mors inopinata nobis illum et cum eo spes nostras pene omnes eripuit. Nunc quod etiam molestius est, nescio, quis eius loco saltem in provincia manserit, ut ad eum configiam illique necessitates nostras aperiam et auxilium petam. Quamobrem necessario ad R.am T. recurro, ut pro sua prudentia
 15 et cura paterna aliorum defectus suppleat.
2. Necessarius nobis est in primis aliquis bonus contionator ungarus, qualem esse P. Martinum Undonem, qui iam forte in Urbe cursum absolvit², intellexi. Nam hic unum tantum habemus, P. Stephanum Aratorem, qui tamen non perinde satisfacit³, uti vellemus et
 20 posset ac deberet in aliis etiam contionibus occupari. Alter est P. Matthias Tomanius, sacerdos novitius⁴, qui nunc primum se exercet in contionando, et est minister collegii ac meus interpres ad externos. Alii duo sacerdotes novitii ungari, quos R.P. Provincialis piae memo-

6 huc *del.* ad || 23 duo *del.* sunt

¹ F. Sunyer; cf. supra, doc. 48 adn. 3.

² M. Undó Romae tertium annum theologiae peregit; cf. supra, doc. 46 adn. 4.

³ De querelis contra modum contionandi P. is Szántó; cf. supra, doc. 41 § 1-2.

⁴ M. Thomány, qui mense iunio Vienna missus est et videtur a Stephano Radéczi, episcopo agriensi sacerdos ordinatus; cf. supra, doc. 41 § 2.

riae hic anno praeterito ad probationem admiserat⁵, et hi nos plurimum iuvant et ad pagos excurrunt. Iusserat etiam R.P. N. Generalis piae memoriae nobis magistrum quendam ungarum ex Austria mitti, qui in schola aliqua posset docere; sed neque hic adhuc ad nos venit⁶. Albae Iuliae cum Principe sunt patres ungari duo, P. Ioannes Lelesius et P. Georgius Teores; sed etiam illi sunt bene occupati, praesertim nunc, postquam illis templum est traditum⁷, quod ante non habebant. Iamvero duos tantum coadiutores temporales habemus. Nam unus mortuus est⁸, alter dimissus necessario⁹, facultate a P. Provinciali paulo ante mortem illius accepta. Et ex aliis duobus, qui remanserunt, alter saepe de vocatione tentatur, ut periculum sit, ne et hunc brevi cogamur dimittere¹⁰; alter vero est senex, sciaticus, gravis, qui iam vix nos potest serio adiuvare¹¹.

3. Iam anno sequente statim ad pascha migrare in civitatem et scholas novas quinque usque ad rhetorican inclusive aperire cogitabamus. Verum operarios, quos ex Polonia expectabamus, nullos accipimus, et nos ipsi valde pauci sumus. Possessio etiam collegii nondum est capta legitima, eo quod mentem R.P. Generalis ignorabamus, an iam acceptasset hoc collegium, et P. Provincialis adventum expectabamus. Iam in mora videtur esse magnum periculum, cum Princeps valde sit infirmus, et Rex Poloniae nimium hinc distet. Similiter et termini pagorum collegii essent lustrandi et renovandi, ne cum vicinis ob limites [241v] controversiae et lites oriantur, et plura depereant collegio.

4. Haec et alia id genus multa me valde sollicitum tenent, cum simus tantopere remoti et a Polonia et ab aliis omnibus collegiis, nec visitationem P. Provincialis novi tam cito, uti nobis esset necessarium, expectamus. Antequam enim designetur a R.T. vel a R. P. Generali, quicunque fuerit, antequam in provinciam veniat, antequam alia om-

25 excurrunt del. pro[miserat] | R. corr. ex P || 34 alter del. est ||
41 R.P. del. Pro[vincialis] || 51 enim del. elig[atur]

⁵ PP. Petrus Erdösi et Valentinus Ladó; cf. supra, doc. 3 § 14.

⁶ Prius agebatur de Nicolao Márton (cf. supra, doc. 13 et 25), postea vero de Stephano Nagy (cf. supra, doc. 35), cuius missionem gravis aegritudo impeditiebat (*Ib. adn. 3*).

⁷ Ecclesiam olim patrum dominicanorum S. Stephano dicatam (cf. VЕRESS, *Epistolae* I 289 et 297-8), quae anno 1898 destructa est.

⁸ L. Vasil; cf. supra, doc. 42 adn. 8. et infra, doc. 72 § 9.

⁹ Albertus Potreba polonus, coccus; cf. *ib.*

¹⁰ Quidam germanus sartor, qui mox dimittetur; cf. *ib.*

¹¹ Gulielmus Lambert anglus; cf. *ib.* et FOLEY, *Records* VII 430-1

nia collegia obeat (nos enim velut abortivi postremi semper sumus), transibunt sane dies et menses et anni; et nos hic interim deserimur,
 55 nec ulla subsidia accipimus. Quamobrem R.ae T. supplico humiliter, ut huius collegii magnam velit habere rationem. Alioqui periculum erit, ne dissolvatur. Fratres cum sint pauci et imperfecti, facile tentantur, praesertim scholastici, cum coadiutorum labores subire coguntur, etc., et vident se quodammodo a superioribus destitutos et
 60 veluti in exilium actos. Patres aliqui, inter quos et ego, cum linguam non teneant, parum hic possunt praestare. In summa undique angustiae. Ego rem totam Domino Deo et R.P.ti T. humiliter commendō. Quam bene in Domino valere cupio et pro nobis orare. Colosmonostrae ex Transsylvania, ipso die S. Stephani, ineunte anno Domini 1581.

65 Reverendae Paternitatis Tuae servus in Christo Iesu

Iacobus Vagrovicius

5. P. Stephanus Arator, post aliquot series admonitiones gerit se modo per Dei gratiam satis bene, quamvis more suo est difficilis ad abnegandum proprium iudicium et voluntatem. Contionatur in civitate et totus est in praeparandis et scribendis suis contionibus.
 70 Verum ad Principem et ad alios viros graves et iudicio praeditos non valet, cum nullo fere iudicio ad tractandum cum externis, nec prudenter sit praeditus. P. Ioannes Lelesius contionatur Princi et est cautus, prudens et iudicio praeditus, cui tamen interdum plusculum indulget. Verum et hic valde est debilis et assidue fere cum morbis conflictatur. P. Georgius Teores etiam est satis debilis, nec multum habet gratiae in contionando, nec ad conversandum adhuc multum valet cum externis. P. Ludovicus Odescalcus, tametsi hic nondum est
 75 valde occupatus, est tamen eritque utilissimus huic collegio. Nam et coram Principe contionatus est latine per aliquot menses, et apud externos multum habet autoritatis. Docet hic sacras lectiones, et ubi primum in civitate fuerimus, poterit nos multum adiuvare.

Inscriptio: [242v] Admodum Reverendo in Christo Patri, P. Oliverio Manaraeo, vicario generali Societatis Iesu, vel alias electo Prae-
 85 posito Generali eiusdem Societatis Iesu. — Romae.

60 inter... ego *sup.* || 61 summa *del.?* || 68 gratiam *p. corr.* ||
 73 *prius* contionator || 75 cum *sup.*

50

MARTINUS UNDÓ S.I.
 MEMORIALE PRO IUVANDA HUNGARIA EX AUSTRIA
 Romae exeunte anno 1580

Introductio

TEXTUS: *Boh.* 192 2r-3v; manu Martini Undó S.I. exaratum (cf. eius epistulam autographam in *Germ.* 168 57rv); fol. 3 est album excepto titulo in facie versa: «Memoriale pro iuvanda Hungaria ex Austria».

TEMPUS ET AUCTOR: Imprimis auctor non videtur tempore scriptionis in provincia Austriae commorari; cuius rei testimonium sint eius verba «in provincia Austriae» (lin. 22); et magis adhuc «in tota ea provincia» (lin. 24). Videtur esse hungarus quidam; magno enim desiderio Hungariam in fide iuvandi ardet. Scriptum est eo tempore quo nullus sacerdos hungarus in provincia Austriae reperiebatur (cf. lin. 25). Quod evenit secunda anni 1580 parte, quandoquidem P. Törös et P. Thomány (recenter sacerdos ordinatus) die 21 iunii 1580 ex Austria in Transylvaniam missi sunt (cf. supra, doc. 36 adn. 5). P. Marcus Pitačić, licet parum calleret linguam hungaricam, croata tamen fuit (cf. supra, doc. 13). In calce documenti exstat «anno 1580»; quod certe tempus scriptionis designat, et non potest referri ad verba quae proxime hoc praecedunt: «et de hoc P. Balthasar procurator Austriae praecedenti congregatiōni etiam memoriale reliquit Romae». Nam post «Romae» clare inspicitur punctum. Dein congregatio procuratorum, cui P. Balthasar Hostounsky aderat, anno 1579 mense novembri celebrata est; e contrario, anno 1580 nulla congregatio S.I. Romae habita est. Martinus Undó anno 1580 Romae in Collegio Romano theologiae studebat anno tertio; cf. MAH I doc. 318 adn. 4.

Quoniam Imperatori magna pars Ungariae subiacet¹, a Zagrawia per Vesprinum Debrezimum usque, a mari venetico usque ad Transylvaniam amplius duarum septimanarum itinere; quod spatium est quidem latitudo Ungariae; verum, habita ratione ditionis imperatoriae, est longitudo potius; latitudo enim a Vienna usque Vesprimum censetur; quod spatium continet amplius quam sit iter decem dierum.

Omnis fere nobilitas Ungariae et episcopatus in hac amplitudine terrae modo continetur. Sed diversae hominum sunt conditiones, nam viciniores turcis perpetuo sunt in metu; viciniores autem germanis, hoc est austriacis, moravis, polonis, in pace perpetua sunt. Quae pars

5

10

¹ De statu politico Hungariae cf. MAH I. 1*-2*.

amplissima habetur et satis bene cultoribus referta, inchoando a Posonio aut, vicinus mari venetico, a Zagrabio per Posonium Cassoviamque usque Sakmarum protenditur.

Tota autem ditio imperatoria desolata et destituta plane est ani-

- 15 marum remediis, carens pastoribus vigilibus; quippe omnes episcopi fere aulam imperatoriam solum attendentes, plures ibidem residentes, praelati omnes solis suis redditibus invigilant². Ita miserae oviculae deploratissimum statum habent lupisque rapacibus expositae ita ut verissime impletum sit illud: « Parvuli petierunt panem et non est qui
20 frangeret eis »³.

Societas nostra homines ungaros intra parietes scholarum perpetuo inclusos tenet in provincia Austriae (quod etiam quidam ex epis- copis diligentioribus et notavit et clara voce insinuavit), missiones nullae unquam fiunt⁴, praesbyterum ungarum in tota ea provincia

- 25 modo nullum habet⁵. Hinc factum est quod petitionibus episcoporum diligentiorum et etiam saecularium magnatum postulatis nunquam responderi potuit; tantum abest ut sponte officia Societatis in ea miserrima natione exercerentur.

Viennae, ubi maxime indigerent, ungarus nullus est. Itaque op-

- 30 timum foret habere aliquot praesbyters in Vienna Austriae, ex quibus aliqui excursiones frequentarent; aut, si non plures, saltem unicum qui Viennae residens ungaris ibidem habitantibus conciona- retur, confessiones exciperet et aliquando obiter excurreret ad loca vicina. Pragae etiam expediret unum esse propter aulam Imperatoris;
35 nam ungari aulicis praesbyteris nolunt confiteri. Et de hoc P. Baltazar, procurator Austriae⁶ praecedenti congregationi etiam memo- riale reliquit Romae⁷. — Anno 1580.

14 est *del.* a cura || 31 saltim *ms.*

² Cf. relationem Patris Szántó de statu ecclesiastico Hungariae, exeunte anno 1574 Romae confectam, in MAH I doc. 207.

³ Threni 4, 4.

⁴ De missione Patris Leleszi Agriam annis 1578-79 ac Patris Pitačić Sabari- am anni 1579-180 cf. MAH I doc. 297 § 2, doc. 371 § 2 et infra, doc. 53 § 2.

⁵ Nam P. Törös et P. Thomány mense iunio 1580 ex Austria in Transyl- vaniam missi sunt; cf. supra, doc. 35 adn. 5.

⁶ B. Hostounsky (Hostovinus, 1535-1600), bohemus qui mense novembri anni 1579 Romae congregationi procuratorum intererat; cf. MAH I 356 adn. 3.

⁷ Quod scriptum desideratur.

51

[P. IACOBUS WUJEK SUP. MISS. TRANSYLV. S.I.]
RATIO DE PROVENTIBUS COLL. CLAUDIOPOL. S.I.

Anni 1580

Introductio

P. Sunyer provincialis in *Instructio pro residentia transylvanica relicta* (v. supra, doc. 3) in § 10 P.i Wujek praescribebat « Ut bene percipiat rationem censum et omnium ac singulorum huius loci reddituum tam in pecuniario censu, quam in frugibus ». Qui huic ordinationi vertente anno 1580 hac censum ratione satisfecit. Quo mense ac die documentum scriptum fuerit, excutere non valemus. Auctor litterarum annuarum provinciae Poloniae (v. infra, doc. 52 § 1) videtur id iam prae manibus habuisse, cum scriberet: « monasterium 1.800 taleros [in § B 4: fl. 1.795 et d. 16] numerabit in annuis bonis, si tribus, quos possidet, pagis tres alii addentur ». Haec autem ratio certe de proventibus anni 1580 confecta est, ut expresse dicitur in § A 4; quare optimo iure documentis huius anni addicitur.

TEXTUS: *Austr. 224 64r-5v*: apographum, In folio 65v manu P.is Wujek: « Annui redditus collegii claudiopolitani in Transsylvania Societatis Iesu ». Tres primi numeri primae partis documenti sunt ipsius manuscripti, caeteros nos posuimus.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 118-20.

SUMMARIUM: A. *Proventus trium pagorum, quos collegium iam possidet:*
1. *Monostor*, 2. *Bács*, 3. *Jegenye*, et 4. *eorum summa*. — B. *Proventus trium pagorum, qui adhuc redimendi sunt:* 1. *Kajántó*, 2. *Tiborc*, 3. *Bogártelke*, et 4. *eorum summa*.

A. Summa reddituum

Abbatiae Beatae Virginis Mariae de Colosmonostra¹
quae habet pagos tres.

1. Monostor²

In hoc pago sunt coloni 160. Sed ex his tantum 39
sunt qui habent boves.

5

Viduae sunt 43.

¹ Cf. MAH I doc. 317 et adn. 1.

² Hodie Manastur.

Domus desertae sunt 24.		
Census annuus villaे fl. 48.		
10 Census tertii cuiusque anni fl. 50, etiam bos unus sinat; qui si distribuatur in singulos annos, proveniet census annuus	fl.	73
Ex molendino triticum annis singulis potest aesti- mari circiter	fl.	200
15 Redditus telonii annuus potest aestimari singulis annis circiter	fl.	70
Gallinas dant bis in anno ex singulis domibus, quae aestimari possunt	fl.	9
Habemus ibidem lapicidinas duas, ex quibus in		
20 anno solvuntur census	fl.	2
Habet etiam sylvas, ex quibus possunt nobis li- gna sufficere ad culinam et hypocausta. Sed non valent ad aedificia		
Ibidem habemus oves 100, agnos totidem et vaccas		
25 10, ex quibus habemus lac et caseum, sed butyrum non sufficiet. Successu temporis poterunt et carnes inde pro bona parte anni haberi.		
Pisces etiam ex fluvio nostro possunt haberi certis		
30 temporibus, sed illi non sufficiunt	Summa fl.	354

2. Baach ³

Coloni sunt numero 93. Qui habent boves, sunt 45.		
Mulieres viduae sunt 10.		
Domus desertae sunt 3.		
35 Census annuus est fl. 10		
Census autem tertii cuiusque anni fl. 50, et bos unus, qui ambo coniuncti constituunt an- num censem	fl.	35
Redditus telonii annuus aestimari potest circiter	fl.	20
40 Gallinas dant itidem bis in anno ex singulis domi- bus, aestimari possunt fere	fl.	5
Quando crescunt glandes in sylvis, possunt haberi ex decimis aliquot porci		

29 fluvio *del.* modo, *sup.* nostro³ Bács = Baciu.

Ibidem potest fieri calx pro aedificiis, et fiebat
olim

Summa	fl.	60	45
[64v]			

3. Iegenie⁴

In hoc pago sunt coloni 77. Sed ex his, qui habent
boves, sunt tantum 33.

Mulieres viduae 11. 50

Domus desertae 2.

Census annuus cum sinat simul computatus facit fl. 12 1/2

A molendinis parvis solvuntur anni fl. 5

Gallinae ter in anno faciunt circiter fl. 4

Summa	fl.	21 1/2	55
-------	-----	--------	----

4. Proventus ex decimis et praedio frugum omnis generis ex his tribus pagis anno 1580

Tritici ex his tribus pagis (praeter id quod in se-
mentem est expositum) fuerunt cubuli circi-
ter 138 1/2; qui si aestimentur singuli fl. 1 1/2,
facient in summa 60

fl. 203

Avenae proventus tam ex praedio, quam ex decimis
faciet circiter fl. 56

Pisa, milium, hordeum, semen canabis et lini po-
terunt aestimari circiter fl. 18 65

Ex decimis ovium accepimus agnos 50, qui faciunt fl. 10

Ex decimis apum accepimus alvearia 9 et fl. 4 d. 7;
in summa faciunt fl. 7 d. 60

Pro tribus bobus sinat, qui dantur tertio quoque
anno, possunt computari in singulos annos pro
dimidio fl. 6

Vini ex decimis omnium pagorum proveniunt vasa
magna et parva circiter 80, quae aestimari
possunt singulis annis circiter fl. 700

In summa tres hi pagi faciunt singulis annis circiter
Verum hic illud observandum, quod quando
habebimus parochos in singulis pagis, tunc oportet
illis solvere quartam partem ex decimis omnium
pagorum; et tunc vix nobis restabunt fl. anni fl. 1346 d. 10 75

1000. [65r] 80

⁴ Jegenye = Leghia.

B. Proventus annuus aliorum trium pagorum:
 Kayanto, Tyburcz et Bogartelke,
 qui sunt redimendi⁵

1. Kayanto⁶

85	Coloni numero sunt 92. Mulieres viduae 16. Domus desertae 7. Qui boves habent, sunt 33. Census annuus villae sunt fl. 2 d. 40	
	Census tertii cuiusque anni fl. 50 et bos unus, qui simul coniuncti faciunt annum censem	fl. 27 d. [40]
90	Proventus tritici tam ex praedio, quam decimis potest aestimari quottannis circiter	fl. 124
	Proventus avenae circiter fl. 40, ex decimis vini tria vasa fl. 30; summa facit	fl. 70
	Ex decimis agni 10, faciunt fl. 2. Gallinae ter in anno faciunt fl. 8	fl. 10
95	Bos cum censu	fl. 2
		Summa fl. 233 d. 40

2. Tyburcz⁷

100	Coloni sunt numero 36. Viduae 2. Qui boves ha- bent, sunt 5. Domus desertae 3.	
	Census annuus d. 66. Census tertii cuiusque anni fl. 16 et bos unus, qui simul coniuncti faciunt in summa	fl. 8. d. 66
	Proventus annuus tritici aestimari potest	fl. 28
105	Avenae proventus aestimari potest fl. 10, ex deci- mis vini urnae 60, fl. 6; Summa fac	fl. 16
	Ex decimis agni 5, fl. 1. Gallinae ter in anno fl. 3.	
	Bos cum censu fl. 2. Summa fac	fl. 6
		Summa fl. 58 d. 66

110 3. Bogartelke⁸

Coloni sunt numero 41. Boves habent 18. Viduae 3
Census annuus secundum terrae distributionem
exiguus

88 prius boves || 96 prius census || 113 exiguus ras. ?

⁵ Cf. MAH I doc. 341 § 9.

⁶ Kajántó = Chintau.

⁷ Tiborc, cuius nomen in elenchis ultimi saeculi non appareat.

⁸ Bogártelke = Bagara.

Census tertii cuiusque anni fl. 25 et bos 1. Annuus erit circiter	fl.	14	115
Proventus tritici ex decimis fl. 37. Avenae forte fl. 10. Summa fac	fl.	47	
Ex decimis vini urnae 40, fl. 4. Bos cum censu fl. 2 Summa	fl.	6	
4. Summa trium horum pagorum facit in anno Qui si addantur ad summam aliorum trium pago- rum, conficent in universum	fl.	62	
Notandum autem, quod et in his pagis singula sunt templa, quibus quando parochi catholici pree- ficientur, tunc illis danda erit quarta pars deci- mae cuiusque pagi. Quo pacto non parum dece- det a nostro proventu annuo.	fl.	359 d. 6. 120	
	fl.	1795 d. 16	
			125

52

P. IUSTUS RABB S.I.
LITTERAE ANNUAE PROVINCIAE POL. S.I.

Anni 1580

TEXTUS: Monachii, in Archivo Status Bavariae (Bayerisches Hauptstaatsarchiv): *Jesuiten 101 55r-62v*; apographum. Litterae datae sunt: «Vilnae, calendis martii 1581», et subscriptae: «Iustus Rabbus»¹.

SUMMARIUM: 1. *Numerus sociorum, fabrica resque temporales futuri collegii claudiopolitani.* — 2. *Praedicationis fructus et scholae. Haereticorum insidiae.* — 3. *Labores apostolici patrum Albae Iuliae degentium.*

Ungariae regnum.

1. Duo sunt nostrorum in Ungaria et Transilvania, quae Regi nostro paret, domicilia, Claudiopoli unum, alterum Albae Iuliae. Claudiopoli (ubi collegium fundatum est) extra moenia urbis in abba-

114 prius boves || 124 parochi ras. ?

¹ I. Rabb (1543-1612); cf. ZALESKI I 762-3.

5 tia 14 habitarunt, 7 sacerdotes², magistri³ et operarii caeteri, quorum unus ex hac vita migravit⁴; brevi in urbem commigraturi omnes. Nam gymnasia prope absoluta sunt, et domus monasterii amplissimi accommodata, quae 1.800 taleros numerabit in annuis bonis, si tribus, quos possidet, pagis tres alii, uti Rex et Princeps, Regis
 10 germanus, futurum promisit, addentur⁵. Aedificio collegii et structurae Princeps Illustrissimus P. Rectorem praeesse voluit, et ad eam absolvendam 1.000 taleros syngrapha se singulis annis pensurum spopondit⁶. Villas nostras re pecuniaria instruxit, pisces quadragesimae tempore supeditavit, bibliothecam albensem et claudopolitanam libris instructissimam et supplectilem sacram preciosam nostris ascripsit⁷, piscinam, quam nostris dat, magno sumptu et piscium copia comparat et complet, decimam villae unius ad alendos pauperes scholasticos contulit⁸ et conferet plures.

2. Duo concionatores nostri sacerdotes in templo nostro, alter
 20 germanice⁹, alter ungarice concionatur¹⁰, magno catolicorum gaudio et omnium commodo. In praediis vero nostris et nobilium quorundam duo alii ungari tyrones¹¹ 600 ad pascha doctrina et sacramentis recrearunt. Gymnasia duo 52 discipulos tantum habent, omnes catholicos; paucitatis causae incommoditas loci perangusti, morborum
 25 contagio, haereticorum artes nefariae et calumniae, quas integritate, prudentia et patientia sensim frangimus¹². Hi enim nostrorum adventu vehementer perturbati pro sua perfidia, tanquam aris et focus decertant, errores quosdam corrigunt, quosdam tegunt, quosdam per-

12-3 pensurum *del.* se || 16 dat *corr. ex* dedit

² PP. I. Wujek, L. Odescalchi, St. Szántó, V. Schreck, M. Thomány, P. Erdösi et V. Ladó.

³ Ex magistris Ioannem Pusch et Ioannem Jankoroski tantum cognoscimus; cf. MAH I doc. 370 adn. 3.

⁴ Fratres coadiutores, defuncto Laurentio Vasil (cf. supra, doc. 32 adn. 8) et dimisso Alberto polono (cf. supra, doc. 49 § 2 adn. 9), duo tantum remanserunt, scl. Gulielmus Lambert et quidam germanus sartor; cf. ib. et adn. 10-11.

⁵ Cf. supra, doc. 51.

⁶ Cf. supra, doc. 43.

⁷ Cf. supra, doc. 37 § 4 et 42 § 5.

⁸ Cf. supra, doc. 39.

⁹ V. Schreck initio post prandium in templo (cf. supra, doc. 19 § 5), postea vero ante prandium in collegii refectorio contionabatur (cf. supra, doc. 37 § 3).

¹⁰ St Szántó.

¹¹ P. Erdösi et V. Ladó.

¹² De scholis cf. supra, doc. 23 § 1, 27 § 2 et 37 § 2.

tinaciter tacentur; nos insidiis et dolis appetunt, maledictis et disputatione lassent, cum provocati a nobis publice adesse nolint. Scripto quidam manus conserere paratus silentio refutatus est, cum responso et colloquio indignus esset¹³. Quidam procatores instant apud Principem, ut cum nostris illis congredi liceat, quod futurum speramus¹⁴. Cum variis et pestilentissimis sectis inter se dissident, contra nos ita conspirarunt omnes, ut non allatrare, mordere et rodere nomen, doctrinam et existimationem nostram, sed quae turpe [61v] est dicere, flagitia obiicere impudentissime nostris audeant, adeo ut pro concione quidam ex nostris duobus, alterum virum barbatum in concione ipsa, domi alterum inberbem iuvenem evertito sexu, nescio quid monstri peperisse, fingere et effutire non fuerit veritus. Sed res iussu Principis a iuratis hominibus explorata, ab omnibus explosa et poena ignominiosa mendacii rabulae a Principe decreta est¹⁵.

3. Albae Iuliae duo sunt nostri sacerdotes¹⁶, brevi templum et monasterium quoque desertum habituri¹⁷. Unus Principis filium, optimae indolis puerum, religione, moribus et literis imbuit; ambo 45 Principi et multis aliis chari et utiles, solitis muneribus, maxime concione et paenitentiae medicina, qua aliqui ad mentem sanam, gratiam Dei et communionem fidelium redierunt, et in ea constanter victuri, aliosque suo facto permoturi videntur ...

53

HIERONYMUS ELL S.I.
LITTERAE ANNUAE PROVINCIAE AUSTR. S.I.

Anni 1580

TEXTUS: 1. *Germ. 141* 38r-41v; apographum. Litterae « Graetii, kalendas februarii 1581 » datae sunt et subscriptae: « Hieronymus Ellius » (41v).
— 2. Matrixi, Arch. Prov. Tolet., *Varia historia* II 256r-61v; apographum.

SUMMARIUM: 1. *De turca baptizato et in Societatem admisso.* — 2. *De missione sabariensi.*

38 concione del. ipsa domi alterum inberbem iuvenem evertito sexu.

¹³ Stephanus Basilius; cf. supra, doc. 7 § 2 et adn. 4.

¹⁴ Cf. supra, doc. 42 § 9.

¹⁵ Cf. ib. § 4.

¹⁶ PP. I. Leleszi et G. Törös.

¹⁷ Templum iam acceperunt; cf. supra, doc. 49 § 2 et adn. 7.

1. Collegium viennense. ... Sed pro his [scl. defunctis] alios in Societatem receptos Brunam ad explendum tyrocinium misimus; inter quos turca unus fuit¹, qui maiorem aetatis partem in superstitionibus mahometicis interpretandis et peragendis consumpserset
5 et multarum regionum terminos viderat. Hunc, antequam in nostro templo pro ara maxima ab episcopo viennensi solemni caeremonia sacris aquis imbueretur, archidux Ernestus munere insigni donatum nostris, ut in christiana fide erudiretur, tradidit. Duo etiam Transylvaniam, Poloniae provinciam, ut ibi labores suos Christo dedicent,
10 sunt profecti²... [38v] ...

2. Missio sabariensis. — Haec missio, quae per aliquot menses duravit³, non dispares a superiore anno fructus peperit⁴. Nam multi, qui antea nunquam vel parum integre confessi fuerant, magna religione peccata sua expiarunt; multi etiam, qui impie a rectis fidei catholicae institutis desciverant, ad pristinam mentem fidemque reverterunt. In eo opere multos labores noster pater hausit et multas haereticorum atque improborum hominum insidias periculaque divinitus evitavit...

54

P. LUDOVICUS ODESCALCHI S.I.
 IOANNI ANDREAE CALIGARI NUNT. AP. IN POL.

Kolozsmonostor 25 februarii 1581 — Varsoviam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 18 116r-7v, autographum a Nunzio Romam missum¹. In fol. 117v nota curiae romanae: «Lettera di P. Aluigi Odescalco scritta al Mons. Caligari nunzio in Polonia sopra la conversione di parecchi ungari a la fede catholica».

EDITIONES: VERESS, *Epidstolae* I 121-23. — VERESS, *A kolozsvári Báthory-egyetem* 51-53.

SUMMARIUM: 1. *Summa rerum capita epistulae praecedentis.* — 2. *Hæretici servide se praeparant ad proximam cum nostris disputationem.* — 3. *Prin-*

¹ Vide informationem de Ernesto turca P. Vic. Generali missam; supra, doc. 40.

² PP. G. Törös et M. Thomány; cf. supra, doc. 35 et adn. 5.

³ Durabat usque ad medium mensem aprilem; cf. supra, doc. 29 § 1.

⁴ Cf. MAH I doc. 371 § 2.

¹ Cf. infra, adn. 12.

*ceps Albae Iuliae Societati tradidit ecclesiam, ubi ipse cum filio sacris adest.
— 4. Fructus apostolici praesertim in Sicilia abundant.*

Molto Illustr et Reverendissimo Monsignor Vescovo
et Padrone mio osservandissimo

1. Scrissi copiosissimamente a V.S.R.ma l'ultimo di settembre², dando raguaglio di quanto da la passata quaresima sino a quel tempo m'occorreva degno d'essere scritto; particolarmente della amore-⁵ volezza, quale di continuo usa con noi l'Ill. Prencipe, della cura che tiene delle cose nostre, così in difenderci contra le false calunnie che gli eretici hanno parecchie volte sparse contra di noi; come in proverderci delle cose necessarie, havendoci l'està passata per il nostro podere dato 300 fra pecore et agnelli, et 30 fra bovi, vacche et vitelli; ¹⁰ di più tutte le vesti sacre che erano nella già cathedral d'Alba Giulia, fra le quali ve ne sono alcune molto ricche et belle; tutti ancora i libri de detta chiesa, benché de questi pochi siano stati i buoni et di cose sacre³. Delle varie calunnie sparse di noi, credo che V.S.R.ma haverà inteso (se non da le mie lettere, se per sorte non fossero capitate bene) ancora per altre mie; però non ne dirò altro, se non che più si è conosciuta l'innocenza nostra, et già più non ardiscono di fingere simili favole. Scrissi ancora come l'Ill. Prencipe havea risoluto che il P. Rettore nostro⁴ pigliasse l'assunto di finir la fabrica delle scole et del monistero per nostra habitatione nella città, dando a questo effetto ogni anno mille fiorini⁵. Al che posso hora aggiungere che essendo già passata l'asprezza del'inverno, pur hieri si cominciò a lavorare in detta fabrica et speriamo che si tirerà tanto avanti che a Santo Giorgio prossimo potremo transferirsi ad habitare nella città et ivi insegnare nelle nove scole. Dove speriamo debbia essere assai maggior frutto così nelle scole come nelle prediche, confessioni etc. Scrivevo anche in dette lettere della mia dimora che haveo fatta in Alba per quattro mesi in circa, predicando in latino all'Ill.mo Prencipe et di quello che in quel tempo era occorso. Questa breve ricapitulatione ho fatto particolarmente, acciò che V.S.R.ma non si corucciisse ²⁵ 30 meco con ragione, se forse non [116v] havesse ricevute le mie dette

27 c'havea p. corr.

² Vide supra, doc. 42.

³ Cf. ib. § 5.

⁴ Iacobus Wujek.

⁵ Cf. ib. § 8.

lettere; del che dubito alquanto, essendo che doppo tanto tempo non ho mai inteso si siano gionte.

2. Che gli heretici poi habbino fatto istanza appresso l'ILL. Prencipe di voler disputare contra di noi⁶, so che V.S.R.ma haverà inteso, se non da le mie, almeno dal Ser.mo Re⁷, il cui consenso l'aspettava, et credo che forse haverà già risposto, et già alcuni heretici vanno dicendo che a San Giorgio disputatione contra di noi, ma dubito non si muttino di parere quando sarà il tempo. Noi anche oltra questa disputa, quale se doverà essere, si farà credo in Alba, ne prepareremo un'altra qui in Colosvar per il felice principio delle nostre scole nella città et insieme credo qualche dialogetto.

3. Altro poi di novo per adesso poco abbiamo, se non quello che già credo V.S.R.ma saprà, cioè come questo Natale l'ILL. Prencipe diede una chiesa in Alba acciò che ivi i nostri predicasero et celebrassero⁸; il che si cominciò a fare l'istesso giorno di Natale, ritrovandosi presente a la predica et messa tutte quelle feste, quando non è stato impedito dalle sue solite amalatie; il che quando è stato, allora ha mandato il figliolo con tutta la corte, con la quale esso soleva venire. È stato questo di gran'agiuto per i catolici et grand'affronto a gli heretici, quali non ponno devorare questa pilola che in Alba Giulia vi sia chiesa catolica aperta, et che sì apertamente l'ILL. Prencipe si mostri catolico. Ma, piacendo al Signor, bisognerà che ancora peggiori bocconi de questi ingiottano; al che pare che Nostro Signore vada con mirabilissima providenza accomodando le cose.

4. L'istesse feste di Natale tre de nostri sacerdoti ongari andarono a predicare et confessare parte in alcune ville circonvicine con assai frutto, parte ancora uno sino a Varadino, con grande contento de catolici, quali ivi sono in buon numero; il cui plebano, allievo delle nostre scole in Vienna, per alora si ritrovava alquanto indisposto. [117r] In una villa vicina che si chiama Sart⁹, ove parecchie volte è andato a predicare uno de nostri, ad istanza de acuni nobili di quel luoco finalmente tutti, tanto i rustici quanto i nobili, fuori di doi, si sono risoluti di repigliar l'antica et vera fede, et già n'hanno datti grandi segni; et ogni quindici giorni uno de nostri vi predica et dice messa. Questo carnevale un nostro sacerdote, andando in Sicilia, in una parte

⁶ Cf. *ib.* § 9.

⁷ Stephanus Báthory.

⁸ Agitur de ecclesia, S. Stephano dicata, quae olim patrum dominicanorum fuerat; cf. supra, doc. 49 § 2 et adn. 7. Eius imaginem vide ap. VERESS, *Annuae litterae* 36-37.

⁹ Sárd (Sard).

che si chiama Chic¹⁰, sua patria, in parecchi luoghi che ha visitato, ha trovato tanto desiderio della parola di Dio et tanto concorso alla confessione et comunione (essendo gran parte di quella gente catolica) che dalla mattina sino alla sera non havea tempo da respirare, né si poteva tanto presto levare la mattina che non trovasse che già era aspettato d'alcuni. L'istesso giorno di carnevale comunicò da 60.
 Nel viaggio ancora in molti luoghi ha batezzato parecchi che li erano portati al luogo, ove allogiava, et molti già di qualche anni; et in una villa ne battezò quatordeci; ove li dissero quelli di quel luogo, che da dieci anni in qua i ministri, overo heretici, ivi non haveano voluto battezzare alcuno, negando doversi alcuno battezzare. In certe ville ancora vicine a Vassarhely¹¹, dice che vi sari[ano] bene da tre milla che si confessariano se vi fosse sacerdote. Molte altre particolarità lascio per non esser più longo, massime poiché né la carta né il tempo lo concede, perché pur ora ho inteso essere uno che viene a Varsavia, et bisogna subito mandarli le lettere; sì che non dirò altro che pregare V.S.R.ma si degni raccomandarci ne suoi santissimi sacrificii et orationi a quello, dal quale procede ogni bene, et al quale si deve la gloria et honore d'ogni cosa, et humilmente basciando le sacri mani di V.S.R.ma di tutto cuore me li offero. Di Monostor, a 26 di febraro 1581.

Di Vostra Signoria Reverendissima

servo in Christo
Luigi Odescalco 90

V.S.R.ma mi perdoni se la lettera è scritta incompostamente et malamente, che la fretta in parte n'è cagione. L'hortolano bolognese intendo che fra una settimana in circa partirà per l'Italia¹².

Inscriptio: [117v] Al molto Illustrer et Reverendissimo Monsignor, il Vescovo di Bertinoro, nuntio di N.S. in Polonia. — Varsovia.

75 quartodeci ms. || 78 sari[ano] *charta excissa* || 80 né la] nella ms. | né il] nel ms. || 91-93 V.S.R.ma... Italia *partim in marg.*

¹⁰ Csik.

¹¹ Marosvásárhely (Tirgu-Mures).

¹² Nuntius hanc epistulam his verbis Romam ad Card. Secr. mittebat:
 « Venendo a casa, trovai un'altra allegrezza maggiore per la salute di molte anime et conversione di parechi ungari alla santa fede cattolica, per opera prima di Dio, poi del Ser.mo Re et Ill. Principe suo fratello, et dell'i nostri padri Gesuiti di Colosvar. V.S. Ill.ma vedrà la lettera del P. Odescalco, la quale si come io non ho potuto leggere senza lacrime di consolatione, così spero che altrettanto interverrà alla Santità di N.S.re, palpando con le mani li buoni progressi di no-

55

P. IACOBUS WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.¹

Kolozsmonostor 12 aprilis 1581 — Romam

TEXTUS: *Germ.* 159 31r-2v, autographum. In fol. 32v sub superscriptione haec ipsius auctoris adnotatio legitur: «Ex Transsylvania. Commendatur R.P. Praeposito domus venetae Societatis Iesu. 13 aprilis. Anno 1581».

EDITIONES: VERESS, *Epistolae* I 124-6. — SYGAŃSKI, *Korespondencya* n. 50.

SUMMARIUM: 1. *Brevi migrabunt in civitatem.* — 2. *Fructus spirituales collecti.* — 3. *P. Szántó non satisfacit; prudens eruditusque contionator hungaricus requiritur.* — 4. *Etiam magistro quodam hungaro opus erit.* — 5. *Visitor aut novus provinciae praepositus quamprimum mittatur, nam multae gravesque res ordinandae.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi etc.

1. De successu collegii transylvanicci, tametsi non ita pridem R.P. Oliverio² et R.P.ti T.³ scripsi, tamen et praesentem occasionem

stra santa fede cattolica nel suo felice pontificato ». Ex ep. diei 4 maii 1581 (*Mon. Pol. Vat.* IV 634). Ad eandem P. is Odescalchi epistulam referuntur ea quae idem Nuntius in proxima ad Card. Secr. epistula scribebat: « Leggendo a Sua Maestà la lettera che mi scrisse il P. Odescalco di Transilvania alli 26 di febraro dellí grandi progressi che fanno li padri Giesuiti di Colosvar in quelle parti, et mostrandole come erano trascorsi fino in Ungaria, mi cascò in proposito de pregar Sua Maestà a volere fare un altro collegio in Varadino, città sua, et propagare quanto più si può la religione cattolica. Sua Maestà venne in tanta dolcezza del frutto di questa sua opera che mi disse: Certo lo voglio fare; et replicando io, se si contentava che lo scrivesse a Sua Santità, disse: Scrivetelo indubitatamente, et così questo con quello di Riga, Colosvar et Polozco seranno quattro propugnacoli della nostra santa fede, piantati in mezo de gli heretici et scismatici » *Mon. Pol. Vat.*.. IV 645.

¹ C. Acquaviva (1543-1615), italus, a die 19 febr. 1581 praepositus generalis S. I.; cf. *Introd. gen.* c. 2.

² O. Mannaerts (Manare, Manaraeus - 1523-1614), belga, post obitum Everar di Mercurian, praepositi gen. vicarius generalis; cf. *Synopsis S.I.* 630 et GILMONT, *Les écrits spirituels* 250 ss. Epistula data est die 26 dec. 1580; quam vide supra, doc. 49.

³ Est diei 28 febr. 1581 (cf. infra, doc. 71 § 1).

non putavi esse negligendam. Scholas aedificamus satis sumptuose. Nostrum etiam collegium in civitate accommodatur nostro istituto. ⁵ Speramus in Domino, quod circa festum Pentecostes hinc in civitatem commigrare et scholas aperire poterimus.

2. A Nativitate Domini usque ad Pascha audierunt nostri in diversis locis confessiones hominum circiter 1000. Reconciliati Ecclesiae haeretici ad 300; ex quibus nobiles aliquot fuere. In civitate ¹⁰ ad festum Corporis Christi communicarunt anno praeterito 43; ad festum Assumptionis B. Virginis 50; ad Natalem Domini 60; die Iovis sancto 53; die Paschae 140. Albae Iuliae communicarunt ad Pascha 100; in pago Sard quorumdam nobilium 100; in Bach ad 60; in Monostor ad 60. Confessiones generales auditae ad 50. Unus confessus est, qui commertium per biennium habebat cum daemon, a quo accipiebat pecunias et chyrographo se illi addixerat; sed post confessionem chyrographum daemon restituit, quod ipse statim combussit. ¹⁵

3. Haec parva quidem sunt, fateor, sed in hac natione prava atque perversa ⁴ minime contemnenda. Haeretici, qui ante prohibebant suos, ne contiones nostrorum audirent, iam illis permittunt audire et libere sibi vel nobis credere. Impletur itaque auditoribus templum nostrum et multi paulatim resipiscunt. Quod si prudentem et obedientem contionatorem haberemus, plures profecto iam essent ²⁰ catholici. Sed bonus P. Stephanus ⁵, toties serio admonitus, non tam se continet a maledictis et convitiis in haereticos in ipsa contione ⁶. Unde non paucos alienat a se et quodammodo repellit, et catholicos etiam offendit. Quare, si huic provinciae R.P.T. bene consultum esse cupit, mittat nobis quamprimum contionatorem ungarum eruditum, gravem, prudentem, obedientem et charitate plenum. Nam praeter P. Stephanum nullum habemus, qui in civitate contionari queat. Nam P. Matthias Tomanius nunc primum factus est sacerdos ⁷, nec multum videtur ad contiones idoneus. Duo alii sacerdotes novicii hic recepti ad probationem, sunt prorsus indocti ⁸. P. autem Lelesius ³⁰

⁵ civitate del. ad[aptatur]? || 11 communicarunt sup. || 34 novicii
in marg.

⁴ Cf. Deut. 32, 5.

⁵ St. Szántó S.I.

⁶ De eius hoc vitio cf. supra, doc. 37 § 3, doc. 41 § 1, doc. 49 § 2 et 5.

⁷ M. Thomány (c. 1548-89), collegii claudiopolitani minister. Sacerdos ordinatus est anno 1580 (cf. *Hist. Coll. Vienn.*, Wien, Öst. Nat. Bibl., Cod. 8367 26v).

⁸ P. Petrus Erdösi (Sylvanus) et P. Valentinus Ladó; cf. supra, doc. 3 adn. 12.

est Albae Iuliae una cum P. Georgio Tores⁹, et plures ungaros sacerdotes non habemus; et P. Georgius non habet talentum ad contionandum. Quare mittat nobis R.P.T., obsecro, vel P. Martinum Undonem¹⁰, qui fuit Romae, vel quod malim, P. Marcum¹¹, qui est
40 Viennae. Non deerit et P. Stephano quod agat, modo velit esse obediens; sed est valde difficilis in abneganda propria voluntate et iudicio.

4. Iusserat R.P. Generalis, bonae memoriae, Everhardus¹² etiam unum magistrum ungarum ex Austria ad nos mitti¹³; quod
45 nondum est factum. Eo autem, imo pluribus valde indigemus. Non enim alias hic magistros habemus, quam polonus et eos parum idoneos. Indigemus et aliis operariis. Nam praeter unum coadiutorem, nullum alium fratrem hic habemus. Sed speramus P. Provincialem, quicunque ille sit¹⁴, iussu R.P.tis T. nobis etiam de operariis brevi prospec-
50 turum. Bene nunc omnes valemus per Christi gratiam, nisi quod nudistertius P. Ludovicus Odescalcus in illum suum veterem morbum incidit; magno cum nostro dolore, quod hic medicis et medicinis prorsus careamus. Petemus tamen medicum a Principe, si opus erit. [31v]

55 5. Ego hisce aedificiis non parum distrahor; sed nihil factum fuisset, nisi ego istam curam, ita volente Principe, suscepisse¹⁵. Accepi iam a Principe ad aedifica taleros 800. Supersunt 200, quos ad festum Sancti Ioannis daturus est. Verum ex iis 700 iam fere expendi. Inde enim et scholas aedificamus et monasterium pene iam
60 collapsum reficimus. Quod si Deus Principis et Regis Poloniae vitam produxerit, speramus rem catholicam in hac regione magna incrementa habituram. Disputationes parabamus ad renovationem, dum scholae aperientur in civitate, quarum praeses futurus erat P. Lu-

⁹ Georgius Törös (c. 1544-1589); cf. MAH I 1017 et passim.

¹⁰ M. Undó (cf. supra, doc. 49 § 2 et adn. 2) qui, studiis Romae absolutis die 8 iunii 1581 litteras patentes a Praeposito Generali accepit ut in patriam reverteretur (*Hist. Soc. 61* 42r).

¹¹ Marcus Pitačić, croata, de cuius missione in Transylvaniam iam anno, praeterito agebatur et saepissime adhuc inferius agetur; cf. supra, doc. 6 § 1, doc. 13.

¹² Everardus Mercurian, praepositus generalis obiit die 1 aug. 1580; cf. *Synopsis S.I.* 616.

¹³ Cf. supra, doc. 49 § 2 et adn. 6.

¹⁴ Ioannes Paulus Campana (1540-1592), italicus, qui a mense octobri 1581 provinciae Poloniae praeerat; cf. infra, doc. 80 § 2; et SACCHINUS, *Hist. S.I.* P. V l. I n. 142 p. 25. De illo cf. etiam *Introd. gen.* c. 2.

¹⁵ Cf. supra, doc. 43.

dovicus; verum ecce is in morbum incidit. Parantur et alia: dialogus, oratio, carmen. Dominus nos adiuvet. Sumus enim pauci et nimis 65 occupati.

Obsecro te, mi R.P., per amorem Dei iubeas R.P. Provincialem Poloniae vel Visitatorem¹⁶ quamprimum huc ad nos advenire, ut omnia melius ordinentur. Erunt enim hic plurimae difficultates. Cum nullum hic sit aliud templum catholicum, nostri munera parochorum 70 necessario obire debebunt. Sepulturas catholici petunt in nostro templo, uti consueverant. Nos cum fuerimus in civitate, id non permittemus. Fons baptismalis in templo fortasse erit constituendus, funera deducenda et huiusmodi multa. In quibus, ut et necessitati huius loci et nostris Constitutionibus¹⁷, quoad eius fieri potest, consulatur, 75 homine prudenti et potestate praedito opus est. Item de fundationis incremento cum Principe et Rege tractandum est et multa id genus. Vellemeque, si fieri ullo modo possit, ut Provincialis vel Visitator huc ad nos primum veniret Cracovia et inde rebus hic bene cognitis et perceptis plenius de omnibus cum Rege Poloniae tractare et conferre 80 queat.

Bene valeat R.P.T. nostri in suis sanctis sacrificiis et orationibus memor. Colosmonostrae e Transsylvania, 12 aprilis. Anno Domini 1581.

Reverendae Paternitatis Vestrae

85

servus in Christo
Iacobus Vagrovicius

Inscriptio: [32v] Admodum reverendo in Christo Patri Nostro N¹⁸ generali praeposito Societatis Iesu.

78 vel Visitator *sup.*

¹⁶ Laurentius Maggio, assistens Italiae (de quo cf. MAH I passim), die 26 nov. 1579 visitator provinciae Poloniae renuntiatus est (*Hist. Soc.* 60 115r); qui die 9 maii 1580 iter Poloniam versus arripuit (*Germ.* 158 151r et 157r). Quae tamen visitatio ob mortem Patris Generalis (die primo aug. 1580) ad terminem deduci non potuit. P. Acquaviva, novus praepositus generalis die 8 iunii 1581 P. Ioannem B. Carminata, italum panormitanum, novum provinciae Poloniae visitatorem declaravit (*Hist. Soc.* 61 131r); de quo inferius saepe sermo recurret.

¹⁷ Cura animarum, paroeciis propria, in nostris ecclesiis, iuxta Constitutiones, non est assumenda; cf. *Constit.* P. IV c. 2 § 4; MI, *Const.* III 105.

¹⁸ Tempore scriptionis epistulae novi praepositi generalis nomen Patri Wujek nondum innotuit.

56

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
LITTERAE FUNDATIONIS COLLEGII CLAUDIOPOLITANI S.I.

Vilnae 12 maii 1581

Introductio

Prima collegii claudiopolitani fundatio facta est a Rege Stephano iam anno 1580, litteris 18 maii Vilnae datis (vide supra, doc. 34), antequam ad secundum bellum moschoviticum gerendum proficisceretur. Quae tamen fundatio ob redditum insufficientiam solum temporanea ab ipso Rege habebatur. Bello tandem confecto Rex his novis litteris collegium solide fundavit.

- TEXTUS: 1. Viennae (Wien), Ö. St. A., *Klosterakten*, Wien - Jesuiten, Professhaus, Urkunden 12 V 1581; originale scriptum in folio membrano, 775x545 mm. magnitudinis, olim cum sigillo pendentri (hodie dum iam perditum). In facie versa folii inscriptio: « Fundatio collegii Societatis Iesu claudiopolitani et academie eiusdem a serenissimo Stephano Rege, anno 1581 cum bonis Colosmonostor, Bacz, Jegene, Tiburtz, Caiantho, Bogartelke ».
2. Ibidem apographum authenticum.
 3. Ibidem, *Ungarische Urkunden* 12 V 1581, apographum.
 4. Ibidem, *Ungarn-Akten*, Specialia, fasc. 113, f. 6-13, apographum authenticum, transsumptum Pragae die 31 dec. 1603, rogatu P. is Petri Maggiori, V. Prov. Transylv. ex copia transumpta in conventu B. Mariae V. de Kolozsmonostor die 15 ian. 1602.
 5. Romae, ARSI, *Austr. 224 34r-7r*, apographum authenticum a requisitoribus conventus B. Mariae V. de Kolozsmonostor feria II proxima post dom. I Quadragesimae anni 1582, petente Iacobo Wujek S.I., rect. coll. claudiop., transsumptum.
 6. Budapest, M. Orsz. Levéltár, *Erd. Fisc. Lvt.*, Arm. XXII, fasc. 38 H 9v-13r, apographum Viennae 17 oct. 1730 transsumptum ex copia anni 1589, ab electo episcopo chanadiensi ac praeposito conventus de Lelesz, Paulo Szegedy exarata, petente P. Leonardo Ruben S.I., coll. claud. rectore.
 7. *Ibidem*, fasc. 94 H 91r-5r, apographum transsumptum a requisitoribus monasterii B. Mariae V. de Kolozsmonostor, petente P. Ioanne Rajcsányi, rectore coll. claudiop. anno 1719, ex apographo ab eisdem requisitoribus anno 1602 confecto, petente P. Petro Maggiori V. Prov. Transylvaniae.
 8. *Ibidem*, Bibliotheca Universitatis, *Collectio Kaprinaiana*, A. tom. VIII p. 63, apographum.

9. *Ibidem*, Orsz. Széchényi Könyvtár, *codex Széchényianus*, tom. XI, doc. 36 (cf. MILLER, *Catalogus Manuscriptorum...* I 547).

EDITIONES: Stephanus KAPRINAI, *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae I* (Vindobonae 1767) 41-5. — Carolus G. RUMY, *Monumenta Hungarica III* (Pest 1817) 273-84. — Daniel HENRICH, *Erinnerungen an Albrecht Huett* (Nagyszében 1847) 82-7. — VESZELY Károly, *Erdélyi egyháztörténelmi adatok* [Monumenta historica Ecclesiae in Transylvania] I (Kolozsvár 1860) 318-22. — Fridericus WEISER S.I., *Litterae authenticae, exhibentes origines scholarum Hungariae...* II (Colocae 1882) 137-41. — JAKAB Elek, *Oklevélkár Kolozsvár történetéhez* [Diplomaticum ad civitatis Kolozsvár historiam illustrandam] II (Budapest 1888) 128-31. — ERDÉLYI Károly, *A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári római kath. főgimnázium értesítője 1897-98* (ex parte). — VERESS, *Epistolae I* 127-32. — JAKAB Elek, *Kolozsvár története* [Historia civitatis Kolozsvár] II 269-72 (versio hungarica).

SCRIPTORES: « Uj Magyar Múzeum » 1855 I 386-9 (KEMÉNY József). — *A kolozsvári római kath. nyilvános teljes gimnázium Évkönyvei 1856-57 VI* (VASS József). — MÁRKI Sándor, *A kolozsvári magyar királyi Ferencz József tudományegyetem története és statisztikája* [Historia et statistica universitatis claudiopolitanae] (1896) 4-6. — « Erdélyi Múzeum » 1906 p. 180 (VERESS Endre).

SUMMARIUM: 1. *Transylvania, in re religiosa et litteraria adeo collapsa, adiuvanda est.* — 2. *Hanc ob rationem vocati patres S.I.* — 3. *Collegium et academia Claudiopoli fundatur.* — 4. *Ad socios collegii sustendandos monasterium atque nonnullae possessiones collegio conferuntur.* — 5. *Clausulae iuridicae.*

Nos Stephanus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitia, Kioviae, Volinia, Podlachiae Livoniaeque etc. dominus, nec non Transsilvaniae princeps, ad perpetuam rerum temporumque memoriam, universis et singulis, quorum interest et intererit in posterum, harum notitiam habituris, 5 haec significamus:

1. Duo sunt, in quibus principis munus potissimum consistit: quorum alterum est, ut cultus divinus verus et germanus inter suos retineatur, qui hominis praecipuus statuitur finis; alterum, ut cuique ius suum reddatur, quod civilis vitae fundamentum iudicatur. In 10 utroque ab initio regiminis nostri in Transsilvania etiam praestare aliquid conati sumus; in primis autem in depellendis religionis erroribus, quibus illa provincia, divino munere nobis oblata, implicata est. Quibus in rebus nulla praestantior ratio se nobis obtulit, quam ut exemplo caeterorum principum doctos viros, pietate ac vitae commendatione insignes, in Transsilvaniam accerseremus, quorum doctrina

et piis institutis vera pietas in suam antiquam possessionem restitueretur, et sacrarum litterarum atque humanitatis studiis iuvenes instructi, alii ad tractandas res sacras, alii ad civilitatis studia aptiores redderentur. Quarum quidem rerum caussa nostrae gentis homines longissimas peregrinationes magno sumptu suscipere sunt coacti, cum neque in Transsilvania, neque in ipsa Hungaria collegia aut académiae ulla habentur. Imo saepe permultis praeclaris ingenii alio ob sumptuum inopiam proficisci non licet rebus Hungariae, turcica potentia aucta, vehementer afflictis. Hinc, intermissis honestis litteris inter homines militari scientiae deditos, etiam pietatis studia refixerunt, et omnis vitae elegantia sublata est.

2. Quamobrem, ut et Deo et hominibus vixisse atque adeo de posteritate benemeriti videremur, ex certa scientia et multa delibera ratione nostra cum beatissimo in Christo patre et domino, domino Gregorio papa XIII, pontifice maximo, et illustrissimo principe domino Christophoro Bathori de Somlyo, vaivoda regni Transsilvaniae et Siculorum comite etc., fratre nostro carissimo communicato consilio, scriptis praeterea ad venerabilem Patrem Laurentium Magum, sae crae theologiae doctorem, provinciale Societatis Iesu per Bohemiam et Austriam, litteris¹, visum est Claudiopoli, alias Coloswar, Transsilvaniae urbe, in provinciae limine sita et hominum aditu ex Hungaria, Polonia aliisque locis frequenti collegium Societatis Iesu instituere. Qua de familia Societatis Iesu eo potissimum nomine suscepta nobis est cogitatio, quod testatum iam illa apud omnes fere populos christianos fecerit de suo praeclaro utilique in Ecclesia et republica instituto et munere, quo ex praescripto ordinis sui tam bonis humanioribusque litteris ac disciplinis omnibus, quam moribus bonis iuuentum imbuere et erudire, et tam in ecclesia quam scholis piis ministeriis, studiisque, quibus assiduo eius Societatis patres incumbere debent, ingeniorum cultui ac animarum saluti studere tenentur. Ac ne huius consilii fructus subditis nostris transsilvanicis caeterisque vicinis locis diutius deberetur, nihil nobis prius putavimus quam ut vel ad ipsum bellum abhinc biennium procincti et iam Vilna urbe nostra relicta versus Polociam cum exercitu nostro profecti, venerabilem olim Patrem Franciscum Sunyerum, per regnum nostrum Poloniae Societatis Iesu provinciale², in castra nostra evocaremus, et cum eo

¹ Laurentius Maggio S.I. provinciae Austriae praefuit annis 1566-78, annis 1578-80 collegii viennensis rector exstitit; anno autem 1581 in congregatione generali assistens pro Italia electus est (cf. MAH I 15*). Epistulas Stephani Báthory ad eum, quibus Societatem in Transylvaniam invitabat; vide in MAH I doc. 179 189 et 217.

² P. Sunyer obiit die 24 oct. 1580 Braunsberga (Hist. Soc. 42 105v).

de mittendis sumptu nostro in Transsilvaniam ex Societate Iesu aliquot doctis viris ageremus. Quod ipse pro suo studio erga rempublicam christianam non modo promovendum suscepit, sed etiam se aliquos ex Societate in Transsilvaniam deducturum recepit. Quam quidem voluntatem nostram paulo post (dum nos, obsessa arce polocensi, in ea recuperanda a Mosco, hoste nostro magnique ducatus nostri Lituaniae, laboraremus) deductis duodecim vel eo amplius ad docendum interioris doctrinae et pietatis viris, qui in vinea Domini cum fructu operarentur, perfecit, minime longinquitate itineris, multo minus vario discrimine, cui homines interdum peregrinantes sunt obnoxii, deterritus³.

3. Quare nos, respectu et caussa istius muneris praedictae Societatis Iesu, quod ex ordinis sui legibus et institutis cum litteris disciplinisque tradendis, tum pietatis, religionis ac bonorum morum propagatione ab ea praestari debet, pro nostra in religionem, humaniores litteras et ipsam provinciam nostram Transsilvaniae, cuius saluti, utilitati, humanitati ac ornamentis consulere hac in re voluimus, ex certa scientia nostra, animoque bene deliberato et maturo consilio, in Iesu Christi Domini nostri sacro nomine, in civitate nostra claudiopolitana, alias Coloswar nuncupata, collegium Societatis Iesu fundamus, facimus, instituimus, ordinamus et erigimus, et bonis redditibusque infrascriptis afficimus. Quam fundationem perpetuis futuris temporibus et in omne aevum valere volumus, attribuentes praedictae Societati Iesu, accedente autoritate apostolica, monasterium desertum, olim ordinis Franciscanorum fratrum, in platea Farkas ucza muro civitatis contiguum, cum templo, hortis, areis, turribus atque adeo locis omnibus circumiacentibus iuxta moenia civitatis, in quorum usu ac possessione praedicti fratres Franciscani antiquitus fuerunt; praeterea domum proximam, in qua olim religiosae virgines habitabant⁴, ut in ea schola aedificaretur, cum omnibus rebus ad eam quomodounque pertinentibus, liberantes eadem loca et ipsam Societatem Iesu ab omni iurisdictione, onere et servitute civili, caussarum omnium saecularium et earum, quae fori ecclesiastici non erunt, notiōnem tantum illustrissimo praedicto fratri nostro carissimo reliquisque successoribus nostris reservantes.

Ut vero isti collegio a nobis, ut supra dictum est, instituto nihil ad iura, ornamenta, praeeminentias, ad consuetudinem reliquarum in orbe christiano academiarum, desit, ex regia nostra singulari gra-

³ Quae anno 1579 acciderunt; cf. MAH I doc. 327 328 341 348 et 359.

⁴ Cf. supra, doc. 8 § 5 adn. 9.

tia, vigore praesentium, statuimus et decernimus ut qui in humanioribus litteris, hebraeis, graecis et latinis cum laude versatus fuerit, et postea ad alterutrius facultatum sive theologiae, sive philosophiae fastigium, argumentis prius doctrinae suae editis iudicio collegii,
 95 pervenire voluerit, ad gradus et baccalaureatus et magisterii et doctoratus promoveri possit. Quae quidem promotio tantumdem iuris, dignitatis, praeeminentiae, ornamenti habeat, quantum istiusmodi promotiones in Italiae, Galliae, Hispaniae et Germaniae academiis de iure et consuetudine habere solent et possunt. Quod ut auctoritate
 100 Pontificis Maximi sanciatur et privilegia iustae universitatis hoc collegium omni ex parte obtineat, apud Sedem Apostolicam contende-
 mus⁵.

4. Pro Societatis autem eiusmodi sustentatione abbatiam Beatisimae Virginis Mariae de Colosmonostra⁶ cum antiquo pago, qui pene
 105 coniunctus est suburbio civitatis praefatae Coloswar, et aliis totalibus et integris possessionibus Bacz, Jegenye, Tiburcz, Kajantho et Bogartelke⁷ in comitatu colosiensi existentibus, habitis (quae cuncta bona abbatiae praescriptae post novissimum redditum in regnum Transsilvaniae serenissimae olim dominae Isabellae reginae Ungariae,
 110 et filii sui serenissimi quondam principis domini Ioannis secundi, electi regis Ungariae, felicium recordationum, in comitiis generalibus ad festum Beatae Catherinae virginis, anno Domini millesimo quingen-
 tesimo quinquagesimo sexto in civitate Coloswar celebratis, una cum aliarum ecclesiarum transsilvanicarum bonis, consensu omnium sta-
 115 tuum et ordinum eiusdem regni Transsilvaniae, ad publicum fisci usum applicata et redacta; hincque ad dispositionem et facultatem serenissimae dictae reginae Isabellae et filii eiusdem, domini Ioannis secundi, praefati electi regis Ungariae translata fuere; denique consequenti tempore, ex gratia et liberalitate, ab eodem Ioanne rege,
 120 iure perpetuo, ad magnificum quondam Franciscum Forgacz de Gy-
 mes⁸ pervenere; eo vero in Italia, nullis relictis liberis, defuncto, cum ad fiscum publicum iterum recidissent, postea ex commemoratis possessionibus tres totales et integrae, nimirum Tiburcz, Kajantho

⁵ In litteris primae fundationis collegii (18 maii 1580) sequitur paragraphus quae in nostro documento omissa est; quam vide supra, doc. 34 § 5.

⁶ De qua abbatia cf. MAH 836 adn. 1.

⁷ De harum possessionum annuis redditibus P. Wujek optimam relationem confecit anno 1580; quam videsis supra, doc. 51.

⁸ Episcopus varadinensis 1560-68 (GULIK-EUBEL III 347); de quo cf. BÁRTFAI SZABÓ L., *Ghymesí Forgách Ferenc (1535-77)*. Budapest 1904.

et Bogartelke, excellenti Georgio Blandratae ⁹, doctori medico nostro 125
 pro suis in nos praestitis fidelibus serviciis iure perpetuo collatae;
 porro per eum Georgium Blandrata eadem tres praefatae posses-
 siones, consensu nostro, summa quinque millium florenorum, fidelibus
 nostris magnificis Alexandro Kendy de Lona ¹⁰ et Wolffango Banfy
 Lossonczy ¹¹ venditae; ac postremum propriis nostris sumptibus, 130
 dinumerata ac soluta eadem quinque millium florenorum commemo-
 ratis Alexandro Kendy et Wolffango Banfy summa, recuperatae, ei-
 demque monasterio de Colosmonostra restitutae sunt) ¹², simul cum
 cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet ara-
 bilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foeneticis, silvis, 135
 nemoribus, montibus, vallibus, alpibus, vineis, hortis, vinearumque
 promontoriis, aquis, flaviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursi-
 bus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet uti-
 litatum et pertinentiarum suarum integritatibus; item decimis, tam 140
 vinorum quam frumenti, tritici, hordei, avenae, siliginis, lini, canabi
 et aliarum frugum atque leguminum terra nascentium, aliisque rebus
 omnibus, quo vis nominis vocabulo vocitatis, ad eandem praedictam
 abbatiam possessionesque praescriptas de iure et ab antiquo spectan-
 tibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis et antiquis limiti-
 bus existentibus, commemorato collegio Societatis Iesu dedimus, 145
 donavimus et contulimus: quemadmodum vigore praesentium damus,
 donamus et conferimus cum omni iure et dominio ac proprietate per-
 petuo irrevocabiliter et in omne aevum possessionemque earum in
 effectu realem praesentibus hisce litteris damus atque concedimus;
 tribuentes illis plenariam potestatem administrandi et utilitates eorum 150
 omnium percipiendi et in usus ipsorum beneplacitos secundum nor-
 mam et consuetudinem instituti illorum convertendi. Denique san-
 cimus, ut collegium et subditi ad ipsum pertinentes ab omnibus con-
 tributionibus et oneribus tam ordinariis quam extraordinariis sint
 immunes et exempti, exceptis iis, quae publico scito seu laudo in 155
 generalibus comitiis in communi reipublicae caussa decernuntur.
 Ad haec, quo tanto magis rebus divinis ac litteris vacare possit, de-
 cernimus ut omnes eius collegii caussae, quae illi cum nobilitate, aut
 quibusvis aliis, ratione bonorum intercedere poterunt, per nostrum

⁹ G. Blandrata (Biandrata) 1515-88, italus, qui ab anno 1563 Ioannis Sigismundi, principis Transylvaniae, deinde Christophori et Sigismundi Báthory medicus exstitit; cf. MAH I doc. 190 et passim.

¹⁰ Alexander Kendy, obiit anno 1594; cf. RéVAl XI 458 et NAGY VI 201 et 544.

¹¹ V. Bánfi (Bánffy) Losonczi; cf. NAGY XIII 68.

¹² Haec pars historica, uncinis clausa, in litteris primae fundationis desidera-
 tur; cf. supra, doc. 34.

160 aut successorum nostrorum caussarum directorem in iudiciis defendantur.

5. Postremo omnia et singula praemissa, rata, firma et inconclusa perpetuo haberi et observari debere, verbo nostro regio pollicemur. Simul etiam requirimus illustrissimum dominum fratrem praedictum
 165 nostrum carissimum, caeterosque successores nostros, ut hanc praesentem fundationem nostram, cum collatione universa, fideliter et diligenter manuteneant et observent, totique pro Christi gloria et eius ovium utilitate in hoc sint, ut ea in omnibus effectum sortiatur temporibus universis, non obstantibus in praedictis omnibus aliquibus
 170 legibus, constitutionibus, decretis, statutis, consuetudinibus et aliis quibuscumque in contrarium facientibus. Quibus omnibus et singulis, in quantum praesenti nostrae fundationi, constitutioni et erectioni obstant seu obstare in futurum possent, derogamus et derogatum esse volumus per litteras hasce nostras praesentes. In quorum omnium
 175 fidem diploma hoc nostrum manu nostra subscrisimus et sigillo nostro, quo in rebus transsilvanicis utimur, pendenti mandavimus sigillari.

Datum per manus magnifici fidelis nobis sincere dilecti Martini Berzevicei¹³ equitis et nostri per Transsilvaniam cancellarii ac capitanei Stargardiensis, in arce nostra regia vilnensi, duodecima die mensis maii, anno Domini millesimo quingentesimo octagesimo primo, regni vero nostri quinto.

Stephanus Rex

Martinus Berzeviceius
per Transilvaniam cancellarius.

57

P. MATTHIAS THOMÁNY S.I.¹
SOCIIS PROVINCIAE AUSTRIAEC S.I.

Claudiopoli 22 maii 1581 — [Viennam]

Introductio

Auctor, ex cuius epistula haec quae sequuntur, excerpta sunt, non nominatur in documento. Eum vero fuisse Patrem Thomány, his innixis rationibus nobis persuademos. Optimo enim iure auctor inter eos qui re-

¹³ De quo cf. DIVÉKY, *Les hongrois en Pologne...*; in É. Batory 116-120 et VERESS, *Berzeviczy Márton erdélyi kancellár* [M.B. cancellarius Transylvaniae] (1538-1596). Budapest 1911.

¹ Cf. supra, doc. 55 § 3 et adn. 7.

center ex provincia Austriae in Transylvaniam missi sunt, quaerendus est. Hi vero fuerunt P. Törös et P. Thomány (de quibus cf. supra, doc. 55 § 3 adn. 7 et 9). Cum autem auctor epistulae eo tempore quo scribebat, Claudiopoli commoraretur (cf. § 2), P. vero Törös eodem tempore una cum P. Leleszi Albae Iuliae esset, epistulae auctor haud dubie P. Thomány censendus est, qui in collegio claudiopolitano oeconomi munere fungebatur.

TEXTUS: *Germ. 159 41r-2v.* In fol. 42v haec Patris Blyssem, praepositi provinciae Austriae inscriptio legitur: «*Excerpta ex literis cuiusdam patris Societatis Iesu ex Transsilvania in Austriam 22 maii 1581 datis*».

SUMMARIUM: 1. *Haud pauci haereticorum ad Ecclesiam redire desiderant.* — 2. *De comitiis regni Claudiopoli celebratis.* — 3. *In quibus haeretici acerrime contra S. I. declamarunt.* — 4. *Nullus tamen eorum, licet ad publicam cum nostris disputationem invitati, die designato comparuit.* — 5. *Principis una cum filio et regni proceribus adjuit scholasticis sollemnitatibus.* — 6. *Nonnulla de Georgio Blandrata, haeresiarcha.*

Excerpta quaedam ex literis cuiusdam Patris S.I. ex Transylvania in Austriam 22 maii 1581 datis.

1. Est hoc regnum, ut iam vobis ex magna parte notum est, in varias et admodum multiplices, pugnantissimas, absurdissimas et pestiferas admodum haereses distractum. Magna copia ministrorum 5 sathanae, qui omnes uno animo Ecclesiam Dei oppugnant, licet in credendo ac docendo de fidei articulis plus quam credi potest, dissentiant. Populus quo se vertat, nescit, titubat, hallucinatur. Nunc hoc, nunc illud arripit, prout arundines a vento agitatae ². Postquam enim semel viam veritatis dereliquerunt, non conquiescit animus in via 10 peccatorum et in invia solitudine errorum. Quocunque nostri se conferunt, suscipiuntur, audiuntur a plerisque libenter, et ut antiqua religio rursus revocetur, magnis suspiriis expetunt. Saturati sunt certe iam porcorum siliquis, et vehementer cupiunt ad patrem redire ³. Mittunt ad nos variis ex locis viri nobiles, pagi item expetentes aliquem ex nostris, ut vel semel in mense sana doctrina refici possint. Sed ob paucitatem compati magno cum dolore cordis nostri huiusmodi auxilium ferre non possumus. Sed quoniam loquendi hisce de rebus finis non est, de his solum quae his temporibus apud nos acta sunt, vobis quam brevissime potero, referam. 15 20

³ nobis ms. || 12 suspiciuntur ms.

² Cf. Mt. 11, 7.

³ Cf. Lc. 15, 16-18.

2. Indicta fuere hic comitia, Claudiopoli scilicet, ad primam maii; quo tempore et nos ex suburbano nostri Monostor in civitatem migrare caepimus⁴. Ultima aprilis Princeps noster Claudiopolim venit. Prima maii Sigismundum⁵, filiolum suum (de cuius successione in principatum in comitiis agendum fuit) qui a nostris instruitur, in templum nostrum misit; qui per concionem et sacrum ibidem fuit, et exceptus salutatusque a pueris aliquot vario carmine; idque parenti gratissimum fuit, qui ob varias comitiorum occupationes tunc adesse non potuit.
- 30 3. Prima comitiorum die, secunda maii, Superintendens novorum arianorum seu anabaptistarum⁶, vel quo nomine appellem homines novae sectae, nescio, acerrime coram toto regno contra nos declamavit, obtestans illos, per salutem et conscientias illorum, ut provideant ne brevi tota illorum religio corruat (quod utinam quamprimum fiat);
- 35 nam ad iesuitas, inquit, paulatim quam plurimos confluere, eosque non solum in scholis docendo, sed etiam variis in locis concionando nihil omittere, quin superstitionem papisticam denuo invehant. Eadem fuit et alterius calvinistarum Superintendentis oratio contra nos, qui et Superintendentem arianorum (quamvis [41v] alias hostem
- 40 suum capitalem) fratrem appellavit. Qui plebis animum non parum commoverant. Dominus tamen interim quosdam excitavit nobiles haereticos, qui nostram causam egregie ibidem tutati sunt.

Nos autem ecce sequenti die ex consilio illustrissimi Principis theses nostras iam excussas de Verbo Dei illis offerimus et simul catalogos lectionum Cracoviae excusso⁷. Tanto magis furere illi, et

38 *prius* superintendem

⁴ Cf. supra, doc. 55 § 1.

⁵ Sigismundus Báthory (1572-1613); cf. supra, doc. 42 § 7.

⁶ Demetrius Hunyadi (+ 6 VII 1592; cf. VERESS, *Carrillo* II 71-72).

⁷ « Theses de puro et expresso Dei verbo tam scriptis quam viva voce tradito; et pari utriusque autoritate, necessitate, utilitate ac fine. — Ad disputandum publice proposita cum Claudiopoli in Transylvania novum gymnasium Societatis Iesu aperiretur. Anno Domini 1581... Claudiopoli ». Unicum huius scripti exemplar in archivo gymnasii arianorum in civitate Székelykeresztr (Transsylvania) exstitisse asserit VERESS, *Epistolae* I 137-8, ubi etiam imago luce depicta harum thesim conspici possunt. Cf. ESTREICHER, *Bibliografia Polska* XXXIII p. 400 — Ad has Theses nostrorum innovatae religionis pastores responsum dederunt hoc scripto: Petrus LASKAI Monedula (Csókás). *Theorematum de puro et expresso Dei verbo... a novis societatis Iudei monachis propositorum examen et refutatio...* Genevae 1584 (SZABÓ III-1 p. 211 n. 729). — Catalogus lectionum nobis non innotuit. Catalogum auctorum et lectionum

acceptis thesibus, rursus in publico consessu comitiorum nos turbatores pacis et quietis publice appellare et nostras theses illis ostendere et ipsos a nobis in disputationem provocare et opem regni contra nos ardenter implorare incipiunt. Excepti tamen illi interim sunt a nonnullis uti digni fuerunt, cum illis insultarent, quod toties optare dicebant, ut nobiscum disputando configerent; en iam optimam esse oblatam occasionem. Si ergo suae causae fiderent, nobiscum disputarent. Illi adacti tandem urgentibus nobilibus, pollicentur se disputaturos, sed si ad eos veniremus et ungarice loqui vellemus, ut scilicet sutores sartoresque essent causae iudices.

50

55

4. Verum nos nostro more theses affiximus, nonumque diem maii publice disputationi indiximus. Sinistri et pseudodoctores haereticorum, quamvis a Principe ut disputationi interessent, moniti fuissent, tamen eorum nullus comparuit, unico, quod sciamus, excepto, qui nescio quo in angulo ita se abdiderat, ut etiam quaesitus reperiri non posset. Ante hanc disputationem habita est oratio omnino diserta de honestate et utilitate scientiarum et facili modo eas acquirendi. Deinde ventum ad disputationem, ubi nostri, ex Principis consilio, publice questi sunt de mendacibus et calumniis sinistrorum haereticorum contra nos, quasi defugissemus disputationes coram toto regno, et a Principe petiissemus, ut non permetteret publicam cum illis inire concertationem. Id enim manifestum falsum esse, nosque paratos esse, si opus sit, non solum coram toto regno, sed etiam coram toto mundo fidem catholicam et profiteri et pro virili nostra defendere. Itaque vocati sunt bis terve adversarii publice e suggestu ut prodirent quicunque vellent theses nostras oppugnare. Cum autem nemo compareret, disputarunt duo ex nostris ⁸ exercitii gratia. Sed ita, ut plurimi dicerent, nunquam haereticos illos ausuros [42r] nobiscum congregidi.

60

65

70

quae exeunte anno 1579 in scholis S.I. de Kolozsmonostor legebantur, vide in MAH I 1001-03.

⁸ In fronte thesium typis expressarum legitur: «Defendentur a Ioanne Puschio Societatis Iesu, praeside Wolfgango Schreckio, theologo eiusdem Societatis Iesu». In catalogo collegii vilnensis anni 1587 invenitur quidam «P. Ioannes Pusz, natus Cracoviae in minori Polonia, annorum 32, valetudinis valde debilis; ingressus Societatem 18 apr. 1573. Studuit ante ingressum literis humanioribus, dialecticae et rhetoricae. Post ingressum audivit rhetoricae et cursum philosophiae, audit modo theologiam. Docuit in Donato medio anno, in syntaxi tantumdem. Fuit concionator germanicus in Transylvania medio anno...» *Pol. 7 II 50v.* Concionatus est Claudiopoli exeunte anno 1579 et ineunte anno 1580 (cf. MAH I 1007 adn. 17 et supra, doc. 3 § 13) antequam P. Schreck Roma in Transylvaniam pervenisset. — De P. Schreck cf. supra, doc. 17.

5. Adfuit disputationi Princeps cum filio et regni proceribus omnibus, uno Stephano Bathoreo iuniore excepto ⁹, qui iam discesserat e comitiis. A prandio habitus est dialogus in theatro elegans, cui similiter Princeps cum suis omnibus adfuit, filio scilicet et provincialibus. Actio vero ita omnibus placuit, ut palam dicerent: Si ita pergent iesuitae sicuti coeperunt, brevi totum regnum ad ipsos confluet. Mox nobis filios suos certatim commendare caeperunt, etiam haereticissimi. Legati civitatum saxonicarum reliquie nobiles quamplurimi theses et catalogum lectionum a nobis, ut ad suos ferrent, dari postularunt, illisque satisfactum est. Iamque haeretici, qui nos antea diris execrationibus orco mandabant, nostrum studium in erudienda iuventute modumque omnem procedendi summe commendant et laudibus in caelum evehunt. Itaque quanto magis sathanas opus Dei impedit conabatur, tanto magis ipse confusus est, et nunc primum in Transylvania ad maximos spirituales fructus porta videtur aperta.

6. Blandrata ¹⁰ quis sit, audivistis. Is nos miro favore externo saltem persequitur. Infirmum nostrum ¹¹ summa cura et diligentia singulis fere diebus, dum Princeps hic moratur, invisit, operamque suam in omnibus diligentem se praestaturum nobis pollicitus est. Persona est mirabilis: videtur aliquem ex Aegipti sultanis vel Mamalucorum principibus referre. Vir grandaevus, prolixa barba cana, statura procerus et longa facie, nasoque ad personam magno, satis scilicet accommodato. Pagos, quos ipse non ita pridem possidebat tres, non aegre tulit nobis dari ¹². Dati igitur sunt his comitiis, ut iam ex ipsorum proventibus tantum habeamus, unde insigne collegium ali commode possit.

75 Bathareo *ms.* || 84 orco mandabant *corr. ex. orcienda dabant*
|| 93-6 Persona... accommodato *parenthesibus verisimiliter Romae inclusa.*

⁹ Stephanus Báthory iunior, nepos Regis Poloniae, de quo cf. MAH I 570.

¹⁰ De Georgio Blandrata, italo, medico Principis, cf. supra, doc. 56 § 4 et adn. 9.

¹¹ Ludovicum Odescalchi qui a die decima aprilis ex paralysi graviter decumbebat; cf. supra doc. 55 § 5.

¹² Agitur de tribus collegii possessionibus: Tiborc, Kajántó et Bogártelke; cf. supra, doc. 56 § 4 et adn. 9.

58

IOANNES ANDREAS CALIGARI NUNT. AP. IN POL.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Vilna 27 maii 1581 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. Pol.* 18 140r-2v (*prius* 155-8) originale.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* IV 652-56.

SUMMARIUM: 1. *Sigismundus Báthory in Transylvaniae principem electus est.* — 2. *Rex ostendit epistulam P. is Wujek de novis ex Transylvania.*

[140r]... 1. Alli 21 di questo arrivò nova al Re che Sigismondo suo nipote¹, figliuolo del Principe di Transilvania², fanciullo di nove anni et d'indole mirabile, nei comitii generali di quella provincia, con consenso universale di tutti gli ordini senza *discrepantia* di niuno, era stato eletto principe et desegnato successore al padre. La quale cosa ral- 5 legrò molto S.M.tà et a me ancora dette non picciola consolatione per rispetto della religione cattolica che davero è favorita da quel Principe, che alleva questo figliuolo sotto la disciplina dell'i padri giesuiti. Questo è il negotio che vennero a trattare a Varsovia nelli comitii passati gli ambasciatori di Transilvania. Io ho scritto al Principe³ et fatta la 10 debita congratulatione per complimento... [141r]...

2. La M.tà del Re mi ha mostrato una lettera del P. Vangrovetio, rettore di Colosvar, scritta alli 11 di maggio⁴, nella quale si dichiara che già il Principe ha applicato tre altre ville che il Re ha- 15 vea promesso a quel collegio⁵; che li padri erano passati di Colosmonostra ad habitare la città di Colosvar. Haveano aperti li studii, fatto una disputa con un dialogo et distributione di premii per eccitare li scolari in presentia del Principe et con tanto favore della maggior parte del populo che molti heretici si erano offerti di mandare li 20 loro figliuoli a quelle scole⁶. Non mancavano però contradditioni dei ministri, ma la bontà et prudenza del Principe superava ogni difficoltà ...

¹ Sigismundus Báthory; cf. supra, doc. 57 § 2 et adn. 5.

² Christophorus Báthory; cf. supra, doc. 1 adn. 2.

³ Eo ipso die quo haec epistula dabatur, i. e. die 27 maii, Princeps e vita cessit; cf. infra, doc. 59 § 1.

⁴ Quae tamen epistula solum hac in forma ad nos usque pervenit.

⁵ Agitur de possessionibus collegii: Kajántó, Tiborc et Bogártelke, quas olim abbatia de Kolozsmonostor possedebat; deinde alienatae, sed a Rege Stephano propriis sumptibus redemptae et novo S.I. collegio donatae sunt; cf. supra, doc. 56 § 4.

⁶ Cf. supra, doc. 57 § 5.

P. IOANNES LELESZI S.I.
STEPHANO BÁTHORY REGI POLONIAE

Albae Iuliae 28 maii 1581

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 18 145r-6v (*prius* 162-4), apographum a Nuntio Romam missum; cf. *Mon. Pol. Vat.* IV 696.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 133-35.

SUMMARIUM: 1. *De pia morte principis Christophori Báthory.* — 2. *De educatione huius filii.* — 3. *Societas etiam Albae Iuliae confirmanda.* — 4. *Curet ut templum in Marosvásárhely catholicis restituatur.*

Serenissime Rex

1. Minime mirum S.R.M.ti videri debet, si ego etiam ex nomine ignotus S.tem T. literis compellem. Novi enim S.tis T. animum erga fratrem suum charissimum Ill. Christophorum et Societatem nostram 5 benevolum. De pio, felici ac sancto fratribus S.tis T. ex hoc mundo exitu quid scribam, nescio. Quicquid enim dixero, minus erit quam quod ipse oculis conspexi, et cuius pars magna, licet indignus, fui. Pridie Corporis Christi¹, evocatus infirmum adieram, cum ecce arc-tissime me complexus obtestabatur, ne eum desererem, sed morien- 10 ti etiam adessem. Nunquam ego hominem vidi avidiorem rerum spi-ritualium ac piorum colloquiorum. Ex illo enim tempore noctes at-que dies lateri eius affixus, animum verbo Dei insatiabilem Scriptu-rarum lectione, commentationibusque sacris exsaturare non potui. Ubi paululum aliquid de sermone intermisimus, mox ad orationem 15 conversi sumus. Psalmos quosdam selectos ac praeterea orationes quasdam elegantissimas proprio marte dixit animo ita contrito, ut ipse lachrymis vix temperare potuerim. Molestissime tulit, si inter-ventu aliquorum nostra colloquia turbata sensit, ac statim ipse, unde digressi fueramus, sermonem revocavit. Nunquam ex eius ore con- 20 vitium, nunquam impatientiae signum vel levissimum auditum est. Nocte media, quae festum Corporis Christi insecuta est, turbari ratio caepit. Die Veneris nunquam, fere vel ad exiguum tempus, ea ad li-bitum uti potuit, cum tamen sacris colloquiis, orationibus ac piis

¹ Festum SS. Corporis Christi anno 1581 celebrabatur die 25 maii.

meditationibus se exercere interim et optaverit et nunquam intermisserit. Nox superveniens vires adeo omnes illi et sensum ademit, ut 25 lucem polliceri non auderemus. Saepius illum excitavi, oravimus. Mox rursus cedens morbo et oppressus, perpetuos tamen hymnos, omnibus audientibus, cecinit continue. Duravit haec res usque ad horam diei sequentis² undecimam. Quo tempore dicta oratione Dominica, linguam, oculos et sensum omnem amisit; atque ita, diu palpitante corde, tandem expiravit in Domino³.

2. Filium suum unicum quem habet⁴, soli R.M.ti V. concredidit. Ego sane hactenus domi meae catholice illum aeducavi. Deinceps inter tot hostes quid ego faciam, nisi se M. V. interposuerit, nescio⁵. Audientibus omnibus palam dixit, se nulli praecipuam eius curam committere 35 velle, praeterquam M.ti V. [145v] Flens ante mortem rursum interim mihi commendavit, et mihi certum est me prius occumbere velle, antequam eius curam deponam et cuiquam fidei committam, sine mandato M.tis V. Disertis verbis interrogavi, an vellet filium catholice educari, immo vero, ait. Tum ego: eritne contenta Celsitudo V. si Ser.mus 40 Poloniarum Rex eum ad se deferri iusserit atque ibi institui catholice curaverit? Lubenter, inquit, annuo. Hoc ergo est, quod primum a M.te V. requiro, puerum videlicet, iam in principem electum, catholice sive hic sive apud se educari curet. Movebunt, scio, isti omnem lapidem. Fingent se in partes omnes, sed M.V. nihil illis concedat, et 45 conticescent. Iuratus affirmo, si modo deliberatam M.tis V. intellexerim voluntatem, nulla est res quam non regnum libenter perficiet. Iam his duobus annis in rebus admodum ipsis contrariis expertus

26 polliceri *p. corr.* || 34 nescio *sup.* || 37 et *del.* illorum; *sup. alia m.*
cuiquam || 47 voluntatem *sup.*

² Id est die 27 maii.

³ Nuntius in Polonia de morte Principis Transylvaniae his verbis Cardinalem Secretarium certiores faciebat: « Hieri venne la nova della morte del Principe di Transylvania che è stata udita con grande sentimento dal Re, imperoché si amavano questi due fratelli insieme con modo straordinario. Tuttavia, perché il nipote poco avanti fu eletto principe, et l'ombra et nome del Re mette spavento a tutti li cervelli inquieti, si crede non si causerà disturbo niuno. Più ce ne dovemo dolere noi perché quel Principe favoriva le cose della religione catholica mirabilmente; et hora per la tenera età del figliuolo, et perché li governatori suoi seranno per forza tutti heretici, dovemo stare in qualche sospetto... » Ex ep. diei 10 iunii 1581; *Mon. Pol. Vat.* IV 667; cf. *ib.* etiam p. 669 et 696.

⁴ Sigismundus Báthory; cf. supra, doc. 57 § 1.

⁵ Responsum Regis vide inferius, doc. 63.

sum, eaque M.ti V. perscribere possem de augmento et profectu religionis catholicae, quem fecimus Deo iuvante, si rationem occupacionis M.tis V. non haberem.

3. Alterum est de Societate nostra in hoc regno confirmanda, cuius utilitatis et fructus non est quod persequar, cum antea M.V. illis impulsa in hoc regnum introduxerit. Erat voluntatis Cel.nis S. Albae quoque nomine suo non minimum genus collegiorum facere et fundare. Locum delegerat, M.ti V. notum monasterium ordinis praedicatorum. Templum quidem iam habemus⁶, sed monasterium adhuc inhabitat. Sed et templum est totum desolatum. Iam pro pavimento C.S. curaverat adferri decem millia laterum. Altare ex ligno pro tempore extruximus; atque ecclesia multa indiget reparazione. Sed si idem animus erit M.tis V., qui fuit optimi Principis, invenio et scio modum facilem quo haec omnia perficiantur.

4. Deinde curandum et illud erit, ut templum Vasarheliense⁷ catholicis reddatur. Templum civitatis parochiale desolatum est. Constituerat C.S. illis vel monasterium, ubi calvinistae concionantur et scholas habent et quod iuris vaivodae erat, vel parochiale ipsis dare. Quae omnia, meo quidem iudicio, obvia sunt M.ti V. et facillima ad praestandum. Omnis enim plebs catholica est et a nobis stat. [146r]

Iesus Christus, qui legibus gentium dominatur et facit reges regnare, M.tem V. pro augmento et conservatione religionis catholicae tueatur, augeat et diutissime conservet. Albae raptim, 28 maii anno 1581.

Serenissimae Maiestatis Vestrae

indignus servus
Ioannes Lelesius S.I.⁸

55 suo] sua ms. || 68 Omnis... stat *alia m. adiuncta*.

⁶ Cf. supra, doc. 54 § 3.

⁷ Marosvásárhely (Tirgu-Mures).

⁸ Post haec alia manu adiuncta sunt ea quae sequuntur: «In alia epistola scribitur quod Princeps devotissime decesserat omnibus sanctae Ecclesiae sacramentis prius petitis et receptis».

60

P. IACOBUS WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I.
IOANNI ANDREAE CALIGARI NUNT. AP. IN POL.

Claudiopoli 29 maii 1581

TEXTUS: Mediolanum, Bibl. Ambrosiana, *Cod. F. 174 inf. (Cart. S. Carlo)* 306r-7v, epist. 166, apographum coaevum.

SUMMARIUM: 1. *De litteris datis et acceptis.* — 2. *De fructibus spiritualibus.* — 3. *De regni comitiis.* — 4. *Haeretici non audent cum nostris publice disputare.* — 5. *De dialogo in scholis habito.* — 6. *G. Blandrata, medicus haereticus Principis, humanissime curat Patrem Odescalchi aegrotum.* — 7. *Res temporales auctae.* — 8. *Quatuor classes in civitate institutae.* — 9. *Ad ingentes fructus spirituales ostium patefit.* — 10. *De gravi morbo Principis.*

Reverendissime Domine, Domine et Patrone observandissime

1. Hesterno die accepimus R.mae D.V. literas¹ ad P. Ludovicum² scriptas, quas Ioannes Lozway, noster quondam ductor in Transylvaniam³, ad nos ex patria misit. Et quia P. Ludovicus R.mae D.T. per se respondere non potest (iam enim ab uno et amplius mense graviter⁵ ex paralysi pedis sinistri decumbit)⁴, ego pro illo libenter respondebo.

Scripseram R.mae D.T. satis prolixe una cum P. Ludovico 28 februarii Varsaviam⁵, et quosdam etiam libros, Pultoviam mittendos, ad Pat.em T. direxeram per quendam civem claudiopolitanum. Quae omnia, puto, iam pridem Pat.ti T. reddit, quamvis certe nesciam,¹⁰ quia mercator ille nondum rediit. Nudiustertius etiam scripsi P.ti T.⁶ copiose de iis rebus quae in hisce comitiis acciderunt, et de migratione nostra in civitatem. Quas literas misi Cracoviam per certum hominem. Sed illae forte tardius ad R.mam D.T. pervenient. Quare paucula quaedam hic commemorabo.

2. Quod ad spiritualem fructum attinet, fuit is, per Christi gratiam, minime contemnendus. Nam a Natali Domini usque ad Pascha

15

¹ Quae desiderantur.

² L. Odescalchi.

³ De quo cf. MAH I 980-81. Vocabatur Illosvay; cf. VERESS, *Rationes* 79 et passim.

⁴ Cf. supra, doc. 55 § 4.

⁵ Quae litterae desiderantur.

⁶ Nec hae litterae apparuerunt.

audierunt nostri diversis in locis confessiones hominum circiter mille. Reconciliati sunt Ecclesiae haeretici ad 300; et ex his nobiles aliquot.

20 Generales confessiones auditae ad 50. Albae Iuliae ad Pascha communicarunt ad 100, Claudiopoli 140, die Iovis sancto 53, domi nostrae discipuli omnes et subditi ad 100. In Bach, nostro pago, totidem; in alio quoque pago totidem; in SARTH⁷, pago nobilium ubi nostri concionantur, etiam ad 100⁸.

25 3. Sub finem aprilis caepimus migrare in civitatem⁹, nondum quidem satis accommodatis rebus in civitate, sed ita fieri necesse fuit propter comitia regni, quae indicta fuerunt ad primam maii. In quibus electus est filius Principis in successorem patris. Quam acriter contra nos haeretici [306v] ministri coram regno invecti fuerint, et quantum sathanas per ipsos laborarit ut nos hinc amoveret, scripsi antea R.mae P.T. copiose¹⁰.

4. Tunc autem magis furere caeperunt, quando illis obtulimus theses typis excussas, quas defendendas suscepimus ut contra eas disputarent¹¹. Iactabantur antea semper se nihil magis velle quam 35 disputationem nobiscum, sed Principem nolle permettere ut nobiscum disputatione. Venit tandem disputationis dies: nona maii, sed nullus haereticorum ministrorum ausus est disputare. Itaque cum aliquoties evocarentur a praeside ut adessent quicunque vellent theses nostras oppugnare, et nullus adversariorum prodiret, disputatione nostri duo 40 exercitii gratia in templo nostro, praesente Ill.mo Principe et fere toto regno, sed ita ut multi dicerent, nunquam haereticos ausuros cum nostris in arenam descendere. Nunc minantur se scripturos contra theses nostras.

5. Eodem die a prandio habitus est dialogus¹² seu commedia brevis 45 cum distributione praemiorum, in qua et Princeps fere cum toto regno affuit in area novarum scholarum. Actiuncula optima, Christo favente, successit et ita placuit omnibus, etiam haereticissimis, ut statim filios suos nobis commendare caeperint. Dicunt, nihil unquam tale in Transylvania visum. Et qui paulo [antea] nos execrabantur, 50 caeperunt deinceps admirari et laudibus evehere.

6. Et ipse Blandrata¹³, inveteratus dierum malorum¹⁴, qui nos-

⁷ Sárd (Sárd).

⁸ De fructibus spiritualibus cf. supra, doc. 54 § 4 et doc. 55 § 2.

⁹ Cf. supra, doc. 55 § 1.

¹⁰ Id est in epistula diei 27 maii (cf. supra, § 2); quae tamen desideratur.

¹¹ De his disputationibus sollemnibus cf. supra, doc. 57 § 3 et 4.

¹² De dialogo cf. ib. § 5.

¹³ De quo cf. ib. § 6.

¹⁴ Dan. 13, 52.

trum aegrotum¹⁵, per 14 fere dies magna, ut videbatur, humanitate, iussu Principis, curabat; sicut antea etiam Marcellus Scquartia-lupus¹⁶. Iusserat enim Princeps eum curare quam diligentissime, et sumptus omnes pollicebatur.

55

7. Princeps, antequam discederet iussit nobis dari alios tres pagos, qui ab abbatia Monasterensi B.V. Mariae, quam iam possidemus, per aliquot annos abalienati [307r] fuerunt¹⁷. Iamque eorum pagorum nobis tradita est possessio. Superest ut nova fiat fundatio a Ser.mo Rege Poloniae¹⁸, in qua et isti tres pagi exprimantur, et illa ad nos 60 per certum hominem quam primum mittatur, ut deinde legitime in hisce bonis, iuxta regni consuetudinem, statuantur¹⁹.

8. Statim post festum Pentecostes scholas novas quatuor aperuimus. Nam pro quinta, rhetorica²⁰, nondum discipulos habemus idoneos, nec vero magistris abundamus. Confluunt quotidie plures 65 discipuli, maxime nobiles. Iam superant numerum 100.

9. Saxonicae etiam civitates theses et cathalogos a nobis petierunt et obtainuerunt. Et civitatum earum nuntii, dum hic essent, contiones germanicas nostras frequentarunt, et unam contionem extraordinariam petierunt et obtainuerunt. Libenter illae nostros etiam haberent, 70 nisi primores quidam civitatum impedirent. Sed potens est Deus et istos excitare. In summa: nunc primum ad ingentes spirituales fructus porta videtur aperta, posteaquam in civitatem, invito sathanam, migravimus et novas scholas aperuimus. Nam hactenus in tenebris et solitudine viximus, nunc autem primum in lucem prodiimus; et quo 75 magis daemon Evangelii progressum voluit impedire, tanto magis ipse confusus est. Nam et in nostris sedibus decreto comitiorum fui- mus confirmati et approbati, et facultatem habemus ubique con- cionandi et religionem catholicam propagandi ubi maior aut aequalis pars civitatis cuiuspiam nostros vocaverit²¹. Sed de his R.ma P.T. 80

¹⁵ P. Odescalchi, cf. supra, § 1.

¹⁶ M. Squarcialupi da Piombino; cf. CANTIMORI, *Eretici Italiani ... Firenze 1939*) 305 et passim; SZABÓ Régi magyar könyvtár II 49 n. 182.

¹⁷ Sunt Tiborc, Kajántó et Bogártelke, de quibus cf. supra, doc. 56 § 4 et doc. 57 § 6.

¹⁸ Prima collegii fundatio facta est instrumento Regis Poloniae die 18 maii 1580 Vilnae dato (vide supra, doc. 34); nova vero fundatio litteris regiis diei 12 maii 1581 (videsis supra, doc. 56).

¹⁹ Litterae statutoriae, seu testimonium traditarum possessionum, scriptae sunt die primo nov. 1581; quas vide inferius, doc. 83.

²⁰ P. Wujek iam pridem Patri Generali quaestionem proposuit: « An statim omnes quinque scholae usque ad rhetorican inclusive aperienda sint ». Responsum P.is Generalis vides infra, doc. 62 § 1.

²¹ Hoc decretum de nostris in comitiis latum videoas infra, doc. 76.

plura ex superioribus literis accipiet. De P. Generali nostro, nuper electo²², iam ante intelleximus, de Provinciali nihil adhuc certi²³. Utinam redeat P. Magius²⁴. Neminem magis optaremus, sed fiat voluntas Domini.

85 10. Illud nos non parum perturbavit quod Ill.mus Princeps hisce diebus in gravissimum quemdam morbum incidit ita ut vehementer timeamus ne eum nobis Deus hinc auferat²⁵. Quod novae plantationi fidei catholicae [307v] non parum afferet incommodi. Dominus adhuc illum nobis conservet incolumem.

90 Cupio R.mam P. T. bene in Domino valere ac pro nobis orare. Patri Scargae²⁶ non scribo modo, quia non vacat. Sed nihil dubito quin R.ma P.T. hasce literas cum ipso communicabit.

Claudiopoli 29 maii anno Domini 1581.

95 Thesum²⁷ exempla aliquot antea misi R.mae D.T. Sed et nunc unum mitto, si forte tardius perveniant. P. Ludovicus²⁸ aeger noster R.mam P.T. humiliter salutat et eius sacris sacrificiis ac orationibus sese commendat.

Reverendissimae Paternitatis Tuae

servus in Christo

Iacobus Vangrovecius Societatis Iesu²⁹

²² Claudius Acquaviva; cf. supra, doc. 55 adn. 1.

²³ Ioannes Paulus Campano, italus, novus provinciae Poloniae praepositus; cf. *ib.* adn. 14.

²⁴ Laurentius Maggio, qui anno 1580 provinciam visitare incepit, sed ob mortem Patris Generalis illam interrumpere coactus est; cf. *ib.*, adn. 16.

²⁵ Christophorus Báthory obiit die 27 maii; cf. supra, doc. 59 § 1.

²⁶ Petrus Skarga (1536-1612), rector collegii vilnensis.

²⁷ De his thesibus, Claudiopoli disputatis, cf. supra, doc. 57 adn. 7 et 8.

²⁸ L. Odescalchi, cf. supra, § 1.

²⁹ Exemplum litterarum quarum in linea 11-12 documenti fit mentio, Nuntius misit Cardinali Borromeo Mediolanum his verbis « L'inclusa coppia delle lettere del P. Rettore di Colosvar con le tesi stampate appresso, doveano arrivare un pezzo prima; ma trattenuti dalla negligenza d'altri, hanno tardati infino ad oggi. Hora, se bene sono vecchie, perchè contengono tuttavia buone nove del progresso della religione catholica in quelle parti, non ne ho voluto defraudare V.S.Ill.ma, sapendo quanto voluntieri ella legga avvisi così fatti. Delli ministri et coadiutori che il P. Rettore dimanda, ho scritto a Roma diligentemente, et insieme ricordato la institutione del seminario apostolico in [581v] quella città; nel che spero che N.S. sarà liberale al solito suo, perchè ne ha già dato buona intentione, et le cose di quel regno passano quiete, non obstante la morte del Principe. Il resto della historia che pertiene alli conati et malignità degli heretici, è loro stile usitato, né ce ne debbiamo meravigliare » Ex ep. diei 12 iulii 1581. Mediolanum, Bibl. Ambr., *Cart. S. Carlo*, F 88 A fol. 581v-v, autogr.

61

P. IACOBUS WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I.
STEPHANO BÁTHORY REGI POLONIAE

Claudiopoli 29 maii 1581

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 18 147r-v (*prius* 165-6), apographum a Nuntio Romam missum.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae* I 135-36. — SYGAŃSKI, *Korespondencya* n. 51. — VERESS, *A kolozsvári Báthory-egyetem* 54-55.

SUMMARIUM: 1. *Principe demortuo, Rex Societatem contra adversarios strenue protegat.* — 2. *Novo fundationis instrumento opus est pro collegio.* — 3. *De scholis in civitate iam apertis et de novorum aedificiorum constructione.* 4. *P. Odescalchi gravi morbo decubit.*

Serenissime Rex, Domine et Patrone clementissime

1. Hac ipsa hora nuntium tristissimum accepimus: Ill. Princeps, dominus et benefactor noster mortuus est¹. Quamobrem ad M.tem T. post Deum accurrimus opem et auxilium et defensionem postulantes. Non est dubium, quin hostes fidei catholicae multum gaudebunt. 5 Nihil enim magis in votis habere videbantur, quam mortem Principis. Sed spes nostra in Domino Deo est et post eum in protectione M.tis T.

2. Collegii nova fundatione opus est². Eam, uti Romae fuit emenda, misi M.ti T. per manus Ill. Principis statim post comitia. Possessionem etiam aliarum trium villarum, nempe Caiantho, Tiburcz et Bogartelke iam quidem accepimus³, sed statutio non est facta, neque in tribus villis prioribus, neque in his posterioribus⁴. Itaque optime fecerit M. T. ut nobis novas literas fundationis⁵ quamprimum huc mittat per certum nuntium, et nos in hisce possessionibus statui 15

10 Suae ms.

¹ Christophorus Báthory, princeps Transylvaniae, die 27 maii 1581 Albae Iuliae e vita cessit; cf. supra, doc. 59 § 1.

² Cf. supra, doc. 60 adn. 18.

³ Cf. supra, doc. 57 § 6 adn. 12.

⁴ Cf. supra, doc. 60 adn. 19.

⁵ Quas vide supra, doc. 56.

faciat. Ac postea fiat etiam terminorum lustratio et renovatio, ne qua nobis cum vicinis existat litigandi causa⁶.

3. Iam in civitate habitamus non prorsus incommoda, et scholas novas statim post Pascha aperuimus⁷. Confluit ad eas iuventus, maxime nobilium. Iam superant numerum centesimum. Optime iam progrediebantur omnia, nisi nobis tam subita Ill. Principis decessio omnia perturbasset. Pollicitus erat nobis Ill. Princeps singulis annis 1000 florenos ad aedificia. Iamque hoc anno persolverat 800⁸, restabant 200, quos mihi promiserat statim Alba Iulia se missurum. Sed ecce Domino aliud visum est; et ego sum debitibus intricatus, et operarios ita repente dimittere non audeo. Nondum enim est promulgata mors Principis. M. T. consulat, obsecro, rebus nostris quantum potest. Scholae enim istae 5, quibus nunc utimur, nondum sunt plane perfectae. Desunt pavimenta, fenestrae aliquot, fornaces et argilla super laquearia, etc. Nostrae etiam habitationes multis rebus adhuc indigent, ut nihil dicam de templo, quod caret fenestris. Speramus in pietate ac munificentia Cel.nis T.

4. P. Ludovicus noster⁹ a decima aprilis graviter decubuit ex paralysi pedis et lateris sinistri, nihil hactenus adiutus est medicinis. Ill. Princeps, quamdiu vixit, curam eius diligentem fieri voluit. Nos M.tis T. literas et ordinationem expectabimus, etiamsi aliquid patiendum sit ab haereticis pro Christi nomine; nec a nostris exercitiis, quantum poterimus, quicquam remittemus.

Dominus Iesus M.tem T. nobis quam diutissime servet incolumem; [147v] cui me cum hoc M.tis T. collegio unice commendo. Fratres illi tres nostri¹⁰, missi a M.te T. Varsavia ante unum fere mensem, ad nos pervenerunt et iuvant nos strenue.

Claudiopoli, 29 maii anno Domini 1581.

Maiestatis Tuae

servus in Christo
Iacobus Vagrovicius
superior collegii claudiop. Societatis¹¹

⁶ Hoc iam litteris, diei 26 dec. 1580, apud Praepositum Generalem P. Wujek urgebat; cf. supra, doc. 49 § 3.

⁷ Festum Resurrectionis Domini anno 1581 celebrabatur die 26 martii.

⁸ Cf. supra, doc. 55 § 5.

⁹ L. Odescalchi, cf. supra, doc. 57 § 6 adn. 11.

¹⁰ De quibus cf. ea quae a P. Szántó inferius referuntur; doc. 72 § 9.

¹¹ Responsum Regis Poloniae videoas infra, doc. 66.

62

P. CLAUDIUS ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
 RESPONSIONES AD QUAESTIONES RECTORIS COLLEGII
 CLAUDIOPOLITANI S.I.

Romae, mense maio 1581

TEXTUS: 1. *Congr. 95 19r-v*, exemplum manu P. is L. Maggio exaratum, qui anno praeterito provinciam Poloniae visitabat (cf. supra, doc. 55 adn. 16), recenterque Romae assistens pro Italia electus est.

2. *Congr. 94 I 21v-2r*, apographum iuxta textum primum confectum.
3. Viennae (Wien), Öst. Naz. Bibl., *Cod. II.977 60r-v*, originale.

TEMPUS: Documentum inter scripta, post congregationem generalem IV exarata, invenitur. Congregatio celebrata est a die 7 febr. ad 22 apr. Ideo putamus documentum nostrum mense maio confectum fuisse.

SUMMARIUM: 1. *De scholis aperiendis*. — 2. *Utrum schola legendi scribendique admittenda*. — 3. *Utrum duo patres hungari ad noviciatum mittendi*. — 4. *De officiis paroecialibus in templo Societatis exercendis*. — 5. *De sepultura catholicorum in ecclesia Societatis*. — 6. *De vinorum educillatione*. — 7. *De sociis hungaricis in Transylvaniam mittendis*.

*Responsiones R.P. Generalis ad quaestiones
 Rectoris collegii claudiopolitani*

1. An statim omnes quinque scholae usque ad rhetoricanam inclusive aperiendae sint?

Ad primum: Scholae quinque usque ad rhetoricanam inclusive aperiendae possunt propter rationes in litteris¹ allatas, dummodo sint praecipaces idonei. Curabit autem P. Visitator² ut, cum primum in Austria et Poloniā venerit, auxilia ad hoc necessaria, quantum fieri poterit, Claudiopolim mittantur³.

¹ Verisimiliter agitur de litteris die 28 febr. 1581 datis (cf. infra, doc. 71) quae tamen desiderantur. Nam nec in antecedentibus, diei 26 dec. 1580 (cf. supra, doc. 49), nec in posterioribus, diei 12 apr. 1581 (vide supra, doc. 55), hae petitiones inveniuntur.

² Ioannes B. Carminata (cf. supra, doc. 55 adn. 16), qui mense iulio in Austria et Poloniā venit (cf. infra, doc. 67 et 69).

³ Re vera quatuor solum scholae post Pentecosten apertae sunt; cf. supra, doc. 60 § 9 et doc. 61 § 9.

- 10 2. An abecedarii et qui adhuc nesciunt legere, sint ad scholas
nostras admittendi?⁴

Ad 2.m: Abecediarum cura omnino videtur suscipienda, cum nulli sint illic catholici magistri. Declarandum tamen est, nos onus hoc assumere donec sint qui id praestare possint ex indigenis. Suggerat autem P. Visitator Regi ut aliquot alumnos ibi ali curet, qui huiusmodi scholis infimis praefici possint, propter penuriam operariorum illius linguae in Societate.

3. An P. Petrus et P. Valentinus⁵ sint Brunsbergam ad probationem mittendi?
- 20 Ad 3.m: Conferatur cum P. Visitatore vel P. Provinciali, et fiat quod illi faciendum esse iudicaverint.

4. Cum in civitate erunt nobis omnia pene onera parrochum sustinenda⁶, cum hic non sit aliud templum catholicum: missae canendae saltem diebus festis, vesperae, processiones, baptismi et matrimoniī sacramenta, extremae item unctionis etc. administranda, infirmi visitandi etc., catholicorum funera, saltem uno sacerdote comitante, deducenda; et ad haec quis idoneus si istos duos sacerdotes hinc dimittamus?

- Ad 4.m: Durante necessitate et quandiu non fuerit episcopus qui provideat, necesse est iuvare illas animas quounque modo. Per quos autem id faciendum sit, videat Rector et a Provinciali auxilium petat.

5. De sepulturis item catholicorum, de quibus iam antea scripsi⁷, ipsi enim vellent in templo nostro sepeliri, quod non videtur concedendum. Caemiterium autem nullum adhuc habent, nec habere possunt in civitate nisi extra muros sicut haeretici.

Ad 5.m: Poterunt aliqui peculiarius devoti et amici, vel certe primarii quibus sine offensione negari non potest sepeliri in nostro templo. Pro caeteris vero catholicis curandum est a Principe ut locum

16-7 propter... in Societate *alia m.* || 26 sacerdote *del.* deducente.

⁴ Iuxta Constitutiones S.I. classis legendi scribendique in collegiis ordinarie non est instituenda; cf. *Constit.* P. IV c. 12 C; *Mon. Paed.* I 284-85.

⁵ P. Petrus Erdösi (Sylvanus) et P. Valentinus Lado (cf. supra, doc. 55 § 3 adn. 8); de quibus iam ineunte anno 1580 P. Sunyer, praepositus provinciae Poloniae statuerat ut quamprimum Braunsbergam, in domum probationis mitterentur; cf. supra, doc. 3 § 14.

⁶ De muniberis parochorum a nostris sustinendis cf. supra, doc. 55 § 5 adn. 17.

⁷ De sepultura catholicorum in templo Societatis scripsit P. Wujek in ep. diei 12 apr. 1581 (v. doc. 55 § 5); num in praecedentibus quoque, non constat; cf. supra, doc. 8 19 37 49.

aliquem concedat; ubi paretur caemiterium cum capella, quod nostri benedicant ⁸. [19v]

40

6. An sit introducenda educillatio ⁹ vinorum intra vel extra civitatem?

Ad 6.m: Intra civitatem nullo modo, extra vero videat P. Visitator quid expedit, servato bono Societatis nomine. Et certe Princeps utrunque videtur improbare, quanvis primum multo magis ¹⁰.

45

7. Peto nobis mitti imprimis hungarum illum praceptorum qui Olomutio venturus est ¹¹, ut sit pro aliqua classe. Tum ex Polonia magistrum aliquem insignem poëtam, rhetorem, graecum et musicum, vel duos eiusdem generis, ut alter in omnibus classibus in casu necessitatis alios possit adiuvare ¹². Postremo sequentes coadiutores: sacristam bonum, ianitorem, sutorem, cellarium, pistorem, alterum cellarium pro Monostor etc.

50

Ad 7.m: Iampridem missi sunt tres coadiutores ex Polonia ¹³. Quoad reliquos, P. Visitator, cum in Poloniā venerit, providebit quantum fieri poterit.

55

⁸ Cf. ea quae de sepultura externorum in ecclesiis nostris statuta sunt anno 1558 in congregazione generali I; *Institutum S.I.* II 525 can. 8.

⁹ Educillare: vinum particulatim vendere. Ducillus: qui abdit foramen dolii (*Du CANGE, Glossarium III* (Parisiis 1733) 231).

¹⁰ Christophorus Báthory litteris diei 23 oct. 1580 concessit privilegium collegio S.I. claudiopolitano ut vina decimalia ex abbatia de Kolozsmonostor in civitatem invehere posset, sed ad usum solummodo proprium, non ad aliquem quaestum; cf. supra, doc. 44 et 45. In angulo dextro superiore primi texti ab alia manu haec adnotatio legitur: «Educillatio haec aliter a P. Visitatore Romae fuit Patri Nostro Generali 18 maii 1582 exposita. Dicit enim cogi subditos ad emenda vina, etiam carius quam alii emant. Quae deinde frequenter negligunt postquam solverint. Quod nullo modo nostri facere debent»; cf. infra, doc. 96 § 5.

¹¹ Agi videtur de Andrea Polosticay; cf. infra, doc. 63 § 5.

¹² De magistro quodam supernumerario in quovis collegio ad hunc finem habendo cf. *Mon. Paed.* I 493 522 557 577 585; II 112 122; III 4 61 138 322.

¹³ De quibus cf. supra, doc. 61, § 4 adn. 10.

63

P. IACOBUS WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 2 iunii 1581 — Romam

TEXTUS: *Germ. 159 56r-7v*, autographum.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae I* 137-41. — SYGAŃSKI, *Korespondencja* n. 52.

SUMMARIUM: 1. *Novo Praeposito Generali gratulatur*. — 2. *De comitiis regni Claudiopoli celebratis, deque publica disputatione scholastica in templo Societatis*. — 3. *De morte principis Christophori*. — 4. *Tres aliae villaे datae sunt collegio*. — 5. *Operarii per pauci, praesertim hungari requiruntur*. — 6. *Quid fiat cum P. Odescalchi graviter decumbente*. — 7. *Haeretici minantur se nostros electuros*. — 8. *Fructus spirituales abundantes*. — 9. *Multa ordinanda Provinciali vel Visitatori venturo remanent*.

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Principio Deo optimo maximo de foelici R.P.tis T. in praepositum generalem electione¹ gratias ago, et R.tiae T. gratulor et nobis gaudeo, ac Deum oro, ut dona gratiae suae in R.P.T. multiplicet, ut
 5 hoc munere fungatur quam rectissime ad ipsius laudem et gloriam et commune bonum Societatis nostrae. Amen. Deinde R.P.tem T. pro brevitate temporis, qua nunc astringor, quia properat nuncius, breviter de rebus transsylvaniaicis pro meo officio faciam certiore.
2. In fine aprilis in civitatem migrare caepimus, nondum quidem
 10 satis accommodatis aedificiis nostris et habitationibus collegii, sed quia ita res exigebat, propter publica regni comitia, quae ad primam maii indicta fuerunt. In quibus electus est filius² Principis, nostrorum discipulus, in successorem patris. A nostris etiam habitae sunt disputationes publicae in templo nostro³, praesente Principe et fere toto
 15 regno. Ad quas et haeretici ministri fuerunt invitati, excusis et oblatis eis thesibus de puro et expresso Dei verbo, tam scriptis quam viva voce tradito, et pari utriusque autoritate, quas R.P.ti T. mitto⁴, sed

¹ Cl. Acquaviva die 19 febr. 1581 in praepositum generalem electus est; cf. *Synopsis S.I.* 613.

² Sigismundus Báthory; cf. supra, doc. 57 § 2.

³ De his disputationibus cf. *ib.* § 3-5.

⁴ De quibus cf. *ib.* adn. 7.

nullus eorum ausus est comparere. Habitus est et dialogus seu co-
maediola cum distributione praemiorum in novis scholis, praesente
etiam illustrissimo Principe cum filio et toto fere regno, ut hic voca-
tur, maxime ad rem praesentem accommodatus. In quo aulici cum
scholasticis de studiorum dignitate atque praestantia disputarunt;
et tandem aulici conversi ad sapientiam deducuntur a labore, qui
postea iussu sapientiae praemia distribuit. Actio vehementer omni-
bus placuit, et ex eo tempore multorum animi erga nos magis affici
caeperunt. Et dixerunt ex eis aliqui: Si ita pergent Iesuitae sicuti
caeperunt, totum regnum brevi ad ipsos confluet. Caeperuntque etiam
haereticissimi quique suos filios nobis commendare, maxime nobiles.
Post Pentecosten scholas novas 4 statim aperuimus et iam numerantur
discipuli ad 130, et quotidie plures accedunt.

20

25

30

3. His ita pulchre succendentibus, ecce non multo post triste nun-
cium accipimus de morte Principis nostri, qui cum a nobis Albam re-
diret, ut erat valde afflita valetudine ob uxoris mortem⁵ et suas
infirmitates, sub finem maii Albae mortuus est⁶. Adfuit et aegroto et
morienti P. Ioannes Lelesius noster, qui fuit eius contionator, illum-
que fecit Princeps testamentarium cum aliis quibusdam regni consi-
liariis, et quaedam secreta Regi dicenda ipsi commisit. Quamobrem
fortasse cogetur ad Regem usque in castra proficisci.

35

4. Post comitia statim iussit nobis Princeps tradi tres alias villas⁷,
quae erant non ita pridem alienatae ab hac abbatia. Ideoque nova fun-
datione regia opus erit⁸, quam emendavi iuxta puncta Roma ad me
missa. Qua fundatione accepta, tunc primum in bonis hisce 6 villa-
rum una cum castello monostoriensi abbatiae erimus legitime statuen-
di, et postea fines possessionum lustrandi et renovandi. Qua de re
ad Regem iam scripsi⁹ et scribam adhuc diligentius, si P. Lelesius 45
ad eum proficiscetur.

40

5. Sumus hic Claudiopoli sacerdotes 7. Ego, P. Ludovicus Odes-
cucus¹⁰, qui ex paralysi pedis et lateris sinistri iam per duos menses

23 ad sup.

⁵ Elisabeth Bocskay; diem supremum obiit 15 febr. 1581; cf. VERESS,
Epistolae I 138 adn. 3.

⁶ Princeps defunctus est die 27 maii 1581; cf. supra, doc. 59 § 1 et adn. 3.

⁷ De tribus his possessionibus seu villis cf. supra, doc. 61 § 2.

⁸ Nova collegii fundatio facta est litteris Regis Poloniae, Vilnae die 12
mai 1581 datis; quas videsis supra; doc. 56.

⁹ Vide supra, doc 61.

¹⁰ Cf. ib. § 4.

- decumbit. [56v] P. Volfangus Schrekius contionator germanicus¹¹,
 50 P. Stephanus¹² et P. Matthias Tomanius¹³ ungari, et duo alii sacerdo-
 tes ungari novicii hic recepti¹⁴. Magistri 4: classis humanitatis, pri-
 mae, secundae et tertiae grammatices. Ex quibus unus est valde de-
 bilos, Ioannes Cracoviensis¹⁵, qui necessario in patriam esset remit-
 tendus, si alium haberemus. Quinta classis rhetorica¹⁶, licet in catalogo
 55 promissa, nondum est aperta, tum ob studiosorum idoneorum tum
 ob magistri defectum. Coadiutores sunt 4 veterani et unus novicius
 hic receptus¹⁷. Ex quibus tamen tres ante unum mensem sumptibus
 Regis Poloniae huc missi sunt¹⁸. Sumus in magnis angustiis. Valde
 indigemus contionatore, saltem uno ungaro maturo et bene docto,
 60 imo duobus. Nam P. Stephanus habet suos mores, qui multis non
 probantur¹⁹. Posset tamen utiliter hic occupari. Deinde indigemus
 uno et altero magistro ungaro pro rhetorica et humanitate, et pro
 infima, si fieri posset. P. Everhardus, piae memoriae, austriacis com-
 miserat, ut nobis ungarum magistrum mitterent, sed hactenus nihil
 65 miserunt²⁰. Est Viennae P. Marcus Sicciensis²¹, dalmata, qui tamen
 scit ungarice et valde commendatur. Est forte adhuc in Urbe P. Mar-
 tinus Undo²², ungarus qui iam absolvit cursum philosophiae; et is-
 tum non reiiceremus. Sunt in Austria magistri ungari, Andraeas Po-
 losticzay²³, qui legit rhetoricam Olomucii, Leonardus sepusiensis²⁴,

64 magistrum *del.* miser.[unt] || 66 P. *sup.* || 69 sepusiensis *p. corr.*

¹¹ V. Schreck (c. 1550-90); cf. supra, doc. 18 adn. 1, et infra, doc. 242 I n. 3.

¹² St. Szántó.

¹³ M. Thomány; cf. supra, doc. 55 § 3.

¹⁴ P. Petrus Erdösi (Sylvanus) et P. Valentinus Ladó; cf. supra, doc. 9 § 3.

¹⁵ I. Pusch; de quo cf. supra, doc. 57 adn. 8.

¹⁶ De quinque classibus cf. responsionem romanam ad interrogationem a P. Wujek propositam; supra, doc. 62 § 1.

¹⁷ Ad novicium Claudiopoli receptum quod attinet, P. Szántó in ep. 22 aug. 1581 haec refert: « Intraverant hic duo alii novicii, unus saxo, alter transylvanus; sed videntes dissolutionem fratrum, non diu perseverarunt »; vide infra, doc. 72 § 9.

¹⁸ De quibus cf. supra, doc. 61, § 4.

¹⁹ Ob modum asprum loquendi P. is Szántó contra haereticos haud semel conquestus est P. Wujek; cf. supra, doc. 55 § 3.

²⁰ Cf. *ib.* § 4.

²¹ M. Pitačić; cf. *ib.* § 3 et adn. 11.

²² Cf. *ib.* adn. 10.

²³ A. Polosticzay; de quo cf. MAH I 1018 n. 39 et passim. Iuxta catalogum collegii viennensis anni 1582 est « auditor theologiae » (Köln, Stadtarchiv, *Jes. 721* 217v).

²⁴ Iuxta eundem catalogum anno 1582 Viennae est P. Leonardus Classo-

qui in humanitate docet Viennae. Sunt et alii aliquot novicii. Obsecro, 70
misereatur R.P. T. novi huius regii collegii, ut et in templo et in scho-
lis omnia pro dignitate fiant. Hactenus enim magistros polonos ha-
buimus, qui nihil sciunt ungarice, nec sunt sufficientes. Est etiam Ni-
colaus iauriensis ²⁶ Viennae, qui caepit audire cursum philosophiae,
qui etiam commendatur ex bonis moribus, et esset bonus pro aliqua 75
classe grammatices.

6. De P. Odescalco nostro quid faciendum sit, cuperem scire a
R.P. T. ²⁶ Medici dicunt morbum esse diuturnum et pene incurabilem.
Suaserunt tamen, forte ut se exonerarent, ut mitteretur Cracoviam
ob aeris mutationem, sed id quomodo fieri possit, non video, cum ipse 80
sit valde debilis, febri praesertim aliqua semper existente, et debeat
deponi e lecto et rursus imponi tanquam unus puer. Quomodo ergo
ferret tam longi, centum fere miliarium germanicorum et difficilis iti-
neris iactationem, aut quo vehiculo uti debeat? Princeps, dum vive-
ret, pollicebatur illi omnem curam et doctores suos: Blandratam ²⁷, 85
pessimum haereticum et Marcellum Squarcialupum ²⁸, alterum haereti-
cum, ad eum mittebat, qui se satis humanos erga nos praebuerunt.

7. Princeps pollicitus erat nobis in singulos annos 1000 taleros
ad aedificia tantum, donec absolverentur ²⁹. Sed post eius mortem
dubito de hoc promisso. Adhuc quidem aedificamus, quia scholas 5 90

73 nec sunt sufficientes *in marg.* || 82 imponi *p. corr.* || 83 centum...
germanicorum *in marg.* || 88 *in sup.*

vitius (Klasovič) sepusiensis, sclavus, professor rhetoricae, excepta lectione
graeca » *Ib.* et MAH I 1019 n. 42.

²⁶ Nicolaus Márton qui secundum eundem catalogum viennensem est
« ungarus, auditor philosophiae primi anni » *Ib.* 218r.

²⁶ Praepositus provinciae Venetae petierat P. Generalem ut P. Odescalchi
collegio patavino restitueretur ad cursum philosophiae docendum; cui P. Gen.
die 10 iunii 1581 ita respondebat: « Quanto al P. Luigi Odescalchi, se bene io
ho buon animo di levarlo da quei paesi, parendomi che il suo talento non sia
sufficientemente impiegato ivi; nondimeno temo che come egli è molto grato a
quei prencipi, haveremo molta difficoltà » *Ven.* 2 50r. — Et ex alia eiusdem P.
Generalis epistula intelligimus illum iam scripsisse in Transylvaniam ut P. O-
descalchi in Italiam remitteretur simul ac morbi conditio id permetteret: « Nel
P. Odescalchi non si può fare altro fondamento; perché ritrovandosi ammalato,
non verrebbe a tempo, oltre che è soggetto da spendere in cosa di maggior im-
portanza. Ho nondimeno scritto che, come sia risanato, se ne venga in Italia »
Ex ep. diei 29 iulii 1581, in Ven. 2 56v.

²⁷ De G. Blandrata cf. supra, doc. 57 § 6.

²⁸ De M. Squarcialupi cf. supra, doc. 60 adn. 16.

²⁹ Cf. supra, doc. 61 § 3.

et nostras habitationes nondum absolvimus. Sed nisi auxilium ex Principis fisco vel a Rege accesserit, cogemur ab aedificando prorsus desistere. Adhuc hic pacata sunt omnia. Nondum enim est mors Principis promulgata. Sed haeretici ministri huc congregantur. Nescio
 95 quid coquant. Minantur se scripturos contra nostras theses, etc. Cu-
 perem scire, si quid scripserint, an a nostris erit illis respondendum³⁰. Haeretici etiam minantur se nostros electuros; sed spes nostra in Do-
 mino Deo est, et post eum in Rege Poloniae. Quod si quid etiam patie-
 100 mur pro nomine Iesu, beati nos. Expediret valde, ut R.P. Provincialis ad nos quamprimum veniret³¹. Iam tertiam votorum renovationem³² habiturus sum, quia per integrum annum et per 5 menses a nobis ab-
 fuit P. Provincialis. [57r]

8. Fructus spirituales ad Pascha collegimus minime contem-
 nendos³³, licet tunc nondum in civitate manserimus. A Natali De-
 105 mini usque ad Pascha audierunt nostri diversis in locis confessiones hominum circiter 1000. Reconciliati sunt haeretici ad 300; et ex his aliquot nobiles. Generales confessiones auditae ad 50. Omnes nostri discipuli, quos tunc habebamus ad 50, confessi fuerunt et communica-
 110 runt. Nunc alii omnes, licet ad confessionem et communionem a no-
 bis adhuc non astringuntur³⁴, tamen quotidie missam audiunt una cum caeteris, magna cum quiete et devotionis significatione. Circa idem tempus communicarunt tam in civitate quam in pagis nostris (nam in singulis sex pagis totidem templa habemus) ad 1000 homines. Aliae Iuliae, ubi est P. Ioannes Lelesius cum P. Georgio Tores, qui
 115 etiam habent templum catholicum, nuper ad festum Nativitatis Do-
 mini a Principe concessum³⁵, confessi sunt et communicarunt ad 100. Patres nostri novicii³⁶, dum excurrenter in patriam, quam Siculiam

103 Pascha *del.* hab[ui]mus]

³⁰ Norma quaedam data est iam ienunte anno 1580 a P. Sunyer, praeposito provinciae Poloniae; cf. supra, doc. 3 § 16. Responsum P. is Generalis vide inferius, doc. 85 § 1.

³¹ Hoc desiderium iam in epistula anteriore manifestabat; cf. supra, doc. 55 § 5.

³² « Bis annis singulis... simplicia vota... congruum erit renovare » *Constit.* P. IV c. 4 n. 5; MI *Constit.* III 115.

³³ De fructibus spiritualibus collectis cf. supra, doc. 55 § 2 et doc. 60 § 2.

³⁴ De discipulis qui Societatis scholas frequentant, habetur in Constitutionibus: « Cureturque, quoad eius fieri poterit, ut singulis mensibus ad sacramentum confessionis accedant » *Mon. Paed.* I 265 § 2. Quae tamen lex Claudiopoli interim non est promulgata; cf. MAH I 1000.

³⁵ Cf. supra, doc. 54 § 3.

³⁶ P. L'etrus Erdösi (Sylvanus) et P. Valentinus Ladó; cf. supra, doc. 55 § 3 et adn. 8.

dicunt, multos catholicos confirmarunt, confessiones multas exceperunt et multos communicarunt; haereticis autem ministris (licet nostri isti novicii sunt satis indocti) magno terrori fuerunt ³⁷. In summa: 120 messis multa, at operarii pauci ³⁸. Petebant Siculi (sunt enim ibi adhuc multi catholici) ut eos etiam iuvaremus et ad eos interdum excurreremus; verum id hactenus facere non potuimus.

9. Iam post Principis mortem quid sit futurum, nescimus. Sperramus tamen in Domino, quod dabit cum tentatione proventum ³⁹, 125 ut possimus sustinere. Cogimur hic, sicut in India, parochorum munera obire, cum nullum sit aliud templum catholicum: baptizare, matrimonia coniungere, missas cantare, funera deducere, etc. ⁴⁰. Catholici nullum alium habent locum sepulturae, nisi templum nostrum et peregrinum caemiterium illi annexum ⁴¹. Volebam ego prohibere, ne hic sepeliantur, iuxta decretum trium congregationum ⁴², sed valde ea re offendit caeperunt. Itaque coacti sumus caedere illis ad tempus, donec et illi locum aliquem sepulturae invenerint, et nostri a Provinciali seu Visitatore de omnibus melius instructi fuerint. Et quia iam plura non occurunt, hic finio, meque cum hoc collegiolo, non tam in India quam inter medios haereticos eosque pessimos posito. R.P.tis T. et omnium nostrae Societatis sanctis sacrificiis et orationibus humillime commendo. Claudiopoli Transsylvaniae, 2 iunii. Anno Domini 1581.

Hodie accepi literas, puto vel a R. P. T. vel a P. Magio ad nostrum Principem, iam defunctum, missas ⁴³. Eas tamen misi Albam ad P. Lelesium ut illi offerantur, cui et aliae similes offerri solent hoc tempore.

Reverendae Paternitatis Tuae

filius indignus et servus in Christo Iesu
Iacobus Vagrovicius

Inscriptio: Admodum R.do in Christo Patri Nostro, P. Claudio Aquaevivae, praeposito generali Societatis Iesu. Romae.

135 collegiolo p. corr.

³⁷ Cf. supra, doc. 54 § 4.

³⁸ Cf. Mt. 9, 37 et Lc. 10, 2.

³⁹ 1 Cor. 10, 13.

⁴⁰ De parochorum munib[us] obeundis vide responsum P.is Generalis; supra, doc. 62 § 4.

⁴¹ De catholicorum sepultura vide *ib.* § 5.

⁴² Vide « Canones trium congregationum generalium Societatis Iesu. Auctoritate tertiae congregationis confecti » Romae 1573, p. 9 n. 23; et *Institutum S.I. II* 525 can. 8.

⁴³ Quae autem litterae desiderantur.

64

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
P. IOANNI LELESZI S.I.

Vilna 10 iunii 1581 — Albam Iuliam

TEXTUS: *Epp. Ext. 28 179r; apographum coaevum manu P.is Wujek exaratum et Romam missum.*

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 142.

SUMMARIUM: 1. *In erudiendo Principis demortui filio nihil immutabitur.*
— 2. *Nil incommodi Societas in Transylvania patietur.*

Venerabilis devote nobis dilecte.

1. Quam curam et diligentiam Devotio T. in erudiendo fratris nostri filio in pietatis et humanitatis studiis adhuc adhibuit, eandem, aut si fieri potest, etiam maiorem, extincto fratre nostro, adhibebit¹;
5 ac quem studiorum cursum adolescens ingressus est, in eo retinendus erit eosque, quoad satis profecisse videbitur. Nec volumus, ut quisque Dev. Tuæ in hoc praescribat, cum quid muneris sui sit et quid ab ipsa postulemus, Dev.ne T. nemo melius intelligat. Adolescens ea est aetate, ea indole, ut summa de eo nobis polliceri possimus; et quae
10 nunc imbiberit, illa mordicus semper sit retenturus. Quare multum interest a teneris pietati et honestis literis pueros assuescere. Officium Dev.nis T. erit nobis cumprimis gratum.

Datum in arce nostra regia vilnensi, 10 die mensis iunii, anno Domini 1581, regni vero nostri sexto.

15 2. Negocium religionis collegique vestri iussimus senatoribus nostris ita curae esse debere, ne quid incommodi aut mutationis extra institutum desideratissimi fratris nostri nostrumque patientur. Interim autem volumus, ut de statu religionis ac reipublicae vestrae faciatis nos per literas vestras certiores.

Stephanus rex

Inscriptio: Venerabili Ioanni de Lelez Societatis Iesu, devote nobis dilecto.

¹⁴ *Inter lin. 14 et 15 manu P.is Wujek:* «Quae sequuntur, Regis propria manu addita fuere».

¹ Cf. epistulam Patris Leleszi, diei 28 maii, de morte Christophori Báthory ad Regem Poloniae datam; supra, doc. 59.

65

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
P. IOANNI LELESZI S. I.

Vilna 12 iunii 1581 — Albam Iuliam

TEXTUS: *Epp. Ext. 28 179v*, apographum coaevum manu P. is Wujek exaratum et Romam missum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 142-43.

SUMMARIUM: *Repetit ea quae iam antea scripserat de adolescentis Principis educatione deque Societatis defensione.*

Stephanus Dei gratia rex Poloniae, etc. ut supra.
Venerabilis devote nobis dilecte.

Allato ad nos de morte Ill. Principis fratris nostri carissimi tristissimo nuncio¹, tantum ad Devotionem T. dederamus literas², quibus ipsam adhortati sumus, ut in adolescente Principe instituendo eam praestaret operam, quam antehac praestitit, priori instituto muneri que incumberet, nec ab eo latum quidem unguem discederet. Simul etiam ostendimus, Dev.em T. atque adeo totum illum ordinem vestrum nobis curae esse. In quo tuendo sententia nostra perpetua est, ut etiam literas ad consiliarios regni scripserimus, eumque diligenter commendaverimus, cum nobis a Dev. T. adferuntur literae. Et vero quod prioribus literis, idem praesentibus a Dev. T. contendimus, adolescentem Principem in pietate et aliis ad humanitatem literis sedulo institui cupimus. Ita tamen, ut quemadmodum studiorum eius, ita et animi laxandi caussa, sive exercitiis puerilibus sive etiam interesse senatui, certa tempora tribuantur. In quo senatorum iudicium Dev. T. requiret. Denique nolumus, ut a latere adolescentis Dev. T. quoquam discedat. Ad conformandos enim mores bonos eosque etiam confirmandos exempla assiduaque consuetudo doctorum et piorum praceptorum multum iuvat; contra, conversationes malae bona ingenia corrumpunt. Spes nobis certa est, Dev.is T. diligentia tenerum adolescentis animum religionis catholicae principiis ita tinctum esse, ut cum aliis quoque interdum (aliter enim fieri non potest), sine periculo tamen, versari possit.

¹ Christophorus Báthory defunctus est die 27 maii; cf. supra, doc. 59 adn. 2. Nuntius autem de eo ad Regem allatus est die 9 iunii; cf. ib. adn. 3.

² Quas videsis supra, doc. 64.

25 Quae de ecclesia, in qua nunc armamentarium est, defunctus
frater noster iampridem constituit, atque illud perficere morte imma-
tura non potuit, dabimus operam, ut ea nos autoritate nostra perfici-
amus; aedificia sarta tecta praestemus, ac annexas habitationes,
quae sufficerent pro contubernio minoris collegii, instaurandas cure-
mus, nullaque in re desimus, quae ad commoditatem Societatis ves-
trae poterit pertinere³. Nunc brevibus haec Dev.ni T. indicare volui-
mus, brevi plura de omnibus perscripturi, cum de tota ratione atque
administratione regni istius certius constituemus. Bene valeat Dev.
T. Datum in arce nostra regia vilnensi, 12 die mensis iunii, anno Do-
mini 1581, regni vero nostri 6.

Stephanus rex

66

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
P. IACOBO WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I.

Vilna 12 iunii 1581 — Claudiopolim

TEXTUS: *Epp. Ext. 28* 180r-v, apographum coaevum; fol. 180v manu
P.is Wujek superscriptio: « Admodum R.do in Christo Patri nostro, P. Clau-
dio Aquavivae, praeposito generali Societatis Iesu - Romae». Ex quo patet
exempla trium epistolarum Regis Poloniae a P. Wujek Romam missa fuisse.

EDITIONES: VERESS, *Epidotiae* I 144. — SYGAŃSKI, *Korespondencya*
n. 53.

SUMMARIUM: *Sibi curae erunt varia inchoati collegii negotia.*

Stephanus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lituaniae,
Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitia, Livoniaeque, etc. dominus,
necnon Transilvaniae Princeps.

Venerabilis devote nobis dilecte.

5 Ex litteris¹ Devotionis T. cognovimus, quantam perturbationem
attulerit animo ipsius nec opinatus obitus Ill. Principis, fratris nos-

4 dilectae ms.

³ Cf. supra, doc. 59 § 3.

¹ Quas videsis supra, doc. 61.

tri carissimi; coniunctam cum quodam metu ne, quae a nobis ad institutionem collegii Societatis vestrae affecta sunt et a defuncto fratre nostro suscepta, hoc tempore deserantur, aut etiam iniquitate quorundam ingeniorum animorumque labefactentur. Quo quidem metu vos omnes liberamus, nam nobis curae est, ut susceptum a nobis primum opus ad exitum perducatur. Etiam ad consiliarios regni nostri, uti in illa celeritate fieri potuit, litteras dedimus ², ne quid in eo mutent, quod hoc in genere a nobis et defuncto fratre caeptum est, sed potius illud commendatissimum habeant, quoad de tota regni istius moderatione ac gubernatione certi aliquid praescribamus. Quod cum faciemus, ordinis vestri inprimis rationem habebimus. Scholae aedicandae, qui floreni mille a defuncto fratre assignati sunt, ii ut recte et propediem dinumerentur, mandabimus ³.

Quod ad privilegium fundationis vestrae attinet, illud primo quoque tempore, re cum Rev.mo Legato apostolico ⁴, ac Ven. Patre Scarga ⁵, diligenter communicata, commode emendatum denuoque perscriptum, mittemus ⁶. Plura hoc tempore ad Devotionem S. prescribere non possumus. Brevi de rebus omnibus ubiores litteras daturi, ex quibus prolixe magnitudinem nostrorum erga vos studiorum facile cognoscetis ⁷. Bene valeat Dev. T.

Datum in arce nostra regia vilnensi, duodecima die mensis iunii, anno Domini millesimo quingentesimo octogesimo primo, regni vero nostri sexto.

Stephanus rex

² Desiderantur.

³ Cf. supra, doc. 61 § 3.

⁴ Albertus Bolognetti (1538-1585), italus, nuntius ap. in Polonia (1581-85); cuius cursum vitae vide in *Mon. Pol. Vat.* V p. XXXIV-XLV.

⁵ Petrus Skarga (1536-1612), rector collegii vilnensis; cf. supra, doc. 60 § 10.

⁶ Litteras fundationis collegii claudiopolitani videsis supra, doc. 56.

⁷ Quae litterae desiderantur; eas P. Szántó recenset in epistula diei 1 sept. 1581 ad P. Generalem data; cf. inferius, doc. 73 § 10.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
P. HENRICO BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I. ¹

Roma 1 iulii 1581 — Viennam

TEXTUS: *Austr. 1 I 95-6, regestum.*

SUMMARIUM: *Martinus Undó maneat Viennae, eiusque loco in Transylvaniam mittatur P. Pitačić.*

... Nunc cum [96] ex Transylvania assiduae pene nostrorum literae magistros et reliquos operarios hungaros flagitent ², eorumque nullus sit in Polonia, nos hic illius provinciae Visitatori ³ Martinum ⁴ dederamus, in theologia et philosophia bene versatum, et praeterea viribus valentem, ut pondus et aestum diei ⁵ bene ferre valeat. Nunc tamen, cum inde nobis scribatur praesenti eos ope indigere, et Martinus nondum sacerdos sit, ac praeterea etiam nonnulla habeat quae facilius in collegio veteri et in communi disciplina maturari et perfici queant, quam in loco illo quo omnino deliberatum est nobis, non nisi perfectos destinare, visum est ex Domini servitio ut ille istic remaneret, ubi deinceps ad sacerdotium promotus usui vobis esse possit; eius vero loco in Transsylvania mitteretur P. Marcus, ⁶ qui illinc nominatim expetitur, et quem audio satis ad eam missionem aptum esse. Hoc R.iae V. ita propono ut cum eius voluntate et provinciae commodo fieri velim, et tamen eum R.iae V. animum esse cupiam qui, ut est in Constitutionibus nostris ⁷, maius Dei servitium et universalius bonum inspiciat, neque in hoc suae tantum provinciae peculiarem rationem

¹ assiduae *p. corr.* | nostrorum *sup.* | literae *del.* opera[rios] || ² hungaros *sup.* || ³ 8 communi *sup.* | disciplina *del.* versatum fieri || ⁴ 9 quo *corr. ex.* ubi | deliberatum est nobis *sup.* || ⁵ 10 destinare *del.* debeant | est *del.* nobis || ⁶ 12 prius quem || ⁷ 17 neque *del.* tantum

¹ H. Blyssem (c. 1531-1586), praepositus provinciae Austriae (1578-86); cf. *Introd. gen.* c. 2.

² Cf. supra, doc. 55 § 3 et 4; doc. 62 § 7 et doc. 63 § 5.

³ Ioannes B. Carminata; cf. supra, doc. 55 adn. 16.

⁴ M. Undó; cf. doc. 63 § 5.

⁵ Cf. Mt. 20, 12.

⁶ M. Pitačić; cf. doc. 63 § 5.

⁷ Cf. *Constit.* P. VII c. 2 n. 1 et D-H; MI *Const.* III 201-09.

habeat. Itaque cum istuc venerit ipse P. Carminata, visitator Poloniae, seu si iam venerit et abierit, per literas cum eo aget, simulque ipsi convenient. Nos enim ad illum et de hoc scribimus, sed literas Cr- 20 coviam dirigemus ⁸...

68

IOANNES ANDREAS CALIGARI NUNT. AP. IN POLONIA
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Vilna 15 iulii 1581 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. Pol.* 18 196r-v (*prius* 213), originale.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae* II 16. — *Mon. Pol. Vat.* IV 718.

SUMMARIUM: *De seminario pontificio in Transylvania erigendo.*

Illustrissimo et Reverendissimo Signor et Padrone mio Osservandissimo.

L'incluse di Colosvar¹ doveano arrivare un pezzo prima, ma trattenute nel viaggio, hanno tardato infino ad oggi a capitare a le mie mani. Delli ministri che il P. Rettore di Colosvar dimanda, V. S. Ill.ma 5 potrà partecipare col Generale loro, et tenere mano che siano provisti bene et presto, come parerà esser più espediente.

Quanto al seminario apostolico², quando piacerà a N.S.re di instituirlo in quel loco, vedrà che non sarà infruttuoso né ingratto a quella natione. Et la morte del Principe³ non deve fare diffi- 10 cultà perché tutto si governa a cenni del Re senza un moto né disturbo al mondo. Et il bene che si farà, posto anco che per alcuno accidente fosse perturbato o interrotto, sarà sempre testimonio a quella provincia del paterno amore et cura di N.S.re verso li loro figliuoli et salute. Advertiscasi però di dare la cura di questo seminario 15

19 et abierit sup.

⁸ Responsum Patris Blyssem videoas infra, doc. 69.

¹ Videntur esse litterae Patris Wujek, diei 29 maii, ad Nuntium; quas videsis supra, doc. 60.

² De seminario pontificio in Transylvania erigendo cf. supra, doc. 9 adn. 1 et passim.

³ Christophorus Báthory e vita decessit die 27 maii 1581; cf. supra, doc. 59 § 1.

a persona confidente et grata al Re et amorevole della Sede Apostolica; nel che non credo si possa trovare meglio, né più prudente del medesimo P. Rettore di Colosvar, Giacobo Vangrovetio, che scrive a me il diario de le cose notabili accadute loro avanti la morte del 20 Principe⁴. La quale historia spero sarà di gran consolatione a la S.tà di N.S.re et a tutti gli altri che la leggeranno. Io ne ho mandato la coppia a Re⁵. Et a V.S. Ill.ma bascio humilissimamente le mani. Di Vilna alli 15 di luglio 1581.

Di Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima

25

humilissimo et obligatissimo servitore
Il Vescovo di Bertinoro

69

P. HENRICUS BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Praga 7 augusti 1581 — Romam

TEXTUS: *Germ. 159 102r-v*, autographum.

SUMMARIUM: *De personis in Transylvaniā mittendis.*

[102v] ... Scribitur mihi Vienna Martinum Undo¹ profectum esse in Poloniam. Itaque non videtur habere locum, quod R.P.tas V. scripsit², nimirum ut pro eo P. Marcus³ eo mittatur; qui Viennae quoque necessarius videtur, quod praeter illum alias hungarorum 5 confessarius non sit. Si tamen Martinus Undo deberet Viennam remitti, et aptius esset ad sacerdotium, et R.P.tas V. P. Marcum pro eo

⁴ Vide supra, doc. 60.

⁵ Una cum epistula diei 15 iulii 1581 ad Regem, in qua legitur: « Quae ex Transylvania tardius allata sunt, non videntur cum castris congruere; quando tamen M.tas V. etiam inter armorum strepitus, quae Summi Dei gloriam et animarum salutem complectentur, non solet contempnere, mittenda duxi. De administris, sine quorum opera Pater Vangrovetius negat posse suos commode illuc regere, itemque de apostolico seminario instituendo diligentissime cum S.mo Domino N. per litteras egi, speroque S.tem S. utriusque necessitati opportune consulturam » *Mon. Pol. Vat.* IV 719.

¹ Cf. supra, doc. 67.

² Vide epistolam diei 1 iulii 1581; supra, doc. 67.

³ M. Pitačić; cf. *ib.* adn. 6.

vellet in Transsilvaniā mitti, conarer rem sic instituere cum Vien-nam rediero.

Cum P. Carminata, visitator Poloniae, transiret per Austriam, Viennae notavit duos alios fratres, unum hungarum: Nicolaum Martoniu⁴, et alterum polonum: Albertum Cholocoschi⁵, quos se petitum ait. De quibus duobus, praeterquam quod Viennae necessarii sint, sunt aliae difficultates, quo minus expedit ut nunc locum mutant. Nam Nicolaus est adhuc iuvenculus, immaturus et nuper caepit cum fructu cursum audire, et est aptissimus ad studium philosophicum, ut citra damnum amoveri nequeat. Alter propter quendam casum, qui contigit illi in Polonia, propter quem et inde fuit ablegatus, non vide-tur tuto in illas partes remitti posse. De quibus scribam P. Carmi-natae. Si tamen esset tanta necessitas, et R. P.tas V. sic iuberet, parati sumus omnia facere et pati, dummodo s. obedientiae satis-¹⁵ faciamus⁶...

70

P. IOANNES LELESZI S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Alba Iulia 8 augusti 1581 — Romam

TEXTUS: *Germ.* 159, 108r-v, 110r-v; autographum, ex quo Romae excerpta sunt nn. 2-5, quae apographa codice *Germ.* 160 127r-7av continen-tur. Quibus paragraphis usus est scriptor litterarum annuarum domus professae romanae; cf. *Rom.* 126 I/b 234v-5 (manu Patris Piatti exara-tum); et *Rom.* 127 I 143-6. — In f. 110v manu Patris H. Piatti S.I.: « Ex litteris P. Ioannis Lelesii S.I. scriptis ad P. Generalem sexto Idus augusti anno 81 ».

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 145-48.

14 Nam *del.* Martinu[s] || 15 audire *del.* ut.

⁴ M. Márton; cf. supra, doc. 63 § 5 et adn. 25.

⁵ « Albertus Kolakowski, masoviensis polonus, annorum 40, sanus licet ruptus. Est in Societate a maio 1568. Scit legere et scribere. Dispensator, emp-tor, infirmarius, sacristanus, cocus, procurator pagorum. Coadiutor tem-poralis formatus in sept. 1570 » Ex catalogo collegii viennensis (IX 1584) *Austr.* 24 7v-8r.

⁶ « De duobus illis quos designarat P. Carminata, is nihil dum ad nos scrip-sit; si scribet, utemur Reverentiae V. informatione; nam neque nobis videntur admodum apti ad talem missionem, quod iuvenes sint et studia non absolve-reint » Ex ep. P. is Generalis diei 30 aug. 1581 ad P. Blysem; in *Austr.* I 101.

SCRIPTORES: SACCHINUS, *Historia* V p. 26 et SOCHER, *Historia* 273.

SUMMARIUM: 1. *Difficultas mittendi epistulas ob defectum tabellariorum.*
 — 2. *Quo in statu desolato religio catholica fuit, cum ipse anno 1579 in Transylvaniam venerat.* — 3. *De initiis collegii.* — 4. *De pia morte Principis.* —
 5. *Post eius mortem nihil mali Societas ab haereticis passa est.* — 6. *Ipse, una cum P. Törös, Albae precario vivunt. Bono quodam coadiutore indigent.*

Reverende admodum in Christo Iesu Pater.

1. Credo, libenter R.P. tas T. scire cuperet, quis sit nunc status rerum nostrarum in hac ultima, et propemodum indica provincia, Transylvania. Nam quod non omnia P.tas V. intelligere possit, causa 5 est provinciae huius natura, quae semper externorum hominum et vicinarum gentium consuetudinem fugit et abhorruit. Itaque vix ratio iniri potest mittendarum literarum vel Viennam, vel Cracoviam, tantum abest Romam et regiones longinas.
2. Cum in hoc regnum anno 79 venissem¹, nullam prorsus scintillam catholicae religionis inveni, praeterquam Claudiopoli apud 10 pauperulas quasdam mulieres, quae eundo victimum quaerebant; et principem illustrissimum Christophorus Batori de Somlio, fratrem germanum Regis Poloniarum. Cuius quidem animus, etsi constans semper in catholica religione tenenda fuit, professione tamen et arti- 15 culorum explicatione (cum dudum iam nullum habuisse catholicum doctum, per quem institui potuisse) deviabat plurimum. Verum in eo reducendo nulla fuit difficultas, seu potius edocendo. Itaque sicut insperato veneram, ita cum discedere vellem, libentissime pro Societatis collegio abbatiam quandam, olim huius regni opulentissimam, cum 20 oppido et duobus pagis obtulit. Ita ego concionibus intentus aestate una ex voluntate R. P. Lanoy² adventum nostrorum in Transylvania solus expectavi. Templo interim Claudiopoli occupato, vel ibi concionabar, vel in aula Principis, vel in comitiis regno universo.
3. Eodem anno ad festum Michaelis supervenit R.P. Provincialis 25 Poloniae³ cum undecim sociis a Rege missis, qui dum scholae in civi-

11 uendo ms. || 20 concionibus del. inatten[tus] corr. ex atten[tus]

¹ Primus qui de Societate in Transylvaniam ingressus est, fuit P. Leleszi; cf. MAH I 27*-28* et passim.

² N. Lanoy (1507-1581), belga, visitator provinciae Austriae 1577-78; cf. MAH I 14*-15* et passim. De descensu Leleszi primum in missionem agriensem, deinde in Transylvaniam cf. MAH I doc. 305 311 332.

³ Franciscus Sunyer; de hoc itinere in Transylvaniam cf. eius epistulam, diei 5 oct. 1579, ad Nuntium ap. in Polonia; MAH I doc. 359.

tate erigerentur, nobis habitationes aptarentur in monasterio, interim haud longe ab urbe in abbatia annum unum scholis pro tempore extuctis docuerunt et habitarunt⁴. Anno autem 81, cum iam et scholae quinque perfectae essent et domus nostra utcunque extucta, iubente Principe illustrissimo, veni Claudiopolim ad comitia regni, quae indicta potissimum erant ad deligendum in principem regni filium, quem habebat unicum, et qui iam per annum in disciplina Societatis sub manu nostra Albae fuerat. Quo cum venissem, antequam Princeps urbem cum filio subiret, migravimus in urbem triduo ante, ne et mihi manendum in hospitio externo esset, et ut aspectu et consuetudine nostrorum ad aliquod saltem tempus fruerer⁵.

4. Electo in principem regni filio octenni, ac duce salutato, nihil antiquius illi fuit, quam ut deinceps [108v] omne studium in catholicam religionem conferret. Itaque decreto etiam regni firmatum in iisdem comitiis est, ut cuiuscunq; oppidi aut civitatis pars aliqua numerosa catholicam optasset religionem, sine fraude esset principi catholicum illis introducere sacerdotem⁶. Eodem autem tempore aderant vasarhelienenses⁷ ex metropoli Siculorum cives, qui enixe apud me et Principem illustrissimum contendebant de templo quodam haereticis eriendo nobisque assignando⁸. Idem satagebant lugasienses⁹ et caranzebesienses¹⁰, qui omnes benignum a Cel. ne S. responsum tulerant, se mox ut Albam repetivissemus, daturum operam, ut voti compotes fierent. Sed ecce in medio cursu catholicae religionis infirmari in via coepit; unde celeri cursu Albam deductus in vigilia Pentecostes desperare de salute medici coeperunt. Pridie Corporis Christi vocatus sum, ut quae salutis animae essent, procurarem. Quem ut adii, non secus exceptit, ac si de coelo lapsus angelus illi adfuissem; orare, ne in illa extrema hora illi deessem, morienti adesse, ad preces concipiendas et hortarer et edocerem. Denique nihil eorum intermisit, quae ad pii Principis animum et zelum declarandum facere videbantur. Itaque etsi elapsa dominica confessus de peccatis monacho franciscano fuerat, Eucharistiamque sumpserat, nihilominus ad repetendam confessionem hortatus sum, paruitque libenter. Iis igitur re-

⁴⁰ civitas ms.

⁴ Cf. *ib.*, doc. 370.

⁵ Cf. supra, doc. 63 § 2.

⁶ Decretum vide inferius, doc. 76 § 2.

⁷ Marosvásárhely (Tirgu-Mureş).

⁸ Cf. supra, doc. 59 § 4.

⁹ Karánsebes (Caransebes).

¹⁰ Lugos (Lugoj).

petitis, quae ad rem maxime facere videbantur, ad testamentum condendum venimus. Sed is iam antea proceribus aliquot regni praesentibus negaverat se quicquam facturum. Tandem victus pauca quaedam mihi dixit, cum prius me proceres obtestati fuissent, ut vel coram me ad aliquid dicendum evinceretur, ne penitus intestatus excederet, regnumque periculis infinitis exponeret. Ex hinc ad preces conversi dies tres noctesque totidem psallendo extraximus. Nunquam ego vidi non dico principem, sed religiosum orationis avidiorem. Nunc psalmos canendo, nunc solitas orationes recitando, nunc de rebus divinis verba faciendo, vel audiendo, indefessum semper animum exhibuit. Nullum unquam sensit toedium, sed quo diutius protraxeramus, tantum ad plura sugerendum me hortabatur. Unum psalmum: In te Domine speravi¹¹ — amplius sexcenties repetivit. Tandem deficiente lingua, die sabbati, versum illum: In manus tuas Domine commendo spiritum meum¹² etc. — cum lingua non posset, stridore vocis ab aurora usque ad undecimam indefesse repetens, substitit. Ac usque ad tertiam sine sensu omni iacens prope quartam animam Deo sanctam reddidit¹³. Vere pius Princeps et de Societate optime meritus, ut qui nostros non secus ac filios habuerit.

5. Eo defuncto, etsi multis res nostrae in arcto positae viderentur, ac ut ita dicam, in filo pendere, nihilominus, Deo ita res nostras gubernante, cum ex proceribus nullus sit catholicus, nihil mitius illis expertus sum. Imo ipsi consolari, spem [110r] erigere, studium, operam et laborem omnem Societati offerre, denique nihil omittere eorum, quae ad benevoli amici officium spectare viderentur. Quod et reipsa praestiterunt. Nam quae a Cel. ne sua aedificando collegio summa pecuniae deputata erat¹⁴, sponte obtulerunt, ducentosque florenos, qui residui erant R.P. Rectori persolverunt. Idem ipsi auctores fuerunt, ut Princeps nuper ab ipsis electus, prout foelicis memoriae parens ordinaverat, a nostris erudiretur, catholicamque religionem potius quam arrianam impietatem imbiberet. Atque ita usque nunc res perdurant. De futuro huius regni statu R.P.ti T. scribere nil possum. Rex enim Poloniae, ubi a Moscho redierit, arbitratu suo disponet, cuius in conservanda Societate diligentiam et solicitudinem quaternae¹⁵ eius litterae ad proceres huius regni scriptae testantur.

¹¹ Ps. 30, 2 et 70, 1.

¹² Lc. 23, 46.

¹³ Die 27 maii 1581; cf ea quae idem P. Leleszi de morte Principis ad Regem Poloniae referebat die 28 maii; supra, doc. 59.

¹⁴ Cf. supra, doc. 61 § 3.

¹⁵ Cf. supra, doc. 66. Quae tamen litterae Regis desiderantur.

6. Ego interim cum P. Georgio Törös Albae cum Principe illustrissimo vensor. Coadiutorem nullum habemus. Reverende in Christo Pater, precario vivimus, quasi ex culina Principis illustrissimi. Unde quantas patiamur molestias, R.P. Rector¹⁶, qui interdum huc excurrit, dicere potest. Haeretici sunt officiales omnes, coci omnes. Aula est dissolutissima. Nullum tempus prandii certum. Interdum datur, interdum non datur. Quod datur, irridendo datur, conviciando, minando. Nos ipsi concionari debemus in templo: ego quidem ante prandium, socius autem a prandio catechismum. Momentis singulis adesse debemus Principi puero, ne curam quidem domus habere possumus. Quaeso ergo R. tiam V. per Iesum Christum, sit finis tandem huius rei. Iam tertius instat annus, quod sine coadiutore hoc modo maneo. Praestet mihi tantum P.tas V. tandem, quantum non denegaret vel fortissimo. Assignet nobis coadiutorem modestum, plium, humilem, devotum, exempli optimi (ut in regno tali requiritur) qui et domus curam habeat et templi, et quae nobis ad vescendum dabuntur, paret. Eximat nos, quaeso, tandem post tot annos tantis molestiis, quas patimur et passi sumus, subinde etiam forte non sine scandalo, a praefecto culinae et cocis haereticis, qui tantum abest, ut sua dent, ut et Principis quae dare debent, nunquam sine contumelia et iurgiis dent. Si R.P. Rector copiam haberet coadiutorem, haud dubie daret Claudiopoli; sed et qui ex Polonia mittuntur, novitii sunt, et iam tres ex ipsis reversi sunt ad vomitum¹⁷. Itaque forte non minorem me patitur penuriam, maxime cocorum, quem forte ne nunc quidem habet.

Hic Albae, Iesu Christo sit laus, in dies maior porta patefit catholicae religioni. Principis enim avia cum sorore, iussu Regis, amatae sunt ab aula. Itaque haretici concionatores paulatim destituuntur auditoribus splendidis. Nostri autem in dies crescent. Ex praetorianis militibus multi iam, per Dei gratiam, redierunt.

Iesus Christus P.tem V.R. quam diutissime servet incolumem. Cuius sacrificiis et precibus nos unice commendamus.

Albae Iuliae, 6 idus augusti. Anno 1581.

Paternitatis Vestrae

indignus servus
Ioannes Lelesius

Inscriptio: Admodum R.do in Christo¹⁸ P. Claudio Aquaviva, pro [Societatis] Iesu praeposito generali. Romae.

117 ne sup.

¹⁶ Jacobus Wujek, collegii claudiopolitani rector.

¹⁷ De coadiutoribus collegii claudiopolitani cf. supra, doc. 63 § 5 et infra, doc. 72 § 9.

P. IACOBUS WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 18 augusti 1581 — Romam

TEXTUS: *Germ. 159 124r-5v*, autographum.

EDITIONES: VERESS, *Epidolae I* 148-54. — SYGAŃSKI, *Korespondencya*
n. 54.

SUMMARIUM: 1. Nonnullas epistulas perceptas recenseret. — 2. Principe demortuo, Rex Poloniae auctoritate sua haereticos compescuit ne Societati nocerent. — 3. De successu scholarum deque institutione iuvenis Principis. — 4. De aedificiis. — 5. De novo provinciae praeposito deque statu personali. — 6. P. Odescalchi aegrotus difficulter alio transferri potest. — 7. Advenit P. Sfondrato, qui consilium de futuro petit. — 8. De « Postillis » suis iterum in lucem edendis. — 9. P. Odescalchi commodius fortasse per Ragusium in Italiam mitti posset. — 10. Fructus spirituales Claudiopoli et Albae collecti. — 11. De summa Regis benevolentia, cuius potestate Transylvania gubernatur.

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Quas ad me R.P.tas T. ultima martii literas dare dignata est¹,
eas ego hic 9 augusti primum accepi; satis quidem seras, verum gratis-
simas et expectatissimas. Ego vero et ultima decembris anni praete-
5 riti scripseram R.P. Vicario², et hoc anno 28 februarii scripsi rursus
R.P.ti T. et literas consultorum meorum una misi³. Deinde rursus 13
aprilis⁴ et post mortem Principis nostri, posteaquam in civitatem
commigravimus, scripsi rursus nominatim R.tiae V. et R.P. Hoffaeo⁵
ac P. Magio⁶ 2 iunii⁷.

¹ Cum codices ARSI in quibus epistulae Patris Generalis ad provinciam Poloniae datae transcriptae sunt, omnes perierint, etiam huius epistulae tex-
tus ignotus nobis remanet.

² Rectius die 26 dec. 1580; videsis supra, doc. 49.

³ Quae omnes desiderantur.

⁴ Die 12 apr. 1581; videsis supra, doc. 55.

⁵ Paulus Hoffaeus (c. 1524-1608), praepositus provinciae Germaniae Sup. (1569-81); ab anno 1581 Romae assistens pro Germania; cf. de eo DUHR, *Geschichte I* 780-98).

⁶ Laurentius Maggio, olim provinciae Austriae praepositus (cf. MAH I 15*); ab anno 1581 Romae assistens pro Italia; cf. supra, doc. 55 adn. 16.

⁷ Epistulam eius ad P. Generalem videsis supra, doc. 63; quae autem Patri Hoffaeo et Patri Maggio datae sunt, desiderantur.

De R.tiae V. in nostrum superiorem electione Domino Deo, qui 10 eius procul dubio autor fuit, agimus gratias ⁸. Nec dubitamus eundem R. tiae T. vires abunde suppeditaturum, ut hoc officio rite perfungatur ad ipsius gloriam et animarum salutem. Id quod nostris etiam, licet indignis precibus ab ipso impetrare conabimur. Consolatio vero et exhortatio R.P.tis T. fuit mihi sane gratissima atque iucundissima. 15 Sed quia ab ea perfectione, quam a me et vocatio mea et officium hoc quod sustineo, et R.tia T. requirit, absum longissime, idcirco et R.tiae T. et aliorum precibus adiuvari humilime peto. Evidem dabo operam, ut admonitio paterna R.tiae T. ne frustra omnino facta esse videatur.

20

2. De successu huius collegii sic habeat R.P.tas T. Post mortem Principis nostri, quae incidit in 27 maii ⁹, non defuerunt nobis timoris occasiones, ne ab adversariis aliquid innovaretur. Verum ea fuit divinae circa nos providentiae ratio, quod nihil nobis molesti accidit. Scripsimus illico literas Regiae M.ti in Poloniam ¹⁰, qui nihil cunctatus literas humanissimas nobis misit ¹¹, quibus nos bono animo esse iussit, et prolixe omnia pollicitus est, quae etiam magna iam ex parte praestitit. Nam et fundationem novam collegii fecit ¹², auctam tribus pagis, et ad illas romanis annotationes correctam, eamque per suum Cancellarium ¹³ inde ex Polonia ad nos misit. Quin et eidem Cancellario 25 praecepit, ut legitimam possessionem horum pagorum in eius praesentia (statuitionem hic vocant) nobis traderent ¹⁴. Et iam privilegium hoc seu literas fundationis vidimus, earumque exemplum autenticum primo quoque tempore mittam R.P.ti T.¹⁵

30

3. Scholae etiam nostrae et contiones toto hoc tempore suum cursum tenuerunt. Imo et discipuli nobiles accedunt complures in dies, nonnullis tamen etiam interdum recendentibus. Nostri qui sunt Albae ¹⁶, ita iubente Rege ex Principis testamento, sicut prius, Princi-

35

30 inde *sup.* | 33 hoc *del.* fu[ndationis] | autenticum *sup.* || 38 Rege *del.* et

⁸ Cf. *supra*, doc. 63 § 1.

⁹ Cf. *supra*, doc. 59 § 1.

¹⁰ Vides *supra*, doc. 59 et 60.

¹¹ Vide *supra*, doc. 64-66.

¹² Litteras fundationis vide *supra*, doc. 56.

¹³ Martinus Berzeviczy, cancellarius; cf. *supra* doc. 56 ad. 13.

¹⁴ Litterae Sigismundi Báthory, quibus Societatem Iesu in legitimam possessionem bonorum collegii claudiopolitani introducit, vide infra, doc. 83.

¹⁵ Exemplum Romam missum exstat in *Austr.* 224 34r-7r; cf. *supra*, doc. 56 *introd.* n. 5.

¹⁶ P. Leleszi et P. Törös; cf. *supra*, doc. 60 § 6.

pem modernum, puerum 9 circiter annorum adhuc erudiunt¹⁷, et quidem consiliariis Principis, licet haereticis, regiae voluntati ita sese accomodantibus, ut nostros magnopere videantur revereri. Non defuerunt tamen difficultates, nec adhuc desunt circa institutionem hanc Principis; quas, quantum poterimus, vel superabimus vel sustinebimus tantisper, donec R.P. Provincialis huc veniens omnia melius ordinaverit. Magnum est hoc officium instructionis Principis nostris impositionum, [124v] in quo tota salus non solum Principis, sed totius regni et fidei catholicae ratio universa agitur. Ideo maiore prudentia et circumspectione opus est, praesertim cum non desint multi qui, etsi non aperte, tamen per cuniculos, niti videantur ut Principem puerum a fide catholica modis omnibus avertant, etc. Hactenus tamen, per Dei gratiam, bene se ibi nostri gesserunt, et P. Lelesius, qui iam non unum modium salis cum ipsis consumpsit, facile statim deprehendit illorum consilia, et pro sua libertate illis, cum opus est, resistit in faciem. Quem ipsi consiliarii timent, ne ad Regem conatus ipsorum sinistri perferantur, etc.

4. Templum nostrum Albae iussu Regis caeperant restaurare¹⁸, quamvis nunc cessarunt ab opere. Mihi pro aedificio numerarunt 200 florenos¹⁹, cum nuper Albam excurrissem, acceptis a Rege literis. Piscinam etiam quandam insignem, quam nostris Princeps destinat, eamque aedificare caeperat, absolvi iusserunt. Nos iam inde a calendis maii manemus hic in civitate multo et commodius et utilius quam hactenus in monostoriensi abbatia. Scholas quinque habemus pene absolutas. Nostrum etiam collegium iam utcunque satis est accommodatum. Anno sequenti, Deo bene favente, in fabrica progrediemur, si mille florenos ad eam acceperimus, quos tamen et Rex et consiliarii certo pollicentur.

5. De provinciali nostro, quis sit et ubi sit, nondum quicquam scimus²⁰, magno certe nostro incommodo. Heri iam tertio vota renovavimus²¹. Nam postquam nos reliquit P. Provincialis, bonae memoriae²², erunt duo anni in principio ianuarii sequentis. Et si ullum aliud

¹⁷ 8 qui del. licet[t]

¹⁸ Litteras Regis Poloniae de educatione Sigismundi Báthory ad P. Leleszi, vide supra, doc. 64 et 65.

¹⁹ Cf. supra, doc. 59 § 3 et doc. 65.

²⁰ Cf. supra, doc. 61 § 3 et doc. 66.

²¹ Praepositus provinciae Poloniae renuntiatus est Ioannes Paulus Campano, qui ab exeunte mense octobri anni 1581 munere fungi coepit; cf. supra, doc. 55 adn. 14 et *Introd. gen.* c. 2.

²² Cf. supra, doc. 63 § 7 et adn. 32.

²³ Franciscus Sunyer, qui die 24 oct. 1580 defunctus est (*Hist. Soc.* 42 105v).

collegium indiget provincialis praesentia, tum nostrum certe maxime. Nam rebus hic bene cognitis et perspectis, facilius et efficacius postea ipse posset et nobis de personis necessariis prospicere et regiae M.ti omnia explicare, etc. Tres illi a R.P. Magio designati coadiutores venerunt ad nos quidem in mense aprilii sumptu regio ²³, verum unus ex ipsis novitius mox defecit, sublati multis rebus occulte ex collegio et multis vestibus studiosorum; et miram hic tragoediam excitavit, quamvis postea omnia ab ipso ablata recuperata sunt ²⁴. Nihilominus tamen operariis multis indigemus; imprimis bono aliquo contionatore ungaro, nam P. Stephanus ²⁵ multos offendit suis invectivis in haereticos. Deinde studiorum praefecto, magistro classis rhetoricae, quam nondum quidem aperimus, quia nec magistrum habuimus, nec idoneos discipulos, sed anno sequenti speramus aperiendam esse ²⁶. Magistro item humanitatis, et pro grammatica magistro ungaro, quem nobis P. Everhardus, piae memoriae, generalis ex Austria mitti iusserat ²⁷. P. Martinus Undo est Romae ²⁸, P. Marcus ²⁹ Viennae et M. Leonardus ³⁰; omnes hi ungari et ad contionandum et docendum in scholis idonei. Istis indigerimus, si quem et in scholis et in contionibus successum expectamus. Non est dubium quin maximum fructum possit hic facere contionator, si esset magna charitate et zelo animarum et sufficienti doctrina praeditus. Iam vero in singulis pagis nostris singula templa habemus, nempe sex, ex quibus ministros haereticos expulimus. Catholicos autem parochos, quos substituamus, non habemus. Quare necessario ipsi munus parochorum obire cogimur. Et in vicinis quidem pagis non est tanta difficultas. Sed duo pagi absunt hinc ternis fere milliaribus germanicis. Ad quos, in tanta patrum ungarorum paucitate, rarissime contionatores mittimus. Indigeremus et coadiutoribus pluribus, maxime coco, pistore et sutore. Nunc enim externos cocos in collegio tenere cogimur cum non modica distractione et molestia. Et in pane pinsendo apud externos non parum damni habet collegium. [125r]

81 *classis del. hu[manitatis]* || 86 *M corr. ex P*

²³ Cf. *supra*, doc. 63 § 5 et adn. 18.

²⁴ Cf. *de eo infra*, doc. 72 § 9.

²⁵ St. Szántó; cf. *supra*, doc. 63 § 5 et adn. 19.

²⁶ *De classe rhetorices aperienda* cf. *supra*, doc. 62 § 1.

²⁷ Cf. *supra*, doc. 63 § 5 et adn. 20.

²⁸ M. Undó hoc tempore iam in Polonia inveniebatur; cf. *supra*, doc. 69.

²⁹ M. Pitačić; cf. *ib.* adn. 3.

³⁰ L. Klasović; cf. *supra*, doc. 63 § 5 adn. 24.

Quod ad spiritualia attinet, haec, ut verum fatear, non ita procedunt sicuti et vellem et in hisce principiis esset necessarium; quia nonnulli non recte incedunt in via obedientiae, etiam ex iis, qui columnae esse videantur. Nec desunt aliqui scandalosi, non quidem graviter, sed qui tamen dissolvunt et impediunt disciplinam. Unde mutatione quarundam personarum opus esset; et tanto magis indigeremus P. Provincialis praesentia.

6. Huc accedit aegritudo P. Ludovici³¹, qui a mense aprilii habet paralysi affectum utrumque pedem, ita ut tanquam infans a lecto deponi et rursum imponi debeat alienis manibus. Ei non ita pridem, consulente quodam medico, cauteria in pedibus fieri curavimus. Suadebant etiam medici ut Cracoviam mitteretur (quamvis iidem dicebant, morbum esse et diuturnum et incurabilem) sed neque visum est id consultoribus, nec ego id facere poteram sine R.P.tis T. vel P. Provincialis facultate. Maxime cum Cracoviae nullum sit collegium, sed residentia tantum, eaque satis incerta et nostri ibidem anguste et incommode habitent. Denique quod esset difficilimum nostro collegio, in hisce principiis et inopia operariorum, duos minimum fratres cum ipso mittere, eosque una cum aegroto Cracoviae nostris sumptibus alere. Postremo periculum fuit ne in itinere (cum hic praesertim sit hospitiorum summa incommoditas) alicubi bonus pater deficiat; praesertim cum sit valde debilis et febrim ethicam continuam habere dicatur. Sed de eo scripsi³² et iam ante R.P.ti T. et P. Provinciali in Poloniam, si forte iam ibi est. R.P.tis T. literas scriptas ad Principem nostrum iam mortuum nihilominus ad Principem puerum et consiliarios misi.³³ Si quid respondebunt, mittemus ad R.tiam T.

7. Nudiustertius venit ad nos Alba P. Bartholomaeus Sfondrata³⁴ cum P. Georgio Töres nostro ad votorum renovationem, qui etiam

113-4 (quamvis... incurabilem) *in marg.*

³¹ L. Odescalchi; de quo P. Generalis iam statuerat ut in Italiam revertetur; cf. supra, doc. 63 § 6 adn. 26.

³² Die 2 iunii; cf. supra, doc. 63 § 6.

³³ Quae desiderantur.

³⁴ « P. Bartholomaeus Sfondratus, racinus sive cremonensis, annorum 38, sanus; admissus Romae anno 1569. Studuit iuri civili et canonico, in Societate casibus conscientiae. Confessarius. Mortuus 17 novembbris 1583 » *Rom.* 53 23v. P. Sfondrato anno 1580 socius datus est Bonifatio Stefani, episcopo stagnensi, visitatori apostolico partium Turcae imperio subiectarum; cf. G. BAS-SICH S.I., *Elogia Rhagusanorum Iesuitarum in Vitae II 1-8*; ed. in *Vrela i Prinosi* 3 (1933) 8-10; deinde M. VANINO S.I., *Bartol Sfondrati u Temešvaru g. 1582*, *ib.* 4 (1934) 150-54.

hic generaliter confessus est et vota cum nostris renovavit. Exposit 130
 etiam nobis difficultates et impedimenta suae missionis, et consilium
 a nobis petiit, quidnam ipsi esset faciendum. An redeundum ad Visi-
 tatem ³⁵, qui tamen pollicebatur se huc venturum, an Ragusium,
 sicut P. Vicarius velle videbatur, an hic expectandum responsum R.
 P.tis T. Mihi nihil securius videbatur, quam hic responsum R.tiae 135
 T. expectare, propter varias rationes, quas ex ipsius narratione colle-
 gimus, maxime cum ea de re ad R.P.tem T. et Posega et Belgrado et
 Temesvaro in mense iunio et iulio se scripsisse affirmaret ³⁶, et per
 Ragusium literas misisset; unde et responsum brevi expectaret. Quod 140
 si huc venerit Visitator, et illum comitem habere voluerit, poterit
 interim cum ipso progredi, donec certius aliquid habeat a R.P. ³⁷.
 Certe ista missio Summi Pontificis Deo inspirante facta est; essetque
 Ecclesiae Dei utilissima et Deo imprimis accepta, si magis idoneum
 Visitatorem nacta fuisset. Nam hic et vetulus atque adeo infirmus esse
 dicitur ³⁸, et quod peius est, non cum aedificatione id officium ge- 145
 rere, etc.

8. Haberem et nonnulla de me ipso, quae R.P.ti T. scriberem;
 nunc maxime posteaquam haeretici « Postillam » edunt, directe scrip-
 tam contra « Postillam » catholicam, quam ego ante octo annos po-

132 rediendum ms. || 134 responsum R.T. sup. || 143 si del. ?, sup.
 magis idoneum

³⁵ Bonifatius Stefani (de Stephanis), ragusinus, OFM, episcopus stagnensis (1564-82); GULIK-EUBEL III 323. De eius visitatione apostolica in partibus turcarum cf. THEINER, *Annales eccl.* III 271-76.

³⁶ Quae Patris Sfondrati epistulae desiderantur. Exstat solum eius die 15 dec. 1580 Seraio del Bossinia (Sarajevo) scripta epistula; v. in *Ital.* I 56 169r-70v.

³⁷ P. Generalis in epistula die 6 ian. 1582 P. Philippo Filippi, Ragusium data de P. Sfondrato statuebat: « che il P. Bartolomeo Sfondrati dovea essere arrivato in Ragusa, che si trattenesse ivi sin ad altro aviso » *Neap.* 2 111v.

³⁸ E vita cessit in Temesvár (Timisoara) ineunte anno 1582; cf. epistulam christianorum mercatorum habitantium in Temesvár die 6 febr. 1582 datam Summo Pontifici; Romae, ASV, AA, Arm. I-XVIII ms. 1852. — Accepta notitia de morte Visitatoris, P. Generalis haec ad P. Philippum Filippi de P. Sfondrato scribebat: «Del P. Bartolomeo Sfondrato, come non si è poi inteso altro, voglio sperare che il Signore l'habbia voluto conservare per suo servizio. Ben ci saria caro quanto prima haverne nuova acciochè si possa risolvere da questi signori se egli deve andare col nuovo Visitatore. Se bene non si è mancato di diligenza per sapere da questi signori se la missione deve seguitare avanti dopo Pasqua; tuttavia sin qui non si è potuto haver risolutione, ma presto speriamo che si haverà perchè Mons. Arcivescovo attende a spedirsi, et subito saranno le RR. VV. avisate » *Neap.* 2 124r.

150 lonice cum Superiorum facultate edideram ³⁹! Nulla enim ante hanc fuit « Postilla » catholica nostra lingua scripta, cum haeretici iam tres « Postillas » polonicas haberent ⁴⁰. Eius « Postillae » priorem partem, quam hoc anno haeretici ediderunt ⁴¹, iam legi, plenam maledictis et 155 blasphemias in iesuitas, in Pontificem, ceremonias et sacramenta, etc. Nec decesset mihi animus scribendi aliquas contiones ad confirmandam fidem catholicam et detegendas ipsorum imposturas ⁴², si modo haec fuerit voluntas obedientiae [125v] sanctae, a cuius praescripto nec latum unguem volo discedere. Et habeo iam cum ipsius 160 Nuncii apostolici ⁴³, tum multorum doctorum hominum, tam exter- norum quam nostrorum, ea de re sententias, qui censem omnino esse huic scandalu occurrentum. Tamen malo prius totam rem cum R.P. Provinciali diligenter et copiose conferre ⁴⁴, et inde ad R.P.T. re- ferre. Nam si mihi scribendum esset, indigerem et libris multis, quos 165 hic non habemus, et aliis quibusdam. Sed haec, ut dixi, postea plu- ribus. Interea quicquid mihi a Superioribus meis iniunctum fuerit, illud divinitus decretum arbitrabor.

9. De P. Ludovico ⁴⁵ aegroto illud etiam occurrebat R.P.ti T. proponendum, quod mihi suggestit P. Bartholomaeus ⁴⁶, quod si 170 omnino locum mutare deberet (id quod tamen valde dubito, an fieri possit, propter illius magnam debilitatem et febrim ethicam), tunc commodius forte per Ragusium in Italiam mitti possit eadem via, qua P. Bartholomaeus venit: per Temesvarum nempe et Belgradum, quamquam et illac magna est hospitiorum incommoditas et medico- 175 rum inopia. Si tamen Ragusium usque pervenire posset, iam veluti in portu navigaret.

157 modo *sup* || 168 proponendum *del.* si

³⁹ *Postilla catholica...* quae anno 1573 Cracoviae primum edita sunt; cf. ESTREICHER, *Bibliografia Polska* v. XXXIII 389.

⁴⁰ Cf. *ib.* XXV 115-8.

⁴¹ GRZEGORZ z ZARNOWCA (1528-1601), *Postylla albo Wykładi Ewangelii...* I-III Kraków 1580-1582; cf. ESTREICHER, *Bibliografia Polska* XVII 444-45.

⁴² Anno 1582 Cracoviae edidit opus: *Apologia, Tho iesth, obrona Postylle Katholickney, przeciw sprosnym wykretom y potwarzam Postylle Heretyckiey, w Krakowie wydanej, Roku Pánkiego 1582* [Apologia, hoc est defensio Postillae catholicae contra nequissimas distorsiones nec non calumnias Postillae haereticæ, Cracoviae anno Domini 1582] inscriptum; cf. ESTREICHER, XXXIII 379.

⁴³ Ioannes Andreas Caligari.

⁴⁴ Vide scriptum Patris Wujek: *An Postillae haereticae respondendum sit et quomodo* — anno 1582 Patri Provinciali Poloniae oblatum; ap: SYGAŃSKI, *Korespondencya*, n. 60.

⁴⁵ L. Odescalchi; cf. *supra*, § 6.

⁴⁶ B. Sfondrati; cf. *supra*, § 7.

10. Discipulorum nostrorum numerus pervenit iam fere ad 200⁴⁷. Ex his plurimi sunt catholici, qui et confitentur et communicant frequentius. Ad festum Assumptionis B.mae V. Mariae communicarunt in templo nostro ultra 120; quod certe permagni ducimus. Albae Iuliae etiam communicarunt non pauci, quorum numerum adhuc ignoramus. Redierunt etiam aliqui ab haeresi ad fidem catholicam hoc feso, qui antea nunquam confessi fuere.

11. Mitto R.P.ti T. exemplum litterarum Regis ad nos ⁴⁸, ex quibus summam ipsius erga nos benevolentiam intelliget. Abduxit secum in Moscoviam non modo P. Laternam ⁴⁹, contionatorem latinum suum, sed etiam P. Scargam, rectorem vilnensem, ⁵⁰ ut polocense collegium fundaret, et de rigensi in Livonia erigendo deliberaret. Utinam et Cracoviae nostris provideret. Esset enim illa nostrorum residentia summe necessaria transylvaniensi collegio ⁵¹. Inde enim libros, pannos et alia necessaria petimus. Sed de his hactenus. Dominus Iesus R.P.tem T. diu nobis servet incolument ad laudem et gloriam suam, cuius sanctis sacrificiis et precibus me humiliter commendo cum hoc collegio et tota provincia.

Transsylvania fere ex praescripto Regis Poloniae gubernatur nunc et deinceps etiam gubernabitur. Tutor ipse est pueri Principis. Gubernatorem unum aliquem regni nondum designavit. Aliquot con-

176 nostrorum *sup.*

⁴⁷ Cf. supra, doc. 63 § 2.

⁴⁸ Vide supra, doc. 64 65 et 66.

⁴⁹ Martinus Laterna (1553-1598); de quo cf. ZALESKI, I 770-72 et IUVENCIUS, *Historia* V lib. XIV n. 38-40 p. 261-63.

⁵⁰ Cf. supra, doc. 66 adn. 5.

⁵¹ In actis congregationis gen. IV (1581) de residentia, Cracoviae instituenda, haec leguntur: « Responsum ad acta congregationis provinciae Poloniae: ... 27. Propositum deinde fuit cum aliorum nomine, tum praesertim nostrorum qui in Transylvania resident: An agendum sit cum Patre Nostro ut missio cracoviensis confirmetur. Et iudicavit congregatio rogandum esse ut missionem hanc commendatam habere velit; tum quia magno cum fructu nostri ibi versantur, tum quia transylvani non parum refugii et subsidii ab illis expectant, tum postremo quia speramus residentiam hanc magni alicuius boni quandoque principium fore. — Ad 27.m: Conseruetur cum gratia Domini cracoviensis residentia et ne nostrorum hospes tamdiu gravetur, curabitur a Summo Pontifice tum eleemosyna aliqua ad emendam domunculam aliquam pro nostrorum habitatione, tum literae commendatitiae ad Regem ut suscipiat huius residentiae patrocinium, Sanctitatem quidem Suam iuvuisse ad emendam illis domum » *Congr. 95 15v et 16r*. Anno 1583 Cracoviae domus professa et domus probacionis inchoatae sunt; cf. SACCHINUS, *Historia* V lib. III n. 60-2 p. 122.

siliarii interim omnia administrant ex eius praescripto. Funus Principis celebrabitur forte in decembri, quo tempore Rex, cum Moscho⁵² rebus compositis, cogitat huc proprius accedere, Leopolim usque, et fieri posset, ut ad nos etiam excurreret ut de omnibus melius constituat. Vexillum ab Imperatore turcarum⁵³ puerō Principi missum est; quod est signum approbationis et confirmationis ipsius. Iterum valeat R.P. T. nostri memor. Colosvari, 18 augusti. Anno Domini 1581.

Reverenda Paternitati Tuae

205 filius indignus et servus in Christo
Iacobus Vagrovicius.

72

P. STEPHANUS SZÁNTÓ S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 22 augusti 1581 — Romam

TEXTUS: *Germ. 159 128r-31v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 154-168.

SUMMARIUM: 1. *A biennio nullam epistolam potuit mittere.* — 2. *Refert de PP. Leleszi et Törös.* — 3. *De P. Odescalchi aegroto.* — 4. *De P. Schreck, contionatore germano.* — 5. *De P. Thomány, collegii ministro.* — 6. *De multiplicibus suis occupationibus.* — 7. *De PP. Ladó et Erdösi novitiis.* — 8. *Multas querelas admodumque graves de avaritia et crudelitate P. is Wujek, rectoris movet.* — 9. *De fratribus coadiutoribus.* — 10. *Removeat P. Generalis polonus e Transylvania, omnesque hungaros socios eo mittat ac collegium provinciae Austriae subiiciat.*

Admodum reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Officii mei ratio postulat, Pater Reverende, ut semel in anno T.R.P. tem de statu huius collegii et administratione Rectoris certiorem reddam¹. Et en fere iam biennium est ex quo nullas potui li-

200 posset del. quin[?].

⁵² Ivan IV seu Ioannes Basillii (1533-1584).

⁵³ Amurat (Murad) III (1574-1595).

¹ Cf. regulam 9 consultorum; in *Regulae Societatis Iesu* (Romae 1580) 135. P. Szántó consultor rectoris collegii designatus est a P. Sunyer, praeposito provinciae Poloniae, ineunte anno 1580; cf. supra, doc. 3 § 15.

teras dare, nec ad T. R. P. nec ad bonae memoriae P. Mercurianum, 5 partim ob graves et assiduas occupationes quibus in dies obruor, partim vero quod hactenus nullum hic fidelem tabellarium invenire potuerim cui tuto meas committere potuissem. Nunc autem oblata mihi occasione scribendi per mercatores quosdam raguseos, negligere tantam opportunitatem nolui. Dicam igitur primum de numero pa- 10 trum et fratrum, deque singulorum officio et profectu, tum deinde de Rectoris administratione, quemadmodum nona regula consultorum praecipit ².

2. Sumus in universum in Transylvania de Societate 16, e quibus fratres 7, patres 9 sunt. Ex patribus duo ungari: P. Georgius Törös 15 et P. Ioannes Lelesius Albae Iuliae resident ³; ambo contionantur alternis vicibus. Lelesio praeterea incumbit etiam cura instituendi Sigismundi principis. De duobus istis nihil habeo quod scribam, recte enim ambo suo funguntur officio et bona de utroque ad nos fama refertur; nisi quod Lelesius nimium nonnumquam se immiscet in res sae- 20 culares et nobiles aulicos terret. Minatur ac si ipse totius aulae Principis gubernator esset. De quo merito admonendus esset, ne nobis apud nobilitatem odium conciliet.

3. Reliqui septem patres Claudiopoli habitamus. P. Aloysius ⁴, vir bonus et rectus, conversatus est hactenus inter nos sine querela 25 cuiusque. Qui, dum corpore recte valebat, curam scholarum habebat, et catechismum pueris diebus Veneris, festis autem diebus evangelia explicabat. Sed iam dimidius annus est, ex quo decumbit paralyticus. Vita tantum haeret in dimidia corporis parte: a capite usque ad lumbos; reliqua pars, infra lumbos cum utroque pede, insensibilis 30 prorsus facta est. Consuluerunt medici cum chirurgo Principis, ut aerem mutaret. Asserebat Blandrata ⁵ se plures similes misisse Cracoviam et ibi curatos fuisse. Verum non fuit Rectoris voluntas, ut eo mitteretur ⁶. Iam igitur, quantum ego coniectura assequi possum,

26 dum p. corr.

² • Iis literis sincere ac sine amplificatione, omniq[ue] privato aut humano respectu semoto, significabunt quid sibi de superioribus, quorum sunt consoltores, et de eorum administratione ac rerum statu scriendum in Domino videatur, oratione tamen praemissa et re prius diligenter considerata » *Regulae S.I. (Rome 1580) 135 § 10.*

³ De quibus cf. supra, doc. 70 § 6.

⁴ L. Odescalchi; cf. supra, doc. 71 § 6 et 9.

⁵ Georgius Blandrata, medicus Principis; cf. supra, doc. 63 § 6.

⁶ Cf. supra, doc. 71 § 6 et 9.

35 morbus plane est incurabilis. Dolemus omnes vehementer vicem optimi patris.

4. Secundus pater est contionator saxonum. P. Wolfgangus, quem mecum huc adduxi ex Urbe⁷. Recte se gessit et ipse hactenus, nisi quod non potest adduci, ut festis sanctorum contionetur. Causam 40 assignat hanc, quod saxones sui non soleant ulla alia festa celebrare praeter diem dominicum. Atqui paulatim inducendi essent. Nam si nec nos contionando festa sanctorum celebremus, confirmabimus miseros haereticos in suis erroribus. Videtur praeterea inter nos quoque quaedam diversitas, quae non aedificat, sed offendit potius multos, 45 cum vident me non solum dominicis diebus, sed festis etiam sanctorum contionari, ipsum vero non nisi diebus dominicis. Labor istius patris cum saxonibus hoc biennio videtur plane fuisse inutilis. Pauci enim eum audiunt. Nunc 40, nunc 50 et ex his non nisi unus hactenus est confessus. Idem pater diebus Veneris explicat cathechismum ante 50 prandium, et diebus festis post prandium evangelia dominicalia e graeco in latinum sermonem transfundit.

5. Tertius pater est minister collegii, P. Mathias⁸ ungarus, in quo maiorem curam rerum domesticarum desideraremus. Sed is cum Rectore se solet excusare, quod sine eius consensu nihil possit consti- 55 tuere aut disponere de rebus ullis. In caeteris vivit sine querela, nisi quod cum Rectore non satis ei convenit. Hic praeter domesticas occupationes vacat etiam confessionibus audiendis et excurrit non-nunquam ad aliquem ex pagis nostris contionatum.

6. Quartus est P. Arator⁹, in quo duo culpari intellexi. Unum 60 quod nimis longus esset in contione, alterum quod acerbe haereticos insectaretur¹⁰. Sed in utroque iam se emendavit. Hic antequam in civitatem migraremus, per annum et amplius ex Colosmonostra in civitatem per duo italica millaria cum uno studioso singulis festis summo mane pede descendit; ubi postquam fuisse per horam et 65 dimidiam, et quandoque per duas, contionatus missam cantavit cum studiosis nostris maioribus. Post missam baptisavit nunc 6 nunc 8 pueros. Tandem confessiones audivit. Postremo circa meridiem domum profectus post prandium rursus domi contionem habuit, ad quam tam ex pago nostro, quam ex civitate plurimi 70 confluxerunt. Nunc, postquam in civitatem migravimus, a cantando tantum sacro liberatus est et ab itinere, quod non opus sit iam procul

⁷ V. Schreck (cf. supra, doc. 63 § 5), qui ineunte anno 1580 Roma in Transylvaniam missus est; cf. supra, doc. 17.

⁸ M. Thomány; cf. supra, doc. 63 § 5.

⁹ Stephanus Szántó, auctor huius epistulae.

¹⁰ Cf. supra, doc. 71 § 5 et adn. 25.

proficisci ad contionandum, ut antea. Contionatur tamen singulis sanctorum festis semel ante prandium, dominicis autem bis, ante et post prandium. Ante prandium super evangelium, post prandium super doctrinam christianam. In qua hic ordo servatur: primum, 75 finitis vespertinis precibus, pueri cantando Pater noster, Credo, Ave Maria et 10 praecepta recitant. Deinde alii doctiores adolescentes 3 aut 4 quaestiones ex doctrina sibi mutuo proponunt et solvunt; quas postremo contionator consenso suggesto fusius declarat. Ad pomeridianam contionem solent circiter 300 viri et foeminae convenire; ad 80 matutinam 800 vel eo amplius, quandoque etiam in magnis festis 1000. [128v] Fructus ex utraque contione non levis colligitur, nam hoc biennio plures quam 400 conversi sunt haeretici.

Item hic pater praeter contiones habet et alias plures occupaciones. Nam nunc confessionibus audiendis operam dat, nunc infirmos 85 visitat, nunc matrimonio iungit fideles, nunc infantes et adultos baptisat. Scholarum praeterea cura tota in eum incumbit. Ipse orationes, dialogos, carmina, si recitanda sint publice, componere et corrigere debet. Contingit aliquando, ut duo simul ex praceptoribus infirmen- 90 tur. Tunc utriusque vices praefectus supplere debet. Videres tunc hinc inde per classes cursitantem, una hora in una, altera in alia legentem. Multis mensibus solus cum aliis oneribus classem humanitatis susti- 95 nuit. His accedit quod cum duarum inferiorum classium magistri hungaricam linguam ignorent, praefectus singulis domi prius ante et post prandium ungarice interpretatur. Alioqui latine eos loquentes pueri non inteligerent. Propter tot assiduos labores miser praefectus toto fere biennio perpetuo quasi dolore oculorum et capitis ardore vexatus est. Necdum omnino a dolore oculorum liberatus est.

7. Quintus pater est P. Valentinus¹¹ ungarus e Sicilia, parte orientali et extrema Transylvaniae, quae Valachiae adiacet. Novicius 100 est: vir bonus, pius et ad omnia promptus, sed indoctus; congrue latine non novit. Contionatur nihilominus dominicis diebus in pagis nostris.

Sextus est socius huius¹², etiam novicius et ex eadem patria. Hic interpres est Rectoris et in temporalibus rebus curandis cum Rectore 105 occupatur. A quo et ipse hausit aliquid crudelitatis polonicae. Utitur verbis saecularibus, bestias, filios meretricis appellat saepe famulos et colonos. Contionatur et iste frequenter in pagis nostris. Conqueruntur coloni saepe de eius crudelitate, sed ille culpam omnem in Recto-

81 *prius* 700 || 88 corrigere *p. corr.*

¹¹ V. Ladó; cf. supra, doc. 62 § 3 et adn. 5.

¹² Petrus Erdösi (Sylvanus); cf. *ib.*

110 rem reiicit. Ex isto igitur bonus religiosus non fiet, nisi mature ad noviciatum mittatur. Ex eo enim officio in quo est, non vitam religiosam, sed aulicam discit.

8. Septimus est Rector¹³, cuius si omnia gesta factaque scribere vellem, sarcina laturo magna futurus eram. Quaedam igitur tantum breviter attingam. In primis hic homo totus in externarum rerum curatione videtur effusus et nihil de spiritualibus curare. Visitat Albam non raro, et ibi epulatur cum aulicis quandoque per triduum, quandoque per quadriduum. Externi, quicunque volunt, vagantur per cubicula. Intrant qui volunt et quando volunt, ut vere de nobis dici possit illud: In illis diebus non erat rex in Israel, sed unusquisque quod bonum est in oculis suis, faciebat¹⁴. Ianitorem servat externum quendam germanum, cocum externum cum duobus pueris. Sibi servat puerum unum polonum, qui ei lectum sternit, cubiculum purgat, pedes lavat. Et hic cum fratribus aliis polonis in vestibus saecularibus in recreatione conversatur. Quando egredi vult e collegio curru, non est contentus duos equos currui iungere, sed quatuor iungit. Ex libertinis 3 aut 4 in equis antecedere aut subsequi iubet. Sunt autem libertini coloni nostri, quod in hunc finem libertate donavit, ut semper armati parati sint ad omnia, in quibus eorum opera uti voluerit.

120 In templis nihil hactenus refecit. Manent tam hic, quam in Colosmonstra fenestrae templorum apertae. Vitra ab haereticis olim fuere excussa. Iniunxerat ei Provincialis, ut illas clauderet¹⁵, sed nondum est factum. Saepe ventus celebranti hostiam ex altari aufert. Parietes manent denigrati et deturpati a pluviis.

135 Iam vero in externarum rerum cura et administratione versatur magno scandalo catholicorum et haereticorum. Communiter non tantum in hac civitate, sed in tota Transylvania, ad maximam totius Societatis ignominiam, vocatur homo crudelis et avarus. Et ut cognoscat T.R.P.tas vulgi rumorem non esse omnino vanum, subiiciam aliquot particularia exempla. In vindemiis, cum decimas vini exigeret ab iis qui in nostro monte vineas habent, nemini, nec catholico nec haeretico, ne unum quidem cyathum vini condonare voluit. Idem et in decimis tritici exigendis fecit. Videntes haec quidam, dixerunt se neminem ex omnibus, qui bona illa possederunt tam parcum vidisse. Licet enim praecedentes haeretici fuerint, nullus tamen ad tam minutus res descendit, nec tam rigidus exactor fuit. Item mendicus quidam pauper in pago nostro mortuus est. Reliquit cognatis

¹³ Iacobus Wujek.

¹⁴ Iudd. 17, 7.

¹⁵ Cf. supra, doc. 3 § 17.

valoris trium aut quatuor florenorum res. Has res in cistas includi
iussit et in castrum nostrum deferri, dicens ad se illas pertinere, quod
ille sine haerede esset defunctus. Cognatus defuncti ita hac re est of-
fensus, ut cogitet alio ex nostro pago migrare. Item ex pago nostro
Bats decem hoc an-[129r] no e colonis nostris ad bellum moscoviti-
cum profecti sunt, nullam aliam assignantes causam, quam quod non
possent sub tam crudeli homine vivere.

In terra istorum batsensium sylva est glandibus referta, quibus 155
porci aluntur; ex quibus decimae nobis dantur. Ab his decimis dice-
bant batsenses se liberos esse. De his decimis iudicio contendit cum
illis, et primum dixit se in eo conquieturum, quod iudicassent nostri
monostorienses. Cumque illi pro batsensibus iudicassent, non quievit
in eorum sententia, ut promiserat, sed traduxit illos ad iudicium no-
bilium. Inter quos duos ex nostris voluit esse praesentes, ob quorum
praesentiam nihil certi ausi sunt nec pro una nec pro alia parte de-
cernere. Hanc ob causam tantopere totus ille pagus alienatus est a
nobis, ut cum praecedenti anno ultra 50 fuissent ab haeresi conversi,
hoc anno in quadragesima vix fuerunt 5 inventi, qui vellent confiteri. 160
Multique reversi sunt iterum ad suas haereses. Item tres hoc anno no-
bis, iussu Regis Poloniae et Principis, adjuncti sunt pagi¹⁶, quorum
coloni gaudebant primum, quod e potestate et tyrannide trinitario-
rum haereticorum liberati essent. Sed non transierunt duae septima-
nae, cum ordine eos triduo continuo sine cibo in luto et palea laborare 165
coegisset, contrarium dicere coeperunt, quod mallent sub prioribus
dominis haereticis manere, quam sub nobis. Imo quidam illorum
palam fassus est, se etiam sub turcis fuisse, sed nec ibi tam duros sus-
tinuisse labores. Cum catholici hortantur haereticos, ut convertan-
tur et ad nostrum templum veniant, respondent, ne loquamini nobis 170
de hominibus illis, qui sancti et apostolici viri putantur et sunt cru-
deliores ipsis turcis. Praedicant aliis misericordiam et ipsi omnem sae-
vitiam in subditos exercent. Damnant in aliis avariciam, quam plus
caeteris ipsi sequuntur. Omnes id uno consensu dicunt non solum
nostri, sed etiam externi catholici, eum hic maximo fuisse et esse im-
pedimento, quominus multo plures fuerint conversi haeretici hacte-
nus. Nam antequam ipse huc veniret, ad contionem Lelesii et duo-
rum illorum simplicium noviorum replebantur tempa auditoribus.
Qui continuo minui coeperunt, cum ille more polonico vexare subdi-
tos coepisset. In Polonia subditi nobilium sunt veluti mancipia et 180
tractantur durissime tamquam mancipia turcarum. Hic autem longe

167 pagi sup.

¹⁶ Tiborc, Kajántó et Bogártelke; cf. supra, doc. 56 § 4.

alia ratio est colonorum, qui non ut servi nec ut mancipia, sed ut cives tractari volunt. Quare non mirum, si ei modus hic polonicus gubernandi non succedit.

- 190 De his saepe per consultores, mediante P. Ludovico¹⁷, est admonitus, sed nulla facta est emendatio; imo longe crudelius se gessit. Nunquam praeterea consultat cum consultoribus de iis quae ad ignominiam vergunt totius Societatis; de his quae ad bonam gubernationem faciunt, et de his, ex quibus magnum damnum sequitur toti collegio; 195 et de his, in quibus praevidebat alios contraria suasuros suae opinioni. Audeo dicere, quod amplius 100 aureorum damnum intulerit hoc anno in solo aedificio, nullius nostrum in eo nec petendo, nec recipiendo consilium. Nam quaedam ex his, quae aedificavit, iam ruinam minantur; alia, quod non apto loco sunt facta, oportebit destruere. Item 200 multa simul incipit et nihil perficit. Fenestras vitreas sine ferramentis apponi iussit; quae, deiectae a ventis, pauca vitra manserunt integra, et secundo oportuit alia vitra emere. Tegi scholas et collegium curavit priusquam camini erigerentur. Hinc factum est, ut cum camini erigerentur, oportuerit iterum dimidiam partem tectorum diruere et 205 secundo novis expensis tegere. [129v]

- In extinguendis sanctorum festis plus sibi sumit authoritatis quam episcopus. Approbat quae vult et quando vult, et iterum delet. Anno praeterito facta fuerat inter me et ipsum disputatio privatum. Ipse censebat communia tantum festa Christi, apostolorum et quae- 210 dam B. Virginis esse servanda, caetera abolenda. Ego autem dixi, non esse nostri officii constituere nova festa, vel antiqua abolere, sed illarum provinciarum festa omnia (quae ibi a catholicis archiepiscopis aut conciliis statuta essent) in quibus habitaremus, esse servanda. Idque ego inductione probavi: Quia in omnibus provinciis, in quibus 215 nostri sunt, servant earum festa; ergo et nos debemus hic antiqua Hungariae et Transylvaniae festa servare. At durum est, inquit, sub peccato mortali obligare aliquos ad observationem alicuius festi. Cui ego dixi, nos neminem obligare nec ad peccatum nec ad festi observationem, sed antiquam obligationem revocare in memoriam, 220 sicut qui revocat praecepta decalogi hominibus in memoriam, non inducit nova mandata cum nova obligatione, etc. Deinde catholici, qui hic habitant, recordantur festorum antiquorum et desiderant ut promulgentur; qui vehementer offenduntur, quando aliqua ex his praetermittuntur. Ex quibus non defuerunt, qui dicent nos nec ca-

199 oportebit *del.* dest[ruere?] || 204 dimidiam *sequ.* iterum

¹⁷ L. Odescalchi, qui ineunte anno 1580 a P. Provinciali admonitor rectoris renuntiatus est; cf. supra, doc. 3 § 15.

tholicos esse, nec haereticos, quod nec cum istis, nec cum illis in festorum celebratione conveniremus. Denique omnia fere peculiaria festa Ungariae (quae omnia eadem sunt et Transylvaniae) fuerunt a Sede Apostolica approbata et miraculo a Deo confirmata. Quamobrem sine Pontificis autoritate nunquam ausim ego quicquam in his immitare.

225
230

De hac quaestione, nulla prius facta consultatione cum aliis patribus, scripsit ad provincialem suam sententiam et numeravit quaedam festa quae velit servare. Provincialis rescripsit secundum eius desiderium, sed nec illa postea a Provinciali approbata servavit. Nam Inventionem S. Crucis cum Provincialis non delesset, ipse delevit. Idem fecit et cum festo Mariae Magdalena. Item in festo Simonis et Iudee ego in templo contionatus sum et in scholis nostris fabri lignarii laborarunt. Item in festo S. Ladislai (qui est principalis patronus post S. Stephanum regem Ungariae) permisit, ut festum promulgarem et contionarer, et interim ipse tam sub contione quam sub sacro et tam ante quam post prandium iuxta templum spectantibus omnibus qui ad contionem veniebant, laborare muratores permisit. Ratio eius haec fuit, quia — inquit — conveni cum illis ad hebdodomadam et cogor solvere illis pro singulis diebus sive laborent, sive non; melius ergo est, ut laborent, quam otiosi sint. Sed si quid concluderet, haec ratio excusaret etiam haereticos, qui famulos cogunt dominicis diebus laborare. Item in festo S. Michaelis subditi nostri ararunt. Quod illis die dominica nullum promulgatum esset festum, eo die ego in civitate contionatus sum, et ipse domi in Monostor compulit rusticos in nostra domo laborare. Idem factum est et in die Omnium Sanctorum: in scholis ipsius operarii laborarunt, ego contionatus sum. Et certe plus solet movere contio operis quam linguae. Item in festo Assumptionis ego quidem hic in civitate contionatus sum, sed ad pagos nostros nullum permisit exire ex sacerdotibus nostris. Itaque illi omnes eo die sine sacro et sine contione manserunt. Imo aliqui pagi vix bis in anno audiverunt sacrum et contionem, in Nativitate et Paschate; et tamen redditus proprios sacerdotum, qui sunt in singulis villis, accipimus nos; nulla interim habita ratione salutis illorum, sive infantes moriantur sine baptismo, et peccatores atque [130r] haeretici infirmi sine paenitentia, sive convertantur, sive non. De istorum colonorum parochiis et de festorum observatione cuperem, ut aliquid certi ordinaret T. R. P.tas, ut sciremus quid nobis sequendum esset, ne perpetuo nosmet ipsos et fidem catholicam ludibrio exponeremus ob tam crebram festorum mutationem.

240

245

250

255

260

Item tenentur subditi praeter decimas vini et frugum dare pree-

265

232 ad provincialem *sup.* || 255 manserunt *del.* eo die

terea porcellorum decimas et bis pullos gallinaceos. Hos si ad statutum tempus non solvunt, mittantur libertini et auferuntur illis pignora cantari vel vestes, et aliqui per duos, tres aut quatuor menses vix possunt redimere. Si autem macilentos pullos attulerint, remittuntur et
 270 pinguiores petuntur. Multi ex pauperibus in foro emere coguntur, quod domi suae non habeant. Tales carnes vix saepe ego sine lachrymis et cordis dolore attingere potui, sciens eas e sanguine pauperum esse emunctas. Duplices hic singulis diebus carnes dantur ad prandium, et diebus piscium duplices pisces. Primo offa, 2. carnes bovinæ
 275 aut ovinae, 3. pulli cocti in pipere et croco, 4. pultes, 5. fructus et caesus. Quem modum vivendi ego hactenus in nullo collegio Societatis vidi. Sed forte est modus polonicus. Loco pullorum tertio loco aut secundo saepe sunt anseres, lepores aut aliae ferinae carnes, et fere semper etiam in caena carnes duplicantur¹⁸.
 280 Item subditi vocantur per libertinos ad labores. Qui si statim non venerint, auferunt res illorum, cantaros aut vestes, libertini, et eunt ad tabernas et exhauriunt vini mensuras quot volunt. Quae postea coguntur miseri subditi solvere, ut recuperent res suas impingoratas a libertinis. Et talia sciente et connivente Rectore faciunt.
 285 Nihilominus cum his omnibus damnis ad labores compelluntur ire. Imo si uno die vocati non veniant, sequenti die in carcerem foetidum ponuntur, et ibi pane et aqua triduo aut quatriduo macerantur. Compelluntur autem subditi ad minima quaeque collegii opera: ad ligna vehenda, scindenda domi, ad calefaciendum hypocaustum, ad ligandas schopas, ad evelendas herbas malas in hortis collegii et praedii, ad plantandas quasvis herbas, et seminandum quaevi legumina et ea convehendi domum. Introducuntur pueri, puellae, mulieres ad laborandum in cellariis, hortis, salis et atriis collegii. Hoc anno vinum e celario extrahi curabat per subditos. Forte fortuna circuli aliquot fracti
 290 sunt et media pars dolii effluxit, vel eo amplius. Istud parum vini quod remansit, coegit subditos accipere et totum vas integre solvere. Hanc ob causam multi coram catholicis et haereticis cum dolore conquesti sunt et dixerunt se varios dominos habuisse, trinitarios et luteranos, sed nullos istis sanctis iesuvitis crudeliores. Quidam inter
 295 300 potitandum appellaverat Rectorem meretricem. Hunc multis diebus in compedibus tamquam turcam in domo in culina laborare coegit. Praedii nostri curam praeterito anno polono cuidam commiserat.

294 *prius* circa

¹⁸ Cf. epistulam Patris Szántó diei 20 iun. 1579 Romae Cardinali Santori datam, in qua cibos qui in prandio dabantur in Collegio Romano, recenset; MAH I 878-79 § 4.

Hunc non solum verbis aulicis et ignominiosis castigavit, sed colaphis etiam cecidit. Item blasphemare quoque iam ungarice didicit. Appellat iratus colonos et servos bestia, curva fia, id est bestias et meretricis filios. Quae verba cum quidam ex colonis Principis ab eo audisset, dixit, certe nec isti sunt sancti, quando talia verba loquuntur. [130v] 305

Ad Principem scripsit 1580 quod libenter susciperet curam aedificii, si haberet fidos sodales et si linguam nosset ungaricam¹⁹. Mihi quoque in faciem dixit: Ego putabam vos ungaros esse fideliores. 310 Obmutui et nihil dixi. Cogitet V.R.tia, quo animo possimus esse erga illum, qui omnes nos infidos putat esse, et qui talia de patribus et fratribus ad Principem scribit.

Sabbatho quatuor temporum 1580 missus est a Principe Cancelarius²⁰ ut nobiscum de nostris aedificiis tractaret. Hunc ipso die 315 quatuor temporum ad prandium cum famulis invitavit, et homini haeretico in die ieunii, contra leges Ecclesiae et regni consuetudinem, ova, butyrum et lacticinia iussit apponi. Hoc quid est aliud, quam haereticos in suis erroribus confirmare. Et interim ego clamo in contione 320 esum carnium prohibitum esse et lacticiniorum in vigiliis quadragesimae et quatuor temporibus.

Quidam ex civibus in vinea sua, quam habet in nostro monte, fructus suos collegerat, quibus cum sportula non esset impleta, aliquot ex sua vinea racemos uvae apposuit. Comprehensus est a custodibus nostris, quod ante decimas uvas abstulisset. Venit ille cum musculis ad Rectorem petens veniam. Pro quo etiam viri catholici petebant ut exiguum illum errorem condonaret. A quo ille munera suscipere noluit, et hominem a conspectu suo cum indignatione abegit. Quo facto vehementer et catholici et haeretici fuerunt offensi, et multi se a contionibus nostris retraxerunt. 325 330

Multi mihi ex catholicis dixerunt, quod si homo ille huc missus non fuisset, templum nostrum capere iam non posset, tot homines ad nos confluxissent. Sed ille crudelitate sua omnes, qui converti aut ad nos venire volunt, absterret. Pro minima queaque re subditos in carceres includi aut ad cathenas et compedes poni iubet. Et de his nulla fit consultatio. Et si moneatur, irascitur, contemnit et peius facit. In theologia nullum videtur habere fundamentum. In facilimis etiam casibus conscientiae haesitat. Iactantia in eo maxime domi-

311 obmutui *p. corr.* || 315 cum *sup.* || 334 re *del.* illis

¹⁹ Vide hanc epistulam Patris Wujek anno 1580 ad Principem; supra, doc. 43.

²⁰ Wolfgangus Kovacsóczy; cf. supra, doc. 24.

natur. Impressit quandam polonicam « Postillam »²¹. De hac quoties-
 340 cunque ex Polonia literae mittuntur ei, eas publice legit, et gloriatur
 secundam iam parari editionem; et quod iam quidam haeretici contra
 illam scripserint, et quod rationes suas non sciverint solvere. Id adeo
 saepe facit, ut iam pudeat nos et taedeat de hac re tam crebro audire.
 Nihil tam frivolum ex Polonia ei scribitur, quod non publice legat.

345 Vina hoc anno 1581 in nostro monte satis bona et copiosa crever-
 tant. Iis tamen ipse non contentus, misit Varadinum et ibi emit duo
 vasa ungarici vini 30 scutis. Ad quae devehenda compulit rusticos
 nostros; qui cum dicerent se nec boves nec currus aptos habere pro
 tali onere, coegit eos 12 florenos pro vectura solvere. Conqueruntur
 350 praeterea subditi, quod in dies illis augeat labores. Praeterito anno
 iussit eos seminare praeter triticum et hordeum, avenae mensuras 20,
 et hoc anno 28. Cum autem seminant, arant, metunt nostros agros
 pro nobis coloni, cum fruges convehunt in horrea et disponunt in
 acervos, cum vini decimas et varia legumina comportant in cellas, nihil
 355 illis cibi aut potus praebetur. Foeni aliquot acervi in praedio compu-
 truerunt, quod nec venditi sunt, nec colonis dati. Maximi horti qua-
 tuor inculti relictii sunt. Caules singulis annis coguntur rustici in ma-
 gna copia plantare et rigare. Implentur ex illis 4 aut 5 vasa. Vix colle-
 gium medium vas potest toto anno absumere. Reliqua vasa nec ven-
 360 duntur, nec pauperibus, nec colonis laborantibus dantur, sed putre-
 scere permittuntur in celariis, et eiiciuntur foras. Id iam duobus annis
 factum est. Erga pauperes nulla in eo appetit misericordia. Et interim
 in res futilles et vanas profundit pecunias collegii.

Ex his sex villis, quas habemus, notarius civitatis^{21*}, vir catholi-
 365 cus, confitetur se posse alere 150 personas. Sed quemadmodum iste
 noster Rector bona ista curat, vix pro 25 sufficient. Proinde non du-
 bito quin iterum sollicitet Regem pro novis pagis et T.R.tiam. Sed
 in hac re non credat ei T.R.tia, antequam Visitatorem miserit, et per
 eum rationem ab eo exegerit, et certior de omnibus factus fuerit.

370 Singuli pagi tenentur tria vasa vini a nobis accipere annis sin-
 gulis et ea ebibere et solvere precium²². Alii domini communi precio
 currenti illis dabant vina ista. Ipse duplo dat precio, et hinc quoque
 illi usura accrescit. Quidam ex oppido Vista²³ coloni Principis in
 principio, quando veneramus, decreverant a nobis petere contiona-

²¹ De « *Postilla* » scripsit P. Wujek die 18 aug. 1581 Patri Generali; vide supra, doc. 71 § 8.

^{21*} Lucas Literatus; cf. infra, doc. 83 § 4.

²² De « *educillatione* » vinorum cf. interrogationem Patris Wujek, et responsum Patris Generalis; supra, doc. 62 § 6.

²³ Višta (Magyarvista) prope Claudiopolim.

tores. Sed postea videntes et audientes crudelem modum procedendi 375 illius, retraxerunt se, et dixerunt notario huius civitatis catholico: Nolumus eorum fidem suspicere, nam et ipsi non minus crudeles sunt, quam alii trinitarii fuerunt.

Auriga noster cum per plateam curru transiret, impegit unus ex equis casu ex petulantia in axem alterius currus, et paulo post mortuus est. De isto equo iudicio contendit coram haereticis multis diebus. Monuerunt eum quidam amici nostri cives, non decere honorem Societatis et eius personam, ut cum famulo coram haereticis de re, quae casu contigit, contendere. Sed neminem audire voluit. Nihil tamen praeter irrisio[n]em et ignominiam obtinuit. In die Ascensionis Domini coëgit colonos frumentum e domo nostra ad forum in civitatem vehere et ibi vendere, dum ego in templo contionarer. In die Pentecostes pagos omnes nostros sine sacro et sine contione reliquit, occupando unum ex patribus ungaris cum infirmo, alium in cantando sacro, cum non defuisse[nt] ali[us] qui illa officia praestare potuissent. 380 Saepe in recreatione solet dicere, si anno sequenti manebo hic, hoc vel illud faciam, sed non puto, sed non credo. Quando in civitatem nos introduxit, nullum adhuc cubiculum fuit perfectum, omnia loca omnibus pervia fuerunt. In apertis cubiculis et inter ruinas debuimus cubare, nihilque prae strepitū et tumultu mense quasi integro studere aut facere potuimus. Collegium factum est commune diversorium omnibus polonis, quibus gratis omnia donantur. Ungari nec ad nos divertere audent, scientes Rectorem non esse ungarum, nec si velint divertere, suscipiuntur. Ita ut non tam in Ungaria quam in Polonia videamur esse; nec tam hoc collegium ungaricum quam polonicum 385 merito dici possit. Famuli instar fluvii fluunt et refluunt, dicentes se non posse ob tenacitatem illius hominis diutius apud nos perseverare. 390

Hoc anno 1581, iussu ipsius Rectoris, 15 iunii [131r] conveni iudicem huius civitatis cum ministro de quibusdam rebus. Qui graviter conquestus est quod indigna quaedam ad eum scripsisset et tanquam mancipiis minitatus fuisse[nt]. Et protestatus est quod, nisi abstineret ab huiusmodi conviciis, se rem ad Principem delaturum. Item ipsem et alia vice adiit iudicem, qui tunc in senatu erat. Intromissus est et Rector, qui ad ministrum dixit audiente iudice et senatoribus: Tu minister sis mihi fidelis interpres, referas mea illis verba fideliter et 405 illorum mihi. Et conversus ad illos: Quas, inquit, isti mihi nugas narrant. Mirati sunt omnes homini furiosam audaciam et impotentem iracundiam. Sed de moribus et gestis istius hominis haec pauca ex

380 paulo] pau ms. || 399 quam *del.* transylvanicum, *sup.* polonicum
|| 401 fluvii *del.* sed rest. || 413 de *sup.*

multis sufficient. Nam si velim singula eius facta referre, et res me
415 et tempus citius deficeret, quam finem narrandi invenirem.

9. Venio ad fratres. De quibus hoc possum dicere (duobus exceptis, Guilhelmo anglo²⁴ et Cracoviensi) me non vidiisse fratres minus religiosos et sine spiritu, quam sunt isti. In recreatione ita clamant ac si essent in taberna aut in foro perstrepentes sua lingua polonica.
 420 Primo anno quo ingressus est Rector huc ex Polonia, adduxerat secum septem fratres, ex quibus quatuor magistri erant, sed tales, ut nullus inter eos esset, qui unum carmen sine vicio scivisset componere; et unus ex illis, Iancovius²⁵, sua crudelitate multos in principio a nostris scholis absterruit. Tres alii erant coadiutores: Laurentius²⁶
 425 sutor, qui pie mortuus est; Guilhelmus anglus, qui infirmorum curam habet, et Albertus cocus²⁷, homo polonus pigerrimus et sine ullo spiritu, bis apostata, qui post duos menses egressus est, et servit in Transylvania apud quendam nobilem, magno nostro dedecore et scandalo; homo impurus et ebriosus multos a nobis alienavit. Paulo
 430 post exivit et alius socius illius, iuvenis furiosus sarctor, natione germanus. Sed hic minus nobis scandalo fuit; recta enim perrexit in Poloniā, unde missus erat. Intraverant hic duo alii novicii, unus

423 principio *sequ.* sua crudelitate

²⁴ G. Lambert; cf. MAH I 1004; supra doc. 49 adn. 11.

²⁵ « P. Ioannes Jankowski natus in Mazovia, annorum 32, vires bonas habet, excepto visu. Ingressus est anno 73 in ianuario. Studuit extra Societatem usque ad syntaxim inclusive; in Societate medio anno in syntaxi, in humanitate per annum, in rhetorica medio anno; audivit philosophiam et modo audit theologia. Docuit in Societate in grammatica duos annos, in syntaxi medio anno, in humanitate duos annos. Docuit graecas literas quasi per annum. Concionatus est in aula Regis Poloniae per medium annum. Fuit in convictu et in seminario socius praefecti Brunsbergae per annum. Est scholasticus approbatus. Ex catalogo collegii vilnensis anni 1587; *Pol. 7 I 50v*.

²⁶ L. Vasil, obiit die 8 aug. 1580; cf. supra, doc. 49 § 6 et adn. 8.

²⁷ Albertus Potreba « posnaniensis, annorum 27, ingressus est Posnaniae 19 aug. anno 77; artificio sartor, in variis Societatis officiis ministeriis approbatus; nunc est dispensator et coadiutor nondum formatus » Ex catalogo collegii vilnensis anni 1584; *Pol. 6 11v*. — De eo scribit P. Provincialis die 19 febr. 1585: « Hic etiam Varsaviae hodie iuditio omnium patrum qui hic sunt, dimisi Albertum Potrebam, unum ex antiquis difficillimis coadiutoribus, qui cum singularis annis inquietaret nos de dimissione, tandem anno superiore in vestibus secularibus permisimus illi quadrimestrem peregrinationem; et cum incidisset in Nesviastovium, vel potius in eius cadaver, nam tum efferebatur, territus redierat compunctus, sed rediit ad ingenium; iam limina omnium collegiorum protriverat, etiam transylvanicī, omnia tentata fuerant a nobis et a Deo ipso » *Germ. 164 85r*.

saxo, alter transylvanus; sed videntes dissolutionem fratrum, non diu perseverarunt.

Hoc anno 1581 missi fuerunt expensis Regis tres alii coadiutores ⁴³⁵ ex Polonia ²⁸, unus germanus et duo poloni, iuvenes, imberbes et indomiti, sarctores et pelliones. E quibus unus, Mathias polonus, aliquamdiu curam infirmi P. Ludovici habuit. Mense tandem iulio occulta agitatus diabolica tentatione accessit Rectorem et cum magna indignatione petiit dimitti. Dismissus est. Data est illi vestis et viaticum. Recessit ex collegio clam ex sarctoria non paucis rebus secum ablatis. Nec his contentus homo impius, dum studiosi maiores in scholis lectiones audirent, ingressus per tectum cubicula eorum et vestes aliquot ungaricas meliores, item fibulas argenteas et gladium, res in universum 15 aut 16 scutorum subtraxit et abiit. Studiosi ubi domum ⁴⁴⁵ venissent, cum res suas non invenissent, coeperunt hinc inde per diversas vias discurrere armati. A iudice quoque dati sunt lictores, qui iuarent furem investigare. Sparsa est statim fama per urbem, quandam iesuvitam res studiosorum furto sustulisse. Quidam ex ministris in propria persona insecutus est ad duo milliaria ungarica ver- ⁴⁵⁰sus Polonię ut, si invenire posset, comprehensum reduceret et tra- deret carnifici ad suspendendum, et gloriari posset ex iesuvitis iam unum suspensum esse. Animadvertis autem furcifer ille, quod ubique per omnes vias quaereretur, eadem die clam in civitatem regressus est et per hortum nostrum, insciis nobis, in collegium ingressus ascen- ⁴⁵⁵dit ad turrim, et sub tec̄o templi integra quasi hebdomada delituit. Clam noctu cibum ei deferebant puer Rectoris, saecularis polonus, et alias frater polonus sarctor, qui simul venerat cum isto fure. Qua- dam die Minister casu ascenderat ad templum et vidit ibi furem delitescentem. Vocat hortulanum et unum ex patribus ungaris, qui comprehensum deduxerunt ad cubiculum Rectoris, qui tunc aberat Albae. Ponitur ad noctem ad catenam. Summo mane in veste pastorali ad castrum nostrum eductus est et in carcerem coniectus. Visum est autem detinere eum per mensem, ne in manus haereticorum aut studiosorum incideret et suspenderetur. Mense transacto, noctu, iti- ⁴⁶⁰nere unius diei, famulo nostro comitante Polonię versus deductus est. Res quas furto tam ex collegio quam a studiosis abstulerat, omnes recuperavit Minister et restituit studiosis ²⁹. Isti sunt fructus per-

²⁸ Cf. supra, doc. 63 § 5.

²⁹ « Accidit elapsis mensibus quod quidam Mattias coadiutor aufugerit ex collegio transilvanico, et quaedam ex domesticis rebus secum abstulerit; sed quod molestius, abstulit quaedam ab externis nostris discipulis qui, ut coni- cere potuerunt, a nostro illa fuisse ablata, non tacuerunt. Res est perlata ad haereticos, qui minari caeperunt, se curatuos hominem suspendendum. Quae-

belli furoris galici et tumultuosarum missionum. Tales nobis Polonia
 470 mittit operarios, et volunt ut hoc collegium pro noviciatu polonico
 (in quo tam bene didicerunt furari fratres) solvat 300 aureos singulis
 annis.

10. Habes, Pater Reverende, primas tentationes, probationes
 et miseras huius collegii. Nunc T. P.tis est his malis et inconvenientiis
 475 mature occurrere et remedium adhibere. Adhibebis autem facile hoc
 modo, si fratres et patres [hungaros] qui sunt in Societate Romae,
 Pragae, Olomucii, Grecii et Viennae, congregaveris, et huc ad nos
 transmiseris. Inferiores enim duae classes indigent praceptoribus
 ungaris. Et ego non possum amplius contionatoris, confessarii, pree-
 480 fecti et magistrorum simul officio fungi; tum etiam, quia fratres illi
 possint festis diebus excurrere contionatum ad pagos. Et si continget
 vel hic vel Albae infirmari aliquem ex contionatoribus, possint eorum
 vices subire. Item quanto plures viderent inter nos ungaros, tanto ma-
 gis afficerentur, et ex studiosis complures ingrederentur Societatem,
 485 pro quibus paratus est novitiatus in Monostor, pago nostro contiguo
 huic civitati, cum monasterio et templo, nec opus esset hinc in Po-
 loniam quemquam mittere. Quod si rectorem quoque T.R.P.tas no-
 bis ungarum concederet, longe faelicius res omnes huius collegii pro-
 cederent. Nec transient quatuor aut quinque anni, quin in hoc re-
 490 gno quatuor bene constituta collegia videremus. Ad hoc autem munus
 satis accommodatus mihi videtur P. Georgius Papensis ³⁰, vir et doctus
 et pius et bonus religiosus, quem bene P. Magius ³¹ novit. Nam si
 rector linguam ignoret, cum perpetuo negotia coloni habeant cum
 495 rectore, qui mores ignorat nationis alicuius, non potest recte eam et
 cum suavitate gubernare. Adde quod perpetuo duo aut unus ad mi-
 nimum ex patribus ungaris cum eo occupati esse debebunt, qui of-
 ficio fungantur interpretis, et isti contionibus et utilioribus officiis
 vacare non poterunt. Cogitet T.R. si in Hispania rector esset germanus,
 500 et in Italia polonus, qui nunquam nationum illarum mores didicissent,
 quam inordinatum est talium regimen, si nationes illas ad suae gentis
 mores accomodate vellent; et quam pauci ex populo erga illos affi-

496 ungaris *del.* perpetuo

siverunt, sed per Dei gratiam non invenerant. Invenerunt autem nostri et se-
 creto detinebant, quaerentes quomodo illum tuto dimitterent. Ex ep. P.is
 Visitatoris die primo oct. 1581 ad P. Generalem; in *Germ.* 159 162v. Cf. etiam
 supra, doc. 71 § 5.

³⁰ G. Törös; cf. supra, doc. 55 § 3.

³¹ Laurentius Maggio, assistens pro Italia, olim praepositus provinciae
 Austriae; cf. supra, doc. 71 § 1 adn. 6.

cerentur. Sic cogitet et de Transylvania; quia naturale est ut unaquaeque natio magis erga suam afficiatur. Postremo obsecro, liberet nos, quaeso, T. R.tia a polonicis patribus et fratribus. Postquam enim tanta scandala tam brevi tempore per illos passi sumus, nihil deinceps 505 boni ab ipsis sperare possimus. Sed mittat nobis ex Italia magistros et coadiutores aliquot bonos et perfectos.

Ad has literas, rogo, respondeat T.R.tia duobus verbis, num fuerint redditae nec ne. Nisi enim cognovero redditas, animum deinceps omnem a scribendo abiiciam. Quia viae sunt valde periculosae et tabellarii incerti. [131v] Quod si haec via, quae dicitur brevior et securior, non succedet, nulla erit alia, per quam tuto ad T.R.tiam scribere possimus. Multa erant alia, quae scribenda ad T.R.P.tem habebam, sed quia illa omnia ad aedificationem spectant, visum est ea seorsim in aliis literis annotare³². Vale. 1581 22 augusti, Claudiopoli. 515

Tuae Reverendae Paternitatis

indignus in Christo filius
Stephanus Arator Pannionus

Hoc collegium, donec proprium habeat provinciale, longe melius et perfectius sub provincia Austriae conservaretur, quam sub Poloniae. Qua de re, ut cum P. Magio T.R.P.tas conferat, vehementer rogo, et id quod melius in Domino videbitur, constituat. Nam omnes personas utiles nobis habet Austria. Polonia autem nullos nobis habet utiles. Aut si bonos aliquos habet, illos non dimittet; et nobis commodius et facilius esset per Austriam ad T.R.tiam scribere, 520 525 quam per Poloniam.

Inscriptio: Admodum Reverendo in Christo Patri Claudio Aquae-vivae, praeposito generali Societatis Iesu. — Romae.

514 omnia p. corr. || 525 per rep.

³² Litteras eius quae ad « aedificationem » spectant, videsis inferius, doc. 73.

73

P. STEPHANUS SZÁNTÓ S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 1 septembbris 1581 — Romam

TEXTUS: *Germ. T41 87r-92v*, autographum; in fol. 92v P. Hieronymus Piatti (+ 1591), unus ex secretarii Societatis Iesu substitutis, adnotabat: « De Transylvania. Pro litteris annalibus ».

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 168-88.

SUMMARIUM: 1. *Gratulatur novo Praeposito generali.* — 2. *Transylvaniam ei peculiariter commendat.* — 3. *Quatuor viae mittendi Romam epistulas.* — 4. *Ratio sui itineris Roma in Transylvaniam sub finem anni 1579.* — 5. *Claudiopoli a catholicis magno cum gaudio excepti.* — 6. *Statim concionari incepit, eoque munere fungi pergit.* — 7. *De nostrorum domiciliis Albae Iuliae, Colosmonostrae et Claudiopoli.* — 8. *Bona temporalia novi collegii.* — 9. *De pia principis Christophori morte.* — 10. *Auctoritas regis Stephani impedivit quominus tumultus fierent.* — 11. *Legatus Imperatoris turcarum a novo Principe sollemniter exceptus.* — 12. *Tempus evangelio propagando accommodatissimum.* — 13. *De indole et moribus populi, deque spe fructificandi in ea vinea Domini.* — 14. *Mirus nonnullorum in nostris defendendis fervor.* — 15. *Multae civitates nostrorum opem implorant.* — 16. *De quatuor haeresibus quae in Transylvania grassantur.* — 17. *De Francisci Dávid persona atque doctrina, deque eiusdem condemnatione.* — 18. *Ministri haeretici indocti cum nostris disputare non audent.* — 19. *Repetuntur argumenta in epistula tractata.* — 20. *Salutat nonnullos socios romanos.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Cum nobis renunciatum esset, T.R.P.tem in praepositum generalem totius nostrae Societatis esse electam¹, primum quidem vehementer mirati sumus, quod is, de quo caeco humano iudicio nulla videbatur spes eligendi, ad tantum culmen honoris, vel ut verius dicam, summi laboris et oneris, esset evectus. Sed postquam rem diligentius considerassemus, et vitam, mores, labores et officia diversa, quae summa cum laude semper et omnium satisfactione T.R. in Societate gessit, a Deo hanc electionem processisse non dubitavimus, et

2 Tuam p. corr. || 8 in p. corr.

¹ P. Acquaviva electus est in praepositum generalem die 19 febr. 1581 in congr. gen. quarta; cf. *Synopsis S.I.* 613.

patrum in eligendo prudentiam vehementer collaudavimus. Et certe 10
 (ut libere quod sentio, dicam) si nos eo tempore Romae fuissemus et
 eligendi nobis facultas concessa fuissest, neminem alium, quam T.R.
 P.tem elegissemus. Nota enim erat nobis innata quaedam animi tui
 submissio, incredibilis tua in Deum pietas, inaudita in fratres chari-
 tas, immensus quasvis mundi nationes iuvandi animi ardor, propen-
 sum ad promovendam cuiusvis hominis salutem studium. Perspecta
 praeterea nobis erat tua in conversando dulcissima atque suavissima
 familiaritas; non ignota rara animi modestia, benignitas atque mansue-
 tudo. Explorata denique erat non tantum nobis, sed omnibus, qui te
 neverunt et tecum sunt conversati, singularis tua in rebus agendis 20
 prudentia et maxima in omni adversitate animi tolerantia. Quae pro-
 fecto omnia talia sunt ut non nisi in magno, excenso et multis Dei do-
 nis illustrato animo inveniri possint, et quae vel maxime in praeposito
 generali Societatis Iesu desiderari solent.

Gratias igitur primum Deo, optimo maximo, immortales agimus, 25
 cuius nutu et benignitate, Pater Reverende, nobis in praepositum ge-
 neralem es donatus. Gratulamur deinde universae nostrae Societati,
 quod hoc tempore, quo languescere in ea videbatur antiqua illa pa-
 trum nostrorum charitas et animi simplicitas, tali capite esset ornata,
 ex quo in omnes mundi partes, in omnia collegia et membra Societatis 30
 rivuli vivaee aquae dulcissimae charitatis, pietatis, humanitatis et
 caeterarum virtutum assidue manare non cessarent. Gratulamur
 praeterea et tibi, Pater dulcissime, et precamur ut hoc onus, quod
 humeris tuis est impositum, cedat ad maximam Dei, ter maximi,
 gloriam, ad Ecclesiae Christi singulare incrementum et ad nostrae 35
 Societatis tuique nominis perpetuam laudem. Postremo gaudemus
 et nobis hic inter densissimas sylvas, inter gelidos montes et multi-
 plices feras, tamquam in exilio constitutis; quod non dubitemus, ex
 tanta tuarum virtutum ubertate, quae ex fonte pectoris tui proma-
 nant, aliquas aquae vivaee et consolationis guttulas posse aliquando 40
 etiam ad nos derivari.

2. Ut autem, Pater admodum Reverende, libentius velis nobis,
 solatio omni humano destitutis, compati et exactius totum nostrum
 statum et loci huius dispositionem possis cognoscere, exponam pri-
 mum breviter rationem nostri itineris; deinde quae in Transylvania 45
 bona temporalia habeamus; tandem quis serenissimi Regis et Principis
 nostri sit semperque fuerit erga nos animus; demum qui hic fructus
 toto hoc biennio fuerint per patres nostros in Domini horreum collec-

16 perspecta p. corr. || 23 possint p. corr. || 32 assidue sup.
 || 33 quod p. corr. || 42 nobis del. auxilio, sup. solatio || 48 fuerint
 p. corr.

ti, et qui deinceps sperari possint. Postremo quanta sit populi huius
 50 pietas, et quae praecipue in hoc regno haereses grassetur. Haec au-
 tem omnia eo libentius semel exacte volui ad T.R.P.tem perscribere
 quod ignorem, quando rursus detur mihi occasio scribendi Romam;
 tum propter assiduas occupationes, a quibus vix ullum mihi respi-
 randi tempus conceditur²; tum praecipue quod rarissime hic nobis
 55 fideles occurrant tabellarii, quibus secure nostras literas committere
 possimus.

3. Duos enim hactenus [87v] mittendi in Urbem literas modos
 cognovimus. Primus est, ut per nuncios Principis Cracoviam vel in
 aulam Regis literae nostrae mittantur, et hinc deinde Romam; et
 60 istum hactenus modum secuti sumus. Verum haec primum est val-
 de prolixa via. Cracovia enim hinc tantumdem distat, quantum Vien-
 na, et a Cracovia Vienna longe plus distat, quam ab hac nostra civi-
 tate. Si autem deferantur literae ad castra Regis, duplicabitur via.
 Hinc factum est, quod ex literis, quae Roma ad nos scriptae sunt,
 65 aliae post medium annum, aliae post integrum annum fuere redditae;
 quaedam etiam omnino interierunt. Deinde via haec est etiam peri-
 culosa, quod nuncii tam Regis Poloniae, quam Principis Transylva-
 niae ut plurimum semper sunt haeretici, qui non libenter a nobis
 suscipiunt literas; vel si suscipiunt, aperiunt vel abiiciunt. Quidam
 70 hinc ex patribus nostris ad Provinciale scripserat, et literas simul
 cum Principis literis miserat. Et tamen fuerunt apertae et remissae in
 hanc civitatem ad contionatorem haereticorum, qui eas publice in
 templo coram populo legit. Sed bene factum fuit, quod nihil in illis
 literis inveniretur, ex quo scandalum nasci aut accusare nos iure de
 75 aliqua re potuissent; sed nova tantum quaedam, quae tunc in hac ur-
 be circumferebantur, quae erant verissima de quibusdam ministris
 eorum. Conquesti sumus de hac re Principi. Facta est diligens inqui-
 sitio, sed nunquam cognoscere potuimus per quem aut quomodo in
 manus illius ministri trinitarii literae pervenissent.

80 Secundus modus scribendi in Urbem est per Viennam; et haec
 via duplo est brevior quam per Polonię, sed neque ista est secura.
 Mercatores enim, qui hinc Viennam singulis annis aliquoties eunt,
 omnes sunt haeretici, cum quibus nulla adhuc nobis familiaritas in-
 tercessit. Proinde illis secure nostras literas committere non audemus.

85 Tertium modum excogitavi ego satis securum, sed nimis carum:
 ut hinc aliquis ex fratribus aut famulis Romam cum literis mitteretur.

50 haereses *sup.* || 85 carum *p. corr.*

² De multiplicis occupationibus cf. priorem eius epistulam; *supra*, doc. 72 § 6.

Quartum nos modum longe optimum et facillimum docuit P. Bartholomaeus Sfondrata³, qui 14 augusti anni 1581 ad nos Claudio-polim per fines Dalmatiae, Bosnae, Rasciae, Bulgariae, et Mysiae pervenit; ut scilicet literae hinc Temesvarium mitterentur. Est autem 90 Temesvarium civitas cum castro fortissimo in media fere Ungaria subiecta Turcis, plena mercatoribus mahometanis et raguseis, qui libere vagantur sub Turca et sub ditione nostri Principis per omnia oppida et per omnes nundinas. Inter hos habet quendam consobrinum P. Bartholomaeus, cui tuto literae committi possunt. Distat au- 95 tem hinc Temesvarium itinere 4 aut 5 dierum. A Temesvario autem Belgradum usque (quod et Taurinum et Alba Graeca dicitur) iter unius tantum diei computatur per viam planissimam. A Taurino deinde Ragusam decem communiter diebus pervenitur. A Ragusa tandem per mare novit T. R. P. quam variae et multiplices possint 100 esse viae Romam. Haec mihi via videtur omnium optima; tum quod sit brevissima; intra 14 enim dies (sicut ex Vienna) possent literae pervenire; tum quod sit tutissima. Semper enim literae per manus mercatorum catholicorum et italorum (quibus nulli sunt modo in deferendis literis fideliores) perferrentur. Hanc igitur constitui tentare viam. 105 Quae si successerit, scribam saepius; sin minus, literis omnibus deinceps silentium indicam, et incumbam contionibus meis et aliis officiis mihi ex obedientia iniunctis. Nunc igitur, postquam multiplices vias literis nostris, per quas Romam ire possint, ostendimus, explicare ordine ea quae proposuimus, aggrediamur.

4. Septima⁴ die decembribus anni 1579 ego, P. Wolfgangus⁵, P. Adamus⁶, P. Melchior⁷ cum duobus aliis fratribus polonis ex Urbe discessimus. Venetas usque nihil fere molestiae passi sumus. Festa Natalitia partim Venetiis partim Patavii peregrimus. Maxima ubique charitate a patribus nostris excepti et tractati. Post Patavium variae nos illico tribulationes exagitare caeperunt. Padus enim alveos suos egres-sus vias omnes distruxerat, ita ut nec pedestri, nec equestri itinere tuto quispiam transire posset. Mergebantur enim equi quandoque us-

110 proposuimus *sup.* | aggrediamur *p. corr.* || 111 anni 1579 *sup.*
|| 113 *prius* Venetiis

³ De quo cf. supra, doc. 71 § 7 adn. 34.

⁴ Cf. supra, doc. 18 § 1.

⁵ V. Schreck; cf. supra, doc. 72 § 4 adn. 7.

⁶ A. Broch qui exente anno 1579 nomine provinciae Poloniae congregati procuratorum Romae aderat; cf. MAH I 971.

⁷ Melchior Ditius, posnaniensis, qui eo anno Romae studia theologiae absolvit; cf. *Pol.* 6 106v et *Rom.* 53 48r.

que ad genua, quandoque usque ad ventres; nonnunquam iuxta ripam
 120 in liquida arena usque ad auriculas, ita ut vix extrahi possent. Hinc
 fiebant periculosi casus quorundam patrum et fratum aliquorum in
 fossas, aliorum in aquam et lutum. Omnibus tamen his molestiis su-
 peratis, salvi ex Italia enatavimus.

Cum venissemus in primum oppi-[88r]dum Germaniae, hic usi-
 125 tata haereticorum salutatione: maledictis et verberibus sumus excep-
 ti. Egressus enim obviam nobis in porta civitatis quidam eques ger-
 manus ebrius, ut primum vidit nos inermes et agnovit esse iesuitas,
 primum variis conviciis caepit nos lacescere. Ad quae, cum nos videret
 130 obmutescere, arrepta virga forti et crassa, tamdiu unumquemque or-
 dine flagellavit, donec in hospicium nos reciperemus. Occurrerunt et
 aliae molestiae nobis per Bavariae fines. In quibusdam enim locis
 Danubius iam concretus, in aliis vero solutus erat. Hinc factum
 est, ut ter aut quater navim mutare compelleremur, et nunc currū
 135 vehi, nunc navigio descendere magno nostro damno cogeremus.

Atque ego has omnes molestias longe ante nostris comitibus
 Venetiis praedixeram, et suadebam longe brevius et facilius iter per
 Carinthiam aut per Vilacum, sed non fui auditus. Verum divino adiuti
 auxilio superavimus tandem etiam pericula omnia Danubii et salvi
 Viennam pervenimus. Ubi quanta fuerimus charitate a charissimo et
 140 antiquissimo patre nostro (qui nos Christo in Societate genuit) Lau-
 rentio Magio ⁸ excepti, quanto praeterea a dilectis patribus et fra-
 tribus amore tractati, quanta denique ab amicis et discipulis nostris
 fuerint officia humanitatis exhibita, nullius est tantum flumen in-
 genii, nulla dicendi tanta vis, tantaque copia, quae possit numerando
 145 singula percensere. Triduo apud hos, nunquam satis laudatos, patres
 et fratres conquievimus. Hinc, resumptis viribus, Olomucium prope-
 ravimus; inde Cracoviam festinavimus, ubique faelici et prospero iti-
 nere usi. Cracoviae, quia ducentos aureos, quos pro me et socio meo,
 P. Wolfgango Romae a legato Regis acceperam, dicebat P. Adamus iam
 150 esse consumptos, coactus sum centum taleros mutuo a mercatoribus
 accipere, dato ad Reges chirographo, ut creditoribus nostris S. Regia
 Maiestas quamprimum satisfaceret; quod et fecit libenter. Desidera-
 bam S. Maiestatem, priusquam e Polonia egrederer, convenire, sed
 multorum dierum itinere aberat, et in Transylvania patres, destituti
 155 ungarico et germanico contionatore, avide in dies nostrum adventum

121 aliquorum corr. ex quorumdam || 126 obviam sup. || 128 nos
 del. ? || 150 prius daleros

⁸ Eo tempore collegii viennensis rector; cf. MAH I 15* et supra, doc. 71
 § 1 adn. 6.

praestolabantur. Quorum desiderio ut satisfaceremus, conducto curru et assumpto dolio uno libris referto, mature Cracovia discessimus, et per Poloniam quidem et fines Ungariae faustum iter habuimus. At ubi terminos Transylvaniae attigimus, nunc nivium copia adeo obruti sumus, ut nulla viarum vestigia apparerent; nunc nimia frigiditate 160 usque adeo vexati sumus, ut pene congelaremus; nunc vero tanta vi ventorum nives in oculos et faciem nobis proiiciebantur, ut quid ageremus aut quo nos verteremus, non satis nobiscum constituere possemus. Nam sedere in curru ob vehementiam frigoris non licebat, nisi congelari maluissemus; ambulare autem propter vim venti contrarii et nivium copiam, quae impetu magno contra nos ferebantur, non poteramus. Videbantur non solum venti, verum etiam tartareae omnes legiones contra nos coniurasse, et intercludere nobis aditum in Transylvaniam voluisse. Plura incommoda et maiora frigora ultimis diebus bacchanaliorum, quibus inter sylvas, montes et nives transylvanicas oberravimus, perpessi sumus, quam toto fere itinere.

5. Invitis tamen omnibus diabolis, Deo bene propicio, salvi sed semicongelati, 20 februarii anni Domini 1580, transeuntes Claudio-polim, ubi nondum tunc locum habebamus, venimus in nostram Colos-monostram, cuius plataea contigua est suburbio civitatis. Haeretici 175 in nostro adventu vehementer fuere consternati. Existimabant enim neminem inter nos posse ungarum contionatorem inveniri. Catholici autem, dici non potest, quantopere fuerint exhilarati. Ex quibus sequenti die egressi sunt e civitate ad nos in castrum non pauci viri et faeminae, qui primum gratulati nobis sunt de faelici adventu, et 180 gratias Deo egerunt, quod nos, a multis iam annis promissos, exspectatos et desideratos, salvos huc ad se perduxisset. Deinde, quia iam secunda imminebat dominica Quadragesimae, munuscula quaedam, signa amoris et benevolentiae erga nos ipsorum, laeti et alacres obtulerunt: grandes aliquot vivos pisces, albos panes et non paucos cantharos vini. Fuerunt inter catholicas istas mulieres quaedam devotissimae, quae coram nobis flexis poplitibus et elatis in caelum manibus, cum lachrymis praenimio gaudio, Deo gratias agerent, quod rursum ipsis 185 catholicos sacerdotes videre et habere concessum esset, quibus tot annis fuerant privatae atque destitutae. [88v] Hae magnanimae faeminae regem Stephanum, cum esset princeps Transylvaniae, et post illum principem Christophorum, non semel adierunt, et provolutae pedibus illorum cum lachrymis obtestatae sunt, ut ipsis templum concederent et catholicos sacerdotes in regnum introducerent. Et tempa 190 quidem illis catholici principes duo concesserant: unum istud nostrum colosmonostrense, aliud autem in civitate ereptum e manibus haereti-

160 frigiditate ms.

corum. De catholicis autem viris id responderunt clarissimi heroes, se presbyteros catholicos idoneos, qui et nasutulis haereticis et catholico-
rum desiderio satisfacere possint, invenire non potuisse, sed datus
200 operam, ut brevi iesuvitae introducantur. Hac spe miserae catholicae mulierculae per decem continuos annos, usque ad nostrum adventum, lactatae fuerunt. Ex quo facile T.R.P. intelligere potest, quanto de-
siderio nos expectaverint, et quam gratus illis noster adventus fuerit.
Quas ubi benigne solatus fuissem, dimisi plenas consolatione.

205 6. Et secunda quidem hebdomada Quadragesimae quievimus, ut exhaustas frigore vires recuperaremus. Tertia autem dominica con-
cionari in civitate caepimus ante prandium. Tempore autem pomeri-
diano hic domi in Colosmonostra doctrinam christianam declarare
aggressi sumus. Et has contiones diebus festis usque ad praesens tem-
210 pus perpetuo, Dei adiuti auxilio, continuavimus et, Christo propitio,
quamdiu T.R.P.ti visum fuerit, continuabimus. Ex quibus quinam
consecuti sint fructus, inferius annotabo, postquam prius breviter,
quae in hoc regno bona temporalia Societas habeat, exposuero.

215 7. Loca distincta, in quibus patres nostri in Transylvania habi-
tant, tria numerantur. Unus Albae Iuliae, ubi sedes est Principis. Hic
duo ex patribus nostris degunt: P. Ioannes Lelesius et P. Georgius
Papensis ⁹, ambo ungari, ambo contionatores, ambo debilis comple-
xionis, sed Lelesius debilioris, qui frequenter infirmatur. His commissa
est institutio Sigismundi principis. Collegium hic nondum est factum,
220 sed speratur 20 aut 25 personarum. Patres degunt in domo quadam,
aulae Principis coniuncta. Census quoque certos adhuc non habent,
sed res necessariae illis ex aula suppeditantur¹⁰. Templum hoc anno
illis Princeps in civitate, quae castro coniuncta est, assignavit. Quod
modo expurgatur, reficitur et ad usum nostrum accommodatur¹¹. In
225 quo iam et sacra celebrare et concionari caeperunt, speraturque hic
longe maior fructus ex simplici populo quam ex aulicis, inter quos-
hactenus sunt contionati; nam, ut plurimum, verbum Dei in aulicis
locum et quietem sibi non invenit.

Secundus locus, in quo primum nostri consederunt, appellatur
230 Colosmonostra, quae olim erat sedes abbatis Transylvaniae, qui 30
circiter pagos et oppida sub se habebat. Quae omnia, postquam mona-
chi e regno fuerunt electi, inter nobiles sunt distracta. Locus hic ad
habitandum est amaenissimus et saluberrimus. Ab oriente habet pa-

204 dimissi ms.

⁹ G. Törös; cf. supra, doc. 71 § 2.

¹⁰ Cf. supra, doc. 70 § 6.

¹¹ Cf. supra, doc. 59 § 3.

gum nostrum, caenobio et suburbio civitatis claudiopolitanae contiguum. A septentrione, ad unum milliare italicum, collis altus extenditur; ab ortu ad occasum, per tria circiter aut quatuor milliaria italicica, vineis consitus, ex quibus decimae vini nobis solvuntur. Sub vineis agri iuxta vinearum longitudinem protenduntur. Inter agros et collem, in quo situm est caenobium, amnis Samosius, saxosus et limpidissimus, ad ortum versus civitatem delabitur; qui nobis singulis diebus Veneris 235 pisciculos vivos et saluberrimos sufficientes suppeditat; in quo mola una cum tribus rotis aestate et hyeme perpetuo circumvolvit; ex qua plus tritici et farinae colligimus, quam possit collegium toto anno consumere. Item ex una parte fluvii in colle situm est praedium nostrum, distans uno iactu lapidis a caenobio. Hic conservantur fruges, 240 triticum, avena, faenum, stramina. Hic varia sunt loca pro bobus, vaccis, porcis, ovibus, columbis, apibus et gallinis. Hic casei ovini et vaccini exprimuntur, et lactis sufficiens copia, quoties opus fuerit, ad collegium defertur. Praedio coniungitur ex parte occidentali hortus longissimus et latissimus, ad omnia seminum genera aptissimus. 245 Ex alia parte fluvii habetur pomarium vastissimum, variis fructiferis arboribus consitum. Item aliis hortus amplissimus pro brassicis, peponibus et lino. Quartus hortus caenobio, sive castro nostro ex parte orientali coniungitur, qui rosis in circuitu, arboribus aliquot fructiferis et vitibus consitus est. Praebet hic hortus nobis uvas ad comedendum sufficientes, aliquot praeterea dolia vini. Quintum hortum habemus in civitate non minus spaciose, [89r] qui in circuitu plantatas 250 habet varias arbores fructiferas. In medio terra pinguis et plana est ad seminandum. Erant hic olim et vites muscotallinae a monachis plantatae, sed eas haeretici cives, priusquam locus nobis tradideretur, exportarunt. 255

Porro nostra Colosmonostra ab occasu habet agros et prata nostrorum colonorum. A meridie autem sylvas nostras amplissimas, quarum longitudo et latitudo iter quasi unius diei complectitur. Hic multiplices aves et ferae continentur, quas capere et venari nemini licet 260 absque nostro consensu. Multae praeterea hic sunt arbores fructiferae, quae nuces avellanas sponte proferunt. Ex Colosmonostra igitur quocumque oculos convertamus, sive ad ortum, sive ad occasum, sive ad meridiem, sive ad septentrionem, omnia quae videmus nostra sunt. Et eodem simul momento licebit contemplari vineas, agros, prata, 265 fluvium, hortos, villam et sylvas. Habebat olim Colosmonostra formam caenobii, sed postquam monachi fuerunt electi, ab haereticis dominis, qui eam incoluerunt, in formam castri fuit accommodata. Destructis cellulis fratrum circumdatur una ex parte muro, ex alia sepibus luto

247 columbis *del.* ovibus [?], *sup.* apibus || 248 sufficiens *del.* hinc
|| 273 *prius* accommodatum

275 delinitis. Insignia fratris Georgii thesauriarii¹², cum nomine eiusdem cernuntur adhuc supra portam in lapide incisa. Ex quo colligimus ab eo locum hunc fuisse exaedificatum. Templum habet coniunctum caenobio satis amplum, sed omnibus ornamenti spoliatum. Haeretici enim vestes omnes et vasa sacra, omniaque altarium ornamenti diripuerunt; imagines combusserunt et vitra e fenestrarum excusserunt nihilque aliud praeter nudos parietes reliquerunt. Monachi, cum discederent, suffoderant sub terra in aliquot cistis vasa aurea et argentea, item vestes sacras preciosiores, sed inventae fuerunt ab haereticis et asportatae. Albae Iuliae, nescio quo casu, fuerunt ultra 50 casulae, dalmatiae 8 aut 10, item antependia non pauca, infula episcopalis cum baculo argenteo et calicibus 10 aut 12 conservata. Quae omnia Princeps nobis donavit¹³, et illis in tribus templis nostris utimur.

Primo anno, quo in Transylvaniam venimus, omnes in Colosmonastra habitavimus, et satis commode et quiete. Ibi scholas quoque 290 tres erexeramus. Sed quia in civitate maior videbatur posse fieri fructus et cum contionibus et cum scholis, obtinuimus a Principe ut ibi caenobium et templum desolatum franciscanorum reficeret et scholas novas erigeret. Quod et praestare caepit perlibenter. In caenobio intra paucos menses quinque hypocasta et quinque cubicula fuerunt 295 absoluta. Scholae magnificaerunt cum porticibus et quadratae figurae, quarum dimidia pars iam est finita. Illud de istis scholis praetereundum non videtur quod, cum locus aptus pro illis prope caenobium non inveniretur, nisi destructis aliquot aedibus civium et occupata area caenobii. Erat autem ex opposito caenobii et templi interiecta platea, habitatio monialium, quam cum lustrassemus cum Cancellario¹⁴, visus est nobis locus pro gymnasio aptissimus. Quo in 300 loco unica tantum erat ex monialibus vetula et caeca superstes. Quam cum visitassemus et indicassemus animum Principis esse, ut in eo loco scholae exaedificantur, illa primum rogavit, quinam essemus. Cumque illi dictum esset Cancellarium cum contionatore adesse, tum illa: ne aegre feratis, inquit, dilecti domini, si somnium meum vobis recitavero. Videbar cum sororibus meis in sacello nostro praesens divinis laudibus interesse et horas canonicas consueto more recensere. Quibus finitis sic me quaedam ex sororibus compellare visa est: Mater,

296 quarum corr. ex cuius || 297 non sup. || 301 aptissimus del.
Erat autem, sup. Quo in loco || 302 erat sup.

¹² G. Martinuzzi (Utješenović) 1482-1551, episcopus varadinensis et cardinalis; cf. RÉVAI VIII 130-1; MAH I 2*.

¹³ Cf. supra, doc. 37 § 4.

¹⁴ V. Kovacsóczy; cf. supra, doc. 72 § 8 adn. 20.

noveris quod in hoc loco scholae catholicae extruentur. Quibus dictis 310
disparuit. Nunc ergo non solum non doleo, verum etiam vehementer
laetor, quod habitationes nostra in scholas commutantur. Et Deo
gratias ago quod loca nostra iterum in manus religiosorum virorum
pervenerint. Quo auditio plurimum gravitus est Cancellarius, videns
divinitus locum commodissimum pro scholis fuisse demonstratum. 315
Vetula illa paulo post pie defuncta est, susceptis Ecclesiae sacramentis,
et sepulta in templo nostro.

Tertius ergo locus, quem habemus in Transylvania, est caeno-
bium istud quod habemus intra Claudiopolim, cum templo magnifico,
horto et scholis. Locus est quietissimus, iuxta maenia civitatis et am- 320
plissimus, paucisque expensis ad usum nostrum poterit accommodari.
Ad utriusque aedificii structuram, scholarum scilicet et collegii, mille
florenos ungaricos Princeps illustrissimus annis singulis dare constituit,
donec omnia fuerint perfecta¹⁵. Itaque in civitatem migravimus hoc
anno 1581 mense aprilii, relicto in Colosmonostra uno patre novicio 325
ungaro¹⁶, qui curam [89v] loci illius et bonorum temporalium haberet.
Servit nunc nobis Colosmonostra loco recreationis. Successu temporis
poterit ex illa fieri domus aptissima pro noviciis.

Porro serenissimus Rex Poloniae et illustrissimus Princeps Tran-
sylvaniae plenam universitatem sive academiam constituerunt hic 330
Claudiopoli erigere in utilitatem totius regni¹⁷; cuius tota cura sit
apud nostros patres. Nihil hic molestiae habebimus a monachis, a
professoribus universitatum, aut a canonicis, cum tales viri nulli
omnino sint in hoc regno. Sed quietum et pacificum habebimus gym-
nasium. Bellum nobis tantum erit cum haereticis, cum quibus ex- 335
pertis certamen non solum est facile, sed etiam periucundum. Longe
enim nostrates haeretici mitioris sunt naturae, quam galli aut germani.

8. Pro fundatione autem huius novi collegii Rex et Princeps pri-
mum tres nobis pagos assignaverant: Colosmonostram, Batsiam et
Jegeniam¹⁸. Sed cum illis dictum esset hos non sufficere pro pleni 340
collegii constitutione¹⁹, iterum hoc anno 1581 tres alios adiecerunt:
Caiantam, Tiburciam et Bogartelkiam²⁰. Ex quibus ante nos Francis-
cus Forgacius²¹ dicitur collegisse annis singulis tria millia aureorum.

319 templo *del.* amplissimo, *sup.* magnifico

¹⁵ Cf. supra, doc. 43 § 5.

¹⁶ Cf. supra, doc. 72 § 7.

¹⁷ Cf. MAH 902 § 2; supra, doc. 34 § 4 et doc. 55 § 3.

¹⁸ Cf. supra doc. 34 § 6.

¹⁹ Cf. supra, doc. 1 § 1.

²⁰ Cf. supra, doc. 55 § 4.

²¹ De quo cf. supra, doc. 56 § 4 adn. 8.

Et notarius huius civitatis, vir catholicus, non dubitat affirmare se
 345 ex bonis harum villarum liberaliter alere posse 150 fratres. Ego vero
 ausim dicere, quod ex solis bonis Colosmonostrae patres romani sci-
 rent et possent commode 150 fratres sustentare. Sed hic non habemus
 peritos et industrios oeconomos. Haec autem bona omnia non solum
 literis Regis et Principis sunt confirmata, sed a toto regno in publicis
 350 comitiis approbata.²² Quod non sine causa multos in stuporem et
 admirationem rapit. Quomodo nos intra biennium, antequam parum
 aut nihil utilitatis regno adferremus, tam multa bona obtinere po-
 tuerimus, quanta multis annis et post multos labores nullus fere no-
 bilium impetrare potuerit. Sed tanta est serenissimi Regis erga nos
 355 amor et liberalitas, ut non solum haec, sed multo plura et maiora dare
 paratus sit. Cuius quanta erga Societatem nostram sit semperque
 fuerit benevolentia, inde T.R.P. facile cognoscere poterit, quod ab
 anno 1569, quo in principem Transylvaniae fuerat electus²³, usque ad
 praesentem annum 1581 laborare et agere de hoc collegio nunquam
 360 destitit. Primum Viennae per plures annos, per literas et legatos fre-
 quentes cum P. Laurentio Magio et mecum. Deinde Romae tam per
 epistolas, quam per nuncios cum R.P. Borgia et Mercuriano²⁴; of-
 ferens semper omnia liberalissime, quae nobis ad iter necessaria fo-
 rent. Non minori nos amore lectissimus frater eius complectebatur.
 365 Nam et ipse pro hoc collegio ad P. Magium et ad me literas dederat,
 et hic quamdiu vixit, nihil in aliqua re passus est deesse. De cuius fae-
 lici ex hac vita transitu aequum est, ut paulo hic fusius et liberius
 agamus.

9. Hoc anno 1581, mense maio, circa festum Pentecostes celebra-
 370 ta fuerunt comitia generalia regni Claudiopoli, quibus et Princeps ipse
 interesse voluit, tum ut de filii sui in regni successione tractaret, tum
 etiam ut nos nostraque aedificia et scholas visitaret. Et filius quidem
 eius intra paucos dies regni successor est declaratus communis nobi-
 lium consensu. Quo faelici eventu vehementer exhilaratus venit ad
 375 nostrum templum. Disputationibus, quas de Verbo Dei habuimus post
 prandium, interfuit. Item sequenti die dialogo, quem in area novae
 academiae exhibuimus, similiter interesse voluit²⁵. Quibus exercitiis

353 nobilium *del.* ob[tinere] || 354 potuerit *p. corr.* || 371 de *sup.*

²² Cf. litteras fundationis Regis Poloniae; supra, doc. 56, et infra, doc. 83.

²³ Stephanus Báthory non anno 1569 sed anno 1571 in principem electus
 fuerat; cf. MAH I 391-93.

²⁴ Vide eius epistulas in MAH I doc. 177 178 189 217 227 270 271 280.

²⁵ Cf. supra, doc. 63 § 2.

vehementer est exhilaratus, et protestatus est se deinceps solis rebus divinis et propagationi catholicae religionis operam daturum. Qui cum sanum se hinc Albam Iuliam recepisset, intra paucos dies in morbum 380 incidit, ex quo non convalevit, sed in dies magis ac magis caepit viribus destitui. Quod animadvertisens pius Princeps, triduo ante caepit se ad mortem praeparare. Testamentum condidit, confessus pri-
mum est proprio confessario, monacho franciscano, deinde secundo Patri Lelesio. Communicavit et pactum cum Lelesio fecit, ne quicquam 385 deinceps de rebus saecularibus, sed tantum de divinis loquerentur ²⁶. Interdixit etiam ne quisquam de caetero, de rebus mundanis interpellaturus, ad se intromitteret. Lelesium autem nunquam a latere suo, nec die nec nocte, abes-[90r] se voluit. Accidit ut quadam die filius et filia ²⁷, iussu magnatum, ad Principem introducerentur, sed nullum 390 omnino verbum a Principe extorquere potuerunt. Conversus enim ad Lelesium ait: Nonne pactum inivimus, nos deinceps nulla verba de rebus mundanis facturos? Cur ergo isti intromittuntur ut nostrum cum Deo sermonem interturbent? Egrediantur, et tu nobis psalmos davi-
dicos in aurem insusurrare non praetermittas. Maxime autem in illo 395 versiculo delectabatur: In manus tuas Domine commendo spiritum meum ²⁸. Quem etiam tunc cum sensibus omnibus privatus esset, cupiebat Patrem in aurem sibi in clamare. Quod et factum est usque ad ultimam horam vitae eius. Hic fuit exitus optimi et catholici Prin-
cipis. Mors eius incidit in diem 27 maii, celataque fuit per duas fere 400 hebdomadas propter periculum tumultus et seditionis.

10. Erant enim tres ex magnatibus, qui principatum clam am-
biebant. Facileque in regno turbas magnas excitassent, nisi sibi a Re-
ge Poloniae metuissent. Itaque communi consensu a Rege Poloniae responsum expectare decreverunt. Qui rescripsit ²⁹ ut filium fratri 405 sui defuncti, quem in comitiis elegerant, pro principe agnoscerent et recipierent. Sed quia is nondum decimum attigerat annum, nec regno gubernando aptus erat, promisit se brevi idoneum gubernatorem mis-
surum, se quoque finito bello moscovitico proprius versus Transylva-
niam accessurum, ut facilius utriusque regni necessitatibus possit 410 providere. Sepulturam fratribus ad mensem decembrem differri iussit.

383 ad sup. || 399 horam del. exitus, sup. vitae || 408 aptus del. esset

²⁶ Vide epistulam Patris Leleszi de morte Principis ad Regem Poloniae datam; supra, doc. 59.

²⁷ Griselda Báthory, postea uxor Ioannis Zamoyski, cancellarii Regis Po-
loniae; cf. *Étienne Batory...* 12-13.

²⁸ Cf. Lc. 23, 46.

²⁹ Variae hae Regis Poloniae litterae desiderantur.

Iuniorem principem sub disciplina nostrorum patrum, quemadmodum voluntas patris eius fuerat, perseverare mandavit; item ut omnia, quae frater defunctus testamento legasset et mandasset, diligenter exequerentur; mille florenos pro fabrica scholarum et collegii nobis annis singulis solverent ad quinquennium; piscinam, quam Princeps post mortem suam collegio relictum se promiserat, repurgarent et praeparatam nobis traderent. Haec piscina vastissima dicitur esse. Extenditur enim in longitudine ad octo aut novem milliaria italica. Quae quia 415 multo tempore neglecta fuerat, Princeps pro se eam curabat reparari, sed imperfectam reliquit. Nunc pro nobis per testamentarios reparatur, una cum mola aliquot rotarum. Quae ubi perfecta fuerit, non tantum pisces, sed etiam triticum sive farinam sufficientem pro ducentis fratribus suppeditare poterit.

420 425 Scripsit praeterea serenissimus Rex ad proceres regni pro nobis literas, commendans nos unice illis et praeciens, ne quicquam molestiae inferre paterentur. Scripsit et ad nos consolatoriam epistolam, adhortans ut bono essemus et forti animo, se nostrum futurum patronum et protectorem, nec quicquam passurum nobis deesse. Scripsit postremo pro nobis et ad iudicem huius nostrae civitatis; quem primum monet, ut in memoriam revocet beneficia a se in hanc civitatem collata; quod scilicet ex tot sectariis, qui in hac civitate sunt, neminem propter fidem affixerit, sed unumquemque in sua secta pacifice conservaverit. Deinde id se a civibus postulare dixit, ut presbyters religiosos a se in regnum introductos in honore haberent et veneratione. Ea enim omnia officia charitatis, humanitatis et benevolentiae, quae in nos conferrent, sibi ab ipsis collata esse existimaturum. Postremo minas quoque addidit, quod si aliquid nobis per haereticos molestiae illatum fuerit, id non tam nobis, quam sibi factum fuisse 430 435 440 445 reputaturum et egregie vindicaturum. Haec tria fere ad verbum in literis ad iudicem datis continebantur. Nam eas priusquam iudici tradaret, nobis perlegit legatus regius. Usi sumus igitur, Deo sit laus, magna quiete et ante mortem Principis, et tempore mortis eius, et post obitum. Nec quisquam haereticorum ausus est aliquid nobis iniuriae verbo aut facto inferre. Circa mortem tantum Principis audio mussitasse quosdam cives et dixisse iudici: En iam mortuus est Princeps. Eiiciamus iesuitas. Sed eos his verbis iudex compescuit: Si mortuus est Princeps, vivit adhuc Rex Poloniae. Ego capite ludere nolo.

11. Mos est in hoc regno, ut princeps a proceribus regni eligatur, 450 sed a turcarum quoque imperatore accipiat vexillum et confirmatio-

414 testamento *p. corr.* || 429 protectorum *ms.* || 432 sunt *sup.* ||
 435 honore *del.* et | haberent *corr. ex ven[eratione]* || 439 fuisse *del.* existimaret, *sup.* et in marg. reputaturum... vindicaturum || 444 est *sup.* ||
 445 misitasse *ms.*

nem³⁰. Missus ergo fuit pro vexillo legatus novi principis Sigismundi Bathorei, cui omnem tutelam et defensionem turcarum Imperator³¹ pollicitus est. Misit etiam bassam unum cum 200 militibus, qui cum honore vexillum Principi deferret in signum defensionis et perpetuae pacis. Ex hac confoederatione obligant se turcae transylvanis contra omnes hostes opem se laturos. Transylvani autem singulis annis 15 millia aureorum pro pace conservanda tribuunt turcis et quaedam munuscula bassis. Exercitu autem vel militibus turcas contra hostes suos iuvare non tenentur. [90v]

460

Vigesima quinta augusti huius anni 1581 Bassa cum vexillo adventare coepit. Misit ei Princeps obviam 300 equites et 200 circiter pedites, et Princeps ipse non procul ab aula obviam ei processit. Cui primum Bassa voluntatem sui Imperatoris exposuit, quod paratus semper esset transylvanis contra omnes hostes ipsorum opem ferre, et in huius signum vexillum Principi misisset. Deinde tradidit vexillum in manus Principis, et ambo in arcem ascenderunt, Bassa ex parte sinistra Principis incidente. Moxque in signum laetiae a militibus minores bombardae et ex castro maiores exoneratae sunt.

465

12. Admirabili Deus providentia hoc anno usus est cum pio defuncto Principe et cum hoc regno. Nam uno mense ante mortem Principis defuncta est filia³² eius et uxor haeretica³³, quae erat asylum et perfugium omnium haereticorum. Haec si vel unicum mensem post mortem mariti supervivere potuisset, totum, procul dubio, regnum perturbasset, filium a nostra disciplina abstulisset, et haereticis instituendum tradidisset; et nos etiam, antequam Rex rescire potuisset, e regno exegisset. Deinde magna providentia Dei gestum est, ut paulo ante mortem Principis, filius eius communis consensu regni in successorem eligeretur. Nisi enim id factum esset, certissima bella et seditiones expectandae fuissent, et nos primi ex regno exturbati fuisse- mus. Ita enim vivo Princeps haeretici nobis minitabantur: Cum pri- 475 um mortuus fuerit Princeps, illico vos eiiciemus. Sed non est pru- dentia, non est consilium contra Dominum³⁴. Postremo cum adhuc post electionem Principis iunioris tumultus metui potuisset, autori-

470

475

480

⁴⁵³ Missit ms. || 455 Turcae *del.* se || 456 *se sup.* || 458 basis ms. || 463 paratus *del.* esset quod paratus || 478 esset *del.* ?

³⁰ Cf. G. MÜLLER, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen* (1923).

³¹ Amurat (Murad) III (1574-95).

³² Haec Principis filia non appareat ap. M. WERTNER, *Tableau généalogique de la famille Báthory*; in *Étienne Bátori...* 12-13.

³³ Elisabeth Bocskay, quae die 15 febr. 1581 defuncta est; cf. VERESS, *Epistolae I* 138 adn. 3.

³⁴ Prov. 21, 30.

tate Regis Poloniae et potestate Imperatoris turcarum, ita animi
 485 seditiosorum et omnium haereticorum consternati et deiecti sunt, ut
 nihil prorsus moliri ausi fuerint. Nec unquam audebunt vivente novo
 Principe, ob metum Imperatoris turcarum, etiamsi Regem Poloniae
 mori contingeret. Et haeretici omnes adeo cornua demiserunt, ut ni-
 490 hil omnino mutire contra nos audeant. Modo igitur in hoc regno tem-
 pus est accommodatissimum evangelio propagando, si modo idoneos
 et sufficientes operarios haberemus.

13. Populus hic est simplex, bonus et ad catholicam religionem
 valde propensus. Libenter converteretur, si per dominos concederetur.
 Haeresibus autem fortius implicati tenentur nobiles et artifices. Blas-
 495 phemiae hic contra Deum et sanctos nullae audiuntur, sed cum irati
 fuerint homines, conviciis quibusdam levioribus ex parte parentum
 aut corporis solent se mutuo lacessere. Carnalia quoque vicia rarissima
 sunt. Nam adulterium secundum leges Ungariae capitali paena plect-
 titur. Fornicarii flagellati eiiciuntur ex urbibus. Abominandum autem
 500 illud vicium contra naturam nec scitur, nec auditur, nec nominatur.
 Duo ergo vicia tantum, haeresis et ebrietas si extirpari possent, sanc-
 tissimus esset totus populus. Totus autem fructus ex contionibus un-
 garicis praecipue speratur. Studiosos enim ultra centum in scholis
 nostris adhuc non habuimus³⁵, et eos non licet ad confessionem aut
 505 fidem catholicam cogere, sed iuxta leges regni libera unicuique reli-
 gio permittenda est. Pro contionibus autem ungaricis non habemus
 nisi tres sacerdotes ungaros in Societate veteranos, qui cum laude So-
 cietatis et populi satisfactione in eo munere versari possint. Ex his
 duo Albae Iuliae resident³⁶ et tertius hic in collegio claudiopolitano³⁷,
 510 ubi sedes est ariani episcopi³⁸, contionatur. Sunt et alii tres ungari
 sacerdotes, sed unus in cura rerum domesticarum occupatur; duo alii
 sunt ignari et novicii, et vix apti ut in pagis rusticis contionentur³⁹.

Primo anno, quo in Transylvaniam ingressi sumus, paucos in hac
 civitate catholicos invenimus. Sed hoc biennio, ex quo contionari
 515 caepimus, conversi sunt amplius quadringenti viri et faeminae. Quorum
 alii luterani, alii sacramentariorum, alii trinitariorum haeresim seuti
 fuerant. Baptismus quoque prorsus erat abrogatus, sed nunc vix est

497 lacescere ms. || 510 tres corr. ex duo

³⁵ P. Wujek in epistula diei 18 aug. 1581 asserit « Discipulorum nostrorum numerus pervenit iam fere ad 200 »; cf. supra, doc. 71 § 10.

³⁶ P. Leleszi et P. Törös; cf. supra, doc. 72 § 2.

³⁷ P. Szántó; cf. ib. § 6.

³⁸ Demetrius Hunyadi; cf. VERESS, *Epistolae* I 183 adn. 16.

³⁹ PP. Thomány, Erdösi et Ladó; cf. supra, doc. 72 § 5 et 7.

ullus dies festus, quo non 6 aut 7 infantes ad baptismum adducantur. Inter quos saepe multi adulti 8, 9 et 10 annorum producuntur. Qua in re mirabilis est catholicarum faeminarum industria, quae absentibus maritis haereticis, uxores eorum ad confessionem, liberos vero ad baptismum frequentissime adducunt. Inter has sunt aliquot rarae probitatis, pietatis et sanctitatis faeminae. Quaedam ante paucos menses, paulo ante obitum, vident gaudia paradisi, occultum alterius mulieris vicium in faciem exprobavit, quod suis operariis die prohibito carnes apposuisset, et monuit ut paenitentiam de suo peccato ageret. Item cuidam haeretico enumeravit, quae apud inferos eum tormenta expectarent, ni mature converteretur. Item quandam aliam nuper defunctam dixit iam in caelestem gloriam esse receptam. In signum autem quod haec vera essent, praedixit se in die dominicae Resurrectionis ex hac vita migraturam; et eo ipso die pie defuncta est. [91r]

14. Mira praeterea reverentia contionatorem nostrum ⁴⁰ prosequuntur, et carent diligenter ne mali aliquid illi a ministris haereticis inferatur. Accidit ut quadam die, cum ex Colosmonostra in civitatem rediret contionator noster, in porta civitatis in duos ministros luteranos incideret. Qui cum disserendi praebuissent occasionem, caepit cum illis levi et familiari sermone disputare. Et en tibi subito ex vicinis aedibus mulieres aliquot accurrerunt catholicae, quae ministros haereticos acriter obiurgare caeperunt, ignaros, ebrios et impios appellantes, ut qui non auderent in scholas, templa et alia publica loca prodire, sed in portis et angulis platearum viros bonos adorirentur. Parataeque videbantur lapidare illos, nisi illi rubore confusi astutum sese subduxissent.

Non minor etiam in viris nobilibus et magnae authoritatis hominibus erga nos amor et benevolentia conspicitur. Quidam enim quamprimum certior factus esset de obitu Principis, veritus ne quid mali nobis ab haereticis inferretur, misit confestim famulum cum literis ad nos, itinere quatuor aut quinque dierum, rogans ut nunciaremus mature, num aliquid nobis periculi ab aliquo imminaret, necne; se enim paratum esse cum exercitu nobis opem ferre, et proprii etiam sanguinis profusione, si opus foret, defendere. Mirati sumus inauditam optimi viri catholici erga nos charitatem, cui gratias ingentes egimus pro incredibili eius erga nos benevolentia, et rescriptsimus, nullo nos indigere auxilio, propterea quod hactenus pacata et quieta fuissent omnia.

521 earum ms. || 535 noster del. ? || 539 accriter ms. | ebrios sup.
|| 541 portis p. corr. || 542 illi corr. ex illae

⁴⁰ P. Szántó.

Simili zelo charitatis quidam alias vir nobilissimus et magnae
 authoritatis se pro nobis in publicis comitiis contra haereticos inter-
 posuit. Nam cum in publicis comitiis arianorum Superintendentens, quem
 560 episcopum evangelicum ipsi appellant, in medio nobilium surrexisset,
 et primum exposuisset cum magno animi sui dolore, quam facile
 intra biennium sex pagos et duas civitates occupassemus; deinde fi-
 dem et auxilium eorum imploravit, ne se et verbum Dei opprimi a
 iesuvitis paterentur. Quos ut fortius permoveret, protulit in medium
 theses, quas ad illum de verbo Dei miseramus⁴¹, ingentique clamore et
 565 voce querula ait: Videte, domini magnifici, quomodo etiam thesibus
 et disputationibus contra regni statum lacescere nos non vereantur.
 Vix quatuor aut quinque sunt illorum, et iam quietem propter illos
 in regno habere non possumus. Quos nisi mature ex regno eieceritis,
 brevi futurum est ut iterum abominanda idololatria papae, missa, ima-
 570 gines et sanctorum, tamquam multorum deorum, adoratio in omnes
 civitates introducatur, ex quibus cum ingenti labore ante paucos an-
 nos extirpaveramus. — Ad hanc querulam obtestationem Episcopi,
 cum nobilitas aliquamdiu tacuisse, surgens unus ex illis, nostri aman-
 tissimus, in haec verba respondit ariano Superintendenti: Audi, do-
 575 mine Demetri⁴², num ignoras decretum esse regni, ut cuivis nobili li-
 citum sit eius fidei contionatorem in suis bonis tenere, quam ipse pro-
 fiteri vellet? Cur ergo Principi nostro illustrissimo indignaris, quod suae
 religionis homines in suas civitates et pagos introduxerit? Numquid
 Princeps minoris debet esse authoritatis et deterioris conditionis,
 580 quam quilibet privatus nobilis, ut id quod cuivis infimo nobili licet,
 Principi negetur? Agnoscere, Demetri, sortem tuam, et ea contentus
 esto, ne dum nimis multa comprehendere volueris, etiam ea quae pos-
 sides, amittas. — His auditis Superintendentens obmutuit, caeterique
 585 tacuerunt, non habentes quod contra apertam veritatem possent
 obiicere. Alius quidam dixit: Non legimus apostolos contra illos qui
 cum ipsis disputare voluissent, brachium saeculare implorasse, sicut
 faciunt isti. Quare hi non videntur apostolici viri esse. Item quidam
 alius ampullis argenteis grandiusculis nostrum altare exornavit.

15. Multae praeterea civitates, pagi et oppida Transylvaniae
 590 nostram opem implorant. In Sicilia populus catholicus et nobiles
 summo desiderio nos tamquam angelos aut apostolos Dei expectant.

557 comitiis *p. corr.* || 558 superintens *ms.* || 560 dolore *sup.* ||
 566 lacescere *ms.* || 580 privatus *del.* princeps, *sup.* nobilis || 588 ar-
 genteis *sup.* | ex- *sup.*

⁴¹ De his thesibus cf. supra, doc. 57 § 3 adn. 7.

⁴² Demetrius Hunyadi; cf. supra, adn. 38.

Est autem Sicilia comitatus Transylvaniae et pars orientalis, Valachiae et Moldaviae adiacens. In ea parte integre fides catholica fuit conservata, sed paucos habent sacerdotes et eos indoctos. Item in Karansebes ⁴³ collegium postulatum est. Est autem Karansebes ultima Transylvaniae civitas, in finibus Ungariae, Bulgariae et Mysiae. Utuntur incolae partim ungarica, partim dalmatica lingua. Locus accommodatus ad iuvandas tres quatuorve simul provincias. Item Varadini ⁴⁴ (quod oppidum in communi termino Transylvaniae et Ungariae situm est) Rex Poloniae collegium nobis se erectum promisit. Ubi multo maiorem nostri fructum facere possent, quam hic, propter plurima vicina oppida et pagos, qui pastoribus destituti sunt. Mitto multas alias villas, ad quas frequenter a nobilibus invitamur. Utinam non invidisset daemon mihi seminarium illud ungaricum, quod divino favore et bonorum virorum auxilio ex bonis nostrae nationis Romae constitueramus ⁴⁵. Prodire iam ex illo aliquot utiles operarii potuissent pro necessitatibus horum locorum. Reddent Deo rationem, qui dissolutionis illius causa fuerunt. [91v]

16. Superest ut de eo, quod postremo loco proposuimus, aliquid dicendum esse videatur. Haereses quae in hoc regno grassantur, quatuor sunt principales: luterana, sacramentaria, anabaptistarum et trinitariorum. Luterana per saxones circa annum Domini 1540, quando Buda et Strigonium perierunt ⁴⁶, fuit introducta; sacramentaria et anabaptistarum non multo post per eosdem. Trinitaria introducta est circa annum Domini 1560 per Georgium Blandratam, medicum patavinum ⁴⁷; propagata autem est per discipulum eius Franciscum Davidis saxonem ⁴⁸, qui cum tam saxonica, quam ungarica lingua perfecte contionaretur, utramque nationem contionibus et libris impressis facile in suam pertraxit sententiam. Blandrata adhuc vivit et adhuc medicus est Principis, sicut fuerat antea. Homo altae statura et

594 eos sup. || 600 promissit ms.

⁴³ Karánsebes (Caransebes); cf. supra, doc. 70 § 4.

⁴⁴ Varadinum (Nagyvárad, Oradea-Mare, Grosswardein).

⁴⁵ P. Szántó, cum Romae munere paenitentiarii hungarorum in basilica Sancti Petri fungebatur, praecipuus auctor fuit ut anno 1579 Collegium Hungaricum a Gregorio XIII erigeretur; quod tamen brevi cum Collegio Germanico coniunctum est; cf. *Epitome Historiae Collegii Hungarici in Urbe*, in MAH I 29*-30*.

⁴⁶ Buda anno 1541 dolo a turcis capta est, Strigonium vero anno 1543 ab iisdem occupatum.

⁴⁷ G. Blandrata (cf. supra, doc. 56 adn. 9 et doc. 57 § 6) non est patavinus sed de Saluzzo oriundus; cf. CANTIMORI, *Profilo di Giorgio Biandrata saluzzese*.

⁴⁸ De F. Dávid cf. DR II 14 adn. 10.

oblonga cana barba⁴⁹. Visitavit infirmum nostrum Patrem Ludovicum⁵⁰ aliquoties, medicinas praescripsit, sed nihil profuerunt.

17. Franciscus Davidis aliquot mensibus ante nostrum in Transylvaniam ingressum mala morte periit⁵¹. Erat hic vir proiectae
 625 aetatis, acerrimi ingenii, tenacis memoriae, in sacris literis versatissimus, ita ut videretur Vetus et Novum Testamentum ad unguem tenere. Disputavit antequam nos intraremus coram regni proceribus cum calvinistis et luteranis, sed omnes facile superavit. Mos eius erat scripturas per scripturas explicare. Cumque illi contrarius aliquis
 630 locus scripturae contra eius haeresim obiiceretur, proferebat subito similes alios ex verbo Dei locos, qui pro sua sententia facere videbantur: atque ex illis colligebat obiectam quoque ab adversario autoritatem simili modo esse intelligendam. Novum Testamentum in iis tantum recipiendum docuit, in quibus cum Veteri consentiret. Negavit totum primum caput divi Ioannis; verba illa Mathaei «Euntes in mundum universum, docete omnes gentes, baptisantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti»⁵² dixit additionem esse Hieronymi et ex margine irrepsisse. Alias autem minus apertas scripturas, quae pro mysterio Sanctae Trinitatis adducuntur, per similes scripturae
 640 locos declarabat et in suam trahebat utilitatem. Proinde ex Scriptura eum luterani et calvinistae urgere non poterant, quia eas per similes locos satis apparerent videbatur declarare; multo minus autoritate conciliorum, sanctorum patrum, aut naturalibus rationibus, quia huiusmodi probationes etiam ipsi calvinistae et luterani irrident. Solebat Franciscus Davidis cuidam amico suo dicere: En Princeps iesu-vitas introducturus est. Eam ob rem ego frequenter meos ministros admoneo ut diligenter studeant, ne ab illis superentur, sed audire me nolunt. Ego novi homines illos esse eruditos et studiosos. Cum quibus equidem pro mea parte congregri non verebor, sed videant mei ministri quomodo illis satisfaciant. Negavit Christi et Spiritus Sancti divinitatem. Christum similem Iosepho esse dixit, cui omnia bona sua Pharaho, praeter solium regale, in manus tradiderat. Sic aiebat Deum caeli Christo, temporali filio et adoptivo, omnia sua praeter divinitatem tradidisse. Quod si illi quispiam obiecisset illud Ioan. 10: Ego et

633-4 Novum... consentiret *in marg.*

⁴⁹ Cf. supra, doc. 57 § 6.

⁵⁰ L. Odescalchi; cf. *ibidem*.

⁵¹ Vide scriptum Patris Leleszi: *Historia actionis seu iudicii contra Franciscum Davidem trinitarium et antichristianum in Transylvania celebrati post Pascha anno 1579*, in MAH I 863-69.

⁵² Mt. 28, 19.

pater unum sumus⁵³ — respondebat non loqui evangelistam de unitate naturae aut substantiae, sed de unitate amoris et voluntatis, quemadmodum ipsemet Ioannes se in sequentibus capitibus declarat, dicens: Et ego claritatem, quam dedisti mihi, dedi eis, ut sint unum sicut et nos unum sumus; ego in eis et tu in me, ut sint consummati in unum⁵⁴. — Et pari ratione alias obiectiones per alios similes locos diluebat. Postremo caepit publice docere, Christum non esse adorandum et illum neminem iuvare aut salvare posse. Quod multis ex ministris et discipulis eius visum est nimis durum, licet ille conformiter et consequenter ad sua fundamenta loqueretur. Tamen stupidi discipuli, cum non assequerentur mentem magistri sui, arbitrati sunt eum novam introducere velle haeresim. Itaque accusarunt eum, quod contra statuta regni novam sectam introduxisset, docendo Christum non esse adorandum. Comprehensus igitur est et, de nova secta ab omnibus convictus et condemnatus, missus est in carcerem. Ubi frequenter dicere astantibus solebat, a nigris militibus se circumdatum esse, cum quibus sibi discedendum foret. Non multo post frenesi correptus misere periit, traditus a propriis discipulis. Simili fere morte ante eius obitum tres illius ministri perierant. Unus ex illis insanus effectus, frequenter dicere solebat se credere in barba Blandatae et confusione caelorum. Qui tandem gladio se ipsum traiecit. Alteri flamma ex ore aliquoties erupit. Tertius imprecatus sibi fuerat, ut lingua sua et facies in hora mortis putresceret, si non vera dixisset. Et ita ei contigit, quemadmodum testantur qui viderunt.

18. Post mortem Francisci Davidis nullus inter omnes inventus est, qui ausus fuisset [92r] nobiscum in arenam descendere. Hoc anno 680 1581, circa festum divi Georgii, praesente Principe, institueramus theologicas disputationes de verbo Dei publicas. Aderant triduo ante amplius quam 50 ministri. Multis illorum datae sunt theses, et promiserant se venturos et ita acriter nobiscum concertatuos ut capilli etiam nobis ex nimio metu erigantur. Et putabamus eos omnino venturos. Sed cum dies disputationis advenisset, tamquam fumus omnes dispergerunt. Cumque nullum invenire potuissemus, coacti sumus nos ipsi contra nos mutuo disceptare⁵⁵. Nihilominus homines impudentes aussi sunt in vulgus spargere, nos non fuisse ausos cum ipsis in certamen descendere. Qui ex illis in civitatibus et oppidis habitant, in literis 690

667 introduxisset *p. corr.* || 673 illius *corr. ex eius* || 679 *in marg.*
manu P. is Piatti de disputationibus || 690 oppidis *p. corr.*

⁵³ Ioan. 10, 30.

⁵⁴ Ioan. 17, 22-23.

⁵⁵ De his disputationibus cf. supra, doc. 57 § 4.

humanioribus non male sunt versati. At pagani ministri plerumque sunt indoctissimi. Quidam ex illis, vi argumenti a quodam patre nostro constrictus, fassus est ingenue, se errare et paratum converti, si modo aliquis alius prius ex ministris converteretur. Sed se nec
 695 primum, nec postremum velle esse. Alius publice dixit, negare non possumus, nos doctrina iesuvitis impares esse, proinde cedendum illis et alio migrandum. Alius dixit se malle officium ministri deponere, quam nobiscum disserere et confundi. Item aliis dixit, se stivam et aratrum iam parata habere pro agricultura, si ab officio amoveatur.
 700 Veniunt non raro et superintendentes et ministri ad ungaricam contionem. Audiunt attente, sed disputationem refugiunt. Calvinistarum Superintendens⁵⁶ per famulum ante contionem nunciaverat nostro contionatori, se velle cum eo pauca quaedam verba conferre. Responsum ei est, licere quamdiu vellet post contionem. Ingressus est
 705 templum, audivit totam contionem usque ad finem capite aperto. Qua finita demisso capite, pallido vultu repente se subduxit. Cum igitur palam nobiscum congredi non audeant, nec vitam aut mores reprehendere possint, fraudibus et mendaciis seductas a se miseras animas in suis erroribus retinere conantur. Excitarunt bis terve sinistras de nobis opiniones et rumores, sed illustrissimi Principis autoritate facta est diligens inquisitio, unde et a quibus mali rumores ortum habuissent, et obstructa sunt ora loquentium iniqua. Nunc ergo satis
 710 quiete et pacifice vivimus, nec illi nobis, nec nos illis molesti sumus; praeterquam cum evangelium occasionem praebet digrediendi contra aliquem eorum errorem. Utinam et Romae cum talibus potius hominibus, quam cum monachis nobis certamen contigisset⁵⁷; minus cruenta nostra illa romana victoria fuisset. Sed iam tempus equum fumantia solvere colla⁵⁸.

19. HABES, PATER ADMODUM REVERENDE, RATIONEM NOSTRI ITINERIS
 720 EXPOSITAM; ITEM QUAS IN HOC REGNO POSSESSIONES SOCIETAS NOSTRA HABEAT; QUIS PRAETEREA SIT SEMPERQUE FUERIT PRINCIPUM BATHOREORUM ERGA NOS ANIMUS; QUANTA HUIUS POPULI SIT AD PIETATEM ET RELIGIONEM CATHOLICAM PROPENSIO; ET QUI HOC BIENNIO, NOSTRORUM PATRUM OPERA, EX
 725 HAC SYLVESTRI VINEA FUERINT FRUCTUS SPIRITUALES IN HORREUM DOMINI COLLECTI, ET QUANTO DEINCEPS MAIORES SPERARI POSSINT; QUAE POSTREMO HAE-

⁵⁶ Mattheus Göcsi de Marosvásárhely; cf. VERESS, *Epistolae* I 187 adn. 19.

⁵⁷ Alludit ad monachos Sancti Pauli, primi eremitarum coenobii S. Stephani Rotundi Romae in Coelio Monte existentis, qui anno 1579 eius imprimis industria coenobium relinquere et alumni Collegii Ungarici cedere coacti sunt; cf. SZÁNTÓ, *Historia fundationis Collegii Hungarici in Urbe* in MAH I 29*-30*.

⁵⁸ VERGILIUS, *Georgica* 2 542.

reses in hoc regno grassentur, contra quas continua nobis pugna in-
cumbit. Nunc T.R.P.tis est, nos Deo in suis et totius Societatis
orationibus commendare, ut uberiores deinceps fructus proferre et
faeliciter cursum nostrum consumare possimus. Vale.

20. Et quia non mihi vacat omnibus patribus et fratribus roma- 730
nis seorsim scribere, haec sit communis omnibus epistola. Et pace
T.R.P.tis saluto in primis omnes patres meos charissimos, qui sunt
in domo professa, cum antiquis amicis, Patre Turriano ⁵⁹ et Patre
Friderico ⁶⁰. Deinde faelicem studiorum omnium progressum cupio
omnibus patribus et fratribus Romani Collegii, nostrumque Par- 735
rham ⁶¹ annos cornicum et cervorum superare cupio. Postremo sociis
mei laboris, patribus paenitentiariis, omnia fausta ac faelicia desidero
et messem copiosissimam precor. Inter quos Gibertus ⁶² noster aeter-
na memoria sit dignus, qui nostri, hic in exilio inter densas sylvas con-
stituti, non est oblitus, sed suo munusculo visitare dignatus est. Red- 740
dat illi Deus pro uno caereo agno centum alios vivos. Postremo uni-
versos in Christo patres et fratres cupio recte valere, et precor ut me
in suis orationibus Domino commendare non graventur.

Datae Claudiopoli, 1581, Kalendis Septembbris.

Tuae Reverenda Paternitatis

745

indignus in Christo filius
Stephanus Arator

De provinciali aut visitatore usque ad praesentem diem, an sint,
qui sint et ubi sint, ne verbum quidem audire potuimus ⁶³.

Inscriptio: [92v] Admodum reverendo in Christo Patri Claudio 750
Aquaevivae, praeposito generali Societatis Iesu. Romae.

728 uberiores *p. corr.* || 730 romanis *in marg.* || 735 et *rep.* ||
740 visitare *del.* non est | *prius* dedignatus.

⁵⁹ Franciscus Torre (1504-84); cf. MAH I 933.

⁶⁰ Fridericus Manrique (c. 1531-1584); cf. MAH I 434.

⁶¹ Petrus Parra, professor philosophiae Patris Szántó in Collegio Romano;
cf. MAH I 186.

⁶² Sibertus Bronckhorts, paenitentiarius germanicus; cf. MAH I 912.

⁶³ Eo tempore P. Carminata, visitator provinciae Poloniae (cf. supra, doc.
55 adn. 16) iam in Poloniā pervenit; ad novum autem praepositum provinciac
quod attinet, P. Visitator die 2 aug. 1581 Cracovia certiorem reddidit Patrem
Campano (cf. *Introd. gen.* c. 2) de eius renuntiatione ad hoc munus obeundū;
cf. *Germ.* 159 98r.

P. IOANNES LELESZI S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Alba Iulia 13 septemboris 1581 — Romam

TEXTUS: *Germ. 159 146r-7v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 189-92.

SUMMARIUM: 1. *Non est necesse hoc tempore redditus residentiae albanae assignandos sollicitare.* — 2. *Nobiles, etiam haeretici, benevoli erga Societatem.* — 3. *Aerarium Principis exhaustum propter dona turcis data.* — 4. *Nihilominus facile ab aula pecuniam obtinuit.* — 5. *Maxima difficultas ob defectum alicuius fratriss coadiutoris.* — 6. *Momentum residentiae albanae.* — 7. *Multa vellet scribere de iuvanda Transylvania.* — 8. *De eximia iuvenis Principis pietate.*

Reverende admodum in Christo Iesu Pater. Pax Christi.

1. Alteras iam ad R.P.tem T. hasce do. Scripseram nuper¹, quantum unius boni coadiutoris ac veluti parentis opera hic in hac residentia albana indigeremus². In literis ad R.P. Rectorem datis sollicita est P.tas T. de redditibus nobis assignandis³. Ego vero de illis procurandis nihil laborarem, si coadiutorem habuissem fidelem, plium et diligentem, cui domus curam omnem committere potuisse. Nam Princeps illustrissimus, foelicis memoriae, vere parens meus, hoc non dedisset mihi, quod rogare nescivissem. Imo ultro tantummodo ad rationem mensae ad hebdomas singulas taleros sex numerare voluisset. Sed omnis cura in defectu cocis et coadiutoris erat. Nunc illo vivis ad coeleste regnum sublato, etsi difficilior procuratio videatur, nihil tamen labore.
2. Ea enim est dominorum magnatorum et consiliariorum erga me benevolentia et humanitas, quamvis haereticorum, ut hactenus nihil penitus mihi denegatum senserim. Accedunt libenter, colloquuntur amice, imo evocant in secretiora aulae. Non secus me ac unum suo-

17 me p. corr.

¹ Die 8 aug. 1581; videsis supra, doc. 70.

² Cf. *ib.* § 6.

³ Litterae Patris Generalis ad Rectorem collegii claudiopolitani desiderantur; cf. *Introd. gen.* c. 6.

rum colunt, venerantur adeo ut me mei ipsius pudeat interdum. Nihil ne in aedibus quidem ipsorum denegatum volunt. Heri R.P. Rector miserat huc, ut quacunque ratione etiam a Blandrata⁴ impio pecuniam et viaticum P. Ludovico⁵ pararem.

3. Quam in angustum redactum nunc sit aerarium Principis, ipse testis sum. Quoties enim novus hic deligitur princeps, toties Turca suorum aliquem assistentium emittit, qui eum principem a se electum et approbatum vexillo et baculo seu clava delatis declaret. Hic non nisi maximis et muneribus et divitiis auctus ornatusque a principe novo regno excedit. Ultimus qui nuper affuit⁶, ducatorum triginta millia abstulit. Neque tamen, munus parvi aestimans, laeto accepit vultu. Nullus suorum, ne aga quidem aut mulio, indonatus dimittendus est. Erat autem aula eius frequens equitum ducentorum. Quicquid habebat aerarium, id omne effusum est, imo bona regni oppignorata, atque sic conquisita undique pecunia, egestas suppleta est.

4. In hac tanta penuria nihilominus ad unicum verbum cubicularius supremus, dominus Galfius⁷ (alias religione calvinista) centum florenos numeravit. Neque hoc contentus, aedem nostram sacram vetustate collapsam tecto convesciit, tegulis lateritiis ab aliquot miliaribus allatis. [146v] Hodie autem cum schedula significassem illi, quantas coci Principis ingererent in nomen meum contumelias pro cibo, esseque consilium P.tis T. in literis ad R.P. Rectorem datis⁸, non a Principis mensa edulia, et tempore et genere ipso parum accomodata, expectare, e vestigio paruit libenter, pecuniamque obtulit hoc ipso momento cum haec P.ti V. exararem, in hedomadas singulas taleros 3 1/2. Cui ego ita assensi, si R.P. Visitator⁹ addere vel minuere velit, integrum illi sit, cum advenerit.

5. Sed difficultas tota in coco est. Cogor uti opera muliercularum. 45 Alba enim civibus caret. Milites eam incolunt. Perpauci, qui stipendia non merentur, cives, ii extra moenia, veluti in quodam suburbio, degunt, obnoxii et ipsi et aedes et iumenta ipsorum militibus et praefectis et officialibus Principis. Verum quidvis perferam interim, dum P.tas V. fidelem aliquem coadiutorem, veluti parentem, nobis submi- 50

29 aga *p. corr.* || 39 in literis... datis *in marg.*

⁴ Georgius Blandrata, medicus Principis, haeresiarcha; cf. supra, doc. 73 § 16.

⁵ L. Odescalchi, cf. *ib. adn.* 50.

⁶ Cf. *ib. § 11.*

⁷ Ioannes Gálfy de Kocsárd (+ 1593); cf. RéVAl VIII 308-09.

⁸ Cf. supra, adn. 3.

⁹ Ioannes B. Carminata; cf. supra, doc. 73 ad. 63.

serit. Qui qualis esse debet, superioribus literis P.tem V. abunde edocui¹⁰. His sane diebus, cum et P. Georgius¹¹ (qui adhuc lecto defixus est) et ego morbis laboraremus, non habuimus, qui vel sorbitiunculam nobis conficeret furfuraceam. Et quia ambo defixi lecto aegrotabamus,
 55 damnum in domo accepi triginta florenorum, nullo existente, qui rebus domesticis invigilaret.

6. Quanti autem momenti haec residentia sit, credo P.tem V. abunde R.P. Rector edocet. Certe si haec dematur, collegio claudiopolitano manus dextra pedesque praescindentur. Haec subministrat
 60 illis sumptus in aedificia, haec literas aliaque negocia omnia conficit, etc. Sed haec, credo, P.tas V. fuse ex R.P. Rectore. De reditibus autem futuris et collegio sic habeat R.P.tas V.: Illustrissimum Principem testamento legasse florenos 1000 hungaricos annuos ex censibus comitatus colosiensis Societati, qui quidem annis quatuor aut quinque collegio claudiopolitano solvi debebunt ad aedificium scholae¹². Interim ex illis mille, ducenti patribus albanis numerabantur in sustentationem eorum. Exactis autem annis illis, integre ad albanos redeat summa. Ibi Rex serenissimus teneatur collegium extruere, etc. Sed testamentum non nisi in funere aperietur. Nam ego codicillum ad
 70 Regem misi. Suprema autem Principi non nisi in mense decembri solventur.

7. Haberem sane aliqua cum R.P.te V. agenda de modo iuvandi regnum hoc. Incredibile enim dictu est, in quot loca longinqua excurrere Societas posset. Utinam R.P. Lanoyus¹³ adesset, cui hanc provinciam
 75 debemus. Verum ubi advenerit R.P. Visitator¹⁴, praesens et videbit ipse et ego exponam.

8. Nunc ad Principem illustrissimum, disciplinae nostrae concreditum, venio. [147r] Octo annorum erat, ut Iosias¹⁵, cum regnare coepisset. In vigilia Laurentii¹⁶, quamvis pro concione ieunium proclamassem, magister tamen culinae arrianus nihil praeter carnes coxit. Ubi frequente procerum turba ad mensam ventum est, puer ut carnes appositas vidi, avertens ad magnates: Vos — ait — domini

51 prius Paternitati || 52 sane p. corr. || 69 codicillum sup.

¹⁰ Cf. supra, doc. 70 § 6.

¹¹ G. Törös, eius socius; cf. *ibidem*.

¹² Cf. supra, doc. 73 § 7 adn. 15.

¹³ Nicolaus Lanoy, visitator provinciae Austriae annis 1577-79; cf. supra, doc. 70 adn. 2.

¹⁴ Ioannes B. Carminata; cf. supra, adn. 9.

¹⁵ Cf. II Par. 34, 1.

¹⁶ Die 9 aug.

considite atque paratis fruamini epulis. Ego, quia christianus sum,
 ieunium cum christianis agam. Hic Cubicularius¹⁷: Serenissime Princeps,
 quid ergo comedetur es? Par, inquit, ovorum, si alia desint, 85
 intus in cubiculo famem explebit. Orare illi, instare ne abscederet;
 quin assideret potius, missuros se ad me, qui nomine ipsorum veniam
 illi impetrarent et copiam carnibus eo die vescendi. Hic puer Princeps
 octennis: Sed etsi, inquit, P. Ioannes potestatem mihi fecerit come-
 dendri carnes, ego tamen, quia christianus sum, vesci nolo. Tribus 90
 abhinc hebdomadis, cum frequente senatu (Albam enim regnum uni-
 versum convenerat ad Legatum turicum excipiendum)¹⁸ mentio il-
 lata de religione, praesente illo, fuisse, partes chistiani viriliter egit.
 Tandem post multa ultro citroque iactata, quaesitum ab illo est:
 Quid si P. Ioannes Lelesius, mutata mente, calvinista evaderet; 95
 sequeretur Celsitudo Tua? Hic puer: Minime vero, inquit. Non enim
 P. Ioannes Ecclesia catholica est. Tum illi: Quid, si Poloniarum Rex
 lutheranus fieret? Sed ego, inquit, illum nec pro rege agnoscere aut
 habere vellem. Magnum sane dolorem animis illorum pueri constantia
 incussit, at nos laetitia maiore affecit. Sunt alia quamplurima pietatis 100
 ac constantiae exempla, sed nolo P.ti V. molestus esse. Certe nullus
 est procerum, quem non increpet de verbis maledicis, blasphemis,
 impudicis, etc. etiam in mensa. Nunc febri vexatur a diebus iam se-
 decim. P.tis V. ac omnium patrum et fratrum orationibus et sacri-
 ficiis Celsitudinem suam imprimis, tum socium et me commendamus. 105
 Iesus Christus P.tem T. quam diutissime servet in columem. Albae
 Iuliae, idibus septembbris, anno 1581.

Reverendae Paternitatis Tuae

indignus servus
 Ioannes Lelesius. 110

Inscriptio: Reverendo admodum in Christo Patri, Patri Claudio
 Aquaviva, [praeposito] generali Societatis Iesu. — Romae.

¹⁷ Ioannes Gálfy; cf. *supra*, adn. 7.

¹⁸ De quo cf. *supra*, doc. 73 § 11.

P. IACOBUS WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 19 septembbris 1581 — Romam

TEXTUS: *Germ. 159 150r-v*, autographum.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae I* 192-92. — SYGAŃSKI, *Korespondencya* n. 55.

RATIO EDITIONIS: In fol. 150v exaratum est Romae summarium responsionum ad primum et secundum dubium; quod tamen, cum inferius (in doc. 85) integrae contineantur, hic exscribere omisimus.

SUMMARIUM: *Resolutiones petit dubiorum*: 1. *Sitne respondendum ad scripta haereticorum*. — 2. *An concedenda externis sepultura in templo Societatis*. — 3. *Quomodo providendum curae pastorali pagorum nostrorum*. — 4. *Quae ineunda ratio in administrandis bonis temporalibus*. — 5. *Rumores de morte Regis Poloniae*.

Reverende admodum in Christo Pater. Pax Christi.

1. Iam priores literas¹ clausoram, cum ecce mihi occurrerent tria dubia, quorum resolutionem peto a R.P.te V. Primum est: Nuper edidimus theses impressas «De verbo Dei tam scriptis quam viva voce tradito et pari utriusque autoritate»²; quas quidem theses antea misi R.tiae T. Ad eas oppugnandas in comitiis publicis et Principe praesente ministri haeretici non ausi sunt venire. Sed minantur se contra eas scripturos. Quod si fecerint, quid nobis erit agendum? An eis rursus respondebimus aut prius eas mittemus ad R.P.tem T. ?³
- 10 2. Secundum est: Catholici in hac civitate locum pro sepultura alium nullum habent, nisi templum nostrum cum caemiterio perangusto, quod est nostro collegio coniunctum. In prima sepultura, quae adhuc facta est, conatus sum quantum potui, ut iuxta Constitutiones nostras sepulturam in templo nostro prohiberem. Sed propter magnum

10 locum pro *sup.*

¹ Intelligendae sunt litterae die 11 sept. datae (de quibus in litteris 21 sept.; cf. inferius, doc. 77 § 2) quae tamen desiderantur.

² De quibus cf. supra, doc. 57 § 3 adn. 7 et doc. 63 § 2.

³ Hoc interrogabat iam P. Wujek in epistula die 2 iun. 1581 ad P. Generalem data; cf. supra, doc. 63 § 7 et adn. 30. Responsum Patris Generalis ad hoc et cetera dubia quae sequuntur, vide inferius, doc. 85.

scandalum, quod secuturum erat, visum est consultoribus et mihi quoque, ut permitteretur eis ad tempus, donec vel ipsi alium locum invenierint, vel P. Provincialis aut Visitator veniens certi aliquid de hoc statuerit. Iam quid in hac parte erit faciendum? Catholici sunt necdum satis firmi, et pauperes ut alium locum non facile sint comparatur; nec magistratus civitatis haereticus huic negocio favebit. Ex altera parte nostrae Constitutiones et infectionis periculum aliud requirunt. Quid ergo de hoc quoque videtur R.tiae T.²⁴

3. Tertium est: Praeter templum collegii habemus in aliis sex nostris pagis templa totidem. In quatuor quidem vicinis contionantur nostri frequentissime. At in aliis duobus, qui hinc distant ad tria milia germanica, nec ministros haereticos habere volumus, nec catholicos pastores invenire possumus, nec ipsi satisfacere parochorum officio propter loci distantiam. Quomodo ergo illis providebitur? Deinde nos parochorum officium ubique sustinemus, cum hic alii nulli sunt, sicut in India. Estne hoc suscipere curam animarum praeter nostrum Institutum an non?⁵

4. Quarto: Rustici sunt durae cervicis, nec satis obedientes retinendique in disciplina, cum alioqui nos contemnant ob modum procedendi Societatis humilem, et sint plerique haeretici, qui in civitate calumniantur nos frequenter coram aliis haereticis et catholicis, quod simus crudeles, quod illos cogimus ad multos labores, etc.⁶ Unde Societatis existimatio illorum detractionibus laedi videtur. Et tamen ex alia parte sunt merae calumniae, et illi regendi essent in virga ferrea sicut olim a nobilibus. Quid hic faciendum? An villae istae saecularibus essent locandae seu dandae inarendam? Sed tunc facile desolarentur et rustici opprimerentur. An a nostris nihilominus tenenda? Sed tunc procuratore unguaro et prudente opus esset, qui villarum et reddituum curam haberet, et sciret prudenter tractare subditorum animos. Alioqui rustici fient insolentes, et nos villarum parvam utilitatem habebimus. Maxime cum non desint etiam aliqui ex nostris parum experti, qui huiusmodi querelas rusticorum facile audiunt et illis statim credunt, cum illis de hoc nihil commissum sit, etc. Atque haec est maxima collegii molestia. Vellent haeretici, ut nullas villas habeamus, ut scilicet fame compulsi mox hinc discedamus. Quod si eas tenemus, tunc detrahunt nobis, quasi simus crudeles et

32 Tertio ms. || 48 collegii *del.* modestia, *sup.* molestia

⁴ Etiam haec quaestio mota est a P. Wujek, et responsum quoque accepit; cf. *supra*, doc. 62 § 5 et *infra*, doc. 85.

⁵ Cf *supra*, doc. 62 § 4.

⁶ Videantur ea quae a P. Szántó de crudelitate Patris Wujek erga colonos referuntur; *supra*, doc. 72 § 8.

subditos vexemus, etc. Videt R.tia T. utrumque incommoda. De quibus cum R. P. Visitatore fusius. Interim libenter etiam scirem voluntatem R.tiae T. et resolutionem de his omnibus ?

R. P. Ludovicum Odescalcum cras hinc Cracoviam mittere cogitamus⁸, sed illi non parum timemus. Habuit enim die Veneris et dominico et heri satis gravem et ardentem febrim. Valeat R.P.tas T. et pro nobis oret. Colosvari, 19 septembbris. Anno Domini 1581.

Iacobus Vagrovicius

[150v] 5. Hic rumor est Albae, ut mihi scribit P. Lelesius, Regem in Moscovia caesum. Quod Deus omen avertat. Tunc certe periclitatur hoc collegium, cum neque adhuc statutionem⁹ fecerimus, et Deus scit, quidnam hic consequeretur. Videbimus tamen ut huic incommodo aliquomodo occurramus.

Inscriptio: Admodum Reverendo in Christo Patri, P. Claudio Aquavivae, praeposito generali Societatis Iesu. — Romae.

76

P. IACOBUS WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 20 septembbris 1581 — Romam

TEXTUS: *Germ. 159 153r-v, autographum.*

EDITIONES: VERESS, *Epiſtolae I* 194-95. — SYGAŃSKI, *Korespondencya* n. 56.¹

SUMMARIUM: *Mittit articulos in ultimis regni comitiis de Societate latos.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

Ne quid R.tiae T. ad plenam status nostri cognitionem deesse videatur, mitto et decreta regni Transsylvaniae in comitiis de Societate lata:

56 P.[tas]corr. ex Tu[a].

⁷ Responsum Patris Generalis vide inferius, doc. 85.

⁸ Cf. supra, doc. 74 § 2 et adn. 5.

⁹ Id est introductio in bona collegii claudiopolitani litteris fundationis donata; quae introductio facta est die 17 oct. 1581; cf. inferius, doc. 83.

¹ Articuli ipsi editi sunt: Primus et secundus ap. SZILÁGYI, *Monumenta comitalia regni Transylvaniae* III 143 n. 5 et 157 n. 2 (ungarice) — VERESS, *An-*

Articuli dominorum regnicolarum Transsylvaniae et partium Ungariae in comitiis eorum partialibus Tordae² ad festum undecim milium virginum³, anno Domini 1579 celebratis editi

Deinde, benignissime Domine, intelleximus literas Ser.mi Regis Poloniae⁴, simul etiam T. Cel.nis percepimus voluntatem, qua ex causa mota S. M.tas iesuitas in regnum, nimirum propter adolescentum institutionem introduxerit et in certis locis consedere fecerit. Hanc ob causam supplicamus T. Cel.ni, ut in quem finem introducti sunt, in eo tantum permaneant, id est ne extra limites suorum studiorum egrediantur. Contineant se in suis officiis et institutionibus, ne inter diversae religionis doctores contentio aut tumultus oriatur.

10
15

Articuli dominorum regnicolarum trium nationum Transsylvaniae et partium regni Ungariae in comitiis eorum generalibus in civitate colosvariensi, anno Domini 1581 ad primum diem maii ex edicto nostro celebratis editi

De causa religionis sic sumus locuti. Quandoquidem iam S. Cel.do Colosmonostram et Claudiopolim introduxit romanae fidei doctores propter adolescentum institutionem, et Albae Iuliae quoque caenobium illis tradidit⁵, doctoribus scilicet collegii Societatis Iesu secundum confessionem et conscientiam S.C.nis. His ergo praedictis locis sit S. C.do contenta et in alia nova loca vel civitates vel pagos istius regni huiusmodi doctores vi aut minis deinceps non introducat neque plantet. Sed in omni loco et in omnibus templis antiqui doctores in pacifico suo statu permaneant. Ita tamen, ut si aliqua civitas aut pagus inveniretur, qui pro huiusmodi romanae fidei doctoribus S. C.ni supplicaret, tunc S. C.do eligat unum principalem virum ex sua aula et duos alias ex comitatu, in quo pagus aut civitas fuerit, quae supplicat. Qui cum literis S. C.nis testentur, quota pars civitatis aut pagi desideret habere romanae religionis doctores; et quae pars maior fuerit numero, illius religionis doctorem toti civitati aut pago tribuat, convocatis prius consiliariis et consilio de hac re cum illis habito. Sed propter 10, 20 aut plurium etiam hominum petitionem, qui toto corpore societatis pauciores essent, non perturbet S. C.do pagos aut civitates.

20
25
30
35

Videt iam R.P.tas T. quomodo molitur sathanas limites ponere

nuac Litterac 230. Primus articulus tantum in MAH I 954; secundus vero ap. SOCHER, Historia 272-73.

² Turda (Torda).

³ Die 21 octobris.

⁴ Datae sunt die 18 aug. 1579 Polocii; eas vide in MAH I 954-55.

⁵ Monasterium Ordinis Praedicatorum. De rerum statu Societatis Albae cf. supra, doc. 59 § 3, doc. 73 § 7 et doc. 74 § 6.

40 Evangelio, ne currere possit. Sed verbum Dei non est alligatum⁶. Utinam tot haberemus operarios aut saltem sacerdotes catholicos, quot hic requiruntur et locum haberent. Cupio R.P.tem T. bene in Domino valere, cui me etiam atque etiam commendo cum toto hoc collegio, imo Transsylvania tota. Colosvari, 20 septembris 1581.

45 Reverentiae Tuae

indignus filius et servus in Christo
Iacobus Vagrovicius

Inscriptio: Admodum Reverendo in Christo Patri, P. Claudio Aquavivae, praeposito generali Societatis Iesu — Romae.

77

P. IACOBUS WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 21 septembris 1581 — Romam

TEXTUS: *Germ. 159 154r-v*, autographum.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae* I 195-97. SYGAŃSKI, *Korespondencya* n. 57.

SUMMARIUM: 1. *Proponit dubium, utrum expedit, ut rector collegii comitiis regni intersit.* — 2. *De P. Odescalchi et de viis mittendi epistolas Romam.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Scriptis iam prioribus¹ adhuc unum occurrit proponendum R.P.ti T. Proximis comitiis mense maio hic Colosvari habitis² experti sumus, quantopere ministri haeretici coram regno sint in nos 5 inventi, ut nos in summum omnium odium adducerent; nec erat, qui se illis opponeret, aut illorum contra nos et catholicam fidem calumnias dilueret³. Catholici enim pauci sunt ex nobilitate, et ii non audent quod sentiunt publice aperire. Hoc igitur cognito et comperto, re

⁶ 2 Tim. 2, 9.

¹ Vide eius epistolas diei 19 et 20 sept. datas; supra, doc. 75 et 76.

² Cf. supra, doc. 76.

³ Vides ea quae a P. Szántó de comitiis referuntur; supra, doc. 73 § 14.

communicata cum P. Lelesio et aliis nostris, visum fuit Principi proponere, utrum expediret rectorem collegii nostri, per se vel per alium ex nostris, cum socio comitiis interesse (siquidem ius habemus, tenuentes eam abbatiam, cuius abbas primae fuit autoritatis post episcopum in Transsylvania), si ita Superiores nostri permetterent, ut et Principi et fidei catholicae maius auxilium afferri posset; si nimirum publice coram omnibus, servata gravitate et modestia debita, huiusmodi calumniae dissolverentur, etc. Hoc igitur tunc Principi proposuimus quidem, verum illi visum est, nihil nunc esse attentandum, animis illorum tantopere a nobis alienatis, etc. Iam igitur quaeritur a R.tia T. quid sit in hac parte faciendum? Scio quidem parum convenire instituto Societatis, huiuscemodi tractatibus saecularibus sese immiscere. Verum et illud scio, multa a nostris tum in India tum alibi fieri, permissu Superiorum, hisce non minora, quando videntur facere ad fidei catholicae defensionem et propagationem. Quod si ius hoc interessendi comitiis nunc neglexerimus, tum illud in perpetuum amitteremus, et per consequens occasionem istam, meo iudicio commodissimam, ad iuvandum hoc regnum. Videat ergo R.tia T. an hoc Regiae M.ti sit proponendum per modum consilii, quid ipsi quoque de hoc videretur? Nunc enim tempus esset, quando bonorum istorum plenam possessionem capiemus. Bis autem fieri solent ista comitia per annum: circa festum S. Georgii in principio maii, et circa festum S. Lucae in octobri; idque vel Albae Iuliae, ubi est nostrorum residentia, et forte fiet brevi collegium, vel hic Colosvari vel Tordae, quae hinc distat duobus milliaribus. Unde neque hoc est futurum nostris onerosum. Intersunt autem hisce comitiis non solum nobiles, sed et civitates saxonum, id est aliquot primarii ex singulis civitatibus, etc. Quare et 35 hac de re a R.P.te T. resolutionem peto⁴.

2. Hodie P. Ludovicum⁵ hinc dimittere cogitamus, saltem ad duo milliaria, si poterimus. Has autem literas per P. Bartholomeum⁶ Ragusium mitto. Piores et pliores Cracoviam, in quibus R.tiae T. copiose ad suas respondeo, et aliquot dubia propono, quas scripsi 40 11 septembribus⁷ et 19⁸. Utramque viam tentabimus, ut sciamus, ultra sit commodior⁹. Cupio R. tiam T. bene in Domino valere, cuius sanc-

³⁴ et *del.* prima[rii]

⁴ Responsum Patris Generalis vide infra, doc. 98.

⁵ L. Odescalchi, cf. supra, doc. 75 § 4.

⁶ B. Sfondrati, qui Temesvarii commorabatur; cf. supra, doc. 71 § 7.

⁷ Quae desiderantur.

⁸ Vide supra, doc. 75.

⁹ De variis viis mittendi epistulas ex Transylvania Romam scripsit P. Szántó in epistula diei 1 sept. 1581; vide supra, doc. 73 § 3.

tis sacrificiis et orationibus humillime me commendo cum nostris omnibus. Colosvari, 21 septembris 1581.

Reverenda Paternitatis Tuae

filius indignus et servus in Christo
Iacobus Vagrovicius.

78

P. STEPHANUS SZÁNTÓ S.I.
GULIELMO SIRLETO¹ CARDINALI

Claudiopoli 21 septembris 1581 — Romam

TEXTUS: Romae, BAV, *Vat. lat. 6180* 110r-v, autographum.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae I* 199-200. — VERESS, *A kolozsvári Báthory-egyetem* 56-57.

SUMMARIUM: 1. *Gratum animum Cardinali exhibit propter beneficia ab eodem collata.* — 2. *400 haeretici iam Ecclesiae catholicae reconciliatae.*

Illustrissime Domine. Pax Christi.

1. Immensus tuus amor et benevolentia, quam erga me, quamdiu Romae fui, ostendisti², virorum eruditissime et omni observantia dignissime, facit, ut tui nunquam, etiam in summis meis laboribus et occupationibus, oblivisci queam. Versatur enim mihi adhuc in recenti memoria tua dulcissima familiaritas, iucundissimi sermones et plena charitatis verba. Recordor rarae pietatis tuae in neophyto. Non sum immemor, quam multas molestias, quamque frequentes labores pro nostra natione libenter subieris et fortiter pertuleris; pro 10 quibus nullus hactenus satis dignas egit, sed nec agere poterit, gratias. Ego tamen quantum in me erit, animum demonstrare gratum, nullo unquam tempore praetermittam. Ut igitur haec tua in me meamque gentem benevolentia perpetuo conservaretur, hac te, vir piissime atque prudentissime, epistola paucis salutare, et meam erga te gratitudinem

11 erit *sup.*

¹ Gulielmus Sirleto (1514-1585), ab anno 1565 cardinalis (GULIK-EUBEL III 46); ab anno 1572 Bibliothecae Vaticanae praefectus.

² Cardinalis Sirleto eximus promotor collegii Hungarici in Urbe exstitit; cf. MAH I 945 et passim.

declarare volui, ut intelligeres eundem meum erga te animum, qui 15
semper fuit, etiam in his sylvis transylvanicis perseverasse et deinceps
quoque, Deo propicio, perseveraturum.

2. Biennium enim fere est, ex quo Roma a vobis discessimus³
et in hanc civitatem Transylvaniae a Superioribus nostris (ad fre-
quentem Ser.mi Regis Poloniae et Principis Transylvaniae petitio-
nem) missi sumus, ut afflictae huic patriae et in diversas sectas per
trinitarios, anabaptistas, sacramentarios et lutheranos misere distrac-
tae, mature opem ferre summa animi contentione niteremur. Et sane,
Deo nostros conatus promovente, labor noster in hoc regno non fuit
prorsus inutilis. Nam hoc biennio amplius 400 ex haereticis diversa-
rum sectarum Ecclesiae catholicae sunt reconciliati⁴, et in dies mai-
or spes nobis de aliis offertur. Haec sunt, Domine Ill.me quae nunc
ad tuam pietatem scribenda habui. Misimus Catalogum lectionum,
quae iam in novo nostro gymnasio doceri coepitae sunt⁵. Opto T. Ill.
Dominationem recte valere. Datae Claudiopoli e nostro collegio. Anno 30
a Christo nato 1581, die vero 21 septembbris.

Tuae Illustrissimae Dominationi

addictissimus et obstrictissimus
Stephanus Arator pannonus

Inscriptio: [110v] Illustrissimo atque prudentissimo viro Guil- 35
helmo Syrleto sacrae romanae Ecclesiae cardinali amplissimo. Romae,
in palacio Pontificis.

79

P. STEPHANUS SZÁNTÓ S.I.
FRIDERICO RANALDI¹

Claudiopoli 21 septembbris 1581 — Romam

TEXTUS: Roma, BAV, *Reg. lat. 2023* 23r-v, autographum. In margine
superiore dextro folii 23r manu ignota: «Aratoris».

20 petitionem sup.

³ P. Szántó Roma profectus est die 7 dec. 1579; cf. supra, doc. 73 § 4.

⁴ Cf. *ib.* § 13.

⁵ Catalogus lectionum, qui una cum thesibus disputationis anno 1581
Cracoviae typis impressus fuerat (cf. supra, doc. 57 § 3), desideratur.

¹ F. Ranaldi (Rainaldi, Rinaldi), custos Bibliothecae Vaticanae; cf. MAH I
673 adn. 17.

EDITIONES: VERESS, *Epidotae I* 198-99. — VERESS, *A kolozsvári Báthory-egyetem* 55-56.

SUMMARIUM: 1. *Cur tamdiu non scripscerit, explicat.* — 2. *Continue cum haereticis luctandum est.* — 3. *Quomodo Bibliotheca Vaticana augeri possit.*

Pax Christi.

1. Miraris iam olim sat scio, Friderice ornatissime, quid causae sit, cur hactenus nihil ad te literarum dederim?² Verum, ubi diuturni silentii causas cognoveris, admirari desines. Sumus enim hic sylvis et
 5 montibus undique circumsepti, ac proinde pauci hinc in exteris nationes et distantes provincias egrediuntur, et pauciores huc ad nos ingrediuntur. Itaque hic certorum et idoneorum tabellariorum maxima laboramus inopia³. Deinde, tametsi nobis nunciorum non infrequens esset copia, a laboribus tamen assiduis et seriis occupationibus
 10 raro aliquid superest temporis, quod exarandis litteris et amicorum dulcissimis colloquiis impenderemus. His accedit, quod res novae inaudiae et iucundae, quibus romani delectantur et de quibus oportuisset me ad te scribere, non soleant hic contingere, nec aliunde huc inferri. A vobis igitur magis huiusmodi novitates, quam a nobis expectandae
 15 sunt, cum Roma caput mundi et mater sit vicissitudinis et novarum rerum. Ut quod veteri proverbio recte de Africa usurpabatur: Semper aliquid Africa apportat novi⁴, verius nunc de Roma dici possit. Verum, ut possis facile cognoscere, ubi simus gentium et quid agamus, sic breviter accipe.
- 20 2. Septima decembris anni 1579 Roma discessimus et multis in itinere molestiis et difficultatibus superatis, post tres fere menses salvi Claudiopolim, civitatem Transylvaniae, pervenimus⁵, ubi hactenus perseveravimus et perseverabimus quamdiu divinae bonitati visum fuerit. Bellum autem nobis hic est continuum cum quadruplici genere
 25 haereticorum: trinitariis scilicet, anabaptistis, calvinistis et lutheranis, ex quibus plurimi iam transierunt et quotidie transeunt in nostra castra. Apud hos nihil prorsus habent authoritatis Scotus⁶, S. Thomas⁷,

² P. Szántó oblitus est se die 28 febr. 1580 ex Transylvania iam dedisse litteras ad illum; quas videsis supra, doc. 18.

³ De qua tabellariorum inopia conquestus est etiam in litteris ad P. Generalem; cf. supra, doc. 72 § 1 et doc. 73 § 3.

⁴ ARISTOTELES, *Hist. animal.* VIII 28, et PLINIUS, *Nat. hist.* VIII 16 42.

⁵ De itinere hoc fusius supra, doc. 73 § 4.

⁶ Ioannes Duns Scotus OFM (c. 1263-1308), theologus.

⁷ S. Thomas Aquinas, doctor Ecclesiae.

Alexander Hallensis⁸, Holcot⁹, Bricot¹⁰, Durandus¹¹, Decreta, Decretales, Concilia, Patres, Ecclesia, aut Pontificis authoritas ratiore naturalis; sed purum tantum Verbum Dei, extra quod nihil omnino 30 volunt recipere et admittere. Itaque hic nobis non multum usui esset amplissima illa tua Vaticana Bibliotheca, cum omnia fidei nostrae dogmata ex Sacris Literis sint demonstranda, et ad haec comprobanda Biblia sola nobis sufficiat.

3. Tu tamen insignem illam Bibliothecam augere optimis libris, 35 ut caepisti, non cesses, ut contra omnes hostes Ecclesiae idonea semper in ipsa arma inveniantur, quae et nobis aliquando usui fore speramus, postquam haereticorum furor et rabies paululum conqueverit. Modum autem augendae bibliothecae unum tibi nunc perfacilem ostendam. Ultimi quattuor libri historiarum Nicephori¹² in vestra 40 Vaticana desiderantur, [23v] qui his diebus manu scripti lingua slavonica inventi sunt in Mysia in caenobio Sancti Sabbae apud monachos servianos, quos qua ratione facile habere possis, cognosces ex P. Bartholomaeo Sfondrata¹³, qui mense augusto huc ad nos per Bulgariam et Mysiam transvolavit, mense autem sequenti Ragusam est 45 reversus. Hinc brevi, ut spero, Romam ad vos revertetur, qui plura vobis de nobis, de statu rerum nostrarum et de omnium harum provinciarum dispositione viva voce referet. Si tamen magis ista ex nostris literis cognoscere cupis, legas nostram epistolam ad nostrum P. Generalem datam, in qua satis fuse de omnibus, quae scitu digna videbantur, tractavimus¹⁴. Nihil ergo aliud iam restat, quam ut te valere faeliciter et corniculum ac cervorum annos superare exoptem.

Datae Claudiopoli e nostro collegio, anno ab orbe redempto 1581, die 21 septembbris.

Tuae Magnificae Dominationi

55

addictissimus
Stephanus Arator pannonus

Inscriptio: [24v] Prudenti et eruditio viro, Domino Friderico N., Bibliothecae Vaticanae praefecto, unice nobis dilecto et observando.
— Romae in palatio Pontificis.

60

⁸ Alexander Halensis OFM (c. 1170-1245), theologus.

⁹ Robertus Holcot (+ 1345) OP, philosophus et theologus.

¹⁰ Thomas Bricot (s. XV) professor philosophiae Parisiis; cf. HURTER, *Nomenclator literarius recentioris theologiae catholicae* IV (Oeniponte 1899) 822.

¹¹ Gulielmus Durand (c. 1230-1296), scriptor ecclesiasticus, praesertim de rebus iuris canonici.

¹² Nikephoros Kallistos Xanthopoulos (s. XIII-XIV), scriptor ecclesiasticus bisantinus.

¹³ De eo cf. supra, doc. 71 § 7.

¹⁴ Quam videsis supra, doc. 73.

80

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.¹
P. IACOBO WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I.

Ex castris ad Plescoviam 8 octobris 1581 — Claudiopolim

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* q3 184r-v et 187r-v (*prius* 241-2), apographum. In fol. 187v haec nota manu P. is Possevino exarata conspicitur: « Literae P. Possevini iussu Ser.mi Poloniae Regis scriptae in Transylvaniam, ex quibus Ill. dominus Cardinalis Comensis cognoscere poterit, quid ea in regione moliatur Rex, ut divinus adhuc cultus latius propagetur ». — Secunda paragraphus adjuncta est a P. Campano, P. is Possevino in itinere moscovitico socio et recenter praeposito provinciae Poloniae declarato.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 201-02.

SUMMARIUM: 1. *Quid Rex de episcopo in Transylvania creando sentiat.*
— 2. *P. Campano, novus provinciae Poloniae praepositus, salutat socios in Transylvania degentes.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Dudum credo R.ae V. innotuisse nobis, id est P. Paulo Campano designato provinciali vestro², P. Stephano Drenocio³, quem in Moscovia usque ad redditum meum reliquimus, aliisque quibusdam
5 fratribus ac mihi, ad ipsum Magnum Moscoviae Ducem⁴ eundum fuisse; apud quem ubi mensem fuissemus commorati, rediimus ad Ser.mum Poloniae Regem ea de pace acturi, quae Summus Pontifex nobis mandavit⁵. Cum vero longum hodie colloquium eius M.tas nobiscum de isto collegio deque V.R. praesertim habuisset, retulit nobis
10 tabellarium esse, qui isthuc post biduum sit iter facturus, per quem ut R.ae V. scribebam, mandavit, quibusnam rationibus iudicaret expedire, ut aliqui catholici sacerdotes fierent in Transylvania, qui subinde

8 M.tis ms.

¹ De P. Possevino cf. *Introd. gen.* c. 2.

² De quo cf. *ibidem*.

³ De P. Drenóczy cf. MAH I 1018-19 n. 41.

⁴ Ivan (Ioannes Basilii) IV (1533-1584).

⁵ Cf. POLČIN, *La mission religieuse du Père Antoine Possevin S.I. en Moscovie (1581-82)*. Roma 1957.

paroeciis praeficerentur. Ut enim episcopus modo crearetur, dubitabat, cum nobiles adhuc haereant in haeresi. Putarent autem ea ratione sibi impositum iri iugum, quod antequam subirent, fortassis excuterent. Ut vero ad alias dioeceses iniciandi mitterentur, id erat longum, ac quis posset illos paroeciis rite praeficere, quisve eos in officio continere, erat cogitandum. Quod si per suffraganeum aliquem, qui nuncii apostolici nomen et auctoritatem obtineret, id fieret, fortassis utrius rei consuleretur, tum ut sacerdotes fierent et in officio continerentur, tum ut via sterneretur ad eum episcopum paulo post creandum, quem assuetti iam videndo apostolico nuncio, facilius admitterent⁶. Sic igitur Rex iussit, ut V.R.ae scriberem; quae, licet idem R.P. Provincialis vester adesset, quoniam tamen id mihi mandavit. nolui huic mandato deesse, praesertim quod dicebat fore, ut in meum 25 e Moscovia redditum responsio V.R.ae posset incidere, quo tempore, cum forsan mihi Romanum esset redeundum, id ipsum esset curandum. Itaque dispiciet R.V. quid ad Dei gloriam futurum sit commodius, ac si regi Ser.mo ipsamet velit scribere, id faciat in Domino. Sin autem, et mihi et P. Laternae⁷ [184v] fiat. Ego interim me orationibus et 30 sanctis sacrificiis R.ae V. commendo, una cum isto collegio et R.P. Aloysio Odescalco⁸, cui multam a Deo salutem et rectissimam valedudinem praecor.

2. Pater admodum Reverende. Quia dubito, num mihi suppetit tempus ad scribendum R.ae V., hic me volui subscribere, et illam cum charissimis claudiopolitanis nostris amantissime salutare. Quae R.P. Possevinus scribit, ea ex ore Regis ipse audivi una cum ipso P. Reverendo. Vidi autem miram illius Regis in hoc nostrum collegium propensionem. Ab eo enim suum primum sermonem, quem de tota hac provincia mecum habuit, auspicatus est, in eoque desiit, multum de 40 R.P. Odescalchi valetudine condolens, sicut ego de meo antiquissimo fratre ac condiscipulo⁹, quem cum caeteris charissimis patribus et fratribus, donec illos invisero, amplector amantissime, et omnium me sanctis sacrificiis et orationibus commendo, maxime vero huius novi

17 praeficeret ms. || 18 si] se ms. || 20 tum] tamen ms. || 27 for-
san p. corr. || 32 Odescalo ms. || 34 in margine Addita a Provinciali.

⁶ De episcopo in Transylvania creando annis praeteritis iam multum tractabatur; cf. MAH I 24*-25* et passim.

⁷ Martinus Laterna, contionator Regis Poloniae; cf. supra, doc. 71 § 11 adn. 49.

⁸ De P. Odescalchi cf. supra, doc. 77 § 2.

⁹ P. Campano condiscipulus Patris Odescalchi fuit Romae, ubi annis 1564-66 philosophiae studebant; cf. *Rom.* 78b 29r 31v 37r.

45 muneris vel potius oneris auspicationem, ut qui vocat ea quae non sunt, tamquam ea quae sunt¹⁰, cooperari dignetur.

Ex castris ad Plescoviam, die 8 octobris anno Domini 1581.

81

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Ex castris ad Plescoviam 12 octobris 1581 — Romam

TEXTUS: *Epp. Ext. 28 186r-v*, originale.

SUMMARIUM: 1. *Novo Praeposito Generali gratulatur.* — 2. *Quae de religione iuvanda egerint, P. Possevino perscribet.* — 3. *P. Campano, novus provinciae Poloniae praepositus, ad res tractandas Romam proficiet.*

Stephanus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae Livoniaeque etc., Princeps Transsylvaniae.

Reverendissime in Christo Pater, syncere nobis Dilecte.

5 Quas nobis a R.ma P.te V. R.P. Antonius Possevinus litteras tres ante menses reddidit¹, eae nobis ob dignitatem pietatemque R.mae P.V., et ob eius praeclara in nos studia, quorum litterae illae erant plenissimae, perquam gratae fuere. Ad quas R.mae P.V. serius respondemus, dum redditum Patris Possevini e Moscovia expectamus, ut 10 communicatis cum eo rebus omnibus, R.mae P.V. uberioris liquidiusque de rebus omnibus responderemus.

1. Ac primum R.mae P.V. illam generalatus provinciam in Societate Iesu plurimum gratulamur, neque dubitamus, quin R.ma P.V., pro sua pietate ac sapientia, tum praesidio divino id muneris ex dignitate sui ordinis utilitateque Ecclesiae catholicae administratura sit.

15 2. Quae cum Patre Possevino de Transsylvania adiutanda et stabilendo in ea collegio, tum de nostro in Russia ac Livonia reliquisque regni nostri locis ad religionem catholicam promovendam egimus, monuimusque ut ad P.V.R.mam perscriberet², ea maiorem in modum

¹⁰ Rom. 4, 17.

¹ Quae desiderantur.

² Litterae Patris Possevino, hoc tempore ad P. Generalem datae, desiderantur.

R.mae P.V. commendamus, expetimusque ut ea sibi quam maxime 20
curae habeat. Quod R.mam P.V. non solum prompte, verum etiam
mature pro sua pietate et studio in Ecclesiae utilitatem facturam
confidimus.

3. Cum vero R.mam P.V. statum nostrarum ditionum, quod re-
ligionem attinet, nostrorumque studiorum rationes plenius cognitas 25
habere cupiamus, optamus nos quidem ut Pater Paulus Campanus,
novus per regnum nostrum Societati provincialis designatus³, in
Italiam excurrat, cum ob ea quae a Mosco in mandatis habet, cuius,
etsi hostis noster sit, animae tamen saluti consultum esse desidera- 30
mus, tum ob Poloniae et Transsylvaniae rationes, quas collegiis So-
cietatis Iesu cupimus magis [186v] magisque stabiliri. Quae omnia
cum coram verbis facilius quam per litteras inter absentes explicari
possint, expetimus a R.ma P.V. ut Patri illi venturo Romam fidem
habeat⁴. De polocensi collegio eidem Patri Provinciali declaravimus, 35
quid Romae R.mae P.V. nostris verbis respondeat. Quod R. Pater
visitationis causa in regnum nostrum a R.ma P.V. missus⁵, vir optimus
optimique studii et zeli plenus his locis gravius sollicitetur, mi-
nusque expedita omnia reperiat, mirum esse nemini potest, qui ra-
tiones harum regionum exploratas habet. Sed tamen cogitandum, cum 40
ab ea Societate omnia tentata et perfecta sint in ipsis Indiis, minus
his locis etsi vastis persperandum esse, ubi nomen christianum iam
aliquot saeculis inolevit. Commendamus iterum atque iterum R.mae
P.V. curam promovendarum in nostris ditionibus ecclesiarum. Quam
bene valere exoptamus.
45

Datum ex castris nostris ad Plescoviam, die 12 mensis octobris
anno Domini 1581, regni vero nostri anno sexto.

Stephanus Rex.

³ De quo cf. supra, doc. 73 adn. 63.

⁴ P. Campano hoc iter romanum facere non potuit; nam in Polonia retentus
fuerat a P. Carminata, visitatore provinciae Poloniae, prout ipse P. Campano
hoc fuse explicat in epistula 31 oct. 1581 Vilnae ad Card. Secr. data (*Nunz.*
di Pol. 15A 54r; cf. *Mon. Pol. Vat. V 150*); cf. etiam Rostowski, *Historia*
90-91r.

⁵ Ioannes B. Carminata; cf. supra, doc. 55 adn. 16.

82

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Ex castris ad Plescoviam 29 octobris 1581 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 93 214r-5v, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 202-03.

SUMMARIUM: 1. *Rex vellet seminarium quoddam pauperum studiosorum in Transylvania erigere* — 2. *nuntiumque ibidem apostolicum habere qui viam episcopo creando præpararet.*

1. Sua Maestà¹ mi ha, doppo scritta questa, mostrato un grande disiderio che Sua Santità si contentasse di porre un seminario in Transilvania², dicendo che esso ha assegnato venti mila fiorini per bocca a diversi nobili, i quali con questo vivono a sufficienza, vestendosi da loro. Et in questo proposito mi parlò molto particolarmente della grande abondanza, colla quale in quel paese si viveva; dal che si raccolse, se con venti mila fiorini l'anno coloro che tengono a dozzina, guadagnavano, forse con più esatta economia con meno si farebbe. Di più disse che se con alcuna limosina si invitassero i poveri alle scuole del collegio nostro, già si spoglierebbono quelle degli heretici in un momento o certo assai presto.

2. Mi rimostrò poi il suo disiderio che in Transilvania fosse alcuno vescovo per creare sacerdoti et promuovergli³; et discese in questo che sarebbe bene, quando così a S.S.tà piacesse, che un nuntio vescovo andasse là a dar questo principio, perciò che et questo apporterebbe honore et stabilità al giovine Vaivoda⁴. Di che S. M.tà ne resterebbe con qualche particolare obbligo a S.S.tà, et si spianerebbe la strada a lasciarvi vescovo residente; il che al primo colpo non riuscirebbe per non far strepito con quella nobiltà, et forse per non dar suspetto trop-

¹ Stephanus Báthory, rex Poloniae.

² De seminario pontificio in Transylvania erigendo iam annis superioribus tractatum est (cf. MAH I 24*). P. Generalis die 19 febr. 1580 proposuerat ut ipse Rex a Summo Pontifice seminarii institutionem peteret (cf. supra, doc. 36 § 2 adn. 2).

³ De episcopo in Transylvania creando cf. epistulam Patris Possevino diei 8 oct. 1581 ad P. Wujek, collegii claudiopolitani rectorem; supra, doc. 80 § 1.

⁴ Sigismundus Báthory, princeps Transylvaniae.

po evidente al Turco. Però S.S.tà forse giudicherà di mandar alcuna persona molto destra et senza grande apparato et più tosto segretamente che altrimente. Il che quando si deliberasse, V.S.Ill. si degnerà di considerare, se sarà bene di scriverne prima a questo Re, acciò che di Cracovia per strada sicura il detto vescovo nuntio si incaminasse con persona et lettere di questa Maestà.

25

Dal campo del Re di Polonia sotto Plescobia, il dì 29 di ottobre 1581⁵.

83

SIGISMUNDUS BÁTHORY PRINC. TRANSYLV.
INSTRUMENTUM INTRODUCTIONIS
IN BONA COLLEGII CLAUDIOPOLITANI S.I.

Claudiopoli 1 novembris 1581

TEXTUS: 1. Viennae (Wien), Ö.St.A., *Klosterakten*, 24 VIII 1581; originale in folio membrano, 700x635 mm. magnitudinis, exaratum, sigillo pendenti munitum. In facie folii versa inter alias hic titulus a P. Wujek scriptum: « Literae statutoriae in omnia bona collegii sive testimonium traditae possessionis collegio colosvariensi S.I. ».

2. *Ibidem*, *Ungarische Akten*, Specialia, fasc. 113 197r-201v, apographum.
3. ARSI, *Austr.* 224 37r-41v, apographum authenticum a requisitoribus conventus B. Mariae V. de Kolozsmonostor in Transylvania anno 1582 feria proxima post dom. I Quadragesimae transumptum una cum doc. 56 (12 V 1581), petente P. Iacobo Wujek, collegii claudiopolitani rectore.
4. Budapest, M.O. Levéltár, Erd. Fisc. Lvt., *Arm. XXII*, fasc. 38 H 13r-6v, apographum authenticum anno 1730 Viennae transumptum.

SUMMARIUM: 1. *Requisitores notum reddunt se recepisse litteras Principis Transylvaniae quibus introductio sociorum collegii claudiopolitani S.I. in bona eodem collegio donata ordinatur.* — 2. *Origo collegii huius et bona temporalia nec non praecipuae possessiones abbatiae de Kolozsmonostor haud semel alienatae, sed recenter a Christophoro Báthory recuperatae et abbatiae restitutae collegioque Societatis ad socios sustentandos collatae.* — 3. *Princeps committit requisitoribus ut, mediantibus hominibus ad hoc designatis, socii collegii claudiopolitani in dominium omnium bonorum enumeratorum introducantur.* — 4. *Quomodo requisitores iussum Principis executioni mandarunt.*

Requisitores literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio conventus monasterii Beatae Mariae Virginis de

⁵ Responsum Cardinalis Secretarii videsis infra, doc. 90 § 2.

Colosmonostra¹ repositorum ac quarumlibet iudiciarum deliberationum et legitimorum mandatorum executores omnibus Christi filiis delibus praesentibus et futuris praesentium noticiam habituris salutem in Deo salutis omnium largitore.

1. Majorum nostrorum laudabilis adinvenit peritia, ut ea quae ad honorem Dei fideliumque geruntur ob salutem, ne temporis vetustate memoria excidant, verum literarum tradere monumentis, posterisque ad pietatis opera exercenda salutari relinquere pro exemplo. Proinde ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire, quod nos literas illustrissimi Principis Transylvaniae, domini nostri clementissimi, introductoryas pariter et statutorias pro fratribus almae Societatis Iesu Christi Salvatoris nostri confectas et emanatas nobisque praeceptoris sonantes et directas summa, ut decuit, reverentia receperimus in haec verba:

Sigismundus Bathori de Somlyo, vaiwoda Transylvaniae et Siculorum comes etc. nobilibus requisitoribus literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio ecclesiae Beatissimae Virginis Mariae de Colosmonostra repositarum, ac aliarum quarumlibet iudiciarum deliberationum et legitimorum mandatorum nostrorum executoribus salutem et favorem.

2. Cum serenissimus princeps et dominus Stephanus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kioviae, Volinia, Podlachiae, Livoniaeque etc. dominus, nec non Transylvaniae princeps etc., dominus patruus noster observandissimus, ex certa sua scientia animoque deliberato et maturo consilio in Iesu Christi Domini nostri sacrosancto nomine in civitate claudiopolitana, alias Coloswar nuncupata, in hoc regno Transylvaniae habita, collegium Societatis Iesu perpetuis futuris temporibus et in omne aevum duraturum fundandum, erigendum et ordinandum instituerit, eidemque, accedente etiam autoritate apostolica beatissimi in Christo patris et domini, domini Gregorii papae XIII pontificis maximi, ac cum consensu voluntateque illustrissimi quondam principis et domini Christophori Bathori de Somlyo, alias vaiwodae huius regni Transylvaniae et Siculorum comitis etc., domini genitoris nostri desideratissimi, piae memoriae², monasterium desertum, olim ordinis franciscanorum fratrum, liberalitate quondam divisorum Hungariae regum extructum in platea Farkas ucza, muro civitatis contiguum, cum templo, hortis, areis, turribus atque adeo locis omnibus

¹ De abbatia OSB B. Mariae V. de Kolozsmonostor cf MAH I 836 adn. 1 et FUXHOFFER, *Monasteriologia regni Hungariae* II 208-10.

² Christophorus Báthory die 27 maii 1581 Albae Iuliae defunctus est; cf. supra, doc. 59 § 1.

circumiacentibus iuxta moenia civitatis, in quorum usu atque possessione praedicti fratres franciscani antiquitus fuissent; una cum domo proxima, in qua olim religiosae virgines habitassent, ut in ea schola aedicaretur, cum omnibus rebus ad eam quomodocumque pertinentibus, attribuerit; ac insuper pro eorumdem fratrum Societatis Iesu sustentatione abbatiam Beatissimae Virginis Mariae de Colosmonostra cum antiquo pago eiusdem nominis, qui pene coniunctus est suburbio civitatis praefatae Coloswar, et aliis totalibus et integris possessionibus Bach, Jegenie, Tiburcz, Kayanto et Bogartelke in comitatu colosiensi existentibus habitis — (quae cuncta bona abbatiae praescriptae, post novissimum redditum in regnum Transylvaniae serenissimae olim dominae Isabellae reginae Hungariae etc. et filii sui serenissimi quondam principis domini Ioannis secundi, electi regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. felicium recordationum, in comitiis generalibus, ad festum beatae Catharinae virginis in anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo sexto in dicta civitate Coloswar celebratis, una cum aliarum ecclesiarum transsylvaniaicarum bonis, consensu omnium statuum et ordinum huius regni Transylvaniae, ad publicum fisci usum applicata et redacta; hincque ad dispositionem et facultatem serenissimae dictae reginae Isabellae et filii eiusdem domini Ioannis secundi praefati electi regis Hungariae traslata fuissent; denique consequenti tempore, ex gratia et liberalitate eiusdem dicti Ioannis secundi regis, iure perpetuo ad magnificum quondam Franciscum Forgach de Gyimes pervenissent; eo vero in Italia, nullis relictis liberis, defuncto cum ad fiscum publicum iterum recidissent, postea ex praememoratis possessionibus tres totales et integrae, nimirum possessiones Tiburcz, Kayanto et Bogartelke excellenti domino Georgio Blandratae, doctori medico nostro pro suis fidelibus servitiis iure perpetuo collatae; porro per eundem Georgium Blandrata eadem tres praefatae possessiones consensu defuncti domini patris nostri summa quinque millium florenorum magnifico Alexandro Kendi de Lona et Wolfgango Banfi Losonczi de Nagyfalu venditae; postmodumque propriis sumptribus nostris, dinumerata et soluta eadem quinque millium florenorum summa praememoratis Alexandro Kendi et Wolfgango Banfi, recuperatae eidemque monasterio de Colosmonostra a praefato domino Rege nobisque restitutae sunt, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, faenetis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus, alpibus, vineis, hortis vinearumque promontoriis, aquis, fluiis, piscinis piscaturarum, aquarumque decursibus, molendinis, et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus; item decimis tam vinorum quam frumenti tritici, hordei, avenae, siliginis, lini, cannabi et aliarum fru-

gum atque leguminum terra nascentium, aliisque rebus omnibus quo-
 85 vis nomine nuncupatis, ad eandem praedictam abbatiam possessio-
 nesque praescriptas de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere
 debentibus sub suis veris metis et antiquis limitibus existentibus) —
 memorato collegio Societatis Iesu mediantibus literis praedicti do-
 mini Regis fundationis et donationis ³ superinde confectis, certis sub
 90 conditionibus in eisdem litteris suis fusius denotatis, iure perpetuo et
 irrevocabiliter dederit, donaverit et contulerit; velimusque nos quoque
 praememoratos fratres Societatis Iesu in dominium praetactorum mo-
 nasterii deserti, nec non domus, in qua olim religiosae virgines habi-
 tassent; item abbatiae Beatissimae Mariae Virginis de Colosmonostra
 95 ac totalium et integrarum possessionum praedictarum Monostor,
 Bach, Jegenye, Tiburcz, Kayanto et Bogartelke in dicto comitatu
 colosiensi existentium habitarum, cunctarumque suarum utilitatum
 et pertinentiarum quarumlibet, quovis nominis vocabulo vocitatarum
 et ad easdem de iure et ab antiquo spectantium et pertinere deben-
 100 tium, medio nostri et vestri hominum legitime facere introduci.

3. Super quo committimus et mandamus vobis harum serie fir-
 miter quatenus unum e medio vestri transmittatis pro testimonio
 fide dignum, quo praesente egregius et nobilis Caspar vel Stephanus
 Gereoffi aut Wolfgangus sive Paulus Mikola de Szamosfalwa, nam Geor-
 105 gius Ombozi de Apahida, namque Benedictus Bornemizza de Patha,
 enim Michael Cheh de Reod, etenim Ludovicus vel Martinus Haczaki
 de Saard, aliis absentibus, homo noster vaivodalis, per nos ad id spe-
 cialiter transmissus, ad facies praetectorum monasterii deserti ac
 domus, in qua olim, ut praemissum est, religiosae virgines habitas-
 110 sent, in dicta civitate Coloswar existentium, nec non abbatiae praen-
 notatae de Colosmonostra ac totalium et integrarum possessionum
 praedictarum Monostor, Bach, Jegenie, Tiburcz, Kayanto et Bogartel-
 ke, in dicto comitatu colosiensi existentium habitarum, vicinis et com-
 metaneis earundem universis inibi legitime convocatis et praesentibus
 115 accendentibus, introducat praememoratos fratres de Societate Iesu in
 dominium earundem, statuatque easdem eisdem ipsorumque cunctis
 successoribus universis simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinen-
 tiis quibuslibet praemissae donationis regiae titulo ipsis incumbente
 perpetuo possidendas, si non fuerit contradictum. Contradictores
 120 vero, si qui fuerint, evocet eosdem ibidem contra annotatos fratres
 de Societates Iesu ad decimum quintum diem a die huiusmodi con-
 tradictionis eorum ex hinc ipsis fiendum computandum, in curiam
 nostram scilicet in praesentiam rationem contradictionis reddi-

³ Litteras fundationis Regis Poloniae videsis supra, doc. 56, ex quibus haec
 nostri documenti pars desumpta est.

turum efficacem. Et post haec vos seriem huiusmodi introductionis et statutionis simul cum contradictoribus et evocatoribus, si qui fuerint, vicinorumque et commetaneorum qui praemissae statutioni intererunt, nominibus et cognominibus ad relationem nostri et vestri hominum suo modo fideliter et conscientiose describere debeatis. Secus non facturi.

Datum Albae Iuliae vigesima quarta die mensis augusti, anno 130 Domini millesimo quingentesimo octoagesimo primo.

4. Quibus receptis, nos mandato domini et principis nostri clementissimi semper et in omnibus, uti convenit, obedire et satisfacere cupientes, una cum egregio domino Ludovico Haczaki de Sard, iudice nobilium comitatus colosiensis, homine suae celsitudinis in praescriptis litteris statutoriis inter alios denotato, unum ex nobis videlicet nobilem Martinum Literatum, collegam nostrum conventualem, nostro pro testimonio fide dignum ad praemissam introductionem et statutionem fideliter peragendam duximus destinandum. Qui, tandem exinde ad nos reversi, nobis fideliter et conscientiose retulerunt in 140 hunc modum:

Quomodo ipsi feria tertia proxima ante festum beati Lucae evangelistae ⁴ ad faciem praedicti monasterii deserti, olim ordinis fratrum franciscanorum, muro civitatis contigui, item templi, horti, arenae, turrium, domusque in qua olim religiosae virgines habitassent, omnino in civitate Coloswar, in platea Farkas ucza, existentium habitorum; item totalis et integræ abbatiae Beatissimæ Mariae Virginis de Colosmonostra ac pagi eiusdem nomini, suburbio civitatis contigui, nec non totalium et integrarum possessionum Bach, Jegenie, Tiburcz, Kayanto et Bogartelke, omnino in comitatu colosiensi existentium 150 habitarum, praesente ibidem ex commissione et mandato serenissimi principis Stephani, Dei gratia regis Poloniae etc., domini nostri clementissimi, etiam magnifico domino Martino Berzeviceo ⁵, consiliario Suae Maiestatis, item vicinis et commetaneis eiusdem et earundem universis, et signanter egregiis et nobilibus Wolfgango Mikola et Stephano Gereoffi de Zamosfalwa; item prudentibus et circumspectis Stephano Wolfard, primario et Antonio Ferenci, regis iudicibus, Gregorio Bonczidai, Ioanne Ember, iuratis civibus, Luca Literato, notario civitatis Coloswar, Ioanne Zilagi lapicida, Thoma similiter lapicida, omnino ex civitate Coloswar item providis Thoma Balog iudice, Paulo 160 Miklos et Matthaeo Lippai, abbatiae collegii Societatis Iesu ex dicta Colosmonostor; item Iacobo Zabo et Anthonio Mezaros, illustrissimi

⁴ Anno 1581 festum S. Lucae (18 oct.) celebrabatur feria IV hebdomadis; itaque feria III erat 17 oct.

⁵ Cf. supra, doc. 56 adn. 13.

Principis Transylvaniae ex possessione Zazfenes in pertinentia arcis Gyalu; item Martino Bak, Petro Birtalan, eiusdem abbatiae collegii ex possessione Kayanto; item Paulo Egied et Blasio Zondi, eiusdem abbatiae ex possessione Tiburcz; item Ioanne Dersse Alexii Bathory, Balthasare Georgi Martini Erdeoteleki, ex possessione Feyerd; item Melchiore Saigo annotati Ludovici Haczaki, Stephano Fodor Martini Haczaki, ex possessione Dios; item Ioanne Toot Wolfgangi Kovachó-
 165 czi⁶, cancellarii transylvaniensis, Caspare Mihaly, dicti Martini Haczaki ex possessione Buryanos vel O-Buda; item Georgio Budai et Michaele Zilagi, nobilibus ex possessione Uj-Buda; item Ioanne Nagi, Stephano Barrabasi Nicolai Tomba, ex possessione Papfalwa; item Dionysio Boros, iudice et Ladislao Kozma, dictae abbatiae collegii ex
 170 possessione Bach; item nobilibus Blasio Sigmond, ex possessione Szuchak, ac Luca Somai, ex possessione Soma; item Ambrosio Szmeszegi et Nicolo Nylas Ioannis Zalai, magistri xenodochii colosvariensis, ex possessione Mera; item Laurentio Soldos et Alberto Kis, eiusdem abbatiae, ex possessione Bogartelke; item Stephano Szabo
 175 iudice, Balthasare Iacob annotati illustrissimi Principis Transylvaniae, ex possessione Darocz in pertinentia arcis Gyalu; item Urbano Jancha Wolfgangi Banfi, Francisco Mako Alexandri Kendi, ex possessione Mako; item Paulo Kantha, Anthonio Fazakas, saepedicti illustrissimi Principis Transylvaniae, ex possessione Egeres; item
 180 Ioanne Kerestely, eiusdem illustrissimi Principis Transylvaniae, ex possessione Solyomtelke; item Gregorio Nagi, Petro Haios, iam fati illustrissimi Principis Transylvaniae, ex possessione Thiwre; item Melchiore Kalos, Ioanne Janko, dictae abbatiae, ex possessione Jegeenie; item Bartholomaeo Desse Nicolai Horvat, Anthonio Nagi Michaelis Gereofi, ex possessione Inaktelke; item Georgio Pap, praetacti principis Transylvaniae, Ioanne Negre Sophiae Balassi, primum Francisci Nemethi et post Ladislai Chaki magnificorum relictæ, ex possessione Olah-Nadas; item Demetrio Fekete Ioannis Gereofi, Barraba Kowach Francisci Gereofi, ex possessione Gereovasarhely, ut praemis-
 185 sum est, annotati illustrissimi Principis Transylvaniae dictaeque abbatiae collegii Societatis Iesu magnificorum dominorum et magnifica dominae relictæ, egregiorumque et nobilium dominorum colonis in dictis possessionibus residentibus, aliis etiam quamplurimis inibi legitime convocatis et praesentibus, accessissent, ibique idem
 190 Ludovicus Haczaki, dicto nostro testimonio praesente, introduxisset annotatos fratres collegii Societatis Iesu in dominium dicti monasterii deserti, item templi, horti, areae, turrium, domusque olim religiosarum virginum, abbatiaeque Colosmonostra ac pagi nominis eiusdem,
 195
 200

⁶ Cf. supra, doc. 24.

aliarumque integrarum possessionum Bach, Jegenie, Tiburcz, Kanyto et Bogartelke, statuissetque easdem et idem eiusdem ipsorumque 205 cunctis successoribus universis simul cum praescriptis cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, praemiso iure et titulo regiae donationis ipsis incumbentis perpetuo possidendas, tribus legitimis et continuis diebus moram in facie earundem faciendam, nullo tunc ini-
bi coram ipsis, sed neque postea coram nobis per totos quindecim con-
tinuos dies contradictorum comparente. In cuius rei testimonium, 210 fidem firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras privilegia-
les, pendentis et authentici huius conventus sigilli munimine robora-
ratas, ad conscientiosam relationem Suae Celsitudinis et nostri ho-
minum duximus dandas et concedendas.

215
Datae sedecimo die introductionis et statutionis praemissae ⁷,
anno Domini millesimo quingentesimo octogesimo primo.

84

P. STEPHANUS SZÁNTÓ S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 10 decembris 1581 — Romam

TEXTUS: *Germ. 159 216r-7v, autographum.*

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 203-09.

SUMMARIUM: 1. *De occasione mittendi hanc epistulam.* — 2. *Iterum de detrimentis, quae ex pessima rectoris gubernatione manant.* — 3. *Varia de collegii personis.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Binas hoc anno 1581 ad T.R.P.tem per P. Bartholomaeum Sfondratam dedi literas, scriptas 25 augusti et Calendis septembribus¹, in quibus copiose T.R.tiam certiores reddidi tam de rebus nostris domesticis, quam de externis, quae ad aedificationem spectare videbantur. Nunc quia tempus vicinum est, quo vicissim iuxta regulas² 5

⁷ Introductio facta est die 17 oct. (cf. supra, lin. 142-43); itaque instrumentum hoc scriptum est die primo novembbris.

¹ Quas videsis supra, doc. 72 et 73; priores tamen non die 25 sed 22 aug. datae sunt.

² Cf. supra, doc. 72 adn. 1.

tenemur ad T. R.tiam de rebus nostris domesticis literas dare, et simul etiam fidelissimi tabellarii copia mihi sese obtulit, cras enim ragusius quidam mercator italus, dominus Ludovicus italus, recta Temesvarum ad P. Bartholomaeum Sfondratam est profecturus, quare nihil dubito quin hae literae et secure et celeriter ad T.R.tiam perferantur. His igitur de causis malui anticipare aliquot hebdomadis tempus, quam postponere.

2. Scripseram in illis prioribus literis de Superiore, et quae ex ilius malo regimine prognata essent inconvenientia et scandala. Nunc illa omnia adhuc manent et longe maiora sunt subsecuta. Est enim homo, cui nunquam similem vidit Societas nostra. Nullius utitur consilio, nec tam ratione quam impetu naturae videtur agi. Quicquid apprehendit, sive illud aedificet sive non, id oportet ut miseri subditi exequantur. Et quia habet vagum et instabile ingenium, multa et varia durante primo impetu incipit, sed illo extincto, statim a caepto desistit, et omnia sua opera relinquit imperfecta. In signum huius adhuc cubicula fratrum, in quibus dormiunt, adhuc manent aperta, nec foris nec intus claudi possunt. In fabrica quicquid fecit, omnia sunt imperfecta et ruinosa.

Certis temporibus venit illi fantasia videndi quomodo procedant fratres in suis officiis et an servent suas regulas. Et tunc multiplicat hinc inde poenitentias ita ut videatur velle everttere collegium. Cessante illo impetu, conquiescit et per aliquot menses nihil curat, quomodo procedant fratres, sive servent regulas sive non. Praecedenti aestate per aliquot menses nullae fuerunt exhortationes. Mense octobri, arreptis regulis, caepit eas explicare et una vice 21 percurrit, alia vice 26, come si iokasse con le balotte, dicens haec servatur, haec non servatur, servetur.

35 Intran quotidie quicunque volunt externi usque ad cubiculum nostrum. Nulla servatur clausura. Ianitor est puer polonicus, qui quoscumque intromittit et permittit vagari per collegium et per cubicula veluti per publica diversoria. Alit frustra polonicum puerum, qui cubiculum verrat, lectum sternat. Habuit nuper scrupulum, quod 40 mulieres in ambitum templi intrassent, qui pars templi est et cum templo computatur. Et nullum habet scrupulum compellere ex pagis nostris mulieres et puellas in hortum nostrum ad laborandum, et in cellarium et despensam et in salam caenobii monostoriensis, quo diebus recreationum exeunt fratres, et ibi intus eas laborantes intuentur.

45 Erga res divinas et cultum divinum nihil videtur animi habere. Altaria sunt seminuda, fenestrae apertae ita ut erant antequam intrare-

8 fidelissimi *p. corr.* || 32 eas] es *ms.* | alias *ms.* || 40 cum templo
p. corr. || 42 nostris *sequ.* compellere

mus. Contingit non raro, ut consecratae hostiae a vento auferantur. Campanulam, qua ad elevationem pulsabatur, avulsit a muro et in usum refectorii commutavit. Sic ex Monostor aliam, qua similiter ad elevationem pulsabatur, asportari iussit et in usum scholarum convertit, et quod peius est, in summitate templi affixit, ita ut qui ad scholas pulsare velit, cogatur semper intrare templum.

A 22 die septembbris, quo P. Ludovicus³ a nobis discessit, monitorem nullum habuit, quamvis etiam monitiones illius boni patris parvi faciebat, quemadmodum ipse vobis viva voce referet, si salvus ad vos pervenerit. Cum consultoribus rarissime consultat; quandoque in duabus mensibus vix semel, et tunc non nisi de rebus frivolis. De his autem quae in maximum detrimentum vergunt collegii, aut ignominiam totius Societatis, nec [216v] consultat nec cuiusquam admittit admonitionem.

Collegium omnibus polonis factum est commune divisorium, quos cum equis et famulis tribus, quatuor et quinque diebus hic alit gratis. Et quod peius est, quosvis viles aulicos aut mercatores in refectorium introducit et inter patres collocat.

Colonorum nostrorum in spiritualibus nulla cura habetur. Ad vicinos tantum duos pagos nonnunquam mittit unum qui celebret et contionetur. Quattuor alii pagi vix in anno bis aut ter habent sacrum et contionem. Duo ex patribus ungaris vix illi sufficient pro interprete. Hinc fit ut illi, debito tempore destituti, non possint se ad contiones praeparare et cum honore Societatis et populi satisfactione contionari. Martinus Undo⁴, qui aliquod contionando poterat praestare, ad grammaticam legendam detrusus est. Scholae nihil fere augmenti suscipiunt, quod nullus sit ungarus ex praceptoribus praeter Martinum; et alios polonus et germanos pannonica iuventus nec intelligat, nec erga eos afficiatur.

Cum festis Ecclesiae catholicae et huius provinciae videtur ludere, et in illis instituendis et abrogandis maiorem episcopis autoritatem sibi arrogare⁵. Multa festa Transylvaniae patronorum abrogavit cum maximo et catholicorum et haereticorum scandalo. Et duas novas dedicationes duorum nostrorum templorum instituit, utramque ad primam diem dominicam octobris. Et ut fortius ab haereticis

50 pulsabatur *del.* avulsit || 76 ludere *p. corr.*

³ L. Odescalchi; cf. supra, doc. 73 § 16 et doc. 75 § 4.

⁴ Qui hoc anno Roma in Transylvaniam venit; cf. supra, doc. 67 adn. 4.

⁵ De hoc iam in epistula diei 22 aug. conquestus est; cf. supra, doc. 72 § 8.

irridetur, exponi iussit in turri vexillum, quod nunquam antea in Transylvania nec ab haereticis nec ab catholicis factum fuerat. Et haec duo festa sine ulla consultatione ex suo capite adinvenit. Et
 85 licet antiquissimae septuagenariae catholicae faeminae aperte testarentur, huius templi, in quo sumus, dedicationem propriam a monachis in festo S. Francisci celebratam, illius autem alterius in festo S. Mariae; et testarentur non fore aedificationi nec catholicis nec haereticis antiqua festa catholicorum sepelire et nova introducere, eas ta-
 90 men audire noluit.

In festo Divi Mathaei apostoli, dum ego in templo contionor, ipse in curru et equis nostris ex pago nostro per medium civitatem foenum inferri curavit. Haec videntes haeretici dicunt: ipsi promulgant aliis festa, sed ipsimet non servant. Item in festo S. Michaelis
 95 misit unum ex patribus noviciis, qui contionaretur in pago nostro. Et non multo post misit libertinum cum imperio, ut eodem die compelleret rusticos ad laborandum. Qui eos e media contione baculo expulit, cum summa confusione miseri illius patris, qui eos in tempulum congregaverat. Tunc rustici illi sic locuti fuisse dicuntur: No-
 100 bis laborare non permittitis, sed ad vestrum laborem etiam in die festo compellitis. Item dominica secunda octobris publice omnibus facultatem concessit vindemiandi in nostro monte.

In curandis rebus externis totus est diffusus, et praeter damna ingentia, quae intulit in illis administrandis, tantam ignominiam non
 105 solum sibi, sed omnibus nobis et toti Societati conciliavit, quantam nunquam habuit Societas in aliquo regno. Passim enim a catholicis et haereticis vocamur crudeles, immites et avari, et quod hac tempestate nulli inter omnes nobiles Transylvaniae habeantur crudeliores. Et ne vulgi rumor videatur omnino fundamento carere, referam aliquot
 110 exempla. Hac aestate accesserunt tres pagi⁶, quorum coloni primo vehementer desiderabant liberari a prioribus dominis, sed postquam per aliquot menses more polonico a nostro praefecto tractari [coepissent], nunc mallent esse sub prioribus dominis, licet illi iudicarentur caeteris crudeliores. Item praeterito anno decem coloni ex uno pago
 115 discesserunt et ex alio undecim ad principium proximi veris recedere constituerunt, non ob aliud quam quod non possent ferre insolitos labores, ad quos compelluntur. Tanta autem severitate utitur in compellendis illis ad laborem, ut si quis vocatus non continuo veniat, statim conici iubeat in teturum et obscurum carcerem in nostro Monos-

82 iussit corr. ex vexil[lum ?]

⁶ De quibus cf. supra, doc. 73 § 8.

tor, et ibi maceret pane et aqua, et non emittat nisi sub fideiussoribus. 120
 [217r] Item id vehementer exarcebatur colonos, quod novum modum
 vexandi eos invexit. Iubet quinque aut sex una vice convocari in
 collegium, et non permittit eos octo aut novem continua diebus e
 collegio egredi. Antea cibum secum ferri cogebat, nunc aliquid nigri
 panis et aquae proiicit illis veluti mancipiis turcarum.

125

His diebus in curru et equis colonorum coegerit se ferri Albam Iu-
 liam cum magno detrimento ipsorum, ita ut coloni cogerentur ei con-
 ducere currum cum quattuor equis. Qui cum conduxisserunt cum tri-
 bus equis, noluit, sed coegerit eos quartum equum conducere, famulum
 dare. Quis unquam iesuvitarum talia fecit? Item cum ex celario ru- 130
 stici nostri vas vini extraherent, casu circulus fractus est; effusa est
 casu magna pars vini, et coegerit miseros illos totum damnum solvere
 non secus ac si studio fecissent. Rogaverunt pro illis viri catholici,
 qui visitant nostrum templum, ut illam iniustam exactionem remit-
 teret. Alioquin non solum nobis, sed omnibus praeterea catholicis, 135
 qui accedunt nostrum templum, fore id scandalo, dedecori et ignomi-
 niae coram haereticis, inter quos vivimus.

Item his diebus invenit novum genus exactionis. Antea proximus
 noster pagus solvebat censum localem annis singulis 48 florenos, et
 parati sunt iurare aut literas adferre ab omnibus praefectis, quos ante 140
 nos habuerunt. Et tamen non vult eos audire, sed exigit 60 florenos,
 cum tamen nova pedagia imponentes in bulla Caenae excommunicen-
 tur⁷. In his et similibus gravissimis rebus nullius accipit [consilium]
 nulla fit consultatio. Provisor noster, homo saecularis, cui commisit
 illam iniustam exactionem, fertur cuidam patri nostro ungaro [fa- 145
 teri]: Profecto malim potius ipse ex meo dare illi tantam pecuniam,
 quam supra solitam consuetudinem exigit a subditis, dummodo non
 faceret et sibi et vobis omnibus coram toto regno istam ignominiam.
 Cum unus ex patribus cum uno fratre convenisset iudicem civitatis
 et dixisset, Superiorem pollere ingenio, ille subiunxit latine: Adde, 150
 etiam pollere ira, bile, cholera et viribus; habet enim satis fortia la-
 tera, et ad miliciam potius, quam ad religionem natus erat. Item vir
 quidam nobilis, praefectus arcis Principis, scripsit ei literas, in quibus
 hortatur eum, ut Dei sui recordetur et non saeviat tantopere in sub-
 ditos; alioquin clamorem eorum Deum exauditurum. Item quidam 155
 civis colosvariensis dixit, audiente quodam ex patribus nostris: Si

134 ut corr. ex ne || 125 turcarum del. verba hung. E napokba a
 job[bágyok] || 154 prius hortetur.

⁷ Bulla vocatur *Coena Domini* quia quovis anno feria V hebdomadae sanc-
 tiae, hoc est in festo Coenae Domini publice legebatur; in ea recensentur variae
 excommunicationes Summo Pontifici reservatae; cf. *Encycl. Catt.* III 210.

illi tres ungari sacerdotes soli mansissent, qui primi in hoc regnum erant ingressi⁸, et non miscuissent se illis poloni, iam vix tres haeretici essent in hac civitate, qui non essent conversi. Sed nunc 160 quicquid contionibus ungari acquirunt, unus ille crudelitate sua omnia destruit.

Interrogati coloni nostri, quomodo docerent nostri, responderunt, bene quidem docent, sed crudelitate sua omnia e capite nobis excutunt. Equis multum delectatur. Modo decem alit, et ad principium 165 veris vult alere gregem equorum, et insumit tantum avenae in illis alendis, quantum vix valent pretia illorum. Interim in foro pecuniis emit durissimas carnes, quas nullus potest comedere, cum gratis in terris nostris alere possit greges ovium, vaccarum et boum. In mensa praefecti aulae Principis, viri nobilissimi, qui me ad se invitaverat 700 post contionem, in faciem mihi obiecit (vir aliis magnae authoritatis et nobilis): Bene aliis praedicatis misericordiam, sed ipsi estis crudelis. Magna est de vobis omnibus querela, quod male tractetis subditos. Respondi: Officialium esse illam curam. Tum ille: Famuli — inquit — vestri non moventur, nisi vestro iussu. Hic iam non habui, 175 quid aliud dicerem, quam quod solum contionandi munus esse mihi commissum, et de aliorum officiis nec Deum a me exacturum rationem. Et sic conquivavit. [217v]

3. Tertia septembbris audivimus Patrem Carminatam⁹ esse visitatorem, qui ad futuram aestatem dicitur ad nos venturus¹⁰. 10 septembbris mihi redditae fuerunt literae tuae amantissimae¹¹, quae mihi magnam voluptatem attulerunt et non mediocriter confirmarunt, ut onera et molestias, quas secum ferre nova collegia scribit T.R.tia, fortius ferrem. 20 novembbris missi sunt tres ex Polonia. Unus Pater Saxo¹², qui ibi fertur vertigine laborasse et saepe in schola

160 quicqui ms. || 164 Equi ms.

⁸ P. Leleszi, P. Erdösi (*Sylvanus*) et P. Ladó; cf. MAH I 884-85.

⁹ Ioannes B. Carminata, italus; cf. supra, doc. 55 adn. 16 et passim.

¹⁰ Visitavit Transylvaniam ineunte anno 1582; cf. infra, doc. 121 § 2.

¹¹ Quae desiderantur.

¹² Petrus Saxo, alias Frischbier (*Frispir*) prout a P. Szántó in *Historia Collegiorum* (Austr. 228 18r) traditur. Petrus autem adhibebat etiam cognomen Neozitus, id est formam graecam sui cognominis, ut appareat in quodam documento anni 1585, a notario civitatis claudiopolitanae conscripto (cf. infra, doc. 325). Itaque forma Neotytus, apud SOCHER, *Historia* 307, erronea est dicenda. — De sua conversione et ingressu in Societatem ipse Petrus quoddam breve scriptum confecit; quod videas ap. I. WARSZAWSKI S.I., *Vocationum liber autobiographicus Poloniae Provinciae proprius* (1574-1580). (Romae 1966) 225.

cecidissem; et duo fratres, quorum alter est iuvencus petulantulus, alter semicaecus, qui illis iam utilis ibi [esse] non poterat. Saxo his diebus cecidit in cellarium et vix duo iam illi sufficiunt infirmo ministrare. Videt R.tia T. quales nobis homines mittunt, qui non adiumento, sed oneri sint. P. Georgius¹³ inciderat Albae in morbum. Adductus est hoc et iam caeperat convalescere. Sed prius quam confirmaretur, reductus est ad labores, et in paralism incurabilem, ut P. Ludovicus¹⁴, est prolapsus. Non habemus nec doctorem nec meliorem ungarum isto in Societate. Supersumus adhuc tres: Ego, P. Mathias¹⁵ et Martinus Undo¹⁶. Nam Lelesius semper est valetudinarius, et duo noviciorum sacerdotes¹⁷ sunt ignari, et nihil cum existimatione Societatis possunt praestare. Et alter non satis firmus videtur in vocatione. Et ex studiosis nulli in ordinem sunt ingressi. Sed nec unquam ingredieruntur, rebus sic stantibus, nisi rector fuerit ungarus. Quare collegium hoc diu durare non poterit, nisi his incommodis T.R.tia mature prospexerit. Neque enim caro nostra aenea est, ut possimus diu sub tot gravissimis oneribus, quibus opprimimur, durare. Sed speramus T.R.P.tem nobis pro charitate paterna non defuturam. Aedificationis modo, quae consolationem possent T.R.tiae adferre, nihil possum scribere. Nam propter dicta inconvenientia videntur plures ex iis qui conversi erant, retrocedere, quam alii novi converti. Nihilominus si quid invenero, proximo mense ianuario fortasse perscribam ad T.R. tiam. Vale. Datae Claudiopoli, 1581 10 decembris.

Tuae Reverendae Paternitatis

indignus in Christo filius
Stephanus Arator

210

Inscriptio: Reverendo admodum Patri Claudio Aquaevivae,
praeposito generali Societatis Iesu. — Romae.

¹³ G. Törös; cf. supra, doc. 74 § 5.

¹⁴ L. Odescalchi; cf. supra, adn. 3.

¹⁵ M. Thomány; cf. supra, doc. 72 § 5.

¹⁶ Cf. supra, adn. 4.

¹⁷ Petrus Erdösi (Sylvanus) et Valentinus Ladó; cf. supra, doc. 72 § 7.

P. CLAUDIUS ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
 RESPONSIONES¹ AD DUBIA
 P. IACOBI WUJEK RECT. COLL. CLAUDIOP. S.I.

Romae 23 decembris 1581

TEXTUS: *Instit. 58 67r-v n. 154-157; apographum ex regestis litterarum Patris Generalis a P. Hoffaeo, assistente pro Germania, extractum.*

SUMMARIUM: 1. *De responso haereticis dando.* — 2. *De sepultura catholicorum in ecclesia collegii.* — 3. *De cura pastorali subditorum in pagis nostris.* — 4. *De rusticorum gubernandorum molestiis.*

1. Ad primum² de respondendo haereticis, si quid adversum theses perscribant, primum illud maxime servari velim, ne omnino citra necessitatem ad huiusmodi scriptiones veniatur; sed illi potius ad disputandum cominusque pugnandum provocentur. Si tamen necessario scribendum est, ne rudiores eorum mendaciis fallantur et silentio nostro pusilli scandalizentur, nullo modo iusta volumina librive consribantur, sed fiat id libello aliquo parvo, neque is edatur nisi ab R.V. et duobus patribus doctioribus et recognitus et probatus.
2. De sepultura iam ante responsum est³, isto rerum statu [67v] negari non posse catholicis. Idemque respondimus de sacramentis ministrandis parochorum loco, quando ita cogit necessitas, cui cedunt leges omnes.
3. De pagis nobis subditis omnino curandum esset ut habeant sacerdotem aliquem catholicum, in eoque nullis parcant sumptibus; sin is haberi non posset, visitent eos saltem nostri per intervalla missionum more, pro ea commoditate quae suppetet.
4. De rusticis gubernandis, ea quoque difficultas facile tolletur si externus aliquis procurator eorum pagorum constituatur, quod etiam alioqui faciendum videtur, cum nostros, quo pauciores sunt, eo minus conveniat a spiritualibus functionibus abstractos temporalibus negotiis adeo molestis distineri.

¹ Hae responsiones referendae sunt ad Patris Wujek dubia, quae in eius epistula diei 19 sept. 1581 continentur; cf. supra, doc. 75.

² Ad primum scilicet dubium Patris Wujek; vide ib. § 1.

³ Cf. supra, doc. 62 § 5 et doc. 63 § 9.

86

LITTERAE ANNUAE PROVINCIAE POLONIAE S.I.

Anno 1581

TEXTUS: *Germ. 141* 68r-71v; apographum coaevum.

SUMMARIUM: 1. *De sollempni novarum scholarum inauguratione Claudiopolis.* — 2. *De sacris contionibus deque administratione sacramentorum.* — 3. *De statu rerum temporalium.*

... [70r] ... COLLEGIUM CLAUDIOPOLITANUM

1. Sunt in hoc collegio 21, quorum sacerdotes 8, ex quibus duo Albae Iuliae resident¹. P. Ludovicus Odescalcus infirmus cum uno fratre missus est in Italiam². Mense maio in civitatem, praeter opinionem non solum adversariorum, sed ipsius etiam Principis, commigrarunt nostri³. Quo tempore ibi acta sunt generalia provinciae comitia, in quibus et filius Principis, annorum 8 (qui a nostris instituitur) electus est in successorem; tum etiam a nostris assertiones de puro et expresso Dei verbo, tam viva voce quam Scripturis prodito, impressae sunt, et haeretici ad disputationem invitati. Qui ante id tempus nihil se malle iactabant, quam ut eis cum nostris daretur disputationi potestas. Verum nullus ipsorum ausus est apparere. Adfuit tamen Princeps cum omnibus pene proceribus, et magna cum voluptate nostros primum disputantes audivit, deinde eodem die a prandio comediam quandam spectavit, loco et tempori accommodatam, in qua studiosi cum aulicis disceptarunt de studiorum dignitate atque praestantia. Praemia quoque tunc fuere distributa. Ex eo tempore nobiles certatim suos filios in disciplinam nostram tradere incepérunt, et haeretici fuerunt confusi. Apertae sunt statim scholae 4 humanitatis, in quibus nunc sunt studiosi 116⁴, et plures semper accedunt. 20 Exhibuerunt die Natalis Domini dialogum de pastoribus.

10 impræssæ ms.

¹ De statu personali multa refert P. Szántó; cf. ep. diei 22 aug. 1581; supra, doc. 72.

² Die 22 sept. 1581; cf. supra, doc. 84 § 2.

³ De hoc et de iis quae in prima paragrapho enarrantur cf. supra, doc. 57 § 4-5 et doc. 63 § 2.

⁴ Iuxta epistulam Patris Wujek diei 18 aug. 1581: « Discipulorum nostrorum numerus pervenit iam fere ad 200 »; cf. supra, doc. 71 § 10.

2. Concionantur nostri in templo nostro ungarice, et catechismum docent a prandio; germanice autem alibi, ubi et sacrum saxones audiunt et sanctissimum sacramentum percipiunt. Auditorum numerus
 25 augetur in dies, et plures aggregantur catholici. Foris autem, in pagis nostris et nobilium, concionantur alii nostri. Factae sunt et aliae excursiones seu missiones non sine fructu: una Vardinum petente plebano⁵ eius loci catholicorum ad festa Natalitia, ubi sacerdos noster, licet novitius, suis concionibus catholicos non mediocriter confirmavit,
 30 et confessiones multorum audivit, atque ad 20 haereticos Ecclesiae reconciliavit; altera in Siculiam, ubi alter ex sacerdotibus nostris novitiis per quatuor dies audivit ad 100 confessiones, baptisavit adultos 4, infantes 18, catholicos confirmavit et plerosque excitavit ut a Principe aliquem ex nostris peterent. Multi undique ad eum con-
 35 fluebant et domum, in qua fuit, obsidebant baptismi et confessionum gratia, ita ut vix tempus haberet ad capiendum cibum.

A Nativitate usque ad Pascha audierunt nostri in diversis locis confessiones circiter hominum 1000, ex quibus 300 circiter haeretici hoc initio huius collegii reconciliati sunt Ecclesiae. Generales confes-
 40 siones auditae prope 50. In quodam pago nobilium ad 100 homines Ecclesiae reconciliati. Albae Iuliae ad Pascha communicarunt 100. Quidam studiosus germanus, in humanioribus bene versatus, apud nos per aliquot hebdomas catechisatus et Ecclesiae restitutus est, fac-
 ta confessione generali et suscepto sanctissimo sacramento.

45 3. Accepimus hoc anno ab Ill. Principe 1000 florenos ad aedificia; praeterea calcem, ferrum, ligna et asseres magna ex parte. Iamque et nostrorum collegium bona ex parte refectum est, et scholae quinque plane absolutae⁶. Tres pagi, non ita pridem ab abbatia nostra alienati, hoc anno, Ser. Regis Poloniae opera et sumptu, redempti et nobis
 50 additi sunt⁷. Cum Princeps noster, piae memoriae, 27 maii mortuus esset⁸, videbamur tunc expositi omnium iniuriis, cum praesertim legitimam possessionem nondum accepissemus. Verum, scriptis ad Ser. Poloniae Regem literis⁹, non modo securitati nostrae abunde provisum est, sed etiam nova collegii fundatio¹⁰ accessit, et nemo
 55 quicquam ausus est movere contra nos.

Albae etiam templum nostri ad Natalem Domini a Principe sunt

⁵ Cf. supra, doc. 54 § 4.

⁶ Cf. supra, doc. 71 § 4.

⁷ De quibus cf. supra doc. 73 § 8.

⁸ De morte Christophori Báthory, principis cf. supra, doc. 59 § 1.

⁹ Litteras Patris Leleszi et Patris Wujek, hac occasione ad Regem Poloniae scriptas, vides supra, doc. 59 et 61.

¹⁰ Litteras foundationis, diei 12 maii 1581, videoas supra, doc. 56.

consecuti, et in eo iam publice concionantur et sacramenta administrant. Crescente catholicorum numero, nunc quoque iussu Regis et templum refectum, et domus in qua nostri habitant et Principem erudit, est reparata, et ipsis annuus redditus ex aerario Principis est 60 assignatus ¹¹.

87

P. IOANNES LELESZI S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Alba Iulia 10 ianuarii 1582 — Romam

TEXTUS: *Germ. 159 263r-4v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 209-11.

SUMMARIUM: 1. *Laetus accepit responsum.* — 2. *Res Societatis Albae optime procedunt.* — 3. *Princeps proficit in literis et pietate.* — 4. *De fratre coadiutore accepto et de P. Törös graviter aegroto.* — 5. *Georgii Blandrata et Marcelli Squarcialupi, medicorum haereticorum caritas et benevolentia erga Societatem.*

Admodum Reverende in Christo Iesu Pater. Pax Christi.

1. Quas ad me R.P.tas T. 13 octobris dederat ¹, accepi 10 ianuarii. Ex quibus et studium P.tis S. et solicitudinem erga me vere paternam, ut intellexi clarissime, ita libentissime amplector. Agoque gratias P.ti V. et pro admonitione, quam literis suis inseruit, religiosa; et 5 quod animadvertis, hanc afflictam patriam nostram, non hostili gladio magis quam haeresibus vastatam, curae esse.

2. Nunc Dei clementia res nostraræ progrediuntur optime. In tanta militum frequentia, haeresum sentina, morum licentia, disciplinae corruptione his Natalitiis sexaginta confessione purgatos sacro 10 Christi corpore pavimus. Fenestras templi vitris tres reparavimus expensis illustrissimi Principis. Subsellis etiam templum instruetur. Nam hactenus, ut in tantis ruinis fieri solet, nudi templi parietes, nuda pavimenta conspiciebantur. Turriculam quoque pro campanis senatus, alias haereticus, ligneam erigere coepit. Ad conciones fre- 15 quens concursus et ad catechismum. Coepi sacramenta explicare, populus enim hic plane rudis et ignarus eorum erat.

¹¹ Cf. supra, doc. 73 § 7 et doc. 74 § 4.

¹ Quae desiderantur.

3. Princeps illustrissimus proficit tum in catechismo tum literis. Nihil refugit papista vocari, imo ducit laudi et gloriae. Tres partes catechismi: de fide, spe et charitate pro hac sua aetatula callet et intellegit perfecte. In ritibus catholicae Ecclesiae sane severus et constans. Librum haereticum ne manu quidem contingere vult. Si Deus Regem serenissimum vita donaverit aliquot annorum, existimo eum adeo radices altas fidei nostrae iacturum, ut nulla deinceps vi evelli possit
25 ex animo.

4. Iam cocum habeo ex Polonia² a R.P. Visitatore. Sed P. Georgius³, socius, paralysim patitur in manibus iam a mensibus quatuor. Cooperat his diebus rectius valere, sed nunc rursus redit morbus. Interim R.P. Rector⁴ alterum ex patribus siculis⁵, recens in
30 Societatem admissis, qui vicem [263v] officii eius expleat, huc misit. Expectamus in dies currum Claudiopoli, ut ex consilio medicorum P. Georgius eo deferatur. Fortasse coeli mutatio aliquid secum feret commodi.

5. Blandratae⁶, signiferi arrianorum, mira erga nos charitas et
35 benevolentia. Invisit sedulo, praescribit fideliter. Marcello⁷, quodam alio Principis etiam medico, utimur familiarissime. Sed neuter de religione vel tantillum audire vult. Excepta religionis causa, caeteris in rebus se acerrimos Societatis defensores et pollicentur et praeseferunt. Imo Blandrata coram senatu adeo Societatem verbis extulit
40 de scientia et morum integritate, ut non parum eorum animos iam nunc ad nos fovendos videam excitatos. Utinam vel unus ex senatu religionem veram amplecteretur. Sed partim bona ecclesiastica, quae possident, partim rapinae et alia eos retrahunt.

R.P.tem V. Dominus Iesus diutissime servet in columem, cuius
45 precibus et sanctis sacrificiis nos hic exulantes commendatos optamus. Albae Iuliae, 10 ianuarii, anno 1582.

Reverendae Paternitatis Tuae

indignus servus
Ioannes Lelesius

50 *Inscriptio*: [264v] Admodum Reverendo in Christo P., Patri Claudio Aquaviva, praeposito generali pro Societate Iesu. — Romae.

² Quod instanter petiit litteris praecedentibus; cf. supra, doc. 74 § 5.

³ G. Törös; cf. supra, passim.

⁴ I. Wujek, rector collegii claudiopolitani.

⁵ Verisimiliter P. Ladó et non P. Erdösi; cf. infra, doc. 96 § 4 et doc. 117 § 3.

⁶ Georgius Blandrata, italus, medicus Principis; de quo cf. supra, doc. 57
§ 6.

⁷ Marcellus Squarcialupi; cf. supra, doc. 60 adn. 16.

GREGORIUS PAPA XIII
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Romae 25 ianuarii 1582

TEXTUS: 1. Viennae, Öst. St. Arch., *Klosterakten*, Wien, Jesuiten, Professhaus, Urkunden (25 ian. 1582); originale in folio membrano, 460 x 180 mm. magnitudinis, exaratum, cum sigillo pendente munitum.

2. ARSI, *Instit. 196 I 524v-5r*, apographum coaevum.
3. Budapest, Orsz, Széchényi Kvt., 1280 *Quart. lat. v. 11 210-1*, apographum ineunte saeculo XIX confectum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I 211-12* (ex textu tertio).

SUMMARIUM: *Conceditur facultas promovendi religiosos S.I. in Transylvania ad sacros ordines a quocumque episcopo etiam extra tempora a iure statuta.*

Gregorius papa XIII. — Dilekte fili, salutem et apostolicam benedictionem.

Exponi nobis nuper fecisti, quod cum in partibus Transylvaniae nulli fere episcopi reperiantur, aut si qui sint, ita distent, ut tam ad characteris clericalis insignitionem, quam minorum sacrorumque ordinum collationem impendendam, toties quoties distincta temporum ordinationum intervalla annorumque successio ad id praestituta postulant, adiri non possint absque impensa non modica, studiorum iactura ac fructus spiritualis dispendio erga animas christifidelium eorum locorum, prope auxiliis rectoribusque destitutas. Quare nobis humiliter supplicari fecisti, ut his incommodis opportune providere de benignitate apostolica dignaremur. 5

Nos igitur, tuis in hac parte supplicationibus inclinati, tibi ut de licentia tua, vel tui illarum partium provincialis, pro tuae Societatis necessitatibus ac salute animarum procuranda, ipsi religiosi in illis partibus degentes ad omnes, etiam sacros et presbyteratus ordines, aliquibus tribus dominicis vel festivis etiam continuis et annorum interstitiis minime expectatis, a quocunque catholico antistite, gratiam et communionem Sedis Apostolicae habente, extra tempora a iure statuta promoveri, et in illis sic promoti postmodum in altaris ministerio ministrare libere et licite possint et valeant, apostolica auctoritate tenore praesentium concedimus et indulgemus¹. Non 10 15 20

¹ Eodem anno 1582 die 22 sept. Gregorius XIII hoc privilegium suscipiendo ordines sacros ad universam Societatem extendit; cf. *Institutum S.I. I 85-86.*

obstantibus in provincialibus et synodalibus conciliis editis generalibus vel specialibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis
25 caeterisque contrariis quibuscumque.

Datum Romae apud Sanctum Petrum sub annulo piscatoris,
die 25 ianuarii 1582, pontificatus nostri anno decimo.

Caesar Glorierius²

Inscriptio: [in fol. verso] Dilecto filio Claudio Aquavivae, praeposito generali Societatis Iesu.

89

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.¹
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Posonio 13 februarii 1582 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 104 46r-9v, originale.

SUMMARIUM: *De collegio S.I. in Hungaria erigendo inaudientia cum Imperatore habita.*

... Nella stessa audienza entrai nella scabrosa materia di Strigonia³, et tolta l'occasione de due Brevi, presentati nuovamente ai vescovi di Giavarino³ et Agriense⁴, dissi che N. S.re m'haveva fatto fare ultimamente officio con quei due vescovi per tre cose, quali
5 desiderava molto S. S.tà che si eseguissero in questo regno, acciò l'uno et l'altro aiutasse presso a S. M.tà la essecutione di esse, cioè: l'elettione dell'arcivescovo di Strigonia et degl'altri vescovi alle chiese vacanti, che devono esser da cinque; la institutione di un collegio di

² C. Grollier (+ 1595), secretarius brevium usque ad annum 1584; cf. P. BONAMICI, *De claris pontificiarum epistularum scriptoribus* (Romae 1770) 89-90 et 247-48.

¹ De quo cf. *Introd. gen.* c. 4.

² Sedes archiepiscopatus strigoniensis ab anno 1573 usque ad annum 1596 pastore vacavit (cf. GULIK-EUBEL III 323), quia Imperator introitus eius ad arces contra turcas muniendas contulit. S. Sedes, mediantibus nuntiis apostolicis, omnia tentavit ut Imperatorem ad hoc malum tollendum permoveret; cf. FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel* III 197-99.

³ Georgius Draskovics, episcopus colocensis (1571-87); cf. GULIK-EUBEL III 188.

⁴ Stephanus Radéczi, episcopus agriensis (1573-86); cf. *ib.* 111.

Gesuiti qui in Ungaria, et la publicazione del Concilio di Trento⁵ [46v] con la devuta osservanza; et che perciò facevo istanza principalmemente a S. M.tà delle medesime cose, mettendole inanzi la total ruina della religione, che fra pochi anni succederà in questo regno se non segli provede... [47r]... 10

Spero che nel particolar del collegio et del Concilio di Trento non si renderà difficile, se però l'Agriense, il quale ho conosciuto che può molto con S. Mtà, non mi volta le spalle; ma confido che haverò modo da farlo stare in cervello, et di già mi ha promesso che farà assolutamente il collegio de Gesuiti, il quale io stimo tanto per aiuto [47v] spirituale di questo regno, quanto la elettione, se si fosse fatta, d'un buono arcivescovo di Strigonia... 15 20

90

PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECR.
P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Romae 17 februarii 1582

TEXTUS. 1. Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 13 19r-20v, conceptus manu secunda correctus. — 2. *Opp. NN* 329 I 64r-5v, originale. — 3. *Nunz. di Pol.* 15-A 309r-10v, apogr. coaev. — 4. *Nunz. di Pol.*, Add. 2, 34r, apogr. poster. — 5. Bibl. Ap. Vat., *Barb. lat.* 5743 152v-3r, apogr. coaev.

EDITIONES: *Mon. Pol. Vat.* V 226-27. — VERESS, *Epistolae I* 203 adnot. — *Przeglad Powszechny* (1884) I 292.

SUMMARIUM: 1. *Placet propositum fundandi seminarium Claudiopoli.* — 2. *Quomodo episcopus in Transylvania constitui possit.*

... 1. Quanto al ragionamento tenuto da la M.tà del Re¹ con V.R. circa l'e-[64v] reggere un seminario de poveri in Transilvania², S.B.ne

⁵ De promulgatione decretorum Concilii Tridentini cf. K. EDER, *Die Kirche im Zeitalter des konfessionellen Absolutismus (1555-1648)* Wien 1949; II-2: Annahme und Durchführung der Tridenter Beschlüsse, p. 165-9; et L. PASTOR, *Geschichte VIII* 489-97. — Ad Hungariam autem quod attinet, cf. PéTERFFY, *Sacra Concilia 152-6 et T. VANYÓ, De executione decretorum Concilii Tridentini in Hungaria* (Pannonhalma 1933).

¹ Stephanus Báthory, rex Poloniae.

² De seminario pontificio in Transylvania erigendo cf. epistulam Patris Possevino diei 29 oct. 1581; supra, doc. 82 § 1.

ha inteso volentieri la buona commodità che si haverà per l'abbondanza del paese, et come s'habbi certezza di qualche maggior stabilito de la religione in quella provincia, si piglierà risolutione di farlo, et si farà in ogni modo.

2. L'altro desiderio di S.M.tà che nel'istessa Transilvania sia un vescovo per ordinar sacerdoti et far altri officii necessarii³, è piaciuto molto a la S.tà S., ma bisogna che S.M.tà si disponga a farlo, dandogli qualche cosa de la grossissima entrata che già era del vescovato di quella provincia, et hora è del Principe. Et in tal caso se S.M.tà nominerà persona, per dottrina et bontà capace di tal grado et ministerio, S.B.ne sarà pronta a confirmarla. Ma d'altra maniera non sappemo già, come si possa disegnare di mandargli alcun vescovo...

91

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Posonio 20 februarii 1582 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 104 54r-7v, originale.

SUMMARIUM: *Ab Imperatore et episcopis hungarum obtinuit ut collegium Societatis in Hungaria erigeretur.*

... Come io scrissi la settimana passata¹, ho fatto ogni sforzo per ottenere che si eretta in questa provincia, tanto bisognosa di buoni operarii, un collegio de padri gesuiti, et hollo ottenuto da S.M.tà et da questi vescovi molto liberalmente. Per il che io scrissi subito a Vienna al P. Rettore di quel collegio² che dovesse parlarne con il Provinciale³, et ancho transferirsi fin qua, acciò si potesse più comodamente trattare sopra questo negocio et tirarlo a fine. Mi rispose

⁴ s' *del.* intenda un poco di, *sup. m₂* habbi... qualche || 6 et si... modo *adiunxit m₂* || 9 S. *del.* onde V.R. dirà a S.M.tà che nomini qualche, *sup. et in marg. m₂* ma bisogna... nominerà || 12 ministerio *del.* che || 13 B.*ne del.* farà quanto la M.tà S. ricerca, *sup. m₂* sarà pronta... vescovo.

³ Cf. *ib.* § 2.

¹ Vide eius epistulam diei 13 febr. scriptam, *supra*, doc. 89.

² Ioannes Nicolaus Donius (c. 1537-1594); cf. GOETSTOUWERS, *Trois gesuites flamands en Allemagne* 138-46.

³ Henricus Blyssem; cf. *supra*, doc. 67 adn. 1.

che il P. Provinciale non era in Vienna et che lui non poteva partire, né haveva autorità di accettare cosa alcuna senza licenza del Generale. Onde io prego V.S.Ill.ma che favorisca questa buona opera, et 10 faccia che S.B.ne lo comandi al P. Generale quanto prima, affinché questo ardore che si ritrova al presente in tutti questi prelati di vedere instituito il sudetto collegio, non si estingua affatto, et le condizioni che propongono [56v] molto larghe, per la lontananza di S.M.tà et mia, non si restringano poi, chè certo s'impedirebbe un'opera san- 15 tissima et il maggiore aiuto che si possa di presente porgere alle necessità spirituali di questo regno quasi tutto hormai fatto heretico⁴...

92

P. STEPHANUS SZÁNTÓ S.I.
MEMORIALE DE ANTIQUIS FESTIS IN TRANSYLVANIA
A NOSTRIS FIDELITER CELEBRANDIS

Claudiopoli, mense februario 1582

Introductio

D. Veress hoc memoriale sub eodem numero una cum alio, ab eodem P. Szántó die 15 martii 1583 confecto et Patri Possevino dato edidit. At hoc documentum prius, hoc est ineunte anno 1582, tempore scilicet visitationis collegii claudiopolitani, scriptum et a P. Provinciali Poloniae per P. em Carminata, visitatorem Romam missum fuisse, clare patebit ei qui attente legit quae P. Szántó in epistula 19 oct. et P. Campano 24 nov. 1582 de eo scripserunt (cf. infra doc. 121 § 11 et doc. 124 § 4). Cumque, Patris Szántó testimonio, visitatio facta esset anno 1582 a die 5 febr. ad diem 5 martii (cf. infra, doc. 121 § 2), ideo huic et sequentibus, de visitatione, documentis (93-95) mensem februarium adscripsimus.

TEXTUS: *Austr. 224 54r-5v*, autographum. Fol. 55v: « Rationes pro celebratione festorum Transilvaniae » quae linea transversali deleta sunt. Aliquantulum inferius: « Quaenam festa erunt celebranda ». Et alia manus: « Pater Stephanus Arator dari sibi licentiam interpretandi aliquos libellos precum et cathechismum in lingua hungarica ».

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 266-71.

⁴ De spe habendi in Hungaria collegium Nuntius scribebat ad P. Canisium:
 « In Ungaria habebimus, Deo bene iuvante, Societatis collegium, et satis spero opulentum; quod nescio qua ratione ego in magna negotiorum perturbatione impetraverim. Pro cuius collegii ac pro meae legationis optimo successu, Paternitatem Tuam oro ut apud divinam Maiestatem perpetuo intercedat »
 BRAUNSBURGER VIII 75.

Quod in civitatibus Transylvaniae, in quibus mixtim catholici cum haereticis habitant, festa nova a catholicis presbyteris introducenda non sint, sed antiqua, a maioribus instituta, diligenter observanda, probatur sequentibus rationibus¹:

- 5 Ratio prima: In synodo provinciali tirnaviensi, praesente Nicolao Olaho metropolita et primate Ungariae atque archiepiscopo strigoniensi², praesentibus aliis praelatis et canonicis Ungariae, praesente etiam Patre Victoria³ cum suo socio Societatis Iesu et aliquot dominicanis et iurisperitis doctoribus, decretum fuit ut festa
 10 quae per Ungariam et Transylvanię per 300 et amplius annos observata fuerunt, deinceps quoque ab omnibus fideliter et devote servarentur. Moxque singula festa, tam communia cum tota Ecclesia romana quam propria Ungariae, recensentur⁴. Sunt autem illa quae R.mus D. Nicolaus Telegdinus in sua tabula recenset⁵. Cum ergo et
 15 Transylvania per annos sexcentos eandem semper servaverit consuetudinem in festorum celebratione quam ecclesia strigoniensis et tota Ungaria, ergo et nunc catholici qui sunt in Transylvania, observare tenentur antiquam consuetudinem et constitutionem synodi tirnaviensis, donec illa auctoritate Pontificis, vel alterius synodi, fuerit
 20 abrogata.

2. Offenduntur catholici, sicut hactenus plurimi fuerunt offensi, cum viderent nos non sequi in omnibus morem antiquorum catholi-

16 et sup.

¹ P. Szántó hac de re etiam in praecedentibus suis epistulis agebat; cf. supra, doc. 72 § 8 et doc. 84 § 2.

² N. Oláh, archiepiscopus strigoniensis (1553-68), quinque synodos dioecesanās Tyrnaviae celebrabat: annis 1560 1561 1562 1564 et 1566; de quibus cf. MAH I 8*-9*.

³ Ioannes A. de Vitoria (+ 1578), olim collegii viennensis rector, optime de collegio tyrnaviensi meritus (de quo cf. MAH I 14*), interfuit synodis anni 1560 1561 et verisimiliter etiam 1562; cf. ib 9 .

⁴ Textus decretorum synodorum tyrnaviensium sunt ignoti. Anno 1560, tempore primae synodi, Oláh Viennae typis edidi et in synodo distribui curavit opusculum: *Catholicae ac christianaे religionis praecipua quaedam capita inscriptum*; ultimum huius catechismi capitulum est: *De festis diebus colendis*, in eoque legitur: « Statuimus et omnibus mandamus ut in subscriptis diebus tam clericū quam laici a servilibus operibus abstinere et ultra dies dominicos sequentia festa devote, humiliter et cum cordis contritione colere et celebrare debeant ». Decreto adiunxit elenchem festorum publice celebrandorum; cf. PÉTERFFY, *Sacra Concilia* II 127-28.

⁵ N. Teleki (1535-1586), canonicus strigoniensis, ab anno autem 1579 epis copus quinqueecclesiensis; cf. GULIK-EUBEL III 298.

corum in celebrandis et promulgandis festis, sed quaedam festa, olim celebria, omitteremus. Immo palam nobis indignabundi obiecerunt nos nec catholicos veros nec haereticos esse, quod nec cum illis in 25 festorum celebratione nec cum his in fide consentiremus.

3. Praeterea, si hic aliqua festa catholicorum incipiamus abrogare, confirmabimus haereticos in suis erroribus, qui docent nullum esse festum praeter diem dominicum; reliqua omnia a papistis sine Scriptura et sine ratione fuisse introducta. Quin etiam gloriari poterunt, recte se fecisse abrogando multa sanctorum festa, cum etiam 30 iesuvitae nunc multa, ab antiquis papistis observata olim, non observant modo, damnantes illorum errorem in multiplicandis festis et confitentes nobiscum veritatem sed imperfecte. Qua in re nullo modo cedere vel assimilari catholici haereticis debent, sed omnibus potius 35 modis contradicendum, et festa multo diligentius nunc a catholicis sunt observanda quam antea, ne Ecclesia videatur aliquo modo cedere haereticorum impietati, qua beneficia Dei, memoriam, cultum, invocationem et festa sanctorum penitus abolere conantur. Cum enim Ecclesia catholica, statim a temporibus apostolorum, et sanctos 40 invocando et festa observanda esse crediderit et docuerit, si hac in parte haereticis cederet, fateri videretur se errasse in fide, religione, festis et cultu sanctorum. Quod fieri non potest, cum in rebus fidei regatur a Spiritu Sancto. Quapropter in contrarium nisi oportet, servando vestigia nostrorum maiorum, qui surgentibus novis haeresibus 45 obviam ierunt veritatem praedicando instantius. Unde contra haeresim arrianorum composuit hymnos de Trinitate divus Ambrosius⁶, quia populo in ecclesia cantarentur. Idem fecit divus Augustinus ad destruendum schisma donatistarum. Item pro diversitate 50 insurgentium haeresum Ecclesia mutavit aliquoties communionis modum, nunc sub una tantum, nunc sub utraque specie praecipiens filiis communicare. Quare et nunc ea quae a maioribus circa cultum, venerationem et festa sanctorum accepimus, diligentius inter haereticos quam inter catholicos observare debemus, ut videntes nostram fidem, nostra festa, nostrasque ceremonias in nullo penitus a maioribus 55 nostrorum religione dissentire, pudeant, errorem suum agnoscant et ad unitatem Ecclesiae catholicae revertantur.

4. In Austria, Moravia, Bohemia, Styria et Germania in medio haereticorum, in quibusunque locis nostri patres habitant, nulla nova festa introduxerunt, nec antiqua aboleverunt, sed haereses confutare 60

37 modo *p. corr.* || 49 Item *p. corr.* || 60 nec *del. sed rest.*

⁶ De hymnis S. Ambrosii cf. *Encycl. Catt.* I 997-99.

et antiqua catholicorum ieunia et festa resuscitare et diligentissime observare studuerunt. Ergo idem et hoc loco faciendum est. [54v]

5. Tollere ex aliqua provincia festa patronum, qui vel ex illa fuerunt natione vel per quos provincia illa ad fidem est traducta,
65 perinde est atque privare illam propriis patronis, ne per illorum intercessionem apud Deum iuvari possit. Quod valde crudele et inhumanum videtur esse. Igitur cuilibet provinciae sui sancti suaque festa relinquenda sunt.

6. Concilium Tridentinum, Paulus IV et Pius V, pontifices maximi, tractantes de reformatione Missalis et Breviarii, nullam faciunt mentionem de abolendis festis alicuius provinciae. Immo nec Missalia aut Breviaria provinciarum censem abolenda quae ante annos ducentos fuerunt in usu⁷. At Missale et Breviarium strigoniense non solum ante 200 sed etiam ante 400 annos cum omnibus suis ceremoniis et festis fuit in usu perpetuo in Hungaria et Transylvania. Igitur et nunc in suo robore omnia sunt relinquenda.

7. Finis festorum est ut homines memores essent beneficiorum Dei, et pro his ei sine intermissione gratias agerent. Quare pro diversitate beneficiorum quae Dominus in populum hebreum contulerat,
80 varia etiam festa mandaverat observare, ut videre est Gen. 2, Exod. 20, 22; Levit. 25; Num. 28 7 15 et 3 Reg. 8 et Esd. 8. Et praesertim Deut. 6. Moyses his verbis populum ab observandas ceremonias horretatur dicens: Custodi praecepta Domini Dei tui ac testimonia et ceremonias quas praecepit tibi, et fac quod placitum est et bonum in
85 conspectu Domini ut bene sit tibi et ingressus possideas eam terram optimam de qua iuravit Dominus patribus tuis ut deleret omnes inimicos tuos coram te sicut locutus est. Cum interrogaverit te filius tuus cras dicens: Quid sibi volunt testimonia haec et ceremoniae atque iudicia quae praecepit Dominus Deus noster nobis, dices ei:
90 servi eramus Pharahonis in Aegypto, et eduxit nos Dominus de Aegypto in manu fortis, fecitque signa et prodigia magna et pessima in Aegypto contra Pharahonem et omnem domum eius in conspectu nostro, et eduxit nos inde ut introductis daret terram, super quam iuravit patribus nostris. Praecepitque nobis Dominus ut faciamus
95 omnia legitima haec et timeamus Dominum Deum nostrum ut bene sit nobis cunctis diebus vitae nostrae, sicut est hodie⁸.

82 6 del. ita

⁷ Vide in Breviario Romano litteras ap. Pii papae V *Quod a Nobis postulat* diei 9 iulii 1568; et in Missali Romano litt. ap. eiusdem papae *Quo primo tempore* diei 14 iulii 1570.

⁸ Deut. 6, 17-24.

Similis ratio fuit institutionis festorum in Novo Testamento, ut Nativitatis Domini, Circumcisionis, Epiphaniae, Passionis, Resurrectionis, Pentecostes et Ascensionis, ut perpetuo in memoria conservaretur mysterium humanae redemptionis de manu diaboli et introductionis in terram viventium per temporalem filii Dei adventum in carne, et ne aliqua oblivione deleretur illud magnum pietatis sacramentum quod manifestatum est in carne, iustificatum in spiritu, apparuit angelis, creditum est in mundo, assumptum est in gloria (1 Tim. 3 [v. 14]). Sicut igitur sabbatho Iudeorum apud christianos successit dies dominica, in qua fit recordatio et commemoratio novae creationis inchoatae in resurrectione Christi, ita festo Pascae successit festum Passionis et Resurrectionis Christi, festo Pentecostes in qua fuit lex vetus data, successit festum Spiritus Sancti, in quo lex spiritus vitae diffusa est in cordibus fidelium. Festo neomeniae successerunt festa B. Virginis; festo turbarum festa apostolorum; festo tabernaculorum successerunt festa consecrationis ecclesiarum; festo caetus atque collectae successerunt festa angelorum et omnium sanctorum. Et sicut in Veteri Testamento, accendentibus nobis beneficiis, successerunt nova festa ultra illa quae erant instituta in lege Moysi, ut dedicatio templi Solomonis, item alia dedicatio eiusdem templi reaeditati sub Zorobabel, et alia rursus eiusdem templi repurgati sub Machabeis. Accessit praeterea festum liberationis sub Hester, et iterum aliud sub Iudit.

Sic factum fuit et in Ungaria ut, crescentibus beneficiis Dei in nationem ungaricam, crescerent etiam festa in quibus copiosiores Deo agerentur gratiae pro acceptis beneficiis. Et quia per D. Stephanum, primum regem Pannoniae, ad fidem catholicam ungari sunt traducti, iuvante sancto Adalberto⁹, per sanctum Ladislaum¹⁰ eadem fides in vicinas etiam provincias est propagata, et per sanctum Martinum¹¹, sanctum Emericum¹², sanctam Elizabetam¹³, sanctam Margaretam¹⁴ et alios proprios patronos in fide sancta sunt conservati, et piis exemplis eorum ad omnem probitatem et vitae sanctimoniam provocati et apud Deum plurimum eorum precibus adiuti, et miraculis quae Deus per illos est operatus, tota Hungaria est decorata, merito

⁹ 104 1 Tim. 3 *in marg.*

¹⁰ S. Adalbertus, episcopus pragensis (982-97).

¹¹ S. Ladislaus, rex Hungariae (1077-95).

¹² S. Martinus, episcopus turonensis, qui Sabariae in Pannonia natus est.

¹³ S. Emericus (+ 1033), filius Stephani regis Hungariae.

¹⁴ S. Elisabeth (1207-31), filia Andreae II, regis Hungariae.

¹⁵ S. Margarita (1242-71), filia Adalberti IV, regis Hungariae.

natio ungarica in memoriam sempiternam festos dies ipsorum annis singulis tenetur celebrare. [55r]

8. In omnibus provinciis et regnis in hoc unum summo studio catholico sacerdoti et contionatori incumbendum est ut in cultu di-
135 vino, celebratione festorum et ceremoniis concordia doctrinae et consuetudo antiqua provinciae servetur, ne quilibet in suo angulo suisque latebris nova dogmata, novos ritus et nova festa (ut passim faciunt haeretici) excitet, excogitatosque invehat. Sed quemadmodum eundem cum veteribus sequitur fidem, ita eosdem ritus, eadem-
140 que cum illis festa observet. At quomodo unitas haec in ritibus et festis celebrandis servaretur si quaeram festa provinciae nos sic abrogaremus quae in aliis civitatibus Ungariae et Transylvaniae passim observarentur? Nonne iure authores dissensionis accusaremur?

9. Quia si episcopus in Transylvania catholicus constituatur¹⁵,
145 ille curabit, procul dubio, festa Ungariae in omnibus urbibus ab omnibus catholicis sacerdotibus et religiosis observari. Melius igitur est nunc incipere illa observare quam postea cum dedecore et scandalo populi ad ea observanda compelli.

10. Catholici sacerdotes in eum finem mittuntur inter infideles
150 ut fidem catholicam plantent et ritum, ceremonias et festa introdu-
cant. At in medium haereticorum mittuntur non ut novam introdu-
cant fidem, novas ceremonias et nova festa sed ut antiqua tueantur
et observari procurent. Cum igitur iam olim in hac provincia fuerit
fides catholica plantata et festa introducta, non est nobis laborandum
155 ut nova festa inducamus, sed ut observemus antiqua; ne sicut nos
novitatem doctrinae et ceremoniarum haereticis obiicimus, ita ipsi
nobis eadem possint obiicere.

11. Cum exempla sanctorum magnam vim habeant ad promovendos animos hominum ad opera pietatis, maxime id praestant sancti
160 eiusdem nationis et patroni provinciarum. Festa igitur eorum studiose sunt colenda et observanda.

At dicet quispiam: si omnia festa Ungariae huic populo propo-
nentur in medio haereticorum, multi non servarent et ita peccarent
mortaliter, quod nimis durum videtur esse. Respondeo quod, si ratio
165 haec aliquid concluderet, sequeretur quod nec praecepta Dei, nec
praecepta Ecclesiae illis essent proponenda, quia et ista multi transgre-
dientur et peccabunt mortifere. Ergo etc. Deinde, si aliquis legem
transgrediatur, non is est causa qui legem antiquam promulgat, sed
homo qui per malam voluntatem transgreditur legem.

¹⁵ Sedes episcopalis Transylvaniae ab anno 1556 ad annum 1600 pastore suo vacabat. Interim multa facta sunt tentamina ut aliquis ad hanc sedem promoveretur; cf. supra, doc. 82 § 2.

Dicet alius: atqui satius esset fidem prius plantare et postea sensim festa introducere, ne ob multitudinem festorum homines a fide alienarentur. Respondeo: nos hic non esse inter infideles qui fidem catholicam ignorant, sed inter haereticos et catholicos qui optime intelligunt quae sit fides catholica et quae olim festa fuerint celebrata a catholicis. Laborandum ergo est ut haereses confutentur et antiquae ceremoniae, ritus et festa observentur. Deinde, si sensim festa introduceremus, videremur singulis annis nova festa, novasque ceremonias fingere et sic magis homines a nobis alienarentur. Melius est ergo sine foco, sine dilatione simpliciter fidem totam catholicam aperte proponere de omnibus rebus, quam modo unam partem, modo aliam simulate introducere et proponere. Ignorat enim sincera fides et veritas catholica simulationem.

Stephanus Arator

93

**P. IOANNES B. CARMINATA VIS. PROV. POL. S.I.
MEMORIALE VISITATIONIS COLLEGIO CLAUDIOPOLITANO
RELICTUM**

[Claudiopoli, mense februario 1582]

TEXTUS: *Austr. 224 50r-52av*, exemplum pro P. Generali exaratum, qui nonnullis ordinationibus adjunctis illud recognovit. Fol. 52av: « Instructiones P. Visitatoris pro collegio claudiopolitano. Recognitae a R.P.N. Generali anno 1582 ». Verba « Instructiones pro collegio claudiopolitano » ipse P. Visitator exaravit. In codice « Ordinationes et Responsa P. Claudi Aquavivae 1582-1587 » (*Instit. 58 94r-v*) P. Hoffaeus, assistens Germaniae, excerpserit nonnullas nostri documenti paragraphos. Aliud horum excerptorum exemplum reperitur Monachii (München), BHStA, *Jesuiten* 95 92v.

TEMPUS: Ad scriptio[n]is tempus quod attinet, cf. supra, introd. doc. 92.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 215-20.

[A] *Pro ecclesia*

1. Quamprimum tegatur fovea in medio ecclesiae lapidibus et propter decentiam, et propter periculum; et purgetur templum, praesertim a pulveribus et telis aranearum in muris et fornicibus¹.

4 in muris *sup.*

¹ Cf. querelas, quas P. Szántó contra Patrem Wujek movebat, quod res ad cultum divinum pertinentes negligeret; supra, doc. 72 § 8 et doc. 84 § 2.

- 5 2. Fiat altare magis cum suis gradibus lapideis commodis ad ascendendum.
3. Sternatur pavimentum sacristiae lateribus. Fiat mensa lignea in modum arcae magnae, cum suo scabello ante. Hic servabuntur ordinaria pro templo, et paramenta pro sacerdotibus singulis diebus 10 exponentur. Sit etiam sedes et scabellum in uno angulo cum aliqua imagine et tabella cum orationibus dicendis post et ante sacram. Sit quoque lavatorium magnum, bene accommodatum, cum suo man-tili mundo.
4. Oratorium claudatur inferius asseribus ex utraque parte.
- 15 Fiant similiter cancelli lignei ex utraque parte superiori ad audiendum sacram et concionem.
5. Fiant confessionalia, more Societatis, ad audiendas confes-siones maxime foeminarum.
6. Curetur erigi columna in ostio templi.
- 20 7. Ostium quo itur e sacristia in templum, suis seris claudatur; nec permittantur saeculares per illud ingredi in collegium ordinarie.
8. Sit in templo a latere ostii sacristiae campana quae, egredien-tibus sacerdotibus ad faciendum sacram, a ministro pulsetur.
9. Reficiantur reliquae fenestrae ecclesiae²; similiter tectum 25 quando commode poterit.
10. Curetur omni diligentia ut quae pertinent ad cultum Dei, tam in sacristia quam in templo, omnia sint munda.
11. Habeatur in singulis altaribus tabula Canonis et similiter Evangelium Sancti Ioannis in aliqua tabella ad dextrum cornu altaris.
- 30 12. Cantetur diebus dominicis et festis, sicut hactenus factum est, sacram et vesperae, sicut habetur in Missali et Breviario Romano, quantum fieri poterit³.
13. Exorcismi pro pueris baptizandis fiant ante valvas templi sub tecto ligneo quod fieri cum primum curetur.
- 35 14. Templum in Monostor reparetur in locis ubi videtur ruinam minari; servetur etiam in eo mundities, quantum fieri potest.
15. Capella illa in claustro seu ambitu purgetur ruderibus, lapi-dibus et lignis; auferantur item tabulata quae hactenus ibidem fue-runt.
- 40 16. Ancillae matronarum nullo modo permittantur purgare templum. [50v]

27 sunt ms.

² Cf. *ib.* et supra, doc. 3 § 17.

³ De missis canendis cf. supra, doc. 62 § 4.

17. Sit aliquod candelabrum ad affigendas candelas, oblatas a devotis mulieribus, ante Sanctissimum Sacramentum, et permittantur ibidem ardere.

18. Pecuniae oblatae ecclesiae serventur a praefecto apud procuratorem iuxta regulam 29 eiusdem praefecti⁴. 45

19. Ad missas seligatur optimum vinum quod haberi possit ex nostro, si tale fuerit; si secus, foris ematur.

20. Ad elevationem corporis et sanguinis Domini sit ordinarie in singulis altaribus fax vel cereus magnus, in solemnibus vero festis 50 in altari magno duo; reliqui cerei in altari sint honesti, saltem mediocres, in festis solemnibus quatuor, dum cantatur sacrum.

21. Solvatur precium vel saltem ligna et smigma lotricibus, maxime rerum sacrarum, ut libentius et saepius id officii praestent, et mutentur saepe purificatoria. 55

22. Fere omnia tempa nostrorum pagorum indigent reparatione, praesertim in Tiburce, Caianto et Bogartelche⁵. Ideo serio adhibeat animus ut reparentur. Ad quod opus applicabitur quarta pars decimarum quae alias deberetur parocho, si R.P.N. Generalis de hoc ipso monitus ita constituerit. Imprimis autem reparentur tec- 60 ta, 2. altaria, 3. muri in quibusdam partibus ubi minantur ruinam, tam intus quam foris, 4. sacristiae, 5. pavimenta. Denique renoveruntur imagines ubi habentur, et ubi non fuerint, fieri curentur. Similiter sint in singulis ecclesiis sua necessaria ornamenta pro altaribus et ad celebrandas missas. Ad hoc ipsum animari etiam poterunt iidem in- 65 colae, ut de suo aliquid exponant.

— R [esponsum P.is Generalis]: Ad 22. Non possunt nostri percipere decimas parochis debitas. Unde, quamdiu non invenitur parochus catholicus, exponantur illae in instaurationem ipsarum ecclesiarum et, si quid supererit, etiam in subventionem pauperum. — 70

23. Sepultura non detur in templo⁶, praeterquam his quibus iam concessa est et domino Martino⁷ et arculario qui adeo iuvit ca-

50 in singulis altaribus add. Romae | solennibus ms. || 50-1 vero... magno add. Romae || 52 solennibus ms. || 61 minuantur ms. || 67-70 R. Ad 22 ... pauperum | add. Romae

⁴ Regulam 29 praefecti ecclesiae vide in *Regulae S.I.* (Romae 1580) p. 153.

⁵ Tiborc, Kajántó et Bogártelke; de quibus cf. supra, doc. 73 § 8.

⁶ De sepultura in templo cf. supra, doc. 62 § 5 et doc. 75 § 2 et doc. 85 § 2.

⁷ Fortasse agitur de Martino Literato (cf. supra, doc. 83 § 4) de quo P. Szántó asserit illum ex paucis illis nobilibus fuisse qui fidem catholicam conservaret (cf. MAH I 465 adn. 40) et qui tempore pestis, anno 1586, collegium deseratum custodiret (cf. infra, doc. 366-A).

tholicos, cum nullus adesset sacerdos; et si quis sit valde intimus et benemeritus. Caeteris in cemeterio donec a Rege alius locus impe
75 tretur. Ob id murus cemeterii reparatione, appositis merlis vel alio de-
centiori modo; et noctu claudatur.

24. Lapides, qui sunt in templo, reponantur a dextra et a sinis-
tra ad magnam portam templi, aliquo bono ordine, ne occupent in-
decenter, et forte inservient ad sedendum.

[B] *Pro collegio*

1. Claudatur collegium unde quaque quam diligentissime ut nulli
pateat ingressus vel egressus nisi per ostium ⁸.

2. Saeculares non permittantur vagari per collegium nec libere
adire cubicula nostrorum.

85 3. Non cogantur nostri rustici hyeme singulis diebus iuxta for-
naces cubiculorum [51r] occupari ferendis lignis etc.; quod et illis est
grave et religioni minus conveniens; sed satis erit semel aut bis in
mense scindant et reponant in loco, non longe a fornacibus tantum
lignorum quantum sufficiat per totam hebdomadam; et forte non es-
set abs re, si ligna hyeme scindantur et in strues componantur pro
90 futura altera hyeme. Nostrorum autem fratrum erit imponere for-
nacibus et ignem accendere, nisi forte conducenda sit aliqua vilis per-
sona quae hoc ipsum praestet.

4. Addantur fenestrae ligneae ad vitreas in cubiculis fratrum, in
95 refectorio et hypocausto recreationis hyemis tempore, et fiant val-
vae ad orificia fornacum in dormitorio.

5. Non mutetur culina sed eadem sit quae hactenus fuit, adhibita
diligentia ne saeculares eo ingrediantur; ad quod iuvabit tenere utram-
que portam clausam; fiatque locus ad lavandas scutellas commodus.

100 6. Curetur quam diligentissime bene confirmari quae aedificata
sunt, sicut solare refectorii quod minatur ruinam et similia ⁹.

7. Accommodatis scalis aperiatur ostium quod prope est, ne
nostri, ingressuri in refectorium, videantur a saecularibus.

74 cemeterio *del.* reparatione appositis merlis || 95 recreationis *p. corr.*
|| 101 minuatur *ms.* || 103 in *p. corr.*

8 P. Szántó conquestus est quod collegium pateret omnibus; cf. supra, doc.
84 § 2.

9 P. Szántó de Patre Wujek asserit: « In fabrica quicquid fecit, omnia sunt
imperfecta et ruinosa »; supra, *ibidem*.

8. Ieiunium sextae feriae servetur sicut hactenus, propter consuetudinem regionis. 105
9. Discant omnes ungarice ¹⁰, maxime coadiutores fratres.
10. Donec constituatur valetudinarium, applicetur unum ex novis hypocaustis, et parentur ibidem necessaria pro infirmis, sicut sunt lecti etc.
11. Liceat nostris ituris ad scholas egredi per ostium nostri horti, cuius clavem habebit unus praceptorum, qui illam servabit donec fuerint in scholis. Similiter cum redierint, idem aperiet et claudet, vespere autem post scholas clavem reddet Superiori. 110
12. Non permittantur nostri ire ad prandium externorum nisi rarissime et cum spe fructus spiritualis, nec erunt plures aut pauciores duobus; ad caenam vero nullus eat; et tunc sint memores modestiae religiosae et temperantiae. 115
13. In nostris praediis non alantur equae ad prolem ¹¹, sed boves, vaccae et oves et reliqua animalia quae et magis necessaria et utiliora sunt nobis. 120
14. Cum primum haberi poterit pistor, vel domesticus vel externus, liberentur illae mulieres a labore pinsendi et coquendi panem pro familia in Monostor. Interim tamen solvatur mulieribus earum labor.
15. Curetur fieri multum cervisiae, et non ex avena, ut ex ea ponantur cantari in singulis mensis sicut ex vino; et, si fieri potest, seorsum ponatur a cella vinaria, quia unum alteri nocet. [51v] 125
16. In educillatione vini non solum non augeatur numerus vasorum qui hactenus fuit, sed etiam habeatur ratio paupertatis, ut cum in pago scitur multos esse pauperes qui non sufficient ad educillanda tria vasa, dentur pauciora. 130
- Curetur omnino, ut alibi etiam dictum est ¹², ne vasa educillanda multiplicentur, et ne iudices seu exactores urgeant pauperes, sed aliquid remittant de pretio vel saltem expectent plus temporis solutionem. Qua de re poterit inter collegium et exactores conveniri ut ita fiat, etiamsi aliquam iacturam collegium faciat. Tempus deinde ostendet quid amplius fieri possit. — 135

123 Interim... labor *add. Romae* || 132-7 Curetur... possit *add. Romae*

¹⁰ Ad quod tenentur socii etiam regula nona communium; cf. *Regulae S.I.* (Romae 1580) p. 18.

¹¹ Cf. ep. P. is Szántó diei 10 dec. 1581; supra, doc. 84 lin. 164-66.

¹² De vini «educillatione» cf. supra, doc. 62 § 6.

17. Loca communia ad maiorem honestatem claudantur de foris.
 18. Aqua in mensa omnino ponatur ad miscendum vinum; et
 140 cum fortius multo fuerit, aliquid etiam aquae prius immisceatur et
 pro servanda modestia religiosa et regula creditarii¹³.
19. Diebus recreationis¹⁴ etiam hyeme, nisi multa pluvia aut
 lutum impedit, eant fratres ad Monostor (ita ut magistri trium in-
 feriorum classium maneant adhuc in scholis post sacrum per me-
 145 diam horam); ibique sumant prandium eadem moderatione sicut in
 collegio, nisi quod addatur unum ferculum; nec extra prandium bi-
 bant aut comedant aliquid, nisi cum licentia Superioris qui ibi fuerit.
20. Constituatur hora certa sumendo ientaculo, idque fiat stando
 et in silentio, et quisque contentus sit ea portione quam dispensator
 150 ordine Superiorum dederit. Bibendi vero extra tempus servetur re-
 gula de petenda facultate a Superiori¹⁵, sine qua nulli detur potus;
 — exceptis coadiutoribus qui laborant in aestate, quibus ex licentia
 ordinaria detur potus bis aut semel. —
21. Curetur ut qui vocantur ad portam, cito eant, ne diutius in
 155 frigore detineantur ibi homines; et caveant nostri ne ducant externos
 versus culinam aut refectorium, sed in aliis partibus ambitus poterunt
 cum illis inambulare.
22. Curetur ne ita laceri vel sordidi incedant fratres, praesertim
 magistri.
- 160 23. Moneantur privatim patres ut crebrius conversentur cum
 fratribus tempore recreationis, maxime coadiutoribus, eosque iuvent
 in spiritu colloquiis spiritualibus.

Pro scholis

1. Diebus quibus habetur contio in templo, discipuli trium clas-
 165 sium superiorum adsint contioni cum uno ex praceptoribus¹⁶; re-

¹⁴⁶ quod *del.* iudicio Superioris | unum *del.* vel alterum || 152-3 ex-
 ceptis... semel *add.* *Romae* || 153 detur *del.* semel

¹³ « Vinum in mensa ponendum aqua temperabit, ubi et quantum Superiori
 videbitur » Regula secunda dispensatoris, in *Regulae S.I.* (Romae 1580) p. 112.

¹⁴ De diebus recreationi seu vacationi destinandis singulis hebdomadis
 cf. *Constit.* P. IV c. 13 § 5 et F; *Mon. Paed.* I 293-95.

¹⁵ « Ut consulatur valetudini, nemo extra consueta tempora bibat, nec ex-
 tra domum cibum sumat absque facultate Superioris » Regula 16 ex communi-
 bus, in *Regulae S.I.* (Romae 1580) p. 19.

¹⁶ Cf. *Constit.* P. IV c. 16 § 1; *Mon. Paed.* I 309.

liqui sub idem tempus contineantur in classe, quibus explicetur catechismus iuxta ipsorum captum. Audito autem pulsu campanae ad finem contionis, convenient in templum ut cum aliis intersint sacro cantato.

2. Si fieri potest, constituantur duo ex discipulis fideliores et matuiores [52r] qui colligant pecuniam ad coemenda ligna pro fornaci-
bus et similiter current illa emi. 170

— Ad 2.m Imo collegium curet emi ligna et solvat ea pro scho-
is¹⁷. —

3. Discipuli omnes intersint eidem sacro, quamvis aliud audierint 175
pro ipsorum devotione.

4. Non permittatur nisi unus dies recreationis in hebdomada,
nisi duo fuerint festa, tunc enim nulla erit alia recreatio¹⁸.

— Ad 4.m Unus tantum erit dies recreationis in hebdomada;
nullus autem cum vel duo festa in hebdomada occurrent vel unum 180
die Mercurii vel Iovis. —

5. Campana pro scholis collocetur in loco, unde melius ibidem au-
diatur ne, ut saepe contingit, egrediantur praeceptrores ante praescrip-
tum tempus, aut post datum signum nimium ibidem morentur; aut
saltem aliquo alio signo moneantur magistri. 185

6. Adhibeatur diligentia ut paulatim aliquo bono modo baptizen-
tur discipuli qui non sunt baptizati¹⁹, et interim ne serviant sacro, nec
absolvantur a confessariis, sed cum accedunt ad confessionem, ab
iisdem confessariis hoc ipsum doceantur et inducantur ad baptismum
piis exhortationibus. 190

7. Ordo studiorum, a P. Magio constitutus alibi²⁰, hic servetur
donec aliud fuerit ordinatum.

173-4 Ad 2.m... scholis add. *Romae* || 179-81 Ad 4.m... Iovis add.
Romae || 189 baptizmum ms.

¹⁷ Cf. infra, doc. 96 § 7.

¹⁸ Cf. *Mon. Paed.* I 294 adn. 42.

¹⁹ Haud pauci discipulorum fuerunt filii haereticorum; cf. supra, doc. 23 § 1.
doc. 63 § 2.

²⁰ P. Maggio, cum anno 1570 provinciam Poloniae visitabat, promulgavit
in collegiis *Rationem studiorum* anno 1569 Roma ad provincias missam. In
Actis visitationis collegii pultoviensis e. gr. legitur: «Quod ad regulas studiorum
ex Urbe missas attinet, reliquis omnibus eiusmodi abrogatis, sint illae in usu»
(*Instit.* 187 189v § 4). *Rationem studiorum* anni 1569 vides in *Mon. Paed.* II
218-53.

94

P. IOANNES LELESZI S.I.
P. IOANNI B. CARMINATA VIS. PROV. POL. S.I.

Albae Iuliae, mense februario 1582

TEXTUS: *Austr. 20 299r-v*, autographum. Fol. 299v manu romana:
 «Petit unum magistrum pro Principe et aliis pueris nobilibus; et subventionem pro instituendo seminario. De coadiutore quem petit, ad P. Provinciale scribatur».

TEMPUS: Ad tempus scriptionis quod attinet, cf. introductionem doc. 92.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 220-21.

SUMMARIUM: *Petit:* 1. *Magistrum eruditum qui Principem filiosque procerum doceat.* — 2. *Institutionem seminarii pontificii in Transylvania.* — 3. *Coadiutorem temporalem.*

Memorale Reverendo Patri P. Visitatori datum Albae Iuliae a Lelesio

1. Primum omnium det operam R.tia T. apud R.P. Generalem et omnino impetrat huc Albam magistrum unum bene moratum et religiosum, in humanioribus bene versatum, qui magnatum filios procerumque regni doceat. Hoc omnino necessarium est: 1. Quia vehementer urgent me ut hic eos doceam. Imo iam ab annis duobus urserunt, etiam intercedente Principe Ill.mo defuncto¹. — 2. Quia sic melius proficeret Ill.mus Princeps noster cum sociis. — 3. Quia haec sola via est ad convertendam gentem hanc. Nunc enim qui sunt proceres haeretici, nunquam convertentur. At si filii instituantur apud nos, succedent parentibus catholici. — 4. Quia Claudiopolim mittere filios isti nolunt, sed malling potius una cum Principe filios simul educari. — 5. Quia haec eadem est mens Ser.mi Regis Poloniae ut socii adiungantur Principi. Mihi autem cum concionibus erit oneris tantam turbam erudire. — 6. Quia sic Societas maximam inhibit gratiam baronum Transylvaniae et procerum. Nec sane ulla est via expeditior ad capiendam illorum gratiam et regni totius conversionem.
2. Deinde agant etiam patres et omnino impetrant a Sua Sanktitate alumnos aliquot Claudiopolim². De hac re non afferam rationes, quas abunde Braunsperga, Olomucium, Vienna, Roma subminis-

¹ Christophorus Báthory, qui anno superiore, die 27 maii diem supremum obibat; cf. supra, doc. 59 § 1.

² De seminario pontificio Claudiopoli erigendo cf. supra, doc. 90 § 1.

trant ³. Unum hoc dico: cum huc rumore perlatum fuisse Suam Sanctitatem cogitasse de aliquot ungaris hic in studiis alendis, vehementer proceres et senatum laudasse ac commendasse mihi liberalitatem Suae Sanctitatis. Imo mirabantur amorem et favorem, cum ipsi nihil dignum tali benevolentia Sanctitatis Suae exhibuissent.

25

Tertium: de coadiutore non obliviscatur R.P. tas T., qui mihi valde necessarius est ⁴.

Inscriptio: [299v] Reverendo Patri Visitatori Lelesius; [aliquantum inferius]: Stuzzios quatuor parvos et pulchros, sed maxime pro Principe sit deauratum. Precium remittam.

30

95

P. IOANNES B. CARMINATA VIS. PROV. POL. S.I.
INFORMATIO DE ALBA IULIA ET MEMORIALE NOSTRIS
RELICTUM

Mense februario 1582

TEXTUS: *Austr.* 20 300r-01v, autographum. Fol. 301v: «Memoriale P. Visitatoris pro Alba Iulia et directione nostrorum — 1582».

TEMPUS: Ad scriptioris tempus quod attinet, cf. supra, introd. doc. 92.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* I 221-22.

Patris Visitatoris memoriale pro Alba Iulia
Recognitum a P.N. Generali anno 1582.

Alba Iulia distat Claudiopoli septem miliaribus ungaricis. Hic habitat Princeps cum suis consiliariis. Omnes habitatores fere sunt haeretici, paucissimis exceptis, et iis quidem conversis opera ⁵

1-2 Pro Alba Iulia *m. Vis.*, *cetera m. rom.*

³ In his locis exsistebant a nonnullis annis seminaria pontificia; de quibus cf. nostrum commentarium: *Die Gründung des Wiener päpstlichen Seminars und der Nuntius Giovanni Delfino (1573-1577)*, AHSI 23 (1954) 35-75; et *Die nordischen päpstlichen Seminarien und P. Possevino (1577-1587)*, AHSI 24 (1955) 33-94.

⁴ In epistula diei 10 jan. 1582 certiores fecit Patrem Generalem se coadiutorem temporalem accepisse a P. Visitatore; cf. supra, doc. 87 § 4.

nostrorum. Princeps est novennis, optimae indolis, catholicus, licet matrem habuerit haereticissimam¹; omnes eius consiliarii haeretici; medici duo itali etiam haeretici, quorum alter est Blandrata², senex fere nonagenarius, pessimus homo qui invexit arrianismum in has 10 partes. Habet tamen quatuor iuvenes catholicos sibi ministrantes. Vocatur autem puer Sigismundus, et habet in sui custodiam quingentos milites. Sunt hic ex nostris tres, duo patres et unus frater. Habent commodam habitationem, quae olim fuit domus praepositi; templum tamen non nihil distans quod olim fuit augustinianorum³; 15 cum coniuncto monasterio fere diruto, quod totum datum est Societati pro futura habitatione nostrorum, quae sane erit capacissima et commodissima. Habent nostri optima et preciosa ornamenta, olim cathedralis ecclesiae, quae iam usurpaverant haeretici. Nostri concionantur, audiunt confessiones, baptizant etc. Princeps singulis diebus 20 venit ad nostram habitationem, et ab uno ex nostris eruditur in litteris et bonis moribus, totusque dependet a nostris, sic volente Serenissimo Rege Poloniae, eius patruo. Venit ad sacrum et contionem diebus dominicis et festis, comitatus suis consi-[300v]liariis qui tamen, eo relicto, eunt ad cathedralem olim ecclesiam, audituri 25 conationem haereticam; revertuntur tamen ad eundem suo tempore, iterum comitaturi. Habent nostri trecentos florenos in singulos annos ad emenda sibi necessaria, praeter panem, vinum, ligna et quaedam alia, quae habent ex aula⁴. [301r]

Pro directione nostrorum

30 Primo. Curent nostri in communi conversatione omnes aedificare optimo vitae exemplo. Imprimis vero summam prae se ferant charitatem et humanitatem in adversarios catholicae nostrae fidei, ut sic facilius sanam veramque doctrinam persuadere eis possint.

9 qui del. ? || 10 ministrantes del. Sun[t] || 13 quae... praepositi in marg. || 16 erit del. latis[sima] || 18 ecclesiae del. abla[tae] || 29 prius Proponenda R.do Patri Generali || 30 aedificare p. corr. || 33 doctrinam del. eis

¹ Elisabeth Bocskay (+ 15 febr. 1581) «asylum et perfugium omnium haereticorum» iuxta Patrem Szántó; cf. supra, doc. 73 § 12.

² Cf. supra, *ib.* § 16.

³ Fuit dominicanorum; cf. infra, doc. 201 § 2.

⁴ Cf. relationem Patris Leleszi de rebus albanis; supra, doc. 74.

2. Observent constitutiones et regulas, quantum loci commoditas et paucitas operariorum permittit. Nec ullo modo praetermittant orationem matutinam et utrumque examen conscientiae, licet simul statis horis propter negotia persolvere ea non possint. Recitent etiam simul litanias singulis diebus. 35
3. Templum omni diligentia accomodetur decentius quoad altaria et reliqua, ut spectantibus devotionem excitet. 40
4. Fabrica non prius inchoetur quam de fundatione residentiae agatur cum Serenissimo Rege Poloniae, et consulto Provinciali.
5. Non statuatur certi aliquid circa habitationem Illustrissimi Principis in Monostor, nisi prius consulto eodem Patre.
6. P. Ioannes Lelesius in rebus magni momenti consulat P. Rectorem collegii colosvariensis, eumque de rebus suis certiorem reddat saltem bis singulis mensibus iuxta regulam 24 eorum qui in missib[us] versantur⁵. 45

96

P. IOANNES B. CARMINATA VIS. PROV. POL. S.I.
MEMORIALE PRO R.P. GENERALI S.I.

Mense februario 1582

TEXTUS: *Pol. 72 I 90r-1v*, autographum. Fol. 91v: «P. Visitatoris Poloniae memoriale pro R.P.N. Generali». P. Hoffaeus, assistens Germaniae, excerpit documentum «Responsa R.P.N. ad Memoriale P. Carminatae visitatoris Poloniae. 1581-1582». Hoc documentum invenire non potuimus, excerpta autem P. Hoffaei conservantur in cod. *Instit. 58 81v-3r* et *Monachii (München)*, BHStA, *Jesuitica 95 82v-3r*; quare nostrum documentum optime his cum excerptis P. Hoffaei compleri potest.

TEMPUS: Ad scriptio[n]is tempus quod attinet, cf. supra, introd. doc. 92. Responsa autem romana, si consideratur adnotatio, quae in codice *Congr. 95 19v*, in margine superiore habetur (exscripta supra, in doc. 62 adn. 10), scripta sunt mense maio anni 1582.

41 residentiae del. pr[ius].

⁵ «Scribent ad eum quem designaverit ille a quo missi sunt, singulis hebdomadis vel quoties ipsis fuerit constitutum» *Regulae S.I.* (Romae 1580) 179 reg. 24.

Memoriale pro Reverendo Patre Generali

... 4. Habemus in Transilvania tantum septem ungaros, quorum unus est pralyticus a paucis mensibus¹, unus iam mittitur ad noviciatum², licet fuerit biennum in Societate, cum non fuerit prius; alias 5 est professor in scholis³, quartus est procurator et minister⁴, quintus est concionator ordinarius et confessarius templi⁵; duo sunt Albae Iuliae⁶. Si possint haberi aliunde, esset valde necessarium.

5. De educillatione vini responsum est ex Urbe ad proposita collegii colosvariensis, ut fieret extra civitatem, non intra civitatem⁷.
 10 Patres illos rem ipsam non intellexisse, quia clarum est in civitate non posse fieri, habentibus his civibus privilegium quod nullus possit vendere vinum nisi ipsi. Res ergo ita habet: ter in anno, in Natali, Paschate et Pentecoste distribuuntur per iudices pagorum tria vasa vini in singulis pagis, quae tenentur accipere incolae, velint nolint, uno 15 nummo supra commune pretium pro singulis [90v] cantaris vini. Unde posset esse lucrum in venditione unius vasis quatuor, quinque, sex florenorum, secundum quod communiter venditur. Cum nostri habeant sex pagos, educillant octodecim vasa vini, possunt lucrari ultra commune pretium ad sexaginta et plures florenos. Petii, unde 20 haberet originem. Dixerunt, ex rebellione quam fecerant contra regem, ad vexandos illos⁸. Unde Siculi per rebellionem factam ita vexantur, sed ipsi solvunt quidem illud plus, sed vinum non accipiunt. Sed cum in Boemia etiam idem fiat a dominis, potest fortasse reddi ratio alia. Utcumque sit, durum mihi videtur quod quis cogatur emere 25 vinum et ultra commune pretium, nam nolentibus relinquitur vinum

3 mensibus *del.* unus *sed. sup. rest.* || 4 prius *del.* in noviciatu || 11 ha-
 bentibus *del.* istis || 12 ter in *p. corr.* || 15 pro *del.* quadra[m] | singulis
del. va[sis] || 18 prius possent

¹ G. Törös; cf. *supra*, doc. 87 § 4.

² P. Erdösi (*Sylvanus*); cf. *supra*, doc. 62 § 3 et doc. 72 § 7.

³ M. Undó; cf. *supra*, doc. 84 § 2.

⁴ M. Thomány; cf. *supra*, doc. 72 § 5.

⁵ S. Szántó; cf. *ib.* § 5.

⁶ I. Leleszi et V. Ladó; cf. *supra* doc. 87 § 4.

⁷ Responsum vide *supra*, doc. 62 § 6.

⁸ Coloni, oppressa eorum rebellione anni 1514, omnibus maioris momenti iuribus (puta libertas migrandi etc.) privati sunt, variaque onera illis imposita; Cf. ASZTALOS, *Storia* 166 et SZENTGYÖRGYI Mária, *Jobbágyterhek a XVI-XVII. századi Erdélyben* [Onera colonorum in Transylvania saeculis XVI-XVII] (Budapest 1962).

domi. Ex alia parte difficile videtur collegium privari hoc lucro, pro quo sunt rationes Patris Rectoris.

[*Inst. 58 82r*] Ad 5.m: Primo curetur omnino ne vasa educillanda multiplicentur. 2. Ne iudices seu exactores urgeant pauperes, sed ali- 30 quid remittant de pretio, vel saltem expectent plus temporis solutio- nem. Qua de re poterit inter collegium et exactores conveniri, ut ita fiat etiamsi aliquam iacturam faciat. Tempus deinde ostendet, quid amplius fieri possit.

6. Accipiunt etiam nostri, tamquam domini pagorum, mulcas pecuniarias pro adulteris, quando non sunt digni morte, et pro qui- 35 busdam aliis transgressoribus. Hoc sit dictum ut Reverendus Pater Generalis sciat omnia nostra.

[*Inst. 58*] Ad 6.m: Quamdiu [82v] nostri iurisdictionem pagorum retinent, eam per iudicem saecularem exerceant. Mulctae vero exi- 40 gendae erunt, ne rei impuniti maneant; sed tamen illae in usus pios et pauperes pagi frequentius erogentur, et aliquando etiam in con- sanguineos reorum.

7. Hic et in tota Polonia discipuli tenentur solvere singuli ali- 45 quot grossos pro coemendis lignis ad fornaces scholarum et forte pro sumptu qui fit in exhibitione tragoediarum etc. Non dubito esse grave parentibus, et forte etiam non usque adeo convenit nostro Instituto ⁹. Non esset fortasse abs re si Superiores vel ex redditibus collegiorum, vel aliunde ex eleemosynis curarent pecuniam. Com- pertum est inter alia quod quidam ex discipulis cum non potuisset persolvere suos grossos, aliquot dies abfuit a scholis; tandem cum 50 habuisset medium partem, inclusam in schedula misit [91r] ad magistrum excusans se et rogans, si posset comparere in eius conspectu, cum non persolvisset quod debebat.

[*Inst. 58*] Ad 7.m: *Sicut responsum est ad Superiorum Germaniam*¹⁰ ne contribuant discipuli nostri pro lignis emendis. Pro exhibitione ve- 55 ro tragaediarum, curandum erit ut expensae fiant ab aliquo maecenate et in universum sumptus fiant moderati. Nec scopae aut virgae eman- tur expensis discipulorum et exigantur ad aedificationem, et videat Provincialis, quid a quo petendum sit.

⁴⁸ curarent *del.* illam, *sup.* taleni

⁹ Repugnare enim videtur gratuitati ministerii docendi, quod in Constitutionibus declaratur; cf. *Mon. Paed.* I 305 307 § 4 et passim; et FARRELLI, *The Jesuit Code...* 436-40.

¹⁰ Responsum provinciae Germaniae superioris datum videre est in codice *Inst. 58 9r-v.*

- 60 8. Cum cantandum sit in nostra ecclesia¹¹, et pueri nondum dicerint canere, unde sequitur male divina officia exerceri, visum est necessarium ut aliquod tempus praescriberetur, in quo illi per nos-tros exercentur in cantu, donec scirent. Sicque concessum est ut in die recreationis aliqui in scholis separatim instruerentur.
- 65 [Inst. 58] Ad 8.m: Poterit tolerari quod hactenus concessum est. Curandum tamen erit ut aliquis ex provectioribus scholaribus ita instruatur ut alios canere doceat. [83r]
- 70 9. Fiunt processiones per ambitum intra collegium, comitantibus saecularibus maribus et faeminiis circumeundo ante portam reectorii et culinae. Vere si bulla Gregorii 13 de non intromittendis mulieribus intra claustra monasterii¹² hic esset publicata, hoc non posset fieri. Dicunt Viennae fieri, et quod in templo commode fieri non possunt. Forte non expedit.
- 75 [Inst. 58] Ad 9.m: Fiant processiones tantum in templo; vel, si velint, in cemiterio, vel ambitu circa ecclesiam, non in claustro (claudiopolitano).

97

PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECR.
IOANNI FRANCISCO BONOMI NUNT. AP. IMP.

Romae 10 martii 1582

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 12 116r-7r, regestum.

SUMMARIUM: 1. *De episcopis nominandis.* — 2. *De collegio in Hungaria instituendo.*

... 1. È piaciuto a Nostro Signore la risolutione finalmente presa da S. Maestà di provedere a le chiese vacanti d'Ungaria di vescovi¹, et al'arcivescovato di Strigonia d'un amministratore, essendo questo manco male, che lasciar quella chiesa più longamente senza custode;

⁶⁴ instruerentur *del.* ? || ⁶⁸ collegium *p. corr.* || ⁶⁹ circumiendo
ms. || ⁷⁰ non *del.* intrando || ⁷² possunt *del.* Ego iudico.

¹¹ Cf. supra, doc. 62 § 4.

¹² Constitutionem apostolicam *Ubi gratiae* (13 iunii 1575) vide in *Magnum Bullarium Romanum* II (Lugduni 1655) 393.

¹ Cf. epistulam Nuntii diei 13 febr. 1582 (supra, doc. 89) ad quam Cardinalis hoc documento dabat responsum.

et però si starà aspettando la nominatione de le persone che la M.tà 5
Sua farà per dar compimento al'espeditione... [116r]...

2. S. S.tà ha sentito anco molto piacere de la buona intentione
del Vescovo d'Agria² et altri per eriger un collegio di giesuiti in quel
regno, et sen'è parlato al P. Generale; il quale se ben mette molta
difficoltà per carestia d'huomini, tuttavia, per l'instanza che si è fat- 10
ta, ha detto che vederà [116v] di darci satisfazione. La maggior dif-
ficultà è che non ha persona dela natione ungara da poterci mandare;
ma io l'ho levata con dire che per hora mandi o italiano o tedesco o
d'altra natione purché il collegio in ogni modo si faccia...

98

P. CLAUDIUS ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

P. IACOBO WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I.

Roma 14 martii 1582 — Claudiopolim

TEXTUS: 1. *Instit. 58* 67v-8r n. 158, apographum coaevum. — 2. Romae,
Arch. di Stato, ms. 328 21 apographum coaevum. Verba quae parenthesi
clauduntur, sunt a P. Hoffaeo adiuncta.

SUMMARIUM: *Cur non expediat ut rector collegii claudiopolitani intersit
regni comitiis.*

1582 14 martii. — Rectori claudiopolitano.

Quod quaerebat, an comitiis interesse deberet iure abbatiae¹,
aliud dicere non possum, quam vere Principis pueri (9 aut 10 anno-
rum) responsum minime mihi puerile visum esse (Rectori interesse
cupienti responderat, nobis indecens et invidiosum fore) sed ple- 5
num prudentiae et sapientiae. Nam praeterquam quod id est dignita-
tis, quam nostra professio penitus refugit, praeter etiam invidiam et

¹¹ vederà *del.* quel che si possa fare, et la farà poi effettualmente ||
11-4 di darci... faccia *in marg. sup. alia m.*

⁴ Rector *t1 et t2*

² Stephanus Radéczi, episcopus agriensis 1573-86; supra, doc. 89 adn. 4.

¹ Quaestionem prosuerat P. Wujek in epistula diei 21 sept. 1581; quam vi-
desis supra, doc. 77.

clamores quos ea de causa ipsimet in nos concitaremus, est etiam animadvertisendum [68r] alia multa in iis comitiis tractari et iudicari,
 10 ad quae nos adhiberi non licet; quin etiam, si in partem eius consultationis veniremus, non posse recusare quominus etiam munera quae ibi distribuuntur atque etiam contributionem pecuniariam, si quam interdum fieri contingat, subeamus. Denique nostri instituti est non in sublimitate et splendore, sed in omni humilitate, paupertate et patientia iniuriarum et incommodorum et ipsius crucis divinum honorem propagare. Neque R. am V. movere debet ut in iis comitiis respondeat obtrectatoribus nostris [hic erat scopus Rectoris]; satis enim nos defendet ipsa aequitas ac veritas et Regis authoritas, ac in primis Dei Domini providentia ac benignitas...

99

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Posnania 8 maii 1582 — Romam

TEXTUS: *Germ. 160 55r-8v, autographum.*

SUMMARIUM: 1. *Congregatio B.M.V. Claudiopoli recente erecta prospere procedit. P. Törös ad thermas varadinenses ivit. — 2. Rex Poloniae Albae Iuliae collegium instituere desiderat.*

... [56r] 1. Ex Claudiopoli nil mali audio, sed eundem cursum te-
 nent omnia, in quo reliquimus. Congregationem¹ una die erectam
 scribunt augeri ac proficere; P. Georgium Torres², qui paralyticus
 erat, ivisse ad varadienses thermas, aliquidque inde fructus sibi
 5 constare...

[57r]... 2. Addo et illud, Regem cogitare de altero loco erigendo
 nobis Albae Iuliae stato et certo³ tum propter aulam illam ibi de-

11 quin minus t2 | munera t2] onera tr || 16 iis om. t2

¹ Congregationes B. Mariae V. inter scholares instituebantur ad perfectio-
 nem eorum spiritualem magis fovendam; de historia congregationum maria-
 narum cf. VILLARET, *Les congrégations mariales* I (1540-1773) Paris 1947, et
Mon. Paed. II et III passim.

² G. Törös; cf. supra, doc. 87 § 4.

³ De collegio Albae Iuliae erigendo cf. supra, doc. 59 § 3, doc. 65, doc. 73
 § 7 et doc. 74 § 6.

gentem, tum ut nobilitas primariorum senatorum, qui suos liberos Claudiopolim non mittent ad scholas, ibi in una vel altera schola instruatur⁴. Atque huiusmodi conceptus sunt ex illis, de quibus se- 10 renissimus Rex (ut scribit P. tas V.)⁵ visus est conqueri, quia P. Vi- sitator omnia vellet ad normam Constitutionum exaequare. Nam que- madmodum praeter Constitutiones nostras cogimur illic ob necessi- tatem omnia parochialia munia exercere, ita praeter formulam ac- 15 ceptandorum collegiorum⁶ opus forte fuerit, aliquod minus admit- tere, quod residentiarum sapiat, cum uno tamen vel altero magistro. Hoc enim iam peti ab omnibus dicebat P. Lelesius, qui Albae Prin- cipem curat⁷. Et iam monasterium amplum dirutum quidem, sed quod fabricare volunt, cum templo satis commodo, quod iam eru- 20 deratum et instauratum servit concionibus et sacris nostrorum. Ad quae ducere (stomachabundi licet) Principem coguntur senatores illi sui arriani et trinitarii. Haec quia mihi relata sunt, cum ibi essem, eadem ratione narro P. ti V., ut tempestive sciam, quid respondendum Regi de hoc me alloquenti, cum primum [57v] illum videro...

100

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Vienna 15 maii 1582 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 104 122r-3v, originale.

SCRIPTOR: FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel III* 205.

SUMMARIUM: *Quid in negocio collegii in Hungaria erigendi iam actum et quid adhuc agendum sit.*

... Mercordì¹ fui dallo Imperatore et fra l'altre cose diedi conto a S. M.tà del mio viaggio di Sabaria² et del ragionamento col Vescovo

⁴ Cf. supra, doc. 94 § 1.

⁵ Epistula Patris Generalis desideratur; cf. *Introd. gen.* c. 6.

⁶ Intelligenda est *Formula acceptandorum collegiorum* a P. Laínez confecta et anno 1565 a congregazione generali II confirmata; vide *Mon. Paed.* III 11-14.

⁷ Cf. supra, doc. 94 § 1.

¹ Die 9 maii.

² Szombathely.

di Giavarino³ sopra il collegio da farsi in Ungaria perché in ogni modo si concludesse avanti che partissimo⁴. Mostrò S. M.tà gran desiderio che si mandassero a Roma quanto prima tutte le spedizioni di questi novi vescovi⁵, et che si pigliasse ancho risolutione sopra detto collegio; per la quale disegno questa settimana, ricevute le lettere di Roma, et non mi occorrendo impedimento di rilievo, transferirmi sin a Ternavia⁶, et da quella via visiterò anchora un altro monasterio di questi frati di S. Paolo primo heremita⁷. La maggior difficoltà che hora mi resti, poiché le spedizioni de vescovi saranno in ordine, et ancho sono superate le difficoltà mosse dallo Administratore Strigoniense⁸, parmi che sia per conto del collegio et dalla parte de padri giesuiti, a quali non è mai venuto ordine alcuno di Roma⁹, essendo già la chiesa apparecchiata commodissima et l'entrata conveniente che sarà di 1500 fiorini l'anno et un bellissimo sito da fabricare; alla

³ Georgius Draskovics, episcopus iaurinensis (1578-87); cf. GULIK-EUREL III 232.

⁴ Augustam Vindelicorum ad comitia imperialia celebranda; cf. PASTOR, *Geschichte* IX 585-94.

⁵ Cf. supra, doc. 97 § 1.

⁶ Nuntius mense februario huius anni iam visitavit Tyrnaviam; de quo itinere inter alia haec Cardinali Secretario referebat: «Essendo io partito di Posonio il sabato avanti la Quinquagesima [24 febr.] me n'andai a Ternavio, dove risiede la cathedrale di Strigonia. Ivi fui ricevuto con grandissima amorevolezza et honore da quel capitolo, et specialmente dal Vescovo Quinqueclesiense, che mi alloggiò in casa sua. Mi vi fermai tutta la dominica e visitai la chiesa dove si disegna instituire il collegio de Giesuiti» Ex ep. diei 6 martii 1582; in *Nunz. di Germ.* 104 74r.

⁷ De visitatione ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli, Nuntius die 22 martii 1582 ad Episcopum neostadiensem scribebat: Imperator «multum se cupere ostendit ut aliqua per me Generali ordinis Praeposito ratio praestitueretur, qua rectius quam hactenus illius religionis bona ac monasteria administrarentur; quae sane iam videntur proxime ad interitum declinare ac labi» BRAUNSBURGER VIII 82 adn. 2.

⁸ Nicolaus Telegdi (1535-1586) episcopus quiqueecclesiensis, qui prius ut vicarius generalis, dein ut administrator ap. archidioecesim strigoniensem ab 1573 vacantem regebat; cf. de eo MAH I 11* et passim.

⁹ Primum die 24 apr. 1582 Provincialis Austriae Patri Generali de collegio in Hungaria constituendo haec scribebat: «Episcopus Vercellensis, modernus ad Caesarem Nuntius apostolicus multum cum C. S. Maiestate et cum episcopis quibusdam Hungariae laborat ut Possoni vel Tirnaviae collegium erigatur, sicut et in Cremsensi Austriae civitate. Sed de his alias certiora scribere potero» *Germ.* 160 51v. Quod epistula diei 5 iunii fecit; quam videsis infra, doc. 105.

qual fabrica anchora spero di poter sovvenire dei 1500 fiorini di contributioni. Io farò quello che potrò et saprò, et poi lasciarò del resto la cura a Dio, della cui causa [122v] si tratta¹⁰...

101

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Vienna 22 maii 1582 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 104 124r-5v, originale.

SUMMARIUM: 1. *Visitavit Ternaviam, ubi de collegio ibi fundando egit.*
— 2. *Episcopi hungari queruntur propter monasterium S. Stephani Romae in Monte Coelio ab hungaris ablatum.*

1. Sono stato, come scrissi con le passate mie¹, a visitare quel monasterio de frati di San Paolo, et poi di là mi son transferito fin a Ternavia, dove si trovano alcuni de prelati di Ungaria per deliberare in ogni modo di questo benedetto collegio; et spero che havremo più della entrata che io scrissi di 1500 fiorini l'anno; purché i padri vogliano attendervi et lasciarsi un pò governare, dove è si grande et miserabile bisogno²... 5

¹⁰ Ad collegium in Hungaria erendum quod attinet, Cardinalis Secretarius haec respondebat: « Circa il collegio dei Giesuiti da farsi in Ungaria, si farà in ogni modo col Generale che proveda; et in tanto V. S. terrà viva la prattica, né si maravigli de la tardanza, perché sono ricercati per tanti luoghi che non possono facilmente satisfar a tutti, massime in quei paesi di Germania per rispetto della lingua » Ex ep. diei 9 iunii 1582; in *Nunz. di Germ.* 12 128r.

¹ Videsis supra, doc. 100.

² De difficultatibus quae, ut negotium tempestive solveretur, obstabant, iterum iterumque sermo recurrit in litteris Nuntii: « Quanto al collegio anchora de padri Gesuiti, S. Maestà et tutti i vescovi stanno fermi nel proposito, ma senza dubio vi correrà un poco di tempo, si come venendo alcuni de padri quando gli chiamai in Possonio, senza che essi ancora accettassero il collegio [98v] assolutamente, si spediva facilmente tutto in un tratto per parte dell'Imperatore et degli vescovi, ma bisogna haver patientza et contentarsi di quello che si può, non si potendo mai fare alcuna cosa presto in queste parti » Ex ep. diei 3 apr. 1582; in *Nunz. di Germ.* 104 98r-v. Et in ep. diei 27 maii 1582: « Il collegio non è stato possibile che si concluda hora poiché dalla parte dei [128v]

2. Mi hanno poi fatta una querela, se ben modestamente, la quale mi fu ancho fatta da Monsignor eletto Colocense³ quando fui a S-
 10 baria, del loco di San Stephano Rotondo⁴, tolto costì da S.S.tà a questi frati ungari di San Paolo, et mi hanno [124v] pregato appresso che io voglia procurarne la restituzione per honore non tanto di questi frati, quanto del regno tutto di Ungaria. So se ben non ero più che tanto informato di questo negocio, ho risposto che, oltre l'occasione
 15 d'alcuni frati che erano in quel loco vissuti scandalosamente, N.S.re havea havuto animo di erigere ivi un seminario per la natione ungara, con che si havesse potuto aiutare meglio in spirituale quella provincia et natione che non facevano i frati. A che essi replicorno che a loro non è mai stato scritto né detta parola in nome di S.B.ne che mandino
 20 alcuni giovani costà, et che se pure vorrà S.S.tà fare in ogni modo tal collegio, procureranno di mandarvi giovani atti a far riuscita. Se ben riceveriano a maggior gratia non tanto per loro, quanto per li laici et spetialmente heretici che di ciò mormorano molto apertamente che la chiesa di San Stephano fusse nel primo grado restituita. Supplico
 25 per tanto V.S.Ill.ma che si degni rispondermi sopra ciò, qual sia la mente di N.S.re, di maniera che si possa dare alcuna sodisfattione a questi prelati, fra quali ne son de boni; e spero con l'aiuto di Dio che si possa fare del bene assai in quel regno, et fra gli altri è il Drascovisio eletto colocense, del quale ho altre volte scritto, essere il meglio di
 30 questi paesi⁵...

padri non è chi consenta di accettarlo, et ancho per la chiesa di certe monache che durano fatica a contentarsi di uscir di casa, è convenuto differire la rissolutione, però si puotrà procurarla in Augusta » *Ib. 128r-v*. Et die 28 iunii Augusta Vindelicorum haec Patri Canisio referebat: « Collegium hungaricum nunc pau- lisper dormit, culpaque fortasse vestrae potius Societatis patrum quam aliorum. Sed excitabitur, spero, atque omnino ad optatum exitum, Deo favente, perducetur » BRAUNSBURGER VIII 91. Demum ad Card. Secr. die 30 iunii 1582: « Ho tenuta et tengo viva la pratica del collegio di Ungaria, ma dubito che non vada hora tanto a lungo che non pigli del rancido » *Nunz. di Germ. 104* 172v.

³ Georgius Draskovics, episcopus colocensis; cf. supra, doc. 100 adn. 3.

⁴ Coenobium fratrum S. Pauli primi eremitarum, Romae in Coelio Monte apud ecclesiam S. Stephani Rotundi, anno 1579 paucis monachis expulsis, datum est a Summo Pontifice Collegio Hungarico recenter erecto; cf. MAH I doc. 344; vide epistolam G. Draskovics die 8 martii 1579 Nuntio apud Imperatorem datam qua petebat ne coenobium a fratribus auferretur; MAH I 804-07.

⁵ Responsum Cardinalis Secretarii videsis infra, doc. 106.

102

P. CLAUDIUS ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

P. PHILIPPO FILIPPI S.I.¹

Roma 26 maii 1582 — Ragusam

TEXTUS: *Neap. 2 134v*, regestum.

SUMMARIUM: *De P. B. Sfondrato mente capto, Temesvario reducendo.*

... Non potrei facilmente esprimere il travaglio che mi ha data l'infermità del P. Bartolomeo², tanto più ritrovandosi in paesi così strani, ove temo che gli manchino quegli aiuti de quali desiderarei che havesse ogni abundanza in simil bisogno. Io per un pezzo pensai che la gravezza del male l'havesse tolto di sentimento, et che rallentandosi poi la forza del male, dovesse tornare a se stesso, ché così parea significassero le lettere di V.R. et del P. Simone³. Poi per lettere di un Padre Domenicano⁴, date in Temisvar, intesi con molto mio dispiacere in che si era terminata questa infermità. Onde subito scrissi in Transilvania⁵, et per due vie si mandarono le lettere, che quanto prima mandassero a pigliare il P. Bartolomeo, et di lui havessero ogni cura, conforme al debito della carità. Ultimamente, et pochi giorni sono, hebbi una di V.R. del primo di genaro⁶, la quale mi ha accresciuto il dolore intendendo la disgratia occorsa a quelli tre poveri mercanti che andavano in aiuto suo. Potrà V.R., occorrendole com-

15

¹ Philippus Filippi (1543-1597), italus, natus in Calabria anno 1543, Societatem ingressus est Romae anno 1563; cf. SCADUTO, *Catalogo...* 57.

² P. Sfondrato anno 1580 datus est comes itineris Visitatoris apostolici in partibus turcarum (cf. supra, doc. 18 § 7) cum quo ad Transylvaniam usque pervenit. At visitator ineunte anno 1582 Temesvarii diem supremum obiit, P. Sfondrato autem paulo postea in gravem phrenesiae morbum incidit. P. Filippi epistula diei 9 maii 1582 Patrem Generalem de hoc certiorem reddidisse videtur.

³ Simon Bonicci, melitensis, natus anno 1558, ingressus Societatem anno 1577 (cf. *Rom. 53 85v*), qui socius Patris Filippi Ragusae ministeriis apostolicis operam navabat. Obiit 25 sept. 1589 Maceratae (*Hist. Soc. 42 9r*).

⁴ Fr. Dominicus Giorgi (Durdević) OP; cuius epistula ad P. Generalem desideratur; sed exstat F. Dominici epistula diei 27 iulii 1582 ad P. Wujek, rectorem collegii claudiopolitani; cf. infra, doc. 111.

⁵ Die 21 apr. 1582 data est haec epistula ad P. Wujek; quae tamen desideratur; cf. infra, doc. 108.

⁶ Quae epistula similiter nos latet.

modità di chi passi in Transilvania, far intendere di nuovo per parte mia al P. Rettore di Colosvar, che lo mandi a pigliare, se ben tengo per fermo che non haveranno mancato di fare il debito loro. Desidero che V. R. mi tenga avisata di lui quando ne saprà qualche altra cosa⁷,
 20 perché non posso fare di non starne con molto pensiero ⁸...

103

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Varsovia 27 maii 1582 — Romam

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 93 379r-86v (*prius* 57-71 478-85), autographum. — 2. *Nunz. di Pol.* 15/A 248r-54 (*prius* 249-55), apographum coaevum. — 3. *Opp. NN* 329 69r-v, apographum coaevum.

EDITIONES: VERESS, *Epidotiae I* 223-25. — *Mon. Pol. Vat.* V 352-60.

SUMMARIUM: 1. *Quid cum Rege Poloniae de seminario in Transylvania erigendo et — 2. de episcopatu ibidem restaurando egerit.*

1. Dapoi che di Vilna scrissi a V.S.Ill.ma¹, mi sopragiunsero le sue delli 17 di febraio², havendo elle fatto il giro di Riga in Livonia. Con quelle io hebbi occasione di consolare et animare a migliori cose il Re di Polonia, facendogli parte della speranza del seminario per
 5 Transilvania et del vescovato per l'istessa provincia, et del tempe-

⁷ Quod non solum P. Filippi, sed etiam P. Bonicci, eius socius praestitit; cognoscuntui enim responsa Patris Generalis his patribus data. En Patri Filippi: « Quanto mi sia stato caro l'aviso che mi dà del P. Bartolomeo, il travaglio d'animo che io n'hebbi per rispetto suo, come alcune volte ho scritto a V. R., glielo può mostrare; però ne ringratio molto Dio N. S. » (Ex ep. diei 25 aug. 1582; *Neap.* 2 149r); et eodem die Patri Bonicci: « Del P. Bartolomeo mi son consolato grandemente, et credo sia stato meglio per lui ritirarsi in Transilvania, luogo più vicino che pigliare così lungo viaggio di tornare costì, perché in questa sua convalescenza havrebbe troppo patito. Non si lascierà di raccomandarlo di nuovo a quelli padri » *Neap.* 2 149v.

⁸ Fere eadem repetebat P. Generalis in epistula diei 7 iulii 1582 ad P. Filippi; cf. *Ven.* 2 89v-90r.

¹ Die 10 maii 1582; vide in *Mon. Pol. Vat.* V 335-36.

² Vide supra, doc. 90.

ramento il quale S.B.ne haveva pensato di dare al modo usato dal Commissario de Cisterciensi³. Restò parimente S.M.tà molto edificata udendo lo studio di S.S.tà in haver così caldamente fatto raccomandar a Dio Signor nostro il negotio della pacificatione. Et io con ogni humiltà a S.S.tà bascio i piedi, et a V.S.Ill.ma resto con perpetuo 10 oblico della particolare memoria che si hebbe di me nelle dette orationi. Iddio Signore nostro retribuisca. Amen.

Quanto poi al seminario⁴, la conclusione fu che S.M.tà non poteva ritener né maggiore consolatione né maggiore speranza per ristorar in breve tutta la Transilvania et per far penetrare più oltre la 15 religione catolica di questa opra. Et per due o tre volte mi asseverò che quanto darebbe S.S.tà, altrettanto darebbe egli per sua parte, accioché due seminarii ad un tempo si erigessero, l'uno dei nobili, l'altro de persone comuni. Et di qualunque di loro S.B.ne volesse esser nominato benefattore, S.M.tà piglierebbe cura dell'altro. Et 20 quanto ad aspettare più lungo tempo, il Re non giudicava che si tardasse, poiché apunto allo stabili-[379v]mento della religione in quelle contrade nissuno più breve o più efficace et facile mezo era di questo. Et allo spianare le difficoltà per insinuar un vescovo di Transilvania, i detti seminarii sarebbono di molto momento coll'allettamento per 25 via di questo beneficio di quei nobili et plebei, ché altrimenti penserebbono che co'l formar un vescovo, si rientrasse a voler spogliargli dei beni di Chiesa che posseggono.

2. Quanto al vescovo, si discorse molto et del tempo opportuno et dell'entrate per applicarglisi, conforme a quel che N.S.re haveva 30 fatto scrivere, et della persona, la quale havrebbe a nominarsi⁵. Il tempo pareva non esser maturo prima di detti seminarii; l'entrate, come quelle del vescovato di Transilvania, nei comitii publici sono state smembrate et partite fra molti et molti. Pare a S.M.tà che sarebbe difficilissimo il pur muoverne parola. Ma fra tanto si mostra 35 pronta a dare una terra che è libera nelle sue mani, nominata Egned⁶, vicina due leghe a Claudiopoli, dove i seminarii doveranno erigersi, con quattro o cinque mila fiorini di rendita in questo principio.

25 i corr. ex il

³ De quo cf. *Mon. Pol. Vat.* V 227.

⁴ De seminario pontificio in Transylvania erigendo cf. supra, doc. 90 § 1 et doc. 94 § 2.

⁵ De episcopo in Transylvania creando cf. MAH I 24*-25*, et POSSEVINO, *Transilvania* lib. V c. 7: Provvisione di vescovo in Transilvania necessario mezzo alla restituzione et conservatione della religione cattolica p. 191-95.

⁶ Nagyenyed (Aiud); cf. *ib.* p. 192.

La quale somma rispetto all'abbondanza del paese, non sarebbe af-
 40 fatto poca, potendosi coll'esemplarità del vescovo et coll'aumento
 de catolici disporre a maggiore somma.

Quanto alla persona, mostrò di sentire tanta difficoltà, che ra-
 gionando di due soli sacerdoti catolici, i quali erano in Transilvania,
 et non parendogli, quantunque buoni et di qualche dottrina, potere
 45 empiere quel luogo et rispondere all'importanza del grado. Finalmente
 disse che di questo lascierebbe la cura totalmente a S.B.ne [380r] la quale desse o unghero o spagnuolo o di qualsivoglia altra natione
 che fosse idoneo, et che si ricorda di haver veduto l'ultimo vescovo di
 Transilvania, che non era né transilvano, né unghero, ma dalmata⁷,
 50 il quale parlava malamente quella lingua, et nondimeno sodisfaceva,
 et in una legatione al Re di Francia riuscì assai. Poi piegò il suo ra-
 gionamento a proporre alcuni della Compagnia di qualsivoglia natio-
 ne, dalla quale opinione subito si rimosse con mostrargli che con ef-
 fetti reali i nostri più servono a vescovi seguendo il suo instituto,
 55 vedendosi con manifesta prova dal principio della Compagnia fino a
 questa hora, che essa con suoi piedi camina in ogni cosa più sicura-
 mente et più oltre di quel che si farebbe con dignità; le quali violen-
 terebbono le menti ancora dei migliori a divertir i pensieri ad altro
 fine che al proprio dell'instituto nostro; essendosi veduto dall'una
 60 parte che anco nell'Indie, dove pareva che la necessità spingesse
 Giulio III a mandar alcuni vescovi dei nostri⁸, mai per quella strada
 le cose non erano riuscite, ma sì bene pei collegi et simplicità votata a
 Dio; dall'altra che qualsivoglia buono sacerdote sciolto si promovesse
 65 a quel grado, non essendo dei nostri, haverebbe, se bene non fosse
 stato grande teologo, havuto notabile aiuto dal collegio nostro et de
 seminarii futuri. Il Re dunque, come pieno di giudizio, approbò
 il medesimo. Et proponendogli il S. Stanislao Rescio⁹ pollacco,

44 *prius* puotere.

⁷ Ioannes Statilio, patria Traguriensis, episcopus Transylvaniae ab anno 1539; cf. GULIK-EUBEL III 113.

⁸ Episcopi de Societate, quos P. Possevino ante oculos habebat, sunt Ioannes Nunes Barreto (c. 1510-1562), patriarcha Aethiopae, dein Andreas de Oviedo (c. 1518-1577), episcopus coadiutor patriarchae datus, et Melchior Carneiro, patriarcha Aethiopae; de quibus cf. Sebastiam GONÇALVES S. I., *Historia dos religiosos da Comp. de Jesus II* (Atlantida-Coimbra 1960) 213-97; F. RODRIGUES, *Historia I-2* 558-64 568-84; TACCHI VENTURI, *Storia II-2* 559-64.

⁹ Stanislaus Reszka (Rescius) 1543-1603, canonicus varniensis, secretarius cardinalis Hosii; cf. ESTREICHER, *Bibliografia Polska XXVI* 266-70 et *Encyklopedia Powszechna XXII* (Warszawa 1866) 87-89.

sigillatore della Penitentieria, per persona di rare qualità, di molte lingue, et fra l'altre della germanica, la quale anco in Ungheria per molti germani è necessaria, et che per questa [380v] via S.M.tà si concilierebbe anco gli animi di questo regno, et faciliterebbe la disposizione che i pollacchi admettessero anco altri idonei nei loro vescovati; il che non facendosi, il Re mi haveva prima mostrato i gravi inconvenienti che ne ridundavano. S.M.tà, con molta speranza che haveva conceputo da questo rationamento della persona del S. Rescio, ritrovava solo difficile il modo di introdurlo, stante che tutti quei senatori erano giovini heretici, il Principe di Transilvania giovine, et il dubbio dell'alteratione del popolo assai probabile. Ma dicendogli che andando il detto S. Rescio sotto pretesto di fundar il seminario di S.S.tà in Transilvania, darebbe colla presenza et bontà tale saggio, oltre il presente beneficio di aiutar i figlioli dei nobili, che si apprirebbono i cori a disiderarlo et admetterlo, parve a S.M.tà che questo in ogni modo si dovrebbe tentare, et mi commise che io lo proponessi per V.S.Ill.ma a N. S.re; a cui egli parimente con una particolare lettera ne tocca alcuna cosa... 85

104
IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
MEMORIALE
PRO COLLEGIO PATRUM SOCIETATIS IESU
TYRNAVIAE INSTITUENDO

[Mense maio 1582]

Introductio

Auctorem huius documenti esse nuntium apostolicum, deducitur ex nota a P. Blyssem, praep. prov. Austr. exarata (cf. infra, **TEXTUS**); dein ex epistulis eiusdem nuntii, praesertim ex eis quas die 15 et 22 maii (cf. supra, doc. 100 et 101) ad Card. Secr. dedit. Ex his duabus epistulis etiam id appareat, illum Trynaviam visitasse inter 15 et 22 maii. Ideo documento nostro mensem assignavimus maium, eo vel magis quia P. Blyssem illud una cum epistula, die 5 iunii ad P. Generalem data, Romam transmisisse constat (cf. doc. 105).

TEXTUS: *Germ. 160 315r-6v*, exemplum coaevum. In fol. 316v haec nota P. is Blyssem conspicitur: «Pro collegio Societatis Iesu Tyrnaviae instituendo haec iniri potest ratio iuxta sententiam reverendissimi domini Episcopi Vercellensis, nuntii apostolici».

*Pro collegio Patrum Societatis Iesu Tyrnaviae instituendo
haec iniri potest ratio*

- Primo, ut ecclesia Sancti Ioannis Baptistae¹ monialium Ordinis Dominicanii Tyrnaviae fundata, quae situ est amplissima, patribus Societatis Iesu designetur. Moniales autem, quae hactenus in illo claustro fuerunt, ad claustrum monialium Beatissimae Virginis Mariae ibidem Tyrnaviae fundatum, illae vero Posonium, cum eius sint ordinis cum posoniensibus, transferantur.
- Secundo: Pro sustentatione collegii annui census et proventus assignabuntur infrascripti, videlicet:
Abbatia Zeplak ² in comitatu abawjwariensi, ex
qua annuatim percipiuntur minimum
Item ex fundatione seminarii strigoniensis ³
Item fructus seu interesse ex pecunia trium mil-	talleri 600
lium florenorum olim Andreeae Mindzenty ⁴ , quae in do-	talleri 500
mo austriaca viennensi, Lanthaus vocata, posita est,
cuius interesse ad pios usus destinatum facit	
Item decimae decimarum ex districtibus Cherte ⁵ et
Wyhel ⁶ , quae quotannis in vino et frumento possunt	talleros 180
ascendere ad	talleros [?] ⁷
[315v] Praeterea postquam sua Maiestas Caesarea de am-	
priori beneficio reverendissimo domino Episcopo Sco-	
piensi ⁸ suffraganeo strigoniensi, providere dignabitur,	
proventus capellae sancti Ladislai regis, quam ipse do-	
minus Scopiensis tenet Posonii in curia archiepiscopali	
fundatae ⁹ , applicabuntur ipsis collegio patrum iesuitarum.	
Cuius capellae certi proventus in vino ad 27	
urnas, in tritico ad 20 mutones tirnavienses, in avena,	

¹ De ecclesia S. Ioannis Bapt. cf. RUPP I., *Magyarország helyrajzi története* [Historia topographica Hungariae] I (Pest 1870) 105-7.

² Haec abbatia OSB anno 1561 a Ferdinando I data est collegio Societatis Iesu Tyrnaviae erecto; cf. MAH I 20*-21* et passim.

³ De seminario dioecesis strigoniensis ab archiepiscopo Oláh anno 1566 Tyrnaviae fundato cf. ib. p. 11*-12*.

⁴ A. Mindszenty, canonicus strigoniensis 1567-77; cf. KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok 1100-1900* 174.

⁵ Csejte (Čachtice); cf. RéVAI V 36.

⁶ Vágújhely (Novémeszto nad Vahom, Neustadt); cf. ib. XVIII 711.

⁷ Spatium ab auctore vacuum relictum.

⁸ Franciscus de Andreis ab anno 1571 episcopus titularis scopiensis (Skoplje in Albania); cf. GULIK-EUBEL III 313, et MAH I 192 adn. 8.

⁹ De capella S. Ladislai regis Posonii cf. RUPP I 79-80.

hordeo, spelta et alio bladorum genere, quae ex 18 pagis percipiuntur, similiter ad 20 mutones quotannis provenire possunt. Et quae capella non plus oneris habet, quam ter in hebdomada sacrum missae officium celebbrare, pro quo monachis posoniensibus fl. 16 solvuntur. Cuius capellae omnes proventus annuales possint computari ad 30 talleros 250 35

Ne vero seminarium strigoniense destituatur¹⁰, cuius ope ecclesia illa maxime indigit, in eam sententiam ventum est ut omnes suffraganei eiusdem ecclesiae strigoniensis, ex decreto Concilii Tridentini, quilibet pro rata sua porcione contribuat tantum, quantum iusta limitatione eorum statutum fuerit¹¹. 40

105

P. HENRICUS BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Praga 5 iunii 1582 — Romam

TEXTUS: *Germ. 160 73r-4v, autographum.*

SUMMARIUM: *Nuntius apostolicus negotium collegii in Hungaria erigendi viriliter promovit.*

[73r] ... Reverendissimus dominus Episcopus Vercellensis, ad Caesarem nuntius apostolicus¹, diu multumque tractavit cum ipso Caesare et cum quibusdam episcopis hungaricis, ut collegium Societatis erigatur Tyrnaviae, ubi ante fuerat (ut P. Magius optime novit)²; et sicut ipse narrat, videtur aliqualem consensum, licet nec 5

¹⁰ Anno 1567, post collegii tyrnaviensis dissolutionem, abbatia de Széplak data est seminario (cf. MAH I 360-61). Si ergo nunc abbatia collegio erigendo attribueretur, seminarium fundamento suo oeconomico privaretur.

¹¹ Canonem XVIII sessionis XXIII (15 iulii 1563) Concilii Tridentini de seminariis instituendis, vide sis in *Conciliorum oecumenicorum decreta* (Basiliae etc. 1962) 726-9.

¹ Ioannes Franciscus Bonomi; cf. *Introd. gen.* c. 4.

² De collegio Societatis anno 1561 Tyrnaviae erecto et anno 1567 ab ipso P. Maggio, eo tempore praeposito provinciae Austriae, dissoluto, cf. MAH I 12*-21* et passim.

dum efficacem nec confirmatum, obtinuisse³. Mitto R.P.ti V. exemplum de loco et redditibus, quibus collegium ille a Caesare fundandum desiderat⁴. Ego nihil adhuc vidi, nec quicquam affirmare possum. Forte quum redierint a comitiis [73v] imperialibus, poterit alii 10 quid fieri, si tamen expedit; quod R. Ptas V. suo tempore definiet quando, rebus melius intellectis, pleniorem informationem dare potero⁵...

106

PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECR.
IOANNI FRANCISCO BONOMI NUNT. AP. IMP.

Roma 16 iunii 1582 — Viennam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 12 129r-v, regestum.

SUMMARIUM: *Quae sunt respondenda episcopis Hungariae de monasterio S. Stephani Rotundi.*

... Quanto a la querela che è stata fatta con V.S. per causa di S. Stephano Rotondo¹, Lei ha da sapere che dove quella chiesa era prima malissimamente tenuta, et le entrate dissipate da alcuni pochi frati discoli che vi stavano, adesso è benissimo officiata, et l'entrata 5 serva per sostentatione di poveri scholari ungari, i quali stanno nel

3 prima sup. alia m. || 4 discoli in marg. alia m. || 5 scholari sup.

³ Cf. epistulam Nuntii ad Card. Secr. diei 20 febr. 1582; supra, doc. 91.

⁴ Memorale hoc videas supra, doc. 104.

⁵ Ad hanc relationem P. Generalis die 20 iulii 1582 haec respondebat: « De collegio Tirnaviae nihil adhuc nobiscum actum est, neque aliud in praesenti statuere possumus donec tractatio ulterius procedat et sciamus quid illi offerant. Sed R. V. quae et provinciam suam, et illum locum novit, nos in tempore admonebit an et operarii ad collegium novum suppeditent, et quanto cum fructu quamque commode collegium inibi futurum speret » *Austr.* I 123. — Verba Patris Generalis « nihil adhuc nobiscum actum est » difficulter intelliguntur; aperte enim contradicunt eis quae Card. Secr. die 10 martii 1582 de hac re Nuntio scribebat; cf. supra, doc. 97 § 2.

¹ Cf. epistulam Nuntii diei 22 maii 1582; supra, doc. 48 § 2.

Collegio [129v] Germanico ², talché si è fatto gran servizio a la natione et ala chiesa stessa, quale andava a male. Se quelli che ne hanno parlato a V.S., proporranno qualche buon soggetto, si riceverà volentieri, ma bisognerà saper bene le qualità et darne avviso qua, 10 inanzi che mandarli ³...

6 fatto *del.* maggior; *sup.* gran *alia m.*

² Alumni ex Hungaria oriundi, qui anno 1582 Collegium Germanicum inhabitabant, recensentur apud VERESS, *Matricula* 2-3.

³ Nuntius in epistula diei 4 iulii 1582 ad Card. Secr. scribens iterum tractat breviter quaestionem: « Circa la materia di S. Stephano Rotondo sarà necessario, al parer mio, se non si vuol tener disgustati affatto quei prelati tutti d'Ungaria, dar loro qualche sodisfattione con pigliar soggetti da lor nominati, anchorché non havessero così a pieno tutte quelle qualità che si ricercano per il Collegio Germanico » *Nunz. di Germ.* 104 174r. — Ad quod Card. Secr.: « V.S. ha da sapere, et lo potrà dire a quei prelati d'Ungaria, che nel Collegio Germanico al presente è assai buon numero di scholari ungari, talché l'entrate di S. Stephano Rotondo si spendono a beneficio di quella natione, et però hanno gran causa di starne contenti » Ex ep. diei 28 iulii 1582; *Nunz. di Germ.* 12 138r. — Et Nuntius iterum: « Quanto ai prelati ungari vedrò di acquietargli, per conto di S. Stephano Rotondo. Ma converrà anchora pigliare un paro di ungari almeno da lor nominati per questo principio; et la supplico nelle prime a darmi tal commissione » Ex ep. diei 15 aug. 1582; *Nunz. di Germ.* 104 208r. — Cui Card. Secr.: « Si darà la satisfattione che scrive, a li prelati d'Ungaria, di ricever anco un paro di quella natione nel Collegio Germanico. Il che V.S. potrà fargli sapere con avvertirli insieme a far scelta di soggetti buoni et atti a riuscire, et darne a lei informatione prima che si mandino; et V.S. saperà che adesso ne aspettiamo sei altri pur ongari da Vienna, che noi proprii havemo procurato che ci siano mandati volendo noi sempre haverne il numero di dodici » Ex ep. diei 1 sept. 1582; *Nunz. di Germ.* 12 143r. — Et demum Nuntius: « Farò sapere ai prelati di Ungaria dei due giovani che possono mandare a cestello collegio, ma non dirò già degli altri sei che si aspettano di Ungheria perché troppo si offendono che dopo l'essersi levato a quella natione il monasterio di S. Stephano per farne seminario, si ricevano giovani in esso seminario a sodisfattion di altri più che di loro » Ex ep. diei 18 sept. 1582; *Nunz. di Germ.* 104 227r.

107

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Braunsberga 26 iunii 1582 — Romam

TEXTUS: *Germ. 160 93r-5v*, autographum.

SUMMARIUM: *Rector claudiopolitanus substituendus*.

[93v]... Inclamat omnes poloni, ut P. Vangrovicium, in Transylvania sepultum, Poloniae necessarium restituamus. Inclamat et transylvani, ut alium habeant¹, quemadmodum etiam P.tas V. sibi scriptum dicebat in literis ad P. Carminatam nuper allatis². Ac rem
 5 ita se habere sentio, sicut potuit istic informasse P. Carminata. Sed quem in Transylvania ponere P.tas V. possit, non video in hac provincia. Ac si P. Marcus³, qui Viennae est, non sit ad gubernandum maturus, quod me latet, sane opus esset aliquo, ut ipsi hungari dicunt, hispano vel italo, qualis erat P. Odescalcus⁴, cui omnes afficiebantur.
 10 Polonum aut germanum vix ferre possunt. P. etiam Batholomeus Villerus⁵ in tota [94r] Hungaria, ob convictorum viennensium diutinam curam, bene notus et amatus, esset perquam idoneus. Sed non audeo de alieno corio scindere. Certe possit esse causa magna lucrandi multos hungaricos operarios illi notos...

¹ Vide querelas Patris Szántó de P. Wujek, collegii claudiopolitani rectore; supra, doc. 84 § 2. P. Szántó non videtur unicus fuisse qui ob modum gubernandi Rectoris querebatur. Hoc apparet ex his Patris Campano verbis: «In datis P. Visitatori (quas meas reputare illius iussu debeo) scriptis 14 martii continebantur criminationes claudiopolitanorum de suo Rectore, de quibus Pater ipse Visitator coram » Ex ep. diei 22 maii 1582; *Germ. 160 68r*.

² Litterae Patris Generalis ad socios provinciae Poloniae desiderantur; cf. *Introd. gen. c. 6*.

³ M. Pitačić; de quo cf. supra, doc. 67 et 69.

⁴ Cf. supra, doc. 75 § 4 et doc. 77 § 2.

⁵ B. Viller (c. 1541-1626), belga; ingr. Societatem 1558 Coloniae (*Germ. 131 258r*) praefectus convictorum et seminarii pontificii Viennae per multos annos; ab anno 1589 ad annum 1595 praepositus provinciae Austriae (*Hist. Soc. 6r 122r*); cf. DUHR I 698-99.

108

P. IACOBUS WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 29 iunii 1582 — Romam

TEXTUS: *Germ. 160 96r-7v*, autographum. In fol. 97v, ubi conspicitur superscriptio, tabellarius adnotavit: «Aperta in fallo ma non letta».

EDITIONES: VERESS, *Epistolae I* 225-26. — SYGANSKI, *Korispondencya n. 58.*

SUMMARIUM: 1. *De epistulis acceptis.* — 2. *De P. Sfondrato Temesvario abducendo.* — 3. *Dubium quoddam de matrimonii mixtis resolvendum proponit.*

Admodum Reverende in Christo Pater.

1. Binas R.tiae T. literas ¹ accepi 9 et 27 huius mensis iunii: priores 14 martii scriptas, in quibus R.P.tas T. respondebat ad quaestione illam: An nostri in comitiis adesse deberent? ² Posteriores autem 21 aprilis de P. Bartholomaeo Sfondrata Temesvaro huc ⁵ quamprimum adducendo ³. Prioribus mihi satisfactum est per omnia. Idem tamen cum R. P. Visitatore et P. Provinciali fusius contulimus, ut si ita videretur, Regis etiam voluntas circa hos cognosceretur. Verum scribo R.P. Provinciali, quid a P.te V. responsum sit, ut neque Regis voluntatem amplius requirat.

10

2. De P. Sfondrata huc adducendo iam cum mercatore quodam catholico, qui hic in nostris scholis habet filium, et Temesvaro tantum quinque milliaribus ungaricis habitat ⁴, confecimus ut quamprimum huc adducatur, modo venire velit. Neminem enim invitum turcae e suis ditionibus abduci patiuntur. Et hic quidem vix pro eo lo-

15

³ scriptas sup. || 13 prius ungaristicis

¹ Litterae Patris Generalis ad socios provinciae Poloniae datae desiderantur; cf. *Introd. gen.* c. 6.

² Quaestio haec proposita est a P. Wujek in epistula diei 21 sept. 1581; cf. supra, doc. 77 § 1.

³ Cf. supra, doc. 102.

⁴ Iuxta epistulam Fr. Dominici vocabatur M. Biagio, mercator in urbe Lugos (Lugo); cf. infra, doc. 111.

cum idoneum in collegio habebimus, quandoquidem adhuc aedificamus et accommodamus collegium. Quod etsi amplum videtur, tamen quia ad meridiem muro civitatis, ad septemtrionem templo impeditur, paucas tantum ad occidentem et pauciores ad orientem habitations habet. Non desunt et aliae difficultates, sed omnes cedere debent obedientiae et charitati. Utinam modo adduci huc queat. Et haec ad literas R.P.tis T.

3. Iam nova quaestio hic suborta est. Ministri haeretici in hac civitate omnium causarum matrimonialium cognitionem habent.
- 25 Accidit nuper, ut catholica faemina, quae maritum habet haereticum, cui cohabitare non vult, cum propter alia tum quia illam (ut ait) non sinit esse catholicam, cum patre et matre item catholicis ad nos confugerint, et se non alias pastores, quam nos agnoscere sint protestati coram ministris haereticis, ut ab illis iudicari nollent.
- 30 Quaeritur iam, an huiusmodi causarum cognitionem etiam in foro fori nostri exercere queant, cum hic nullus alius sit catholicus vel parochus vel episcopus. Scio nostris Constitutionibus id non licere⁵. Scio multas difficultates et invidias etc. hinc sequi. Sed ex altera parte pauperes catholici nullo modo videntur esse etiam in hac 35 parte deserendi, donec aliter illis provideatur. Nec catholicis rebus expedire videtur, ut minus autoritatis habeant catholici sacerdotes in hac parte in suos, quam ministri haeretici itidem in suos. Egi cum consultoribus ea de re, et visum est interim totum omittendum, cum nec potestatem habeamus, nec iurisdictionem in istos; sed R.P.tem
- 40 T. esse consulendam. Scripsi etiam R.P. Provinciali ea de re. Iam videat R.tia T. quid nobis sit faciendum. Nam ad ministros haereticos tales catholicos ad iudicia remittere indignum est, cum illi ob levissimas causas faciant divertia et permittant secunda matrimonia etc.
- 45 Res collegii et aedificia non male succedunt. Speramus etiam meliora, ubi R.P. Provincialis cum Rege de rebus nostris collocutus fuerit. Cupio R.P.tem T. bene in Domino valere ac pro nobis orare.

Claudiopoli Transsylvaniae, 29 iunii, anno Domini 1582.
Reverendae Paternitatis Tuae

indignus filius et servus in Christo
Iacobus Vagrovicius.

Inscriptio: [97v] Admodum Reverendo in Christo Patri, P. Claudio Aquavivae, praeposito generali Societatis Iesu. — Romae.

25 haereticum *del.* cum || 37 itidem *sup.*

⁵ Cf. *Constit.* P. VI c. 3 § 7; MI *Const.* III 191.

109

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
STEPHANO RADÉCZI EPISCOPO AGRIENSI¹

Augusta Vindelicorum 26 iulii 1582

TEXTUS: Vercellis, Arch. Capit., cod. «*Mons. Bonomi*», epist. 305,
conceptus.

SUMMARIUM: *Quod collegium in Hungaria fundandum parum illi cordi
sit, miratur.*

Agriensi Episcopo

Reverendissime in Christo Pater, ac perillustre Domine,
Domine amice plurimum observande.

Ex posterioribus Dom.is V. R.mae litteris², Possonii datis, non
sine molestia accepi, illam in gravem podagram incidisse; sed laetus⁵
sum non mediocriter quod ex ea convaluerit.

Quid R.mus Dominus Quinquecclesiensis³ in remotiorum [fol. v]
Ungariae partium visitatione profecerit, gratissimum mihi erit in-
telligere⁴; sed, quod de collegio nulla fiat mentio, ex eo facile coni-
cio illud Dom.i V. R.mae parum cordi esse; Domino autem Quin-
quecclesiensi multo minus, qui expresse ad me scribit⁵, fieri non posse
collegium ea, quam Ternaviae tractaveramus, ratione, cum praeser-
tim decimae illae decimatarum Cheyte et Uyhely⁶ longe sint, quam
existimabamus, tenuiores. Itaque non vehementer conqueri non pos-
sum, quod collegium mihi amplissimis verbis a Dom. V. R.ma pro-
missum, atque ab ipsa Caesarea M.te confirmatum, in ventos iam abire

5 non mediocriter *sup. alia n.* || 7 prius remotioribus || 13 Uyhely
del. multo, *sup. alia m.* longe

1 St. Radéczi, episcopus agiensis 1573-1586; cf. GULIK-EUBEL III 111.

2 Quae desiderantur.

3 Nicolaus Telegdi, episcopus quinquecclesiensis 1579-1586; cf. GULIK-
EUBEL III 298.

4 Inter epistolas Nuntii Romam missas exstat extractum quoddam ex lit-
teris Episcopi quinquecclesiensis diei 28 nov. 1582 ad Nuntium datis de Fug-
herorum ditione haereticis concionatoribus expurganda; Romae, ASV, *Nunz.
di Germ.* 104 269.

5 Quae litterae desiderantur.

6 De quibus cf. supra, doc. 104 adn. 5 et 6.

- videam. Quod si ego etiam promissis non stetero, excusatus iam esse volo. Unicam tamen, sed absolutam responsonem expectabo, prius quam circa archiepiscopi strigoniensis electionem, et administratoris
 20 constitutionem⁷ aliquid innovare contendam aut Romam prescribam. Ita enim certus sum, S.mum Dominum non levi culpae mihi adscripturum, ubi collegium non esse nunc erigendum acceperit. Atque ego equidem, ut vere dicam, non libenter eiusmodi officium praestabo, qui nequaquam soleo facile mutare sententiam.
 25 Reliquum est ut Domini V. R.mae optimam precer valetudinem, cui, etsi hac in re concordes non erimus, in reliquis tamen ero semper, ob multa illius in me humanitatis officia, ad gratificandum paratus.
 Augustae Vindelicorum VII Cal. Sextiles MDLXXXII.

110

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
 NICOLAO TELEGDI EPISCOPO QUINQUEECCLESIENSI¹

Augusta Vindelicorum 26 iulii 1582

TEXTUS: Vercellis, Arch. Capit., cod. «Mons. Bonomi», ep. 306,
 conceptus.

SUMMARIUM: *Quod tractatio de collegio in Hungaria fundando inanis evaserit, vehementer dolet.*

Quinqueecclesiensi Episcopo.

Reverendissime in Christo Pater ac perillustre Domine,
 Domine amice plurimum observande.

Binis litteris vestris, quas et XV et XX iunii mensis die ad me
 5 R.ma V. Dom. dedit², iisque nuper acceptis, paucis respondeo.
 Matrimoniale dispensationem, quam illa petiit, fuisse ab Ill.mo

16 ventos p. corr. | prius abiret || 17 videam sup. alia m. | etiam sup.
 18 sed corr. ex et || 23 prius huiusmodi.

⁷ Cf. supra, doc. 189.

¹ Cf. supra, doc. 109 adn. 3.

² Quae desiderantur.

D. Legato⁸, [fol. v] me intercedente, impetratam, cuius quidem litteras Doctor Desiderius expediri curavit, atque ad Dom. V. R.mam se missurum recepit.

Quod ad collegii institutionem spectat, doleo vehementer, totam tractationem nostram inanem atque irritam evasisse; quare si ego etiam promissa non servavero, tam de archiepiscopo Strigoniae eligendo, quam de administratore authoritate apostolica confirmando, non erit quod de me iure quispiam conqueratur. Cupio autem quam primum ex Dom.is V. R.mae et R.mi D. Agriensis litteris intelligere, si quid spei supersit eiusdem erigendi collegii; siquidem expectabo mensis spacio, nisi ea quae S.mo Domino pollicitus sum, servari posse advertero, ego etiam ut culpam in alios conferam, cum S.mo Domino et cum Ill.mo Legato, et Sacra ipsius Maiestate agam, quemadmodum pro mea legitima excusatione expedire iudicavero.

20

Valeat in Domino meique nihilominus, etiam non impetrato collegio, benevolia, ut solet, memoria, conservet. Augustae Vindelicorum, VII Cal. Sextiles MDLXXXII.

111

F. DOMINICUS GIORGI O.P.¹
P. IACOBO WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I.

Temesvario 27 iulii 1582 — Claudiopolim

TEXTUS: *Germ. 160 114r-5v*, autographum; fol. 115r manu P.is
Wujek: Accepi 6.a septembbris.

11 evasisse corr. ex fuisse || 12 prius promissis | servavero corr. ex ste-
tero || 13 confirmando corr. ex constituendo || 14 de me sup. alia m
|| 17 nisi del. promissa mea, sup. alia m. pollicitus sum || 18 advertero
del. agam | conferam p. corr || 19 agam sup. alia m. || 21 nihilominus...
collegio alia m. ad calcem add.

⁸ Ludovicus Madruzzo (c. 1530-1600), ab anno 1561 cardinalis, ab anno 1567 archiepiscopus tridentinus, anno 1582 legatus Summi Pontificis in comitiis imperialibus Augustae, ubi eum et Nuntius Bonomi comitatus est; cf. Joseph HANSEN, *Nuntiaturberichte aus Deutschland 1572-1584*; III Abt./ II B. (Berlin 1894) III Theil: Der Reichstag zu Augsburg im Jahre 1582 p. 371-572; PASTOR, *Geschichte IX* 587-94.

¹ Ipse epistolae subscripsit: Frate Domenico Gergio. Iuxta epistolam lingua croatica litteris cyrillicis a mercatoribus regusinis Temesvario die 6 febr. 1582 ad Gregorium papam XIII scriptam, Fr. Dominicus croatice vocandus est Durdević. Cf. E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica* (Zagrabiae 1892) 320-321.

SCRIPTOR: M. VANINO S.I., *Bartol Sfondrati u Temešvaru g. 1582*, in
Vrela i Prinosi 4 (1934) 150-53.

SUMMARIUM: *Patrem Sfondrato, mente captum, Temesvario removere res admodum erit ardua.*

Molto Reverendo come fratello in Cristo Giesù.

Le grate di V.S., fatte sotto il primo del stante², mi furno presentate da M. Biagio mercante in Lugos³. Esso ancora a viva voce mi ha parlato del negotio, per lo quale quella mi scrive, cioè del P.

- 5 Bartholomeo Sfondrati, per farlo condur costà, o ver mandarlo nella propria patria⁴. Io non ho mancato prima che adesso con tutte quelle maniere, a me possibili, di persuader detto Padre, metendogli avanti gli ochi sì gran nota della sua religione, come anco gli incomodi suoi così corporali come anco spirituali. Ma non hè stato mai possibile di
10 rimoverlo un minimo pello del suo troto ordinario, con dir che io non voio⁵ movermi di qua, perché Iddio mi comanda di star qui per suo honore; et che col baptizare gli circumcisi, con molte altre parole impertinenti, come che egl hè stato avelenato qui da noi, et che tante volte gli abbiamo datto da bere il veleno a taze piene; et come a Ra-
15 gusa l'hanno sententiatò alla morte per tradimenti, con molte altre favole. Di più l'altro giorno hebi lettere del R.mo vostro Generale⁶, dove Sua S.ria con grandissima instanza mi priega che io lo facessi vegnir⁷ costà. Ma, come dico, non è ordine al mondo. Ancora detto P.R.mo scriveva una a lui⁸, commandandoli che sene parti; ma lui ri-
20 sponde, quando io gli dico che non caschi nella disobedienza, risponde che, se ben il P. Generale mi scriva, non però ha voluntà che io me parti da qui. Però circa di questo io non so che fare, salvo quando si trovasse [114v] tal persona di qual non havesse suspecto, lo potrebbe inganar con invitarlo andare a solazo, et meterlo in un cochio, et costì

⁴ cioue [?] ms.

² Quae non cognoscuntur.

³ De quo etiam P. Wujek in epistula diei 29 iunii 1582 ad P. Generalem scribebat; cf. supra, doc. 55 § 2.

⁴ Cf. epistulam Patris Generalis diei 26 maii 1582 ad P. Filippi; supra, doc. 49.

⁵ Lectio dubia.

⁶ Quae tamen desunt.

⁷ Lectio dubia.

⁸ Non conservantur.

menarlo fori di confini. O vero che gli si facesse un comandamento 25
da parte di Sua S.tà ⁹, perché alle bone lui non si vol mover dal luogo,
come un cavallo umbroso. Dico poi a V.S. che lui non viene alla mes-
sa, et si ben viene alle volte nella giesa per far l'oratione, come vede
uscir la messa, se ne parte for di giesa. Pratica poi col pessimo mini-
stro di heretici, et cossì va vagabondo dapertutto. Non voria che 30
caschassi in qualche magior herore. Quod Deus avertat.

Questa inclusa ho ricevuto già 15 giorni sono, ma per non haver
comodità di messo fidato prima che hadesso, non gli la ho potuto
mandare. Altro per hora non mi occore di dirgli, salvo che mi gli of-
fero che quella mi comandi alla domestica, dove io posso et voglio per 35
servirla. Sua Sig.ria haverà per così comandato il figliuolo di questo
nostro amico M. Biagio ⁸ et lator della presente, insegniadolo non
tanto lettere quanto gli santi christiani costumi. Del che Sua Sig.ia
riceverà la santa mercede del summo Remuneratore Giesu Christo
nostro Redemptore. Et con questo basiando le sacre mani de Sua 40
S.ria me gli così comando alle sue sante orationi. Dati in Temisvaro
li 27 di luglio del 1582. [115r]

Di Vostra Signoria molto Reverenda

affezionatissimo per servirla
Frate Domenico Gergio ⁴⁵
del ordine di predicatori

34 horo ms.

• P. Generalis hoc consilium secutus epistulam petiit a cardinali Santori pro P. Sfondrato. In epistula enim Patris Generalis diei 8 ian. 1583 ad P. Filippi haec inveniuntur: « Non si è potuta haverre più presto la lettera dell'Ill.mo di Santa Severina per il P. Sfondrato. La si manda hora in mano di V. R. accioché veda di fare che insieme con la mia vada a buon recapito. Forse che Iddio N. S. farà che si risolva a pigliare il partito di tornarsene » (*Neap. 2* 170v). Et idem P. Generalis eodem die ad Nicolaum Sfondrato, fratrem Bartholomei scribebat: « Sto sentito veramente et mi preme tuttavia lo stato il che sti trova il P. Bartolomeo nostro, et tanto più quanto che sta in parte ove non se gli posson porgere questi aiuti che io desiderarei. I padri di Transilvania mi scrivono di haver mandato huomo a posta perché si riducesse a quel collegio, ma che non vi è stato maniera di persuaderlo. Io gli scrivo di nuovo, e gli scrive insieme l'Ill.mo Cardinale di Santa Severina, se per aventura, seguitando l'humore suo, ci riuscisse di ridurlo a Roma. Piaccia al Signore di fare che ci riesca il disegno ». *Neap. 2* 170v. — Frater Dominicus die 30 oct. 1582, una cum Christophoro Ioannis filii (Ivanovsin), mercatori ragusino in Temesvár, iterum litteras dedit Patri Wujek, in quibus repetunt se Patrem Sfondrato ad relinquendum Temesvár persuadere non potuisse. Vide *Germ. 160* 221 et 223. Secundam ep. editit VANINO, *Bartol. Sfondrati...*; Vrela i Prinosi 4 (1934) 153.

⁸ Cuius filius scholas Societatis Claudiopoli frequentabat; cf. supra, doc. 108 § 2.

Inscriptio: Al molto R.do Padre in Christo, et mio osservandissimo, il P. Giacobo Vagrovitio, rettore dignissimo del collegio di Giesù - Colosvari.

112

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
STEPHANO RADÉCZI EPISCOPO AGRIENSI

Augusta Vindelicorum 22 augusti 1582

TEXTUS: Vercellis, Arch. Capit., cod. «*Mons. Bonomi*», ep. 342, conceptus.

SUMMARIUM: *Excusationem de collegio non instituto accepit.*

Agriensi Episcopo.

Reverendissime in Christo Pater ac perillustre Domine,
Domine Amice charissime et plurimum observande.

R.mae Dominationis litteras, XI huius mensis die datas¹, accep-
5 pi, quibus de collegio non instituto se diligenter excusat². Ego vero,
qui neque servari promissa mihi sentio, neque cuius culpa id accidat,
video, de me ipso conqueri possum ac debeo, qui nimis facile Dom.is
V. R.mae et Imperatoris votis acquieverim. Alias ero fortasse cau-
tior. Nunc negocium hoc curae Ill.mi Cardinalis Legati³
10 committam⁴. Proinde nihil dubitet, volo R.ma Vra Amplitudo, quin
ego illi eodem amicitiae vinculo, quo antea, coniunctus esse et cupio
et velim. Quamobrem illam recte valere in Domino, meique pristi-
nam, hoc est benevolentiae et amoris plenam, memoriam conservet.
Augustae Vindelicorum XI Cal. septembbris 1582.

¹ Quae desiderantur.

² Vide epistulam Nuntii diei 26 iulii 1582 ad St. Radéczi; supra, doc. 109.

³ Ludovicus Madruzzo; cf. doc. 110 adn. 3.

⁴ Hoc tempore Nuntius, suadente Imperatore, iam consilium coepit, ne-
gotia ecclesiastica in posterum non cum Radéczi et Telegdi, episcopis agriensi
et quinqueecclesiensi, sed cum Georgio Draskovics, archiepiscopo colocensi
tractare. In epistula enim diei 24 iulii 1582 ad Card. Secr. ita scribebat: « Venne
poi l'Eletto Colocense et gran Cancelliero di Ungaria, co'l quale trattarò di quel
monastero da riscotere, della confirmatione dell'Administratore Strigoniese,
et ancor del collegio dei padri del Giesù, poiché a lui mi remise l'Imperatore
sabbato, quando gli parlai di queste materie » *Nunz. di Germ.* 104 185v. — Et
in epistula diei 28 iulii: « Non ho anchora trattato con il Colocense quelle mate-
rie di Ungaria. Lo farò con la prima occasione, e ne darò poi conto a V. S. Ill.ma»
Ib. 186r.

113

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
NICOLAO TELEGDI EPISCOPO QUINQUEECCLESIENSI

Augusta Vindelicorum 24 augusti 1582

TEXTUS: Vercellis, Arch. Capit., cod. «*Mons. Bonomi*», ep. 344, conceptus.

SUMMARIUM: *Ob fundationis collegii dilationem valde conqueritur.*

Episcopo Quinqueecclesiensi.

Reverendissime in Christo Pater ac perillustre Domine,
Domine Amice charissime et plurimum observande.

Hodie primum litteras V.R.mae Dominationis, octavo huius
mensis die datas¹, ex Doctore Desiderio accepi, adiique statim D. 5
Fontanam², qui Ill.mi Domini Legati expeditionibus praest, ut
dispensationis litteras vel accommodaret, vel alteras concederet...
[fol. v]... Quod ad collegium attinet, non possum non valde conqueri
de hac dilatione, praeter omnem spem expectationemque meam in- 10
terposita; et quemadmodum futurum illud amplius non spero, ita
ne inani spe decipi me deinceps patiar, cavebo diligentius...

Augustae Vindelicorum IX Cal. septembbris 1582.

⁴ octavo... ex alia m. ad calcem add. || 6 qui del. huiusmodi, sup. alia m.
Ill.mi Domini Legati || 9 expectationemque del. omnium, sup. alia m.
meam || 10 amplius del. iam, sup. alia m. non || 10 prius dispero.

¹ Quae non cognoscuntur.

² Robertus Fontana, datarius, qui Ludovicum Madruzzo, legatum pontificium ad comitia imperialia Augustam comitatus est; cf. J. HANSEN, *Nuntiaturberichte aus Deutschland* III Abt. / 2. B. p. 399 et 485.

114

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POI.. S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Varsovia 24 augusti 1582 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 19 223r-v (*prius* 261-2) autographum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* V 446-47.

SUMMARIUM: 1. *Episcopis, quibuscum convenit, loquitur semper de utilitate seminariorum pontificiorum.* — 2. *Rex Poloniae ex sua nonnihil conferre vult seminario Claudiopoli erigendo.* — 3. *Rex diversis privilegiis concessis defendit catholicos in Livonia et Transylvania.* — 4. *De propagatione domorum pauperum studiosorum.*

- ... 1. Scrissi il mese passato a V.S.Ill.ma; di poi finalmente mi furono rese le lettere di V.S.Ill.ma del gennaro passato, dove accennava della buona volontà di N.S.re nel fare il seminario de ruteni et moschi¹. Queste, per fare palese a questo regno la liberalità di N.S.re
 5 verso di lui, lego a tutti li vescovi et signori principali che in tante mie scorrerie mi conviene vedere, aggiungendovi, doppo degl'altri seminarii di S. S.tà, quello di Brunsperga de sueci et finlandi² et quello di Transilvania che pretende di fare; della qual cosa, non essendo così liberali a questi tempi, sene fanno le meraviglie.
- 10 2. Così trovandomi questi due giorni passati a colloquio di molte hore con Sua M.tà et trattando di varie cose, gli mostrai la lettera, et pregai S. M.tà a favorire subito di qualche luogo in Vilna. Al che si rese prontissima, et n'ha dato lettere là, perché si cerchi et si riferisca a S.M.tà. Poi da se, in conformità di questo, mi fece S.M.tà mentione
 15 di quell'altro che S.S.tà vuole fare in Colosvaro di Transilvania³; del quale si rendé et mostrò molto allegro et contento, dicendo di volerne fare anch'egli altrettanto, cioè di volerne nudrire altrettanti quanto

¹ Agitur de seminario pontificio Vilnae in Lituania constituendo. De quo cf. A. HOFMANN, *Antonio Possevinos Bemühungen um die sogenannten nordischen päpstlichen Seminare 1578-1585* (Koblenz 1929) 46-60.

² Seminarium pontificium Braunsbergae institutum est opera Patris Possevino anno 1578; cf. *ib.* 14-45.

³ De seminario pontificio in Transylvania erigendo cf. epistulam Patris Possevino, diei 27 maii 1582, ad Card. Secr.; supra, doc. 103 § 1.

N.S.re con altri 100 scudi al mese. Et se S.S.tà eleggerà li nobili,
S.M.tà eleggerà li più bassi di conditione aut e contra. Questo dico,
perché forsi sarebbe tempo et occasione che si scrivesse qua, di qual
sorte si contenta S.Stà, acciò che presto se ne venghi ai fatti. Con
questa occasione dissi a S.M.tà che sarebbe necessario che ella pro-
vedesse di luogo, al che fare si offerse et ha dato ordine, sene scriva
là a suoi officiali.

3. Proponendogli poi quanto indegna cosa era che li poveri ca-
tholici fossero tratti a tribunali di quei che negano la divinità di
Christo, et sforzati contra coscienza e contrahere matrimonii o far
divortii illegittimi, usurpandosi quegli superintendenti la suprema
autorità ecclesiastica⁴, ha promesso di mandare un editto contra
questo, et ordinare alcuno ecclesiastico che giudichi in quelle cause⁵.
Ma vi bisognarà l'autorità apostolica per non vi essere vescovo. Ha
poi dato un decreto che li nostri non siano impediti ad insegnare la
dottrina cristiana et predicare per le piazze così in Lituania come in
Transylvania, et andare liberamente ad aiutare li prigionieri; cosa vie-
tata sin'ad' hora da gli heretici⁶. Ha fatto deputar luogo separato
perché da hora inanzi, come si faceva per l'adietro, non si sepeliscano
i catholici con gl'heretici⁷. Ha fatto sbandare parecchie meretrici,
fatto predicare a giudei, et è tutto intento all'honestà et alla pietà.
Dio lo conservi et gli dia pace.

4. Il numero del seminario di Brunsperga è compito di 50⁸
et fanno proffitto per lo più, ma perché vene sono alcuni inetti che per-
donò [223v] il tempo et molto putti, bisognarà farne una scelta et dar
luogo a migliori. Non mando li conti perché il buon Rettore⁹ di quel
collegio, tatto d'apoplessia, si mando a Posnania, dove sono dottori
che non sono in Brunsperga. D'alcuni pochi fiorini che si serbavano⁴⁵
per li passaggi del P. Possevino o d'altri in Suetia, havendo lui rinon-

30 ecclesiastico *sup.* || 31 Ma vi... vescovo *sup.*

⁴ Cf. epistulam Patris Wujek diei 29 iunii 1582 ad P. Generalem; supra,
doc. 108 § 3.

⁵ Vide hac de re decretum Regis diei 28 jan. 1583; infra, doc. 150.

⁶ Vide instrumentum diei 8 jan. 1583; infra, doc. 139.

⁷ Vide edictum diei 29 jan. 1583; infra, doc. 152.

⁸ Exstant optimi catalogi alumnorum exeunte anno 1582 conscripti in
codice *Opp. NN* 326 91-98.

⁹ Philippus Widmanstadt, svevus, natus c. annum 1540, ingressus Societa-
tem anno 1556 Viennae; Roma, ubi studiis operam dabat, in Poloniam missus
anno 1567 (cf. *Pol. 7 I 9r*). Obiit Cracoviae die 16 jan. 1588; *Hist. Soc. 42* 112v;
SCADUTO, *Catalogo...* 158.

tiato nel ritorno da Moscovia¹⁰, non dovere essere più di bisogno per lui, ho fatto principio ad una casa di poveri scolari¹¹ al modo che lo diedi in Praga avanti dui anni, et già vene sono dieci quasi huomini
 50 fatti che con molto poco si spesano¹². Il medesimo ho ordinato in Posnania et Pultovia; di che ne spero gran bene, perché ho visto che quelli dieci di Brunsperga, fra quali vi sono huomini fatti, piano piano si sono convertiti in un mese et mezo. Al che aiuto che vedendoli io fra gl'altri musici mettersi a cantare la messa, li feci bellamente
 55 rimovere facendoli avisare che non gl'era lecito, il che gli ha fatto tanto più presto ridursi alla santa fede. Simile casa fatta in Colosvaro ho raccomandato a S.M.tà, et l'ha presa a petto...

54 musici *sup.*

¹⁰ De missione Patris Possevino in Moscoviam anno 1581; cf. *supra*, doc.
 80 § 1.

¹¹ De qua pecunia fusius refert die 14 apr. 1582 ad P. Generalem scribens:
 « Habeo penes me 50 scutatos residuos e viatico moscovitico una cum 40 zebellinis, pro quibus fortasse habebuntur 90 vel 100 scutati. Viaticum voco, quia cum haec omnia moninatim mihi donata essent a Principe illo, Patri vero Possevino multo plura, ego tum, ut subditus Patri, nihil curavi nec volui, sed illi omnia detuli. Ipse vero recusavit se admissurum haec nisi pro viaticis partim, reliquum vero pro redimendis captivis; quod Principi significatum vehementer probavit. Cum igitur ad Pessoviam una venissemus et ibi rescisset ipse Pater me futurum provincialem, dubitavit aliquantum, num promitterer ire in Italiam. Cum tamen esset solicitus de honeste me mittendo Romanam, et maiorem summam cogitaret mihi dare ex pecunia Summi Pontificis, dixi me fore liberiorem in conscientia si nihil de Summi Pontificis pecunia circa me expendituretur; cum non remansurus essem in Moscovia, ut ipse praetendisse videbatur, vel saltem mihi dicebatur; sed videri mihi sufficere illa quae nominatim Magnus Princeps applicasset mihi; nam etsi Romanam non ire promitterer, possem illam in pium aliquem studiosorum usum convertere. Hoc placuit optime Patri Possevino. Sicque factum est. Ego ubi hactenus mihi data est occasio, donavi pauperibus studiosis de illa tum in Transylvania, tum Claudiopoli, tum in Polonia. Idemque de reliqua facere proposueram, maxime in ruthenis studiosis iuvandis et alendis, qui aliquando Moscoviam iuvare possint. Ad quod etiam me modeste suis literis incitare videtur P. Possevinus... At si Paternitas V. sanctis anglis illam deputare velit, accipiat istinc summam illam ex solutione alumnorum pontificiorum brunsbergensium, et ego ipsis alumnis istam hic refundam »

Germ. 160 44r-v.

¹² De industria Patris Possevino in promovendis domibus pauperum studiosorum, annis 1580-82, cf. nostrum commentarium: *Die nordischen päpstlichen Seminarien und P. Possevino 1577-1587*, AHSI 24 (1955) 19-26.

115

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Varsovia 24-5 augusti 1582 — Romam

TEXTUS: *Germ. 160 142r-5v*, autographum.

SUMMARIUM, 1. *Andreas Báthory haerebit adhuc Pultoviae in collegio.*
— 2. *P. Wujek Claudiopoli in munere rectoris non satisfacit. Pitačić posset ei substitui.* — 3. *Periculum ut Martinus Undó Societati valedicat.* — 4. *Etiam Leonardus Klasović desideratur pro Transylvania.* — 5. *Rex Poloniae multa privilegia et beneficia concessit nostris in Transylvania degentibus.* — 6. *P. Jacobus Gordon insignis esset rector Claudiopoli, si ei permitteretur ex sua Gallia egredi.*

[143v]... 1. D. Andreas Batorius¹ iussu Regis adhuc annum haeredit Pultoviae cum incommodo non levi illius collegii, sed patientia habenda est. Depositus vestes et animum clericalem, quin et Breviarium forte, non reluctantate Rege, qui ut cupit, non vult tamen ad statum cogere ullum...
5

[144v] ... 2. In Transylvaniam transeo. Quae scripsit P.V.² de auditis de P. Vangroveco, ea ex parte vera sunt et iam a P. Visitatore³ informata erit. Sed et capita quaedam hungarica sunt ibi, quae nescio quem non frangerent. Iudicare ego illum, quod instanter petit et utilior esset in Polonia, ab eo loco liberandum⁴, si viderem, 10 quis eo mitti posset. Praeter P. Marcum⁵ slavum, qui Viennae est, video neminem. Nam ille habet prudentiam et hungaricam linguam, et gratiam et auctoritatem, et omnes petunt illum hungari. Nam quod sit ibi P. Matthias Tomani⁶, simplicior et infirmior est quam pro illo officio. Alius vero non est super, praeter P. Stephanum⁷, de quo co- 15 gitari non potest. P. vero Georgius Torres⁸ nunc mittitur Viennam

¹ De Andrea Báthory, Regis Poloniae nepoti, qui eo tempore Pultoviae in collegio Societatis studiis navabat operam, cf. MAH I 974.

² Litterae Patris Generalis desiderantur; cf. *Introd. gen.* c. 6.

³ Ioannes B. Carminata; cf. *ib.* c. 2.

⁴ De rectore claudiopolitano immutando cf. epistulam Patris Campano, diei 26 iun. 1582; *supra*, doc. 107.

⁵ M. Pitačić; cf. *ib.* adn. 3.

⁶ Cf. de eo *supra*, doc. 19 § 5.

⁷ St. Szántó; de quo *supra*, passim.

⁸ G. Törös; cf. *supra*, doc. 31 § 3 et doc. 34 § 4.

- ob suam paralysim consilio medicorum. Itaque sive concionandum sit, sive confessiones audiendae, sive custodiendi alumni, ut olim septem annos ferme custodivit, hoc nunc quoque facere potest. Nam ita con-
 20 valuit, ut iam haec faciat, et ibi omnino valitus speratur, ut semper valuit. Quare non deberet esse tam grave austriacis illum concedere. Ac sane P.ti V. videndum est, quis ubi magis opus sit. Certum est, in Transylvania nil boni agi sine hungarisi non posse. At non sunt, et qui sunt, quales quaeso sunt
- 25 3. Ecce Martinum Hundo ⁹ miseramus, ut ordines accipiret, et inordinatus rediit. Ad scholas applicatus ita se gerit, ut grave metuant scandalum, cum abstrahere nec verbis nec paenitentiis possint illum ab uno puer, cum quo etiam inclusum in schola semel reperimus P. Visitator et ego. Et cum monitus serio sit, dicitur expectare meum
 30 adventum, ut discedat a provincia vel a Societate. Ecce post tantum studium, post tot sumptus, qualem refert gratiam. Quid de illo suus conterraneus scribat, leget P.tas V. in eius literis inclusis ¹⁰.
4. Desperat Rector se illos illic posse regere, et instanter petit, ut citissime prospiciamus. Multos tentatos habet, ut ipse scribit,
 35 multosque tentatos facit, ut scribunt consultores. Denique videbit P.tas V. non posse aliter satisfieri Regi ac collegio eius quam P. Mar-
 co ¹¹, nisi aliud sit in illo, quod me lateat. Externam speciem specto
 ego et linguae necessitatem et hungarorum paucorum studium. Scio
 esse Leonardum Sepusiensem ¹² in Austria, hungarum quoque ac poë-
 40 tam bonum, quo maxime ibi egent. Utinam commutare aliquo po-
 lono pro Boëmia possemus. Andream tamen Polostizai ¹³, qui Olo-
 mucii est, nullus iudicat expedire, ut eo mittatur, donec sit sedatior.
 Quaeso R.tiam V. soletur Hungariam remedio aliquo. Verba et scri-
 45 bire et dare illis possum, homines non habeo. Quid? In eius lingua
 gnari per totam Societatem quaeruntur, et ubi eam exercere possint,
 mittuntur?
5. Rex Serenissimus quidquid pro eo collegio et Alba Iulia petii,
 libenter concessit. Donavit nuper unam domum et fundum, nunc unam
 piscinam magnam ¹⁴, limites dirimi iussit, privilegium importandi
 50 vina concessit peregrina in collegium ¹⁵, ad carceres ire posse mandavit,

⁹ Cf. de eo supra, doc. 31 § 2 et 3.

¹⁰ Quae tamen desiderantur.

¹¹ M. Pitačić; cf. supra, adn. 5.

¹² L. Klasović, qui iam anno superiore a P. Wujek pro Transylvania pe-
 tebatur; cf. supra, doc. 71 § 5 et adn. 30.

¹³ Cf. de eo supra, doc. 63 adn. 23.

¹⁴ Vide de hoc decretum diei 28 ian. 1583; infra, doc. 149.

¹⁵ Vide instrumentum diei 28 ian. 1583; infra, doc. 148.

quod prohibebatur prius¹⁶; seminarium erigi 1200 coronatis in annum expendendis in illud¹⁷, exemplo Summi Pontificis, qui tantumdem promittit. Cuius seminarii cura proculdubio nostris incumbet, cum alii nulli sint. Caemeterium deputari pro catholicis tam Albae quam Claudiopoli¹⁸. Vult etiam omnino fabricari locum pro residentia, ut ipse vocat, filiali collegii claudiopolitani, pro qua mandavit multa in commodum et ornatum illius tum ecclesiae tum fabricae fieri, et hortum suburbanum donavit¹⁹, et Principem fratrem ibi sepeliri decrevit²⁰. [145r] P. Lelesius petebat, ut fundaretur agris et redditibus ista residentia. Sed non scio, quae sit mens R.V.P.tis. Rogo ad dubia mea omnia responderi curet. Nam cum tantum distemus, si taceatur responsum ad aliquid, quod non parvi fit hic et magno labore tractatur, postea in oblivionem istic abit, et nobis alio medio anno expectandum est, ut ad replicam veniat responsum. Cuperem, si non est faciendum quod petitur, non praeteriri, sed negativum responsum dari, ne putantes nos oblivione excidisse, cogamur replicare et denuo expectare. Multa bona scribit de illo Principe P. Lelesius, cuius literas heri vespere, cum accessissem, misi ad Regem legendas, dum esset in mensa, et cum magno gusto legit²¹...

6. P. Iacobus Gordonus²² Mussiponto²³ scribit mihi amantissimas literas, quibus illum ibi iacere ac delitescere intelligo. Ac cum me semper, et Romae et in Austria, dilexerit plurimum, unaque die professionem et primitias fecerimus, declarat non obscure se cupere mecum

63 *prius* tractantur.

¹⁶ Vide scriptum diei 8 jan. 1583; infra, doc. 139.

¹⁷ Vide diploma diei 13 febr. 1583; infra, doc. 159.

¹⁸ Vide scriptum de hoc, diei 29 jan. 1583; infra doc. 152.

¹⁹ Vide litteras donationis diei 27 jan. 1583; infra, doc. 147.

²⁰ Christophorus Báthory diem supremum obiit die 27 maii 1581; cf. supra, doc. 59.

²¹ Hae Patris Leleszi litterae desiderantur.

²² 1. Gordon Huntley « scotus, dioecesis moraviensis, annorum fere 32. Ingressus est Societatem Coloniae 17 oct. 1563, ubi voverat primo 12 eiusdem mensis; sacerdos factus Romae anno 68, ubi etiam professionem fecit 3 votorum 2 septembribus; postea quarta die maii anni 70 quattuor votorum Viennae. Promotus ad gradum doctoratus in theologia Viennae die 7 iunii anni 69. Ordinarius s. theologiae in nostro collegio Viennae, et confessarius. Consultor Patris Provincialis et P. Rectoris. Sanus quidem, sed tenerae admodum complexionis. Loquitur latine, scotice, gallice, italice. Nonnihil versatus in graecis et haebraicis » Ex catalogo collegii viennensis mense aprilii anni 1574 confecto; *Hist. Soc.*

²³ 146v.; cf. SCADUTO, *Catalogo...* 68.

²⁴ Pont-à-Mousson in Gallia.

vivere in hac provincia. Hanc, Reverende Pater, occasionem non praet
 75 termittendam putavi, ut suggerem illi, si vellet, nobis illum concedere,
 nos nullo deterritum iri viatico. Illustraret ipse academiam vilensem
 suis lectionibus et quiesceret parum aliquis professorum veterum.
 Aut certe P. Vangrovicius, totus in libros intentus, professor fieret,
 80 et P. Gordonus rector esset claudiopolitanus insignis, mea quidem
 sententia. Nam de prudentia in rebus agendis nihil illi deest. Fuit
 enim et rectoris et provincialis Austriae monitor perpetuus et con-
 sultor, imo columen quoddam rectoris viennensis. Cum nec germanus
 85 sit nec polonus, a quibus abhorrent hungari, putarem satisfacere pos-
 se non modo mediocriter, sed excellenter. Rogo R.V.P.tem consideret
 hoc in conspectu Domini, et si me philanthria decipit, moneat; sin
 fieri potest, muret. Nam illud collegium, cum sit in oculis Regis,
 et omnia sciat, quae ibi fiunt, est mihi super humeros adeo, ut me in
 omnes partes vertem, quomodo illi prospicere possim. Ac certe, nisi
 P. Marcus ²⁴ (si idoneus est) detur, non video isto Patre meliorem...

116

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
 NICOLAO TELEGDI EPISCOPO QUINQUEECCLESIENSI

Augusta Vindelicorum 3 septembris 1582

TEXTUS: Vercellis, Arch. Capit., cod. « *Mons. Bonomi* », ep. 365, conceptus.

SUMMARIUM: *Institutio collegii in Hungaria fundandi non est deponenda.*

Ad Quinqueecclesiensem Episcopum.

Reverendissime in Christo Pater ac perillustrissime Domine,
 Domine Amice charissime et plurimum observande.

... Hisce adiunctae erunt Dominorum Fuggerorum litterae pro
 illorum ditione haereticis concionatoribus expurganda ¹. Vestrum erit

²⁴ M. Pitačić, cf. supra, adn. 11.

¹ Celeberrima familia argentaria Fugger, quae in parte Hungariae septentrionali multa metalla possidebat; cf. de ea F. DOBEL, *Der Fuggerbergbau und Handel in Ungarn*, in Zeitschrift des hist. Vereins für Schwaben und Neuburg 6 (1879) 35-50.

iam diligentem strenuamque operam navare², ut quam primum nebulones illi eiificantur et aliqui catholici sacerdotes substituantur, qui pro temporis opportunitate populos in officio contineant, et veritatem doceant. Hoc si illa officium celeriter seduloque praestiterit, obliviscar fortasse difficultatis in collegii negocio interpositae³; dum tamen illud post redditum Viennam nostrum omnino instituatur. Alioquin 10 sum equidem vestrae et R.mi D. Agriensis⁴ omniumque aliorum, qui negocium non modo impediverint, sed etiam non promoverint, amicitiae renunciaturus.

Optime valere in Domino iubeo R.mam V. Amplitudinem me- que diligenter de successu religionis in ditione Fuggeriana restitu- 15 tae certiore facere⁵. Augustae Vindelicorum III Nonas Septembbris 1582.

² pro *del.* utcunque, *sup.* *alia m.* temporis opportunitate || 16 *prius* restituendae.

³ Hoc officium spectabat Nicolaum Telegdi, administratorem apostolicum dioecesis strigoniensis, cui haec territoria subiacebant.

⁴ In negotio scilicet collegii S. I. in Hungaria constituendi; cf. supra, doc. 60.

⁵ Stephanus Radéczi; cf. supra, doc. 59.

⁵ Quod quidem Telegdi praestitis videtur; nam die 28 nov. 1582 haec ad Nuntium referebat: « In purganda ditione Magnificorum Dominorum Fuggerorum a concionatoribus haereticis, Deo adiuvante, conatus nostros spero optatos successus. Priusquam ad haec publica regni iudicia me Posonium conferrem, viciniorem nostrae tirnaviensi civitati eius farinae parochum accedens, ego ipse illum captivavi, et domi in carcerem inclusi ut aliis etiam hac qualicumque severitate terrorem incuterem. Quo examinato, postquam comperisset eum iam maritum a cracoviensi suffraganeo fuisse ordinatum, et postea per aliquot annos in ordinibus, more haeretico, ministrasse, ex consilio Domini Pauli Granucci deposui hominem ab officio et beneficio, et tandem iuramento sufficientique cautione ab ipso praestitis, quod nunquam in ministerium ecclesiasticum se ingeret, sed ut laicus catholice tamen, quod reliquam vitae superest, transiget, dimisi. Exemplo huius alii ita moti sunt ut putem quam primum hinc domum rediero et caepsum opus prosequi caepero, plerosque sponte fugituros. De tribus germanis certus sum, qui praecipuorum hospidolorum ecclesias tenent, quod discedent. Nam praefectus dominorum Fuggerorum promisit mihi quod ante novum annum eos expediet, modo in promptu habeam alios quos statim illis substituam. Proinde Vestrae Ill.mae Dominationi humiliter supplico, sicut et prius supplicavi, ut ex alumnis Summi Pontificis tres mihi donet, ne ex defectu catholicorum ministrorum occasionem tam bonam perdamus. Unus quem in oppidulo arci vicino collocaturus essem, deberet saltem mediocriter esse doctus, et in lingua germanica eloquens. Alii duo etiamsi simpliciores essent, ferri posset » *Nunz. di Germ.* 104 269r. — Nuntius excerpta litterarum Nicolai Telegdi his verbis Romam transmisit: « Quello si sia fatto nella giurisdi-

117

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Lublino 3 septembbris 1582 — Romam

TEXTUS: *Germ. 160 151r-3v*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *Quis Patri Wujek in munere rectoris Claudiopoli substi-
tui possit.* — 2. *Martinus Undó tentatur graviter de vocatione.* — 3. *De casu
P. Petri Erdösi.* — 4. *De suscipienda cura seminarii Claudiopoli erigendi.*
 — 5. *Iterum de P. Wujek amovendo.* — 6. *Quid fiat de sacristano claudiopo-
litano, et de Petro Saxone (Frischbier).*

[152r] ... 1. Vocor autem tantis clamoribus tum a Rectore tum a
 subditis in Transylvaniam, ut pene cogitem illuc advolare, vix medio
 anno postquam inde discessimus P. Visitator et ego¹. Et quoniam
 scripsit mihi P.tas V. ² se audivisse de illo Rectore mirabilia, quae
 5 cupit scire, an vera sint et sibi referri (ego puto, iam P.tem V. a P.
 Visitatore fuisse edoctam de illius conditionibus). Verum est quod
 nullus suorum ipsum laudat et omnes consentienter loquuntur non
 esse pro illo munere, et ipse quoque, praesentiens quasi, illud per li-
 teras deprecatur. Sed P. Stephanus Arator, vir vehementis ingenii,
 10 illum maxime insectatur³. P.ti V. literas eorum ad me datas mitto⁴.
 Vereor, si illuc ivero, quod non potero evadere, quin vicerectorem
 aliquem pro eo constituam et illum inde abducam propter urgentem
 necessitatem. Iam hungari omnes abituriunt vel duo iam abierunt
 in Austriam⁵, ut mihi insinuatur; et tertius iturit⁶, quartus est to-

tione de Foccarì in Ungaria, che era tutta in mani d'heretici, et vi sono parecchie
 mila anime, vedrà V. S. Ill.ma dalla copia di lettera che il Vescovo Quinque-
 clesiense mi scrive, e sarà qui alligata; al quale io mandarò, come egli richiede,
 tre sacerdoti di questo collegio degli alunni di Sua Beatitudine, duoi de quali
 hanno oggi cantata la prima messa loro » *Ib. 278v.*

¹ P. Carminata, visitator et P. Campano, novus praepositus provinciae Poloniae, Transylvaniam peragrarunt ienunte anno 1582; cf. *Introd. gen. c. 2.*

² Quae litterae Patris Generalis desiderantur.

³ Cf. epistulas Patris Szántó, gravissimis accusationibus, contra Patrem Wujek, plenas; supra, doc. 72 § 8 et doc. 84 § 2 et infra, doc. 121.

⁴ Non conservantur.

⁵ P. Törös et Martinus Undó; cf. infra, § 2.

⁶ Fortasse P. Szántó; cf. eius epistulam diei 19 oct. 1582, infra, doc. 121 § 16.

tus debilis ⁷, licet bonus, sed non pro rectore. Petii iam aliquoties 15
 P. Marcum ⁸ (si tamen ab iis qui tractarunt illum, idoneus reputatur).
 Non enim illum novi multum ego, sed ipsi hungari illum nominant),
 sed quia annus fere elabitur, antequam unum responsum habere
 queam, quid faciam, nescio. Venit mihi nunc in mentem, quod cum
 P. Philippus ⁹ vagetur iam semicuratus a medicis, et tantum viribus 20
 recuperandis attendat, cumque iam venturus sit Iaroslaviam recre-
 tionis suae gratia, quid, si illum adducerem mecum tamquam con-
 sultorem meum illuc, et si gravem necessitatem mutandi rectorem vi-
 derem, illum ibi ad tempus ponerem vicerectorem, quasi curaturum
 valetudinem. Sed vereor, utrum caelum illud ipsi quadrabit. Itaque 25
 dubius sum. Occurrebat etiam, quid si P. Iustum Rab ¹⁰ facerem vi-
 cerekorem, doctum et prudentem, et officium forsan illi adderet gra-
 vitatem. Aliquid facere cogar, quid [152v] autem, nescio. Deus nos
 illuminet.

2. Cupio scire, quid mihi faciendum sit in talibus negotiis vel 30
 casibus huiusmodi: Martinus Hundo ¹¹, istinc missus cum P. Visita-
 tore ¹², scribitur tentari etiam de vocatione, et a nescio quo puer
 nobili abstrahi non posse, additis minis de deserenda Societate. Dea-
 mat enim illum et veretur, ne cum offensa Dei vel scandalo aliquo. Ad 35
 extremum dicitur petere remitti in Austriam. Quid faciemus? Quin
 imo iam forte ivit cum altero P. Georgio Torres ¹³, convalescente
 quidem a paralysi, sed timetur de futuro, si maneat ibi. Quid cum
 Martino fiet? Cupio ego illum esse extra patriam suam, in qua fit
 elatior. Nam quid ab huiusmodi spiritu, manente in illo statu, spere-

16 illum *sup.* || 23 et *del.* prout || 33 additis *corr. ex* absque

⁷ Matthias Thomány; cf. *supra*, doc. 115 § 2.

⁸ M. Pitačić; cf. *ibidem*.

⁹ Ph. Widmanstadt; cf. *supra*, doc. 114 § 9. Paulo postea P. Provincialis de eo scribet: « P. Philippus omnino capite destructo esse videtur, nec memoriā amplius, nec consilium habere. Deus bonum patrem pristinae reddat va-
letudini » Ex ep. diei 21 sept. 1582; in *Germ. 160* 178r.

¹⁰ « M. Iustus Rabbus, polonus, annorum 27, ut putat; ingressus Romae 1 nov. 1569. Ibidem primo vovit 26 iunii 1570. Professor rhetorices et graecae linguae. Praefectus bibliothecae » Ex catalogo collegii braunsbergensis anni 1571-2; *Pol. 7 I 31r*. Cf. WARSZAWSKI, *Polonica...* 95-96; *id*; *Vocationum liber...* 46-72 et 359-60.

¹¹ De quo cf. *supra*, doc. 62 § 3.

¹² Qui anno 1581 una cum P. Carminata, visitatore Roma missus est; cf. *Hist. Soc. 61* 42r.

¹³ G. Törös; cf. *supra*, doc. 62 § 2.

40 mus, etiamsi sit maxima et extrema hungarorum penuria. Deus nos adiuvet et hungaros mittat.

3. Est in novitiatu unus, P. Petrus Sylvanus¹⁴, bonus sane pater et qui multum proficit, sed putatur habere duo impedimenta essentialia¹⁵. Unum, quod sacerdos existens saecularis in patria, gravidam

45 fecerit quandam nobilem virginem, ni fallor, aut coniugatam. Quod rescutum est in vicinia et semievulgatum, non multum autem distat Seculia a Colosvaro. Examinatum est factum a nobis cum P. Visitatore et P. Lelesio, et ipsi, supposita necessitate gravi operariorum hungarorum, et quod factum penes paucos innotuerit, non iudicarunt es-

50 se impedimentum infamiae, licet mihi erat suspectum. Alterum, quod ipse sentit esse, est quod ipse tanta vertigine capitis laborare se dicat, ut videatur sibi obscurari iudicium rationis. Non quod non discurrat, sed quod videatur sibi non posse defigere cogitationem in unam rem; et hoc fere perpetuo dolore capitis et quandoque duos videat pro uno.

55 Expectabo, quid decidat P. tas V. Non enim adhuc habet vota, cum triennium fere sit in Societate, sed ad novitiatum primum venit hoc martio. Egregiam enim operam suam praestitit toto biennio in primordiis claudiopolitani collegii.

4. De seminario rutenico Vilnae, et hungarico Claudiopoli, eriendo cupio doceri¹⁶, num nos curam gerere debebimus¹⁷, ut omnino Rex cogitat et Nuntius apostolicus non dubitat.

5. Mitto hic varia fragmenta literarum Rectoris claudiopolitani et consultorum eius¹⁸, ut videatur, quali opus esset ibi rectore. Certe summa mihi cura illius loci est. Vereor, ne sint, qui minute praesentant omnia Regi. Nam cum de P. Vangrovitio facerem mentionem, quod ibi sepultus sit et cupiat amoveri, visus est nihil curare, sed cuperre hungaros ibi plures, imo et italos. P. Gordoni¹⁹ feci ego in alteris meis mentionem; nam P. Aloysius²⁰, qui iterum se offert, non esset

44 secularis *supr.* || 54 dolore capitis *supr.* || 56 in *del.* novitiatu || 57-8 primordiis *del.* collegii || 59 *prius* vilnense.

¹⁴ De quo cf. supra, doc. 19 § 7 et doc. 43 § 4.

¹⁵ De primariis impedimentis admissionis in Societatem cf. *Examen gen.* c. 2, in MI *Constit.* III 7-10.

¹⁶ De seminario in Transylvania eriendo cf. supra, doc. 61 § 2.

¹⁷ Ut Societas curam alicuius seminarii clericorum assumeret, obstat decretum 18 congregationis generalis II, quod videsis in *Institutum S. I.* II 198. Cf. etiam DR I *Introd. gen.* 20*.

¹⁸ Cf. supra, adn. 4.

¹⁹ Iacobus Gordon; cf. supra, doc. 62 § 6.

²⁰ Odescalchi (cf. supra, doc. 54 et adn. 4) qui graviter aegrotus hoc tempore in collegio patavino commorabatur, confessorisque fratrum munus obibat (cf. *Ven. 116 II* 254v).

in periculum coniiciendus. Floreret, mea sententia, illud collegium
sub amabili rectore, qualis est P. Gordonus, P. Bartolomeus Ville-
rius²¹, P. Marcus²² forsitan, quia non novi. Provideat, rogo, P.tas V.
et quam primum. Plura non valeo...

6. Quid deberem ego facere cum Ioanne Psarschi²³ sacristano
claudiopolitano, qui Posnaniae periculosus fuit lubricitatis, et nunc
Claudiopoli incipiebat, nisi vetula matrona animadvertisens nostros
monuisset. Quid item de Petro Saxone²⁴ qui anchelare videtur ad
saeculum, et nihilum utilis pro Societate, cuius hic litteras mitto²⁵.
Respondeat, rogo...

118

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Romae 15 septembbris 1582

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 93 438r-40v (*prius* 147-51 et
528-30), autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* I 227.

SUMMARIUM: *Stanislaus Reszka, canonicus varmiensis et designatus
episcopus quamprimum in Transylvaniam esset mittendus.*

Or, Monsignore Illustrissimo, essendo ritornato a Roma il S.
Stanislao Rescio¹, et parlandomi hieri della lettera che in mia creden-
za gli haveva scritto il Re di Polonia per disporlo al negotio et vesco-
vato di Transilvania, mostrò che sarebbe [439r] pronto a far tutto ciò
che gli fusse comandato da S.B.ne et dal Ser.mo Re suo. Però penserei
sotto il giuditio di V.S. Ill.ma, che fosse spediente il chiamarlo et forse
indurlo che desse una volta ins'no in Polonia, sì che ci si trovasse,
5

²¹ De P. Viller cf. supra, doc. 54 adn. 5.

²² M. Pitačić; cf. supra, adn. 8.

²³ I. Psarski, de quo cf. infra, doc. 242 I n. 17.

²⁴ Petrus Saxo, seu Frischbier, qui mense novembri anni 1581 missus est
in Transylvaniam; cf. supra, doc. 84 § 3.

²⁵ Quae tamen litterae desiderantur.

¹ De St. Reszka, proposito a P. Possevino ad sedem episcopalem Transyl-
vaniae, cf. supra, doc. 103 § 2.

mentre io vi fossi, percioché il Re l'havrebbe caro, et io, havendo in pronto l'istrumento pe'l vescovato di Transilvania, potrei, coll'aiuto
 10 di Dio, tirar inanzi subito l'effetto di così importante negotio; et forse, o l'andar io o il mandar co'l medesimo Rescio alcuno dei nostri in Transilvania, servirebbe a fundar questo seminario² et quel del Re, et con questa via a fare che il Rescio conciliatasì la benevolenza di quei senatori et veduto l'entrata che il Re volesse applicare pe'l
 15 vescovato, pigliasse l'occasione, la quale, passato questo calore, forse tardi giungerebbe.

Et quanto a non so che di pretensione, la quale in questo fatto potesse havere l'Imperatore³, confido nella providenza soave di Dio, che si troverà mezo per non solo lievar la difficoltà, ma insieme per
 20 stringere maggiormente gli animi dell'Imperatore et Re di Polonia, et di pigliare da [439v] questo ansa che anco l'Imperatore provegga con più pieno effetto alle cose di Ungheria et di Strigonia etc., né si

11 io *sup.* | Rescio *sup.* || 12 Transilvania *del.* il che.

² In documento « Puncta pro annuis Collegii Romani de 1582 » legitur: « 14 sept. Rediit P. Possevinus ex moscovica missione... Obtinuit inter alia pro seminario claudiopolitano hungarorum 2.200, et pro vilnensi ruthenorum totidem » *Rom. 126-b* I 279r.

³ Imperator enim censebat ius nominandi episcopos non solum quoad Hungariam sed etiam quoad Transylvaniam spectasse tantum regem Hungariae, et nullo modo principem Transylvaniae. De qua praerogativa die 18 ian. 1583 Nuntius hunc in modum scribebat Patri Possevino: « Non si farà, spero, opposizione alcuna alla erventione del vescovato di Transylvania, se ben non mancavano delle ragioni e delle persone che ciò persuadevano; in che io mi do ad intendere di haver non inutilmente cooperato » *Mon. Pol. Vat.* VI 109 adn. 5. — Et eodem die ad Card. Secr.: « Non devo lasciar di dirle come sentendosi della nominatione, che dissegna fare il Re di Polonia al vescovato di Transylvania, non era ben intesa qui tal [24v] nominatione, essendosi nominato sempre fin al presente della corona di Ungaria il vescovo a quella chiesa; et si stava in effetto per movere difficoltà nella speditione costi; ma io, vedendo che la Transylvania a questo modo resterebbe senza vescovo, et ne seguirebbono delle male sodisfattioni fra l'Imperatore et il Re, ho persuaso che si taccia, così perché non si ha da sperare che possedendosi quella provincia dal nipote del Re, si admettesse mai il vescovo obtenuto o nominato dal Imperatore come perché iuspatronatus, secondo la commune sentenza dei dottori, transit cum universitate bonorum. Et spero che non se ne farà altro motivo » *Nunz. di Germ.* 105 24r-v. — Ad quae Card. Secr. die 12 febr. respondebat: « L'officio che V. S. ha fatto perché si desista da la pretensione del vescovato di Transilvania, è stato molto a proposito et degno de la sua prudenza, giaché non è tempo di metter più carne al fuoco di quella che v'è, et senza speranza di poterla cuocere » *Nunz. di Germ.* 12 199r.

lasci dal Re vincere nel fatto del seminario. V.S.Ill.ma poi intende, quanto verrebbe a proposito che subito il Rescio si incaminasse, poiché nei comitii si havranno presenti i modi per eseguire molte cose, 25 et il S.or Ambasciatore di Polonia ⁴ mi dice che io mi troverò a tempo...

119

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Iaroslavia 21 septembris 1582 — Romam

TEXTUS: *Germ. 160 175r-8v autographum.*

SUMMARIUM: 1. *De evocandis Claudiopoli P. Schreck et P. Frischbier.*
Rector mutandus. — 2. *Adamus Brock ibidem rector constitui posset.* — 3. *Rex nondum vult collegium Albae Iuliae, sed scholas tantum.* — 4. *Dubius hae-ret, num sibi eundum sit in Transylvaniam.*

[175r] ... 1. De P. Volphgango ¹ ex Claudiopoli in Livoniam mit-tendo fiet cum erit qui ei succedat. Et mihi idem videtur de P. Sa-xone ². Melius eiusmodi manere in collegiis, sicut et apud nos quidam. Missiones enim, ut experior, apostolicos viros requirunt, quodque apud veteres caenobitas erat anachoretica, hoc apud nos missiones ⁵ esse iudico, quae requirunt homines qui per omnia in domibus et collegiis satisfecerint probitateque sua probe probarint. Deus tales plurimos faciat vel mittat; ipsius enim est solius opus... [176v] ... Ex-pectabo, quid de P. Vangrovitio ordinet P.tas V. Gemunt enim sub illo et gemit ipse ³ ...[177r] ...

10

⁴ Petrus Dunin Wolski, episcopus plocensis, orator Regis Poloniae; cf. *Mon. Pol. Vat. V et VI* passim; cf. SZOSTKIEWICZ, *Katalog biskupów* 588.

¹ V. Schreck, qui ineunte anno 1580 Roma in Transylvaniam una cum P. Szántó venerat (cf. supra, doc. 17), et concionatoris germanici munere fungebatur (cf. supra, doc. 72 § 4). P. Provincialis iam die 14 apr. 1582, ad P. Generalem scribens, illum pro Livonia proponebat: «Est Claudiopoli P. Volphgangus, nu-per missus, qui etiam non est ibi libenter... P. quidem Volphgangus potest inde amoveri sine detimento» *Germ. 160 43r.*

² Petrus Frischbier; cf. supra, doc. 117 § 6.

³ Cf. *ib.* § 1.

2. P. vero Adamus⁴ hactenus fuit admonitor cum mea utilitate, ut sensi, habet enim provinciae magnam experientiam. Et cogitabam aliquando, quid si ipse claudiopolitanus fieret rector, dato quod nullus ex petitis⁵ haberri posset... [177v]...
- 15 3. Neque Rex ipse urget collegium Albae Iuliae, sed aliquam scholam tantum pro hoc tempore⁶...
4. Nunc versor in dubio, utrum eundum mihi sit in Transylvaniam, quia proxime absum ab illa, quam ero in tota reliqua provincia, et quia clamant, ut veniam, ut ex fragmentis [178r] literarum consultorum, quae nuper misi P.ti V.⁷, potuit deprehendere. Sed ex altera parte, si non adduco remedia, si non aufero Rectorem, ut instant, si non alium habeo, si hungaros non adporto, nil nisi verba dabo. Vereor etiam, ne dum abero, veniant patres pro Livonia. Vocor etiam in Orientem, hoc est Vilnam atque Polociam, quibus ante debetur
20 annua visitatio quam transylvanis, qui posterius visitati fuerunt, hoc est ante septem menses. Videbo, quid expediatur, cum meis...
- 25

120

P. IACOBUS WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I.
P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Claudiopoli 9 octobris 1582

TEXTUS: *Germ. 160 202r-v*, autographum; in marginibus adnotationes a P. Provinciali factae, quas in notis exhibemus.

EDITIO: SYGAŃSKI, *Korespondencya* n. 59.

SUMMARIUM: 1. *De commercio epistulari*. — 2. *Vindemiae inchoatae*. *Fortis ventus tectum scholarum subvertit*. — 3. *De casu homicidii in nostro pago Monostor*. — 4. *Praesentia P. is Provincialis propter casus Martini Undō, Petri Saxo et aliorum valde desideratur*. — 5. *Difficultas et periculum in adducendo Claudiopolim Patre Sfondrato phrenetico*. — 6. *Quae opera iam facta circa aedificia et in templo*. — 7. *Mutationes nonnullorum sociorum necessariae*.

⁴ « Adamus Brocus, londinensis anglus, annorum 26, ingressus Romae die 13 martii 1565, ubi primo vovit die 10 iunii sequentis. Est baccalaureus artium, scholasticus approbatus, subregens seminarii, lector dialectices in rhetorica. Venit huc ex Urbe in vigilia Nativitatis 1567 » Ex catalogo collegii braunsbergensis diei 31 oct. 1568; *Pol. 7 I 9v*.

⁵ Cf. supra, doc. 117 § 1 et 5.

⁶ Cf. *ib.* § 2.

⁷ Cf. *ib.* § 5.

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi etc.

1. Post illas literas a R.tia T. 12 augusti Bransbergae datas¹, nullas hactenus alias accepi. Cumque iampridem certo vel R.T. ipsam vel saltem fratres promissos cum curru postario cupidissime expectaremus, tamen hactenus nostra spe frustrati sumus. Ego post 5 illas quas 30 iulii dederam ad R.tiam T., scripsi deinceps 5, 11 et 20 augusti et 14 septembbris².

2. 24 septembbris caeperunt vindemiae, et studiosi sunt dimissi vacatumque est simpliciter a lectionibus per duas hebdomadas. Tertia octobris caepit validissimus ventus a media nocte, qui fere totum 10 tectum scholarum nostrarum subvertit. Nec mirum, factum enim fuit pro forma tantum a fundatore et cancellario³ sine ullis fulcris et sustentaculis, frusta monente me et fabro lignario rem non fore durabilem. Id quod tanto incommodius nunc accidit, cum iam totam pecuniam aedificiorum expendisse, et muratores hac ipsa hebdomade 15 dimittere voluisse. Itaque misi statim Albam ad consiliarios petens subsidium ad tectum denuo et fortius faciendum; alioqui omnia per hyemem destruerentur, nec scholis uti possemus. Responsum expecto. Damnum hoc vix sarcietur 200 florenis.

3. Eodem fere die accidit quidam casus in Monostor. Occisi erant 20 duo pueri claudiopolitani noctu in vineis nostris. Suspicio erat de walachis quibusdam pastoribus. Petierunt ergo claudiopolitani a P. Matthia⁴ (qui tunc in Monostor aderat decimis vini colligendis) ut caperentur illi valachi de quibus erat suspicio. Iussit ille capi simpliciter me inconsulto, et diem iudicio assignavit. Iudicati sunt et 25 condemnati et palis affixi, nobis frusta laborantibus ut liberarentur, vel saltem supplicium differretur. Quo pacto P. Mathias videtur incidisse in irregularitatem, sicuti et nostri sentiunt et ego iam tandem existimo, quia expressum textum in Sylvestro⁵ inveni: Qui mandat capi, si sequatur mors, est irregularis. Itaque dispensavi cum illo super 30 hac irregularitate; tum quia facultates omnes P. Provincialis

¹ 9 hebdomadas *del.* 4a || 27 *prius* differetur

² Quae non conservantur.

³ Quae pariter omnes desiderantur.

³ Christophorus Báthory et Wolfgangus Kovacsóczy.

⁴ M. Thomány, minister et procurator collegii claudiopolitani; cf. *infra*, doc. 115 § 2.

⁵ De PRIERO, *Sylvestrina Summa* I (Lugduni 1572) 493 et 501; MAH I 126 adn. 3.

puto me habere ⁶, quia non sunt revocatae a R.tia T. (quamvis expresse non petierim confirmationem earum a R.tia T.), tum quia recordor ante aliquot annos Pultoviae, cum ego in similem irregularitatem incidisem ob mortis accelerationem, quia dixeram deducens reum ad supplicium: Eamus; me quoque tunc ab ea dispensationem obtinuisse a Rectore, absente Provinciali; tum quia P. Matthias valde fuit hoc casu afflictus, et si tamdiu deberet suspendi ab executione ordinum, donec a R.tia T. responsum adveniret, magnum esset subditis incommodum, in tanta paucitate sacerdotum ungarorum, et ipse esset procul dubio afflictissimus. Qua in re si quid erravi, R.tiam T. quaeso suppleat meque instruat, quid sit faciendum, vel ipse potius ad nos veniat et his et aliis multis incommodis subveniat. Omnino necessarium est, ut in huiusmodi irregularitate quam facilime uno verbo etiam in operibus piis incurritur, habeam ego et alii rectores expressam dispensandi facultatem propter scrupulos ⁷. [202v]

4. Magnopere hic indigemus praesentia R.tiae T., quia res non bene succedunt. Nonus ⁸ omnino est hic inutilis, et tantum expectat R.tiam T. atque utinam in finem expectet. Nollet enim, sed urget mitti Tirnaviam cum eodem illo puero cum quo se intricavit, qui Viennam dicitur discessurus. Ego re collata cum consultoribus negavi id ei simpliciter, sed si aliter quietus esse non posset, promisi me per eundem currum, qui venturus est, missurum eum ad R.tiam T.⁹. Sextus ¹⁰ etiam hisce praeteritis diebus fuit graviter contra me tentatus, quia ordinaveram, ut quodam die claves teneret sub recreazione. Respondit aliis audientibus: Teneat prius ipse Rector, postea et ego tenebo. Et paulo post ad me veniens cum furia gravissime me accusavit, qui illum vellem facere coadiutorem, et qui mallet esse sub carnifice, quam sub me, etc. Postea sequenti die vocavi illum ad me,

38 si *del.* expectassemus || 55 quodam die *in marg.*

⁶ In margine adnotatio Patris Provincialis: « Sed nec Provincialis ipse habet hanc facultatem; soli enim sibi reservat eam P. Generalis. V. Dispensatio § 6. Io. P. Campanus » [in *Compendium facultatum et gratiarum Societatis Iesu* (Venetiis 1577) p. 31 § 6].

⁷ In margine adnotatio Patris Provincialis: « Sane iudico necessarium esse in tam remotis regionibus habere hanc facultatem in huiusmodi genere homicidiorum vel mutilationum quae contingunt sine peccato actuali nostrorum; i.e. quando ipsi non percutiunt, sed per imprudentiam vel incogitantiam fiunt alieni participes homicidii vel mutilationis ».

⁸ Martinus Undó; cf. supra, doc. 117 § 2.

⁹ In margine P. Provincialis: « Martinus Hundo qui iam venit ad me Varaviam totus inquietus ut eat in Austriam, unde in Urbem missus fuerat ».

¹⁰ Petrus Frischbier; cf. supra, doc. 119 § 1.

et post colloquium inveni eum plenum suspitionibus et iudiciis mirabilibus de me, quae mihi nec in mentem quidem venerant. Denique ostendit se nolle hic manere, nec in Polonia, et petuisse a R.tia T. ut mitteretur in Germaniam, et se R.tiae T. adventum expectare. Quod si R.tia T. non venerit, se iturum ad R.tiam T.¹¹ Sunt et alii, quorum mores mihi valde displicent, de quibus antea scripsi. 60
65

Denique, Pater mi Reverende, ego video me cum his hominibus nihil proficere, sed maiores alienationes animorum et quasi conspirationes quasdam contra me fieri. Quod fit imprimis meo vitio, quia non sum talis, qualis debet esse rector in Societate; deinde etiam eorum, qui nisi habeant Superiorem, qualem ipsi imaginantur, nolunt obedire, 70
aut aegre obediunt. Quare provideat aliter R.tia T. propter Deum. Intellexi etiam quosdam patres primarios instare apud R.P. Generalem ut hinc alio mittantur. Et vix est aliquis, qui hic libenter maneatur.

5. P. Bartholomaeum Sfondratam ¹² phraeneticum do operam ut hic omnino habeamus iuxta ordinationem R.P.N. Generalis. Sed 75
locum pro illo non habemus, et est periculum, ne tale quid faciat, quale ille Coloniae, qui aliquot ex nostris interfecit ¹³.

6. Fenestras templi magnas quinque circa altare maius perfecimus ¹⁴. Plures hoc anno non potuimus. Scalae etiam sunt absolutae, satis commoda, amplae et lucidae. Infirmitaria quoque vetus illa ac- 80
commodata tribus fenestris bene ordinatis et novo pavimento etc. Reliqua necessario servavimus in adventum R.tiae T., quia sumptus defuerunt. Sacristia etiam pavimento constrata et cista seu mensa magna, oratorio et lavachro instructa, etc. Tecta scholarum iam nobis erunt necessario expedienda. Lignis minimum 200 indigebimus ad ea, 85
quorum vectura est difficillima.

7. R.tia T. si cogitat revocare P. Wolfgangum ¹⁵, cogitet etiam de alio in eius locum sufficiendo, qui haec omnia et plura praestare queat; tum in sexti ¹⁶ locum, si animum non mutarit, et noni ¹⁷. Alios, et forte plures, reperiet R.tia T. qui idem desiderabunt. Nam et P. Ius- 90

¹¹ In margine adnotatio Patris Provincialis: « P. Petrus Saxo qui anhelat in patriam ».

¹² De quo cf. supra, doc. 102 108 111.

¹³ Coloniae, in collegio S.I. die 26 oct. 1574 interfecti sunt a Gerardo Pesch, coadiutore mente capto, Leonardus Kessel, rector, Ioannes Rethius (Reidt), praefectus studiorum et Nicolaus Faber, minister; cf. DUHR, *Geschichte* I 778-79.

¹⁴ Cf. ordinationes Patris Carminata, visitatoris; supra, doc. 93.

¹⁵ V. Schreck, cf. supra, doc. 119 § 1.

¹⁶ Petrus Frischbier; cf. supra, adn. 10.

¹⁷ Martinus Undó; cf. supra, adn. 8.

tus¹⁸ conqueritur se gravari lectionibus rhetorices, et se non posse emendare orationes. Et M. Jankovius¹⁹ expectat, ut revocetur a R.tia T. Sunt et coadiutores, qui non libenter hic manent, quorum primus est Gaspar Golek²⁰, secundus Laurentius²¹; quamvis iste per 95 suaderetur facilius, sed non satisfacit in suis officiis. Maximus²² etiam petit liberari ab officio subministri. Vere enim non habet modum procedendi cum fratribus, quia est nimis vehemens. Ministro bono et patre vere spirituali valde indiget hoc collegium (si res debent bene procedere), et mutatione aliquot personarum, et forte in primis rec- 100 toris, cuius ad exemplum reliqui componuntur. Sed de his plus satis²³.

121

P. STEPHANUS SZÁNTÓ S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 19 octobris 1582 — Romam

TEXTUS: *Germ. 160 204r-7v*, autographum; in marginibus sinistris foliorum Romae P. Piatti ad modum summarii pauca verba exaravit, quibus in confiendo nostro summario usi sumus.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 228-46.

SUMMARIUM: 1. *Nonnulla de commercio epistulari.* — 2. *De peracta collegii visitatione.* — 3. *Multitudo onerum suorum.* — 4. *P. Visitator omisit mutare Rectorem, qui est radix omnium malorum.* — 5. *Dolet quod in Societate plus fidei attribuatur uno Superiori quam subditis universis.* — 6. *Post visitationem omnia in pristinum statum rediere. Quam ob rem pauci fructus in ministerio verbi Dei et in scholis.* — 7. *Rectoris acerbitate in colonos multis nominibus redarguit.* — 8. *Societas accusatur avaritiae.* — 9. *Mala oeconomia effecit, ut bona, quibus 200 personae ali possent, nunc vix ad 18*

95 facilius *del.* nec, *sup.* sed non || 98 vere *sup.* | debent *del.* pro[cedere] || 99-100 rectoris *del.* cui [?].

¹⁸ I. Rabb; cf. supra, doc. 117 § 1.

¹⁹ Ioannes Jankowski; cf. supra, doc. 72 § 9.

²⁰ De quo cf. infra, doc. 151 adn. 2.

²¹ L. Kersten; de quo cf. inferius, doc. 242-C n. 3.

²² Maximus Milanesi « florentinus, annorum 43, ingressus Brunsbergae 3 ian. 1570, et pro indifferente admissus; vovit primo ibidem 2 febr. 1571; praefectus sanitatis et praefectus horti » Ex catalogo collegii pultoviensis anni 1571; *Pol. 7 I 35r*. Cf. etiam infra, doc. 242-A n. 15, et WARSZAWSKI, *Vocationum liber...* 250-56.

²³ In ima folii adnotatio manu Patris Provincialis: « P. Iacobus Vangrovius has scripsit ad Provincialem Poloniae ».

sodales sustentandos sufficient. — 10. Consultationes fiunt rarissime et prorsus inutiles ob indolem Rectoris. — 11. Qui nova festa instituit et vetera abrogat pro libitu suo. — 12. Casus occisionis duorum puerorum in vineis nostris. — 13. Quid sentiat ipse de irregularitate trium patrum, qui in hoc processu contra homicidas partem habuerunt. — 14. De summa procellarum vi, quae tecta scholarum omnino everit. — 15. P. Törös paralyticus iam rediit Viennam, Martinus vero Undó suum discessum parat. Nescit, quid ipse solus Claudiopoli facere possit. — 16. Petit ut Varadinum transmigrare possit, ubi maior omnino spes fructificandi. — 17. Dolet, quod nulla fere consolatoria nunc scribere possit.

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Non miretur T.R.tia, si statutum ad scribendum tempus¹ nonnunquam anteverta. Loci enim distantia, tabellariorum certorum raritas et rei, de qua scribendum est, magnitudo dilationem non paciebantur. Adde quod nunc peroptima et certa per quosdam fideles italos, qui recta hinc Viennam proficiscebantur, sese offerebat scribendi occasio, quam negligere aut omittere nullo modo expediebat. 5

En triennium iam fere est expletum, ex quo in Transylvania quandoque pauciores, nunc vero hic quidem Claudiopoli 18, Albae autem Iuliae tres ex Societate laboraverunt. Verum non eo fructu, quem et nos sperabamus et T.R.tia poterat expectare. Et quod vehementer dolendum est, impedimenta salutis animarum et Evangelii non tam ab externis, quam a nostris proficiscuntur. Scripseram 1581 10 22 augusti et primo septembbris binas ad T.R.tiam literas². Unas de rebus domesticis, alteras de externis. Ad quas, quod tardius T. R.tia responderet, putabam vel apud P. Sfondratam³ adhuc detineri, aut omnino intercidisse. Sed ex postremis T.R.tiae literis, 14 martii praesentis huius anni 1582 ad me datis⁴, certo cognovi, fideliter, licet tardissime, redditas esse. Quare nihil necesse est ea hic repetere, quae fuse tunc in illis perscripseram. Sed quia in ultimis literis ad me datis 15 omnia T.R.tia reiecit in adventum Patris Visitatoris et Provincialis, 20

6 offerebat *p. corr.*

¹ P. Szántó, ut consultor rectoris, semel in anno ad P. Generalem scribere tenebatur; cf. supra, doc. 72 § 1.

² Quas videsis, supra, doc. 72 et 73.

³ Missae sunt enim Temesvarium, ad P. Sfondratum, qui inde mercatorum italorum ope Romam eas trasferri curabat; cf. supra, doc. 84 § 1.

⁴ Quae non conservantur.

ut quae in hoc collegio ordinatione et dispositione indigerent, ipsi ordinarent et disponerent; hanc ob causam dicendum mihi tantum in hac epistola videtur de visitatione, de iis quae post eam sunt conse-
25 cuta, et de misero statu huius loci.

2. Visitatio peracta fuit 1582 a quinta die februarii usque ad quintam martii. Ex 12 sociis, quos P. Visitator cum P. Provinciali ex Polonia huc secum adduxerant, constituerunt unum rhetoricae professorem⁵, alios auditores facultatis oratoriae, alios cocos, alios sacris-
30 tiae et templi praefectos, alium sacerdotem et alium ianitorem. Muta-
runt et scholarum praefectum, et novam adiecerunt classem rhetori-
cae, et inter studiosos novam erexerunt congregationem B. Virginis⁶.
Constituerunt praeterea et novum procuratorem, P. Mathiam Tol-
manni⁷, eundem et ministrum esse voluerunt sicut erat antea. Et
35 quia videbant sex pagos nostros, quorum bonis alimur, ministris verbi
Dei esse destitutos, et se in conscientia teneri ad providendum illis
de pastoribus catholicis ultiro et libenter agnoscebant, ita illos inter
P. Mathiam et Martinum Undo⁸ partiti sunt, ut ille ad quatuor re-
motiores festis diebus excurreret, hic vero in duobus vicinis contiones
40 haberet simulque unius classis curam assumeret. P. Petrus, ungarus⁹
novitius, qui hic erat ingressus, quique Rectoris erat interpres, et eum
in administrandis rebus temporalibus iuvabat, meque hic domi in
administrandis sacramentis utcunque sublevabat, pertaesus molestiarum,
quas cum Rectore quotidie experiebatur, petierat dimitti. Cui
45 aegre persuasum est ut maneret, et Branspergam ad novitios profi-
cisceretur, ut ibi ab externis tumultibus, in quibus hic versatus fue-
rat, aliquandi conquiesceret et spiritum resumeret.

3. Atque ita in me solum reiecta est contio omnium festorum,
lectio catechismi pomeridiana, administratio omnium sacramentorum
50 et visitatio infirmorum in civitate et in utroque suburbio. Accidit
nonnunquam, festis praesertim diebus, ut eodem momento quin-
que aut sex simul occurrant diversa officia subeunda: aut mulieres post
partum introducendae in templum, aut infantes baptisandi, aut ma-
trimonio copulandi, aut domi confessiones audiendae, aut ad infir-
55 mos cum sacramento Eucharistiae ad tria quatuorve loca diversa
proficiscendum. Quae cum omnia simul exequi non possim, diversis

31 adiecerunt *p. corr.*

⁵ Iustus Rabb; cf. *supra*, doc. 120 § 7.

⁶ Cf. *supra*, doc. 99 § 1.

⁷ M. Thomány; cf. *supra*, doc. 115 § 2 et doc. 120 § 3.

⁸ Cf. de eo *supra*, doc. 120 § 4.

⁹ Petrus Erdösi (Sylvanus); cf. *supra*, doc. 117 § 3.

horis conor singulis pro virili satisfacere. P. Wolfgangus¹⁰ mansit cum sua contione saxonica, et simul scholarum praefectus est constitutus.

4. Bene quidem haec omnia erant ordinata et constituta, sed ut essent stabilia et utilia, unum adhuc requirebatur, ut Rector, qui radix et causa omnium malorum et scandalorum fuerat, alio hinc transferretur, vel ab officio deponeretur. Nec multum ab hac sententia Visitator et Provincialis videbantur primum alieni, auditis a consultoribus et visis factis et gestis illius. Sed cum Albam Iuliam profecti essent, et secum una eo Rectorem deduxissent, is cum Lelesio coram Visitatore, tamquam duo muli, tamdiu se mutuo scalperunt, alter alterum praedicando, quo se mutuo in suis dignitatibus conservarent, ut mentem Visitatoris et Provincialis omnino inverterent, et inducerent ad conservandum utrumque in suo officio. Miror P. Visitatorem et Provincialem, viros alioquin pios, eruditos et prudentes, maluisse uni Lelesio absenti in causa et rebus Rectoris plus credere, quam omnibus consultoribus, qui praesentes verba eius audierunt et oculis facta ipsius conspexerunt, quorum pleraque ad oculum demonstrarunt. Sed (ut dici solet) nonnunquam bonus etiam dormitat Homerus¹¹. Sive igitur quod non haberent a T.R.tia facultatem mutandi, sive quod sperarent emendationem, sive propter mutuam eorum commendationem, utrumque in suo officio confirmarunt; et quemadmodum coram Visitatore, sic et coram Rege mutuo se lambunt.

5. Valde enim iam ista perniciosa consuetudo passim in Societate inolevit, ut Superioribus et professis plus fidei adhibeatur, quam caeteris omnibus patribus et fratribus contrarium asserentibus; plus illorum verbum valeat, quam centum aliorum; et ut quicquid illi dixerint, illud totum et solum debeat esse ratum, firmum, verum et ex pio atque bono zelo profectum; quaecunque autem ab aliis dicantur, illa omnia suspecta debere esse, vel conficta et ex mala affectione ac tentatione profecta, quasi nullam alii conscientiam coram Deo haberent, aut ex proposito mendacia componerent. Non quaeritur saepe in multis locis, quae pars meliores et fortiores habeat rationes, sed quid videatur Superiori aut professo, sive is habeat rationes sive non, modo sciat alteri Superiori, a quo sibi metuit, egregie, donec praesens est, blandiri. Hac ratione [204v] istis quidem occasio et facultas praebetur, ut securius deinceps ferociant, dominantur, insultent et subditos gravius quam antea divexent et opprimant, certi iam et securi effecti plus apud Superiores unam suam epistulam ponderis habitaram, quam multas aliorum; illis vero animus omnino deiicitur, ut

¹⁰ V. Schreck; cf. supra, doc. 120 § 7.

¹¹ « Indignor, quandoque bonus dormitat Homerus » HORATIUS.

nihil audeant mutire, neque ad mediatos superiores quicquam refferre, experti et ipsi, quam frustra aliquoties laboraverint referendo. Ne igitur saepius tamquam nugaces reputentur, malunt tacere et Deo omnia soli committere. Hanc solam causam novi ego et expertus sum
 100 multis egregiis et piis patribus et fratribus ansam praebuisse defectio-
 nis, quae multo pluribus futura est causa ruinae, nisi mature et pru-
 denter huic perniciosae consuetudini T.R.tia occurrerit. Multa p-
 aeterea et gravissima scandala in diversis locis ex unica hac causa emer-
 serunt, emergentque adhuc plura, nisi remedium adhibeatur. Verum
 105 enimvero quicquid alii de me sentiant, quicquid dicant, ego nunquam
 scivi, nec volui neque volo blandiri cuiquam, nec aliter loqui quam
 sentio, didici. Nec unquam synceritatem hanc et simplicitatem meam
 propter alicuius favorem deseram, ne si hominibus placere affectarem,
 servus Christi esse desinerem¹². Sed haec fortasse extra cancellos dic-
 110 ta sunt. Redeo ad propositum.

6. Cum ex Alba rediissent P. Visitator et Provincialis, in ultima congregatione nostra unum dederunt Rectori consultorem, P. Iustum¹³ polonum, quem paulo ante ex Polonia huc secum adduxerant. Et quia monitor deerat, id muneric Visitator dedit P. Mathiae¹⁴,
 115 ministro et procuratori, iuveni modesto quidem, sed prudentia, ex-
 perientia et doctrina vacuo. Ego vero, cum viderem de Rectore nullam fieri mutationem, quasi mala quae ventura erant praesagiens
 praedixi, oleum et operam nos cum eo lusuros. Nec me conjectura
 feffellit. Quamprimum enim Visitator et Provincialis discesserunt,
 120 confessim iterum in pristinum statum omnia revolvi caeperunt. Do-
 mi, sicut antea, inter fratres parva pietas, modica religio, exigua de-
 votio, rara concordia, praesertim inter polonos et germanos cernitur.
 Collegium est veluti commune divisorium, patet omnibus, nulla
 clausura. Libere intrant homines et vagantur per cubicula. Externi,
 125 catholici et haeretici, non afficiuntur erga nos propter nimiam in sub-
 ditos austeritatem, aperte nobis obiicientes quod, quae verbis in
 contione docemus, nos eadem omnia factis destruere. Praedicatis —
 inquiunt — aliis misericordiam, sed ipsi in vestros colonos tyrannis
 estis crudeliores. Damnatis in aliis avariciam, et ipsi unum obulum
 130 miseris vestris subditis non vultis condonare. Has ob causas pauci ex
 haereticis convertuntur. Immo et ex his qui erant conversi, multi

117 praesagiens *del.* nonnulla verba illegibilia || 130 condonare *sup.*

¹² Cf. Gal. 1, 10.

¹³ I. Rabb; cf. supra, adn. 5.

¹⁴ M. Thomány; cf. supra, adn. 7.

vicissim ad haereses suas redierunt, et ex nostris colonis multo plures sunt haeretici quam catholici, quod nulla fere cura salutis eorum habatur. In vicinioribus duobus pagis alternis dominicis, quando permittitur, Martinus Undo contionatur. At in quatuor remotioribus vix in tribus mensibus semel fit sacrum et contio. 135

Scholae nullum possunt habere progressum et incrementum, tum quod nullus est ex magistris ungarus, et latine tres inferiores classes parum intelligunt. Ob id ultra centum studiosos per triennium habere nequivimus. Tum etiam quod magister humanitatis, contra omnem humanitatem publice in classe contra nationem ungaricam invehiri soleat¹⁶. Ob id a studiosis vehementer est exosus et multi, cum ad eius classem essent promovendi, maluerunt recedere, quam se eius disciplinae subiicere. Nuper cum dialogus quidam esset exhibendus, abiit et sine Rectoris consensu praecepit per famulos, ut ex singulis pagis 32 armati viri, sub paena capitis et amissione bonorum omnium, convenirent ad proximum nostrum pagum Monostor. Id ipse eo animo faciebat ut ex illis seligeret pro suo dialogo meliores. Sed cum externi nihil de dialogo intelligerent, rumor sparsus erat iesuitas bellum civitati aut alicui nobilium inferre velle. Hanc ob causam civitas diutissime restitit, ne studiosi nostri armati cum colonis ingredierentur, metuens ne aliquid fraudis subesset. Nec unquam eos intermisisset, nisi viri quidam primarii autoritatem suam interposuissent et spopondissent eos nullos tumultus excitatueros. Iam vero in ipso teatro tam inordinati discursus personarum, tot strepitus armorum et emissiones bombardarum fuerunt, ut non comaedia aut dialogus a iesuitis exhiberi, sed lusus armorum a militibus agi videretur. Ego nullum audivi ex omnibus spectatoribus, cui actio probata fuisset. Sic fit, ut dum ostentare se volunt nostri fraterculi, ludibrio se et alios exponant. Hoc autem inde provenit quod nulla est disciplina, nullus ordo est in collegio et quod non servatur usus et consuetudo Societatis in similibus publicis actionibus, ut scilicet prius privatim coram patribus et fratribus exhiberentur et corrigerentur errores, tum demum in publicum prodirent. Sed poëtaster iste, qui ante biennium non sciebat duo carmina sine multis erroribus componere, tantum iam sibi tribuit ut neminem suarum actionum velit habere censorem. Amisit praeterea pallium muliebre triginta duorum florenorum, quos collegium debuit solvere. 150
155
160
165

160 inde *p. corr.* || 163 *fratribus del.* privatim || 169 et *sup.*

¹⁵ Ioannes Jankowski; cf. supra, doc. 72 § 9 adn. 25 et doc. 120 § 7.

7. Et sicut iste sua iracundia et elatione absterret et abigit studiosos a scholis nostris, sic Rector sua austерitate in colonos causa est ut homines a nostro templo et a contionibus alienentur. Id cum P. Visitator probe cognovisset, ordinaverat ne deinceps se in curam rusticorum immiseret, sed totam illam procuratori relinqueret. Verum quamprimum Visitator et Provincialis discesserunt, eandem statim 170 vicissim authoritatem, quam antea habebat in colonos, sibi usurpat, procuratore tamquam famulo et interprete utens. Iterum hic in collegio miseros colonos per septem et quandoque per octo et per novem dies in durissimis laboribus tanquam mancipia, contra consuetudinem regni, retinet et vix atrum panem et haustum vini porrigit. 175 180 Et cum miseri petunt facultatem redeundi, baculis se illos caesurum comminatur. Frequenter pro minima re, si non statim iussa eius exequantur, capi, vinciri, incarcerari et compedibus astringi eos iubet.

Conqueruntur et viduae pauperculae, quod vivere sub eo non possint ob graves exactiones et multos labores, quos saepe subire coguntur; ad quos si non subito ut vocantur profectae fuerint, vel domi non fuerint, res domesticae earum a famulis diripiuntur et in tabernis pro vino impignorantur. Quas si recuperare velint, magno precio coguntur redimere et nihilominus a laboribus non liberantur. 185

Prima die aprilis, cum aliqui ex colonis nostris res venales habarent in foro civitatis, inde, relicitis ibi suis rebus, fustibus compulsi sunt venire ad labores in collegium, sic Rectore iubente, mirantibus et stupentibus omnibus tam haereticis quam catholicis tam inauditam et invisam saeviciam polonicam. Iudex nostri pagi Bach, quod non misisset eodem die laboratores ex colonis, quo iussus fuerat ad collegium (non enim invenerat eos domi), vocatus est ipse cum socio ad collegium vesperi, et detentus est. [205r] Sequenti die optio data est ei, ut aut ipse hic statutis diebus laboraret, aut alium loco suo conduceret. Qui, ne domi interim in rebus domesticis maius damnum patetur (conduxerat enim et ipse pro sequenti die messores et necessaria illis alimenta praeparaverat), misso ad forum socio, conduxit suis expensis hominem qui sua vice hic in collegio laboraret. 190 195 200

Longum esset omnia alia similia severitatis exempla recensere. Illud unicum tantum addam, quod passim in hoc regno dicitur tam a catholicis quam ab haereticis: Iesuvitas, qui volunt videri sancti, misericordes et apostolici viri, crudelitate superasse omnes haereticos dominos qui ante illos pagos ipsorum possederunt. Quo igitur animo putat me esse T.R.tia, cum mihi in faciem severitatis exempla obiiciuntur a catholicis et ab haereticis, non secus atque si ego essem causa, cum passim talia verba in nos iactari audio: verbis tantum aliis praedicant misericordiam et mansuetudinem, sed factis turcis sunt crudeliores. Qua, obsecro, conscientia possum homines 205 210

ad mansuetudinem, benignitatem et clementiam adhortari, cum factis et exemplis contrarium doceant alii patres nostri? Qui fieri potest ut durante tali scandalo verbum Dei et Evangelium Christi possit habere progressum? Et talia inhumanitatis et crudelitatis exempla di-
215 luere inficiando non possum, nisi velim sensum et experientiam negare et tenebras contra propheticam lucem esse asseverare. Oculis enim quotidie, magno meo cum dolore, intueor quae fiunt, et auribus audio quae dicuntur. Testis est mihi Dominus, quod nihil me ita vexat et excru-
ciat, quam cum pauperes colonos et miseras viduas audio coram me
220 saepe cum lachrymis conqueri, et video, inspectante me, sine causa vexari. Nec tamen ullo modo iuvare possum. Nam si aliquod verbum Rectori pro illis dixero, ut mitius cum illis agatur, vel aliquid ex se-
veritate remittatur, confestim hoc verbo mihi os obstruitur: Age tu
225 quae tua sunt, et ne te in alterius officium immisceas. Atque ita nihil praeter confusionem reporto. Quod cum saepenumero iam expertus fuerim, nihil pro illis loqui audeo, sed gemens taceo. De hac pessima severitate usque adeo omnes sumus diffamati, ut ego vix sine pudore audeam coram hominibus comparere.

8. Accusamur praeterea tenacitatis et avariciae, quam ne temere nobis imposuisse videantur, duo tantum, brevitatis causa, exempla proponam. Profectus est noster Procurator, instructus a Rectore, ad colligendas hac aestate frumenti decimas. Accessit ad eum in pago quodam nostro vir quidam miser, senex et debilis, qui paululum tritici labore et beneficio aliorum seminaverat. Rogavit patrem ut, pro amore Dei, aliquot manipulos ex decimis remitteret, sed nihil impetravit. Item una misera vidua petebat ut sibi, nomine et amore Dei, unum tantum manipulum condonaret. Respondit pater Procurator: Nostra bursa non impletur nomine et amore Dei. Dignum iesuvita verbum! I nunc, miser Arator, et clama in templo usque ad raucedinem verbum Dei: Date et dabitur vobis; et: Estote misericordes sicut et Pater vester misericors est¹⁶, cum alter pater, eiusdem tecum fidei et religionis, contrarium in campo et in foro clamet: Nostra bursa non impletur nomine et misericordia Dei. Et in vindemiis ita se gessit ut omnium in nos odia concitarit. Quidam vir primarius, scriba civitatis, catholicus, rogatus ab aliis tam catholicis quam haereticis, scripsit ad eum rogans ut in exigendis decimis con-
230 suetudinem regni servaret, et si nesciret decimare ut iesuvita, decimaret ut milites solent; qui si famae suaet sociorum habere ratio-
235
240
245

220 audio corr. ex video

¹⁶ I.c. 6, 36 38.

250 nem nollet, haberet saltem respectum catholicorum, qui propter ipsum ab haereticis conviciis proscinduntur.

9. Et quamvis ita stricte et rigide exigantur omnia tributa et vectigalia a colonis, non tamen inde evadimus ditiores, sed multo miseriores omnibus illis dominis, qui ante nos possederunt bona nostra. Certe unus illorum, nomine Franciscus Forgach¹⁷ (ut mihi pro re certissima coram regius legatus affirmavit) singulis annis sex milia aureorum colligebat ex sex pagis quos nos habemus. Alter vero, nomine Giulafi, qui post illum successerat in haec eadem bona, cum centum equitibus ex sola hac possessione laute satis et splendide vixit, singulis hebdomadis duos boves mactavit et stipendia militibus solvit. Nunc nos omnia illa bona habemus, quae illi habuerunt, omnia illa tributa quae illis coloni solvebant, nobis quotannis solvunt usque ad minimum quadrantem, vina et fruges nunc maiori copia proveniunt quam illorum temporibus, et tamen modo 18 iesuvitae ex tot bonis sine debitibus ali non possunt. Mirantur omnes, quoniam perveniant tot bona et pecuniae. Nam ad aedificia non expenduntur, quia ad hunc usum seorsim singulis annis mille floreni dantur ex aula Principis. Ad cibum etiam et potum non exponuntur, quia non ita laute tractamur, nec ita splendide vestimur, ut 18 personae tot reditus possint consumere. In quem igitur usum et quomodo expendantur, ego scire non possum, nisi quod saepe video mitti in Poloniā et aliquando etiam amitti per infidos tabellarios. Huc accedit quod nulla bona cura habetur rerum domesticarum. Nullus est bonus aeconomus. In conspectu Superiorum pereunt res diversae ad usum necessariae domi, in hortis et in praedio, et non est qui congreget et conservet. Et tandem coguntur minima quaeque in foro pecuniis emere. Sed in hoc tantum sunt ambo intenti, quomodo miseros rusticos divexent et excoorient, nulla habita cura salutis eorum, ad quam principaliter sunt vocati. Ob id Deus quoque operibus et laboribus eorum non benedit. Si T.R.tia oculis cernere posset semel sylvas, agros, montes vitiferos, prata, fluvios, piscinas et reliquas possessiones, quas hic habemus, non dubito quin secure et vere iudicaret, commodissime ex tot bonis, sine ulla colonorum vexatione, ducentos fratres ali posse. [205v] Et tamen nondum his nostri poloni saciantur, sed audent solicitare et molestare Regem ut plures pagos assignet, in maximam nostram et totius Societatis confusionem et ignominiam.

10. Assignaverat quidem P. Visitator Rectori suum monitorem¹⁸, sed nullus ex consultoribus eum quicquam monuit, nec monet. Ex-

¹⁷ Cf. supra, doc. 56 § 4 et adn. 8.

¹⁸ Matthias Thomány; cf. supra, § 6.

perti enim sumus, quod nihil proficerent, etiamsi millies monerent, sed crabrones tantum incitarent. Nam si P. Odiscalcus¹⁹, vir pius et doctus, quamdiu hic nobiscum fuit, nihil apud eum suis monitionibus efficere potuit, minus iste efficeret, cui nec aetas, nec pietas, nec eruditio autoritatem praestat, quemque similem iam sibi in austeritate in subditos fecit, et tanquam famulum ad nutum suum servire cogit. Praeterea quia P. Visitator cognoverat eum vix ter aut quater in anno consultationes habuisse, mandaverat ut, iuxta regulas, singulis hebdomadis haberet²⁰. Sed vix in duobus aut quandoque in tribus mensibus semel habentur, et satius esset ut nulla omnino fieret talis congregatio, tum quod raro res, quae maxime consultatione indigent, proponuntur, sed frivolae tantum et nullius momenti; tum etiam quod nulla fere est utilitas huiusmodi consultationum. Nam etiamsi omnes contrarium sentiret et dicerent, ipse nihilominus facit quod sibi videtur. Et ea, de quibus subolfacit alios contraria dicturos, quam ipse sentit, nunquam in consultationem adducit. Quod cum ego iam antea per biennium satis expertus essem, deposui officium consultoris in manum Visitatoris, ne saepius inutilem iacturam facerem temporis. Is ita me ab eo munere liberum esse iussit, ut non cogerer hebdomadis singulis congregationi interesse, sed in causis tantum difficilioribus cum vocarer. Rogavit me praeterea, ut si quid in collegio contingenter, admonere T. R. tiam non praetermitterem. Recepit me facturum, quemadmodum et facio, faciamque deinceps, si mihi a T.R.tia ita fuerit praescriptum. Sed mihi longe gratius esset, si me T.R.tia ab utroque liberaret, tam ab hoc onere scribendi, quam ab officio consultoris, quo liberius et quietius meis contionibus et lectio- ni Sacrae Scripturae vacare possim. Quod ut faciat, vehementer etiam atque etiam rogo.

11. Praecedenti anno, nulla facta de hac re consultatione, novum festum dedicationis instituerat ex suo ingenio cum magno tam haereticorum quam catholicorum scandalo. Insuper et vexillum exposuerat, quod hic inusitatum antea et invisum fuerat. Quod cum Patri Visitatori fuisse narratum, gravissime illum coram P. Provinciali et consultoribus reprehendit, et prohibuit ne deinceps similia ficta festa celebranda proponeret, sed percunctaretur ab antiquis catholicis, quo die olim dedicationem huius ecclesiae celebrassent, et illum diem observaret. Hic autem dies quarta erat octobris, ut mihi fuit relatum. Verum hic dies non placuit Rectori, sed iterum eodem die, quo

¹⁹ Qui die 22 sept. 1581 Claudiopoli ob gravem morbum discedere coactus est; cf. supra, doc. 84 § 2 adn. 3.

²⁰ «Singulis saltem hebdomadis cum suis consultoribus conveniat» Ex reg. 14 Rectoris in *Regulae Societatis Iesu* (Romae 1580) p. 83.

praecedenti, prima scilicet octobris dominica²¹, paecepit celebrari maiori quam antea solemnitate, nulla de hac re facta consultatione, immo contra expressam Visitatoris et Provincialis prohibitionem et
 330 contra Ecclesiae canones, quibus cavetur ne quis propria authoritate nova festa instituere et vetera abolere praesumat. Cadebat autem hoc anno in primam dominicam octobris festum divi Hieronymi²². Ipse autem, omissa dominica et reiecto festo divi Hieronymi, sacrum publice in templo cantu figurato de dicta sua et chimerica dedicatione
 335 iussit cantari, et officium de illa recitavit et alios, ut idem facerent, induxit. Ego tamen et sacrum et officium de Sancto Hieronymo cum dominicae commemoratione recitavi sicut breviarium et missale romanum exigebant; neque enim contrarium sine gravi scelere contra Ecclesiae et superiorum mediatorum ordinationem facere poteram.
 340 Intelligebant hoc et alii quidam ex consultoribus, sed nullus ausus est eum monere aut ei contradicere, ne magis irritaretur.

Ordinaverant praeterea Visitator et Provincialis, ne consueta festa provinciae pro libitu suo quae vellet, abrogaret, sicut praecedenti anno fecerat, sed donec responsum ex Urbe daretur²³, servaret festa
 345 antiqua Ungariae, communia huic provinciae. Ipse tamen in festo S. Ladislai, qui est praecipuus patronus Ungariae, ligna publice e sylvis nostris invehiri in collegium permisit. Item hoc anno festum Sancti Michaelis archangeli in diem sabbathi incidebat, et sequebatur dominica. Et quia iam vindemiae incaeperant, consultavit
 350 num possit dare licentiam catholicis et haereticis, qui vineas in nostris montibus haberent, ut duobus illis festis uvas colligerent, exprimerent et domum conveherent, et ut noster Procurator resideret cum famulis in finibus vinearum ad exigendas ex musto decimas. Dixi, quod mihi videbatur: primum illa opera esse servilia et lege Dei prohibita,
 355 deinde nullam esse causam ob quam permittenda esset violatio duorum festorum; non frigora, nec pluvias imminere, quae uvis obesse possent; dilatione autem duorum dierum non deteriores sed meliores et maturiores futuras uvas; tandem quia haeretici, qui omnia festa cupiunt aboleri, facile nobis obiicere possent, neque nos festa ma-
 360 gnopere curare, ubi nostra agitur utilitas. In eadem fere sententiam dixit et alter. Tertius vero et ultimus (nam tunc non eramus plures) partim videbatur concedere, partim negare. Nihil tamen ausus est certi affirmare. His auditis, conclusit Rector, ut sacra et contiones fie-

²¹ Die 7 oct.

²² Cuius festum in Ecclesia celebratur die 30 septembbris.

²³ Vide scriptum: *Catalogus festorum in Transylvania celebrandorum* Romae confectum et auctoritate pontificia approbatum; infra, doc. 134.

rent utroque festo ante prandium, post prandium vero laboraretur. Praemonui illum non placere Deo dimidiata servitia, et videret bene, 365 ne particeps fieret omnium peccatorum, quae violatione festorum in montibus nostris committerentur, cum possit impedire et non impeditat. Verum ipse, his nihil motus, permansit in sua sententia et permisit utroque festo labores. In festo autem S. Michaelis evangeliū legebatur de scandalis: Vae mundo a scandalis etc. Sequenti 370 vero dominica de hydropico sabbatho a Domino curato, ubi explandum erat, quae opera in festis sint permissa et quae prohibita. Cogitet T.R.tia, quo animo et qua fronde potuerim illis festis alios reprehendere de scandalo et de violatione festorum, cum nostri tam aperte paeberent scandalata decimas exigendo et in suis terris labores 375 permittendo, et tam libere et sine scrupolo ullo festa violarentur.

12. Verum enimvero non sivit Deus tantam licentiam diu inultam permanere. Pridie enim festi Sancti Michaelis, quo die conclusit apud se Rector, permittendam esse violationem sequentium duorum festorum, eadem sequenti nocte in nostro promontorio duo pueri, 380 unus octo alter novem circiter annorum, qui vineas suas custodiebant, filiique erant duarum viduarum, laetaliter sunt vulnerati a latrunculis, qui venerant furatum uvas. Unus biduo, alter triduo tantum supervixit. Et quia lex est huius regni, ut in quorum dominorum terris mala perpetrantur, ibidem et puniantur et iudicentur nocentes; 385 quia autem in sex nostris pagis nos sumus domini temporales et spirituales, et homicidia in nostris terris erant perpetrata, matres puerorum recurrerunt pro iusticia ad dominum loci, im-[206r] mediate quidem ad nostrum Procuratorem, et mediante illo ad Rectorem rogantes ut pastores, qui prope suas vineas oves pascebant, caperentur, 390 quod contra illos haberent suspicionem. Alter enim puer ante mortem dixerat se a pastoribus baculo esse percussum in capite. P. Procurator misit quatuor ex famulis nostris, qui quatuor ex pastoribus valachis caperent, contra quos viduae illae suspiciones habebant. Capti sunt et vinci sunt in carceribus nostris, priusquam pueri morirentur. 395 Sed cum putarentur innocentes, dimissi sunt. Postquam pueri essent mortui, venerunt secundo matres eorum, nunciantes Procuratori nostro filios suos iam esse mortuos et petentes iusticiam. Iterum ergo misit famulos et iussit eosdem pastores, quos dimiserat, comprehendere et in carcere diligenter custodia vinctos asservari. Misit praeterea 400 unum ex famulis ad iudicem civitatis haereticum, petens ab eo consilium, quid cum illis pastoribus faciendum esset, quomodo veritas ab illis posset extorqueri. Iudeo renunciavit, ut eos ab invicem se-

373 anima ms. | fonte ms. || 380 duo p. corr. || 389-90 rogantes del. quod.

pararet et sic eos seorsim unumquemque per cingaros iuberet torqueri. Utuntur enim hic cingaris pro carnificibus, aut turcis captivis. Inauditum namque est ungaram aliquando carnificis exercuisse officium, qui decies mori potius vellent, quam tam vile subire opus. Sed ad rem! Minister sive Procurator noster probavit consilium iudicis et ad famulum dixit: Nos tot carceres non habemus, ut singulis proprium assignare possimus, sed cathenas quaerito et in diversis penuariis ligari possunt. Alteri autem famulo dixit: Tu duas seras apponito, ne effugere possint. Deinde feria quarta post festum divi Michaelis, id est tertia die octobris, iussit convocari in aream nostri castelli iudices ex Monostor, nostro pago, et ex alio vicino pago nostro Bach, et ex civitate. Pars enim laesa, id est viduae illae duae civibus erant haereticis subiectae. Convenerunt igitur ex omnibus locis armata manu cives et iudices et promiscuum vulgus in maxima copia, ut videret exitum rei. Torti sunt primo duo ex pastoribus, contra quos viduae fortiores habebant suspiciones, facibus ardentibus ita, ut pecatoria illis comburerentur. Sed nihil aliud fassi sunt, quam quod ipsi essent innocentes. Tandem cum nullam iustum causam mortis iudices in illis invenirent, dederunt optionem viduis, quarum filii erant occisi, ut cum aliquibus aliis iurarent contra illos, contra quos fortiores haberent suspiciones. Iurarunt contra illos duos, qui erant torti, sed quam iuste aut iniuste, Deus scit. Condemnati sunt miseri illi non ad quamcumque levem mortem, sed ad palos, ut in verva attraherentur. Ista enim est paena praedonum et latronum in Ungaria. Lata iam sententia, petebant a P. Mathia, procuratore nostro (qui praesens cum familis aderat tanquam dominus vel vice dominus loci, licet non sederet inter iudices), ut reos ad locum supplicii efferri permetteret. Is scripsit ad Rectorem petens consilium, num tradere eos deberet, postquam lata esset iam mortis sententia in illos. Erat enim in potestate domini loci, id est Rectoris, etiam post latam sententiam, tradere reos vel non tradere, dimittere vel occidere, differre mortis executionem vel accelerare. Rector, cum antea totam hanc causam perspectam haberet, scribebat enim procurator ei singulis diebus bis terve, quid ageret cum reis et in quo statu res eorum essent: nunquam tamen, nisi hac ultima hora, nobiscum negocium communicavit, nec consultationem habuit. Modo primum caepit 430 quaerere, an deberet permittere efferri reos ad supplicium nec ne. Aliqui dixerunt, quod non deberet impediri executio mortis, postquam iam sententia esset lata et armorum hominum turba id ante nostrum castrum praestolaretur. Secundus in eandem dixit sententiam. Ego vero duo dixi: Primum P. Mathiam procuratorem iam incidisse

404-05 torqueri *sup.*

propter multas causas in suspensionis et irregularitatis censuras. Sed 445
 hoc tanquam impertinens reiectum est. Dixi secundo, ut executio
 mortis omnibus modis impediretur aut saltem differretur, quod pro-
 bationes nullae essent, et indignum esset ob suspitiones leves et iu-
 ramenta muliercularum aliquos tam crudeli neci tradere. Idem quo-
 que, inscio me, Martinus Undo seorsim (nam ipse non ingreditur con- 450
 gregationem) Rectori inculcaverat. Sed nihil profecimus. Rector
 scripsit ad Procuratorem, ut permitteret iudices agere cum reis,
 quae vellent, ipse nihil diceret. Servus noster, aeconomus domus, qui
 unus ex iudicibus erat, quaerit a P. Procuratore, num tradere deberet
 pastores ad necem nec ne. Cumque illi nihil responderet, iudicavit 455
 eum nolle omnino iam ulterius differre necem illorum, sed velle fieri
 executionem. Qui postea narravit, sibi etiam probations visas esse
 insufficientes, sed se impedire et differre non potuisse sine consensu
 Rectoris et Procuratoris, qui si vel minimo signo indicassent, inquit,
 mihi, ne traderem, nunquam tradidisse, nec quisquam eos, nobis 460
 invitis, eripere potuisset. Itaque traditi sunt in manus carnificum et
 palis sunt affixi, constanter usque ad mortem, etiam in palis quoad
 vixerunt, innocentes se esse coram multitudine asserentes. Quidam
 vir catholicus, primarius huius cicitatis, notarius et in legibus peritus,
 cum factum intellexisset, vehementer contra Rectorem fuit commotus, 465
 quod secum huiusmodi litigiosas causas non communicasset, quod non
 distulisset executionem, quodque sine sufficienti probatione permis-
 set necari innocentes. Et praedixit imminere toti collegio grave peri-
 culum, si domini interfectorum, qui erant duo potentes nobiles, cae-
 perint a nobis exigere fassiones, probations et causas mortis suorum 470
 subditorum. Communis quoque vulgi opinio fuit, eos innocentes fuis-
 se. Quod inde probant: quia eodem tempore, quo isti in vinculis te-
 nerentur, aliquot ex vicino pago valachi, quasi mali sibi concii, fu-
 gissent. Hi autem cum semel dimissi essent, et abire quo vellent,
 potuissent, quasi nihil sibi mali concii, fugere noluerint. Valachi 475
 etiam nobis minitari dicebantur, quod succenderent pagos nostros
 propter necem fratrum suorum. A quibus nondum sumus securi, nec
 tutum est ad vicinos pagos peregrinari.

13. Porro quantum ad irregularitatem attinet, ego puto tres ex
 patribus nostris sine controversia incidisse: P. Procuratorem, qui reos 480
 bis capi, ligari et incarcерari iussit; sine cuius iussu, ut ipsem fate-
 tur, nullus ex familis nostris ad capiendos illos miseros motus fuis-
 set; deinde Rectorem, quia eius consensu fecit Procurator omnia,

445 in sup. || 459 inquit sup. || 474 semel p. corr. || 475
 concii p. corr.

quae facta sunt; et P. Iustum ²⁴, polonum, qui causa fuit cum Rectore
 485 accelerationis necis illorum; nec solum accelerationis, sed etiam absolute mortis, quia potuissent liberare, si voluissent. [206v] Sed Rector, quia parum de censuris intelligit, et quod peius est, nec vult intelligere, nec alios audire, ex crassa vel affectata ignorantia non solum sibi in hac re nullum facit scrupulum, sed Procuratorem etiam co-
 490 natus est defendere, quod non incidisset ²⁵. Et cum tandem ex Navarro ²⁶ aperte convinceretur, dixit: etiam si incidisset, se habere autoritatem dispensandi. Itaque mutuo se absolverunt et celebrant. Quod si a T.R.tia huiusmodi facultatem non habeat Rector, procul dubio, iuxta Navarri sententiam, celebrando quotidie peccant mortali-
 495 ter. De qua tamen potestate ego nonnihil subdubito. Quia optime recordor per quinquennium, quo Romae in Paenitentiaria habitavi, me saepe multos similes casus habuisse, et nec nos, nec supremum paenitentiarium, cardinalem Hosium potuisse in illis dispensare, sed solum Pontificem, et hunc etiam saepe in levioribus noluisse dispensare.

500 14. Die illo quo valachi necati sunt, et sequentibus duobus, tanta vis procellarum orta fuerat, quanta nunquam antea in hac ci-
 vitate visa dicebatur; ita ut arbores radicibus erueret et tecta aedium disiiceret, et nemo in agris, campis et vineis laborare quicquam posset. Iudex territus proclamare iussit, ne quisquam domum aut civitatem
 505 egredieretur; et licet violenta haec procella multis multa damna intulerit, nullis tamen plura quam nobis. In Monostor novum aedificium in area cum suo tecto prostravit, in collegio partem tecti abstulit, schola-
 rum vero nova et fortia tecta omnino evertit ²⁷. Haec et alia damna vix centum scutis reparari possunt. Quam ob causam hanc procellam
 510 Deus immiserit, novit ipse, sine cuius nutu non cadit folium ex arbo-
 re: sive in paenam violatorum festorum, sive ob fictam dedicationem,
 sive propter necem innocentium. Haec enim omnia eadem hebdoma-
 da perpetrabantur. Communis certe vox populi est, ventos tam im-
 petuosos non esse naturales, sed in punitionem alicuius sceleris di-
 515 vinitus immissos.

15. P. Georgius Törös, sive Papensis ²⁸, qui erat Albae socius
 P. Lelesii, amiserat utramque manum paralysi sicut Odiscalcus ²⁹

²⁴ I. Rabb; cf. supra, adn. 5.

²⁵ Cf. supra, doc. 120 § 3.

²⁶ Cf. Martinus AZPILCUETA (dictus Doctor Navarrus), *Enchiridion sive Manuale confessariorum et poenitentium* (Parisiis 1602) 317.

²⁷ Cf. supra, doc. 120 § 2.

²⁸ Cf. supra, doc. 84 § 3.

²⁹ Ludovicus Odescalchi; cf. supra, adn. 19.

pedes. Ex qua hic iam convalescere caeperat, sed pertaesus molestiarum quas hic experiebatur, et querelarum quas audiebat fieri contra nos, maluit in suam provinciam redire, quam hic diutius haerere. 520
 Itaque circa finem augusti Viennam permissus est redire. Magister Martinus Undo³⁰ nondum est sacerdos. Missus fuerat ad vicinum episcopum in Ungariam, sed priusquam eo perveniret, ille fuit defunctus. Itaque vacuus reversus est. Data fuit ei unius classis grammaticae cura, qui cum bono zelo motus, familiarius cum uno ex discipulis suis nobile agere et loqui caepisset, eumque ex haeretico catholicum fecisset, nescio qua invidia aut ratione moti, alii magistri poloni accusarunt eum apud Rectorem crimine pessimo. Proinde primo prohibitus est ne cum discipulis loqueretur, deinde, magna eius infamia, schola est privatus. Qui aliquoties alio iam migrasset, nisi 525 ego eum retinuisse, animassem et rogassem ne aliquid inciperet, priusquam causam eius T.R.tia cognosceret et facultatem praebberet alio migrandi. Hortatus etiam sum eum ut ad T.R.tiam scriberet; quod spero eum facturum. Isti duo sunt tantum in Societate ungari, P. Georgius Törös et Martinus, theologi et contionatores grati omnibus, qui maxime hic me iuvare poterant. Et ex his unus iam discessit, et alter parat discessum. Qui si abierit, ego nescio, quid ego solus hic faciam. Nam P. Mathias³¹, qui hic ad pagos excurrit, nec theologiam audivit, nec in contionando habet gratiam. Lelesius quoque theologus non est, et licet aliquid in contionando valeat, tamen quia semper fere decumbit, parum utilitatis praestat. Immo, ut audio, et se et nos apud consiliarios exosos reddidit nimis rigide illis imperitando. P. Valentinus³², ungarus, novicius est, nec scit latine et grammaticae expedite loqui. Caeteri quoque ungari, qui sunt in provincia Austriae, partim novicii sunt, partim non puri ungari sed dalmatae. 530 535 540 545

16. Videt T.R.tia, in quo statu sumus, et quod ungaris hoc collegium non solum non augetur, sed etiam illi qui venerant, cupiunt omnes discedere. Sine quibus nullum collegium in Hungaria et Transylvania poterit consistere. Quare, ni mature T.R.tia amoverit eum qui causa et radix est omnis turbationis et domi et foris, sequetur brevi, cum ingenti confusione Societatis, collegii huius dissolutio. Martinus Undo adhuc nobiscum est. Iuvat me in contionibus. Qui in festis sanctorum hic domi contionatur, dominicis vero diebus in vi-

545 partim corr. ex alii

³⁰ De quo cf. supra, doc. 120 § 4.

³¹ M. Thomány; cf. supra, § 2.

³² V. Ladó; cf. de eo supra, doc. 72 § 7.

cinis pagis alternis vicibus. P. Wolfgangus³³, videns contiones suas
 555 nullos hic habere successus (a triennio enim ex auditoribus suis vix
 tres sunt conversi et confessi, et ob alias etiam causas), petiit hinc
 alio mitti. Et nunc expectat in dies currum, iuxta Provincialis pro-
 missum, ut Braspergam proficiscatur. Caeteri, praeter hos iam dictos,
 novitii sunt et parum bene morati. Me quoque taedet pudetque diu-
 560 tius hic manere, cum videam res Societatis hic in dies in peius ruere et
 Evangelium Christi progressum habere non posse ob infamiam tena-
 citatis et crudelitatis, qua sumus diffamati. Quamobrem T.R.tiam
 etiam atque etiam rogo, ut vel me hinc Viennam, ad meam provinciam,
 redire paciatur, ubi maiori cum honore Dei et Societatis potero adhuc
 565 unum cursum theologiae legere, vel tertium philosophiae perficere.
 Vel certe permittat me cum uno socio in aliam civitatem Ungariae
 vel Transylvaniae proficisci. Nam et vasarhelenses et varadienses
 cum lachrymis me obtestati sunt, ne se in medio haereticorum con-
 stitutos desererem, sed ad ipsos quoque ad unum aut dimidium annum
 570 contionatum excurrerem. Varadinum ad 12 millia hominum et eo
 amplius ad contiones et confessiones ex finibus Ungariae et Transylva-
 niae et ex oppidis, turcis subiectis, confluere solent. Pro quibus uni-
 cus est tantum catholicus sacerdos, quem aegre hoc anno retinuimus,
 ne discederet. Consulere enim sibi volens, ad studia se conferre vole-
 575 bat. Haeretici autem sunt plures, eruditi atque nasutuli. Hic autem
 ego ultra sexcentos auditores raro habeo, et ex his vix sunt 400 syn-
 cere catholici. Et certus sum quod, si Varadinum irem, haberem
 plures duodecim millibus propter vicina multa oppida, pastoribus
 destituta, et exercitum Principis, qui assidue ibi residet ad custo-
 580 diendum fines regni contra turcas. Hic igitur maiori cum honore Dei
 et Societatis laborare possem, et centuplo plus utilitatis ex contioni-
 bus Christo et Ecclesiae accederet. Imo secure et audacter T.R.tiae
 promitto, quod si me ibi ad triennium manere pacietur, Domino iu-
 vante, acquiram ex studiosis haereticis pro Societate amplium quam
 585 viginti literis humanioribus bene instructos adolescentes, quos non
 erit mihi difficile in vita religiosa, officio sacerdotis, et in modo con-
 tionandi instituere. Sunt enim ibi in haereticorum scholis communiter
 ad 70 barbati et maturi adolescentes in literis politioribus satis exer-
 citati, ex quibus pudor esset, si contionibus, disputationibus et fami-
 liaribus colloquiis 20 lucrari non possem. Nam etiam hic, cum omni-
 590 bus turbationibus et scandalis quae acciderunt, potuisse iam hoc

576 ego *del.* hic

³³ V. Schreck; cf. *supra*, adn. 10.

triennio 12 adolescentes pro Societate acquirere, ut nihil opus fuisset polonis pro inferioribus classibus, si ego operam et diligentiam adhibuissem. Sed quia videbam quod, sicut duo qui intraverant, non perseverarunt ³⁴ ob asperos mores Rectoris et confusionem rerum, quam in collegio videbant, sic nec caeteri essent perseveraturi; ob id non curavi quemquam ad hoc nostrum institutum alicere et inducere. Nec tamen cuiquam dissuasi, nec impedivi quemquam quominus, quod vellet institutum, apleteketur. Nam et caeteri ungari, antiquiores in Societate, uno aut altero excepto, per me sunt, Domino trahente et cooperante, ingressi Viennae. Quamobrem non dubito de Domini misericordia et gratia, quin Varadini, si me eo T.R.tia ire patietur, longe plures possim acquirere. Quin et illud secure promitto me ex sola eleemosyna plures illic personas aliturum, quam hic ex omnibus nunc redditibus sustentamur, cum magna Dei laude, bono odore Societatis et fidei catholicae incremento. [207r]

Experiatur, quaeso, hoc mecum T.R.tia, et nisi ea quae promisi, praesttero, tum mihi imponat mulctam et paenam quam voluerit, quam et libenter suspiciam et peragam. Ex me enim ipso didici, quibus affiantur et a quibus abhorreant nostri ungaris, et quomodo ad pietatem attrahendi sint. Et scio quia non confundar, modo in eo quod peto, paciatur T.R.tia se exorari. Non queror de cibo, non de potu, non de indumento. Non enim propter haec ordinem sanctum intravi. Non hinc abire desidero propter aliquas simultates. Absit enim a me, ut qui aliis charitatem Dei et proximi praedico, et omnes ad concordiam, pacem atque malorum tolerantiam exhortor, ut ipse cum aliquo simultates vel odia habeam, aut privatas iniurias ulcisci cupiam, aut alicuius famae et honori per me quicquam detractum esse velim. Et nisi ex obligatione et officio tenerer, nunquam de aliorum factis et gestis ad T.R.tiam, vel ad quemvis alium, aliquid referrem. Sed quia video, propter dictas causas Evangelium Dei hic non posse habere progressum, et scio pro certo me alibi maiori Dei honore, meliori Societatis existimatione et copiosiori Ecclesiae fructu posse laborare, ob id cupio locum mutare. Ne deinceps quisquam mihi obiicere possit, quod aliis praedicamus mansuetudinem, et ipsi in subditos crudeles sumus; alios hortamur ad liberalitatem et eleemosynam, et ipsi sumus caeteris tenatores; aliis festa promulgamus, et ipsi non observamus, etc.

17. Doleo quod nulla fere consolatoria facta T.R.tiae scribere possim ex hac sylvestri vinea et inculta. Sed ita tempora nunc tulerunt ut et ipsi amaritudine repleremur, et fructus nostri insuaves,

³⁴ Cf. supra, doc. 72 § 9 (lin. 432-34).

- crudi et acerbi essent. Verum spero me ex Varadino meliores et melle suaviores missurum. Quamvis et ex his acerbis multas utilitates et cautelas pro futuro rectore tua prudentia poterit excerpere. Nec
 635 enim Deus ista in principiis solet permettere frustra. Verumtamen vae illis, per quos scandalum venit; qui Evangelii propagationi ob-
 staculum opponunt; qui malo suo exemplo in causa sunt, ne haeretici aut peccatores convertantur; aut ut conversi iterum in pristinos er-
 rores relabantur; quod hic plurimis accidit.
- 640 Itaque hic in primis oneratur conscientia Oliverii ³⁵, qui malum huic collegio iecit principium. De quo longus mihi cum T.R.tia esset sermo. Sed nolo nunc veterem renovare dolorem. Oneratur et con-
 scientia P. Visitatoris et Provincialis, qui superficiem tantum rase-
 runt et radicem malorum non abstulerunt. Oneratur postremo et
 645 conscientia T.R.tiae, si tot scandalis et impedimentis Evangelii re-
 medium mature non adhibuerit. Ego quod potui et debui facere, fe-
 ci, et conscientiam hic meam in vestram exoneravi. Ignoscat T.R.tia
 libertati meae, quia iam antea testatus sum, me nulli velle nec scire
 650 blandiri, sed aperte et sincere veritatem coram omnibus loqui didi-
 cissem. Servet Christus, optimus maximus, T.R.tiam nobis, Societati
 et toti Ecclesiae suae diutissime incolumem.

Datae Claudiopoli, 1582, 19 octobris.

Tuae Reverenda Paternitatis

indignus in Christo filius
 655 Stephanus Arator Pannonius

Inscriptio: [207v] Admodum Reverendo in Christo Patri Claudio
 Aquaevivae, generali praeposito Societatis Iesu. — Romae.

649 veritatem *del.* oqui.

³⁵ O. Mannaerts (Manaraeus) — ab anno 1573 assistens pro Germania, anno autem 1580 Vicarius generalis S.I.; cf. supra, doc. 55 adn. 2 — hac scilicet ratione culpatur a P. Szántó quod auctor princeps exstiterit suppressionis Collegii Hungarici, anno 1579 Romae erecti, unde magna operariorum copia pro vinea Domini in Hungariam mitti potuisse (cf. supra, doc. 73 § 15 lin. 604-08). De qua Patris Oliverii culpa P. Szántó haec memoriae mandabat in « *Historia Collegiorum* » anno 1599 conscripta: « Omnia permisit me P. Oliverius agere; sed postquam omnia perfecisset, monachos ex S. Stephano eiecerat, bullam confirmationis a Pontifice impetrasset, adolescentes quatuor vestiri honesto habitu clericali curasset, palacium proprium prope Collegium [Romanum] conduxisset, tunc fraudulenter Oliverius cum suo Michaeli Lauretano insurrexit, et praedam mihi fere totam e manibus extorsit, et Seminarium Ungaricum cum Germanico Collegio, magno ungarorum luctu et damno, coniunxit. Ex quo quantum detrimenti acceperit et quotidie adhuc accipiat natio ungarica, novit solus Deus et ego » *Austr.* 228 7v-8r.

122

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Iaroslavia 22 octobris 1582 — Romam

TEXTUS: *Germ. 160 211r-3v*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *Octo socios misit in Transylvaniam; ipse ibit cum novum rectorem collegio praeficiendum habuerit.* — 2. *Martinus Undó graviter tentatur de vocatione.*

[211v] ... 1. Misi nuper in Transylvaniam (cum ob expectationem eorum, quos ducere debeo in Livoniam, disuaserint mihi omnes, ne irem, cum rectorem, quem postulant, mecum non haberem)¹ fratres octo partim pro Claudiopoli, partim pro Alba Iulia, videlicet magistrum unum et sacristanum unum iuxta nuperrimam P.tis V. concessionem.⁵

2. Martinus Hundo scribitur, non ivisse quidem in Austriam², aspirare tamen eo, quamvis aliqui suspicentur, magis ad saeculum. Deus illum et nos iuvet. Iussi, ut in curru, quem misi, ipse ad me veniat, si forte ipse per exercitia spiritualia sanare illum possim, nam 10 desipere adhuc erga puerum suum dicitur...

123

P. CLAUDIUS ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
 P. IOANNI NICOLAO DONIO RECT. COLL. VIEN. S.I.

Roma 23 octobris 1582 — Viennam

TEXTUS: *Austr. I I 128*, regestum.

SUMMARIUM: *Nihil timendum Societati propter futuram romani monasterii hungarorum sortem.*

¹ Cf. supra, doc. 119 § 1 et 4.

² Cf. supra, doc. 117 § 2.

Quod me R.V. admonuit de monasterio hungarorum¹, nihil esse video, cur nobis timendum sit. Nam quicquid Pontifex in ea re fecit, suo motu fecit, non nostro consilio², ac fortasse etiam ipso Imperatore consciente. Et nunc, si id denuo hungaris restituat, nihil nobis adi-
 5 met, cum ad nostram Societatem nihil attineat. Quod autem ista omnia in nostros homines conferantur, iam hoc usitatum est ut et Societas huiusmodi calumniis petatur, et tamen Deo aequo iudice ac protectore nostro ita disponente, nihil propterea damni patiatur. Quod semper eveniet, si illud curaverimus, ut malum quod homines
 10 adversum nos dicunt, mentientes dicant, et nullam nos factis nostris causam maledicendi praebeamus...

124

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Varsovia 24 novembris 1582 — Romam

TEXTUS: *Germ. 160 246r-8v autographum.*

SUMMARIUM: 1. *Martinum Undō tumultuantem ad se venire iussit.* — 2. *De rectore Claudiopoli mutando.* — 3. *P. Sondrato nondum Claudiopolim deduci potuit.* — 4. *Responsum de festis in Transylvania observandis expectatur.*

[247v] ... 1. Claudiopoli curribus eo missis ad me evocavi Martinum Hundo¹, ut ille Rector scribit, tumultuantem ac de vocatione nutantem, sed nondum comparet.

2. Certe gemens Rector ille dicit se non posse illa capita gerere.
 5 Nam et P. Stephanus Arator² pergit sibi similis esse, zelaturque con-

¹ nihil *del.* nobis timendum, *sup.* esse video || 5 cum *del.* nihil | Societatem *del.* non, *sup.* nihil | *prius* pertineat || 9 homines *sup.*

¹ De monasterio S. Stephani Rotundi, Romae a fratribus S. Pauli primi eremitarum ablato et Collegio Germanico donato, cf. *supra*, doc. 101 § 2 et doc. 106.

² Haec assertio aperte adversatur dictis Patris Szántó, qui Patrem O. Manaraeum auctorem principem suppressionis Collegii Hungarici et cum Collegio Germanico coniunctionis clarissimis verbis denuntiat; cf. *supra*, doc. 121 adn. 33, et MAH I 989.

¹ Cf. *supra*, doc. 122.

² Vide epistulam Patris Szántó diei 19 oct.; *supra*, doc. 121 § 4-11.

tra polonum Rectorem pro sua gente, desperabundusque ab illo exilio triennali se eximi petit³, cum sit ipse qui domi omnia facit: concionatur mane, legit a prandio, baptizat, catechizat, ungit, copulat, solvit, sepelitque. Sperabam ex Austria aliquem, sed mortes istae desperare me faciunt⁴. Reverende Pater, si potes, adiuva illud collegium moderato aliquo viro non polono neque germano, a quibus abhorrent. Alias pacem non video habiturum, idque ingenue sentit et dolet Rector ipse qui tamen in Polonia plurimum desideratur.

3. P. Sfondratam⁵ nondum habent in collegio, quamquam saterunt ut haberent. Ferunt, male se gerere Temesvari. Quid de eo¹⁰ P. Lelesius scribat ad P. Vangrovicium, ex inclusa schaeda patebit⁶.

4. Semper expectant isthinc resolutionem dubiorum circa festivitates observandas iuxta scriptum Rectoris et P. Aratoris⁷ ad P. tem V. per P. Visitatorem missum a me⁸...

125

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Varsovia 1 decembris 1582 — Romam

TEXTUS: *Germ. 160 256r-7v*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *De cura seminariorum pontificiorum Vilnae et Claudiopolis erigendorum.* — 2. *Quid sentiat de casu duorum interfectorum in vineis nostris Claudiopoli.* — 3. *Res nostrae Claudiopoli infeliciter procedunt.* — 4. *Urget responsum de irregularitate P. is Matthiae Thomány et aliorum ex nostris.*

³ Cf. *ib.* § 16.

⁴ De pestilentia in provincia Austriae grassante in eadem epistula P. Campano scribebat: « Nostri austriaci, heu, in mediis mortibus vivunt, et iam sex meos pragenses absumpsit pestilentia. Olomucenses autem nunc etiam cum eadem luctantur. Deus illorum et nostri misereatur » *Germ. 160 247r.*

⁵ Cf. supra, doc. 120 § 5.

⁶ Quae desideratur.

⁷ Scriptum Patris Szántó vides supra, doc. 92; illud autem Patris Wujek, rectoris non conservatur.

⁸ Videas scriptum: *Catalogus festorum in Transylvania celebrandorum*, infra, doc. 134.

[256v] 1. Litteras a P.te V. nullas habeo a 16 iulii, a P. Possevino
habeo 22 septembbris. Magnopere voluisse responsum de cura se-
minarii ruthenici Vilnae, ad quod me adigit Nuncius apostolicus;
item et de futuris in Transylvania¹, quamquam res docet, vix a nobis
5 vitari posse.

2. Claudiopoli videntur infaeliciter omnia, nec spes videtur rebus
sic stantibus, nisi maioris in dies infalicitatis. Accidit circa festum
Sancti Michaelis funestus casus duorum interfectorum in nostris
vineis, de quo in fragmento literarum Rectoris aliquid colliget P.tas
10 V.², sed fusius ad me et ad P.tem V. scripsit P. Arator³, qui damnet
Rectorem et P. Matthiam⁴ procuratorem et P. Iustum⁵ consultorem,
ne liberarentur a morte innocentes illi, cum tenerentur et possent,
non solum irregularitatis, sed quotidie peccati mortalis et sacrilegii,
dum in eo statu celebrant, nihil de sua irregularitate solliciti et pu-
15 tantes, se cum procuratore dispensasse, cum non possint. Obsecro,
Pater Reverende, cito remedium apponat et mittat illuc per Vien-
nam dispensandi facultatem, nam ego ero in Lituania. Interim hae-
rebo, utrum debeam illis de hoc scribere quidquam. Si enim scribo
meam sententiam (puto enim quod sint omnes irregulares iuxta in-
20 formationem, quia nullus protestatus est, se non quaerere sanguinem,
cum a se captos tortori traditos, iudicio subiectos et damnatos non
liberarint a morte, cum possent et deberent, sed dixerunt in fine,
nolo me immiscere, cum maxime tunc immiscere se deberent, tum
ut mors impediretur, quae negantibus illis usque ad extremum illata
25 est solum propter iuramentum matrum interfectorum puerorum, tum
ne actus praecedentes irregularitati obnoxii ipsam irregularitatem
consumarent, sicut et factum est. Doleo ego maxime quod nec fuit
qui de illorum esset confessione solicitus neque de sacramentis, cum
essent subditi nostri et potuerint desperabunde mori, cum omnino
30 indicia esse perhibeatur quod innocenter damnati sint. Videat P.tas
V., num velit ut ego ordinariam habeam potestatem dispensandi in
huiusmodi ubi homicidium non actualiter et culpabiliter a nostris
patratur, sed ex huiusmodi imprudentia evenit casus aliquis.

3. Non potui ire Claudiopolim partim ob infirmitatem, partim
35 ob mala itinera et periculosa, partim denique quia Nuncius me vo-

¹ De seminariis in Transylvania instituendis cf. supra, doc. 103 § 1 et doc. 114 § 2.

² Vide epistulam Patris Wujek diei 9 oct.; supra, doc. 120.

³ Epistulam Patris Szántó diei 19 oct. ad P. Generalem vides supra, doc. 121.

⁴ M. Thomány; cf. supra, doc. 121 § 2.

⁵ I. Rabb; cf. *ibidem*.

cabat Varsaviam, et nostri urgebant multa privilegia, ut confirmari facerem in comitiis... Nullus ex Germania comparet pro Livonia. P. Wolphgangus⁶ quidem Claudiopoli eo destinatus parum laudabiliter ibi se gerere dicitur, et totum in suam Germaniam propendere, pertaesus et Transylvaniae et Russiae et Livoniae. Deus nos adiuvet⁴⁰ cum isto claudiopolitano collegio. Nil magis necessarium est quam hungari; et ii quos habemus, quales sunt? Saltem, Reverende Pater, unum bonum rectorem det P.tas V. Alias non video, quid proficere possimus. Clamat illi, clamat et ille, vellet enim concionari potius et scriptio se tradere, cum male valeat. Italum, hispanum clamant, si hungarus non est. P. Arator tantum non dicit: ecce me... [257r]...

4. Quaeso de irregularitate cito responsum detur⁷. Non audeo scribere claudiopolitanis, quia videntur esse in ignorantia (nescio qua, cum doctores et theologi sint) et si scribo, vereor ne cogantur tres abstinere a sacris; quod scandalum videtur de iure naturae cavendum,⁵⁰ quod est altioris ordinis, quam ius positivum de irregularitatibus. Sed metuo mihi, si non scribo, ne particeps sim erroris vel peccati. Cogitabo melius et me Domino commendabo...

126

P. CLAUDIUS ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

P. HENRICO BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

Roma 3 decembris 1582 — Viennam

TEXTUS: *Austr. I* I 129, regestum.

SUMMARIUM: *Leonardus Klasovič desideratur pro Transylvania.*

... Ex Polonia multum sane urgeor et ipsa necessitate et assiduis nostrorum postulationibus, ut quotquot possim ungaros undique accersam¹. Nusquam autem sunt nisi in Austria, cui semper, quantum potui, ob eius tenuitatem pepercii, atque ideo, cum P. Marcum²

² possim *del.* polono.

⁶ V. Schreck; cf. supra, doc. 119 § 1.

⁷ Responsum Patris Generalis diei 14 dec. videas infra, doc. 130.

¹ Cf. supra, doc. 125 § 3.

² M. Pitačić; cf. supra, doc. 117 § 1.

5 nominatim poscerent, hactenus restiti. Nunc vero fratrem quendam Leonardum Sepusiensem³ percuperent, et pro eo alterius cuiuspiam non ungari compensationem offerunt. Quare si de eo ad R.V. scriperit P. Campanus provincialis (ita enim ei respondi ut faceret) gratum mihi erit ut ei commodet quantum poterit⁴...

127

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
P. ODONI PIGENAT PRAEP. PROV. FRANC. S.I.¹

Roma 4 decembris 1582 — Parisios

TEXTUS: *Franc. I 143v-4r*, regestum.

SUMMARIUM: *Utrum P. Gordon concedi posset pro Transylvania.*

[144r]... Praeterea est quod R.ae V. significem, in Transilvania, ubi ante paucos annos sedem fiximus, valde necessarium esse hominem aliquem doctum qui haereticis resistere, et prudentem qui nostris praeesse possit. Ac cum certae nos rationes moveant, quod prae-
5 sertim nullum hungarum idoneum habeamus, ut externus quaera-
tur, ipse Provincialis Poloniae multum nos rogavit de P. Gordonio², qui nobis quoque valde aptus videbatur. Et accedebat quod ipse P. Gordonius propriis ad Provinciale litteris indicaverat se ab ea pro-
vincia non abhorrere. Accedebat et quod Mussiponti, ubi nunc est,
10 non adeo multa eum praestare intelligo quam eius talenta possent, et certe, ut speramus, in Transylvania cum Domini gratia praestaret.
Quae cum ita essent, nihil tamen decernere volui antequam ab
R.V. scirem quam magnum incommodum eius discessus provinciae

1 in *del.* Polonia || 3 resistere *del.* possit || 4 moveant *del.* ut ||
8 Gordonius *del.* non abhorrere se ab ea provincia || 11 ut speramus *sup.*

³ L. Klasovič; cf. *supra*, doc. 115 § 4.

⁴ P. Campano autem auxilium a provincia Austriae, peste tam graviter afflictia, petere non est ausus; cf. *supra*, doc. 124 § 2 et adn. 4.

¹ O. Pigenat, praepositus provinciae Franciae 1582-92; cf. *Synopsis S.I.* 669-670.

² Iacobus Gordon; de quo cf. *supra*, doc. 115 § 6.

isti allaturus putaretur. Quod velim ut R.V. mihi primis litteris exponat ut, eo intellecto, facilius diidiucare valeamus, quid ad maiorem 15 Domini gloriam videatur³...

128

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Varsovia 7 decembris 1582 — Romam

TEXTUS: *Germ. 160 154r-5v*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *P. Possevino visitabit Transylvaniam*. — 2. *Expectat responsum de irregularitate P. is Thomány*. — 3. *De novo rectore Claudiopoli constituendo et de Martino Undó*.

[154r] ... 1. R. P. Possevinus venit incolumis et pinguis Dei gratia¹, utinam ita omnibus sarmatis nostris gratus ut mihi gratissimus. Ibit ipse pro me in Transylvaniam². Dubito, an meas vices in illo collegio egentissimo visitando delegem, cum parum diligi ab istis illum videam, timeri potius. Sed tamen sperarem de ipsius prudentia⁵ zelum ita temperatura ut omnibus, si non gratus, certe multis utilis esset et spiritum excitaret. Doleo quod literas a P.te V. de illo nullas habeam, quia forte idem scribit vel ordinat R.tia V.; sine cuius voluntate, vel saltem interpretativa, non libenter id facerem. Sed interim forte aliquid lucis hauriam. Nam omnino sperarem, ubi gustassent illum, aliter sensuros nostros. Parcat autem Dominus iis qui et litteris et sermone ei hunc timorem conciliarunt. Ut enim P. Vidmanstadius³ nil particeps fuit horum rumorum, ideo optat cum illo peregrinari et scripto petiit, ita poloni nostri num facerent. Certum au-

¹ R. V. *del.* ad.
⁴ visitando *sup.*

³ P. Generalis ab hac petitione destitisse videtur; nam die 27 febr. 1583 ad Patrem Pigenat hunc in modum scribebat: « De P. Ricardo Flaminio, quandoquidem eo carere non potest R.V., statuet quod volet. Probabiliter et Gordonio parcemus, et Poloniae aliunde consulemus » *Franc. I* 151v.

¹ P. Possevino a mense septembri Romae commorabatur; cf. *Introd. gen.* c. 2.

² De itinere eius in Transylvaniam cf. supra, doc. 125 § 3.

³ Philippus Widmanstadt; cf. supra, doc. 117 § 1.

15 tem est, non placitaram eius consuetudinem iis qui veterum fōvent. Ego vero intime illum diligo, quem intimum esse credo Deo, ideoque quandoque exercetur ab eo. Iam convenimus ut ipse Transylvaniam, ego Livoniam, cum Vilnam illi ad me venerint, petam. Quos sane cupio esse virtutibus consummatos, alias non illi Livoniam iu-
20 verint, sed illi in Livonia destruentur. Exerior, quid sit in missio-
nibus esse⁴.

2. Rogo ut P.tas V. quamprimum scribat de irregularitate transylvanorum⁵. Si est, et remedium sit praesto illis⁶... [154v]...

3. De Livonia scribet P. Possevinus, non enim ego plura scio. Transylvania eget rectore optimo. Nutat illud collegium. Unus hungarus ivit in Austriam⁷, alter Hundo ire volebat⁸, illuc (phrasi monastica) pertinere se dicens. Iam hic mecum est et tandem sanatus videtur et mittam illum ad probationem post studia faciendam, ut sacerdos fiat et redeat ad operandum illuc. P. Philippus⁹ nihilo melius valet.
30 Expectabam responsum de illo a P.te V. antequam constitueretur quisquam. Cupit in Transylvaniam ire, et erit illi utile, et concionari poterit; qui, sin valeret, etiam regere posset. Sed hoc postea¹⁰...

27 est et *sup.* || 28 illud *ms.*

⁴ Cf. supra, doc. 119 § 1.

⁵ De hac irregularitate P. Generalis sententiam primo die 14 dec. 1582 enuntiavit; quam videsis infra, doc. 130.

⁶ Facultatem vero dispensandi primum die 20 ian., dein 28 febr. 1583 nostris concessit; cf. infra, doc. 164.

⁷ Georgius Törös; cf. supra, doc. 121 § 15.

⁸ De M. Undó cf. supra, doc. 124 § 1.

⁹ P. Widmanstadt; cf. supra, adn. 3.

¹⁰ At post aliquot dies P. Campano scribere debebat ad P. Generalem: «Memor sit P.V. necessitatum claudiopolitani rectoratus. P. Philippum eo nunc mittere non queo; nuper intempesta nocte repertus est in frigida humo in deliquio seminudus, cum surrexisset ad vocandum fratrem » Ex epistula diei 13 dec. 1582; *Germ.* 160 267v.

129

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Varsovia 7 decembris 1582 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 93 460r-2v (*prius* 175-9 et 545-7), autographum.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae I* 246-47. — *Mon. Pol. Vat. V* 588-91.

SUMMARIUM: *Rex Poloniae desiderat ut ad instituendum seminarium et ad episcopatum restaurandum se in Transylvaniam conferat.*

Dapoi dicendogli io che doppo haver mandato i moscoviti sicuramente in Moscovia¹, io era in qualche perplessità, se prima io dovevo andarmene in Transilvania² o aspettare se l'Imperatore mi commandasse qualche cosa³, conforme et a quel che mi haveva commesso, et a quel che il Re [461r] mi ordinava che come da me stesso 5 io scrivessi a S.M.tà Cesarea, mi disse che io andassi a Cracovia, dove egli sarà questo Natale, et che mi darebbe un corriere fidele et diligente perché portasse le mie verso Vienna; et che fra tanto verrebbe la risposta dall'Imperatore; doppo la quale io anderei in Transilvania. La quale andata approvò con tanto sentimento et con tanto piacere, che S.B.ne mandasse a visitar il giovinetto Principe, et a dirizzarvi seminarii, i quali anco esso per sua parte vuole fare⁴, che aggiunse queste parole: Cupio, ut videatis Transylvaniae situm et locorum naturam, quamque si christianismi propugnaculum illud amitteret, universo orbi christiano incommodaret; sin retineatur, quantum 10 ad omne bonum ostium sit aperturum. Io dicendogli che S.M.tà faceva bene a stimare questa visita di N.S.re circa il suo nipote, hebbi campo di insinuargli quanto sicuro era il patrocinio della Santa Sede Apostolica, perché in ogni evento che S.M.tà morisse o altro avenisse,

⁸ verso Vienna *sup.*

¹ De legatis Ducis Moschoviae anno 1582 Romam missis cf. PASTOR, *Geschichte IX* 707-8.

² De itinere Patris Possevino in Transylvaniam cf. supra, doc. 128 § 1.

³ In negotio pacificationis inter Imperatorem et Regem Poloniae cf. POSSEVINO, *Transylvania* lib. IV c. 11-12 p. 149-62; et E. KUNTZE, *Les rapports de la Pologne avec la Saint-Siège* 180-83.

⁴ Cf. supra, doc. 114 § 2.

- 20 quel giovinetto Principe havesse quei consigli et aiuti che senza dubbio gli sarebbono somministrati. Il che S.M.tà mostrò di sentir con assai gusto. Da tutti questi ragionamenti poi, et da molte altre congettura [461v] si raccoglie che Dio Signor Nostro dá particolare lume et animo a questo Re di abbracciar la difesa del christianesimo et
 25 di non fidarsi del Turco, poiché anco ultimamente ha mandato il colonello Ridolfini⁵ ad emendare alcune cose nella fortezza di Varadino in Transilvania. Quanto poi al seminario et al vescovato che mi promise di volere per sua parte che si instituissero in Transilvania⁶, mi confermò il medesimo, mostrando che di Cracovia mi manderebbe
 30 con pieno indirizzo in quelle parti⁷...

130

P. CLAUDIUS ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
 P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Roma 14 decembris 1582

TEXTUS: 1. Monachii (München), Arch. Regni Bav. (BHStA), *Jesuit.* 95 69v n. 166, apographum a P. Hoffaeo ex regestis excerptum. — 2. *Instit.* 58 69v-70v n. 166, apographum ex cod. *Jesuit.* 95 transumptum.

SUMMARIUM: *Quid de iudicio capitali claudiopolitano sentiat.*

Quoniam ex hoc iudicio, de quo ad me scriptum est¹ (duo nostri subditi fuerant suppicio affecti, iudicibus a nostro nutu veluti pendentibus, tamquam a dominis loci) hoc plane vidi, sive in eo error comissus sit sive non, esse rem tamen admodum periculosam, quin cum saepe

23 Nostro *del.* gli.
 1-3 (duo... loci) *add.* Hoffaeus.

⁵ « Dominico Rodolfini Varadinum a Sua Maiestate regio misso, in expensas itineris dati fl. 30 » VERESS, *Rationes curiae Stephani Báthory* 174.

⁶ De episcopo in Transylvania creando scribebat eodem die ad Card. Secri. etiam Nuntius ap. in Polonia. Cf. *Mon. Pol. Vat.* V 578.

⁷ Responsum Cardinalis Secretarii die 15 ian. 1583: « Poiché il Re ha sentita così bene l'andata di V.R. in Transilvania, dobbiamo sperar che Dio benedetto voglia cavar qualche buon frutto di questa sua fatica; et che S.M.tà la manderà ben espedita, come ha dato intentione » *Mon. Pol. Vat.* VI 26-27.

¹ Videsis supra, doc. 121 § 12-13 et doc. 125 § 2.

sanguinis causae tractandae incident, quibuscum nostri interesse non 5 possint, iudicibus idiotis et rusticis permittendae sint, ita tamen ut earum infamia aut fortasse etiam culpa aliqua in nostros recidat; coepi cogitare, bonum fortasse fore si Regi proponatur ut nos eo genere reddituum liberet; nam neque defuturos spero nobiles qui eas iurisdictiones libenter habeant; et eiusmodi vectigalia nimis aliena sunt 10 ab ea mansuetudine et humilitate quam profiteri debent servi illius qui non venit iudicare sed iudicari².

131

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
P. HENRICO BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

Roma 15 decembris 1582 — Graetium

TEXTUS: *Austr. I I 131*, regestum.

SUMMARIUM: *Patrem Törös, simul ac sanatum, Transylvaniae restituat.*

... Quod significat se tam bonum numerum theologorum habere, qui brevi operari in vinea Domini possint¹, magno mihi gaudio fuit, quia etiam animum fecit ut id R.ae V. proponerem, a quo antea me istius provinciae tenuitas deterrebat. Nam in Transylvania tanta est inopia ungarorum ut certe non levem interdum mihi curam afferat, 5 quomodo provinciam illam sustinere possimus; nonnunquam etiam scrupulum quendam, quod tanta Regis impensa nihil pene, aut certe perparva in animorum conversione efficiatur. Neque vero per na-

⁹ potest *del.* nam

² P. Generalis die 20 ian. 1583 potestatem fecit Patri Campano absolvendi ab hac irregularitate, hunc in modum ad eundem scribens: «Quoquomodo res habeat [circa supradictu¹ „supplicium Claudiopoli sumptum] ad abundantem cautionem facimus R.ae \ . omnem potestatem ut dispensem [super irregularitate] cum iis omnibus quibus ea dispensatione opus fuerit. Insuper etiam in futurum damus R.ae V. facultatem ut deinceps dispensare possit cum nostris suae provinciae in omnibus casibus irregularitatis, praeterquam homicidii voluntarii; cuiusmodi hic non erat, sed tantum, ut videtur, ex defectu, ut aiunt, levitatis. Quam facultatem etiam iudicamus ab R.V. rectoribus impertiendam, ne propter locorum distantiam aliquid scandali oriri contingat» Monachii (München), BHStA, *Jesuit. 95* 70r n. 167, apographum a P. Hoffaeo, assistente pro Germania exaratum; aliud exemplar in *Instit. 58* 70r n. 167.

¹ Significabat litteris diei 6 nov. 1582; quae extant in *Germ. 160* 228.

tionem polonam multum effici potest, quod non lingua solum, sed
 10 etiam nescio qua nationali inclinatione ab ea ungari diffideant.
 Iam autem multum est tempus, cum quotidianis pene literis P. Mar-
 cum² efflagitant, quod ego et valde cupiebam, nisi isti provinciae ob-
 tenuitatem semper, ut dixi, pepercisse. Nunc tamen partim ob
 hanc theologorum messem, partim etiam quod P. Torres³ istuc re-
 15 diturus erat, et quidem, ut mihi dicebatur, pene sanus, hoc R.ae V.
 proponere volui, si sine magno incommodo possit, valde mihi pla-
 citum ut eum Claudiopoli concedat; ac, si id potuerit, ne diutius
 tempus perdatur, cum illius collegii angustia vix moram patiatur,
 etiam statim mittat, deque eo et P. Campanum, Poloniae provincia-
 20 lem, et nos deinde admoneat. Hoc non mihi solum, ut dixi, sed ipsi
 etiam Domino ita gratum fore confido ut nihil dubitem quin si ali-
 quam iacturam provincia fecerit, ipse eam sua pietate abunde com-
 pensaturus sit, et pro uno plures operarios restituturus...

132

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Pultovia 29 decembris 1582 — Romam

TEXTUS: *Germ. 160 284r-9v, autographum.*

SUMMARIUM: 1. *Sollicitus de P. Wujek e Transylvania educendo et de successore inveniendo.* — 2. *De Andrea Báthory.*

[285v] 1. Fui etiam sollicitus de P. Vangrovecio in Poloniā reducendo et nunc, facta mihi potestate a P.te V., liberius id forte faciam; nam non libenter incipio, etiamsi permittatur in regulis, aliquid quod supra potestatem meam est, nisi conscientia Superiore. Et
 5 quando P.tas V. non habet alium, cogar ego disquirere inter nostros aliquem, qui vel non sit germanus et polonus⁴ vel qui non habeatur

10 etiam *del.* naturali | diffideant *del.* Ips[i] || 11 Marcum *del.* ex ista
 provincia || 12 quod *del.* sed *rest.* | quod *del.* nos, *sup.* ego | *prius* cupie-
 bamus nisi *del.* ei, *sup.* isti provinciae || 13 ut dixi *sup.* || 16 volui *del.*
placitum || 17 eum *del.* Poloniae, *sup.* Claudiopoli || 19 et *del.* ad
 || 20 non *p. corr.* || 21 si *del.* quam, *sup.* aliquam || 22 pietate *corr.*
ex bonitate.

² M. Pitačić; cf. *supra*, doc. 126.

³ Georgius Törös; cf. *supra*, doc. 121 § 15.

talis. P. Possevinus proponebat ad tempus saltem P. Pisanum¹, sed cum scirem ipsum ad hoc olim in Austriam destinatum, ut transylvanus esset, videremque postea secus factum esse, putavi non absque ratione id factum, quae me latet tamen. Adde quod, praeter 10 senium et doctrinam ad gubernationem, nescio quam esset idoneus, si nunquam ante probavit. Volebam ego P. Vidmanstadium² potius, qui fortassis ibi valeret melius, et ut germanus sit, vix habetur tamen, et nomen bonum ubique habet, adeo ut etiam ibi desiderari audierim. Et mutato loco, forte mutasset gubernandi rationem, cum 15 monitum se nunc dicat de multis, in quibus se bene facere autabant, eo quod nihil aliquando sibi dictum contra fuisse, ac ne nutu significatum quidem. Sed cum ad mittendum eum cum P. Possevino me pararem, et ipse ad eundum se instrueret, et nova deliquia, quae illi acciderunt³, et tempora nunc incommoda nos ab incepto deterruerunt. Remisi itaque illum ad nidulum suum, rectorem quidem ut prius (sic enim scripsi) sed absque ulla administratione propter vale- 20 tudinem, donec aliud significavero... [286r] ...

Certe nisi afflita nunc Austriae provincia⁴ aliud suaderet vel posset aut ex nostra (petunt enim pro boemo polonum sacerdotem brunenses a me) aut ex rhenensi affluentissima [286v] compensari provincia, P. Villerius⁵ non fuisse incommodus transylvanico collegio quantum ego, qui hominem novi et locum et statum collegii illius probe teneo, iudicare possum, cum multos habeat sibi addictos in Hungaria praelatos atque canonicos et nobiles quoque, qui olim Viennae sub eius disciplina vixerunt, quam cum laude semper administravit. Quod non difficilius erat quam gubernare collegium nostrorum. Sed miseret me illius provinciae, ac etiam considero quod, cum gallus sit, nescio quid Rex concipere posset, quamquam in nostris vix ista attenduntur, qui sciuntur peragrange orbem totum, nec uni loco addictos 30 esse.

Occurrabant mihi, pro collegio rem in omnem partem versanti, vel P. Adamus Broccus⁶ vel P. Robertus Scotus⁷, uterque bonus,

33-5 quamquam... addictos esse *in marg.*

¹ Alfonsus Pisa; de quo cf. MAH I 476 et passim.

² Philippus Widmanstadt; cf. supra, doc. 128 § 3.

³ Cf. *ib.* adn. 10.

⁴ Cf. supra, doc. 71 § 2 et adn. 4.

⁵ Bartholomaeus Viller; cf. supra, doc. 117 § 5.

⁶ Cf. supra, doc. 119 § 2.

⁷ « Robertus Abircumbius a Murthlic scotus ex districtu Perthensi, anno 48, sanus; ingressus Romae 1562 initio iunii » Ex catalogo collegii braunsbergensis anni 1584; *Pol.* 6 13r. Cf. SCADUTO, *Catalogo...* 1.

uterque prudens et practicus et nullius harum nationum. Sed P.
 40 Robertus, cum evadat insignis in officio magistri novitiorum, tanti
 illud munus facio ut non putem hoc illi anteferendum, quamquam
 egregius alter P. Ardolphus⁸, qui fuit in Svetia, succedet illi, forte in
 reliquis (praeter unam autem) non inferior. De P. Adamo nescio ali-
 quid, video illum practicissimum in rebus huius provinciae. Itaque
 45 nec ille mihi displicet. Unum me deterret, quod neuter unquam gu-
 bernavit, nec linguam habent. Sed ad hoc respondeo, non parum gu-
 bernasse eum, qui novitios cum laude rexit.

Nihil de illo collegio habeo aliud praeter ea quae nuper in aliis
 meis litteris perscripsi, in eodem esse termino omnia: et gemere su-
 50 periores et inferiores, et utrosque pro liberatione clamare. Omnino
 tamen necessarium est, quicquid fiat, advocare P. Vangrovicum et
 aliquem loco eius ponere. Sed curavi ut P. Possevinus soletur illos,
 et bona esse iubeat spe aliquid fore ad meum illuc adventum post
 Pascha futurum... [289r]...

55 2. Nepos regius⁹, qui hic studet, totus iam maeget p[re]taedio
 huius loci, ut plorans quotidie apud me et coram sua familia tota
 etiam dicat, se malle in antro vivere, quam hic diutius. Agit enim
 annum 21, et hic iam currit illi quintus annus...

133

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
 P. BARTOLOMAEO SFONDRAZO S.I.

Roma 30 decembris 1582 — Temesvarium

TEXTUS: *Neap. 2 171r*, regestum.

SUMMARIUM: *Quam primum Romam se conferat.*

Temisvar al P. Bartolomeo Sfondrati.

Havendo io scritto più volte ai nostri di Ragusi¹ et di Transil-
 vania che procurassero di dar ogni aviso a V.R., et massimamente
 che ella si potesse ridurre o nell'una o nell'altra delle dette parti,

52 spe sup.

⁸ Ioannes Ardolphus, tirolensis; de quo cf. infra, doc. 242 I n. 6.

⁹ Andreas Báthory; cf. supra, doc. 117 § 1.

¹ Videsis e. gr. ep. 26 maii 1582; supra, doc. 102.

compatendole io con paterno affetto ne molti incommodi che ella ha- 5
 vrà sostenuti nella persona sua, stavo molto sospeso non vedendola
 pigliar resolutione di partirsi di costà. Ma havendo poi per una di V.R.
 scritta al P. Filippo Filippi intese le sue ragioni, ho pensato d'avisarla
 col mezzo di questa mia che sarà bene che ella sene venga quanto pri-
 ma a Roma che qui farà meglio conoscere l'innocenza sua; della quale 10
 come io non dubito, così conviene che S.S.tà et questi S.ri Ill.mi Car.li
 siano chiariti. Credo che la via di Ragusi sarà la migliore, perché l'al-
 tra di Vienna oltre che è assai più lunga, è poi adesso molto pericolo-
 sa per la peste che regna in quelle parti, anzi non potria per aventura
 V.R. penetrarvi. Scrivo al P. Filippo ² che quando ella sarà giunta da 15
 lui, non manchi di darli ogni indirizzo et aiuto da potersene commoda-
 mente passare a questa volta di Roma, dove V.R. si consolerà di
 vedere le molte misericordie che ci ha fatte N.S.re con la fundatione
 et fabrica del Collegio Romano ³. Così resto con desiderio aspettando-
 la; et non havendo che dirle altro. Di Roma a 30 dicembre 1582. 20

[Aggiunto di mano di N.P.] — Padre mio, V.R. sene venga con
 ogni allegrezza che lo aspettiamo con gran desiderio, et già non co-
 minciamo adesso a conoscere la virtù sua quando bene ci fusse riferi-
 to altrimenti. Ma in vero tutti et io et questi S.ri Ill.mi ancora hanno
 quella buona opinione di V.R. che si deve. 25

² « Del P. Sfondrato, la cui lettera habbiamo vista, non le dirò altro che
 quanto ella potrà vedere dalla qui congiunta che io gli scrivo; la quale mando
 aperta con sigillo mobile a questo fine. Mi è parso di seguitar l'humore che
 egli ha di giustificarsi, che forse per questa via s'indurrà a partirsi di là et tor-
 nar in Italia. V.R. potrà anch'ella scrivergli in conformità, et persuaderlo, in
 quanto potrà, a venirsene non mirando a spesa che il tutto faremo che ha re-
 stituito; et se egli facesse difficoltà di venire a Ragusa, potrà V.R. proporgli la
 via di Cataro » Ex ep. diei 11 dec. 1582; *Neap.* 2 167r.

³ De secunda Collegii Romani fundatione a Gregorio XIII facta anno
 1581 cf. VILLOSLADA, *Storia del Collegio Romano* 146-54.

134

CATALOGUS FESTORUM IN TRANSYLVANIA
CELEBRANDORUM

Anno 1582

Introductio

Auctor qui — ut ex ipso textu appareat — mandato P. is Generalis documentum hoc conscripsit, habendus est vel P. Carminata, qui mense februario anni 1582 nostros in Transylvania visitaverat, vel P. Campano, provincialis Poloniae qui scripta Patrum Wujek (quod desideratur) et Szántó (vide supra, doc. 92) de festis celebrandis composita per P. em Carminata Romam miserat (cf. supra doc. 124 § 4). Omnibus tamen, quae in hoc documento asseruntur, consideratis, nos in P. em Carminata propendimus. Ad tempus vero quod attinet, id solum dici potest: 1. documentum exaratum fuisse Romae post mensem aprilem i. e. post P. is Carminata redditum ex Polonia; 2. et P. em Campano die 24 nov. 1582 responsum romanum hac de re nondum accepisse (cf. doc. 124 § 4). Quapropter, tacito mense, annum solum 1582 documento adscribere audemus.

TEXTUS: *Austr. 20* 382r-v, folium solito maius (405/305 mm.), apographum coaevum. In fol. 382v alia manu: « Catalogus festorum et ieiuniorum transylvanicorum ».

Etsi, dum pietas avita in Hungaria vigeret, multa erant introducta festa ab ipsa potius devotorum consuetudine quam ab ullo praecepto universalis Ecclesiae (quae tamen postea usu populorum et approbatione synodorum in vim legis transierant), tamen cum illa iam invalescentibus haeresibus et frigescente pietate etiam apud reliquias catholicorum vel in desuetudinem venerint vel fidelibus servare illa ob temporum iniquitatem non valentibus, facta sint potius in obligationem conscientiarum, quam in meritum ullum; propterea Gregorius XIII pontifex maximus de hac re consultus, censuit (quicquid in strigoniensi vel aliis dioecesibus observetur) donec proprium hae regiones habeant ordinarium, nonnihil illam remittendam esse obligationem peccati; ac festa quaedam quae inferius annotantur, ita devotioni populorum (uti ab ipsa fuerant etiam introducta) reliquenda esse, ut omnes adorationem quidem et devotionem suam illis diebus exercendam pro concione invitarentur, non tamen ad pecca-

11 illam del. sed restit.

tum transgressionis praecepti obligarentur qui minus illa reservassent. Ut autem haec Pontificis Maximi sententia omnibus innotesceret, utque nostri concionatores quid populo edicere, caeteri etiam quid praestare deberent, intelligerent et ubique locorum nostri essent in hoc uniformes, sententia plurium theologorum et omnium, praesertim hungarorum patrum nostrorum, nec non aliquorum praelatorum et sacerdotum piorum audita, hunc qui sequitur, ordinem mandato R. Patris N. Generalis confecimus, quem posthac servare omnes nostri debebunt et absque scitu eiusdem Patris immutare nemo poterit.

Nota quod ex festis omnibus per annum alia sunt quae dicuntur: 25

Festa praecepti, nempe quae secundum phrasim hungaricam ab Ecclesia praecipiuntur servanda ad instar diei dominici, et tali modo loquendi publicari solent a concionatoribus, transgressoremque obligant ad peccatum, et in templo omnia divina officia cani et conciones haberi solent; et haec tota rubro colore signantur. 30

Festa devotionis, seu orationis sunt in duplice differentia: Quaedam enim sollemnius celebrantur in templo, et ad orandum ac sacrum audiendum solent invitari fideles; et cum olim fere servarentur ab omnibus, ita nunc quoque ab aliquibus devotius observantur, sine ulla tamen obligatione peccati; et haec rubro colore signantur tantum 35 in primo verbo, in reliquis nigro.

Quaedam vero, etsi minus celebria sint, publicantur tamen fidelibus ex antiqua consuetudine, ut sic paucorum etiam erga illos sanctos peculiariter affectorum devotioni serviatur, et ut quisque fidelium scire possit quo die illorum memoria fiat ab Ecclesia; et haec nigro 40 colore tantum signantur.

IANUARIUS

Festa praecepti

1. Circumcisio Domini cum primis vesperis.
6. Epiphania Domini.

Festa devotionis

- 15 Pauli primi Haeremita
- 16 Marcelli papae martyris
- 17 Antonii abbatis
- 19 Priscae virg. et mart.
- 20 Fabiani et Sebastiani mart.
- 21 Agnetis virg. et mart.
- 22 Vincentii martyris

FEBRUARIUS

Festa praecepti

- 2 Purificatio B.M.V. Cum ieiunio servando ex usu patriae 45 pro devotione cuiusque.
- 24 Matthiae apostoli. Cum vigilia et ieiunio ab Ecclesia praecepto.

Festa devotionis 50

- 2 Brigidae virginis.
- 3 Blasii episcopi et mart.
- 5 Agathae virg. et mart.
- 6 Dorotheae virg et mart. 55

- 25 Conversio S. Pauli. Festum magnae devotionis, canitur sacram, concio habetur, vespere, scholae vacant, potest dari a prandio recreatio. Nos cessamus in collegio a publicis laboribus, licet privatim laborari possit iudicio Superioris; non obligatur populus ad peccatum, sed monetur ut veniat ad templum.
- 60
- 65

MARTIUS

Festa praecepti

- 70 25 Annuntiatio B.M.V. Summum festum cum primis vesperis.
- Festa devotionis
- 75 12 Gregorii papae. Pro commodeitate collegii cani potest sacram propter studiosos.
- 19 Iosephi sponsi B.M.V.
- 21 Benedicti abbatis.

80

85

- 8 Helenae reginae
- 9 Apoloniae virg et mart.
- 14 Valentini mart.
- 18 Christophori
- 22 Cathedra Petri.

APRILIS

Festum praecepti nullum.

- Festa devotionis
- 4 Ambrosii episcopi confessoris et Ecclesiae doctoris.
- 3 Adalberti episcopi et mart. patroni. Ut in festo S. Gregorii.
- 24 Gregorii mart. et conversio Pauli.
- 25 Marci evangelistae. Mane servatur festum. Post primam lectionem canitur sacram et concio, si potest; habetur et fit processio cum litaniis. In pagis cum crucibus et aqua benedicta itur ad benedicendos agros cum litaniis. A prandio recreatio vel scolae pro dispositione temporis.

MAIUS

Festa praecepti

- 90 1 Philippi et Iacobi apost. Sine vigilia.
- 3 Inventio S. Crucis

IUNIUS

Festa praecepti

- 24 Nativitas S. Ioannis Bapt. Cum viigilia et ieunio ab Ecclesia pracepto.

77 Iosephi Jospes ms.

Festa devotionis		
5 Gothardi martyris	29 Petri e Pauli apostolorum.	
6 Ioannis ante portam latinam	Cum vigilia et ieunio ab Ecclesia praecepto.	95
8 Stanislai et S. Michaelis apparitio eodem die.		
25 Urbani papae et mart.		
	Festa pracepti	
	11 Barnabae apostoli	
	12 Medardi	100
	15 Viti mart.	
	27 Ladislai regis et patroni Hungariae. Varadini servatur. In Monostor cantari potest a nostris in proprio sacello, et fiet illa die recreatio; sed populus non obligatur ad peccatum; moneantur tamen ut veniat ad sacram.	105
IULIUS	AUGUSTUS	110
Festa pracepti		
2 Visitatio B.M.V. Cum ieunio ex usu patriae servando, pro devotione cuiusque.	10 Laurentii mart. Cum vigilia et ieunio ab Ecclesia praecepto.	
22 Mariae Magdalena	15 Assumptio B.M.V. Summum festum cum vigilia et ieunio ab Ecclesia praecepto et cum primis vesperis.	115
25 Iacobi apostoli. Cum vigilia et ieunio ab Ecclesia praecepto.	20 Stephani regis primi ac principui patroni regni Hungariae. Ideo servatur festum ab omnibus.	120
Festa devotionis		
13 Margarethae virg. et mart. Potest dari recreatio scholis post cantatum sacram, vel etiam legi. Tempore monachorum in Monostor servabatur, non Claudiopoli.	24 S. Bartholomei apostoli. Cum vigilia et ieunio ab Ecclesia [praecepto].	125
15 Divisio apostolorum.		
25 Annae matris B.M. Potest cani sacrum pro communitate collegii.		
29 Depositio S. Ladislai regis et S. Marthae virg.	1 Vincula Petri	
	4 Dominici confessoris	
	5 Mariae ad nives. Cani potest sacram ad altare eius et legitur in scholis.	130

135

140

SEPTEMBER

Festa p raecept i

- 145 8 Nativitas B.M.V. Cum ieiunio ex usu patriae servando pro devotione cuiusque.
 25 Mathei apostolic. Cum vigilia et ieiunio ab Ecclesia p raecepto.
- 150 29 S. Michaelis archangeli.
 Festa d e v o t i o n i s
 1 Aegidii abbatis
 14 Exaltatio S. Crucis. Potest cani sacrum in proprio altari, et legi in scholis vel dari recreatio.
- 155 16 Cornelii et Cypriani mart.
 22 Mauritii et sociorum mart.
 160 24 Gerardi episcopi et mart.
 27 Cosmae et Damiani mart.
 28 Venceslai mart.
 30 S. Hieronymi praesb. conf. et Eccl. doctoris.

165

NOVEMBER

Festa p raecept i

- 1 Omnia n Sanctorum. Festum summum cum vigilia et ieiunio ab Ecclesia p raecepto; canitur primae vespereae defunctorum post vespertas diei.
- 170

141 Decolatio ms.

6 Transfiguratio Domini. Sacrum canitur pro commoditate collegii.

- 12 S. Clarae virginis
 20 S. Bernardi abbatis
 25 S. Ludovici regis Galliae.
 28 S. Augustini episcopi, confessoris et Ecclesiae doctoris
 29 Decollatio S. Ioannis Baptistae.

OCTOBER

Festa p raecept i

- 28 Simonis et Iudae apostolorum. Cum vigilia et ieiunio ab Ecclesia p raecepto.

Festa d e v o t i o n i s

- 4 S. Francisci confessoris. Nihil unquam factum quia templum nostrum est B.V.
 9 Dionisii martyris
 16 Galli confessoris
 18 Lucae evangelistae. Cani potest sacrum, legitur in scholis vel datur recreatio.
 21 Ursulae virginis.
 21 Demetrii mart.
 Dominica prima post festum S. Francisci, dedicatio nostre ecclesiae, festum solemne.

DECEMBER

Festa p raecept i

- 21 Thomae apostoli. Cum ieiunio ab Ecclesia p raecepto.
 25 Nativitas Domini Nostri. Cum vigilia et ieiunio et cum primis vespereis et officio nocturno.

- 11 Martini episcopi et confessoris.
 29 S. Andreae apostoli. Cum vigilia et ieiunio ab Ecclesia praecepto.

Festa devotionis

- 2 Die animarum veniant fideles ad officia matutina et postea laborent. Concio fit, canitur sacram, a prandio schoiae.
 5 Emerici ducis et patroni. Sacrum cani potest pro commoditate collegii inter utramque lectionem.
 13 Bricii confessoris
 19 Elizabet viduae patronae. Sacrum cani potest pro commoditate collegii inter utramque lectionem.
 21 Praesentatio B.M.V. Sacrum in proprio altari canitur.
 22 Ceciliae virg. et mart.
 22 Clementis papae et mart.
 25 Catharinae virg. et mart. Celebratur plane ut conversio S. Pauli.
 Festum nos solemne habemus, sed non obligamus populum.

- 26 S. Stephani prothomart
 27 S. Ioannis evangelistae.

Festa devotionis 175

- 4 Barbarae Virg. et mart.
 6 Nicolai episcopi et confessoris. Cani potest sacrum quia festum est studiosorum, vacant scholae. 180
 8 Conceptio B.M.V. Cum ieiunio ex usu patriae pro devotione cuiusque servando, nos festum servamus solemne sed non obligamus populum. 185
 13 Luciae virg. et mart.
 28 Innocentum. Canitur sacram, postea datur recreatio; servamus nos in collegio ut Convers. Divi Pauli sed non obligamus populum. 190
 29 Thomae episcopi cantuariensis et mart.
 31 S. Sylvestri papae. 195
 200

Festa mobilia

Die Cinerum concio fit, et concedatur usus cinerum, qui benedicuntur illa die, et capitibus imponuntur; sacrum canitur in quo studiosis omnibus et populo cineres imponuntur; a prandio lectiones.

Feria sexta magna servatur cum concione et officio toto. 205

Resurrectio Domini, cum duobus diebus sequentibus.

In Rogationibus fit processio cum litaniis et sacro cantato.

Ascensio Domini.

Pentecostes cum sequentibus duobus diebus.

Corporis Christi.

In his omnibus canuntur etiam primae vesperae, et in Vigilia Resurrectionis, Pentecostes, et si fieri potest etiam Natalis Domini, sacrum quoque.

210

Quod autem in festis devotionis primi generis fere semper ponitur
 215 *sacrum cantandum, ideo fit quia cum illa festa fere omnia sint quae olim servabantur a populo, quaeque nunc liberata sunt ab obligatione peccati, hoc visum est dandum devotioni fidelium, ne festa illa penitus abolita viderentur, liberum tamen erit Superiori de cantu expōnere pro commoditate collegii.*

220 *In evangeliis dominicalibus praesertim servetur mos septemtrionalium regionum tam in sacris omnibus quam in concione iuxta id quod ad vitandam publicam offensionem Gregorio XIII placuit ut fieret et iam pridem ubique servant nostri evangelium regionis in missa dicendo et de eo concionando, romanum vero in fine.*

225 *In recitando officio divino ritus quidem et ordo romanus servandus est; sed tamen recitetur officium de iis sanctis qui in his terris vel patroni sunt vel valde celebres ad populum, qualia sunt festa devotionis primi generis, sumpto officio ex communi quando non est proprium, idque fere semper sub duplice, et missae leguntur de eodem, 230 ut conformemus nos populo.*

In iejuniis quoque publicandis et servandis mos patriae receptus et a fidelibus usitatus sequendus est non solum in Quadragesima et Quatuor temporibus sed etiam in vigiliis et in aliis quae in hoc catalogo annotantur; in quibus nostros convenit praelucere exemplo saecula- 235 ribus illa servantibus.

135

P. IACOBUS WUJEK RECT. COLL. CLAUD. S.I. PUNCTA PRO ANNUIS LITTERIS EX COLLEGIO CLAUDIOPOLITANO

1582

Introductio

Litteras annuas collegii claudiopolitani pro anno 1582 P. Wujek solum anno 1583 exeunte vel ineunte 1584 conscripsisse sequitur ex eo quod eodem folio (*Pol. 65 5r-v*) litteras et anni 1582 et 1583 exaraverit. (Idem dicendum est etiam de litteris annuis residentiae albanensis a P. Leleszi confectis; vide infra, doc. 136). Nos tamen eas separandas suoque loco exhibendas esse duximus. Exaratae autem sunt iuxta novam formulam scribendi anno 1582 Romae typis expressam. Prima magni momenti innovatio — ad litteras annuas quod attinet — facta est anno 1581 in congregazione generali IV, quae canone 12 statuebat « Posthac ex omnibus provinciis singulæ an-

nuae litterae mittantur Romam ut ex illis omnibus una epistula fiat quae ad singulas easdem provincias mittenda sit; quae quidem conficietur ab aliquo ex nostris ad hanc rem perficiendam idoneo, qui sumptibus provinciarum in Collegio Romano alatur. Expensae vero ad exempla annuarum per externos describenda etiam a provinciis solventur » (*Institutum S.I.* II 542-43). Quo quidem labor provinciarum hac in re valde facilior factus est. Prima enim quaeviis provincia pro omnibus ceteris provinciis exempla suarum litterarum annuarum conficere debebat. Nova deinde formula scribendi anni 1582 adhuc simpliciorem reddidit hunc laborem, nam satis esse censuit ut puncta solum pro litteris annuis in singulis domibus conscriberentur¹.

TEXTUS: *Pol. 65 5r-v* et *10r-v*, autographum. In marginibus folii 5 summaria punctorum Romae ab historico Societatis breviter exarata conspiciuntur, quae tamen, ut res nullius momenti, recensere omisimus. Fol. 10v alia manu: « Materia annuarum claudiopolitana et albana. An. 82 et 83 ». P. Campano provincialis, his vere iejunis punctis a P. Wujek collectis non contentus, imo fol. 5v hanc notam posuit: « Nulla magis segnus videotur collecta et conscripta, ut scriptorem monui. Nihil fere proprium continet, sed albana. Essent monendi etiam a R.P.e N. rectores, ut iam sunt a me moniti. At forsitan melius esset ut immediate mitterent Romam ».

SUMMARIUM: 1. *Numerus sociorum.* — 2. *Contiones et sacramentorum administratio.* — 3. *Congregatio B. Mariae V. inter studiosos erecta.* — 4. *Visitatione carcerum ac infirmorum.* — 5. *P. Törös Varadini tempore Quadragesimae multis sacramenta administravit.* — 6. *Alii fructus spirituales collecti.* — 7. *De scholis.* — 8. *Aedificia.*

PUNCTA PRO ANNUIS LITTERIS EX COLLEGIO CLAUDIOPOLITANO S.I. ANNI DOMINI 1582

1. Fuimus in hoc collegio plus minus 20. Sacerdotes 7, praeceptrices 5, reliqui coadiutores. Admissus est in Societatem unus coadiutor temporalis transylvanus².

5

2. Contiones tam ungaricae quam germanicae et doctrina catechismi suum statum tenuit, crescente etiam, praesertim in ungaricis auditorum numero et frequentia.

|| 3 praeceptores 5 sup., in lin. magistri 4 || 4 Societatem del. co[adiutor]
|| 8 frequentia del. Conversi sunt ab haeresi ad

¹ Cf. *Regulae S.I.* (Romae 1582) 138-40.

² Lucas Schiff; de quo cf. infra, doc. 242 I n. 25.

3. Congregatio B.M.V. inter studiosos nostros instituta est a R.P.
 10 Ioanne Paulo Campano novo provinciali, cui statim optimi quique
 studiosi nostri nomina dedere³.

4. Carceres et hospitalia, quantum licuit, visitata, et mulier ca-
 pitis damnata ad locum supplicii a nostris deducta cum magna hae-
 reticorum admiratione, quia nihil unquam tale a suis ministris esset
 15 attentatum.

5. Cum quidam sacerdos e nostris Varadinum ad thermas recu-
 perandae valetudinis causa missus esset⁴, audivit ibidem per Quadra-
 gesimam confessiones hominum circiter 500, quorum plurimi aut
 nunquam aut rarissime confessi fuerunt. Plerique etiam ex ditione
 20 turcarum a 15 et 20 milliaribus ungaricis confessionis tantum gratia
 advenerant. Alii neque mulcta 10 florenorum ab haereticis dominis
 suis imposita, a confessione et communione deterri potuerunt.

6. Claudiopoli ad Pascha communicarunt in templo nostro prope
 400, Albae Iuliae 200, ex quibus poloni 27. Confessarium e collegio
 25 claudiopolitano obtinuerant. In pagis item nostris confessi permulti.
 Et ab haeresi absoluti circa illud tempus ultra 200. Sacerdos quidam
 externus antequam primitias suas in templo nostro Domino offerret,
 exercitiis spiritualibus et generali confessione praemunitus et in sa-
 cerdotali officio instructus fuit. Unus qui fidem in Turcia abnegaverat,
 30 Ecclesiae restitutus est.

7. Scholae nostrae nobilium adolescentum frequentia crescent
 in dies, nec transsylvaniae tantum, sed polonorum quoque, quorum
 hoc anno 11 ad collegium hoc missi fuerunt. Transsylvaniae autem pene
 omnes discipuli nostri facti sunt catholici. Exhibuerunt hoc anno tra-
 35 gaediam Saul magno apparatu⁵, in qua tanta adfuit spectatorum co-
 pia, quanta antea nunquam.

8. Hoc quoque anno in aedificia scholarum et collegii 1000 ta-

12 et hospitalia sup. || 17 per Quadragesimam sup. et in marg. || 18
 aut del. rarius || 19 nunquam aut sup. || 22 deterri del. non || 23
 Pascha del. confessi sunt | communicarunt sup. | nostro del. 373 || 24
 400 in marg. || 26 tempus del. ad | ultra sup. || 27 externus sup. || 25
 33 11 del. ex || 35 adfuit del. auditorum | spectatorum sup. || 36 nun-
 quam del. Regia Maiestas

³ Cf. supra, doc. 99 § 1.

⁴ Georgius Törös; cf. ibidem.

⁵ Cf. ea quae P. Szántó de ea ad P. Generalem perscribebat; supra, doc.
 121 § 6.

leri⁶ iubente Rege Poloniae nobis sunt numerati et calx suppedi-[5v]tata. Insuper cum vi ventorum tecta scholarum essent deiecta⁷, impetrati sunt ad eorum reparationem ab Ill.mo Principe taleri 150. 40

136

P. IOANNES LELESZI S.I.
PUNCTA PRO LITTERIS ANNUIS EX RESIDENTIA ALBA-
IULIANA

1582

TEXTUS: *Pol. 65 6r-7v*, autographum. In marginibus lateralibus historicus Societatis argumenta paragraphorum breviter adnotavit. Quae tamen a nobis non recensentur. Ad historiam huius documenti quod attinet, vide supra documenti 135 introductionem.

SCRIPTOR: *Annuae Litterae S.I. anni 1583* (Romae 1585) 92-94.

SUMMARIUM: 1. *Laudes tribuuntur Principi demortuo.* — 2. *Ministris haereticis auxilia negavit.* — 3. *Unicum solatium in Societatis hominibus habebat.* — 4. *Cuius mortem secuta tempora catholicae religioni adversa.* — 5. *At tempestates paulatim sedatae.* — 6. *Procerum haereticorum benevolentia et familiaritas cum nostris.* — 7. *Tres nobiles poloni una cum Principe instituuntur.* — 8. *Summa quaedam pecuniae, testamento relicta, pauperibus distribuitur.*

In anno 1582

1. A Principe¹ Ill.mo pro ciborio claudiopolitani collegii marcas argenti, nisi fallor, octo impetravi.

Pietas Principis quanta fuerit et erga catholicam religionem studium, ex duobus tribusve maxime apparet. Primum, quod filium quem⁵ habebat unicum tantae spei haeredem, invita uxore², non nisi catholice institui educarique voluerit, obloquentibus proceribus, quos

38 suppeditata rep.
3 octo del. dati

⁶ Cf. supra, doc. 86 § 3.

⁷ Cf. supra, doc. 120 § 2 et doc. 121 § 14.

¹ Christophorus Báthory qui die 27 maii 1581 vita defunctus est; cf. supra, doc. 59 et 61.

² Elisabeth Bocskay; cf. supra, doc. 73 § 12.

mulier illecebris suis eo deduxerat ut omnes contrarium pio Principi suaderent. Habuit hic sacerdos Societatis³, praceptor pueri, acerri-
 10 mos conflictus cum matre pueri, cum illa non desineret eum consiliis suis occultis ab institutione detergere. Eoque graviora omnia erant quod quaecunque puer a praceptor audiverat, mater domi quotidie bis ad se evocatos ministros, animo detergebat omnia, solita illud iactare: Nunquam Iesuita puerum ita luto inficiat quin domi eluam.

15 Secundum, quod expensas et omnia auxilia, praeter ordinaria quae a superioribus principibus haereticis ministris erant constituta, eis negaverit. Semel, ipsa uxore supplicante pro auxilio concionatori suo ferendo, respondit malle se illud in suos iesuitas conferre. Cum illa assereret, se minime aegre laturam, dum suis quoque opem ferat, forte
 20 fortuna assistenti catholico adolescenti Princeps iussit: Quid tibi videatur, demne hos aureos quos coniunx petit, suo ministro? Dectrectante illo respondere urget Princeps, urget et coniunx quod Princeps [6v] assereret se sententiae illius staturum. Tum ille petita prius a Domina: Non est — inquit — bonum sumere panem filiorum et mittere canibus.
 25 **Enimvero** Domina erubuit. Princeps sententiae adeo stetit ut deinceps negaret se quicquid haereticis ministris ex conscientia dare posse. Domina tamen catholicum adolescentem, erat enim pocillator eius, a se removit, at Princeps in suam familiam recepit, ampliusque stipendum illi contulit.

30 Tertio, quia unicum solatum in Societatis hominibus habebat. Mortua coniuge⁴, cum proceres ad iusta illi persolvenda frequentes ex toto regno convenissent, tempusque adasset efferendi funus, gravissime Principem ex moerore decumbentem solari aliter non poterant quam ut Societatis sacerdos etiam tunc lecto defixus imperio
 35 procerum surgeret, Principemque effuse lamentantem suis cohortationibus ad hilaritatem commoveret. Idem factum paulo post cum filia natu minor⁵ extincta sepeliretur. Demum instante sibi morte, quadriduo ante nulli nec se nec sua credere aliis quam Societatis nostrae sacerdoti voluit. Quem adeo complexus est ut a die Mercurii
 40 ad sabbathum usque nec somnum capere permiserit. Semper lateri eius affixum de rebus divinis colloquentem non tam audivit quam com-

20 *prius* adolescenti *del.* praesente || 25 *Enimvera ms.* || 36 *ad del.*
 risum et gaudium | hilaritatem *sup.*

³ Ioannes Leleszi, auctor harum litterarum.

⁴ Die 15 febr. 1581; cf. supra, doc. 73 § 12.

⁵ Cf. *ib.* adn. 31.

pulit et incitavit. Preces vel latino vel ungarico sermone vel auditas vel a se conceptas tanto affectu pronunciabat ut ipsos haereticos proceres et medicos ad lachrymas commoveret. In ipsa infirmitate bis confessus sacram Eucharistiam sumpsit. [7r] Demum duobus ultimis 45 diebus, viribus exhaustis, nil aliud inclamans quam: In manus tuas Domine commendo spiritum meum⁶, extinctus est.

4. Secuta sunt tempora periculosa et catholicae religioni adversa. Proceres enim usque ad unum, milites magnam partem haereticorum, imo praecipuam, vix nostros ferre videri poterant. Et sane non parva 50 hinc inde catholica religio et templum nostrorum afficiebatur ignominia, saepe per fenestras ossibus et lapidibus noctu replebantur, portae lapidibus impetebantur, convitia ac blasphemiae in ingredientes a petulantissimis ingerebantur, et quicquid poterat eiusmodi inveniri quod popellum a templo averteret, faciebant assidue. 55

5. Verum, Deo propitio, in his omnibus paulatim emergere aliusque assurgere catholica religio coepit. Nam etsi puerum Principem, id est octennem, deducere tamen proceres ad templum cum comitatu et aula debebant. Templum nostrum renovatum a fundamentis est, imbricibus contectum, altaribus exornatum, subselliis circumcinctum. 60 Et quo minor se offerret occasio petulantibus ipsum impetendi, vitreis fenestrarum clausum undique est. Ac cum ne sic quidem improbitatem hominum arcere possemus (fenestras enim lapidibus noctu confringebant) reti ferreo ex filis ferreis contexto vitra munivimus. Turris etiam lignea pro campanis aliquot extorta. Ita cum actum de 65 religione catholica videretur, tum maxime Deus cum tentatione dedit profectum⁷. Conversiones plurimas habuimus. Nam cum superiore anno centum tantummodo fuissent catholici, huius anni Paschate ducentos sacra Eucharistia cibavimus. [7v] Hoc primum anno Societati, quae Principis Ill.mi destinata est hic institutioni, pensio annua 70 300 florenorum a nuncio Ser.mi Poloniarum Regis attributa est.

6. Principis Ill.mi educatio ac institutio iam non tantum placet sed etiam probatur vehementissime proceribus regni, licet haereticis. Utuntur familiarissime etiam ipsius praceptorum. Cuius consuetudinem, quam non fugiant, munusculis sincerae benevolentiae signis, item frequenti de religione et aliis rebus sermocinatione duarum, interdum pluriumve horarum testantur. Sane cum Superiores visitatum Albam se conferunt, sive Visitator sive R.P. Provincialis sive Rector claudiopolitani collegii, aequissimis aspiciunt oculis, eaque

58 de- del. ferre | ducere sup. || 72 iam sup.

⁶ Lc. 23, 46.

⁷ Cf. 1 Cor. 10, 13.

80 praestant quae honoris ac reverentiae interioris signa sunt evidentissima. Quo in genere plurimum excellit Praefectus aulae⁸ Ill.mi Principis, qui et fratrem patitur esse catholicum, et hoc maxime nomine gloriatur quod intimos quosque aulae suae et rerum suarum procuratores catholicos habeat servos. Is idem liberalissime R.P. Visitatori
 85 et R.P. Provinciali offert penum suum et cellarii vina; quod sane perpetuum hoc illi fuisse, iam annis duobus experti sunt etiam qui continue Albam e Societate incolunt.

7. Hoc eodem anno Ser.mus Rex polonus tres nobiles pueros Albam ex Polonia misit ut una cum Ill.mo Principe erudirentur. Duo
 90 illorum invitis parentibus catholici facti sunt. Nam tertius parentibus gaudebat semper christianis.

8. Quinquaginta florenos, testamento legato a quodam per vim et scelus necato, pauperibus distribuimus. Fuit id molestum haereticis. Itaque carpebant quod muneribus pelliceremus ad fidem.

137

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Cracovia 1 ianuarii 1583 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 1r-2v (*prius* 1-3), autographum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 1-2.

SUMMARIUM: *Quid Rex Poloniae de Andrea Báthory in animo habeat.*

Hoggi, che è il primo giorno dell'anno, nel quale a S.B.ne et a V.S. Ill.ma ho pregato et prego felicissimo aumento di ogni vero bene, scrivo la presente, havendo per lo spatio di due buone hore trattato delle cose seguenti colla M.tà di questo Re.

5 La prima è stata con darle una lettera de S.or Andrea Batori¹, la cui copia mandai a V.S. Ill.ma². Et per quattro volte replicò il

93 et scelus *sup.*

⁸ Ioannes Gálfy de Kocsárd; cf. supra, doc. 74 § 4.

¹ De A. Báthory cf. supra, doc. 132 § 2.

² A. Báthory Pultoviae die 16 dec. 1582 Stephano regi scribebat: « Cuī Rev.dus in Christo P. Possevinus Pultoviam visitandi gratia venisset... Reliquum est ut etc. » *Mon. Pol. Vat.* V 608 adn. 2.

contenuto havuto perché si fusse disposto di attendere alle cose ecclesiastiche. La onde lo manderebbe a Roma, terrebbe modo che in Transilvania li beni ecclesiastici nella sua persona havessero più facile modo di riunirsi alla Chiesa di quel che havrebono per via di altri³; che il S.re Rescio⁴, che di hora in hora si aspetta, gli fosse come uno Acate⁵, et in Transilvania parimente come coadiutore et promotore di molti beni; che il medesimo S.or Andrea, tamquam frater fratri, aiutasse et fosse aiutato dal Principe vaivoda⁶; che egli in Roma imparasse uno o due anni molto più di quel che imparerebbe per via di sola teorica qui⁷; che prestasse l'ubidienza di Livonia et che, passando per Vinetia, gradisse a quei S.ri l'ufficio dell'ambasciata che da loro aspetta colla persona del S.or Giovanni Delfino⁸. Così mi commise che io avisassi il S.re Andrea Batori⁹ che fra duo o tre mesi sarebbe spedito¹⁰ ...

20

15

20

138

P. HENRICUS BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Graetio 1 ianuarii 1583 — Romam

TEXTUS: *Germ. 161 3r-4v*, autographum.

SUMMARIUM: *Dc P. Marco Pitačić in Transylvaniā non mittendo; et de P. Törös.*

³ Cf. supra, doc. 129 adn. 6.

⁴ Stanislaus Reszka; de quo cf. supra, doc. 118.

⁵ Itineris comes; « fidus Achates »; cf. VERGILIUS, *Aen.* I 188.

⁶ Sigismundus Báthory, frater patruelis Andreae.

⁷ Pultoviae in Polonia; cf. supra, doc. 132 § 2.

⁸ Designatus orator venetus ad Stephanum regem.

⁹ P. Possevino Andreae Báthory scribebat Cracovia die 17 ian. 1583; epistulas videoas infra, doc. 143.

¹⁰ Responsum Cardinalis Secretarii diei 5 febr. 1583: « Si è inteso l'ufficio che V.R. ha fatto col Sig. Andrea Battori perché ritorni ai primi pensieri, et quanto spera d'havergli giovato. Dio Signor N. sia quello che inspiri lui al meglio » *Mon. Pol. Vat.* VI 105-06; et diei 12 febr.: « Si è inteso ciò che habbino operato i suoi ricordi col Sig. Andrea Battori, et la contentezza che ha mostrato di sentirne la M.tà del Re con quel che disegna di far de la persona di lui. Et Nostro Signore ha sentito tutto con molta consolatione et n'aspetta l'effetto » *Mon. Pol. Vat.* VI 117.

... Nuper scripsi quidem nos Viennae iam habere fratres multos et insignes (sed fere belgae omnes) in studio theologico¹. Verum id eo solum tendebat, ut R.P.V. res nostras haberet perspectas, et ut ego satisfacerem regulae² 59 officii provincialis³, non autem ut abundatiam nostram, quod absit, ostentarem. Cum igitur illa nostra messis adhuc lateat in herbis, et illi fratres de quibus scripseram, vix intra triennium bene maturescent ut in vinea Domini laborare possint, obsecro R.P.V. ut perget huic provintiae parcere.

De P. Marco⁴ scripsi literis ultimis eum non esse hungarum sed 10 schlavum⁵, et iam destinatum Pragam ut illic novum philosophiae cursum profiteatur; pro quo nullus alias [3v] modo reperiri potuit. P. Georgium Töres hungarum ante paucos annos sanum et vegetum in Transilvaniam misimus⁶, sed nuper nobis est remissus totus paraliticus, et modo Viennae curatur non parvis expensis, nec scimus 15 an et quando sit valetudinem suam recuperaturus. Et tamen in eo P. Campanus videtur triumphare quod eum nobis restituerit. Quicquid sit, ego procedam iuxta R.P.V. sententiam, ut hinc vicinae provintiae iuventur, quando citra damnum huius provintiae fieri poterit. Paucos habemus hungaros fratres, qui videntur nobis valde necessarii 20 propter spiritualia commertia quae nobis assidue sunt cum hungaris admodum vicinis. Accedit huc quod agatur iam de nostris in Hungariam mittendis ad erigendum collegium⁶ ...

19 videntur *del.* hui[c]

¹ Cf. *supra*, doc. 131.

² Cf. *Regulae S.I.* (Romae 1582) p. 36.

³ M. Pitačić; cf. *supra*, doc. 131.

⁴ Cf. eius epistulam diei 12 febr. 1580; *supra*, doc. 13.

⁵ P. Törös missus est in Transylvaniam anno 1580 aestivo tempore; cf. *supra*, doc. 35.

⁶ Cf. *supra*, doc. 104 et 105.

**STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
LITTERAE PRIVILEGIALES PRO SOCIETATE IESU IN
TRANSYLVANIA**

Niepolomicis 8 ianuarii 1583

Introductio

Stephanus rex ineunte anno 1583, praeter hoc, plura privilegia dedit patribus S.I. in Transylvania degentibus (videsis infra, doc. 147-150 et 152), de quibus tamen agebatur iam multis mensibus ante ut testantur litterae Patris Campano mense augusto ad P. Generalem datae (cf. supra, doc. 114 § 3 et doc. 115 § 5). Mense ianuario anni 1583 ad ea obtinenda intercessit etiam P. Possevino, qui die 24 ian. 1583 ad Nuntium ap. in Polonia hunc in modum de eis scribebat: «Trattai di 15 articoli importanti alla Transilvania, i quali trovai qui in mano del P. Laterna, mandati da nostri; di che, tutto spedito che havrò alcuni editti et provisione promessami da S.M.tà » *Mon. Pol. Vat.* VI 62-63.

TEXTUS: *Austr. 224 43r-4v*, apographum coaevum manu P. Thomae Sailly exaratum. Fol. 44v: «1583 - Privilegium regium ut permittantur nostri carceres hospitaliaque invisere, ac suppicio afficiendos iuvare Colosvari et Albae Iuliae».

SUMMARIUM: *Regio privilegio permittitur ut nostri carceres hospitaliaque visitare possint.*

Stephanus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitia, Kyoviae, Volinia, Podlachiae Livoniaeque etc. nec non Transilvaniae Princeps. Prudentibus et circumspectis primario et regio iudici ceterisque iudicibus ac iuratis civibus atque adeo inhabitatoribus civitatum nostrarum Coloswar et Albae Iuliae, fidelibus nobis dilectis, gratiam nostram regiam.

Prudentes et circumspecti fideles nobis dilecti.

Miserabilium personarum, quae ob commissa qualiacunque delicta carceribus inclusae vel propter inopiam paupertatemque in hospitelia receptae sunt, cum ea ratio sit habenda ut neque praesidio prorsus humano neque etiam iis rebus quae ad animarum salutem ac securitatem pertinent, destituantur, merito nobis cum in hoc tum in illo illis ex officio nostro regio et erga afflictos pietate succurrendum visum est.

15 Quod munus, cum ex instituto apostolico eorum religiosorum proprium sit qui per manus a longa aetatis serie ab apostolis traditam pietatis professionem sequuntur, ac in eodem numero Societas collegii Iesu, catholicae Ecclesiae iudicio, esse censeatur; quam ob causam fidelitatibus vestris committimus harum serie firmiter ut quan-
 20 docunque patres Societatis Iesu Colosvarii aut Albae Iuliae agentes a liive catholicae religionis sacerdotes in eiusmodi pietatis officiis a qui-
 busunque afflictis, potissimum vero illis qui extremo supplicio affi-
 ciendi sunt, requisiti fuerint, extunc eorum laudata pietatis officia
 absque ullo impedimento exercere permittant, ne sub gravi indigna-
 25 tionis nostrae poena fidelitates vestrae faciant. Praesentibus perfectis exhibitibus restitutis. Datum in arce nostra regia Nepolomicii octava die ianuarii anno Domini 1583, regni vero nostri septimo.

140

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Cracovia 13 ianuarii 1583 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 7r-9v, autographum.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae* II 16-17. — *Mon. Pol. Vat.* VI 21-23.

SUMMARIUM: *Rex Poloniae propensissimus ad seminarium in Transyl-
vania erigendum.*

... Havendo io a lungo ragionato di nuovo co'l Re circa il seminario di Transilvania¹, et stando in dubbio se doveva eriggerne un'altro distinto da quel di S.S.tà o congiungerlo insieme, mi è paruto (et così S.M.tà è disceso affatto nel medesimo parere) che di amendue se ne 5 faccia uno. Si perché a due bisognerebbono due numeri di diversi superiori et ministri, sì perché ad ogni modo sarebbe seguita qualche gara fra regii et pontificii, et diverse occasioni o circa il lamentarsi delle provisioni o del vergognarsi di essere (come sono figliuoli di heretici) [8v] sotto la protezione di S.S.tà, massime in questo princi-

19 *prius* vestrae.

¹ Cf. supra, doc. 114 § 2 et doc. 129.

pio. S.M.tà dunque, parlandosi dell'edificio et di quel che esso per sua parte conferirebbe, si mostrò pronto a fare che quanto prima questo negotio si stabilisse. Promette edificio, almeno di legnami per hora, et grano et vino che si pagheranno sopra l'istesso luogo di decime che vi si portano ab antiquo; et qualche altra cosa trarremo colla divina gratia dalle mani di S.M.tà; la quale, se non mi inganno, camina a strada di volere rendere ogni cosa della Chiesa a S. Chiesa et ad opre pie. Però a confermare in perpetuo queste santissime imprese, sarà molto spediente che V.S. Ill.ma ci procuri, con quella diligenza, che si aspetta da protettore che n'ha volentieri ricevuto il carico³, un moto proprio³, come furono gli altri, almeno di confirmatione di quindici anni, sì come anco a quel di Vilna pei ruteni, moscoviti et livonesi, se vogliamo havere casa et altre cose dal Re; il quale maravigliosamente si edifica quando vede questa cura di S.B.ne in queste rimote contrade. Di grazia, Monsignore Illustrissimo, battasi il ferro mentre è caldo et mentre abbiamo questo momento di vita, lunghissima a chi si impiega nel modo che essa fa per servizio di santa Chiesa⁴...

141

P. HENRICUS BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vienna 14 ianuarii 1583 — Romam

TEXTUS: *Germ.* 161 17r-8v, autographum.

SUMMARIUM: *Recenset socios hungaros provinciae Austriae.*

... His diebus binas accepi literas a P. Campano provinciali Poloniae. Quarum unus quidem exaggerat necessitates et penuriam ope-

² Card. Gallio seminariorum pontificiorum in Germania et Polonia protector constitutus; cf. *Mon. Pol. Vat.* V 512-13.

³ Quod diploma videsis infra, doc. 157.

⁴ Responsum Card. Secr. diei 26 febr. 1583: « Non dispiace alla Santità Sua quello che V.R. scrive d'haver concluso con la M.tà del Re circa il far un corpo solo deli due seminarii di Transilvania, sì per le ragioni considerate et addotte da V.R., et sì anco perché da ciò apparirà meglio la buona intelligenza et vera unione degli animi di Nostro Signore et de la M.tà S. verso il servitio di Dio beneficio publico; et de la confirmatione per 15 anni, V.R. non ha da dubitare» *Mon. Pol. Vat.* VI 165.

rariorū hungarorum, et ad me terrendum quendam allegat R.P.V. consensum, saltem de P. Stephano Drenotio¹ et Modestino² bohemō habendis, etc. Alteris vero (quoniam funestum collegii pragensis cladem et stragem interim intellexit) mitius egit³ agnoscens hoc tempore ac rerum statu nobis operarios nostros esse plane necessarios. Habe-mus hic quatuor hungaros, videlicet P. Leonardum Classovitium⁴, his diebus factum sacerdotem, qui Viennae rhetoricam profitetur, nec est alius qui possit illi subrogari; et P. Georgium hungarum⁵, qui paraliticus huc remissus est et nondum convalescit, nec scio quando convalescere possit; et alium fratrem qui theologiam audit⁶, ut absque damno nequeat abstrahi iam ab eo studio; et Stephanum Todt⁷ valde iuvenem, qui iam caepit Olomutii philosophiae cursum audire. Ex his nullus, absque damno manifesto, potest hinc amandari, ut nihil dicam quod et nos indigeamus hungaris propter hungaros qui Viennae sunt, et propter hungaros qui sunt in Hungaria; maxime si sit illic, sicut dicitur et agitur, collegium aliquod futurum⁸. P. Marcus⁹, sicut alias scripsi, schlavus iam Pragam profectus novum philosophiae cursum auspicabitur¹⁰. Itaque humillime R.P.V. obsecro ut nobiscum habeat patientiam atque sic perget, sicut antea scripsit, hanc addere conditionem: si videlicet citra damnum nostrum fieri queat, P. Campanum iuvemus etc. [17v] P. Stephanum Drenotium¹¹ et P. Paulum Pistorium¹² et Modestinum¹³ bohemum dignetur, obsecro, R.P.V. suo tempore ad nos remittere, quoniam ad hanc provinciam iure spectant et nobis necessarii sunt... [18r] ... Habemus

¹ Comes itineris Patris Possevino in Moscovia; cf. supra, doc. 80 § 1.

² Andreas Modestinus, bohemus hradicensis, annorum 26, ingressus Societatem 12 oct. 1579; cf. catalogum collegii pragensis anni 1584; *Austr. 24* 14r.

³ Cf. epistulam Patris Campana diei 24 nov. 1582 ad P. Generalem; supra doc. 124 adn. 4.

⁴ L. Klasovič; cf. supra, doc. 126.

⁵ G. Törös; cf. supra, doc. 138.

⁶ Andreas Polosticay; cf. supra, doc. 115 § 4.

⁷ St. Todt, seu Cassovius, anno 1583 Olomucii auditor philosophiae; cf. catalogum collegii olomucensis anni 1583 (Köln, Stadtarchiv, *Jes. 721* 116v).

⁸ Cf. supra, doc. 138.

⁹ M. Pitačić; cf. supra, *ibidem*.

¹⁰ « P. Marcus, professor cursus philosophici, praefectus exercitii corporalis » cf. catalogum collegii pragensis anni 1583 (Köln, Stadtarchiv, *Jes. 721* 143r).

¹¹ Cf. supra, adn. 1.

¹² P. Pistorius (Pekar); cf. MAH I 522.

¹³ Cf. supra, adn. 2.

modo sex diversas in diversis locis missiones, et aliae duae, una ab Ill.mo D. a Rosis¹⁴, altera a Magn. viro D. a Berka¹⁵ sollicitantur, ut sit nobis difficillimum omnibus satisfacere propter operariorum penuriam, praesertim bohemorum. Quare quamprimum P. Paulus³⁰ Pistorius et Modestinus et P. Drenotius absolverint studia, cupimus eos nobis doctiores et in virtutibus magis exercitatos restitui¹⁶...

142

P. VOLFGANGUS SCHRECK S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 14 ianuarii 1583 — Romam

TEXTUS: ARSI, *Fondo Ges. 650-B*, fasc. 514, 1r-2v, autographum.

SUMMARIUM: 1. *Tecta aedificiorum collegii a vento violento deiecta.* — 2. *P. Minister irregularitatem incurrit ob duos pastores iniuste capite damnos.* — 3. *De duobus collegii operariis mortuis in nive.* — 4. *Bona temporalia collegii malissime administrantur.* — 5. *De scandalo a ianitore collegii dato.*

Admodum Reverende in Christo Pater.
Pax Christi cum felici totius anni novi decursu.

1. Multa scribenda essent, Reverende Pater, sed ex omnibus pauca tantum eaque breviter attingam, ex quibus V.R. facile coniecutram de caeteris facere poterit.

Proxime elapsis vindemiis, cum in potestate nostra positum es-
set prohibere ne in festo S. Michaelis et sequenti dominica in vineis laboraretur, tamen quia metuebatur ne parvam aliquam iacturam et nos et illi ex mora caperemus, concessum est et nostris colonis et aliis utroque in festo die, ut aliis diebus, vindemiare. Et ecce dum par-
vum lucrum sectamur, quanta damna statim sunt consecuta. Eadem enim septimana totum tectum scholarum nostrarum et bona pars tecti collegii nostri una nocte a vento in terram deiicitur. Solum tectum scholarum centum florenis restaurari non potest¹. Accessit

5

10

¹⁴ Gulielmus de Rosenberg; cf. KROESS, *Geschichte* 645-47.

¹⁵ Cf. *ibidem*, passim.

¹⁶ Responsum Patris Generalis diei 24 febr. videsis infra, doc. 163.

¹ Cf. supra, doc. 120 § 2 et doc. 121 § 14.

- 15 et hoc quod quemadmodum illicitis diebus laboratum est, ita postea sequentibus diebus prophanis propter ventorum vehementiam a vindemiis est feriatum. Crediderim ego Deum et S. Michaelem iniuriam suam sic ulcisci voluisse, et hoc lucrum exiguum qui metuebamus perdere, maiori postea damno accumulasse.
- 20 2. Praeterea etiam in ipsa nocte S. Michaelis duo pueri apud vienas in nostro promontorio sunt occisi; quorum interfectores videbantur duo opiliones esse, qui apud nos accusati et damnati sunt ad palos; quos tamen postea compertum est omnino fuisse innocentes. Nam ii qui rei erant, fuga dilapsi sunt. In isto iudicio, qui per nostros
- 25 coniuratos et iudicem exercebatur, summa argumenta erant leves quaedam et incertae coniecturae, ut postea ipsem P. Minister² collegii nostri et procurator fassus est; qui etiam hos adolescentes incarcernari iussit, et cum semel liberi dimissi essent, ad instantiam matrum istorum duorum puerorum qui interfecti fuerant, iterum
- 30 eos capi et recludi praecepit, compedes quibus astringerentur, afferri curavit, torturae et quaestioni eos dedit; denique omnia eius et P. Rectoris consilio acta et peracta sunt usque dum iam pronunciata esset sententia et educendi essent captivi ad supplicium, et solum expectaretur consensus noster. Tum demum consultatum est domi,
- 35 quidnam in hac re faciendum esset. Expectabat interea nuncius responsum quod ad P. Ministrum referret. Et cum mea etiam quaeretur sententia, respondi: Non debuisse nos huic negotio et in causa sanguinis immiscere; pertinere hoc ad coniuratos nostros et ad iudicem nostri pagi. Hoc tamen nos facere posse et debere ut, quoniam
- 40 iam pronunciata esset sententia damnationis, saltem nostra autoritate interposita differatur executio, donec res tanti momenti melius cognoscatur; aut certe liberi dimittantur, siquidem sunt in nostra potestate; alioquin omnes eos qui ex nostris se huic negotio implicuerunt, irregularitatem incursuos. Eadem etiam dixit P. Stephanus³. Sed ta-
- 45 men P. Rector haec nihil curans scribit ad P. Ministrum, per quem omnia etiam priora confecerat, ut nunc tandem se subducatur, et nihil amplius eis respondeat si hac re interrogetur. Interea noster Provisor in Monostor, videns putatos reos nullis legitimis testibus nec certis indicis in iudicio convictos, coniecturas autem omnes quae contra eos
- 50 adductae erant, leves esse, quaerit qua ratione innocentes liberare queat aut saltem executionem impedire; petit a P. Ministro, placeatne sibi in aliud tempus reiicere executionem, aut certe quid fieri velit, dicat. Bonus P. Minister, tamquam alter Pilatus, abit et manus la-

² Matthias Thomány.

³ St. Szántó; cf. supra, doc. 121 § 12-13.

vat, nec aliud respondere vult quam hoc: Vos facite quod vultis et nihil amplius ad me de hoc negotio referatis. Ille cum nihil responsi 55 habere posset a P. Ministro, currit ad iudicem civitatis, quaerens quid factu opus sit in hoc negotio. Iudex respondit (ut par erat) nihil ad se hoc negotium spectare. Revertitur ille ad P. Ministrum, rogat, obsecrat et obtestatur ut saltem verbum dicat, sitne suae voluntatis ut captivi tradantur in manus carnificis, an vero velit ut reserventur 60 in aliud tempus. Et cum nihil aliud habere posset ab eo, nisi hoc quod nihil amplius de hac re audire velit, ut ipsi faciant quod velint, Provisor putans eum suo silentio approbare et ratam habere eorum condemnationem (qui enim tacet, consentire videtur) in manus carnificis eos tradidit. Qui educti, cum iam transfixi essent palis et in aërem 65 erecti, constantissime adhuc asseverarunt se innocentes esse et nullam culpam eius criminis habere de quo ipsi fuerunt accusati ⁴.

Haec idcirco paulo prolixius scribo, puto enim [1v] quod nec P. Rector nec Minister nec P. Iustus ⁵ polonus haec ita explicate scribent ad V.R. ut ego scribo, nisi seipsos accusare velint; per hos enim 70 haec omnia peracta sunt quemadmodum et alia multa tumultuario quadam modo fiunt. V. R. curet ut deinceps huiusmodi per ordinarios nostros coniuratos et iudicem fiant, quibus delegari debet potestas et auctoritas ea quam nostri hac in parte habent. Nostri vero nihil in hac re agant, nisi forsitan in spiritu reos iuvare velint aut consolari 75 eos aut praeparare ad mortem, mitigare rigorem iuris et aliquando etiam aliquid relaxare ex paenis, curare ut ordinate omnia fiant. Quorum nihil in his fuit observatum, nec ullus eos invisit aut qui eos ad confessionem hortatus fuisset. Et tamen sollicitamus apud senatum et apud Regem ut libera nobis concedatur facultas invisendi 80 incarcерatos et eorum audiendi confessiones ⁶, et proprios quos intra nostros muros et in potestate nostra habemus, negligimus. Novit R.V. quod huiusmodi functiones et negotia criminalia multae solent consequi censurae et irregularitates, quas tamen P. Rector nec audire nec credere voluit, cum eum hac de re commonerem, cum tamen 85 apud me certum sit non unam sed plures irregularitates ad istam causam concurrisse, cui sese illi implicuerunt. Deinde etiam huiusmodi

87 concurrisse *del.* quibus, *sup.* cui

⁴ Cf. ea quae P. Wujek, rector collegii, P. Szántó et P. Provincialis de hoc casu scripserunt ad P. Generalem; supra, doc. 120 § 3, doc. 121 § 12-13 et doc. 125 § 2; deinde vides facultatem dispensandi ab irregularitate, concessam a P. Generali; infra, doc. 164.

⁵ I. Rabb; cf. supra, doc. 121 § 13.

⁶ Vide privilegium a Stephano rege de hoc recenter obtentum; supra, doc. 139.

iudicia periculosa sunt et aliquando collegio nostro aut Societati plurimum obesse possunt. Audio enim nobilem illum, cuius subditi
 90 et coloni erant isti duo adolescentes condemnati, minatum esse et dixisse velle se hanc iniuriam sibi et suis subditis a nobis illatam ulcisci et vindicare.

3. Aliud est quod non ita pridem accidit; quae enim antiqua sunt, nolo renovare. Duo ex nostris colonis, cum apud nos in collegio nostro
 95 laborassent et tardius hinc a nobis dimissi essent, in itinere mortui sunt. Nam unus eorum sequenti die, alter paulo post in nivibus inventi sunt, et ambo mortui. Non dubito ita accidisse quod propter nivium copiam, quae tunc temporis erat, a recta via aberrarint et in fossam aliquam, tectam et coopertam nivibus, inciderint, unde emergere et
 100 se liberare non potuerint. Multa huiusmodi absurdia contingunt quae non parum externos offendunt et a nobis ac religione catholica alienant.

4. Indigeret certe hoc collegium bono patrefamilias ⁷, qui cum aedificatione aliorum et utilitate collegii omnia administret. Procurator
 105 enim noster, qui et minister collegii est, nimis simplex et inexpertus est (ut verum dicam) pro hoc officio. Nam cum is semper inter pueros vixerit in convictu Viennae, vix unquam autem in collegio, nullam certe experientiam in re familiari procuranda habere aut discere potuit. P. Rector etiam suas magis curat Postillas quam villas ⁸. Villi-
 110 cum habemus in praedio nostro vicino ita ineptum ut ei nec felem curandum traderem. Non deessent alii magis industria inter saxones qui cum magna utilitate collegii eo locari possent. Sed quia paulo plus ei solvendum esset, ideo is accipitur non qui utilior sed qui vilior sit, etiamsi circa administrationem rerum nihil omnino intelligat. Cuius-
 115 modi est iste qui modo praedium tenet, qui ad perdendum aptior est quam ad conservandum bona. Hinc illae lachrymae ⁹. De apostolis dicitur: Nihil habentes et omnia possidentes ¹⁰; de nobis vero e contra dici potest: omnia possidentes et nihil habentes. Nam licet campos, agros et hortos amplissimos possideamus, nihil tamen inde fructus percipimus. Cum ea etiam quae nos aliis vendere deberemus, nos ipsi ab aliis emere cogamur. Ita ut etiam alii saepe nos mirentur et rideant,

114 administrationem *del.* collegii

⁷ De rectore immutando haud semel scriptum est ad P. Generalem; cf. e. gr. *supra*, doc. 132 § 1.

⁸ De « Postillis » iterum in lucem edendis scribebat P. Wujek die 18 aug. 1581 ad P. Generalem; cf. *supra*, doc. 71 § 8.

⁹ TERENTIUS, *Andria* 126.

¹⁰ 2 Cor. 6, 10.

quod ea etiam non habeamus quae quisque rusticorum in suo horto habere solet. Audeo ego dicere quod, si bona adhiberetur cultura et administratio bonorum eorum quae hic possidemus, abunde ea sufficere possent etiam ad amplioris collegii sustentationem; nec necesse 125 esset Regem pro pluribus pagis aut amplioribus redditibus sollicitare. Quod si vero ita negligenter curentur ut hactenus curata sunt, dico quod nec pro paucis sufficiens etiam ut modicum quisque accipiat. Quod hoc triennio satis experti sumus. Nam hucusque nunquam fere sine aere alieno fuimus, cum tamen pauci simus et satis moderate 130 vivamus. Nec pro aedificiis quicquam expenditur, ad haec enim Princeps sumptus suppeditat¹¹. Atque haec utinam ita coram explicare mihi liceret ut in se sunt. Parcius scribo quam opus esset, quia nec mihi scribendo, neque V.R. legendo nimis molestus esse volo. Haec quidem etiam P. Visitatori et P. Provinciali fuerunt explicata, sed 135 emendata non sunt, partim quod in transcursu tantum erant, deinde etiam manentibus iisdem causis, manent iidem effectus. Forsan sublati causis, tollentur etiam effectus.

5. Addam adhuc unum quod superioribus diebus accidit. Quidam polonus coadiutor est hic apud nos corpore magis quam animo¹². Is cum ianitoris officium haberet, saepius collegio egredi solebat et ad mulierem quandam divertere. Quae res innotuit multis, ita ut etiam nonnulli iam in eum animadverterent, si eum comprehendere possent et senatui tradere. Satis tamen mature admoniti a quodam externo sumus, praecisae sunt ei occasiones et praelusa via est adeundi eam. Melius tamen putarem Societati et collegio nostro prospectum iri si is omnino Societate excluderetur, ut quandoquidem omnibus fere nota [27] est eius culpa, etiam omnes videant Societatem huiusmodi homines non tollerare. Exemplum certe malum dedit externis. Nam quae hactenus falso rumore de nobis hinc inde disseminata fuere, ea iam hoc uno exemplo comprobata esse putabuntur. Quae de ipso cognita sunt ab externis et ad nos perlata, haec sunt: 1. frequens eius ad mulierem quandam excursio tam de die quam de nocte. 2. quod etiam aliquando permutato habitu ad domum eius abierit; 3. quod ei dedit succinum cui effigies B. Virginis insculpta erat, quae ipsa mulier postea apud aurifabrum argento includi curavit. Haec omnia verissima sunt et ipsiusmet etiam fratrī nostri testimonio comprobata et confessa. Timeo valde ne graviora aliquando sequantur, si diutius tol-

136 erant del. nonnulla verba illegib.

¹¹ De pessima rerum temporalium administratione etiam P. Szántó serio querebatur; cf. supra, doc. 121 § 9.

¹² Fortasse sit Ioannes Psarski; de quo supra, doc. 117 § 6.

160 retur. Nam verba et mores eius nullam p[re]ferunt emendationem,
 nec dolorem ullum facti ac culpae praeteritae. Adeo omnino nihil boni
 ex Polonia sperari potest. Satis iam foetere nos fecerunt in Transylva-
 nia, sic non possunt aliunde ad nos trasmitti nisi ex Polonia? Nonne
 aequa propinqua est Germania? Si R.V. potest congregare 12 patres
 (ut scriptum est nobis) qui ex Germania in Livoniam proficiscantur,
 165 cur non poterit etiam inde aliquos in Transylvaniam transmittere?
 Quam cuperem plura de hoc nostro collegio ad V.R. perscribere aut
 etiam si possibile est, coram loqui. Sed cum angustia temporis prohibe-
 bear plura scribere, longo vero locorum spatio et intervallo p[ro]aecludar
 praesens V.R. loqui, superest ut cum hoc literas meas concludam:
 170 si R.V. ullum affectum paternum erga nos habet (quemadmodum
 se habere in suis literis testata est)¹³ provideat huic collegio melius
 ut, cum desit omnis externa consolatio inter homines istos plusquam
 barbaros, saltem interna et domestica consolatione non careamus.
 Volo dicere: ut tales habeamus superiores qui nos tanquam filios pa-
 175 terno suo affectu et amore prosequantur. Quod uti fecerit V.R., tum
 demum certus ero quod collegium hoc nostrum V.R. sit cordi. Ego
 nuper a P. Provinciali per literas invitatus sum ad Livoniam invisen-
 dam si velim¹⁴. Sed credo illos qui ex Germania eo transmittuntur,
 abunde sufficere posse. Ego satis longam paenitentiam ago, et quando
 180 tandem semel erit finis? Nolo plura scribere, intelligenti pauca. Deus
 optimus maximus V.R. iam quam diutissime nobis servet in columem
 et nostri in suis sacris sacrificiis semper sit memor. Datae die 14 ia-
 nuarii anno 1583 Claudiopoli.

Vestrae Reverentiae

185

indignissimus filius
Wolfgangus Schreckius

Inscriptio: [2v] Admodum Reverendo in Christo Patri, P. Claudio
 Aquavivae Societatis Iesu praeposito generali. — Romae vel ubi-
 cunque fuerit.

167 cum *del.* partim || 168 locorum *del.* interval[lo] || 181 servet
del. semper.

¹³ Quae litterae desiderantur.

¹⁴ Cf. supra, doc. 125 § 3.

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
ANDREAE BÁTHORY

Cracovia 17 ianuarii 1583 — [Pultoviam]

TEXTUS: *Opp. NN* 329 II 382v, regestum.

SUMMARIUM: *In bono incepto progredi perget.*

Ill.mo D. Andreae Batoreo¹

Per puerum V.D. Ill.mae scripsi ut res eius temporis ferebant. Postea ex literis P. Provincialis 9 huius mensis ad me datis² cognovi quantopere divina Bonitas V.D. Ill.mae illuxerit cum ad alia pietatis officia tum quod aliis se praebeat ducem ad finem eum complectendum quem nobis Dominus Deus praescripsit. Id autem totum Regi Ser.mo indicabo, cui erit quam gratissimum. Egi autem postea non semel cum R.M.te de persona V.D. Ill.mae, et stat sententia fore ut omnino post tempus illud praefixum quod iam avolat, ad legationes magnas Romam mittatur, in Transylvania bona stabilia et huiusmodi habeat quae nunquam putarat, a Summo Pontifice paternas illas amoris et facti significaciones consequatur quae illi acciderint. Itaque macte virtute taceat et discat et faciat, ac animum non tantum virilem, verum etiam regiae propinquitatis affinem et consanguineum, ut ita dicam, induat. Se vero totum in sinum Dei sic inferat ut eius D.M.tas, qui scrutatur renes et corda, dona eiusmodi V.D. Ill.mae conferat quae maxima largiatur iis qui in synceritate ambulant coram eo si-

⁴ ad] ab ms. || ⁵ complectendum] compeacendum ms. || ⁶ praescip-
sit ms. || ¹² factis ms. ||

¹ Cf. ea quae P. Possevino die 1 ian. 1583 de A. Báthory ad Card. Secr. referebat; supra, doc. 137.

² Quae desiderantur; exstant autem litterae Petri Fabritii, collegii vice-rectoris, die 9 ian. 1583 Pultovia Patri Generali datae, in quibus de A. Báthory haec habentur: «Ser.mi Regis nepos etiam nunc studet in scholis nostris. Et quamvis ipse Pultoviam deseruisse libenter, sed Regis est voluntas ut etiam ad augusti mensem studia sua hic continuaret, nisi interim, quod quaerit, [129r] abeundi obtineat facultatem. Toto iste fere superiori anno, post Nies-viastovii nostratis casum, remissius in omnibus procedebat. Iam tamen et pietatis et literarum resumere videtur studium atque nuper, magno omnium applausu et laetitia, ritu solemniori in praefectum congregationis B. Virginis est electus » *Opp. NN* 329 I 128v-9r.

- tientes beatam spem et sobrie, iuste ac pie in omnibus eius iustificationibus incidentes. Beatam V.D. Ill.mam si haec facere perrexerit.
- 20 Nam sibi, patriae ad aeternitatem consulet. Commando me V.D. Ill.mae cui foelicissima omnia praecor a Christo Domino verissimo omnium nostrarum rerum promotore ac perfectore. Itaque ei fidamus. Cracoviae die 17 ianuarii 1583.

144

ALBERTUS BOLOGNETTI NUNT. AP. IN POL.
PHILIPPO GUASTAVILLANI CARD.¹

Cracovia 20 ianuarii 1583 — Romam

TEXTUS: Toleti, Bibl. Capit., C. 110 n. 14, conceptus.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 32-57.

SUMMARIUM: 1. *De negociis ob quae P. Possevino in Poloniā reversus est.* — 2. *De episcopo pro Transylvania constituendo.* — 3. *De itinere P. is Possevino in Transylvaniā.*

- ... 1. Quasi subito finita la dieta giunse in Varsavia il R.P. Possevino; al quale ho fatto sempre et farò ogni possibile honore, sì per la persona che egli hora rappresenta (che questo solo vale per ogni altro rispetto), sì anco per esser egli di quella religione, a la quale io
- 5 tengo particular inclinatione, conoscendovi tanti servi di Dio et vedendo il frutto che segue ogni giorno dall'opra et diligenza loro ad ampliatione della fede cattolica. Al primo arrivo mi disse S. Paternità molto R. da che non havendo voluto restar in Roma, dove S. S.tà lo voleva per beneficio della repubblica christiana, come quello non
- 10 havea caro esser veduto andar tutto il giorno in palazzo, et che per fuggir questo s'era fatto gesuita, era stato mandato qua in Polonia non solamente per ricondur gl'ambasciatori moscoviti², ma anco per quattro altre cause. Prima per il negotio della differenza di Zatmar

20 me] mea ms.

¹ Ph. Guastavillani, bononiensis, cardinalis creatus anno 1574, obiit anno 1587; cf. GULIK-EUBEL III 50.

² Cf. supra, doc. 129.

et Nemeth che è tra questo Ser.mo Re et la M.tà Ces.³; poi per dar ordine et forma alla provincia di Livonia quanto alle cose della religione; terzo per tirar la lega tra i prencipi christiani con passar anco in Sassonia per aprir quella porta; quarto per le cose di Transilvania...⁴ disse che similmente dovea transferarsi a quel prencipe fanciullo nipote di questa M.tà...¹⁵

2. Segue nel terzo luogo il negotio di Transilvania tra quelli per i quali il Padre ha detto esser stato mandato. In questo egli havea scritto et riferito al Papa che il Re voleva far Mons. Rechi [!] vescovo in Transilvania⁵, et esso Mons. Reschio ha detto che voleva che vi andassi per starvi come nuntio residente. Il che ha causato che N.S., per il zelo della salute di quell'anime, ha mandato qua questo prelato in molta prescia; et egli dice esservi venuto per sola obbedienza, sendosi accorto sin in Roma che questa era invention del Padre et che non havea fondamento. Il che però è da credere che esso Padre habbia ciò fatto più tosto per una certa vaghezza di beneficar et far nascer negotii da negotii, che perché fuggisse d'haver in Roma scontro di persona tanto informata delle cose di questo regno, che talvolta nelle relationi discordasse da lui. Ma comunque si sia la cosa, io veramente mi maraviglio assai che il Padre havesse scritto di esser restato in questo appuntamento col Re, perché quando io havevo esortato S.M.tà a proveder di vescovo a quella provincia, m'havea risposto molto diversamente da quello che andava attorno, et dettomi c'havea intentione di farlo quando vedessi il Sr. Andrea suo ne-³⁰
pote risoluto a farsi ecclesiastico⁶, perché esso solo con l'autorità della famiglia havrebbe potuto sostener la riputatione di tal dignità et dar indirizzo alle cose della religione in quelle parti o per se stesso o per mezzo d'un buon vicario, quando esso ne fussi stato assente. La qual gionta del vicario, credo, vi mettesse per non suggerir a N.S. un impedimento nel farlo cardinale. Ma quel più convince questa contrarietà, quando poi il Reschio giunse qua et mi portò lettere con ordine di N.S. di presentarle al Re. S'allargò in questo S.M.tà et disse non haver havuto intentione altrimenti di farlo vescovo in Transilvania, né di mandarlo in quella provincia, et che ciò non poteva farsi⁴⁵

³ De compositione inter Imperatorem et Stephanum regem facienda in negotio de Szatmár cf. *ib.* adn. 3.

⁴ Legi non potest.

⁵ Cf. epistulam Patris Possevino diei 27 maii 1582 ad Card. Secr.; supra, doc. 103 § 2 et doc. 118.

⁶ Cf. epistulam Patris Possevino diei 1 jan. 1583 ad Card. Secr.; supra, doc. 137.

perché l'andar in quelle parti dove sono tanti heretici, un prelato venuto nuovamente di Roma, causarebbe alteratione d'animi più tosto
 50 che potesse produrre alcun buon tratto. Ma che havea ben caro che il Reschio fussi venuto, perché dandosi benefitii et le prelature a gl'indigeni et essendovi hora carestia di suggetti volontieri, selo vedrià appresso per conoscere tra questo mezzo in lui tanto meglio quello che ne sentiva da molte parti. Hor, per quanto si può vedere, non mancheranno al Padre inventioni per uscir di questa fossa. Già s'è forzato di consolar Mons. Reschio et gl'ha detto, pensando di dargli una buona nuova, che il Re ha intentione di dar quel vescovato al Sr. Andrea suo nepote et che esso sarà suo vicario, non essendo per risedere esso Sr. Andrea che sarà cardinale. Ne è maraviglia che difficilmente s'astenghi di comunicar questa parte del cardinalato del Sr. Andrea, benché sia buona regola di tacere le cose dei principi inanzi l'essecuzione; perché fa ogni opra che tal promotione, quando pur segua, si reputi fattura sua, onde il Re si a valso in questo ancora della natura del Padre con grandissima accortezza, et per digradir alquanto in questo
 60 che è parso di qualche importanza, quando S.M.tà ha detto, che il giovine pareva alienato dal primo pensiero di farsi di Chiesa, attribuendo questo non tanto ai sviamenti della corte, quel poco che vi è stato, quanto alle dissuasioni degl'heretici et particolarmente della madre⁷, et aggiungendo che non voleva in questo violentar l'animo suo. Io ho lodato questo pio et christiano riguardo della M.tà S., importando sommamente l'entrar a questa militia ecclesiastica con voluntaria e ferma dispositione di servir a Dio, et detto che, dovenendo il Sr. Andrea attender alla prelatura, dovea S.M.tà desiderare che egli si mostrasse fra i prelati qual essa si mostra fra i re. La qual
 70 ritirata fu causa che il Re si facesse inanzi, et dicesse che non vedeva però il giovane in tutto alieno dal proponimento di prima et che era bene che io tentassi l'animo suo, onde lo fece venir di Pultovia et io, se ben non mancai di sodisfar a S.M.tà, non mancai però anco d'haver ogni debito riguardo, tenendo in ciò quel modo che potevo
 80 presupporre esser più conforme alla mente di N.S. Ma il Padre, il qual procede con maggior resolutione, oltre gl'offitii c'haveva fatto prima in questa sua venuta, ancora passò in Pultovia, et tornando di la mi disse in una parola: Il Sr. Andrea farà quel che vorremo noi⁸. Poi ho inteso che essorta il Re a farlo fare almeno subdiacono, il che può esser che riesca bene mediante la gratia del Signor Dio, et spero certo ogni cosa honoratissima della bontà di quel Signore che non sia

⁷ Margarita Majlát de Fogaras; cf. A. ÁLDÁSY, *La généalogie de la famille Báthory* 8; in *Etienne Bátori*.

⁸ Cf. supra, doc. 137.

per degenerare dalla pietà della sua famiglia, ma sene hanno ancora esempi in contrario, come hora quello del Sr Giovanni Micoski ⁹ nepote di Mons. vescovo di Cracovia, al qual è venuto capriccio di lasciar il canonicato c'haveva et pigliar moglie, et perchè trovandosi ⁹⁰ esser diacono non poteva farlo come cattolico, si è risoluto per questo di farsi heretico.

3. Hor per tornar al negotio del Padre Possevino in Transilvania, la somma, dice egli, di quel che resta, è d'andar a visitar quel Prencipe fanciullo ¹⁰ a nome di N.S., et essersi per suo consiglio resoluta a questo S.S.tà, sì per far cosa grata al zio in dar caparra al nepote della protezione della Chiesa, sì anco per confirmar quel giovane alla devozione della Sede Apostolica per il tempo che sarà morto il Re suo zio, et dice che egli porterà un bel presente comprato del suo, non gl'havendo N.S. dato alcuna cosa a tal effetto. Di più che con tal occasione visiterà il collegio di Colosvar, benché visitato pochi mesi sono dal Padre Provinciale ¹¹ che fu qui ultimamente. Affirmava il Padre, parlando di questo suo viaggio, che gli bisognava passar quaranta volte il Tibisco ¹², ma il Sr. Stephano Battori ¹³ dice che non lo toccherà né anco in alcuna parte, onde per andare non aspetta altro ¹⁰⁰ se non il successo di questo negotio della differenza con l'Imperatore... ¹⁰⁵

145

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Vienna 26 ianuarii 1583 — [Cracoviam]

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 45r-6v (*prius* 65-67) apographum coaevum a P. Thoma Saily exaratum. — 2. *Nunz. di Pol.* 15 C 249r-51v, (*prius* 253-5) apographum coaevum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 108 adn. 3 (ex parte).

SUMMARIUM: 1. *Quare in litteris Imperatoris et eius consiliarii nulla mentione facta sit itineris a P. Possevino in Transylvaniam suscipiendi. Imperator sincere vult reconciliationem cum Rege Poloniae.* — 2. *Quid de itinere transylvanico sentiat.* — 3. *In negotio reconciliationis patienter exspectandum est.*

⁹ I. Myszkowski, nepos episcopi Petri M.; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI passim.

¹⁰ Sigismundus Báthory.

¹¹ P. Campano una cum P. Ioanne B. Carminata ineunte anno 1582 Transylvaniam visitabat; cf. *Introd. gen.* c. 2.

¹² Tisza (Theiss), flumen in Hungaria.

¹³ Stephanus Báthory, Stephani regis ex fratre Andrea nepos, et frater Andreæ B.; cf. A. ALDÁSY, *La généalogie de la famille Báthory* 9; in *Etienne Báthory*.

1. Che nella risposta del Imperatore¹ et del S.or Trauseno² non si faccia mentione del andata di V.P.tà in Transilvania³, quella è stata la cagione che parendo a S.M.tà che ella potesse andare per adempire quanto prima quelle opere pie che deve fare in quella provincia,
 5 poiché veramente tiene il negocio come conchiuso con il S.or Ambasciatore, ha dubitato che se ciò havesse scritto nella lettera, havesse forse potuto dare materia costì di sospicare che S.M.tà disegni differire questa nominatione fin al ritorno di V.P.tà, che vorebbe dire 40 o 50 giorni anchora. Ma il S.or Trauseno ha detto a me sincera-
 10 mente questo senso di S.M.tà perché lo scriva io. Et dal altro canto posso assicurare io V.P.tà, per quello che ho cavato di bocca del Imperatore et del S.or Trauseno, che S.M.tà camina con ogni chiettezza, e quello che ha detto, vuole attendere in ogni modo; che se io credessi altrimenti, io non vorrei dir buggia né per l'Imperatore né per il
 15 Papa stesso. Però preghi per l'amor di Dio questo Ser.mo Re a non si affrettare per un mese o duoi che tardasse la cotal conclusione di questo negocio, poiché la cosa è ridotta a termini tanto vicini alla compositione⁴; et già l'Imperatore ha detto di voler dare la ricompensa et obligatosi ancho a nominarla, e spero che avanti passino 15 gior-
 20 ni, si farà questa benedetta nominatione. Metta inanzi a S.M.tà la tardanza germanica, et il costume di questa corte che tiene una mistura di germano et di spagnolo, la natura del Imperatore che non suole et, dico quasi non può fare una minima rissolutione senza il consiglio non solo de suoi che tiene appresso, ma di quelli d'Ungheria
 25 anchora in cose, come è questa, pertinenti a quel regno. Ma sopra di me (nisi toto aberrem a caelo) assicuri S.R.M.tà che l'Imperatore camina in questo negocio candidamente, e ne vedrà il fine desiderato senza molto indugio. [45v]

Ho conferito ancora di questo negocio con il R.mo Colocense⁵
 30 il quale (ma sia detto sub rosa) saria di parere, che fusse meglio che

¹ P. Possevino die 7 ian. 1583 dedit litteras Imperatori de colloquio cum Stephano rege de negotio Szatmár habito (cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 14 adn. 4); responsum Imperatoris est diei 14 ian. 1583 (exstat in *Nunt. di Germ.* 94 55r-v; *Opp. NN* 317 34r et *Opp. NN* 329 132r).

² Ioannes Trautson (Draucen, Traucen) de Sprechenstein, consultor secretus Rudolphi II imperatoris; eius quoque responsum est diei 14 ian. 1583 et reperitur in *Opp. NN* 317 35v et *Opp. NN* 329 130r.

³ De itinere Patris Possevino in Transylvaniam cf. *supra*, doc. 129.

⁴ Agitur de compositione negotii de Szatmár inter Imperatorem et Regem Poloniae; cf. *supra*, doc. 144 § 1 adn. 3.

⁵ Georgius Draskovics (1515-87), archiepiscopus colocensis, cancellarius regni Hungariae; cf. *supra*, doc. 112 adn. 4.

l'Imperatore desse al Re Zachmar e Nemeth smantellati, come ella scrive, et che il Re si contenta che andar cercando altra ricompensa; però gli altri consiglieri tutti, per quanto ho possuto comprendere, sono di contrario parere.

2. Hora poiché ella mi chiede che io le dica il mio parere circa l'andare suo in Transilvania o venire in qua, glielo dirò in Domino, rimettendomi però al suo giudicio et a quello ancho di S.M.tà R., più prudente del mio: Se per sorte per qualche novi accidenti non giudicassero, fusse meglio che ella venisse di lungo a Vienna, massime se io ne fussi assente, come temo che mi convenga, secondo che già ho scritto, absentarmi per alcuni mesi, a me pare adunque che ella se ne vada in Transylvania a gettar quei gran fondamenti della fede catholica con risolutione di venirsene poi di là alla dieta di Possonio; la quale comincierà alle calende di marzo e durerà, se io non erro, almeno da quaranta giorni. Ivi se non fusse anchora seguita la conclusione della concordia, cioè che non fusse effettualmente data anchora la ricompensa a cotesta M.tà, il che, per dire quel che io sento liberamente, credo non sia per seguire prima di quel tempo, puotria aiutar molto la totale speditione, et appresso sollecitare la rinnovatione dei compattati⁶, et poi ancho procurare la essecutione della promessa fattami sin l'anno passato del collegio che si ha da fare in Ternavia⁷; del qual negocio trovarebbe informatione piena in mani di M. Cesare⁸ che andando io verso Colonia⁹, lasciarò in corte instrutto di quello

⁶ Compactata: concordia cum Hussitis in concilio basiliensi anno 1537 facta; cf. *Lexikon f. Theol. und Kirche V* (Freiburg i. Br. 1960) 547.

⁷ De collegio in Hungaria constituendo cf. supra, doc. 89 91 97 100 101 104 105 112 113 116. Nuntius die 9 febr. 1583 de collegio hungarico Cardinali Secr. significabat: « Dopo hebbi scritta la lettera, che io mandai hieri a V.S. Ill.ma per la posta, hebbi audienza da S.M.tà; alla quale dopo diversi negocii che io trattai, come del collegio ungarico et d'altri de quali non stimo necessario dar conto a V.S. Ill.ma perché le sariano novi per la maggior parte » *Nunz. di Germ. 105 45r-v*.

⁸ Caesar dell'Arena, secretarius Nuntii Bonomi; cf. J. HANSEN, *Der Kampf um Köln 1576-1584* (Berlin 1892) 295 (= Nuntiaturberichte aus Deutschland III Abt. - I B.).

⁹ Bonomi die 10 febr. 1583 reliquit Viennam et usque ad diem 15 aug. Coloniae remansit; cf. S. EHSES-MEISTER, *Die Kölner Nuntiatur* (Paderborn 1895) XXXII-XXXVI (= Nuntiaturberichte aus Deutschland I Abt. - I Hälfte) — P. Possevino scripta de collegio in Hungaria construendo re vera accepit, negotiumque, occasione comitiorum Posonii habitorum, apud episcopos Hungariae promovere conatus est sed sine successu, prout appetet ex epistula Caesaris dell'Arena diei 10 maii 1583 ad Card. Secr.: « Il Rev.do Padre Pos-

che sarà bisogno. Vorrei però che V.P.tà avanti la partita di Cracovia
 55 restasse dal Ser.mo Re minutamente informata con notar ogni particolare in scritto della mente di S.M.tà et dei quesiti che ho notati io nel foglio a parte, che sarà qui inchiuso; perché quando sarà a quel tempo, non si habbia per qualsivoglia difficoltà più a differire la desiderata compositione, dalla quale può nascere tanto bene quanto ella
 60 prudentemente discorre et piamente desidera.

3. Supplichì poi con ogni humiltà in mio nome cesteo Ser.mo Re (al quale in vero io mi sento affettuosissimamente inclinato, poiché parmi scorgere in S.M.tà una pietà singo-[46r]lare con una sincerità christiana et magnanimità insieme veramente regia) che voglia,
 65 giaché deve essere per questa mia verace relatione sicuro che l'Imperatore procede realmente e non camina se non a bon fine, ordinare al R.mo di Cuiavia¹⁰, che quando ben bisognasse fermarsi fin alla dieta di Ungaria, non parta in modo alcuno, se per sorte (il che non può essere) non vedesse apertamente togliersi la speranza dell'accordo; che io spero in Dio Signor nostro misericordiosissimo, che ci farà vedere queste due MM.tà congiuntissime a beneficio della christianità. Et qui mi rissolvo di finire, essendo hormai l'hora di andare alla messa; et strettissimamente mi raccomando alle orationi di V.P.tà, alla quale io anchora prego il cumulo di tutte le gracie celesti et il compimento d'ogni suo pio et santo disiderio...

146

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
 PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Niepolomiciis 26-7 ianuarii 1583 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 24r-9v (*prius* 33-43), autographum. - *Ibid.*, f. 18-22 (*prius* 23-32), apographum.

EDITIONES: VERESS, *Epiſtolae* II 19-20 (ex parte). — *Mon. Pol. Vat.* VI 65-70. — PIERLING, *Le Saint-Siège...* 120-7.

⁷³ stettissimamente ms.

sevino mi ha restituite le scritture et informationi per erigere il collegio in Ternavia, vedendo la durezza et tiepidezza di lor Signorie Reverendissime » *Nunz. di Germ.* 105 186v.

¹⁰ Hieronymus Rozrazewski, episcopus cuiaviensis, seu vladislaviensis ab anno 1581 (cf. GULIK-EUBEL III 357), legatus Regis Poloniae ad Imperatorem in negotio de Szatmár. Cf. SZOSTKIEWICZ, *Katalog biskupów* 548.

SUMMARIUM: 1. *Rex Poloniae locutus est de sacerdotibus in Transylvaniam mittendis.* — 2. *de episcopo ibidem renuntiando.* — 3. *de momento et divitiis illius provinciae.* — 4. *Quotidie tractat de modis iuvandae ibi religionis catholicae, imprimis ope seminarii.*

... 1. Mi ingiunse [il Re] poi che si procurasse co'l favore di S.B.ne che alcuni sacerdoti ungheri, almeno due o tre al presente, si mandassero o dai vescovi dell'Ungheria dell'Imperatore o di altronde in Transylvania, percioché havendomi scritto i nostri che fra i mezi [24v] i quali sarebbono efficaci per aiutare la Transilvania, l'uno sarebbe che qualhora nelle terre del Principe mancasse o morisse alcuno ministro heretico, quivi si sostituisse un curato catolico. Egli mi rispuose che bisognerebbe prima havere tali sacerdoti, et che i vescovi di Ungheria dovrebbono essere più liberali. Sì che io ne scrivo al S.or Nuntio presso l'Imperatore¹, sì come supplico V.S. Ill.ma che si faccia anco in nome di S.B.ne con quei vescovi.

Però mi si offeriscono insieme due altri mezi per concorrere in questo all'aiuto di quella provincia tanto importante alla christianità; cioè che per essere in Transilvania molti tedeschi et alcune città che si chiamano sassoniche, sarebbe bene che qualche alunno sacerdote del Collegio Germanico ci si mandasse, et insieme qualche schiavone o più vicino a quella lingua, la quale può anco impararsi collo starvi residente. Et il Re mi disse che di due soli sacerdoti che erano (senza i nostri) in Transilvania, l'uno era caduto in paralisia, et il S.re Stefano suo nipote² gli haveva detto che non saprebbe come fare se altro morisse. Però io sono sicuro che, quando da S.B.ne al detto S.re Stefano fussero con due buone parole raccomandati tre o quattro sacerdoti, anchorché germani, loro si provederebbe commodamente.

2. Resta anco quella provincia destituita di chi possa conferire gli ordini sacri, decidere cause matrimoniali et fare l'altre cose pertinenti al vescovo. Et poiché S.M.tà pare risoluto di voler prima incaminare le cose per via del S.or Andrea³, cioè che esso, sendo nominato vescovo in Transilvania, possa [25r] senza impedimento ricove-

23 germani *del.* che || 25 sacri *p. corr.*

¹ Ioannes Franciscus Bonomi, cuius epistulam ad P. Possevino videsis supra, doc. 145.

² Stephanus Báthory, nepos Stephani regis Poloniae; cf. supra, doc. 144 adn. 13.

³ De Andrea Báthory episcopo creando in Transylvania cf. supra, doc. 137 et doc. 144 § 2.

rar i beni ecclesiastici et poi surrogare alcun altro o più tosto farsi
 30 un vescovo suffraganeo, in che il Re ha la mira al S.or Rescio⁴ al suo
 tempo, però supplico V.S. Ill.ma che fra tante altre sue cure non voglia
 porre fra le seconde questa di vedere se si potesse (anchorchè per
 via di pellegrino et passaggiere) mandar alcuno di cotesti suffraganei
 titolari, i quali saranno costà o nel contorno. Dio sa quanto benediran-
 35 no nel cospetto di Dio l'anime le quali si guadagneranno a S.B.ne et
 a V.S. Ill.ma.

3. Parlommi anco il Re di nuovo con molta efficacia del disiderio
 che haveva, che S.B.ne a pieno sapesse le cose di Transilvania, l'im-
 portanza di quei siti, l'abondanza di tutte le cose che egli faconda-
 40 mente come cose conosciute recita, et qualche altra cosa pertinente
 allo sbattere chi può nuocere alla christianità⁵. Così mi diede l'alligata
 scatola perché in suo nome la mandassi a S.B.ne, dalla quale vedrà qua-
 li minere di oro si sono scuoperte in quella provincia a confini dei
 turchi, le quali non osano publicamente lavorare, ma solo segreta-
 45 mente in mortari, percioché dubiterebbono di muover il Turco ad invadere
 il paese, vedendosi dalla parte dei transilvani un concorso di
 operarii et l'altre machine le quali a cose somiglianti sono necessa-
 rie... [28r]

... 4. Quanto poi al rimanente, sappia V.S. Ill.ma che essendo
 50 giunto qua di Transilvania il Grancancelliere⁶ di quella provincia
 con gli altri consiglieri, attendiamo quasi ogni giorno a trattare et
 spedire tre cose: l'una, i mezi di stabilire il collegio nostro et fare i ri-
 pari che i nostri scrivono che si facciano all'heresie di quelle bande;
 55 l'altra, il modo di fare un seminario pieno con l'assignamento che per
 la sua parte darà il Re, co'l quale ho speranza che da 150 giovani si
 nodriranno aggiuntovi quel che S.B.ne ha assignato⁷; la terza, come
 coll'Imperatore si potrà venire alla conclusione non solo nella ricom-
 pensa di Zatmar⁸ et della rinovazione della lega fra questi due re-
 60 gni, ma insieme di qualche tale legame tra la Transilvania et Unghe-
 ria dell'Imperatore che non resti ruggine o dubbio da alcuna delle parti
 in evento che il Re morisse et il Principe di Transilvania giovane re-

38 che *sup.*

⁴ Stanislaus Reszka (Rescius); cf. *supra*, doc. 103 adn. 9.

⁵ Fortasse hac occasione P. Possevino mente concepit propositum scribendi commentaria de Transilvania; de quo proposito cf. *infra*, doc. 221.

⁶ Wolfgangus Kovacsóczy; cf. *supra*, doc. 72 § 8 adn. 20.

⁷ De seminario in Transylvania erigendo cf. diploma Summi Pontificis diei 5 febr. 1583 (*infra*, doc. 157), et Stephani regis diei 13 febr. 1583; *infra*, doc. 159.

⁸ Cf. *supra*, doc. 145 § 1 et 3.

stasse nelle fauci del Turco et dei germani. Et questo ha proposto il Grancancelliere di Transilvania, ragionandomi con tanta riverenza di S.B.ne (se bene è infetto di heresia) che il Re ne spera presta conversione, et crederei che verrebbe a proposito un Breve amorevole ⁶⁵ che N.S.re gli scrivesse ⁹, mostrando che la speranza la quale S.B.ne ha che egli debba per tante doti che Dio [28v] N.S.re gli ha comunicato, risolversi a cose migliori, fa che l'abbia voluto paternamente esortare a voler aggiungere il compimento della religione catolica all'altre sue buone attioni, offerendo a lui et a suoi quegli uffici ecc. che ⁷⁰ si potranno; et dicendogli che questo testimonio ha N.S.re ricevuto da me, poiché così si affettionerà tanto maggiormente alla Compagnia ¹⁰...

147

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
 LITTERAE DONATIONIS HORTI CUIUSDAM
 PRO SOCIETATE IESU ALBAE IULIAE

Niepolomiciis 27 ianuarii 1583

TEXTUS: 1. *Austr.* 20 302r-3v, apographum manu P. Thomae Sailly exaratum. In fol. 303: « 1583 — Patentes regiae quibus testificatur Rex se ecclesiam S. Stephani et monasterium quod alias fuerat patrum Dominicanorum pro nostrorum habitatione in Alba Iulia dedit, hortum etiam in suburbano. — Fiat supplicatio applicationis ecclesiae ac monasterii et horti in forma videndi ¹. Valorem annum horti nescimus. Non creditur esse magni monenti sed pro nostrorum animi laxatione, poterit dici in clausulis cuiuscunque anni valoris hortus sit qui valor exprimi seu pro expresso habere possit ». — 2. *Instit.* 196, II 550v, regestum coaevum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* I 247-48.

SUMMARIUM: *Rex donat Societati Iesu hortum Albae Iuliae.*

Nos Stephanus etc. memoriae commendamus tenore praesentium, significantes quibus expedit universis, quod nos cum pio zelo erga re-

68 risolversi... migliori *sup.*

⁹ In margine P. Possevino manu propria: « Il nome è Wolfgango Kowaciocchio cancelliere e consultore del Principe di Transilvania etc. ».

¹⁰ Responsum Cardinalis Secretarii videoas infra, doc. 169.

¹ Vide supplicationem die 1 aug. 1583 a P. Acquaviva factam, apud VERESS, *Epistolae* I 288-92.

ligionem catholicam moti, tum vero regno nostro Transylvaniae consulere cupientes ut in eo catholica religio iniuria temporum fere superpressa iterum in lucem revocata suum cultum obtineat, liberalioresque disciplinae etiam atque etiam efflorescant, ex diversis regionibus superioribus annis aliquot ex Societate Iesu patres, pietate ac vitae excellentia excellentes, in Transylvaniam evocandos curavimus. Ex quibus aliquot Albam Iuliam sunt traducti, concessa eis in civitate 10 eadem ecclesia divo Stephano sacra una cum monasterio adjuncto, quod olim fratres dominicani inhabitarunt².

Ut autem iidem patres Societatis Iesu aliquem locum idoneum habeant in quo se studiorum laboribus defatigatos recreare possint, ex singulari gratia nostra regia commoditatibus ipsorum consulere 15 volentes, hortum extra muros ex adverso portae Sancti Gregorii praefatae civitatis albensis situm, alias ad praeposituram albensem pertinentem, in usum eorum perpetuo iure ipsis dandum et concedendum duximus, quemadmodum damus et concedimus harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante.

20 Datum in arce nostra regia nepolomicensi, 27 die ianuarii, anno Domini 1583, regni vero nostri septimo.

148

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
PRIVILEGIUM INVEHENDI VINUM
PRO SOCIETATE IESU CLAUDIOPOLI

Niepolomiciis 28 ianuarii 1583

TEXTUS: 1. Budapest, MOL, Erd. Fisc. Lvt., Arm. XXII fasc. 12 B, originale. — 2. *Austr. 224 46r-7v*, apographum manu P. Thomae Sailly exaratum. In fol. 47v: « 1583 — Regii privilegii exemplar ut collegium claudiopolitanum possit invehere quatuor vini hungarici vasa; et ex villis suis quantum sit satis suis usibus ».

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 248-49.

SUMMARIUM: *Societati Iesu conceditur facultas invehendi vinum Claudiopolim ad proprium usum.*

12 aut *t1* et *t2*

² Cf. supra, doc. 59 § 3, doc. 73 § 7 et doc. 87 § 2.

Nos Stephanus, Dei gratia rex Poloniae etc. nec non Transylvaniae princeps, memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod cum ad nos per fide dignos homines perlatum esset, magna incommoda ad venerabile collegium Societatis Iesu in civitate nostra colosvariensi per nos erectum redire ex eo quod nulla vina ungarica et exotica in praedictam civitatem ad usum eorum quotidianum, legibus civitatis eiusdem adversantibus, importare liceat; hincque plures peregrinos, tam italos quam polonos etiam ipsos ungaros, in eodem collegio commorantes, ob defectum exotici vini tamquam suavioris et plerorumque complexionibus ad tuendam sanitatem magis accommodati, in varios morbos incidere cum ingenti totius collegii atque adeo publici boni detrimento, supplicatum nobis est ut clementissimam huius rei rationem habere et peculiari indulto dictis incommoditatibus succurrere dignaremur.

Nos igitur tam ipsius rei aequitate quam etiam ipsa necessitate permoti, praefato collegio de certa scientia nostra id concedendum atque permittendum duximus ut singulis deinceps annis in collegium pro sua, et omnium eorum qui sub ipsorum disciplina et cura ibidem vixerint, necessitate quatuor vasa vini ungarici et exotici, undecunque haec petere voluerit, invehere liberum sit, non obstante civitatis memoratae colosvariensis privilegio, cui adpios usus praeter hanc necessariam nostram concessionem aliis in partibus nihil derogatum esse volumus. Ad haec etiam permittimus eidem Societatis Iesu collegio ex bonis et promontoriis Monostor et Bach, ad ipsum collegium pertinentibus, ad usum seu necessitatem collegii praescripti liberam potestatem vina in civitatem praefatam Colosvar invehendi; ita tamen ne Societas collegii ex divenditione vinorum eiusmodi importatorum ullum quaestum faciat, sed tantum ad proprios usus convertat, non secus ac si dicta Societas extra civitatem in ipsa abbatia Colosmonstra habitans iisdem uteretur; quemadmodum concedimus et permittimus praesentium per vigorem¹.

Quo circa vobis fidelibus nostris, prudentibus et circumspectis iudici primario caeterisque iuratis civibus ac toti universitati inhabitatorum civitatis nostrarae saepe nominatae colosvariensis harum serie committimus et mandamus firmiter ut praedictum collegium in hac nostra annuentia conservent et per suos conservari faciant. In cuius rei fidem his litteris nostris annuentiae manu nostra subscrisimus,

6 civitatibus 12

¹ Quae facultas concessa est anno 1580 a Christophoro Báthory; cf. supra doc. 45.

sigillo nostro secreto quo in rebus transylvanicis utimur, appresso.

Datum in arce nostra regia nepolomicensi, 28 die mensis ianuarii,
40 anno Domini 1583, regni vero nostri septimo.

Stephanus Rex

Martinus de Berzevice cancellarius ²

149

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
LITTERAE DONATIONIS PISCINAE
PRO SOCIETATE IESU CLAUDIOPOLI

Niepolomiciis 28 ianuarii 1583

TEXTUS: 1. Budapest, MOL, Erd. Fisc. Lvt., Arm. XXII fasc. 50-B, originale. In tergo manu P. is Possevino: « Claudiopolitano Rectori diligenter P. Possevinus mittit refectas »¹. — 2. *Austr. 224 44ar-5v*, apographum manu P. Thomae Sailly exaratum. In fol. 45v: « 1583 — Exemplar regiarum patentium litterarum donationis factae collegio colosvariensi de piscina Barathokthawa quae alias patrum franciscanorum fuerat. — Fiat supplicatio applicationis in forma videndi. Valorem annum ignoramus. Cuiuscunque valoris sit prout in altera »². — 3. *Instit. 196 II 550r-v*, regestum coaevum. — 4. Budapest, MOL, Erd. Fisc. Lvt., Arm. XXII, fasc. 38 H, 16v, apographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* I 250.

SUMMARIUM: *Rex donat collegio claudiopolitano piscinam Bardotk-tava.*

Nos Stephanus, Dei gratia rex Poloniae etc. necnon Transylvaniae princeps, memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod postquam conatus noster erigendo in Dei omnipotentis honorem reique publicae utilitatem collegio Societatis Iesu in civitate nostra colosvariensi hactenus feliciter et non sine evidenti fructu cessisset, eundem augendis collegii illius quibuscun-

6 augendis collegiis quibus possumus *t2 et t3*

² C. supra, doc. 56 adn. 13.

¹ De partibus quas P. Possevino in hoc et ceteris privilegiis a Stephano rege obtinendis habebat, cf. supra, doc. 139 introductio.

² Cf. supra, doc. 147 introd. Supplicationem applicationis a P. Acquaviva die 1 aug. 1583 factam videsis apud VERESS, *Epistolae* I 293-96.

que possumus bonis, quovis tempore promovendum extendendumque existimavimus. Itaque cum ad rei familiaris eiusdem Societatis, propter peculiare ordinis istius institutum, accessionem multum conducere videretur si, inter alia, etiam de necessario piscium proventu prospectum esset, noluimus etiam hac in parte dicti collegii commodis deesse. 10

Quare piscinam totalem Barathok thawa vocatam, alias ad claustrum religiosorum fratrum ordinis Sancti Dominici in eadem civitate colosvariensi fundatum pertinentem, in territorio possessionum Alsó et Felső Suk³, in comitatu colosiensi existentis habitam, praefato collegiō Societatis Iesu applicandam atque in perpetuum conferendam duximus, prout applicamus atque conferimus harum nostrarum vi- gore et testimonio literarum; quibus nos manu nostra subscrispsumus, sigillo nostro secreto quo in rebus transylvanicis utimur, appreso.

Datum in arce nostra regia nepolomicensi, 28 die mensis ianuarii, 20
anno Domini 1583, regni vero nostri septimo.

Stephanus Rex

Martinus de Berzevice cancellarius ⁴

150

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE REGIA CONSTITUTIO IN DEFENSIONEM CATHOLICORUM IN TRANSYLVANIA¹

Niepolomiciis 28 ianuarii 1583

TEXTUS: 1. *Pol. 72 I 118r-9v*, apographum manu P. Thomae Sailly exaratum et a P. Possevino P. Generali Romam missum. In fol. 119v: • 1583 — Regis Poloniae constitutio ne sectarii iurisdictionem in catholicos ecclesiasticam sibi usurpent, sed liceat catholicis sibi eligere iudices, salvis privilegiis Societatis Iesu ». Et ibidem alia manu: « Pro collegio cracoviensi ». Ob hanc errorem documentum positum est inter documenta collegii

¹³ Francisci *t2 et t3* || 15 sitam *t2 et t3* || 16 conferendam *sequ. in t2 et t3 esse* || 19 utimur *om. t2 et t3 | appenso t2 et t3.*

³ Alsózsuk (Jucul de Jos) et Felsózsuk (Jucul de Sus).

⁴ Cf. supra, doc. 56 adn. 13.

¹ Ad historiam huius documenti quod attinet cf. supra, doc. 114 § 3, doc. 139 introd. et doc. 146 § 4.

cracoviensis. — 2. Budapest, Orsz. Széchényi Kvt., cod. *Quart. Lat.* 1280 II 211-2, apographum saec. 19.

EDITIO: VERESS, *Epidotiae I* 251-52.

SUMMARIUM: *Alienam religionem profitentes ne ullam iurisdictionem ecclesiasticam in catholicos Transylvaniae sibi usurpent.*

- Stephanus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kyoviae, Volhiniae, Podlachiae Livoniaeque etc. dominus, necnon Transylvaniae princeps etc. universis et singulis cuiuscunque status et conditionis hominibus
- 5 tam spiritualibus quam secularibus in regno nostro Transylvaniae et ea parte Ungariae quae ditioni nostrae subest, commorantibus notum testatumque facimus quod, cum necessarium esse in rebus publicis videamus ut cum in aliis rebus, tum potissimum inter dissidentes de religione certus quidam modus atque ordo constituatur, ne alter
- 10 alterius iurisdictionem ecclesiasticam pro se usurpet eamque temere turbet, unde plurima incommoda et confusiones atque adeo distractiones oriri possint; nostrae igitur curae incumbere visum est ut huic quoque malo, ne latius serpat, quamprimum praeveniremus¹. Relatum est enim nobis plerosque religioni romanae et catholicae ad-
- 15 versos homines summa cum indignitate catholicorum in rebus ecclesiasticis suo arbitrio iurisdictionem quandam usurpare, ad illicita conubia vel etiam divortia catholicos cogere, cum earum rerum notio non ad adversae sectae homines, sed ad ipsos catholicos proprie pertineat, ac aequum sit ut catholicus inter catholicos, sectarius inter
- 20 sectarios suos ecclesiasticam suam iurisdictionem exerceat.
- Quare, ut deinceps ab eiusmodi iurisdictionis confusione quemlibet ordinem vindicemus, ac ut omnia decenter, legitimo et competenti ordine gerantur, constituimus, volumus et omnino mandamus ne alienae religionis professores iurisdictionem catholicorum perturbent
- 25 neque artibus neque vi neque quocunque alio praetextu catholicos et praesertim rudiores contra ipsorum conscientiam in iurisdictionem suam transire cogant aut pelliciant, sed potius intra metas se continent, quascunque caussas spirituales suaे religionis iurisdictioni cognoscendas relinquant. Quarum rerum iudicem catholici mutuo
- 30 consensu, quicunque illis videbitur, ad nostram tamen et successorum nostrorum ratificationem, eligendi habebunt facultatem. Qui singulis annis quotiescunque necesse fuerit, ecclesiasticas caussas, adhibito consilio catholicorum et doctorum virorum, cognoscat atque definiat. Cui quidem iudicio in iis quae [118v] ad dictam cogni-
- 35 tionem atque definitionem pertinebunt, catholici subiecti sunt, salvis tamen privilegiis a Sancta Sede Apostolica acceptis, quaecunque

fuerint, dictorum de Societate Iesu. Ad cuius nostrae voluntatis evidentius testimonium has literas manu nostra subscriptas, sigillo nostro secretiori quo in rebus transylvanicis utimur, communiri iussimus.

40

Datum in arce nostra regia nepolomicensi, 28 die mensis ianuarii, anno Domini 1583, regni vero nostri anno septimo.

151

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Pultovia 28 ianuarii 1583 — Romam

TEXTUS: *Opp. NN 329 136r-7v*, autographum.

SUMMARIUM: *De dimittendis I. Verden et C. Golech.*

... In proximis meis litteris, ante 12 dies datis¹, catalogum adscripsi nonnullorum, de quibus a me monenda erat P.V.R. ² iuxta regulam officii mei 41³ ... [136v] ...

Est etiam Ioannes a Verden⁴, prutenus, nihil de Instituto sapiens, melancholicus, qui Claudiopoli scripsit mihi haec verba: « Iam video 5 R.T. nullam mei curam gerere, et me huc, sicut solent facinorosos

¹ Agitur de litteris diei 14 ian. quae in codice *Opp. NN 329 134r-5v* reperiuntur.

² In illo catalogo recensentur nomina duorum sociorum qui Claudiopoli commorabantur: « ... 8. Claudiopolim nuper misi Adamum Tensier [coadiutorem] qui visus est ad correptionem meam emendatus, sed dicitur multa seminare solitum esse contra polonus, et superiores crudeles vocare. — 9. Ibidem est Gaspar Golech, sartor polonus, qui parum quietus esse scribitur » *Opp. NN 329 134v.* — De Adamo Tensier cf. catalogum collegii claudiopolitani anno 1584 confectum; infra, doc. 242 I n. 20; et de Golech cf. supra, doc. 120 § 7.

³ « Diligenter Provinciali dispiciendum est ut qui minus idonei ad nostrum institutum et tandem aliquando dimittendi videntur, eos ipse intra biennium probationis dimittat. Quod si peracto etiam probationis tempore aliqui huiusmodi deprehendantur, tempestive Generalis moneatur, ne cum Societatis iacitura diutius quam par est, retineantur » *Regulae S. I.* (Romae 1582) p. 33 n. 41.

⁴ I. Werdern; cf. eius scriptum de ingressu in Societatem, anno 1576 confectum, apud WARSZAWSKI, *Vocationum liber* 183-85; de eius vero dimissione, epistulam Patris Provincialis, diei 13 nov. 1583; infra, doc. 228.

in Italia, in exilium misisse; tandem scribat mihi, utrum me ad studia
 mittere vellent iam quatuor annos relictum in scholis; et tunc ego mihi providebo ». Cumque ante acceptas has litteras ad studia in Polonia 10 eum revocassem, misi illum nuper cum aliis duobus se antiquioribus id potentibus Brunspergam ad exercitia; illi peregerunt cum fervore, iste scribit hoc modo: « Primum illudque singulare beneficium quod in me contulit R.T. satis infaelix fuit, quod si caetera, quae deinceps collatura est, similem effectum habebunt, infaelicitas 15 sum profecto ero. Nam si diutius iisdem exercitiis vacassem, octavum e numero sapientum certe me fecissent. Ego nescio quam ob causam tam longam traho moram in Prussia. Quartus agitur annus cum mea studia neglexi; si diutius fiat, ero velut asinus ad lyram ». Haec ille. Denique uno verbo concludo: multa purgatione opus habere provinciam istam; quamvis in ea purganda sentiam opus esse lento pede incedere, ne fiat magna nota aut commotio. Ego sane posthac ero diligens observator illius 20 regulae meae et 2 § c. 1 8 P. Const. ⁵...

152

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
LITTERAE MANDANTES DE REBUS S.I. IN TRANSYLVANIA

Niepolomiciis 29 ianuarii 1583

TEXTUS: *Austr. 224 48r-9v*, apographum manu P. Thomae Sailly exaratum. In fol. 49v: «1583 — Exemplar litterarum Regis ad magistratum colosvariensem ut piscina collegio a Rege dono data instauretur; ut caementeria pro catholicorum sepultura construantur; et pro collegii exaedificatione mille floreni quotannis ex regiis proventibus expendantur ».

SUMMARIUM: 1. Rex mandat magistratui ut 1. piscinam collegio claudiopolitano donatam restaurent ac molinam aedificant — 2. aream pro sepultura catholicorum designent — 3. fines possessionum collegio addictarum stabiliant. — 4. Pecunias ad aedificia collegii confienda adhuc necessarias promittit.

10 eum sup. || 15 exercitiis sup.

⁵ « Ex parte subditorum, iuverit magnam turbam hominum ad professionem non admitti; nec quoscumque, sed selectos homines; etiam inter coadiutores formatos aut scholasticos retineri » *Constit. S.I. P. VIII c. 1 § 2; MI Const. III 217.*

Stephanus rex etc. Magnifici fideles nobis sincere dilecti, salutem et gratiam nostram regiam.

1. Contulimus venerabili Societatis Iesu collegio, in civitate nostra coloswariensi a nobis fundato, piscinam Baratoktawa vocatam in territorio possessionum Alsó et Felsö Suk sitam, quemadmodum litterae nostrae ea de re ipsi concessae latius testantur¹. Quandoquidem autem illius piscinae eam conditionem esse intelleximus ut multa in ea opera instituenda sint quae nisi parentur, exiguis aut plane nullus proventus eius ad praefatam Societatem Iesu perventurus sit, mandamus itaque fidelitatibus vestris ut ad eam reficiendam sine aliqua procrastinatione certas operas destinent. Praeterea, si ibidem aliquis locus molae frumentariae idoneus deprehendetur, etiam in ea extruenda pro commoditate eiusdem Societatis collegii nullam diligentiam praetermittant.

2. Designavimus item fidelem nobis dilectum egregium Christophorum Kerezthury² ut quasdam areas in suburbii civitatum coloswariensis et albensis disquirat, disquisitasque sepulturae catholicorum assignet³. Iniungent igitur fidelitates vestrae ei nomine nostro ne in hoc munere sibi a nobis iniuncto, diligentiam suam requiri patiatur. Ubi autem areae illae in usum caemiterii designatae fuerint, volumus ut fidelitates vestrae eas saepimento munitisque foribus, ne pateant contraque vim atque iniuriam protectae sint, circumdari current. Et quo loca illa plus venerationis in se habeant, fanum in eis dedicandum, aut saltem crucibus, campanis aliisque sacrarum aedium insignibus exornandum existimamus, eas de res ut fidelitates vestrae suum studium adiungant, eisdem mandamus.

3. Denique contendit a nobis commemorata Societas Iesu ut, cum bonorum per nos collegio ipsorum iam attributorum limites cum vicina civitate coloswariensi et oppido Fenes controvertantur⁴, in iis dirigendis nostram auctoritatem interponeremus; quo, sublatis huiusmodi limitum difficultibus, ipsi eo tranquillius studiis pietatis

¹ Quas videsis supra, doc. 149.

² C. Kereszturi (ob. 28 maii 1599), praefectus arcis Kövár, defensor strenuus S. I. in Transylvania; de quo cf. VERESS, *Annuae Litterae* 71, et SOCHER, *Historia* I 393-94 n. 238.

³ Quaestio sepulturae catholicorum mota est a P. Wujek iam pridem; cf. supra, doc. 62 § 5, doc. 63 § 2 et doc. 75 § 2; responsum Patris Generalis: doc. 85 § 2, et Patris Visitatoris: doc. 93 A § 23; praeterea ep. Sigismundi Báthory diei 9 ian. 1586 civitati claudiopolitanae datam de apto pro coemeterio loco patribus S.I. assignando; ap. VERESS, *Epistolae* II 149.

⁴ P. Wujek in litteris diei 26 dec. 1580 iam significabat: «Termini pagorum collegii essent lustrandi et renovandi»; cf. supra, doc. 49 § 3.

incumbe possint. Quae res ut maxime cum aequitate ipsa instituto-
 que eorum coniuncta nobis visa est, ita fidelitatibus vestris mandamus
 35 ut ex prothonotariis aliquem designent, adhibitis ei aliquibus nobili-
 bus viris bonis et [48v] iuris non ignaris, qui limitum controversias
 cognoscant, eosque ex veterum monumentorum terminorumque fide-
 regant.

4. Cum vero collegii aedificium ab Ill.mo Principe defuncto,
 fratre nostro desideratissimo fabricari caeptum sit, in eamque aedi-
 40 ficationem singulis annis mille floreni ungaricae monetae collati⁵,
 ne tam necessarium ac utile opus destituatur, constituimus ut eo
 usque tanta pecunia quotannis ex aerario nostro in eos usus erogetur,
 quoad fabricatio haec absoluta fuerit. Quae omnia ut summo studio
 fidelitates vestrae procurent, volumus, ac bene valeant.

45 Datum in arce nostra regia nepolomicensi 29 die mensis ianuarii,
 anno Domini 1583, regni vero nostri septimo.

153

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Niepolomiciis 1 februarii 1583 — Romam

TEXTUS: *Epp. Ext. 28 212r-3v*, originale.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 252.

SUMMARIUM: *Nonnullos socios eximie doctos, inter quos P. Ioannem Maldonatum in Transylvaniam ad confutandos haereticos mittat.*

Stephanus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae etc., princeps Transsylvaniae.

Venerabilis Pater, devote nobis dilecte. Commendata nobis est plurimum singularis eruditio morumque integritas Venerabilis Patris Ioannis Maldonati¹ ex Societate vestra. Eius viri ad confutandos hae-

35 et rep. | ignarus ms.

⁵ Cf. supra, doc. 43 § 5; deinde doc. 86 § 3 et doc. 135 § 8.

¹ I. Maldonado, hispanus, natus anno 1534, ingressus Societatem Romae anno 1562, professor eximius theologiae Parisiis; obiit Romae 5 ian. 1583;

reticos, qui frequentes sunt in regno meo, maximus esset usus non sine insigni et evidenti fructu Ecclesiae Dei. Ob idque supplicavimus per literas nostras Sanctitati Suae² ut eius viri copiam nobis faciat atque etiam alios duos tresve patres excellenter doctos pro Transsylvania, quos ipsi diversae religionis homines ad aperiendos illis oculos 10 expetunt, illi adiungat.

A Paternitate quoque Tua postulamus ut eum ipsum Patrem Ioannem Maldonatum, adhibitis illi aliquot sociis, inter quos discimus ut Patrem Aloysium Odescalcum³, si convaluit, vel si aetas aut valetudo eius non ferret, in eius locum sui similem habeamus, 15 quamprimum ad nos mittat. Fecerit Paternitas Tua Ecclesiae Dei rem prorsus utilem nobisque gratam, quam nos omni officio atque benevolentia prosequemur. Bene valeat Paternitas Tua.

Datum Niepolomiciis die prima februarii, anno Domini 1583,
regni vero nostri anno septimo.

20

Stephanus Rex

Inscriptio: [213v] Reverendo in Christo Patri Domino Claudio Aquaviva Generali Societatis Iesu, syncere nobis dilecto.

154

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
ANDREAE BÁTHORY

Niepolomiciis 2 februarii 1583 — [Pultoviam]

TEXTUS: *Opp. NN 329 II 383v*, regestum.

SUMMARIUM: *A Rescio edocebitur quomodo ad legationem romanam se praeparet.*

cf. J. M. PRAT, *Maldonat et l'université de Paris au XVI siècle* Paris 1856. — FOUQUERAY, *Histoire* I 366-69 418-23 — ASTRAIN, *Historia* II 357-65. — SOMEROVOGEL V 403-12 — SCADUTO, *Catalogo...* 89-90.

² Datae die 1 febr. 1583; quarum originale exstat in Paray le Monial, Arch. Prov. Gall. Mediterr., *Collectio Prat* v. 14.

³ L. Odescalchi, qui anno 1579 Cracovia in Transylvaniam missus fuerat (cf. MAH I 872 § 2), ubi omnium satisfactione laborabat usque ad annum 1581, quando gravi morbo affectus in patriam reportari debuit; cf. supra, doc. 72 § 3 et doc. 77 § 2.

Ill.mo D. Andreae Nepoti Regis¹.

A R.M.te venit ad V.Ill.mam D. R.D. Rescius² quem iam aliquot menses ab ipsa urbe Roma atque adeo pene a latere Summi Pontificis abstrahendum curavi ut legationem V. Ill.mae D. ceteraque cum tanta dignitate procuraret, quanta vir hic ad magnas res et ad Dei gloriam propagandam natus et altus optime, Deo iuvante, praestabit. Ut autem res ipsa de qua cum V. Ill.ma D. non semel egi, promoveri iam incipiat et ipsa maiorem concipiatur animum tum liberationis isthinc suae, tum instituendi sui iis doctrinae ac rerum usus armis quae ad divinum honorem regiamque iam suae familiae laudem attinet, operam dedi ut a Ser.mo Rege ad eam allegaretur. Ex eo cognoscet quae R.M.tas ad effectus iam dederat ut V.D. Ill.mae opera in magnis rebus utatur quamque amplum sacerdotium ut ad ipsam perveniat, curetur. Itaque magno animo providentiae divinae agendae sunt gratiae, cogitationes autem illae suscipienda quae Deo ipsi ac Sermo Regi perplaceant. D. autem Rescius, qui vir humanissimus est, ita excipiens atque tractandus est ut cum redierit ad R.M.tem, ea possit vere referre quae de ipsa D.V. Ill.ma iam pridem omnes speramus. Si quid autem ad has mihi responderit, id V.D. Ill.mae non erit inutile.

Cupio interim V.D. Ill.mae orationibus apud Deum sedulo commendari. — Niepolomiciis die 2 februarii 1583.

155

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
ALBERTO BOLOGNETTI NUNT. AP. IN POLONIA

Niepolomiciis 2 februarii 1583 — Cracoviam

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Pol. 15/B* 119r-22v, autographum.
— 2. *Nunz. di Germ. 94* 57r-8v, apographum coaevum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat. VI* 87-90.

SUMMARIUM: *Rex Poloniae petit socios qui in collegio claudiopolitano studia superiora docere possint.*

¹ Vide epistulam Patris Possevino diei 17 ian. 1583 ad A. Báthory; **supra**, doc. 143.

² Cf. **supra**, doc. 137.

[120r]... Havendo poi havuto animo et già fatto scriver lettere a N.S.re et al P. Generale nostro per ottenere il P. Toledo¹, et io allegandogli il dubbio che io havevo che potesse lievarsi di Roma, scrive a S. B. ne et al P. Generale nostro per haver il P. Maldonato² persona rarissima et di ottimo giuditio et letteratissimo. Et di più 5 havendomi detto S.M.tà quanto questi consiglieri suoi di Transilvania instavano perché da S.S.tà si perpetuasse il seminario [120v] che si farà doppio in Transilvania, et S.M.tà soggiungendo alcune obiettioni per tentare gli animi loro, et havendo essi mostrato che non mancherebbono scolari di età idonea per la filosofia et per le maggiori discipline, è caduta tanta speranza per questa dispositione de suoi principali ministri (anchorché heretici) nel Re che efficacemente scrive a N.S.re³ et al P. Generale⁴ che mandi quanto prima tre o quattro eccellenti nelle scienze maggiori in Transilvania... 10

156

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Pultovia 4 februarii 1583 — Romam

TEXTUS: *Opp. NN 329 I 138r-40v (prius 96-7), autographum.*

SUMMARIUM: 1. *Patrem Brockaeum in Transylvaniam mitti intendit.* — 2. *P. Possevino Septentrioni utilissimus.* — 3. *De P. Roberto Scoto, rectore Claudiopoli constituendo.*

... [138v] ... 1. Heri praemisi Vilnam patres tres ex Rheno pro Livonia missos... Unum ex illis P. Petrum Bracherium¹ misi Cra-

⁴ P. Generale *p. corr.* || 14 maggiori *in marg.*

¹ Franciscus de Toledo (1532-1596), professor Collegii Romani (Cf. SCADUTO, *Catalogo... 145-46 - VILLOSLADA, Storia del Collegio Romano* 323 327 329 331 et passim); anno 1593 cardinalis creatus; cf. GAUCHAT, *Hierarchia catholica IV* (Monasterii 1935) 4.

² Vide epistulam Stephani regis ad P. Generalem; supra, doc. 153.

³ Originale litterarum Stephani regis die 1 febr. 1583 ad Summum Pontificem scriptum, conservatur in Arch. Prov. Gall. Mediterran. S.I., *Collectio Prat* vol. 14.

⁴ Quas videsis supra, doc. 153.

¹ De quo idem P. Campano die 18 febr., de sociis in Livoniā adducendis scribens, haec Patri Generali referebat: « Patrem enim Petrum Bracherium,

coviam ut iret in Transylvaniam, non valentem carere vino et totum infirmum. Ut autem talis mitteretur, ait factum esse quia Provincialem suum nec videre nec alloqui potuit. Si supplere onera P. Wolfgangi Schreck² in Transylvania poterit, illum Cracoviam revocabo, ubi aliquandiu in novo templo concionatus in Livoniam mittam pro ipso P. Petro... [139r]...

2. P. Possevinus est Septentrioni utilissimus, et grandia promovet; nihil non obtinet. Deus illi det vires et diu tueatur in columnem³...

3. Dubito quis magister novitiorum esset, cum idem sit rector in separata domo. Nam P. Robertus Scotus⁴ succedere videtur faeliciter in cura novitiorum, nec tam malus oeconomus est; ut si non esset mihi p[ro]ae omnibus curae profectus novitiorum, p[ro]ae omnibus occurrerit mihi aliquando cogitanti de rectoratu transylvanicu[m] cum nec germanus sit, nec polonus, et prudentia polleat; sed cum affici novitiis iuvandis videam, et modum iam apprehenderit, non facile esset alterum reperi[re], qui aut chartusianos non faceret, aut ad instituti nostri normam erudiret...

157

GREGORIUS PAPA XIII
DIPLOMA ERECTIONIS SEMINARII CLAUDIOPOLITANI

Rome 5 februarii 1583

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Secr. Brev.* vol. 99 160r-2v, conceptus. In margine superiore folii 160r inscriptio alia manu exarata: «Erectio Seminarii in Transilvania»; et tertia manu: «Februarii 1583». In margine sinistro autem: «Cae. Glorierius». Caesar Grollier, secretarius brevium; cf. MAH I 798 adn. 8. In marginibus lateralibus reperiuntur correctiones a C. Glorierio [Gl] factae, quae in apparatu critico recensentur. — 2. Budapest, M. Orsz. Levéltár, Erd. Fisc. Lvt., Arm. XXII fasc. 1 B.

⁴ Schererii (*prius* Schereli) ms.

Dilinga missum, viribus fractum ac debilem non eo ducere potuimus, sed in Transsilvaniam destinavimus ut pro illo P. Wolfgangus Shrelius in Livoniam proficeretur » *Mon. Pol. Vat.* VI 137.

² Cf. supra, doc. 125 § 3 et doc. 142 § 5.

³ Cf. ea quae A. Bolognetti, nuntius ap. in Polonia de P. Possevino ad Card. Guastavillani die 20 ian. 1583 retulit; supra, doc. 144.

⁴ R. Abircumbius; cf. supra, doc. 132 § 1.

Nb! Asservatur huius documenti etiam supplicatio in cod. *Austr.* 224 74r-5v, originale; et ibidem (f. 72r-3v) eius apographum, in quo tamen nonnulla verba linea subducta sunt, ut documentum ad seminarium vilnense adaptetur, licet textus supplicationis in bulla nonnihil immutatus fuerit, eius tamen editioni, cum hae immutationes parvi sint momenti, supersederi posse arbitrabamur.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 212-15 (ex textu secundo et per errorem sub anno 1582).

Ad futuram rei memoriam.

In dominici agri cultura, cui nos coelestis agricola, viribus licet impares, praeposuit, varios labores omni tempore suscipere cogimur ut alia nova germina conserantur, alia quae conseruimus, tenera adhuc, et firmis saeptis muniuntur, alia plantaria quae generosos fructus 5 producebant, calamitate deiecta ac pene radicibus extirpata, instaurantur; quorum aliqua, concedente Domino, iam peragere conati sumus.

Postremum vero in Ungariae nobili provincia, religiosis quondam viris, in Sedemque Apostolicam summa devotione propensis, 10 referta, nunc vero ab atrocissimo turcarum tyranno magna ex parte oppressa, compluribusque haeresum erroribus, quasi vepribus suffocata, facere, ibique pietatis in piorum avorum reliquias, quantum in nobis est, suscitare decrevimus. Eiusque rei causa ad Transsilvaniae provinciam, in regni ungarici meditullio positam, doctrinae christiana 15 pabulo, cum propter alias miserias, tum maxime propter ministrorum christiana religionis inopiam propemodum expertem, animum nostrum convertentes, nec inscii, quanti in vinea Domini fructus ex dilectorum filiorum praesbyterorum et religiosorum Societatis Iesu indefessa opera atque industria usquequaque proveniant, [160v] 20 15 deliberavimus in ipsa quoque Transsilvaniae provincia unum collegium ad pia et salubria iuventutis illius exercitia dictae Societatis ductu constituere, eique, donec certis redditibus stabiliatur, stato interim proventu annuo subvenire.

Motu igitur proprio certaque scientia nostra in civitate colossensi, quae inter alias eiusdem Transsilvaniae civitates caput exis- 25

4 ut *sup. m. Gl.* | alia *del.* eius | germina *del.* serenda | conservantur *in* *marg. m. Gl.* || 5 saeptis *del.* munienda | muniuntur *in marg. m. Gl.* || 6 producebant *del.* aliqua | extirpata *del.* a nobis sunt vigilanter instauranda || 16 tum *del.* vero | maxime *in marg. m. Gl.* || 18 convertentes *del.* nec ignari nec inscii *sup. m. Gl.* || 20 usquequaque *del.* percipientur | proveniant *in* *marg. m. Gl.* || 22 ad *del.* pium | pia et salubria *in marg. m. Gl.* | *prius* exercitium || 23 costituere *del.* iique | eique *in marg. m. Gl.*

tit, unum collegium, seminarium appellandum, in quo iuvenes scholares ungari ipsius provinciae fidem catholicam, doctrinam christianam bonasque literas combibant optimisque moribus et disciplinis instruantur, alias instar aliorum collegiorum, seminariorum, quae nos iam in Bohemiae, Poloniae et Germaniae regionibus instituenda curavimus¹, auctoritate apostolica tenore praesentum perpetuo erigimus et instituimus; ac illud sic erectum et institutum curae, regimini et administrationi pro tempore existentis rectoris collegii eiusdem

30

35 Societatis colosvariensis per eum seu eius ex ipsa Societate, quem idem rector suffecerit, obeundis, tam circa huiusmodi regimen et administrationem, quam etiam correctionem scholarium per praesentes erecti collegii illiusque bonorum administrationem et alumnorum in eo tempore recipiendorum admissionem [1617] et dimissionem, statuto-

40 rumque observationem perpetuo subiicimus; ac eidem collegio per praesentes erecto eiusque rectori et alumnis concedimus ut omnibus et quibusunque privilegiis, exemptionibus, praerogativis, facultatibus, favoribus et gratiis aliis huiusmodi collegiis per nos erectis concessis, quibusque illa utuntur, potiuntur et gaudent ac uti, potiri et gaudere potuerunt, quomodolibet in futurum omnino uti, potiri et gaudere libere et licite valeant, ac si illis specialiter concessa fuis-

45 sent.

Insuper ipsi collegio, per praesentes erecto, pensionem annuam, ab omni et quocunque onere ordinario et extraordinario, etiam pro

50 cruciata sancta et expeditione etiam defensiva contra infideles, haereticos aliosve hostes, seu etiam pro tuitione Urbis et status temporalis sanctae romanae Ecclesiae, et ex quacumque alia causa etiam graviori et urgentissima, et motu simili ac consistorialiter pro tempore impositis, liberam, immunem et exemptam mille et ducentorum scu-

55 torum auri in auro, super omnibus et quibusunque pecuniis et iuri- bus undecunque provenientibus et proventuris officii datariatus nostri et romani pontificis pro tempore existentis. Super quibus nos pri-

27 iuvenes *del.* saeculares | scholares *in marg. m. Gl.* || 29 litteras *del.* doceantur | combibant *in marg. m. Gl.* || 31 iam *sup. m. Gl.* || 34 pro tem-
pore existentis *in marg. m. Gl.* || 35 quem *del.* ipse, *sup.* idem || 36 et *sup.* || 42 et *del.* singulis || 45 futurum *del.* aequo ac || 46 fuissent *del.* eisdem
auctoritate et tenore concedimus et indulgemus || 57 nos *del.* alias, *sup.*
pridem

¹ De seminariis a Gregorio papa XIII in partibus Europae septentrionalibus erectis cf. nostra commentaria: *Die Gründung des Wiener päpstlichen Seminars und der Nuntius Giovanni Delfino (1573-1577)*, AHSI 23 (1954) 35-75 — et *Die nordischen päpstlichen Seminarien und P. Possevino (1577-1587)*, AHSI 24 (1955) 33-94.

dem diversas alias pensiones annuas ad quantitatem septem millium et ducentorum diversis aliis collegiis seu seminariis et personis, ac etiam hodie unam aliam aliorum mille et ducentorum scutorum similium alteri huiusmodi collegio pro rhutenis et moscovitis Vilnae in Lituania a nobis pariter erecto, motu simili reservamus, etiam [161v] si super illis aliae pensiones annuae etiam sanctae romanae Ecclesiae cardinalibus, vel aliis personis, aut collegiis et locis piis assignatae ac cuiuscunque quantitatis et summae sint, eidem collegio per praesentes erecto, illiusque rectori vel eius procuratori ad id ab eo speciale mandatum habenti², per dilectum filium nostrum et pro tempore existentem datarium, eiusque depositarium, singulis mensibus pro rata, eademque in principio cuiusque mensis et ante alias omnes pensiones reservatas et reservandas ad quindecim annos integros a kalandis aprilis proxime venturis numerandos etiam successorum nostrorum romanorum pontificum temporibus integre persolvendam, eisdem auctoritate et tenore reservamus, constituimus et assignamus; decernentes praesentem et futuros nostros datarios ac ipsorum depositarios ad illius solutionem eidem collegio per praesentes erecto illiusque rectori et administratoribus vel procuratori quindecim annis integris praedictis durantibus ac alias, ut praefertur, nulloque alio mandato a nobis vel successoribus nostris praedictis desuper exspectato, remotaque omni et quacunque exceptione, dilatione vel excusatione, faciendam efficaciter obligatos fore; nec ipsam pensionem eidem collegio illiusque rectori et administratoribus vel procuratori, ut praefertur, reservatam ex praedictis aliisve causis, quantumcunque gravibus, urgentibus et necessariis, ad minorem summam reduci, nec huiusmodi reservationem nullari vel invalidari, nec illam praesentesque literas revocari, [162r] nec de subreptionis vel obreptionis aut nullitatis vitio seu intentionis nostrae vel alio quocumque defectu notari vel impugnari unquam posse, sed eidem collegio eiusque alumnis et personis aequi suffragari debere ac si ipsa pensio per praesentes reservata consistorialiter consulentibusque et supplicantibus eiusdem romanae Ecclesiae cardinalibus reservata fuisset; nec quemquam ad praesentandum, insinuandum et reintegrari faciendum easdem praesentes literas in Camera Apostolica iuxta constitutiones felicis recordationis Pii papae IV praedecessoris nostri desuper editam, aut alias unquam teneri; nec propterea illas irritas esse, sed omnino valere, ac

60 aliorum *sup.* || 112 individua *del.* et | expressa *del.* ac de verbo,
sup. et

² Cf. *Litteras Patris Generalis* diei 1 apr. 1583 quibus Lazarus Visconti procurator seminariorum pontificiorum constitutus est; *infra*, doc. 177.

95 si constitutio praedicta et alia contraria nunquam emanassent; sicque per quoscunque iudices ordinarios et delegatos etiam causarum palatii apostolici auditores et praedictos cardinales in quavis instantia sublata eis et eorum cuiilibet quavis aliter iudicandi et interpretandi auctoritate et facultate ubique iudicari et diffiniri debere;
 100 nec non irritum et inane quicquid secus his a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attentari, non obstantibus praemissis et nostra de consensu in pensionibus praestando ac aliis apostolicis constitutionibus, nec non officii datariatus et Cameræ praedictae iuramento confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia robo-[162v]ratis, statutis et consuetudinibus, privilegiis quoque indulxit et literis apostolicis illis eorumque praesidentibus et personis sub quibuscunque tenoribus et formis ac cum quibusvis clausulis et decretis etiam motu et scientia similibus, deque apostolicae potestatis plenitudine ac etiam consistorialiter et alias quomodo-
 105 libet concessis, approbatis et innovatis. Quibus omnibus etiamsi pro illorum sufficienti derogatione de illis eorumque totis tenoribus specialis, specifica, individua, expressa et ad verbum, non autem per clausulas generales idem importantes mentio seu quaevis alia expressio habenda aut aliqua alia exquisita forma ad hoc servanda foret,
 110 tenores huiusmodi ac si ad verbum nihil penitus omissa et forma in illis tradita, observata inserti forent, praesentibus pro sufficienter expressis habentes, illis alias in suo labore permansuris hac vice duntaxat specialiter et expresse derogamus caeterisque contrariis quibuscunque.

Nulli etc... nostrae erectionis, institutionis, subiectionis, concessionis, reservationis, constitutionis, assignationis, decreti et derogationis infringere etc... Si quis etc.

Datum Romae apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominice millesimo quingentesimo octuagesimo secundo, nonas februarii, pontificatus nostri anno undecimo.

125 Magister Datariatus³

A. de Alexiis

115 ac si *del.* de verbo || 119 etc. *del.* Datum Romae apud Sanctum Petrum Non. Februarii, anno undecimo.

³ Matthæus Contarelli (ob. 1585), anno 1584 cardinalis creatus; cf. GULIK-EUBEL III 52.

⁴ A. de Alexis, secretarius.

158

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
IOANNI FRANCISCO BONOMI NUNT. AP. IMP.

Niepolomiciis 10 februarii 1583 — [Viennam]

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 47r-8v, apographum coae-
vum a P. Thoma Sailly exaratum.

EDITIONES: VERESS, *Epiſtolae* II 20-21. — *Mon. Pol. Vat.* VI 113-14.

SUMMARIUM: 1. *Quid Rex Poloniae legato suo ad Imperatorem misso res-
pondeat.* — 2. *Iter transylvanicum fervide praeparatur.* — 3. *De collegio Tyr-
naviae erigendo et de instructione circa negotium de Szatmár.* — 4. *Nonnulla
Regis Poloniae egregia facta pro religione catholica restauranda.* — 5. *Ratio
quam in conscribendis commentariis sequitur.* — 6. *Brevi in Transtylvaniam
projecturus.*

... 1. Risponde [il Re] a Mons. di Cuiavia¹ che non si parta di co-
stà insino a suo nuovo aviso. Né ha voluto S.M.tà dirgli che resti
insino al fine dei comitii di Posonio, per non sbigottirlo, stante che egli
si duole di haver speso molto et di spender assai. Però questa M.tà
vuole vedere il fine di questo negocio, affettionandosi ogni dì più 5
alla sincerità del Imperatore. Al che V.S.R.ma per la sua parte non
ha giovato poco. Siano lode a Dio.

2. Ha approvato S.M.tà che io vada in Transilvania quanto prima
(et si fanno le mie spedizioni), et che io ritorni per di qua poiché il
camino è più sicuro, et quindi me ne venga alla dieta dell'Imperatore, 10
come consiglia V.S.R.ma². Però se essa havrà ad avisarmi di alcuna
cosa, potrà mandare le lettere sue al P. Stanislao Grodecio³, rettore
della Compagnia nostra o superiore in questo luogo, che me le serbi.
Io coll'aiuto divino mi spedirò tosto di quelle contrade per non man-
care il negocio, massime che questi 40 giorni che io sono stato presso 15
il Re, ho colla gratia divina fatto spedire tutto ciò che conveniva per
Transilvania, et le spedizioni sono già mandate. Et hora vado a Cra-
cova per mandare inanti denari pe'l seminario di S.B.ne, giaché

¹ Hieronymus Rozrazewski, legatus Stephani regis ad Imperatorem ad ne-
gotium de Szatmár tractandum; cf. *supra*, doc. 145 adn. 10.

² Cf. *ib.* § 2.

³ St. Grodzicki (1541-1613), superior missionis cracoviensis; de quo cf.
WARSZAWSKI, *Polonica* 108-10.

vanno i senatori di Transilvania verso quelle parti, et io nel viaggio
20 sarò meno esposto a pericoli di perdergli.

3. Nei comitii imperiali mi sarà gratissimo ritornare i suoi avertimenti et l'istruttione pe'l collegio di Tirnavia⁴, presupponendo che dal R.P. Generale nostro sia stato admesso⁵. In che disidero chia-
rezza in mano del S.or Cesare d'Arena⁶.

25 Mi ha risposto S.M.tà a quei capi i quali V.S.R.ma prudentemente me propone per la ricompensa di Zatmar, et ne verrò colla divina gra-
tia informato, sperando che Dio Signor nostro ci darà qualche occa-
sione di maggiore suo servizio coll'occasione di questi negocii. Ne du-
bito che ella sia pregata per me misero, sì che io non [47v] impedisca
30 il concorso et richezze della providenza divina.

35 4. È piaciuto a S.M.tà grandemente che l'Imperatore sia per con-
tentarsi che si eretta il vescovato in Transilvania⁷. Et forse verrà
voluntà all'Imperatore di fare più di un bene, quando vedrà le patenti
che hora mi dà questo Re per erigere un grande seminario in Tran-
silvania⁸, per dedurre due colonie dei catolici, l'una in Livonia, l'al-
tra in Transilvania, per fare un nuovo collegio in Dorpat presso Mo-
scovia, et altri beni che io disidero che dappoi parlino infatto...

40 5. Circa il modo di fare i commentarii delle provincie dove si troviamo, penso che la brevità et l'ordine non solo dieno occasione di
havere memoria degli avertimenti che in loro si porgono, ma che fac-
ciano che si leggano con ogni mole de negocii, la quale occupi la Sta-
Sede Ap., i quali veramente sono tanti quanti ella può pensare.

45 Nei miei commentarii seguo questo ordine che prima pongo lo
stato in che si trova la provincia quando ci si introduce la fede chris-
tiana, perciò che così si veggono i mezzi che tenne Dio; dappoi come
cadde, oltre ciò come si va rihavendo, ultimamente dei mezzi che po-
trebbono tenersi per ripiantarsi la fede. Aggiungesi il catalogo dei prin-
cipi et familie cattoliche perché si possa fare provisione di persone
più atte per aiutarla⁹. Ma forse tutto ciò mostrerò alla corte dell'Im-
50 peratore a V.S.R.ma, sperando che con tutto che al presente questa
fatica non fusse ricevuta con ogni disiderio da tutti, verrà però pre-
sto il tempo, poiché l'anno è corretto¹⁰, che l'altre cose piglino sem-

⁴ Cf. supra, doc. 145 adn. 7.

⁵ Cf. supra, doc. 105 adn. 5.

⁶ C. dell'Arena, secretarius Nuntii Bonomi; cf. supra, doc. 145 adn. 8..

⁷ Cf. epistulam Nuntii diei 18 ian. 1583 ad P. Possevino de hac re; supra
doc. 118 adn. 3.

⁸ Quas videsis inferius, doc. 159.

⁹ P. Possevino hanc rationem in conscribendo de Transylvania commenta-
rio secutus est; de quo cf. infra, doc. 166 § 1 et doc. 221 § 5.

¹⁰ De correctione calendarii cf. PASTOR, *Geschichte* IX 205-15.

pre aumento in bene, et qualche grand membro della segreteria si disponga intorno queste cose, come non ne sono fuori di speranza. Tra questo mezzo mi raccommando da vero all'orationi et santi sacrificii di V.S.R.ma.

6. Io fra quattro [48r] giorni penso partirmi verso Transilvania, passare in quel viaggio da 40 giorni et essere ai comitii di Posonia almeno colla metà, se però così piacerà a Dio Signor nostro...

159

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
LITTERAE FUNDATIONIS SEMINARII CLAUDIOPOLITANI

Niepolomiciis 13 februarii 1583

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 49r-v et 53r-v, apographum coaevum a P. Th. Saily, anno 1583 exaratum et a P. Possevino eodem anno ad Card. Secr. missum; in imo folii 49r margine manu P. is Possevino: « Pro seminario transylvanico pensio perpetua a Rege serenissimo Poloniae », — idem in f. 52v: « Pensio perpetua mille hungaricorum ducatorum addicta pro sua parte seminario transylvanico a Pont. Maximo instituto ». — 2. Viennae (Wien), ÖStA, *Ung. Akt.*, fasc. 113 2-5, apogr. authent. a. 1602. — 3. *Ibidem*, *Ung. Urkund.* (13 febr. 1583), apogr. authent. a. 1699. — 4. Budapest, Bibl. Univ., *Coll. Heven.* v. VIII 53, apographum. — 5. *Ibidem*, *Litt. orig.* 146 (e *Coll. Heven.* v. LXXIV). — 6. *Ibidem*, Bibl. Nat., (Országos Széchényi Kvt.), Codices Széchényiani, v. XI doc. 41; cf. MILLER, *Catalogus Manuscriptorum...* I 547-48.

EDITIONES: St. KAPRINAI, *Hungaria diplomatica* I (Vindobonae 1767) 48-49. — Stephanus KATONA, *Historia critica regum Hungariae, stirpis austriacae...* v. XXVI (1576-94) (Budae 1794) 182-84. — D. HENRICH, *Erinnerungen an Albrecht Huett* (Nagyszében 1847) 88-90. — A. THEINER, *Annales ecclesiastici* III (Roma 1855) 446-47. — VESZELY K., *Erdélyi egyháztörténelmi adatok* [Monumenta transylvanca historiae ecclesiasticae] (Kolozsvár 1860) I 322-24. — JAKAB E., *Oklevéljár Kolozsvár történetéhez* [Diplomatarium ad historiam civitatis Kolozsvár illustrandam] II (Budapest 1888 137-39). — VERESS, *Epistolae* I 253-55. — JAKAB E., *Kolozsvár története* [Historia civitatis Kolozsvár] II 324-25 (versio hungarica).

SUMMARIUM: *Rex Poloniae seminario claudiopolitano mille ducatos hungaricos annuos attribuit.*

Nos Stephanus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitia, Kioviae, Volinia, Podlachiae, Livoniaeque etc. dominus, nec non Transylvaniae princeps,

memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus
 5 expedit, universis, quod nos, pro nostra in primis in Deum, optimum
 maximum, pietate, quam rebus omnibus potiorem semper ducimus,
 deinde pro ea cura et studio quod in promovenda religione christiana
 libentissime impendimus, postremo peculiari etiam quodam gen-
 tis nostrae ungaricae amore incitati, nihil hactenus earum rerum
 10 quae ad provinciae nostrae Transylvaniae cultum, ornamentum,
 commodumque spectare arbitrati sumus, reliqui fecimus. Dedimus
 siquidem ante omnia operam ut iuventutis in pietate et honestis disci-
 plinis, ex quibus omnis humanitatis ratio petitur, instituenda gratia
 complures docti et pii viri ex Societate Iesu in illam patriam se con-
 15 ferrent, sedes ibi figerent, ludos aperirent et, depulsa sensim barbarie
 quae iniuria temporum irreperserat, maxima hominibus illis commoda
 importarent. Ad quae omnia eo rectius instituenda atque perficienda
 amplissimum iisdem patribus Societatis Iesu collegium attribuimus
 et fundavimus¹, sumptus eis necessarios suppeditavimus, scholas
 20 aedificavimus, ac omnibus in rebus eorum usibus abunde prospeximus.

Quibus ita ex ordine provisis, illud quoque nobis omittendum
 non fuit quin ingenuorum adolescentum et iuvenum, studiis addic-
 torum, frequentiam ceu segetem quandam uberem produceremus
 eamque sumptu nostro ad spem pietatis et litterarum laudis continue
 25 aleremus. Cum itaque ad hoc tam praeclarum opus promovendum
 aequas nobiscum rationes beatissimus in Christo pater et dominus,
 dominus Gregorius decimus tertius pontifex maximus pro sua in
 gentem nostram ungaricam charitate et liberalitate ferendas consti-
 tuerit², praedicto collegio Societatis Iesu Claudiopoli in Transylvania
 30 una cum scholis iam erectis seminarium quoque iuvenum et nobilium
 et plebeiorum, qui nempe ob tenuem eorum fortunam ingenium litteris
 excolere non possent, adiicimus ea forma, modo et ratione quam in
 [49v] septentrionalibus aliquibus provinciis R.P. Antonius Posse-
 vinus Societatis Iesu, qui nomine eiusdem Summi Pontificis tum de
 35 aliis tum de hac re ad nos missus, solitus est constituere³, et quam hoc
 quoque loco ordinabit et constituet.

Ad quod sumptus annuos mille ducatorum aureorum ungarica-
 lium summam ex censu cathedralico pastorum sive plebanorum sa-
 xonum transylvanicorum perpetuo conferimus et addicimus ea lege
 40 ut hac pecunia collata cum pontificia per eos quorum curae commit-

¹ Litteras foundationis, diei 12 maii 1581, videsis supra, doc. 55.

² Diploma Gregorii papae XIII, diei 5 febr. 1583, de erigendo in Transyl-
 vania seminario videas supra, doc. 157.

³ Cf. *ibidem*, adn. 1.

tetur, ad solos tantum studiosae iuventutis, egenae scilicet et ope indigentis usus victusque rationem convertatur ac integre semper ac bona fide erogetur.

Ceterum, tibi fideli nobis dilecto magnifico Ladislao de Sombor⁴ consiliario nostro et arendatori decimarum nostrarum transylvanensis, aliis quoque in hoc officio successu temporum constituendis, modernis scilicet et futuris, per praesentes serio committimus et mandamus et quotiescumque cum hisce litteris nostris requisiti fueritis, singulis semper annis praedictam pecuniae summam ex praescripto plebanorum censu plene ac integre praefati seminarii praefectis et procuratoribus numeretis ac deponatis⁵. Secus non facturi. In cuius rei firmiter observandae perpetuam memoriam has literas manu nostra subscriptimus et sigillo nostro secreto pendenti, quo in rebus transylvanicis utimur, muniri iussimus.

Datum in arce nostra regia nepolomicensi, decima tertia die mensis februarii, anno Domini 1583, regni vero nostri septimo.

Stephanus rex

160

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Niepolomiciis 13 februarii 1583 — Romam

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 65r-74v (*prius* 84-104), autographum. — 2. *Nunz. di Pol.* 15/B 145r-50v (*prius* 137-42), apographum coaevum.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae II* 21 (ex parte). — *Mon. Pol. Vat.* VI 118-29.

SUMMARIUM: 1. *Nova calendaria in Transylvaniam secum portabit.* — 2. *Item instructionem seminariis datam.* — 3. *Quam viam e Transylvania reversurus sequetur.* — 4. *De annua Regis pensione seminario claudiopolitano assignata.* — 5. *Rex petit sex socios pro Alba Iulia.* — 6. *De Dudich,*

⁴ L. Sombori, unus ex tribus praesidibus Transylvaniae ad latus Sigismundi Báthory, principis.

⁵ Stephanus rex, ut hi redditus a pastoribus saxonics certius exigi possent, die 17 martii 1583 litteras de hac re dedit officialibus arendarum saxonica- rum; quas vide apud St. KATONA, *Historia critica...* XXVI 184-85.

episcopo apostata quinqueecclesiensi. — 7. Quid Regi de p^raepositura miechoviensi Andreae B^áthory conferenda responderit. — 8. Rex concessit ut Transylvania visitata Posonium se recta via per Hungariam conferat. — 9. Pet^tio Ioannis Mágócsy, olim OFM.

... 1. L'imputazione data al nuovo calendario¹ di che mi ragionò l'Imperatore, mi fu anco opposta qui, però cercai di lievarnela. Et hora che io andero in Transilvania, porterò meco alcune centinaia di almanachi fatti a posta secondo il nuovo calendario, col quale 5 mezo caderanno nel debito ordine non avedendosene. Et in questo il Re non solo ha somministrato il consenso ma anco la spesa...

2. Ricevi la lettera di V.S. Ill.ma circa il negocio dei seminarii² al P. Giovanni Paolo Campano³, a cui subito la mandai. Et già un pezzo fa in Pultovia gli diedi denari et tutto l'indirizzo pe'l seminario 10 dei ruteni; il quale indirizzo mandai parimente in Olmuzzo, et ne feci parte in Brunsberga, et hora porterò meco in Transilvania⁴. La copia di questo adunque mando al P. Generale nostro [65v] acciò che a tempo si comunichi a Lei, et S.P.tà si animi all'aumento di questa santissima opra per via dei nostri. Et però la supplico come protettore 15 di detti seminarii⁵ che almeno una sola volta legga il detto indirizzo perché sapendo S.B.ne di che piedi caminino queste sue benedette imprese, si consoli et gli confermi con una pienissima benedittione ...

3. Il Re era di parere che, per fuggire i pericoli de turchi et de assassini, non [66r] andassi di Transilvania diritto per l'Ungheria a 20 Posonio, ma che io ritornassi in questo regno, onde piegassi poi per Olmuzzo a quella parte. Tuttavia i suoi consiglieri sono di altro parere, et la brevità del tempo et l'altre cose che si hanno a fare coll'aiuto

¹ De correctione Calendarii cf. PASTOR, *Geschichte IX* 205-15.

² Quae litterae desiderantur.

³ Praepositus provinciae Poloniae S.I.

⁴ Agitur de scripto Patris Possevino: « Rationes Seminarii Pontificii Vilnae instituendi pro Moscis, Ruthenis et aliquibus aliis, quos P. Antonius Possevinus, cui haec cura demandata est, suo tempore declarabit » inscriptum et mense decembri 1582 confectum; quod videsis in *Opp. NN* 326 293r-95v; cf. de eo SCHRÖTELER, *Die Erziehung...* 128-29, et nostrum commentarium: *Die nordischen päpstlichen Seminarien und P. Possevino 1577-1587*, AHSI 24 (1955) 27-28. — Post inscriptionem documenti P. Possevino adnotabat: « Ex his autem rationibus multa faciunt ad seminarium claudiopolitanum recte administrandum ».

⁵ Quam curam tamen Cardinalis die 15 oct. 1582 Patri Possevino delegabat; cf. eius scriptum in *Mon. Pol. Vat.* V 512-13.

divino, persuadono il contrario. Et però Dio Signor nostro su'l fatto
ci darà, come spero, più luce... [67v] ...

4. Di più il Re mi ha dato patenti di perpetua assignatione di 25
mille ducati hungari l'anno per concorrere alla sostentatione del se-
minario di Transilvania con S.B.ne⁶, et per ogni modo aspetta che
S.B.ne si contenti anco per la parte sua negli occhi dei turchi stabilire
ciò che ha assignato delli mille et dugento scudi l'anno a quell'opra⁷.
Sopra che quando per hora non si deliberasse altro, salvo il fare un 30
moto proprio con honorate clausule et conforme alle patenti del Re,
delle quali sarà con questa la copia, et il quale motu proprio fosse
per 15 anni come gli altri, basterà forse per hora, sì come anco con-
verrà fare per quel di Vilna. Però non dirò a V.S. Ill.ma che io ne la 35
prego instantissimamente, ma dirò bene che io tengo per certissimo
che è voce et voluntà di Dio che a tante anime [68r] derelitte por-
gendo la divina M.tà questa dispositione al core di questo Re et a-
prendo così facilmente la porta a tanti beni, si pongano non solo quat-
tro baiocchi, ma l'istesso sangue il quale in questa hora per queste 40
imprese offerisco dalla parte mia a Dio eterno, se me ne degna. Mi
ricorda poi, Monsignore Illustrissimo, che nella mia partenza di Roma,
io le dissi che con cinquanta mila scudi Dio Signor nostro pareva che
mi desse speranza di penetrare molto oltre nell'Oriente più che con
gli esserciti. Però queste sono le strade che già vede, et della Livonia 45
restituita, et della Transilvania, che apre il seno, l'esempio dei quali
beni muoverà, come spero, non poco l'Imperatore a fare il medesimo
nell'Ungheria⁸.

5. Oltre ciò il Re ha stabilito et fatto varii assignamenti al colle-
gio di Colosvar⁹, et mi dimanda molto instantemente sei persone pe'l
Principe suo nipote, residenti in Alba Giulia, per mezo delle quali si 50
introduca perpetua frequenza di prediche et sagramenti in quella corte
dove è il senato, et si tolga delle mani degli heretici una chiesa dove,
per non essere sepeliti heretici, sì come è nella maggiore, vuole col-
locare il corpo dell'Ill.mo S.or Cristoforo¹⁰, già suo fratello et principe
di Transilvania. Io se vedessi maggiore facilità o modo per trarre di 55

32 copia *del.* non || 45 il *corr. ex al*

⁶ Quas litteras patentes diei 13 febr. 1583 videsis supra, doc. 159.

⁷ Vide Diploma Gregorii papae XIII, diei 5 febr. 1583, de eriendo Claudio-
poli seminario; supra, doc. 157.

⁸ Cf. supra, doc. 158 § 4.

⁹ Cf. supra, doc. 139 148-150 et 152.

¹⁰ Chr. Báthory, qui die 27 maii 1581 diem supremum obiit; cf. supra,
doc. 59.

costà dal Collegio Germanico tre o quattro alunni o anco di Germania
 alcuni altri, ardirei sperare che in due anni, cogli altri rimedii proposti,
 Dio si [68v] impadronirebbe affatto della Transilvania. Et Dio
 il quale vuole che si ascenda per gradi, farebbe poi che si spuntasse
 60 più oltre ...[69r] ...

6. Da poi ho parlato a lungo co'l Re sopra il Duditio¹¹, già vescovo delle Cinque Chiese, di cui non solo comparivano lettere in questa corte, ma alcuni principali, come intesi, procuravano con molta instanza di tirarlo in questa corte, massime nell'absenza del
 65 S.or Cancelliere¹² il quale pensavano anchora, coll'indirizzo del detto Duditio o più tosto coll'obliquità, scavalcarlo. Però oltre l'altre malignità di quell'huomo, dissi al Re che io havevo inteso che egli haveva mandato la sottoscrizione di sua mano ad un falso vescovo della Russia, con che confessava di essere ariano, et che, poiché un altro, Si-
 70 monio¹³ luchese medico sotto pretesto di catolico ma persona proscritta di Italia et che haveva letto et stampato libri perniciosissimi, et il quale era fuggito anco di Sassonia per essere calvinista, era entrato al servitio di questo Re sotto nome di catolico, io dubitavo che non fussero pratiche di Inghilterra et dei principi heretici di an-
 75 dare introducendo tanti heretici et così tristi presso la persona di S. M.tà che finalmente affatto l'assediassero, et che però aprisse gli occhi. Mi rispuose S.M.tà che non solo sapeva la malignità del detto Duditio, ma che insieme co'i proprii occhi haveva veduto che egli era ariano [69v] percioché sendo in Transilvania il Re, gli fu da un gentilhuomo
 80 unghero presentato un libro alto mezo palmo, scritto a penna et composto dal Duditio, et nell'aprirlo trovò che quello scelerato scriveva che i catolici giuocavano alla morra sopra Dio, or dicendo che erano due, or uno, ora tre dii. Il che il Re vedendo, gettò il detto libro sopra il fuoco, et quel gentilhuomo facendo ogni sforzo per ricoverarlo, et
 85 isforzando il Re con abbracciarlo, non però puotè conseguirlo. Et all' hora il Re gli disse: Assai peste habbiamo in Transilvania, senza che questa cisi aggiunga. Mi disse di più che il detto Duditio gli haveva dato talhora intentione di non essere se non luterano, et di non essere lontano dall'essere cattolico, ma che però non gli crederebbe mai, né
 90 punto l'admetterebbe a suoi servigi. Egli hora si tiene in Vratislavia, et havendo con lettere tentato diversi di questa corte, persuasi al S.or

¹¹ Andreas Dudich Sbardellato (1533-89), episcopus apostata; cf. P. COSTIL, *André Dudith, humaniste hongrois, sa vie, son oeuvre et ses manuscrits grecs* (Paris 1935); et MAH I passim.

¹² Ioannes Zamoyski (1542-1605); cf. *Encycl. Catt.* XII 1773-74.

¹³ Simon Simoni (c. 1532 - c. 1602), medicus Regis Poloniae; cf. *ib.* XI 642; et CANTIMORI, *Eretici italiani nel '500* (Roma 1940) 268 sqq. et 341 sqq.

Varsevicio¹⁴, che gli scrivesse un'epistola breve della quale non senza causa mando copia costà¹⁵. Forse poi questa rilatione del Re co'l Duditio non sarà ingrata o inutile a Mons. Ill.mo Savelli¹⁶, se si pen-serà fargliene parte... [7ov] ...

95

7. Or, havendo scritto fin qui, il Re mi richiamò hieri due volte, et come a persona la [71r] quale doveva partire fra due giorni verso Transilvania et Posonio per suoi servigi, mi volle aprire il core con dirmi delle cose di quella provincia et di molte altre cose pertinenti al bene della christianità, tutto quel che altamente serba nell'animo. 100 Il che spero che da comitii di Ungheria potrò con particolare consola-tione di N. S.re et più sicuramente scrivere costà.

Mi mostrò gli articoli i quali gli erano stati proposti da monaci dell'ordine della prepositura di Micovia¹⁷, dimandando il parere circa alcune conditioni alle quali haveva di sua mano posto una croce pa-rendole parte difficili parte impossibili. Ma tre fra l'altre erano quello che lo tenevano sollecito. La prima che il nipote dovesse fare pro-fessione di quell'ordine et subito promuoversi a gli ordini sacri. La seconda che, ascendendo ad altre dignità et rendite, subito restasse senza la prepositura di Micovia. La terza che, subito havuta la pre-positura, fusse eletto da monaci un coadiutore, il quale conservasse il culto divino et facesse residenza, et che il Re promettesse che né esso né i suoi successori giamai più dovessero derivare quel beneficio in persona la quale non fusse da loro canonicamente eletta, et la quale vivesse secondo le loro constitutioni. 110

105

Rispuosi adunque che io potevo dire con verità che io medisimo havevo havuto scrupolo et me n'ero confessato, se mentre si ragio-nava di questa collatione, havessi detto parola onde mostrassi incli-natione che la cosa riuscisse nella persona del S.or Andrea. Al che però mi ero indutto colla speranza la quale havevo in S.M.tà, che 120

115

¹⁴ Christophorus Warszewicki, Stephani regis a secretis.

¹⁵ De qua epistula Nuntius ap. in Polonia die 4 martii 1583 haec ad Card. Seqr. retulit: « Il Signor Varsevicio, con l'occasione della lettera scrittagli dal Dudicio, ha fatto a lui un bello invito di tornare al grembo di santa Chiesa; di che mi vien detto che si potrebbe haver grande speranza, quando la moglie che egli ha, sorella del Signor Sboroski, non fosse di così gran portata che egli potesse lasciarla senza pericolo » *Mon. Pol. Vat.* VI 177.

¹⁶ Iacobus Savelli, cardinalis creatus anno 1539, membrum congregationis de Inquisitione ab anno 1557; cf. *Encycl. Catt.* X 1973.

¹⁷ Agitur de hac praepositura, nepoti Regis, Andreeae Báthory conferendo; • Condiciones, quas capitulum generale conventus Miechoviensis a Sacra Re-gia Maiestate et Ill.mo Nepote eius requisivit, antequam praepositum miecho-viensem eligatur » videsis in *Mon. Pol. Vat.* VI 125 adn. 33.

non tanto procurerebbe questo per [71v] l'utile del S.re Andrea, quanto per dare un fermo presidio a quella prepositura, perché non fusse dilapidata, et perché i monaci si riducessero ad un vero ordine, et Cracovia vicina ricevesse indì come da seminario et balovardo
 125 quella difesa nella fede cattolica, la quale era necessaria. Che quanto a tutti quei capi difficili nissuna cosa migliore poteva fare S.M.tà che di rimettersi al giudicio di S. B.ne. Et che se a N.S.re fusse da poi paruto di fare un coadiutore con assignargli un mille talleri o circa di entrata, doveva S.M.tà non solo contentarsene, ma haverne
 130 efficace disiderio. Et che così, massime si faceva un pollacco, havrebbe declinato l'invidia et romori di questo regno, i quali senza questo mezo potevano haver già concetto che S.M.tà cominciasse negli ungheri et nei suoi a derivare con danno di Polonia i beni i quali dovevano conferirsi a regnicoli. Oltre che il coadiutore havrebbe havuto
 135 più credito in riformare quei monaci sapendo che egli sarebbe come preposito pigliando l'habito et facendo la professione. Et che, quando si risolvesse nella persona del S.or Rescio¹⁸, allhora co'l decanato procuratogli di Varsavia, havrebbe havuto tanto che potrebbe con titalo di alcuna chiesa farsi suffragano, et andare et ritor-
 140 nare di Transilvania dove, per conferire gli ordini et giudicare delle cause spirituali (il che i nostri instantissimamente richiedevano) era necessario che alcuno andasse et, almeno in questi principii, constituisse un officiale o vicario. Il che sarebbe tanto più facile, quanto [72r] Mons. di Vercelli¹⁹ mi ha risposto che l'Imperatore si con-
 145 tenterà che si ponga dal Re un vescovo in Transilvania, senza impen- dirne al Re la nominatione²⁰, et qui habbiamo impetrato da S.M.tà un ordine che tutte le cause de catolici non più si devolvano a giudici heretici in Transilvania²¹, come si faceva, ma per hora si elegga un giudice catolico nel migliore modo che si potrà, sì come anco al mio
 150 arrivo in Transilvania ne procurerò colla Dio gratia l'essecutione. Quanto poi a tutto questo fatto della prepositura et della collatione, dissi a S.M.tà che il tutto sarebbe guidato ad ottimo fine dal S.or Nuncio a cui hoggi, piacendo a Dio, ne ragionerei.

126 M.tà corr. ex B.ne.

¹⁸ Stanislaus Reszka; de quo cf. supra, doc. 137.

¹⁹ Ioannes Franciscus Bonomi, episcopus vercellensis, nuntius ap. apud Imperatorem; de quo supra, passim.

²⁰ Cf. supra, doc. 118 adn. 3.

²¹ Regiam hac de re constitutionem, diei 28 ian. 1583, videsis supra, doc. 150.

Il Re dunque non solo si risolse a fare questo, ma hieri a notte che per l'ultimo commiato mi chiamò, mi disse che haveva risposto a monaci di Micovia che, essendo S.B.ne giudice di S.M.tà et di loro, in tutto si rimetteva al giuditio suo, come anco essi dovevano fare. Or questa cosa diede occasione che io sempre più mi confermassi 160 nell'opinione la quale ho di questo Re, cioè che quando gli si somministrino tutti i beni et con seco si proceda alla reale, né sieno circa lui persone li quali lo distornino sotto pretesto di fini politici, non è cosa buona la quale egli non sia per fare. Mi disse adunque che Dio sa che non haveva disiderato che la detta prepositura cadesse nella persona di suo nipote per farlo ricco o per pensiero che egli dovesse darsi al lusso, et ad altro che a vita honestissima et spirituale et che si promuovesse agli ordini sacri. Et che tanto più haveva preso questa occasione per confirmare [72v] quel giovine nella vocatione ecclesiastica, giaché alcuni pensieri l'havevano fatto vacillare ²². Et hora 170 che si era rimesso nel primo proposito, haveva voluto poterlo lievare di Pultovia et inviarlo a Roma più confirmato di quel che forse altrimenti sarebbe avenuto. Che anco sperava che pei mezi che io dicevo, la prepositura di Micovia sarebbe stata sollevata nel culto divino et Cracovia n'havrebbe havuto il suo utile... [73r]... 175

8. Dissi anco a S.M.tà che essendosi risoluto l'Imperatore che io potessi con qualche diligenza scorrere in Transylvania, era bene che mi desse piena facoltà, se il tempo mi constringesse, che di là io mi incaminassi in Posonio ²³, si come fece. Né sono di Transilvania più di quattrocento miglia a Posonio, sempre per l'Ungheria. 180

9. Mi diede poi il Re una lettera la quale un frate franciscano gli scriveva di Transil-[73v] vania ²⁴, nella quale lettera supplicava che S.M.tà gli concedesse che potesse sicuramente ritornare a predicare la fede cattolica, la quale inanti molti anni haveva in modo predicata che il Re disse che esso padre haveva solo fatto resistenza agli heretici et, perseguitato da migliori et dal Principe che era all' hora, era stato sempre come colonna della religione. Ma al fine: vae soli quia si cederit, collidetur ²⁵, conciosiacosaché tentato dalla carne, haveva pigliato moglie, generato figliuoli et lasciato l'habito, sì che dimandava 185

158 di sup. || 163 li corr. ex le || 167 che sup. || 181 gli del.
died[e]

²² Cf. supra, doc. 115 § 1, doc. 132 § 2 et doc. 137.

²³ Cf. supra, doc. 145 § 2 et doc. 158 § 2.

²⁴ Ioannes Mágócsi OFM Conv.; cf. MAH I 418.

²⁵ Eccl. 4, 10.

- 190 il Re che partito dovesse pigliarsi. Rispuosi che S.M.tà paternamente gli rispondesse, ne calamus quassatus conteretur²⁶, che l'animasse a parlarmi confidentemente che facesse una vera risolutione di pentirsi, et che io havevo da N.S.re la facoltà di assolverlo; et che, se voleva fare davero nelle cose di Dio, io piglierei i figliuoli per collocargli, chi
 195 nei seminarii chi altrove, la moglie (se moglie dee dirsi) si mariterebbe con vero et christiano matrimonio, se non voleva vivere castamente; esso si rimetterebbe nell'ordine, et forse poco dapo si manderebbe in luogo dove non fusse conosciuto il fatto; et che in Cracovia io parlerei co'l provinciale dei francescani perché mandasse un paio dei sacerdoti a quel monastero, dove stava il detto fratre, per ripigliarne il possesso, sì come l'istesso Re me n'haveva mostrato inclinatione²⁷.
 200 Porto dunque la lettera del Re al detto frate, non sdegnandosi questa M.tà di rispondergli nel modo sudetto, et [74r] havendo fatto il medesimo ad alcuni signori di Ungheria per darmi occasione di ridurgli alla fede catolica et che si dispongano per la loro parte a procurare di ripiantare la fede catolica. Inché se vedrò l'occasione di staccare qualche figliuolo nobile dal fianco di qualche barone heretico, ardirò promettermi della benignità di N.S.re et dell'efficace protezione di V.S.III.ma che saria costì accettato, poiché talhora l'occasione
 205 210 fuggono se subito non si pigliano...

161

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
STEPHANO BÁTHORY REGI POLONIAE

Bartfa 19 februarii 1583

TEXTUS: 1. *Opp. NN* 329, II 389r-v, regestum. — 2. Romae, ASV,
Nunz. di Pol. I5/B 165r-v, (*prius* 157) apographum coaevum. — 3. *Nunz. di Pol. 20* 68r-v (*prius* 77-78), apographum coaevum.

203 havendo *del.* il || 204 alcuni *del.* altri || 209 *prius* sarà.

²⁶ Is. 42, 3.

²⁷ De eodem negotio Nuntius in Polonia die 4 martii ita scribebat ad Card. Secr.: « Quanto a quei frati di S. Francesco che desidera il Re per il convento vicino ad Alba Julia, come scrisse il R.P. Possevino, S.M.tà m'ha detto che basterà scriverne a Mons. R.mo Nuntio in Vienna che ne faccia officio con i guardiani d'altri conventi che sono in Ungheria, perché vorrebbono esser ungari, se non tutti tre che tanti ne vuole, almeno il principale di loro che havrà da sermoneggiare al populo. Degli altri questo provinciale ha promesso di scrivere al P. suo Generale » *Mon. Pol. Vat.* VI 176.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 137-38.

SUMMARIUM: *De itinere suo. Quid de notitia, caesareanos commeatum in Szatmár invehī, cogitet.*

Regi Poloniae.

Bartvam¹ hodie recta pervenimus². Quo in itinere non difficilimo tres integros dies posuimus hicque hodie dimidium diei ad reficiendos aequos commorati crastina luce in viam nos dabimus, sperantes paulo post triduum nos visuros Eccendum³. Iaroslaviam autem omisi (etsi habebam quod illic agerem) ut compendiosissime proficisceremur. Quod scio causae non futurum incommodum, uti neque V.R. M.ti haud ingratum. Ceterum cum ex aliquo ungaro inaudiverim commeatum quandam, et fortasse non sine tormentis Zacmarinum vehi, primo quidem ea res nonnihil me sollicitum habuit, at vero postea, tempus anni cogitantem quo subvectiones gelu tam solidi facilius fiunt, [389v] non ita me affecit quin putarem et eadem aliis annis effici solere, et cum de reddendo Zacmarino haud cogitetur a Caesare, minus id curandum esse. Quid si vero aliunde ea exportata sunt, ubi compensatio cogitetur?⁴ Nam ut metuat Caesar ne quid ista Ill. D. Cancellarii⁵ aduersus tartaros expeditione V.R.M. de transylvanicis rebus meditetur, ac proinde cum maiore dignitate ac securitate compensationem fieri cogitet, vix adducor ut credam. Sed et quae ungarus retulit, fortasse non ita sunt. Ibo, cognoscam omnia eamque fidem utrique M.ti praestabo quam optima utriusque mens et mei officii ratio poscunt. V.R.M.ti faelicissima precor. Bartvae die 19 februarii 1583.

¹ Bárta (Bardejov, Bartfeld) in Slovakia.

² P. Possevino Cracoviae die 16 febr. 1583 iter versus Transylvaniā ingressus est; die enim 15 febr. Cracoviae ita ad Card. Sirleto scribebat: « Io confidato delle sante sue orationi et delle vergini di S. Lorenzo, alle quali la supplico di raccomandarmi, me ne parto dimani verso Transilvania, et di la passerò il lungo dell'Ungheria per ritrovarmi in Posonio al tempo della dieta che l'Imperatore fa » Romae, BAV, *Vat. lat. 6195 47r* (*prius* 34).

³ Ecsed (hodie Nagy-Ecsed), arx in parte orientali Hungariae, et sedes alterius rami familiae Báthory; cf. E. LUKINICH, *La jeunesse d'Etienne Báthory* p. 18, (in *Etienne Báthory*).

⁴ De negotio Szatmár cf. supra, doc. 145 § 1 et 3.

⁵ Ioannes Zamoyski, cancellarius regni et supremus generalis exercitus; cf. supra, doc. 160 § 6 et adn. 12.

162

P. OLIVERIUS MANNAERTS VIS. PROV. AUSTR. S.I.¹
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vienna 23 februarii 1583 — Romam

TEXTUS: *Germ. 161 48r-9v*, autographum.

SUMMARIUM: *De Andrea Polosticay in vocatione religiosa vacillante.*

[48r]... L'altro che vacilla, è un hungaro², terribile testa, et chi è stato sempre tentato da sette o otto anni quando l'hanno levato, o volsuto levare dal collegio di convittori, dove si compiacce ma non è bon suo. Per il che l'ho levato. Ha dimandato più di 7 anni sonno di 5 poter uscire della Compagnia fin dal novitiato, et sempre è stato trattenuto. Et per trattenirlo, gli è stato sempre concedutto quello c'ha dimandato, cioè o di leggere in schole o di stare tra convittori. Dapoché l'ho levato, egli è stato quieto da 15 dì, ma puoi è tornato alle sue melancolie, le quali ancorché egli confessi d'essere vere chi- 10 mere, tamen egli non resiste et si contenta d'essere appresso di se stesso in reputazione di matto purché possa conseguire suo intento. Io lo mandarò in qualche pelegrinatione aspettando la sentenza di V.R.P.tà. Egli si chiama Andrea Polistizai hungaro³...

7 dimandato *del.* o *di.*

¹ O. Mannaerts (Manare, Manaraeus); cf. supra, doc. 55 adn. 2; qui a die 20 dec. 1582 usque ad diem 11 iulii 1583, a P. Generali missus, provinciam Austriae S.I. visitabat; cf. *Germ. 160 275r* et *Germ. 161 167v*; SOCHER, *Historia* 280-81.

² Andreas Polosticay; cf. supra, doc. 63 § 5 adn. 23 et doc. 115 § 4.

³ P. Visitator in epistula diei 25 martii iterum de Andrea dimittendo agebat: « Viennae alterum, Andream Hungarum nomine, qui nisi esset inter convictores, continenter discessum minabatur, iamque vocabatur in magnam suspicitionem de sua constantia et conscientiae periculis, iussi de consilio patrum ire peregrinatum, cum nulla ratione adduci posset ut inter nostros ageret. Iam intelligo eum non redditum, idque significasse in ipso suo discessu. Sed is ab hinc septem annis semper fuit ubique nostris molestus et in novitiatu ipso, ex quo eductus fuerat ante finem anni, ad collegium olomucense, ut a tentatione liberaretur et melancholia qua multum laborabat » *Germ. 161 74v*. — P. Generalis die 13 maii ad P. Visitatorem scribens significabat: « Dimissionem Georgii Spirensis et Andreae Hungari approbamus, in nomine Domini » *Austr. I 1 146*.

163

P. CLAUDIUS ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
 P. HENRICO BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

Roma 24 februarii 1583 - Graetium

TEXTUS: *Austr. I*, 136, regestum.

SUMMARIUM: *De P. Marco Pitačić et P. Stephano Drenóczy Provinciali Poloniae concedendis.*

... De hungaris in Poloniā mittendis placet mihi quod R.V. eius provinciae necessitates ab ipso P. Campano cognoverit¹, quo facilius ut iis subveniat, a caritate quae non quaerit quae sua sunt, moveatur. Nam nos quoque cum modum inquireremus illis opitulandi, eum nobis R.V. monstravit, quae P. Marco² pragensem cursum ab se 5 mandatum esse scripsit. Nam cum ad cursum legendum nihil referat natio, in Transylvania autem multum referat, facile R.V. alium invenire poterit, quem ei in schola substituat, et potius, si ita R.V. maluerit, nos hinc proximo autumno aliquem mittemus. Itaque de eo ita videtur nobis ad Dei gloriam fore ut illuc destinetur quo tempore 10 postea monebimus. Modestinus autem et P. Pistorius vobis quidem erudiuntur³. Patrem vero Stephanum⁴ iure P. Campanus repetit, cum ei multo antea concessum esset ut ipsum retineret iam tum ex Moscovia redeuntem, et praeterea cum polonice et ungarice sciat, melius in Polonia futurus videatur... 15

³ a *del.* sua || 4 cum *del.* hunc | illis *corr. ex* eis || 6 legendum *del.* non, *sup.* nihil | referat *del.* cuius nationis sit, *sup.* natio || 8 si *p. corr.* | ita *del.* necesse fuerit, nos || 9 eo *del.* videtur || 10 ut *del.* eo, *sup.* illuc || 13 multo antea *sup.* | *prius* concessus | ipsum *corr. ex* cum || 14 *prius* polonus sit | et ungarice sciat *sup.*

¹ Cf. epistulam Patris Blyssem diei 14 jan. ad P. Generalem; supra, doc. 141.

² M. Pitačić; cf. supra, doc. 141 adn. 9.

³ De quibus, cf. *ib.* adn. 12 et 13.

⁴ St. Drenóczy; cf. *ib.* adn. 11.

164

P. CLAUDIUS ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
 DISPENSATIO SUPER IRREGULARITATE
 CLAUDIOPOLITANA

Romae 28 februarii 1583

TEXTUS: *Hist. Soc.* 61 82v, regestum.

Dispensatio super irregularitate ex iudicio capitali
 auctoritate Summi Pontificis.

Claudius etc. Universis etc. Cum ex collegio nostro claudiopolitano delatum nobis esset de iudicio quodam capitali¹ ob quod in irregularitatem incidisse viderentur non solum ipsius collegii Procurator qui reos capi iusserat ac deinde eorum mortem non impedierat, sed etiam Rector et consultores aliqui qui in id consenserant, licet alii aliter rem exponentes narrarent, tam ipsum Procuratorem quam reliquos operam dedisse sed frustra, ut rei liberarentur; nos in hoc dubio 10 rem ad Summum Pontificem eo die deferri curavimus; qua intellecta eius Sanctitas cum supradictis omnibus nostris religiosis in huiusmodi irregularitate, si eam forsan incidissent, benigne dispensavit, voluitque praeterea ut id nos absque aliarum litterarum apostolicarum expeditione per patentes nostras litteras quae utrius foro satisfacerent, 15 testaremur, prout per praesentes testamur. In cuius etc. Ultimo februarii 1583².

165

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
 STEPHANO BATHORY REGI POLONIAE

Albae Iuliae 6 martii 1583

TEXTUS: 1. ASV, *Nunz. di Germ.* 94 76r-7v (*prius* 107-10), apographum a P. Possevino revisum et sua manu subscriptum, — 2. *Nunz. di Pol.* 15 B 181r-3v (*prius* 172-4), apographum coaevum in cancellaria Bolognetti, nuntii ap. in Polonia exaratum, et in tergo inscriptum: «Epistolae exem-

¹ Cf. supra, doc. 68 § 12-13, doc. 72 § 2 et doc. 89 § 2.

² P. Generalis iam die 20 ian. 1583 facultatem absolvendi ab hac irregularitate contulit Patri Campano; cf. supra, doc. 77 adn. 2.

plum, quam Albae Iuliae 6 martii 1583 Regi Poloniae scriptam in Transsylvania misit Antonius Possevinus R.mo Nuntio ap. Cracoviam, ad Ill. mun D. Card. Comensem ». — 3. *Opp. NN 329* 389v-91r, manu P. Thomae Saily exaratum.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae* I 255-60. — THEINER, *Ann. Eccl.* III 448-50.

SUMMARIUM: *Quae sibi in itinere transylvanicō contigerunt:* 1. *in oppido Ecsed* — 2. *Szatmarini* — 3. *cuius arcem fusius describit*. — 4. *De visitato Somlyō*. — 5. *Ubi Ioannem Mágocsi non invenit*. — 6. *Quid Claudiopoli et Albae Iuliae egerit*. — 7. *Brevi se Varadinum conferet, ubi Stephanum Báthory iuniorem in fide confirmare sperat*. — 8. *De petitione Ioannis Gálfy et Ladislai Sombori senatorum*.

Serenissime Rex, Domine in Christo clementissime.

1. Quod iter in Transylvaniā institueram, id Deo aspirante confeci undecim diebus. Bartvae cum essem, dedi homini fido ad M.tem V.R. litteras iis de rebus quas inaudiveram¹. Eciedum cum appropinquassemus neque ibi Ill.mus D. Nicolaus Batoreus² esset, 5 divertimus duo circiter milliaria ad eum pagum, ubi ex venatione substiterat. Cum eo locutus, qui nos perhumaniter accepit, deque religione mecum haud sine catholicismi iudicio vel spe egit, auctor fuit ut Sacmarium is qui est a secretis illius, praemitteretur, de meo adventu deque fide publica, quam habeo a Caesare, praefectos arcis et 10 civitatis certiores facturus.

2. Obviam illi mihi venere, primum Pancratius³ cum ungarico equitatu, deinde Nogaroli⁴ comitis absentis loco arcem custodiens nobilis germanus. Hi postea prandio ipsa in arce me excepérunt una cum Keresturio⁵ et Georgio quos mihi itineris comites V.M.tas at- 15 tribuerat. Interfuere item aliqui e nostris, novum luteranis specta-

9 is sup. || 11 prius facturos

¹ Quas videsis supra, doc. 161.

² N. Báthory de Ecsed, iudex curiae regni Hungariae; cf. M. WERTNER, *Tableau généalogique de la famille Báthory*, (in *Etienne Batory*) 12-13.

³ Pancratius Sennyei (ob. 1613); cf. VERESS, *Carrillo* II 388 et RÉVAI XVI 751.

⁴ Rudolphus Ferdinandus Nogarola, capitaneus arcis Szatmár, ab anno 1587 supremus capitaneus in Hungaria superiore usque ad obitum (1593); cf. RÉVAI XIV 500.

⁵ Christophorus Keresztúri; cf. supra, doc. 152 adn. 2.

culum et non malo omine quod iesuitae in arcem illam pacate admitterentur. Quod autem Bartvae e militis cuiusdam ungari qui ad V.M.tem R. propere ibat, relatu collegeram, motus aliquos animorum
 20 Sacmarii esse, commeatum vero et sex eo maiora tormenta fuisse
 invecta⁶, id denique cognovimus non omnino eiusmodi fuisse. Nam
 praeter ea quae superioribus annis ad militum sustentationem hoc
 anni tempore tum in eam tum in ceteras arces subvehi solent ob
 constantem gelu tellurem et flumina quae conglatiaverant, quae qui-
 25 dem nobis compendiosiorem quoque aut certe faciliorem viam stra-
 verunt, nil reperimus novi. Et habemus Sacmarii italum nobilem⁷
 amicum et non minus sincerum quam Caesari fidelem, qui ea quae pa-
 cis sunt⁸, salva utriusque Maiestatis iusticia cogitat. Rumor tamen
 circumquaque ferebatur agi accurate apud Caesarem de Sacmario
 30 restituendo. Sed quibus erat ignota tractatae iam rei series ac ratio,
 ii varia excogitarunt, quibus eum exemimus scrupulum qui novas
 ingerere suspiciones aut forsan remorari negotium potuisset. Inde
 eadem die digressi, ne quid de meo comitatu (si non de me) suspica-
 rentur, Erdudum⁹ a praefecto ungarici equitatus adducti peraman-
 35 ter sumus, qui se cum equitum ala paratum in meo reditu futurum
 ultro dixit, ut me ob turcarum excursiones tuto deduceret eo ubi
 altera ungarici ala equitatus exceptum in pacatam Ungariam comi-
 taretur.

3. Porro Sacmarium ceteraque inspeximus. Civitas ipsa et natura
 40 loci et planicie illa nobili ac ob Samosii fluminis commoda qui eam
 quasi circino circumducto circumsidet et circumluit, floret adhuc
 nec desunt reliquiae catholicorum quae Somlium¹⁰ interdum excur-
 runt, peccata catholico sacerdoti expiatura et Eucharistiam sacro-
 sanctam sumptuare. Molendina item extant quae [76v] tum sacma-
 45 riensibus tum nemetensibus suam operam praestant. Arx ipsa quae
 prope flumen extracta est, diverso ab ea quae prius erat loco, quasi e
 regione sita, domos frequentes habet non incommodas et ex latere
 plerumque extractas. Aggere autem solidiore quam Riga in Livonia
 atque ad propugnandum aptiore, deinde vero firmis propugnaculis

37 *prius* paccatam

⁶ Cf. supra, doc. 55.

⁷ Ferdinandus Nogarola; cf. supra, adn. 4.

⁸ Cf. Lc. 14, 32.

⁹ Erdöd (Ardud), haud procul a Satu-Mare (Szatmárnémeti) versus me-
ridiem.

¹⁰ Szilágysomlyó (Simlaul-Silvaniei).

invicem respondentibus, praesidio germanorum custodita et communica est. Spacium ipsum peramplum, ut speciem referat ipsa una arx civitatis. Quae eo scribo quod ea species arcis, ubi menti meae inhaesit, non semel dubitationem mihi iniecit, num christiana rei publicae expediret ut complanaretur. Magnum enim videtur habitura momentum ad ingentem illam planiciem tutandam et turcarum incursions, qui tamen haud longissime absunt, arcendas. Cum vero compensatio secutura sit, id quoque praesidium compensationi non erit incommodum praeterquam quod divina sapientia parere ea aliquando posset ut neque Sacmarium complanatum accepisse, nec prius habuisse V. M.tas R. voluisset. Sed de his hactenus.

50
55
60

4. Progressi ulterius venimus Somlium, ubi licet Ill.mum D. Stephanum Batoreum¹¹ non reperi, maximam tamen inde voluptatem caepi quod ipsis oculis cernerem templum ab Ill.mis V. M.tis parentibus eodem anno aedificatum ac Beatissimae Virgini dicatum quo M.tas V. edita est in lucem¹², ut et intelligerem ad Ecclesiam Christi propagandam et templa alia multis in locis struenda V.M.tem R. Deo miserante natam fuisse. Ibi et bonum sacerdotem illum qui in paralysim incidit¹³, quique Cracoviam advehi cupit, ut convalescat et non solum dignus, sed necessarius est, in quem regia charitas se exerat, invisi. Habet vero polonum sacerdotem, hungarice iam non-nihil noscentem, qui gregem illum non deserit. Et Keresturius¹⁴ mihi cervorum septa et (ut ita dicam) seminaria satis referta, quae quondam ipsa parari iusserat, et hortum ostendit, in quo arbores a R.M.te V. plantatae uberes fructus ferunt, ex quibus multo maiorem quam antea spem concepi fore ut qui ferarum et arborum seminariis non defuit, adolescentum quos iam colligimus, novellae huic pontificiae ac regiae plantationi incrementum daturus sit. In comitatu autem craznensi tres adhuc sunt catholici sacerdotes. In Sicilia plus duodecim, licet non omnes quales cuperemus.

65
70
75

5. Magocius ipse franciscanus¹⁵, ad quem a V.M.te litteras attuleram, aberat ab Ill.mo D. Nicolao Batoreo¹⁶, Claudiopolim ad provisoris cuiusdam filium ad collegium nostrum adducendum profectus.

58 ea *sup.* || 59 *prius* Sacmarinum

¹¹ Nepos Stephani regis; cf. *supra*, doc. 144.

¹² Id est anno 1533; de Somlyó cf. ea quae P. Sunyer, *praepositus provinciae Poloniae* scribebat die 27 oct. 1579 ad Nuntium ap. in Polonia; MAH I 973.

¹³ Cf. *supra*, doc. 146 § 1.

¹⁴ Christophorus Keresztúri; cf. *supra*, adn. 5.

¹⁵ Ioannes Mágócsi OFM Conv; cf. *supra*, doc. 160 § 9.

¹⁶ Cf. *supra*, adn. 2.

Itaque in reditu eum (ut spero) alloquar regiasque litteras reddam, quod assequi potero, ut ad cor redeat¹⁷, V.R.M.ti scripturus.

85 6. Claudiopolim quod attinet, maiorem quam certe haud putaram, civitatem inveni. Ad collegium centum sexaginta studiosi iam accedunt. Pagi vero quos V.M.tas collegio addixit, iam et ipsi ab uberribus Ecclesiae catholicae pendent, ut aeternae illi faelicitati quam hinc R.M.tas V. consecutura est, ex animo gratulor. Claudiopolitani, quae
 90 novissime nostro rogatu a M.te V. concessa sunt¹⁸, haud gravatim executioni [77r] mandarunt. Apud eos triduum commoratus ut vel aream vel domos ad seminarium instituendum inspicerem, deque aliis rebus perquirerem, nudiustertius Albam Iuliam veni. Ubi ab Ill.mo Principe, qui consiliarium cum multis nobilibus Egnedum¹⁹ obviam
 95 nobis praemiserat, perhonorifice exceptus indolem pueri senis aspexi et auditae antea ex multis a me narrationi de illo respondentem agnovi. Quae iam saepe Pontificis Maximi ac V.M.tis R. nomine cum eo sum collocutus, ea denique eiusmodi fuere ut se unius demortui loco duos parentes assecutum esse intelligeret; si donorum quae V.
 100 M.ti Deus elargitus est, imitator fuerit, praemii quoque et magnarum illarum rerum, quas divina sapientia se metuentibus solet impertiri liberalissime, haeredem futurum. Hac vero Summi Pontificis salutatione munusculisque excitatus non facile memoriam officii huius quo principem se esse melius cognovit, deponet. Ac senatores ipsi prima-
 105 rii ad quos praecipua regni administratio huius pertinet, omnia gratissimorum virorum et rerum momenta pendentium signa mihi decdere. Qui, nisi fallor, haud procul a regno Dei absunt²⁰. Hi vero, hortatu meo, ad Pontificem Maximum scribunt litteras quas illustrissimus Princeps mittet suis addendas²¹. Id non ad unam rem proderit,
 110 quemadmodum V.M.tas R. pro sua sapientia prospiciet. Regiis vero litteris de attributa seminario pensione productis²², non solum acquievere, Pontificis quoque Maximi pietatem mirifice collaudantes, verum etiam (licet cathedralici illi redditus post novem adhuc menses persolvi non soleant) illico, cui velim sese tantundem daturos polliciti
 115 sunt, quantum ipse relinquam, ne confluentibus etiam ex ipsa turcica ditione scholasticis simus in mora. Et ipsi quidem senatores tum propriis et commodis patriae, tum aliis rationibus adducti sunt ut

¹⁷ Cf. Is. 46, 8.

¹⁸ Diplomata de privilegiis Societati a Stephano rege concessis videoas supra, doc. 139 148-150 152.

¹⁹ Nagyenyed (Aiud).

²⁰ Mc. 12, 34.

²¹ Litteras Principis videsis infra, doc. 167; senatorum autem, doc. 168.

²² Quas vide supra, doc. 159.

solutionem maturarent, quod ita Transylvania futura erit frequentior quod quasi obsides e finitimis provinciis sibi devincent, quod in ungaricis proximis comitiis quae Posonii habenda sunt, ea fama latius manante et Caesari stimulus addetur ad alia seminaria procuranda, necque compositioni rerum, de qua agitur²³, ac faederibus inter utriusque M.tis regna renovanda id parum proderit. Siquid enim ad persuadendum efficax est, id bonum est nomen ac studium re ipsa erga christianam rempublicam catholicam collatum.

125

Ceterum hac nocte, illucescente coelo, una cum domino Covasocio²⁴ cancellario in viam me dabo, ut ad fauces Marusii²⁵, quae via fert ad turcarum ditionem, excurramus. Perspecta natura loci et campus Tegnirii²⁶, quos coloniae deducendae putabat idoneos V. R.M.tas (quamvis Sassebesium²⁷ huic civitati propinqua, civitas multo commodior hic videatur) deflectemus Sibinium²⁸ versus, ut quadridui spacio si divinae placuerit bonitati, Albam Iuliam redeamus. Ex qua acceptis ab Ill.mo Principe ad Pontificem Maximum litteris²⁹, Claudiopolim accuram, ut tota res de domo pro seminario conducenda deque aliis, praesente domino Soborio³⁰ senatore cui negotium est cordi, constituatur.

130

135

7. Inde Varadinum ibo ut reliquum per Ungariam iter diligenter tissime [77v] absolvam et litterarum illarum exemplum quae ab Andrea hyerosolymitano rege³¹ in monte Calvariae scriptae sunt, in itinere accipiam. Exemplum enim ea in arce est quae inter Claudiopolim et Varadinum³² spectat ad Ill.mum D. Stephanum Batorem³³ qui huc excurrit, ut R. M.tis ea de re litteras acciperet mihi que sua fiderent animi sensa exponeret. Quae eiusmodi sunt ut cum primum

140

²³ Compositio scilicet negotii de Szatmár inter Imperatorem et Stephanum regem; de qua superius, doc. 145 § 1 et 3.

²⁴ Wolfgangus Kovacsóczy; cf. supra, doc. 72 § 8 et adn. 20.

²⁵ Maros (Mures).

²⁶ Kenyérmező (Cimpul Piinii).

²⁷ Szászsebes (Sebisul-sasesc).

²⁸ Nagyszeben (Sibiu, Hermannstadt).

²⁹ Quas videsis infra, doc. 167.

³⁰ Ladislaus Sombori; cf. supra, doc. 159 adn. 4.

³¹ Andreas II, rex Hungariae (1205-1235); cf. SZEGEDI, *Andreas II dictus Hierosolymitanus* (Iaurini 1750). De eius expeditione cruciata in terram sanctam anno 1217 cf. FLICHE-THOUZELLIER-AZAIS, *La chrétienté romaine (1198-1274)* (= Histoire de l'Église... X) 222-3.

³² Verisimiliter agitur de arce Sebesvára (Bologa) aut fortasse de Gyalu (Gilau).

³³ St. Báthory, nepos regis; cf. supra, doc. 144 adn. 13.

Leopoli V.M.tas fuerit, eo advolet, otium hoc transylvanicum pertaesus et auditis aliis rebus nonnihil incitator factus ad decus et ad religionem catholicam, de qua et libros ab eo legendos ei attuli, alacrius retinendam. Quod ipsum ut V.M.ti R. curae sit, eumque propterea aliquandiu avocet, praesertim Leopolim, ubi floret catholicismus, iustissimis de caussis cupio. Interea vero patefaciet aliquam fenestram Deus ad pietatem et praeclera facinora a tanto adolescente patranda, sive is in Italiam capta occasione allegetur, sive alia tractet, unde avitae dotes illustrissimae familiae suae in eo excitentur ardentius.

8. Ad istos vero senatores quod pertinet, quando putant ex clementia qua me R.M.tas prosequitur, nonnihil ponderis hasce litteras meas habituras, laxabo rete in nomine Dei. Et duo, quam demississime possum, V.M.ti R. ex animo commendabo. Alterum est quod ad dominum Ioannem Galfium ³⁴ senatorem, primum cubicularium illustrissimi Principis spectat, quem virum si Deus ad catholicam fidem proprius adduxerit (iam enim ipsius frequens cum catholicis consuetudo et officia id sperantes nos facit) nemo ad ipsum illustrissimum Principem in solidis virtutibus fovendum atque ad illa quae possunt evenire, incommoda avertenda, prudentior aut cordatior esse a fide dignis mihi narratur. Is quod praedium sive qui pagus ab illustrissimo piae memoriae principe Christophoro sibi legatus est ex testamento ³⁵, non eo cupit ut admodum ditescat, sed ut testimonium tanti Principis, ac quasi perpetuum suae fidei monimentum ad familiam suam accedat. Quod unum vel civitati integrae anteponeret. Ego vero cum putem nonnisi prudentissime hactenus id a V.R. M.te denegatum fuisse, existimavi tamen potuisse contingere ut Deus hoc in meum adventum reservasset, ut cum in gratiam meam M.tas V.R. hoc illi concederet, tanto fieret alacrior ad veritatem attentius a nostris excipiemad, Principemque ipsum illustrissimum in fide sustinendum. Quod si eius pagi salinarum aliqua spes est (quam tamen referunt non esse tantam) videat R.M.tas num pagus ei addici posset, servatis Principi salinis. De quo quidquid statuerit, ut mihi erit summi beneficii loco, si iudicarit V.M.tas R. hoc ei esse concedendum, ita non dubitabo si secus accidat, quin id sapientissime fiat ³⁶.

144 *prius* Leopolim

³⁴ De I. Gálfy; cf. supra, doc. 136 § 6.

³⁵ Agitur de Marosujvár (Uioara).

³⁶ Quem Gálfy reapse postea accepit. Ad petitionem I. Gálfy quod attinet, P. Possevino die 5 martii scribebat etiam ad Nuntium in Polonia: « Suplico V.S.R.ma a favorir il Signor Galfio, senator di Transilvania in quel che scrivo

Alterum vero est quod a me D. Somborius³⁷, alter senator, petiit, ut consanguineum suum Michaelem Cherignium³⁸, qui philosophiae curriculo emenso theologiam meditatur, et V.M.ti R. et iis qui Romae sunt de meliore nota commendem, ut et facio et faciam iis in litteris quas per eum ad Urbem mittam.

Cum autem haec epistola ita in tempore ad R.M.tis V. manus perventura sit ut antequam ego Cassoviam venero, possim ab eo 185 cognoscere si quid scitu opus esset, propterea peto a R.M.te V. humillime ut hominem Cassoviam mittat, qui me de omnibus rebus moneat sive eae sint ad caesariana negotia, sive ad svetica (si quid responsi venisset) spectantes. Interim maxima quaeque et caelestia dona his diebus sacrosanctis Christi patientis anniversariis M.ti V.R. 190 precor. Albae Iuliae die 6 martii 1583.

Sacrae Regiae Maiestatis Vestrae
perpetuus in Christo servitor
Antonius Possevinus.

166

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Alba Iulia 6 martii 1583 — Romam

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 75r-v, 78r-v (*prius* 105-6), autographum. — 2. *Nunz. di Pol.* 15/B 184r (*prius* 175), apographum coaevum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 260-62.

187 omnibus *del.* o d[e].

al Re, et far poi che conforme alla risposta che da S.M.tà si riceverà, si scriva qua al P. Lelesio che ha cura di questo Principe, tutto ciò che sarà ritratto, *Mon. Pol. Vat.* VI 179.

³⁷ L. Sombori; cf. *supra*, adn. 30.

³⁸ M. Cserényi de Balásfalva, transylvanus; qui die 7 sept. 1583 Cracoviae, Patavium iturus, ratione studiorum, 160 florenos a Stephano rege dono accepit; cf. VERESS, *Rationes curiae St. Báthory 1576-1586* (Budapest 1918) 213. — Cf. *Panegyris. In laudem invictissimi et potentissimi nec non semper augusti principis et domini D. Stephani, Dei gratia regis Poloniae... etc. Auctore Michaelo Chyrenii de Balasfalva transsylvano*. Viennae Austriae... Anno 1582; cf. SZABÓ III-I 207.

SUMMARIUM: 1. *Sigismundi Báthory pietas et sapientia.* — 2. *Donec Stephanus Báthory vixerit, de religione catholica in Transylvania restauranda strenue laborandum est.*

Ill.mo et R.mo Signor mio, Padrone in Christo singolarissimo.

1. Mando per huomo espresso lettere al Ser.mo Re di Polonia¹ per dargli aviso di molte cose le quali in questo mio viaggio in Transilvania mi commise. A questo Principe ho dato il Breve di N.S.re².
- 5 Il quale mi ha ricevuto con molto honore, volendo sempre darmi la banda destra et datomi publico convito colla presenza dei suoi senatori. In che ho preso quello spediente il quale né togliesse affatto dalla presenza di questi alieni dalla fede catolica la memoria del debito che conviene che si porti alla Sede Apostolica, né facesse che io ecce-
- 10 dessi lo stato et instituto mio. Il fanciullo che arriva a dieci anni in questo giorno, ha mirabili gusti di pietà et pronuncia concetti maturi in cose di religione. Et hieri a tavola accostandosi all'orecchio mio mi disse pesatamente: Doleo hosce meos consiliarios esse haereticos. Et veggendo alcuni cibi con butiro, mi dimandò se conveniva
- 15 mangiarne. Il che io dicendo che l'istituto dello Spirito Santo nella quadragesima non lo ricercava, né meno l'edificatione, subito presenti tutti rimosse il piatto. In che però con destra maniera si hebbe occasione di ragionare [75v] delle cose della religione catolica. Quel che io spero et l'altre cose che la mano di Dio va tessendo, conoscerà V.S.
- 20 Ill.ma dalla copia di una lettera la quale io mando a Mons. R.mo Nuntio perché con questa si mandi³. Il restante poi (il che ardisco dire essere di somma importanza) conoscerà da un breve commentario delle cose di Transilvania⁴. Qui siamo vicini a Costantinopoli venti giornate, et più ci avicineremo in questi pochi giorni che darò una volta
- 25 verso alcuni luoghi importanti per maggiore luce⁵. Preghici V.S.Ill.ma

24 darò p. corr.

¹ Quas videsis supra, doc. 165.

² Quod tamen desideratur.

³ Cf. supra, doc. 165, introd. textum secundum.

⁴ Quam rationem in huiusmodi commentariis historicis conscribendis sectus fuerit, exponit P. Possevino in epistula diei 10 febr. 1583 ad Nuntium ap. Imperatorem scribens; quam videoas supra, doc. 158 § 5. Ad commentarium autem de Transylvania quod spectat, de eo fusius scribebat ad Nuntium in Polonia in epistula diei 20 oct. 1583; cf. infra, doc. 221 § 5.

⁵ De ardenti Patris Possevino desiderio ingrediendi partes turcarum: ex Transylvania, cf. ea quae ipse anno 1576 ad P. Generalem scribebat; MAH I 441 adn. 2.

virtù et sanità, se così è servizio di Dio; il quale a V.S.Ill.ma conceda il felice Pasqua, poiché questo potrebbe cadere in quei tempi alle sue mani. Di Alba Giulia in Transilvania il 6 di marzo 1583.

Di V.S. Ill.ma et R.ma

servo humilissimo in Christo 30
Antonius Possevino

2. Supplico, quanto humilmente et instantemente posso, V.S. Ill.ma che faccia parte dell'alligata copia et, se anco giudicherà, di questa stessa al P. Generale nostro a quel fine solo che egli conoscedo la grande porta che Dio da questa parte apre all'Oriente, si disponga ad aprire quanto potrà la mano a soccorrere a questa grande India, dove mentre vive il Re di Polonia, bisogna lavorare da vero. Io non so, se la Compagnia può havere impresa né più grande né di maggiore speranza di questa. 35

Inscriptio: [78v] All' Ill.mo et R.mo Signore et Patrono in Christo 40 singolarissimo, il S.or cardinale di Como etc. Roma.

167

SIGISMUNDUS BÁTHORY PRINCEPS TRANSYLVANIAE GREGORIO PAPAE XIII

Alba Iulia 7 martii 1583 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 79r-v, autographum.

SUMMARIUM: *Ob P.is Possevino adventum gratus se Summi Pontificis precibus commendat.*

Sanctissimo ac beatissimo papae Gregorio XIII Pontifici Maximo ac supremo in terris Christi Vicario, patri in Christo amantissimo.

S.Bnis T. scriptum breve¹ exhibuit nobis dilectus ac reverendus P. Possevinus quem ut gratissimo animo vidimus, ita de rebus ab ipso nomine S.tis T. propositis responsum accepit dignum postulatione ac dignitate S.tis T. et nostra. Nihil enim nos magis decet nec sane quicquam nobis gratius quam cum profectu catholicae religionis cum plurimis benefacere. Ego me S.tis T. precibus commendo regnumque meum una cum meipso sub protectione B.nis T. trado ac

¹ Quod desideratur.

10 offero. Numeret et me indignum S.tas T. inter filios suos eos quos per orbem terrarum sancta mater Ecclesia per fidem et evangelium genuit sponso suo Iesu Christo Domino nostro, qui est verus Deus et vita aeterna; qui in mei tutelam ac protectionem S.tem T. ad multos annos servet incolumem. Albae Iuliae 7 martii 1583.

15 Beatitudinis Vestrae

filius et servitor obedientissimus
Sigismundus Batory
Princeps Transsylvaniae²

168

**SENATORES ET CONSILIARI ET TRANSYLVANIAE
GREGORIO PAPAE XIII**

Alba Iulia 11 martii 1583 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 80r-v et 84r-v, originale.

SUMMARIUM: *Ob Summi Pontificis benevolentiam ac liberalitatem Transylvaniae exhibitam gratias maximas agunt.*

Beatissime Pater. Post oscula pedum B.ni V. et humillimam in gratiam B.nis V. nostri commendationem.

R.P. Antonius Possevinus hisce diebus iussu et voluntate B.nis V. venit ad nos ac luculentissimis verbis, quae illius est eruditio et pietas, testatam nobis fecit praecaram B.nis V. in nos provintiamque hanc nostram totam non solum animi propensionem sed etiam erga gentis nostrae filios instituendos liberalitatem¹. Quae res quemadmodum inexpectata nobis fuit, ita etiam incredibili quadam voluptate nos affecit, reputantes scilicet quod haec tanti et tam bene-
meriti de christianis omnibus hominibus Principis visitatio hac prope extrema in parte orbis christiani maximo olim nobis et decori et emolumento esset futura. Itaque quod unum praestare nunc possumus, gratias in primis Deo opt. max. quas possumus maximas agimus quod B.i V. hanc mentem indiderit, ut inter tot maximas et

² De hac epistula cf. ea quae P. Possevino refert in epistula diei 14 apr. 1583 ad Card. Secr. scribens; infra, doc. 183 § 6.

¹ Alluditur ad institutionem seminarii pontificii, cuius diploma fundationis videsis supra, doc. 157.

gravissimas Ecclesiae curas nobis quoque partem aliquam favoris 15
 studiique sui impertiret. Deinde gratissimis etiam animis hanc B.nis
 V. in nos benignitatem accipimus, quam ut in posterum quoque, pro
 sua innata in omnes christiani nominis homines clementia, retineat
 erga nos et augeat, B.nem V. etiam atque etiam oramus et obsecra-
 mus. Qua in re B.do V. non pietati tantum suae satisfaciet, sed apud 20
 hanc etiam gentem nostram quae in hac alioquin tam necessarii chris-
 tianae reipublicae propugnaculi inclinatione, Principisque huius
 tenelli pernecessario patrocinio, B.nis imprimis V. opem supplex
 requirit, perpetuum sibi et immortale nomen comparabit. [80v]
 Caetera idem R.P. Possevinus de rebus omnibus nostris B.ni V. fu- 25
 sius et scripto et verbis referet. Quae ut diutissime salva et incolu-
 mis vivat, ex animo Deum precamur.

Alba Iulia undecima die martii anno Domini 1583.

Beatitudinis Vestrae

humillimi servitores 30
 senatores et consiliarii Transsilvaniae

Inscriptio: [84v] Sanctissimo atque Beatissimo Patri et Domino,
 Domino nostro, Gregorio decimo tertio, Pontifici Maximo.

169

PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECR.
 P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Romae 12 martii 1583

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 13 37r-9r (*prius* 46-50), concep-
 tus et regestum.

EDITIONES: *Mon. Pol. Vat.* VI 192-3. — *Przeglad Powszechny* (1884)
 II 252.

SUMMARIUM: *De sacerdotibus et episcopo in Transylvaniā mittendis.*

... Quanto al mandar sacerdoti ungheri in Transilvania¹, perché
 io so che a li vescovi d'Ungheria ne mancano più presto che n'avanz-
 no, et che di là difficilmente si può sperar d'haver cosa a proposito,

¹ Cf. epistulam Patris Possevino diei 26-27 ian. 1583 ad Card. Secr.; supra,
 doc. 146 § 1.

ho pensato a questi che sono qui in Collegio Germanico, et ne ho part
5 lato col Rettore², sì come ho fatto anco per conto d'haver schiavoni
per quelle città sassoniche, et vedremo ciò che si potrà fare.

Per prover al presente bisogno della medesima provincia di
Transilvania circa la collatione degli ordini sacri et decisione di cause
matrimoniali, si è considerato che il mandar di qua uno porterebbe
10 seco molto tempo et che con difficoltà si trovarebbe persona a propo-
sito, ma che sarà più espedito di far opera col Re che vi si mandi
qualche vescovo polacco di quei più vicini, il qual supplisca a l'urgente
necessità, almeno circa gli ordini sacri, et intanto si solliciti calda-
mente l'erettione del vescovato³. Sopra di che piace a S.S.tà la mira
15 che ha la [38r] M.tà S. al Sig. Andrea⁴ et d'aggiungerli il Rescio⁵.
Onde non si può far cosa più santa che di dar fretta all'expeditione
di questo negotio per sovvenir quanto prima a quella provincia che
per la grandezza et fertilità sua et per l'opportunità del sito è stimata
da S. S.tà quanto merita per se stessa et anco qualche cosa di più
20 per il rispetto di S.M.tà...

170

P. STEPHANUS SZÁNTÓ S.I.
*MODI SEPTEM IUVANDI COLLEGIUM COLOSVARIENSE
REVERENDO PATRI POSSEVINO DE SOCIETATE IESU
OBLATI*

1583 15 martii¹

TEXTUS: *Austr. 224* 68r-9v, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* I 262-66.

¹¹ prius sarebbe | prius mandasse || 12 polacco *sup.* | supplisca *p.*
corr. || 13 prius sollicitasse || 19 qualche... più *sup.*

² Michael Lauretano S.I., natus c. annum 1538 in Recanati de parentibus
illyricis, ingressus Societatem die 22 nov. 1555, ab anno 1573 rector Collegii
Germanici (cf. SCHRÖTELER, *Die Ersziehung* 462-4 et STEINHUBER, *Geschichte*
125-8); obiit Romae die 12 martii 1587; cf. SCADUTO, *Catalogo...* 82.

³ Cf. supra, doc. 146 § 2.

⁴ Andreas Báthory; cf. *ib.* adn. 3.

⁵ Stanislaus Reszka; cf. *ib.* adn. 4.

SUMMARIUM: *Collegium claudiopolitanum his septem modis iuvari posset:* 1. *Rector plures ob causas quam primum mutandus.* — 2. *Etiam P. Thó-mány officio ministri nec non procuratoris privandus.* — 3. *In Monostor domus probationis instituenda.* — 4. *Meliores ac stabiliores personae mittendae.* 5. *Cura fabricae collegii solum Fr. Maximo committenda.* — 6. *Pharmacopaea instituenda.* — 7. *Scanna ad sedendum in ecclesia collocanda.*

Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

Cupiebam haec quae de iuvando collegio scripturus sum, verbis potius quam scriptis Tuae R.tiae significare; sed quia interdiu cogor fere quotidie ad remota loca ad infirmos excurrere vel in baptisandis infantibus occupari et Tuae etiam R.tiae vesperi non vacat longum 5 nobiscum miscere sermonem ob multas et graves suas occupationes, ideo malui hac nocte aliquot ex necessario somno horas mihi subtrahere et ea paucis delineare quae ad iuvandum collegium spectarent, quam importunis horis de his Tuae R.tiae molestus esse.

Primus ergo modus est ut Rector mutetur². Quamdiu enim iste 10 hic fuerit, nec collegium nec seminarium nec evangelium Christi progressum habere poterit: Primo, sua crudelitate quam exercuit in subditos, foetere fecit in hac provincia nomen Societatis. Omnes propter illum male audimus. Deficeret me tempus si vellem omnia scandala quae praebuit, enumerare, in temporalium rerum administratione, in novorum festorum introductione et institutione et antiquorum abrogatione cum maximo populi scandalο;³ in causam sanguinis se immiscendo, iubendo interficere reos et semel duos etiam innocentes⁴; plus quam viginties factus est irregularis. — 2. Introduxit novum modum polonicum vexandi subditos: detinendo hic vel 15 in Monostor in laboribus fabricae nunc 10 nunc 8 subditos tanquam mancipia; nihil illis cibi nec potus praebendo. Ipsi debebant sibi alimenta ferre e domo sua si volebant comedere. Visitator P. Carminata, cum hoc intellexisset, ordinaverat⁵, sicut et coloni ab eo pecierunt, ut

16 introductione p. corr.

¹ Inscriptio in *Austr. 224* 69v, manu Patris Possevino exarata.

² De querelis Patris Szántó contra Patrem Wujek cf. supra, doc. 121 § 4-7.

³ Videsis memoriale Patris Szántó anno 1582 mense februario confectum de festis fideliter in Transylvania celebrandis; supra, doc. 92.

⁴ De parte nostrorum in processu contra eos qui ob homicidii crimen capite damnati sunt, cf. supra, doc. 120 § 3, doc. 121 § 12-13, doc. 125 § 2, doc. 142 § 2.

⁵ Cf. supra, doc. 93-B § 3.

25 panes et vinum illis quando laborarent, paeberentur. Sed non est datum nisi illis qui hic in collegio laborarunt. Nunc etiam compellunt
 30 venire rusticos a duobus milliaribus ungaricis cum suis bobus et curru ut ligna vehant tota hebdomada; et ipsimet interea sibi hospicium et
 35 alimentum pro se et pro bobus procurare debent. Hoc anno duo ex remotioribus pagis, postquam hic per 8 aut 9 dies laborassent, ligna
 secuissent et fornaces calefecissent et tarde e collegio dimissi essent,
 eadem nocte in profundas nives incidentes mortui sunt. Has ob causas et subditi et externi a nobis et a fide catholica valde sunt aversi.
 Imo palam fatentur nullos se crudeliores nobis dominos habuisse etiam
 40 ex arrianis praefectis. Quare multi ex subditis qui in principio erant conversi, iterum ad suas haereses redierunt. — 3. Inauditum est in Ungaria et Transylvania quod aliquis nobilis colonos suos etiam ad calefaciendum hypocaustum adigeret et eo tamquam famulo domestico uteretur. Rector tamen etiam hanc polonicam consuetudinem introduxit, cum maximo maerore et gravamine rusticorum, sternentibus interea fratribus et coadiutoribus polonis. Quantumcunque igitur ego clamem misericordiam in contione, nihil proficio quia Rector et Minister contrarium docent exemplis. — 4. Consultationum nullus est usus, nullusque fructus⁶, quia de iis de quibus maxime deberet
 45 consultare, non consultat, et tametsi omnes contrarium sentirent, ipse tamen suum sequitur sensum. — 5. Nullam habet rerum providentiam et curam; in conspectu eius res pereunt et nihil curat. — 6. In collegio nullus ordo, nulla regularum [68v] observantia. Sumus plus quam de larga manica; edunt, bibunt fratres quando et quantum
 50 volunt. Ego credo quod unus ex istis fratribus polonis plus uno die vini exhauriat quam 10 itali. Hinc nullus in illis appetit spiritus. — 7. In cibo et potu lautissime vivitur. Ego puto quod in omnibus collegiis Societatis simul uno anno non comedantur tot gallinae et ferinae carnes quot in solo hoc collegio. Nam in diebus carnium vix
 55 est ulla dies quo non duplia fercula ex carne proponerentur praeter antipastum seu minestram et post pastum. Et secundum ferculum ex carne semper est vel ex gallinis vel ex damis vel ex cervis vel ex leporibus. Gallinas tenentur coloni dare ultra, ni fallor, 1300 in anno praeter decimas porcellorum et agnorum. Ferae omnis generis in
 60 nostris sylvis capiuntur, et in foro tribus iuliis venditur una dama. Ante quadragesimam uno solo mense plures quam 10 damas et 15 lepores consumpsimus, omissis multis gallinis. Diebus etiam ieunii duplices portiones duplia fercula ex diversis piscibus proponuntur.

58 tenentur *p. corr.*

⁶ Cf. supra, doc. 121 § 10.

Quare adeo delicatuli facti sunt iam fraterculi ut pauci sint qui ve-
lint bovinas carnes gustare sed expectant gallinas, lepores vel da- 65
mas; ex quibus tam magnas dant portiones ut ad nauseam quivis
satiari possit. Ista tamen fercula praesente Provinciali, Visitatore et
V.R.tia minuuntur. Et quod modo tam care cogantur emere pisces,
ipsorum culpa est; quia si tempestive ante hyemem curassent pis-
cari piscinam, quam donavit Princeps ⁷, cuius longitudo ad unum 70
milliare transylvanicum protenditur, non solum pro collegio suffi-
cientes habuissent pisces, sed etiam lucrari ex illis aliquot centenos
aureos potuissent.

Secundus modus est ut et minister ⁸, tam ministri quam procura-
toris officio privetur, quia ad utrumque est ineptus. Domi nullam 75
prorsus habet curam rerum domesticarum, foris in administrandis
bonis externis scandalum est potius quam aedificationi, et collegio de-
trimento magis quam utilitati ⁹. Imperitat coram subditis stoica
quadam gravitate, nec dignatur eos suavi et dulci alloquio ut ad se
alliceret, sed minis, terroribus, vinculis, carceribus alienat eos a se 80
et a fide. — 2. Didicit a Rectore magnifice incedere; in curru tecto
quatuor equis vehitur et 3 vel 4 libertinos equites secum sumit, cum
ad aliquem pagum egreditur et nullum secum ex fratribus assumit,
quod nescio quomodo deceat iesuvitam adhuc seminovicium ¹⁰. —
3. Domi me nec in administrandis sacramentis, nec in visitandis in- 85
firmis iuvat. Foris etiam in festis sanctorum fere nunquam contiona-
tur. In dominicis etiam raro et tunc mallingent eum coloni abesse quam
adesse: primo quia nec gratiam nec spiritum nec doctrinam habet in
concionando. — 2. quia mallingent potius eius contione carere quam
eum cum quatuor equis et quatuor aut quinque famulis alere; subtrahe- 90
re familiae et filiis cibum et dare illi. Et hoc est mirabilius quod illa cru-
delitatis exempla quae prius ipsem [69r] in Rectore damnabat,
nunc ipse quoque eadem facit et peiora. Tota hac quadragesima ne
semel quidem est contionatus. In omnibus sex pagis nostris ad fes-
tum Nativitatis non invenit plures quam tres qui vellent confiteri; 95
cum antea ego in uno solo die plures 30 audierim. Idem illi con-
tinget in Paschate, quia, ut dixi, ob superbam illam et crudelem im-
peritationem exosum se reddidit omnibus. Ego infamiam illam quam
acquisivit ex isto suo officio, non acciperem pro tota civitate ista.

86 *prius* iuvabat || 96 audierim *p. corr.*

⁷ Litteras donationis, diei 28 ian. 1583, videsis supra, doc. 149.

⁸ Matthias Thomány; cf. supra, doc. 121 § 2.

⁹ De mala bonorum temporalium administratione cf. supra, doc. 121 § 9
et doc. 142 § 4.

¹⁰ Ingressus Societatem die 10 ian. 1569 Viennae; cf. MAH I 1018 n. 37.

- 100 Quare consilium meum est ut ab utroque officio liberetur et exerceatur in contionibus et iuvet me hic domi in administrandis sacramentis, vel mittatur Tordam vel in Vásárhely ad aliquam residentiam cum aliquo doctiore et perfectiore. Ibi enim ubi non est notus, plus fructus posset facere. Cura autem tota pagorum committi deberet provisori
 105 nostro qui in Monostor residet estque vir bonus et fidelis, ea conditione ut rerum omnium Rectori vel quem ille constitueret, rationem redderet. Et sic cessarent querelae et non orirentur a nostris tot impedimenta evangelii.

Tertius modus iuvandi est ut in Monostor statueretur domus probationis¹¹: primo, propter consolationem monostoriensium ut ibi possint festis diebus audire sacrum et contionem; — 2. ne tempulum illud plane desolaretur; — 3. quia illinc res pro collegio necessariae facilius possent praeparari et suppeditari. Sed dices ubi sunt novitii ungari. Certe, si mores Rectoris non obstitissent, habuissem
 115 ego triennio plures quam 15 insignes adolescentes pro Societate. Sed quia videbam in tanta confusione rerum non perseveraturos eos, nolui eos urgere, sicut experientia docuit. Nam duo insignes recepti erant, sed non perseverarunt, ob dissolutos quosdam fratres polonus, qui postea egressi sunt magno scandalo nostro. Immo unus insignis
 120 et pius iuvenis, iam sacerdos et contionator ungarus dixit: ego quoque intrarem in vestram Societatem, si superior vester non esset polonus. Et deinceps si ille mutabitur, non dubito quin brevi se aliqui nobis adiungent. Quos satius esset hic domi gratis alere in Monostor quam tantam summam pecuniae mittere singulis annis gratis Braunsbergam. Et Deus scit, an eo aliqui ex ungariis vellent ire necne, et an perseverarent vel sane durare possent.

Quartus modus est ut meliores et stabiliores personaemittantur quam sint hactenus missae. Nam ex Polonia non habuimus praecedentibus duobus annis nisi tentatos, fractos et debiles qui ipsis erant
 130 oneri et inutiles. Primo anno duo aut tres sunt ex illis egressi; secundo unus qui furatus erat vestes et arma studiosorum, quem haeretici diligenter quaesierunt ut in ignominiam nostram publice suspenderent¹².

117 nolui *p. corr.* || 122 mutabitur *p. corr.* || 123 nobis *p. corr.*

¹¹ P. Carminata, visitator provinciae Poloniae anno 1582 hoc idem proponebat Patri Generali: « Sic cogitandum esset de alendis aliquot novitiis ungaris in collegio claudiopolitano; alias vix habebimus ungares ex nostris; similiter de eriendo seminario ibidem aliquorum externorum. Ad primum facienda esset accessio reddituum per Ser. mum Regem Poloniae; ad secundum Summi Pontificis liberalitate opus esset » *Pol. 72 I 88r.*

¹² Cf. supra, doc. 72 § 9.

Hoc anno etiam ianitor¹³ qui modo habet curam refectorii, veste saeculari noctu indutus exivit ad quandam mulierem; cui cives insidias tetenderunt et si secundo ivisset, captus fuisset et publice punitus. ¹³⁵ Quid mirum igitur si inter tot scandala evangelium non potest habere progressum? Mallem ego unum coadiutorem italum hic quam 10 polonos. Et rogo ut illinc nobis aliquos Tua Reverentia adducat et in primis socium Patris Magii¹⁴, Bartholomeum¹⁵ quem e Vienna secum Romam duxit. [69v]

140

Quintus modus est ut tota cura fabricae collegii soli Maximo¹⁶ committatur et Rector, si mansurus est, in illam non se ingerat.

6. Ut pro pharmacopaea instituenda et locupletanda dentur ei ex collegii pecuniis singulis annis aliquot floreni; pro quibus res necessariae pro infirmis ex Constantinopoli, Venetiis vel Cracovia possent adferri. Quia in hac civitate nec medici sunt nec medicinae.

7. Saxa illa ingentia per templum dispersa et putridae trabes, super quas sedent auditores, eiificantur¹⁷ et aliquot scamna ad sedendum fiant; ne sit tamquam stabulum perpetuo templum Dei. Hactenus enim nullus potuit Rectori persuadere ut saxa illa curaret ¹⁴⁵ 150 efferri et aliqua scamna fieri.

171

P. ANTONIUS POSSEVINO S. I.
RATIO SEMINARI CLAUDIOPOLITANI ADMINISTRANDI

Claudiopoli 18 martii 1583

Introductio

Si quis, legens hoc illudque quod immediate sequitur documentum, interrogaret, quanam auctoritate P. Possevino hanc *Rationem*, *Legesque* seminarii claudiopolitani conscriperit, responderi posset: minime auctoritate propria, sed ea quae illi a Sancta Sede et a Praeposito Generali dele-

143 ei *sup.*

¹³ De quo cf. supra, doc. 142 § 5.

¹⁴ Laurentius Maggio, assistens Italiae (1581-1605), prius praepositus provinciae Austriae et rector collegii viennensis; cf. MAH I 15* et passim.

¹⁵ B. Andrioti (c. 1544-1580) italus, coadiutor temporalis, quem P. Szántó Tyrnaviae et Viennae cognoscere potuit; cf. de eo SCADUTO, *Catalogo...* 5; et MAH I passim.

¹⁶ Maximus Milanesi; cf. supra, doc. 120 adn. 22.

¹⁷ Cf. *Memoriale visitationis Patris Carminata*; supra, doc. 93-a § 24.

gata fuerat. Card. enim Gallio, constitutus a S. Pontifice protector seminario-
rum septentrionalium, epistula diei 15 oct. 1582 ad P. Possevino data i-
ta scribebat: « Plenam potestatem, auctoritate Summi Domini Nostri,
concedimus ut nomine et auctoritate nostra uti possis ad alumnos eorum
dem seminariorum et domorum pauperum mutandos de loco ad locum,
dimittendos, admittendos, procurandumque ut secundum pietatis leges
quam uberrimum in se ipsis et in aliis fructum ferant; rationes item expensi
exigendum ut ordinate omnia fiant » *Mon. Pol. Vat* V 513. — Et P. Genera-
lis in instructione diei 4 oct. 1582 Patri Possevino in Septentrionem re-
deunti data inter alia declarabat: « Mi è parso di ordinare a V.R. che ha-
vendo ella molto bene la idea del fine et mezzi di così fatte case et semi-
narii, ella ordini con autorità nostra ai superiori di quelli quel che giudicherà
più conforme al servizio divino, quanto alla disciplina di quegli alunni et
modo d'istituirli, quanto al mutarli dalle case alli seminarii et da un semi-
nario all'altro, chiamare et ammettere di nuovi, mandarli ai luoghi che giu-
dicherà per fruttificare, licentiarli et vedere anco le spese che si fanno, et
economia che si tiene; affinché riposando S.S.tà sopra la Compagnia, sia
Dio N.S. glorificato in quest'opere col maggior aumento di frutto che per
noi si possa, et S.B.ne non ne resti ingannata » *ARSI, Fondo Ges.* 678 fasc.
11, doc. 2.

Ad hoc documentum conscribendum P. Possevino adhibebat scriptum
suum, mense decembri anni 1582 confectum: « Rationes seminarii pontificii
Vilnae instituendi pro moscis, ruthenis et aliquibus aliis, quos P. Antonius
Possevinus, cui haec cura demandata est, suo tempore declarabit ». Nam
ipse post inscriptionem hanc sua manu adnotabat: « Ex his autem rationibus
multa faciunt ad seminarium claudiopolitanum recte administrandum ». Textus
harum *Rationum* vilnensium reperiuntur in *Opp. NN* 326 283r-
96v (tria exempla apographa coaevala); in *Opp. NN* 313 24v-8v (apogra-
phum) et in *Fondo Ges.* 1652 fasc. 3, doc. 6. Cf. de hoc scripto supra, doc.
160 § 2 et adn. 4.

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol. 15/B* 186r - 90r, apographum
coaevum.

EDITIONES: VERESS, *Epidotiae I* 272-79. — THEINER, *Annales eccl. III*
450-53.

*Ratio seminarii pontificii et regii administrandi
a R. P. Antonio Possevino praescripta Claudiopoli, die 18 martii 1583.*

Quamvis interioris charitatis lex quam Christus Dominus uni-
cuique christiano et orthodoxo per Spiritum Sanctum impressit, ea
5 sit quae seminarii praefectos et tam eos qui illis praesunt, quam alios
qui eis subduntur, agere ac dirigere debeat ut in omnibus id quod di-
vinæ bonitati summopere placet atque rebus publicis et regnis est
salutare, diligenter perquirant ac sedulo in rem conferri curent, quo-

niam tamen suavis divinae dispositionis ordo requirit ut ei coopere-
mur mediaque illa et methodum adhibeamus quibus facilius exitus 10
consequamur, propterea quibus id mediis effici possit, dicemus¹.

In primis ea Pontificis Maximi Gregorii XIII Domini Nostri at-
que Ser.mi Stephani regis Poloniae qui hoc seminarium claudiopoliti-
tanum institui mandarunt, mens est ut quicunque ad id admittentur, 15
ii intelligent sibi quamdiu in eo fuerint, esse necessarium, diligentem
operam optimis moribus, pietati ac studiis litterarum adhibere pro ea
ratione quae ipsis proponetur in scholis collegii Societatis Iesu hic
ipsa in civitate claudiopolitana a Ser.mo rege Stephano instituti. Ac
proinde neque vagari per civitatem, neque alio absque praefecti fa-
cilitate migrare debebunt, ut sensim humilitatis et obedientiae virtu- 20
tibus assuescentes tum Principi suo quem maxime revereri debent,
atque in primis Deo discant ex animo omne obsequium praestare;
tum ea ratione intelligent fore ut ii quibus aliquando et ipsi praerunt,
sibi obedient. Vix enim quisque alios regere vel obedientes habere
poterit qui aliis (ac praesertim probis viris) non paruerit et obedire 25
didicerit. Caeterum quoniam quae de moribus, de litterarum studiis,
de pietate dici uberior possent, ea petenda erunt ex aliorum seminario-
rum regulis², propterea haec ad illas, quandoquidem omnibus pro suo
captu quadrant, referimus. [186v]

De admittendis

30

Delectus accuratissimus habebitur in admittendis alumnis. Et
cum haec cura continenter adhibenda sit, tum certe summo conatu
ac re frequenter divinae sapientiae commendata hoc initio pervigilis
sit oportet, qui id exequendi munere fungetur recordatus ex firmitate 35
fundamenti firmitatem aedificii pendere. Quamobrem nec privatus af-
fectus, neque studium aut favor alicuius rationi et ordini huic erit
anteponendus. Praestat autem paucos potius selectissimos hoc prin-
cipio habere qui rectissime efformentur, quam multos qui disciplinae vi
enervata seminario labem aliquam aspergant et denique tanquam ma-
lorum ovorum mali pulli fiant. Sic vero fiet ut post paucos menses 40
quibus ipsa res firmius statuetur, animentur et Ser.mus Rex atque
Ill.mus Princeps quique ab eo praecipui pendent, ut praesidio sint
operi recte inchoato ac si quos proposuerint admittendos (quod pro ra-

12 ea p. corr. || 16 adhibere p. corr.

¹ In hoc exordio P. Possevino usus est prooemio *Constitutionum S.I.*;
cf. MI *Const.* III 39-40.

² Videsis *Leges seminariorum* infra, doc. 172.

tione eius summae quam illustris Princeps ei sive eis quibus id manda-
 45 verit, integrum erit) illi, iis dotibus ac certe eo ingenio praediti sint
 quod seminarii leges una cum debita aetate requirunt.

Sciant autem qui admittentur, uti pauperes (sed decenter tamen)
 esse alendos, idque seminarii sumptibus esse faciendum. Quod si qui
 ditiones ob disciplinae et ob maiorem virtutis amorem in seminarium
 50 admitti voluerint, iis hoc ea lege concedetur si primum sumptus se-
 minario pendant quanti iustissime iudicabuntur sine ulla lucri spe
 aut specie; deinde si communi victus ratione una cum aliis uti volue-
 rint. Qua in re si quid postea tempus ostenderit quo mensis eorum
 55 alii cibi addendi essent, id tum ab iis quibus hae curae demandantur,
 erit perpendendum an expediet.

Domum, victimum, magistros gratis habebunt, pannorum item seu
 indusiorum lotionem, ne ea occasione aut tempus terant aut alio va-
 gentur. Ipsi tamen sese induent [187r] vestibus omnibus suo sumptu,
 librosque sibi ement ac lectos sive stragula secum afferent. Quae om-
 60 nia item secum auferent cum ex seminario discedent. Sic enim multo
 plures alentur bonumque ipsum quo erit communius, eo divinus
 erit ³. Quod si alicui orphano vel pauperrimo, alioquin magnae ex-
 pectationis adolescenti, modus vestium comparandarum deesset,
 praefectus una cum R. P. Rectore sive cum eo quem idem pater rector
 65 collegii nostri indicabit, dispiciet, quanam ratione minimo cum onere
 seminarii id effici possit.

Qui vero ecclesiasticis muneribus addici voluerint, iis quidem nisi
 habuerint unde sibi vestes comparent, aliquae saltem dari poterunt,
 sed ita ut pro honesta ratione clericorum induti incedant ac moribus
 70 interioribus saepe perfectius intelligent eo vestium genere ornari de-
 bere. Ut vero earundem vestium spe seminarium haud fraudulent,
 opera detur cum id vitae genus sponte sese electuros non semel in-
 terrogati affirmaverint, ut ea de re caveant probi alicuius viri spon-
 sione seminario rite oblata ac per scribam publicum publicis actis
 75 inserta. Quod si postea non praestiterint, sciant sibi vel sponsori suo
 sumptus esse refundendos quos mala fide in seminario exhauserint.

Qui munere examinandi eos qui admitti petunt, fungentur, scrip-
 to habeant et adeo ex legibus ipsis seminarii petant ea quae ab iis
 requiruntur. Difficili ingenio adolescentes aut turbolento quive he-
 80 betes sint aut aliquo morbo laborent nec studiis litterarum vires
 fortasse idoneas haberent, non admittentur.

54 haec ms. || 57 terrant ms. || 61 communius p. corr.

³ Regula quae in Constitutionibus S. Ignatii reperitur; cf. *Constit.* P. VII
 c. 2 D; MI *Const.* III 204 et ibidem adn. 5.

Aetas minimum erit quindecim annorum⁴. Neque enim expedit ut tam tenera aetate sint ut nutrice potius quam praceptor egeant, aut dum plures quam par est annos seminarii sumptus exhauiunt, nec ipsi reipublicae usui sint et aliis ostium p[ro]aecludant qui citius id possent p[re]estare. [187v]

Quod si quis tam preciosi esset ingenii ut aetati minori id videtur condonandum, is suis poterit sumptibus ali tantisper dum ad iustae aetatis terminos pervenit. Sin autem aliqua alia ratio subesset cur id anteverendum videretur, expectetur ea de re quid respondebo ubi rationes ad me diligenter a praefecto fuerint perscriptae. Quod quidem et in aliis rebus quae viderentur hisce regulis obstare, intelligendum est, ut omnia ordinate fiant ad laudem et gloriam Domini Iesu Christi.

*De modo admittendi*⁵

95

Quamquam vero admittendi ratio accuratius iis in regulis cerni poterit quas Vienna vel Olomucio quamprimum mittam, interim tamen haec observabuntur. Ne statim in seminarium admittantur qui cumque aliunde vel mittentur aut venerint. Sed primum scholas aliquot dies frequentent, in quibus ingenii specimen edant, eorumque propensio sive pronitas attente ab aliquibus observetur. Quinam vero id observare debeant, iudicium esto tum praefecti tum R.P. Rectoris, nisi id totum praefecto relinquere voluerit. Cum vero in seminarium admittendus iudicabitur, per aliquot paucos dies ne ei nimia cum aliis familiaritas permittatur. Quin vero expediet ut octidui spatio separatim maneat iisque de rebus et seminarii legibus diligentius instruatur. Sic enim magis disciplinae observatio illi placebit, quique rationes ordinis eius primum audierit, erga eundem facilius afficietur. Ceterum ex Hungariae regno alumni admittendi erunt, sed omnino in primis tum ex transylvanis et ex saxonicis civitatibus, tum ex iis comitatibus qui extra Transylvaniam Ill.mo Principi parent.

De dimittendis

Qui iam sua studia absolverint aut eo usque progressi viderentur qui usui alicui reipublicae ac regno esse poterunt, ii dimitti poterunt.

87 ingenio ms. || 90 prius anteverendum || 91 praescripti ms.
 || 96 accurratur ms. || 99 aliquot p. corr. || 100 specimen del. habent
 || 105 separatim del. habeat

⁴ De aetate alumnorum admittendorum cf. SCHRÖTELER, *Die Erziehung...* 99; et ad Collegium Germanicum quod attinet, *Mon. Paed.* I 111 § 2.

⁵ De ratione admittendi alumnos cf. SCHRÖTELER, *Die Erziehung* 99-119.

- 115 [188r] Si in morbum aliquem vel paralysis vel eius generis morbum incidenter qui difficile curantur; si obscena et turpia agentes vel loquentes aliis scandalo essent, neque admoniti serio resipiscerent; si fures et pacis domesticae turbatores, nec ordinem et institutum seminarii sequi vellent; si perniciosas doctrinas et libros invehi curarent,
- 120 aut in summa contra seminarii bonum intelligeretur esse si diutius ibi commorarentur, omnes eiusmodi (praemoniti tamen et charitatis paternae atque studii solidas in praefecto rationes experti) dimitti debebunt, adhibito prius post rem Deo commendatam R. P. Rectoris consilio, sive eorum quos ille iudicaverit.

125

*Modus dimittendi*⁶

- Si autem quis iustas ob causas dimitti debet, danda erit opera ut si quis e senatoribus aut primarius aliquis alius vir eius admittendi procurator fuisset, praemoneatur per litteras, ne non adhibitat esse diligentem in eo corrigendo charitatem aliquis suspicaretur aut is
- 130 qui dimitteretur, culpam suam in alios iniuste trasferret. Ac tamen curandum erit ut recedat ex seminario, quoad eius fieri poterit, sine dedecore vel ignominia, suaque omnia (ut dictum est) secum asportet.

Quod cum ad exteriorem dimittendi rationem pertineat, tum interior illa erit adhibenda, nempe ut cum charitate atque erga seminarium benevolentia eaque quae poterit secundum Deum consolatione ipsius et aliorum aedificatione discedat. Ut vero ne seipsum prodigat aut facinoribus laxet habenas, serio dirigendus erit, et ut Deo non semel commendetur, enixe curandum.

- Quod si vel quia dimissionem hanc commeritus fuisset vel quia
- 140 studia sua [188v] iam absolvisset, abire deberet, viaticum — intelligat primo, et quidem antequam admittatur — hoc a seminario non esse praestandum. Quamobrem siquid pecuniae cum admittetur, habuerit, eam praefecto suo vel cui ille iniunget, servandam tum ad eum usum, tum ad reliquias suas necessitates tradet.

- 145 Neque enim quisquam alumnorum pecuniam retinere debet ne et ad luxum et ad gulam abutentes sibi caeterisve sint detimento. Sciant vero interim quidquid iis servandum daturi sint, id optima fide restitutum iri.

116 agere ms. || 126 Is autem qui ms. || 132 secum] cum ms.
|| 137 habenas] habet is ms. || 140 viaticum rep. deberet || 143 praefecto ms.

⁶ De modo dimittendi cf. *ib.* 393-400.

*De conservandis et augendis in omni genere virtutum iis
qui usque ad praefinitum tempus permanent in seminario* 150

Cum quaecunque ad virtutis et reliquarum rerum conservationem in iis qui permanent in seminario, ad quattuor capita referri possint: vestium et librorum quos secum ferent vel subinde coemerint, ad quas item attinet mundicies et cultus honestus ac decens; corporis, cuius sanitas ad Dei gloriam exercitatione, laboribus moderatis et sobrietate, quanta satis est, procurari debet; animi qui virtutibus et literarum studiis sedulo excolatur; unionis animorum ne qui hungari sunt et non transilvani aut scytwli vel germanicarum aut saxonicarum civitatum, ac si qui alii ex Polonia vel aliunde fuerint, invicem mordeantur aut is qui inter christianos omnes esse debet mutuus amor, ulla ratione laedatur, propterea haec erunt peracurate servanda, quae tamen fusius in iis regulis de quibus superius scriptum, explicabuntur.

Seminarii administri et qui vocantur officiales

Licet ipsum seminarii clementum ostendet, maiore opus esse numero eorum quam qui modo ipsius curae sunt adhibendi, nunc tamen hi necessarii [189r] esse videntur: praefectus, emptor, ianitor, cocus, praefecti socius qui eo absente alumnos moderetur et in officio contineat; et quidem ad reliqua si quae opus fuerint, paranda aut ad inserviendum iis qui mensae accumbent (ut hac quoque ratione discant inservire atque ad omnia praesto esse) adhiberi poterunt vicissim alumni, sicuti et ad ea legenda quae divinam scripturam, historias aliaque pia (dum caeteri comedunt) attinet.

Porro his omnibus non solum regulae tradentur quae aliorum seminariorum officialibus tradi solent ⁷, verum etiam curandum erit ut eas statis temporibus perlegant atque antequam ad ea officia adhibeantur, intelligent. Interea vero dum illae mittentur, exponet praefectus quae ad emptoris et caeterorum officia spectant, quae quidem magna ex parte sunt qualibus in collegiis nostris uti cum eiusmodi hominibus solemus.

Praefectus et ipsius gubernatio 180

Cum ei qui aliis exemplo et animi moderatione ac sedulitate praelucere debeat, invigilandum sit ut se tanquam speculum omnium vir-

169 p. discant rep. ratione || 181 ei] ii ms.

⁷ Vide *Regulae rectoris aliorumque officialium Collegii Germanici* quas P. Polanco anno 1564 concepit; *Mon. Paed.* II 317-44.

tutum teneris istis plantis exhibeat, tum diligenter omnia nosse curet
 quae gubernationem seminarii attinet, primum ut animarum, deinde
 185 corporum, postremo bonorum temporariorum vigilem curam habeat.
 Itaque expediet ut futura prospiciat quidve suis temporibus procurandum sit, id ut effici mandet, ipseque manum operi admoveat qui-
 bus in rebus erit ab eo admovenda.

Ac quod ad se eosque pertinebit, qui de Societate nostra pro tem-
 190 pore secum manebunt, sciat se debere in omnibus pendere a R.P. Rectore collegii claudiopolitani in iis quae nostrae Societatis institutum attingunt. In caeteris vero quae spectabunt ad gubernationem se-
 minarii, habebit quidem eam facultatem quae observandis legibus et executioni mandandis ex iisdem intelligetur. At vero et consilium
 195 dicti rectoris potius quam aliorum sequetur [189v] et illum in rebus alicuius non mediocris momenti semper consulet.

Neminem nostrorum aut invitabit aut admittet ad seminarium nisi plane iubente R. P. Rectore. Si quis sua sponte venerit, admonebit fideliter eundem R. P. Rectorem. Externos item alias haud facile
 200 admittet ad seminarium, omneque genus conviviorum diffugiet ut fideliter in pauperes pecuniae impendantur.

Pecunia ipsa seminarii, donec aliud statuatur, in collegio apud R. P. Rectorem manebit ea in cista quam propterea relinquo. Una autem clavis eiusdem cistae sive arcae apud R.P. Rectorem, altera
 205 apud praefectum retinebitur. Ac cum pecunia ad ordinarios usus et sumptus erit eximenda, scribetur eo in libro qui semper in arca seu cista dicta manebit, cuius libri alterum similem apud se habere procurabit, ex quo rationes dati et accepti superioribus suis reddere possit.

Sciat nec commodato nec quovis alio praetextu pecuniam a
 210 Pontifice Maximo et a Ser.mo Rege seminario addictam in collegii usum, neque in cuiuslibet alterius negotii, quantumlibet boni, unquam esse convertendam, vel ne mutuo quidem accipiendam; idque sanctissime esse observandum. Nec vero R. P. Rectorem neque procuratorem, nec adeo R. P. Provincialem posse de ea nisi ad seminarii usum quid-
 215 quam omnino statuere, idque tantum pro ea ratione quae secundum mentem eius Sanctitatis et eius Maiestatis aut facultatem mihi a R. P. Generali concessam vel declarata est vel subinde declarabitur.

Curet ut emptor rationes ita distinete conscribat ut singulis sex mensibus earum noticia possit haberi. A rusticis potius quam in foro
 220 triticum vel alia emi curet si inde viliori precio coemi poterunt. Qua in re navus sit et prudens mediaque interim [190r] disquirat ut hanc noticiam assequatur, ut fidelis in domo Domini sit dispensator.

Ordinariam tantum domus unam ianuam habeat cuius sit fidus ianitor; et maiores rimas, siqueae in interstitiis limitum fuerint, asse-
 225 ribus obstruat ne vel aliis in domum aditus vel domesticis alio exitus pateat.

Non aedificet quidquam in domo conducticia sed tantum ea appetari vel effici curet quae necessaria sunt quaeque si emigrandum erit, inde auferri possint.

Locum quisque lectulo suo distinctum et vel storeis vel nigra 230 tela divisum habeat ut honestati omni suus sit locus, occasio vero omnis amoveatur qua ne ipsos quidem oculos laedant. Sic enim hungaricae avitae puritatis laus⁸ iterum, Deo iuvante, maximum in hu- ius regni commodum reflorebit.

Librum habeat in quo quidquam ad Dei gloriam acciderit, ex- 235 cipiat; quod singulis annis erit tamquam annua epistola perscri- bendum et ad me mittendum vel ei cui seminariorum cura pro tem- pore incumbet, ut et Summo Pontifici et Ser.mo Regi atque Ill.mo Principi fructus in bonis moribus et litterarum studiis constare pos- sit. Si quid accesserit ad seminarii bona, id libro adscribatur, in quo 240 rerum mobilium et immobilium distinctus catalogus sit.

Ad me singulis mensibus scribat et quandocunque eius superiores iudicaverint aut ipse necessarium esse existimaverit, admodum R. P. Generali de ipsius quoque seminarii rebus.

Reliqua in eiusdem seminarii regulis⁹ quae — ut dixi — mitten- 245 tur, continebuntur. Sed quod ad numerum alumnorum spectat, is per hos menses, quibus paranda erit aliqua supplex et aptanda nonnihil loca aut tabulae suae cuique parvae tradendae, erit eiusmodi ut aliqua summa restet in manibus, qua provisiones maiores effici pos- sent et aes alienum ne confletur. Iesus filius Dei vivi adsit operi. Amen. 250

Antonius Possevinus de Societate Iesu¹⁰

²⁴³ esse *del.* iudicave[rint].

⁸ Cf. ea quae P. Lanoy, praepositus provinciae Austriae, anno 1564 de moribus populi hungarici ad P. Generalem referebat; MAH I 192 § 4.

⁹ Leges seminariorum pontificiorum a P. Possevino conscriptas videsis infra, doc. 172.

¹⁰ Hoc scriptum P. Possevino ad Nuntium in Polonia pervenire curavit his verbis: « Le leggi da me formate pe'l seminario di Claudiopoli mando in modo che V.S.R.ma possa vedere, se voria, et poi farle chiudere nel plico diretto a S.M.tà, alla quale la supplico di mandarle non mostrando di haver havuto la copia di quella che scrivo al Re; percioché non so affatto se egli dubiterebbe che facilmente altrove anco riferissi altre sue cose »... « Io supplico V.S.R.ma di far fare una copia delle leggi prescritte al seminario di Claudiopoli, perché il P. Provinciale possa vederle quando sarà costi; io ne resterò obligatissimo a V.S.R.ma et in qualche altra cosa le sarò grato servitore » Ex ep. diei 15 apr. 1583; *Mon. Pol. Vat.* VI 234 et 236.

172

P. ANTONIUS POSSEVINO S. I.
LEGES SEMINARIORUM PONTIFICIORUM

Anno 1583

Introductio

In praecedenti documento sermo saepe recurrit de legibus seu regulis seminariorum pontificiorum quae a P. Possevino mox etiam seminario Claudiopoli inchoato mittentur. Quod factum est hoc documento in quo non solum leges seminarii pontificii vilnensis sed etiam *Formula promissionis* et *Quae in admittendis ad seminarium alumnis servanda erunt* transsumptae sunt. In secunda huius ultimi documenti paragapho recensentur a P. Possevino Transylvanae ac Hungariae loca unde candidati in seminarium admitti possunt. Quod est optimum argumentum, documentum pro seminario claudiopolitano exaratum fuisse, cuius hoc exemplar a P. Possevino pro historia asservatum est. — Fieri potuit ut leges seminario claudiopolitano ineunte tantum anno 1584 datae sint; cf. ep. Patris Provincialis, diei 31 martii 1584; *infra*, doc. 263 § 3.

TEXTUS: *Opp. NN* 326 297r-300v, apographum coaevum a duobus amanuensibus exaratum. In fol. 300v tertia manu: «*Leges Alumnorum Vilnensium*». In ARSI (*Fondo Ges. 1652* fasc. 3, doc. 10/a) exstat harum legum seminarii vilnensis apographum anno 1601, cum P. Paulus Boxa seminarium visitaret, confectum, in quo minoris tantum momenti immutaciones apparent. Initio huius apographi P. Boxa in margine adnotavit: «*Eaedem [leges] sunt Brunsbergae*».

EDITIO: A. HOFMANN, *Antonio Possevinos Bemühungen...* 99-102.

*Leges seu informatio eorum quae ab omnibus
qui seminarium vilnense¹ Societatis Iesu incolunt
observanda sunt.*

1. Qui ad seminarium admittuntur, memores sint se teneri non
5 solum leges et consuetudines gymnasii ac seminarii observare, verum
etiam obedientiam, reverentiam et amorem rectori, praefectis atque
magistris in Domino praestare.

¹ De seminario vilnensi cf. HOFMANN, *A. Possevinos Bemühungen...* 46-60,
et nostrum commentarium: *Die nordischen päpstlichen Seminarien und P. Possevino*, passim.

2. Et cum finis horum seminariorum sit formare viros pios ac doctos qui abieictis ignorantiae tenebris et Ecclesiae utilitati et rei publicae ornamento esse possint, intelligent se tanto diligentiores operam dare debere tum optimis moribus ac pietati tum etiam liberalibus studiis (in quibus constantes et perseverantes usque ad finem illorum, iudicio moderatorum suorum, esse debebunt) quanto maiorem studenti nacti sunt commoditatem. 10

3. Postquam quis in seminarium receptus fuerit, antequam ad studia applicetur, per pauculos dies vacabit tum relegendis et considerandis legibus seminarii atque gymnasii, tum addiscendis his quae in seminario deinde illi praestanda erunt⁸, ac postmodum generalem sacerdoti sibi assignato faciet exhomologesin, idque etiam postea singulis mensibus cum eodem sacerdote faciet⁹, quem mutare absque praefecti consensu non licebit. A quo etiam intelliget num sacram eucharistiam sumere debeat; exceptis tamen iis qui non videbuntur adhuc ad tanta mysteria percipienda idonei. [297v] 15 20

4. Quotidie omnes preces ordinarias omnibus alumnis praescriptas recitabunt¹⁰, et pia quoque lectione animum subinde reficiant. Tribus autem vicibus quotidie, signo dato, omnes ad orandum convenient: Mane quidem postquam decenter vestiti ac loti fuerint (interimque dum surgunt et induuntur sint edocti post signum crucis praescriptas memoriter orationes et gratiarum actiones Deo offerre). Ante caenam deinde litanias omnes simul pro fundatoribus et benefactoribus seminarii et pro ecclesia sancta recitabunt. Vesperi postremo antequam cubitum eant, partim conscientiam examinabunt, partim preces statas orabunt, post quas pulsu auditu omnes statim cum silentio et modestia cubitum se conferent, nec ulli amplius licebit aut accensum lumen habere, aut studio vel lectioni vel scriptio[n]i operam dare, nisi ob aliquam necessitatem dispensaret praefectus. 30 35

5. Omnes quotidie sacrum devote et decenter audient¹¹, cui etiam inservire discent. Diebus autem festis insuper concioni, sacro cantato, vespertinis precibus et catechismo et aliis quae in templo fient, intererunt, et cantores cum omni diligentia et promptitudine iuvabunt, 40 cantumque addiscent diebus et horis constitutis.

⁸ vios ms. || 16 relegendis sup. alia m. praele[gendis]

⁹ Cf. *Constitutiones Collegii Germanici* (1552); *Mon. Paed.* I 115-16 § 2.

¹⁰ De confessione semel singulis mensibus peragenda cf. *Regulae Collegii Germanici* (1552); *Mon. Paed.* I 124 § 2.

¹¹ De precibus quotidie recitandis cf. *ib.* § 3.

⁵ Cf. *ib.* § 2.

6. Diebus festis mane ante concionem omnes praescriptas orationes et cathechismum memoriae mandabunt et magistro recitabunt; et quolibet alio die, sive lectiones fuerint sive non, studiorum suorum 45 rationem reddere parati erunt, et vespere auditas lectiones repetere ordine constituto ⁶.
7. Superiorum classium studiosi habebunt diebus festis tempore caenae conciones vel orationes; inferiorum autem diebus Iovis eodem tempore compositiones suas recitabunt. Diebus vero reliquis profestis 50 partim bini disputabunt, partim unus lectiones auditas magistri more e superiori loco repetet, vel aliquid pii leget ut et mane ex praescripti praefecti.
8. Ex lectione mensae, concione, exhortatione quilibet uni magistrorum statuto tempore sententiam referet. [298r]
- 55 9. Studiorum tempore per domum ne vagentur, neque uspiam colloquantur nisi quid breve necessitas aut humanitas postularet, et loca domesticorum ministrorum non adeant, nec quicquam ab iis petant vel accipient, nec quicquam ab alio quopiam nisi venia impetrata.
- 60 10. Ac ne rebus curiosis et inutilibus tempus conteratur, neve aliorum malis consiliis a studiis et pio proposito suo abstrahantur, nullus litteras ad alios sribet sine facultate praefecti, cui etiam et illae et aliae ad se missae prius ostendenda erunt ⁷. Colloquia etiam inutilia cum domesticis et externis vitabunt, nisi quid necesse esset 65 cum facultate; neque etiam inter se indifferenter versabuntur, sed ex praescripto superioris vel praefecti ⁸.
11. Eundo ad templum et scholas ac domum redeundo omnes praescriptum ordinem, silentium et modestiam servabunt.
12. Contenti esse debebunt in gymnasio illa classe et illis lecti- 70 nibus ad quas a praefectis suis applicabuntur, et in seminario illo loco ad studendum et cubandum, et illa sustentatione moderata quae sup- peditabitur, sine ulla singularitate aut murmuratione.
13. Nullus quocunque tempore sine facultate magistri hypocaus- 75 tum exibit (nisi quis haberet generalem a praefecto facultatem); imo nec domo egredietur sine socio assignato et facultate praefecti ⁹; cui aperiet quo et ad quem iturus sit. Deinde cum eodem socio pra-

60 tempus p. corr.

⁶ De scholasticis exercitationibus of *Constitutiones Collegii Germanici*; *Mon. Paed.* I 121 § 13, et *Reg. Rect. Coll. Rom.* (1551), *ib.* 79 § 5 et 6.

⁷ Cf. *Reg. Coll. Germ.*; *Mon. Paed.* I 125 § 69.

⁸ Cf. *ib.* § 10.

⁹ Cf. *ib.* § 7.

fixo revertetur domum, et [298v] quid egerit, praefecto rationem reddent, prout ipsum velle intelligent et res postulabit.

14. Diebus remissionis a studiis post prandium et singulis diebus festis a caena omnibus vulgari lingua loqui licebit¹⁰; caeteris temporibus omnes non tantum latine loquantur sed et congrue ac eleganter, barbariem omnem sedulo devitantes ac de ea se mutuo admonentes. 80

15. Nullus tenebit libros sine magistri approbatione; in iis autem qui ipsis ex seminario utendi dabuntur, neque scribant quicquam nec notam ullam imprimant. Libros vero prohibitos si quos habuerint, 85 rectori consignabunt statim, nec tales libros posthac legent absque eius facultate.

16. Nullus tempore quotidiana recreationis post cibum ludet sine peculiari facultate. Diebus autem remissionis a studiis non nisi liberalibus lusibus a praefecto constitutis et interposita mora, ne va- 90 letudo laedatur. Quibus etiam temporibus a nimiis clamoribus et levitatis abstinentes modeste se invicem hilari conversatione et honestis colloquiis recreabunt vel omnes simul vel in partes distributi in locis a praefecto constitutis, neque ullus solus neque tantum duo sed plures duobus semper una esse debebunt¹¹. 95

17. Mane quamprimum surrexerint, lectos decenter sternent, quos diebus remissionis a studiis invertent, purgabunt et accuratius component, statisque temporibus omnes cubicula sua et hipocausta aliaque loca verrent, et mensas, libros vestesque [299r] suas component, aliaque officia domestica sibi iniuncta prompte exequentur sine 100 contradictione¹².

18. Nemo res suas, quamvis minimi praecii, vendet, permutabit, dono aut mutuo dabit sine consensu praefecti vel magistri, sed neque libros aut ullam aliam rem emit absque facultate; pecuniam autem vel arma aut alia quae studiosum non deceant, apud se [non] habebit¹³, 105 sed illa praefecto vel magistro servanda tradet. Quisque vero tam pecuniam quam omnia quae in seminarium portabit, in libro ad hoc deputato sua manu scribet, ut cum necesse habebit, ea ex libro deleta eius usui deputentur a praefecto vel magistro.

19. Nullus in seminario extra consueta tempora sine praefecti facultate aut bibet aut cibum capiet, sed neque extra seminarium pran- 110

106-09 Quisque... magistro *in marg.*

¹⁰ Cf. *ib.* § 12.

¹¹ De honesta recreatione cf. *Const. Coll. Germ.*; *Mon. Paed.* I 121 § 14.

¹² De munditie curanda cf. *Reg. Coll. Germ.*; *ib.* 126 § 13.

¹³ Cf. *ib.* 125 § 8.

- dium aut caenam sumet nec dormiet absque expressa facultate superioris; idque ut consulatur tum aedificationi tum valetudini, quam qui aliquando offensam sentiet, magistrum quamprimum admonebit
 115 ut remedium mature adhibeatur.
20. Omnes parati erunt pro suis erratis atque legum transgressione quasvis obiurgationes, mulcas ac paenas publicas vel privatas quae imponentur, cum debita submissione, sine excusationibus et obmurmurationibus suspicere¹⁴ ad sui profectum ac Domini nostri
 120 Iesu Christi gloriam, qui est Deus trinus et unus in saecula benedictus. Amen.

172 B

FORMULA PROMISSIONIS ALUMNORUM
IN SEMINARIIS PONTIFICIIS

Anno 1583

TEXTUS: *Opp. NN 326 299v*, apographum coaevum. Vide introductio-
nem doc. 172/A.

EDITIO: FELL, *Pädagogische Schriften von Antonio Possevin*, p. 344
adnot. 1. excepta clausula.

Formula promissionis ab omnibus alumnis facienda¹

- Ego N. intellecto Summi Domini Nostri Pontificis Maximi, fundatoris huius seminarii pio instituto sanctoque proposito, nempe ut
 in eo gratis alantur et efformentur viri litteris ac pietate conspicui
 5 qui ad capessendam deinde rempublicam iuvandamque ecclesiam
 Dei idonei sint futuri, perpensisque ac diligenter consideratis ipsius
 seminarii legibus quae omnes mihi bene probantur, promitto me ipsas
 leges omnes integre, quantum in me fuerit, servaturum, atque in
 studiis ipsis constanter usque ad terminum mihi a moderatoribus
 10 seminarii praefigendum perseveraturum, neque unquam levitate ulla

¹¹⁸ *prius* subiectione.

7 seminarii *del.* iuribus || 10 *prius* praefigendum.

¹⁴ Cf. *Const. Coll. Germ.*; *ib.* 119 § 8.

¹ Videas formulam promissionis Collegii Germanici; in *Mon. Paed.* I 122.

aut alia de causa seminarium ipsum derelicturum, nisi bona cum ipsorum venia; quibus et intus morigerum et foris gratum ac benevolum me semper futurum meo hoc chyrographo spondeo atque promitto. Quae si non praestitero illis paenis me subiicio quae in seminarii legibus et constitutionibus continentur.

15

Actum... die... mense... anno...

Sciant autem omnes quod quicunque aut ex levitate aut alia non legitima de causa ante finem studiis praefixum, licentia a superioribus minime impetrata, a seminario discesserit aut sua culpa iuste electus fuerit, is praeter levitatis notam et propriae famae descrimen, 20 insuper ad refundendos ac persolvendos seminario ipsi sumptus omnes in ipsum totum tempore quo in eo vixit, factos tenebitur.

172 C

QUAE IN ADMITTENDIS AD SEMINARIUM ALUMNIS SERVANDA ERUNT

Anno 1583

TEXTUS: *Opp. NN 326 300r*, apographum coaevum. Cf. introductionem doc. 172/A.

Quae in admittendis ad seminarium alumnis servanda erunt

Qui ad seminarium admitti petent, primum mittantur ad P. Rectorem¹, qui primo omnium eos examinabit de aetate, eruditione ac litterarum desiderio et ad illas aptitudine, et an sint ex illis regionibus quarum gratia erectum est seminarium, aliisque requisitis. 5 Quod si idonei illi videbuntur, curabit adhuc eos et a seminarii et scholarum praefectis alioque aliquo consultore examinari, quorum deinde sententias exquiret, ac illis auditis faciet quod illi in Domino visum fuerit. Cum vero aliquem admittendum iudicaverit, commendabit eum praefecto seminarii. Ille vero seorsim ab aliis pauculos dies 10 manens considerabit leges tam scholarum quam seminarii, et informabitur in exercitiis piis et orationibus ac reliquis quae illi praestanda

¹ Quae... erunt m. P. Campana prov.

¹ Cf. *Const. Coll. Germ.*; *Mon. Paed.* I 113 § 12.

erunt in seminario². Et si illi placuerit manere, exigetur ab eo praescripta promissio; quo facto ad aliorum contubernium et communis tatem admitti poterit.

Quod si qui ad seminarium petunt et rogant admitti, catholici sint et nominatim ex civitatibus Hungariae catholicis et ex Siculia, Lugas, Caransebes, Cik et huiusmodi aliis, vel ex ruthenis iam facti catholici; proponatur illis conditio suscipiendi sacerdotii cum prae monitione quod tales in vestitu etiam iuvabuntur sumptibus seminarii; quam conditionem si tam ipsi quam qui eos commendant (si qui forte sunt) non recusant, modo ne sint nimis pueri, admittantur pro talibus et habitu honesto clericali induantur post iustam probationem factam addaturque in promissione quam facient, illa ipsa conditio de suscipiendo sacerdotio, quando a superioribus iubebuntur, hoc modo: post illud « perseveraturum » in formula promissionis dicatur: Ac deinceps susceptis sacris etiam praesbyteratus ordinis ecclesiae sanctae in hoc regno inserviturum, quandocunque ab ipsis superioribus meis idoneus iudicatus fuero; qui ad laborandum in vinea Domini mitti possim, neque ante illud tempus unquam levitate ulla aut alia de causa seminarium ipsum derelicturum; et reliqua ut in formula.

173

PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECR.
P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Romae 19 martii 1583

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 13 40r-1r, regestum.

EDITIONES: *Mon. Pol. Vat.* VI 196-97. — *Przeglad Powszechny* (1884) II 257.

SUMMARIUM: *De P. Maldonado et alios doctos patres in Transylvaniam mittendis.*

... Da la copia della lettera di V.R.tia scritta a Mons. Nuntio sotto li 2 del passato¹, s'è inteso quel che lei haveva trattato con la

19 sacerdotii *del.* quam conditionem || 20 etiam *sup.* || 24 facient
del. is.

² Cf. supra, A § 3.

¹ Videsis, supra, doc. 155.

M.tà del Re in diverse materie et in particolare circa il P. Maldonado² et altri padri de la Compagnia dotti per mandare in Transilvania; di che la M.tà S. ha parimente scritto a N.S.re. Ma V.R.tia havrà ⁵ di poi inteso come il P. Maldonado morse circa dui mesi sono qui in Roma³ con dispiacer infinito di [40v] tutti i buoni, havendosi fatto gran perdita ne la persona sua. Quanto a gli altri padri per Transilvania, se n'è trattato co'l P. Generale et se ne trattarà di novo per veder quel che si potrà fare acciò la M.tà S. venga satisfatta di quanto ricerca con pio et santo proposito... ¹⁰

174

P. VOLFGANGUS SCHRECK S.I. PRAEF. SEM. CLAUD.
PECUNIAE PRO SEMINARIO ACCEPTAE ATTESTATIO

Claudiopoli, mense martio 1583

Introductio

Documenti 171 eam partem quae est de praefecti seminarii gubernatione deque pecuniae eidem consignatae administratione, relegenti nulla prorsus remanet dubitandi ratio, documentum hoc mense martio anni 1583, cum P. Possevino Claudiopolim visitans ibidem novum seminarium erigeret, scriptum fuisse.

TEXTUS: *Opp. NN 326 362r-v*, autographum, prout autographa sunt etiam verba a P. Wujek adiuncta. In fol. 362v manu P. is Possevino: « Claudiopolitanum seminarium seu transylvanicum » et alia manu: « Chyrographum Schreckii ».

Ego Wolfgangus Schreckius¹ praefectus seminarii Summi Pontificis Gregorii XIII et Ser.mi Regis Poloniae accepi a R. P. Antonio Possevino ex pecunia pontifícia quingentos et quinquaginta coronatos

3 circa *del.* l'havere presso di se || 7 di *del.* S.S.tà et di | buoni *del.* conosco bene quanto, *sup.* havendosi fatto || 8 perdita *del.* habbhi fatto non solo la Compagnia ma la santa Chiesa universale | ne la persona sua *sup.*

² De P. Maldonado cf. supra, doc. 153 adn. 1.

³ Die 5 ian. 1583; cf. *Hist. Soc.* 42 7v.

¹ De V. Schreck cf. infra, doc. 242 I n. 3.

in pecunia, et quinquaginta coronatos in libris ad eiusdem seminarii
5 usum.

Ex Ser.mi Regis pecuniis accepi ab eodem R.P. Antonio Possevino octingentos taleros, id est quingentos aureos hungaricos pro semestri pensione, et cistam ferratam² in qua pecuniae servantur.

Ego Iacobus Vangrovicius, rector collegii Societatis Iesu, haec
10 ita esse confirmo, et cistam cum pecuniis in collegio teneo.

Idem qui supra manu propria.

175

P. MATTHIAS THOMÁNY S.I.
MODI DE BONIS COLLEGII CLAUDIOPOLITANI AMPLIANDIS

Claudiopoli, mense martio 1583

Introductio

Dominus Veress hoc documentum attribuit Patri Szántó, quod autem est P. is Thomány, procuratoris collegii, cum huius sit autographum. Ad tempus autem scriptoris quod attinet, tempore visitationis collegii confectum fuisse, est plus quam probabile. Non fuisse vero scriptum mense februario 1582, Patre Carminata collegium visitante, sequitur ex textu in quo mentio fit de piscina iussu Regis reficienda; (cf. lin. 22) quod autem a Rege Stephano die 29 ian. 1583 statutum est (cf. doc. 152 § 1). Itaque comprobatum mense martio 1583 Patri Possevino, visitatori fuisse datum hoc memoriale, esse videtur, quando ab eodem Patre Thomány datum est aliud memoriale de mediis iuvandae Transylvaniae (v. infra, doc. 176) et a P. Szántó scriptum: Modi septem iuvandi collegium colosvariense (v. doc. 170).

TEXTUS: *Austr. 224 62r-3v*, autographum. In fol. 63v eadem manu:
«Memoriale de bonis claudiopolitani collegii».

EDITIO: VERESS, *Epidiologiae I* 271-72.

*Modi quidam quibus bona collegii claudiopolitani
ampliari possent ad Domini gloriam.*

Panis, vinum, caro et pisces, si bona collegii bene, ut fieri non difficile poterit, ordinabuntur, gratis possunt haberi; pisa item,

² Cuius cistae mentio fit in *Ratio seminarii claudiopolitani* a P. Possevino scripta; cf. supra, doc. 171 lin. 202-08.

oleum, milium, poma, pira, petroselinum, caules, rapae et quaedam 5 similia. Restat pecuniam parare pro aromatibus, horiza, amigdalais etc., debiliorum sustentatione, pro vestibus, rebus utensilibus, vasis, viatico, libris, aedificio et quibusdam similibus extraordinariis et accidentariis.

Pro pane triticum nobis non deest, nec deerit per Dei gratiam, 10 cum ordinarie rustici annis singulis ad 100 cubulos circiter seminare soleant, et ex mola habeamus ad 100 etiam circiter. Vinum quoque abunde nobis promontoriorum nostrorum decimae subministrant, ita ut, quando bene proveniunt uvae, ad 100 vasa et amplius habeamus, aliquando 60 aut circiter sicut hoc anno. Et potest aliquando caeli 15 inclemencia fieri ut ne tria quoque vasa habeamus. Quod Deus avertat.

Carnem hactenus pecuniis emimus, sed si quis mihi saltem 100 florenos pro eleemosina daret, uti posset Princeps vel quispiam, si vellet, darem operam ut tertio anno aut ne obulo quidem aut certe parum admodum emeremus, succendentibus autem annis nihil omnino expendemus pro carne. Sic pro butyro, lacte etc. [62v] Pisces abunde nobis 20 subministrabit piscina nostra modo, ut a Rege praecriptum est¹, appetatur et bene reficiatur. Aliquid item piscium ematur pro semine ad multiplicandum.

In singulis item pagis possent esse boves ad arandum, ut non solum coloni, sed nos ipsi etiam aliquid et curae et operis ad sementem faciendum impenderemus. Singula aratra in singulis pagis ad minus possent esse, quae pauperiorum colonorum curae tradita, possent et sibi et nobis magno emolumento fore, et sic non cogeremur alere bulbulos et mercenarios pro curandis bobus etc. 25

Possidentur praeterea sylvae quaedam valde magnae a quibusdam nobilibus, quae olim pertinebant ad nostra bona; alienatae autem fuerunt incuria praefectorum et ignavia colonorum. Si possent iure (uti coloni affirmant posse) recuperari, multum utilitatis collegio afferrent; prata item et alia quaedam. 30

Prope piscinam situs est pagus quidam nomine Gyulatelke quem olim illi iidem monachi, quorum erat piscina, possidebant, modo autem nobilis quidam adolescens², quem Rex in Italiam studiorum causa mittet. Is, cum sit catholicus, dicebat mihi se bona conscientia illum pagum non posse possidere, ideoque libenter nobis dare, modo 40 Rex alium sibi similem daret. Ad custodiam et curam piscinae necessarium est nos ibi habere vel pagum vel aliquos saltem colonos. [63r]

36 Gulatelke ms. || 37 idem monchi ms.

¹ Cf. supra, doc. 152 § 1.

² Fortasse Michael Cserényi; de quo cf. supra, doc. 165 § 8 et adn. 38.

In Caianto³ posset institui praediolum etiam quia terram habet satis amplam, ubi boves, vaccas, porcos, etc. ali possent; oves item, 45 quamvis pro ovibus salubrior terra est in Monostor⁴. In summa, prae- cipua ratio meliorandi proventus collegii est, praedia instruere peco- ribus et sementem facere in copia.

176

P. MATTHIAS THOMÁNY S.I.
MEDIA IUVANDAE IN FIDE TRANSYLVANIAE¹

Claudiopoli, mense martio 1583

TEXTUS: ARSI, *Fondo Ges. 720/A II*, fasc. 15, originale. Praeter prima verba et subscriptiones sunt etiam alia propria auctoris manu exarata. Libellus est 215x160 mm. magnitudinis et 6 foliis constans. In foliorum marginibus multae adnotationes autographae P. is Possevino videntur. Ex eis ea quae alicuius valoris historici sunt, in notis, ceterae vero in apparatu critico recensentur. Fol. 6v manu auctoris inscriptio: «Memoriale pro Transylvania», et manu P. is Possevino addita: «a P. Ministro. / Relegendum Cassoviae et Posonii omnino. / P. Leonardus Sepusiensis est Viennae, legit in humanitate, posset concionari. / P. Marcus (*del. Ungarus*) Slavus... Pragam, desideraretur Claudiopoli. / P. Stephanus D[renóczy]... » [charta abscissa]. Eodem folio 6v etiam notae curiae rom.: «Modus iuvandae Transylvaniae. / Restituendum Secretario».

SUMMARIUM: 1. *Triplex medium iuvandae Transylvaniae: Societas ministerium, seminarii institutio, Regis industria.* — 2. *Socii bene probati et instructi mittantur.* — 3. *Egregii superiores ceteris praeficiendi.* — 4. *Transylvania magis quam Tyrnavia auxilio spirituali indiget.* — 5. *Cavendum est a rerum externalium tractatione.* — 6. *Seminarii fundandi extrema necessitas.* — 7. *Aliquis ex nostris praeficiendus alumnis.* — 8. *Quomodo fundatio seminarii solida et constans reddenda.* — 9. *Regis industria Varadini, Albae Iuliae et Coronae collegia, Vasarhelini vero domus probationis erigenda.* — 10. *Coronae valachorum ac moldavorum seminarium instituendum.* — 11. *Episcopus pro Transylvania creandus.* — 12. *In seminarium claudiopolitanum etiam nobilium filii admittendi.* — 13. *Nonnulli socii collegio necessarii.*

³ Kajántó possessio collegii claudiopolitani; cf. supra, doc. 55 § 4.

⁴ Kolozsmonostor, oppidum ad abbatiam eiusdem nominis pertinens, et ad sustentationem nostrorum collegio claudiopolitano collatum; cf. *ibidem*.

¹ Vide simile scriptum Patris Szántó: *Modi septem iuvandi collegium colosvariense*; supra, doc. 170.

Ad maiorem Domini Dei gloriam.

1. Salus animarum, praecipuus vocationis nostrae scopus, voluntas item et pium R.ae V. desiderium, mea demum vota quibus veritatis et pietatis christiana inter hos septentrionales populos serio promovendae occasionem iam pridem expetebam, efficiunt ut quae-dam annotem quae ad nostri instituti conatumque et desiderii finem facilius assequendum mihi in Domino adiutura videbuntur. 5

Triplex medium, divina gratia praesupposita, sese mihi consideranti in hisce populis iuvandis offert: Societatis nostrae ministerium, seminarii institutio et Regis industria. Quae cum se mutuis officiis strenue et fideliter, ut par est, ob Dei Domini nostri honorem iuverint, non dubito quin per misericordiam Dei faeda haeresis pelletur, virtus sensim ex hominum mentibus evellentur, virtutesque bonae, uti quae-dam semina salutis, inserentur, suaves allatura fructus ad sempiter-nam gloriam. 10

2. Atque ut primo de priori etiam medio aliquid insinuem, necessarium plane videretur ut in has et similes mundi partes initio tanquam ad primum conflictum (ut in praeliis fieri solet) viri probati, fortes, periti et solidis virtutibus egregie instructi mittantur. Qui, me-[1v] mores vocationis sua, non quae sua sed quae Iesu Christi sunt², non quae ad vitae huius sustentationem faciunt, maiori sollicitudine, quam quae salutis sunt, quaerant; qui primorum parentum Societatis nostrae memores, iisdem rationibus et modis quibus illi, animarum salutem promoteant; qui non locorum amicitatem, cibi et potus delectum exquirant, sed animas sitiant, et ardenter ea expetant quae esse a nostris expetenda in Constitutionibus proponuntur. 15

3. Multo vero magis necessarium est ut ii qui Superiores erunt et caeteris omnibus sociis tanquam duces quidam egregii praeftientur, sint magnarum virtutum praesidiis muniti, sint non solum ipsi decertandi periti, sed qui aliis quoque rationem et modum hostes spirituales debellandi subministrent; qui laboribus aut turbatis aut oppressis, viribus robusti, spiritu Dei et insigni eruditione animati possint opportune succurrere. Etsi enim omnes qui iesuitae dici et esse volunt, et animi constantia et reliquis virtutibus merito debent excellere, multo tamen is qui antesignani et ductoris locum gerit, debet esse quam absolutissimus; qui alias et in officio continere dexteritate singulari queat, et eorundem defectus supplere. Sint non solum peritissimi Constitutionum Societatis, sed etiam amantissimi, [2r] observantissimi, fidelissimique custodes. Sint denique animarum scientissimi ut 20
30
35

¹ Ad... gloriam *m. Thomány*

² Cf. Phil. 2, 21.

40 habeant caeteri socii quem sibi ad imitandum proponant. Multum enim hoc refert, uti in exercitu refert habere ducem et fortem et prudentem et strenuum, ut exempli causa Polonia modo sentire potest, et ecclesia catholica pontifice Gregorio XIII regente, etc.

4. Caeterum cum tanta in hisce partibus offeratur modo occasio
 45 fidem catholicam propagandi, quae forte non semper offeretur, ope-
 rae premium esset plures advocare socios, cum tanta sit in tam ampla
 messe operariorum paucitas. Maxime vero censerem ex Austria ad-
 vocandos illos qui linguam callent istarum nationum. Neque spes col-
 legii tyrnaviensis³ illos ibi tenere deberet. Patria est mihi Tyrnavia⁴,

50 suaderem, si affectibus serviendum esset, illius collegii rebus et com-
 moditatibus magnam habendam rationem. Sed Dominus novit, cuius
 causam ago, nihil mihi magis cordi est quam commune bonum sanc-
 tae matris nostrae ecclesiae. Suadeo collegii illius fundationem et ex
 animo desidero, sicut multis iam ante annis desideravi, et meam ope-
 55 ram, cum erit opus, uti patriae meae charissimae, promptissime of-
 fero. At malo ibi esse ubi sancta obedientia vult, et maior Domini
 Dei gloria exigit. Cum Tyrnavia sit et prope Viennam, quo seminaris-
 tae capituli illius studii causa mitti possunt, et sint viri egregii ali-
 quot in capitulo in nostris collegiis bene instructi et quasi iesuitae,

60 qui non solum doctrina sed vitae etiam integritate tyrnaviensem po-
 pulum ad omne bonum opus excitare possunt, et magna illius civitatis
 pars sit catholica, non video certe rationem, cur potius nostri in illa
 civitate, quam hic, ubi extrema quasi est necessitas, detineri debeant.
 Esto, sit magna necessitas, sicuti esse potest et est, fateor, non tamen

65 est tanta quanta hic. Unus aut ad summum duo patres ungari ibi
 sufficient, quorum alter concionetur, alter audiat confessiones. Interim
 Deus plures illis socios dabit. Caeteri possunt huc venire. Censerem
 potius fundandum collegium Cassoviae⁵ propter magnam in hac quo-
 que urbe penuriam, imo tota illa parte Ungariae, catholicorum doc-
 70 torum. Tamen si hic non esset modus et ratio, Tyrnaviae non est
 occasio negligenda. Quod si vero iuxta morem Societatis aut provin-
 ciarum leges, quia in Austria patres isti sunt instituti et educati, eo
 rursus remitti hinc deberent, saltem ad tempus nobis accommoden-

⁴⁵ In marg. m. Poss. Modus habendi operarios | quae p. corr. || 69
 prius totam illam || 72 leges del. et

³ Cuius fundationem Ioannes Franciscus Bonomi, nuntius apud Imperato-
 rem magno cum fervore promovebat; cf. supra, doc. 89 91 97 100 101 104 105
 112 113 116 et 145 § 2.

⁴ Natus est Tyrnaviae c. annum 1548; cf. MAH I 1018 n. 37.

⁵ De proposito fundandi Cassoviae collegium cf. *ib.*, p. 13*.

tur; redeant suo tempore in nomine Domini. Faciant tanquam boni milites per quandam excursionem et virtutis suae periculum et lucrum aliquorum manipulorum. Quid si vero horum aliqui, qui nobiscum sunt, occubuerint? Quis Principem instituetur? Quis in hoc nostro templo concionator erit? Quis si quispiam ex magnatibus nostrorum conciones expetiverit, cum Societatis nostraræ existimatione mittetur? Sed haec manifestiora R.ae V. sunt, quam a me verbis possent explicari. Ideoque [3r] ego haec eam solum ob causam scribo ut facilius R.ae V.ae in rebus magnis occupatae hoc memoriali provinciae huius necessitates veniant in mentem.

5. Cavendum praeterea censerem nostros, praecipue sacerdotes, a rerum externarum inter subditos immediata tractatione occupari, ut exigere census, debita, causas in iura administrare, decimas frugum et vini colligere. Haec enim, cum non satis dextre a nostris aliquando tractantur, multum officit conversioni hominum ad Christum. Gens ista facile offenditur, cum in homine religioni dicato videt mores aut actiones non religioso convenientes. Imo in Domino affirmare ausim, nihil magis in Transylvania obstitisse successibus rei catholicae, quam offendicula in huiuscemodum rerum externarum minus dextra administratione commissa. Opera igitur externi alicuius utendum in re eiusmodi esset ⁶.

6. Seminarii vero institutio quam sit necessaria, non est quod ego verbis amplificem, cum res ipsa doceat. Nondum enim ego in orbe christiano vidi provinciam spiritualibus praesidiis ita spoliatam atque hae sunt ad orientem. Nullus hic canonicus, nullus praelatus, nulli (uno vel altero excepto) religiosi, nullus omnino spiritualis pastor. Nusquam ita atque hic Christus blasphematur, nusquam ita derelictus, nusquam ita esurit atque sitit quam hic. O quam oppor-[3v]tune, Pater mi Reverende, advenisti ut Christo famelico pascua praepares. Pascet certo te Christus quoque in aeterna vita nectare caelesti, cibo immortali, dulci, suavi, sua sancta praesentia, imo seipso, cuius nomen gloriosum tua, Pater, opera et tuis laboribus sanctificetur in his ¹⁰⁰ quoque terris.

7. De hoc seminario duo mihi dicenda occurunt. Alterum est de adolescentium institutione, alterum de fundatione. Ad institutionem necesse est aliquem ex nostris illis praeficere ⁷. Cum enim adolescentia

107 *In marg. m. Poss. Seminarium*

⁶ Cf. ea quae P. Schreck et P. Szántó de rerum temporalium administratione Patris Thomány referebant; supra, doc. 142 § 4 et doc. 170 § 1.

⁷ Cf. scriptum Patris Possevino: *Ratio seminarii claudiopolitani administrandi*; (supra, doc. 171) ubi multa de seminarii administris, et imprimis de praefecto, traduntur.

110 sit lubrica et praeceps ad malum, rudis item et caeca, nisi habeat
rectorem qui impetus illius sua virtute moderetur, facile a proposito
deviabit. Is autem debet esse moribus gravis et fidus, dexter item et
in suo munere strenuus, ut tanquam bonus hortulanus, sic istas pri-
mas plantulas educet, sic perpurget, sicque dirigat, ut sint rectae,
115 elegantes et pingues, ut afferant fructus illos propter quos et R.V.
laborat, et ecclesia expectat.

8. Ad fundationem vero solidam et constantem videretur mul-
tum spectare, si Regis voluntate et Summi Pontificis bona immobilia
coemerentur potius quam singulis [annis] pecunia numeraretur ⁸.

120 Nam praeter molestias illas quas singulis annis in exigenda pecunia
experietur collegium, cum res humanae sint omnes in casu positae,
facili occasione collegii huius successus labefactari poterit. Si pecunia
saltē ad quinque aut sex annos simul a Summo Pontifice et Rege
penderetur, possent eiusmodi bona hic coemi, unde perpetuo possent
125 ali ad minus 50 adolescentes. Si vero solverent ad 10 annos aut circiter,
insignis sane et solida esset fundatio. [4r] In hac tamen bonorum
aestimatione me peritioribus submitto. Sic sane et rationibus princ-
pium fundatorum consultum foret, cum illi paucorum annorum pen-
sione perpetuum facerent fundationem, et seminarium non penderet
130 ab exactorum diligentia et quadam quasi solicita spe.

9. Regis vero industria laudatissima hactenus efficere poterit
ut magno cum huius regni bono collegium Varadini instituatur; in
una item civitatum saxonicarum, Brassoviae ⁹ putarem, et Albae Iu-
liae, domus autem probationis in Vasarheli ¹⁰. Sic enim fieret ut pro-

135 vincia per se bene instructa et superiorum praesentia firmata res
gereret ad Domini gloriam magnas. De Brassovia autem, sive Corona,
facio idcirco mentionem quia illa civitas est sita in finibus trium re-
gnorum, utriusque Valachiae scilicet et Transylvaniae, unde esset
seminarium praecipue saxonum et valachorum.

140 10. De hoc autem valachico seminario incidit mihi magna cogi-
tatio. Cum enim modo cernam rei christianaē bene gerendae occasio-

113 *prius* sit || 119-20 pecunia... quas singulis *m.* *Thomány in marg.*
|| 123 *prius* a Pontifice || 125 annos *del.* ista etiamsi nunquam plus sol-
veretur || 125-6 aut circiter ... fundatio *m.* *Thomány* || 140 *In marg.* *m.*
Poss. Seminarium Valachicum

⁸ In margine Patris Possevino adnotatio: « Cum Pontifice Maximo, si det
summam quandam, et Rex dabit villas. Bona immobilia ».

⁹ Brassó (Corona, Brasov, Kronstadt).

¹⁰ Marosvásárhely (Targu-Mures, Neumarkt). De domo probationis in
Transsylvania instituenda cf. ea quae P. Szántó Patri Possevino proponebat;
supra, doc. 170 § 3.

nem nobis offerri in his provinciis, Rege inclyto sedulo satis incumbente in propagationem doctrinae catholicae, utile valde et commodum foret institui et hoc valachorum seminarium (nisi forte modo id differretur ut ex huius claudiopolitani seminarii fructibus Rex et Pontifex ad maiora excitentur). Magna item huius regni pars gens est valachorum qui etsi sua sponte [4v] filios suos haud offerrent nostrae institutioni, Rex tamen posset efficere ut ex singulis tribus aut quatuor pagis pueri studiis apti deligerentur, qui bene postea literis et moribus catholicis instructi, non solum in hoc regno valachis (ut sunt illi una cum clero suo ignorantissimi omnis christianitatis) verum etiam moldanis et aliis similibus provinciis religionem catholicam facile possent instillare. Neque ego alium modum istos iuvandi video. Nec dubito quin si vel mediocri eruditione instructi conciones ad populum tam crassa ignorantia laborantem instituerent, uti quosdam deos 145
populus admirabundus exciperet istos seminarii alumnos. 150
155

11. Si item Regia Maiestas episcopum aliquem orthodoxum cum aliqua etiam saecularis potestatis autoritate in hoc regno statueret ¹¹, fieret ut in primis haereticorum proterva audacia frangeretur, catholicis contra animus adderetur, controversiae matrimoniales et similes 160 spirituales causae commodius deciderentur, sacerdotes ordinarentur, post enim unum vel alterum annum aptos ad ordines, spero, habebimus. Locus autem in Egeres aut Gyalu episcopo posset assignari ¹².

12. Extremo loco illud quoque monendum videbatur, ut ad alumnorum collegium possent et nobilium filii ¹³, quemadmodum in viennensi et graecensi collegio, recipi, qui tamen suis [5r] propriis expensis alerentur. Causae huius meae suasionis sunt corruptissimi huius civitatis mores. Habent scholae nostrae eam apud exteris homines opinionem, quasi in illis non literis modo sed optimis etiam moribus iuvenes exacte imbui quasi necessario debeant. Proinde cum multi nobiles hac spe filios ad nos mittant, interim vero in hospitiis pessimis moribus depravati deteriores multo quam huc venerint, evadant, non solum a nobis abstrahantur, sed male etiam apud eosdem audiamus. Nobilissimorum hominum filii in turpissimis casis 165
170

¹⁴² prius satis incumbente sedulo || ¹⁴⁸ In marg. m. Poss. Gn. [Generalis?] || ¹⁵⁵ prius Deus || ¹⁵⁷ In marg. m. Poss. Episcopus cum potestate seculari || ¹⁶³ Galu ms. || ¹⁶⁶ recipiunt p. corr. || ¹⁶⁷ In marg. m. Poss. Convictores cum alumnis

¹¹ De episcopo in Transylvania creando cf. supra, doc. 137.

¹² In margine animadversio Patris Possevino: « In Enied putabat aliquando Rex, sed forte mutavit propositum ».

¹³ In margine manu Patris Possevino: « At est difficultas tantum ob sump-
tus qui non erunt pares ».

175 manere coguntur cum et rara sint hospitia et cara, nulla illorum cura
 et ratio ut ab ignaris hospitibus habetur, vagantur per plateas, uti
 ex illis multi sunt tenera aetate, magno cum periculo etiam vitae
 ad aquas, campos, sylvas libere, nullo illos regente, excurrunt, et
 mille alia incommoda et pueri et illorum parentes experiuntur. Hac
 180 praeterea ratione collegium nomen, ornamentum et authoritatem
 sibi comparet, profectus enim esset maior in utroque studio nostris
 usitato, in catholica fide firmiores efficerentur; in hospitiis enim con-
 tinuis vexationibus ingenia illorum maxime turbantur. Et demum
 185 occasio esset illos alioqui non satis constantes in studiis diutius re-
 tinere et ad maiora studia promovere.

13. Ad huius autem collegii domesticae disciplinae bonam cons-
 titutionem praeter ea quae de nostris in communi circa initium [5v]
 annotavi, necessarius in primis esset ianitor ut et ea quae R.P. Pro-
 vincialis servanda a praceptoribus praescripsit, observari possent
 190 et multa collegii incommoda caveri¹⁴. 2. Murarius, multa enim paucis
 expensis fieri possent si aliquis magister murarius in collegio esset.
 3. Pater aliquis rerum spiritualium praefectus. Ex hac enim penuria
 collegium multum laborat. 4. Aliquis coadiutor fidelis et gravis qui
 procuratorem in administrandis collegii proventibus iuvaret; ma-
 195 gnus enim valde videtur dispendium sacerdotem unum in tanta pau-
 citate eiusmodi rebus rusticani occupari. 5. Aedituus, ille enim frater
 qui modo hoc officio fungitur, et simplex valde est et ignarus littera-
 rum, sacris inservire nescit et demum ad arculariam destinatus.

Mathias Tomanius.

177

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
 D. LAZARO VISCONTI SEM. PONT. PROCURATORI

Romae 1 aprilis 1583

TEXTUS: *Hist. Soc. 61 25r*, regestum.

SUMMARIUM: *Litterae patentes quibus Lazarus Visconti procurator se-
 minariorum pontificiorum Claudiopoli et Vilnae erectorum constituitur.*

178 nullo p. corr. || 182 in del. cha[tholica] || 187-98 In marg. m.
 Poss. Ianitor collegio. | Murarius. | Pater rerum aliquarum [!] praefectus. |
 Coadiutor fidelis et gravis procurator. | Aedituus. || 194 collegii del. adve
 [ntibus] || 199 Subscript. autogr.

¹⁴ Cf. supra, doc. 93-B § 1 et 2.

*Mandatum ad exigendas pensiones
seminariorum hungarici et rhutenici*

Claudius etc. Dilecto nobis in Christo Iesu Lazaro Visconti¹ seminariorum per Sanctissimum Dominum Nostrum Brunspergae, Prae-
gae, Olomutii, Viennae et Graetii erectorum procuratori salutem in 5
eo qui est vera salus.

Cum opus omnino sit ut unus quispiam procurator in Urbe con-
stituantur qui pensiones a S.mo Domino N. seminariis studiosorum
saecularium hungarorum, scilicet Colosvari in Transylvania, rhuteno-
rum vero Vilnae in Litvania iam erigendis super deposito datariae 10
vigore litterarum desuper sub plumbo expeditarum a depositario
datariae ipsius S.mi Domini N. singulis mensibus exigat et recipiat,
ac pecunias inde acceptas rectoribus eorundem seminariorum tuto ac
diligenter transmitti curet; et de his omnibus tam de pecuniis per eum
pro tempore receptis, quam de negotiis et rationibus quibusvis eo 15
pertinentibus litterae quietatorias concedat; Nos ad quos seminariorum
praedictorum rectores constituere spectat, eo quod Societatis
nostrae curae a S.mo Domino N. illa commissa sint, necessitati hu-
iusmodi donec a rectoribus eisdem procurator ad praemissa speciali-
ter deputeris, prospicere cupientes, te cuius probitas ac in rebus ge-
rendis fidelitas et industria iam dudum nobis perspecta est, in praedi-
ctorum duorum seminariorum procuratorem ad praemissa omnia
et singula, et ad omnia alia gerenda quae super praemissis incident
aut incidere poterunt necessaria et opportuna, constituimus². Ad
abundantiorem autem cautelam dicti depositarii vel cuiusvis alterius,
qui tibi pensiones easdem solverit, per praesentes promittimus cura-
turos nos ut infra octo mensium spatium mandata specialia a dictis
rectoribus ad pensiones easdem per te recuperandas in Urbe, ad nos
transmittantur et ipsi depositario consignantur. In quorum etc.
Calendis aprilis 1583. 20
25
30

5 erectis ms. || 17 praedictorum *del.* rationes || 28 recuperandus ms.

¹ De quo cf. *Mon. Pol. Vat.* VI passim.

² De hoc munere procuratoris seminariorum iam die 23 iunii 1582 scribebat
Cardinalis Secretarius ad P. Possevino: « Quanto a quei pagamenti del seminario
di Brunsberga, si è parlato a M. Lazaro Visconti, il quale fu deputato dal P. Ge-
nerale già alcuni mesi per riscuotere et rimetter tutte queste provisioni; et esso
dice haverne havuti i pagamenti et esseguito quel che è stato bisogno » *Mon.*
Pol. Vat. VI 389.

P. HENRICUS BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Graetio 2 aprilis 1583 — Romam

TEXTUS: *Germ. 161 82r-3v, autographum.*

SUMMARIUM: *Novas rationes adducens petit ut P. Marcum Pitačić retinere possit.*

... De P. Marco contuli cum P. Visitatore¹, qui cognitis necessitatibus nostris mecum iudicavit sic expedire ut iterum et clarius R.P.V. informarem, simulque rogarem humillime (quod et nunc facio) ne dum Poloniae volumus gratificari, nimium haec provintia debilitetur cum gravi detimento suo. Pro cursu Pragae legendo P. Marcus erat necessarius, cum aliis in hac provintia nunc minime reperiretur qui citra grave damnum studii theologici potuisset illum suscipere. Et quamvis R.P.V. lectorem isthinc mittendum offerat², illa tamen personarum mutatio praeter viatici sumptum, nonnullas alias collegio molestias et incommoditates adferret. Sed transeat cursus.

Non ego totam vim in lectore cursus pono, cum praecipua nostra difficultas in paucitate seu penuria consistat eiusmodi personarum quae linguam hungaricam utcumque noverint. Quod si Transilvania indiget hungaris, nos multo magis indigemus, cum Viennae plurimi sint hungari, sicut et Pragae, praesertim cum illic est aula caesarea, sicut dicitur, propediem eo migratura. Nos praeter P. Marcum, qui tamen hungarus non est sed hungarice balbutit, nullum habemus sacerdotem hungaricum, excepto uno P. Georgio Törös³ qui nihil prae stare potest cum Viennae per multos iam menses quasi paraliticus sub medici cura vivat, nec sciamus an aut quando sit valetudinem recuperaturus. Ablato P. Marco nullus esset qui posset hungaris prodesse.

Accedit huc quod R.mus D. Vercellensis Episcopus⁴, nuntius apostolicus iam egerit cum Caesare et quibusdam episcopis Hungariae ut in Hungaria collegii futuri iacentur fundamenta per aliquam

¹ Oliverius Mannaerts (Manareus), visitator provinciae Austriae; cf. supra, doc. 162 adn. 1.

² Cf. supra, doc. 163.

³ G. Törös; cf. supra, doc. 138.

⁴ Ioannes Franciscus Bonomi; cf. supra, *Introd. gen.* c. 4.

missionem⁵, quae plane non posset institui nisi P. Marcus nobis 25
relinquatur. Cum igitur in Transilvania non sit tanta penuria vel
[82v] necessitas hungarorum, quantam apud nos experimur, obsecra-
mus R.P.V. ne sacerdotem unicum quem habemus, cum tanto in-
commodo provintiae tollat a nobis.

Cum P. Campano provinciali facile conveniam et in aliis ei co- 30
nabor gratificari ac servire, quantum nostra tenuitas patitur, dum-
modo non tollat viscera nostra. Nuper illi declaravi necessitates nos-
tras, maxime cum infectio tot e nostris abstulerit, et visus est acquie-
scere et calamitatibus nostris vehementer condolere⁶, ut credam illum
nobis deinceps circa P. Marcum non fore molestum. Expecto beni- 35
gnum responsum...

179

PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECR.

P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Romae 9 aprilis 1583

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 13 42r-4r; regestum.EDITIONES: *Mon. Pol. Vat.* VI 227-28. — *Przeglad Powszechny* (1884)
II 400.

28 habemus *del.* nobis.

⁵ De collegio in Hungaria erigendo cf. supra, doc. 176 adn. 3. De quo pro-
posito P. Generalis mentem suam ita manifestavit: « Pro collegio autem quod
R.V. scribit a Nuncio et quibusdam aliis in Ungaria agitari, non debemus ve-
hementius esse solliciti; nam si hungari deerunt, nihil facilius quam illud negare,
quamquam si P. Marcus Pragae cursum lecturus erat, neque Viennae de qua R.
V. satagebat, neque in hoc ungarico collegio operam navare potuisset. Denique
eo loco sunt res transylvanicae ut nos qui eas ex plurium iam testimonio bene
cognovimus, ita iudicemus maius Domini obsequium fore, quia etiam spero cum
Domini gratia hoc ipsum fore etiam in utilitatem denique aliquam provinciae
istius. Siquidem si semel Claudiopoli in discipolorum et aliorum indigenarum
animos aliquid pietatis introduci potest, certe confidendum est non defuturos ex
illis qui animum ad Societatem applicant. Quo fiet ut operarios ungaros R.ae
V. compensare possint, Patrisque Marci iacturam etiam cum foenore persolvere.
Igitur R.V. alaci animo sit, et pro certo habeat, Dominum, qui ita per obedien-
tiam et superiores disponit, suis omnibus necessitatibus abunde pro sua boni-
tate prospecturum; et faciet ut P. Marcus paratus sit, quando nos cumque si-
gnificaverimus ».... Ex ep. Patris Generalis diei 19 maii 1583 ad P. Provincialem;
Austr. 1 I 147.

⁶ Cf. supra, doc. 124 § 2, et infra doc. 208 § 2.

SUMMARIUM: 1. *Ad seminarium claudiopolitanum et vilnense sustentandum Summus Pontifex per 15 annos solvet 1200 nummos annuos.* — 2. *De colonis catholicis ex Germania et Italia in Transylvaniam ac Livoniam conductendis.*

- ... [42v] ... 1. Si è havuta la patente regia et visto in esso l'assegnamento de li 1200 ducati ungari per il collegio di Transilvania¹, per lo quale si stabiliranno qui ancora li 1200 scudi per 15 anni, quali N.S. vuole che di qua si contribuiscano a la medesima opera². Et un
 5 altra simile spedizione per 15 anni si farà per quello di Vilna, seguendo la forma già prescritta in simile materia. Per il che converrà che il P. Generale, presso del quale deve esser questa sorte di scritture, dia la cura di ciò al sollecitator de la Compagnia³, sì come anco converrà che egli faccia per l'approbatione et confirmatione del possesso
 10 de la chiesa di S. Barbara in Cracovia. Il che tutto ho ordinato che sia fatto intender a S.P.tà, et come venga da me, io anco gliene dirò... [43v]...
 2. Certa cosa è che il condur qualche colonia di tedeschi et d'italiani in Transilvania et in Livonia⁴, sarebbe mezo opportunissimo et
 15 sicurissimo a far molti beni, et per accrescimento de la santa religione et per stabilimento de lo stato temporale, ma una tal'impresa con gl'italiani ha qualche difficoltà di più per la lontananza, et però con tedeschi, massime bavari pare più riuscibile. Et chi volesse pur tentar d'haver manuali et artefici italiani, bisognerebbe che fosse qui o
 20 altrove in Italia qualche persona la quale havesse commissione dal Re di trattar con loro et darli quelle sicurezze et satisfattioni che vogliono così fatte genti inanzi che si lascino levar di casa per andar in paesi tanto lontani...

2 ducati *sup.* || 7 *prius* devono || 15 per *del.* introduktion, *sup.*
 accrescimento || 16 per *del.* lo.

¹ Videas supra, doc. 159.

² Diploma pontificium, diei 5 febr. 1583, de seminario in Transylvania instituendo videsis supra, doc. 157.

³ P. Generalis Lazarum Visconti, procuratorem seminariorum claudiopolitanum et vilnensis constituit; cf. supra, doc. 177.

⁴ De quo negotio cf. epistulam Patris Possevino diei 13 febr. 1583 ad Card. Secr., in *Mon. Pol. Vat.* VI 119-21.

180

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
GREGORIO PAPAE XIII

Olomutio 12 aprilis 1583 — Romam

TEXTUS: 1. ASV, *Nunz. di Germ.* 94 89r-92v (*prius* 120-7), autographum.
2. Opp. NN 314 76r-8v, apographum coaevum, cuius autem epilogus auctus et mutatus est.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae I* 279-84. — DORIGNY-GHEZZI, *Vita del P.A. Possevino* 38-44. — Cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 231.

SUMMARIUM: 1. *Ut Transylvaniae curam suscipiat, vehementer petit.*
— 2. *Enumerantur populi qui ibidem in religione iuvandi sunt.* — 3. *Ad hoc requiruntur 50 sacerdotes qui ubique magno cum desiderio expectantur.* —
4. *Populi propensissimi ecclesiae catholicae ac Summo Pontifici.* — 5. *Dum Rex Poloniae vivit, sollicite agendum est.*

Beatissimo Padre.

1. Se nell'altre provincie, nelle quali V.B.ne si è degnata mandarmi questi anni adietro, io ho sempre sentito un grande concorso della providenza di Dio, posso con core sincero confessare che nissuno maggiore ho provato di quello di Transilvania onde io hora ritorno. 5
Percioché ho sensibilmente veduto coi miei occhi che Christo Signor Nostro ha maturato il tempo, nel quale si attenda per quella parte al riparo dell'Ungheria et con aiutare la Moldavia et la Valachia si spundi molto oltre nell'Oriente¹. Però mi getto con ogni riverenza a piedi di V.B.ne supplicandola per le sante piaghe di chi sparse tutto il sangue per salvare et noi et quelle provincie, che voglia abbracciarne molto più particolarmente la cura di quel che fin hora non si è fatto. Et tenga per cosa certissima che secondo la dispositione di numerosi et varii popoli i quali ho voluto vedere, V.B.ne può fabricare in breve tempo un grande corridore nell'Asia con molto minore spesa di quel che si è fatto questi anni costì in palazzo; et dal quale corridore havrà una perpetua vista insino nel Cielo. Io so che V.B.ne disidera ogni bene et però vorrà ancor questo. 10

2. In Transilvania sono città notabili dei germani che sanno anco la lingua ungaresca. L'altre terre et villaggi abondano dei popoli. 20

¹ De hoc proposito Patris Possevino cf. supra, doc. 166 et adn. 5.

Claudiopoli solo, dove è già il collegio nostro et dove ho hora fundato il seminario della S.tà V. et del Re, darà occasione a tutto quel contorno di spander la luce della verità, anchorché per l'arianismo et altre impietà [89v] le cose sieno ridutte a tale che ad una grande parte 25 di quei popoli le profetie del vecchio testamento, lasciato a parte l'evangelio, pessimamente si espongano. Restano però tante reliquie dei catolici semivivi nella Scitulia, angolo estremo della Dacia la quale hora si chiama Transilvania, dove restarono alcune residenze dei Sciti a tempo che Attila danneggiò l'Europa, et tante altre in Varadino et negli altri contadi dipendenti dal principato di Transilvania, 30 che è da non perderne l'occasione. Sono poi vicini Temisvar, Belgrado, la Bossina già soggetti al Turco, onde non mancano di venire in buona copia i catolici per cercare una sola messa et l'assolutione, anchorché loro costi oltre la lunghezza del camino bene spesso il pericolo della 35 vita. In Varadino solo sono più di due mila catolici, alli quali concorrono dai tratti vicini et da Giulia², terra del Turco, quattro et cinque mila persone. Ma non ha quella città predicatore catolico, sì che un povero sacerdote forastiero loro dice la messa. È poi vicina et contigua la Valachia nella quale stendendosi insino al mare Eussino, mi affermarono persone pratiche et nobili, che sono da quaranta mila villaggi, i quali pagano seicento mila ducati di tributo ogni anno al Turco. Et tutti questi reliquie dell'antiche colonie romane, sì come anco hoggidi ne serbano la lingua nostra corrotta, chiamano V.B.ne il grande padre et sono christiani secondo il rito greco, ma come sono idioti, 45 non habrebbono [90r] quella difficoltà in rendersi alla Chiesa catolica, la quale hanno i greci; massime che finhora sono stati senza studii et depresso con tutto che mostrino nella faccia et nell'attioni animo et giudicio italiano.

3. Or la provisione, la quale si vede essere necessaria a questa 50 santissima impresa et anco a stabilire le cose della Livonia, per andare insieme da quella parte del Settentrione guadagnando spaciosissime regioni, non sarà né di persone né di denaro uguale a due sole galere fornite, le quali bene spesso patiscono naufragio et si perdono servendo a contrario effetto di quel che si disegnava. Gli operarii possono essere della Compagnia nostra, del Collegio Germanico, dell'Inglese, della santa religione di San Francesco, poiché i turchi le portano rispetto, et anco dei preti di San Gerolamo³ o della Vallicella⁴; se

² Gyula, in comitatu Békés.

³ Congregatio sacerdotum, qui Romae iuxta ecclesiam S. Hieronymi « de caritate » vivebant; cf. MAH I 873 adn. 9.

⁴ Oratoriani, seu congregatio presbyterorum S. Mariae in Vallicella de Urbe; cf. HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen* II 562-71.

vorranno cominciare a snidarsi di Roma, et ad attuarsi per servizio vero di Dio. Cinquanta sacerdoti almeno per questo anno disidero. Luogo et popoli che gli abbraccieranno non mancheranno cooperandosi 60 virilmente alla santa voluntà di Dio. Et colla lingua latina la quale molti nobili nell'Ungheria intendono, i quali già volentieri havrebbono alcuni sacerdoti cattolici, et per via di interpreti come si fa nelle Indie, et con libri i quali sono stampati et è necessario che più sene stampi, et coll'imparare quella lingua la quale non è affatto difficile, 65 molto si andrà inanti colla gratia divina. Fra tanto cresceranno quelle nuove piante del seminario di V. B.ne et del Re (se sarà stabilito) le quali [90v] accresceranno parimente nel cielo nuovi gaudii in eterno a V.B.ne. Il medesimo dico della Livonia per la quale (sì come non senza cagione io sollecitavo di Moscavia, et in breve si 70 vedrà pe'l commentario che ne ho fatto)⁵ bisogna procurare efficacissimamente et sacerdoti et operarii et con questo alcune colonie. In che gli heretici usano ogni sforzo, né risparmiano vita et danari per prevenirsi. Et Dio Signor Nostro ci darà la palma se saremo più diligenti et risoluti. V.B.ne si degni di pensare se in Italia fossero soli 75 dodici o quindici sacerdoti, quante anime sarebbono prive della salute eterna. Veramente vorrei più tosto che si disfcessero dieci collegii et monasteri di Italia che si mancasse alla ricolta, la quale è già matura in quelle grandissime provincie. Per quelle contrade non è mancato chi da nostri, i quali non erano sacerdoti, volevanò et bramavano di essere uditi in confessione, né potendo ottenerlo, a viva forza loro pigliavano le mani per imporlesi sopra il capo, supplicandogli almeno che loro dessero la benedizione. A me stesso più di una volta sono comparse persone le quali colle lagrime mi chiedevano sacerdoti et chiesa. Et altre con frutti et lagrime le quali instantissimamente mi pregavano che almeno ottenessi pei loro morti due messe in Roma. Tutti poi in questa hora gridano per me agli [91r] orecchi di V.B.ne per ottenere una pienissima benedizione. Per le quali più volte in questo viaggio mi è paruto di sentire una voce diretta a Lei, colla quale Dio Le diceva: Surge Petre et manduca⁶. Pasce oves quoque istas tuas. Pasce agnos tuos⁷. V. S.tà colla divina gratia lo fa et con seminarii et con varie missioni et con sollecitudine di tutte le chiese. Sed quid haec inter tantos⁸? Pure, et con prova, si vede che la Maestà di Dio verifica in V.B.ne quel che già disse: Habent dabitur⁹.

⁵ Antonii POSSEVINI Societatis Iesu *Moscovia* (Vilnae 1586).

⁶ Cf. Act. Ap. 10, 13.

⁷ Cf. Ioan. 21, 15-17.

⁸ Ioan. 6, 9.

⁹ Matth. 25, 29 et Lc. 19, 26.

95 Però quanto più procurerà di havere, tanto più procurerà Dio di darle. Et invero già le ha aperto la strada a diverse provincie et almeno risuona il nome della religione catolica nel più intimo Settentrione et in quelle porte dell'Oriente, per le quali se i prudenti hanno più volte giudicato essere via compendiosissima che l'essercito di qualche
 100 lega christiana per via della Valachia, penetrasse a danni del Turco, quanto più prudentemente et con minore ma più sicura et più christiana spesa può penetrarsi senza strepito con 50 soli sacerdoti, divisi in varie parti et con alcune poche buone famiglie le quali poi inviteranno gli altri a pigliare il possesso di una nuova terra di promissione. Sopra
 105 che poiché ho scritto a Mons. Ill.mo di Como¹⁰ et al S.or duca di Baviera¹¹, et poiché il Re di Polonia mi ha dato ample patenti le quali possono servire a più fini, non pare che bisognerà altro, salvo che la B.ne V. commandi che si applichi seriamente il pensiero a quest'opra nella quale [91v] mentre in Germania gli adversari di santa Chiesa
 110 confidano in curribus et equis¹², noi altri senza romore coll'aiuto di Dio et di V.B.ne procederemo a gran passo più oltre che il demonio non vorrebbe. Alla quale cosa quando bene bisognasse fare uno sforzo maggiore, già che Dio ci pone in mano cose le quali inanti uno o due anni non pure ardivamo di sperare, crederei che in Roma non è pre-
 115 lato il quale se havesse veduto ciò che in questi sei anni di continua peregrinatione ho provato, non spogliasse le mura delle proprie stanze per farne vive tapizzerie nel cielo, et al fine non bramassee di sve-
 stirsi dell'istessa carne per indurre con tale sacrificio l'infinita bontà di Dio a non lasciarsi vincere in liberalità; poiché non può mentire
 120 che disse: Violenti rapiunt regnum caelorum¹³.

4. Io ho poi provato, Padre Santo, che o fra goti o fra tartari et sciti o fra moscoviti et rutheni o fra i discendenti di quegli unni i quali furono flagello di Dio, nissuno mai mi ha chiusa la porta, anzi spesso con maggiori onori di quel che havrei voluto (sì come anco ultimamente varie città in Transilvania et in Ungheria hereticissime) mi hanno ricevuto et assicurato dovunque fra le scorriere dei turchi io passavo. Et pure a tutti era noto che V.B.ne mi mandava, la quale cosa sola poteva instigarli a tendermi qualche insidia et danno. Ma in somma il procedere con semplicità et per via di beneficiare le anime

95 procurerà *del.* di.

¹⁰ Videsis supra, doc. 146 § 1 et doc. 169.

¹¹ Gulielmus V Bavariae dux (1579-97); epistulam Patris Possevino, diei 27 jan. 1583, ad Ducem videoas in *Mon. Pol. Vat.* VI 72-74.

¹² Ps. 19, 8.

¹³ Matth. 11, 12.

et il non cercare la roba né gli honori ma la loro salute, il quale concetto hanno veramente di V.B.ne il Settentrione et quella parte dell'Oriente, servirà [92r] per hora più che di qualsivoglia grande essercito per ripigliarne a nome di Christo Signor Nostro et di santa Chiesa un vivo possesso. Al che posso aggiungere con ogni verità che essendo io stato ultimamente nei paesi tributari al Turco et havendo in nome 130 di V.S.tà salutato alcuni di quei nobili i quali sono nelle fauci di quell'empio, sono rimasti con tanta speranza che Dio voglia non abbandonargli, et con tanto oblico a V.B.ne (anchorché per non havere forse altri catolici, sieno heretici) che incontinentе offessero dall'istessa culla i loro figlioli per ostaggi a V.S.tà et per essere instituiti catolicamente. Nella quale cosa, se altre volte spesso mi è bene avenuto, certo allhora mi accorse di comprendere di quanto momento era quella parabola di Christo, per la quale siamo avertiti di lasciare le novanta nove pecore nel deserto per cercare la centesima smarrita.¹⁴

5. Or la B.ne V., la quale ha un grande arcangelo il quale in contesto governo universale l'indirizza, non dubito che non consideri, quanto diligentemente dobbiamo valersi della vita et buona volontà del Re di Polonia, il quale non solo ci dà in mano libere queste grandi porte del Settentrione et dell'Oriente, ma anco efficacissimamente mi ha più volte stimolato che io voglia raccomandare et fare pienamente nota a V.B.ne la qualità et sito di Transilvania, come antimurale del christianesimo¹⁵ et il quale perduto, i turchi scorrerebbono liberamente insino alle porte di Cracovia. Che se quel buon Re morisse, sì come è mortale, né le cose fossero meglio stabilite si quel che furono in Inghilterra al tempo di Giulio III et della regina Maria, quando si potevano cavare alcune centinaia di giovini per instituirsi et tenersi [92v] in ogni evento per ostaggi della religione catolica, et quando ad un tempo potevano introdursi a buon'ora altri sacerdoti et presidii, V.B.ne facilmente antivede che cosa potrebbe riuscire. Per questo di nuovo gettandosi con ogni humiltà a suoi piedi, La supplico di ripigliare 160 questa cura a petto et rimandandoci le sue sante benedictioni, impenetrarci da Dio che se costì verranno, come spero, le debite provisioni, noi dalla parte nostra possiamo volentieri porvi le fatiche e il sangue. Il che a Christo Signor Nostro piaccia. Amen.

Di Olmuzzo mentre vado all'Imperatore, il dì 12 di aprile 1583. 165

Di Vostra Beatitudine

humilissimo et devotissimo servo in Christo
Antonio Possevino

¹⁴ Cf. Lc. 15, 4.

¹⁵ Cf. supra, doc. 146 § 3.

P. BARTHOLOMAEUS SFONDORATO S.I.
P. PHILIPPO FILIPPI S.I.¹

Temesvario 12 aprilis 1583 — Ragusam

TEXTUS: *Ital. 157 35ar-v*, autographum.

SUMMARIUM: *De suo statu refert.*

Molto Reverendo in Christo Padre. Pax Christi.

Ricevei la di V.R. con quella di N.P². et l'altre, benché molto tardi. Poi sì per la trista stagione che regnava di freddi et nevi, oltre l'ordinaria necessità mia, sì per sentirmi all'hor gravato d'un principio di febre caterale, che ancor detta infirmità hebbe forza di tenermi al letto tutto l'ottobre passato et buon parte di novembre, scrisse al fig.lo del Giliati a Belgrado per tre o quattro taleri, né da lui ho havuta mai risposta alcuna, né meno spero haverla, né mi è parso d'importunarlo più con lettere, onde potrà V.R. o dar altr'ordine, o farsegli restituire. Io ho venduto per comprarmi il pane di quella poca povertà mi trovavo, et benché per vil prezzo, sino alla veste che di costì hebbi, della qual mi servivo in luogo di mantello. Talche potrei tosto ridurmi in puris naturalibus. A più intimi amici et parenti miei purtroppo grave disaventura pare che io ancor resti vivo, non che possi sperar da loro sussidio alcuno. Non mancarà il pietosissimo Sig.r sovenir a servi suoi.

Quanto al resto poi credami V.R. che né fatica, né lunghezza de viaggi, né pericolo, né qual si vogli accidente del mondo saria sufficiente a impedirmi dall'osservanza, con quella prontezza et sincerità che io devo verso l'obedienza santa dalla qual reputo dipenda ogni mio bene, né solo mio, ma di qual si sia religioso o servo di Dio, considerando ancor meco stesso ogni intentione de miei superiori esser puramente indirizzata al servitio, honor et gloria di quella gran Maestà et salute delle anime, la cui volontà et la loro uniforme procurarò io con ogni mio studio di eseguir sempre. In questo mezzo agli santi sacrificii

23 Maestà *del.* la.

¹ De P. Filippi cf. supra, doc. 102 adn. 1.

² Epistula Patris Filippi ad P. Sfondrato non conservatur; epistulam autem Patris Generalis, diei 30 dec. 1582, ad eundem videsis supra, doc. 133.

et orationi di V.R. del P. Simone³ et fratello mi raccomando molto,
pregando lor per una messa per ciascheduno a intentione mia costì
nella chiesa cathedrale di sopra alle reliquie.

Di Temisvar alli 12 aprile 1583.
De Vostra Riverenza

30

servo in Cristo
Bartholomeo Sfondrato

Il P. Possevino si ritrova hora in Colosvar⁴.

182

P. ANTONIUS POSSEVINO S. I. STEPHANO BÁTHORY REGI POLONIAE

Olomutii 13 aprilis 1583

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 88r-v, (*prius* 118-9), apogrammum coaevum. — 2. *Nunz. di Pol.* 15/B 196r-v (*prius* 186), apogrammum coaevum.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae II* 23-24. Cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 231.

SUMMARIUM: 1. *Mittit leges seminarii claudiopolitani una cum nonnullis suis libris.* — 2. *Cras Olomutio Viennam, dein Posonium se conferet.* — 3. *De adventu Andreae Báthory Posonium falsus rumor spargitur; quem iubeat quamprimum in Italiā proficisci.*

Sacra Regia Maiestas, Domine Clementissime.

1. Mitto Regiae M.ti V. leges seminarii claudiopolitani¹ quas de me quaesierat. Minutiora quae aguntur in scholis, quaeve ad interiorem domesticam disciplinam retinendam pertinent, communia sunt cum reliquis seminariis² quae in legibus quas condidi, visum haud est⁵

³ P. Simon Bonicci; cf. supra, doc. 102 adn. 3.

⁴ P. Possevino die 1 apr. Cracoviam e Transylvania rediit; die enim 4 apr. Cracovia Domino Reszka scribebat: «Quas pultovienses hic litteras de mense februario scriptas a D.V. repperi, cum e Transylvania triduum ante rediissem, eas tum Ser.mo Regi, tum Magn. D. Cancellario legendas dedi » *Opp. NN* 329 391v.

¹ Videsis *Ratio seminarii claudiopolitani administrandi*; supra, doc. 171.

² Videas *Leges seminariorum pontificiorum*, supra, doc. 172..

inserere, ne ipsi quoque senatores transylvani aut alii hoc initio deterrerentur si catholicae fidei confessionem exigi ab alumnis aut aliquid aliud eiusmodi vidissent³. Itaque permisi nostris ut sinerent id opus paullo magis grandescere filiorumque in corda patrum animi converterentur⁴, deinde illa sensim insinuarentur quae ad seminarii atque adeo provinciarum finitimarum firmitatem sane spectant. Mitto item Regiae M.ti V. libros quosdam a me quidem conscriptos⁵, sed iustis de causis nomine alieno in lucem editos, quos Ill.mus D. comes Nicolaus⁶, Magocius⁷, item ille, ac primum D. Kovaciocius⁸ cancellarius cupiebant, ii ad calvinismum retundendum non inutiles, Ungariae vero videntur admodum accommodati. Hosce cum aliis, Rex meus clementissimus, ne desistat obsecro iubere ut confessim mittantur. Qui seminabit in benedictionibus, de benedictionibus item metet⁹. Quique plus Christi in regna invexerit, is plus regnorum quoque consequetur.

2. Porro die Christo resurgentи sacra¹⁰ huc perveni. Quatriduum componendis huius seminarii rebus, in quo et ungari sunt¹¹, impendi, eo securiore conscientia quod Caesarem distulisse descensum versus

³ Idem factum est exeunte anno 1579 cum in collegio claudiopolitano non omnes, collegiis S.I. consuetae, leges scholasticae discipulis promulgatae fuerant; cf. MAH I 1000.

⁴ Lc. 1, 17.

⁵ Agi videtur de Patris Possevino opere: *Responsiones ad viri cuiusdam pii septentrionalis interrogations qui de salutis aeternae comparandae ratione, ac de vera Ecclesia cupiebat institui*. Opera D. Nicolai Mylonii, theologi germani, in lucem editae (Vilnae 1581 et Ingolstadii 1582); atque de alio: *Davidis Chytraei ludimagistri rostochiensis imposturae, quas in oratione quadam inseruit, quam de statu ecclesiarum, hoc tempore in Graecia, Asia, Africa, Ungaria, Boemia, inscriptum edidit, et per Sueciam ac Daniam disseminari curavit* (Ingolstadii 1582).

— De primo scribebat P. Possevino ad Card. Secret. die primo ian. 1583:

« Feci sotto nome di altri stampare l'alligate risposte per aiuto di settentrione; delle quali mando questo piccolo tributo a V.S.Ill.ma » *Mon. Pol. Vat.* VI 2.

⁶ Nicolaus Báthory de Ecsed; cf. supra, doc. 165 adn. 2.

⁷ Ioannes Mágócsi; de quo cf. supra, doc. 160 § 9 et adn. 24.

⁸ Wolfgangus Kovacsóczy; cf. supra, doc. 72 § 8 adn. 20.

⁹ 2 Cor. 9, 6.

¹⁰ Die 10 apr. iuxta novum Calendarium.

¹¹ Iuxta Catal. alumn. Sem. Olom. a. 1583 conscriptum hi tres iuvenes ex Hungaria oriundi alebantur: Casparus Scoblicius, pannonus, dioec. iaurien., annorum 22, ingressus Sem. a. 1579, studiosus logicae. — Marcus Demetrensis, transsylvanus, bistricensis, annorum 28, ingressus a. 1583, studiosus logicae. — Michael Kosma, pannonus, dioec. strigon., annorum 22, ingressus a. 1582, studiosus classis humanittis. Cf. *Opp. NN* 326 231-34 et 226-28; deinde ARSI, *Fondo Ges.* 1477 fasc. 26, doc. 18.

Pisonium cognovi post alterum quatriduum. Nec velim Viennae es-
set, ubi si quid egissem de negotio de quo proficiscor¹², inde non di- 25
mitteret consiliarios ungaricos haud allocutus. Cras Deo adspirante
in viam me dabo.

3. Interim non caruisse suspicione Ill.mum dominum Andream
Bathoreum inaudivi, qui diceretur quingentos equites Posonium ad-
ducere, culinas et reliqua regio splendore parari suum in adventum 30
iussisse. Sed forsan inanis rumor est. Ibo et agam qua debeo fide
omnia V.que Regiae M.ti de re ipsa deque reliquis etiam quae ad me
attinent (quando ita ob Ill.mum dominum Andream mihi iussit) di-
ligenter perscribam. Quem Ill.mum dominum Andream rogo V. Re-
giam M.tem ut quamprimum iubeat una cum iis parari quae ad eius 35
discessum in Italiam spectabunt. Nam et Magnificus D. Cancellarius¹³
sapienter cogitabat non esse expectandum tamdiu ut si quid humani-
tus Summo Pontifici accideret, occasio elaberetur qua regio adole-
scenti, Transilvaniae et isti quoque regno non minimum commodi
ac dignitatis potest accedere. Et caussae quoque ipsi [88v] quam tracto 40
cum Caesare, profectionem istam fore opportunam confido, praeter-
quam quod aestivi calores haud expectandi sunt Romam potentibus.
Deus V. Regiae M.ti omnia faustissima cumulatissime praebeat.

Olomutii die 13 aprilis 1583.

183

SIGISMUNDUS BÁTHORY PRINC. TRANSYLVANIAE PATRIBUS S.I. ALBAE IULIAE RESIDENTIBUS

Albae Iuliae 13 aprilis 1583

TEXTUS: Ex opere Iosephi Francisci TRAUSCH, *Diplomatarium Trans-*
silvanicum II.

EDITIO: VERESS, *Epiſtolae* II 24-25.

SUMMARIUM: *Princeps providet sustentationi sociorum Albae Iuliae
commorantium.*

Sigismundus Bathori de Somlio vaivoda Transylvanus et Sici-
lorum comes.

¹² Agitui de negotio conciliationis in quaestione Szatmár; cf. supra, doc.
145 § 1 et 3, doc. 161.

¹³ Wolfgangus Kovacsóczy; cf. supra, adn. 8.

Generoso ac egregio Ioanni Siger thesaurario nostro, Nicolao Tamásfalvi provisori arcis nostrae albensis eorumque vices gerentibus 5 modernis et futuris, praesentes visuris. Salutem et favorem.

Quoniam Nos habita mutua intelligentia cum serenissimo principe et domino Stephano, Dei gratia regi Poloniae et principe Transylvaniae, et domino patruo nostro observandissimo, de collocandis hic Albae Iuliae reverendis in Christo patribus Societatis Iesu vi- 10 ris tam eruditione, quam vitae innocentia, morumque integritate excellentissimis, deputavimus pro vitae ipsorum sustentatione ad singulas personas, quotquot tandem fuerint, singulos florenos centum, praeterea panes, vinum, omnis generis ciborum condimenta ac candelas sufficientes; pro auriga item uno et equis alendis florenos 15 itidem centum et triginta quatuor plausta foeni annuatim per vos dandas et restituendas, prout damus et deputamus per praesentes. Pro eo committimus vobis et mandamus harum serie firmiter ut vos quoque annotatis patribus Societatis Iesu ad singulas personas, quotquot tandem fuerint, singulos centum florenos, praeterea panes, 20 vinum, ciborum condimenta ac candelas sufficientes, pro auriga item et equis similiter centum florenos et 34 plausta foeni annuatim absque omni defectu difficultateque reddere et restituere debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perfectis exhibenti restitutis. Datum Albae Iuliae die 13 mensis aprilis anno Domini 1583.

25

Sigismundus Bathori de Somlio

184

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Bruna 17 aprilis 1583 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 95r-102v (*prius* 128-43), autographum.

EDITIONES: VERESS, *Epidotae* I 284-86. — POSSEVINO, *Transilvania* 201-03, — *Mon. Pol. Vat.* VI 237-43.

SUMMARIUM: 1. *Ex Transylvania Cracoviam reversus longe cum Rege collocutus est.* — 2. *Qui desiderat residentiam nostrorum Varadini erigere.* — 3. *Claudiopoli fundamenta novi seminarii iacta sunt.* — 4. *Quid cum Rege de Michaelo Bruto eiusdemque historia Transylvaniae egerit.* — 5. *Principi Transylvaniae medicus et consiliarii catholici sunt procurandi.* — 6. *De prin-*

cipe et eius consiliariis. — 7. De controversia inter Regem et Imperatorem. — 8. Rex mittet Andream Báthory in Italiam ut in vocatione ecclesiastica confirmetur. — 9. Ex Transylvania conduxit secum quemdam magistrum recenter conversum, quem in seminario olomucensi collocavit.

... 1. Di Transilvania, nel quale viaggio io puosi 47 giorni, ritor-
nai a Cracovia, sì per havere inteso che i comitii intimati a Posonio
non erano ancora cominciati, sì perché il Re mi haveva significato
di disiderare che facessi quella strada. Et io havevo non un solo nego-
cio a trattare con S.M.tà per l'essecuzione di quel che concerneva il 5
servizio di Dio in quei luoghi dove io era stato. Nell'istesso mio arrivo
in Cracovia trovai che il Re mi scriveva di sua mano una lettera di
molto peso circa le cose che controvertono coll'Imperatore¹, della
quale mando a V.S.Ill.ma copia, sperando che darà assai occasione
di pensare costì a raccomandarle vivamente a Dio Signor Nostro. 10
Questo punto fece che havendo io mosso diversi dubbi al Re di Po-
lonia pertinenti a quelle pretensioni, S.M.tà hebbe meco lunghi di-
scorsi per lo spacio di quattro giorni che io dimorai appresso lei. Et
io come in giorni della settimana santa hebbi opportunità et attacco
per disporlo ad alcune cose buone. 15

2. Per le cose di Varadino dove sono ancora più di duemila catolici
ai quali dei paesi de turchi vengono parecchie centinaia per udire la
messa, ottenni da S.M.tà trecento talleri l'anno di nuovo assignamento
per un predicatore et per un altro sacerdote, i quali di Ungheria mi stu-
dierò di mandare in quelle parti. Il Re anco per questo scrive all'Ar-
civescovo colocense² et al Vescovo di Agria³, alli quali porto le lettere
et parlerò di questo et di altre cose pertinenti all'aiuto dell'Ungheria.
Disidera S.M.tà una residenza dei nostri in quell'ultima frontiera
dell'Ungheria del Re⁴ (perché l'Imperatore e il Turco hanno il restante)
et un'altra [95v] nella Situlia⁵, provincia della Transilvania et 20
vicina alla Moldavia et alla Valachia. Et io penso che sieno necessariissime,
sì come ne scrivo al R.P. Generale nostro⁶. L'apertura che verso
l'Oriente è per fare la Transilvania (se vi si attende) sarà per hora as- 25

12 pretensioni *del.* che

¹ Quae epistula est diei 30 martii 1583 (ed. in *Mon. Pol. Vat.* VI 211), in
qua agitur de negotio Szatmár.

² Georgius Draskovics; cf. supra, doc. 100 et adn. 3 et doc. 112 adn. 4.

³ Stephanus Radéczi; cf. supra, doc. 109.

⁴ Id est Varadinum (Nagyvárad, Oradea).

⁵ Sicilia (Székelyföld), pars orientalis Transylvaniae.

⁶ Quae tamen epistula desideratur.

- sai odorato da V.S.Ill.ma per mezo di una lettera la quale ho sentito
 30 efficace stimolo di scrivere a N.S.re⁷ con sicura speranza che essa
 aiuterà l'impresa con ogni calore, sì come Dio vuole. Vedrà poi le
 cose di quel tratto assai distintamente scritte quando havrò un poco
 più tempo⁸, giachè il commentario mio di Livonia⁹ si è finalmente
 nel ritorno mio di Transilvania finito...
- 35 3. Fondammo il seminario di S.S.tà et dal Re in Claudiopoli,
 dove havemmo che fare per trovare pure casa a pigione, mentre gli
 ariani et altri heretici, dei quali era piena quella città, non venivano
 all'effetto di ubidire al Re. Al fine con alcune più efficaci ragioni si
 mossero et comperarono espressamente per accommodarcene una casa
 40 per la quale diedi la pigione. Lasciai le leggi¹⁰, il prefetto¹¹ et l'altre
 cose per cominciare quella santissima impresa. Lasciai anco non solo
 la somma datami pe'l semestre da N. S.re ma etiandio altrettanto
 che mi fu sborsato a nome del Re¹². L'indirizzo lasciato sarà da V.S.
 Ill.ma veduto, quando havrà tempo fra tante gravissime occupationi.
 45 Io [96r] lo mando a N.P. Generale perché lo dia a V.S.Ill.ma et anco
 perché S. Paternità si animi a provederci di operarii, perciò che in ve-
 ro n'abbiamo segnalato bisogno in quelle parti¹³.

4. Il Re mi dimandò il mio parere circa l'historia di Transilvania,
 la quale egli fa scrivere dal Bruto¹⁴, huomo già stato heretico et hora

43 fu *sup.* || 46 perché *del.* la || 49 *prius* hereticco.

⁷ Videsis supra, doc. 180.

⁸ Alludit ad commentarium de Transylvania conscribendum; de quo pro-
 posito cf. supra, doc. 166 adn. 4.

⁹ *Livoniae Commentarius*, *Gregorio XIII P. M. ab Antonio Possevino S.I.*
scriptus (ed. C. E. NAPIERSKY, Rigae 1583); cf. etiam SOMMERVOGEL VI 1090
 n. 44.

¹⁰ Videsis supra, doc. 171.

¹¹ Praefectus seminarii renuntiatus est P. Wolfgangus Schreck; cf. supra,
 doc. 174.

¹² Cf. *ibidem*.

¹³ Ad residentiam Varadini erigendam, nec non ad seminarium Claudiopoli
 fundatum quod attinet, Card. Secr. haec Patri Possevino respondebat: « De
 la fondatione del seminario di Claudiopoli et del sussidio impetrato dal Re per
 le cose di Varadino, S.S.tà ha sentito molta consolatione. Del desiderio di S.
 M.tà che sia una residenza di quelli de la Compagnia nel'ultima frontiera de-
 ll'Ungheria, si trattarà col P. Generale, al qual V.R. dice haver scritto. Et poi-
 ché il pensiero è bono e santo, si cercherà di promover l'effetto quanto sarà
 possibile » Ex ep. 7 maii 1583; in *Mon. Pol. Vat.* VI 291-93.

¹⁴ Ioannes Michael Bruto (1517-1592), italus venetus, historiographus Ste-
 phani Báthory; cf. KOSÁRY, *Bevezetés* I 226-27.

forse più che mai¹⁵. Et questo fece perché S.M.tà con parte di quella 50
mi fece dare già due mesi molte scritture pertinenti al negocio che con-
troverte fra l'Imperatore et lui. Rispuosi dunque che per rispetto della
persona del Bruto il quale io molti anni conoscevo, quell'historia sa-
rebbe prohibita a leggersi da catolici, et nell'imperio forse anco si
prohibirà per scuoprire cose che quei dell'Imperatore non giudicheran-
no essere conformi a quelle che già hanno procurato che si stampino¹⁶. 55
Quanto alle cose poi inserite in quell'historia et contra Clemente VII
et contra altri, si vedeva che questa, oltre altre imperfettioni, le deroghe-
gherebbe appresso i buoni molta fede. Dal che essendosi il Re risoluto
di volerla rivedere, et rispondendomi ad alcune parole da me dette 60
circa un tale historico et un medico il quale, sotto nome di catolico,
si era insinuato a suoi servigi, essendo heretico pestilente¹⁷, mi sog-
giunse che non era mancato da lui nei primi anni del suo regno di
convocare l'Alessandrino medico¹⁸, il Signorio¹⁹ et il Mureto²⁰ et
altri dotti et catolici, ma come essi vogliono più tosto un scudo in 65
Italia che diece in Polonia, nis-[96v]suno si era potuto havere, laonde
era astretto a pigliare o tenere quel che poteva. Al che se bene io po-
tevo dire qualche cosa (il che pure feci in parte) nondimeno ho senti-
to dapo dolore et stimolo di scriverlo a V.S.Ill.ma sì perché si conosca 70
et si compatisca a quel Re il quale in vero è vero catolico, per quanto
vo più adentro penetrando, sì anco perché forse talhora si anderà pen-
sando che con quel Principe (se non con altri) oltre gli avertimenti
di simili cose, si aggiungano alcuni mezi, procurandosi in effetto che
alcuni o medici o scrittori ecclesiastici vengano in quel Regno; il che 75
coll'occasione dei signori nuncii potrebbe veramente farsi, presso i
quali dimorando alcun tempo, sarebbe facile l'introdurgli a tempo et

¹⁵ De parva spe reducendi illum in gremium Ecclesiae scribit Nuntius in Polonia ad Card. Secr. die 22-6 febr. 1583; *Mon. Pol. Vat.* VI 161-62. Cf. etiam *ib.* p. 253-55, et THEINER, *Annales* III 281 ss.

¹⁶ Imperator Ioanni Sambuco (Zsámboki) 1531-1584, tyrnaviensi, historio- grapho commisit continuationem historiae Hungariae a clarissimo Bonfini inceptae; cf. KOSÁRY, *Beverzetés* I 227.

¹⁷ Simon Simonio (1532-1602), italus ex Lucca oriundus, medicus regius, de quo cf. ea quae refert Nuntius in Polonia ad Card. Secr., in *Mon. Pol. Vat.* VI 161 et 255-56.

¹⁸ Iulius Alessandrini, tridentinus, medicus imperatorum Ferdinandi I, Maximiliani II et Rudolphi II; cf. TIRABOSCHI, *Storia della letteratura italiana* VII-II (Modena 1778) 80.

¹⁹ Carolus Signorio (c. 1520-84), historiarum scriptor; cf. *Dizionario encycl. Ital.* XI (Roma 1960) 282.

²⁰ Marcus Antonius Muret (Muretus), 1526-85, celeberrimus studiorum humaniorum cultor.

attaccargli dapo' co'l Re et con altri. So, Mons. Ill.mo che qualche volta queste cose paiono difficili in tante altre cose quante tengono la Sede Apostolica quasi oppressa, ma con tutto ciò, poiché i fatti
 80 fanno più fatto che senza quelli molte lettere et consulte, non dispero che un giorno anco si attenderà a questo ordinatamente come a cosa importantissima, et la quale gli heretici fanno eccellenemente nella loro maledictione, et loro riesce.

5. Trovai anco un medico heretico che già si era attacato co'l
 85 Principe giovinetto di Transilvania, et questo per opra dei medici heretici del Re. Io ne ragionai con S. M.tà poiché per questa via dei medici tutta la Transilvania è ca-[97r] duta in arianismo et in perniciose heresie²¹. Ma in somma bisognerebbe poter fare come Christo Signor N. il quale dando i precetti, diede la gratia per effettuargli. Io vedrò se coll'occasione del nuovo seminario potrà condursi qualche medico catolico²² il quale habbia tanto spirito che lasci i proprii commodi per aiutare uno importantissimo antimurale del christianesimo, sì come certo è quel paese. Propuosi poi al Re l'uno dei due per governatore al Principe o il S.or Macioschi²³ che è in Italia,
 95 overo il S.or Vlossek²⁴ gentilhuomo lituano catolico, dotto et costumato, et da me molto conosciuto. Spero in Dio Signor Nostro che questo sarà pigliato per quell'effetto necessario.

6. Lungo sarei se io volessi scrivere gli honori fattimi dal Principe et da alcune città sassoniche, le quali sono il nervo di Transilvania
 100 et anco poi nel restante della Ungheria, il che ha aperto tanta porta, quanto meglio conoscerà dal commentario²⁵ di quella provincia, dove

²¹ Imprimis opera Georgii Blandrata, medici principis Ioannis Sigismundi Zápolya, et etiam iuvenis principis Sigismundi Báthory; de Blandrata cf. supra, doc. 56 adn. 9.

²² Mense iulio eiusdem anni P. Possevino iam proponebat aliquem medicum catholicum Principi Transylvanae dandum; ita enim die 20 iulii 1583 Nuntio in Polonia scribebat: « Il lاتore di questa è il Signor dottore Vilcoski chiamato come io credo da Dio Signor Nostro dall'arianismo per estirparne questa peste in molte parti. Il Re Ser.mo facilmente può essere che lo piglierà per Transilvania, cioè pe'l Principe; così sarà un antidoto contro il Blandrata. Humilissimamente lo raccomando a V.S. Ill.ma anco per quando ragionerà con Sua M.tà R. a questo fine. Io già ne tenni proposito con S.M.tà la quale non se ne mostrò lontana » *Mon. Pol. Vat.* VI 414 adn. 19.

²³ Bernardus Maciejowski, capitaneus boleslaviensis, vexillifer curiae, postea episcopus cracoviensis et cardinalis creatus; cf. SZOSTKIEWICZ, *Katalog biskupów* 508.

²⁴ Albertus Włoszek; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 240 adn. 13.

²⁵ Commentarius Patris Possevino de Transylvania; de quo fusius scribit in epistula diei 20 oct. 1583 ad Nuntium in Polonia; cf. infra, doc. 221 § 5.

saranno anco le cose politiche et la distinta relatione di quanto potrebbe sperarsi di quelle parti colla finitima Valachia. Mando le lettere del Principe di Transilvania et dei primi quattro senatori che la governano, i quali scrivono a S.B.ne²⁶. Et il Principe entrato solo hora nell'undecimo anno della sua età, è di mirabile aspettatione, et ha scritto di sua mano et ingegno la detta lettera, eccetto una sola clausula aggiuntale dal P. Lelesio della nostra Compagnia, il quale è suo maestro. A cui [97v] io per vedere più adentro l'indole di quel giovinetto dissi che la lasciasse fare a lui intieramente. I consiglieri sono chi luterano, chi calvinista, chi ariano, chi catolico alla riversa, cioè universale in tutte le sette, pensando che ognuno possa salvarsi etc. Con tutto ciò buona parte di loro manda già i figlioli a Claudiopoli al collegio nostro, overo sono presso il Principe in Alba Giulia, dove sono già da 300 catolici, poiché i nostri vi ripuoserò la religione catolica.

105

110

115

7. Ritornando al Re di Polonia, egli mostra havere gravi disegni di volere il suo dall'Imperatore, quando non si venga a reale ricompensa²⁷. I discorsi in questa materia fattimi da S.M.tà hanno più tosto bisogno di presente ragionamento che di absente colloquio, sì che rimetterò questo ad altro tempo, pensando che il differirlo non sia per nuocere. Io poi, se non sperassi contra spem et se non havessi ancora veduto et lasciato il S.or Cancelliere²⁸ benissimo disposto in questa materia, sì che dalla sua parte confido che temprerà il disgusto che il Re mostra di andare ricevendo da ministri dell'Imperatore, dubiterei certo di cose dannose alla christianità. Però il Re, come mostra piena confidenza in me circa questo negocio, mi strinse a volere abbracciarlo né lasciarlo prima che da lui havessi nuova risposta. Et dovendo partirmi da lui verso queste [98r] bande, mi disse che disiderava che io l'avissi prima che uscissi di Germania, significandomi che volentieri l'havrebbe saputo, per ordinare il viaggio di suo nipote verso Italia²⁹ nella quale in quel tempo disiderava che io mi ritrovassi per dargli indirizzo con diversi, et massime con N.S.re.

120

125

130

135

8. Et quanto al detto suo nipote, si risolveva di mandarlo alcuni mesi sotto la cura del S.or cardinale Borromeo a Milano, come in città dove non sono giovini di varie nationi et sviati, quali disse che erano in Padova. Alla quale cosa tanto più si inclinava, quanto intendeva che in Milano erano i nostri. Con quella dimora poi pensava di poter

²⁶ Quas videsis supra, doc. 167 et 168.

²⁷ De negotio recompensationis in quaestione Szatmár cf. supra, doc. 145

§ 1 et 3.

²⁸ Martinus Berzeviczy; cf. supra, doc. 57 adn. 13.

²⁹ De itinere italicico Andreae Báthory cf. supra, doc. 137.

rendere il S.or Andrea più disposto a venire a Roma, et più capace a trattare con grandi, et meno esposto a quei pericoli i quali anco in Roma avengono spesso a giovini. Io, lodato havendo il consiglio del Re, lo pregai di considerare se sarebbe bene che lasciasse a N.S.re la resolutione di chiamare subito a Roma il S.or Andrea et di rimandarlo poi a Milano, overo di lasciarlo prima quivi dimorare alcun tempo. Il che tutto approvò S.M.tà, et penso che la resolutione sarà di mandarlo diritto a Roma a basciare i piedi di N.S.re et rendere l'ubidienza della Livonia et forse della Transilvania, come hora scrivo a S.M.tà ³⁰, et dapoì che vada a Milano. Il che, certo, conosciuta la qualità del giovane et considerata l'edificatione che il Re darà agli altri principi con questo fatto, penso che sia convenientissimo. [98v] Quanto al mio trovarmi in Italia a quel tempo, rispuosi che se questo negocio coll'Imperatore non mi tratteneva, havevo pensato di andare in Sassonia, et di là con qualche diligenza scorrere al S.or Duca di Baviera, il quale me ne faceva instanza. Onde poteva essere che io per dar effetto alle provisioni per Livonia et per Transilvania, venissi insino a Roma per dimorarvi pochissimi giorni et ritornarmene. Però che io penserei che il tempo mostrerebbe ciò che fosse più espidente. Et pure S.M.tà mi ricercò del medesimo... [101r]...

9. Or partito di Cracovia venni in Olmuzzo dove spesi alcuni pochi giorni per visitare il seminario di N.S.re, al quale seminario condussi di Transilvania un maestro di scola fatto catolico ³¹, poiché per non havere molestia in questi principii, era così spediente. Di Olmuzzo ordinai che un'altro per cambio si mandasse a quell'altro seminario di Transilvania...

³⁰ Videsis supra, doc. 182.

³¹ Marcus Merckler, de quo in doc. « Catalogus alumnorum S.D N. qui hactenus prodierunt e seminario, et de quibus constat, quid absolutis studiis egerint, ab initio seminarii usque ad annum 1602 » haec reperiuntur: « Marcus Demetriensis Transylvanus annorum 28, venit 1583, absoluta philosophia ivit Vilnam ad theologiam, ingressus est Societatem nostram » ARSI, *Fondo Ges. 1477 fasc. 26, doc. 18 p. 3 n. 40.* --- In catalogo seminarii olomucensis anni 1583 haec de eo leguntur: « Marcus Demetriensis transylvanus, bistricensis; annorum 28; tempus quo venerat: 1583; classis logicae » *Opp. NN 326 231v-2r.* — Admissus est in Societatem anno 1588, obiitque Claudiopoli mense martio anni 1595. De eo plura in voluminibus subsequentibus, si Deo placebit.

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
 [MEMORIALE DE IUVANDA LIVONIA ET TRANSYLVANIA]

[Posonio 21-6 aprilis 1583 — Romam]

Introductio

Documentum una cum epistula P.is Possevino die 26 aprilis ad Card. Secr. data missum fuit Romam (cf. infra, doc. 186 § 2). Cum initio documenti sermo sit de epistula die 12 aprilis Summo Pontifici data atque hoc memoriale non sit aliud nisi fusior explicatio earum rerum quae in illa epistula trac- tabantur, haud difficulter patet, documentum nostrum inter 12 et 26 apri- lis scriptum fuisse. Sed, cum P. Possevino die 19 aprilis Viennae perve- nisse et iam die 21 aprilis se Posonium contulisse videatur, proindeque Viennae brevissime tantum commoratus fuerit (cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 243-44), valde verosimile appetit, documentum inter 21-6 aprilis Posonii confectum fuisse.

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 117r-9v, apographum coae- vum manu P. Thomae Sailly exaratum. Titulus, initio documenti positus, est manu P.is Possevino exaratus.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae* II 17-19. — *Mon. Pol. Vat.* VI 268-73.

SUMMARIUM: 1. *Qua lingua populi Transylvaniae et Hungariae utantur.* — 2. *Seminaria vilnense et claudiopolitanum etiam in rebus temporalibus quamprimum stabilienda sunt.* — 3. *De typographia Cracoviae ad libros in lingua germanica, hungarica et ruthenica imprimendos instituenda.* — 4. *Quo- modo pecuniae seminaris solvendae sint.*

Provisioni

*le quali a volere che da vero si faccia progresso
 nella Livonia et nella Transilvania sono necessariissime*

1. Percioché dalla lettera la quale io scrissi la settimana passata a N.S.re¹, potrebbe essersi mosso il disiderio di sapere dove si collo- cherebbe quel numero dei sacerdoti, il quale io dimandai, et in che modo si potrebbe usar anco dei forastieri et di quali lingue sarebbe bisogno perché realmente ne seguia in più parti una grande gloria di Dio, però io le ritoccherò più distintamente.

5

¹ Epistula diei 12 apr. 1583; quam videas supra, doc. 180.

- 10 La Transilvania ha sette città germaniche con più di cento grandi villaggi i quali usano comunemente la lingua tedesca. Et tutti questi come parimente sanno la lingua ungara et molti quella dei valachi, potranno diffondere poi il bene imparato per tutto. Il resto dell'Ungheria, massime venendo verso Bartva, grossa terra, verso Cassovia,
- 15 Ternavia et Posonio, usa per la maggior parte la lingua tedesca. Et con gli ungheri che vi sono, può per questo mezo farsi una grande strada, percioché i medesimi uditori germani che comunemente sanno la lingua unghera, potranno in case et altrove aiutar il negocio. In Ternavia parimente la terza parte è di boemi, la terza di germani,
- 20 la terza di ungheri², et a vicenda mutano i consoli ogni anno, sì che a tutti tocca il suo ... [118r] ...

2. Stabilire quanto prima i due seminarii di Vilna et di Claudiopoli, se non in perpetuo, almeno per quindici anni, sì come si è fatto cogli altri, et che si ordini che subito se ne facciano i Moti propri³

25 percioché questo darà animo al Re di fare dalla sua parte fermi assegnamenti, dalli quali come si aumenterà il numero degli operarii, così sarà alla posterità et a gli altri re, suoi successori, un continuo sprone di tenergli legati colla Sede Apostolica. Né certo potrebbe farsi più bella lega coi prencipi che cominciando con questa via seguirà anco

30 che sarà più facile che si ottengono alcune perpetue habitationi o case per gli alunni di S.B.ne et che il Re parimente con beni stabili stabilisca l'entrata che per sua parte ha assegnato al seminario di Claudiopoli⁴. Che se S.B.ne volesse far un fatto degno di eterna memoria, et non lasciare che in una sede vacante, se ne andasse in lungo,

35 tutti gli alunni fossero costretti ad andarsene, nè permettere all'incerto evento della deliberatione dei suoi successori la conservatione o disfacimento di tali seminarii i quali ravvivano i cori di tante provincie che erano del tutto lontane dal pensiero della Sede Apostolica, certo pare che nè molto più di quel che si è assegnato, si spenderebbe

40 et quel che si spenderebbe, basterebbe non solo pei 15 anni ma per sempre. Questo è, se quell'istessa somma o in Roma si ponesse a cento (se d'altronde non potessero havervi certe et sicure rendite) o in Transilvania et in Vilna si comperassero (come si suole et come anco i nostri collegii hanno) tanti villaggi, dove oltre lo stabilimento di questa opra

45 et l'edificatione la quale anco agli heretici ne perverebbe, si guadagnerebbono l'anime di tutti quei villaggi, sendo che sogliono seguire la

² Cf. MAH I 12*.

³ Diploma pontificium de erectione seminarii claudiopolitani videsis supra, doc. 157.

⁴ Litteras regias institutionis seminarii claudiopolitani videas supra, doc. 159.

fede la quale i loro padroni propongono. Oltre che non sarebbe difficile di far che il Re per sua parte attribuisse altrettanti villaggi alla detta impresa. La quale cosa guadagnerebbe grande numero di anime a Dio. Et piacesse a Sua Divina Maestà che questo fusse bene gustato da chi può far simili cose. Si aggiunge che si temprerebbono molto quelle voci le quali vanno intorno in quelle provincie, cioè che si procura solo di essiggere le decime et di tenere i popoli per questa sola via tributarii alla Chiesa romana.

3. Sarebbe di somma importanza piantarsi una stampa in Cracovia o in luogo simile per stampar libri in tedesco per la Prussia, Livonia, Transilvania; in svedese pe'l regno di Svetia et per quella parte di Svetia posseduta dal Re di Svetia; in lingua ungara per Ungheria et Transilvania; et finalmente [118v] in lingua rutena che serva alla Russia et alla Moscova, oltre che in greco et in latino varii libri potrebbono stamparsi... 55

4. Or quanto alle pensioni le quali si pagano ai seminarii, prima converrà ordinare che il semestre dei due seminarii di Transilvania et di Vilna possa haversi tanto a tempo che non si scorra oltre il dovere et si cominci ad aggravare di debiti quelle novelle piante. L'una et l'altra pensione potranno farsi tenere a chi io ordinerò per via dei Soderini⁵ in Cracovia, i quali subito gli paghino in Cracovia⁶. Et questo sia almeno un mese et mezo inanti il termine, accioché di Cracovia [119r] si possano in Vilna et in Claudiopoli mandare a tempo giusto. Il che quanto più si differisse, tanto più di differirebbe parimente la pensione che paga il Re di Polonia. Et forse la cosa cominciata assai bene, si risolverebbe con sbandarsi quell'anime le quali ivi saranno ragunate... 60 65 70

⁵ Bernardus, Carolus et Petrus Soderini, florentini, mercatores Cracoviae; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI passim.

⁶ Cf. litteras patentes Patris Acquaviva, diei 1 apr. 1583, quibus Lazarus Visconti seminiorum claudiopolitani et vilnensis procurator renuntiatus est; *supra*, doc. 177.

186

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Posonio 26 aprilis 1583 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 113r-4v (*prius* 160-2), autographum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 267-68.

SUMMARIUM: 1. *De spe reconciliationis haud bona feruntur.* — 2. *Mittit scriptum de iuvanda Livonia et Transylvania.*

[113r]... 1. La settimana passata ritornato di Transilvania et dal Re di Polonia, scrissi a lungo a N.S.re¹ et a V.S.Ill.ma². Dapoi venni a Posonio, dove havendo ritrovato che molti cercavano di attraversare il negocio dell'accordo fra l'Imperatore et quel Re³, et havendomi detto in confidenza l'Ambasciatore di Venetia⁴ che sapeva che non si pensava qui a venire a conclusione alcuna, ma a dar parole, salvo se il timore non gli stringesse. Io ho atteso a procedere in quella maniera la quale dall'aggiunte copie vedrà S.V.Ill.ma⁵...

2. Nel resto, essendo di tanta importanza quanta è veramente quel che scrissi a N.S.re per aiutare la Livonia et Transilvania⁶ et consequentemente l'altre provincie contigue, mando confidentemente in nome di Dio quei modi i quali paiono più che necessarii et utilissimi⁷. Sua Divina Maestà sa che io in tutto questo non mi curo se non della sua gloria et della salute delle anime...

¹ Die 12 apr.; videsis supra, doc. 180.

² Die 17 et 19 apr.; videoas supra, doc. 184 et *Mon. Pol. Vat.* VI 243-45.

³ De controversia circa quaestionem Szatmár, cf. supra, doc. 129 adn. 3 et passim.

⁴ Hieronymus Lippomani; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 267 adn. 2.

⁵ Vide eius epistulam, diei 26 apr. 1583, Posonio ad Stephanum regem de negotio Szatmár datam; in *Mon. Pol. Vat.* VI 264-66.

⁶ Videsis supra, doc. 180.

⁷ Videsis supra, doc. 185.

187

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
STEPHANO BÁTHORY REGI POLONIAE

Posonii 26 aprilis 1583

TEXTUS: *Opp. NN 329 II 393r-4r*, regestum manu P. Thomae Sailly exaratum. — 2. Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 110r-2v, copia autographa. — 3. *Nunz. di Pol. 15-B* 203r-4v, apogrammum coaevum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 264-66.

SUMMARIUM: 1. *De suo itinere Posonium.* — 2. *De sacerdotibus hungarioribus pro Transylvania et typographo pro Nicolao Telegdi inveniendis.*

... 1. Post binas ex itinere litteras ad R.M.tem V. scriptas¹ veni Viennam, salutato Ser.mo archiduce Ernesto, cum hoc primum, deinde Posonii cum R.mis Colocensi², Agriensi³, Telegdino⁴ et Nitriensi⁵, qui nunc ad consilium ungharicum adhibentur, cumque Ill.mo Trauen⁶, postremo cum ipso Caesare de toto negocio de quo missus sum,⁵ diligenter egi⁷... [393v] ...

2. De sacerdotibus ungharioribus reddidi quibus a V.M.te R. scribebantur, litteras⁸. Mira eorum inopia est ac messis multa. Id tamen urgeo, nec Colocensis parcit operae neque futurum omnino nihil spero. Si qui haberi poterunt, vel mecum adducam vel praemittam. Cum¹⁰ Telegdino episcopo interim conveni ut typographus illico Ternaviam evocetur ex Austria⁹; is praelo catechismos et alias pios libros ungharicos pro Transsylvania committeret¹⁰, qui interea defectum operarium supplebunt...

¹ Una solum epistola nota est, quam videsis supra, doc. 182.

² Georgius Draskovics; cf. supra, doc. 184 adn. 2.

³ Stephanus Radéczi; cf. ib. adn. 3.

⁴ Nicolaus Telegdi, episcopus quinqueecclesiensis; cf. supra, doc. 100 adn. 8.

⁵ Zacharias Mossóczy, episcopus nitriensis; cf. MAH I 464.

⁶ Ioannes Trautson de Sprechenstein, consiliarius Rodulphi II imperatoris.

⁷ Circa relationem de negotio Szatmár videsis *Mon. Pol. Vat.* VI 264 adn. 4.

⁸ De quibus litteris scribebat die 17 apr. 1583 ad Card. Secr.; cf. supra, doc. 184 § 2.

⁹ Agitur de typographia tyrnaviensi quam N. Telegdi anno 1578 a collegio S.I. viennensi emit; de quo cf. MAH I 633.

¹⁰ De his catechismis P. Possevino die 18 iunii 1583 haec scribebat ad P. Mannaerts, visitatorem provinciae Austriae: «In Ingolstadio lasciati che si stam-

188

P. OLIVERIUS MANNAERTS VIS. PROV. AUSTR. S.I.¹
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vienna 26 aprilis 1583 — Romam

TEXTUS: *Germ. 161 102r-3v, autographum.*

SUMMARIUM: 1. *Multum recreatus est audiens ea quae Deus per P. Possevino ubique operatur.* — 2. *Quid de divisione provinciae Poloniae a P. Possevino concepta.* — 3. *De sociis hungarum Transylvaniae concedendis.*

[103r] ... 1. Huc paulo post nos pervectus est etiam P. Possevinus cum sociis. Is venit valde fatigatus propter cauterium quod loco parum commodo ei nuper Possonii impressum est, quo tibia intumuerat cum aliqua inflammatione quae ei febriculam excitavit. Sed tertio 5 die per Dei gratiam dolor extinctus est cum febri, et iam attenditur ad obturandum cauterium ut alio commodiore in loco infigatur. Multum me hic bonus Pater recreavit de iis quae video Dominum Deum operari cum tot personis et in tam variis locis per eum servum suum. Video quidem eum facere et tractare, quae in alio, si in me 10 esset, non permitterem, nisi manifesto cognoscerem simili a Deo donatum dono et spiritu. Sed Deus ubi vult spirat² et est admirabilis in servis suis³ quos eligit. Certe multum me aedificat et recreat, et video Deum esse ei adiutorem, ad cuius gloriam tot labores suscipit. Sit nomen Domini benedictum ...

1 nos del. huc || 6 logo ms.

passero cinque mila et trecento libretti di pietà per mandarmisi, ritornai a Vienna, onde a V.P. scrisse il tutto mandandogli copia di questa stessa scrittura. Et havendosi già mandato dall'Imperatore i commissarii a Cassovia per trattare le cose della compositione co'l Re di Polonia, io mi incaminai co'l P. Giorgio [Törös] unghero e i miei compagni et un unghero che viene per la Compagnia; havendo prima mandato per mille catechismi ungheri il P. Giorgio in Tirnavia, dove si lasciò che si stampassero. *Opp. NN 329 171v.* — Apud GULYÁS Pál. *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV és XVI században* [Historia artis typographicae in Hungaria saeculis XV et XVI], fasc. II (Budapest 1931) 181-194: *A Telegdi Miklós alapította nagyszombati könyvsajtó* [De typographia Nicolai Telegdi Tyrnaviae] haec editio catechismi non recensetur.

¹ De eo cf. supra, doc. 162 adn. 1.

² Cf. Ioan. 3, 8.

³ Cf. Ps. 67, 36.

2. Communicavit etiam mecum bonus P. Possevinus de divisione 15
 polonicae provinciae a se concepta. Sed ego hic asinus ad Liram⁴,
 hoc non ignoro quod nimis vasta sit provincia et male possit regi ab
 uno. Quia tamen difficilis mihi videtur provinciam novam instituere
 ex uno collegio et aliquot residentiis propter multas causas quas fa-
 cile V.R.P. ex se viderit, consultius fore puto ut P. Provinciali unus 20
 viceprovincialis assignetur, vel etiam si opus sit, in altera parte
 provinciae, donec provincia habeat in Livonia et Transilvania sua
 collegia melius firmata et ordinata ac seminaria necessaria ...

3. Idem Pater ursit hic nos pro hungaris, sed ut ipse fatetur,
 non possunt recte consistere haec duo collegia viennense et pragense, 25
 nisi habeant singula suum confessarium hungarum, ut probe novit
 R. P. Magius⁵. Proinde V.R.P.tem obsecro, sic velit alteri provinciae
 prospectum, ut haec integra servetur. Certe neque e re est Transilva-
 niae ut in his locis, ubi plurimi hungari cum in convictu tum foris
 commorantur, absit sacerdos hungarus qui eos in spiritu iuvare et eis 30
 sacramenta administrare possit. Proinde omnino necessarium puto,
 et mecum consentit P. Possevinus, ut P. Marcus⁶ Pragae maneat, quo
 post duos vel tres forte menses Caesar iturus dicitur. Sed iam ante is
 V.R.P.ti scripsit pro P. Marco obtinendo, ut vidi ex ipsius literis...

189

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
 IACOBO DOBO¹

Posonii 27 aprilis 1583

TEXTUS: *Opp. NN 329 II 394rv*, regestum manu Thomae Saily ex-
 ratum.

SUMMARIUM: *Nobilem ex-alumnnum Societatis exhortatur ut in verae fi-
 dei confessione necnon defensione viriliter persistat.*

24 nos del. de || 29 ubi sup. || 31 administrare del. nequit.

⁴ PHAEDRUS, *Fabulae novae* 13.

⁵ Laurentius Maggio, assistens Italiae ab anno 1581, qui multum temporis
 provinciae Austriae praeerat; cf. MAH I 15* et passim.

⁶ M. Pitačić; cf. supra, doc. 178.

¹ De illustri familia Dobó de Ruszka cf. NAGY III 327-29; et RéVAY V 630;
 praeterea MAH I 768.

Magnifico Domino Iacobo Dobo de Ruzca.

Audio egregiam mentem V.D.nis ab istis qui ut inquit D. Augustinus « Christum adversus Christum portant » sic oppugnari ut tamen neque expugnetur neque occasionem amittat coronaee sibi a Deo per

5 Christi Domini meritum efficacissimum promerendae. Quoniam vero et salus V.D.nis mihi cordi est quam cuius maxime, et cognovi calvinianorum ac satanae astutias, obsecro V.D.nem ne cito commoveatur neve quantacumque vexatione vel timoris humani incussione despondeat animum, sed respiciat in Iesum omnis boni consummatorem et

10 remuneratorem qui V.D.ni non minus quam Danieli est affuturus. Facti enim sumus spectaculum angelis et mundo ². Et ipse inspicit, quanta fide V.D. pugnam istam sustinebit fructusque ex tot pietatis seminibus quae a Societate nostra diu percepit ut in aliorum quoque animis spargat, uberes ad Dei gloriam ferre velit. Si quis Calvini vel

15 istiusmodi faecis Institutionem ³ obtruserit, dicat se vere Christo et evangelio credere, non hominis apostatae verbo; se non carne et animali sensu verbum Dei et Christi Domini sapientiam atque omnipotentiam metiri, sed viva fide quae quidem fides non somnum, non umbra, non figura sit sed veritate innixa; se in Christum Dei filium

20 credere qui dixerit « Hoc est corpus meum » ⁴ (394v) non in Calvinum idolatram suae superbiae qui pernigavit foedamque faciem in Ungariam invexerit, qualem scytæ antequam nomen Christo darent, passim invehebant caedibus, rapinis, virginum Deo dicatarum violationibus, templorum christianorum demolitione atque sanctissimae ecclesiae, a Christo Domino usque ad consummationem institutae, perturbatione. Addat, si quem Ungariae regem putent optimas tulisse leges, Turcam christiani nominis hostem debellasse, Siriam iuvuisse, omnia pietatis opera edidisse, hunc imitentur, non qui aliunde proscriptos ministros ad omnem vesaniam alunt ac fovent. Si evangelium

25 velint, cur evangelio non credunt? Si purum verbum Dei amant, cur omnes haereticorum faeces lambunt. Si iudices esse velint (cum tamen Deus nunquam illos fecerit) cur alteram partem non audiunt et nostra non legunt? Quod si verbi Dei sinceram expositionem aliquando in ecclesia fuisse vel in illis quos eorum deus: Calvinus citat, existimant,

30 cur ex iis lucem non petunt qui ante mille trecentos et quadringentos annos fuere? Quod si aliquem locum ex Calvino vel aliis ostendant,

35

⁹ sed corr. ex sic.

² 1 Cor. 4, 9.

³ Opus princeps Ioannis Calvini, *Institutio religionis christianaæ*. Basileæ 1536.

⁴ Mt. 26, 26; Mc. 14, 22; Lc. 22, 19 et 1 Cor. 11, 24.

dicat se postea responsurum. Interea mittat ad me (si per negotia minus potuerimus convenire) librum et locum, ac veritatis arma suppeditabo. Egregius enim artifex mendaciorum et atheismorum Calvinus fuit. Interea V.D. tradat illis epistolam quam ad Poloniae Ser. ⁴⁰ Regem scripsi legendam ⁵. Eam faelicissime valere ac magno animo divinam caussam sustinentem avitumque familiae suaे illustris decus restituentem maxime cupio. Pisonii 27 die aprilis 1583.

190

P. HENRICUS BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vienna 29 aprilis 1583 — Romam

TEXTUS: *Germ. 161* 108r-v, autographum.

SUMMARIUM: *Nullus ex provincia Austriae sacerdos hungarus in Transylvaniam mitti potest.*

[180r] ... Volui tantum R.P.tem V. nunc certiores facere, P. Possevinum appulisse Viennam atque cum R.P. Visitatore¹ atque mecum diligenter egisse de hungaris patribus ex hac provincia in Transsylvania mittendis ². Verum cum ab utroque nostrum intellexisset P. Marcum ³, licet hungarus esset, illum tamen Pragae propter ⁵ hungaros omnino necessarium esse iudicavit ⁴. Idem fuit iudicium illius de collegio viennensi, in quo unicus tantum est hungarus quidem

⁵ Agitur de *Epistola ad Serenissimum Stephanum, Poloniae regem, in qua de vero statu ecclesiarum per universum orbem christianum verissime agitur*, quam anno 1579 Vilnae scribebat; adiunxitque huic operi typis impresso: *Davidis Chrytraei ludimagistri rostochiensis imposturae* ... quod supra, doc. 182 adn. 5 exscripsimus; cf. SOMMERVOGEL VI 1067 n. 13.

¹ Oliverius Mannaerts (Manaraeus); cf. supra, doc. 188.

² Cf. *ib.* § 3.

³ M. Pitačić; cf. *ib.* adn. 6.

⁴ Responsum Patris Generalis die 19 maii 1583; « Restat igitur tantum de P. Marco, de quo, omnibus quae R.V. denuo commemorat, aestimatis, etsi ne prius quidem mihi incognita erant, ita in Domino iudicavimus fore ad maiorem Dei gloriam ut in Transylvaniam proficiscatur » *Austr. I* 147-7.

natione sacerdos iuvenis, P. Leonardus Classovitius⁵, qui multis modis collegio huic est necessarius, sed ille non callet linguam hungaricam, sed potius schlavonicam et germanicam. Unde nec ille poterit hinc ablegari. Quod si linguam hungaricam discere posset, esset huic collegio necessarius, sicut ipse P. Possevinus quoque iudicavit.

Quod attinet ad P. Georgium hungarum Töres⁶, qui nobis recuperandae valetudinis causa remissus et donatus, vel potius restitutus fuerat, cum iam utatur ille balneis et incipiat aliquo saltem modo valetudinem recuperare, quamprimum habuerit meliuscule, vult illum P. Possevinus secum abducere Cracoviam. Quod si fiat, non habebimus Viennae ullum hungarum sacerdotem (uni tamen est tanta vel maior necessitas quam in ipsa Hungaria).

Habemus duos fratres iuvenculos hungaros, unum Viennae Nicolaum Martonium⁷, alterum Olomutii Stephanum Cassovium⁸, qui nondum sunt apti ad talem missionem sive aetatem, sive doctrinam, sive spiritus constantiam spectemus. Itaque nostro omni iuditio nullus hinc sacerdos hungarus in Transsilvaniam mitti poterit. Quod R.P.V. pro meliori informatione scribere volui...

191

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
DE LOCO PRAEPOSITURAE BEATAE VIRGINIS DE THUROZ
IUDICIO

Mense IV-V 1583

Introductio

Collegii S.I. in Hungaria erigendi negotium Ioannes Franciscus Bonomi, episcopus vercellensis et nuntius ap. Imperatorem annis 1582-84 haud communis studio promovere studuit (cf. *Introd. gen. c. 4*). De qua re imprimis cum Stephano Radéczi, episcopo agriensi et Nicolao Teleghi, episcopo quinqueeclesiensi agebat (cf. supra, doc. 112 113 116); qui tamen parum solliciti se exhibuerunt. Cum Nuntius ineunte anno 1583 Coloniam se con-

8 Classovitius *del.* quidem || 23 sive *del.* stu[dium].

⁵ L. Klasovič; cf. supra, doc. 63 adn. 24 et passim.

⁶ G. Törös; cf. supra, doc. 178 adn. 3.

⁷ N. Márton; cf. supra, doc. 63 adn. 25.

⁸ St. Todt seu Cassovius; cf. supra, doc. 141 adn. 7.

ferre deberet, curam erigendi collegii Patri Possevino commisit (cf. supra, doc. 145 § 2 et adn. 9). Qui videtur usus fuisse bona occasione quae in comitiis Hungariae mense aprilii 1583 Posonii celebrandis sese offerebat ad hoc negotium promovendum, prout in nostro documento apparet. Auctor enim documenti videtur esse P. Possevino. Nam auctorem fuisse aliquem de Societate Iesu, in ipso documento revelatur (cf. lin. 95); item apparet ex eodem praesulem cui hoc scriptum datum est, fuisse eo tempore possessorem praepositurae (cf. *ib.* lin. 64-70). Notum est autem Stephanum Radéczi hanc praeposituram ad obitum usque (4 febr. 1586) tenuisse (cf. infra, doc. 351 § 2). Stephano Radéczi demortuo, card. Draskovics statim agere coepit ut praepositura collegio S.I. in Hungaria constituendo donaretur (cf. infra, doc. 340). Quod re vera diplomate imperiali, diei 19 maii 1586, factum est (cf. infra, doc. 351).

TEXTUS: ARSI, *Fondo Gesuitico 1644* fasc. 15, doc. 7; apographum coaevum, unius folii, 318 x 215 mm. magnitudinis.

TEMPUS: Ad tempus scriptio*n*is quod attinet, cum merito supponatur documentum scriptum fuisse dum P. Possevino Posonii in comitiis regni Hungariae (mense aprilii celebratis; cf. FRAKNÓI, *Magyar országgyűlési emlékek* (Monumenta comititia regni Hungariae) VII 119-34) versaretur; et cum ex altera parte prima Patris Possevino epistula Posonii data sit die 24 apr., ultima vero die 3 maii (cf. *Nunz. di Germ.* 94 105-8 et *Opp. NN* 329 396), documentum nostrum exeunte mense aprilii vel ineunte mense maio confectum fuisse censemus.

SUMMARIUM: 1. *Praepositura aptissima iudicatur ut collegium et domus pauperum studiosorum ibi constituatur.* — 2. *De aedificiis ibi construendis.* — 3. *De redditibus ad hoc opus necessariis inveniendis.* — 4. *Quomodo domus pauperum studiosorum instituenda.* — 5. *Priusquam aedificiorum constructio aggredetur, Societas Iesu quoque consulenda esset.*

De loco praepositurae Beatae Virginis de Thurotz iudicium¹

Tria sunt, Amplissime Antistes², quae mihi proprium laturo iudicium de claustro illo thurotensi dicenda occurrunt: Primum quidem de loco et gymnasio illic instituendo; secundum de fabrica et restaurazione; tertium de modo et ratione scholam constituendi.

5

1. Principio locus ille praeclarus sane mihi natura sua atque studiis perquam accommodatus videtur, quod quasi in eremo quadam

¹ De praepositura Turóc (quae iam anno 1559 a Nicolao Oláh, archiepiscopo strigoniensi oblata est Societati ut collegium ibi institueretur) cf. MAH I 15 adn. 5; et BEL, *Notitia Hungariae* II 351 ss.

² Stephanus Radéczi, episcopus agriensis, possessor praepositurae; cf. *introd.* huius documenti.

sit, aestivo tempore amoenus, lignis quibus hyems transigatur, abundans, spacioius, aquis irriguus, vini quo persaepe ingenia praecitata obruuntur, parum ferox. Ad haec, cum non parum ab universitatibus Germaniae, Boemiae atque Poloniae distet, maximum adiumentum afferret universae Pannoniae, Illyriae atque provinciis circumiacentibus, si in commemorato loco academia aliqua optimis legibus, eximiis studiis, viris cum doctrina tum pietate singularibus institueretur. Qua quidem ex re consequeretur non apud homines solum, sed etiam apud Deum imprimis Amplitudo Vestra insignem laudem atque gloriam, tanquam is qui divinae providentiae esset hac in re, sicut in quamplurimis aliis, cooperator praestantissimus.

Inter alia commoda maxima quae hoc consequerentur sanctissimum institutum, non parva haec essent: Excitaretur primum haud dubie in Ungaria antiquus ille nostrae religionis fervor, et non modo nativa sed vere christiana pietas auxilio imprimis divino ac deinde exemplo virtutum, tum vero ope illorum qui ex illo loco tanquam ex equo (ut aiunt) troiano omnibus et optimis litteris et virtutibus prope divinis apprime instructi prodirent. Restauraretur merito cultus ille B. Virgini, Dei Matri olim in illo loco adhibitus. Pagus ille qui clauso adiacet³, in civitatem profecto frequentia studiosorum excresceret. Esset schola illa, modo sanctissime institueretur, propugnaculum regni Ungariae atque aliarum circumvicinarum provinciarum adversus hostem antiquum, haeresum principem, et contra ipsum Thurcam potentissimum et armis et fraudibus illius ministrum aut potius Dei flagellum adversus non filios sceleratos ac perfidos servos Domini.

Itaque facile sperarem fore, Deo duce, ut ex illo loco, sicut e Portugaliae regno ad Indios, in vastissima thurcarum regna viri praestantissimi egredierentur permulti, iaculis verbi Dei armati, qui quam maximas ex ipsa turcica gente animarum copias Christo prosternerent iugoque sanctissimo evangelii — ut interim alia permulta commoda silentio praeteream — subiicerent.

2. Deinde, ut ad fabricam veniamus, sive magnum sive parvum velis, Praesul Optime, illic gymnasium constituere, opus erit cumpromis non scholas seu classes solum constituere, sed domum etiam absolvere caeptam cum ecclesia, habitationi accommodata et divino apta cultui⁴. Paucis itaque sumptibus, quantum ipse coniicio et ab

³ Zniováralja (Klástor pod Znievom); cf. de eo epistulam Patris Donii, rectoris viennensis, diei 17 iulii 1586, infra, doc. 361 § 2; et BEL, *Notitia Hungariae* II 361.

⁴ Omnia iterum construenda essent quandoquidem « ex ipso praepositurae aedificio nihil superest praeter templum et veteres ruinas monasterii » Ex epistula Patris Donii, diei 17 iulii 1586; cf. infra, doc. 361 § 2.

aliis accepi, amplissime loca omnia quae insigni academiae essent
accommodatissima, extruerentur, cum copia et lignorum et lapidum
et arenae maxima quasi in promptu sit, et in proximis sylvis caedi
trabes et asseres secari in propinquuo et aliae res ad aedificia necessa-
riae parari possint, uti Tua Dominatio Reverendissima optime novit.
Ad haec esset construenda et alia domus scholae vicina, quae paupe-
rum studiosorum permultos caperet.

45

50

3. Fabrica materiali omissa, quae minoris negotii esse videtur,
reliquum est ut de via et ratione rem studiosorum in opus educendi
scribamus. Quamvis Amplitudo Vestra non posset modo tam uberes
reditus quotannis assignare certo, quibus praceptores alerentur,
possent tamen progressu temporis illi [f. v] augeri pluribus modis. 55
Primo, seponendo singulis annis quampiam pecuniam iustum aut ex
propriis Vestrae Dignitatis Amplissimae censibus, aut alia via et ra-
tione — ut melius noverit convenire Vestra Amplitudo — collectam,
qua post annos aliquot emerentur possessiones et bona certa, quibus
priores census, si pertenues forte essent, augerentur, ob commodita-
tem professorum et ut numerus eorundem professorum, si opus
foret, augeretur. Secundo, hoc ipsum etiam posset fieri, si temporis
successu aliqua (ut vocant) abbatia vel bona aliqua prioribus posses-
sionibus et redditibus adiungerentur. Tertio, commodior fortasse atque
certior via illa erit, si Vestra Amplitudo efficeret ut bona praepositu-
rae S. Mariae de Thurotz ad claustrum illud thurotzense redirent post
vitam Amplissimae Dominationis Vestrae⁵, quam diutissime Deus
incolumem servis suis conservet, ut post longos agones ac diuturnos
pro Dei Ecclesia labores exantlatos, tandem coronam accipiat iusti-
tiae et gloriae in coelesti Hierusalem.

60

65

70

4. His igitur confectis quae ad praceptores atque illorum ho-
nesta ac pernecessaria commoda spectant, iam facile esset negocium
conficere, et exaedificare domum et illam fortunis et bonis exornare,
in qua permulti studiosi alerentur pauperes⁶. Primo enim, nullo ne-
gocio Vestra Amplitudo effecturam sperarem ne studiosis pauperibus
honestus deesset victus, ut comitatus illi quatuor aut quinque qui
(ut accepi) quodammodo claustro illi thurotensi subiacent, alerent

75

55 illi rep. || 60 petenuelis ms.

⁵ Quod et factum est anno 1586, post obitum Stephani Radéczi, sed non ex
huius voluntate, sed ex industria card. Draskovics; cf. infra, doc. 340. Ep.
Patris Bader 19 IV 1586.

⁶ De indefessa Patris Possevino sollertia instituendi quam plurimas domus
pauperum studiosorum cf. nostrum commentarium: *Die nordischen päpstlichen
Seminarien und P. Possevino (1577-1587)*, in Arch. Hist. S.I. 24 (1955) 52-56.

aliquot studiosos annis singulis in thurotensi collegio. Secundo,
 possent et illa auxilia et bonorum adiunctiones, de quibus paulo supe-
 rius egi, maxime idoneae esse ut haec ratio et utilitas pauperum col-
 legiorum promoveretur. Tertio, possent etiam subditi, maxime di-
 tiores illius praepositurae, aliquid bonorum extremo vitae suaे tem-
 pore his pauperibus relinquere et testamento legare. Quarto, possent
 85 constitui aliqui viri probi qui curam gererent promovendi et iuvandi
 rem horum studiosorum. Quinto, possent et hi ipsi studiosi ditiores
 qui ad illud gymnasium concurrerent, dare singulis annis aliquam
 monetam, quamdiu in studiis illis versarentur, qua iuvarentur praedicti
 studiosi pauperes. His igitur et aliis modis quam plurimis tam
 insigne opus facili negocio perficeretur per Amplitudinem Vestram.
 90 Possent etiam recipi inter illos nonnulli qui essent divites, quorum
 ope iuvarentur alii. Deinde non esset abs re si id quod parochus
 thurotensis ecclesiae possidet, singulis annis caederet in commodum
 illorum pauperum. Inveniretur enim facile aliquis ex illis qui longe
 melius ecclesiae illi praeesset quam is qui modo praeest ⁷.
 95 5. Caeterum si Societas nostra minima deberet subire provinciam
 illius collegii, si ita Vestrae videretur Amplitudini, non esset forte
 incommodum ut antequam classes aedificantur et alia collegio illi
 et domicilio et templo necessaria, quispiam ex Societate praeberet
 artificibus formam et exemplar earum rerum quae erunt aedificandae.
 100 Nam cum illi finem non tam exacte, et rationem teneant, non perfec-
 te satis opus, ut par esset, conficerent et ad rem ipsam referrent.
 Qua quidem ex re, quemadmodum in collegio pragensi sumus ex-
 perti, non pauca exorirentur incomoda. Haec modo, ut Vestra
 Amplitudo a me petivit, volui significare de loco thurotensi. Caetera
 105 ex re ipsa et tempore poterunt rectius constitui, quando Deo auspice,
 certi aliquid Vestra Amplitudo statuerit.

80-1 collegarum ms.

⁷ De parocho ecclesiae monasterii cf. ea quae a P. Donio in epistula diei
 17 iulii 1586 referuntur; infra, doc. 361 § 2.

192

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
NICOLAO BÁTHORY COMITI¹

Posonii 5 maii 1583

TEXTUS: *Opp. NN 329 II 396r*, regestum.

SUMMARIUM: 1. *Quae mensibus proxime elapsis a se acta fuerint, breviter recenset.* — 2. *Stephanus Báthory iunior tenaciter restitut ut a calvinismo removeretur.* — 3. *Mittit librum suum contra haereticos recenter conscriptum.*

Ill.mo Domino Nicolao Batoreo comiti in Ecied.

Quae mihi V.D. Mag.ca cum ab ipsa discederem, commendavit ut S.C.M.ti referrem, ea retuli, libenterque omnia visus est audisse. Egi postea de rerum compositione inter ipsam C.M.tem ac Ser.mum Poloniae Regem. Assignatique commissarii ad rem explicandam post 5 mensem se in viam dabunt Cassoviam versus. Ego interim in Bavariam proficiscens ad C.M.tem Deo dante redibo atque inde revertar Cracoviam². Ubiunque autem fuero, nunquam ero immemor humanitatis qua me exceptit eiusque piae deliberationis quam suscepit insuanda fidei catholicae restituendaeque maiorum suorum pietatis. Quae res accidit gratissima tum S.C.M.ti tum Ser.mo Poloniae Regi. Utinam vero ipsa in tam sanctum opus sic incumbat ut tam necessario exemplo divinam alliciat misericordiam Ungariamque calvinismo et reliquis impietatibus collabentem qui plus auctoritate potest, plus quoque re ipsa Deo aspirante iuvet. 10 15

2. Mag.cum D. Stephanum³ eius fratris filium cum hic nomine quoque Ser.mi Poloniae Regis salutassem, rogassem autem ne cum Deus istam insignem familiam, catholicos praecipue, ad altissimos dignitatis gradus evexisset atque ad Christi Domini hostes debellandos non semel adhibuisset, ipse pene solus vellet haereseos labe aspersam relinquere, is non aequo animo haec accepit, quin vero cum se calvinistam esse aperte professus esset, Pontificemque Maximum et reliquos proinde christianos principes atque item omnium seculorum optimos reges, populos et martyres haereticos vocaret, nesciens

¹ Cf. supra, doc. 165 adn. 2.

² Cf. supra, doc. 187 adn. 10.

³ St. Báthory de Ec sed, filius Andreae, fratris Nicolai; cf. M. WERTNER, *Tableau généalogique de la famille Báthory* 12-13.

25 scilicet quid diceret, utpote in faece illa calviniana imbutus respuit quoque libellum quem nomine Ser.mi Regis ei tradebam, quamvis postea procurasset per alium optimum nobilem ungarum habere. Haec cum viderem, indolui quantum res ipsa postulabat, turbatamque istam reipublicae Ungariae faciem haud miratus sum, cum ita
 30 Christus et verbum ipsius feratur adversus Christum, uti de haereticis sanctus aiebat Augustinus. Obsecro V.D. Ill.mam ut adolescentem alioquin bonum et orationibus apud Deum et seriis cohortationibus ab isto caeno extrahat inque veram Christi Domini viam asseri curret; atque aliquando ungari discant, ex tanta haeresum colluvie et
 35 ex tam acerbis fructibus agnoscere arborem istam non esse plantatam a Deo sed a superbia, a carne, a licentiae desiderio quae dum evangelio abutitur, evangelio non credit; dum Christum ore tenus praefert, eius omnipotentiam et in sanctissimo Sacramento et in aliis plerisque pernegat; dum denique verbum Dei iactat, tandem hic Cal-
 40 vini perfidi apostatae, ille Luteri, alias Arii, alias anabaptistarum, sexcentorum aliorum faeces lambunt ac pro verbo Dei usurpant.

3. Mitto autem eundem librum V.D. Ill.mae quem Mag.co D. Stephano obtuleram. In eo est epistola quam ipse (licet meum nomen non sit adscriptum) ad Ser.mum Poloniae Regem scripsi⁴. In altera superiore libri parte cum de aliis rebus, tum de capitibus iis quae mihi proposuerat, planissime agitur. Legat V.D. Ill.ma meque suo amore prosequatur ceterisque libris ad Dei gloriam utatur. Ac si quis fasciculus aliorum librorum ad V.D. Ill. a me mittetur in Transsylvania transmittendus, rogo ut quamprimum mittatur. Eam opto
 45 50 optime et faelicissime in Domino valere. Pisonii tertia die maii 1583.

193

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vilna 5 maii 1583 — Romam

TEXTUS: ARSI, *Fondo Ges. 645*, fasc. 98, 1r-7v, autographum.

SUMMARIUM: 1. *De canonica P.is Thomány irregularitate.* — 2. *Cito mittetur novus rector Claudiopolim.* — 3. *Bona de P. Petro Sylvano nuntiantur.* — 4. *Expectantur ex Urbe responsa ad ea quae proposita fuerunt P. Visitatori de rebus claudiopolitanis.*

⁴ De qua cf. supra, doc. 189 adn. 5.

... Acceperam in itinere livonico literas R.P.tis V. 2 decembris
 datas sub ipsum Quadragesimae initium¹. Post Pascha inde rediens
 Vilnae reperi breves binas eodem exemplo de irregularitate claudio-
 politanorum nostrorum 20 ianuarii² et longiores 27 eiusdem³. Ac
 paulo post advenerunt datae 8 februarii, quibus abunde satisfactum 5
 est mihi et importunitati meae ac querelis illis quibus P. Possevinus
 suffuderat frigidam. Iam igitur posthac queri desinam cum non iure
 id fecisse me video, sed iniuriae temporum et locorum distantiae
 tribuenda sint omnia.

1. Quod ad illam irregularitatem attinet, puto literas R.P.tis 10
 V. iam pervenisse Claudiopolim et remedium illi esse tributum, de
 qua sic ad me P. Possevinus exinde: Video sane non unos esse hic
 nodos irregularitatis, de qua cum toto meo cracoviensi itinere cogi-
 tassem, legisset autem ea de re libros non unos omnes, postremo
 meas facultates vel Pontificis Maximi vel R.P. Generalis revidissem 15
 accurate, rem ipsam suppressis nominibus cum R.mo Nuncio trac-
 tassem, nihil tamen remedii reperi. Ac cum P. Minister⁴ hic qui hoc
 fecit, ea de re ad me vellet pro dispensatione adire, declinavi ita ut
 neque illum, si in bona fide omnino sit, absterrerem, neque me involve-
 rem laqueis, unde divinae rei facienda obex poneretur; miseram 20
 etiam antea ad R.P. Generalem P. Aratoris epistolam ad R.V. datam⁵
 ut statim aliquid remedii a Summo Pontifice impetraretur, omnino
 credo, Riae V. futurum maxime cordi, etc. Haec P. Possevinus. Sed
 cum iam remedium sit a P.te V. praebitum illud, iterum peto ut 25
 videat si in posterum ad maiorem tutelam possit a Sanctissimo Do-
 mino impetrari explicatio illius verbi « homicidii voluntarii » ut tan-
 tum comprehendat, ad eximendos scrupulos infinitos, illud homici-
 dium quod a politico magistratu punitur ut tale. Nam in verbo isto
 « voluntarii » tanta est amplitudo significationum ut ibi timeatur 30
 irregularitas ubi nedum nulla est culpa sed ne animus ullus canones
 violandi ecclesiasticos. Hoc R.P.ti V. relinquo iudicandum. Si enim
 scrupulosi essent claudiopolitani, ut se in ea re perhibet P. Possevi-
 nus, nec istis ternis ea de re a P.te V. datis e pistolis conquiescerent

⁴ 20 ianuarii *sup.*

¹ Vides supra, doc. 130; quae tamen sunt diei 14 dec.

² Videas *ib.* adn. 2.

³ Quae desiderantur.

⁴ Matthias Thomány; cf. supra, doc. 142 § 2.

⁵ Quae desiderantur; habentur autem eiusdem Patris Szántó litterae, diei 19 oct. 1582 ad P. Generalem, in quibus suam de hac irregularitate mentem manifestat; cf. supra, doc. 121 § 12-13.

in conscientia, cum nulla de novo accesserit, ut ille petebat, Summi
 35 Pontificis concessio⁶. Sed ad alia... [3r]...

2. De Claudiopoli multa mihi maerioris plena scribit P. Possevinus,
 et qui superiorem illum⁷ iam designabat viceprovinciale in Litua-
 nia etc., nunc multa in eo desiderat ac sententiam revocat. Sed nec
 minus ille in suis literis utilem sibi, sed duriorem testatur fuisse eius
 40 Patris consuetudinem. Utinam cito P.V. mittat quem missura est⁸;
 atque utinam ille esset P. Gordonus⁹ de quo alias mihi spem fecerat.
 Quamquam et italus, si amabilis fuerit et accommodare se sciens
 humoribus hominum, opportune veniet. Et ille P. Gordonus deinde
 pro Vilna non minus opportune illi succedet. Iam enim videre in-
 45 cipio, hic nescio quid inter lituanos atque polonos, de quo alibi.

Ex Austria altissimum mecum est silentium de omnibus qua-
 tuor¹⁰; de iis quorum nobis dandorum inde spem nobis P.V. faciebat.

3. De P. Petro Sylvano¹¹ hungaro videbo iam, postquam facul-
 tatem habeo, quid fieri de illo conveniat iuxta mihi traditam potes-
 50 tatem. Optimum autem illud fuit quod P. V. non simpliciter dimitti
 iusserit, sed reliquerit liberum consideratis circumstantiis omnibus.
 Nam scribitur mihi Brunsperga, ipsum in angelum evasisse, omnium
 speculum... [5r] ...

4. Incusat P. Possevinus nostram tarditatem in respondendo
 55 propositis punctis claudiopolitanorum et P. Visitatori traditis et
 in Urbem missis¹². Itemque quod necdum epistolam P.tis V. legerint¹³,
 nec magnam communicationem habeant nobiscum et cum romanis.
 Epistolam misi ut annuae solent per collegia omnia. Si nondum eo
 pervenit, distantia fuit. Quamquam nil perditum est. Ego enim ubi
 60 fui, illam pro exhortationibus explicabam. Nam lectio refectorii talis
 rei pertransit cito utranque aurem...

55-6 et in Urbem missis sup.

⁶ Videas dispensationem a Summo Pontifice obtentam; supra, doc. 164.

⁷ Iacobus Wujek; de quo quam primum immutando cf. ea quae in scripto
 Patris Szántó diei 15 martii 1583 Patri Possevino exhibito traduntur; supra,
 doc. 170 § 1.

⁸ Cf. Exod. 4, 13.

⁹ Iacobus Gordon Huntley; cf. supra, doc. 115 § 6 et adn. 22, necnon doc.
 127.

¹⁰ De sociis ex provincia Austriae pro Transylvania educendis cf. supra,
 doc. 190.

¹¹ P. Erdösi; cf. supra, doc. 121 § 2 et adn. 9.

¹² Cf. supra, doc. 96.

¹³ Est epistula Patris Acquaviva ad universam Societatem: *De felici pro-*
gressu Societatis die 28 iunii 1581 scripta, et anno 1584 Vilnae typis expressa;
 cf. SOMMERVOGEL I 482 n. 4-a.

194

P. PHILIPPUS FILIPPI S.I.¹
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Ragusa 10 maii 1583 — Romam

TEXTUS: *Ital. 157 56r-7v*, autographum.

SUMMARIUM: *De P. Sfondrato refert.*

[56v] ... Del P. Bartolomeo² nostro V.R.P. vedrà per l'incluse lettere scritte parte al Mag.co M. Guilelmo Dondini, bolognese suo cognato³ et parte a me⁴; e secondo il suo scrivere par sia di sana mente; et il sodeito giudica che nei negocii de robbe e conti parli sanamente. Nel resto poi dubbitiamo, poiché non vuol partirse in modo⁵ alcuno, e si ben fa la difficoltà nei danari quali credevamo li fussiro stati dati secondo era stato da noi trattato, ma secondo poi alcuni dicono non li sono stati dati per cagione di farlo partir più presto da quelle parti; perché havendo [57r] danari, ci dicono alcuni, non si partirebbe. E di più ci fa maravigliare come non vada almeno a Colos-¹⁰ var, tanto vicino, e come quei R.di nostri Padri non vi vadano, es-sendoli stato scritto da V.R.P. e da me più volte et in suo nome. E credo che non lasciarano di farlo potendo. Credo V.R.P. saprà la cagione, perché a me non han risposto. Noi con tutto ciò di nuovo vederemo quanto prima provederli per mezzo di alcuni mercadanti¹⁵ di qualche quantità di danari per il suo viaggio e che se le diano in ogni modo senza altro rispetto, che noi poi in tutto sodisfaremo, e le faremo buoni secondo V.R.P. per una sua ci ha scritto. Piaccia al S.or darli tal gratia di venirsene verso coteste parti, poiché a queste parti nostre non s'inclina⁶...²⁰

¹ De quo cf. supra, doc. 102 adn. 1.

² B. Sfondrato; cf. *ib.* adn. 2.

³ Quae epistula data est Temesvari et exstat in *Ital. 157 19r-v.*

⁴ Epistulam ad P. Filippi datam videsis supra, doc. 128.

⁵ P. Generalis, perfecta Patris Sfondrato epistula, ita Patri Filippi rescribebat; «Quanto al P. Bartolomeo Sfondrati, al fine delle sue lettere, che scrisse costà, dichiara assai manifestamente l'infermità sua; la quale tanto più ci dispiace quanto che per essere in quei paesi, non gli possiamo dare il soccorso che vorressimo. Dai nostri di Transilvania non si è mancato di far diligenza per cavarlo di là, ma non hanno potuto. Onde non ci resta altro che raccomandarlo al Signore che si degni tenerlo in sua protezione» *Ven. 2 127v.*

195

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vilna 15 maii 1583 — Romam

TEXTUS: ARSI, *Fondo Ges. 645*, fasc. 98, 1r-3v, autographum.

SUMMARIUM: 1. *De rectore Claudiopolim mittendo.* — 2. *Iam non urget ut ex provincia Austriae hungari pro Transylvania concedantur.*

[3r]... 1. Iussit P.tas V.R. suggeri sibi de rectore mittendo in Transylvaniā¹. Iam suggero et quaeſo quietum et tolerantem quod si et alium habet pro Vilna et P. Boxa² poneretur in aliquo minore collegio. Nam vere hic requiritur aliis vir, qui domi et foris pluris fiat. Dicunt mihi P. Vangrovicium³ bonum fore, sed praeterita me dubitare faciunt...

2. P. Provincialis Austriae⁴ mihi succenset quod hungari inde petantur. Intercedo ut ne vexetur pauper illa et afflictissima provin-
cia, cui ego nunc Paulum Bauzech⁵ p̄ae compassionē obtuli pro Pra-
10 ga, et quia rogan, mittam. Andream tamen offerunt Polostizai⁶,
sed metuo. Mirabile est dictu quomodo ibi etiam boni deſtruantur
subito. Non audeo illuc mittere Martinum Undonem⁷ ob vetera.
Est Brunsperga, ut opinor, iam sacerdos et facit tertium annum
novitiatus post theologiam, cuius rei constitutionem⁸ in praxim
15 cogito ponere ...

¹ Litterae Patris Generalis desiderantur. De rectore claudiopolitano immutando cf. ep. Patris Campano diei 5 maii 1583; supra, doc. 192 § 2.

² « P. Paulus Boxa, slucensis in Russia, annorum 32 circiter, sanus; ingressus est Romae anno 75 mense novembri... Romae audivit theologiam quatuor annis. Fuit in collegio Romano subminister uno fere anno. Vilnae fuit minister octo hebdomadis, vicerector vero duobus annis et medio » Ex cat. coll. vilnensis anni 1584; *Pol. 6 3r*.

³ I. Wujek, rector collegii claudiopolitani.

⁴ Henricus Blyssem; vide eius epistulas de hungaris sociis Transylvaniae concedendis; supra, doc. 190 et inferius, doc. 196.

⁵ Iuxta catalogum collegii pragensis anni 1584 Paulus Bauzek est boemus, coadiutor temporalis, annorum 30, subminister et emptor; cf. *Austr. 24* 16 n. 32.

⁶ De cuius dimissione a Societate eo tempore agebatur; cf. supra, doc. 162.

⁷ M. Undó; cf. supra, doc. 128 § 3.

⁸ De tertio probationis anno agitur in Constitutionibus S.I. P. V c. 1 n. 3; *Mi Const. III* 163.

196

P. HENRICUS BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Olomutio 18 maii 1583 — Romam

TEXTUS: *Germ. 161 123r-4v, autographum.*

SUMMARIUM: 1. *P. Pitačić ne mittatur in Transylvaniam.* — 2. *P. Törös autem illuc revertetur.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Iterum R.P.V. literis suis 29 martii datis insinuat P. Marcum¹ amovendum Praga et in Transsilvaniam esse mittendum². Quod (ut humiliter fatear quod res est) sicut magnum huic provintiae, si fieret, detrimentum adferret, sic non parum nos omnes contristaret, si⁵ communem procedendi modum et huius provintiae debiles vires, non autem opera Dei mirabilia spectemus. Quamvis igitur nuper literis binis, unis quidem secundo, alteris vero 29 aprilis isthuc datis³ (sicut et P. Visitator unis se literis fecisse dicit)⁴ quantum in me fuit, declaraverim allatis rationibus P. Marcum absque gravissimo damno¹⁰ Praga non posse, saltem nunc, amoveri; his tamen literis iterum, saltem unam qualemcumque rationem R.P.V. in mentem revocabo, quae P. Possevini et P. Visitatoris et aliorum omnium sententia confirmatur. Nam P. Possevinus, qui praecipuus huius negotii, quod nec ipse negat, dicitur author esse, nuper cum esset Viennae, intellecta¹⁵ necessitate nostra (quam ignorabat antea fortasse) palam aliquoties et constanter tam P. Visitatori quam mihi dixit, P. Marcum nullo modo posse vel debere Praga, rebus ita stantibus, alio transferri, cum Caesar propediem cum aula sua et tot hungarum sit profecturus

16 nostra sup.

¹ M. Pitačić.

² Die enim 29 martii 1583 P. Generalis haec scribebat Patri Blyssem: « De P. Villorio [de quo cf. supra doc. 132] non est quod R.V. sit solicita. Iam enim diu est, cum is a nobis postulatur, nosque semper respondimus, non posse istinc abstrahi. Neque sane opus erit. Is enim pro Transylvania postulabatur, cui spero non satisfacturos partim missione P. Marci, partim aliorum quorundam » *Austr. I I 144.*

³ Quas videsis supra, doc. 178 et 190.

⁴ Videas supra, doc. 188 § 3.

- 20 Pragam, nec ullus ex nostris praeter P. Marcum sit Pragae, qui vel hungaricum iota, quod sciam, noverit, et tamen hungari cum nos-
tris frequens et utile commertium habere soleant. Aiebat igitur
P. Possevinus absurdum esse de hac re cogitare, partim quod unum
altare spoliari non beat ut aliud tegatur, partim etiam, si linguae
25 hungaricae fructum spectemus, P. Marcum propter multas rationes
Pragae maiora quam alibi praestiturum esse. Eius est etiam senten-
tiae P. Visitator et alii plurimi, maxime consultores nostri.
2. P. Georgius Töres⁵ hungarus fuerat paralyticus ad nos remis-
sus, et iam quandoquidem sic satis convaluit, P. Possevinus vult eum,
30 ut ait, secum Cracoviam abducere. Atque sic nec Viennae quidem
sacerdotem hungarum retinebimus. Nam P. Leonardus Classovitius⁶
natione quidem hungaro-bohemus est, sed linguam hungaricam ne-
scit, et adhuc iuvenis est, nuper sacerdos factus, qui nondum audit
[123v] confessiones cum sit professor rhetorices. Evidem spero non
35 ingratum R.P.V. futurum si desiderem bona R.P.V. venia ac pace
necessarias in hac provintia personas retinere atque conservare...

197

SIGISMUNDUS BÁTHORY PRINCEPS TRANSYLVANIAE
CONFIRMATIO INTRODUCTIONIS S.I. IN POSSESSIONEM
HORTI ALBAE IULIAE¹

Albae Iuliae 19 maii 1583

TEXTUS: Viennae (Wien), Ö.St.A., *Allgemeine Urkundenreihe* (19 V
1583); originale, in folio membrano exaratum et cum sigillo pendent
munitum.

Nos Sigismundus Bathori de Somlio, Vaivoda Transylvaniae
et Siculorum Comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium
significantes quibus expedit universis.

Quod pro parte et in personis reverendorum in Christo patrum
5 Societatis Iesu exhibitae sunt nobis et praesentatae quaedam literae

24 tegatur *del.* et || 30 Cracoviam *p. corr.*

⁵ G. Törös; cf. supra, doc. 190.

⁶ L. Klasovič; cf. *ibidem*.

¹ Hortus donatus est sociis Albae Iuliae degentibus ineunte anno 1583 a
Stephano Báthory Poloniae rege; eius litteras donationis videsis supra, doc. 147.

venerabilis, nobilium requisitorum literarum et literalium instrumentorum, in sacristia sive conservatorio ecclesiae albensis Transsylvaniae repositorum, ac quarumlibet iudicariarum deliberationum et legitimorum mandatorum nostrorum executorum relatoriae clausae, confectae et sigillo eorum usuali a tergo impressive communitae super legitima introductione et statutione totalis et integri horti extra muros ex adverso portae Sancti Georgii civitatis huius nostrae albensis situati, alias ad praeposituram albensem² pertinentis, in comitatu albensi Transsylvaniae existentis habitu, ipsos patres Societatis Iesu titulo perpetuae donationis³ Serenissimi Principis ac domini Stephani Dei gratia Regis Poloniae, Magni Ducis Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiaque etc. domini, necnon Transsylvaniae Principis etc., domini et patrui nostri observandissimi concernentes, per nobiles Ioannem Balasffy, scribam cancellariae nostrae maioris, et Ioannem Lascovium, fratrem et collegam eorumdem requisitorum, ad mandatum nostrum praesentibus vicinis absque ulla contradictione peracta tenoris infrascripti, supplicantes nobis humillime ut nos easdem literas relatoria ratas, gratas et acceptas habentes in formam privilegii nostri redigi facere dignaremur. Quorum quidem literarum relatarum inscriptio haec est:

25

Ill.mo Principi ac domino, domino Sigismundo Bathori de Somlio vaivodae Transsylvaniae et Siculorum comiti etc. Domino ipsorum gratiosissimo. Pro dominis patribus Societatis Iesu introductionis et statutionis introscriptarum relatio. Continentia autem earum verbalis ab intra sequitur hoc modo.

30

Ill.me Princeps ac domine, domine nobis naturaliter gratiosissime, servitiorum nostrorum debitam semperque paratam commendationem cum fidelitatis obsequio.

Vestra noverit Ill.ma Celsitudo nos literas eiusdem introductoryas pariter et statutorias pro parte videlicet et in persona dominorum patrum Societatis Iesu confectas et emanatas nobisque praceptorie loquentes et directas summa, qua decuit, reverentia et obedientia recepisse in haec verba.

35

Sigismundus Bathori de Somlio Vaivoda Transsylvaniae et Siculorum comes etc. Venerabili nobilibus requisitoribus literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio ecclesiae albensis Transsylvaniae repositorum, ac quarumlibet iudicariarum deliberationum et legitimorum mandatorum nostrorum executoribus salutem et favorem.

14 ipos ms.

² De praepositura albensi cf. *ib.*

³ Quae litterae, diei 27 ian. 1583, habentur supra, *ib.*

45 Cum Ser.mus Princeps dominus Stephanus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kioviae, Volinia, Podlachiae, Livoniaeque etc. Dominus, nec non Transsylvaniae princeps etc., dominus patruus noster observandissimus cum pro zelo erga religionem catholicam motus, tum vero
 50 regno huic Transsylvaniae consulere cupiens, ut in hoc regno tam catholica religio iniuria temporum fere suppressa, iterum in lucem revocata suum cultum obtineat, liberalioresque disciplinae etiam atque etiam efflorescant, e diversis regionibus superioribus annis aliquot ex Societate Iesu patres pietate ac vitae innocentia excellentes
 55 hoc in Transylvaniam evocando curavit; ex quibus aliquot huc Albam Iuliam sunt traducti, concessa eis in hac civitate ecclesia divo Stephano sacra una cum monasterio adiuncto quod olim fratres dominicani inhabitarant. Ut autem iidem patres Societatis Iesu aliquem locum idoneum habeant, in quo se studiorum laboribus defatigatos
 60 recreare possint, ex singulari gratia sua regia commoditatibus ipsorum consulere volens, hortum extra muros, ex adverso portae sancti Georgii praefatae civitatis albensis situm, alias ad praeposituram albensem pertinens, in usum eorum perpetuo iure vigore literarum suarum donationalium in arce regia nepolomicensi vigesima septima die mensis
 65 ianuarii, anno Domini millesimo quingentesimo octagesimo tertio, regni vero sui septimo emanatarum datarumque dederit et concesserit.

Quam Suae Maiestatis donationem et concessionem nos quoque ratam et firmam habentes velimus eosdem in dominium dicti horti
 70 per nostrum et vestrum homines legitime facere introduci. Super quo vobis harum serie committimus et mandamus, quatenus unum e medio vestri transmittatis pro testimonio fide dignum; quo praesente egregius et nobilis Andreas Thelegdi, vel Caspar Illies de Kide, aut Paulus Sanibakrethy, sive Petrus Zilahy, nam Clemens Thordai,
 75 namque Ioannes Balasffii, cum Valentinus Helnerus, etenim Emericus Horwath, vel Georgius literatus Wasarhely, aut Stephanus Eniedy, sive alter Stephanus Waiday, iurati scilicet notarii et scribae cancellariae nostra de curia nostra ad id specialiter transmissi, aliis absentibus, homo noster, ad id specialiter transmissus, ad faciem dicti
 80 horti, vicinis eiusdem inibi legitime convocatis et praesentibus, introducat praefatos patres Societatis Iesu in dominium eiusdem horti, statuatque eundem eidem iure perpetuo possidendum, tenendum et habendum, si non fuerit contradictum. Contradictores vero, si qui fuerint, evocet eosdem ibidem contra annotatos patres Iesuitas,
 85 ad decimum quintum diem a die huiusmodi contradictionis eorum computandum, in curiam nostram, nostram scilicet in praesentiam rationem contradictionis reddituri efficacem. Et posthaec vos seriem huiusmodi introductionis et statutionis simul cum contradictorum

et evocatorum, si qui fuerint, vicinorumque, qui praemissae statutioni intererunt, nominibus et cognominibus ut fuerit expedienda, nobis terminum ad praedictum ad relationem nostri et vestri hominum fideliter suo modo et conscientiose rescribere debeatis et teneamini. Secus non facturi. Datum Albae Iuliae duodecima februarii, anno Domini millesimo quingentesimo octogesimo tertio.

Nos itaque huiusmodi mandatis eiusdem Ill.mae Celsitudinis 95 Vestrae in omnibus, ut tenemur, obedire obtemperareque volentes una cum nobili Ioanne Balasfy, scriba maioris cancellariae Celsitudinis Vestrae, inter alios homines eiusdem vaivodales in praemissis literis statutoriis nominatim conscriptos, expresse nobilem virum Ioannem Lascovium de baronia Ungariae, socium, fratrem et collegam nostrum ad praemissa debite et fideliter exequenda nostro pro testimonio fide dignum duximus esse destinandum; qui tandem exinde ad nos reversi nobis fideliter et conscientiose unanimi voce concorditer retulerunt eo modo.

Quomodo ipsi die sabbathi, post dominicam Laetare proxima⁴, 105 ad faciem praescripti horti extra muros, ex adverso portae divi Georgii huius civitatis albensis, situati existentis, alias ad praeposituram albensem pertinentis, vicinis et coniunctaneis eiusdem universis, signanter vero providis et circumspectis Petro Gyorgy iudice primario, Francisco Csiany et Iacobo Nyreo, iuratis civibus albensibus omnino 110 Ill.mae Celsitudinis Vestrae in hac eadem civitate albensi, item Truccsa Makra, generosae et mag.cae dominae Annae Perniczy de Oztapan relictae magnifici quondam Georgii Banffy ab una, et Petro Gabrila magnifici Ioannis Iffyu partibus ab altera allodiatoribus dictae Ill.mae Cels. Vrae et praescriptorum magnificorum iobbagionibus, in hac eadem civitate et suburbio comitatue albensi Transsylvaniae existentibus, commorantibus hominibus et in personis praedictorum suorum dominorum inibi legitime convocatis et praesentibus, accedentes, introduxissent praefatos dominos patres Societatis Iesu in dominium antelati horti, statuissentque eundem eisdem una cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, praemissae donationis regiae maiestatis titulo, iure perpetuo tenendum, possidendum pariter et habendum; tribus diebus in facie eiusdem continuam moram facientes, nulloque penitus tunc inibi, sed neque expost, durantibus scilicet quindecim diebus, ad id iuxta veterem et approbatam regni consuetudinem aptis et sufficientibus, coram nobis contradictore apparente. Seriem itaque huiusmodi introductionis et statutionis praemissarum

⁴ «Laetare» vocatur dominica quarta Quadragesimae; quae anno 1583 celebrabatur die martii. Itaque dies sabbathi post hanc dominicam proxima fuit die 16 martii.

prout nobis relatum extitit et expediens fore videbatur, dictae Ill.mae Cels. Vrae duximus fideliter et conscientiose rescribendam. Datum 130 decima sexta die statutionis et introductionis⁵ praenotatorum, anno Domini millesimo quingentesimo octogesimo tertio.

Nos igitur, supplicatione praemissa faventer exaudita et admissa, praemissas literas relatorum, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, ratas, gratas et acceptas habentes, praesentibus literis nostris verbotenus inseri et inscribi ac in formam privilegii nostri redigi fecimus, nullo penitus in facie dicti horti tempore statutionis coram dictis requisitoribus, ut praemissum est, sed neque demum post prescriptionem coram nobis contradictore apparente. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas 140 nostras privilegiales, autentici impendentis sigilli munimine roboratas, memoratis patribus Societatis Iesu iurium ad cautelam necessariam dandas duximus et concedendas. Datum in civitate nostra Alba Iulia decima nona die mensis maii, anno Domini millesimo quingentesimo octogesimo tertio.

145

Sigismundus Bathori de Somlio

198

P. HENRICUS BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Praga 12 iulii 1583 — Romam

TEXTUS: *Germ. 161 167r-8v*, autographum.

SUMMARIUM: *De P. Marco Pitačić e provincia Austriae non abducendo.*

... Binas accepi R.P.V. literas 18 aprilis et 19 maii datas, quarum unis quidem certiores me reddidit Summum Pontificem novo Brevi apostolico (quod etiam accepi) Societatis Institutum accuratius multo quam alias unquam declarasse; pro singulari beneficio Domino 5 et eius Vicario summas merito gratias ago; alteris vero P. Marci¹ missionem iterum ursit, quando fuero monitus². Et quamvis ad obse-

⁵ Die scilicet 31 martii, in festo Paschae; nam introductio facta est die 16 martii; cf. adn. anteriorem.

¹ M. Pitačić.

² Has posteriores videsis supra, doc. 178 et doc. 190 adn. 4.

quendum, sicut par est, sim, fuerim semper paratissimus, tamen, hac de re R.P. Visitator nuper literas quas nondum acceperat, ad R.P.V. dederit³, et ego clariorem informationem quoque miserim⁴. Omnino P. Visitator mecum credit hanc mutationem P. Marci non 10 esse futuram dummodo R.P.V. nostrae utriusque literas acceperit. Certe praeter P. Marcum, qui tamen hungarus non est, sed hungarizat sicut potest, nullum in hac provintia sacerdotem hungarum reperire licet. Et idcirco cum tam Viennae quam Pragae maxima sit necessitas, P. Possevinus sancte et cum protestationibus affirmavit, P. Marcum 15 nec posse nec debere (salva obedientia) alio transferri; et P. Provincialis Poloniae literis ad me datis non solum idem sentit et affirmat, sed etiam petit ne mittatur cum tanto huius provintiae damno. Interim etiam P. Possevinus P. Georgium Töres⁵ utcumque convalescentem sacerdotem hungarum nobis abstulit et secum Cracoviam 20 abduxit, et P. Marcus nuper coepit debilitari et languere, et sic oportune P. Pistorius⁶ in auxilium venerit ut ab eo, sicut iam fit, sublevetur. Insuper, cum Pragae sit magna penuria bohemorum sacerdotum et concionatorum apud nos, et nihilominus nostri postulentur ad multa loca in quibus iam alba messis appetet, P. Visitatoris iuditio tam P. Marcus quam P. Pistorius serio deputati sunt studio linguae bohemicae, ut in ea paulatim, cum sit difficilis, perficiantur et concionibus vacare possint. Atque sic deinceps nec P. Pistorius multum philosophari poterit in scholis, cum maior animas quaerendi necessitas appareat. Sum equidem sollicitus ut schlavi, poloni, dalmatae, 25 si quos habemus, propter necessitatem Bohemiae Pragam mittantur atque linguae bonisque literis studeant, donec huic ecclesiae prodesse queant. His intellectis circa P. Marcum, faciat R.P.V. [167v] quod in Domino magis expedire iudicaverit. Equidem feci quod meum erat circa dandas informationes, paratus interim contra spem in spem 30 credere, cum sit potens Dominus etiam ex lapidibus filios Abrahae suscitare⁷. Fiat igitur suavis Dei voluntas...

13 reperire *det.* non.

³ Oliverius Mannaerts (Manaraeus), provinciae Austriae visitator; epistula, de qua hic agitur, est diei 13 apr. 1583, quam videoas supra, doc. 188.

⁴ Videsis supra, doc. 196.

⁵ G. Törös; cf. ibidem et doc. 187 adn. 10.

⁶ P. Pistorius (Pekar); cf. supra, doc. 141 adn. 12.

⁷ Mt. 3, 9 et Lc. 3, 8.

P. MARTINUS LATERNA S.I.¹
P. IOANNI LELESZI S.I.

Niepolomiciis 12 iulii 1583 — [Albam Iuliam]

TEXTUS: ASV, *Nunz. di Germ.* 94 144r-v, apographum coaevum manu P. Ioannis Fournier exaratum. In f. 144 manu Patris Possevino inscriptio: «Martini Laterna, concionatoris regii de S.I. epistolae exemplum ad P. Lelesium de Societate eadem die de iis quae respondit Rex ad quaedam sibi obiecta»; cf. infra, doc. 200 § 5.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 407-08.

SUMMARIUM: 1. *Quae respondit Rex Poloniae ad sibi circa res transylvanicas obiecta: de triumviris haereticis — 2. de scholis haereticorum — 3. de privilegio quodam archidiaconorum siculorum. — 4. Rex cupit ut in posterum una cum querimonis solutionum modi quoque sibi proponantur. — 5. Ob paucos fructus hucusque obtentos diversis nominibus eum solatur.*

Reverende in Christo Pater. Pax Christi etc.

1. 3 kal. maii² scriptas a R.tia V. litteras³ zelo plenas pio et religioso ut ipse legi ita et cum R.P. Possevino et cum Ser.mo Rege communicavi, paucis quibusdam consilio R.P. Possevini erasis et 5 deletis, quo ita illae prodessent ut nihil omnino obessent. Patienti animo accepit Rex Ser.mus omnia, negavit tamen omnium quae a V.R.tia explicabantur, reum se et conscientum esse. De triumviris haereticis⁴ frustra iam querimur, cum et ab ipsa R.tia V. Ser.mus Rex pro sua modestia per litteras petierit, quosnam ex catholicis iudicaret 10 ad eam rem idoneos, et res ista non sit futura diuturna, modo Princeps Ill.mus adolescat et in iis virtutibus magis magisque proficiat, quibus mens illius a Deo optimo maximo excolitur, et ad ipsas a R.tia V. excitatur.

2. Scholas autem calvinisticas negat se erigere, cum nihil ad 15 eam rem sumptuum contulerit, nihil ea de re transsylvaniae praeceperit.

¹ M. Laterna (1553-1598), polonus, Stephani regis concionator; cf. MAH I 1003.

² Die 29 aprilis.

³ Quae desiderantur.

⁴ Tres praesides ad latus Sigismundi Báthory principis dati: Alexander Kendy de Lónya, Wolfgangus Kovacsóczy cancellarius Transylvaniae et Ladislaus Sombori; omnes innovatae religionis sectatores.

Sed si quid illi ad eam rem subsidii acceperunt, a principe Ioanne⁵ olim acceperunt, quod prophanae eleemosynae genus solis haereticis ab homine haeretico legatum esse, Ser.mus Rex dicit. Exaedificationem autem scholarum istarum utinam posset impedire. Vult certe multa et magna, sed non omnia potest. Magna tamen spe est etiam istos 20 muros et tecta in catholicorum usum consequente tempore cessura.

3. Archidiaconos aliquos siculos privilegio illo de quo R.tia V. scripsit, gaudentes vix ullos fuisse credit, cum ita omnis clerus pulsus fugatusque sub Ioanne principe sit, ut vix unius monachi opera Ser.mo Regi nostro uti licuerit. Sic et de decimis, quae scribuntur, non metuit 25 ne ad eum finem quem sibi haeretici proponunt, perducantur. Si quid tamen interim detrimenti aliqui accipiunt vel acceperunt, legitime res non tam praescribitur quam ab iis qui iniuria affecti sunt, proponatur. Dabit operam Ser.mus Rex ne vel Ecclesiae Dei damnum, vel ministri eius incommodum vel quicunque tandem nostri trans- 30 silvani iacturam patiantur.

4. Quod ad R.tiam V. et per me perscribi vult ut tale consilium R.tia V. det afflictis et ipse scribere cogitat, zelo pio R.tiae V. sese accommodans. Cupere tamen illud videtur, ut quoties de rebus aliquibus certior fit, certa ad illum solidaque solide ad illum perscribantur, et expositis incommodis aut malis, malorum aliqua e re nata 35 remedia proponantur.

5. De fructu vero nullo mirum est R.tiam V. conqueri, cum R.dus P. Iacobus⁶ contrarium fere illi scripserit, cum item 300 familiarum catholicarum constantia gaudeatis, cum de tot haereticis conversis 40 non multo ante gaudio triumpharetis. Non semper (dicit vulgus) ridet Apollo⁷, et qui seminant in lachrymis, in exsultatione metent⁸, et persecutionibus crescit ecclesia. Ego me interdum illa solor cogitatione, dum parum fructus in Domino penu comporto, quod magnum sit testimonium saltem veritati dedisse, magnum Aethiopi balneum 45 parasse qui, licet non mutet pellem, solvit tamen chirurgo mercedem; magnum in magnis magna voluisse, magnum fluminis impetum currere et ecclesiam civitatemque Dei laetificare⁹, licet nullus interim aquam hauriat. Speramus interim maiora a vobis et laetiora de rebus

30 *prius* vestri.

⁵ Ioannes Sigismundus de Zápolya, qui praedecessor Stephani Báthory in principatu Transylvaniae fuit; cf. MAH I 22*.

⁶ I. Wujek, rector collegii claudiopolitani.

⁷ Cf. HORATIUS: Non semper arcum tendit Apollo; Od. II 10, 19.

⁸ Ps. 125, 5.

⁹ Cf. Ps. 45, 5.

50 vestris Domino cooperante, [144v] Ser.mo Rege vestri curam non deponente, Ill.mo Principe animum et manus ad magnas res egregie praeparante, R.P. Possevino et R.P. Provinciali res vestras promovente, denique piis hominibus causam vestram et omnium Christi operariorum apud Deum agentibus. Valeat R.V. in Domino optime
 55 et diutissime, cuius sanctis sacrificiis et orationibus me commendabo. Niepolomiciis 12 iulii 1583.

Reverentiae Vestrae

servus in Christo inutilis
Martinus Laterna.

200

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Cracovia 16 iulii 1583 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 162r-8v, originale manu P. Ioannis Fournier exaratum.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae I* 286-88. — *Mon. Pol. Vat.* VI 411-20.

SUMMARIUM: 1. *Quid cum Rege Poloniae egerit.* — 2. *Iter in Moldaviam suscipiendum Rex non solum approbavit, sed etiam amplias noticias necnon consilia pretiosa de eo instituendo dedit.* — 3. *Desiderat ut hoc itinere confecto in Transylvaniam se conferat et Siculiam, Fogaras, Coronam, Claudiopolim, ac Varadinum visitet.* — 4. *Quae dixerit de catechismo in linguam hungaricam vertendo, de sumario Sanctorum Patrum et de controversiis de Sanctissimo Sacramento.* — 5. *Propter impedimenta religionis catholicae in Transylvania Rex incusari nequit.*

... 1. Doppo che all'undecimo di questo mese io scrissi l'ultime mie a V.S.Ill.ma¹, il Re habendomi fatto venire a Nepolomicio, mi ha più volte chiamato a se conferendomi molti suoi pensieri, volendo che insieme io trattassi del modo di tutta la spedizione del S.or Andrea verso Roma², et oltre altre spedizioni di alcune cose della Compagnia nostra per Livonia, Transilvania et Lublino, dandosi S.M.tà il suo consiglio circa l'andata verso Moldavia, come si commanda per ordine di Nostro Signore V.S. Ill.ma.

¹ Vide in *Mon. Pol. Vat.* VI 404-05.

² De itinere romano Andreae Báthory cf. supra, doc. 184 § 8.

2. Or sappia che doppo essermi raccomandato a Dio, non senza qualche disiderio che S. M.tà non mi impedisse l'ubidienza ingiuntami verso quei Principi di Moldavia et Valachia, mi risolsi da leggere al Re quasi tutta la lettera di V.S. Ill.ma delli 7 di maggio³ pervenutami a punto poco inanti opportunissimamente. Restò il Re con notabile sentimento di riverenza verso S.B.ne, come per l'amore il quale mostrava verso il nipote Principe di Transilvania, così specialmente per due clausole inserite in dette lettere. L'una delle quali significava che S. B.ne era animatissima a far quelle provisioni de sacerdoti et del resto che io le havevo scritto. L'altra mi animava per ordine di N.S.re a proporre altre cose, se io conoscevo che bisognassero per tessere così grande tela già ordita dalla mano di Dio. Con questo Dio Signor nostro soavemente operò che S.M.tà non solo non mi [162v] divertisse coll'occasione della venuta che farà il S.or Andrea, ma che due giorni l'uno doppo l'altro mi discorresse del modo di tutto quel viaggio, mi informasse delle qualità di quei Prencipi, mi offerisse guida et interprete, et finalmente mi dicesse il tempo che sarebbe più opportuno per incaminarmi... Et nondimeno anchora all' hora il Re mi disse che io doverei con miei compagni travestirmi da mercante et così converrà condurre un carro parte di altre cose necessarie, parte di panni comperati in Polonia, i quali in parte o si donino o finalmente nella Transilvania, dove poi, a Dio piacendo, bisognerà andare, si applichino all'uso del seminario di S.B.ne et del Re... [163v]

3. Da poi mi consiglia che io mi indirizzi a Vilna dove si dia vero assetto a quel seminario et ad alcune cose della vicina Livonia. Et procurata, se sarà possibile, la stampa di alcuni libri in lingua rutena, mene venga a lui a Bresta⁴ doppo Natale o circa, dove si farà la spedizione per Moldavia et per Transilvania. Perciochē è di parere che io di Moldavia discenda nella Situlia (detta Sicilia), estrema parte della Dacia, et quivi visitate le reliquie catoliche delle quali scrissi a S.B.ne⁵, si lasci qualche sacerdote et libri in lingua ungarica. La quale cosa causerà il poter meglio sostener il negocio della Moldavia vicina et trarre giovini al seminario et attacare la pratica più vivamente, attendendosi da poi colla lingua valacca a far stampare libri in quell'idioma et a promuovere con altri mezi il divino servitio. Per il che anco S. M.tà mi ha dato ordine che io le ricordi l'erettione della stampa in lingua ungarica nella città di Claudiopoli, perciochē ci aiuterà

³ Vide in *Mon. Pol. Vat.* VI 291-93.

⁴ Brzesc Litewski, urbs ad flumen Bug sita.

⁵ Cf. ep. eius, diei 12 apr. 1583; supra, doc. 180 § 2.

in qualche parte, essendo restate alcune forme di mano di una vidua heretica⁶, se già non sono state distratte.

Dal paese di Sutulia, mi ha detto, che il camino mio diritto sarà
 50 nel contado di Fogaras che è suo, et nel quale mi darà commissione
 che si rifaccia chiesa et che vi si riponga qualche principio di religione
 catholica, il che tanto più sarà giovevole alla Valacchia quanto è to-
 talmente contiguo a lei. Indi poi dice che sarebbe bene che io andassi
 55 alle due città chiamata l'una Corona, l'altra Brassovia⁷ che sono nella
 Transilvania, et me ne stessi [164r] trenta o quaranta giorni tanto pres-
 so il Principe suo nipote per contenere sotto pretesto di altri negocii
 quei governatori heretici di Transilvania⁸ in ufficio, al che mi darà
 mezzi convenienti, quanto in Claudiopoli per la visita del nuovo se-
 minario et per l'erettione della stampa catolica, per andare introdu-
 60 cendo quella separatione dei beni ecclesiastici che egli pretende per
 insinuare un vescovato. Et pensa poi che sarà giovevole che passando
 per Varadino me ne ritorni in questo regno dove egli farà forse altri
 beni coll'aiuto divino.

4. Mi commandò anco che io procurassi che si traducesse il Ca-
 65 techismo Romano⁹ il lingua ungarica, lodandolo grandemente come
 quel dove sono i principii della nostra fede mirabilmente et gravemen-
 te dichiarati, et tam consentanee (per usar della sua parola) alla ra-
 gione et dignità della religione christiana. Mi stimolò a procurargli
 quanti Sommarii de Padri antichi si troverebbono nel modo della
 Confessione Augustiniana¹⁰ che io gli havevo dato, al che già si atten-

⁶ Vidua tipographi Caspari Heltai; de huius typographiae vicissitudinibus cum iesuitis disserit GULYÁS Pál, *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* [Historia artis typographicae in Hungaria saeculis XV et XVI] fasc. II (Budapest 1931) 208-09: A jezsuiták állítólagos kolozsvári nyomdája [Habuerintne iesuitae Claudiopoli typographiam].

⁷ Corona est nomen latinum urbis, quae hungarice vocatur Brassó, rumenice Brasov, germanice Kronstadt; itaque non sunt duae urbes, sed una sola.

⁸ De quibus cf. ep. Patris Laterna diei 12 iulii 1583 ad P. Leleszi; supra, doc. 199 § 1 et adn. 4.

⁹ Catechismus ex decreto Concilii Tridentini ad parochos, Pii V iussu editus Romae 1566. Catechismum parvum S. Petri Canisii in linguam hungaricam Nicolaus Telegdi traduxit annoque 1562 Viennae typis ex primi curavit; cf. SZENTIVÁNYI Dezső, *A katekizmus története Magyarországban* [Historia catechismi in Hungaria Budapest 1944, 40-47].

¹⁰ Hieronymum TORRES S. I. (1527-1611), hispanus, professor theologiae Ingolstadii et Dilingae in Germania, qui anno 1567 Dilingae typis mandavit opus: *Confessio Augustana ex D. Aurelii Augustini operibus compilata, in qua theologiae capita controversa et in disputationem superioribus saeculis ab haereticis vocata, nunc a novatoribus revocata, secundum veteris Ecclesiae catholicae consensum, ex ipsis Augustini verbis decisa, proponuntur*; cf. SOMMERVOGEL VIII 126-27.

de. Mi parlò in materia del Santissimo Sacramento coll'occasione di 70
alcuna contesa la quale haveva havuto con alcuni heretici, con tanto
profonde ragioni che veramente io restai con molta ammiratione et
edificatione. Et ho per cosa quasi impossibile che egli ne ragionasse
in quel modo se non havesse particolare gusto et inspiratione da Dio
Signor nostro.

75

5. Alle cose che ci erano state scritte di Transilvania per conto
di quel governo et di ciò che poteva parere alcuna sua colpa negli
impedimenti al progresso della religione, rispuose in modo che V.S.
Ill.ma potrà vedere dall'aggiunte copie¹¹, et spero che ne resterà
N.S.re edificato... 80

201

GREGORIUS PAPA XIII

BULLA CONFIRMATIONIS ECCLESIAE DOMUS ET HORTI
COLLEGIO ALBENSI DONATORUM

Romae 1 augusti 1583

Introductio

Ad historiam huius documenti quod attinet, P. Possevino, obtentis a
Rege litteris donationis pro sociis S.I. Albae Iuliae commorantibus, illarum
exemplum Romam ad Praepositum Generalem perferri curavit ut ille Sum-
mo Pontifici pro confirmatione rerum donatarum supplicaret (cf. supra,
doc. 147 introd.); quod P. Generalis re vera fecit (vide textum supplica-
tionis apud VERESS, *Epist. I* 288-92) et hoc documentum obtinuit.

TEXTUS: 1. Viennae (Wien), ÖStA, *Ungarische Urkunden*, sub 1 I
[!] 1583. Originale in membrana, 830 x 650 mm. magnitudinis, exaratum,
cum sigillo plumbeo appenso munitum.

2. Romae, ASV, *Secr. Brev. 100* 465, conceptus.
3. *Instit. 196 II* 562r-3v, regestum coaevum.
4. Budapest, M.O.L., Erd. Fisc. Lvt., Arm. XXII fasc. 95 B, apogra-
phum authenticatum saec. XVIII.

EDITIO: VERESS, *Epistolae I* 297-302 iuxta textum quartum.

¹¹ Vide ep. Patris Laterna diei 12 iulii 1583 ad P. Leleszi; superius, doc. 199.

SUMMARIUM: 1. *Domos ecclesiasque regulares derelictas Societati Iesu ad collegia erigenda concedere convenit.* — 2. *Supplicatum est ut ecclesiam, domum et hortum a Rege Poloniae collegio Societatis Iesu Albae Iuliae condendo donatos confirmaret.* — 3. *Huic petitioni plane annuit.* — 4. *Mandat tribus praesulis ut Societatem his bonis pacifice frui faciant.* — 5. *Clausulae consuetae.*

Gregorius episcopus, servus servorum Dei,
ad perpetuam rei memoriam.

1. Caelestis patris providentia ad summi apostolatus apicem evecti tamquam de excelsa monte ad ima agri irrigui militantis ecclesiae nostrum dirigentes intuitum considerantesque laboriosam atque indefessam operam, quam veneranda Societas de Iesu in semi-nanda sapientia salutari inter caeteros ipsius agricultores ubique praestat, dignum, quin potius debitum reputamus, ut in domibus aliisque regularibus locis disciplina praesertim ecclesiastica et catholica car-
- 5 rentibus statum regularem interdum extinguamus illaque eidem Societati pro collegiorum suorum institutione concedamus ac alias in his officii nostri partes favorabiliter interponamus prout salus animarum exigit et pia catholicorum regum vota exposcunt ac rationabiles causae persuadent, necnon locorum qualitatibus diligenter
- 10 consideratis conspicimus in Domino salubriter expedire.
2. Exhibita siquidem nobis nuper pro parte dilecti filii Claudi Acquavivae praepositi generalis dictae Societatis petitio continebat¹, quod postquam charissimus in Christo filius noster Stephanus Transylvaniae et Poloniae rex augustus singulari ac christiana charitatis
- 15 zelo motus gregem dominicum non solum ab antiquo generis humani inimico spiritualiter agitari, verum etiam catholicam religionem in regno Transylvaniae propter continuum vicinorum turcarum et aliorum barbarorum ac haereticorum commercium diversis haeresibus et calamitatibus in dies conculcari, minui et conturbari non sine ma-
- 20 gno dolore perspexisset, ut adversus tot mala et pestes remedium aliquod pararetur religioque christiana tamquam ibi de novo plantata salutari verbi Dei irrigatione spiritualiumque ministeriorum tractatione et exercitatione excresceret et reviviseret liberalioresque disciplinae ibi iterum efflorescerent, ex diversis regionibus superioribus
- 25 annis aliquot ex Societate Iesu presbiteros et religiosos pietate ac vitae integritate commendabiles in Transylvaniam praefatam evocari et nonnullos eorum ad civitatem Albam Iuliam transmitti procu-
- 30

¹ Supplicationem a P. Generali die 1 aug. 1583 factam, vides ap. VERESS, *Epiſtolae I* 288-92.

raverat, operaे precium facturum existimans si in dicta civitate unum collegium Societatis Iesu erigi curaret ² tradita auctoritate sua regia et suae sanctae cogitationis vigore eisdem patribus ecclesia Sancti Stephani cum regulari domo illi contigua, quae olim fuerat fratrum ordinis praedicatorum nullis iampridem in ea habitantibus dicti ordinis fratribus, sed prorsus deserta et derelicta manente, in collegium et habitationem; haud dubie piam hanc intentionem praefati Stephani regis adiutam et confirmatam iri sperans nostra et Sedis Apostolicae auctoritate et beneplacito interveniente, cum praesertim, ovibus illis iam tunc ab humani generis hoste per devia tot errorum ab ovili dominico veternoso eius astu separatis hoc unum atque unicum redeundi superesset remedium; ac etiam demum idem Stephanus rex commoditatibus ipsorum patrum per amplius consulere volens, unum hortum prope et extra muros dictae civitatis ex adverso portae Sancti Gregorii eiusdem civitatis situm et olim, dum christiani reges legitimo successionis iure regnum illud Ungariae possidebant ecclesiasticaque et catholica disciplina ibi vigebat, ad praeposituram albensem seu praeposituram ecclesiae albensis, quae annis praeteritis simul cum fere omnibus eiusdem civitatis beneficiis ecclesiasticis propter impiam turcarum huiusmodi saevitiam a sacerdotibus et viris ecclesiasticis obtineri desuevit, pertinentem eidem Societati Iesu illiusque religiosis personis ad usum eorum et in quo horto se studiorum laboribus defatigatos recreationis causa recipere possent, quemadmodum praemissa universum religionis christianaе in dicto regno commodum procurant, ita beneplacitum nostrum et dictae Sedis huic piae suae intentioni affuturum fore confideret, tradi et concedi debere censuit et iudicavit, prout in eius regiis literis ³ et forsan aliis scripturis desuper confectis plenius dicitur contineri; et si inhaerendo voluntati ipsius Stephani regis ecclesiae Sancti Stephani ac illi contigua domus regularis huiusmodi ac in eis nomen et denominatio domus omnisque ordo fratrum praedicatorum ac status essentia et dependentia regulares perpetuo supprimerentur et extinguerentur, necnon hortus praefatus a dicta praepositura albensi etiam perpetuo dismembraretur et separaretur illique sic suppressi, extincti, dismembrati et separati eiusdem Societatis collegio iam ab ipso Stephano rege in civitate et domo regulari praefatis pie inchoato ad effectum, ut in eo iuvenes dictae civitatis vicinorumque locorum tum literas bonosque mores, tum doctrinam christianam doceantur, verbum Dei praedi-

35
40
45
50
55
60
65
70

² De proposito Stephani regis erigendi collegium Albae Iuliae cf. supra, doc. 160 § 5.

³ Litterae donationis Stephani regis pro sociis Albae Iuliae degentibus videsis supra, doc. 147.

- cetur et alia pia opera erga proximum iuxta eiusdem Societatis laudabile institutum exerceantur et perpetuo concederentur, assignarentur, applicarentur et appropriarentur, accedente nihilominus auctoritate nostra pro eiusdem collegii canonica et valida erection,
- 75 profecto catholicae religionis in illis partibus incremento et propagationi satis consultum foret. Quare praefatus Claudius praepositus nobis humiliter supplicari fecit, quatenus dicti Stephani regis piae solicitudini et desiderio consulere ac alias in paemissis opportune providere de benignitate apostolica dignaremur.
- 80 3. Nos igitur qui dudum inter alia voluimus quod petentes beneficia ecclesiastica aliis uniri, tenerentur exprimere verum annum valorem etiam beneficii, cui aliud uniri peteretur, alioquin unio non valeret, et semper in unionibus commissio fieret ad partes vocatis quorum interesset, eundem Claudium praepositum a quibusvis ex-
- 85 communicationis, suspensionis et interdicti aliquis ecclesiasticis sententiis, censuris et paenis a iure vel ab homine quavis occasione vel causa latis, si quibus quomodolibet innodatus existit, ad effectum praesentium duntaxat consequendum harum serie absolventes et absolutum fore censemtes, necnon quarumcunque aliarum concessio-
- 90 num, applicationum, appropriationum, unionum, annexionum et incorporationum Societati Iesu et collegio praefatis eatenus quomodolibet factarum ac litterarum praefatarum et inde sequitorum quorumcunque tenores etiam veriores et dati ac etiam ecclesiae Sancti Stephani et domus regularis illi contiguae, necnon horti iuriumque
- 95 membrorum et pertinentiarum suorum universorum praefatorum situationes, confines, qualitates, vocabula, denominations et veros etiam annuos valores praesentibus pro expressis habentes huiusmodi supplicationibus inclinati ecclesiam Sancti Stephani ac domum regularem illi contiguam praedictas ac in eis nomen et denominationem
- 100 domus omnemque dictum ordinem, essentiam, statum et dependentiam ordinis fratrum praedicatorum huiusmodi apostolica auctoritate tenore praesentium perpetuo suppressos, extinguimus; necnon hortum praedictum cum omnibus iuribus et pertinentiis suis universis a praepositura praefata auctoritate et tenore praedictis etiam per-
- 105 petuo dismembramus et separamus illosque sic suppressos, extinctos, dismembratos et separatos eidem Societati ad effectum in dicta domo ipsius Societatis collegium permanendi piaque opera praedicta exercendi, ita quod liceat praefato Claudio et pro tempore existentibus eiusdem Societatis praepositis generalibus, superioribus, patribus
- 110 dictisque collegii rectori et collegialibus personis per se vel alium seu alios suo et Societatis ac collegii huiusmodi nomine corporalem, realem et actualem possessionem ecclesiae Sancti Stephani ac domus illi contiguae, necnon horti iuriumque et pertinentiarum suorum uni-

versorum praefatorum libere apprehendere et perpetuo retinere, seu iam forsan apprehensam continuare illasque tamquam res ipsius Societatis in spiritualibus et temporalibus eorum arbitrio tenere, habere, regere, gubernare et administrare, ac cui seu quibus eis videbitur hortum praefatum locare, dislocare, necnon eius et dictae domus fructus, redditus et proventus in ipsius collegii usus et utilitatem convertere, diocesani loci vel cuiusvis alterius licentia desuper nemine requisita, eisdem auctoritate et tenore etiam perpetuo concedimus, assignamus, applicamus et appropriamus; ac ecclesiam et domum suppressas et extinctas, necnon hortum praefatos ab eadem praepositura dismembratum ac separatum et tam illam quam dominum praefatum Societati praedictae concessos, assignatos, applicatos et appropriatos esse; necnon suppressionem, extinctionem, dismembrationem, separationem, concessionem, assignationem, applicationem et appropriationem aliaque praemissa ac etiam praesentes literas nullo unquam tempore, quia superiores domus et ordinis fratrum praedicatorum huiusmodi ac si quis praepositus dictae praepositurae albensis aliquie quomodolibet interesse habentes ad hoc vocati non fuerint, seu quovis alio praetextu quaesitove colore de surreptionis vel obreptionis aut nullitatis vitio seu intentionis nostro vel quovis alio defectu notari seu impugnari aut alias quomodolibet infringi vel retractari posse; sed illas semper validas et efficaces fore suosque plenarios et integros effectus sortiri et inviolabiliter observari; et sic per quoscunque iudices et commissarios quavis auctoritate fungentes sublata eis et eorum culibet quavis aliter iudicandi et interpretandi facultate et auctoritate iudicari et definiri debere ac ex nunc, si secus super his a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter attentari contigerit, irritum et inane decernimus.

4. Districtius inhibentes domus et horti superioribus praefatis aliisque quibusvis, cuiuscunque status, gradus, ordinis et conditionis existant, ne de caetero Claudium et pro tempore existentes praepositum generalem aliosque dictae Societatis patres ac ipsius collegii rectorem et collegiales personas directe vel indirecte quovis quaesito colore super huiusmodi ecclesia ac illius domo contigua et horto aliisque omnibus eorum iuribus et pertinentiis supradictis molestare, perturbare aut inquietare praesumant. Quocirca venerabilibus fratribus nostris Patriarchae Hierosolymitano⁴ et Cracoviensi⁵ ac Plocensi⁶ episcopis per apostolica scripta mandamus, quatenus ipsi vel

⁴ Ioannes Antonius Fachinetti (1576-1585); GULIK-EUBEL III 227.

⁵ Petrus Myzkowski, episcopus cracoviensis (1577-91); *ib.* 196 et SZOSTKIEWICZ, *Katalog biskupów* 520.

⁶ Petrus Wolski Dunin, episcopus plocensis (1577-90); GULIK-EUBEL III 294 et SZOSTKIEWICZ, *Katalog biskupów* 588.

duo aut unus eorum per se vel alium seu alios, si et quando ac quoties pro parte Claudii et pro tempore existentis praepositi generalis dictae Societatis ac rectoris et collegialum personarum collegii huiusmodi
155 fuerint requisiti, easdem praesentes literas et in eis contenta quaecunque solenniter publicantes eisque et eorum cuiilibet in praemissis efficacis defensionis praesidio assistentes faciant auctoritate nostra easdem praesentes literas et in eis contenta huiusmodi ab omnibus ad quos spectat et spectabit quomodolibet in futurum inviolabiliter
160 observari, ipsosque Claudium et pro tempore existentem praepositorum generalem ac rectorem et collegiales personas suppressione, extincione, dismembratione, separatione, concessione, assignatione, applicatione et appropriatione aliisque praemissis iuxta earundem praesentium literarum continentiam et tenorem pacifice frui et gaudere;
165 non permittentes eos vel eorum aliquem desuper per quoscunque quomodolibet indebit molestatari, perturbari aut inquietari, contradictores quoslibet et praemissis non parentes per sententias, censuras et paenas ecclesiasticas aliaque opportuna iuris et facti remedia auctoritate nostra appellatione postposita compescendo; necnon legitimis super his habendis servatis processibus sententias, censuras, et paenas ipsas incurrisse declarando, necnon eas etiam iteratis vicibus aggravando, invocato etiam ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii saecularis.

5. Non obstantibus priori voluntate nostra praedicta et lateranensis concilii novissime celebrati uniones perpetuas, nisi in casibus a iure permissis fieri prohibentis ac nostra de non tollendo iure quae-
175 sito, necnon felicis recordationis Simachi, Pauli II, Pauli IV et Pii V aliorumque quorumcunque romanorum pontificum praedecessorum nostrorum de rebus ecclesiae non alienandis et alienatis recuperandis
180 ac etiam piae memoriae Bonifacii papae VIII etiam praedecessoris nostri, qua cavetur ne quis extra suam civitatem vel dioecesim, in quibus deputati fuerint, contra quoscunque procedere aut alii vel aliis vices suas committere quoquomodo praesumant, et de duabus diaetis concilio generali edita dummodo ultra tres diaetas aliquis
185 auctoritate praesentium ad iudicium non trahatur aliisque quibusvis constitutionibus et ordinationibus apostolicis, necnon ecclesiae Sancti Stephani et domus ac ordinis praedicatorum et praepositurae praedicatorum iuramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis, statutis et consuetudinibus, privilegiis quoque
190 indultis et literis apostolicis illis eorumque superioribus et personis sub quibuscunque tenoribus et formis ac cum quibusvis etiam derogatoriis derogatoriis aliisque efficacioribus et insolitis clausulis irritantibusque et aliis decretis etiam motu proprio et ex certa scientia ac alias in contrarium quomodolibet concessis ac etiam pluries

approbatis et innovatis; quibus omnibus et singulis, etiam si pro il- 195
lorum sufficienti derogatione de illis eorumque totis tenoribus, specia-
lis, specifica, individua et expressa ac de verbo ad verbum non autem
per clausulas generales idem importantes mentio seu quaevis alia
expressio habenda aut aliqua alia exquisita forma ad hoc servanda
foret illis alias in suo robore permanensuris, hac vice duntaxat speciali- 200
ter et expresse derogamus contrariis quibuscumque aut si superioribus
praefatis vel quibusvis aliis communiter vel divisim ab eadem sit
Sede indultum, quod interdici, suspendi vel excommunicari non pos-
sint per literas apostolicas, non facientes plenam et expressam ac de
verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem. 205

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae absolu-
tionis, suppressionis, extinctionis, concessionis, assignationis, appli-
cationis, appropriationis, decreti, inhibitionis, mandati et derogationis
infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare
praesumpserit, indignationem omnipotentis Dei ac beatorum Petri et 210
Pauli apostolorum eius se noverit incursum. Datum Romae apud
Sanctum Marcum, anno incarnationis dominicae millesimo quin-
gentesimo octuagesimo tertio, calendis augusti, pontificatus nostri
anno duodecimo.

Pro Reverendissimo Domino Summatore A. Lanfredinus⁷. 215
A. de Alexiis.

202

P. CLAUDIUS ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
P. FERDINANDO CAPECI RECT. COLL. CLAUD. S.I.¹

Romae 1 augusti 1583

TEXTUS: *Hist. Soc. 61 86r*, regestum.

Facutas vendendi domum nobilitatam cum agris etc.

Claudius etc. Dilecto fratri in Christo Ferdinando Capecio colle-
gii claudiopolitani eiusdem Societatis rectori salutem etc.

⁷ A. Lanfredini, florentinus; cf. B. KATTERBACH, *Referendarii utriusque signaturae...* (Romae 1931) 146 n. 56.

¹ F. Capeci (de quo cf. Catalogum collegii claudiopolitani anni 1584; infra, doc. 242 I n. 1 et *Introd. gen. c. 2*) die 1 aug. 1583 Romae accepit litteras patentes et una cum Hieronymo Fanfonio (cf. eundem cat. anni 584, infra, doc. 242 I n. 5) et Ioanne Maria Bernardoni (cf. *Pol. 6 134v*), coadiutori temporali in Polonię se conferret; cf. *Hist. Soc. 61 43r*.

Cum sicut a fidedignis accepimus, in evidentem collegii istius
 5 utilitatem futurum sit si domus quaedam nobilitata, ut vocant, **cum**
 suis agris et vineis in pago Bach² sita, quam Ser.mus Poloniae Rex
 eidem collegio donavit³, venderetur, et pretium illius in alia **bona**
 collegio utiliora impenderetur, et ad id per praedecessorem tuum a no-
 bis petita sit licentia; Nos auctoritate nobis a Sanctissimo Domino N.
 10 Gregorio XIII per eius in forma Brevis litteras sub data 18 decembris
 1576 concessa⁴, tibi de cuius etc. plenam et liberam ad id licentiam
 et facultatem damus. Quam venditionem etc. Conscientiam tuam etc.
 In cuius etc. Primo augusti 1583.

203

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
 PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Cracovia 1 augusti 1583 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 170r-1v, autographum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat. VI* 457-59.

SUMMARIUM: *De pensionibus pro seminariis claudiopolitano ac vilnensi solutis.*

[170r] ... Le provisioni già sborsate dell'i seminario di Vilna et di Transilvania furono quelle nel mio ritorno a Varsavia l'anno passato al fine di novembre, et queste altre di Claudiopoli questo anno a mezza quaresima¹. Bisognò sborsare per la pigione della casa et lasciare
 5 per accomodarla tanto di stanze quanto di utensili, letti etc. quel che sarebbe meramente necessario; et questo a proporzione dell'assi-

³ al fine di novembre *in marg.*

² Bács est possessio abbatiae B. Mariae V. de Kolozsmonostor collegio claudiopolitano ad sustentandos socios donatae; cf. supra, doc. 56 § 4.

³ Litterae donationis sunt diei 12 maii 1581, quas videsis supra, doc. 56.

⁴ Litteras Gregorii papae XIII «Apostolicae Sedis» diei 18 dec. 1576, in quibus facultas alienandi bona temporalia conceditur ac declaratur, videsis in *Institutum S.I.* I 68-71.

¹ Ad seminario claudiopolitani pensionem quod pertinet, videsis Patris Schreck, seminarii praefecti scriptum, mensis martii 1583, de pecuniis **pro** seminario acceptis; supra, doc. 174.

gnazioni di S.B.ne et del Re. Il medesimo si intende in quel di Vilna, si che V. S. Ill.ma assai informata delle spese che si fanno nei seminarii i primi anni, potrà giudicare come debbano correre i detti assignamenti. Di una cosa humilissimamente la supplico che havuto l'occhio 10 al poter fare le debite provisioni, onde si risparmia molto, possa darsi quella parte anticipata che sarà conveniente, massimamente considerandosi che doppo che sono sborsati i denari in Roma, corrono due et tre mesi prima che nei luoghi sudetti si paghino ², attesa la lontananza et l'incertitudine del commercio... 15

204

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
ALBERTO BOLOGNETTI NUNT. AP. IN POLONIA

Cracovia 7 augusti 1583 [Cracoviam]

TEXTUS: ASV, *Nunz. di Germ.* 94 174r-7v (*prius* 242-8), autographum.
— 2. *Nunz. di Pol.* 15/B 290r-v (*prius* 280), apographum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 474-76.

SUMMARIUM: 1. *Quid cum Rege Poloniae de Ioanne Mágócsi, olim ordinis Frat. Min. egerit.* — 2. *Varadini residentia nostrorum cito inchoabitur.*

... 1. Mi dimandò poi [il Re] il parere sopra un frate ¹ che essendo quanto alla fede catolico et havendo pigliato moglie in Ungheria et havendone alcuni figlioli et desiderando predicare la fede catolica in Transilvania, supplicava S.M.tà che glielo permettesse. Rispuosi che io havevo fatto ogni ufficio con colui venendo io di Transilvania, 5 offertogli pei figlioli educatione, alla concubina alcun soccorso del Re, a lui mostrata evidente dottrina che era impossibile quel triste legame, et insieme nondimeno facilità di sciorlo con allontanarsi etc. ma

⁵ fatto *sup.*

² P. Generalis litteris patentibus diei 1 apr. 1583 Lazarum Visconti seminariorum pontificiorum procuratorem constituit ut pecuniis pro seminariis singulis mensibus Romae exigeret easque rectoribus seminariorum transmitti curaret; videsis supra, doc. 177.

¹ Ioannes Mágócsi; de quo cf. ep. Patris Possevino diei 13 febr. 1583 ad Card. Secr.: supra, doc. 160 § 9.

- che il trovar temperamento in queste cose era impossibile, percioché
 10 finalmente conveniva ubidire all'ordine di Dio, il quale non haveva
 mai voluto dispensare nel preceitto: Non moechaberis², cheché il
 peccato di carne fusse communissimo et portavamo il danno con noi
 del pomo di Adamo, benché paresse in se cosa leggiera quella trans-
 gressione; che in somma S.M.tà (sì come strettamente lo supplicai)
 15 volesse per l'avvenire in cose di questa natura pensare che era impos-
 sibile di servarle in suo stato, che non si dispiacesse a Dio, non si mi-
 nassero gli effetti di cose importantissime et non si dannassero l'ani-
 me. [175r] Esso rispondendomi, che era di questo parere per ogni mo-
 do ... [176r]...
- 20 2. Promise poi S. M.tà di mandare due dei nostri a Varadino per
 fare qualche grande principio di bene in quel cantone vicino ai turchi³.
 Darà carro pei libri ungheri, viatico loro et commissione che si ristauri
 la chiesa de catolici. Et andерanno posdimani colla benedictione di
 V.S.R.ma...

205

GREGORIUS PAPA XIII
 BULLA CONFIRMATIONIS PISCINAE COLLEGIO
 CLAUDIOPOLITANO DONATAE

Rome 13 augusti 1583

Introductio

Historia huius documenti eadem est quam doc. 201 (cf. supra eius introductionem; et doc. 149 introd., textus 2).

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Secr. Brev.* 100 477, conceptus. — 2. *Instit.* 196, II 563v-5r, regestum coaevum. — 3. Budapest, M.O.L., Erd. Fisc. Lvt., Arm. XII fasc. 11 R, apographum authent. saec. XVIII. — 4. *Budapest*, Orsz. Széchenyi Kvt., Codex Széchenyianus XI n. 40; cf. MILLER, *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungariae* I 547.

EDITIO: VERESS, *Epidiologiae* I 302-05, iuxta textum tertium.

23 andерanno *del.* di

² Ex. 20, 14.

³ De proposito Stephani regis erigendi residentiam S.I. Varadini cf. ep. Patris Possevino, diei 17 apr. 1583, ad Card. Secr.; *supra*, doc. 184 § 2.

Gregorius episcopus, servus servorum Dei,
ad perpetuam rei memoriam.

Plantata in agro dominico veneranda Societas Iesu quotidie in ecclesia militanti producens uberes fructus ad universalis ecclesiae firmitatem et Christi fidelium animarum salutem, non solum nos inducit, sed etiam voluntati nostrae currenti tamquam calcaribus additis facit ut illa quae pro eiusdem Societatis personarum sub ipsius religionis suavi iugo Altissimo famulantium sublevandis necessitatibus et supportandis oneribus profutura noscuntur, concedamus ac alias in his nostri pastoralis officii partes favorabiliter impendamus, praecipue dum regum et aliorum principum catholicorum id exposcit 5 devotio et in Domino conspicimus salubriter expedire.

Sane exhibita nobis nuper pro parte dilecti filii Claudi Aquavivae, praepositi generalis dictae Societatis petitio continebat¹, quod alias postquam collegium Societatis Iesu in civitate colosvariensi iuxta charissimi in Christo filii nostri Stephani Transylvaniae et Poloniae regis augusti desiderium ad omnipotentis Dei honorem et reipublicae utilitatem erectum fuerat, dictus Stephanus rex considerans eius conatum in erigendo huiusmodi collegio feliciter et non sine evidenti fructu cessisse et propterea illud quibus poterat bonis promovendum extendendumque censens, cum etiam ad rei familiaris dictae Societatis propter peculiare illius institutum accessionem multum conducere videretur si inter alia eidem collegio etiam de necessario piscium proventu prospectum esset, piscinam totalem Barátok-tava nuncupatam in territorio possessionum Alsó- et Felsö-Zsuk etiam nuncupato comitatus colosiensis iuxta suos confines sitam et olim ad domum regularem ordinis Fratrum minorum eiusdem civitatis pertinentem, cum domus ipsa ob frequentes turcarum et aliorum barbarorum qui fere totam illam provinciam in miseram servitutem redegerant, incursiones iam dudum ne dum ab eius ordinis fratribus inhabitata, verum etiam omni divino cultu destituta reperiebatur, auctoritate dictae Sedis Apostolicae interveniente praefato collegio in perpetuum debere concedi et assignari censuit et voluit, prout in eius literis desuper confessis plenius dicitur contineri². Cum autem, sicut eadem petitio subiungebat, in dicta domo nulli fratres dicti ordinis in praesentiarum adsint, sed adhuc illa desolata reperiatur, et si

¹ Supplicationem Patris Generalis, diei 1 aug. 1583, videas ap. VERESS, *Epistolae I* 293-96.

² Litteras regias donationis piscinae, diei 28 jan. 1583, videsis supra, doc. 149.

insequendo voluntatem regiam huiusmodi piscina praefata cum omnibus iuribus suis ab eadem domo dismembraretur et separaretur, illaque sic dismembrata et separata eidem collegio perpetuo applicatur, appropriaretur, annexetur et incorporaretur, non dubium est quin illud hac mediocri piscium accessione subnexum rectorem et collegiales personas illius commodius alendo similiter ab eis diligenter regeretur, ac eadem piscina quam semel Deo dicatam in alias usus diutius minime convertendam esse decet, Dei rursus et Ecclesiae suae servitio merito restitueretur ad maiestatis divinae gloriam. Quare pro parte dicti Claudii praepositi generalis nobis humiliter fuit supplicatum ut huic necessario operi manus adiutrices, ut expedit, admovere ac alias in praemissis opportune providere de benignitate apostolica dignaremur.

Nos igitur, qui dudum inter alia voluimus quod semper in unionibus commissio fieret ad partes vocatis, quorum interesset, eundem Claudium praepositum a quibusvis excommunicationis, suspensionis et interdicti, aliisque ecclesiasticis sententiis, censuris et poenis a iure vel ab homine, quavis occasione vel causa latis, si quibus quomodolibet innodatus exstitit, ad effectum praesentium duntaxat consequendum harum serie avsolventes et absolutum fore censentes, nec non quarumcunque aliarum concessionum, annexionum et applicationum eidem collegio hactenus factarum, nec non veriores dictarum litterarum et inde sequitorum quorumcumque tenores ac datae dictaeque piscinae situationes, confines, vocabula etiam veriora, eiusque ac collegii huiusmodi fructum, redditum et proventuum, veros annuos valores praesentibus pro expressis habentes huiusmodi supplicationibus inclinati, piscinam praefatam cum omnibus iuribus, membris, dependentiis et pertinentiis suis ab eadem domo apostolica auctoritate tenore praesentium perpetuo dismembramus et separamus, illamque sic separatam et dismembratam cum eisdem suis iuribus et pertinentiis universis praefato collegio, ita quod liceat modernis et pro tempore existentibus dicti collegii rectori et collegialibus personis per se vel alium seu alios eiusdem collegii nomine corporalem, realem et actualem possessionem piscinae suorumque iurium et pertinentiarum praedictorum propria auctoritate libere apprehendere, seu illam iam forsan apprehensam continuare et perpetuo retinere ac eam tenere, habere, piscari, regere et gubernare, ac cui seu quibus ei videbitur locare, dislocare, nec non eius pisces, fructus, redditus et proventus in suos et ipsius collegii usus et utilitatem convertere, cuiusvis licentia desuper minime requisita, auctoritate et tenore praefatis etiam perpetuo applicamus, appropriamus, anneximus et incorporamus, ac illam a dicta domo dismembratam, separatam, abdicatam eidemque collegio in perpetuum applicatam, appropriatam, annexam et incorporatam esse, nec non praesentes literas nullo un-

quam tempore et ad ipsius domus aliorumque quorumvis etiam totius ordinis huiusmodi superiorum instantiam, quovis quaesito colore vel ingenio de nullitatis vitio seu intentionis nostrae defectu notari, vel alias quoquomodo impugnari, nec renovari, moderari, retractari, seu ad viam iuris reduci aut domum ipsam adversus illas in integrum 85 ex quavis quantumlibet iustissima et necessaria causa restitui, seu alias illas impugnantes in iudicio vel extra audiri posse, sed illas in omnibus et per omnia validas et efficaces fore suosque plenarios effectus sortiri et inviolabiliter observari, dictoque collegio suffragari et sic per quoscumque iudices et commissarios quavis auctoritate 90 fungentes sublata eis et eorum cuilibet quavis aliter iudicandi et interpretandi facultate et auctoritate scienter vel ignoranter attentari contigerit, irritum et inane decernimus.

Quodcirca venerabilibus fratribus nostris Patriarchae hierosolymitano et cracoviensi et plocensi episcopis³ per apostolica scripta 95 mandamus quatenus ipsi vel duo aut unus eorum per se vel alium seu alios easdem praesentes litteras et in eis contenta quaecunque ubi et quando opus fuerit et quoties pro parte dicti Claudii et pro tempore existentium praepositi generalis Societatis ac rectoris et collegialium personarum collegii huiusmodi seu alicuius eorum fuerint requisiti, 100 solemniter publicantes eisque in praemissis efficacis defensionis praesidio assistentes, faciant auctoritate nostra litteras praefatas et in eis contenta huiusmodi ab omnibus ad quod spectat et spectabit quomodolibet in futurum inviolabiliter observari, ipsosque Claudium et pro tempore existentem praepositum generalem nec non collegium illius- 105 que rectorem et collegiales personas dismembratione, separatione, applicatione, appropriatione, annexione et incorporatione aliisque praemissis omnibus et singulis iuxta earumdem praesentium litterarum continentiam et tenorem pacifice frui et gaudere non permittentes eos seu eorum aliquem per loci ordinarium aut domus superiores 110 huiusmodi seu quoscunque alios quomodolibet indebite molestari, contradictores quoslibet et rebelles per sententias, censuras et poenas ecclesiasticas aliaque opportuna iuris et facti remedia appellatione postposita compescendo; ac legitimis super his habendis servatis processibus illos sententias, censuras et poenas ipsas incurrisse de- 115 clarando, illas etiam iteratis vicibus aggravando, invocato etiam ad hoc si opus fuerit, auxilio brachii saecularis.

Non obstantibus priori voluntate nostra praedicta et lateranensis concilii novissime celebrati uniones perpetuas nisi in casibus a iure permissis fieri prohibentis, ac nostri de non tollendo iure quaesito 120 necnon fel. record. Simaci, Pauli II, Pauli IV et Pii V aliorumque

³ De quibus cf. supra, doc. 201 adn. 4-6.

romanorum pontificum praedecessorum nostrorum de rebus Ecclesiae non alienandis et alienatis recuperandis, ac etiam piae memoriae Bonifatii papae VIII etiam praedecessoris nostri, qua cavetur ne quis
 125 extra suam civitatem vel dioecesim, nisi in certis exceptis casibus et in illis ultra unam dietam a fine suae dioecesis ad iudicium evocetur seu ne iudices a Sede Apostolica deputati extra civitatem vel dioecesim in quibus deputati fuerint, contra quoscumque procedere aut alii vel aliis vices suas committere quoquomodo praesumant, et de
 130 duabus dietis in concilio generali edita dummodo ultra tres dietas aliquis auctoritate praesentium ad iudicium non trahatur aliisque quibusvis constitutionibus et ordinationibus apostolicis, necnon domus et ordinis praedictorum iuramento confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis statutis et consuetudinibus, privilegiis
 135 quoque indultis et litteris apostolicis illis eorumque superioribus praefatis et aliis personis sub quibuscumque tenoribus et formis ac cum quibusvis etiam derogatoriarum derogatoriis aliisque efficacioribus et insolitis clausulis irritantibusque et aliis decretis in contrarium quomodolibet concessis et etiam plures approbatis et innovatis;
 140 quibus omnibus et singulis etiamsi pro illorum sufficienti derogatione de illis eorumque totis tenoribus specialis, specifica, individua et expressa ac de verbo ad verbum non autem per clausulas generales idem
 145 importantes mentio seu quavis alia expressio habenda aut aliqua alia exquisita forma ad hoc servanda foret, illis alias in suo robore permansuris hac vice dumtaxat specialiter et expresse derogamus contrariis quibuscumque. Aut si loci ordinario et superioribus praefatis vel quibusvis aliis communiter vel divisim ad eadem sit Sede indultum quod interdici, suspendi vel excommunicari non possint per litteras apostolicas, non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem.
 150

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae absolutionis, dismembrationis, separationis, applicationis, appropriationis, annexionis, incorporationis decreti, mandati et derogationis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare prae-
 155 sumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursum. Datum Romae apud S. Marcum, anno incarnationis dominicae millesimo quingentesimo octuagesimo tertio, calendis augusti, pontificatus nostri anno duodecimo.

Cae. Glorierius⁴

160 A. de Alexiis scriptor bullae.
 Et pro R.mo D. Summatore A. Lanfredinus⁵. Registrata apud Caesarem secretarium.

⁴ C. Grollier; cf. supra, doc. 88 adn. 2.

⁵ Cf. supra, doc. 201 adn. 7.

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.

P. OLIVERIO MANNAERTS VIS. ASS. GERM. S.I.

Cracovia 15 augusti 1583 — Coloniam

TEXTUS: Arch. Prov. Tolet., *Varia Historia* II 326r-8v, autographum.
 P. Mannaerts, rogante P.re Possevino, epistulam hanc in Hispaniam misit
 P. Aegidio González Dávila, praeposito provinciae toletanae, qui tempore
 P.is Mercurian, cum P. Possevino secretarius Societatis esset, Romae
 officio assistentis Hispaniae functus est.

SUMMARIUM: *Commendatur homo qui a Rege Poloniae mittitur in Germaniam ut familias catholicas in Livoniam et Transylvaniam deducendas congreget.*

... Is qui has litteras feret, homo Livo¹, ad procurandam catholiconum coloniam a Rege proficiscitur. Suasimus ut per Bavariam iter faceret ut acceptis a Ser.mo Duce² litteris ad Ill.mum D. Archiepiscopum eius fratrem³, familias pias et vere catholicas congregaret. Ex patentibus regiis litteris⁴ V.R.a cognoscet quid facto opus sit⁵ ac quibus conditionibus homines invitentur. In bonis Societati nostrae addictis in Livonia non deerit fortasse locus aliquibus bonis belgis. Sed et in Transsylvania habemus satis terrae et ditionis ubi egeremus hominibus navis et industriis⁶. Ubi per nostros hunc adiuverit, si V.R.a peragrat istis provinciis observaverit, numqui alii iter essent¹⁰ iisdem conditionibus suscepturi, pergratum faciet Deo et Regi, rem vero perutilem Ungariae atque Livoniae, si iusserit familias et genus hominum opificum ne an colonorum vel fabrorum, fidemque (nam nolumus haereticos) describi ac subinde mitti catalogum huc ad

⁵ siit ms. || 14 catalogum sup.

¹ Franciscus Richardus Schade, germanus, livoniensis; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 103 adn. 10 et passim.

² Gulielmus V (1579-97).

³ Ernestus Bavariae princeps, archiepiscopus coloniensis (1583-1612); cf. *GULIK-EUBEL* III 188.

⁴ Quae litterae patentes datae sunt a Stephano rege die 29 ian. 1583; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 103 adn. 9 et 10.

⁵ De colonis in Transylvaniam deducendis cf. supra, doc. 158 § 4 et *Mon. Pol. Vat.* VI 119-21.

15 [328r] manus R.mi Nuntii ea potestate data ut litteras illas ad me
scriptas resignet si ita R.ae V. visum fuerit.

P. Provincialem⁶ brevi expectamus. Is ubi venerit, cum P. Fer-
rante Capecio⁷, quem item Roma expectamus, iturum Claudiopolim
ut rectoris munere fungatur, et cum aliis quibusdam in Transsylva-
20 niam ibit...

207

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

P. HENRICO BLYSSEM PRAEP. PROV. ASTR. S.I.

Roma 24 augusti 1583 — Olomucium

TEXTUS: *Astr. I I 150*, regestum.

SUMMARIUM: *P. Marcum Pitačić retinere in sua provincia poterit.*

Postremae R.ae V. literae 18 maii scriptae¹ nihil aliud conti-
nebant nisi de P. Marco² retinendo. Quam in partem quoniam tam
multas affert rationes ut nobis persuaserit, non posse illum ab ista
provincia abstrahi sine detimento, concedimus in nomine Domini
5 ut permaneat. Atque in istam eius vocandi cogitationem sciat nos
maxime ab R.V. impulsos, cum scripsisset se illius opera ad cursum
legendum uti velle, cum ut alias significavi, ad eiusmodi munus non
admodum referat lingua, ad transylvanica autem munera vel pluri-
mum referat. Nunc tamen cum ita res habeantur, nolumus utique
10 unius provinciae commodis cum alterius damno prospicere ...

19 cum *sup.*

2 retinendo *del.* in || 3 persuaserit *del.* eum (*sup.*) esse iste P. |
7 ad *del.* tale negocium || 10 alterius *del.* incommodo.

⁶ Ioannes Paulus Campano, praepositus provinciae Poloniae.

⁷ Ferdinandus Capeci, novus rector collegii claudiopolitani, die 1 aug.
1583 litteras patentes a P. Generali accepit, ut se in Transylvaniam conferret;
cf. supra, doc. 202 adn. 1.

¹ Quas videsis supra, doc. 196.

² M. Pitačić; de quo cf. supra, doc. 55 adn. 1 et passim.

208

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Lublino 26 augusti 1583 — Romam

TEXTUS: *Germ. 161 199r-205v, autographum.*

SUMMARIUM: 1. *De P. Iacobo Wujek Claudiopoli amovendo.* — 2. *P. Marcus Pitačić tam gravi provinciae Austriae incommodo non est in Transylvaniam mittendus.* — 3. *Martinus Undó sacerdos factus.*

... 1. Claudiopoli nihil immutavi, cum quod non videretur conducibile tam crebram facere mutationem, tum quod illi Patri¹ [non] bona nota esset inusta tamquam qui ita se gessisset ut etiam ante venturum paulo post rectorem² amovendus fuisse. [201v] Utut sit, utrinque video ego esse quod requiramus ex parte una mansuetudinem cum sollicitudine, ex altera obedientiam cum humilitate, ac vereor ne defectus huius illius defectui magnam praebeat occasionem, cum ille ubicumque fuit superior, etiam nunc audiat non male eo quod liberalior simul ac indulgentior fuisse perhibeat. Sed et librorum scriptio rectoris officio penitus e diametro adversari videtur. Attamen et ¹⁰ hoc dicam, futurum difficile cuivis illuc collegium administrare, dum in eo erit necessarium malum (quod est in proverbio) ingenium, vide- licet illud istic notum, tam difficile quam illi loco necessarium ut portet in hungaricis rebus pondus diei et aestus³. Quod mollefacere digne tur Dominus... ¹⁵

2. Caeterum quod de P. Marco⁴ scripsit P. V., habeo quidem illi gratias maximas. Sed dolebo si ita mittendum eum mandaverit ut replicae non detur locus Provinciali Austriae. Ipse enim binis iam literis ita me impetiit ut altiorem verear aversionem ab illo Patre

¹ Iacobus Wujek, rector collegii claudiopolitani.

² Ferdinandus Capuci, novus collegii claudiopolitani renuntiatus, iam itineri se dedit ut in Transylvaniam se conferret; cf. supra, doc. 202 et 206 adn. 7.

³ Agitur de P. Szántó, rectori collegii maxime adverso; cf. eius epistolas contra P. Wujek, rectorem; supra, doc. 72 § 8, doc. 121 § 4-7 et doc. 170 § 1.

⁴ M. Pitačić; cf. litteras Patris Generalis diei 19 maii 1583 ad P. Blysssem quibus illi praecepit ut P. Pitačić sine mora in Transylvaniam mitteret; supra, doc. 197; deinde litteras eiusdem Patris Generalis diei 24 aug. 1583, quibus permisit ut Pater ille in provincia Austriae remanere posset; cf. supra, doc. 207.

- 20 quem observo, quiqe meus diu superior fuit in officio utroque quod gessit⁵; quem minime offendum vellem; quod etiam illi ad suas respondens scripseram, declarans me nihil optare quod illius provinciae cedat incommodo. At si compensatio illi placebit, forsitan acquiescat... [204r] ...
- 25 3. Martinus quoque Undo⁶ hungarus suam probationem post studia obit Brunspergae a decembri mense factusque est ibi sacerdos...

209

PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECR.
P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Romae 3 septembris 1583

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 13 60r-5v, regestum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 517-19.

SUMMARIUM: 1. *De habitatione romana Andreae Báthory.* — 2. *De sacerdotibus ad Transylvaniam iuvandam mittendis egit cum P. Generali.*

... [62v] ... 1. Quanto a la venuta del S. Andrea Battori¹ et al desiderio di S.M.tà che sia alloggiato in Palazzo, V.R. saprà che N.S.re gli ha destinato l'appartamento d'Innocentio dove stette ultimamente il S.or Card. d'Austria², et che nel resto sarà ricevuto et trattato da

5 S. B.ne con paterna charità et benignità. [63r]

2. Per la provisione d'alcun numero di sacerdoti et operarii chiesti et ricordati da V.R. più volte³, s'è tenuta prattica et fatta

3 destinato *del.* le stanze de la sala, *sup.* l'appartamento.

⁵ P. Campano ab 1570-74 Pragae rectorem habebat Patrem Blysem, ab anno 1578-81 autem praepositum provinciae Austriae.

⁶ De quo cf. supra, doc. 195 et adn. 7.

1 De itinere romano Andreae Báthory cf. ep. Patris Possevino, diei 17 apr. 1583 ad Card. Secr., supra, doc. 184 § 8.

2 Andreas de Austria, filius Ferdinandi archiducis; cardinalis creatus anno 1577; cf. GULIK-EUBEL III 50.

3 De sacerdotibus pro Transylvania procurandis cf. ep. Patris Possevino, diei 12 apr. 1583, ad Card. Secr.; supra, doc. 180 § 3.

particolar instanza col P. Generale; il qual, benché si scusi con la penuria che n'ha et col bisogno di proveder a diverse parti, spero però che darà in ciò qualche satisfattione, et perché esso doverà darne ¹⁰ conto a la R.V., io mene rimetto a quel che da lui sarà scritto in questa materia...

210

P. THOMAS SAILLY S.I.¹
 LITTERAE ANNUAE
 DE QUARTA PATRIS POSSEVINO MISSIONE
 IN SEPTENTRIONEM

In Polonia — 4 septembris 1583

Introductio

Hoc scriptum extensum spectat quartam Patris Possevino in septentrionem missionem et complectitur annum integrum quod die 16 oct. 1582, quo Roma profecti sunt, incipit, et usque ad diem 4 septembris 1583, quando ex Prussia versus Cracoviam iter fecerunt, protrahitur. Quae his nostri documenti verbis optime comprobantur: «Cum vero in itinere essem iamque exitus anni appropinguaret, ex quo a V.P.te discessimus, existimavi mihi faciendum ut has annuas litteras de quarta eiusdem Patris missione per Ill.mum D. Andream Batoreum, Regis huius fratris filium, qui Romam iter parat, ad V. P.tem mitterem» *Nunz. di Pol.* 17/A 170r. — Quanta autem cura hae litterae praeparatae fuerint, demonstrant verba Patris Possevino ad Nunt. in Pol. scripta: «Mando un pezzo di scrittura mia al P. Giovanni Fornerio, il quale mi aiuta a scrivere; il quale ho lasciato costi insino a Pasca. Questa scrittura dee aggiungersi ad una lunga lettera che per ordine di N.P. Generale si fa di tutta questa mia ultima peregrinatione, accioché la Compagnia apprenda in alcuni il modo di aiutare l'anime per diverse vie» *Mon. Pol. Vat.* VI 139-40.

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 17/A 133r-170v, autographum usque ad medium fol. 168v; reliqua quae subsequuntur, alter Patris Possevino socius et librarius, P. Ioannes Fournier exaravit. P. Possevino scriptum revisit ac pauca parvi momenti correxit.

EDITIO: VERESS, *Annuae Litterae* 202-14.

¹ Th. Saily (Sailius) natus anno 1553 Bruxellis, ingressus est Societatem ut sacerdos et canonicus Romae die 1 maii 1580; biennio noviciatus expleto comes Patris Possevino in partibus septentrionalibus constitutus est; deinde superior missionis castrensis factus est; obiit Bruxellis die 8 martii 1623; cf. *Fl. Belg.* 52 23-37 et *Biographie nationale Belg.* XXI 46-50.

SUMMARIUM: 1. *Cestocoviae in Polonia P. Possevino Sebastianum Borukowski, provincialem ordinis S. Pauli primi eremita edocuit ut iuvenes monachi in seminario quodam religiosorum instituendi essent.* — 2. *Eidem conquerenti exponit, quomodo evenerit ut Romae monasterium eius ordinis a S. Pontifice tolleretur.* — 3. *Pultoviae Andream Báthory hortatur ut in concepto iam proposito statum vitae ecclesiasticae assumendi persistat.* — 4. *Niepolomiciis nonnulla privilegia a Rege pro Transylvania et mille florenos annuos seminario claudiopolitano solvendos obtinet.* — 5. *Ad iuvandam Transylvaniam Regi proponit colonos catholicos eodem deducendos ac episcopatum restituendum.* — 6. *Ad novum kalendarium in Transylvaniam introducendum multi libelli typis impressi sunt.* — 7. *Quid de componenda inter Imperatorem et Poloniae Regem pace Cracoviae a Patre actum sit.* — 8. *Itinere in Transylvaniam suscepto Bartvae in ipso curru sacrum celebrare coguntur.* — 9. *Quomodo recepti sunt Szathmarini a praefecto arcis.* — 10. *Visitant Somlium ubi Rex Poloniae lucem aspergit.* — 11. *Triduo Claudiopoli commorantur.* — 12. *Enyedii quaedam vetula catholica eos laetissime salutat.* — 13 *Quomodo recepti Albae Iuliae a Principe.* — 14. *Pater cum senatoribus de seminario instituendo tractat.* — 15. *A Principe ad prandium invitantur.* — 16. *Ad Marosii fluvii fauces quemdam nobilem visitant.* — 17. *Dein Cibinium se conferunt.* — 18. *Ubi Pater a tribus innovatae religionis ministris notias de historia Transylvaniae antiquae quaerit et accipit.* — 19. *Cum iisdem de dissidiis religionis tollendis colloquitur.* — 20. *Albae Iuliae Patrem Leleszi de ratione Principem instituendi instructum relinquunt.* — 21. *Transylvaniae cancellarium Pater ad veritatis agnitionem allicere curat.* — 22. *Claudiopoli tres difficultates in negotio seminarii inchoandi superandae.* — 23. *Earum maxima est domum convenientem invenire.* — 24. *De pago quodam valachorum.* — 25. *Varadini benigne excipiuntur. Catholici implorant ut concionatorem impetrare possint.* — 26. *Concionator calvinianus Patrem visitat, a quo autem severe arguitur.* — 27. *In templo fidelibus referto sacrum celebrat.* — 28. *Ibidem Patri se sistit homo quidam qui domum et uxorem in turcarum dictione reliquit ut Varadini catholice et in pace vivere possit.* — 29. *Ecsedii Nicolaus Báthory in fide catholica a Patre confirmatur.* — 30. *Bartvam revertuntur.* — 31. *Cracoviae cum Rege de rebus transylvanicis colloquitur.* — 32. *Posonii negocium pacificationis promovet.*

... [146v] ... 1. Tosta² cum divina re peracta discessissemus, biduum eo in itinere posuimus quod fert ad Montem Clarum³ et Cestocoviam celeberrimum Poloniae locum ob templum D. Virginis sacram... [147r] ... Hic ergo omnes vel sacrum fecimus vel sanctissimam 5 Eucharistiam sumpsimus. Ac cum id templum ad monachos ordinis S. Pauli Heremitae qui olim in Hungaria florebat, pertineat, voluit Pater apud eos commorari ratus praeter commodum voti B.mae

² Toszek (Tost), urbs a Czestochowa versus meridiem sita.

³ Jasnogóra polonice.

Virgini solvendi quod conceperat fore ut divina bonitas aliquam sibi occasionem offerret nonnihil boni apud eos monachos eorumque provinciale sibi haud ignotum insinuandi. Itaque tria ibi acta sunt. 10 Primum, quod Provinciali ⁴ conquerenti monachos sibi deesse quos et ibi in disciplina contineret et in Transylvaniae deserta cenobia inverheret, quae Ser.mus Poloniae Rex ei prolixe pollicitus fuerat, ostensum est non admodum expedire ut in academia quadam sineret adolescentes religiosos vacare studiis litterarum, quod ille curabat, sed 15 quam pensionem quattuor ex iis ad id attribuerat, eam eo ubi collegia quaedam essent aut ad seminaria religiosorum converteret, datum operam Patrem ut sex monachi alicubi pietate et doctrina excolerentur ... [147v] ...

2. Alterum autem fuit quod dolenti eidem Provinciali primariam 20 eius ordinis domum quae Romae erat et in qua monachi perpauci morabantur ad aedem S. Stephani rotundi, a Summo Pontifice alium in usum conversam fuisse⁵, respondit Pater id optimis rationibus esse factum atque adeo eius ordinis et hungaris omnibus optime fuisse consultum. Ubi enim persaepe moniti perpauci ibi nunquam voluere 25 aures aperire Sedi Apostolicae ut sese emendant et aliquos vel ex sua familia evocarent quibus restitui posset divinus cultus, Sanctissimum Pontificem Maximum decrevisse ut ex eis redditibus hungari decem in Collegio Germanico alerentur⁶. Interim bona a monachis alienata recuperari et hoc anno ipsam D. Stephani aedem plus instauratam quam quinquaginta per annos antea monachi fecissent. Accedere ad haec quod Pontifex Maximus Patrem mittebat ut seminarium alterum hungarorum in ipso Hungariae [148r] centro, hoc est 30 in Transylvania Sedis Apostolicae sumptibus satis magnis instituatur⁷. Quod cum ille audisset, magnum habuit momentum ad ea persuadenda quae tertio loco tanquam ad extremum de ratione iuvandae illius familiae pertinebant. Sic datis ei libris quibus monachi casus

16 pensionem sup. m. Poss. | iis del. pensionem | eo sup. || 17 ad sup.
m. Poss.

⁴ Sebastianus Borukowski; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 162 adn. 51.

⁵ Gregorius XIII anno 1579 Romae coenobium S. Stephani Rotundi in Coelio Monte a monachis S. Pauli primi eremita abstulit et ad Collegium Hungaricum erigendum contulit; cf. bullam erectionis, diei 1 martii 1579; MAH I 790-98.

⁶ Collegium Hungaricum Romae erectum, anno 1580 cum Collegio Germanico unitum est; cf. bullam unionis, diei 13 apr. 1580; supra, doc. 28.

⁷ Bullam fundationis seminarii pontificii in Transylvania videsis supra, doc. 157.

- praecipue conscientiae discerent quod certis anni temporibus tanquam Lauretum populi eo confluenter, discessimus relictis P. Ioanne Fornerio⁸ et socio coadiutore qui Cracoviam eentes et libros disseminandos qui pene currum onerabant, eo advehherent et alia quaedam interim edi curarent, dum Pater procuratis apud Regem Ser.mum rebus de quibus ibamus, Cracoviam descenderet... [149v] ...
3. His rebus actis visum est Patri Provincialem Poloniae Pultoviam subsequi... Interim Regis Poloniae fratris filius⁹ visitatus a Patre ut adolescentem magnae spei et ad ecclesiastica munera quem vitae statum prius Rege cupiente expetierat, iam minus propensum¹⁰ hortatus est Pater ut Deo Domino re commendata totam rem saepe perpenderet adhibitis pene iis rationibus quas divinitus S. Pater N. Ignatius de faciendis electionibus in libro exercitiorum spiritualium tradidit¹¹. Itaque eo octiduo quo ferme Pultoviae commorati sumus [150r] frequenter ille ad Patrem veniens eo perductus est ut de sua deliberatione ad Regem scribebat¹², litteras sane et magni iudicii ac quibus testabatur novisse se ecclesiasticum statum longe saeculari esse praestantiores ac magis salutarem et quoque si humanitus perpenderetur, utiliorem. Quod cum e voto successisset, promisisset autem se aliqua exercitia spiritualia facturum quod et cum Administratore pultoviensi, seu plocensis episcopatus¹³ ut fieret a Patre procuratum est, utrumque Provinciali qui eam curam libenter suscepit, commendatum est ... [155v]...
- 60 4. Quae dum gererentur, Rex ad venationes secessit, cui rei palatium (arcem vocant) Niepolomicos delegit, tribus Cracovia miliaribus distans, quo Pater ut negocia ferebant cum se contulisset, Rex illum iussit eodem die in palatio manere, cui et optima cubicula

52 veniens *del.* d

⁸ « P. Ioannes Fornerius, lugdunensis dioecesis, 40 amplius annis... in Societate 12. Primum amanuensis in secreteria romana 2 anni et semi, notarius apostolicus est ac fuit. Socius Patris Possevino in Suecia et Polonia annis 6... Sacerdos 4 annos et 9 menses ». Ex catalogo collegii derpatensis anni 1587; *Pol.* 6 135r-v. Obiit Derpati die 9 ian. 1588; *Hist. Soc.* 42 112v.

⁹ Andreas Báthory, Stephani regis ex fratre Andrea nepos, qui Pultoviae in collegio S.I. studiis dabat operam; cf. supra, doc. 132 § 2.

¹⁰ Cf. *ib.* et doc. 137 143 et 144.

¹¹ S. Ignatius regulas electionis in fine secundae exercitiorum spiritualium hebdomadae tradit; quas videsis in *Mi Exerc.* 372-91.

¹² De his litteris videre est supra, doc. 137 adn. 2.

¹³ Stanislaus Brzozowski (Brosovius); cf. *Mon. Pol. Vat.* VI et Szostkiewicz, *Katalog biskupów* 421.

tradita et quidem eodem in ambulacro in quo sua Rex habebat. Cum 65 autem commodum ex Transylvania consiliarii transylvanici venissent, cum quibus Rex de negocio inter Caesarem ac se deque aliis esset acturus; qui vero a secretis sunt Regis ob polonica, lituanica et livo-nica negotia, cum eodem in palatio commorarentur, Rexque ea in solitudine liberius singulis pene diebus Patrem accerseret, mirum 70 est quantas commoditates ii dies locus et concurrentes illi omnes qui-bus egebamus, non solum Societatis nostrae verum etiam christiana reipublicae rebus explicandis attulerit. Nam quaecunque claudiopolitani nostri dudum saepeque petierant de rebus suis constituendis, de pensionie ad continuandum collegii aedificium¹⁴, de catholico iu- 75 dice coram quo catholici ius suum dicere possent¹⁵, cum ab haereticis ad haereticos averterentur. De externo vino ad nostros inducendo¹⁶ quando acerbius illud transylvanicum dolores et morbos gignit inter-dum. De cemeterio catholicis assignando¹⁷, de collegio ipso augendo, ea 80 variis litteris publicis a Rege iussa sunt scribi et tridui spatio sic con-fecta ut etiam in Transylvaniam ad nostros regio signo obsignata in perpetuum duratura mitterentur; quorum exempla missa sunt quoque tum ad R.P.tem V.¹⁸ ut isthic autoritate S. Sedis Apostolicae fir-marentur¹⁹, tum ad P. Provincialem ut ei sua negotia quae ipse Patri 85 commendarat, constarent. Cum consiliariis item transylvanicis ac-tum²⁰ Rege mandante eo consilio ut qui nondum essent catholici ac tamen Societati nostrae faverent, ii propius ad Ecclesiae gremium allicerentur.

Et ab ipso Rege ostentum diploma quo mille hungaricos perpetuo iure addixit seminario nobilium et plebeiorum²¹ quod Summus Pon-tifex Patri instituendum in Transylvania iusserat. Nam et totidem eius Sanctitas in annos singulos eidem operi attribuit, ipsique denique diploma attulimus²².

5. At vero cum de iuvanda Transylvania [156r] Pater omnes rationes quae sibi in mentem venerant, modo Regi modo consiliariis 95

79 *prius* cemiterio || 83 ut *sup.* || 84 ipse *sup.*

¹⁴ Cf. *supra*, doc. 152 § 4.

¹⁵ Cf. *supra*, doc. 150.

¹⁶ Cf. *supra*, doc. 148.

¹⁷ Cf. *supra*, doc. 152 § 2.

¹⁸ Cf. *introductiones* doc. 147-150 et 152.

¹⁹ Vide *supra*, doc. 201 et 205.

²⁰ Cf. ep. Patris Possevino, diei 26 jan. 1583; *supra*, doc. 146 § 4.

²¹ Diploma regium, diei 13 febr. 1583, *videsis supra*, doc. 159.

²² Bulla erectionis seminarii pontificii est diei 5 febr. 1583; quam *videas supra*, doc. 157.

- transylvanicis sic exposuisset ut non tam religionis propagationem quam provinciae illius bonum quaerere videretur (neque enim iis nondum catholicis prorsus aperire omnia consultum ducebat) omnes consensere expedire ut opificum catholicorum coloniam in patentes
- 100 campos Transylvaniae civitatemque aliquam infrequentiorem Pater procuraret ²³; sic fore pro certo habens ut res catholicorum robora-rentur regioque illa quae postremum christiani orbis propugnaculum sit adversus thurcas, munitionibus melioribus quam quae aliis praesi-diis firmantur, communiretur.
- 105 Interea quod in augustanis comitiis subolfactum erat, fore ut si episcopatus in Transylvania institui tentaretur a Rege, caesarianos facile non assensuros, quod ad Caesarem non ad Transylvaniae Principem sive Poloniae Regem eiusmodi nominandi ius spectaret ²⁴, egit per litteras Pater ut Caesar consentiret. Quod optimus antistes, epis-
- 110 copus Vercellensis, apostolicus apud Caesarem nuntius ²⁵ ad quem ea de re litteras scripserat, sedulo curavit ²⁶.

6. Sed et currus libris onustus praemissus et cum de novo Kalendario in Transylvaniam introducendo cum Rege actum esset, plures ad eius rationem libelli quos almanach vocant, correcti, editi ac missi, quos Rex suis sumptibus coemi iussit ut cum haeretici illud detrectarent, tandem eorum librorum lectione in id pene inscientes caderent quod cupere debuissent ²⁷. Et haec quidem de transylvanicis rebus ... [161r] ...

7. Haec cum acta essent ut iam existimari posset divinam bonitatem velle nos alio quoque ad alia proficisci, ecce reddit a Caesare cubicularius ille alter ²⁸ quem cum suis litteris de compositione inter utriusque Maiestates miserat Pater ²⁹. Ad eum Caesar scribit se non modo ipsam pro Zacmarino et Nemeto compensationem velle tradere, verum etiam priorem fore qui eam nominet quando in hoc controversiae cardo vertebatur, Patris studium quod in conciliandis prin-

112 *prius* Calendario

²³ De colonis in Transylvaniam deducendis cf. supra, doc. 158 § 4 et doc. 206.

²⁴ Cf. ep. Patris Possevino diei 15 sept. 1583 ad Card. Secr.; supra, doc. 118 et adn. 3.

²⁵ Ioannes Franciscus Bonomi, episcopus vercellensis; cf. *Introd. gen.* c. 4.

²⁶ Cf. supra, doc. 158 § 4 et adn. 7.

²⁷ Cf. supra, doc. 160 § 1.

²⁸ Ioannes Bielawski, cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 107 adn. 1.

²⁹ Videsis ep. Patris Possevino diei 7 ian. 1583 ad Imperatorem; in *Mon. Pol. Vat.* VI 14 adn. 4.

cipum animis tam sedulo impenderet, gratum sibi dicat³⁰. Litteris deinde R.mi Apostolici Nuntii plura ei significat³¹ quae eo inter alia spectabant ut Patri qui id bona cum venia petierat, in Transylvaniam se conferre liceret; ad comitia ungarica inde postea veniret, quae in decimam martii diem erant indicta Posonii. Has litteras Regi ostendit¹³⁰ et alias ab eo impetrat quibus iterum oratori suo R.mo Episcopo Cu- iaviensi³² mandat ne ab aula Caesaris nisi re confecta discedat. Id enim maxime faciebat ne tantae pacis compositio dissolveretur.

8. Interea relictis quibusdam libris qui Cracoviae ederentur, altero de vita Calvini quam polonice verti in castris ad Plescoviam superiore anno Pater curarat; altero autem de necessitate, utilitate et ratione docendi catechismi³³ quaqua ratione inter summas quasdam difficultates negotium divinum procurari et propagari possit, versus Ungariam (acceptis a Rege litteris et comitatu, oblatis item a Patre D. Barbarae templo ut iter prosperum cedat, vestibus sacris quas ab Urbe attuleramus) in viam nos laeti dedimus³⁴. Ac sub bacchanalium dies versus Ungariam cum iter instituissemus, tridui spacio Bartvam³⁵ pervenimus, supe-[161v] ratis montibus non illis quidem tam altis quam continuatis. Id oppidum cui arx munita non deest, ad Caesaris ditionem spectat cum pene eo usque reliqua pertineant ad Poloniae¹⁴⁰ regnum. Iamque nihil nisi calviniae pestis haeresumque variarum reperiebamus prorsus ut nullum templum esset catholicum sacro faciendo. Hoc vero privatim (licet nobis a Summo Pontifice concessum erat) nulla ratione decebat in calvinianorum hospitiis facere cum in uno et eodem hospitio cui plerumque unum tantum hypocaustum¹⁵⁰ est, homines mulieresque iacerent. Et erat tamen dies is Quinquagesima dominicus³⁶ qui Patrem vehementer sollicitum habebat ne tanti sacrificii praesidio ingressus in hanc tam vastam et periculi plenam provinciam privaretur. Quod dum in curru ad meridiem usque cogi-

150 hypocaustum *p. corr.* || 153 sacrificii *sup.*

³⁰ Responsum Imperatoris est diei 14 ian. 1583; textus exstat in *Nunz. di Germ.* 94 55r-v (cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 107-8 adn. 2).

³¹ Litteras Ioannis Fr. Bonomi, nuntii ap., diei 26 ian. 1583, ad P. Possevino videsis supra, doc. 145.

³² Hieronymus Rozdrażewski, cf. supra, doc. 145 adn. 10.

³³ Antonius POSSEVINO S.I., *De necessitate, utilitate ac ratione docendi catholici catechismi cum sanctis meditationibus* (Cracoviae 1583); cf. SOMMERVOGEL VI 1068.

³⁴ Cf. supra, doc. 161 adn. 2.

³⁵ Bárta (Bardejov, Bartfeld).

³⁶ Die 17 februarii.

155 tasset ac Deo ardentius commendasset, venit illi in mentem si alibi non posset, in curru convenientius sacrum esse faciendum, cum in eo tantum orationes ac de bonis rebus colloquia haberentur. Porro currus eiusmodi est qui Patrem bis in Moscoviam et Livoniam vexit ac Romanam, quique rectum hominem capere possit, ac sic contegitur ut
 160 nulli in eum introspicere liceat. Ex curru itaque sacellum factum est, in quo non semel postea sacris operati sumus et sacrosanctam Eucharistiam sumpsimus.

9. Inde autem post quinque dies cum ad Ill. *mum* D. Nicolaum Batoreum³⁷ Regis consanguineum litteras attulissemus, perhumaniter
 165 ille nos accepit et praemisso qui Caesaris praefectos Sacmarium munitionissimam arcem custodientes (eam de qua inter Caesarem et Regem Pater agebat) de nostro adventu praemoneret. Primo qui hungarico equitatui deinde paulo post qui arcis germanico praesidio praeest, nobis multo cum comitatu obviam venere, inque ipsam arcem admisisis prandium humanissime, calviniani licet luteranis permixti plerique, omnes praebuerunt. Ac sibi quidem ii carnes coxerant cum Quadragesimae essent dies, Patri pisces dedere, qua occasione de christianae religionis veritate ea locutus est quae miseros facerent attentos. Tum libris quibusdam relictis ad duo germanica milliaria nos prosequi sunt et eam noctem apud nos mansere. Digressi iam Transylvaniam quae antiquis Dacia postrema erat, prospiciebamus montibus cinctam, in quam pervenimus undecimum post diem ubi Cracovia discessimus, rectissimo et faciliore itinere quod praeter Tibiscum reliqua flumina conglaciaverant cum si soluta fuissent et terra ut fit, maduisset, ne viginti quinque diebus iter illud confecissetsemus.

10. Somrium³⁸ autem ipso in Transylvaniae quasi suburbio divertimus arcem ubi natus est Rex Stephanus qui ex illustri et perantiqui Batorea gente ipsam primo Transylvaniam ac nunc Poloniae regnum administrat. Hic vero fuit unde magnopere consolaremur, admirati divinae sapientiae ac iustitiae vias. Est clivus reliquis altioribus montibus haerens et arci illi pene imminens, super quo Regis parentes admodum pii templum B. Virginis anno huius saeculi quarto supra trigesimum extruxerant, quo anno Stephanus qui nunc regno polonico potitur, in lucem editus [1627] futurae in eo pietatis et dignitatis praemium et quasi vaticinium iisdem parentibus fuit. Neque enim hi tam ecclesiam aedificasse et filium genuisse visi sunt quam eum qui augustiora quam ipsi tempora erat aedificaturus ac certe in

181 *prius* Solium

³⁷ De quo cf. supra, doc. 165 adn. 2.

³⁸ Szilágysomlyó (Simlaul-Silvaniei); cf. supra, doc. 165 § 4.

Livonia, Lituania, Polonia et Transylvania catholicam Ecclesiam ut facit propagaturus. Eo igitur in loco sacris operati, quandoquidem in reliqua Hungaria nullum templum repereramus nisi quae inverterant haeretici in suos impios usus, tres in tractu illo qui ad familiam Regis pertinet, sacerdotes catholicos esse cognovimus, quorum aliquibus salutatis et eleemosyna adiutis librisque postea missis, litteris quoque hortatus est Pater ut bonum certamen certarent, quique suae perseverantiae fructum cernerent, cum non exiguis gressibus iam progredi inciperet catholica fides, instarent alacrius et hoc vitae momento unde pendet aeternitas, ad bravium illud sempiternum accurrerent.

11. Somlio relicto, biduo post pervenimus ad collegii nostri pagum unde effusi rustici nos circumstetere uti suos patres agnoscentes nec mediocri nos affientes laetitia. Inde Claudiopolim appropinquantes et civitatis magnitudine quae quidem cum suburbis contemnenda non est, ac regionis pulchritudine atque ubertate et in primis nostrorum amplexibus optatissimis exhilarati sumus. Civitas ipsa haeresum et perfidiae plenissima, nostros tamen iam in honore habet. Ariani vero ac photiniiani ministri qui satanae synagogam ³⁹ illam incendunt, nostros habent quasi sudes in oculis cum a quibus sibi perniciem ominentur, ab iis Deo miserante salutem assequi possent si vellent. Hic triduo exacto, quod tempus insumptum est hortationibus ad socios habendis (uti Provincialis eius provintiae Patrem rogarat) et seminarii futuri initii explicandis, Albam Iuliam ubi Principis sedes est ac quasi regia (licet magnitudine et frequentia non aequet Claudiopolim) una cum eius collegii rectore ⁴⁰ ire perreximus.

12. Cum ecce Eniedi ⁴¹ quod oppidum Alba Iulia distat ungaricis milliaribus duobus, mulier aetate proiecta orbem cum uva et pomis sub veste Patri dono offert, tum illacrimans vidisse denique se ait (id quod complures annos omnibus votis et concupierat et enixe Deum precata fuerat) homines qui ad fidem avitam restituendam venirent quique a Vicario Christi mitterentur, tum urgere ut et eo in oppido templum catholicis aperiretur. Quam solati spei bona plenam ac piis muniberibus donatam dimisimus.

13. Senator ⁴² autem cum sex nobilium curribus a Principe missus obviam Patri se sistit, laetitiam desideriumque Principis innuens

³⁹ prius propagaturum || ²⁰⁰ exiguis p. corr. || ²¹⁹ cum del. una
[?]; sup. uva

⁴⁰ Cf. Apoc. 2, 9 et 3, 9.

⁴¹ Iacobus Wujek.

⁴¹ Nagyenyed (Aiud).

⁴² Wolfgangus Kovacsóczy, cancellarius Transylvaniae; cf. supra, doc. 72 § 8 et adn. 20.

ac pollicitus rerum nobis necessariarum nihil defuturum; se venisse inquiens qui nos ad eius Celsitudinem honorifice deduceret. Albae
 230 Iuliae cum aliud nobis paratum fuisse hospitium, noluit Pater sed cum nostris ac P. Ioanne Lelesio fido Societatis filio commorati sumus. [162v] Postridie eius diei Principem salutatum ivimus, quibus ille primo vehiculum duosque ex primariis senatoribus suis ad hospitium nostrum praemiserat et postea ipse usque ad palatii scalam ubi
 235 frequentissimum erat satellitium, obviam veniens invito et multis modis recusanti Patri dexteram attribuit, quod officii genus ut praestaret ob Summi Pontificis reverentiam, a quo Pater cum litteris ad eum mittebatur, non solum senatores (licet haeretici) verum etiam Rex per litteras (ut creditum est) Principem admonuerant. In amplum
 240 Principis cubiculum adducti nos quidem ac reliqui omnes stetimus, sed Princeps cum Patre considens qui litteras Pontificis Maximi et Poloniae regis ei reddidit, ea per regni adstantem Cancellarium colluctus est quae poterant esse optatissima. Et cum ibi proceres essent ac senatores, sic sunt eo Pontificis Maximi officio et oblato patrocinio
 245 permoti ut ad sternendam veritatis viam Christique Domini nomen propagandum non mediocre habuisse momentum visum sit. Discendentes Princeps usque ad eandem palatii scalam est prosecutus una cum universa aula (et sunt enim apud Principem semper stipatores quingenti praeter nobilium aulam) qua in re Pater conversus ad Principem, quando in gratiam (inquit) Summi Pontificis venienti mihi dexterum latus V. Celsitudo attribuit, nunc domum redeunti permittat sinistrum, quod denique reverenti conatu extortum est.

14. At reliqua eius diei parte cum senatoribus est actum de seminario Claudiopoli fundando, pro quo cum Pater se a Pontifice Maximino pecuniam attulisse diceret, Poloniae autem Regis litteras depromeret, quibus pene tantumdem quantum Pontifex eidem seminario attribuerat, effectum est ut quamvis regia pensio nisi post decem menses persolvenda non esset, ii tamen optimis rationibus adducti sese tantum quantum Pater esset daturus, statim numeraturos pollicerentur⁴³. Quidquid autem claudiopolitani collegii Rector a Rege obtinuerat, id illico in rem conferri mandarunt⁴⁴.

15. Sequenti die ad prandium a Principe invitati et eodem officii genere quo pridie eius diei fecerat, uso cum Patre, non minimam oc-

234 *prius schalam* || 251 *latus sup.*

⁴³ Cf. supra, doc. 165 § 6.

⁴⁴ Privilegia et dona a Stephano rege Societati Iesu in Transylvania donata videsis supra, doc. 139 147-150 et 152.

casionem habuimus et Dei laudandi et Principis indolem cognoscendi,
 ac tam senatores qui mensae accumbebant, quam reliquos adstantes 265
 aedificandi. Erat is ipse dies quo Princeps tenellus decem aetatis suae
 annos absolvebat, qui cum audisset ferculis quibusdam butyrum es-
 se admixtum (id enim ne Pater offenderetur, significatum fuerat)
 Princeps de Patre quaesivit, num id eo Quadragesimae tempore co-
 medere liceret. Cui Pater: Cum eam abstinentiam atque ieunium Chris- 270
 tus Dominus non sibi necessarium, sed [163r] nostram ob utilitatem et
 exemplum fecerit, ieunemus hilariter nec Christum erubescamus.
 Ac cum alia tam multa suppeditet Deus, butyrum in tempus suum
 reserverimus. Tum Princeps patinam depulit ac cum alterum secundis
 ferculis allatis eiusmodi vidisset, manu item reiecit, tumque ore ad 275
 Patris aurem addresso tamquam alto ex pectore verba haec summissa
 voce protulit: Quam doleo hosce consiliarios meos esse haereticos⁴⁵.
 Finito prandio ad scalam palatii prosecutus est Patrem et paulo post
 venit ad hospitium nostrum, ubi quotidie demoratur in schola, bi-
 duoque illo magnum edidit maturae probitatis specimen, ut si perget 280
 et pro eo qui extremos christiani orbis limites tuetur, Deus ardenter
 oretur, nihil non magnum de illo sperari possit. Inter alia vero cum
 argenteam alteram, ex ebore autem alteram cum reliquiis venerandis
 crucis apud Patrem vidisset: Quaeso — inquit — alterutram nobis
 relinque. Ac ne putas eam mihi velle me vendicare, sed templo nos- 285
 tro catholico, quandoquidem nihil huiusmodi iam in Transylvania
 habemus. Itaque et argentea crux et sacrae vestes libentissime nos-
 stris addictae sunt, quas Pater attulerat. Principi vero munera eo
 digna data sunt, pro quibus cum aureas insignes monetas ponderis
 ad centum forte aureos hungaricos per Cancellarium Patri misisset, 290
 modeste Pater recusavit nec illas accipere voluit, inquiens se in Tran-
 sylvaniam venisse non ut efferret sed ut afferret. Itaque et pecuniam
 ad seminarium a Summo Pontifice ac reliqua alia illa intulisse ac mul-
 to plura Deo iuvante procuraturum. At et Princeps polonos quosdam
 adolescentulos condiscipulos promisso et data dextera adegit ut po- 295
 tius morerentur quam ut catholicam fidem unquam desererent.

16. Interim quoniam magnis de causis Rex cupierat ut Transyl-
 vaniae partes eas obiremus quae maxime pertinent ad fauces ferentes
 ad turcas et spectant ad Orientem, cum magno Cancellario regni cui

270 Cum *del.* eiusmodi res; *sup. m.* Poss. eam abstinentiam atque
 ieunium || 271 *prius* necessarium || 281 *prius* oretur ardenter Deus
 || 285 velle *del.* ?; *sup. me*

⁴⁵ Cf. supra, doc. 166 § 1.

300 ea cura nos deducendi demandata erat a Rege, primum ad Temesi⁴⁶ fluvii fauces bidui spatio progressi latam planiciem in amphiteatri speciem montibus circumquaque septam repperimus⁴⁷, in cuius medio arx transylvani nobilis est sita, qui nos perbenigne accepit noctemque detinuit. Ac cum ab eo digredieremur, qui nos milliare hungari-
 305 cum prosecutus est, se nunquam Pontificis Maximi paternam illam visitationem obliturum constanter affirmavit. Tum ostendit ultimum se esse omnium in illa orbis christiani parte, qui turcarum faucibus esset obiectus, nihil eius Sanctitatem Deo gratius facere posse quam ut christianos eos propugnaret ac tueretur. At Pater solicitudinem
 310 Pontificis Maximi declarans eumque rogans ne permitteret peccatis Deum Dominum offendti, quando nullum eo propugnaculum futurum esset adversus turcas munitius, suam item offerens operam si quos e nobilibus eius subditis filios ad novum [163v] Pontificis Maximi ac Regis seminarium mittere vellet, responsum ab eo accepit, se id
 315 curaturum ac subdidit: Utinam filius meus grandior esset qui trinus est tantum, hunc perlubenter Societati instituendum traderem.

17. Relicto ibi pio libro, cum in eius aula unus pene solus catholicus esset per quem eodem libro ceteri iam diu a fide orthodoxa declinantes iuvarentur, reversi per eandem viam divertimus Cibinium⁴⁸,
 320 et ipsam germanicarum septem civitatum quae sunt in eo regno, metropolim atque optime tum munitam tum aedificatam propeque Alpes illas sitam quae ripensem et transalpinam Daciam a Transylvania distaminant. Venere nobis obviam primarii cives (luterani licet omnes) displosisque bombardis in signum honoris percommodo hospitio praeparato nos excepere. Et sunt illi iidem qui, quoniam quasi liberae civitates sunt (quamquam et sunt Principis beneficiariae) non ita multo antea prohibuerant ne quis earum ad nostras scholas Claudiopolim veniret, quin vero etiam quosdam venientes avertabant.

330 18. Pater autem ne quam suspicionem afferret adventus sui, quo animi satis ad suspicionem proni turbarentur, tribus eorum primariis qui dicuntur pastores (et non sunt) caussas cur eo se contulisset, et propere inde sibi necessario esset discendentum ad quaedam Regis praestanda cum Caesare (id quod res erat) adiiciens, folium depromp-

317 cum sup. || 319 reversi p. corr. || 328 vero del. quin vero

⁴⁶ P. Sailly erronee scripsit Temes pro Maros (Mures); cf. ep. Patris Possevino diei 6 martii 1583 Albae Iuliae ad Stephanum regem datam; supra, doc. 165 § 6 et adn. 25.

⁴⁷ Kenyérmezö; cf. ib. adn. 26.

⁴⁸ Sibiu, (Nagyszeben, Hermannstadt).

sit in quo earum capita rerum descripscerat quae ab iis doceri cupiebat. 335
 Eae vero erant de variis Transylvaniae rebus ad antiquitatem et ad historias noscendas ⁴⁹ in quibus illi scriptis etiam quibusdam commentariis sese exercuerant. Hic etiam, Pater admodum Reverende, me fateor altius multiformem illam Dei sapientiam gustasse qua vel per ipsam historiarum et cosmographiae litterarumque graecarum cognitionem Christum eo invehere possumus unde fuit expulsus. Nam cum quidam ex iis Patrem erudite illa quaerentem audissent et vero cognovissent a Cancellario eum a Pontifice Maximo ad Poloniae Regem missum, reverentissime salutatum, plura capite semper aperto (quamquam id Pater renuebat) docuerunt excusso iam metu quem conceperant ne ad tollendum eorum locum et gentem magna aliqua cum protestate venisset ⁵⁰.

19. Deinde cum Patri fingenti (ac quidem simul verum quoque dicenti) se longius ire, unus eorum pseudopastorum dixisset: Utinam quemadmodum componere curas inter principes pacem, dissidia 350 quoque inter nos de religione tollere posses, animadverti divitias omnipotentiae Dei quae illos in id propositum deduxerat, cum tamen ab eo cautissime Pater abstineret. Feceram autem ipse sacrum quod plures ante annos ea in civitate nunquam fuerat oblatum, Patrique ita interdum volenti eucharistiam uti et Rectori claudio-politani collegii porrexeram civitatemque illam Deo commendavera- 355 mus, cum ex eo cubiculo amotum tremendo sacrificio satanam minus virium ad obsistendum veritati habere intelleximus. Itaque Pater: Haec certe — inquit — maius temporis spatium quam mihi nunc concessum est, requirerent. Sed illud maximum esset compendium 360 si post expressum Dei verbum priorum illorum saeculorum quae vicina fuerant apostolis, patrum explanatio D. Scripturae [164r] ardorque ipse antiquus ecclesiae sincere proponeretur. Pietas enim et doctrina, cognitio quoque verae ecclesiae atque miracula iis non defuere quos et vos interdum honorifice appellatis. At sublatis iis cum nescio 365 qui heri enati proponantur, qui varias in sectas disseceti tot dissidia peperere, qui fieri potest ut dissidentium caussa manente dissidia ipsa tollantur. Tum illi ne hiscere quidem sed taciti admirari ac Patrem sive ficte seu vere laudare qui cum conversus ad consulem qui aderat,

348 Patri *sup. m. Poss.* || 349 unus ... pseudopastorum *sup. m. Poss.*
 || 365 cum *sup.*, *prius quis, del.* qui || 366 proponantur *sup.* | qui varias
p. corr.

⁴⁹ Quae notitiae historicae Patri Possevino ad commentarium de Transylvania conscribendum utilissimae esse potuerunt; de quo commentario cf. infra, doc. 221 § 5.

⁵⁰ Cf. Ioan. 11, 48.

370 civitatis, quasi ioco et tamen subdidisset, si mihi umquam reverti huc
liceat ac civitas mihi non deneget quindecim dierum commorandi spa-
tium, forsan amice de his quae facile boni viri probabunt, agere poteri-
mus. Per nos — inquit consul — licebit. Sed externos — ait Pater —
375 non admittitis. Non admittimus quidem — inquit — ungaros, at italos
et germanos admitemus.

20. Sic igitur satis collocuti civitatem ut circumquaque inspice-
remus ob munitiones noluerunt, datisque dexteris Albam Iuliam re-
versi sumus. Quo in loco litteris a Principe ad Pontificem Maximum
acceptis⁵¹ quas ut suo marte conscriberet ut certius illius agnoscere-
380 tur ingenium, curatum est. Patri autem Lelesio valediximus, per
quem Deus salutem illam magnam Transylvaniae fecit, ostensis
quibusdam quibus Principem ex ethnicorum librorum explanatione,
adiuncta pietate, posset iuvare, admonito item ut pro pueri captu
nonnihil per viam exercitorum spiritualium regularumque primae
385 hebdomadae discernendorum spirituum instillaret, quando ea aetas
attentiore et sine peccato acceptiorem Deo redderet.

21. In toto autem illo itinere magnum Transylvaniae Cancellaria-
rum a fide catholica alienum variis modis Pater ad veritatis agnitio-
nen curavit allicere; quibus tamen illud effectum est ut multa quae
390 liberius primo iactabat, relinqueret, deinde promitteret se catholicae
fidei non adversaturum, nostros semper adiuturum, libros autem quos
ad eam rem acceperat a Patre, diligenter lecturum.

22. Alba Iulia Claudiopolim rediimus cum Rectore qui semper
nobiscum venerat, quique multa de ratione Instituti nostri deque
395 tradendis exercitiis spiritualibus totos illos dies non inutiliter audierat
et quaesiverat. Claudiopoli autem ubi fuimus, tempus impensum est
statuendo seminario pontificio ac regio quod unum praesentissimum
remedium ab omnibus bonis existimabatur. Tria erant explicanda
quae haud mediocrem difficultatem inferebant. Alterum quod ab
400 Ill.mi Principis senatoribus publico claudiopolitani magistratus scri-
bae id negocii sic attributum fuerat ut Societatis libertati vehementer
incommodari potuisset nisi res complanata fuisse. Nam per eum
pecunia regia ut distribueretur, ac proinde alumnorum delectus
haberetur, sequebatur. Ergo ne id obesset, serio Pater cum senatori-
405 bus qui erant Albae Iuliae et alibi dimissis tabellariis egit utque
mandatum suum rescinderent, effecit. Alterum erat quod regiae pe-
cuniae pensio in principium fere anni insequentis incidebat, sine qua
mutilum fere futurum erat negocium ac forsan si re infecta discessis-

379 illius *sup. m. Poss.*

⁵¹ Quas videsis supra, doc. 167.

semus, nunquam in rem conferendum. Quamobrem factum est ut ipsam pecuniam ei cui dixit Pater illico numerari iuberent tantum quantum ipsi Pontificis [164v] nomine relinquebamus.

23. Tertium et id difficillimum quod civitas quae plena est arianismi et omnis aliarum haeresum faecis, in qua etiam non evangelium sed prophetae tantum et vetus testamentum pravissime ad Christi Domini divinitatem obscurandam exponuntur, mirifice tergiversabatur ne nostris alias daretur ad seminarium locus, prospiciens scilicet quantum id sibi perniciem tractorum esset, cum si sapienter maximam inde salutem ad se perventuram inteligerent. Pater autem qui nolebat illos irritari ac si irritandi essent, cupiebat, ut existimarent a regiis potius ministris quam a Societate nostra id sibi accidere, evocatos ad se consiliarios civitatis amanter alloquitur: spectare — ait — totum hoc negocium non ad Societatem sed ad Transylvaniae et adeo ad claudiopolitanorum bonum. Videre porro eos ipsos quinam gradus (an potius praecipitia) facti sint a luteranismo ad calvinismum, hinc ad anabaptismum, inde ad arianismum, iam vero ad iudaismum, mahometismum ac tantum non ad atheismum, si ii qui initio praetexebant evangelium, paucissimorum annorum spacio tot haereses et impietas invenire, quid restet aliud quam ut unicuique paullo post liceat omnem de Deo fidem tollere, cibo, ebrietati et luxui omni omnes laxent habendas, ut iam fit. Quamobrem aperiant denique oculos et Ser.mi Regis plusquam Patris (nisi Pontificis Maximi velint) quem aliquando purioribus oculis insipient, charitatem melioribus factis excipient. Hi ergo iterum atque iterum consilium cogere, centumviros advocare (et ea civitas consulem, iudicem regium, 12 senatores ac denique centumviros habet a quibus administratur) tandem proponere nobis domum pessimam, ruinas minantem ac ne stabulo quidem idoneam. Eo evocatus senator Principis qui ea de re ad Patrem venerat, ac cuius egregium (luterani licet) erga Societatem studium fuit, proficiscitur. Vadit item Pater, qui id quod res erat conspiciens ad consulem civitatis (virum non pessimum, licet a fide catholica alienum) conversus, iniuriam certe Regi Ser.mo fieri — inquit — nec tanto beneficio animo quo par esset grato responderi. Tum ille neminem legibus extrudi e propria domo posse, datam a civibus fuisse diligentem operam ut inveniretur aliqua. Nullam esse. Cui Pater: si neminem extrudi domo propria licet (quod quidem nunquam vellemus, etiamsi vos alii velletis) sane dominicanorum monasterium⁵² ubi ariani synagogam et collegium locarunt

436 nobis sup. m. Poss.

⁵² Cf. RUPP, *Magyarország helyrajzi története* III 215-6.

et unde catholicos extruserunt, si Rex catholicis qui illud aedificarunt, restituat, nullam ulli inferret iniuriam. Et ecclesias omnes catholicorum ab iis qui verbum Christi crepant quod habet: Non furum facies, vi abstulisse cives, nullum nisi evangelicum factum fuit, domum autem propriam Pontificis Maximi et Regis velle ad honestissimam rem conducere, piaculum erit. At quod ad me — inquit — attinet, nisi crastina die res erit confecta, ipse discedam coram publico notario testatus per vos stetisse quo minus ad negocia non mediocris momenti celeriter pergere possem, quae cum Regi maxime sint cordi, tum ad bonum christiana reipublicae pacemque nostram attinent. Discessum igitur est, cum eam totam noctem se duxisse insomnem diceret consul, diluculoque cives convocati totam diem quod soliti non erant, sententias dixere. Ad extreum sive quod dominicanorum monasterium timuere sibi ademptum iri, Deo quem in collegio enixe rogabamus, adiuvante [165r] sive quod auditis aliis rationibus rectius sapere inceperunt, decernunt illi domum satis commodam emere quam usui seminarii tantisper addicant donec aut scholae quae a Rege aedificantur, absolutae fuerint, aut aliud domicilium nancisci possimus. Formula confecta est cum Patre, a quo locationem accepere, nolente ut ob modicam stipem debacharentur in Societatem. Sic ad mille ducentos aureos et leges ad inchoandum seminarium relictæ sunt ⁵³, patrumque ac fratum animis ad solidas virtutes animatis inde discessimus ac rectam Varadinum contendimus.

24. Quo in itinere paullo plus triduo consumpto, nil nobis præcipuum accidit nisi quod Chrysi ⁵⁴ fluminis (ita nominati quod aurum ferat) plures flexus (minimum triginta) quod inter montes per vallem perangustam ex Transylvania in patentem Ungariam affluit, haud facile transivimus. Et in eiusdem vallis medio valachorum pagum repperimus, antiquum romanorum genus qui et sese romanos adhuc vocitant atque olim sive ex colonis romanorum sive ex iis qui ad metalla damnati erant, descenderunt. Hi corrupto idiomate loquuntur ut plane nec ab ungaris nec ab italis intelligantur ⁵⁵. Italicas

449 restituant ms.

⁵³ Vide scriptum Patris Schreck, novi seminarii praefecti de acceptis pecuniis; supra, doc. 174; leges autem seminarii supra, doc. 171 et 172.

⁵⁴ Körös (Cris).

⁵⁵ De origine daco-romana nationis et linguae rumenae cf. IORGA, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale* I-2 (Bucarest 1937); deinde M. FRIEDWAGNER, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit* (= Zeitschrift für romanische Philologie 54 (1934) 641-715).

tamen voces plerasque retinent ut non esset difficillimum eam asse- 480
qui linguam si quis gentis illius qualibusunque graecorum ritibus
imbutae ac latissime usque ad mare Euxinum diffusae salutem ex
animo sitiret.

25. His eleemosyna et exemplo aliquo erga romanam pietatem
Pontificemque Maximum (quem vocant maiorem patrem) animatis 485
cum ire perrexissemus postridie eius diei Varadinum appropinquan-
tibus eius arcis quae munitum propugnaculum est sedesque episcopi
non ita multos ante annos fuerat ⁵⁶, praefectus ⁵⁷ cum 130 equitibus
ad duo passuum millia nobis obviam venit. Omni cum dignitate et
reverenter exceptos (alienus licet a catholica fide) in arcem intro- 490
duxit hospitio praeparato in quo sacro facto (quod ab expulsis catho-
licis per aliquot annos non erat oblatum) ubi pransi sumus, ecce pau-
per sacerdos slavus, hungarice quidem intelligens sed non loquens,
cum ludimagistro deinde et 70 cives ac 20 circiter pueri cum pyris,
pomis et uvis (quibus rebus pulcherrima ea regio abundat) ad Pa- 495
trem veniunt. Gratulati nostro adventui ea offerunt, simul auxilium
implorant enixe qui concionatorem ungarum non habeant, quique
cum adhuc plus duobus millibus catholicis sint, diebusque celebriori-
bus ex interiore turcica ditione ceterisque Ungariae pagis ad quinque
vel sex hominum millia confluere soleant ut sacrum saltem audiant, 500
non habeant qui panem sibi frangant ⁵⁸ nec se adversus pernicio-
sissimos calvinianos, qua peste tota fere Caesaris Ungaria infecta est,
pro sese opponat. Ad extremum Regis ad se Poloniae litteras osten-
dunt quibus ante paucos dies concionatorem ab eius Maiestate pe-
tentibus is se et proventus et reliqua suppeditaturum ad eam rem pie 505
pollicebatur, modo ipsi vel Ternaviae vel Posonii in Caesaris Hungaria
Norico propinquiore perquirant. Et varadienses iidem cives Patrem
diligentissime rogant ut die D. Georgio aut Pentecoste sacra aliquem
e nostris claudiopolitanis venire ad eos curet qui saltem unicam ipsis
concionem habeat. Quis, admodum Reverende Pater, ita fuisset 510
ferreus quem sancta illorum esurie non emollivisset, et nostris ea res
lachrymas excussit ac Patrem solitas divinae erga Societatem provi-

486 postridie *del.* ill [eius] || 509 unicam *del.* ad

⁵⁶ Usque ad annum 1556, quando in comitiis transylvanicis sedes episcopalis suppressa est; attamen reges Hungariae deinceps quoque titulum huius episcopatus donarunt. Ab anno 1573 ad annum 1584 episcopus varadinensis fuit Gregorius Bornemissa (Abstemius); cf. GULIK-EUBEL III 347.

⁵⁷ Ioannes Ghiczy (Giczi, Géczi), capitaneus varadinensis (1576-85); obiit anno 1589; cf. NAGY IV 392-94. RÉVAI VIII 525-26 et SZÁNTÓ, *Hist. Coll.* 20r 24v et 25r.

⁵⁸ Cf. Threni, 4, 4.

dentiae divitias agnoscentem vehementer accedit ut illos omni ratione solaretur et in fide catholica per interpretes (licet haereticos quando alii non aderant) firmaret. Itaque primum operam se quoad eius fieri posset daturum pollicetur ut ad eam Pentecostes diem concionator Claudiopoli veniat, ex Caesaris Hungaria alterum nanciscatur, hungaricos et catechismos et libros alios catholicos eadem opera assequantur, quattuor adolescentes natu grandiores hortatur ut ad novum Pontificis Maximi et Regis Ser.mi seminarium Claudiopolim mittant ut tantae messi parentur operarii. Nobili qui aderat, persuadet ut filium optimae indolis eodem ad nostros instituendum mittat. Ludimagistro catechismum romanum et alios libros dat utque discipulis pro eorum captu extreum caput de oratione de qua agitur in catechismo, paelegat. Alios sacerdoti libros et romanum missale dat simulque cognita viri probitate facultatem quanta satis erat ad expiandos homines auctoritate apostolica impertit, admonito ut in ceteris casibus difficultioribus ad claudiopolitani collegii rectorem vel ad residentiae nostrae albensis superiorem confugeret, quibus ad alios nodos explicando quantum habebat a Pontifice Maximo potestatem, communicaverat. Variis denique qui latine noscebant, alios libros et rosaria dedit. Architecto viro primario italo suadet ut mihi, quemadmodum cum altero fecit, confiteatur antequam discedamus. Cives hortatur ut Regi rescribant hominemque mittant (uti fecere) qui et litteras ipsas afferat et negocium urgeat ac ducere concionatorem et libros vehere possit. Hunc hominem nobiscum nos adducturos sumptus (si opus sit) suppeditatueros illico Deo adspirante remissuros bene confectis rebus. Denique ut diluculo sequentis diei catholici in templum quod astu haereticorum in extremo suburbio erat, convenient frequentes, ibi et Patrem sacrum facturum et iis benedictionem a Deo aliquam uberem omni conatu procuraturum. Laeti igitur nos eam noctem traduximus et summo mane cum pii viri et mulieres aliquae nobis eiusdem generis dona qualia fecerant cives, mitterent, quibus vicissim vel preces B. Virginis horarias vel rosaria mittebamus, iterum primarii cum sacerdote ludique magistro catholicis in arcem ad nos adeunt, expectare populum dicunt, omnia esse parata.

26. Eodem tempore, officii (ut aiebat) gratia, invisit Patrem perfidus calvinianus buccinator, non concionator⁵⁹. Hic quod catholicó concionatori tantum vexationis procuraverat ut varadienses relinqueret quodque catholicorum pietate viscera Patris fuerant commota, illum quidem exceptit sed ne praesentes catholici scandalum

⁵⁹ Petrus Beregszászi (ob. 8 martii 1587 Varadini; cf. SzÁNTÓ, *Hist. Coll.* 31^r); SÖTÉR-KLANICZAY, *A magyar irodalom története* I (Budapest 1964) 493.

aliquid acciperent, eos datis libris catholicis illo praesente in fide catholica confirmat, mentem Regis ne pessimus ille perget sacrosancta Dei mysteria blasphemare, aperit. Cumque calvinianus venenum latens continere non posset ac sobolem illam diversarum haeresum quae passim iis in locis cernebatur, Patri ostendenti dixisset: Et nos arianos profligavimus ac si in disceptationem descendamus nostra tutabimur. [166^r] Quid — inquit Pater — arianos te profligasse iactas quos una catholica ecclesia iam dudum et profligavit et anathemate 560 uti et vos alios omnes percussit. Quis nicenum concilium, quis evangelium, quis patres praeter unam catholicam ecclesiam adversus omnem perfidiam atque haeresim edidit, retinuit, protulit, exposuit. Cum iterum ille vellet urgere, eamus — ait Pater — nos catholici ad sacram faciendum, tu vero abi retro satana ⁶⁰. Sic obmutescens perditus ille discessit.

27. Interim ad portam arcis praefectus multo cum comitatu Patrem opperiens salutat; a quo de ministro illo calviniano admonitus quidque ad orthodoxam fidem et ipse hauriendam praestare deberet, certior factus, catholico populo Regis nomine sedulo commendato 570 respondet sibi catholicos fuisse sed et futuros cordi, quorum patrocinium lubens suscipit; se, licet catholicus non sit, non assentiri tamen calvinianis tribus in rebus: praedestinatione, eucharistia, operibus christianis quae ipse necessaria post primam iustificationem putat, ut verum Christi Domini corpus in eucharistia credit. Quid igitur — 575 ait Pater — restat quominus demat fidem in reliquis homini Christum in eucharistia contra evangelium ipsum perneganti. Ad quae cum haereret praefectus, meliora se brevi de eo sperari ostendit Pater atque ad sacrum processit. Templum hominibus et mulieribus refertum invenimus, qui perattente audierunt, et discendenti Patri 580 lacrimis et singultibus ac pene genibus flexis alii benedictionem petere, alii rosaria, reliqui libellos faustaque omnia precari seseque nobis commendare in faucibus turcarum commorantes atque a calvinianis et ab aliis impietibus oppressos.

28. Interim se sistit Patri homo ex turcica ditione ante triennium 585 eo profectus, rudi panno obsitus, fune crasso praecinctus, oculis pallidis, facie veneranda, petit ut religiose vitam traducere possit. Sibi nil esse antiquius. Eam ob rem atque ut in pace oculos claudat e turcis se surripuisse, uxorem quam saepissime et ad catholicam fidem animarat et ut ex patria quae vocatur Giula ⁶¹ se subtraheret, hor- 590

⁶⁰ Cf. Mc. 8, 33 et Mt. 4, 10.

⁶¹ Gyula, urbs in comitatu Békés, in medio itineris inter Nagyvárad (Ora-dea) et Szeged.

tatus fuerat, ibi denique reluctantem et rebellem reliquise ubi nulli christiani sint nisi ariani a quorum pseudosacerdote in matrimonio coniuncti fuissent, ac quidem denique saluti reliqua se postposuisse. Ex eo et aliis frequentibus plura percunctatus et integritatem hominis ex variis testibus fide dignis eliciens, cum eo tempore orationibus in templo apud catholicos semper vacasse, hortuloque colendo vitam sustentasse dixisset, eius quidem desiderium comprobat sed quid obstet cur religioni prorsus haud se addicere possit explanat. Et tamen ne sine solatio relinqueretur, pecuniam non petenti cum litteris 595 ad nostros claudiopolitanos dat quibus eum vel in seminario ubi hortus est vel in pagis nostris ubi praeter hortos tempula tamquam in eremo sita sunt, illum excipient, sacramentis saepe muniant, futurum haud inutilem et hortis colendis et rusticorum pueris rudibus quando hungarice novit ac pius sit, doctrinam christianam edocendis.

600 29. His rebus procuratis currum [166v] concendumus, cum ecce praefectus arcis ad quem illius comitatus qui Bihoriensis dicitur, administratio pertinet milleque equites et bonum peditatum sub se habet, nos expectabat simul cum trecentis equitibus cum quibus licet invitatos ad tria passuum millia nos deduxit tribusque adulescentes 605 tulis paruelibus suis qui Romam studiorum caussa venient commendatis, equitatu etiam ob turcas in regionem illam excurrentes nobis adiuncto, versus Eciedum tridui itinere profecti sumus. Ea est arx munita quae ad Ill. mum comitem Nicolaum Batorem ⁶² pertinet, Poloniae Regis consanguineum cui litteras a Rege Pater attulerat,

610 615 optante ut si qua in re de fide haereret, omnis ei scrupulus eximeretur. Praemittit ille obviam nobis aliquot ex equestri ordine nobiles qui in arcem deducant ubi honorificum hospitium praeparari iusserat. Ea die ad multam noctem postridieque eius diei iterum diu cum Patre de fide catholica locutus est, cum ille nunquam ea se audivisse testatus 620 est quae Pater dixerat et tamen satis nota sunt iis qui versantur in luce. Itaque fatetur denique se esse iam et mori velle catholicum, pollicetur se in altero oppido monasterium instauraturum quod eius parentes religiose instituerant, vocaturum item catholicos sacerdotes. Interim accipit libros quos dedimus, futurus ille unicus haud dubie praecipuum instrumentum ad eam Hungariae partem vel solo 625 exemplo ad avitam fidem convertendam ⁶³. Is postea cum aliqua cum

612 Eciedum *p. corr.* || 625 instrumentum *in marg.*

⁶² De quo cf. supra, § 9 et adn. 37.

⁶³ Vide ep. Patris Possevino diei 3 maii 1583 ad Nicolaum Báthory; supra, doc. 191.

Patre contulisset quae ad res inter Caesarem et Regem componendas spectabant, tres currus nobilium plenos misit nobiscum quos diem adhuc integrum deducerent alterique deinceps optimati commendarent. Sic passim ne laederemur a turcis, divina nos providentia tegebant, et interea nulla pene dies erat quin praeclaram aliquam offerret Deus occasionem sive homines aedificandi sive ad catholicam religionem revocandi, seu denique ad novum Transylvaniae seminarium aliquos mittendi qui Hungariam tanto citius possent excolere.

30. Superato Tibisco et reliqua Ungaria Bartvam⁶⁴ reversi (quae 630 in eius finibus est ac polonicae ditionis) cum quo itinere veneramus, eodem Cracoviam dilatis caesareis posoniensibus comitiis⁶⁵ redire vellemus, Dei charitate factum est ut de via deflecteremus quam angustissimam altos inter montes crassissimaque glacie transitum remorante ingressi ad noctem inter silvas hospitium capris et haedis 640 refertum nacti sumus. Postea luce progressi civitatem in media planicie montibus obductam invenimus cui nomen Sandecia⁶⁶ est... [167v] ...

31. Cracoviam quarto nonas aprilis⁶⁷, pridie dominicae Palmarum divino beneficio incolumes in tempore pervenimus. Hic ubi fui- 645 mus et Rex de Patris adventu a R.mo D. Nuntio fuisset admonitus: Opportune — inquit — nam quas ipsi nunc litteras scribebamus, nos ipsi trademus. Et bonus enim Rex manu tum sua litteras scribebat quibus ei negocia cum Caesare quo in statu relictam fuissent ab oratore suo significans commendabat. Existimabat autem nos rectam 650 Posonium Cassovia ituros. Toto vero illo quatriduo quo Cracoviae fuimus, evocatus Pater a Rege tres et quattuor horas singulis diebus cum ipso de propaganda fide catholica, deque optimis rebus colloquutus est⁶⁸. Quae omnia eo cadebant opportunius quo in hebdomadam sanctam noster adventus inciderat. Porro ab Rege Pater pro 655 varadiensibus obtinuit 300 annuos talleros qui concionatori catholico ungarico, sicunde haberi posset, addicerentur⁶⁹. Quam item curam Patri iniunxit ad ungarica Caesaris comitia profecturo. Cibiniensibus autem qui sese Patri commendarant⁷⁰, Rex cum antea nullius pre- cibus ad id adduci potuisset, ea concessit quae valde incensos erga 660 Societatem homines reddidere ut prorsus divina providentia undique

⁶⁴ Bárta (Bardejov, Bartfeld); cf. supra, § 8.

⁶⁵ Cf. supra, doc. 184 § 1.

⁶⁶ Sacz polonice.

⁶⁷ Die 2 aprilis.

⁶⁸ Cf. supra, doc. 184.

⁶⁹ Cf. supra, § 25.

⁷⁰ Cf. supra, § 17-19.

concurrere videretur qua septem illae germanicae civitates quae sunt in Transylvania, vehementer novo hoc beneficio ad catholicam fidem disponi possent. Inde per eos libri catholici ad nostros missi sunt...

665 [167v] ...

32. Posonii interim comitia Caesar habebat, ad quem ubi venit Pater, turbatam rerum pacandarum cum Poloniae Rege rationem invenit cum ab haereticis tum ab iis qui male consultum christiana reipublicae volebant, verentes quin duo christianorum catholica et 670 tam eminentia capita, si in unum convenienter, haereses ipsas et alia non difficile comprimerent. Caesarem igitur consiliariosque germanos et ungaros ut decebat, saepe allocutus Pater, hortatus item ut Hungariae avitae religioni restituendae aliquod initium adhiberetur, libris vero disseminatis, quos data opera attulerat, quando eo ungari 675 primarii, omnesque calviniani et acerbissimi fidei catholicae hostes convenerant, denos dies in eas res posuit. Cum interim Caesaris medicis qui Patrem curabant satis languentem ⁷¹, ubi pene convaluit: Nihil — inquit Pater — audeo vobis tradere quo charitatem istam cum persolvere existimer, reipsa non satisfaciam. Cum illi nec si auri 680 saccum porrigeret, dicerent sese accepturos: Ergo — ait — efficacissimum remedium sanandis hominibus ipse vobis offeram quo nos ipsi et vobis et aliis ipsi et vobis et aliis certissima methodo summis in morbis adhibere poteritis. Quid hoc esset sciscitantibus declaratum est, quanti faciendum esset si cum alias tam enixe invisant, inediam, 685 medicinas et alia proponant vitamque hanc omnibus fidelissime procurent, ipsi paucorum dierum spatium omnino sibi praescriberent, quibus artem veram sanandi corpora (si expediatur) et animas cognoscant. Quibus et aliis verbis exercitorum spiritualium faciendorum desiderium et rationem iis persuasit, deinde variis libris munivit quos 690 proceribus quos illi quotidie invisebant, distribuerent. Id quod tum ii tum quidam nobiles qui quondam apud nostros Viennae educati fuerant, sedulo faciebant. Sic tabellario ad Poloniae Regem misso ut ne cunctatione caesarianorum tepesceret eius erga pacem et compositionem animus. Relictoque P. Georgio Ungaro ⁷² ut Ternaviae ungaricos catechismos edi in nostrum redditum curaret, qui postea in Transylvania docerentur et sererentur, duobusque vasis aliorum librorum hungaricorum catholicorum coemptis, quos Cracoviam aulae regiae ac deinceps Transylvaniae in fide statuendae misimus, Posonio discessimus eademque die Viennam venimus...

⁷¹ De morbo quo P. Possevino affligebatur, cf. supra, doc. 188 § 1.

⁷² Georgius Törös; cf. supra doc. 198 et adn. 5.

211

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Cracovia 8 septembris 1583 — Romam

TEXTUS: *Epp. Ext. 28 231r-2v*, originale.

EDITIO: VERESS, Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése II 1576-1586 (Kolozsvár 1944) 243 n. 735.

SUMMARIUM: *Andream Báthory in Urbem proficiscentem omnibus caritatis officiis iuvare velit.*

Stephanus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitia, Livoniae, etc. Transilvaniae Princeps.

Reverende sincere dilekte.

Multa fuerunt quae nobis huius consilii et cogitationis initium 5 attulerunt ut fratri nostri filium, illustrem et reverendum Andream Battori de Somlio, praepositum miechoviensem in Urbem ad S.mum Dominum N. mittendum hoc tempore existimavimus¹. Imprimis tamen et illud quasi stimulus quidam accessit quod omnino nobis persuadebamus futurum ut in consuetudine R.P.tis V. et cui illa 10 nunc praeesset, sanctae Societati Iesu non doctior modo, verum melior etiam quotidie fieret.

Quare ut illum in Urbe commorantem consilio suo caeterisque pietatis officiis studiose iuvare omnemque vicissim regiae benevolentiae propensionem, de qua copiosius idem hic fratri nostri filius co- 15 ram R.P.tem V. confirmabit, exspectare a nobis velit, amanter ab eadem postulamus. R.P.tem V. quam optime valere cupimus. Cracovia die octava septembris, anno Domini 1583, regni nostri octavo.

Stephanus rex²

Inscriptio: [232v] Reverendo in Christo Patri Claudio Aquavivae 20 Praeposito Generali Societatis Iesu, sincere nobis dilecto.

¹ De itinere romano Andreae Báthory cf. ep. Patris Possevino diei 17 apr. 1583; supra, doc. 184 § 8.

² Eodem die scripsit Rex etiam P. Francisco Benci, celebri professori rhetoricae Collegii Romani, ut nepotem Andream, Romam proficiscentem, benevolentia sua prosequeretur; textum huius epistulae videsis Romae, in Arch. Univ. Greg., cod. 532 p. 179.

212

PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECR.
ALBERTO BOLOGNETTI NUNT. AP. IN POLONIA

Romae 10 septembbris 1583

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 15 249r-51v (*prius* 258-63), conceptus.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 530-32.

SUMMARIUM: *Respondit ad ea quae de Collegio Hungarico Romae erecto et cum Collegio Germanico unito circumferuntur.*

... [250r] ... Quanto a quello che ha detto S.M.tà del collegio ungaro qui di Roma¹, la M.tà S. è stata male informata, perché non era collegio ma un monasterio di frati, né la chiesa di S. Stefano Rotondo, la quale è antichissima et lontana da l'abitato, come V.S. sa. 5 Ivi stavano alcuni pochi frati ungari sepolti nell'otio e ne' vitii et senza disciplina, né esercitio alcuno spirituale, et consummavano tutta quell'entrata che era circa seicento et più scudi. Parve però espedito [250v] di applicar quelle entrate a l'erettione d'un seminario di quella natione come si fece. Et perché l'entrata non erano bastanti 10 a sostentare un seminario formato, si ordinò che in questo mentre che venisse qualche occasione di darvi qualche aggionta, di quelle entrate si nutrissero dodici alumni ungari dentro al Collegio Germanico. Di modo che non solo non si è disfatto il collegio, ma si è dato principio a far quel che non v'era, et l'entrata che andava a male, adesso si

¹ De Collegio Hungarico Romae erecto et brevi postea cum Collegio Germanico unito, Nuntius in Polonia die 6 aug. 1583 haec Cardinali Secr. scribēbat: « Né lascierò di dire che S.M.tà lodando questo pensiero dell'erettione di questo collegio de polacchi, ma mostrando di dubitare che non havesse ad esser perpetuo; m'allegò l'esempio del collegio degl'ongari qual disse essere stato estinto; et se bene io dissi quel che ne sapevo, mostrando che fosse stato trasferito et non estinto, volse S.M.tà che io le promettessi di scriverne a N. Signore con pregar S. Santità a commettere che si veda, se si potesse trovar modo che la volontà di quel Re che instituì detto collegio, non fosse senza effetto; di che dice che sin'all' hora scrisse a S. Santità, ma crede che le lettere non fossero date » *Mon. Pol. Vat.* VI 469-70. — Ioannes Andreas Caligari, nuntius ap. in Polonia, praedecessor Alberti Bolognetti, die 18 febr. 1580 ad Card. Secr. scribens certiore eum fecit se Regi Poloniae consilium dedisse ut de negotio Collegii Hungarici Romam scribebet; cf. supra, doc. 16 § 2.

spende a beneficio de la natione et con speranza di qualche frutto. Oltra che si ha animo con qualche buona occasione, come ho detto, di far un seminario formato, et se di costà si potesse porger qualche aiuto, si farebbe tanto più presto et più numeroso²...

16 detto *sup.*

² Nuntius responsum Cardinalis Secretarii de Collegio Hungarico prompte ad Stephanum regem pervenire curabat, uti constat ex eius ep. diei 15 oct. 1583 ad Card. Secr.: « Non mi è parso dover tardar punto in far sapere come già ho scritto a S.M.tà il capitolo che appartiene al collegio degl'ungari, perché mi parve di conoscere che questo negotio le stesse sommamente a cuore; et la risposta che V.S. Ill.ma mi dà, di ragione deve far restar S.M.tà sodisfattissima » *Mon. Pol. Vat.* VI 610. Et in ep. diei 7 dec. 1583 iterum de hoc negotio breviter referebat: « Mostrò il Re intiera sodisfattione di quanto dissi a S.M.tà del collegio degl'ungari, et disse che aspettarebbe lettere anco del Signor Andrea poiché gli havea dato principalissima commissione di parlar di questo; poi si vedrebbe di dare qualche buon indirizzo al negotio valendosi di questa buona dispositione di N.S. ad honor di Dio et frutto spirituale di quella natione » *Ib.*, 699. — Rex re vera in instructione, diei 7 sept. 1583, Andreeae Báthory, Romam proficiscenti, data de S. Stephano Rotundo haec mandabat: « Per occasionem deinde, cum denuo conveniendi Sanctitatem eius potestatem nactus fuerit, ostendet Sanctitati eius accepisse nos aedem a Divo Stephano Ungariae rege, S. Stephani Rotundi nomine, olim in hungaricae nationis usus una cum collegio conditam, per superiorum forte temporum gentis nostrae negligentiam germinicae nationi nunc attributam. Cum autem nos nunc eam rem ad curam nostram revocemus, pro singulari vero atque paterna Sanctitatis eius erga nos clementia, ita nationem germanicam (cui gratificandi multas alias rationes habere Sanctitatem eius minime dubitamus) beneficio affectam velle Sanctitatem eius nobis persuadeamus ut sine nostrae gentis iniuria id fiat, ut in pristinam causam ea restituantur inque aede collegioque eo eiusdem ordinis hungaricae nationis religiosi, qui minime defuturi sunt, collocentur, etiam atque etiam a Sanctitate eius petit » *Ibidem* 527. — Andreas Báthory in Polonia adhuc hanc quaestionem cum Nuntio tractabat, prout constat ex ep. Nuntii diei 10 sept. 1583 ad Card. Secr.: « Et altro fu che il Signor Andrea domandasse la restitutione della casa degl'ongari non ostante quei luoghi concessi agli scholari de quella natione nel Collegio Germanico, dicendo che piuttosto l'acqua si unirà col fuoco che mai gli ongheri coi tedeschi, et che faceva un seminario in Transilvania con molta spesa con desiderio che di là si prendessero poi soggetti per la casa di Roma; si contenterebbe però S.M.tà che quell'entrate fossero applicate al collegio già cominciato da padri della Navicella, et che il detto collegio fosse commune agli ongheri et a polacchi, come più pienamente potranno referire a N.S.re quelli che ciò hanno riferito a me, ché il Re non ha parlato a me di questo se non all' hora quando ne scrissi » *Ibidem* 534. — Videsis demum responsum Cardinalis Secr. de Collegio Hungarico quod anno praeterito Nuntio ap. Imperatorem dedit; *supra*, doc. 106.

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
PRAESIDIBUS TRANSYLVANIAE¹

Cracoviae 11 septembris 1583

TEXTUS: Albae Iuliae, Arch. Capit. n. 895, originale.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* I 305-06.

SUMMARIUM: *Ut novum collegii rectorem in officio exercendo adiuvent.*

Stephanus Dei gratia rex Poloniae, etc. Princeps Transylvaniae.
Magnifici fideles nobis sincere dilecti. Salutem et gratiam nos-
tram regiam.

Cum novus rector in collegium claudiopolitanum Societatis Ie-
su² cum quibusdam aliis eius ordinis hominibus piis et doctis nobis
procurantibus venturus sit, vir nobilis et magna doctrina probita-
teque et eximia praeditus, fidelitates vestras hortamur, velint et
rectoris et sociorum illius eam habere rationem qua intelligi ab om-
nibus possit, nobiles viros atque praestantes, qui relicta patria rebus-
que omnibus in istam provinciam ad labores et pericula commigrant,
eo in pretio et patrocinio habendos quod et nostra et illustrissimi
Nepotis nostri existimatione dignum esse videatur. Fidelitates ves-
tras bene et feliciter valere optamus.

Datum in arce nostra regia craccoviensi, die 11 septembris anno
15 Domini 1583, regni vero nostri anno octavo.

Stephanus rex mpr.

¹ Alexander Kendy, Wolfgang Kovacsóczy et Ladislaus Sombori, praesi-
sides ad latus Sigismundi Báthory, principis; hi res publicas Transylvaniae ex
ordine Stephani regis moderabantur.

² Ferdinandus Capeci; cf. supra, doc. 202 adn. 1.

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Cracovia 11 septembris 1583 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 226r-8v (*prius* 307-12), autographum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 548-51.

SUMMARIUM: 1. *Regi Poloniae persuasit de Moldavia visitanda.* — 2. *De seminarii claudiopolitani momento.*

... 1. Ragionandomi S.M.tà intorno il modo di fare qualche effetto certo per conto della religione catolica in quelle provincie¹, se bene essa mi promette di nuovo ogni indirizzo et spalla (per così dire) al suo tempo, tiene però per cosa (humanamente) impossibile che vi si possa fare cosa di momento, atteso la radicata pertinacia 5 nello scisma loro di quei popoli, la rudezza assai barbara et che con tutto che in Transilvania sia stata [227r] si lungamente la religione catolica et poi le heresie senza tanto timore del Turco et con grandissima libertà, non pure si sia convertito un valacco cheché di questa gente sieno molti villaggi in quel paese. Io però fidatomi colla divina 10 gratia in quello spirito che muove a queste sante imprese la Sede Apostolica, et dicendo a S.M.tà che era necessario che si verificasse la promessa o profetia di Christo S.or N.: Ut annunciatetur evangelium per universam terram², et che sola restava questa parte del settentriōne per introdurvisi il retto modo della religione, et oltre ciò conveniva che finisse questo mondo: quia praeterit figura eius³, et per questo tutta la Chiesa et ogni veramente christiana anima pregava Dio di core ogni giorno con quelle parole: Adveniat regnum tuum⁴, rientrò (come è capace del vero) in sè stesso et tacque. Dapoi io dicendole che come questa propensione data da Christo N.S.re al suo vicerio 15 non era senza volere di Dio et che non essendosi mai tentata la via

¹ Moldavia et Valachia. De iuvanda Moldavia cf. ep. P.is Possevino ad Card. Secr., diei 29 aug. 1584; *Opp. NN.* 330 149v.

² Rom. 9, 17.

³ 1 Cor. 7, 31.

⁴ Mt. 6, 10 et Lc. 11, 2.

dei catechismi in quella lingua, né il modo dei seminarii⁵, per il quale
mezo con quel de collegii Dio convertiva l'Indie, acconsentì di volere
tanto più aiutare questa santa impresa. Disse poi et rifece (ma più
25 particolarmente) il discorso del modo che sarebbe per porre in sicuro
tutte quelle provincie. Il che tutto non è forse hora tempo di porre
in scrittura. Or perché a fare qualche cosa di momento dalla parte
et secondo l'instituto nostro in quelle provincie et nella Russia et
in Moscova, la cosa si riduce alle cose [227v] proposte più di una volta,
30 però non le rammenterò di nuovo, ma ben solo ritoccherò quel solo
punto più importante di ogni altro: Se in alcuno modo si potesse co-
me si concede agli armeni, far sì che alcuni sacerdoti in quella loro
lingua celebrassero et usassero di quei riti o buoni o tolerabili, insino
che quella sinagoga si sepelisse con honore. Et questo et il modo di
35 farlo se non si spiega, andremo bene noi altri volentieri spendendo la
vita per l'ubidienza, ma ci resterà sempre scrupulo che forse si ha-
vrebbe a fare altro più fruttuosamente (promovendo con ogni mezo
più lo stabilimento de collegii et seminarii cominciati) che senza ope-
rarii et libri di quelle lingue, abbracciando più di quel che possa
40 stringersi.

2. Per questo sento notabile stimolo et consolatione in fare che
davero si formino i cominciati seminarii in modo che portino il frut-
to centuplo. Et per questo seriamente visitai quel di Olmuzzo et ho
hora mandato a vedere quel di Brunsberga in cui molte cose migliori
45 si sono fatte, se bene mi pregano di andarvi, spedito che havrò queste
cose. Et si attende colla divina gratia a quel di Transilvania nel quale
oltre i servitori e i nostri e le fatte provisioni, erano già raccolti 27
giovini et dodici si aspettavano da consiglieri del Principe et sei di
Sicilia et quattro di Varadino dove si sono [228r] mandati da nostri
50 come a vigna importantissima⁶. Et hora si sono impetrata da questo
Re lettere alle città sassoniche di Transilvania, accioché rivochino un
editto co'l quale prohibivano che nessuno dei loro andassero alle scuole
dei nostri⁷. Et hora oltre le provisioni et principio dato in Vilna, man-
derò persona a posta (come io penso) per fare nuova scelta di alunni,
55 accioché fra questo mezo non si rallenti la cura di si gran bene...

25 discorso del *in marg.* || 49 Sicilia ms.

⁵ Cf. scriptum Patris Thomány, ministri collegii claudiopolitani, in quo
institutionem seminarii pro valachis Patri Possevino proponebat; supra, doc.

176 § 10.

⁶ Cf. supra, doc. 210 § 25.

⁷ Cf. *ib.* § 17.

215

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
NICOLAO IOANNI BRASCH SECR. REGIS SUETIAE

Ex itinere versus Cassoviam 15 septembris 1583 — [Stockholmiam]

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 15/B 312r-3r, apographum manu
P. Thomae Saily exaratum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 558.

SUMMARIUM: *Filia Regis Suetiae posset nuptui dari Principi Transyl-*
vaniae.

[313r] ... Quod si cum ista compositione Ser.mo Principi Suetiae¹ iam maturo altera e duabus nuptui daretur, vel filia Ser.mi archiducis Caroli² vel Ser.mi ducis Bavariae³, quae sancte educatur et parentes summe pios habet nataque est ex sorore Ducis Lotaringiae⁴, certe sperarem fore ut aliquando Ser.mus Suetiae Princeps ad altiores gra-
dus eveheretur, firmorem a Deo pacem consequeretur et poloni quasi suum ardentius diligenter. Propterea rogatam velim Dom.nem V. ad me ut eius et Ser.mae Principessae⁵ effigies in rotundo schemate parvas quamprimum mittat rogetque R.M.tem si quid velit (ut quon-
dam mihi iusserat)⁶ hac de re tentari. 10

Et est adolescentulus Transylvaniae Princeps⁷ cui sunt ad du-
centa millia tallerorum in redditibus, plures muratae civitates ingentes
quarum bonam partem ipse vidi, quique natus est ad aliquid mag-
num ac forte Regi Poloniae Ser.mo succedere posset, eique nunc aliqua Ungariae pars accedet ex hac de qua proficiscor compositione 15
cum Ser.mo Rege Poloniae et in primis Caes. M.te. Cui adolescentulo catholice enutrito, parente catholico nato eoque qui princeps Transyl-
vaniae fuit et cuius avus item eiusdem Transsylvaniae princeps fuit,
fortassis Ser.ma Principissa tradi posset. Quas res et Suetiam cum
aliis regnis et Polonię arctissimo vinculo posset devincire... 20

¹ Sigismundus Vasa, princeps Suetiae, catholicus, post obitum Stephani Báthory, rex Poloniae electus.

² Anna.

³ Maria Anna, filia Gulielmi V Bavariae ducis.

⁴ Renata, soror Caroli II.

⁵ Anna, filia Ioannis III regis Suetiae.

⁶ Cf. *Mon. Pol. Vat.* IV 371 adn. 7 et 480 adn. 3 et 4.

⁷ Sigismundus Báthory.

216

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
GREGORIO BORNEMISSZA EP. VARAD.¹

Mense septembri 1583

Introductio

In documento desideratur tempus scriptoris. Secundum BRAUNSGER, *Epistolae Canisii* VIII 561 § 6 epistula data est medio anno 1583; iuxta editorem *Mon. Pol. Vat.* VI mense septembri (cf. p. 575 adn. 2); cuius sententiae et nos adhaeremus, innixi argumento esumpto ex epistula P. Possevino diei 21 sept. 1583 ad Imperatorem (cf. *ibidem*), de qua sermo recurrit in nostro documento (lin. 13-12) et quam Episcopus varadiensis schema sua ad P. Possevino scripta (probabiliter 21 sept. 1583) vehementer laudat (cf. *ib.*). Deinde P. Possevino de quodam scripto loquens haec tradit: «exemplum earum rationum seu reddituum, quod mihi heri fuerat traditum» (lin. 44). Procul dubio agitur de documento quod inscribitur: «Extractum summarium proventuum annuorum civitatis Nagybánya et oppidi Fel-sőbánya cum quatuor pagorum... redditibus» et quod P. Possevino mense septembri ab imperialibus accepit Regique Poloniae una cum epistula diei 21 sept. 1583 transmisit (cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 575-76 adn. 4, 578-79 et 588).

TEXTUS: 1. *Opp. NN* 330 304r-v, apographum coaevum. — 2. *Nunz. di Pol.*, Add. 2, fasc. 2, 82r-3r, apographum saec. XIX.

SUMMARIUM: 1. *Nil intentatum relinquit quo Hungaria in fide iuvetur.* — 2. *Quare Gregorius aliquot selectos iuvenes in novum seminarium Claudiopolim mittat.* — 3. *Mittit nonnullos catechismos hungarice edi curatos.* — 4. *Scriptum de proventibus annuis civitatis Nagybánya.*

Reverendissimo in Christo Domine, Domine plurimum observande.

1. Etsi quid mihi otii superfuturum est, tum curandae valetudini tum perficiendis aliis quibusdam rebus addixi, id tamen mihi maxime cordi est, quod et Summus Pontifex peroptat, ut omnes vias

1-2 Reverendissime ... observande *del. et m. Poss. infra* Episcopo Varadiensi Antonius Possevinus

¹ Gregorius Bornemissa (Abstemius), canonicus strigoniensis (cf. KOLLÁNYI, *Esztergom kanonokok* 1100-1900 160-61), episcopus varadiensis 1573-84 (GULIK-EUBEL III 347), commissarius Rudolphi II imperatoris Cassoviae in negotio Szatmár.

indagem quibus tum haec regio, tum imprimis varadiensis episcopatus, quoad eius fieri possit, iuvetur. Propterea et seminarium Claudiopoli institui² et alumnos idoneos circumquaque ad eam rem colligo, et homines atque libros hungaricos misi, nec deero, quantum mihi divina bonitas concederit, eadem praestare. Ad haec autem 10 cum maximi momenti futura sit haec de qua agimus compositio, mitto fideliter V.D.R.mae epistolae exemplum quam S. Caes. M.ti scripsi³; quod ubi legerit, rogo et ne quid dicat et idipsum mihi remittat. Ex ea ubi sensum animi mei viderit, non dubito quin eidem 15 negotio sic cooperatura sit ut haec varadiensia simul mihi aperiat, et quibus aliis rationibus promoveri possit, et ipse mihi fidenter aperiat, fidelissimum, Deo concedente, agnoscat.

2. Et quoniam ipse intelligit, nihil salutarius et magis necessarium effici posse restituendo cultui in Ungaria, quam ut operarii fiant, dispiciat V.D.R.ma quinam seligi possent ex suis aut ex caesariensisbus, quos sine strepitu Claudiopolim mittere possimus⁴. Ego dimidium sumptuum partem nomine Summi Pontificis subpeditabo, si vel illi reliquum vel item V.D.R.ma aliquid huic operi, ut numerosior sit numerus, adhibere voluerint. Ista aetate, dignitate, pietate nihil est quod a V.D.R.ma nequeat Summus Pontifex, S. Caes. Maiestas et ipse Rex Serenissimus expectare. Tum vero ut ex alio aliud [304v] emergit bonum, complanabit divina sapientia reliqua quae fortassis aliter viderentur difficillima, fore in negotio varadiensis episcopatus explicando. Novi ego ingenium Regis, ac nihil est quod illum possit magis permovere quam ut ista conficiantur quae mihi aditum quoque patefacient ad veritatem sine foco aperiendam, atque ut desiderium V.D.R.mae intelligat ad salutem animarum illarum multo magis ferri, quam ad redditus perficiendos. Atque ut nihil rerum terrenarum assequeremur (licet ea quaerentibus Dei regnum adiectum iri, Deus qui non est mendax, promisit⁵) certe Deus ipse conatus 30 istos V.D.R.mae faelicissimae vitae exitu remunerabit. 35

3. Mitto aliquos pauculos catechismos ungarice et perfectius quam antea edi curatos⁶, qui forsitan in suo monasterio⁷ docebuntur.

6-7 episcopatus corr. m. Poss. ex episcopus.

² De seminario pontificio in Transylvania erecto cf. supra, doc. 184 § 3.

³ De hac epistula, diei 21 sept. 1583, cf. *Introd.* huius documenti.

⁴ P. Possevino Varadini catholicos hortabatur ut quatuor adolescentes Claudiopolim in novum seminarium mitterent; cf. supra, doc. 210 § 25.

⁵ Cf. Mt. 6, 33 et Lc. 12, 31.

⁶ Cf. supra, doc. 210 § 32.

⁷ Gr. Bornemissa, praepositus jasoviensis et scepusiensis; cf. RUPP II 140 164.

Utilissimi enim sunt ac sine strepitu convertuntur corda patrum in
 40 filios ⁸, qui ita instituti sunt aetate minime in haeresibus aut viciis
 inveterata.

4. Caeterum rogaveram Ill. Dominum comitem Nogarolam ⁹,
 ut mihi obtineret alterum a Camera exemplum earum rationum seu
 reddituum, quod mihi heri fuerat traditum ¹⁰; idque eo facio ut siquid
 45 humanitus accideret tabellario cui alterum tradidi, istud perveniat,
 et adeo Ill. regni Cancellario qui multum potest apud Ser.mum Re-
 gem, innotescat, resque ad Dei gloriam omnino perficiatur.

Omnia faelicissima praecatur V.D.R.mae etc.

217

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
 PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECR.

Cassovia 4 octobris 1583 — Romam

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 256r-7v (*prius* 353-6),
 autographum. — 2. *Ibid.* 258r-9v (*prius* 357-9), apographum coaevum ma-
 nu P. Ioannis Fournier exaratum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 588-89.

SUMMARIUM: 1. *Longa Cassoviae commoratio efficit ut statum rerum
 hungaricarum funditus cognosceret.* — 2. *Noticias pretiosas a Ioanne Rueber,
 capitano generali exercitus imperialis accipiet.* — 3. *Invitatus est a vicegerente
 episcopi agriensis ut territorium illud visitaret.*

... 1. Hora mando all'Imperatore la risposta del Re ¹, dalla quale
 pare che possa dipendere la risolutione, se già non hanno altri pensieri
 per differirla. Io certo secondo le ricchezze che provo della providenza
 divina, non mi dolerò che la cosa sia differita (se però si finirà) poiché
 5 qui mi si è offerta si grande occasione di conoscere il fondo dello stato

⁸ Cf. Lc. 1, 17.

⁹ Rudolphus Ferdinandus Nogarola, commissarius Rudolphi II imperato-
 ris Cassoviae in negotio Szatmár; de quo cf. supra, doc. 165 adn. 4.

¹⁰ Agitur de scripto *Extractum summarium proventuum annuorum civitatis Nagybánya* de quo cf. supra, *Introd.* huius documenti.

¹ Responsum Stephani Regis de imperialium proposito tradere civitatem
 Nagybánya in compensationem Szatmár, videsis in *Mon. Pol. Vat.* VI 578-79.

di tutto questo tratto di Ungheria che forse al servizio divino non sarà inutile.

2. Et questo S.or Generale ² che n'è vicere, con tutto che sia heretico, oltre l'havermi molte hore comunicato cose importantissime (forse perché l'Imperatore gli scrisse, come ha fatto, che pienamente mi usasse ogni humanità senza havere io punto ricercato questo) attende a porre in ordine alcune sue fatiche di molti anni per darle-mi; delle quali, se bene forse per altro altri farebbono grande stima, io però me ne servo per attacco (come fo di simili cose) per restituire la fede catolica; la quale in questa città et tratto lunghissimo è talmente affatto sbandita che pare qui miracolo che io qui nell'albergo coi nostri ogni giorno celebri messa.

3. È comparso qui anco hoggi di Agria l'Officiale di quel vescovato ³, il quale moverebbe lagrime ai sassi udendosi l'afflitioni che quelle reliquie dei catolici, già quasi affatto senza [257r] chiese, patiscono, senza che sono in continua preda ai turchi. Mi pregano instantemente che io giunga insino a loro parte per confortargli, parte perché possa più vivamente raccomandargli a S.B.ne et alla M.tà dell'Imperatore. Ma mi reggerò secondo il tempo et l'altre cose non perdendo colla divina gratia uncia di tempo finché mi regge questa miserissima vita. Et quando però scorressi là, sarà per fare scelta di alcuni per mandare al seminario di Claudiopoli in Transilvania ⁴ et per confermare con un fermo ragionamento et con qualche libri quel povero christianesimo. Agria ⁵ è lontana di qui due giornate, ultima frontiera et la più importante contra il Turco... 30

11 ricercato *del.* di

² Ioannes Rueber de Pyxendorf (ob. 1584; cf. RÉVAI XIV 500), supremus generalis capitaneus exercitus Imperatoris in Hungaria superiore, commissarius imperialis Cassoviae in negotio Szatmár.

³ Episcopus agriensis, Stephanus Radéczi (cf. supra, doc. 109 et adn. 1), qui et munere locumtenentis Regis Hungariae fungens, quapropter a sua dioecesi absens, Posonii vel Viennae commorabatur.

⁴ Cf. supra, doc. 216 § 2.

⁵ Eger (Erlau).

P. FERDINANDUS CAPECI RECT. COLL. CLAUD. S.I.¹
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Cracovia 5 octobris 1583 — Romam

TEXTUS: *Germ. 161 259r-61v*, autographum.

SUMMARIUM: *P. Petrus Frischbier Claudiopoli a Societate et a fide catholica defecit.*

... Mentre scrivo questo, è arrivato uno con lettere di Transilvania, nelle quali si narra una cosa molto miserabile: il già Padre Pietro Sassone² ai due di settembre è mancato dalla Compagnia et insieme dalla fede catolica, perché si è accostato con i predicatori 5 arriani, insieme si è posto fra i sassoni che sono una gran parte della Transilvania, e fa grandissimo danno. Sono di lui molte nuove, che voglia pigliar moglie, che vuol leggere filosofia in Claudiopoli, della quale egli sa molto poco. Quicquid est, i nostri sono rimasti molto smarriti, e come essi scrivono, fabula totius populi. In effetto la cosa 10 è stata di scandalo grande e tanto più che era confessore de giovani scolari appo de quali ha fatto non lieve impressione. [261r] Di più, quel che è forse di maggior momento, mi par d'intendere che nel nostro collegio non è il tutto sedato; del che non dirò altro avanti che veda. Non dimeno confidati nella gratia d'Iddio speriamo bene, et 15 ho avertito sempre che la Compagnia ha havuto alcun simile smacco, nell'istesso tempo ha ricevuto favori extraordinari da Iddio S.or N.; tal che mi paiono esser dati ne extollantur³. Sia benedetto Iddio. Con tutto questo priego V.P.tà, faccia pregar caldamente per questo negotio insino che non habbia altro aviso...

19 non *del.* dia

¹ F. Capeci, novus collegii claudiopolitani rector; cf. supra, doc. 202 adn. 1.

² P. Saxo, alias Frischbier; de quo cf. supra, doc. 84 adn. 12.

³ Cf. Eccli. 32, 1.

219

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Vienna 11 octobris 1583 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 105 436r-8v (*prius* 582-6)
originale.

SUMMARIUM: *Negotium collegii Societatis Iesu in Hungaria erigendi
optime promoveri nunc posset petitionem Episcopi Scopiensis exaudiendo.*

...Il collegio de padri del Giesù che si dovea fare in Ungaria¹, non si è mai eretto, credo ben principalmente per l'assenza mia²; ma parmi anchora per la tenuità de frutti, non havendo il Quinqueclesiense³ voluto consentire che l'entrate del seminario fussero applicate tutte al collegio⁴. Hora si offerisce una bella occasione d'havere⁵ 600 altri taleri d'entrata che tiene il Vescovo Scopiense⁶, suffraganeo della chiesa di Strigonia, purché se gli facci havere [438r] uno de duoi vescovati che sono descritti nel qui aggiunto memoriale⁶. Parmi però

¹ De collegio in Hungaria erigendo cf. supra, doc. 145 § 2 adn. 7.

² I. F. Bonomi Vienna abfuit a mense februario usque ad mensem septembrem anni 1583, ut Coloniae quaestioni solvendae Gebhardi Truchsess, archiepiscopi, in haeresim prolapsi, suam operam navaret; cf. supra, doc. 145 adn. 9.

³ Nicolaus Telegdi, cf. supra, doc. 100 adn. 8.

⁴ Cf. scriptum nuntii Bonomi de collegio S.I. Tyrnaviae instituendo anno 1582 exaratum; supra, doc. 104.

⁵ Franciscus de Andreis; cf. supra, doc. 104 adn. 6.

⁶ Episcopus scopiensis die 11 oct. 1583 ita scribebat ad Nuntium: « Quanto sia el desiderio della V.S.R. d'accomodar gli padri Iesuiti in questo regno d'Ungaria, la diligenza et sua fatica fatta con questi sua R.ma già da due anni ne da testimonianza a tutto el mondo. Et perché mi troovo inclinatissimo a questa pia et santa opera, per dover esser in beneficio della santa Chiesa, raccordar V.S.R. si po, come per facilitar l'introducione d'essi padri, gli offerse già una mia prepositura d'entrata de sei cento taleri, et almanco de cinquecento con un'altro beneficio d'un'altare di duento et più con tal condicione però che in recompensa s'adoperasse V.S.R. appresso la Santità del N. Signore de far dare a Mons. Giovanni Inzignerio, vescovo de Capodystria un altro beneficio de 300 scudi, et a me esso vescovato, essendo io già molte volte da sua S.R. certificato che havendo questo 300 scudi in altro beneficio, resignarebbe a me esso vescovato. Et se per caso la Santa Sede apostolica non volesse permetter a qualche bon fine tal permutatione, vaca il vescovato de Città nova vicino a Capodystria,

- che vacando quello di Città nova, sarà più facil cosa dargli questo
 10 che fargli havere l'altro di Capo d'Istria con la pensione di 300 per lo
 Vescovo che si trova hora ⁷. Onde supplico V.S. Ill.ma che sia contenta
 di promovere questo negocio presso a S.B.ne nel uno o nel altro modo,
 perché non solo favorirà un prelato da bene, che desidera di ritornare
 alla sua patria, il quale ancho sarà raccomandato dalla Signoria di
 15 Venetia, ma anchora sarà cagione che si fondi questo collegio bene-
 detto d'Ungaria, dal quale pur si aspetta ragionevolmente gran frutto
 per la catholica religione ⁸...

220

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
 STEPHANO BÁTHORY REGI POLONIAE

Cassoviae 19 octobris 1583

TEXTUS: 1. *Opp. NN* 329 271r-3r, exemplum manu P. Possevino exaratum. — 2. Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 264r-5v, (*prius* 366-9) apographum coaevum). — 3. *Nunz. di Germ.* 105 448r-9v, manu P. I. Fournier exaratum. — 4. *Opp. NN* 317 77r-8v, apogr.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae I* 306. — Mon. Pol. Vat. VI 614-16.

SUMMARIUM: 1. *Ubi Andreas Báthory Romae habitabit.* — 2. *Falsi de Transylvania rumores inter caesareos sparguntur.* — 3. *Petrum Saxo, apostatam a Societate ex Transylvania eiicere iubeat.*

il qual tengo non esser de maior entrata del de Capodystria, stimato da tutti in Roma non s'estender a più de scudi 400. Potrà facilitar la S.V.R. tanto maiamente questo negotio quanto che lei è già informata questi clarissimi procuratori et ambasciatori de Venetia in quella republica et collegio, esser per giovarmi et favorirmi. Ne gli dirò altro, salvo che alla sua bona gratia tutto mi dono. Di V.S.III.re et R.ma affecionatissimo servitor et capellano Francesco de Andreis vescovo de Scopia » *Nunz. di Germ.* 105 457r-v.

⁷ Lucianus Rubeus, episcopus iustinopolitanus (Capo d'Istria) 1581-89; GULIK-EUBEL III 233.

⁸ Card. Secr. die 29 oct. 1583 Nuntio respondebat: « Il modo che si propone de proveder al collegio dei padri Giesuiti per Ungaria con l'entrata di 600 taleri, qual tiene il Vescovo Scopiense, non è dispiaciuto a Nostro Signore » *Nunz. di Germ.* 12 259r-v.

... 1. Praeterea eius S.tas iubet mihi ut V.M.ti significem, Innocentii [272v] Pontificis Maximi partem eam palatii pontificii parari iussisse, in qua Ill.mus D. Andreas¹ proprius Suam S.tem commoretur² ...

2. Nunc venio ad transsylvania. Relatum est hic iussisse Turcam ut transsylvaniae bonus numerus peteretur a Principe illustrissimo sive ad moldavos iuvandos, sive ad alia eiusmodi promovenda. Dispiciat Ser.mus Rex, si quid mihi esset indicandum, quo falsos in aula Caesaris rumores dispellere possim.

3. Accidit item Claudiopoli ut quidam e Germania Ioannes Sa-
xo³, qui aliquamdiu se finxit unum e nostris [273r] in haereticorum
castra confugerit. Nunc vero apud arianos, nunc apud alias agens
collegium oppugnare et adolescentes subvertere nititur. Nos in eum
iure agere possumus, qui nostrae se subdidit potestati, votis, vita ip-
soque, quem in Dei conspectu debet, victu et omnibus necessariis re-
bus quibus a Societate sustentatus est. Is igitur si in potestatem nos-
tram tradatur, aut certe ex omni Principis illustrissimi ditione pro-
tinus eiiciatur, faciet Regia M.tas rem se dignam, scandalum illud
tollet collegio et seminario, quae non minima spe Ungariae iam ipsi
universae bonum odorem praebent. Id ego Societatis nomine enixe 20
a Regia M.te contendo, cui omnia faelicissima precor⁴...

3 Andreas *del.* apu[d]

¹ Andreas Báthory, qui ut legatus Stephani regis brevi Romam mittebatur.

² De Andreae habitatione romana cf. ea quae Card. Secr. die 3 sept. 1583 Patri Possevino scribebat; *supra*, doc. 209 § 1.

³ Non Ioannes sed Petrus Saxo seu Frischbier; de cuius apostasia cf. ea quae P. Capeci, novus collegii claudiopolitani rector Patri Generali referebat die 5 oct. 1583; *supra*, doc. 218.

⁴ Responsum Regis est diei 27 oct. 1583: «Rumores de transsilvanis prorsus vani et falsi sunt. Hisce proximis diebus et a Cancellario Transsylvaniae et ab alio uno ex senatoribus accepimus inde literas, quorum neuter eius rei vel minimam mentionem fecit. Accesserunt praeterea nos circiter decem ex Transsylvania, qui a nobis collationem bonorum iuris caduci petebant; nemo illorum quidquam earum rerum nobis retulit. De belerbego Graeciae id verum est, quod cum paucis copiis ad restaurandam Tehinam per kosakos licentiosos direptam sese contulit; cum eo iam campestris noster Russiae de restitutione tormentorum et ex kosacis iure dicundo communicavit. Atque hoc negocium placidis et aequis mediis, in ea spe sumus, quod brevi complanabitur. Dolemus Societatis vestrae desertorem in Transsylvania tale fecisse scandalum; dabimus eo nomine scriptas diligenter litteras ad consiliarios ut inde submoveatur. *Mon. Pol. Vat.* VI 627.

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
ALBERTO BOLOGNETTI NUNT. AP. IN POLONIA

Cassovia 20 octobris 1583 — [Cracoviam]

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 266r-9v (*prius* 370-77), autographum.

EDITIONES: POSSEVINO, *Transilvania* 203-04. — *Mon. Pol. Vat.* VI 616-20.

SUMMARIUM: 1. *De novo calendario in Hungaria propagando.* — 2. *A variis personis optimam de Hungariae statu materiam collegit.* — 3. *Sex sacerdotes pro Hungaria iuvanda desiderat.* — 4. *De absolutione cuiusdam Hungariae episcopi ob communicationem in sacris poenam ecclesiasticam incursi.* — 5. *De proposito conscribendi commentarii de rebus transylvanicis.* — 6. *Petrus Saxo apostata quam primum e Transylvania expellendus.* — 7. *De Petro Andrássy cum Rege Poloniae reconciliando.*

... 1. Mando a V.S.R.ma la publicatione del calendario dell'Imperatore¹, la quale qui si procura mandare intorno et anco in Transilvania. Siane lodato Dio.

2. Il medesimo mando al S.or Duca di Ostrovia² [266v] scusandomi se non potrò essere in Volinia al tempo prefisso poiché queste altre cose vanno non senza manifestissima providenza di Dio in lungo, percioché ricevo qui tanta notitia delle cose di Ungheria politiche et spirituali, et ho indutto questo Generale dell'Imperatore³, il quale fa qui residenza et sotto l'Arciduca Ernesto commanda a tutta l'Ungheria di S.M.tà Ces., a darmi non solo in voce tutto quel che per molti anni ha trattato et considerato, ma anco scritto in questa materia per aiuto della christianità. Et d'altra parte essendomi venuto a ritrovare gli ecclesiastici⁴ et i secolari principali, et a star alquanti giorni

11 considerato *del.*, et, *sup.* ma anco

¹ Decretum Imperatoris est diei 4 (14) sept. 1583; cf. Felix STIEVE, *Der Kalenderstreit des XVI Jahrhunderts in Deutschland* (= Abhandlungen der Historischen Classe der Kgl. Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Bd. XV Abt. 3) München 1880 p. 21.

² Constantinus Basilius dux de Ostrog in Volhinia; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI passim.

³ Ioannes Rueber de Pyxendorf; cf. *supra*, doc. 217 § 2 adn. 2.

⁴ Cf. *ib.* § 3.

con meco, ho havuto occasione coll'aiuto di Dio di andare raccogliendo cose invero importanti. Di che tutto farò poi quella parte a V.S. 15 R.ma che ella vorrà.

3. Et hora procuro di havere questa Ungheria benissimo delineata, al che attende un architetto. Ma piacesse a Dio che io havessi qui soli sei sacerdoti⁵, percioché due si metterebbono in Agria, ultima frontiera de turchi, due qui in Cassovia sotto pretesto di negocii con questo generale, et due in Satmar; i quali basterebbono a risuscitare in tutta l'Ungheria la fede catolica. Mandi la D.M.tà operarii in vineam suam⁶. Amen.

4. Qui mi avvenne pochi giorni sono un caso non dissimile a quel che in Cra-[267r]covia avvenne co'l S.or Vescovo di Camenez⁷. Percioché questo Generale, il quale è hereticissimo, maritando una figliuola al supremo capitano di Agria⁸, havendomi fatto istanza con ogni arte che io mi trovassi alle nozze, alle quali concorsero molti dell'Ungheria; et io havendogli rimostrato evidentemente che io non dovevo intervenirvi, mandò a pregare un eletto vescovo et anco esso predicatore et preposito di una buona prepositura⁹ (et forse de migliori di questo regno); il quale se bene non benedisse i spuosi heretici, si trovò nondimeno assistente a tutta l'attione et a tutta la maleditione del predicante. Et dapoi anco al convito che durò tre giorni, al quale l'Imperatore e i suoi fratelli havevano mandato in loro luogo diversi signori. Or venendo il buon eletto per udire messa, la quale qui doppo quaranta anni di essiglio habbiamo introdotta, mi cominciò a narrare il fatto. Di che avertendolo, mi si gettò a piedi

34 anco *sup.*

⁵ De sacerdotibus in Hungariam et Transylvaniam mittendis cf. ep. Patris Possevino diei 12 apr. 1583 ad S. Pontificem; supra, doc. 180 § 3.

⁶ Cf. Mt. 9, 38 et Lc. 10, 2.

⁷ Martinus Bialobrzeski, episcopus camenecensis (1577-86) cf. GULIK-EUBEL III 163 et SZOSTKIEWICZ, *Katalog biskupów* 413, qui matrimonium Ioannis Zamoyski cancellarii regni Poloniae cum Griselda Báthory, haeretica benedixit; cf. eius ep. diei 16 sept. 1583 ad S. Pontificem qua, ut absolvetur, supplicat; in *Mon. Pol. Vat.* VI 559-60.

⁸ In ep. diei 19 dec. 1583 ad Nunt. ap. Imperatorem P. Possevino de eo scribebat: «colonello heretico di Agria»; cf. infra, doc. 235 § 17.

⁹ In ep. diei 19 dec. 1583 ad Nuntium ap. Imperatorem P. Possevino assent tractari de electo episcopo chanadiensi et praeposito de Lelesz (cf. infra, doc. 235 § 17), ita ut procul dubio agatur de Stephano Mathissy, prius praeposito iaurinensis (cf. supra, doc. 33), deinde episcopus chanadiensis; cf. GULIK-EUBEL III 177.

dimandando l'assolutione. Io lo rimisi al P. Giovanni¹⁰, l'uno de
 40 nostri compagni, il quale l'udi et l'ammonì di molte cose buone. Questo ha fatto pensare che forse sarebbe buono di procurare in Roma un Breve o Motu proprio per generale et paterno aviso a tutti i prelati che in Germania et altri luoghi infetti dimorano, accioché non potessero pretendere ignoranza, et sene servissero per scudo della loro infirmità, et anco per instruttione (prima del fatto) a molti signori che non si accoppiassero con heretiche o all'incontro. Giudichine essa et se le piace, ne scriva a Roma.

5. Di più (poiché a V.S.R.ma sarà sempre aperto l'archivio del mio core) [267v] sappia che, poiché viddi l'historia del Bruto¹¹, mi
 50 animai molto di più a scrivere il commentario di Transilvania¹² più copiosamente degli altri; sì perché hebbi bellissime cose, et pare che quella provincia servirà come di un teatro dei giudicii di Dio; sì anco con alcune cose, le quali non potranno dispiacere al Re, spero che sotto pretesto di rivederlo, S.M.tà havrà di quegli essentiali avisi,
 55 i quali forse con nissuna predica gli havrebbono toccato tanto il core. Oltreché il vedere che forse un giorno questa mia fatica uscirà in luce, et fra tanto S.S.tà et altri principi la vedranno, può essere che farà et in lui et in altri buon frutto. Il Signore Dio voglia. Amen.

Penso anco che, vedendo S.M.tà questa scrittura o historia, la
 60 quale comprende il decorso di 1500 anni assai succintamente et con grata varietà, si risolverà di lasciare a parte altre historie le quali con poco honore della Sede Apostolica et suo uscirebbono. Or io so-

¹⁰ I. Fournier (Fornerius), gallus, comes Patris Possevino; cf. supra, doc. 210 adn. 8.

¹¹ Ioannes Michael Bruto; cf. supra, doc. 184 adn. 14. Cuius opus historicum inscribitur *Rerum Hungaricarum libri XX* (1490-1552), quorum tamen libri XV-XX periere. Primi tres libri editi sunt in *Mon. Hungariae Historica: Scriptores XII-XIV* (Pest 1863 — Budapest 1876); cf. KOSÁRY, *Bevezetés...* I 226-27. — In instructione Patris Possevino, die 2 martii 1583 Claudiopoli pro patre Laterna, Stephani regis concionatori scripta *De ratione aulae serenissimi Poloniae Regis in spiritu iuvandae* legitur: « Ad eamdem rem facit quae Ioannes Michael Brutus regius historicus de rebus transilvanicis texit, cuius septimum librum una cum variis regum litteris mihi tradi Rex iussit ad negotium quod cum Caesare agitur, melius tractandum » *Nunz. di Pol.* 394. ms. 3 f. 11v.

¹² Propositum conscribendi commentarium de Transylvania P. Possevino fortasse in animo concepit, cum Stephanus rex illi desiderium manifestavit ut S. Pontificem de rebus transylvanicis quam copiosius certiorem redderet (cf. supra, doc. 146 § 3). Huius commentarii prima vice mentionem facit in ep. diei 6 martii 1583, ad Card. Secr. scribens; cf. supra, doc. 166 § 1 et adn. 4.

no giunto al quarto et ultimo libro¹³, percioché arriverà questo commentario a cento fogli, et mi manca di sapere la cosa di Gasparre Bekessio¹⁴, quanto al fatto di armi che fece co'l Re in Transilvania, 65 il quale lo ruppe. Mi mancano, dico, le circonstanze, la quantità delle genti, s'egli haveva dato speranza al Turco della Transilvania o ad altri. Il che supplico V.S.R.ma a dimandarne al Re¹⁵, significandogli che in questo tempo et [268r] luogo attendo in diversi modi a servirlo. Che se S.M.tà havesse qualche scrittura appresso di queste 70 cose, la supplico anco di procurarlemi. Vero è che io fo questi libri in italiano, sì perchè spero che ad alcuni principi potranno essersi più utili; sì perchè più facilmente gli farò poi (prima che ripassi per costà) in latino, se piacerà a Dio. Intanto sarà, credo, bene che tutto questo resti fra il Re et V.S.R.ma percioché non vorrei che pervenisse 75 agli orecchi del Bruto; anchorché il mio modo di scrivere et nella materia et nel restante è assai diverso dal suo... [269r] ...

6. Supplico anco il Re che mandi fuori di Transilvania un misero dei nostri già, ma hora fatto heretico¹⁶, se però debbo dire dei nostri, et non più tosto stato forse spione, come ci è avenuto altre volte per 80 la carità di coloro di Ginevra. Per grazia V.S.R.ma ci aiuti a procurare subito questa esecutione.

7. Pietro Andrassi¹⁷, nobile di questo regno, a cui per ribellione furono dal Re in Transilvania confiscati i beni, mi è venuto a ritrovare perché io facessi opra con S.M.tà di condonargli il delitto di molti anni 85 seguito insieme col Bechesso, e che S. M.tà voglia almeno a suoi figliuoli concedere o quei beni o altri. Supplico V.S.R.ma a volere interporvi la sua auctorità, dicendo che io ne l'ho [269v] humilmente pregata, sì come fo...

72 essersi *sup.*

¹³ Postea adiunxit P. Possevino huic commentario librum quintum de variis modis Transylvaniam iuvandi; cf. POSSEVINO, *Transilvania* (Budapest 1913).

¹⁴ G. Békés, qui post electionem Stephani Báthory in principem Transylvaniae (1571), insurrexit et a Principe anno 1575 devictus est; cf. MAH I 22*.

¹⁵ Paulo antea Rex copiose enarravit Nuntio ap. in Polonia has Caspari Békés machinationes; cf. ep. Nuntii diei 9 aug. 1583 ad Card. Secr.; *Mon. Pol. Vat.* VI 480.

¹⁶ Est casus Petri Saxo, seu Frischbier, de quo cf. supra, doc. 218 et 220 § 3.

¹⁷ De familia Andrassy de Csikszentkirály et Krasznahorka cf. NAGY I 36.

P. HENRICUS BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vienna 24 octobris 1583 — Romam

Introductio

Auctor personas in epistula occurrentes, tutandi secreti causa, fictis nominibus operuit, quae tamen parvo labore detegi possunt. De huiusmodi litteris in commercio epistulari S.I. cf. I. WICKI S.I., *Die Chiffre in der Ordenskorrespondenz der Gesellschaft Jesu von Ignatius bis General Oliva* (ca. 1554-1676) AHSI 32 (1963) 133-78.

TEXTUS: *Germ. 161 287r-8v*, autographum.

SUMMARIUM: *Respondit Nuntio, non convenire ut Tyrnaviae collegium iterum erigatur.*

... Nunc volebam R.P.tem V. certiorem reddere Substitutum [Nuntium] qui est apud Commendatarium [Imperatorem], multum hactenus tam cum ipso Commendatario quam cum Doctore Theologo Tirnaviensi [Telegdi]¹ tractasse, ut iterum Tirnaviae, sed in monasterio monialium, quales aliquot sunt, nec extrudi vellent, nova Academiae [Societatis Iesu] aula [Collegium] constituatur². Commendatarius videtur tantum permettere ut fiat. Doctor Theologus illius loci, licet ad eam rem animum non habeat, cum ipse fuerit author, cur prima aula sit illic dissoluta³; propter instantes tamen et assiduas 5 Substituti sollicitationes, prae se fert bonam voluntatem et nuper, sicut dicitur, Substituto respondit, se plane conaturum ut opus procedat. Sed nihil tale Examinatori [Praepositi provinciae Austriae] 10 vel aliis academicis insinuavit.

His igitur diebus Substitutus aliquoties Examinatorem sollicitavit ut secum eo proficeretur ad omnia videnda et constituenta etc. Respondit Examinator id non ex parte sua convenire vel expedire, cum quia constaret id Doctori Theologo non

¹ N. Telegdi, episcopus quinqueecclesiensis et administrator dioecesis strigoniensis; cf. *supra*, doc. 100 adn. 8.

² De collegio in Hungaria erigendo cf. ep. Nuntii diei 11 oct. 1583 ad Card. Secr.; *supra*, doc. 219.

³ De aversione Nicolai Telegdi a Societate cf. MAH I 281 § 17.

gratum fore, quando non ex animo sed coactus sese Substituto ad illam tractationem obtulerit; tum quod adhuc durent istae difficultates, propter quas ante aliquot annos praecedens aula dissoluta fuit ⁴, et modo propter novas horum temporum circumstantias, fore plures ac maiores difficultates; atque sic non esse modo videnda vel tractanda, de quibus constet quod nullum sint habitura successum. Nihil dico quod operarii praesertim hungari nobis desunt ⁵. Addo quod inde nihil praeter varios rumores et clamores, vel etiam irrisiones et monialium murmurationes simus reportaturi. Ac rebus ita dispositis nec gratum fore Rectori Academiae [Praep. Gen. S.I.] si Examinator frustra ac sine fructu, imo cum periculo eo proficisceretur. His auditis Substitutus acquievit quidem sed invitus, nec absque gravi molestia sua conquerendo quod academicci nollent illam provintiam iuvare. ³⁰

Haec Examinator debuit Rectori Academiae [287v] significare ut si moveretur isthic ea quaestio, neverit, quid ab Examinatore sit actum vel etiam praetermissum. Quam ille locus Academiae sit incommodus, et quam proventus difficiles et incerti, et quam exiguis illic fructus fieri possit, ac quaenam aliae sint difficultates, et cur praecedens aula sit illic dissoluta etc., poterit quidam Patritius [Laurentius Maggio] ⁶, qui tunc fuit Examinator et omnia vidit et egit, Rectori Academiae, quantum satis videbitur, explicare ⁷...

24 hungari *del. sed rest.* nobis.

⁴ De praecipuis causis dissolutionis collegii tyrnaviensis cf. MAH I 21*; de historia dissolutionis PÉTERI, *Az első jezsuiták Magyarországon* [De primis Iesuitis in Hungaria] (Romae 1963) 315-21.

⁵ De defectu sociorum hungarorum cf. supra, doc. 196.

⁶ L. Maggio, assistens Italiae, qui anno 1567 cum collegium dissolveretur, fuit praepositus provinciae Austriae; cf. MAH I 15* et passim.

⁷ P. Generalis die 22 dec. 1583 ita rescribebat: « De collegio tirnavensi quod altera epistola tractabat, non multum indiguit apud nos consultatione. Nam neque locus, neque conditio valde ad rem nostram facit, et ut reliqua omnia cumulate suppeterent, tamen operariorum inopia, et maxime ungarorum, non patitur nos novorum collegiorum oneribus implicari. Itaque recte omnino fecit R.V. quod eam tractationem modeste et prudenter reiecit; idque deinceps, si opus erit, facere debet » *Austr.* I 157.

223

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Cassovia 24 octobris 1583 — Romam

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 274r-7v (*prius* 383-9), autographum. — 2. *Ibid.*, 271r-3v (*prius* 378-82), apographum coaevum manu P.is Fournier exaratum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 622-25.

SUMMARIUM: 1. *In Hungaria omnes arcium praefecti, excepto Rudolpho Nogarola, haeretici sunt.* — 2. *Nonnullos Collegii Germanici alumnos ad Hungariam in religione iuvandam mittat.*

... 1. Dalla lettera che io gli mando¹ (come fo la medesima a Mons. di Vercelli² perché sene serva con quei dell'Imperatore) V.S. Ill.ma vedrà più chiaramente [276v] in che stato consiste il negotio³; il quale almeno mi porge occasione di fare qualche bene in queste contrade dove il luogotenente dell'Imperatore⁴ ode in casa propria due volte in giorno un predicatore luterano, et tutti gli altri capitani di tutte le fortezze da lui dipendenti fanno il medesimo, eccetto il S.or conte Nogarola⁵, supremo capitano di Satmar; però et luoghite-nenti et tutti gli altri suoi non hanno altre professioni che di varie pestilentissime heresie. Et questi sono gli antemurali del christianesimo in Ungheria; di che forse Dio Signor N. mi concederà di parlare con quel modo a suo tempo coll'Imperatore et con gli altri di quella corte, che o cesseranno di mirare alla borsa di costì o vi piglie-

9 suoi sup. || 11-2 *prius* parlarne

¹ Agitur de ep. Patris Possevino, diei 21 oct. 1583, ad Ernestum archiducem Austriae (1553-95) gubernatorem Hungariae superioris; quam ep. videsis in *Opp. NN* 317 80v-81v.

² Ioannes Franciscus Bonomi, episcopus vercellensis, nuntius ap. Imperatorem.

³ Negotium reconciliationis inter Imperatorem et Stephanum Poloniae regem.

⁴ Ioannes Rueber de Pyzendorf, supremus capitaneus exercitus imperialis in Hungaria superiore, et commissarius imperialis Cassoviae in negotio Szatmár; cf. supra, doc. 217 § 1 2 et doc. 221 § 2.

⁵ Rudolphus Ferdinandus Nogarola; cf. supra, doc. 165 § 2 adn. 4.

ranno alcuno vero spediente il quale non è difficilissimo come a suo tempo scriverò.

15

2. Fra questo mezo pensi, per amore di Christo, V.S. Ill.ma se potesse pigliarsi qualche spediente con indurre almeno per tre anni alcuni alunni del Collegio Germanico a volere servire in queste parti, poiché tutti i presidii sono germanici et molte città parlano questa et la natural lingua di Ungheria; poiché se io havessi qui sei operarii, 20 è certo che gli collocherei coll'occasione la quale [277r] Dio mi ha offerto, nelle più importanti fortezze dell'Ungheria et negli occhi dei turchi⁶. Mandi la divina Bontà la quale ama le sue fatture, operarii nella sua vigna. Amen. Et come vengono qua soldati italiani et mercanti i quali imparano facilmente la lingua, et vanno per tutto et si 25 infettano di diverse heresie, così Dio si degni disporre fra tante centinaia di sacerdoti i quali sono in Roma, a tentare questa et simili imprese degne di petto christiano. A V.S. Ill.ma Christo Signor nostro conceda forze, vita et gratia per colmarsi in tante occorrenze di meriti eterni...

30

224

P. PHILIPPUS FILIPPI S.I.¹
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Ragusa 31 octobris 1583 — Romam

TEXTUS: *Ital. 157 110r-1v*, autographum.

SUMMARIUM: *P. Sfondrato iterum graviter decumbit.*

[110v]... Del R.do P. Bartholomeo² s'intende di nuovo essersi ammalato nel istesso luogo di Temisfaro; da dove secondo scrivono quei a quali s'era dato ordine il provedessero de venticinque o trenta scudi incirca per il viatico³; secondo [111r] alcuni segni mostrano,

19 parlano *del.* et || 21-2 offerto *del.* et || 27 a *p. corr.*

⁶ Cf. ep. Patris Possevino, diei 20 oct. 1583, ad Nuntium in Polonia de sex sacerdotibus pro Hungaria inveniendis; supra, doc. 221 § 3.

¹ Ph. Filippi S.I., superior residentiae Ragusae; cf. supra, doc. 102 adn. 1.

² Bartholomaeus Sfondrato S.I., qui ab anno 1581 Temesvarii graviter aegrotabat; cf. supra, doc. 71 § 7 adn. 34 et doc. 102 et adn. 2.

³ Cf. supra, doc. 194.

- 5 designava partirse secondo che tante volte si è stato pregato, ma sopravgiunto dal'infirmità sene sta ivi. Non si è mancato di nuovo per lettere racomandarlo a quei signori mercadanti ragusei chel possono giovare, e che han promesso far ogni lor sforzo intorno a tal negotio. Né si è mancato di nuovo ricordarlo a R.di Padri di Transilvania.
- 10 Se altro sarà poi di nuovo, non si mancherà raguagliar del tutto V. R.P. Si è parlato al suo fratello⁴ secondo l'ordine di V.R.P., ma mostra curarsene poco⁵...

225

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
ERNESTO ARCHIDUCI AUSTRIAEC¹

Cassoviae 5 novembris 1583

TEXTUS: 1. *Opp. NN. 317 92v-3v*, apogr. coaevum. — 2. *Opp. NN 329, II 293r-6r*, apogr. coaevum, erronee Duci Bavariae inscriptum.

SUMMARIUM: *Ad religionem catholicam in Hungaria restituendam* 1. *seminarii institutionem* — 2. *calendariique reformati promulgationem strenue promovit.*

... 1. Cum autem inter alia quae mihi a Summo Pontifice iniuncta sunt, id sit ut quae ad catholicam religionem restituendam in Ungaria pertinent, curem pro ratione vocationis meae, habeo quidem multa

⁴ Nicolaus Sfondrato; cf. ep. Patris Generalis, diei 8 ian. 1583, ad eum; supra, doc. 111 adn. 9.

⁵ P. Generalis die 10 dec. 1583 haec respondebat Patri Filippi: « Del P. Sfondrati ci dispiace molto l'intendere che di nuovo sia cascato amalato. Non si manca di raccomandarlo tanto più caldamente alla divina bontà, quanto meno gli possiamo dar quegli aiuti che desideravamo » *Ven. 2 140r.* — Et quando certior factus est de morte Patris Sfondrato (17 nov. 1583), ita scribebat Patri Mansoni, Ragusam: « V. R. potrà far intendere al P. Filippi che io habbi la sua ove mi dava aviso del transito a miglior vita del P. Sfondrato, et che non m'occorre dirgli altro senon che stimiamo che sia stata misericordia del Signore cavarlo da quelle miserie; poiché essendosi da noi tentate molte vie per levarlo da quel paese, non vi fu mai rimedio. Non si è mancato qui di applicargli i suffragii come a soggetto di questa provincia di Roma. Speriamo che la divina bontà l'havrà ricevuto tra suoi eletti » *Ven. 2 144v.*

¹ Epistulam datam fuisse Ernesto, archiduci Austriae (sicut exstat in textu primo), et non Duci Bavariae (prout in textu secundo inscribitur), sequi-

quae postea Ser.ti V. significabo, et ea non difficillima et non magni momenti. Verumtamen quod dicendum est, modo id fuerit satis 5 statuendo ungarico seminario ² quidquid Ser.V. consilii et autoritatis attulerit, id Deo gratissimum futurum. Ea munitione nullam futuram munitiorem; nam ut in arcibus haeresis tantum sit, pessimo praesidio nititur Ungariae quidquid restat regni. Si Christus iterum cum vero verbo et veris factis suis insinuabitur, reliqua omnia (non mentiente 10 eo qui veritas est) adiicientur nobis ³.

2. Accedit calendarii reformati promulgatio ⁴. Nam quod per R.mum D. Locumtenentem ⁵ quaedam folia ⁶ ad R.mum D. Varadiensem ⁷ [93v] emissa sunt quae disseminentur, id quidem fuerit aliquid ad disponendos homines, ne sibi ea res durior postea videre- 15

⁴ non om. t2 || 14 missa t2 | prius fuit t2

tur ex brevi epistula Patris Possevino diei 5 nov. 1583 ad Card. Secr.: « L'acque ritardarono la mandata di un nuovo corriere a Vienna. Però aggiungo queste due linee con l'aggiunta di quelle che dal Re di Polonia et dal Signor Arciduca Ernesto ho ricevuto. Al quale scrivo, oltre il negozio di Satmar, sopra il negozio di un buon seminario che si tratta per gli ungheri; et sopra il Calendario perché mandi comissione qua a nome dell'Imperatore per conto dei secolari. Fra due giorni anderà parimente un buon sacerdote il quale fatto arcidiacono di Agria, aspetta quell'indirizzo et instruzione che gli si darà » *Nunz. di Germ.* 94 285r-v (*prius* 400).

² P. Possevino meditabatur seminarium aliquod magnum erigere Cassoviae ex redditibus praepositurae Jászó ad clerum catholicum efformandum; cf. infra, doc. 235 § 12.

³ Cf. Mt. 6, 33 et Lc. 12, 31.

⁴ De correctione Calendarii cf. PASTOR, *Geschichte* IX 205-15; de decreto Imperatoris promulgandi novi Calendarii (4-14 sept. 1583) cf. supra, doc. 221 § 1 et adn. 1.

⁵ Stephanus Radéczi, episcopus agriensis, locumtenens Regis Hungariae; cf. supra, doc. 109 adn. 1.

⁶ Paulus Fabricius « Caesaris mathematicus, medicinae doctor » edidit libellum « Anlaitung zum Brauch des verneuten Calenders, welcher auff der Röm. Khay. Mt. u. unsers allergnädigsten Herrn u. bevelch auf diss 1583 Jar im octobri angestelt wird. Gedruckt zu Wien in (sterreich bey Michaeln Apffeln in der Schnelstrass »; cuius scripti unum exemplar exstat in Asv, *Nunz. di Germ.* 94 429. Eodem tempore Nicolaus Telegdi quoque typis expressit « Calendarii novi, iussu S.D.N. Gregorii papae XIII correcti, fragmentum, postremis tribus mensibus anni 1583 inserviens. Ternaviae anno MDLXXXIII ». Exemplum quod vidimus, reperitur in ASV, *Nunz. di Pol.* 15-B 240; cf. præterea GULYÁS P., *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* II 188.

⁷ Gregorius Bornemissza (Abstemius); cf. supra, doc. 216 et adn. 1.

tur. At vero rem ita relinquere, nec isti magistratus aliquid mutabunt tanquam sibi haud mandatum praetexentes, et ut sunt huiusmodi homines alieni ab omni ordine Ecclesiae ordinatissimae, facile existimarent id esse datum Pontificis Maximi precibus, non Spiritu Sanc-
 20 to qui per eum administrat Ecclesiam suam. Quin vero venit ad me unus ex istis, ad quem haec attinent, desiderans ut litterae et mandata caesarea huc illico mitterentur. Et tamen alienus et ipse est a fide catholica. Haec igitur ut plurima alia bona reservat divina providentia V. Ser. ti quae dabit talenta sua ad usuram ut denique summum
 25 in hac vita decus assequatur et in aeternam gloriam promereatur. Quod faxit Deus. Amen. Cassoviae 5 die novembris 1583.

226

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
 P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Brestae 8 novembris 1583

TEXTUS: *Epp. Ext. 28 145r-6v*, originale.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* I 307-08.

SUMMARIUM: *P. Provincialem in Transylvaniam proficiscentem de tribus rebus admonendum duxit: 1. Claudiopoli cursus philosophiae ac theologiae inchoandus. — 2. Novi seminarii alumni sensim et leniter ad omnem disciplinam adducendi. — 3. Novus rector caute et prudenter collegium administret.*

Stephanus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitia, Livoniae etc. princeps Transylvaniae. Venerabilis devote nobis dilecte.

Existimabamus fore quod et optassemus ut antequam in Transylvaniam sese conferret¹, nos Dominatio T. conveniret. Nunc autem cum iam iter illuc habeat nec apud nos adfuturum sit, hisce litteris nostris de rebus quibusdam D.nem T. admonendam duximus. Quorum primum est, in quo multus fructus multumque ad promovendam

19 Spiritui t1 || 25 hac om. t1

¹ De proximo Patris Campano itinere in Transylvaniam cf. infra, doc. 228 § 1.

catholicam religionem momenti inest, ut in novo illo nostro collegio claudiopolitano primo quoque tempore philosophicas et theologicas 10 praelectiones institui D. T. curet³. Earumque facultatum tales professores deligat qui initia ipsarum disciplinarum et fundamenta dextre doceant, ut eo modo illi qui scire aliquid sibi videntur, cum ista perite et commode in collegio tractari animadverterint et ad ea perdiscenda penitus et ad religionem catholicam cognoscendam amplect- 15 tendamque allicantur.

2. Alterum est in quo modus magnopere requiritur. Audimus nimirum ibidem ab illis qui in seminarium recipiuntur, nimis rigide catholicae religionis professionem et ineundi Societatis instituti ius- 20 iurandum exposci³. Quo fit ut pauci admodum hactenus nomina de- derint, ita ut sumptibus ad eam rem distinatis personae quae in se- minario sunt, minime correspondeant. Id quidem nos non improba- mus, attamen in istis et collegii et verae religionis exordiis omni ra- 25 tione alliciendos, non deterrendos a catholica religione homines pu- tamus; ut ista proponi quidem et sensim ac leniter instituendo do- cendoque inculcari, non autem pertinaciter nisi postmodum bene fun- data re catholica urgeri debere censeamus⁴.

3. Ad extremum in hac rectoris immutatione videndum est ut is qui succedit homo italus⁵ perfectis collegiis asuetus, caute et pru- 30 denter novum hoc administret, leniter in his principiis agat, neque aut summam disciplinam aut eam quae aliis in locis esse solet, perfectio- 35 nem ab illis hominibus requirat, ne si forte eam quae in primariis col- legiis est, subito instituere velit disciplinam, ea ipsa quae a priore rec- tore inchoata firmas nondum egissent radices, potius destruat ac iu- ventutem a discendo absterreat quam quid amplius aedificet. Itaque omni cura in id incumbat ut illorum hominum animos ad religionem 35 catholica lenitate, commoditateque sua pelliciat, non autem disciplinae asperitate deterreat, quam postea rebus melius firmatis in- trudere poterit.

³ Hoc fuisse Stephani regis ab initio propositum ut Claudiopoli paulatim studium generale institueretur, evidenter constat ex primo fundationis instru- mento collegii; cf. MAH I 902, deinde supra, doc. 1 § 3 et doc. 34 § 4-5.

³ P. Possevino videtur in hoc moderationem superioribus novi seminarii commendasse; cf. eius epistulam, diei 13 apr. 1583, ad Stephanum regem; supra, doc. 182 § 1; cf. etiam formulam promissionis alumnorum in seminariis pontificiis; supra, doc. 172-B.

⁴ Cf. consilium Stephani regis anno 1579 patribus novi collegii claudiopo- litani datum; MAH I 902-04.

⁵ Ferdinandus Capeci; cf. supra, doc. 202 et adn. 1.

- 40 Ea sunt de quibus D.nem T. admonendam duximus, et in quibus propter Christi fidei [145v] incrementum ab illa studium et operam collocari volumus. Bene Devotio T. valeat. Datae Brestae die octava mensis novembris, anno Domini 1583, regni vero nostri octavo.
- Stephanus Rex
- 35 *Inscriptio*: [146v] Venerabili Patri Paulo Campano provinciali Societatis Iesu devote nobis dilecto.

227

ALBERTUS BOLOGNETTI NUNT. IN POLONIA
P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Bresta Lith. 10 novembris 1583 — Cassoviam

TEXTUS: Toleti, Bibl. Capit. C. 110 n. 12 (Registro t. II) 86, apogrum inscriptum: All'P. Possevino mandata all'Ill.mo Card. di Como.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 647-51.

SUMMARIUM: 1. *De Petro Saxo (Frischbier), apostata a S.I.* — 2. *Accipiet notias pro commentario de Transylvania conscribendo de actione Békés contra Stephanus Báthory, principem Transylvaniae.* — 3. *Petitio Petri Andrassy a Rege adiuvari non potest.*

... 1. Di quel Giovanni Sassone¹ apostata dalla Compagnia del Giesù disse S. M.tà c'havea creduto anch'esso che egli fosse heretico et sentiva dispiacer grande d'intendere che fusse in quelle parti, ma che poi gl'era stato detto da persona degna di fede che costui non era heretico altrimenti. Anzi che ultimamente dovendo partirsi per andare in Sassonia (sì come affermò che era già andato), havea lasciato una scrittura sottoscritta di sua mano della professione della fede cattolica romana, dicendo d'essersi partito da padri del Giesù solamente per non poter tollerare quegl'oblighi et quelle soggettioni et fatiche 5 che porta seco l'istituto della Compagnia.

10 2. Del motivo di Gaspar Bechessio contro il Re in Transilvania² et di tutto il progresso di quel fatto, S.M.tà un giorno mi ragionò mol-

¹ De Petro (et non Ioanni) Saxo (Frischbier) cf. supra, doc. 218 et 221 § 6.

² De hac re P. Possevino petiit notias pro historia Transylvaniae; cf. eius ep. diei 20 oct. 1583 ad Nuntium in Polonia; supra, doc. 221 § 5.

to a longo ³, et perché all' hora hebbi più l'occhio a quel fine per il quale si parlava di questa materia che a queste circonstanze che V.P. molto R.da desiderarebbe sapere, la M.tà S. mi ha detto che un giorno, quando havremo finito la lista delle materie de negotii (il che sarà doppo un'altra audienza ancora), mi dirà quanto desidero sapere; onde io noterò quel che mi parerà poter essere di maggior sodisfazione a V.P. molto R.da et gli ne darò aviso ⁴. Fratanto m'ha detto che ella ne può ragionar col Bersovitio ⁵ che ne è informato, anzi farsi dare in scritti quel che ne saprà et mandare la scrittura a me che la comunicarò con la M.tà S. et farò aggiungere et mutare dove sarà bisogno, con condizione però che a me ancora ne sia fatto parte in caso che non andasse così presto alla stampa, sì come anco desidero haver l' altre cose che ella promette participarmi, cioè quelle c' havran causa di consideratione di cotesto Generale ⁶ dell' Imperatore che veramente si porta cortesissimamente...

3. Nel particolare della restituzione dei beni confiscati che si desidera a favore di Pietro Andrassi ⁷, disse il Re esser impedito dal venire a questo da alcuni respecti degni di consideratione che sebene non erano stati così intieramente espressi a V.P. molto R.da, se gl'era però risposto quanto bastava, perché ella potesse rimanere escusata. Onde io non giudicai potesse essere profitevole il passare più innanzi in questa materia...

228

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Cracovia 13 novembris 1583 — Romam

TEXTUS: *Germ. 161 300r-8v, autographum.*

SUMMARIUM: 1. *De sociis in Transylvaniam deducendis.* — 2. *Petit suffragia pro Rege Poloniae, fundatore vivo collegii claudiopolitani.* — 3. *Voces quae circumferuntur de dominatione italorum in provincia.* — 4. *Gratias agit ob operarios pro Transylvania missos.* — 5. *De divisione provinciae nondum cogitandum.* — 6. *De funesta Petri Saxonis defectione et de scandalo quod dedit Claudiopoli coadiutor quidam.*

³ Cf. Nuntii in Pol. epistulam, diei 9 aug. 1583, ad Card. Secr.; in *Mon. Pol. Vat.* VI 480.

⁴ Nuntius re vera narrationem Regis de tumultu Békés scripto mandavit; cf. *ib.* 689 et 705.

⁵ Martinus Berzeviczy, cancellarius Stephani regis ad res transylvanicas, commissarius eiusdem Cassoviae ad negotium de Szatmár tractandum; cf. *supra*, doc. 56 adn. 11.

⁶ Ioannes Rueber; cf. *supra*, doc. 221 § 2 adn. 3.

⁷ De hac Petri Andrassy petitione cf. *ib.* § 7.

- [300r] ... 1. Ivi deinde Brunspergam ne tempus tererem, scribens Cracoviam ut cum primum patres pro Transylvania appulissent¹, certo id mihi tabellario significarent ut ad illos eo deducendos excurrerem² ... [301r]... Post dimissum illum Augustinum pictorem et
- 5 Ioannem Eisch³, pax reliquis coadiutoribus concessa videtur; nam et Urbanus Scipper⁴ ingeniosissimus frater totus ad se rediit et resignatum se mihi nunc adeo praebuit ut mecum illum ducam in Transylvaniam illam exornaturum ecclesiam; qui prius videbatur immobilis ex Brunsperga nisi moveretur ad saeculum...
- 10 Posnaniam deinde veni initio octobris, illudque collegium visitavi; ubi multa luxata reperi membra, ac in primis Simon Rassus⁵, coadiutor formatus qui tot annos fideliter inserviit Societati, unde et illi fidebatur merito plurimum, in horto cuius curam habebat, cum propter Lucam Zagrevicen, infirmum, eo medicorum consilio traslatus, cum alio fratre dormire caepisset, cumque lectionem praeludia-
- 15

⁵ Ioanne in *sup.* || 8-9 qui ... saeculum *in marg.* || 11 Simon Rassus *del. et sup.* hortulanus antiquus

¹ Ferdinandus Capeci, futurus collegii claudiopolitani rector, et Hieronymus Fanfonio; cf. supra, doc. 202 adn. 1.

² P. Campano die 7 oct. 1583 Nuntio in Polonia scribebat: «Doppo poco me ne andrò a Cracovia et menerò da 12 persone in Transylvania; fra quali vi sono quattro buoni theologi, dui de quali mi si mandano di Roma» ASV, *Nunz. di Pol.* 15-B 330v. Et die 13 nov. ad eundem Nuntium: «Posdomani me ne vo verso Transilvania con 13 o 14 operarii, fra quali sono 4 theologi di Roma, se ben non romani né italiani» *Mon. Pol. Vat.* VI 658. Et ad Patrem Generalem die 17 nov.: «Raptim discessurus in Transylvaniam ex Cracovia 17 nov. 1583» *Germ.* 161 321v.

³ De eorum dimissione P. Provincialis die 14 ian. 1583 haec scribebat ad P. Generalem: «Ioannem Heisch iudicari hic et Brunsperge ab omnibus ineptum et dimittendum, quem et pestem appellarunt... Augustinum Lang, qui bis vel ter defecit, iudicari dignum qui dimittatur, sed habuerunt eius haereditatem et eam repetit, et iussi sunt a P. Everardo repetenti reddere si non perseverabit» *Opp. NN* 329 134v.

⁴ De eo in eadem ep. P. Provincialis: «Urbanus Scipper excellentem pariter arcularium, qui patrem medicum habet, plus distruere quam aedificare et omnino dimissionem petere» *Ib.* — Et in ep. diei 20 ian. 1583: «Urbanus Scipper ibidem insignis plane arcularius, tornitor, horologiorum fabricator, designator, quem cum quodam Ioanne Schmidt, qui hic est, nec scio quamdiu duraturus sit, istic esse optarem pro iuvandis primum fortassis animabus suis, tum deinde fabrica Romani Collegii, propter insignem suam artem, qua nihil caedunt Magistro Bartholomeo qui romana fecit tabernacula» *Opp. NN* 329 136v.

⁵ Cf. de eo Catalogum collegii claudiopolitani anno 1584 exaratum; infra, doc. 242 I 16.

lem cum grammatica caepisset habere, tandem per aliquot dies ibidem exactissimam lectionem fecit non solum cum simplici grammatica sed etiam cum grammatica Despauterii⁶, dubitatur an ex fratre fiet pater; id quod tempus iustum docebit post exactam lectionem in simplici grammatica, nam in despauteriana difficile intelligetur. Cum 20 simplici enim grammatica versatus fuerat ante illum et alter ibidem nobilis, qui putatur illum in ea functione praevenisse et antecelluisse, ita ut putet iste nunc non esse cogitandum nec de sacerdotio nec ut fiat pater, omnino enim suo statu contentus est, et se fratrem simpli- 25 cem, non patrem futurum affirmat, quicquid inde tandem oriatur. Ego cum illum in hac sententia obfirmatum viderem, cupereque in Societate in humilitate et paenitentia vivere, habita etiam ratione optimae eius superioris conversationis, misi illum Jaroslaviam adiu- 30 turus collegium claudiopolitanum (eo enim ducam), datque signa mag- ni scholaris. Expectabo resolutionem P.tis V.R. Omnibus visus est 30 ita retinendus. Res non plane in occulto fuit, sed nec valde evulgata.

Post istum fuit Ioannes a Verden⁷ prutenus qui quintum forte agit in Societate annum; hic sive ex melancholia sive ex malitia eo devenerat ut aperte loqueretur non solum contra superiores et Socie- 35 tam nostram, verum etiam contra s. catholicam religionem; idque in publica recreatione fratrum, adeo ut esset iam superioribus et fra- tribus gravis et onerosus. Data est opera ut iuvaretur, sed curari noluit. Saltem cupiebam ut non ad haereticos, scilicet suos parentes iret, sed commendationem dare volebam ad dominos catholicos, sed noluit acquiescere. Itaque sine ullis litteris eum abire permisi [301v] 40 munitum tamen vestibus saecularibus et viatico, et socium meum cum equo ad primam diem illi associavi, si forte compungeretur; cuius rei indicia nonnulla dedit his litteris quas hic mitto. Iam P.V.R. videat utrum votis solvendus sit an non ... [303r]... Veni Cracoviam, reperi me hic expectatum a patribus romanis⁸ plus quam voluisse, eo 45 quod, ut iusseram, nihil mihi significatum fuisset ... [304v] ...

2. Iam fundatio rigensis est expedita. Rogo P.tem V. ut suffragia pro Serenissimo aliquando mandet fieri⁹, saltem pro fundatore vivo

17 cum corr. ex in || 20 Cum corr. ex in || 40 eum sup.

⁶ Ioannes Despauterius (van Pauteren; 1460-1520); de cuius grammaticis latinis cf. *Répertoire des ouvrages pédagogiques du XVI siècle* (Paris 1886) 201-10, et *Mon. Paed.* I-III passim.

⁷ De quo cf. supra, doc. 151.

⁸ Cf. supra, adn. 1.

⁹ Stephanus Báthory, rex Poloniae, fundator collegii claudiopolitanus (cf. supra, doc. 56); in Constitutionibus S.I. statuitur «Cum primum Societas in collegii alicuius possessionem venerit, praepositus generalis curet indici per uni-

- collegii claudiopolitani ac, si videbitur, etiam polocensis atque ri-
 50 gensis, quamquam forte adhuc certiores expectari possent eventus. Sed Claudiopolis est expedita iam pridem, et nunquam facta suffragia. Indigit enim nunc, si unquam, maxime Ser.mus Rex praesidio spi-
 rituali. Placuit illi concessio patrum missorum pro Claudiopoli...
 [305r]...
- 55 3. Sed si non veniat aliquis vir insignis ex Urbe vel aliunde pro
 [305v] illo collegio [vilnensi], vehementer ambigo, quem eo loco po-
 nam... Non tamen peto italum, ne percrebrescant illae voces quas
 Maximus¹⁰ Claudiopoli sibi dictas scribit: Triumferete voi con Generale italiano, Provinciale italiano, Rettore italiano, sottoministro
 60 italiano. Quamquam vox illa mihi sapit hungarum, non polonum,
 ut enim illi suos maxime, ita hi externos exoptant. Sed et ridendo di-
 cenda est illa vox, nam et talem petebant, si non posset haberi hun-
 garus¹¹, et P. Undo¹² illo videtur esse contentissimus, quem belle no-
 vit... [306v]...
- 65 4. Gratias maximas ago P.ti V.R. pro operariis pro Transylvania
 missis. Rependat Dominus Jesus tam multos ut plures quotannis
 huic vineae, quae ita quotannis crescit, suppeditare queat... [307r]...
5. Non ausus ego fuisse illud dicere quod P.V.R. definitivit circa
 divisionem huius provinciae, quam etsi valde urget P. Possevinus
 70 (et sane aliquando erit facienda) tamen adhuc sane immatura et
 praecox esset; nam et loca certa non habent sufficientia, et per-
 sonas multo pauciores. Quis enim suppeditaret homines lituanicae
 provinciae quae aut lituanis indigeret, qui hactenus digitis numeran-
 tur, aut germanis, qui non multo sunt plures. Haec non videtur con-
 75 siderasse P. Possevinus, sed illud solum, non visitatam fuisse Claudio-

57 quas corr. ex de quibus

versam Societatem ut quilibet sacerdos ter sacrum faciat pro superstite fundatore ipsius collegii ac benefactoribus, ut illos sua benignitate Dominus in rebus omnibus dirigat et suis donis semper augeat. *Const. P. IV c. 1 § 4; MI Const. III 103.* — Hoc tempore P. Generalis iam ordinem emanavit ut fiant solita suffragia; nam in codice *Hist. Soc. 42* fol. 142r haec invenimus: «... 1583... Claudiopoli. Nel mese d'ottobre si fecero le pollizze dapertutto perché si facessero li soliti suffragii di messe et corone per il Ser.mo Re di Polonia come fondatore vivo del collegio nostro claudiopolitano in Transylvania; et si mandarono di mano in mano alle provinciali».

¹⁰ M. Milanesi; cf. supra, doc. 120 adn. 22.

¹¹ Cf. e. gr. verba Patris Szántó; supra, doc. 72 § 10 et doc. 170 lin. 137.

¹² Martinus Undó Romae annis 1575-81 studia perfecit (cf. MAH II 838 adn. 4) ubi P. Capeci eo tempore professoris munere fungebatur; cf. *Introd. gen. c. 2.*

polim a sesquianno¹³; sed re vera visitatum ante annum fuisse, ni ipsi hungari deterruissent ut non venirem nisi cum novo rectore¹⁴; quem cum non haberem, supersedi misique duos currus operariorum in novembri¹⁵, quos charos habuerunt; in februario vero eos per litteras et P. Possevini praesentia¹⁶ consolatus sum, ipse interim rectorem expectans, quem nunc illuc ducam¹⁷ duce Deo ... [307v] ... 80

6. Interim funestum illum nuntium exaudio, P. Petrum Saxonem¹⁸ in collegio claudiopolitano nedum a religione nostra, verum ad arrianorum partes defecisse velleque illis sese adiungere. Rex tamen pollicetur, illum se ex Hungaria exterminaturum. Deus misereatur illius. Fuit et ibi frater¹⁹ qui cum ianitor esset, claves alteri dabat et ipse ad faeminam quandam divertebat; viduam iuvenculam quae et cum illo de matrimonio agebat et ipse subrepta cochlearia quaedam argentea ex infirmaria et aliis reculis ad eam portaverat; quae tamen recuperata sunt. Quin et in Poloniā remissus, pannum pretiosum et 90 alia quaedam, fugam vel electionem sibi eventuram meditans, surriperat, et in collegio in quo erat, aliquamdiu suppresserat, donec bis ad me Cracoviam missus, illum examinavi. Ait se etiam noctu semel ad illam divertisse et ibi pernoctasse cum socio laboratore externo collegii, sed omnino negat se unquam ad aliquid dishonestum praeter 95 iocosa verba ac potum devenisse. Petit misericordiam et probationem ac peregrinationem pedestrem Brunsbergam usque, ac valde compunctus videtur. Omnia illi concessi. Quid videtur P.ti V. de nostra Hungaria.

Hoc anno toto antequam huc nunc venirem, non accepi inde alias 100 litteras quam quas attulit P. Possevinus in martio. Sed iam hic reperi quinas illius Rectoris et aliorum, ac eius etiam qui discessit²⁰, plures; quas si in tempore habuissem ac de illius morbo periculoso scivissem, aut ad me vocassem, aut provintiam quam petebat, illi concessissem.

89 aliis *del.* regu[lis]

¹³ P. Campano Transylvaniā visitabat ineunte anno 1582 una cum P. Carminata; cf. *Introd. gen.* c. 2. et doc. 121 § 2.

¹⁴ Cf. eius ep. diei 21 sept. 1582; supra, doc. 119 § 4.

¹⁵ Cf. supra, doc. 122 § 1.

¹⁶ De Patris Possevino visitatione in Transylvania cf. supra, *Introd. gen.* c. 2.

¹⁷ Ferdinandus Capeci; cf. supra, adn. 1.

¹⁸ De funesta Petri Saxo (Frischbier) defectione cf. supra, doc. 218 220 221 § 6.

¹⁹ Fortasse agitur de Ioanne Psarski; cf. supra, doc. 142 § 5.

²⁰ Petrus Saxo (Frischbier); cf. adn. 18.

- 105 Hanc eandem tentationem ibidem contraxerat ille Ioannes de Verden²¹ de quo supra, qui triennium ibi fere mansit. Iam triennio hoc plures ferme dedit apostatas illud collegium quam reliqua provintia tota²². Deus misereatur nostri...

229

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
STEPHANO MATHISSY PRAEP. LELES.¹

Cassoviae 21 novembbris 1583

TEXTUS: *Opp. NN 329 II 323r-4r*, regestum.

SUMMARIUM: 1. *Sensus sincerae amicitiae manifestat.* — 2. *Nonnulla divinae misericordiae argumenta ultimis his temporibus Hungariae collata in memoriam revocat.* — 3. *Praeposituram lelesiensem nulla ratione haereticis locet.*

Mattisio praeposito Lelesii, episcopo chanadiensi designato.

1. Non respondi ad eas literas quas V. mihi D.R.ma miserat², quod necessarium esse non putavi. Verumtamen desiderium pristinae consuetudinis inter nos renovandae, ac melioris officii statuendae,
 5 de quo mihi pie atque amanter scripsit, gratissimum fuit. Cumque divinitus factum sit ut in hac provincia colloqui possemus, haesit animo meo non minima cogitatio qua aliquando V.D.R.ma magnum aliquid, Deo iuvante, in hoc afflito regno efficere posset, ego interim si quid inservire possem, id facerem atque adeo ubi opus esset, inde
 10 aliquid opis tam sanctis conatibus procurarem. Haec una et optima ratio erit amicitiam nostram ad aeternitates perpetuas colendi, ut hic in terris charitatis officii iuncti, vivamus in caelis nexus sempiterno constricti. Quod divina bonitas faciat. Amen.
2. Ut itaque exordiar ab aliquo ad hoc ipsum spectante negocio,
 15 videor mihi sentire non eousque attritam esse Ungariam, quin si qui velint qui adhuc restant catholici de divina sapientia in bonitate sperare ac quod in se erit facere, aliquid paeclarum edituri. Nam et ex

²¹ Cf. supra, adn. 7.

²² De collegii claudiopolitani apostatis cf. *Introd. gen.* c. 2.

¹ Cf. de eo supra, doc. 221 § 4 et adn. 9.

² Litterae St. Matéssy ad P. Possevino non cognoscuntur.

scintilla potest ignis immensus excitari, et Deus relinquit nobis semen ut non tanquam Gomorrah pereamus³. Ego dum hic sum in loco invio et inaquoso⁴, tam multa divinae misericordiae argumenta sum expertus ut si pariter qui catholici sumus, incumbere in opus velimus, sine dubio visuri simus ex lapidibus fieri filios Israel⁵. Quod enim Poloniae Rex Ser.mus collegia seminariaque in Transsylvania instituere curavit, quodque Pontifex Maximus iisdem rebus [323r] manum adiutricem admoverit; quod propinquam habemus Cracoviam ubi nostri pedem fixere; quod Ser.mus Imperator cum Ser.mo Ernesto statuendo pro Ungariae seminario operam et auctoritatem suam nunc praestent⁶; quodque nobiles quidam apud nostros educati, uti Mag.cus D. Dersfius⁷ et alii aliqui, spem non minimam praebeant opus Dei iuvandi; quod denique iubileum pro hoc regno promulgatum sit⁸, aliquid certe praesagiunt quod ex immenso divinae bonitatis thesauro depromendum sit. Itaque obsecro Summi Pontificis nomine V.R.D.nem ut velit et ipsa in hoc omnes industriae suaे nervos intendere seque propterea holocaustum in odorem suavitatis offerre, spretisque commodis aut ea securitate quam malesuada caro mentibus infirmis suggerit, prorsus contempta, Spartam istam suam ornet⁹; nec minimi ducat quod istam praeposituram obtineat quando maximum est in medio nationis (nescio an dicam pravae)¹⁰ posse consistere et habere tantillum agri spiritualis quod bene excultum implere divinum horreum possit, ac semina propinquis novalibus suppeditare.⁴⁰

3. Et sane summo cum dolore audivissem quod mihi relatum fuit, cogitare V.D.R.dam ut ipsam praeposituram¹¹ haereticis quibusdam locet, qui quanto sunt potentiores, tanto difficilius ex eorum postea manibus ecclesiae res extorqueri possent. At ea spes quae me dum aluit, fore ut V.D.R.ma neque tam insignem nomini suo labem aspergat, neque suarum rerum quarum liber possessore est, velit facile dominio carere, nec Pontifici Maximo tam triste nuncium afferri,

³ Is. 1, 9 et Rom. 9, 29.

⁴ Cf. Ps. 62, 3.

⁵ Cf. Mt. 3, 9 et Lc. 3, 8.

⁶ De hoc seminario in Hungaria instituendo cf. supra, doc. 225 § 1 adn. 2.

⁷ De nobili familia Dersffy cf. NAGY III 285-87.

⁸ Diebus 6-10 oct. 1583 scribebat P. Possevino ad Nuntium in Polonia: «Qui habbiamo un giubileo pe'l Regno di Ungheria, ma nissuno in questa città tutta heretica lo piglierà. Lo manderò in Transylvania et a Varadino» Mon. Pol. Vat. VI 604; cf. ib. etiam p. 619.

⁹ Spartam nactus est; hanc orna. CICERO, *Epistolae ad Atticum* IV VI.

¹⁰ Phil. 2, 15.

¹¹ Praepositura O. Praem. de Lelesz; de qua cf. RUPP II 297-303.

[324r] nec (quod caput est) Christo iudici reddere velit rationem istarum animarum quae locationis eiusmodi praetextu naufragium fidei facerent, uti fere in tota hac Ungariae parte factum est. Haec omnia, inquam, faciunt ut sperem eo rem nunquam redactum iri ut catholici istud audiant. Quamobrem rogo V.D.R.mam ut si id statuerat, abiiciat ex animo. Quod si quies iauriensis ¹² eam isthinc avocabat, quietem illam aeternam potius cogitet, quam promererri poterit si se ipsam abnegaverit omnesque vias iniverit qua et isthic et Iaurinii divinam caussam promoveat. Quae quoniam sapienti et Christum sidenti satis esse possunt, obsecro per misericordiam Dei ut omnia in bonam partem accipiat, mihi respondeat ut tanto magis hoc quidquid reliquum est Ungariae apud C.M.tem iuvetur, quanto minus ii velint qui singulis horis regnum satanae statuere ubique moliuntur. Me orationibus et sacris sacrificiis D.V.R.mae commendabo. Cassoviae die 21 novembris 1583.

230

PETRUS MARIA QUADARIO MEDICUS ¹
P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Claudiopoli 2 decembris 1583 — Cassoviam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol. 15/B* 349r-50v, autographum.

SUMMARIUM: *Intercedat apud Regem Poloniae ut stipendium suum augetur domumque honestam Albae Iuliae obtinere possit.*

Molto Reverendo in Christo Padre, Signor mio osservandissimo.
Se V. Sig.ria R. sta bene, mi ralegro grandemente perché da lei dipende la salute de molti. Io gratia a Dio sto bene del corpo ma de l'animo gravemente infermo perché ho trovato il contrario del quel che 5 io pensava. È vero che il selario è di 200 fiorini, 4 boteselle de vino, grano con la casa, ma il selario è poco a me che sono con la moglie e per consequentia con magior famiglia. Le robbe che si danno dalla

5 fiorini *del.* ma è poco

¹² St. Matéssy fuit etiam praepositus iaurin.; cf. supra, doc. 33.

¹ Petrus Maria Quadrio de Ponte della Valtellina, chirurgus italus catholicus; cf. ep. Patris Possevino diei 17 apr. 1583 ad Card. Secr. de medico catholicó Principi Transylvaniae procurando; supra, doc. 184 § 5 et adn. 22. De familia Quadrio cf. SCADUTO, *Storia III* 411-12 418 422.

corte, bisogna mendicarle et con grandissima difficultà si caveno. Et per quanto intendo, il vino non si può bere per essere acerbissimo. Stantia insina ad hora non ho mai potuto havere se non una di fango 10 o creta, la quale non ho voluto acetare per essere da galline o porci, perché né mia moglie né io siamo usi habitar tal case. Fui sforzato poco doppoi l'arrivo mio andar dal capitano Gierolimo con il quale ho dimorato 3 settimane, poi mi partì con il Principe per Colosvar, dove hora siamo. Al ritorno che farò, sero sforzato ritornar da lui insina a tanto che potrò haver gratia de alloggiamento, et in vero non si trova cosa bona. Però questi magnifici signori guernatori hanno donato al rec-tor ho maestro da scuola 200 fiorini per comprar una casa di pietra, ma per me povero [349v] catholico non si trovarà né casa né dinari. Il loco poi de Alba è angustissimo senza speranza de altro guadagno 20 fuori del selario. Siché deliberò de non affermarmi se la M.tà Regia non mi augmenta 100 fiorini a l'anno et farmi dar la casa sufficiente per me et la moglie. Se io fossi solo, non mi curarei di habitar dove volessero, ma essendo accompagnato, è bisogno far qualche consideratione perché facendola venire direbbe poi che l'havesse condutta qua 25 per farla morir presto, essendo anche sugietta alle infirmità. Siché prego V. S.R., poiché è stata causa di farme venir a questo benedetto servitio, voglia anche far sì che io possa afermarmi et condur la moglie, la qual non potrò far venire senza grave spesa. Questi signori magnifici guernatori avari che sono, non mi hanno dato nulla per il viatico, 30 né hanno voluto che mi corrà il stipendio se non dal giorno che son gionto in Alba alli 14 ottubrio. Il che vengo a perdere tutto il tempo che sono stato in viaggio sette settimane con mio danno de 60 taleri. Ragionando meco V.S.R. la diceva che questo paese era tutto oro, ma non trovo se non lodo et fango. Il Padre Lelesio è buono et gentil 35 persona et farebbe se potesse [350r] et il Principe istesso me ha raccomandato a quei magnifici signori, ma non val nulla perché fanno ciò che voleno. Il Sig. Cancellero² mi da buone parole, ma a cativi fatti, perciò inganna i savi et i matti. Scrivo anche al Sig. Bucella³ et insieme gli mando una supplica che la presenti al Re et favorirme quanto può ma perché so che nulla può a comparatione de V.S.R., ne mando un altra qua ligata aciò la possia rimediar alle mie miserie et aciò possia servir alegramente il mio Ill.mo Principe Sigismondo et alli

42 et sup. || 43 et del. li

² Wolfgangus Kovacsóczy; cf. supra, passim.

³ Nicolaus Bucella, primus Stephani regis medicus, arianus; de quo multa refert Nuntius in Polonia die 23 apr. 1583 ad Card. Secr. scribens; cf. Mon. Pol. Vat. VI 251-53.

fratelli di V.S.R., alla quale facendo fine a me stesso offero et raccomando. N. Signore la conservi longamente in sanità⁴. Da Colosvar alli 2 dicembre 1583.

Di Vostra Signoria Reverendissima

perpetuo servitor
Pietro Maria Quadrio

- 50 *Inscriptio*: [350v] Al Molto R.do in Christo P., P. Antonio Possevino mio signore — Cassovia.

231

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
ALBERTO BOLOGNETTI NUNT. AP. IN POLONIA

Cassoviae 9 decembris 1583

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol. 15/B* 351r-2v (*prius 341-2*), autographum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 702-03.

SUMMARIUM: 1. *Cassoviae tempus utiliter transegit.* — 2. *Quinque libris commentarii de Transylvania finem imponens, nunc contra haereticos scribere meditatur.* — 3. *Pro medico catholico Principis Transylvaniae apud Regem Poloniae intercedere velit.*

... 1. Non pensai mai che in una hosteria dove sono già il terzo mese, et in una città dove da 40 anni è sbandita affatto la fede [351v] catolica, io potessi haver tanta occasione sì come ho havuto di penetrar lo stato di tutte queste provincie¹, et la commodità di sbrigarmi di alcune cose le quali mi stavano su'l core. Però (poiché V.S.R.ma hebbe l'altre cose) mando il secondo commentario delle cose di Moscovia² per tributo dell'obligo che da vero sento che la Compagnia nostra et io le ho. Può essere che tali cose qualche volta serviranno come potrà comprendere. Non l'ho anco mandato a Roma.

⁴ Epistulam hanc P. Possevino transmisit Nuntio in Polonia ut hic apud Stephanum regem pro illo intercederet; cf. infra, doc. 231 § 3.

¹ Cf. supra, doc. 221 § 2.

² A. POSSEVINI, *Moscovia* (Coloniae 1587) p. 1-11: Commentarius primus de rebus moscoviticis, ad religionem spectantibus; p. 12-31: De rebus moscoviticis, commentarius alter, ad Gregorium XIII Pont. Max.; cf. SOMMERVOGEL VI 1071-72.

2. Ho finito i cinque libri di Transilvania³ ma dubito che il Turco ci darà materia di qualche aggiunta. Adesso sono intorno ad una altra cosa et vorrei haver il Menocco⁴ per tentar un poco come per viaggio mi riuscirebbe quel che V.S.R.ma mi proponeva del modo di scrivere contra gli heretici in quella maniera. Se potrà mandarlomi, gliene havrò obbligo... [352v]... 10
15

3. Mi scrive l'alligata con una supplica il Quadrio⁵ catolico chirurgico in Transilvania. Io supplico V.S.R.ma di volerlo favorir presso S.M.tà et o farlo conseguire quel che dimanda, o con dargli speranza dell'aumento fargli haver per almeno la casa...

232

PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECR.
P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Romae 10 decembris 1583

TEXTUS: 1. *Opp. NN* 329 II 333r-4v, originale. — 2. Romae, ASV,
Nunz. di Germ. 13 74v (*prius* 103-4), conceptus.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 703-04.

SUMMARIUM: *Non ex Collegio Germanico sed ex seminariis pontificiis septentrionalibus mittendi sunt sacerdotes ad Hungariam in fide iuvandam.*

... Dal Collegio Germanico qui non è possibile mandar a V.R. operarii per coteste parti d'Ungaria¹, perché la maggior parte de li alunni sono nobili et aspirano ad altro, come lei sa. Et quei pochi che vi sono ignobili, bisognano per le città et provincie di dove son usciti, essendo per lo più mandati da li loro vescovi, li quali pretendono ri- 5
haverli, come [333v] è honesto. Ma pare che sarebbe hormai tempo che V.R. cavasse qualche simil frutto da li collegii che son fuori di

³ De Patris Possevino commentario: «Transilvania» cf. supra, doc. 221
§ 5.

⁴ Aurelius Menocchio O. Serv. B.M.V., bononiensis, scriptor eccl.; cf. H. HURTER, *Nomenclator* I 179.

⁵ Petrus Maria Quadrio; cf. supra, doc. 230.

¹ Cf. ep. Patris Possevino, diei 24 oct. 1583, ad Card. Secr.; supra, doc. 223
§ 2.

Roma², come da quello di Vienna, d'Olmuz, di Gratz, di Praga; tanto più che di Praga scrivono adesso che vi era buon numero di quei scholari poveri et che facevano molto progresso. Onde quelli potriano forse esser a proposito del dissegno di V.R....

233

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
STEPHANO BÁTHORY REGI POLONIAE

Cassoviae 10 decembris 1583

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 309r-11v (*prius* 425-30), apographum coaevum. — 2. *Ibid.* 313r-6v (*prius* 431-7), apographum coaevum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VI 706-10.

SUMMARIUM: 1. *De horrenda militum hungarorum impietate.* — 2. *Iubeat ut in Transylvania arianorum conciones tollantur.* — 3. *Constituat consultorem catholicum Principi.* — 4. *Faciat expellere Petrum Saxonem, apostatam e Transylvania.*

... 1. Accedit autem, Ser.me Rex, ad haec incommoda gravissimum illud omnium quod Ungariam indignissimam video pacis et mutuae inter utrasque Maiestates amicitiae. Nam eo ventum est ut hisce diebus cum Caesaris milites stipendia sua accepissent, un⁵ gari, tibicine pedibus in dolio vini manente ac paeana suum ad ebrietates et scommata insonante, porcum in medio statuerint eumque vino baptizarint in contemptum christianaे religionis; nimirum ista docuere calviniani sacramenta negantes aliquid habere virtutis. Quae ut impie fiunt, intelligit Regia M.tas V. solitum esse Deum turcico 10 flagello ad diram captivitatem aut internacionem afficere quos diu- turna dissimulatio non revocavit ad cor¹.

² Cf. nostrum commentarium: *Die nordischen päpstlichen Seminarien und P. Possevino 1577-1587.* AHSI 24 (1955) 33-94.

¹ Casum hunc tristem P. Possevino eodem die perscribebat etiam Ernesto archiduci Austriae, gubernatori Hungariae superioris: « Ceterum quicquid huius negotii secuturum sit, audebo fidenter ac reverenter S. Caes. M.ti et V. Ser.ti dicere, credere me Ungariam isto nexu ac tantorum amicitia principum

2. Idcirco (quod cum omni reverentia dictum sit Regiae M.ti V) consultum putarem. si cum reliqua omnia nihil tum nocere possint, cum Deum amicum habuerimus, iubeat ut in Transsylvania publicae illae arianorum conciones [310v] adversus Christi divinitatem quae 15 publico regni decreto prohibitae quoque sunt², tollantur, ne denique merito permittat Deus Turcam iis multo plus quam nunc fit, dominari, qui Christi Dei filii ecclesias in moscheas Machometis, si non nomine, saltem re, commutarunt. Ac ut cessaret terrenus timor, quid prodest ut Transsylvania possideatur, animarum vero quas sanguine 20 ipso redemit Christus, iactura fiat? Et sane scio, quantopere Regiae

haud esse dignam. Ac proinde ut reliquum regnum iam istiusmodi dissidiis et occasionibus in manus turcarum incidit, sic quae restant vel Transylvaniae vel caesareae Ungariae reliquias, omnino in idem casuras. Ita enim omnia haeresibus, calvinismo, luteranismo et arianismo atque impudentissima adversus principes superbia et latrociniis faetent ut si nos e domibus cadavera, quoniam iis desunt animae (licet illa sint parentum) eiicimus, divina quoque iustitia nolit istas pestes diutius in numero ac ne in nomine quidem suorum membrorum haberi, quae dudum praecisa sunt et ab Ecclesia sua proiecta. Nam et ungari milites quidam in propinquo pago cum accepissent ultima stipendia a S. Caes. M.te, porcum in Christi Dei nostri contemptum vino publice baptizarunt, tibicine perfido pedes in dolio vini retinente suumque paeana ad omnes impudicitias et scommata insonante. Quae res omnes an satis futurae sint ut Pontificis Maximi et aliorum principum vere christianorum, idest catholicorum animos avertant ab omni cogitatione iuvandae Ungariae, iudicium est pietatis ac serenitatis V. Et mirum est, cum S. Caes. M.tas de suo militibus stipendia persolvat, non possit catholicos conducere et haereticos ablegare qui perpetuis blasphemias divinam iram irritant et in caussa sine ulla dubitatione sint cur neque S. Caes. M.tis animus nec Rex Ser.mus coalescant in unum, et bonum reipublicae christiana plus quam reliqua omnia aestiment, cum interea certissimum sit, quidquid Ungariae caesareae damnum a Turca vel ab haereticis inferri possit, id statim Transsylvaniae atque Poloniae, quae intrinsecus sua haeresum venena fovent, perniciosissimum esse futurum. Ac item quidquid Transsylvaniae aut Poloniae accidat incommodi, id brevi, in Ungariae reliquias et in Austriae atque Germaniae caput redundaturum. Hinc fit ut cum in hac civitate omni fide ac cultu divino iam dudum opera bonorum istorum militum destituta tres menses sim commoratus, in qua e suggestibus apostatae contra Christi Ecclesiam, contra Pontificem Maximum, cuius pecuniam sitiunt, auctoritatem conculcant, et adversus reliquos vere christianos principes continenter debacchantur, saepissime illud animo meo ex divina scriptura se obtulerit: Abeamus hinc, curavimus Babylonem et non est sanata. Quare cum primum hinc mihi erit bona S. Caes. M.tis et Ser.tis V. gratia discedendum, maximas Deo habebo gratias» *Opp. NN. 329 337r-8v*, conceptus autogr.; in *Nunz. di Germ. 94* exstant duo alia exempla: 318r-20r et 352r-3v.

² Cf. MAH I 867 § 6 adn. 5.

M.ti V. cordi fuerit, ut ea pestis tolleretur. Nam et propterea superiore anno iussit in detestandas illorum blasphemias inquiri. Verumtamen dum reliqua superveniunt, visum est fortasse turbatum iri rempubli-

25 cam, si quid ea de re moveretur; cui tamen Deus (uti caussae suae) certissime affuisset.

3. Quod si praeter haec omnia R.M.tas V. opportunum esse iudicaret ut unus vel alter catholicus inter illos senatores Principi illustrissimo Transsylvaniae adessent³, euidem credo Deum multo

30 magis res transylvanicas hac via, quam quibuscumque aliis ullis quantislibet rationibus communiturum. Neque enim solum cum in Transsylvania essem, verum etiam novissime accepi, catholicis aliquibus rusticis illatam esse necem quod catholici essent; praeterea omnai iniquissime fuisse ablata. Cum autem nemo omnino sit qui cum digni-

35 tate catholicorum caussam apud illustrissimum Principem agat, videt R.M.tas quo in loco res sit, ad quem Christi haereditas confugere possit, ac quantum clamet apud Deum ipse innoxiorum sanguis. Et vero opportunum videretur si nunc praetextu bellicarum rerum tamquam consiliarii seu defensores personae Principis eo quamprimum allegarentur. Quod si M.ti V.R. non essent quales vellet, melio-

40 res aliunde procurari et ii quos interim haberet ad manus, mitti possent; dabit certe Deus incrementum.

4. Cui negotio addat, obsecro, ut apostata ille quondam e nostris⁴, de quo V.M.tas benigne pollicita est⁵, ex Transsylvania eiiciatur, 45 nam et ante octiduum Claudiopoli in oculis omnium impudentissime versabatur, Blandrata⁶ et ceteris arianis illi faventibus ut scholas haereticas assequeretur, dum cuinam haeresi adhaereret, deliberabat. Hoc nisi assequor, intelligit R.M.tas V. quid possim in [311r] Societatis nostrae rebus sperare, qui certe pro V.M.tis R. et Transsylvaniae bono ipsum sanguinem libenter profusurus sim. Quamobrem iterum obsecro ut id statim effici mandet.

Interea vero quattuor Societatis nostrae theologos cum sex aliis, quos provincialis noster eo adduxit⁷, spero plus Transsylvaniae pae-

27 M.ti ms.

³ Cf. ep. Patris Possevino, diei 17 apr. 1583, ad Card. Secr.; supra, doc. 184 § 5; deinde etiam ep. Patris Laterna, diei 12 iulii 1583, ad P. Leleszi; supra, doc. 199 § 1.

⁴ Petrus Saxo (Frischbier); cf. supra, doc. 228 § 6 et adn. 18.

⁵ Cf. supra, doc. 220 adn. 4.

⁶ Georgius Blandrata, italus, medicus Principis Sigismundi, arianus; cf. supra, doc. 56 adn. 9.

⁷ Cf. supra, doc. 228 § 1 adn. 1 et 2.

sidi allatuos quam si novus exercitus conscriptus fuisse. Cum autem et ipse sexcentos alios aureos illhuc ab eius S. te pro seminario miserim, ac D. Somborius ⁸ sex mensium solutionem pro ratione incepti seminarii debuisset, certe expediret ut quemadmodum una incepimus, ita ille pro sua parte progrederetur. Nec mihi id minimi momenti esset ad alia illa procuranda quae V.R.M.tas mihi Cracovia descendenti mandavit, quae certe non obliviscar ⁹... 55
60

234

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
WOLFGANGO KOVACSÓCZY
CANCELLARIO TRANSYLVANIAE

Cassoviae 10 decembris 1583

TEXTUS: 1. *Opp. NN* 329 II 335r-6v, regestum. — 2. Romae, ASV,
Nunz. di Pol., Add. 2 836v-7v, apographum recentius.

SUMMARIUM: 1. *Negocium reconciliationis inter Imperatorem et Poloniae Regem in quo statu se habeat, refert.* — 2. *Apostatam Societatis ex Transylvania tandem expelli curet.* — 3. *Puniat auctorem scripti cuiusdam contra eius libellum et sub eius nomine editi.* — 4. *Urgeat ut seminario claudiopolitano solvatur pensio ac constructio quoque domus prosequatur.* — 5. *Transylvania nulla alia ratione melius nisi vitae religionis restaurazione iuvari posse, sibi persuadeat.*

Magnifice Domine.

1. Attulit mihi aulicus Ser.mi Regis literas V.D.Mag.cae per gratias¹. Et vehementer gaudeo, pacatores isthic res esse quam fere-

⁸ Ladislaus Sombori, unus ex tribus praesidibus Transylvaniae ad latus Sigismundi principis; cf. supra, doc. 159 adn. 4.

⁹ Rex die 18 dec. 1583 haec respondebat Patri Possevino: «De calendario recipiendo et admonui et deinceps serio admonebo consiliarios transsilvanos. De expellendis aut prohibendis trinitariis maturo opus est consilio. Si apostatavit a religione profugus ille socius, non paciemur Claudiopoli manere. Pecuniam pro seminario tempore oportuno administrabunt. Utinam seminarium sit ita frequens ut esse merito debet, verum satis infrequens adhuc esse, certorum relatione cognovimus. Ad Ruberi scommata non est quod respondeamus verbisque contendamus cum homine vanissimo; tempori et occasioni reservabimus etc.» *Opp. NN* 377 101r.

¹ Quae desiderantur.

bat rumor². Ingentes item istos animos quos et se et reliquum magistratum habere praesefert ad tutandam patriam, nemo non suspicet ac iuvare debuerit. Pacem inter utrasque Maiestates quod attinet, nos iam dudum habituros fuisse dicunt isti, si Regi Ser.mo placuisset admittere Nagibaniam, Felsobaniam et sex vel septem alias pagos, unde caesariani ostendunt ad dena millia florenorum (ad minimum) quotannis percipi, cum ex Satmario de reliquis tertia tantum pars caperetur³. At cum haeremus (inquiunt) in quibusdam partiunculis rusticorum amplius consequendis, neque tantae familiae habetur ratio quanta est Caesaris, venit Turca et pagos integros abstulit et eo omnis servitus defertur, cuius loco amor christianorum Imperatoris fuisse saltem offerendus. Quae res certe faciunt ut iam rationes omnes mihi querenti sint satis et ut vehementer timeam Ungariam caesaream et Transsylvaniae indignissimam esse tanto nexus quem plurima bona erant consecutura, Pontifice Maximo et christianis principibus huius exitum rei magna charitate expectantibus. Sumus sane in caesarei responsi in singulas horas expectatione. Caesaremque et alios quantiscunque potui rationibus permovere conatus sum ut se ad Regem Ser.mum prorsus attemperaret, sed nescio adhuc quid sperare audeam istis interea rumoribus excitatis qui caussae non parum incommodant. Laborabo usque ad sanguinem, Deo iuvante, ut Regi meo clementissimo fidelissimam [335v] (uti nunc non caepi) operam praestem.

2. Quod bonum collegii ac seminarii nostri statum D.V. mihi amanter exponit, habeo singulares gratias V.D.ni, quam item serio et enixe rogo ut tantam aequitatis et voluntatis regiae ac nostrae omnium amicitiae atque obsequii rationem habeat, ne dicam et Summi Pontificis paternae benevolentiae (quo denique neminem, si voluerint, fideliorum habebunt amicum) ut spuma illa quae ex olla exiuit, apostata quidam noster⁴ qui erupit ex honestatis domicilio, cum nobis voto et plusquam iureiurando subiectionem debeat, isthic non habeat patrocinium aut locum. Id enim denique satis esset ut aliud statueretur, si tantummodo viderentur pulchra verba sine factis. Nam quod pertinet ad regni decretum ut quisque credat quod sibi placeat⁵ (quod infame decretum nisi corrigatur, viam sternet ad iustissima Dei iudicia) ne illud quidem quicquam valet cum de alienis

² De rumoribus transylvanicis cf. supra, doc. 220 § 2 et adn. 4.

³ Cf. de hoc supra, doc. 216 § 3 et adn. 10.

⁴ Petrus Saxo (Frischbier); cf. supra, doc. 233 § 4.

⁵ De plurimum religionum libera professione in Transsylvania cf. MAH I 23*.

subditis ne Princeps quidem isthic pro eius decreti sensu avertat subditos a praestanda dominis suis etiam in omni impietate arianismi promissa obedientia. Quod si catholici pauperes et bonis spoliantur atque adeo interficiuntur a quibusdam quoniam catholici volunt esse, cur non istis qui semitam antiquissimam martirum terunt et decreta regni iustissima servant, ex malicia et perfidia novum istud 45 conflatum decretum non proderit. Sed mors est in olla.

3. Accedit quod audivi isthic (ut impleatur semper mensura) a quodam qui habetur egregie doctus (cum caecis nubila ipsa radii videantur) scriptum esse aliquid adversus illas responsiones meas quae septentrionali homini regio inscriptae fuerant⁶; nec vero defuisse aliquem sapientissimum qui ut artes suas exerceret, fuerit auctor ut ederetur inscriptus [336r] ab haeretico liber sub meo nomine. Qui malus mali ovi pullus si non modo exclusus sed et excusus fuerit, sentiet cum suis patronis, calamos et atramentum non deesse iis quibus si non honor, gratia saltem aliqua etiam ab ethnicis fuisset habenda, 50 praeterquam quod egregie sane consultur conciliandis erga Transsylvania Summo Pontifici atque principibus christianis et (quod caput est) demerendo Deo, cum contra eum et eius ecclesiam novitii isti gigantes dissecti linguis et animis tam saepe frustra tentatam Babelis turrim velint extruere.

4. Praeterea cum isthuc venissem, attuli 600 aureos pro seminario, totidem postea curavi ut mitterentur. Ad 15 quoque annos obtinui a Summo Pontifice confirmationem. Alia eram procuraturus, sed audio neque a D. Somborio⁷ ex cathedralico pensionem a R.M. te iure perpetuo ei negocio addictam persolvi, neque quod praeparam ut ex aliqua summa reservata transsylvaniae aedificari posset seminarium⁸, eo defectu effici posse, cumque quattuor fabros murarios (Rege Ser.mo ipso suppeditante sumptuum parte) ad id mississem, iis dudum non esse quod agant. Quamobrem et V.D.nem et Mag.cum D. Somborium rogo ut quod M.tas R. mandavit, fiat ne si 65 Pontifici Maximo veritas denique aperienda fuerit, nomini et dignitati Ser.mi Regis (quam sanguine ipso velim tectam et sartam) aliquid conceptae de eo a mundo opinionis minuatur.

5. Ut vero brevissime sed verissime dicam, in manu V.D.nis es- 75 sent multa posita si praeter illas dotes quibus a Deo praedita est, aliquando crederet, nulla ratione melius istas regiones posse administrari quam illa liquidissima luce quam Christus Dei filius per divum

⁶ De quo Patris Possevino opera cf. supra, doc. 182 adn. 5

⁷ Ladislaus Sombori; cf. supra, doc. 233 § 4 et adn. 8.

⁸ De difficultatibus quas P. Possevino superare debebat ut Claudiopoli domum pro seminario inveniret, cf. supra, doc. 210 § 23.

Stephanum ceterosque veros et praestantissimos Ungariae reges attulit. Quod si horum saeculorum ecclesiae catholicae non creditur,
 80 certe primorum saeculorum [336v] et martyribus et discipulis apostolorum qui verbum Dei verum et verbo et sanguine exposuerunt, cur non credetur. Quod si dissidiis istis et testibus haereticorum adeo inter se pugnantium putatur veritas posse stare, id quod in nullo iudicio umquam potuisse fieri, natura ipsa docuit quid sperandum est boni
 85 nisi ut cum in religione nolimus habere praesidem et pastorem quem Christus instituit, tandem proscripti quique apostatae adorentur ac tandem alcoranus ecclesiae succedat. Caeterum, et aliquis certe peculiaris amor quo erga V.D.nem plusquam ordinario afficior, et quoniam quae ordiri caeperat Deus, poterant (si mihi fuisset adhibita
 90 fides) ad Transsylvaniae securitatem pertexi, faciunt ut ita loquar. Magnificos autem quosdam cuperem propensiores erga eam veritatem quam eorum rationes omnes florentissimae Ungariae tempore et sub Christi vexillo Christi nomen quaquaversum propagantis, nisi constans tenuissent et famam decoxisserent, nec divinam gloriam umquam fuisse intuiri, quicquid Calvini evangelium calvitium et cerebrum tot hominibus qui iam arianizant, ademerit ⁹. Cum autem idem amor atque aeternum salutis studium non habeat modum, accipient et V.D. et illi in optimam partem quod sincerissime a me scribitur, pro certo habentes, si re ipsa cognovero, serio ea quae promovenda
 95 sunt, isthic promoveri, me et plures alios nunquam nisi confectis vestris rebus, si quid potero, conquieturos. Deus V.D.ni uberrimam gratiam largiatur. Cassoviae die 10 decembris 1583.

235

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
 IOANNI FRANCISCO BONOMI NUNT. AP. IMP.

Cassoviae 19 decembris 1583

TEXTUS: 1. Mediolani (Milano), Bibl. Ambros., *Trotti* 74 136r-46v, apographum quod a Summo Pontifice lectum erat (cf. infra, doc. 270). — 2. Bibl. Vat., *Ottob.* 2421 II 573r-83v, apographum coaevum. Folia huius documenti inverso ordine collocata sunt in codice ita ut numeris 578-81 signata prius legenda sunt quam 574-7. — 3. *Opp. NN* 329 II 341r-8v, apographum coaevum. — 4. ASV, *Nunz. di Pol.* Add. 2, 839r-44r, apogr. recentius exaratum.

78-9 attulit *om. t1.*

⁹ Textus huius periodi videtur corruptus, intellectu difficilis.

EDITIO: I. C. BASCAPÉ, *Le condizioni dell'Ungheria nel 1584 secondo una relazione di Antonio Possevino.* In: *L'Europa Orientale* 14 (1934) 17-33. —

SUMMARIUM: 1. *De epistulis missis et de scopo huius fusae relationis.* — 2. *Cassoviae religio catholica proscripta est imprimis opera Ioannis Rueber, haeretici, ducis supremi exercitus Imperatoris in Hungaria superiore.* — 3. *Archidux Maximilianus Cassoviam mittendus.* — 4. *Suspectus, quem haec missio in turcarum Imperatore eliceret, quomodo tollendus.* — 5. *Cassoviae honeste provideri posset sustentationi Archiducis.* — 6. *Non obstat huic missioni quod Maximilianus subesse deberet archiduci Ernesto.* — 7. *Rueber haeretico suffici possent Ioannes Manriques vel Ferdinandus Nogarola.* — 8. *Nogarola videtur nunc magis cupidus divinae gloriae propagandae.* — 9. *Dersfy, nobilis catholicus Brevi quodam animandus.* — 10. *Claudium Rosellum, catholicum burgundum, ducem militum in fide confirmare studuit.* — 11. *Intercedat apud Imperatorem ut Rueber amoveatur et Nogarola ei succedit.* — 12. *Clerus iuvandus et ex redditibus praepositurae Jászó seminarium generale Cassoviae erigendum.* — 13. *Ea regio militum solummodo praesidiis conservari nequit.* — 14. *Canonicis agriensis facultas absolvendi haereticos concedenda.* — 15. *Iidem admonendi ne excursionibus militaribus contra turcas participant.* — 16. *Ecclesiasticis et laicis catholicis prohibendum ne convivis haereticorum adsint.* — 17. *Stephanus Mathissy, episcopus chanadiensis invitatus a Rueber praesens erat matrimonio et convivio haereticorum.* — 18. *Quomodo ipse se gesserit apud mensam Rueber.* — 19. *Quomodo res Ecclesiae et Imperatoris ea in regione radices altius figere possint.*

Molto Illustré et Reverendissimo Signor mio in Christo osservandissimo.

1. La settimana passata scrissi a V.S.R.ma¹ mandandole le copie di due lettere, le quali scrivevo al Re di Polonia et al S.or arciduca Ernesto² dalle quali havrà potuto comprendere lo stato delle cose di qui et le difficoltà del negocio che si tratta. Dirizzai il plico al P. Rettor nostro in Vienna³ sotto le lettere da me scritte al detto S.or Arciduca, aggiungendovene un altro per Mon. Ill.mo di Como⁴. Or come da V.S.R.ma non ho havuto mai risposta ad alquanto mie che di qui le ho mandato, et come si avicina il fine del secondo mese che

1-2 Molto ... osservandissimo om. t1 sed eius loco inscribitur « Lettera del P. Antonio Possevino della Compagnia di Giesù scritta a Mons. R.mo Vescovo di Vercelli, nuntio apostolico presso la M.tà Cesarea, dello stato dell'Ungheria superiore » || 8 aggiungendone t2

¹ Desiderantur.

² Cf. supra, doc. 233 et adn. 1.

³ Ioannes Nicolaus Donius; cf. supra, doc. 91 adn. 2.

⁴ De ep. diei 10 dec. 1583 ad Card. Secr. cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 710 n. 401.

scrissimo a S.M.tà C.,⁵ né mai è comparsa lettera alcuna, et hora mi si presenta una sicura occasione di mandar le presenti, andando a Vienna il S.or conte Nogarola⁶, governatore di Satmar et di quel contorno, et il quale è stato commissario in questa causa, ho voluto
 15 rimandar il duplicato delle dette due copie, et insieme scriverle alcune cose importanti, se mai la divina sapientia havesse disposto che col l'essere io stato qui tre mesi, et osservato con qualche cura tutti quei mezi che ho potuto, per non lasciare del tutto in abbandono questa spatiosa parte dell'Ungheria superiore, V.S.R.ma havendone hora
 20 maggior luce, potesse tentare et promuovere [136v] un punto non difficilissimo, et da cui solo pare che possa dipendere l'apertura a rimettere lo spirito in questo cadavero più che morto.

2. Qui in Cassovia, dove è l'ordinaria residenza del Generale⁷ di questa maggiore et superiore parte del regno d'Ungheria, et dove
 25 è la regia camera, alla quale sicome al governo del detto Generale sono sottoposti dodici contadi del regno, i quali si stendono insino a confini di Transilvania, oltre l'essere stata sbandita la religione catolica alcune decine di anni, il Generale stesso ha di modo tenuto la mano a promuovere l'heresia, et a dar recetto ad ogni sorte di persone più
 30 radicate in questa peste, che già tutti i presidii sono pieni di soldati heretici, tutti i capitani imbrattati della medesima farina; tutti i sacerdoti che erano assignati alle compagnie, espunti et in loro luogo posti ministri calvinisti, luterani et forse ariani. Come poi et tutti i consiglieri di guerra, i pagatori, i camerali di S.M.tà C. sono hereticisimi et dati alla rapina et all'ebrietà; e il Generale in casa sua fa predicare ogni giorno da un apostata nostro⁸ già proscritto di Stiria et

22 morto] corpo *t2-t3* || 23 quivi *t3* || 33 Come *sequ.* *t2-t3* che || 34 d.
S. M.tà C. *om.* *t3*

⁵ Ep. ad Imperatorem est diei 21 oct. 1583, et reperitur in *Opp. NN* 317 79r-80v et *Opp. NN* 329 275.

⁶ Rudolphus Ferdinandus Nogarola; cf. supra, doc. 216 adn. 9.

⁷ Ioannes Rueber; cf. supra, doc. 217 § 2 adn. 2.

⁸ Videtur esse Casparus Kratzer, germanus ulmensis, anno 1583 circiter annos 36 agens, admissus in Societatem anno 1569, qui anno 1577 in collegio viennensi docebat syntaxim (cf. catal. coll. viennensis; *Germ.* 131 259r). Societatem reliquit anno 1578 (cf. DUHR, *Geschichte* I 546). Christianus Francken in ep. diei 26 sept. 1585, Cassovia patribus collegii viennensis data, refert Casparum Cassoviae versari (cf. infra, doc. 324). Maximus Milanesi vero die 29 apr. 1586 scribebat Casparum misero obiisse Claudiopoli die 26 apr. 1586 (cf. infra, doc. 345 § 6). De cuius morte P. Mannaerts (Manaraeus) haec memoriae mandabat: «Quidam Kratserus post desertam Viennae Societatem a fide quoque defecit, uxore ducta, in Hungaria aliquamdiu concionatus est ex pestilentiae cathedra, ac tandem phrenesi correptus per fenestram se praecipitavit». *Hist. Soc.* 70 (Historica Manaraei S.I.). 82v; cf. *Hist. Soc.* 3 43r n. 5.

fuggito dalle carceri di Vienna, indi aviene che quantunque vengano soldati catolici, non passa lungo tempo che divengono heretici.

3. Laonde questi che dovrebbono esser riparo del christianesimo, sono fatti termini di impietà, con certissima vicinanza del flagello di Dio, et di un torrente di danni alla vicina Polonia et alle viscere di Germania, se non vi si provede. Et come che io potrei dire che in massa tanto corrotta non [137r] resta quasi altro che il ricorrer a Dio, il che non dubito che essa faccia per se, et altronde il procuri efficacemente, sì come anco ne la supplico con ogni istanza et riverenza, non dimeno alla dispositione di tutti questi popoli, i quali sono stanchi di tante divisioni in materia di religione; et col vedersi sotto un gravissimo giogo de baroni et soldati, i quali con questa sorte di vangelo sono loro fatti più fieri tiranni degli stessi turchi; et col dipendere il principio del rimedio dalla sola mutatione del Generale, a cui in questi giorni cadde la goccia, onde ancora porta la bocca storta et balbetta parlando; et quando ancora egli stesse qui, il mandare qua il S.or arciduca Massimiliano ⁹, sicome più volte è stato et deliberato et promesso agli ungheri, forse la providentia divina vede maturo il tempo che V.S.R.ma, come proprio ministro di Dio S.N. et della Santa Se-
de apostolica, vi si accinga potentissimamente in nomine Domini et in spem contra spem^{9*}, non dubiti che Dio eterno vuole aiutare queste miserrime anime, le quali sono ingannate, né peccano per malitia, et solevano tanto vivamente essere sotto il patrocinio della Beatissima Vergine, la quale spero che, come Patrona Ungariae ¹⁰, favorirà se-
gnalatamente la cooperatione di V.S.Ill.ma.

4. Le difficoltà, le quali possono essere nelle tarde resolutioni, le quali costì sogliono farsi, sono quelle del denaro, per rispetto della dignità del S.or Arciduca, et del sospetto il quale potrebbe darsi [137v] al Turco; il quale vedendo qui un fratello dell'Imperatore, potrebbe raddoppiare i suoi presidii, et colla suspicione di qualche apparecchio de christiani contra se, essere il primo a muovere qualche tempesta, la quale più intorbidasse le cose. Et in questi due punti, ma forse più nel primo, consiste il maggiore impedimento, per quanto so et dal Generale, et dal S.or conte Nogarola, oltre quel che intesi

42-3 che io... altro che *om. t3* || 50 della *t1* || 61 R.ma *t2-t3* ||
69 consiste *om. t3*

⁹ Maximilianus archidux Austriae (1558-1618), frater Rudolphi imperatoris; cf. *Allg. Deutsche Biographie* XXI 72-76.

^{9*} Rom. 4, 18.

¹⁰ Titulus peculiaris quo B. Maria Virgo a tempore S. Stephani I regis in Hungaria a fidelibus colitur; cf. A. F. BALOGH, *Beatissima Virgo Maria, Mater Dei, qua Regina et Patriona Hungariarum* I-II (Agiae 1873-76).

dall'istesso S.or arciduca Massimigliano alla dieta ultima in Posonio, dove pur si trattò di questo ¹¹. Con tutto ciò havendomi non una volta il Generale assicurato che sarebbe spediente che egli venisse qua (se ben forse a pieno pe'l suo particolare no'l desidererebbe) et oltre la
 75 tregua rinovata col Turco, essendo ragionevole pretesto per la diffidenzia colle cose vicine di Polonia, il poterlo assicurare che non dubiti che si tenti impresa a suo danno, massime che (come V.S.R.ma dovette intendere) il Turco avisò il Re di Polonia, che non turbasse le cose dell'Ungheria pertinenti all'Imperatore. Ma oltre ciò, potendo esser
 80 S.M.tà C. sicurissima che havendo la prima mira all'honor di Dio et alla salute di tante anime, la protezione delle quali giurò nel ricevere la corona del regno, Dio S.N. spianerà questo dubbio, pare che hora sia l' hora predesinata a questa risolutione.

5. Quanto poi alla provisione per detto S.or arciduca Massimigliano, mi assicurò il S.or Generale, ma molto più il S.or conte Nogarola [138^r], che è stato lungo tempo in suo luogo et ha governato con grande riputatione di giustitia et di vigilantia, che non mancherà il modo. Oltre che, essendosi ultimamente, poiché sono qui, pagati i soldati per la maggior parte, i quali dovevano havere tredici paghe, non può
 90 dubitare che nell'ingresso fosse per ricevere di quegli affronti, i quali inanti havrebbe potuto cagionare l'aspettar il soldo et la venuta di tanto personaggio, se non l'havesse portato. Et qui non solo i detti signori, dai quali ho havuto et in voce et in iscritto l'entrate, la disposizione dei presidii, i consigli fatti a tempo di Massimigliano et di
 95 questo Imperatore circa il sostenere questo riparo della christianità, ma anco quanto più come in una prigione sono restato questi tre mesi, attendendo a me stesso, tanto più non so, per quale ordinatione divina altri (et pur heretici) et questi capi di questa città avant'hieri mi hanno significato la necessità di tale risolutione; et che se bene per conto
 100 degli alloggiamenti, i quali contra il commandamento di S.M.tà i soldati non pagano, questi cittadini si trovano gravati, et che dubitino che loro non sia ripigliata la principale chiesa ¹² se venisse il S.or arciduca Massimigliano; non di meno inclinano che egli venga. Il che (se V.S.R.ma giudicharà opportuno) potrà attestare per cosa certis-

98 avant'hieri *om. t2*

¹¹ De Maximiliani missione Cassoviam cf. epistulas Patris Possevino die 26 apr. 1583 Posonio ad Stephanum regem et Card. Secr. datas, in *Mon. Pol. Vat.* VI 266 et 268.

¹² De hac ecclesia cf. TÓTH László, *A kassai székesegyház rekatholizálása 1604-ben* [De tentata recuperatione ecclesiae cassoviensis a parte catholicorum anno 1604]. In: Századok 66 (1932) 487-92.

sima a S.M.tà C., percioché havendomi essi fatto presentare al modo 105
di Germania alcuni fiaschi di vino (sebene questo non fecero salvo do-
po [138v] due mesi che io già ero qui) et alcuni vecchi senatori, cer-
cando insinuarsi meco per propormi questo, hanno detto che qui era-
no due monisteri, l'uno assignato a serbare l'artiglieria et munitioni,
l'altro vacuo, i quali potrebbono darsi a sacerdoti del S.or Arciduca. 110
Et mi assicura il Generale, il S.or conte Nogarola et la città, e il clero
di Agria, i principali del quale già due volte alcuni giorni sono stati
qui con me nella loro casa, la quale serve di hosteria, che solo col te-
ner mano al vedere i conti della camera imperiale, che è in Cassovia,
il S.or Arciduca havrebbe modo (oltre quel che pur conviene che spen-
da in Vienna) di passarla con dignità. Oltre che la sola provisione, la 115
quale riceve questo Generale (la quale ascende a 18 mila talleri) oltre
altri emolumenti, potrebbe non doppo molto tempo cadere nella per-
sona di detto S.or Arciduca, poiché è caduco, et come ad'huom che
lungamente ha servito et dimandato altre volte licentia, Dio troverà 120
forse qualche esito, purché costì si cominci a fare alcuna cosa da vero.

6. Era una terza difficoltà per conto della venuta del S.or Arci-
duca, cioè l'esser il S.or arciduca Ernesto¹³ suo fratello generale di 125
tutta l'Ungheria, la onde o converrebbe che egli restasse privo di una
parte del suo generalato, o il S.or arciduca Massimigliano fusse sog-
getto non all'Imperatore immediatamente. Il che pareva indignità.
Però come la natura di amendue i detti arciduchi [139r] è tanto buo-
na, et come essendosi già fatta questa deliberatione (se bene non è 130
stata eseguita) si sarà già pensato a questo, non penso essere cosa di
momento. Il che anco essa molto prima havrà forse pensato. Ben mi
ricordo et lo dissi anco all'Imperatore in Posonio che il Re di Polonia,
a cui ne ragionai¹⁴ (per togliere l'occasione di qualche suspecto, sendo 135
Cassovia non molto lontana da confini del suo regno) mi rispuose che
stimava essere di molta importanza che Massimigliano venisse a star
in Cassovia, purché vi stesse con dignità.

7. Or perché l'occasione è calva, et la vecchiezza et l'ultimo toc-
co di epilepsia di questo Generale non danno speranza di lunga vita¹⁵,
et venendo costà, poiché sarà dimorato alcuni giorni in Vienna, il 140
S.or conte Nogarola, nella cui assenza (massime che va per suoi af-
fari in Italia) potrebbe avenire che si facesse costì deliberatione

¹⁰⁵ per il che *t3* | essi *om. t3* || ¹¹⁷ la quale] che *t2* || ¹²¹ si *om. t2-t3*

¹³ Cf. supra, doc. 223 adn. 1 et doc. 225.

¹⁴ Cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 266.

¹⁵ I. Rueber obiit die 12 martii 1584; cf. *RÉVAI XIV* 50.

di qualche altro o generale o luogotenente heretico; però mi è paruto di aggiungere le cose seguenti per maggior luce di V.S.R.ma.

Due in questa parte di Ungheria sono andati sul tavoliere per succedere a questo Generale, fra gli altri. L'uno è il S.or Don Giovanni Manrico¹⁶, il quale è perito di queste contrade, et havendo colla lingua tedesca alcuna cognitione dell'ungheresca, era stimato molto a proposito, se non che hora l'haver carico in Fiandra, et l'esser spagnolo et absente [139v] (come credo) porterebbe seco alcune difficoltà. L'altro è il soprannominato S.or Conte Nogarola, il quale essendo con suo padre, il quale per Carlo quinto andò ambasciadore al padre del presente Gran Duca di Moscavia, stato sempre a servigi della casa di Austria; ha la lingua tedesca, oltre alcune altre, et è nato di una nobile unghera, sì che l'essere italiano, poco gli nuoce, aggiunte queste conditioni. Ha nome di molto giusto, per il che questi nobili ungheri licentiosi non l'amano affatto. È grande economo et non dee ad'alcuno un minimo denaro; et ha ridotto la fortezza di Satmar in modo che havendola ritrovata senza un pugno di vittovaglia, hora la lascia guernita per un anno con sufficiente presidio di settecento soldati tedeschi, oltre cinquanta cavalieri che stanno fuori, et trenta archibugieri a cavallo, i quali scorrono la campagna. È stato anco luogotenente qui in assenza del Generale lo spacio di 18 mesi, et parimente un'altra volta alcun tempo, confidando in lui assai l'Imperadore. È catolico, et ho inteso che mentre era in Satmar, faceva la Pasqua venir a se un sacerdote di Somlio, luogo dove nacque il Re di Polonia, a cui si confessava et comunicava. Qui alla nostra stanza è venuto alcune volte a messa, et havendolo confortato, a tener sacerdote presso se, mi rispuose: se io tengo tedeschi, si inebriano et fanno peggio col'esempio che frutto [140r] col sacerdotio; altri non si trovano. Questo ho inteso per cosa vera che con essere stato combattuto et dal Generale et da altri heretici, non si è lasciato mai indurre ad andar alle prediche loro.

8. L'essere stato poi favorito da Massimiliano già imperatore, mi ha fatto talhora dubitare che havesse in questo fatto più del prudente et politico che non converrebbe a chi debbe procurare la salute della sua et dell'altre anime le quali ha sotto il suo governo. Percioché oltre Satmar commanda quasi a tutti quei villaggi et distretto che è oltre la Tissa; il quale non è poco. Penso però che la divina misericordia havrà in lui svegliato alcuno più vivo sentimento della religione et dell'honor di Dio, poiché alquante volte habbiamo coll'occasio-

161 lo] per il t2 || 172 già imperatore *om.ti-t2*

¹⁶ De I. Manrique, hispano, duce militari cf. MAH I 906.

ne del negocio che trattammo insieme fra l'Imperatore e il Re, ra- 180
gionato seriamente, percioché oltre l'altre volte essendo in procinto
di partir di qui, il che dice di dover fare fra due giorni, et mostrando
dispiacere incredibile che l'Imperadore havessse tolerato gli aspri
modi del Commissario¹⁷ del Re di Polonia, et giudicando egli cosa
indegnissima che l'Imperadore debba procedere più oltre ad altro 185
accordo col detto Re; la onde non è stato forse minimo instrumento
collo scrivere ad alcun cameriere di S.M.tà C. di preciderne la conclu-
sione. Io non volendo oppormigli per all'hora (cioè mentre mene ra-
gionava con grandissimo disgusto) pigliando da alto il ragionamento,
venni a farlo capace coll'aiuto divino che se giudicava dishonore 190
dell'Imperatore che il Re lo [140v] volesse porre (sì come anco diceva)
nel fango, doveva anco pesare maggiormente l'ingiuria che in tutti
questi presidii che erano pagati della borsa dell'Imperadore, Christo
S.N. in modo si conculcasse dagli heretici che l'anime tutte si perdes-
sero et l'Ungheria, antimurale già del christianesimo, fosse termine et 195
midolla d'impietà. Il che egli confermò, aggiungendo quel che dissi
di sopra, che i populi erano stanchi di tante divisioni et sciagure.

Dalle quali cose (se Dio vede esser opportuno che ella muova
questo negocio) penserò che V.S.R.ma trarrà occasione pe'l servitio
divino et venendo egli alla Corte, sì come ha detto di fare, forse giu- 200
dicherà di abboccarsi seco et dimostrar d'esser informato del valor
suo. Al che ho più di una volta pensato che gioverebbe il procurare un
amorevolissimo Breve di S.B.ne a detto S.or Conte, con lodarlo et es-
sortarlo, et offerirgli l'amore della Sede Apostolica.

9. Ha poi questo Signore un cuggino barone unghero di famiglia 205
de Dersfy¹⁸, molto nobile; il quale havendo alcuni castelli et terre in
Ungheria, n'ha già discacciato i predicatori heretici et postovi sacer-
doti catolici. Il quale essendo stato instituito nella Compagnia no-
stra, et havendo voluto venir a conferir meco di varie cose, parrebbe
a proposito per cooperar a questo bene della religione, sì per esser di 210
natura mansueta et persona aveduta, sì per intender assai bene che
tutto il modo di riacquistare l'Ungheria (per dir così) al christianesimo
consiste in dar principio a quel che di sopra si è detto. Il detto Signo-
re [141r] che altre volte era proposto all'Imperadore dall'Arcivescovo
Colocense¹⁹ per essere fatto vescovo, si risolse per alcuni rispetti buo- 215

182 dover] voler *t2* || 190 lo venni a far *t2* || 195 antimurale *om.* *t3*
|| 206 Derffy *t1-t3* || 215 fatto] stato *t3*

¹⁷ Martinus Berzeviczy; cf. supra, doc. 227 adn. 5.

¹⁸ Cf. supra, doc. 229 § 2 adn. 7.

¹⁹ Georgius Draskovics; cf. supra, doc. 145 adn. 5.

ni, col consiglio del detto prelato, a maritarsi, al quale è notissimo et amicissimo.

10. È poi un altro solo colonello del castello di Santo Andrea, nominato Claudio Rosello, di natione borgognone, soggetto al Re Catolico, il quale hebbe nel medesimo governo un padre catolicissimo. Però questo Generale ha fatto tanto che oltre l'havergli procurato una moglie perniciosissima heretica, l'ha fatto grandemente vacillare nelle cose della fede. Ma colla provisione o di nuovo generale o del S.or arciduca Massimigliano sarebbe facile colla gratia di Dio che et esso et molti altri, i quali sono anchora freschi nell'heresia, ritornassero. Ho io lungamente a lui scritto in francese per conformarmi più ai loro modi, et mi ha humanamente risposto, promettendo di venirmi a veder, ma il non restar qui sostegno per la religione et il dubbio che hanno tutti costoro di perdere più tosto le paghe che Dio, possono attraversar ogni buon proposito.

11. Or perché il successo della cosa di Vienna quando ne fu scacciato l'Opicio²⁰, et il voler assicurarsi l'Imperadore per esser meno schiavo dei suoi sudditi dell'Austria et di altre provincie, potrebbono pure esser stimoli, almeno di cominciar a riporre il piede più fermo in Cassovia; però mi veniva in mente che quando Dio non disponesse sì presto del Generale, lievandolo da questo mondo, prima potrebbe S.M.tà chiamarlo a se, come altre volte ha fatto, per trattare seco delle cose di Ungheria, et fra [141v] questo mezo rimandar o il conte Nogarola o altro catolico qui con nome di luogotenente. Et dapoi anco il S.or Arciduca, con dare carico al Nogarola che favorisce i catolici, et che pei soldati catolici, i quali già si sbandano per non essere chi loro o in vita o in morte ministri i sacramenti, sieno assignate, et qui et altrove (dove facilmente si può) alcune chiese, nelle quali se bene la penuria de sacerdoti ungari potesse rivocare o tardar questo pensiero, nondimeno l'esser tutti i presidii quasi affatto germani, et l'intendersi quasi universalmente, anzi raggiornandosi communemente la lingua germanica nelle più principali terre et villaggi, o per via di seminarii o d'altronde, o con obligare gli alunni a servir in queste parti un paio d'anni successivamente, certo si potrebbe far qualche cosa di grandissimo momento. Questo tengo io per fermo che se lo Imperadore all'orecchio del Conte dicesse che prudentemente introducesse in Satmar et in Cassovia due paia di sacerdoti, et poiché l'Imperadore paga i soldati del suo, si conducessero soldati catolici, i quali d'Italia et di

228 veder *sequ. in t3* alla fede catolica || 243 facilissimamente *t2-t3*

²⁰ Iosue Opitz (1542-85); de quo cf. TOMEK, *Kirchengeschichte Österreichs* II (Innsbruck-Wien 1949) 394-5 adn. 433 et 397-8.

Baviera et del contado di Tirolo et di altrove a poco a poco potrebbe-
255
non venire, non passarebbe un anno che i contadini, i quali sono in
grandissimo numero, et nei quali più che nella nobiltà, fatta molto ra-
ra, consiste il regno d'Ungheria, farebbono grande aumento alla fede
catolica. Et l'Imperadore si troverebbe in breve tanto più assicurato
di queste parti, quanto insieme co'i presidii esterni, gli interni terraz-
zani che sono tiranneggiati da pochi nobili, aderirebbono col core et 260
conseguentemente in un bisogno col corpo a S.M.tà. [142r]

12. Si aggiunge che ogni poco di animo et di aiuto alla religione,
è per fare che non si estingua quel lume il quale senza strepito può
raccendersi assai più di quel che è in Sepusio ²¹, dove sono alcuni cano-
nici ancora coll'essercitio loro, et in Giaccio ²² dove morendo il Ve-
scovo di Varadino ²³, basterebbe quella prepositura a far un seminario
fiorentissimo per tutta l'Ungheria qui in Cassovia ²⁴; et finalmente in
Lelesio ²⁵, dove si trovava questi dì l'eletto Chanadiense ²⁶, et ha alcuni
sacerdoti; oltre che in Agria et in tre villaggi vicini sono circa quindici
sacerdoti, i quali quasi hanno perduto il core per non havere chi gli
animi et protegga. Et tutti questi luoghi sono talmente divisi nell'Un-
gheria superiore che sono a proposito per far ripullulare come ho det-
to, ogni bene. Al che forse il collegio et il seminario di Transilvania
non sarà con qualche tempo di poco momento se quella provincia
haverà pace. Il che Dio voglia.

13. Che se questa strada non si piglia, può sicuramente attestarsi
all'Imperadore quel che non dubito che più volte V.S.R.ma gli ha
detto, cioè che gladius Domini super caput Ungariae, et che infeli-
cissima cosa è che si asciughi il sangue di tutti i suoi sudditi per pa-
gare questi presidii, per guardare trenta o quaranta più tosto terra-
pieni che altro, perdendosi fra tanto a migliaia di anime ogni giorno.
Perciò che sappia V.S.R.ma che oltre i cento trenta mila fiorini, i
quali sotto titolo di donativi paga l'Imperadore al Turco, mi afferma
questo Generale e il conte Nogarola, che i villaggi dell'Ungheria sola
di S.M.tà pagano a turchi per non esser depredati, cinquecento mila 285

274 qualche] poco *t3* || 279 per] et *t2*

²¹ Scepusium (Spisska-Kapitula, Szepeskáptalan) in Slovakia; cf. supra,
doc. 216 § 3 adn. 7.

²² Jászó (Jaszov) in Slovakia; cf. *ib.*

²³ Gregorius Bornemissa; cf. *ib.*

²⁴ De proposito fundandi hoc seminarium cf. supra, doc. 225 § 1 adn. 2.

²⁵ Praepositura de Lelesz; cf. supra, doc. 229 § 3 adn. 11.

²⁶ Stephanus Matéssy, praepositus de Lelesz et electus episcopus chan-
diensis; cf. supra, doc. 229.

altri fiorini [142v] ogni anno di tributo. Né questo basta, conciosia cosa ché quantunque sieno rinovate le tregue, sempre s'intende che durino, purché non si conduca artiglieria da batteria. Ma nel resto ogni hora scorrono i turchi et pigliano et uccidono et fanno taglia,
 290 sì come ultimamente (quel che già essa haverà saputo un pezzo fa) fecero, sommergendo dugento del presidio di Comaro²⁷, et facendo prigionieri un buon numero di sceltissimi giovini ungari et tedeschi, i quali il Bassa di Buda fatto Visir conduceva hora insieme colla preda de transilvani al Turco, sì come tre giorni sono per una spia di
 295 Buda intese questo Generale, il quale mi mandò la lettera, come suole altre.

Che se io volessi aggiungere quanto l'istesso Generale detesta questa camera che è qui, benché non sia meno di lui heretica, et quanto rende essangui quelle poche rendite degli ecclesiastici, le quali senza alcuna fatica si raddoppierebbono, sì come ultimamente il Generale medesimo scrisse per altro suo fine al S.or arciduca Ernesto, lungo sarei, et essa è pur troppo informata et dolente di queste miserie. Io dunque, per finire questo punto, ritorno al medesimo, cioè che V.S. R.ma farà un grandissimo servitio a Dio se vedrà che si risolva l'Imperadore di mandare col detto fine dell'onore di Dio il S.or arciduca Massimigliano con qualche buon luogotenente.
 300 305

14. Quanto a quel che tocca questo poco clero dissipato nei luoghi che io ho detto, pare pure che forse qualche aviso et facoltà, la quale loro si desse, renderebbe meno ingratto a Dio il loro servitio
 310 [143r] et giustificherebbe S.S.tà et la Santa Sede Apostolica, la quale non abbandoni la centesima pecora smarrita nel deserto²⁸.

Prima il capitolo di Agria non ha alcuna facoltà di assolvere heretici, né sapevano che cosa questo si fosse, non essendovi mai stato il loro vescovo²⁹, né mandato bolle in Caena Domini³⁰, né so se Mons.
 315 Telegdino³¹ come amministratore delle reliquie dell'arcivescovato di

286 Ne] da *t3* || 292 sceltissimi *t2* || 299 poche *sequ.* *in t2* di ||
 303 al *sequ.* *in t3* modo || 304 un *om. t2* || 307 tocca *sequ.* *in t2* a ||
 308 aviso] aiuto *t2* || 313 si *om. t2*

²⁷ Comaromium (Komárno Komárom), iuxta Danubium.

²⁸ Cf. Mt. 18, 12.

²⁹ Stephanus Radéczi, episcopus agriensis (cf. supra, doc. 109) qui procul ab Agria, Viennae aut Posonii commorabatur.

³⁰ Bulla pontificia *Coena Domini* declarat varios casus qui poena excommunicationis puniuntur; vocatur *Coena Domini* quia feria V hebdomadae sanctae publice paelegi oportebat. Cf. MAH I 137.

³¹ Nicolaus Telegdi, episcopus quinqueecclesiensis et administrator archidioecesis strigoniensis; cf. supra, doc. 100 adn. 8 et passim.

Strigonia, il quale visitò l'anno passato quel capitolo, n'habbia alcuna facoltà da V.S. Ill.ma o da altri. Il che, se non è, dubito che bisognerebbe mandargli et questa et modo di assolvere da censure et dispensare in irregularità quante ci sono. Il quale ufficio in Agria per la prima volta potrebbe fare Stefano Drenocio ³², nuovo canonico di Agria, il quale da me avertito di questo, sendo stato meco otto giorni prima che vi andasse pe'l possesso, mi ha ultimamente avisato che ha trovato là ogni cosa implicata in questo fatto, et però dimandava facoltà da V.S.R.ma di poter assolver in foro conscientiae, et far quel che bisogna per salute dell'anime, di che di nuovo ne la supplico³³. 320 325

15. Oltre ciò, non dubito che V.S.R.ma havrà un pezzo fa pregato et essortato Mons. Telegdino che voglia con un foglio di scrittura stampata ammonire il clero et di questo et di alcune altre cose che io dirò. In Agria i canonici, i quali io intendo non esser pessimi, sogliono insieme coi soldati heretici andare nelle scorrierie che fanno, per pigliare turchi et porre loro taglia, la quale partono insieme. A me, il quale ad alcuno dei tali dicevo che non conveniva [143v] questo, essendo l'armi nostre orationi, rispuosero che il Capistrano ³⁴ parimente andava fra soldati contra i turchi. Ma come intesero che quel santo religioso non andava con armi ma col crocifisso, né con heretici ma con christiani et catolici, né lasciando il sacrificio et l'ufficio, il quale essi non sogliono dire quando vanno fuori, non seppero che dire. Però un'amorevole lettera di V.S.R.ma in nome di N.S. o un Breve paterno di S.S.tà in generale al clero di Ungheria, sì come spesso gli antichi pontefici in tali abusi facevano, farebbe qualche effetto, et almeno si giustificherebbe la cura pastorale di S.B.ne. 330 335 340

16. Oltre ciò questi nobili, et massime questo Generale, usano di invitare con artificio seco a mangiare i detti sacerdoti, et quel che è peggio, i vescovi sì per pigliare in arrenda le loro decime et rendite,

317 Ill.ma] R.ma *t₃* || 323 implicita *t₂* || 327 et essortato *om. t₂* ||
 328 ammonire] buonir *t₃* || 331 me] sue *t₃* || 336 lasciando *sequ. in*
t₃ di offerire || 349 Generale *sequ. in t₃* nominato

³² Stephanus Drenócz, qui hoc anno 1583 Societatem reliquit; nam die 24 febr. 1583 P. Generalis de eo statuebat ut ex Moscovia rediens provinciae Poloniae adscriberetur; cf. supra, doc. 163 et adn. 4.

³³ Quam facultatem Nuntius prompte concessit; nam P. Possevino in ep. diei 17 jan. 1584 ad eum scribebat: «Ho mandato in Agria la facoltà conceduta al canonico per cui la chiedevo, per assolvere etc. Per difetto della presenza del vescovo et negligenza loro, intendo che si celebra sopra pietre non consacrate etc. et altre cose degne di lagrime» Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 95 11v.

³⁴ S. Ioannes de Capistrano OFM (1368-1456) qui exercitum christianorum contra turcas in spiritu iuvabat.

345 sì anco per trargli sotto il giogo di heresia. Il che se non conseguiscono, vengono almeno a fare che colla presenza loro si confermino i circonstanti negli errori loro, mentre gli veggono star doppo il cibo in piedi et colla beretta in mano a quell'ipocritica benedittione, la quale in lingua volgare fanno gli heretici; nella quale questo Generale, che fa del patriarca et fa una continua sinagoga in casa sua, ha inserito alcuni salmi; et oltre ciò l'interrogationi che fanno alcuni suoi figliuoli et nipoti di alcuni punti del catechismo di Lutero, dai quali et gli ecclesiastici et altri laici nobili non ardiscono partirsi. Onde ogni cosa si va vituperosamente infettando. Però in un tempo [144r] pensavo che S.
 355 B.ne potrebbe dar un santo ricordo per via di un altro Breve a cristiani (et massime agli ecclesiastici) di Ungheria, di Polonia, di Boemia, di Germania et di Francia, acciocché andassero avertiti in questo che, se cosa alcuna è la quale serva di primo grado al precipitio nell'heresia, questa per lunga prova in tutte le dette provincie, mi
 360 sono avvisato, esser l'una. Et hor la vergogna hor la connivenza per altri rispetti tanto più fa invecchiare questo abuso, quanto fin'ora (che io sappia) non ne è stato fatto alcun rimedio, et datone con fondate ragioni et autorità principale il debito aviso.

17. Qui, mentre io sono stato, due casi fra gli altri sono avvenuti
 365 di qualche consequenza. L'uno fu che questo Generale, havendo qui solennemente maritato una sua figliuola al colonello heretico di Agraria, oltre haver invitato molti nobili, et esservi stato per nome dell'Imperatore et dei signori arciduchi varii gentilhuomini, invitò ancora l'Eletto Chanadiense ³⁵, preposito di Lelesio, et me. Ma io dicendogli sinceramente che, oltre l'essere religioso, non mi conveniva come a christiano trovarmi a matrimonii i quali non erano sacramenti, et si celebravano fra heretici da heretici, hebbé patienza, né volsi in alcun modo andarvi. L'Eletto Chanadiense però, amico mio et fra gli ungheri ecclesiastici di buon nome, si trovò prima che io sapessi che
 375 egli si fosse sotto quel nome di eletto, alla celebratione delle nozze et poi a conviti. Ma il giorno seguente venendomi a trovare et dicendogli che era scomunicato, aggiungendo lo [144v] scandalo seguito per l'esempio, si gettò ai piedi per esser assolto. Però io l'essortai che facesse una buona confessione ad un padre dei nostri ³⁶, il quale è qui
 380 meco, sicome fece.

Ha poi tentato et tenta il detto Generale di pigliar in arrenda quella prepositura; il che se si farà, non può seguirne se non diradicatione

351 fanno *sequ.* *in t2* alcuni || 366 solamente *t2* | heretico *om.* *t3*
 || 367 havervi *t2* || 377 scandalo *sequ.* *in t3* che era || 382 si *om.* *t2-t3*

³⁵ Stephanus Matéssy; cf. supra, adn. 26.

³⁶ Ioannes Fournier (Fornerius), gallus; cf. supra, doc. 221 § 4.

di quel poco culto divino che è in Lelesio, percioché egli si ritirerà a Giavarino et lascierà quelle povere pecorelle nella bocca del lupo. Io amorevolmente l'ho avisato³⁷ quanto più efficacemente ho saputo, ma non ho havuto alcuna risposta. Or perché questa sorte di inviti, o a celebrare simili nozze, o a trovarvisi cagiona mille infelicità, sì come questo spesso dà che fare in Polonia a chi vi si trova nuntio, io pensavo che in un simile o nel sudetto secondo Breve se ne potrebbe dare tale aviso in generale, con obviar ai falsi pretesti de principi, i quali vogliono tal' hora porre le mani all'arca come Oza³⁸, et fare delle leggi divine una regola lesbia. Percioché quando inanti tratto sapessero tale prohibitione, et essi et altri nobili meno ardirebbero di esporsi a pericolo o almeno (se non lo stimano per conscienza) a nome di essere scommunicati per dubbio d'infamia, oltre che gli ecclesiastici haverebbono questo scudo per ripararsi.

18. L'altro caso è stato: era già il secondo mese che io mi trovavo qui, et come non uscivo mai di casa, il Generale mostrò particolar desiderio che io mangiassi seco. Massime che haveva prima ricevuto ordine dell'Imperadore di usarmi ogni amorevolezza. Io finalmente per aiutarlo, o almeno per mostrare che non l'abborrivo, gli andai con [145r] promessa havuta che non lascierebbe mangiare a tavola quell'apostata nostro³⁹, poiché anco (gli dissi) le leggi o consuetudini di Germania portavano che non si mangiasse con traditori. Però essendo colui per voler sedere, et io significando che mi partirei subito, il Generale ne lo mandò fuori. Et accioché faccia questo poco di disgressione, sappia che gli dà cinquecento talleri di provisione, la tavola et trecento altri sotto titolo di predicatore di alcune compagnie di tedeschi, oltre alquante altre rendite et paghe che quel misero va accumulando. Dapoi venuto al fine della tavola, poiché io con voce alquanto bassa havevo dato per me la benedittione o attioni di gracie, comparvero i figliuoli et nipote per cantar quei loro salmi et catechismi. Dal che solo, poiché tutti erano heretici, essendomi sottratto et venutomene coi nostri all'albergo, rimase il Generale con tutta la sua famiglia et corte tanto scornata et dolente che alcuno ha stimato che pochi giorni dapoi gli cadesse la goccia, sì come ho detto⁴⁰. E però andato per tutta questa Ungaria intorno la voce di sì simplice

385 saputo] possuto *t2* || 391 come] cosue *t3* || 397 o almeno *om. t2*
 || 401 andai *sequ.* *in t3* però che io n'ho facoltà da S.S.tà || 408 alcune
om. t3 | tedeschi *sequ.* *in t3* però di alcune

³⁷ Cf. ep. Patris Possevino ad St. Matéssy; supra, doc. 229.

³⁸ Cf. 2 Reg. 6, 3-8 et 1 Par. 13. 7-11.

³⁹ Cf. supra, adn. 8.

⁴⁰ Cf. supra, § 3.

fatto con tanto sentimento degli heretici che se bene io non dissi parola, si tengono per condannati et tenuti infami. Sed pauperes qui 420 evangelizantur⁴¹, la pigliano ad edificatione, et gli altri a far più stima di quel che facevano dell'importanza di quel scandalo.

19. Or io non so se V.S.R.ma habbia mai pensato a quel che io le dirò circa la facilità di aiutar ad un tempo l'Imperadore senza gravezza [145v] di altri, et di porre il piedi più fermo in queste parti, 425 nelle quali io mi trovo per conto della religione. Il che maravigliosamente aiuterebbe anco la Moravia et la Polonia. Il Generale, il S.or conte Nogarola et molti altri, i quali sanno minutissimamente lo stato di tutte queste cose, oltre quel che più di una volta mi ha detto il Re di Polonia, quando io ragionavo con ciascuno di loro a parte et 430 del modo di tenere qui con dignità il S.or arciduca Massimigliano, et di valersi del solo Imperadore per questi presidii, senza molestar altri, mi hanno affermato che con dugento mila scudi soli si riceverebbono beni, onde verrebbe all'Imperadore entrata ferme et ordinaria di cento mila, percioché sono molti che con poche migliaia di talleri 435 hebbero in pegno et da Massimigliano imperadore, et da questo fondi et fortezze di grandissima entrata, i quali tutti sono redimibili. Lascio i beni di Chiesa, i quali come essa sa, sono tanti et tali che se quel che si dà da N.S.re a seminarii, si fondasse sopra questi beni, 440 non solo non havressimo paura che colla morte di S.B.ne (la quale Dio conservi a sua gloria lunghissimamente) cessassero, et così utili mezzi mancassero, ma ad un tempo quei medesimi seminarii sarebbono come costretti a mandare successivamente i loro alunni ad edificare queste parti, hor sotto pretesto di sanità, hor per imparare il modo di aiutare l'anime. Nè mancherebbono i nostri padri a dar loro direzione. Et mentre fossero ancora sotto la disciplina loro, se ne caverebbe assai più construtto di quel che si fa, poiché fatti teologi, aspirano 445 alle [146r] dignità et ai commodi loro.

È di lunghezza l'Ungheria dell'Imperadore da questa banda, cominciando da Posonio insino a Nagibania⁴² che è limite di Transilvania, da 450 miglia, havendo sempre alla mano sinistra la Moravia et la Polonia colla Russia. Di maniera che in quelle parti potrebbono fundarsi i detti seminarii, ove et con più sicurezza et con più universal bene si potesse. Non pare che niegherebbe l'Imperadore questo, anzi

431 del suo l'Imperatore *t2-t3* | solo *p. corr. tr* || 432 soli *om. t3* ||
438 quel che si *om. t3* || 440 cessassero] venessero meno *t3* || 442
alunni] *t3* || 445 ancora *om. t2* || 446 più *om. tr*

⁴¹ Mt. 11, 5 et Lc. 7, 22.

⁴² Nagybánya (Baia-Mare) in Transylvania.

come mi dice il S.or Conte, non potrebbe non concederlo, massime sopra beni di Chiesa, che per privilegio loro et di questo regno debbono ritornare alla Chiesa. Oltre che il saper S.M.tà che servirebbono per accrescer il numero de germani et di germanizzare, per dir così, la gioventù di Ungheria, penserebbe forse che alle cose politiche fosse per giovare più che mediocremente. Che se come l'apertura di un bene suole mostrarne molti altri, si attendesse poi a persuadere a vari catolici che per servitio di Dio et per loro utile andassero redimendo tali beni, per aventura la cosa havrebbe maggior progresso di quel che si pensa. Né al Re Catolico forse sarebbe impossibile il persuadere all'Imperadore che ogni anno volesse con un proprio economo et pagatore ricuperare un cento mila scudi di questi beni, et l'entrate loro si dessero per il medesimo suo pagatore et non per altri (sì come anco fanno quei di Silesia) a qualche presidio dove realmente fossero catolici. La quale cosa come sollevarebbe l'Imperadore, darebbe non piccola occasione a qualche altro potentato di confermar [146r] queste parti più di quel che sono, et a far conoscere che questo sarebbe un certissimo modo di riscattar prigioni dalle mani di heretici et de turchi.

In che anco potrei dir molte altre cose havendo in mani (sì come ho detto) tutto lo stato di queste cose, ma lo serberò de mostrare a V.S.R.ma, se Dio vorrà, che ci rivediamo. Fra questo mezo la suppli-co di ricever in buona parte quel che confidentemente le ho scritto, pensando che come a lei ordinatamente conviene la cura di queste cose, così io penserò che Dio S.N. ne farà riuscir più presto o almeno qualche effetto. Almeno certo havrò sgravata la mia conscientia per non haver qui perduto affatto il tempo. V.S.R.ma si contenti pregare per me, et di questa mia faccia parte a Mons. Ill.mo di Como se le piace. Et Dio le conceda il felice ingresso et progresso del seguente anno. Di Cassovia il 19 di decembre 1583.

463 al Re catolico *om. t2 | persuadere sequ. in t3* all'Imperaore || 481
questa *sequ. in t3* mia.

236

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
CAPITULO ECCLESIAE AGRIENSIS

Cassovia 22 decembris 1583 — [Agriam]

TEXTUS: *Opp. NN 329 II 349r-50r, apographum coaevum.*

SUMMARIUM: 1. *Commemoratione sua Cassoviae ad finem vergente, propensissimum erga illos animum testatum esse desiderat.* — 2. *Intercedet apud S. Pontificem et Imperatorem ut illorum curam habeant.* — 3. *Ea quae sunt sacerdotalis munera, imprimis cordi habeant.*

Admodum Reverendi in Christo Domini, mihi observandi.

1. Quod antea, cum iam hic tertium mensem exegerim, nullas ad VV.RR.DD. literas dederim, fecit R.D. Lectoris et aliorum Ordinis Vestri ultro citroque suscepta commeatio, per quos ipsas curavi sa-
5 lutandas. At ut praesagit mihi animus, fore ut iam diuturnior hic nostra non sit commoratio, nolui deesse officio meo quo literis quoque testatum facerem propensissimum erga universum istud venerabile Capitulum animum meum. Dicerem autem me pro afflitti huius regni statu laetatum esse tamen vehementer, quod in plerisque vestrum
10 eam foveri pietatem cognoverim, quae futura sit satis ad maioremflammam charitatis excitandam, si per pia desideria et opera non de-
sit qui eam dilatet atque augeat.
2. Et ego sane, quando aliud efficere non possum, id certe curabo ut illa Pontifici Maximo et S.C.M.ti sic innotescat, ut diligentiores et
15 paternam VV.RR.DD. curam ne deserant sed, quibuscumque rationibus possint, ardentiores suscipiant. Ac a R.mo sane Legato apostolico, qui est apud C.M.tem literas accepi recentes, quibus mihi significat eam libenter commendationem istarum Venerabilis Capituli rerum atque refutationem calumniarum eorum qui ecclesiasticis bo-
20 nis inhiant, a me accepisse, pollicitamque esse clementer gratiam et favorem suum. Neque posthac dubito eum nobis non defuturum, cum ex iis rebus quas isthinc cognovi, VV.RR.DD. et multum propter catholicam fidem pati, ac multo plura paratos esse pro gloria Dei pati mihi significaretur. [349v] Quae res faciunt me optime spe-
25 rantem, ut tanto minus ulla meahortatione egeant ut potius eorum exemplo commoveri debeam ad imitandum.
3. Neque enim profecto parum est, turcis, haereticis ac frigidissimis christianis tanquam scopum esse propositas RR.DD.VV. ad quem ipsi tum dicacitate et rapinis, tum malevolentia et desiderio

illas, si fieri posset, devorandi, continenter colliment. At Deus comprehendet astutos in astutia sua, et cum temptationibus dabit uberem virtutum proventum¹ acuetque illarum animos ad solidam gloriam appetendam, quae imprimis sita est in regno Dei quod est intra nos. Quamobrem, Optimi Patres, in hoc, obsecro, incumbamus ut quae sacerdotalis sunt munera, primo exequentes animasque ipsas tutioribus praesidiis orationum et omnis honestatis armantes, firmissime credamus, nihil adversus nos posse turcas, haereticos, demones si benedictus Deus erit pro nobis. Et quoniam sacrosanctum missae sacrificium quod antiquissimi Orientis apostolici patres terribilissimum vocabant, satanae solet esse tremendum, neque haeretici antidotum adversus sua venena praesentius possunt habere, propterea obsecro RR.VV.DD. ut nemo id intermittat, nemo sive humana et temporaria negotia tractet, sive causis persequendis vacet, putet apud iustissimum Dei tribunal se excusari, si tum illud, tum orationes, Breviarium et cetera ad quae [350r] tenemur, omittat. Demat quisque de somno tantillum quod Christo et aeternae saluti impendat. Auferat colloquia hominum quae saepe necessaria non sunt, ut inferat divinas meditationes et preces. Potius aliquando prandium omittat quam sacrum. Atque ubi Deus, qui sceleribus nostris offensus, iustissime permisit istum torrentem malorum inundare Ungariam, viderit serio a nobis agi, potens est qui ex lapidibus suscitet filios Israel², istasque haereticorum insultationes ac rapinas convertat in reverentiam et dona, quibus iterum Ecclesiam ditent et frequentent. Haec cum obsecro tum nomine Summi Pontificis hortor etiam atque etiam eiusque B.nem vestris omnium orationibus una cum maximis meis necessitatibus spiritualibus commendo, precatus divinam bonitatem ut nos protegat caelestibusque donis donet in aeternum. Cassoviae die 22 decembris 1583.

237

P. ANTONIUS POSSEVINO S. I.
STEPHANO BÁTHORY REGI POLONIAE

Cassoviae 29 decembris 1583

TEXTUS: 1. *Opp. NN* 329, 356r-60r, conceptus autographus. — 2. Romaine, ASV, *Nunz. di Germ.* 94 331r-4v, apographum coaevum.

¹ Cf. 1 Cor. 10, 13.

² Cf. Mt. 3, 9 et Lc. 3, 8.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae I* 308-09. — Mon. Pol. Vat. VI 724-25 (transylvanicis omissis).

SUMMARIUM: 1. *De novo calendario in Transylvania admittendo.* — 2. *Maerore conflictus propter apostatam de Societate in Transylvania toleratum.* — 3. *Quae circa seminarium claudiopolitanum facta necnon facienda sint.* — 4. *Iterum de apostata e Transylvania expellendo.* — 5. *Seminario monasterium dominicanorum esset attribuendum.*

... 1. Iam vero quae de calendario in Transylvania admittendo V.R.M.tas mihi pollicita est¹ serio se curaturam, summas et immortales habeo gratias.

2. De apostata illo nostro², quae sibi scripta fuerant, iam potuit 5 cognoscere fuisse non vera. Et certe, Serenissime Rex, cogor hic aliquid addere quod alioquin tacuissem. Vidi ego in Transsylvania scripsereque postea alii mihi saepe multa quae cum V.R.M.te erant conferenda. Sed ut potius laboribus ipsis, operariis de Societate, libris imprimendis ac insigni pecuniae summa mihi putabam religionis ne 10 gocium promovendum, ita mitiores futuros ipsis beneficiis eos sperabam fore, quos R.M.tas V. ei administrationi praefecit. Verum hactenus frustratus sum spe. In negocio apostatae quantum [359r] ab iis dissimulatum sit, quoties oppositum decretum³ illud (non apostolicum) ut quisque impune quascunque etiam contra Christum blasphemias sequatur et propaget, quot technis et adeo illatis necibus 15 deterriti non ita multos ante menses sint catholici, quot denique cuniculi acti ut tum per apostatam tum per alios collegium et seminrium everterentur, plurima et verissima dicere V.R.M.ti possem. Sed cum inter consiliarios nemo sit qui fidem catholicam tueatur, 20 ipsique coniurarint adversus ecclesiam Dei, quid iis faciam, quidve catholicis auxilii sperandum sit aut an in apertum periculum Societatem nostram coniicere debeamus ut alii acta impunita exeant, ipsa sapienter intelligit.

10 ita sup. | prius mitioresque | beneficiis del. iis | eos sperabam fore sup. || 11 praefecit del. expertus sum alia et, sup. verum hactenus || 12-3 ab iis in marg. || 14 impune in marg. | blasphemias del. evomat, sup. sequatur || 15 adeo del. ipsis || 16 sint in marg. || 17 ut sup. | alios del. ut || 19 inter del. eos, sup. consiliarios || 20 prius faciamus || 21 sperandum del. est, aut denique quorsum me enecem, cum aliae tot provinciae restent, in quibus labor esset utilior, sup. sit, aut an... intelligit

¹ Cf. ep. Regis diei 18 dec. 1583 ad P. Possevino; supra, doc. 233 adn. 9.

² Petrus Saxo (Frischvier); cf. ib. § 4.

³ Cf. ib. § 2.

3. Seminarium vero allata pecunia institui, operarios Roma procuravi insigniores, quattuor fabri murarii statim sunt missi⁴, mille 25 florenos alios his mensibus quibus hic maneo, misi. Domuncula, cum essem Claudiopoli, vix extorta⁵ et paucis capiendis apta, necessarium fuit ut instauraretur, cum omnes ad mortem alumni ex ruinoso et terreno aedificio decubuisserent, alii abivissent. Duodecim quos consiliarii promiserant, nunquam dati. Aliis patebant fores. Misi in Russiam, ut 30 inde aliqui in Transsylvania mitterentur, quorum loco transsylvania (ne ab haereticis vexarentur) ablegarentur ad tempus ad alia seminaria pontificia, sicut et hinc alios ad eadem seminaria mitti curo. Iussi denique ut quaecunque pecunia superesset (nam totius usque ad minimum quadrantem reddi semper ratio, nec obolus in collegium 35 debet unquam impendi)⁶ ex eadem vel domus vel [359v] hortus aliquis emeretur. Interim non diffidens me alia consecuturum (si serio adiuver) quae perpetuae firmitati seminarii et aliarum rerum sint futura. Et tamen ex litteris V.R.M.tis intelligo secus sibi rem fuisse scriptam⁷. Cum hoc unum de quo ipsam humillime rogo, si scribi 40 iusserit ut omnino cooptentur multo plures in idem seminarium idonei, et secundum seminarii leges⁸ quas reliqui ipsis consiliariis, nihil mihi possit esse optatius. Nam et iam ut livonibus in quibus (praesertim in rusticis) optima fiunt, sit aliquis similis locus vel modus, serio cogito.

4. Quid autem de apostata⁹ sit factum, intelliget ex iis literis quas ad P. Laternam mitto scriptas mihi a claudiopolitano Rectore¹⁰. Quare si iusserit R.M.tas V. eum expelli ex Transsylvania, faciet quod unicuique concedendum esset vel minimo domino, cui sit ius erga subditos suos. Et ille voto, promissis, pecunia in illum aliquot annos 50

24 Seminarium *del.* illata, *sup.* vero allata || 25 murarii *del.* illico, *sup.* statim sunt || 26 mensibus *sup.* | cum essem Claudiopoli *sup.* || 33 sicut et...
 curo *sup.* || 35 ratio *del.* debet | debet unquam *sup.* || 37 Interim non diffidens *sup.* | *prius* meque, *del.* forsan || 38 si serio adiuver *sup.* | quae *del.* forent subinde | et aliarum... futura *sup.* || 41 cooptentur... plures *sup.* || 42 consiliariis *del.* magno numero cooptentur || 43 esse *sup.*
 || 48 Quare *sup.* | eum *sup.*

⁴ Cf. *supra*, doc. 234 § 4.

⁵ Cf. *supra*, doc. 210 § 23.

⁶ Cf. *supra*, doc. 171 lin. 209-17.

⁷ Cf. *supra*, doc. 223 adn. 9.

⁸ Videsis *supra*, doc. 171.

⁹ Cf. *supra*, § 2.

¹⁰ Ferdinandus Capeci, novus collegii claudiopolitani rector; cf. *supra*, doc. 202 adn. 1.

a Societate expensa prorsus iuris est nostri. Ceteri principes sartum nobis ius et tectum servant. Sic apostamat alterum archidux Carolus ex Stiria et Carinthia, et ex Austria Caesar ablegavit et in exilium misit. Plura certe quam hoc a R.M.te expectat Societas nostra, cui
 55 et suis forte nunquam erit inutilis.

5. Serenissime Rex. Quando post paucos menses annus absolvetur conductionis domus seminarii¹¹, quae et in parvo loco et malo sita est, nec umquam ibi quod optat R.M.tas, sperare possimus, oro dispiciat R.M.tas num monasterium illud dominicanorum, in quo aria-
 60 ni suam scholam instituerunt¹², eidem seminario posset attribui. Quod si faex illa non putaretur omnino eiicenda, domuncula semi-
 narii satis pro illis capax traderetur. Nihil vero Societati petitur, sed transsylvaniae et Christo cui illa omnia dudum dicata fuere. Nec quisquam in eo obtendere ius potest, maximaque ex parte vacuum est
 65 et ruinam minatur. Cives ipsi quidem hoc nobis persuaserunt. Adest ibi Provincialis noster¹³ et optimus alter Rector. Hoc praesidio M.tis R. fulta religio, maius praesidium Transsylvaniae demerebitur a Deo.

238

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
 ALBERTO BOLOGNETTI NUNT. AP. IN POLONIA

Cassovia 29 decembris 1583 — Vilnam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol. 15/B* 359r-61v (*prius* 349-51), autographum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat. VI* 725-27.

SUMMARIUM: 1. *De Petro Saxo (Frischbier) apostata.* — 2. *De notitiis circa Békes.* — 3. *De novo Calendario.*

53 Carinthia *del.* sic, *sup.* et || 54 certe quam hoc *sup.* | Societas no-
 stra *sup.* || 55 inutilis *del.* Societas nostra || 64 eo *del.* praetexere, *sup.*
 obtendere | maximaque... minatur *sup.*

¹¹ Seminarii claudiopolitani; cf. supra, § 3 et adn. 5.

¹² Cf. supra, doc. 210 § 23 et adn. 50*.

¹³ P. Campano ineunte mense decembri una cum nonnullis sociis se in Transylvaniam visitatum contulit; cf. infra, doc. 239 § 1.

... [359v] ... 1. Dell'apostata di Transilvania¹ il Re era male informato; però di nuovo l'aviso² in modo che et per quel conto et per altri intenderà quanto è necessario di porre alcuno cattolico in Transilvania³, altrimenti le cose della religione andranno pessimamente, et l'Alcorano succederà al Vangelo, quoniam Deus non irrideatur⁴ ... 5

2. Quanto alle cose del Bechessio⁵, ho pure saputo troppo; il che un giorno, se Dio vorrà, le conferirò, sì che in questo non si havrà molto a molestare S.M.tà.

3. Il consiglieri di Transilvania mi dimandano l'ordine per porre 15 in pratica il Calendario corretto⁶...

239

P. FERDINANDUS CAPECI RECT. COLL. CLAUD. S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 31 decembris 1583 — Romam

TEXTUS: ARSI, *Fondo Ges. 645*, fasc. 102, 1r-2v, autographum.

SUMMARIUM: 1. *Post iter multorum mensium et non sine periculis pervernerunt in Transylvaniam.* — 2. *Nonnulla de collegio claudiopolitano.* — 3. *De apostata collegii.* — 4. *Optima spes fructificandi.*

Molto Reverendo in Christo Padre Nostro. Pax Christi.

1. Finalmente doppo cinque mesi che ci partimmo da Roma¹ siamo arrivati in Claudiopoli. Quattro settimane si posero nel viag-

¹ Petrus Saxo (Frischbier) apostata Societatis; cf. ep. A. Bolognetti diei 10 nov. 1583; supra, doc. 227 § 1 et adn. 1.

² Videsis ep. Patris Possevino eodem die 29 dec. 1583 ad Stephanum regem; supra, doc. 237.

³ De quodam consultore catholico pro Principe constituendo cf. ep. Patris Possevino diei 10 dec. 1583 ad Stephanum regem; supra, doc. 233 § 3.

⁴ Gal. 6, 7.

⁵ P. Possevino noticias petuit de rebus Casparis Békes olim contra Stephanum Báthory, principem Transylvaniae gestis; cf. supra, doc. 227 § 2 et *Mon. Pol. Vat.* VII 2 P.S.

⁶ De novo Calendario in Transylvania introducendo cf. supra, doc. 237 § 1.

¹ Litterae patentes Romae datae sunt a P. Generali die 1 aug. 1583 Patribus Capeci et Fanfonio, nec non fratri Ioanni M. Bernardoni in Poloniam profecturis; cf. supra, doc. 202 adn. 1.

gio d'Italia, altretante nella Germania e Polonia insin'a Cracovia.
 5 Ivi spettai il P. Provinciale un mese et alquanti giorni ²; dopoi mandato da lui in Ieroslavia di nuovo lo spettai per un mese. Il giorno di S. Nicolao ³ partimmo da Ieroslavia e siamo non senza molta difficoltà e pericolo nel viaggio giunti il dì 30 di decembre in Claudiopoli. Circa del viaggio sarebon molte cose d'edificatione da narrare a
 10 V.P.tà; perché il nostro Provinciale, secondo il fervore e gratia che Iddio gli communica, non perde mai tempo et in ogni villa e castello ha insegnato la dottrina. Forse anco non sarebbe ingrato a V.P.tà udir quanto habbiamo pericolato nell'Ungheria, imperoché siamo stati con continuo timor de turchi, o per dir meglio, sospetto de turchi. Che timor il nostro Provinciale non ne ha havuto mai. E siamo stati a vista d'alcuni castelli da quelli depredati, et i luoghi per dove passavano, erano deserti per tal causa. Ma quando mi ricordo l'occupazioni di V.P.tà con quei plichi di Spagna, non ho ardire di scriver quattro versi. Mi par in atto di veder V.P.tà con un Monte Testaccio ⁴
 20 avanti di quelle lettere spagnole. Però non dico altro del nostro viaggio; e quel che mi occorrerà, scriverò al P. Plato ⁵.

2. In Colosvar habbiamo ritrovato 18 tra patri e fratelli. Noi siamo venuti senza il P. Provinciale e compagni, 12, cinque sacerdoti e sette fratelli. Talché siamo in tutti 30 ⁶. Non so anco quanti sene rimarà seco il P. Provinciale. Il Rettor di Colosvar ⁷ non è qual alcun si finge, ma è huomo molto santo et dotto et in lingua polonica non è chi habbi scritto meglio ⁸; e per tutta Polonia, da quanto han

10 P.tà corr. ex R.a || 16 da quelli p. corr.

² Cf. supra, doc. 228 § 1.

³ Die 6 decembris.

⁴ Parvus collis Romae versus meridiem iuxta Tiberim.

⁵ Hieronymus Piatti (c. 1548-1591) mediolanensis, ingressus Romae 1568 (cf. *Hist. Soc.* 7 63r) qui Romae in domo professus per multos annos Patri Generali in litteris scribendis auxilio fuit; cf. etiam SOMMERVOGEL VI 692-96.

⁶ Cf. catalogum collegii claudiopolitani anni 1584, ubi nomina 27 sociorum recensentur; cf. infra, doc. 242 I.

⁷ Iacobus Wujek, qui munere rectoris collegii claudiopolitani perfunctus, in Poloniā reversus est.

⁸ P. Laterna die 29 sept. 1583 haec proponebat Patri Generali de P. Wujek in Poloniā reversuro: «Quoniam autem R.P. Vangrovicius illinc evocabitur, non esset forsitan admodum Reverende Pater, inutile regno huic si forse pauciores illi curae laboresque incumberent, Biblia in linguam vetteret polonicam. Nam et parum eleganter translata, et vitiose, quod gravius est, impro priaque, ex latino idiomate, in nostrum conversa sunt. Pater autem Vangrovicius hebraice didicit, in graecis versatus est, Polonus Semicicero est; quamvis

raggionato con me, è tenuto il primo. Io, se riguardasse me, mi sconsiglierei di far cosa che vaglia, dove un tal huomo non ha potuto; ma mi confido più in chi mi manda, che in altro. [1v]

30

3. Havemo ritrovato non picciola turbatione per l'uscita di Pietro Sassone⁹, qual pretende di legger nelle schuole heretiche, e già di fatto ha cominciato, e dicono molti scolari esser ricorsi da lui. I nostri han procurato impedirlo, ma insin aesso non han potuto. Hora con la venuta del Provinciale o che si ridurrà al ben, overo che si mandarà via da Transilvania, perché il Re sopra di questo ha già scritto¹⁰.

35

Dei scolari che vengono da noi, alcuni per tal uscita si sono molto turbati, altri si sono più confirmati nel bene. Questi sono i ferventi, e di continuo vanno da lui e non lasciano di improverargli il suo fatto. Una volta diceva quel miserabile alcune cose contra il digiuno et uno dei scolari suoi sorse dicendo, non si vergogni esser così nelle tue parole incostante. Non sei tu quello che poco dinanzi dicevi tante meraviglie del digiuno; come hora hai ardire di dire il contrario. E dicendo il Pietro che fra giesuiti faceva vita scelerata, e gli replicò un scolare, se ti dispiace la vita de giesuiti come scelerata, dovresti star hora in penitenza come quelli che si dolgono dei peccati passati. La penitenza è accompagnata da digiuni, discipline e cilicii, come dicono i santi. Se vuoi dunque che ti si creda, mettiti a questo modo. Ma tu uscendo dai patri, vai bevendo, crapulando, vestito delicatamente etc.

40

Circa del collegio ci sarebbe molto che dire a V.P.tà. Ma per esser io ancora nuovo, pur hieri venuto, meglio sarà tardar un poco dando information piena che adesso sì smezzata.

50

4. Io non sono ancora entrato in officio di rettorato, e penso che il P. Provinciale mi concederà primo di far gl'essercitii, avanti che cominci. Piaccia a Iddio che le mie molte imperfettioni non facciano arroscire V.P.tà di haver mi posto in tal grado. [2r] Pur con l'orationi di V.P.tà penso o spero che Iddio farà alcuna cosa per mezzo nostro. E mi par di veder nel paese molta dispositione, di nuovo replica, molta dispositione che si ci sarà huomo che habbia zelo d'Iddio, credo che farà molto.

55

60

40 continuo *del.* 10

in duobus postremis facile de palma ab illo certabit R.P. Varsevicius, in ultimo vero ab utroque R.P. Scarga. Nos minores minora faciemus» *Mon. Pol. Vat.* VI 580.

⁹ De Petro Saxo (Frischbier) apostata de Societate cf. supra, doc. 218.

¹⁰ Cf. ep. Patris Possevino diei 10 dec. 1583 ad Stephanum regem de expellendo Petro apostata ex Transylvania; supra, doc. 233 § 4.

Io non mando la procura che domanda il P. Offeo¹¹ perché in queste feste non vi è copia de notari; e poi non sono ancora in officio di rettore. Io saluto molto V.P.tà e mi raccomando a suoi santi sacrificii et orationi, da quali son stato sempre aggiutato, e prego Nostro Signore la coservi nella sua santa gratia a se et a noi lungo tempo.

65 Da Claudiopoli d'ultimo di dicembre 1583.

Di Vostra Paternità molto in Christo Reverenda

70

servo indegno
Ferrante Capci

Inscriptio: [2v] Al molto R.do in Christo Padre Nostro, al P. Claudio Acquaviva Preposito Generale della Compagnia di Giesù. — Roma.

240

P. IACOBUS WUJEK RECT. COLL. CLAUDIOP. S.I.
PUNCTA PRO ANNUIS LITTERIS
EX COLLEGIO CLAUDIOPOLITANO

Anno 1583

TEXTUS: *Pol. 65 5v*, autographum. Exarata sunt una cum punctis pro annuis 1582 (cf. supra, doc. 135 introduct.).

SUMMARIUM: 1. Haeretici vexarunt catholicos ob novi calendarii observationem. — 2. Institutum est seminarium a P. Possevino. — 3. De funere Christophori Báthory Albae Iuliae. — 4. Res templo donatae et aedificiorum status. — 5. Episcopus Camenecensis et Princeps collegium visitarunt. Ludi scaenici hac occasione exhibiti.

Anno Domini 1583

1. Cum praecedenti anno in mense octobri calendarium novum gregorianum¹ a nobis receptum et catholicis nostris promulgatum esset, haeretici claudiopolitani quo die Natalem Domini iuxta vetus 5 calendarium celebrarunt, catholicos nostros aliquid eo die operis

62 la corr. ex le, del. cose, sup. procura || 63 non^a del. so[no].
4 esset del. claudi[opolitani]

11 Paulus Hoffaeus, assistens Germaniae ab anno 1581; cf. *Synopsis S.I.*
634.

¹ De correctione Calendarii cf. PASTOR, *Geschichte IX* 205-15.

facientes vexaverunt et nonnullos in carcerem coniecerunt². Cuius tamen facti eos paenituit, cum ob eam causam et senatum Principis et Regem ipsum offensum fuisse cognoverunt.

2. Huius anni initio R.P. Possevinus huc veniens seminarium Claudiopoli aptissimum pro transsylvaniae instituit³ pontificium pariter ac regium, cui in annos singulos 1600 taleri a Summo Pontifice et totidem a Regia Maiestate sunt attributi. In quo licet adhuc ob domus angustias non ita multi habitant⁴, extuctis tamen amplis aedibus, plurimi habitare poterunt.

3. Ipso Palmarum die⁵ funus Ill.mi Principis Christophori Batori⁶ Albae Iuliae celebravimus ritu catholico. Ad quod rite peragendum e collegio claudiopolitano advenerunt sacerdotes⁷ 5 et totidem fratres, studiosi quoque nostri ad 60 curribus publicis advecti. Recitata est ab uno e nostris funebris oratio⁸ et a studiosis elegia et varia carmina; cantatae etiam lugubres naeniae. Quae omnia ipsi 20 etiam haereticissimi valde probaverunt. R.mus quoque episcopus camenecensis qui Regis nomine atque personam sustinebat⁹, compluribus tum Albae tum Claudiopoli in redditu impertitus est confirmationis sacramentum.

4. Matrona quaedam nobilis donavit templo nostro aliquot vasa 25 argentea, tapetia 5 et quaedam alia. Scholarum aedificium magna ex parte fuit absolutum.

5. Magnificus D. Hieronymus Chadkiewicus¹⁰ ex Lituania, Rege volente et favente, ad nostrum collegium venit. Cum Ill.mus Princeps qui a nostris instituitur, Claudiopolim ad generalia iudicia advenisset 30 mense novembri, salutatus est tum in templo tum in scholis atque

² 6 coniecerunt *del.* Qui || 7 facti *del.* paulo post || 8 fuisse *del.* cognosc[erent] || 10 pro transsylvaniae *sup.* || 11 regium *del.* quod | cui *sup.* || 18 nostri *sup.* || 19 nostris *del.* or[atio] || 20 naeniae *del.* et sacram || 29 favente *del.* venit.

³ Cf. ep. Patris Possevino diei 29 dec. 1583 ad Stephanum regem; supra, doc. 237 § 1.

⁴ Cf. supra, doc. 210 § 22 et 23.

⁵ Cf. supra, doc. 237 § 3.

⁶ Die 24 martii.

⁷ Chr. Báthory diem supremum obiit die 27 maii anni 1581; cf. supra, doc. 59 § 1.

⁸ Orationem funebrem habuit P. Leleszi; textus orationis ex parte conservatus est et editus apud VERESS, *Epistolae* I 310-15.

⁹ Martinus Bialobrzeski; cf. supra, doc. 221 § 4 adn. 7 et *Mon. Pol. Vat.* VI passim.

¹⁰ H. Chodkiewicz; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 194.

in collegio, et comaediam Philautii¹⁰ cum suis proceribus magna cum voluptate et approbatione spectavit. Interfuit etiam iudicio cuidam oratorio¹¹, in quo duo rhetores de nobilitate contenderunt, et tres
35 iudices tulerunt sententias, adhibito etiam notario.

241

P. IOANNES LELESZI S.I.
PUNCTA PRO ANNUIS LITTERIS
EX RESIDENTIA ALBA-IULIANA

Anno 1583

TEXTUS: *Pol. 65 8r-9v*, autographum. In prima huius documenti parte (fol. 6r-7v) ab eodem P. Leleszi exarata sunt puncta pro annuis 1582 (cf. supra, doc. 135 et 136 introd.).

SUMMARIUM: 1. *Inimici reconciliati*. — 2. *Maligno spiritu obsessi liberati*. — 3. *Sacramentorum administratio*. — 4. *Funus Christophori Báthory sollempne*. — 5. *Sacramenti confirmationis collatio*. — 6. *Fervor condiscipulorum Principis*. — 7. *Status rerum temporalium*. — 8. *Etiam catholici Siculiae in spiritu adiuti*.

Anno 1583

1. Pacificationes duae insignes factae. Prima inter polonum quendam nobilem, cuius filius, Principis Ill.mi servus, occisus in Transylvania fuerat, et nobiles siculos. Tentaverunt omnia qui in senatu
5 regni erant, sed frustra. Demum per Societatem ingenti cum senatus laetitia res confecta est. Altera inter duas eiusdem comitatus familias nobilissimas, inter quas gladio etiam decertatum aliquando fuerat.

2. Feria secunda Pentecostes una et ipso D. Martini die festo altera energumenae ab inhabitante daemone, frequenti populo in
10 templo nostro, divina ope liberatae sunt. Unde non paucae integrae familiae conversae sunt. Potissimum energumena cum marito qui addictissimi partibus calvinistarum erant, sed quia' frustra saepe mi-

¹⁰ Fortasse ab aliquo magistro collegii claudiopolitani composita.

¹¹ De huiusmodi genere exercitationum scholasticorum agit P. Nadal in *Ratione studiorum* anno 1563 ab ipso pro Germania composita; cf. *Mon. Paed.* II 103.

nistri opem imploraverat, visa ecclesiae potestate et Dei gratia, auctor aliis fuit ut se in caulam ecclesiae reciperent.

3. Ad festum Paschatis confessiones amplius trecentas numeravimus, communiones plus minus totidem. 15

4. Funus Principis Ill.mi¹ ad hunc annum dilatum a Ser.mo Rege ob belli moscovitici difficultates, ipsis hebdomadae maioris diebus solemniter in templo nostro² celebratum ac peractum est. Non enim voluit catholicus Rex catholicissimi fratris corpus infesta 20 haereticorum cadaverum societate contaminare, quamvis templum haereticorum et magnificum esset et antiqua procerum ac episcoporum sepultura celeberrimum.

5. Episcopus R.mus Camenecensis³ pro legato ad sepulturam a Ser.mo Rege missus ad petitionem Societatis ipso Paschatis festo 25 sacram chrisma contulit, cuius iam in his terris memoria nulla extabat. [8v] Habita tamen frequenti procerum ac populi turba concione, tantus emersit numerus se offerentium ut a medio die ad seram usque noctem expedire se non potuerit, sed necesse fuerit residuam partem ad dominicam in Albis reservare. Quo quidem die amplius iterum 60 confirmati sunt. Primus ex confirmandorum numero fuit Princeps Ill.mus, eum sequebantur nobiles pueri commilitones praesentibus magnificis et illustribus parentibus haereticis. 30

6. Habet iam Celsitudo sua socios studiorum octo nobilissimos, brevique aderit nonus. Qui etsi omnes haeretice et nati et educati 35 hactenus fuerint, iam tamen fidei catholicae acerrimi sunt propugnatores, cum nullus sit illorum, hungarorum inquam — cum ipso Principe Ill.mo qui catechismum Canisii non exacte sciat latine et nostro idiomate⁴. Horum omnium unica est cura, tractare diligenter studia et parentum suorum culpa perditam pietatem avitam revocare in hoc 40 regnum. Quorum studiis Deus faveat omnipotens. Audiunt quotidie missam; diebus quidem solemnis in templo, profestis autem in do-

14 caulam *alia m. del. et in ad Ecclesiam corr.* || 22 et *del.* celeberrimum magnificum *sup.* || 27 procerum *del.* tur[ba] || 33 magificis et illustribus *sup.* || 39 cura *del.* cum ipso || 58 sacerdotum... improbitate *z.a m. del.*

¹ De sollemini funere Christophori Báthory cf. supra, doc. 239 § 3.

² De templo Societati donato Albae Iuliae cf. supra, doc. 54 § 3, doc. 59 § 3, doc. 73 § 7 et doc. 136 § 5.

³ Martinus Bialobrzeski; cf. supra, doc. 240 § 3 adn. 8.

⁴ Parvum S. Petri Canisii catechismum Nicolaus Telegdi vertit in hungaricum et anno 1562 Viennae typis collegii S.I. edidit; cf. MAH I 425 adn. 56. — De proposito Patris Possevino anno 1583 iterum catechismos hungaricos typis mandandi pro Transylvania cf. supra, doc. 187 § 2 et adn. 10, doc. 210 § 32 lin. 696-98, doc. 216 § 3; et BRAUNSBERGER VIII 561 n. 6.

mo aulae ad hoc delecta. Examen conscientiae vespertinum, et lytanias non negligunt.

- 45 7. Praedium cum horto donatione regia habuimus⁵, quamvis adhuc non integra ipsius possessio tradita fuerit Societati. Speramus tamen R.P. Provincialis auctoritate a senatu et eam reddendam. Hoc anno annua pensio Societati 600 florenorum facta est ac literis consignata⁶. Quo maior esset vicinitas et commodior Societati educatio
- 50 Principis, voluntate Ser.mi Regis in ipsam aulam coacti sunt nostri commigrare. Ita ut oculati testes ac directores essent omnium actionum Ill. mi Principis. [9r]
8. Neque tantum his terminis albani se continuerunt. Nam per paucos qui in Sicilia residui sunt catholicos cum sacerdotibus, plebe
- 55 et nobilitate rectam fidei normam edocere, a vitiis revocare, nutantes confirmare, perversos reducere non destiterunt. Harum rerum memoratio prolixa esset, maxime quae ad concubinatum spectant et divortia, quae sacerdotum negligentia dicam an improbitate adeo trita erant ut invenirentur qui secundas et tertias haberent uxores superstites. Elevaverat iam Deus manum ut per haereticos ingressos eos prosterneret, favente senatu et praesidibus; hactenus tamen defendimus ipsos hic Albae ac cum Dei gratia ab imminente clade eripuimus. Nam minister qui cathedralm possederat, haereticus, cessit iterum.
- 60 65 Conversiones nobilium hoc anno fuerunt 2.

242

CATALOGUS PATRUM AC FRATRUM SOCIETATIS IESU IN TRANSYLVANIA DEGENTIUM

1 ianuarii 1584

Introductio

Catalogus hic triennalis appropinquante quinta congregatione procuratorum (Romae 16-19 nov. 1584 celebrata; cf. COEMANS, *Breves notitiae...* p. 7) confectus est et per procuratorem provinciae Poloniae in Urbem missus, prout «Formula scribendi» anni 1582 ordinavit (cf. *Regulae S.I.* Romae 1582, p. 142).

⁵ Litteras donationis Stephani regis videsis supra, doc. 147.

⁶ Videsis litteras donationis Sigismundi Báthory diei 13 apr. 1583; supra, doc. 183; de sustentatione nostrorum cf. praeterea supra, doc. 95.

TEXTUS: *Pol. 6 35v-9v*, originale eiusdem manus quae et ceterorum provinciae Poloniae domiciliorum catalogos anni 1584 exaravit. Eodem in codice (f. 75v-7r) exstat «Catalogus privatus collegii claudiopolitani an. 1584» in quo dotes et qualitates uniuscuiusque personae collegii describuntur. At editioni huius catalogi secundi seu secreti supersedendum nobis fuit, prout iam in MAH I (cf. introd. doc. 133, p. 304) evenit.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 25-9.

I

Catalogus collegii claudiopolitani anni Domini 1584 prima ianuarii

1. P. Ferdinandus Capecius¹, italus, annorum 38, bonae valetudinis; ingressus Romae anno 1571; in Societate studuit philosophiae et theologiae; est magister in philosophia et theologia; docuit Romae mathematicam et philosophiam; est professus.

2. P. Martinus Undo², ungarus ex Schachia³ annorum 34, bonae valetudinis, ingressus Ternaviae 1565; in Societate studuit humanioribus Olomutii, philosophiae et theologiae partim Romae, partim Viennae; est versatus in mathematicis, graeca et hebraica lingua; loquitur ungarice, italice, polonice, germanice; docuit Olomutii et Claudiopoli syntaxim; est concionator nostri templi et minister.

3. P. Wolfgangus⁴, germanus ex Vimpinio⁵, annorum 33, bonae valetudinis; ingressus Moguntiae 1567; studuit philosophiae Moguntiae, theologiae Romae; versatus in hebraica et graeca lingua; doctor in artibus, promotus Moguntiae; docuit Treveris humaniores et bis cursum philosophiae; Romae fuit confessarius in Germanico Collegio; nunc est concionator linguae germanicae et praefectus seminarii. [36r]

4. P. Matthias Tomanius⁶, ungarus, annorum 33, bonae utcunque valetudinis; ingressus Viennae 1569; studuit humanioribus, rhe-

¹ Novus collegii rector, qui Roma missus, die 30 dec. 1583 Claudiopolim cum P. Provinciali et nonnullis sociis pervenit; cf. eius primam epistolam, die 31 dec. 1583 Claudiopoli Patri Generali datam; supra, doc. 239.

² De quo cf. MAH I passim; praeterea supra, doc. 67, doc. 115 § 3 et doc. 117 § 2.

³ Saca prope Cassoviam in Slovakia.

⁴ V. Schreck qui ineunte anno 1580 una cum P. Szántó Roma in Transylvaniam missus fuerat; cf. supra, doc. 17.

⁵ Wimpfen in Württemberg Germaniae.

⁶ M. Thomány; cf. MAH I passim, et supra, doc. 72 § 5.

toricae, philosophiae Viennae, item et theologiae per annum et di-
midium; docuit Graecii syntaxim et humanitatem; Viennae mansit
fere semper apud convictores; fuit minister et procurator Claudio-
poli; nunc tantum est procurator.

- 25 5. P. Hieronymus Fanfonius, romanus, annorum 26, bonae non
firmae valetudinis; ingressus Romae 1578⁷; absolvit in Societate
theologiam, Romae in Seminario fuit repetitor grammaticae, philo-
sophiae, theologiae, praefectus studiorum; docet dialecticam, rethori-
cam, est praefectus studiorum et congregacionis.
- 30 6. P. Ioannes Ardulphus, tirolensis, annorum 33, bonae valetu-
dinis; ingressus 1582; absolvit philosophiam et theologiam Romae in
Collegio Germanico; fuit in missione suetica; docuit Brunsbergae rhe-
toricam et graeca, eadem docet Claudiopoli; confessarius patrum, ma-
gister novitiorum, praefectus rerum spiritualium et casuum conscienc-
tiae⁸.
- 35 7. P. Valentinus Lado⁹, transylvanus, annorum 32, bonae ac
firmae valetudinis; admissus in Transylvania 1579; parum studuit,
habet gratiam in concionando, concionatus est Albae ungarice et
ministravit sacramenta catholicis; modo est in missione ad Siculos
40 Ungariae. [36v]
- 40 8. M. Petrus Szydlowski, polonus, annorum 31, non adeo firmae
valetudinis; ingressus Posnaniae 1572¹⁰; studuit grammaticae, hu-
manioribus, rhetoricae, philosophiae Vilnae; docuit Iaroslaviae et
Posnaniae syntaxim, cathechismum Vilnae; docet Claudiopoli hu-
45 maniores.

38 Ugaricae ms.

⁷ In libro qui inscribitur: *Codez novitiorum S.I. qui Romae tirocinium po-
suerunt ab anno 1565 ad annum 1586* f. 175r haec de eo reperiuntur: «Geronimo
Fanfonio adi 2 di novembre 1578. Fu esaminato, non hebbe impedimento,
è d'età d'anni 21, nato in Veletri. Il padre si domandava Desiderio Fanfoni,
viveva del suo; la madre Sabba Tartaglia, tutte due da Montefortino di Cam-
pagna. Esso ha studiato rhetorica et filosofia, et propone con la divina gratia
d'osservare tutte le constitutioni, regole et modo di vivere della Compagnia, e
d'essere indifferente a quanto da suoi superiori li sarà ordinato et in fede s'è
sottoscritto. Gironimo Fanfonio» Arch. Dom. Prob. Rom. — H. Fanfonio obiit
peste Claudiopoli 17 aug. 1586; cf. *Hist. Soc.* 42 111r; infra, doc. 383 II.

⁸ Obiit peste Claudiopoli die 31 iulii 1586; cf. *Hist. Soc.* 42 111r; infra,
doc. 383 II.

⁹ Cf. de eo MAH I et supra, passim.

¹⁰ Vide eius scriptum de vocatione ad Societatem ap. WARSZAWSKI, *Voca-
tionum liber* 283-85.

9. M. Ioannes Krakowinski¹¹, polonus, annorum 20, bonae valetudinis; ingressus Brunsbergae 1579; absolvit rhetoricam Posnaniae; docuit Posnaniae grammaticam, syntaxim; fuit socius praefecti seminarii Claudiopoli; docet modo syntaxim.

10. M. Iacobus Calissiensis¹², polonus, annorum 21; bonae sed 50 tenuis valetudinis; ingressus Pultoviae 1580; studuit humanioribus; docet grammaticam Claudiopoli.

11. M. Ioannes Burman, prutenus, annorum 24, bonae valetudinis; ingressus Brunsbergae 1579; studuit humanioribus; docet Claudiopoli grammaticam in infima classe¹³. 55

12. Iacobus Mostowski, polonus, annorum 20, firmae valetudinis; ingressus Brunsbergae 1580; studuit in Societate syntaxi et humanioribus et graecae; studet rhetoricae, docet graeca in classe humanitatis¹⁴. [37r]

13. Ioannes Elbingus, prutenus, annorum 26, bonae valetudinis; ingressus Brunsbergae 1577; studuit humanioribus, novit polonice et germanice; studet rhetoricae, graecis; est socius praefecti seminarii¹⁵. 60

14. Ioannes Ilzensis, polonus, annorum 22, bonae valetudinis; ingressus Brunsbergae 1581; studuit humanioribus; studet rhetoricae et graecis¹⁶. 65

15. Maximus Milanesius, florentinus, annorum 54, bonae valetudinis, senex tamen; ingressus Pultoviae 1570¹⁷; novit italice, latine, polonice; est expertus in negotiis tractandis et medicinae peritus; est infirmarius, quo officio perpetuo functus est in Societate; fuit aliquando praefectus fabricae¹⁸. 70

50 Iacobus corr. ex Ioannes

¹¹ I. Krakowienski, obiit Varsoviae die 6 apr. 1598; *Hist. Soc.* 42 113v.

¹² I. Korytowski (cf. *Pol.* 7 II 123v: cat. coll. derpat., ubi vocatur Coritovi et calissiensis, qui ingressus est anno 1580 etc.). Obiit Varsoviae die 6 aug. 1629; *Lith.* 6 282v.

¹³ Obiit Claudiopoli peste die 29 iulii 1586: *Hist. Soc.* 42 111r; infra, doc. 383 II.

¹⁴ Obiit Tornunii die 24 iunii 1623; *Hist. Soc.* 43 209r.

¹⁵ Peste obiit die 3 aug. 1586 Claudiopoli; cf. *Hist. Soc.* 42 111r; infra, doc. 383 II.

¹⁶ Obiit Polotii die 28 sept. 1615; *Hist. Soc.* 43 212v.

¹⁷ Cf. supra, doc. 120 adn. 22. De suo ingressu in Societatem v. WARSAWSKI, *Vocationum liber* 250-56.

¹⁸ Illum etiam artis construendi peritum fuisse constat ex ep. Patris Provincialis Poloniae diei 23 dec. 1575 ad P. Generalem, in qua legitur: «Massimo venne con me a Jaroslavia, et con me et altri infermi fu ultimamente occupato, ultra de li disegni che fece per il novo collegio» *Germ.* 155 255r. Ipse est auctor etiam delineationum seminarii claudiopolitani; quas videsis inferius, App. II.

16. Simon Rasz, prutenus, annorum 40, firmae valetudinis; ingressus Brunsbergae ante annos 12¹⁹; novit germanice, polonice et aliquo modo latine et lituanice; Claudiopoli praeest culinae et dispensae, fuit alias sutor et pistor.
- 75 17. Ioannes Psarski, polonus, annorum 30, bonae valetudinis; ingressus Pultoviae anno 1572²⁰; loquitur polonice et aliquo modo latine, ungarice et germanice; est custos pannorum et sartor; fuit aliquando sacristanus et infirmarius. [37v]
- 80 18. Stanislaus Iavicki, lituanus, annorum 25, bonae non firmae admodum valetudinis; ingressus Brunsbergae anno 1574; loquitur lituanice, polonice et aliquo modo latine; est ianitor et aliquando cocus; quae exercitia alias etiam in Societate obivit.
- 85 19. Urbanus Schiper²¹, prutenus, annorum 27, bonae et firmae valetudinis; ingressus Brunsbergae anno 1576; est arcularius egregius, item pictor, quae in Societate didicit; semper in Societate fuit arcularius.
- 90 20. Adamus Tensier, iuliensis, annorum 49, bonae olim valetudinis, modo infirmus; ingressus Brunsbergae 1562²²; loquitur germanice et aliquo modo suetice; Brunsbergae septem annos fuit cocus; alias fuit ianitor, faber, sacristanus²³.
21. Michael Silesius²⁴, ex Silesia, annorum 24, bonae valetudinis; ingressus Brunsbergae 1581; est faber lignarius; fuit sub coquo, modo faber est.
- 95 22. Georgius Hamman, brunsbergensis, annorum 20, bonae valetudinis; studuit aliquando extra Societatem; loquitur germanice et latine; in Societate fuit faber, modo est sacristanus et ianitor. [38r]
23. Olaus Ioannis, suecus, annorum 18, bonae valetudinis; ingressus Brunsbergae 1581; loquitur mediocriter latine ac polonice; inservit in culina, modo curam habet refectorii.
- 100 24. Nicolaus Kurticz, sclavus, annorum 26, bonae sed tenuis valetudinis; ingressus Brunsbergae 1582; loquitur sclavonice, unga-

¹⁹ De vocatione ad Societatem vide eius scriptum ap. WARSZAWSKI, *Vocationum liber* 213.

²⁰ Cf. *ibidem* 271-72; et supra, doc. 117 § 6; obiit peste Claudiopoli die 6 aug. 1586; cf. *Hist. Soc.* 42 111r; infra, doc. 383 II.

²¹ Cf. supra, doc. 228 adn. 4; peste obiit Claudiopoli die 29 iulii 1586; *Hist. Soc.* 42 111r; infra, doc. 383 II.

²² Vide eius scriptum de vocatione ap. WARSZAWSKI, *Vocationum liber* 114.

²³ Peste obiit Claudiopoli die 5 aug. 1586; cf. *Hist. Soc.* 42 111r; infra, doc. 383 II.

²⁴ M. Viller; cf. infra, doc. 366-B.

rice, polonice, latine; docet pueros in infima classe, non habet vota ²⁵.

25. Lucas Schif, transylvanus ex saxonibus, annorum 26, bonae valetudinis; admissus Claudiopoli 1582 ²⁶; novit saxonice et ungarice; est socius sartoris, non habet vota.

105

26. Casimirus Polonus, annorum 18 bonae valetudinis, admissus Claudiopoli 1584; loquitur polonice, latine, et ungarice; studuit apud nostros, est in prima probatione ²⁷.

27. Simon Transylvanus, admissus Albae 1584, adhuc est in missione cum P. Valentino ²⁸. [38v]

110

II

Residentia albensis

1. P. Ioannes Lelesius, ungarus, annorum 33, debilis; ingressus 1564; studuit humanioribus Pragae, philosophiae Dilingae, theologiae Dilingae et Ingolstadii; docuit Monachii rethoricam, Viennae dialecticam et metaphysicam, item et catechismum; Agriae concionatus est per medium annum ²⁹; est superior albanus, docet Principem, concionatur.

115

2. P. Petrus [Erdösi] ³⁰ transylvanus, annorum ³¹, bonae valetudinis; ingressus Claudiopoli 1579; gratiam habet in concionando; fuit minister Claudiopoli, modo concionator Albae.

120

3. M. Balthasar Silesius ³², annorum 27, bonae valetudinis; ingressus Pultoviae 1571; studuit rhetoricae, philosophiae Vilnae; loquitur ungarice; docuit Claudiopoli grammaticam, Albae docet pueros nobiles Principis et ipsum Principem absente P. Lelesio.

125

4. M. Gaspar Crobensis, polonus, annorum 24, bonae valetudinis; ingressus Brunsbergae 1576; studuit humanioribus et rhetoricae; docuit grammaticam Iaroslaviae et Claudiopoli; modo docet Albae. [39r]

²⁵ Ad annum 1592 reliquit Societatem; cf. *Germ. 171* 230r-31v.

²⁶ Cf. supra, doc. 135 adn. 2.

²⁷ Obiit peste Claudiopoli die 8 aug. 1586; *Hist. Soc. 42* 111r; infra, doc. 383 II.

²⁸ V. Ladó; cf. supra, n. 7.

²⁹ Cf. de eo MAH I passim.

³⁰ P. Erdösi (Sylvanus); cf. MAH I 1019 n. 45.

³¹ P. Szántó in *Historia Collegiorum* de eo dicit: «Duo etiam adolescentes Zekuli Petrus Cikiensis et Valentinus Lado nostro ordini se adiunixerunt» *Austr. 228* 15v. Obiit Claudiopoli die 18 iulii 1586 phtysi consumptus; cf. *Hist. Soc. 42* 111; infra, doc. 383 II.

³² B. Gerocke (cf. *Germ. 59* 198r). De ingressu in Societatem vide eius scriptum ap. WARSZAWSKI, *Vocationum liber* 299-300.

5. Paulus Woyciechowicz, lituanus³³, sacristanus et curator
130 vestiariae.
6. Simon Domaslaski³⁴, polonus, annorum 28, bonae valetudinis;
ingressus Pultoviae 1570; loquitur polonice et aliquantulum latine;
fuit aliquando sacristanus et coquus; nunc est emptor Albae.
7. Thomas Ungarus, bonae valetudinis; admissus Albae 1584;
135 inservit in culina, novitius.
8. Simon Ungarus, bonae valetudinis; admissus Claudiopoli
1584; sartor, novitius. [39v]

III

Missio Varadinensis

- 140 1. P. Stephanus Arator³⁵, ungarus, annorum 42, bonae valetudinis; ingressus Romae 1560³⁶; absolvit Romae cursum philosophiae ac theologiae; loquitur latine, ungarice, boemice, germanice, est magister in philosophia, promotus Romae; docuit Ternaviae humaniores, Viennae graecas et bis cursum philosophiae; Romae fuit paenitentiarius ungarorum; Claudiopoli concionator ungarus; modo est superior in missione varadinensi.
2. P. Georgius Tores³⁷, ungarus, annorum 36 natus, tenuis valetudinis, laborat ex paralisi manuum; ingressus Viennae 1563³⁸; Pragae audivit philosophiam, Viennae theologiam, in humanioribus et graecis versatus; docuit humaniores litteras et graecas Pultoviae, quasi semper fuit cum convictoribus.
3. Laurentius Kersten, prutenus, annorum 29, bonae valetudinis; ingressus Brunsbergae 1574³⁹; loquitur germanice, polonice et latine; fuit coquus, cellarius, sacristanus, custos vestium, tonsor; modo est socius superioris varadinensis; est coadiutor formatus temporalis⁴⁰.

140 annorum *del.* 36, *sup.* 42.

³³ Natus ad annum 1545; ingressus Societatem Vilnae die 26 aug. 1570 (*Pol.* 7 I 23v); obiit Albae Iuliae die 6 iulii 1586; *Hist. Soc.* 42 111v; *infra*, doc. 383 II.

³⁴ S. Domoslawski, obiit Luconiae die 10 aug. 1616; *Hist. Soc.* 43 207v et *Pol.* 43 107v.

³⁵ Szántó; cf. MAH I et supra passim.

³⁶ Ingressus die 19 febr. 1561; cf. MAH I 1015 n. 10.

³⁷ G. Törös, cf. MAH I et supra passim.

³⁸ Admissus in Societatem die 28 apr. 1564; cf. MAH I 1017 n. 24.

³⁹ De vocatione ad Societatem vide eius scriptum ap. WARSZAWSKI, *Vocationum liber* 223-4.

⁴⁰ Die 19 iun. 1586 dimissus e Societate; cf. *Hist. Soc.* 54 8v.

243

STEPHANUS MATESSY EP. CHANAD.¹
P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Ex Lelesz 2 ianuarii 1584 — Cassoviam

Introductio

Episcopus Chanadiensis eodem die duas dedit ad P. Possevino epistulas, unam linguae italicae, alteram in lingua latina scriptam; hanc eo fine ut eam Romam mitteret ei cui ille melius fore iudicabit. Cum vero duae hae epistulae fere eiusdem sint argumenti, eas sub eodem numero, prout unum documentum, edere putavimus.

TEXTUS: Doc. A: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 95 3r-4v, autographum.
Doc. B.: *Ibid.*, 5r-v originale cum subscript. autogr. In fol. 5v manu P. Possevino: «Altra lettera del Vescovo Chanadiense in Ungheria al P. Possevino».

SUMMARIUM: *Petit intercessionem ut bulla confirmationis episcopatus tandem aliquando Romae obtineri possit.*

Doc. A

Reverendo Padre etc. come fratello osservandissimo.

Rendo a V.P.tà R. infinite gratie ché si è degnata rallegrarsi meco con la sua de XXI del passato² de la conferma del mio vescovato titolare. Et prego la bontà divina che a gloria del santissimo nome suo et servizio de la sua immaculata sposa la Chiesa catholica io possa con la gratia sua far il debito di buon vescovo opere et sermone. Il che non essendomi concesso di eseguire ne la mia diocesi per la tyrannia et potenza del Turco, al manco ne la diocesi d'altrui, in questa mia afflitta patria d'Ungheria. Ma percioché mi occorreno molte difficultà nel'ottenere de le bolle necessarie, come per l'alligata mia intenderà,⁵ di che le havea scritto anche con la mia precedente³, supplico a V.R. P.tà che mi voglia favorire a Roma che possano impetrare le bolle de la confirmatione in forma solita con qualche beveraggio dei scrit-

5 la 2 sup.

¹ Cf. supra, doc. 221 § 4 et adn. 9.

² Vide ep. Patris Possevino supra, doc. 229.

³ Quae desideratur.

tori; come si spedivano al tempo de la bo. me. del Card. Morone⁴,
 15 id est conforme alle mie pochissime entrate de le mie due prepositure che mi sustentano, non ho niente del vescovato chanadiense praeter nudum titulum.

Et presupponendomi che V.R.ia non sia per mancare [3v] del suo favore, per questo effetto ho scritto in latino la compagnia di
 20 questa mia ché, parendole, possi mandare in spetie anche a Roma in mano di cui le parerà. Et parendole ancora di scrivere sopra di ciò a Mons. Ill.mo Card. Gonzaga⁵, che per il rispetto de la fedel servitù che io già feci a la bo. me. di suo padre per nove anni, degnasse favorirmi presso Mons. R.mo Card. di Como⁶, V.P.tà faccia lei. Av-
 25 visandole che io già ho scritto due volte al detto Card. Gonzaga ma non sono mai stato presso S. Sig.ia R.ma degno di risposta.

Dove mi scrive d'havermi scritto nei giorni passati che io non affittassi a heretici li beni et entratte di questa mia meschina prepositura de Lelez, per boni rispetti etc.⁷, io non ho ricevuto quella lettera sua; ma sia certa che da mia posta farò in questo negocio quello che conviene ad un par mio.

Alli 18 del passato vennero qua da me a notte scura gli R.di Padri Jesuite con tre carri coperti et alcuni cavalli, venendo da Polonia et andando in Transilvania col R.do Padre Giovanni Paulo Campani
 35 provinciale; a quali conforme al debito mio mostrai tutta quella hospitalità che pottè così all'improvvisa. Poi il giorno sequente né [4r] per il mal tempo né a mie preghiere volsero restare a riposarsi, ma detto messa, confessati et communicati alcuni di loro, si partirono con disegno di arrivare al Natale a Koloswar⁸.

40 Io senza dir altro, ma solamente aprendo et manifestando al medico il mio male, faccio intendere a V.R. che in Transilvania tiene la mia chiesa chanadiense questi beni patrimoniali proprii del vescovato: oppida Chadh, Sorostel, Hodwilagh et Monora, quorum inhabitatores sunt pro maiori parte saxones. Item una platea in oppido Torda,
 45 Szenthfalwa vocata versus fluvium Aranyas. Adiuva me Domine si quid potes.

²⁴ Como *p. corr.* || ²⁵ due volte *sup.* || || ³⁶ Poi *del. c he* || ³⁷ *prius riposarmi.*

⁴ Ioannes Morone (1509-80), cardinalis protector Austriae et Hungariae; cf. MORONI, *Dizionario XLVI* 300.

⁵ I. Vincentius Gonzaga, cardinalis (1578-91); GULIK-EUBEL III 51 n. 13.

⁶ Ptolomaeus Gallio, cardinalis secretarius.

⁷ Cf. *supra*, doc. 226 § 3.

⁸ Claudiopolim pervenerunt die 30 decembris 1583; cf. *supra*, doc. 239.

De gl'avisi mandatimi multas gratias, ma aspetto de gl'altri,
poiché io sto qui in Lelez come nel deserto di Thebaide. Iddio concedi
benignamente a V.P.tà R. il buon capo d'anno et ogni desiata pro-
sperità. Da Lelez alli 2 di gennaro 1584.

50

Di Vostra Reverenda Paternità

affectionatissimo
Steffano Mathissy
vescovo indegno chanadiense

Inscriptio: [4v] Al Reverendo Padre Antonio Possevino nuntio 55
apostolico etc. mio come fratello osservandissimo — a Cassovia.

Doc. B

Reverende Pater et Frater in Christo mihi observandissime, ora-
tionum mearum in Domino devotarum suffragia ac servitorum promp-
tissimam commendationem.

Ingentes habeo V.P.ti R. gratias quod mihi tam ex animo sit
nuper per suas literas gratulata de obtentione confirmationis mei ti- 5
tularis episcopatus a S.mo Domino Nostro. Sed quoniam in bullarum
necessiarum expeditione, quarum virtute Deo et sanctae ecclesiae
suae in pontificalibus (uti desidero) vel saltem in aliena diocesi, fa-
mulari possem, respectu tenuissimorum proventuum meorum quibus
pro dignitate episcopali aegre sustentor, tot et tantae interponuntur 10
difficultates, quas in parte ex inclusa copia intelligere poterit, ut pla-
ne quo me vertam, ignorem. Defunctis enim antiquis s. romanae
ecclesiae cardinalibus quorum et notitiam et gratiam habebam,
nescio ad cuius vel quorum patrocinium ex modernis reverendissimis
confugiam. Restat itaque ut V.R.P.tem, quae me ab anno Domini 1551, dum in servitio piae memoriae Ill.mi Domini Don Ferdinandi 15
Gonzaga essem, ac etiam praesentem statum rerum mearum optime
novit, deprecer, prouti peto atque obsecro confidenter, dignetur me
suo testimonio et favore iuvare, quantum poterit (poterit autem mul-
tum si volet) apud Ill.mum D. Car.lem Comensem quem summa post 20
Sanctitatem Suam autoritate pollere intelligo; atque alias etiam,
quorum favore dictam expeditionem mearum bullarum promoveri
posse animadvertis; ne propter petitae gravioris solutionis impoten-
tiā ac defectum gratia confirmationis privatus ac defraudatus fuisse
videar. Quicquid autem tempore protectionis Ill.mi quandam cardi- 25
nalis Moroni pro dictis bullis mei titularis episcopatus chanadiensis

16 prius 1550 || Comensem *alia m.*

solvebatur, modo quoque solvere non abnuo quomodocunque tandem potero. Et pro tali favore mihi in hac mea necessitate praestito, retributor omnium bonorum Deus reddet Pat.ti V. condignam mercedem, et ego etiam omni quo potero gratitudinis officio eandem omni tempore prosequar. Et cum his Deus aeternus pastorum principes V.R.P.ti omnia prospera ac felicia concedat. Ex Lelez 2 ianuarii anno salutis 1584.

Dominationi Vestrae Reverenda

35

uti frater addictissimus
Stephanus Mathissy
episcopus chanadiensis

244

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
STEPHANO MATÉSSY EP. CHANAD.

Cassoviae 5 ianuarii 1584

TEXTUS: 1. *Opp. NN 330 7r-v*, apographum coaevum manu P. Ioannis Fournier exaratum. — 2. Romae, ASV, *Nunz. di Pol.*, Addit. 2, 84, apogr. saec. 19.

SUMMARIUM: 1. *Rem diplomatis confirmationis episcopatus studiose commendavit Cardinali Comensi et Nuntio Apostolico.* — 2. *Gratias agit quod Episcopus patres ac fratres Societatis in Transylvanianam proficiscentes summa charitate suscepit.*

Reverendissime Domine.

1. Accepi binas litteras V.D.nis R.¹ et hac ipsa nocte easdem mittam ad Ill.mum Cardinalem Comensem, qui (non Vercellensis) Summi Pontificis nomine agit omnia et plurimum potest. Rem diplomatum 5 de qua mihi scribit, de bona nota commendavi ². Omnino mihi V.D.io R.ma scribat quis ille sit qui negotia ista Romae procurat. Tum ad eum mihi litteras mittat. Scripseram item R.mo D. Nuntio apostolico hac de re diligenter.

34-7 Dominationi ... chanadiensis *autogr.*

¹ Quas videsis supra, doc. 243.

² Cf. ep. Patris Possevino diei 6 jan. 1584 ad Card. Secr.; *infra*, doc. 245.

Iam vero quod attinet ad ea loca quae in Transsylvania sunt et ad se pertinent³, poterit ad me diligenter scribere (ne priusquam hinc discedam, sim incertus) eane ad episcopatus vacensem ac nitriensem, an ad praeposituras attineant; deinde quinam reditus ii erant, quo titulo, a quibus fundati, quonam tempore usurpati, in quorum manibus nunc sint, ac si quid aliud est, quod ad plenissimam informationem pertinet. Sed quaeso, si sua diligenter curari cupit, diligenter atque in tempore mittat. Agnoscat amicum servitorem etiamsi hinc abero. Ea de re item Romam scribo, quid postea sum cum Rege Poloniae tentaturus. Et sane Deus aperiet ostium fidei etiam in ditione turcica si clamans clamaverit ad Deum, apud quem non est impossibile omne verbum⁴.

10

15

20

2. Gratias magnas ago de exceptis patribus ac fratribus nostris⁵ eamque rem spero stimulus addidisse D.ni V.R.mae ut aliquos ad [7v] claudiopolitanum collegium ad studia mittat, quandoquidem sine operariis quonam modo vineae excolentur? ...

3. Nudius vero tertius iteratum et efficax huc a C.M.te pervenit 25 mandatum de calendario admittendo⁶. Id quod camerarii et hi et officiales spes faciunt post quinque dies sese facturos. Vincet Christus in Petro si Petri fidem sequamur in Christum...

245

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Grodna 6 ianuarii 1584 — Cassoviam

TEXTUS: 1. *Opp. NN 330 9r-10v*, originale cum subscript. autogr. — 2. *Opp. NN 317 107v-8v, 145r-v*, apogr. coaev. — 3. Romae, ASV, *Nunz. di Pol.*, Addit. 2, 88r-v, apogr. saec. 19.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VII 11-2 (ex parte).

³ Cf. supra, doc. 243-A lin. 32-35.

⁴ Cf. Lc. 1, 37.

⁵ St. Matéssy in Lelesz exceptit Patrem Campano, praepositum provinciae Poloniae, qui cum nonnullis sociis Transylvaniam versus proficiscebatur; cf. supra, doc. 243-A lin. 32-39.

⁶ De novo calendario in Hungaria promulgando cf. supra, doc. 221 § 1 adn. 1 et doc. 225 § 2.

SUMMARIUM: 1. *Cum Petro Saxone, apostata a Societate lenius procedendum putat.* — 2. *De necibus catholicorum in Transylvania nihil adhuc relatuum est.* — 3. *De domo pro seminario claudiopolitano emenda; de morbis ac morte alumnorum; ne facile admittantur rutheni.*

[9v]... 1. Illum Saxonem¹ de quo iterum ad nos R.ia V. scribit, an Societatem tantum deseruerit aut etiam fidem, nihil dum certi scimus; neque enim responsum ad litteras nostras ex Transsylvania habemus. Quod si a fide defecerit, nullatenus ipsum Claudiopoli sub-
5 sistere faciemus. Nihil etiam tale quid ex homine verace, bono et catholico Christophero Kereszturi², cum nos interea convenerat, intellectimus; nisi forte postea aliquid acciderit aliud. Ex illis litteris a P. Iacobo Vangroveensi³ ad R.iam V. scriptis, quarum in epistola
10 ad nos sua R.ia V. mentionem fecit⁴, nihil aliud cognoscere potuimus quam quod in schola haeretica Organum Aristotelis legat. Non vero perscriptum ibi appetit apostatasse eundem. Censeremus itaque lenius cum ipso esse agendum ne desperatio, quae iuxta vulgare proverbium facit monachum, ipsum prorsus efficiat haereticum.

2. De necibus et terriculamentis aliquorum catholicorum nihil
15 etiam inde audivimus. Si quid patraretur eiusmodi, cum non tales ibi habentur consiliarii qui coerceri non possint, facile ei rei remedium adhiberi poterit.

3. Quod attinet monasterium⁵ in usum seminarii conferendum, res equidem pia, neque tamen hoc rerum statu tentanda propter
20 multa evitanda scandala malevolentium. Satius erit interim capacorem conducere aut etiam emere domum. Domus illa, miramur, cur adeo fuerit incommoda ut non saltem morbos sed et mortes causata sit. Utut se res habeat, scimus alias vociferari non ex incommoditate habitacionis, sed ex tenuitate et inusitata victus ratione extinctos
25 esse. Non placet nobis ut in illud seminarium rutheni introducantur. Res erit odiosa sane ut ibi peregrini ponantur pro indigenis, in quorum usum illud seminarium institutum sit; nisi id parce fiat et citra indigenorum incommoditatem...

6 Kieresturi ms.

¹ De Petro Saxone (Frischbier), apostata de Societate cf. ep. Patris Possevino, diei 29 dec. 1583, ad Stephanum regem; *supra*, doc. 237 § 2.

² Cf. de eo *supra*, doc. 152 adn. 2 et doc. 165 adn. 5.

³ I. Wujek, rector collegii claudiopolitani annis praeteritis.

⁴ Cf. *supra*, doc. 237 § 4.

⁵ Monasterium dominicanorum, ab arianis occupatum; cf. *ib.* § 5.

246

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Cassovia 6 ianuarii 1584 — Romam

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 95 6r-7v (*prius* 5-8), autographum. — 2. *Opp. NN* 330 11r-2r, apographum m. P. is Ioan. Fournier exaratum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VII 13 (ex parte).

SUMMARIUM: 1. *De petitione Stephani Matéssy, episcopi chanadiensis.*
— 2. *Gratiam pro quodam ad mortem condemnato obtinuit.*

[6r]... 1. Essendomi hieri sera venute dal nuovo Vescovo Chana-
diense l'alligate¹, ho stimato necessario il non differire, partendo una
staffetta, di scriverle. Intenderà V.S. Ill.ma ciò che egli dimanda. Il
che, se bene a cotesti ufficiali suole essere ingrato, nondimeno io spe-
ro che Nostro Signore delibererà quel che è grato a Dio et necessario ⁵
a questo caduto regno di Ungheria. Che se Sua Beatitudine con qual-
che gratia aggiungerà un Breve, co'l quale accenda il core di questo
Prelato, ad entrare in lizza valorosamente per aiutare tante anime per-
dute et a fare operarii, credo che dabit Deus voci Vicarii sui virtutem ².

Vedrà poi V.S. Ill.ma dalle dette lettere un'essercito dei nostri ¹⁰
che va in Transilvania³, havendo io per più lettere informato il P.
Giovan Paolo Campano di quanto [6v] conveniva circa il seminario
et altro, et per haver compito et ordinario aviso di tutti i mezi per
aiutare la Moldavia et Valachia, per la quale aspetto con desiderio i
libri dal Sig. Cardinale Santa Severina⁴. Oltre ciò scrivo al detto Ve- ¹⁵
scovo che pienamente mi raggugli di quei membri suoi che sono in
Transilvania⁵. Il che ricevuto, tenterò co'l Re di Polonia ciò di che
mi ricerca...

¹ Stephanus Matéssy; cuius epistulam diei 5 ian. 1584 ad P. Possevino
videsis supra, doc. 244.

² Cf. Ps. 28, 11.

³ Cf. *supra*, doc. 237 § 5 et adn. 13.

⁴ Iulius Antonius Santori (1532-1602); cf. MAH I 592 adn. 113 et passim.

⁵ Agitur de nonnullis beneficii pagis chanadiensis episcopi, qui in Transyl-
vania inveniebantur; cf. *supra*, doc. 244 § 1.

2. Questo Generale⁶ et senatori, benché tutti heretici, mi fecero
 20 questa settimana passata [7v] gratia della vita di uno il quale era
 condannato a morte. Fu qui di edificatione alla città che io mi ci
 adoperassi, et di dispetto a ministri heretici perché fu fatto in gratia
 di Sua Beatitudine. In somma: mirabilis est Deus in Petro. Et Dio
 voglia che per tutto il mondo si mandi a risvegliare i cori, i quali fi-
 25 nalmente cedono alla verità et carità...

247

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
 P. MARTINO LATERNA S.I.¹

Bartvae 22 ianuarii 1584

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 15/B 384r-9v (olim 373-8) autographum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VII 34-8.

SUMMARIUM: *Quinque libros de historia Transylvaniae se absolvisse nuntiat.*

... [387r] ... Quod R.V. comprobato altero de Moscovia² commen-
 tario meo animum mihi addit ad res eiusmodi contexendas, agnosco
 istam caritatem a Patre luminum qui tam splendidum lumen in tam
 bonam indidit laternam. Absolvi quattuor hisce mensibus quos me
 5 Cassovia in parvulis duobus cubiculis detinuit tamquam in carcere,
 quinque libros Historiae Transylvanicae³. Primo libro summatim
 mille quingentorum annorum historiam fidemque christianam in-
 vectam et promotam complexus, tribus aliis saeculi huius varios ca-
 sus retuli, Ser.mique Regis multa, uti et familiae suae nobilissimae
 10 concessi. Quinto quibus rationibus iuvari posset Transsylvania ad

5 Cassovia *del. id* || 7 *prius* quadringtonitorum || 9 *retuli sup.*

⁶ Ioannes Rueber; cf. *supra*, doc. 217 § 2 adn. 2.

¹ De M. Laterna, Stephani regis concionatore cf. *supra*, doc. 199 adn. 1.

² De commentario Patris Possevino *Moscovia inscripto* cf. *supra*, doc. 231 § 1 adn. 2.

³ De hoc Patris Possevino opere cf. *supra*, doc. 221 § 5.

utraque praesidia fidei et externa comprehendendi, non oblitus Valachiae atque Moldaviae, in quas tamquam ex divite penu multa ex Transsylvania, ubi erit cultior, importari poterunt. Capita igitur haec, ubi per otium licebit, mittam R.ae V. ut Ser.mus Rex saltem videat seriem et ordinem, demque ansam quae ex pectore illo moderationis 15 pleno, ubi apud eius R.M.tem fuero, aliquid aliud suppeditet...

248

STANISLAUS RESZKA CAN. VARM.¹
ALBERTO BARONOWSKI SECR. REG. POLONIAE

Romae 27 ianuarii 1584

TEXTUS: Cracoviae, Bibl. Jagell., Ms. 160, fasc. 49, 5r; concept. autogr.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VII 43-45. Hanc editionem secuti sumus.

SUMMARIUM: *P. Michael Lauretanus, rector Collegii Germanici nonnulla ei de ecclesia S. Stephani in monte Coelio et de hungaris in collegio degentibus significavit.*

... Postridie venit ad me P. Rector Collegii Germanici². Dixit se audivisse quod Ill.mus Princeps³ aperte praeseferat, nescio quam animi aversionem propterea quod existimet ecclesiam et redditus S. Stephani Rotundi a natione hungarica alienatos esse⁴; se venisse ut me informaret ut ego vicissim rei veritatem aperirem Ill.mae D.S. ne pas- 5 sim in sermones inconsideratos delaberetur. Dixit imprimis non esse ab ungaris alienatam ecclesiam, nam commutatio tantum quaedam facta est ex ungaris monachis in ungaros scholares. Dixit redditus in illos ipsos scholares converti et aliquid etiam plus ex germanicis re- ditibus ad usus ungarorum conferri. Dixit optime ungaros cum ger- 10 manis in Collegio Germanico convenire. Dixit ecclesiam non esse ab

15 quae del.

¹ De quo cf. supra, doc. 103 adn. 9 et passim.

² Michael Lauretano S.I.; cf. supra, doc. 169 adn. 2.

³ Andreas Báthory, Stephani regis Poloniae apud Sedem apostolicam orator.

⁴ De unione coenobii romani S. Stephani Rotundi cum Collegio Germanico cf. ep. Card. Secr., diei 10 sept. 1583, ad Nuntium ap. in Polonia; supra, doc. 212.

ungaris erectam. Dixit ius in ecclesiam magis etiam proprium esse capituli S. Ioannis Lateranensis. Dixit se germanicis sumptibus eccliam refecisse, ornassee, illustrasse. Dixit se domos et vineas et 15 agros a monachis olim alienatos recuperasse et ad 150 scudos redditus auxisse. Quae ego omnia ad vos referenda putavi.

Nos adhuc cum Pontifice non egimus. Visum est ad rem nostram valde pertinere ut rumores isti qui eadem de re Vienna et ex Un-garia ab episcopis perferuntur, ad ipsius prius Pontificis aures perve-20 niant ut nos materiam dispositam inveniamus. Posset Ser.mus Rex litteras scribere ad Ill.mum Dominum eius generis⁵, quae recte pos-sent Pontifici exhiberi; quamvis maius forte pondus sermones nostri habituri sunt, cum in proprium ordinem asciti fuerimus, qui solus hic habere libere dicendi auctoritatem videtur...

249

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Albac Iuliae 7 februarii 1584

Introductio

Documentum est mancum, desideratur enim folium primum. Nec illius nomen cui epistula data fuerat, exhibetur. Qui autem, consideratis epistulae argumentis, non potest esse nisi P. Possevino, seminariorum pontifi-ciorum promotor ac protector.

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 95 58r-9v (olim 73-4), atogra-phum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 29-33.

SUMMARIUM: 1. *Cum rege Poloniae agat ut in solutione pecuniae pro seminario claudiopolitano aliqua anticipatio fiat.* — 2. *Ex diversis Hungariae partibus operarii enixe postulantur.* — 3. *Quid cum Squarcialupi et Blan-drata, italicis medicis convertendis egerit.* — 4. *Ioannes Gálfy mareschalcus Principis, licet haereticus, Societatem amat favetque.* — 5. *De variis scriptis hungarice vertendis seu iam versis.* — 6. *Stephanum Drenóczy a Societate dimissum dolet.* — 7. *De Calendario gregoriano his in regnis acceptando.* — 8. *Ut P. Possevino sibi etiam consulat, commendatur.* — 9. *Multa adhuc in Transylvania agenda sibi restant.*

⁵ Vide instructionem Stephani regis die 7 sept. 1583 hac de re Andreae Báthory Romam proficiscenti datam; supra, doc. 212 adn. 2.

1. ... martii usque ad 2 novembris, quod valde incommodate cadet ut senatui dixi. Unde enim alentur — inqui — si non datur aliquid ante, unde ali possint? Quamobrem haec duo R.ia V., si videbit Ser. mum Regem ante me, diligenter tractare deberet, vel per litteras efficaces, ut et aequaliter solutiones fiant cum Pontifice Maximo et 5 anticipatio aliqua in solutione fiat¹. Id quod fieret commodissime si aliunde quam ex cathedralico semel solvi iubeat id quod deberetur a 17 martii (usque ad quod tempus solutum est nobis) ad novembrem. Tunc enim in novembri postea darentur 1000 ex cathedralico. Quae 10 solutio esset pro toto futuro anno ad alterum usque novembrem. Videat R.V. quid possit, si iudicat non esse contra aedificationem pro Rege hoc petere. Hactenus de seminario...

2. Operarios iuvet me R.ia V. consequi ex Urbe, maxime insig-
nem aliquem pro Cracovia, cuius momenta si cognosceret R.P. Noster, credo a latere suo amandaret quemcumque zelosum patrem, 15 ausim dicere ipsum P. Plattum² ad annum saltem, qui alliceret animos doctorum, studentium, mercatorum etc.; et pro Hungaria quot-
quot potest hungaros, dalmatas etc.; nam flere cogor, mi Pater, cum
a tot partibus iam veniunt ad me legati civitatum, pagorum, nobilium provinciarum. Bone Deus, nescio unde istum meum adventum 20 intellexerint. Claudiopolim venere legati Vasarhelensis³ civitatis, id
enixe petentes ut sacerdotem mitterem; paulo post nobiles prope
Tordam, qui idem peterent. Huc Albam ad 30 siculi venerunt, nobiles
et primarii domini Lazar dicti et quotidie urgent sacerdotem. Hodie 25 valachi duo nobiles missi sunt ex Lugas et Caransebes, provincia va-
lachica petitum sacerdotem pro illis partibus, addentes, si venerit
aliquis curaturus 60 pagos qui non volunt liberos suos dare haereticis
baptizandos. Alius hodie Temesvaro venit, in cuius domo obiit P.
Sfondrata⁴ pie die 10 novembris 83 (fiant suffragia), dicens si illuc 30 iremus, nos tutissime per Bulgariam et Rasciam posse excurrere,
cum magno christianorum fructu et solatio. Quid opus est quaerere
Indias. Volebam omnino ego illuc excurrere Temisvarum usque

⁸ 17 *sup.* | (usque... nobis) *in marg.* || 12 Regis *ms.* || 13 maxime
^{sup.} || 21 Vassarehelensis *ms.* || 26 addentes... baptizandos *in marg.*
|| 29 (fiant suffragia) *sup.*

¹ Cf. ep. Patris Possevino, diei 10 dec. 1583, ad V. Kovacsóczy, cancellarium Transylvaniae de pensione seminario claudiopolitano solvenda; supra, doc. 234 § 4.

² Hieronymus Piatti S.I., de quo cf. supra, doc. 239 adn. 5.

³ Marosvásárhely (Tirgu-Mures) in Transylvania.

⁴ De Bartholomeo Sfondrato graviter aegroto cf. ep. Patris Filippi, superioris residentiae Ragusae; supra, doc. 224.

- [58v] cum P. Valentino⁵ hungaro et P. Vangrovitio qui utcumque intelligeret linguam illam rascinam, sub praetextu recuperandi quae
- 35 P. Sfondrata defunctus ibi reliquit; sed prohibent nostri, dicentes non licere ire absque litteris Principis; triumviros⁶ vero nullo modo daturas literas. Et postea rem hanc evulgatam plurimum nocituran in comitiis futuris ad restringendam nostram potestatem, ut iam in articulis tordensibus satis superque restricta est. Patientia.
- 40 3. Ad penitiora veni cum Squarcialupo⁷ et Blandrata⁸. Ille iam bis confessus est mihi verbo semel et longo scripto denuo, sed non sacramentaliter; ut illi dixi, nihil aliud requiro ad integrum confessionem generalem, si tamen fidem mutes; videbo quid erit. Alter ve-
reor subversus est et incorrigibilis, nisi quem persequitur, ab equo
45 illum deturbet⁹. Velle illi darem Maximum¹⁰ penes se ut curam sui senii gereret. Offert largam collegio eleemosynam pro hoc et illum dominum fore suarum rerum. Nullum enim habet, qui secum esse ve-
lit, fidum et quem amet. Videat R.ia V. quo venimus et quis nos qua-
rit. Cum diceretur illi: At Maximus est alterius religionis, velle illum
50 ad vos trahere? Ego, inquit, dabo chyrographum cum iuramento me non locuturum cum eo de religione. At Maximus multum orat. Et ego, inquit, orarem cum illo concorditer die nocteque, etiam si decies opus esset in die. Deus illum illuminet. Non discedam hinc, quin illi aperiam cor meum (ne saltem unquam quod tacuerim, sceleris ar-
55 guar) sive per sermonem sive per epistolam.
4. Mirifice hic impugnantur catholici ac tamen crescunt magis semper ut vinum calcata uva. Tota die nos secum vult Princeps ad prandium et ad coenam, sed non semper imus, cogimur tamen fre-
quenter. Cum magno marsalcho, domino Galfio¹¹ ad penitiora etiam
60 ventum est. Amat nos favetque. Non magnopere dissentit a nobis, reduximus illum ad unum articulum, donavimus libros, imagines, conclusiones, grata omnia. Sed nisi hominibus placeremus, Christi servi [non] essemus¹².

⁵ V. Ladó; cf. supra, doc. 242 I n. 7.

⁶ Praesides qui pro Sigismundo Báthory, adolescente Transylvanianam gubernabant.

⁷ Marcellus Squarcialupi, medicus italus; cf. supra, doc. 60 § 7 adn. 16.

⁸ Georgius Blandrata, alias medicus italus; cf. supra, doc. 56 adn. 9.

⁹ Cf. Act. Ap. 9, 3-4.

¹⁰ Maximus Milanesi, collegii claudiopolitani infirmarius; cf. supra, doc. 242 I n. 15.

¹¹ Ioannes Gálfy; cf. supra, doc. 74 § 4 adn. 7 et doc. 136 § 6.

¹² Cf. Gal. 1, 10.

5. Dedi theses hungarice vertendas P. Stephano¹³ quem Vаradinum ducam. Nam hic me expectat legatus ab illis solemniter missus cum litteris credentialibus, potentibus hominem ad se mitti, cum P. Georgius¹⁴ in non bono sit statu, nec nisi ter concionari potuerit in Natali, Circumcisione et Epiphania, cum prius a multo tempore non esset concionatus. P. Martinus¹⁵ etiam a me missus est Somilium. [59r] Promiseram enim illi domino de quo R.iae V. scripsi Claudiopoli. Patrem alterum iam mittam in Ciculiam. Sed quis remanebit domi! Oret, mi Pater charissime, Deum et homines pro operariis. Versionem epistolae R.iae V.¹⁶ a P. Aratore¹⁷ factam iam pridem Colosvario misi ad R.iam V. per Poloniam; scripsique copiose de his quae acta sunt hic quaeque agebantur. Cogito Martinum Cracoviam mittere ex Varadino pro templo ornando. Arcularium etiam illum insignem, qui Pultoviae est, pridem iussi ire Cracoviam pro tabernaculo. Omnia hic mi Pater, tuta sunt a turcis, nec unquam faveantiores Principi fuisse dicuntur. Iussit redi missio chiausso quidquid Tasnadi rapuerant excursores, quo tempore nos venturi eramus, nisi nos Deus tardare fecisset. Scripta illa rerum transylvanicarum accepimus et legimus. P. Rector et ego¹⁸. Si quid opus erit P. Georgio¹⁹, non deero quoad potero. De Lituania nihil est luis ibi. Habeo litteras Grodna ultima anni datas.

6. Mittam P. Drenochio²⁰ litteras cum libris et alia de ipso Romam. Ac si scirem causam dimissionis non a Patre Nostro processisse, auderem illum ad me alicere. Compatrior enim vehementer nec assequi possum, quid eum e Societate extruserit, cum fuerit semper sat bonus.

68 prius *del.* nun[quam]

¹³ St. Szántó; cf. supra, doc. 242 III n. 1.

¹⁴ G. Törös; cf. *ib.* n. 2.

¹⁵ M. Undó; cf. *ib.* I n. 2.

¹⁶ Fortasse agitur de Patris Possevino *Epistola ad Serenissimum Stephanum, Poloniae regem, in qua de vero statu ecclesiarum per universum orbem christianum verissime agitur*; cf. supra, doc. 189 adn. 5.

¹⁷ Stephanus Szántó; cf. supra, adn. 13.

¹⁸ Verisimiliter P. Possevino quintum librum commentarii de Transylvania, in quo tractatur: «Quibus rationibus iuvari possit Transylvania ad utraque praesidia fidei et externa» (cf. supra, doc. 247) ad P. Provincialem, Transylvaniam visitantem miserat.

¹⁹ G. Törös; cf. supra, adn. 14.

²⁰ Stephanus Drenóczy, qui recenter e Societate dimissus est; cf. supra, doc. 235 adn. 32.

90 7. D. Covacciocius ²¹ nullam mecum litterarum R.iae V. facit mentionem ²², sed illius bonam saepe facit. Cur calendarium non promulgent ²³, tres causas allegant: potissima, quod calendarium novum non habeant. Utinam mille huc missa fuissent Ternavia vel Cracovia ²⁴. Proxima: quod nondum receperit Hungaria, cum qua sunt omnia commercia, licet ego credam recepisse, sed ipsi ita dicunt ²⁵. Postrema et calva est: propter valachos quia prius conveniebant cum nostro in multis, nunc laborare non volent, quoniam secundum Gregorium laborandum esset. Denique in promptu causa est. Non libenter faciunt ac tamen vident se teneri facere et Blandrata dicit

100 quod omnino cogentur acceptare ratione politica si non alia. Hodie certo intellexi Temesvari et per Bosnam, Rasciam et Bulgariam acceptatum fuisse non modo a christianis sed et a turcis mercatoribus propter communitatem Orbis. Nescio an credam.

8. Utor facultate illa plena quam mihi identidem tribuit R.ia
 105 V. in suis litteris circa res seminarii. Utinam ad aedificationem et non ad etc. ²⁶ Sentirem ego et Rigae et Derpati alendos igones et estones, sed non tam in formam seminarii quam vere pauperum vilater et modico eos tractandos ut plures ali possint ac ne superbiant.
 [59v] Quoad rationes pecuniae illius, alias scripsi quod R.ia V. sit
 110 malus pro se oeconomus et nunc repeto. Denique R.P. Possevinus ubique vincere vult humilitate, charitate, laboribus, vigiliis, pecuniis profundendis, quid plura, vel ipsa tenacia cum tenacibus, cum aliis profusione nedum liberalitate. Grandis via, grandis Pater, adhuc restat ²⁷, sibi consulat etiam, nedum aliis rem vero ipsam cuius iam
 115 vix memini, ita componat ut ne quid invictus ille patiatur. Quam cuperem scire, ubi sit R.ia V., ²⁸ sed cras sciām. Nunc enim rediens a

114 sibi p. corr.

²¹ Wolfgangus Kovacsóczy, cancellarius Transylvaniae.

²² Epistulam Patris Possevino, diei 10 dec. 1583 ad Kovacsóczy vides supra, doc. 234.

²³ De novo calendario in Transylvania promulgando cf. supra, doc. 237 § 1.

²⁴ De libellis ad novum calendarium introducendum missis cf. ea quae supra, doc. 217 § 6, referuntur.

²⁵ De novo calendario in Hungaria cf. supra, doc. 221 § 1, doc. 225 § 2 et doc. 244 § 3.

²⁶ Cf. 2 Cor. 5, 1.

²⁷ Cf. 3 Reg. 19, 7.

²⁸ Die 19 ian. 1584 profectus est P. Possevino Cassovia Poloniā versus; cf. ep. eius diei 17 ian. ad Nuntium ap. in Polonia, Romae, ASV, *Nunt. di Germ.* 95 11v.

caena cum Ill.mo Principe, intellexi adesse nuncium ab Ill.mo D. Rubero ²⁹ missum Cassovia, qui cras mane audietur. De quo spero me scitulum de R.ia V. quam Deus servet incolumem ut me nostrosque sacrificiis, orationibus, suspiriis, studio, labore et efficacia sua apud 120 Deum et homines iuvet. Utinam nos videamus propediem. Nullam facit P. Laterna mentionem ultimis suis ultima anni datis se meas accepisse, cum tamen ad eum dirigam omnes, neque de congregatio-
nis die ³⁰, neque de P. Scarga viceprovinciali. Quaeso, R.ia V. per transennam et ipsa dum ad nostros scribit, id commemoret, ne ignorent 125 maxime Rigae, unde P. Leonardus ³¹ venire ad congregationem ius-
sus est, et Vilnae, unde multi venire debebunt.

9. Ego enim nescio quando me e Transylvania extricare potero, tam multa adhuc mihi restant, nec vellem qui tam tarde venio, videri venire per postam, et novus rector non parum hac circumductione 130 indigebat; quoniam praeter litteras et pietatem, cum prudentia coniunctam, in administrationibus et moribus septentrionalibus erat ut tabula rasa. Sed est docibilis Dei ³². Varadinum etiam ibo vita comite. Sed multa restant Claudiopoli facienda et in pagis. Forsan eo praemittam cum legato varadinensium P. Stephanum ³³ visurus dein- 135 de successum. Iterum me commendo. Datum 7 februarii 84.

Reverentiae Vestrae

servus in Christo
Ioannes Paulus Campanus.

Saluto charissimos PP. Thomam et Ioannem ³⁴ et fratrem Mi- 140 chaelem. Non relegi, ut soleo, aliquoties; ac tamen postea cursim relegi ut potui ex doctrina Philoponi ³⁵.

¹¹⁹ nostrosque *sup.* || ¹³² administrationibus *del.* est, *sup del.* erat
| et moribus... erat *sup.* || ¹⁴⁰ charissimo *ms.*

²⁹ Ioannes Rueber, supremus dux exercitus imperialis in Hungaria su-
periore; cf. supra, doc. 217 § 2 adn. 2.

³⁰ Anno 1584 (16-19 nov.) celebrata est Romae quinta congregatio pro-
curatorum (cf. COEMANS, *Breves notitiae...* 7); quapropter haud parum antea in
singulis provinciis congregatio provincialis cogenda fuit.

³¹ L. Ruben, westphalus, essendiensis; natus anno 1551, ingressus Societa-
tem Coloniae anno 1566, vicerector collegii rigensis; cf. *Pol.* 6 43r.

³² Cf. Ioan. 6, 45.

³³ St. Szántó; cf. supra, § 5 adn. 13.

³⁴ Thomas Saily et Ioannes Fournier, socii Patris Possevino; cf. de eis
supra, doc. 210 adn. 1 et 8.

³⁵ Ioannes Philoponus, philosophus ac theologus christianus saeculi VI;
cf. *Encycl. Filosof.* II (Venezia-Roma 1957) 758-59.

250

P. STEPHANUS SZÁNTÓ S.I.
P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Claudiopoli mense februario 1584

Introductio

In hoc documento reticetur non solum nomen auctoris, sed etiam persona cui missa est epistula, nec non etiam tempus scriptionis. Imprimis autem certum est documentum exaratum fuisse manu Maximi Milanesi (de quo cf. supra, doc. 242 I n. 15). Attamen auctor documenti non fuisse illum sed aliquem ex patribus hungariorum in Transylvania degentibus, sequitur ex illis quae in ipso documento (cf. lin. 21-2 80-1 et 177 dicuntur. D. Veress excludere vellet P.em Szántó, qui etiam in epistula die 5 ian. 1585 data vetus Calendarium secutus fuerat (cf. VERESS, *Epistolae* II 42 adnot. 1). Nos vero hoc non obstante putamus auctorem fuisse P.em Szántó, nam — ut alia argumenta omittamus — P. Szántó duo ex casibus in hoc documento enarratis in *Historia Collegiorum*, anno 1599 scripta transumpsit, et quidem primum in fine anni 1583, alterum vero in principio anni 1584 (cf. *Austr. 228* 18v-19r) prout in introductione huius documenti auctor scripsit (cf. infra, lin. 2). Documentum vero una cum epistula P. Provincialis (vide supra, doc. 249) die 7 febr. 1584 P.i Possevino datum fuisse ab eoque Romam missum, elucet ex eiusdem P.is Possevino epistula die 30 apr. 1584 Cardinali Secretario data, in qua inter alia haec scribebat: «Vedrà V.S. Ill.ma da un pezzo di lettera che mando al S.or Canobio per N.P. Generale, quanta apertura fa Dio nella Valachia et Rascia et in Transilvania, et il Provinciale nostro et altri mi tempestano per haver operarii [cf. epist. P. Provincialis supra, doc. 249]... Ciò che per confermatione del Calendario corretto è avenuto in Transilvania et in specie al Blandrata ariano, a cui ogni anno solendo venire la podagra il giorno di Natale insino alla Purificatione, questi due anni il medesimo giorno gli è venuta secondo il corretto calendario [cf. infra, lin. 190-8], potrà dare qualche santa ricreazione a S.B.ne, si come faranno le cose che mi scrivono di Transilvania...» *Opp. NN* 330 63r. Cumque documentum verosimillime missum fuerit ad P. Possevino una cum epistula P.is Provincialis, tamquam tempus scriptionis mensem februarium ei assignamus.

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 95 55r-7v (olim 67-72) originale manu Maximi Milanesi S.I. exaratum. Fol. 60v alia manu: «Alcuni segni dati da Dio in approvazione della correzione fatta del Calendario».

EDITIO: VERESS, *Epistolae* II 41-46.

SUMMARIUM: *Mira quaedam opera a divina bonitate in Transylvania patrata enarrantur.*

Existimavi me non ingratam rem facturum T.R.tiae si opera
quaedam mirabilia quae divina bonitas in fine praecedentis anni
1583 et in principio praesentis 1584 ad suam gloriam, ad catholico-
rum confirmationem et ad haereticorum confusionem per nostros ca-
tholicos auditores operari dignata est, perscriberem.

5

Confluunt huc Claudiopolim ad nostras conciones non solum ex
civitate et suburbis sed etiam ex vicinis pagis et villis mixtim catho-
lici et haeretici. Est autem pagus vicinus quatuor aut quinque mi-
liaribus italicis a Claudiopoli distans, quem nostri ungari saxonum
Fenes appellant¹, ad differentiam alterius Fenes quod valachicum 10
dicitur. In illo igitur saxonico Fenes habitat Michael Fazokas, vir
pius ac timens Deum, maturaee aetatis, qui inter suos ob raram pru-
dentiam et vitae integritatem semper primus habitus est et frequen-
ter functus est et fungitur iudicis officio. Hic ab ineunte fere aetate
lutherana fuit haeresi infectus. Accidit ut ante biennium admonitus 15
a catholicis, nostras ut inciperet frequentare conciones, quibus brevi
post unam vel alteram concionem ita est permotus ut abiurata omni
haeresi catholicam amplectetur religionem, ad quam multos a-
lios ex concivibus viros et mulieres attraxit. Huius igitur viri preci-
bus nuper Dominus Deus quendam mirabiliter a daemone liberavit; 20
quod quomodo factum sit, descriptum est ungarice in litteris ad me
datis, quae in latinum translatae in hunc modum sonant:

Salutem et omnia corporis et animae bona P.ti T. a Deo optimo
precor etc.

Caeterum volui significare P.ti T. ea quae contigerunt apud nos 25
in Fenes in fine huius anni 1583 secunda hebdomada Adventus iuxta
novum calendarium. Cum quidam hic apud nos in Adventu nuptias
celebrare vellent, moniti sunt a nobis catholicis ut different in aliud
tempus haberentque rationem secundum antiquam consuetudinem
sacri Adventus et sequentium sacrorum festorum. Sed illi cum essent 30
haeretici, hanc piam et salutarem catholicorum admonitionem con-
tempserunt et perrexerunt in suo perverso proposito. Verum omni-
potens Deus severa castigatione demonstravit facta ipsorum sibi dis-
plicuisse. Nam cum binas eadem hebdomada in diversis domibus ce-
lebrare aggressi essent nuptias, in uno loco eadem nocte, in qua nup-
tiae peragebantur, viri qui nuptui filiam tradebat, filius charissimus 35
aegrotavit et die sequenti expiravit ac paulo post in tantum dissidi-
dium venere inter se ut sponsa a sposo fugerit, nec cohabitare illi
[55v] velit. In altero autem loco sequenti die alias celebrabat

15 ut sup.

¹ Szászfenes (Fenesul-sasesc).

- 40 nuptias, subito a daemonе correptus est et corruens in terram caepit spumans voluntari et gravissime vexari ac loqui horrenda et absentia quae fiebant, videre et effari, idque triduo continuo. Post triduum congregati sunt ad eum parentes obsessi et multi viri et foeminae partim catholicи partim haeretici. Daemon autem hortabatur obsessum ne
 45 Michaelem Fazokas sive Figulum admitteret, neve cum illo sermonem misceret. Sed nihilominus adfuit et ipse. Quo praesente daemon nullam vocem edere volebat. Tunc ille adhortatus est catholicos qui praesentes erant, ut flexis genibus Deum pro illo deprecarentur. Ipse autem clam crucis signum fronti obsessi impressit. Tum caepit illum
 50 daemon multo fortius quam antea vexare ita ut omnes qui praesentes aderant, terrore ingenti corriperentur et octo viri fortissimi vix tenere eum possent. Nos quoque ab oratione non cessavimus donec loquerreretur. Rogavimus una cum catholicis orationem dominicam recitaret. Quam et caepit nobiscum recitare, sed cum ad illa verba pervenisse-
 55 mus: Et ne nos inducas in temptationem, illa nullo modo volebat pronunciare, sed gravius quam antea torquebatur. Nos vicissim in genua procidentes Dominum pro misero illo deprecati sumus et tandem compulsus est etiam illa verba nobiscum proferre. Deinde cae-
 pimus illum compellere ad symbolum recitandum et hoc quoque cae-
 60 pit nobiscum recitare. Sed cum vellet illa verba proferre: Et in Ie-
 sus Christum filium eius etc., caepit eum horrende exagitare dae-
 mon ita ut vix intelligerentur. Rursus cum pervenissemus ad illa verba: Credo in Spiritum Sanctum, novo iterum tormento caepit eum daemon vexare. Sed tandem et illa compulsus est recitare. Di-
 65 cebat autem obsesus: Non permittit me dicere ea quae mihi suggeri-
 tis. Tunc Michael Fazokas duriuscule increpans: Ne audias — inquit — latronem illum. Recorderis quod in baptismo Christo iurasti et nomen dedisti, et latroni huic contradixisti, quamobrem statim li-
 berabit te Jesus Nazarenus. Postremo caepimus eum urgere ut con-
 70 tradiceret et abrenuntiaret carni, mundo et sathanae. Et difficulter adductus est ut mundo et carni contradiceret. Verum sathanae nullo modo volebat abrenuntiare. Nam cum illa verba proferre vellet,
 [56r] caepit longe acerbius quam unquam antea daemon eum exagi-
 tare ita ut totus videretur lividus et niger. Nos aliquandiu expecta-
 75 vimus ut ad se rediret et tunc caepimus iterum vehementius urgere ut abrenuntiaret sathanae. Quod cum fecisset, subito Jesus Christus per devotas preces catholicorum eum liberavit et daemon confusus abscessit.
- Rogo ne mihi T.P.tas succenseat quod hanc rem tuae dignitati
 80 voluerim significare. Rogo praeterea ut P.tas T. iubeat fieri pro nobis rationes per catholicos suos auditores ut Dominus Deus avertat iramt osuam a nobis et convertat omnes ad veram et catholicam fidem u

uno corde ac ore possimus Suam Maiestatem laudare et benedicere
in saecula. Amen.

Dominus Deus dirigat P.tem T. per Spiritum Sanctum et det 85
vitam longam pro multorum conversione. Datum in Saxonico Fenes
1583.

Tuae Paternitatis

humilis servus
Michael Textor 90
fenesensis veniam petit a T.P.te

Hoc ita contigisse quemadmodum dominus iste Michael narravit,
confirmarunt duo viri fenesenses qui proxima post miraculum domi-
nica miraculo territi et permoti confitendi gratia Claudiopolim vene-
runt. Eiusdem miraculi testis est totus pagus. Is qui a daemone li-
beratus est, promisit se catholicum fore et cum parentibus et multis 95
aliis ex pago venturum ad confessionem ad nos. Et iam catholicus
factus est et cathechizatur.

Similis alia daemonum expulsio contigit per catholicas mulieres
in pago nostro qui Monostor² dicitur, anno 1584 23 ianuarii. Quod 100
quemadmodum contigerit, paulo altius repetendum est. Mulier quae-
dam cum in hortum versus sylvam egrederetur, obvios habuit duos
daemones corpore graciles, vultum et habitum studiosorum scholas-
ticorum praeseferentes qui mulierem adhortati sunt ut ea nocte
maritum e domo excluderet quo liberius soli ipsi cum ea sola quaedam 105
tractare possent. Mulier domum reversa circa vesperum marito ab-
senti fores clausit moxque duo illi daemones in forma adolescentium
in domo adfuerunt, funem apportantes, quem mulieri tradiderunt
hortantes ut eo se suspenderet. Interea dum illa reluctatur, maritus
redit, pulsat fores. Uxor accur-[56v]rit, aperit, narrat duos apud se 110
adolescentes fuisse, funem sibi tradidisse et suspendium suasisse.
Maritus obstupescit et quo se vertit, ignorat. Putat uxorem delirare
vel somnium aliquod terribile vidisse. Paulo post daemones qui prius
visibiliter apparebant, corporaliter mulierem obsident, privant ra-
tione et miris modis eam divexare incipiunt suadentes continue ut 115
se suspenderet. Sequenti die fit concursus vicinorum et vicinarum.
Maritus ad collegium accurrit petens sacerdotem qui infirmae uxoris
confessionem exciperet. Mittitur sacerdos, sed re infecta revertitur.
Reliquit tamen caereum agnum pectori eius applicandum. Ade-
rant circa illam multae faeminae catholicae quae calamitati eius com- 120
passae assidue orabant, ramos benedictos capiti eius supponebant,

² Kolozsmonostor, pagus abbatiae B. Mariae V., cf. MAH I 836 adn. 1
et supra, doc. 51 A.

candelas benedictas circa illam accendebant. Daemones vero non valentes vim harum rerum sustinere dicebant obsessae: abiice illum agnum ex collo, annulum illum benedictum proice ex digito et nos 125 pulchriorem tibi dabimus, ramos illos amove hinc et candelas illas extingue; presbyteros huc non admittas. Ex catholicis quidam partim terrore partim misericordia commoti, iterum ante prandium ad collegium accurrint rogantes concionatorem ut ad miseram illam venire non gravaretur. Concionator precibus eorum acquiescens eo cum socio 130 post prandium proficiscitur, secum exorcismos deferens ea intentione ut daemones coniuraret. Interim mulieres catholicae orare pro illa Dominum non cessabant. Tum daemon exclamans ait: Ecce venit iam, ecce ibi orat in itinere. O si hodie tantum non venisset, cras te abduxissemus. En iam prope est, non possumus diutius morari. Et ve 135 hementer eam concutientes ita ut vix multae mulierem retinere possent, exiverunt ab illa. Mulier sentiens se esse liberatam, laeta circumstantibus dicebat: Laus Deo, en egrediuntur per fenestram. Paulo post superveniens concionator, invenit domum hominibus refertam et mulierem sanam, laetam atque sanae mentis, cum antea 140 variis modis deliraret, vultum subinde mutaret, nunc nigra, nunc pallida ut mors [57r] appareret. Tum illa gaudens narravit totam historiam sicut a nobis superius est recensita. Cui testimonium perhibebant omnes qui aderant viri et foeminae. Insuper addebat se fūnem quem daemones attulerant, vidiſſe et combuſſisse. Constanter 145 affirmabant tam maritus quam uxor, nunquam antea in ea domo similem funem apparuſſe. Sacerdos his auditis mulieris confessionem audivit et eam laetam et consolatam reliquit. Quae gratias in primis Deo deinde catholicis pro liberatione agens, amplas fecit promissiones se deinceps nec conciones nec missae sacrificium neglecturam. Con 150 servet illam Deus in sua sancta gratia. Amen.

Ex litteris eiusdem ad [Patrem Possevino]

Anno Domini 1584 11 ianuarii venerunt duo viri nobiles Claudio-polim ex pago Peterd, quorum alter rogabat concionatorem ut secum egrederetur in suum pagum ad baptizandum filium suum et ad docendum populum simplicem ibi existentem qui a quindecim circiter annis verbum Dei non audierat. Narravit praeterea praedictus vir nobilis praesente R.P. Provinciali et P. Ferdinando Capetio rectore, patrem suum cubicularium fuisse Mathiae regis Ungariae; filios habuisse septendecim et se ex illis postremum esse; suumque parentem

155 a *del.* circiter.

centum circiter et viginti vixisse annos; morte autem propinquante 160
 testamentum condidisse, bona inter filios divisisse et in testamento
 effigiem Christi crucifixi appinxisse rogasseque illos obnixe ne ab avita
 patrum suorum fide et religione in Christum Iesum et Dei filium cru-
 cifixum unquam deficerent; praedicens insuper illis quod multi ab
 antiqua fide casuri essent, sed rursus antiquam fidem ubique resti-
 tuendam esse; his dictis quiete et foeliciter eum ex hac vita migras-
 se. Filii autem monita patris boni sequentes omnes constantes in
 fide catholica permanserunt. Ultimus tantum, qui nobis haec retulit
 [57v] titubare aliquantulum caeperat; sed is quoque cum in nulla
 sectariorum fide quietem invenisset, ad catholicam ecclesiam se re-
 cepit. Qui in nocte Nativitatis Domini secundum novum calendarium
 retulit, hoc anno 83 se talem habuisse visionem: Cum in lecto quie-
 sceret, audivit vocem dicentem sibi: Surge ad laudandum Deum quia
 hodie natus est Christus qui est verus Salvator mundi. Qui consur-
 gens una cum coniuge quae similem visionem habuerat, sedit in fe-
 nestra domus stupefactus caelum intuens et Deum laudans. Haec
 sicut ex ore eius audivi praesentibus dictis patribus, ita retuli. Quae si
 cum superiore miraculo nuptiarum feria tertia secundae hebdomadae
 Adeventus Domini celebratarum, qui dies tamen secundum antiquum
 calendarium nondum attingebat Adventum Domini, apparebat manifes-
 te Deus velle ut Calendarium renovatum ab eo cui Christus dedit po-
 testatem ligandi et solvendi in terra, vel miraculis moti infideles et
 inobedientes observent.

Quod magis quoque manifestum evadit ex eo quod de se Doctor 185
 Blandrata³, Principis Transilvaniae physicus et dogmatis ariani prin-
 ceps attestatus est ante Principem ipsum, quando annotavit a plurimis
 annis in ipso die Natalis Domini se prosterni a sua podagra quae us-
 que ad Purificationem eum divexat in lecto. Quam tamen rem putat
 esse naturalem et suam certam et statam periodum habere illum mor-
 bum suum. Sed hoc illi permirum accidit quod hoc biennio correcti 190
 calendarii morbus quoque suus suam sedem ac stationem mutaverit
 et licet ablati sint dies decem, tamen in ipsum Domini Natalem cor-
 recti anni recurrisse, ut antea semper morbum suum. Quod licet ha-
 beat aliud misterium (quod ipse non animadvertebat antequam a
 Patre Provinciali admoneretur) tamen illud ipse notabat, omnino 195
 bene correctum esse annum, ac necessario coactum iri Transilvaniam
 totam admittere id quod Orbis totus admittit ni velit in perpetua
 confusione versari.

³ Georgius Blandrata; cf. supra, doc. 249 § 3.

251

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Grodna 10 februarii 1584 — Romam

TEXTUS: *Epp. Ext. 28 249r-50v*, originale cum subscript. autographa.

SUMMARIUM: *Ut Andream Báthory Romae commorantem consiliis monitisque iuvet.*

Stephanus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae et Princeps Transilvaniae.

Reverende in Christo Pater devote nobis dilecente.

Accepimus litteras P.tis V.¹ in quibus cum essent multa quae maxima voluptate nos afficerent, eximium enim erga nos P.tis V. studium cum insigni humanitate coniunctum prae se ferebant.

Maxime tamen illud fuit nobis gratissimum quod consilium ac spem nostram de Illustri et Reverendo Andrea² fratris nostri filio susceptam minime nos frustraturam nobis ostendit. Quod quo magis spe-
10 rare possimus, quod iam antea a P.te V. contendimus, ut suis quoque praecepsis atque monitis incumbere in id apud eum velit³, id nunc etiam a P.te V. petere non desistimus. Quicquid sane ea in re P.tas V. in illum contulerit (defert autem humanitas P.tis V. nobis studium suum ac Societatis suaे eam in rem omne) id nobis non secus ac si
15 nobis ipsis tributum esset, nos habere per omnem occasionem cum P.ti V. tum universae Societati eius (cui quantum alias propter singulare in propaganda religione catholica studium eius non modo nos, verum omnes debent, libenter agnoscimus) promptissime testaturi sumus.

20 Quod reliquum est, P.tem V. quam optime valere cupimus eique omnia fausta ac faelicia precamur. Grodnæ die 10 februarii, anno Domini 1584, regni nostri octavo.

Stephanus Rex

Inscriptio: [250v] Reverendo in Christo Patri Claudio Aquaviva Societatis Iesu Generali Praeposito.

¹ Quae desiderantur.

² A. Báthory, Stephani regis ex fratre Andrea nepos, qui exeunte anno 1583 a Rege Romam missus est; cf. *supra*, doc. 248.

³ Videsis ep. Stephani regis diei 8 sept. 1583 ad P. Generalem; *supra*, doc. 211.

252

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
ALBERTO BOLOGNETTI NUNT. AP. IN POLONIA

Albae Iuliae 10 februarii 1584

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 15/B 407r-8v (*prius* 395-96), autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* II 39-41.

SUMMARIUM: 1. *Sine successu apostatam de Societate ex Transylvania expelli conatus est.* — 2. *De novo seminario claudiopolitano optime sperat.* — 3. *Societatis opera in Temesvár admodum desideratur.* — 4. *Quid ad convertendos medicos italos, Squarcialupi et Blandrata fecit.* — 5. *Princeps optimae spei iuvenis.* — 6. *Desiderium iuvandi animas convertendique haereticos.*

Molto Illustrē et R.mo Monsignore, Signor mio in Christo os-
servandissimo.

Pax Christi etc.

1. Non pensavo di scrivere a V.S. Ill.ma et R.ma sì per non mi
dar tempo, sì per non haver cosa alcuna digesta, stando qui già tre 5
settimane per cavare una spedizione contra uno che ci turba et non
posso¹. Havevone scritto a S.M.tà ma tento prima ogni estremo con
questo brazzo che sta qui. Se nulla farò, poi ricorrerò là. Forsa il P.
Rettore Capecci² che ha più tempo, supplirà per me con V.S.R.ma.

2. Tratto di comperare casa per il seminario di Colosvaro o fa- 10
bricarne di nuovo, che forsi tornerà meglio. Spero un bene rilevatis-
simi di quello. Cerco giovani da menare a quel di Vilna, transilvani,
valachi, ceduli, moldavi. Per anco non ho trovato se non dui: ceculo
o siculo et transilvano.

3. O Dio, quante dimande solenni mi vengono fatte fin da Tur- 15
chia, non che da 7 o 8 luoghi di qua³. Ma huomini non tengo, se non
voglio lasciare il proprio per lo appellativo. Il P. Bartolomeo Sfondrato
che fu mandato con un noncio in Turchia, è morto in Temisvaro⁴.

18 in del. Colosvaro

¹ Decretum expulsionis contra Petrum Saxonem (Frischbier), apostatam a
Societate; cf. supra, doc. 245 § 1 et adn. 1.

² Ferdinandus Capeci, novus collegii claudiopolitani rector; cuius ep. ad
eundem Nuntium videsis infra, doc. 253.

³ Cf. supra, doc. 249 § 2.

⁴ B. Sfondrato, anno 1580 comitatus est Bonifatium Stefani, episcopum
stagnensem, visitatorem apostolicum in partibus turcarum. Obiit Temesvari
die 10 nov. 1583; cf. ib.

Hieri fu qui quello in cui casa è morto. Mi dice esser facilissimo lo
 20 andare colà. Io come cane vista la preda, subito mi metto in arnese
 per scorrere sin là, sotto pretesto di ricoverare quelle cosette che fu-
 rono di quel padre, ma non si concedono le lettere del Principe, sen-
 za le quali sarebbe un andarsi a mettere cattivo de turchi. Narra co-
 stui, potersi far tanto bene et più là che qui. [407v] Dio ci mandi bri-
 25 gata, che quella sola et in quella qualche scintilla di zelo d'amor di
 Dio et della salute dell'anime basterà per levare gran parte dell'im-
 perio a Satanasso.

4. Ho cominciato una tresca spirituale col Squarcialupi ⁵ hora
 in voce appresso il Principe, hora in iscritto. Non sta lontano dal be-
 ne. Il Blandrata ⁶ poi si mostra più amico di noi che di Christo. Non re-
 steremmo anche con quello di zappare l'arbore infruttuosa et di già
 doppo la podraga sua gl'ho dato un'assalto. Ma tutto sta in doman-
 darmi Massimo ⁷ che lo aiuti in questa vecchiezza sua, che vuole do-
 nare limosina per questo al collegio grossissima. Io gli dico: « Lo vor-
 35 reste poi tirare agl'errori vostri ». « Darò giuramento — dice — et si-
 curtà di non gliene parlare ». Dico: « Egli ora spesso et voi non ». Dice: « Anzi prometterò di orare con lui se ben diece volte il giorno et
 la notte quando non potremo dormire ». Non si lascia per anco tocca-
 re il polso interiore. Tutto si mostra officioso, ma dubito ne subver-
 40 sus sit ⁸ et incorrigibile. Dicono che vorria che il Papa li concedesse
 di habitare in Bologna con premessa di mai parlare di religione et di
 mostrarsi catolico et di star rinserato in una casa, solo per non morire
 in queste parti, poiché le ha rovinate. Dio li habbi misericordia.

5. Questo Principe ⁹ è un angioletto di paradiso. O, come si ral-
 legrò della nostra [408r] venuta. Non puote aspettare che subito ci
 chiamò a se. Ogni dì ci vorrebbe a pranzo et qualche volta a cena con
 seco. È tutto spirto, vivace et prudente et di grande aspettatione.
 L'ho fatto scrivere a Nostro Signore. V.S.R.ma le mandi la lettera ¹⁰.

36 Egli *del.* ho

⁵ Marcellus Squarcialupi, medicus italus; cf. *ib.* § 3 et adn. 7.

⁶ Georgius Blandrata; alter medicus italus in Transylvania; cf. *ib.* adn. 8.

⁷ Maximus Milanesi, italus, coadiutor temporalis, collegii claudiopolitani infirmarius; cf. *ib.* adn. 10.

⁸ Cf. Threni 1, 20.

⁹ Sigismundus Báthory.

¹⁰ Nuntius in Polonia epistulam Principis re vera ad Summum Pontificem
 pervenire curavit; nam Card. Secr. in ep. diei 2 iun. 1584 Nuntio scribebat:
 «N. Signore ha havuta la lettera del Principino di Transilvania che li è
 stata gratissima, et seli risponderà con darli satisfattione in quel che desidera»
Mon. Pol. Vat. VII 284.

6. Il P. Rettore nuovo¹¹ si strugge vedendo questi paesi così bisognosi senza potervi dare aiuto per falta di persone. Penso d'andare a Varadino et menarvi un padre¹² perché ci aspetta quello che ci hanno mandato con lettere di credenza piene d'affetto et di compassione. Poi vorrei visitare il Signor Nicolao Battori¹³, non si havendo potuto andare quando venimmo in qua. Desidererei poterlo riddurre a quel che subito con quattro o cinque prediche si lasciò tirrare il Signor Stefano di Somlio¹⁴ a cui di poi anche ho mandato un padre per battezzare nel suo territorio varii piccoli et grandi non battezzati. Tutto dì domando a Nostro Signore che non mi lasci uscire di qua senza donarmi qualche anima: o di Marcello¹⁵ o di Blandrata, o del Maiordomo maiore¹⁶ che si è riddotto ad un solo articolo. Ma sono tanto misero che etiam con haver votato 660 messe, se mi si concede, per anche non ho niente se non le mie miserie avanti a gl'occhi. V.S. R.ma di grazia mi raccomandi a Nostro Signore Dio nelle sue santissime orazioni et mi conservi in sua buona grazia. Non scrivo a S.M.tà per non haver cosa digesta et hora stanno i negotii nostri tutti nel colmo sospesi. Saluto tutta sua casa. Di Alba Giulia alli 10 di febraro 1584.

Di Vostra Signoria molto Illustrē et R.ma

indegno servo nel Signore
Gioan Paolo Campano¹⁷

70

Inscriptio: [408v] Al molto Illustrē et R.mo Signor mio in Christo osservandissimo, il vescovo di [Massa] nontio di N.S.re al Ser.mo Re di Polonia.

¹¹ Ferdinandus Capeci; cf. *supra*, doc. 242 I n. 1.

¹² Stephanus Szántó; cf. *ib.* III n. 1.

¹³ N. Báthory de Ecsed; cf. *supra*, doc. 165 adn. 2.

¹⁴ St. Báthory de Somlyó, nepos Stephani regis ex fratre Andrea; cf. *supra*, doc. 144 adn. 13.

¹⁵ M. Squarcialupi; cf. *supra*, adn. 5.

¹⁶ Ioannes Gálfy; cf. *supra*, doc. 249 § 4 et adn. 11.

¹⁷ Nuntius die 15 martii haec respondebat Patri Provinciali: «Gratissimi al solito mi è stata la lettera di V.P.M.R.da scritta alli 10 del passato, benché da me non ricevuta prima che hieri per mano del R.P. Scarga. Mi ha dato occasione di parlar a longo di quelle cose con S.M.tà, la quale è restata sodisfattissima di quei particolari che io le rifersi, et in specie di quello che tocca il Prencipino, la cui lettera per N. Signore ho ricevuto et la manderò con la prima commodità. Non potrei dire di quanta consolatione mi sia stata l'intendere che il Signor Stephano Battori si sia ridotto così presto et così bene come ella scrive; perché io amo grandemente quel Signore et sentivo gran dispiacere di quello che havevo inteso che egli titubasse in alcune cose. Lodato sia il Signore, al qual piaccia farmi sentir presto il medesimo del Signor Niccolò et degli altri, de quali V.P.M. R.da mostrava haver qualche speranza» *Mon. Pol. Vat.* VII 139.

P. FERDINANDUS CAPECI RECT. COLL. CLAUD.
ALBERTO BOLOGNETTI NUNT. AP.

Albae Iuliae 10 februarii 1584

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 15/B 409r-11r (*prius* 397-99).
autographum.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae* II 33-39. — *Mon. Pol. Vat.* VII 72-73
(ex parte).

SUMMARIUM: 1. *Versus Transylvaniam proficiscendo ubique in Hungaria septentrionali rem catholicam maxime desolatam invenerunt.* — 2. *In Somlyó testum Nativitatis Domini una cum Stephano Báthory transegerunt.* — 3. *Albae Iuliae legati e Sicilia, Varadino, Lugos et Kárdánsébes operarios a P. Provinciali petierunt.* — 4. *De difficultatibus quae novo Calendario in Transylvaniam introducendo obstant.* — 5. *De Stephano et Gabriele Báthory in fide catholica corroborandis.*

... 1. Per strada mi sono trattenuto molto¹ spettando il P. Provinciale, tal che apena nel principio di dicembre entrammo nell'Ungheria, O Monsignor mio, e chi potrebbe havendo una scintilla di carità christiana, veder quel che io viddi e non risolversi tutto in lacrime 5 in un regno sì grande, sì magnifico, sì cattolico. In ogni città, in ogni castello le chiese per terra, gl'altari profanati e quel poco di muro che vi era rimasto, fatto stalla d'animali. Non vi fu castelletto o villa dove ci fussimo fermati che non si fusse fatto raggionamento delle fede e per ordinario tutti rispondevano che desideravano la fede antica [409v] che erano sforzati da padroni tener una nuova, ma che non havevano chi insegnasse loro né l'antica né la nuova, pur i più vecchi ritenevano molte cose della religione cattolica, come digiunare, dir il rosario e cose simili. Il nostro P. Provinciale in tutti i luoghi quasi insegnò per interprete la dottrina christiana, diede ad alcune delle 10 corone, ad altri libretti². Alcuni si confessarono et altri anco si convertirono nella fede; tra quali un nobile fu molto notabile, perché lo ritrovammo mezzo disposto. E la dispositione era che come huomo di giuditio haveva avertito quel che gl'heretici dicono, e ci affermava 15

¹ P. Capeci de itinere in Poloniā et inde in Transylvaniam fusius scribēbat Patri Generali die 31 dec. 1583; cf. supra, doc. 239 § 1.

² Cf. *ib.*

non haver potuto ritrovar tra di loro che convenissero insieme, et si meravigliava che nelle cose della fede tra cattolici non fusse diversità 20 alcuna.

In sì gran viaggio non ritrovammo avanti d'arrivare in Somlio più de due chiese coperte; una cattolica in Lelesio³ dove era il nuovo eletto vescovo chanadiense⁴, et una altra d'heretici, il cui ministro pareva molto venerabile né al tutto ignorante. Costui mi menò in 25 sua casa et raggionai più d'un hora con lui et con il rettor della sua schuola, sforzandomi di mostrargli l'errore in che stavano. Finalmente mi promise di non dover per l'avenire predicar più della fede ma havrebbe esposto al populo il decalogo insin'a tanto che passando di nuovo per la sua villa (il che io credevo dover esser questa estate per 30 ritrovarmi alla congregazione che si farà in Polonia⁵ (havessimo concluso altro. La mattina seguente il P. Provinciale andò da lui, e gli fe' un'ammonitione molto grave e gli donò alcuni libri.

2. In Somlio arrivassimo due giorni avanti il Natale, et insieme col Signor Stefano⁶ (al quale diede la lettera di V.S.) celebrazammo il 35 Natale secondo il calendario nuovo. Si furno tre prediche unghare da due nostri sacerdoti et una latina dal P. Provintiale, tal che il populo si commosse molto e mandarono alcuni al P. Provintiale, altri al Signor Stefano pregando fusse lor conceduto uno de quei padri ungheri. Che più? La moglie⁷ del Signor Stefano insieme con la sorella 40 sua, ambedue heretiche, vollero udir in casa loro una predica. Il P. Provintiale non lasciò per allora alcuno de nostri, ma promise di neverli mandar presto⁸, perché non voleva determinar cosa alcuna insin'a tanto che havesse visto il bisogno di tutto il regno. [410r]

24 Granadiense ms. || 26 raggionai p. corr. || 36 furno sequ. da
in ms. || 41 loro sup. || 42 per allora sup.

³ Praepositura O.Praem. de Lelesz; cf. supra, doc. 229 § 3 adn. 11.

⁴ Stephanus Matéssy; cf. supra, doc. 221 § 4 adn. 9. De sociorum adventu in Lelesz scribebat Matéssy Patri Possevino in ep. diei 2 ian. 1584; cf. supra, doc. 243.

⁵ De congregazione provinciali anno 1584 celebranda cf. supra, doc. 249 § 8 et adn. 30. P. Capeci non potuit adesse huic congregationi, prout deducitur ex his verbis Patris Provincialis: «Rector iaroslaviensis convalescebat, sed non venit ad congregationem, uti nec P. Capecius». Ex ep. diei 12 maii 1584 ad P. Generalem; Germ. 162 270r.

⁶ St. Báthory de Somlyó, nepos regis Stephani ex fratre Andrea; cf. supra, doc. 144 adn. 13.

⁷ Susanna Bebek de Pelsöcz; cf. ÁLDÁSY, *La généalogie de la famille Báthory* 9.

⁸ Martinum Undó misit P. Provincialis in Somlyó; cf. supra, doc. 249 § 5 adn. 15.

45 3. Arrivati in Claudiopoli ci fermammo pochi giorni e subito ci partimmo per Alba Giulia, e qui havemmo havuto diverse legationi che per amor di Dio pregavano che mandassimo uno dei nostri. La prima fu da Sicilia dove sono anco da quarantamila cattolici e più, ma non hanno preti se non pochi né forse tutti buoni. L'altra da Valadino, qual città ha molti cattolici e vi è un concorso grande insin da paesi soggetti al Turco, qual vengono per la messa et sacramenti in quella città. Haveamo già un pezzo fa mandato un padre de nostri ⁹ in quella et l'haveano ricevuto come dal cielo, ma hora si è ammalato, sì che non può parlare. Mi par cosa degna riferir le formate parole dell'ambasciadore al P. Provintiale: « Pater, rogamus Tuam Reverentiam, velit misereri nostri quia sumus tot oves in medio luporum et destituti plane pastore. Concesserat nobis Dominus pastorem unum. Is erat P. Georgius Tores e Societate vestra; modo vero Deus propter peccata nostra percussit illum et in eo nostra scelera vult ulcisci. Rogamus Tuam Reverentiam, succurrat nobis. Alibi messis quidem multa, operarii pauci ¹⁰. Nos vero eo miserabiliores sumus quod cum multa in nobis sit messis, ne unum quidem operarium habemus ». Questo già molti giorni spetta risposta e sta con un cocchio per menar chi gli sarà concesso.

65 Havemo havuто un'altra legatione publica di Lugas e Caranbes quai sono venuti con un cocchio ancora per haver un de nostri. E questo paese sta quasi fra turchi e vi concorrono molti christiani sudditi al Turco come dissi in Varadino. Vi sono anco de nobili che domandano esser visitati. Non so come si determinerà il Padre perché non vi sono persone da sodisfar a tanti, et in Alba già vuol aprir due schuole, il che tutti giudicano dover esser di gran importanza. Tal che ci mancano huomini. Queste cose sono così in comune narrate che se V.S.Ill.ma intendesse i particolari creda certo che non potrebbe legger questa lettera senza piangere, e tanto più quanto intendesse la

70 75 gran guerra che havemo (da chi men si spetta) quando che cercamo di sodisfar a questi. Chi siano costoro che ci impediscono e quel che si potrebbe far per reprimergli, al che forse che V.S. ci metterà la sua parte, scriverò quando havremo ricevuto da V.S. Ill.ma alcuna lettera, dove darò più in particolare ragguaglio di questi luoghi. Per hora 80 si è determinato mandar uno in Varadino ¹¹ e doppo alcun tempo

47 La prima fu *sup.* || 49 L'altra *sup.* || 50 cattolici *ms.* | in *p. corr.*
 || 56 Reverentiam *del.* tandem intercedat pro, *sup.* succurrat || 67 turchi
del. dove da un altro lato

⁹ Georgius Törös, cf. supra, doc. 242 III n. 2.

¹⁰ Mt. 9, 37 et Lc. 10, 2.

¹¹ Stephanus Szántó missus est Varadinum; cf. supra, doc. 249 § 5 adn. 13.

aggiungervi un secondo; in Alba lasciar due di più, questi altri luoghi visitargli spesso. Alle quai visite sono determinati due che fermandosi più di due settimane in un luogho, possin vederne molti. [410v]

4. Il Calendario nuovo per molto che S.M.tà habbia scritto¹², non è stato ancor ricevuto. Il Signor Stefano¹³, come dissi al principio, nelle sue castelle lo riceve solamente, et oltre dui alcuni cattolici in Claudiopoli et Alba. E domandando noi per che conto non havessero ubedito al Re, risposero, il defetto esser venuto dal non haver havuto i calendarii¹⁴. Ma la bugia ha i piedi corti. Potevano procurar che si stampassero in Cracovia e che più ci offersemo di stampargli in Colosvar con tutto che la stampa è molto cattiva in quella città. Ci risposero di nuovo che non si poteva ricever per due ragioni. L'una è che havendo Transilvania comercio con l'Ungheria, sarebbe gran turbatione se qui si ricevesse e non in Ungheria. L'altra ragion è che essendo una gran parte de sudditi del regno valachi che seguitano secondo il rito greco il calendario antico, non converrebono con quelli nelle feste, e sforzar a lavorar costoro nel giorno delle lor feste, non sarebbe di ragione né molto meno nel giorno delle nostre. Queste ragioni sono apparenti, ma chi guarda ben, sono più presto di chi non vuole, che di chi non può obbedire. Primo, già è stato comandato dall'Imperadore che l'Ungheria usi il Gregoriano¹⁵, con tutto che qui dicano non esser ancora posto tal comandamento in effetto. E pur hieri da Temesvar venne uno che dice non solamente i christiani di quei paesi haverlo accettato, ma anco i turchi haver scemato diece giorni dell'anno presente. O Iddio! Ninivitae surgent in iudicio cum generatione ista et condemnabunt eam¹⁶. Pur con tutto questo non so quel che si sia fatto nell'Ungheria soggetta a Cesare¹⁷. Dopo non sarebbe gran fatto questo primo anno con trattar con Ungheria con diverso calendario, sì come tratta l'Ungheria con l'Austria. E se pur sarà necessaria questa conformità, l'Ungheria sarà sforzata ricever il nuovo havendolo la Transilvania, la Germania, la Polonia, la Dalma-

110 questa conformità *sup.* || 111 havendolo *p. corr.*

¹² Cf. ep. Stephani regis, diei 18 dec. 1583, Patri Possevino; supra, doc. 233 adn. 9.

¹³ St. Báthory de Somlyó, nepos Stephani regis; cf. supra, § 2 adn. 6.

¹⁴ De tribus causis cur calendarium novum in Transylvania nondum introductum fuerit cf. supra, doc. 249 § 7.

¹⁵ Cf. supra, doc. 221 § 1 et doc. 225 § 2.

¹⁶ Mt. 12, 41 et Lc. 11, 32.

¹⁷ Cf. ea quae P. Possevino in ep. diei 5 ian. 1584 refert de Cassovia; supra, doc. 244 § 3.

tia e tutti i luoghi circonstanti ricevuto. Dopo la Transilvania per conto del Re ha molto tratto con la Polonia, la qual usa del nuovo.

La seconda ragione non vale perché diece volte più ruteni sono
 115 nella Polonia che valachi nella Transilvania, e nondimeno il Re perché ha voluto, si osserva il nuovo. Doppo qui non osservano festa nessuna fuor che la domenica, e nella domenica non ci è variazione tra il nuovo e vecchio. Oltre ciò molti luoghi sono valachi che ci domandano e se non siamo impediti, s'uniranno tosto alla Chiesa romana. Per insin'adesso quanti sacerdoti [411r] habbiamo mandati con la fede nostra, tutti son stati ricevuti. A questo aggiungerò una cosa. Essendo in Colosvar, ci venne a ritrovar un nobile cattolico, ma di quei che son molti non ha visto sacerdote. E questo ci disse che nel sabbato venendo la domenica udirno una voce che gli chiama-
 120 va e svegliava dicendo su che questo giorno è del natale del figliuolo d'Iddio et in questo giorno vuol che il suo natale sia celebrato et honorato. Onde levandosi con tutta la famiglia, furon quella notte tutta in oratione. E domandando noi, qual sabbato fusse, viddemo che era appunto il giorno che secondo il nuovo calendario habbiamo celebrato il Natale. Gli domandamo, come perseverava nella fede. Ci disse che il suo avolo essendo appresso la morte, chiamò tutti e gl'essortò rimaner nella fede che nel presente havevano; la qual fra poco tempo doveva esser in questi paesi quasi tralasciata, ma stes-
 125 sero di buona voglia, imperoché finalmente tutti doveano ritornar
 130 alla vera che essi tenevano¹⁸.

Quanto a quello del Calendario, vorrei che V.S. trattasse seriamente con il Re, e procurasse che mandassero molti calendarii stampati in Cracovia, come ci sogliono stampare. Quanto al resto, bisognerà esser cauto, perché non sarebbe senza gran danno del paese se sa-
 135 pessero qui che ci volessemmo stender tanto oltre e dalla corte del Re in qua per poco tratto, tal che insin'a tanto che più minutamente informi V.S. Ill.ma, sia scritto a lei solamente. Io scrivo al Re. Prego V.S. Ill.ma gli presenti la lettera e destramente gli dia ad intendere che desideri e cerchi nelle cose sue informatione da huomini fuor d'inte-
 140 resse, de quali vi è gran penuria nelle corti. Forse che molte cose si potrebbono dir di questo regno a S.M.tà, ma non sapendo quanto egli
 145 ciò vogli, non mi par di farlo.

112 circonstantì *p. corr.* || 127-8 Onde ... oratione *sup.* || 139 paese
del. perché || 140 qui *sup.*

¹⁸ Hanc historiam perscripsit etiam P. Szántó ad Patrem Possevino; cf. supra, doc. 250.

5. Del Signor Stefano Batorio doveva dir nel principio ¹⁹ ma scordatomene, ne dirò adesso. Raggionò molte volte con noi e finalmente ne disse ogni dubitatione che havesse havuta nel principio, 150 haver deposta con la presenza del P. Provintiale. Pure è tenero e bisognerebbe non contentarsi di questo. Suo fratello il magnifico Gabriele ²⁰, mi promisse dovermi venir a veder in Colosvar. Ma non vi essendo io, non posso dolermi di non haverlo visto insin'adesso. È giovane et ha bisogno di molto. Il foglio non concede che io passi 155 più oltre. Saluto e bacio la mano di V.S.R.ma e prego [N. Signore gli] dia la sua santa gratia. D'Alba a 10 di febrario 1584.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitore

Ferrante Capeci 160

254

PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECR.
P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Romae 12 februarii 1584

- TEXTUS: 1. *Opp. NN 330 20r-1v*, originale cum subscript. autogr. —
2. Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 13 81r-2r (*prius* 109-11), conceptus. —
3. *Nunz. di Pol.*, Addit. 2, 90, apogr. saec. 19.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VII 77 (ex parte).

SUMMARIUM: 1. *Bullae confirmationis novi Episcopi Chanadiensis mittentur gratis.* — 2. *De decreto imperiali circa novum calendarium.*

... 1. Si è veduto per le lettere del Vescovo Chanadiense ¹ qual sia il suo bisogno et desiderio intorno a l'espeditione de le Bolle. La onde N.S.re per farli compita gratia, si è contentato che si spedischino per via secreta, et si farà intendere a quello che fa per lui, qual penso sia M. Francesco Diotalevi,² acciò pigli cura di sollecitarle. Et intanto 5

¹⁹ Supra, § 2.

²⁰ Gabriel Báthory de Somlyó, primogenitus Andreae, fratri Stephani regis; cf. ÁLDÁSY, *La généalogie de la famille Báthory* 8.

¹ Litteras episcopi Matéssy, diei 2 ian. 1584, ad P. Possevino videsis supra, doc. 243.

² F. Diotalevi, procurator causarum episcoporum Hungariae in Curia Romana; cf. de eo MAH I 891 adn. 5.

V.R.ia gli farà sapere la gratia fattagli da S.S.tà acciò non gli sia data ad intendere una cosa per un'altra circa la quantità de la spesa.

N. S.re ha sentito molto piacere de la missione de [20v] padri in Transilvania³, et ha pregato Dio che li conceda di far quel buon frutto che si spera...

2. Già un pezzo fa si è havuto avviso da Mons. di [21r] Vercelli de l'ordine qual si era mandato costà per l'introduzione del nuovo calendario⁴. Onde hora si aspetta d'intendere che ne sia seguito l'effetto⁵...

255

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Cracovia 12 februarii 1584 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 95 40r-3v (olim 44-8), autographum.

EDITIO: POSSEVINO, *Transilvania* 204-06; cf. *Mon. Pol. Vat.* VII 78 n. 55.

SUMMARIUM: 1. *Qua occasione commentarium de Transilvania conscripsit.* — 2. *Quattuor rationes quibus ductus huic operi manus admovit.* — 3. *Nonnulla de futura huius operis sorte.*

Ill.mo et Rev.mo Signor mio patrono in Christo singolarissimo.

1. Michele Bruto¹ conosciuto costì, et dal Ser.mo Re di Polonia pigliato alcuni anni adietro a suoi servigi per iscrivere l'historie di

³ Cf. supra, doc. 243 lin. 32-39.

⁴ Cf. supra, doc. 244 § 3.

⁵ Ad haec P. Possevino die 13 martii 1584 respondebat: «Io farò sapere al Vescovo Chanadiense la gratia della spedizione per via segreta del suo vescovato; il che certo penso che gioverà a più di una cosa, et a poterci aiutare confidentemente di quel Prelato, il quale ha alcune qualità assai lontane dall'altre di quella sua natione. Segnalata carità ha fatto Nostro Signore coi nostri 15 che andarono in Transilvania ad offerirgli a Dio. Et veramente non solo hanno passato tanti pericoli sicuramente quanti vi erano pei turchi, ma hanno nell'istesso viaggio aperta la porta a tanti beni che può restarne Sua Beatitudine et V.S. Ill.ma consolatissime» *Mon. Pol. Vat.* VII 136.

¹ Michael Bruto, italus, historiographus Stephani regis; cf. supra, doc. 184 § 4 et adn. 14.

Transilvania et di Ungaria colle cose avenute fra la Sede Apostolica et Giovanni Sepusio re, haveva già scritto molti libri, quando il Re me ne 5 dimandò il parere, havendogli prima commesso che me ne comunicasse ciò che vorrei. Oltre ciò hebbi diverse importantissime scritture di quelle parti da lui, prima perché mi servissero alla compositione fra l'Imperatore e il Re, dapoì perché io disideravo trarne quella luce la quale mi aiutasse a tessere un commentario delle cose di Transilvania, alquanto maggiore degli altri, perché delle mie missioni restasse almeno qualche frutto per l'avvenire per aiutare quella porta dell'Oriente. Dapoì convenendomi andare in Transilvania et a Posonio, et poi ritornare in Ungheria a Cassovia, Dio Signor Nostro mi ha conceduto mezo et tempo di poter tessere cinque libri della detta ma- 15 teria forse non inutilmente². I quali mando a V.Sig.ia Ill.ma.

2. Le cagioni principali, oltre le datemi nell'instruttione mia circa queste cose [40v] sono state quattro: La prima, acciocché si precidesse il credito all'historia del Bruto come huomo alieno dalla nostra fede, et il quale mordendo la Sede Apostolica et Santa Chiesa, getta 20 semi pei quali l'Imperatore e il Re, i quali con tanta fatica si studia Nostro Signore di accordare insieme, potevano (uscendo quell'historia) divenire aversissimi. Il che tutto da me non una volta mostrato a Sua Maestà, venne nel medesimo pensiero di non lasciarla uscire, o almeno di non permettere che nel detto modo et sotto nome di persona heretica uscisse. 25

La seconda cagione, perché quando fosse così giudicato, fatti questi miei libri latini, servissero (sotto pretesto di dargli a vedere al Re per correggergli in alcune narrationi) a lui medesimo per spronarlo alla pietà et ad andare forse riservato in alcune cose di moltissima importanza, le quali talhora confidentemente havendomi comunicato a fine che io le sapessi, ricevevano da me quella risposta, la quale gli faceva impressione nell'animo senza offesa. 30

La terza, per provare come mi riuscirebbe questo modo di scrivere mescolan-[41r]do le cose della religione e i mezzi tenuti per introdurre o fomentare o discacciare l'heresia. Il che tutto et al giovinetto innocente Principe di Transilvania, et al Re et ad altri può con diletto delle cose historiche aprire la mente per pigliare quello spediente che conviene per la salute loro et dei suoi popoli. 35

L'ultima cagione fu perché qui vi conosciutosi con qualche ricreazione di Nostro Signore et di V.S. Ill.ma tutto lo stato della Transilvania et sommariamente del restante dell'Ungheria, si toccassero con mano i modi i quali restavano per poter realmente fare qualche 40

² Cf. supra, doc. 221 § 5.

grandissimo servitio di Dio; si come il quinto libro tutto si spende
 45 intorno questo. In che anco si toccano molti punti i quali quando si giudicasse che il Signor Rescio³ privatamente sapesse, potrebbe andare formando l'anima del Signor Andrea Bátori a quel fine che dee pretendersi et può essere di grandissima conseguenza.

3. Quanto al resto poi, se mai si pensasse che per publico giova-
 50 mento se ne facesse parte ad altri, ci sarà tempo. Et con toglierne [41v] dugento linee in diversi luoghi et porre N. in luogo del nome di alcuni che vivono, potrà forse senza offesa di altri che degli heretici (cosa però desiderabile perché si frenino) comunicare altrui più li-
 55 beramente a suo tempo. Io dunque con questi fondamenti et motivi ne ho scritto sperando et supplicando per mezo di V.S.I.ma Sua Be-
 60 atitudine che poiché havranno voluto vederne o il sommario compreso inanti il libro in due fogli, o quel che loro parrà, si contenti che si ten-
 ga piutosto in deposito nella Compagnia nostra che altrove, dove poco potesse giovare o forse dove potesse essere corretto.

60 Nel resto spero che all'Imperatore et al Re non dispiacerà che si sia così scritto, poiché lasciate a parte quelle pretensioni le quali colla morte di Giovanni Sepusio sono morte, si ragiona con quella mira della pietà christiana la quale forse più di qualche predica potrà muovergli i cori a riconoscere i giudicii divini, i quali sono evidentissimamente esposti agli occhi del mondo colla caduta dell'Ungheria et colla ruina di [42r] altre vicine provincie; alle quali però applicatosi qualche pos-
 65 sibile rimedio, non sarebbe impossibile la cura. Piaccia a V.S.Ill.ma, la quale in grande parte è causa di queste fatiche, ricevere il tutto in bene, farmi accusare la ricevuta⁴, se bene fosse alquanto tarda, et
 70 ottenermi nuova benedittione da Sua B.ne.

Di Cracovia il 12 di febrario 1584.

Di Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima

humilissimo servo in Christo
Antonio Possevino

Inscriptio: [43v] All'Ill.mo et R.mo Sig.or mio Patrono in Christo singolarissimo. Il S.or Cardinale di Como etc. — Roma.

³ Stanislaus Reszka, secretarius Andreae Báthory, oratoris Stephani regis Romae apud Sedem Apostolicam; cf. supra, doc. 103 adn. 9.

⁴ Primum die 27 apr. 1584 respondebat Card. Secr.: «Ho ricevuto ancora la lettera di V.R. venuta insieme co'l *Commentario di Transilvania*, ma non ho però ancora visto il Commentario, essendo tuttavia in mano del Padre Generale. Come saremo a Roma, Sua Reverentia ha detto di mandarmelo, et io alhora lo vederò, et mostrerolo ancora a Nostro Signore facendone per il resto quella riserva che si deve, et poi avviserò la R.V. di quel che occorerà sopra di ciò»

256

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
STEPHANO BÁTHORY REGI POLONIAE

Cracoviae 17 februarii 1584

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 95 48r-9v (olim 55-8) apogr. coaevum manu P. Ioannis Fournier exaratum. — 2. *Opp. NN.* 330 24r-7v, duo exempla coaeva a P. Thoma Saily scripta. — 3. *Nunz. di Pol.* 17/A 186r-7v, apogr. coaev. — 4. *Opp. NN.* 317 109v-11v et 150-2, apogr. coaev. — 5. Toleti, Bibl. Capit., C. 110 n. 13 (registro t. III) f. 75. apogr. coaev.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VII 81-84.

SUMMARIUM: *De spe magna fidei catholicae in Hungaria superiore restituendae.*

... Obsecro R.M.tem V. ut ob oculos sibi ponat (quam et ipsis intuitus sum) spem magnam fidei catholicae restituendae quam unum concordiae VV. M.tum nomen certissime in multis locis pariet. Et tractus enim ille superioris Hungariae universus (quod ad pagos et rusticos attinet) pertaesus tot dissidiorum in caussa religionis, ipsam avitam sitit, ut etiam mihi a nobilissimo Hungaro qui plures variis in locis et pagos et portiones obtinet, dictum sit, si commissarius catholicus a R.M.te V. Cassoviam venisset, futurum fuisse ut non solum rustici, verum etiam magna pars cassoviensium diuturna illa (sed ad hanc rem peropportuna) commemoratione catholicam fidem fuisse 10 recepturos, nixos eo patrocinio regiaeque M.tis V. (quam sciunt esse catholicam) auctoritate confirmatos. Id quod unum vehementer C.M.tem impulisset ut nisi germanos praesidiarios haereticos voluisset amovere, in catholicos saltem permutasset. Quod quidem ostium maximum divinae irae placandae aperuisset. Illud verissimum 15 est, cassovienses aliquos senatores secreto mihi obtulisse e tribus

Mon. Pol. Vat. VII 206-07 P.S. — Deinde die 19 maii 1584: «Con la lettera dellì 12 di febrero, data in Cracovia, ho ricevuto il libro di V.R. fatto sopra le cose di Transilvania et Hungaria; il quale ho presentato oggi a Nostro Signore, havendoli io prima data un'occhiata, et compiaciutomi assai della varietà et bellezza sua. Sua Santità ha detto che lo vederà, et quanto a quel che V.R. ricorda per la conservatione di esso libro, et anco per la communicatione, si haverà tutto a memoria. Però per hora mi bastarà di avisarla della ricevuta, et pregarle dal Signor continua gratia et prosperità» **Possevino, Transilvania** 208.

templum unum pro catholicis, si Ser.mus Maximilianus C.M.tis frater eo mitteretur¹. Et verum quoque est Maclovitium² arcem in Hungariae finibus cum pluribus illustris Ducis Janusii³ pagis, qui ad 20 uxorem pertinent⁴, nullo negotio fidem catholicam quaquaversum recipere, ipsumque D. Forgacium⁵ ut iam duos R.M.ti V. filios tradidit⁶, tertiumque mihi optimae spei adolescentem stitit, non longe abfuturum ab hoc tanto negocio promovendo cum primum concordiam istam sibi optatissimam viderit. Chanadiensis quoque novus 25 Episcopus⁷, vir vere bonus, animam suam offert R.M.ti V. quam in animabus Deo recuperandis, quae ad suae dioeceseos partem (quae est in Transylvania) pertinent, fidelissime positurus est si Rex Ser.mus voluerit. Denique certe quindecim e nostris novissime in Transylvaniam profectis tantus per Ill.mum D. Stephanum Batoreum in 30 comitatu crasnensi ardor est excitatus⁸, sicut et Varadini et in Sicilia ad catholicam fidem amplectendam, ut sane sperem si R.M.tas ad tot alia rege digna gesta hoc unum propter ipsum Deum adiecerit ut sinat se victorem ab omnium bonorum desiderio vinci, fore ut plenissimo cum gaudio et uberrima bonarum rerum messe Christum Iesum 35 isto sanctissimo Paschate sumat, quem ardentissimis votis precor ut R.M.tem V. plenissima faelicitate cumulet...

¹ De Maximiliano, archiduce Austriae in Hungariam superiorem mittendo cf. ep. Patris Possevino, diei 19 dec. 1583, ad Nuntium ap. Imperatorem; supra, doc. 235 § 3-6.

² Makovica castellum prope Bártfa (Bardejov).

³ Ianussius dux Masoviae; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 216.

⁴ Uxor Janussii: Susanna Serédy, filia Georgii Serédy; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 2 adn. 10 et passim.

⁵ Simon Forgách de Gimes (1526-98), capitaneus generalis Imperatoris in Hungaria, vir re militari eximius; cf. Réval VII 679. De familia Forgách cf. NAGY IV 203.

⁶ Quorum unus Franciscus Forgách de Gimes (1566-1615; cf. de eo SÖRÖS Pongrácz, *Forgách Ferenc esztergomibboros*. Budapest 1901), qui Andream Báthory Romam comitatus est, ibique in gremium Ecclesiae reversus et sacerdos factus est; — alter forsitan frater eius Sigismundus (1565-1621); cf. Réval VII 679-80.

⁷ Stephanus Matéssy; cui P. Possevino in ep. diei 5 ian. 1584 promiserat fore ut eum Regi Stephano commendaret; cf. supra, doc. 244 § 1.

⁸ Cf. ea quae P. Capeci in ep. diei 10 febr. 1584 ad Nunt. in Polonia refert de hac commoratione sociorum nostrorum in Somlyó; supra, doc. 253 § 2.

257

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
ALBERTO BOLOGNETTI NUNT. AP. IN POLONIA

Cracoviae 20 februarii 1584

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 15/B 419r-v (*prius* 407), apographum manu P. Ioannis Fournier exaratum excepto epilogo qui est autographus.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VII 93-94.

SUMMARIUM: *Tradit ad videndum textum originale commentarii de Transylvania.*

... Finalmente, Mons. Ill.mo, non sapendo che dargli in questa sua partita, poiché, con verità il cor mio (sì come del restante della Compagnia) è fatto intieramente suo per servirla in perpetuo, le lascio quattro fogli di un commentario che io feci di Livonia¹, accioché anco di quella poca fatica habbia quel tributo che dell'altre si è contentata di ricevere. 5

Lascio bene in Cracovia sino al mio ritorno l'originale di cinque libri di Transilvania², convenendo che prima sia ricorretto, et però di questo si degnerà aspettare più maturo tempo per haverne copia. [419v] Et nondimeno se V.S. Ill.ma, per potere aiutare in Roma 10 la Transilvania, giudicherà di dare una scorsa a due fogli i quali comprendono i capi di tutti quei libri, et al quinto il quale contiene i mezzi di aiutare la detta provincia, potrà farlo, perciò che il P. Bernardo³ o il P. Giovanni Fornerio⁴ o vero il P. Provinciale (se qui sarà) glielo mostreranno. Con che resto pregando coll'intimo cor mio la divina 15

¹ Livoniae Commentarius Gregorio XIII P. M. ab Antonio Possevino S.I. scriptus; editus a C.E. NAPIERSKY (Rigae 1852).

² De Commentario Patris Possevino «Transilvania» inscripto cf. supra, doc. 221 § 5, doc. 247 et 255.

³ B. Golinius (Golynski c. 1544-99) prutenus, ingr. a. 1570, minister residentiae cracoviensis; cf. *Pol.* 6 41r et *Hist. Soc.* 42 113v.

⁴ De quo cf. supra, doc. 210 adn. 8.

Maestà che le conceda per suo servigio lunghissima vita, dia prosperissimo viaggio, molte forze a lei et alla sua famiglia, et in eterno quella felicità per la quale siam fatti et redenti...

258

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Praga 21 februarii 1584 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 106 30r-v, originale cum subscript. autogr.

SUMMARIUM: *De commutatione beneficii Episcopi Scopiensis in favorem collegii in Hungaria constituendi.*

Illustrissimo et Reverendissimo Signor et Patron mio colendissimo.

Feci intendere al Vescovo Scopiense¹ quello che V.S. Ill.ma mi scrisse già per sapere se il vescovato che egli dimandava di Città nova, vacava o no². Hora egli mi ha risposto che non vaca altrimenti ma che trattando il Vescovo di Capo d'Istria³ per mezo di Mons. Ill.mo Madruzzo⁴ di unire Città nova al suo vescovato con assignatione di 200 scudi di pensione, ha havuto lo Scopiense intentione dal Vescovo di Città nuova che non riuscendo l'unione, glielo rinuncierà volentieri, purché habbia da 200 in 300 scudi di benefici o di pensione. Et per-

⁵ In ep. diei 24 febr. 1584 P. Possevino iterum de commentario nonnulla Nuntio scribebat: « Fra questo mezo io la supplico humilmente che coll'opportunità di questo tempo quadragesimale voglia mostrargli (Regi Poloniae) i capi della mia historia transilvanica, i quali mando a V.S.Ill.ma. Io l'ho già mandata a Roma perché so che è vera et si serberà come alcune altre copie in sicuro finché forse sia tempo che esca. V.S.Ill.ma facilmente comprenderà a quanti fini può servire che ella si vegga così sommariamente da S.M.tà. Et quando i detti capi si vedranno da altri, et anco dal Signor Cristoforo Varsevicio, forse non nuocerà niente » *Mon. Pol. Vat.* VII 101.

¹ Franciscus de Andreis; cf. *supra*, doc. 104 adn. 8.

² De hoc negotio cf. ep. Nuntii diei 11 oct. 1583 ad Card. Secr.; *supra*, doc. 219.

³ Lucianus Rubeus; cf. *ib.* adn. 7.

⁴ Ludovicus Madruzzo, card. archiepiscopus tridentinus; cf. *supra*, doc. 110 adn. 3.

ciò desiderando tuttavia questo buono Scopiense di levarsi d'Ungheria ¹⁰
et lasciar quelli suoi beneficii per fundatione del collegio dei padri ⁵,
al quale per altra via pare che non si trovi il verso, mi fa di nuovo
instanza grandissima che io operi con V.S. Ill.ma che sia impedita
quella unione et data a lui Città nuova volendosi obligare di pagar
la pensione che piacerà a N.S.re di riservare al Vescovo che lo rise- ¹⁵
gnerà, caso che S.S.tà non si compiaccia di dargli altra ricompensa,
si come gli ho scritto liberamente che non deve pensarvi.

Egli disegna poi che l'Imperatore gli assegni 300 taleri l'anno per
scontro della pensione che pagherà, ma anche questo non so come ha-
vrà effetto. Et pensarei che fusse più facile de fare che il collegio stes- ²⁰
so a cui rinuntierà lo Scopinse li suoi beneficii, li pagasse questi 200
o 300 taleri per sua vita che in ogni modo è già di età matura et presto
ne restaria il collegio sgravato.

Questo ho voluto rappresentare a V.S. Ill.ma per sodisfare a que- ²⁵
sto buon vecchio. Et quando a N.S.re paresse di admettere quella ri-
nuntia [30v] di Città nuova, che però deve valere poco più di 600 scudi
con riserva della sudetta pensione, forse si potria poi meglio trattare
di questa altra ricompensa che vorria lo Scopiense di quà, et si sodis-
faria non solo a lui, ma molto più al bisogno che ha l'Ungheria di un ³⁰
buon collegio, il che più del resto mi muove a replicar questo a V.S.
Ill.ma; alla quale per fine faccio humilissima riverenza et prego dal
Signore ogni intiera contentezza. Di Praga li 21 di febraio 1584.

Di Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima
humilissimo et deditissimo servitore ³⁵
Gioan Francesco vescovo di Vercelli

⁵ Nuntius in ep. diei 10 apr. 1584 ad Card. Secr. iterum hac de re scribebat:
«Quanto al negocio del Vescovo Scopiense, che mi preme per quel benedetto
collegio da farsi in Ungaria, credo che l'Ambasciatore Veneto ne parlerà a
V.S. Ill.ma; pregola a favorirlo, quanto sarà possibile; perché veramente io
non mi muovo tanto per commodo di quel bon vecchio, quanto per desiderio
che io tengo di veder una volta stabilito quel collegio dal quale si aspetta con
ragione tanto frutto spirituale per quella provincia, quanto non ardisco sperare
altronde» Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 106 62v-3r. — Et die 12 iunii 1584:
«Se l'Ambasciatore Veneto non le ha parlato anchora, credo che le parlerà pre-
sto del negocio del Vescovo Scopiense, il quale di novo molto raccomando per
aiutare, se sia possibile, quel collegio da farsi in Ungaria» *Nunz. di Germ.* 106
129v. — At legatus Venetorum de hoc negotio non tractabat cum Sede Aposto-
lica; Card. enim Secr. die 14 iulii 1584 ita Nuntio rescribebat: «Del negozio del
Vescovo Scopiense non ho che dir, perché l'Ambasciatore di Venetia non ne ha
mai parlato che io sappia, come V.S. scrisse che farebbe» *Nunz. di Germ.* 12
323v.

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
ALBERTO BOLOGNETTI NUNT. AP. IN POL.

Claudiopoli 26 februarii 1584

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol. 15/C 3r-6v (olim 5r-8v)* autographum.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae II 46-49.* — *Mon. Pol. Vat. VII 107-10* (omissis rebus transylvanicis).

SUMMARIUM: 1. *Quid cum senatoribus claudiopolitanis de domo seminarii egerit.* — 2. *Petrus Saxo apostata Societatis fugam cepit.* — 3. *De convertendis medicis italis Squarcialupi et Blandrata.* — 4. *Brevi prefecturus Varadinum.* — 5. *Scholae Albae Iuliae erectae.* — 6. *Nonnullos adolescentes siculos in novum seminarium vilnense ducet.*

... 1. Fornito c'hebbi i trattati miei co'l triumvirato assai felicemente, hora tutto dì sono con li senatori di Colosvaro per occasione di trovar luogo al seminario¹; et quantunque io sia venuto sprovvisto di lettere di favore da Sua Maestà, nondimeno con raggionare tre hore
5 io nel senato di varie cose che forsi non gli furono mai dette, et del Sommo Pontifice et della setta loro etc., hora quattro o cinque volte si sono loro congregati in collegio desiderosi pure di fuggirla di non ci dar luogo proprio per fabricare il seminario, come la fugirono anno passato con haver loro sì comperato una casa, ma solo concessala in af-
10 fitto per un anno al seminario². Hor finalmente hieri doppo molte repliche si sono ridotti a promettere di fabricare in detta casa comperata a spese loro al valore di 300 taleri, perché possa capire da 50 alumni per questi tre anni mentre delle pensioni si fabricherà il seminario. Et quello che è stato il più, s'hanno finalmente lasciato tirare a con-
15 sentire di lasciarci comperare 4 o 5 case dirimpeto al collegio nostro, che s'haverano per meno di quello che quell'una sola dell'anno passato. Ma bisognerà far fabrica di nuovo³, a tal che haveremo spatio

13 il seminario *sup.* || 15 di *del.* com[perare]

¹ De conatibus Patris Provincialis ut domum aliquam pro novo seminario Claudiopoli obtineat cf. supra, doc. 252 § 2.

² Cf. supra, doc. 210 § 22 et 23.

³ Cf. delineationem novi seminarii a Maximo Milanesi S.I. factum, *infra*, Appendix II.

proprio et [4v] commodo et buono per il seminario et su'gl'occhi del collegio; ma in più bel sito, per essere sulla piazza della chiesa con aria libera et meridionale davanti et settentrionale a dietro. Dimani spero 20 comperarne alcune. Però già sta espugnato il senato, cosa che non mi promettevano li presidenti. Et però si mostravano difficili al scriverne al senato per non parere di violare li loro privilegi, li quali veramente sono grandi, non come dell'altre città, ma vanno al pari della nobiltà del regno. Ma come chi la dura, la vince, pur finalmente Dio gl'ha 25 mosso il cuore, et oltre ciò con questo quotidiano comercio anche si vanno dimesticando con noi, per poi potere con più facilità aiutarli.

2. Così anche la Dio gratia siamo liberati da quel Sassone⁴ che piantatosi nella scuola ariana, portava grandissimo danno a questo collegio et seminario. Hor doppo d'haverli fatto una paterna 30 ammonitione, doppo d'haver trattato più volte di lui co'i presidenti, ne ho cavato un bando da tutto il regno⁵; altrimenti stava per maritarsi qui et fermarsi in quella lettura. Ma senza usarlo né divulgarlo, ha piaciuto a Dio di farlo fugire, sentendo che io tornavo da Alba Giulia, acciò non havessimo occasione di violar punto quella lenità 35 di spirito tanto amica dell'Istituto nostro. Dio di tutto sia lodato.

3. Il dottor Marcello Squarcialupi⁶ s'ha ridotto a ottimo termine d'essere aiutato et di già comincia a far bene et lasciare alcun male. Sarà gran merce se V.S. Ill.ma lo racconciliasse co'l Simonio⁷, che poi ne spererei il com-[5r]pimento d'ogni bene. Ho scritto un'epistola 40 al dottor Blandrata⁸ a requisitione del maiordomo maggior del Principe. Faccia Dio che operi almeno quanto oprò un'altra a quell'altro dottore Squarcialupi. Starò vedendo ciò che ne dirà o farà. Ma temo non stia già abbandonato. Pure: dum spiro spero.

4. Fra 8 o 10 giorni vorrei potermi spedire di qui per Varadino 45 dove però ho mandato avanti un padre⁹ per la grande instanza che

21 mi *del.* propor[revano]

⁴ Petrus Saxo (Frischbier) apostata de Societate; de eius expulsione e Transylvania cf. supra, doc. 252 § 1.

⁵ De quo cf. infra, doc. 260 § 7. Decretum civitatis diei 19 nov. 1585 contra Petrum Saxonem videsis infra, doc. 325.

⁶ De quo cf. supra, doc. 252 § 4.

⁷ Simon Simonio, italus medicus Stephani regis in Polonia; cf. supra, doc. 184 adn. 17.

⁸ Georgius Blandrata, medicus italus Sigismundi principis Transylvaniae; cf. supra, doc. 252 § 4.

⁹ Stephanus Szántó (cf. supra, doc. 242 III n. 1) qui die 19 febr. 1584 Claudiopoli missus est Varadinum; cf. *Austr.* 228 19r.

me n'ha fatto quella città, stando infermo quel padre che vi era¹⁰. Di lì ordinate le cose, vorrei andare al Sig. Nicolò Battori in Eczied¹¹ per vedere se desidera da noi alcun servizio spirituale.

- 50 5. Già oltre le due scuole nel palazzo del Principe, ne ho aperto un'altra publica nella città d'Alba, dove tanti concorrono che il P. Lelesio domanda un secondo maestro et non hanno più che otto giorni che mandai quell'altro.
 55 6. Menerò con meco da sette o otto giovini ongari et siculi¹², come lo ha desiderato il P. Possevino, per dar con quelli o numero o principio al seminario di Vilna, se non è anchor cominciato...

260

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 27 februarii 1584 — Romam

TEXTUS: 1. *Germ.* 162 140r-3v, autographum. — 2. *Ibid.* 144r-5r, apographum Romae iuxta tl exaratum, omissis tamen nonnullis quae publice legi minime expediret.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 49-56 iuxta primum textum.

SUMMARIUM: 1. *Epistolae P. is Generalis desiderantur.* — 2. *Petit aliquos ex discipulis P. is Capeci et ex Provincia Rhenana in auxilium provinciae suae submitti.* — 3. *Stephanus Drendoczy, dimissus a Societate sitne recipiens.* P. Erdösi, quem semel iamiam dimiserat, optime se gerit. — 4. *De itinere in Transylvaniam.* — 5. *In Somlyo quinque dies haeserunt.* — 6. *Claudiopoli egit cum Petro Saxone, apostata de Societate.* — 7. *Eius expulsionem ex toto regno a senatu Albae Iuliae obtinuit.* — 8. *Claudiopoli quinque domos pro seminario construendo accepit.* — 9. *Conversionem medicorum haereticorum, Squarcialupi et Blandrata tentavit.* — 10. *De nonnullis personis collegii claudiopo-*

51 d'Alba sup.

¹⁰ Georgius Törös; cf. supra, doc. 242 III n. 2 et doc. 253 § 3 adn. 9.

¹¹ Cf. supra, doc. 252 § 6 adn. 13.

¹² In primo catalogo alumnorum seminarii vilnensis (1584) undecim nomina recensentur quorum «7.us Nicolaus Claudiopolitanus, ungarus, 24 martii 1584 — 8.us Stephanus — 9.us Petrus — 10.us Gregorius, ungaro, 16 apr. 1584 — 11.us Paulus» *Opp. NN.* 326 342r.

*litani. — 11. Undique petuntur missiones nostrorum. — 12. Domus probatio-
nis in Transylvania instituenda. — 13. Albae Iuliae res bene procedunt.
P. Leleszi magna auctoritate gaudet in aula Principis. — 14. Serio tamen
cogitandum ut aliquis P.i Leleszi graviter aegroto substituatur.*

Admodum Reverende in Christo Pater etc. Pax Christi.

1. Ex quo huc appulimus die penultima superioris anni¹, semel
tantum credo in ianuario scripsi²; a R.P.te V. vero nullas quidem vidi,
sed quaternas me praestolari Cracoviae audio, ex quibus spero me lu-
cem magnam ad varia dubia mea habiturum...
5

2. Dolet vehementer P. Capecio quod non secum acceperit tres
vel quatuor e suis discipulis ad legenda poesim atque rhetorican et
alia, in qua P. Hieronymum³ occupavimus cum scholarum et con-
gregationis praefectura. Si potest R.P.tas V. non vereatur mittere
nobis et scribere itidem P. Costero⁴ ut et nobis suppeditet aliquos,
quemadmodum Austriae suppeditare solet, nam etiam sine lingua
polonica multa alia ministeria exercere possunt. Ego vero non gra-
varer etiam pro 12 vel 15 iuvenibus fratribus quietis huc missis viatica
solvere ut assuescerent interim cibis, potui, linguae et caelo, ut dein-
de evadant quasi poloni. Tales enim essent longe utiliores quam ipsi 15
indigenae cum sint bene fundati in spiritu. [140v]

3. De P. Stephano Drenotio⁵ omnia bona scribunt canonici
agrienses et ipse conqueritur se a Societate, nescio cuius culpa, di-
missum, insinuatque se velle de hac re quasi appellare ad R.P.tem
V. Forsan operae pretium fuisset ut ego de illius statu edoctus fuis-
sem, ut si ad me recurreret, iudicare possem, essetne recipiendus, an
non. Tanta est enim inopia operariorum, tamque bene profecerat
ille P. Petrus Sylvanus⁶ in novitiatu (de quo dubitatum fuerat an
20

7-8 et alia sup. || 13 iuvenibus... missis sup. || 15 essent sup.

¹ Cf. supra, doc. 239 § 1.

² Quae tamen desiderantur.

³ H. Fanfonio S.I., qui recenter una cum P. Capeci, novo collegii rectore
Roma in Transylvaniam missus est; cf. de eo supra, doc. 242 I n. 5.

⁴ Franciscus Coster S.I. (1532-1619), praepositus provinciae rhenanae;
cf. SOMMERVOGEL II 1510-34.

⁵ St. Drenóczy, paulo ante a Societate dimissus; de quo cf. supra, doc.
249 § 6.

⁶ Petrus Erdösi (Sylvanus) de cuius dimissione anno praeterito agebatur;
cf. supra, doc. 192 § 3.

haberet impedimentum essentiale) ⁷ ut non modo non dimiserim
 25 (relinquebat enim R.P.tas V. iudicio nostro in re praesenti) verum
 potius cum Societate constrinxerim, estque inter operarios hungaricos
 insignis. Nam capitinis illa vertigo nihil impedit quominus sit Albae
 minister domi, curator ecclesiae, id est formalis parochus, et concio-
 nator Principis, una cum P. Lelesio. Et vertigo est horaria aliquando,
 30 non perpetua; alterum factum est prorsus occultum.

4. Venimus, Pater Admodum Reverende, huc de Societate ¹⁴.
 Discessimus Iaroslavia 6 decembris, distributis officiis inter nos ut
 specimen haberem talenti cuiusque. Rectorem futurum ⁸ etiam iti-
 neris rectorem constitui. Ministrum eum qui modo est minister co-
 losvariensis, P. Martinum Undo ⁹. Prodromum ad curanda hospitia
 illum P. Petrum ¹⁰, quem statim feceram hic ministrum ob magnam
 dexteritatem in agenda declaratam. Sed necessitates albanae illum
 abstraxerunt hinc dolentibus fratribus. Curavi ut P. Rector daret
 nobis omnibus in itinere illo exercitia ut explorarem talentum eius;
 40 quod agnovi esse plenum materiae sed indigestae.

5. Iter illud adeo molestum et impeditum fuit ut quod alias
 fecimus ¹⁰, nunc fecerimus 17 diebus, praeter illos natalios Somlii
 impensos, ubi haesimus non sine fructu illius et domini et populi.
 Nam de domino Stephano ¹¹, fratre domini Andreae, qui istic est,
 45 regio nepote, erat communis opinio, factum illum esse haereticum
 post ductam uxorem haereticam ¹². Sed passus est primo sibi persua-
 deri ut statim promulgarem calendarium novum, celebravitque
 Natalem Domini cum magna devotione, tres in una die conciones
 audiens et semper orans. Et quia agebamus cum illo privatim et in
 50 mensa, dixit ad extremum se fateri [141r] quod mutasset in fide eo
 quod nullum in aula sua habeat prorsus catholicum e 200 equitibus
 suis stipendiariis quos alit praeter familiam reliquam et pedites alios;
 sed iam ita se confirmatum sentiret ut nunquam amplius velit dimo-
 veri. Sed petebat suppliciter et coram et schaedis datis ut aliquem illi
 55 sacerdotem relinquarem, tum propter se tum propter uxorem haere-

⁷ De casu eius refert P. Prov. in ep. diei 3 sept. 1582 ad P. Generalem
 scribens; cf. supra, doc. 117 § 3.

⁸ Ferdinandus Capeci, novus collegii claudiopolitani rector; cf. supra,
 doc. 242 I n. 1.

⁹ Cf. *ib.* n. 2.

¹⁰ P. Erdösi (Sylvanus); de quo cf. supra, § 3.

¹¹ Stephanus Báthory de Somlyó, nepos regis Stephani de fratre Andrea.
 De commoratione sociorum in Somlyó scribit etiam P. Capeci ad Nuntium in
 Polonia in ep. diei 10 febr. 1584; cf. supra, doc. 253 § 2.

¹² Uxorem duxit Susannam Bebek de Pelsöcz; cf. *ib.* et adn. 7.

ticam iuvandam, tum propter familiam, tum maxime propter populum somliensem qui turmatim me adierat idem petens et in discessu etiam suum dominum precatorem posuerat. Pollicitus sum me post paucos dies visitationis, ubi ordinasse in collegio omnia, missurum aliquem, quod et feci postea¹³. Sed quia iam ipse mutavit domicilium, 60
rediit domum ille Pater.

6. Venimus Claudiopolim pridie calendas ianuarii. Tanta fuit laetitia omnium ut statim dispulsa sint tenebrae illae priores, adeo ut non expertus sim quartam partem difficultatum earum quas illi informatores antea scribebant. Inchoata visitatione duo potissimum 65 commendavi: exercitorum spiritualium usum et Instituti cognitionem. Illam petierunt schaedis datis personae 26, in quibus uterque rector. Quod maxime me delectavit ut rei tantae ac tam ignoratae nostri fratres notitiam haberent, unde amor et desiderium. Defectus tamen habitationum calidarum et vexatio illius Saxonis¹⁴ qui nos 70 conturbabat, coegit differre. Nam cum ad me vocassem illum P. Saxonem et venisset, commonefeci eum officii, nolui vero eum capere (quod alii cupivissent) sed liberum ire permisi manere nolentem, spem tamen facientem se venturum mecum, cum discederem, in 75
Poloniam.

7. Albam ivimus ad Principem et praesides. Ibi detenti sumus quatuor fere hebdomadas, non quidem sine molestia magna, sed neque sine fructu, Dei gratia. Nam et saepissime agendo cum Principe et cum illo prandendo ac caenando, multa cum doctoribus eius, multa cum praefectis curiae, cum capitaneis et aliis agebantur quae illorum prodesse possent conversioni. Cum praesidibus praeterea in senatu ipsorum publice et cum singulis vel nos adeuntibus vel a nobis aditis, etiam ea de Societatis nostrae Instituto occasione illius Saxonis audierunt, deque catholica ecclesia et Summo [141v] Pontifice, quae illos ad rectius et magnificentius sentiendum de rebus nostris et 80 orthodoxorum permoverunt. Sed et eo redacti sunt in causa illius Saxonis, cum (ut omnes sunt haeretici) procuratores illius viderentur, ut tandem litteras proscriptionis et exilii a toto regno dederint, etiam efficaciores quam petebantur. Caepitque Deus, cum nos vexarent, ita illos affligere ut quondam populum aegiptium propter israeliticum. 85 Nam (dictu mirum) omnes tres praesides singula natorum suorum (innocentum et infantum ferme) funera nobis praesentibus celebra- 90

72 eum *sup.* | vero eum *sup.* || 90 aegiptium propter *sup.* || 91 suo-
rum *sup.*

¹³ Missus est P. Martinus Undó; cf. supra, doc. 249 § 5 et adn. 15.

¹⁴ Petrus Saxo, apostata de Societate; de quo cf. supra, doc. 259 § 2.

runt. Et qui magis nos impugnabat, secundum funus vidit, et alii secunda etiam expectabant, quando praeter opinionem expediti fui-
 95 mus a Cancellario¹⁶, secundum omnes voluntates nostras, tunc cum filium defunctum haberet in domo adhuc insepultum, et alius qui duo funera suorum vidit, diffugere mortes istas Alba coactus est, ut sine illo reliquus senatus pro causa nostra decerneret, quod illo praesente (ob eius potentiam vel impotentiam potius) nunquam potuisset,
 100 quasique visi sunt nos extrudere bene expeditos atque contentos. Impetravimus enim omnia quae petebamus, quaeque a principio denegabantur nobis. Sed in causa illius Saxonis, etiam plus quam pterieramus. Unde Claudiopolim redeuntes cum illum vocari curassem, iam diffugerat miser¹⁶.
 105 8. Adii etiam istum senatum claudiopolitanum qui honorifice nos exceptit, et hac occasione et seminarii aedificandi multa quoque et ipse de suo in hac prava secta periculo audivit, quae adeo non aegre tulit ut postea quinque vicibus honoris causa senatum suum cogerent iudices in collegio nostro ad tractanda nostra negotia. Et cum ipsi
 110 praesides summas difficultates obtendissent, impossibile fore aliquid impetrare ab istis ob magnas libertates et privilegia quae civitas haec habet, tamen et ipsi claudi una die fecerunt portas dum quaereretur Saxo et de illo nobis tradendo se plane sollicitos declararunt. Et de loco pro seminario cum restitissent omnino P.i Possevino anno su-
 115 periore¹⁷, nec nisi domum unam pro viginti personis illi locassent, licet secum haberet duos e praesidibus regni, nunc tamen ita emollivit corda illorum Deus, cum ego nihil a Rege haberem nec litterarum nec commissionis, ut primo supplicarint nobis ter quaterve ut non one-
 raremus hoc onere civitatem; secundo ut saltem locello contenti es-
 120 semus in angulo ad maenia civitatis [142r] eo ad extremum redacti

97 *prius* diffugisset || 117 Deus *sup.* || 118 nobis *sup.*

¹⁶ Wolfgang Kovacsóczy; de quo supra passim.

¹⁶ In ep. diei 4 iulii 1584 P. Provincialis haec ad P. Generalem de Petro Saxone referebat: «Transylvani nostri tribulationem aliquam ab haereticis sunt passi; de qua puto illos scripsisse. Ille Saxo latet adhuc, de quo rescitum quod cum civitati Saxoniae, Corona dicitur, se insinuare vellet, senatus facta de Societate nostra honorifica mentione, datoque illi modico viatico a se expe- divit. Rexque nostram illam rationem servatam in eo proscribendo apud P. Scargam oretenus probavit, et posthac in similibus casibus servandam dixit. Germ. 163 63r. — Deinde in altera epistula, diei 16 sept. 1584: «Claudiopoli videntur quieta iam omnia ex literis in fine iulii datis, nunc acceptis; sed meae illis nullae redundunt, mirum est. De Saxone nil scribunt iam; bonum signum est. Ib., 188r.

¹⁷ Cf. supra, doc. 210 § 22 et 23.

sunt ut ipsimet locum illum obtulerint quem maxime cupiebamus (licet ad terrorem dicebam me velle in medio foro pro extruendo opere regio) videlicet prope collegium. Et cum petiissem primo tres domos supra vel ante aream templi nostri loco pulcherrimo, rogarunt tandem ut descenderem cum illis et ostenderem quid vellem (dictu mi- 125 rum) ita per iocum, cum peterem plus ab altera parte, eo devenerunt ut ipsi suaderent nos accipere quicquid optare potuissemus. Itaque habuimus facultatem ab istis heri (quod dominos praesides et Ser. mum Regem ipsum mirari faciet) emendi quicquid domorum adiacet in pla- 130 thea opposita templo et areae templi nostri. Qui locus continet septem domos quae tamen non magno ementur partim pro nobis, par- tim pro seminario et pro caemeterio extruendo¹⁸, quod Ser. mus Rex veritus ne esset impossibile habere in civitate, mandaverat extrui ex- tra maenia. Sicque expertus sum via orationum fratrum nostrorum, nam cum huc venirem, indixi 1400 missas et bis mille rosaria, id est 135 singulis hebdomadis unum a singulis per hos tres menses quibus con- stituenda erant transylvanica.

9. Egi cum doctoribus Principis. Unum Squarcialupum¹⁹ cal- vinistam pene sum consecutus, nam et scripto et verbo promisit post pacem ab hoste, altero medico, impetratam omnia bona se facturum. Denique ait se sentire nobiscum et ab usuris destitit quas a Beza²⁰ didicerat. Cum Blandrata²¹ etiam egimus, non saepe quidem coram sed scripsi illi longam epistolam, hortante praefecto curiae Principis. Utinam idem operetur illa quod alterae binae ad Squarcialupum da- tae. Videlur nostri amans et est in nostros officiosus. Cuperet ut illi 145 penes se Maximum nostrum²² concederem curatorem senectutis sua. Familiariusque nobiscum egit, eoque deductus est in secunda con- gressione nostra ut in cubiculo Principis audientibus multis diceret mihi: Christus est verus Deus. Et cum dicerem: sempiternusne — ait, ita; sed apud Patrem, non apud homines notus antequam de Virgine 150 nasceretur. Videbo quid respondeat cohortationi meae.

¹⁸ De hoc seminarii negotio cf. etiam ea quae P. Provincialis die 27 febr. 1584 scribebat ad Nuntium in Polonia; supra, doc. 259 § 1.

¹⁹ Marcellus Squarcialupi; cf. supra, *ib.* § 3 adn. 6.

²⁰ Theodorus Beza (Beze) 1519-1605, celeber theologus innovatae religio- nis Genevae.

²¹ Georgius Blandrata, medicus italus Principis Transylvaniae; cf. supra, doc. 259 § 3.

²² Maximus Milanesi S.I., coadiutor temporalis et collegii claudiopolitani infirmarius; cf. supra, doc. 242 I n. 15 et doc. 252 § 4.

10. In collegio bene omnia habent Dei gratia. Novus Rector optimus est, sed in gubernando tabula rasa; docilis tamen. Quam erat necessarium ut non solus huc venisset cum moribus et fervoribus italicis qui nota-[142v]bantur in eo ²³. Sed bonum habuit monitorem a latere (utinam ne nimium) qui nihil utilium subticuit quominus annuntiaret. Discit quotidie, velletque ut hic essem usque ad Pascha, sed iam secundum hic finio mensem, et adhuc hebdomadam et amplius cogito. Hinc Varadinum. De quo loco doleo quod nihil habeam a R. 155 P.te V. cum tamen nostri vocent residentiam et dicantur bona accepisse stabilia. Ibo et video visionem istam et referam postea P.ti V.R.mae. Unicum P. Iustum ²⁴ misi in Poloniam ob necessitates Poloniae. P. Iacobum ²⁵ mecum adducam. Et qui putabam me 8 vel 10 hinc abducturum, iam video omnes libenter mansuros. Salutare fuit 160 divisisse hungaros tres qui simul faciebant. Unum Albam ²⁶, alterum Varadinum, id est Aratorem ²⁷ misi. Hic imbecilliorem spiritu retinui, P. Martinum ²⁸ qui est minister et parochus ac concionator matutinus et pomeridianus. Mirum est quomodo officia exerunt talenta. Qui sine officiis torpescebat otio et ad nihilum videbatur, iam videtur 165 170 ad omnia. Sed, proh dolor, quanta operariorum penuria.

11. Quotidie veniunt novae ad me legationes, tamquam si essem unus Sedis Apostolicae supremus legatus, a civitatibus, a provinciis petentes homines qui se iuvent in salute animae. Primi fuere somlienses, postea vassarelienses. Qui venit, ubertim lachrimabatur. 175 Hos exaudire non quivi. Postea varadinenses. Hos exaudiui. Postea tordenses, postea fenesenses, postea siculi ex Chich venerunt Albam, quidam primarii domini Lazari ²⁹ dicti cum 30 nobilibus comitati, ter quaterve accedentes nos et instantes donec unum concessi per hanc Quadragesimam, P. Valentimum ³⁰, sine ullo novitiatu facto, 180 sanctum plane virum, per quem Deus fecit miracula Albae et expulit daemonia. Postea valachi duos nobiles ad me miserunt, dicentes se habuisse sacerdotem in finibus Moldaviae, qui repertus est impostor

161 Ibo et *sup.* || 175 Hos... quivi *sup.* || 178 nos *sup.* || 182
in finibus Moldaviae *sup.*

²³ Cf. consilium Stephani regis ut novus rector caute et prudenter in officio administrando procedat; supra, doc. 226 § 3.

²⁴ I. Rabb S.I.; cf. supra, doc. 117 adn. 10.

²⁵ I. Wujek S.I., cui in officio rectoris P. Capeci successit.

²⁶ Petrus Erdösi (Sylvanus) S.I., de quo cf. supra, § 3.

²⁷ Stephanus Szántó S.I.; cf. supra, doc. 259 § 4 et adn. 9.

²⁸ M. Undó S.I., cf. ib.

²⁹ Cf. supra, doc. 249 § 2.

³⁰ V. Ladó S.I., cf. supra, doc. 242 I n. 7.

fuisse, non ordinatus et unum a me pro maximo tractu turcis finitimo petebant. Quid plura? Ex ipsa Turcia [143r] venit raguseus ille in cuius domo Temisvari obiit pie P. Sfondrata ³¹ 10 novembbris 83, pro quo ¹⁸⁵ suffragia scripsi alias facienda; significans nos posse liberrime ire et fructificare cum christianis illis, neque Bassam impediturum sed fa-
turum potius; ut qui in protectionem suam etiam suscepisset P. Sfon-
dratam. Volui ego illuc usque sub praetextu colligendi res mei de-
functi, excurrere et ille cupiebat me secum ducere, sed prohibuerunt ¹⁹⁰
patres. Erat iter decem dierum et multa potuisse lustrare et explorare
de regionibus illis. Denique vere messis multa, operarii pauci ³². Mit-
tat, rogo, homines R.P.tas V. si quos habet dalmatas, slavos, croatas
et cuiuscunque tandem gentis, modo spiritu ferventes. Erit pro omni-
bus quod laborent. O Iesu bone et quid petunt? Extremum salutis ¹⁹⁵
remedium, baptismum videlicet ante omnia, postea instructionem.

12. Admisi hic quinque iuvenes ad Societatem, sed quatuor sunt coadiutores ³³. Deus provideat. Vellem hic statuere aliquam formam novitiatus ³⁴ pro his qui non sunt in Prussiam usque ducendi. Propte-
rea adduxi huc P. Ardulphum ³⁵ qui fuit substitutus magistri Bruns- ²⁰⁰
pergae.

13. Albae res bene procedunt. Sed P. Ioannes ³⁶ durissimus est omnibus praesidibus, ut mirer quomodo ferant eius imperium. Plus enim est P. Lelesius quam omnes gubernatores et ille sine [illis] multa ordinat circa Principem tamen. Illi autem nil sine ipso possunt. Sed ²⁰⁵ video et in hoc excitatum in homine spiritum Dei. Si enim esset aliquis ibi mitis et pacificus, conculcaretur et ille et Princeps ab haereticis, in quorum medio vivit. Mirum dictu est, quanti fiat Societas. Aperi-
mus unam scholam ex duabus concessis a P.te V.R. Iam petit alium magistrum quoniam si habuerit, sperat se posse exuere scholam hae- ²¹⁰
reticam studiosis, ita ad nos confluunt omnes. Valde religiosus est P. Lelesius et disciplinae amator in se et in suis. Estque tutus omnino et talis prorsus erat opus ibi, exceptis morbis quos patitur.

Atque haec nunc cursim de rebus transylvanicis sufficient. Omnes qui hic sunt, R. P.tem V. cum reliquis salutant humiliter et auxilium ²¹⁵

197 ad Societatem sup. || 204 [illis] *charta exesa*.

³¹ Bartholomeus Sfondrati S.I., cf. supra, doc. 249 § 2.

³² Mt. 9, 37 et Lc. 10, 2.

³³ De quibus cf. supra, doc. 242 I n. 26 et 27; dein *ib.* II n. 7 et 8.

³⁴ De domo probationis in Transylvania instituenda cf. supra, doc. 170 § 3 et adn. 11.

³⁵ Ioannes Ardolphus S.I., tirolensis; cf. supra, doc. 242 I n. 6.

³⁶ I. Leleszi S.I., superior residentiae albensis; cf. *ib.* II n. 1.

orationum et personarum instantissime petunt. Ego vero valens bene
 si unquam, Dei gratia, aliquando praetergrediens praeceptum R.P.tis
 V.³⁷ ut hac nocte, cum multum scribere opus est, ne tabellarius a-
 mittatur. Me sanctissimis precibus R.P.tis V. ac aliorum patrum,
 220 quos deprecatores pro impetrandi hominibus imploro, commendo.
 Datum Claudiopoli 27 februarii 84.

Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae

servus indignus in Christo
 Ioannes Paulus Campanus

225 [143v] 14. P. Lelesius urget ut loco suo inveniatur homo idoneus
 pro hoc Principe instituendo. Dubitat enim se multum vivere posse.
 Et re vera miserabilis est eius valetudo. Petebat ipse unum P. Bu-
 seum³⁸ et ego unum P. Gordonum³⁹, sed neutrum, scio, habebi-
 mus. Ac tamen est locus magnae molis, ut ne postea contingat puer
 230 isti ut Ioanni regulo⁴⁰ olim, qui catholice educatus ad annum 16,
 ad arianismum pertractus est statim. Consideret P.tas V.R. et virum
 deligat gravem, maturum, doctum, et che habbi il volto per opporsi
 alli heretici. Petit hoc a me per litteras Ser.mus Rex. Qui etiam petit
 235 ut lectiones theologicas, philosophicasque Claudiopoli instituam. Su-
 periore hebdomada accepi has litteras non responsivas sed proprio
 motu conscriptas, quibus etiam monet ut moneam novum Rectorem
 de suavitate et conniventia aliqua hic servanda, ne statim hic requirat
 quod in perfectis collegiis vidit, unde huc missus est. Videat R.P.tas
 V. quid S.M.ti sit respondendum ad utrumque⁴¹.

240 *Inscriptio:* Admodum Reverendo in Christo Patri Nostro P.
 Claudio Aquavivae Praeposito Generali Societatis Iesu. - Romae.

³⁷ Ut scilicet salutis sua rationem habeat; cf. *Introd. gen.* c. 2.

³⁸ Petrus Busaeus (Busée, Buys), quem P. Leleszi in collegio viennensi
 cognoscere potuit, ubi is Sacram Scripturam legebat in universitate; cf. *Hist.
 Soc.* 41 147r. Idem unus fuit eorum qui anno 1583 Romae rationi studiorum
 componendae operam navabant; cf. FARRELL, *The Jesuit Code of Liberal Edu-
 cation* 224.

³⁹ Iacobus Gordon S.I., quem P. Provincialis iam anno 1582 pro rectore
 claudiopolitano desiderabat; cf. supra, doc. 115 § 6 et adn. 22.

⁴⁰ Ioannes Sigismundus Szapolyai (ob. 1571), princeps Transylvaniae; cf.
 MAH I 22*.

⁴¹ Litterae Stephani regis diei 8 nov. 1583 ad P. Provincialem videsis su-
 pra, doc. 226.

261

P. FERDINANDUS CAPECI RECT. COLL. CLAUD. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 27 februarii 1584 — Romam

TEXTUS: 1. *Germ. 162* 148r-53v, autographum. In angulo dextro superiore primi folii (148r) ipse auctor se excusandi causa adnotavit: « Padre mio, ho scritto la lettera e non mi si dà il tempo di rivederla, non che rescriverla. Perdoni se vi sono liture etc. » — 2. *Ibid. 136r-7v*, apographum Romae factum ut publice quoque legi posset. Ideo continet tantum paragraphos quae in textu primo lineis et litteris Ae[dificans] manu romana signatae sunt.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 56-67.

SUMMARIUM: 1. *Peractis exercitiis spiritualibus Claudiopoli, P.em Provincialem Albam Iuliam comitatus est.* — 2. *De Transylvaniae regno et tribus populis.* — 3. *De ratione gubernandi et de praesidibus qui gubernium tenent.* — 4. *De inde Sigismundi Báthory.* — 5. *De filiis nobilium qui cum Principe a nostris instituuntur.* — 6. *Status collegii claudiopolitani.* — 7. *Multae legationes venerunt nostrorum operam petiturae.* — 8. *De residentia Albae Iuliae.* — 9. *Varadini optima opportunitas fructificandi.* — 10. *Mittat magistrum rhetoricae et fratrem architectum.* — 11. *P.em Wujek laudibus extollit.*

Molto Reverendo in Christo Padre Nostro. Pax Christi.

• 1. Nell'altra mia¹ ho dato conto a V.P.tà del nostro viaggio insin a Claudiopoli. Resta che gli dia conto dal primo di gennaro, nel qual arrivassimo, insin adesso. Per le tre prime settimane, pensando far gl'essercitii, lasciai il Rettore far il suo officio. Doppo questo bisognò 5 col P. Provinciale andar in Alba, dove posemo da quattro settimane. Da Alba ritornando, ho preso l'officio di rettore.

2. Hora per dar ragguaglio a V.P.tà dello stato della provincia nostra e collegio, la piglierò un poco su, ma con molta brevità. Al P. Girolamo² scriverò più minutamente. La Transilvania, come V. 10

⁶ settimane *del.* il questo non si van adesso [?] || ⁷ Da Alba ritornando *sup.*

¹ Quae sunt diei 31 dec. 1583; eas videre est supra, doc. 239.

² Hieronymus Piatti S.I., qui Romae P. Generalem litteris scribendis adiu vabat; cf. supra, doc. 239 §.1 adn. 5.

P.tà sa, è la terza parte dell'Ungheria. La prima che è la maggiore e migliore d'huomini, di città e paese, è quella del Turco. La seconda è quella che è soggetta all'Imperadore. La terza è la Transilvania, quale è più settentrionale e alpestre, pur con tutto ciò si chiama regno e potrà metter in armi il Principe da quaranta mila cavalli. Il signore di quella non si chiama re, ma principe o vayvoda, che val tanto quanto governatore; nome rimasto dall'antico, quando era congionta con l'Ungheria, perché allora era retta da vayvoda.

È la Transilvania habitata da tre sorti di persone, et tutti hanno lingue distinte. Valachi, i quali sono i più antichi habitatori e descendono da italiani e longobardi³. Onde hanno lingua simile all'italiana moderna, tal che fra pochi mesi si potrebbe bene imparar la lor lingua; come essi anco facilmente imparano l'italiana. Anzi essi si chiamano romaneschi e vogliono molti che erano mandati qui quei che erano dannati a cavar metalli de quali abonda questo regno. Gli altri habitatori sono ungheri venuti da gl'unni et sciti. Onde una parte della Transilvania si chiama Scitulia che hoggi con vocabolo corrotto, come alcuni vogliono, dicono Sicilia. I terzi habitatori sono germani sassoni venuti al tempo di Carlo Magno. I quali ancora ritengono la lingua sassonica, se ben molto depravata. Parlano ancor unghero.

Di questi li valachi non hanno città d'importanza, né vi è molta nobiltà fra di loro, ma habitano per lo più fra i monti e sono pastori. E questo dico di quei valachi che sono in Transilvania. Perché quei che sono nella Valachia e Moldavia, quai paesi non hanno altri che valachi, ivi hanno molti nibili e signori e buone città. Seguitano i valachi, quanto alla fede, i greci, né per alcun conto han potuto esser giammai contaminati d'heresia. Si confanno molto con cattolici. E dimandati da me, se volontieri ci ricevessero quando andaremo ad insegnargli la dottrina, risposero di sì, anzi i moldavi ricevono quei sacerdoti gli mandiamo, purché habbiano fede da noi che siano sacerdoti. Quanto ai costumi, sono tenuti qui i valachi di mal nome, come se tutti fussero ladri. Tal che passando uno fra di loro, se non è ammazzato o rubato, attacca la tavoletta alla chiesa. Con questi, Padre mio, si potrebbe far molto, e questa è una provintia che io terrei volontieri se non havesse altri obblighi. [148v]

Gli ungheri sono i padroni del paese et i più pregiati. Tal che chi ammazza un unghero, pagará molto più che se ammazzasse un valacho. Non tanta però più, essendo che della morte d'un valaco si paga 18 fiorini, et trenta d'un unghero. Pur con tutto questo non ho udito

15 cavalli *del.* ma || 30 depravata *del.* la anche [?] || 46 più *del.* che

³ De origine daco-romana valachorum cf. supra, doc. 210 § 24 et adn. 55.

in questi paesi mai né morte né coltellate, per molto che ci sia del vino 50
 in abondanza. Gli ungheri transilvani sono per lo più genti militari,
 massime a cavallo. E da che sono uscito da Napoli⁴, non ho visto chi
 meglio stia a cavallo di loro. Persona di grande ingegno non ho ancor
 visto, ma non ne ho trattato molti. Sono poco affettionati all'arti. 55
 Tal che se non fussero i sassoni et altri forastieri qui, si viverebbe se-
 cundum ius gentium primitivum, come dice la Chiesa. Sono persone
 semplici e fra di loro non vi è grande né odio né amore o amicitia.
 Sono, quanto alla fede, per lo più heretici. E quel poco di scintilla che
 vi è rimasta della fede, è molto debole. Il che mi fa meravigliar perché
 la tenacità in tanti contrarii d'alcuna cosa suppone molto gagliarda 60
 e viva impressione di quella. Pur vi è una provintia intiera dove se-
 ranno adesso più di quaranta mila huomini cattolici. Quella è la Si-
 culia, quale adesso su gli occhi nostri per colpa de chi men dovrebbe,
 ha ricevuto in gran parte l'heresia, e quei che sono rimasti poveri
 cattolici, non hanno chi gli instruisca. Hanno alcuni preti quai non 65
 so se sarebbe meglio il non havergli. Sono senza capo, senza guida,
 ignoranti e non di tenera coscienza. Pur si congregorno i mesi addie-
 tro e, per non haver vescovo né capo, fecero consiglio fra di loro con
 quel poco di buona volontà che era lor rimasta, e conclusero nella lor 70
 sinodo di prestar obbedienza a quei della Compagnia. E così se ne ven-
 nero dal P. Lelesio a fargli giuramento di soggettione. Il buon Padre
 sapendo non poter ricever tal giuramento, e pur era utile a loro ha-
 ver capo, disse alcune parole in comune che sempre l'havrebbe rac-
 comandati e non lasciarebbe agiutarli in che potesse. Si partirono i 75
 poveretti come se fussero obligati. E così se fanno alcun errore, subito
 minaccia il P. Lelesio di deporgli et è ubidito. Questi mesi addietro
 entrò un predicatore heretico con favor dei potenti in quei luoghi,
 et il P. Lelesio fè una bravata e comandò lo gittassero del pulpito.
 La cosa fu che non vi è più ritornato.

I sassoni hanno in questo regno sette città, tutte belle e murate 80
 e con edificii de pietra. Sono affettionati all'arti, industriosi e non
 tanto armigeri quanto gli ungheri. Sono sospetti, non cercano l'altrui
 amicitie ma ne le schivano. Una di queste sette città è Claudiopoli.
 Anzi è la principale sì dei sassoni, come del regno. Ma in gran parte
 hora è habitata da gli ungheri. [149r] 85

63 dovrebbe *del.* comincia ad haver degl' || 64 ha ... parte *sup.* ||
prius heretici | quei *del.* frati [?] una di questi | che sono rimasti *sup.* ||
 69 lor *del.* capitolo] bravata *del.* che || 78 bravata *del.* che || 80 e *sup.*
 || 81 pietra *del.* I sassoni | arti *del.* sono

⁴ P. Capeci Neapoli ortum habuit; cf. *Introd. gen.* c. 2.

3. Quanto al dominio del regno, si titula principe di Transilvania tanto il Re di Polonia, quanto il suo nipote⁵. L'intrate tutte vanno in utilità del giovine. Ma ogni cosa si fa secondo il comandamento del Re il quale può, se vuole, donare, fare e disfare come se fusse padrone assoluto. Può esser ancora che ne cavi alcuna utilità, e tutti dicono che nella guerra che ha havuta col Mosco, è stato soccorso di molto dalla Transilvania d'huomini e danari. Soleva esser governato il regno dal principe o vayvoda col consiglio de 12 senatori, huomini nobili eletti dal regno. Hora invece di costoro ha il Re eletto tre, quai 95 si chiamano presidi, e tolto via il senato, non senza gran sdegno del popolo e nobili. Il che molto ben cognoscono i tre presidi, tal che non si tengono molto sicuri e cercano come si dice — il che non è così facile a credere — di depor l'officio. Il primo de tutti è magnifico⁶, il qual grado è sopra la nobiltà comune, heretico calvinista, nostro poco favorevole, non in occulto, ma scoperto. È eloquente e d'autorità molta, ricco, parco, buon padre di famiglia e che più per timore che per altro ci lascierà di far male. Il secondo è forastiero⁷, cioè dalmata, il qual da dottor di medicina fu fatto cancelliero del regno et dopo secondo preside. È intendente, parla italiano così come nativo. Ha ritenuto 100 l'habito italiano insin a questo Natale. In parole molto amico nostro, et in vero non ha esperimentato insin adesso il contrario. Ma tutti se ne fidan poco et è odiato communemente. Quanto alla religione, è calvinista, all'esteriore, e sforza la misera madre, quale è cattolica, a seguir l'istessa religione. All'interiore forse è di nessuna religione, 105 perché si dice che crede l'anima mortale. Il terzo⁸ con tutto cheh eretico, è mansueto et amico nostro, e tiene due sue figliuoli alla nostra disciplina: uno in Alba col Principe, l'altro in Claudiopoli. Si meraviglierà V.P.tà perché alcuni non essendo calvinisti, etc. si fingano esser tali. Padre mio, quello che si dice ius regni late patet. La maggior 110 parte de nobili è heretica, e si credono haver un voto contrario agli ufficii se si mostrassero cattolici. Di più hanno persuasione che il mutar sia cosa molto indegna, tal che il marescalco del regno⁹, huomo magnifico e primo nella corte e regno, havendo il fratello cattolico, di 115

86 al dominio *sup.* | si *del.* nomina | titula *sup.* | di Transilvania *sup.*
 || 92 danari *del.* II || 98 tutti *del.* è nobile || 101 ricco *sup.* || 109 religione *sup.* || 110 tutto *p. corr.* | che *sup.* || 115 è *del.* tale | heretica *sup.*
 || 116 il *del.* maestro di casa del Principe || 117 marescalco del regno *sup.*

⁵ Sigismundus Báthory de Somlyó.

⁶ Alexander Kendy (ob. 1594); cf. RÉVAI XI 458.

⁷ Wolfgangus Kovacsóczy; cf. supra, doc. 72 § 8 adn. 20.

⁸ Ladislaus Sombory; cf. supra, doc. 159.

⁹ Ioannes Gálfy de Kocsárd; cf. supra, doc. 74 § 4 adn. 7 et doc. 136 § 6.

continuo l'ammonisce che sia costante e non si mostri leggiero in mutar religione. E perché a tempo di Giovanni secondo non vi era rimasta scintilla di fede fra nobili, perciò corrono con quello che han ritrovato e stiman indegnità il ritrar il piede dal male. [149v] 120

4. Il Principe è d'età di 11 anni, nella fede cattolica molto fervente, quale vedendo un cattolico, mostra di subito viso allegro; come per contrario vedendo heretici. Una volta havendo appresso molta nobiltà disse che desiderava presto d'esser d'età e domandato che havrebbe fatto se fusse d'età, rispose: « Troncarei il capo a tutti voi se nel'heresia rimaner voleste ». Quanto ai studii, secondo l'ordine del Re dipende tutto da nostri, tal che né presidi o senato possono alterar punto gl'ordini del Padre che ne ha cura. Di più, il Re voleva, 130 anzi vuole che nel dormir, mangiar, uscir et finalmente in ogni cosa penda da noi come se fusse un del seminario o del Germanico. Il putto è affetto verso del suo maestro che non so qual sia maggior: la veneratione o amor che gli porta. E se non fusse che voglio finire, potrei narrar a V.P.tà cose che molto gli piacerebbono. Dirò una cosa: par che il putto 135 sia venuto in cognitione che egli è amato sinceramente da nostri e che pochi habbia oltre quelli de chi si possi fidar e che cerchino il suo bene. Mentre che noi eravamo in Alba, se non ci vedeva a tavola, lasciava molte volte di mangiare, come ne diceva il suo medico, e vedendo il P. Provinciale, dava segni d'allegrezza e cominciava a mangiar come 140 se molta fame havesse. È putto di grande espettatione. Ha seco da nove dell'istessa età o poco maggiore di se, tutti nobili, quai se ben sono de padri heretici, nondimeno s'allevano cattolicamente sì come il Principe. E questi sono la speranza della Transilvania, perché se ben il Principe sia grande, se non ha seco la nobiltà, potrà poco. Di ciò hayemo non solo speculazione, ma esperienza. Perché il Principe morto, fratello del Re e padre di questo Principe, era huomo d'ingegno e sapeva molto, et che forse havrebbe potuto, s'havesse voluto, esser vayvoda avanti di Stefano Re. Oltre ciò nella fede era fermissimo più di quel che potrebbe alcun credere, e qui nunquam curvavit genua ante Baal¹⁰. Del che pochi se ne possono dar qui vanto. Nondimeno non poteva far quanto bisognava, se ben fè molto, dico di nuovo, molto. Il che forse altre volte scriverò quando tratterò come sia stato fundato il collegio. 145 150

5. Questi giovani come sono nove così desiderarei che fussero cento se possibili fusse. E non mancan già nobili che vi diano i figliuoli, 155

125 havendo *sup.* || 126 esser *del.* gr[an] || 135 piacerebbono *del.*
si || 139 molte volte *sup.*

¹⁰ Rom. 11, 4.

anzi non so chi non pigliasse tal partito. Il riceverne più è in potere del P. Lelesio. [150r] Insin adesso non ne ha ricevuto più per esser stato impedito d'alcune cose esteriori et non haver havuto più fratelli de nostri che gli tenessero a freno. Hora siamo convenuti che ne riceva quanti potrà. Poiché sono intrato in raggionar de fanciulli, non lasciarò di dir quel che accadde pochi giorni prima che noi andassimo in Alba. Giocando il Principe con i suoi paggi, cominciò a distribuir gl'officii del regno. Uno lo fè gran marescalco, altro cancelliero etc.

165 Et uno ne fè vescovo secondo che a lui gli parevano atti. Hor l'eletto vescovo entrò in autorità e da tutto senno domandava il suo vescovato (dee saper V.P.tà che Alba la quale hora è l'habitatione del principe, è la propria residenza del vescovo e si chiamava vescovato d'Alba, e l'intrate tanto sue come de canonici tutte furono a tempo di Giovan-

170 ni secondo confiscate, tal che se hoggi si havesse a restituir il suo alla chiesa, sarebbe gran scompiglio). Il Principe a quella domanda parve come mi riferirono, molto impedito e si scusava per allora di non potergli restituir il vescovato per la tenera età e perché non maneggiava a suo arbitrio le cose, ma spettasse che fusse grande. Questo mi riferì il P. Lelesio. Ma dopoi raggionando noi col Principe, m'averti che non haveva risposto al putto ma alla cosa e che haveva voluto dir più di quel che si pensavano. Imperoché ci disse: Padri, hora io sto nella sede del vescovo, mi par un hora mille anni che io diventi grande e che ceda il suo luogo al vescovo. Domandai io al P. Lelesio se egli l'havesse

175 fatto scrupolo di tal cosa, e mi disse che da lui non era uscito parola per la quale il Principe fusse venuto in tal concetto.

6. Per venir al nostro proposito, la Compagnia ha in questa provincia tre luoghi: Claudiopoli, Alba e Varadino. Il primo è collegio, l'altre due residenze. Il quarto luogho sarebbe stato Temesvar se il P. Bartolomeo Sfondrato¹¹ fusse vivo et in cervello. Il buon Padre è morto nel principio d'ottobre havendo havuto i sacramenti come christiano. Imperoché ha havuto tanta gratia di poter haver nell'estremo il suo senno. Questo ci ha riferito un cattolico di Temesvar nella cui casa è morto. E gl'havemo fatto i suffraggi in questa provincia con le due messe¹². [150v]

160 riceva *del.* molti || 169 tanto *sup.* | come *p. corr.* || 174 a
suo ... cose *sup.* || 176 haveva *del.* ha[vuto] || 180 uscito *del.* cosa ||
186 d'ottobre *del.* e || 187 haver *del.* il cervello

¹¹ Obiit die 10 nov. 1583; cf. supra, doc. 260 § 11 adn. 31.

¹² Iuxta «Catalogus missarum et orationum quae nostris praescribuntur»:
«In domo vel collegio ubi quis de Societate decesserit, singuli sacerdotes pro eo
tria sacra; in aliis vero provinciae locis duo *ae* *sacra faciant* *Rgule S.I.* (Romae
1582) 156-57 § 15.

In Claudiopoli siamo da 26¹³. Quanto alle schuole, havemo da sei maestri: due di rettorica, greco e dialettica, e quattro d'humanità e grammatica. Il settimo è chi insegna la dottrina cristiana, la quale sono pure controversie. Scolari habbiamo tra cento cinquanta in dugento. Molti ne sono nobili e d'ingegno, massime alcuni poloni 195 venuti qui per la lingua e per esser sotto la cura de nostri fuor della lor patria. Spero nel Signore che si farà qualche avanzo per l'avenire. Quanto al temporale, non si starebbe scomodamente se si havessero a tempo i danari. Questo anno si è fatto avanzo d'una piscina donataci dal Re¹⁴. La quale è di gran momento e speriamo con quella d'haver una o due ville, le quali se s'havranno, potremmo mantener più fratelli. Ha anco concesso il Re che i milli scudi l'anno che concese il Principe suo fratello per la fabrica delle schuole¹⁵, fornite le schuole, s'applichino per la fabrica del collegio insin'a tanto che sia fornito.

Quanto allo spirituale (e primo de fratelli) veramente, Padre mio, 205 dico senza essageratione, che mi par d'haver ritrovato tanti angeli nella modestia e modo di procedere. E se alcuno vi è stato che correva alquanto dietro, hora mi dà maggior consolatione de gl'altri in vederlo affrettarsi et havendo aggiunti i suoi fratelli, correr a più di qualsivoglia. Sia benedetto Iddio che è mirabile ne suoi santi. Quanto 210 all'esterno, ogni festa si predica unghero e germano e si fa la dottrina cristiana. Alla predica unghera convengono di cinquecento, quasi tutti cattolici. Alla germana molto pochi e quasi tutti heretici, de quai fuor che due, non si è convertito altro per adesso.

Spero se con ugual virtù del Rettor passato io seguitasse, si 215 rebbe per l'avenir molto, perché insin adesso siamo stati nei principii, quai se in estensione sono pochi o poco apparenti, sono in vertù molti. Noi altri fabrichiamo sul fatto et ogni minimo nostro travaglio fundato nell'altrui fatiche comparirà molto. Ma Iddio voglia che la mia dapocaggine non guasti l'altrui ben fatto. Questa città di Claudiopoli 220 non è molto affectionata verso di noi, e par che sia indegna di tanto travaglio e rispetto dell'altri che [151r] ci desiderano. Pur i giudicii de Iddio sono grandi.

7. Ci sono mentre siamo qui, venute legationi pubbliche da Vara-

205 (e primo de fratelli) *sup.* || 221 *affettio[nata] del. sed rest.*

¹³ Cf. catalogum sociorum collegii claudiopolitani, ineunte anno 1584 exaratum; supra, doc. 242 I, ubi 27 personae recensentur.

¹⁴ Litteras donationis diei 28 ian. 1583 vides supra, doc. 149.

¹⁵ Cf. supra, doc. 86 § 3 et doc. 135 § 8.

225 dino, Lugas, Caransebes, de più luoghi di Sicilia, etc.¹⁶ Et alcuni con carri per menar alcuni de nostri; et ad alcuni è stato concesso, ad altri è stato differito, ma promesso quel che domandavano. Sono Varadino e Caransebes con Lugas due aditi, per i quali si va da Transilvania in Ungheria soggetta al Turco; e vi concorrerebbe multitudine
 230 molto grande de christiani soggetti al Turco purché ci fussero i nostri. Varadino è pura Ungheria, Lugas e Caransebes sono della Valachia.

Vi sono stati altri nobili particolari che han dimandato de nostri, almeno esser visitati un poco, a quali non si è ancora mandato. Tra quali furon due fratelli che ci riferirono che nella notte che noi celebravamo il nostro Natale secondo il calendario gregoriano, standono essi in letti, udirno chiamarsi che si livassero su, e che quella era la notte, nella quale il grande Iddio voleva si celebrazione il Natale del suo figliuolo. La onde con gran timore e riverenza levatasi in piede tutta la famiglia, sterno quel tempo tutto in oratione. E dimandati come erano
 240 rimasti nella fede tanto tempo, non havendo havuto prete o altro che l'havesse predicato, risposero che un lor avolo venendo a morte, disse loro: Figliuoli, rimanete nella fede che vi ritrovate, e sappiate che ha d'intrar una fede nuova, qual per un tempo occuperà questo regno, ma al fine, si ha da ritornar a questa¹⁷. Quel che più ci muove a
 245 compassione è che ci pregavano che andassemò non solo a predicare e confortare, ma a battezzar molti che già grandi periscono senza di quello. Il qual male è cresciuto in questo paese molto perché già ci è heresia che dice il battesimo non esser necessario. Tra quali è il R.do Blandrata¹⁸, come dicono.

250 Nel seminario sono due, il P. Volfango¹⁹ con un fratello. Insin adesso havemo havuti pochi alunni per non haver havuto habitazione²⁰. Si è dato ordine che se ne ricevan molti. [151v]

8. L'altra nostra habitatione è la residenza d'Alba, nella quale sono otto de nostri fratelli²¹. Il P. Lelesio ha cura del Principe, un

225 de più luoghi di *sup.* | Sicilia *del.* Bassarelli || 231 *prius* Vallachia
 246 e *sup.*

¹⁶ De his legationibus cf. *supra*, doc. 249 § 2, doc. 252 § 3, doc. 253 § 3 et doc. 260 § 11.

¹⁷ De qua historia cf. *supra*, doc. 250.

¹⁸ Georgius Blandrata, italus medicus Principis Transylvaniae, haeresiarcha; de cuius conversionis spe cf. *supra*, doc. 260 § 9.

¹⁹ V. Schreck S.I., cf. *supra*, doc. 242 I n. 3.

²⁰ In ep. díei 18 dec. 1583 Stephanus rex ad P. Possevino scribens lamentabatur quod pauci in seminario sustentarentur (cf. *supra*, doc. 233 adn. 9); quid P. Possevino responderit, cf. *supra*, doc. 237 § 3.

²¹ Cf. catalogum sociorum anni 1584 conscriptum; *supra*, doc. 242 II.

nostro fratello ha cura dei giovani nobili del Principe, et un altro 255
maestro havemo mandato adesso, quale ha aperto schuola di nuovo.
E pur hora ho havuto lettere da lui che il primo giorno hebbe tre scho-
lari. Del che si rallegrò molto che in luogho dove si niegha la Santissi-
ma Trinità, quel numero santo d'uditori havesse nel principio. Il se-
condo giorno n'hebbe diece e finalmente crescono tanti che domanda 260
agiuto, promettendo se ha ha compagni, di non lasciar pur uno nelle
schuole de gl'heretici ²².

In Alba noi havemo chiesa e si predica, dove converranno da 300
o 400 persone. Vi viene il Principe alle feste, tanto alla messa quanto 265
al vespro; quale i nostri gli lo cantano molto pomposamente con bel-
lissima musica, per molto che s'oppongano molti dei signori. Havemo
già in Alba da 300 famiglie cattoliche e n'havrebbono molto più, ma un
male regna in questo paese che sono sì intricati in peccati, diversità di
moglie, robbe di chiese etc. che doppo d'haver convertito uno alla
fede, sta quasi in peggior stato di prima, tal che i nostri non san pi-
gliar partito.

9. In Varadino in sin adesso è stato il P. Georgio Tores con un
compagno. Ma essendosi ammalato, mandarono i varadinensi a pre-
gar per un altro padre. E così ci havemo mandato il P. Stefano Ara-
tore con un compagno ²³. Non mi par di lasciar di dire l'oratione che 275
fè il legato al P. Provinciale:

Pater, rogan universi cives varadinenses, velit ipsorum misereri.
Sumus enim tot oves circumdatae lupis, destitutae pastore. Conces-
serat nobis Dominus unum pastorem. Is erat P. Georgius, sed nostra
peccata fecerunt ut Deus ulciseretur in capite quod membra pecca- 280
verunt. Alibi, Pater, messis quidem multa, operarii pauci; nos vero
messem habemus multam, operarios vero nedum paucos sed ne unum
habemus ²⁴. [152r]

Questa città di Varadino è dignissima, imperoché sola ha ritenuto
più d'ogn'altra la fede, e se non fusse stato gran sforzo de signori etc., 285
non vi sarebbe heretico alcuno. Han dato al P. Georgio ²⁵ una villa
et intrata che se ben governata fusse, dicono che arrivarebbono a 700
fiorini. Il P. Provinciale partendosi, la visiterà e darà più minuto ra-
guaglio a V.P.tà. Ci sarebbono in particolar da dir molto, ma per
V.P.tà questo soverchia.

290

258 Del *corr.ex* il || 259 *prius* huditori || 264 Principe *del.* qua[le]

²² Cf. supra, doc. 260 § 13.

²³ Cf. catalogum personarum residentiae varadinensis; supra, doc. 189 III.

²⁴ Cf. supra, doc. 253 § 3.

²⁵ G. Törös S.I., cf. supra, doc. 242 III n. 2.

10. Hora priego V.P.tà molto, mi provegga di quel che mi promise: mi mandi uno che possi legger rettorica e dialettica²⁶, e pagheremo molto volontieri il viatico. Veda, Padre mio, havemo posto il P. Fanfonio²⁷ a legger rettorica, e se V.P.tà sapesse a che havrebbe potuto servire se fusse libero, loderebbe Iddio. Il buon Padre legge sì di buona voglia la rettorica, come la teologia, et è sì pronto nelle cose minime come nelle massime. Finalmente è un padre tutto d'oro. Secondo, priego V.P.tà mi mandi a tutti modi un mezzo architetto quale sia ancora un intiero muratore, quale qui è il nostro Iosefo²⁸.
- 295 300 Tale mi parve un maestro Gioan Pietro che fabricava al collegio. Non domando già quello se è caro al collegio, ma espongo il nostro bisogno, e vorrei se non quello, uno simile. Qui havemo mille scudi l'anno da fabricare, e per non haver uno fedele, se ne va gran parte in niente.
- 305 11. Del Rettor passato ho scritto a V.P.tà in un'altra lettera²⁹ che è un huomo dotto, santo etc. Hora di più gli dico che non è huomo qui che lo cognosca de senatori et altri, che non lo piangano; e priegano il Provintiale che lo lasci qui. Questo torno a replicare perché secondo l'informatione che V.P.tà hebbé, gli scrisse³⁰ raccomandandogli l'obedienza al suo Provintiale. Il che pareva che supponesse che egli in quello havesse alquanto mancato. Del che si è stupito il Provintiale perché non [152v] ha notato in lui atto che non fusse degno d'un vero obbediente. Del che io ne posso render testimonio. Questo ho voluto scrivere acciò se V.P.tà scrivesse, potesse raddolcir 315 un poco l'amaro che ha ricevuto il buon Padre per questo.

O Padre mio, parlerò liberamente con quella libertà che mi dà l'amore che io porto a V.P.tà. Quanti giorni ha da star V.P.tà in purgatorio per haver fatto me rettore et in luogo dove un tal Padre va via. Almeno, Padre mio, con l'oratione supplisca che ne faccia pochi, perché ci va per tutti due. Io per concluderla sto allegrissimo del

295 libero *del.* si stupirebbe | loderebbe Iddio *sup.* || 297 minime
del. q[uento] || 299 quale *p. corr.* | Iosefo *del.* che || 316 liberamente
del. 1 || 319 supplisca *del.* per

²⁶ Cuius rei etiam P. Provintialis mentionem faciebat ad P. Generalem scribens; cf. supra, doc. 260 § 2.

²⁷ Hieronymus Fanfonio S.I.; cf. supra, doc. 242 I n. 5.

²⁸ «Iosephus Britius, massensis, annorum agit circiter 41; fortis, Senis susceptus in sept. anno 1562. Latine utcunque legit, italice bene et polonizat etiam. Murarius et praefectus fabricae. Coadiutor temporalis formatus. Ex cat. coll. Iaroslav. anni 1587; *Pol.* 6 123v; cf. *ib.* 23r n. 13.

²⁹ Cf. supra, doc. 239 § 2.

³⁰ Epistula Patris Generalis desideratur.

luogho, de compagni, ma dico coram Domino et angelo eius: scontentissimo ogni giorno più di me stesso, e tanto che vorrei che questo scontento non crescesse. E questa non è humiltà ma è, come diceva il P. Fernandes ³¹, alcuni fan male e se lo cognoscano. Padre mio, di nuovo replico, ho chiesto due: un rettorico et un muratore architetto, et ho detto sì poco per non noiar la provintia. Ma se ne mandasse più de maestri, sarebbe meglio perché quei che qui sono, s'occuparebbono utilmente con i prossimi. Io non posso passar più oltre. Saluto V.P.tà molto e priego il Signor La conservi a noi nella sua santa gratia lungo tempo. Da Colosvar a 27 di febraro 1584.

325

330

Di Vostra Paternità

servo indegno
Ferrante Capeci.

Inscriptio: [153v] Al molto Reverendo Padre Nostro in Christo,
il Padre Claudio Aquaviva Praeposito Generale della Compagnia di 335
Giesù etc. Roma.

262

CIVES CATHOLICI VARADINENSES
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Varadino 3 martii 1584 — Romam

TEXTUS: 1. *Germ. 162* 156r-7v, originale. — 2. *Epp. Ext. 24* 253r-4v,
apographum coaevum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 67-68.

SUMMARIUM: *Ut Varadini a Rege Poloniae collegium excitari patiatur,
petunt.*

Reverende in Christo Pater et Domine nobis observande, salutem
ac servitorum nostrorum commendationem. Precamur a Deo Patre
per Iesum Christum eius filium unicum V.rae R.ae omnia faelicia ac
fausta.

325 architetto del. se | et del. questo || 335 Proposito ms.

³¹ Ioannes Fernández S.I., hispanus, professor Collegii Romani; cf. VILLOS-LADA, *Storia del Collegio Romano* 323-24.

5 A viginti annis ex quo hinc per haereticos clerici et religiosi catholici electi sunt¹, variis turbinibus et procellis populus waradiensis iactatus est, multi seductores ministri ingressi sunt, et multos a veritate ad suam perfidiam pertraxerunt. Plurimi nihilominus adhuc per gratiam Christi in catholica fide perseveramus, sed catholicis
 10 sacerdotibus destituimur, quos summa diligentia in diversis locis quaesivimus; sed nullum hactenus doctum, stabilem et diuturnum invenire potuimus. Quare cum neminem iam habeamus ad quem pro subsidio confugere possimus praeter T.R.P.tem, eam per Christum obtestamur, ut qui omnium nationum gentes pro innata charitate
 15 iuvare consuevit, nostram quoque gentem et civitatem non deserat, sed primo confirmet et stabiliat hic apud nos mansionem R.P. Stephani Aratoris², quem nuper nobis R.P. Ioannes Paulus Campanus ad tempus concessit; deinde mittat ei aliquem alium ungarum sacerdotem in subsidium; ac demum patiatur hic suis fratribus a Ser.ma
 20 Regia M.te collegium excitari, de quo iam et ad Suam M.tem litteras dedimus, speramusque Suam M.tem suae patriae et nostris desideriis non defuturam³. Quare ut eciam T.R.P.tas nostris votis annuere velit, obnixe rogamus. Nam sive gloriam Dei, sive salutem hominum, et conversionem haereticorum spectemus, nusquam T.P.tas ad fertiliorem et uberiorem messem suos fratres ablegare poterit quam ad hanc miseram nostram civitatem waradiensem, quae veluti iam prima et ultima civitas est Hungariae a 20 fere annis nullum habens stabilem catholicum concionatorem. In oppidis autem, castris et pagis iti nere unius hebdomadae et amplius sacerdotes catholici desiderantur. Huc
 25 confluit populus omnis ex vicinis locis quando habemus concionatorem. Quare iuvando hanc unam civitatem, existimet T.P.tas se integrum ferme regnum iuvare. Hinc vobis aditus in totam Turciam aperietur et in omnes [156v] civitates Hungariae, quae thurcis subiacent, quae omnes pastoribus catholicis destitutae a vobis subsidium petunt. Rogamus ergo pietatem tuam ut et illarum et nostras praeces exaudiat et benigne quod petimus concedat, factura et Deo et nobis rem gratissimam. Valere faelicissime optamus T.R.P.tem ad multos annos. Datae Waradini die 3 marci secundum vetus Calendarium, anno Christi 1584.

¹ Cf. MAH I 5*.

² St. Szántó S.I., qui die 19 febr. 1584 Claudiopoli Varadinum se contulit (cf. supra, doc. 259 § 4 et adn. 9); qui sane verus huius ep. auctor haberi possit.

³ Stephanus rex iam anno praeterito desiderium suum Patri Possevino manifestabat ut Varadini residentia Societatis constitueretur; cf. supra, doc. 184 § 2.

Tuae Reverenda Paternitati addictissimi 40
 egregii, nobiles, circumspecti caeterique populi
 catholici waradienses etc.

Inscriptio: [157v] Venerabili et Reverendo in Christo Patri Claudio Aquaevivae Praeposito Generali Societatis Iesu Romae residenti etc., Patri et Domino nobis plurimum honorando. 45

263

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Iaroslavia 31 martii 1584 — Romam

TEXTUS: 1. *Germ. 163* 335r-40v, autographum. — 2. *Germ. 162* 145r-7v, apographum contractum Romae factum ut possit publice quoque in refectorio legi; proinde ea solum in eo quae ad aedificationem faciunt, continentur.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 68-72 iuxta textum secundum.

SUMMARIUM: 1. *Alba Iulia bona referuntur, sed P.i Leleszi aliquis substituendus.* — 2. *Valde diminuentur redditus collegii claudiopolitani si quarta pars danda sit parochis et ecclesiis.* — 3. *A senatu obtinuit proscriptionem Petri Saxonis e toto regno.* — 4. *Claudiopoli discedens octo studiosos grandiores secum duxit, qui Vilnae studia sua prosequantur.* — 5. *Quomodo Varadini a a catholicis excepti sint.* — 6. *Catholici instant pro collegio ibi erigendo.* — 7. *In Ecsed visitarunt Nicolaum Báthory.* — 8. *Iterum de Petro Saxone e Transylvania eiiendo et de duobus fratribus coadiutoribus dimittendis.*

... 1. Scripsi ad R.P.tem V. 27 februarii¹ de nostro itinere transylvanicō et visitatione claudiopolitanorum et albanorum, ubi ille Princeps ita pendet a nostris ut infans ab ubere matris. Quin praesentibus nostris, cum quid dicturus vel facturus est, prius aspicit nos, quasi veniam petiturus aut docendus quomodo se gerere debeat. Eamque institutionem laudant et probant non modo catholici sed et adversarii. Scribit mihi P. Lelesius omnino iam post meum discessum semper magis favere praesides qui adversabantur perpetuo, iamque illi authores sunt ut aperiatur secunda schola in civitate ut calvinis-

5

¹ Videsis supra, doc. 260.

10 tae magistri spolientur, cum tamen et ipsi praesides se praebeant calvinistas. Iterum repeto, petere Ser.mum Regem ut in tempore prospiciamus virum qui Lelesio succedere queat infirmissimo ac non diu duraturo et plurimam partem iacenti quandoque². In Principis institutione, ac sane si extraneus sit, viro opus esset qui pollens doctrina et pietate etiam magnanimus esset. Humilitate enim externa apud illos, ut vidi, parum proficitur, nisi ut concilcent pios homines atque contemnent, et ut invalescat impietas eorum; at si quis se opponat pro Christo, omnia obtinet.

2. Post scriptas illas literas visitavi pagos collegii invenique satis contentos subditos, aptatas sic satis ecclesias sed sine sacerdotibus. Cum primum omnium soleam interrogare an sint aliqui non baptizati, alicubi 20 alicubi 16 attulerunt baptizandos, in quibus aliqui quinquennes. Cum rationem examinavi, sane si debebunt dare illam quartam partem parochis vel ecclesiis, ut in responsis ad puncta Visitatoris respondit R. P.tas V.³, non est possibile ut multos alat hoc collegium, cum in vinis et frugibus constet redditus illius, quae nec emptorem habent dum omnes abundant. Ultra 160 dolia magna vini venalis habent, quae extra Hungariam valerent 30 florenos ut minimum quodque. Ibi offerunt pro uno 5 florenos. 6 modii tritici veneunt floreno.

30 In pecunia perparum habent reddituum. Si tamen industrium aliquem haberent, possent emolumenta quaedam capere quae negliguntur. Quae res nonnihil pusillanimem reddebat P. Ferdinandum⁴.

3. Cum iam visitassem collegium universum omniaque pacata essent, domusque illae septem pro seminario coemptae fuissent 750 taleris⁵, seminariumque ipsum legibus et institutis communitum⁶, necnon et domus pauperum legibus firmata fuisse⁷, qua die et hora discessurus eram Claudiopoli, convocavi senatum frequentem. Cui cum gratias egissem pro mihi declarata benevolentia commendassemque nostros ac praesertim novum Rectorem, tandem interrogavi 40 numquid sciret de meo fratre Petro Saxone⁸. Illi aiunt, nihil se scire.

² Cf. *ib.* § 14.

³ Cf. supra, doc. 93 A § 22.

⁴ F. Capeci, novus collegii claudiopolitani rector; cf. de eo supra, doc. 242 I n. 1.

⁵ Cf. supra, doc. 260 § 8.

⁶ Leges seminario relictas videsis supra, doc. 172.

⁷ P. Provincialis qui iam anno 1580 Pragae, annoque 1582 Braunsbergae initium dedit cuidam domo pauperum studiosorum (cf. supra, doc. 114 § 4) videtur occasione huius visitationis etiam Claudiopoli simile quid constituisse.

⁸ Petrus Saxo (Frischbier) apostata de Societate; cf. supra, doc. 260 § 6-7.

Tunc ego: En, inquam, expectavi ac quaesivi quoad potui, semper expectans [336v] ut fidem datam solveret ac rediret. Iam latet audioque illum tantum discessum meum praestolari ut deinde rediens incestas nuptias contrahat (ipsi enim met senatores dixerant mihi). Quamobrem, cum hac hora discedam, ut bonos meos fratres relin- 45 quam in pace, cogor contra eum qui noluit in bono persistere, uti remediis opportunis. En, inquam, eius proscriptionem a toto regno, ut nusquam nisi in collegio nostro figere tuto pedem possit (sic enim habet diploma ab ipsis met praesidibus, qui primo illi patrocinabantur, sic dictatum me inscio). Quamobrem rogatos omnes vos volo ut ad quem- 50 cumque rediens diverterit, illum officii commonens mittat ad collegium, ne pro receptione eius 200 talerorum multam incurrat. Ac sane si resipuerit, gratus mihi frater erit; sin perseverare in malo voluerit, sciat et Deum et iustitiam a nobis stare. Illi primo obsistere caeperunt, allegantes religionis libertatem et Stancharum⁹ similia patrarentem 55 obtrudentes. Ego dixi, non esse nunc Stanchari tempora, neque me illum convenire causa religionis sed causa subiectionis, quod subditus meus esset; quod si admittere diploma Principis nollent, inteligerent se statim multam incurrere, quam non negliget magistratus maior exigere, applicanda enim est fisco. Statim igitur consilio initio assensi 60 sunt omnes, neque se repugnare dixerunt mandatis Ill.mi Principis; verum hortari me ut ne in bonum virum ita procedam. Dixi, si bonus esse volet, meus erit et eo loco quo prius. Facta igitur admissione proscriptionis et a notario me dictante annotata, tandem placide et be- 65 nigne omnibus valediximus, qui amanter nos comitantes secuti sunt.

4. Eo die, qui erat recte feria quarta in medio Quadragesimae¹⁰, discessimus Claudiopoli ego et P. Vangrovicius¹¹ cum fratre socio meo et altero novitio¹² comitantibus nos octo studiosis grandioribus quos hucusque duxi ut mittam ad seminarium vilnense¹³; quod post biduum erit. Quorum unus qui nondum erat catholicus, ministri hae- 70

41 inquit ms. || 63 igitur sup. || 68 grandioribus sup.

⁹ Franciscus Stancaro (1501-74), italus mantuanus, qui ad annum 1547 innovatae religioni adhaesit et primum in Helvetia, dein in Germania et Polonia novas doctrinas de religione docebat; ad breve tempus commoratus est etiam in Transylvania; cf. *Encycl. Catt.* XI 1199-1200.

¹⁰ Die 7 martii.

¹¹ Iacobus Wujek S.I., qui recenter, officio rectoris collegii claudiopolitani deposito, in patriam reversus est.

¹² Fortasse Ioannes Jegenyei, transylvanus, qui die 28 apr. 1584 Braunsbergae in domum probationis receptus fuerat; cf. *Pol.* 6 91^r et infra, Appendix I.

¹³ De quibus cf. supra, doc. 259 adn. 12.

retici filius, heri tandem abiuravit et confessus est et cras, Deo volente, communicabit. Reliqui antea erant catholici. Sed non parum, spero, iuvabuntur visa pietate catholicorum Vilnae et in Polonia, nam etiam pii frigere in Hungaria videntur, cum iaceat a tot annis pietas; et inde animati, si non alio vocaverit eos Dominus, ut iam unum ad nos vocat¹⁴, redibunt in patriam ad eam totis viribus adiuvandam. [337r]

5. Varadinum venimus tertio die, ubi nostros bacchanalia celebrantes invenimus. Nondum enim mutatus est annus ibi. Nos igitur in eadem mensa oleo vescebamus, carnisbus ipsi sine invidia. Miserant
75 ad me ante Claudiopolim literas et legatum, honoratum virum varadinenses catholici¹⁵, supplicantes sibi mitti concionatorem alium quod P. Georgius Törös¹⁶ a Ser.mo Rege et P. Possevino, me plane (nisi post factum) inscio, missus in iulio mense, iterum decumberet perpetuo, neque posset concionari, minus administrare sacramenta. Misertus
80 ego illorum, miseram pro instanti Quadragesima P. Stephanum Aratorem¹⁷ cum fratre uno¹⁸. Ergo cum venissemus illuc, mira facta est omnium et nostrorum et catholicorum exultatio. Accurrere statim viri nobiles et cives aliquot honoratissimi ad 15, qui nos exceperunt omnium nomine et gratulati sunt. Sequenti dominica, quae nobis erat
85 90 Laetare¹⁹, illis Quinquagesima, vidi frequentiam populi admirabilem, adeo ut cum templum non sit capacius quam Annuntiatae Romanum²⁰, concio fieri debeat in caemeterio, erecto suggestu lapideo, et pro nobilioribus quidem tectis quibusdam simplicioribus, aliis sub dio fgentibus sedilia sua quae ibi perpetuo manent in nive et pluvia ut
95 alibi in ecclesia. Repraesentabatur mihi probatica piscina cum pra-

82 Torres ms. || 88 ad 15 sup.

¹⁴ Gregorius Vásárhelyi, transylvanus, qui die 16 apr. 1584 seminarium vilnense ingressus est (cf. primum catalogum seminarii pontificii vilnensis; supra, doc. 259 adn. 12 n. 10) et de quo in quadam documento «Catalogus librorum quos P. Adamus vilnensis pro seminario vilnensi coemit» inscripto assurit: «... Tomus orationum Ciceronis primus relictus a Gregorio Transylvano, ingresso Societatem Opp. NN. 326 307r); et re vera Gregorius noster die 10 maii 1584 in Societatem cooptatus est; cf. infra, Appendix I.

¹⁵ Cf. supra, doc. 261 § 9.

¹⁶ De quo cf. supra, doc. 242 III n. 2.

¹⁷ St. Szántó S.I., cf. supra, doc. 259 § 4 et adn. 9.

¹⁸ Laurentius Kersten S.I., prutenus; cf. supra, doc. 242 III n. 3.

¹⁹ Die 11 martii.

²⁰ Primum templum Collegii Romani annis 1561-7 a fratribus coadiutoribus S.I. aedificatum quod anno 1650 locum cessit templo amplissimo Sancto Ignatio dicato; cf. P. PIRRI S.I., *Giovanni Tristano e i primordi della architettura gesuitica* (Roma 1955) (= Bibl. Inst. Hist. S.I. VI) 27-31.

sertim multitudo magna languentium ²¹ circumfusa ad extremas partes caemeterii esset qui veniunt ad thermas varadinenses, insignes sane, medio a civitate milliari distantes, ubi gratis curantur inopes et dominicis diebus veniunt pro stipe colligenda et audiendo verbo Dei ad civitatem. Excepti sumus ab Ill.mo domino Capitaneo ²² (qui est 100 post Principem secunda regni persona fuitque Christophorus Bathori, frater Regis in hoc loco cum Rex esset princeps) peramanter et honorifice, qui habet fratrem suum Claudiopoli studentem; quem cum graviter decumbentem reliquissemus, P. Rector secreto illi communionem post confessionem praebuerat. Excepit nos convivio in corona 105 circiter 20 centurionum suorum omnium calvinistarum, ut et ipse, sed placidus valde idque ipso die bacchanaliorum suorum, ac tamen habens rationem nostri, vix carnes apparuerunt in mensa, cum tamen dicerem posse illos licite comedere. Actum de religione non parum, attente exceptit omnia, favet nostris ut qui maxime. Cum discessurum 110 me scivisset, etsi iam valedixeram illi, attamen nil cogitantibus nobis adest in area ipsa hora discessus cum 60 nobilibus suis neque discedit donec et nos discedamus, nosque ad quinque milliaria italica cum omnibus illis officiis gratia comitatus est. [337v] Nondum tamen, quod maluissem, catholicus factus est. Adhibuit et duos centuriones cum 115 duobus curribus et famulis suis, qui nos comitarentur usque ad locum extra periculum turcarum.

6. Varadinenses non destiterunt quater vel quinquies me adire pro collegio ibidem locando ac, ut maxime optarem, tamen ostendi me alienum dixique non mecum agendum esse, sed cum P.te V.R., 120 deinde propter fundationem cum Ser.mo Rege. Dederunt ad utrumque literas ²³ et simul ad Ill.mum Legatum ²⁴ de ea re. Ego tantum me promisi aliquando consolaturum ipsos in necessitatibus, ut nunc cum P. Aratore feci. Sed sane, sicubi fructus fieri potest, ibi potest. Claudiopolis prae ista civitate quoad fructum speratum nihil est. Confluunt a 15 et 20 milliaribus christiani ex Turcia causa sacramentorum, neque ibi viae Syon lugent cum non capiat locus eos qui veniunt ad solemnitatem ²⁵. Itaque censerem admittendam esse si Rex rogabit,

125 speratum *sup.*

²¹ Cf. Ioan. 5, 2-3.

²² Ioannes Ghiczy (Géczi) ab anno 1576; cf. supra, doc. 210 § 25 et adn. 57.

²³ Litteras eorum, diei 3 martii 1584, ad P. Generalem datas videsis supra, doc. 262.

²⁴ Vide litteras Nuntii in Polonia diei 14 maii 1584 ad Card. Secr. de petitione varadinensem; infra, doc. 269.

²⁵ Cf. Threni 1, 4.

residentiam cum duabus scholis pro nunc. Sed locum alium vellem
 130 habere, nam iste locus est omnino in suburbio et non solum in suburbio sed ad saepem ipsam extremam suburbii, ubi noctu ponuntur milites custodes. Quod si locus in civitate daretur (quod impossibile non esset; visitavi enim et lustravi, ac notavi loca idonea pro nostris) summus fructus sperandus esset et in civibus qui bonam partem sunt
 135 catholici vel non abhorrent, et in militibus quos habet perpetuo ille capitaneus stipendiatos 1000 pedites et 800 equites praeter collectitios quando adest necessitas. Denique est optabile ut Societas ibi figat pedem si dimanare ad Hungariam catholicam religionem volumus. Est enim ibi mera Hungaria non Transylvania. Sunt tam pii
 140 ut nihil deesse nostris patiantur. Nobis sane una matrona discessuris misit pisces et panes pro itinere et pro viatico taleros decem qui suffecerunt fere omnibus hucusque. Habentur nostri tamquam domini parochialis illius habentque pagum ad ecclesiam illam pertinentem et vini in cella habent pro 500 florenos; quamquam mandavi ut omnia per oeconomum catholicorum fiant, nos nolle videri dominos bonorum illorum, sed tantum inspectores ne dilapidentur²⁶.

Reliqui ibi duos patres et fratrem unum cum plena instructione expectantes resolutionem R.P.tis V. cum aliquo magistro croata vel sclavo si hungaros non habet. Est ibi colonellus Rodulphinus²⁷
 150 italus [338r] calvinista, favens tamen nostris. Excurri una die ad proximum pagum ubi audiebam esse centenarium monachum sed apostatam. Adii, confessionem excepti et cum pagi iudex cum multis suis

²⁶ Haec quaestio iuridica anno 1584 tractabatur in congregatione provinciae Poloniae et eius nomine a P. Provinciali proposita Patri Generali ad dirimendum: «Responsa ad proposita in memoriali Patris Provincialis Poloniae nomine congregationis data mense februario 1585... 18. An residentiae in quibus sunt necessario scholae, ut est nunc derpatensis in Livonia et albensis in Transylvania, et in varadiensi quoque petitur schola, liceat habere redditus certos in aliquibus bonis immobilibus, si non perpetuos saltem quamdiu erit residentia, quamquam de albensi responsum habeo a S.R.P. admitti posse tanquam parvum collegium, cum spe maioris olim futuri. Ratio dubii est quia scholae sunt ob quas licet Societati redditus admitttere.

Ad 18. Residentiae non debent ordinarie habere scholas, et si habeant, est ex privilegio. Sed quia Societas nec ibi suos scholasticos alit, nec scholas ex instituto et ex professo aperit, non potest habere redditus. Nihil tamen impedit quin possit ei assignari eleemosyna fixa, et in re aliqua certa ad nostrorum sustentationem quamdiu ibi fuerint, sed ita ut Societas nullum ad eam ius habeat. Congr. 95 88v-89r.

²⁷ Dominicus Rodolfinus (Ridolfino), italus camerinensis, architectus militaris Stephani regis; cf. Mon. Pol. Vat. VI 49 619 et 650.

me convenisset, confirmavi illum promisque nostrorum operam. Multi huiusmodi pagi sunt penitus catholici in vicinia illa qui iuvari poterunt si fiet residentia. Quam factam putat Ser.mus Rex²⁸, ut vidi in literis ad catholicos illos datis²⁹ cum mitteret ex Cracovia P. Georgium Törös. Iste bonus pater esset ad multa idoneus, maxime ad regendos convictores, sed prorsus contractus est, ut alias in os cibum illi inferre cogatur.

7. Ergo feria quinta post Cineres³⁰ inde discedentes relicta illis plena instructione, nobiscum accepimus Martinum Valorzam³¹, murarium qui ibi fuerat cum P. Georgio, ut S. Barbaram Cracoviae dealbaret (ubi et nunc est) biduo post venimus Ecziedum, sedem Ill.mi comitis Nicolai Batori³², iudicis supremi curiae caesareae. Est enim iam locus ille sub Caesare. Arx est, in medio paludis sita quae aquis circumquaque et arundinetis septa est ad amplitudinem unius milliarii germanici, praeterquam ab ea parte qua patet ingressus ubi tamen sunt pontes longi et quatuor portae cum custodibus per unum fere milliare italicum³³. Catholicus est ipse solus comes et eius locumtenens pientissimus, qui etiam voluit in domo sua sacrum audire et communicare cum altero iuvene olim nostro discipulo. Ad varia hortatus sum bonum illum comitem donavique illi librum martyrum anglicorum³⁴ et suis varios libellos catholicos et cathechismos. Donavit nobis ille vicetenens eius reliquias insignes: brachium videlicet cum pelle et carne siccata, cui duo digitii desunt. Has, inquit, ex Turcia redemi a pauperibus christianis cum egerent pecunia qua illas oppignorarant. Sed nescit cuius sit. Dixerant illi: Sanctae Catherinae sed nescit cuius sanctae Catherinae. Rogavi enixe ut mittat illuc et aliquod eliciat testimonium. Inde ductore nobis dato et itineris provisore ducti sumus Kisvardam ubi invenimus italum murarium, cuius

156 ad *del. senatum* || 157 *Torres ms.* || 160-61 *relicta... instructio-*
ne sup. || 165 *ille sup.* || 176 *prius quae* || 178 *prius illud.*

²⁸ Cf. supra, doc. 262 adn. 3.

²⁹ Quae litterae desiderantur.

³⁰ Secundum vetus calendarium; secundum novum post dominicam *Lætare* i.e. die 15 martii; cf. supra, lin.89-90.

³¹ M. Valorza S.I., longobardus, coadiutor temporalis, murarius; ingressus Societatem anno 1581; cf. *Pol. 6* 137r.

³² N. Báthory de Ecsed; cf. supra, doc. 165 § 1 adn. 2; et ep. Patris Possevino diei 3 maii 1583 ad illum; supra, doc. 191.

³³ Arcis imaginem saeculi XVII vides in *Etienne Batory* p. 5.

³⁴ Est opus Roberti PARSON S.I., *De persecutione anglicana libellus* (Romae 1582); cf. SOMMERVOGEL VI 292-94 n. 6.

confessionem excepti et sacro facto in hypocausto clauso, ubi cum italo isto et nostris omnibus studiosisque omnibus (erat enim dominica Passionis) ultra progressi sumus. Bapitzavi in illo itinere tres pueros qui quod orphani essent, nullus curabat eos baptizari; erant autem vala-
185 chorum filii qui magnas gratias Deo agebant... [339v]...

8. Iam quod suadebat de eiiendo Saxone e Transylvania, factum scripsi quod in nobis fuit³⁵. Nam quod Rex id esset facturus (licet id videatur pollicitus P. Possevino) nihil minus scribit nunc recens P. Laterna, cum potius connivendum censeat; sed non displicebit
190 illi quod factum est, licet forsitan metu turbationis maioris id iubere ipse ausus non fuisset. In quo timidior iusto esse notatus est, cum castra hostium bellicorum non metuat.

Ille qui Claudiopoli missus in Poloniam fuerat quod male se ibi gessisset, iam audio dimissus est a P. Possevino Cracoviae. Debet
195 tamen — ait — ad me venire Calassium ad congregationem, unde illum liberabo. Iam etiam erat inter numeratos qui dimitti poterant. Nihil salutarius corpori expurgationibus istis. Vocatur iste Gasparus Golech sartor grobensis³⁶. Alterum illum hortulanum posnaniensem quem dimitti iubet R.P.tas V. duxeram in Transylvaniam, ibique
200 ordinaveram P. Rectori ut eum nunquam nisi in culinis occuparet et cum externis nullum commertium haberet³⁷. Sed iam erit aliud cogitandum cum praesertim sit iam tantum chaos inter nos et illos positum³⁸, nec inde dimittendus videatur sed revocandus prius in Poloniam. Fiet id bona occasione data ...

187 id *sup.* || 188 nunc recens *sup.* || 191 ipse *sup.* || 198 Golech sartor *sup.*

³⁵ Cf. supra, § 3.

³⁶ Cf. de eo supra, doc. 151 adn. 2; die 12 maii 1584 P. Provincialis haec de illo ad P. Generalem referebat: «Dimisi et heri hic Gasparem illum Golech, qui in Transylvania non bene se gesserat, et ideo R.V. mirata erat in suis literis quod tales retinerem; dimissus erat Cracoviae a P. Possevino cum non bene se gereret et fratrem colaphizaret, cum mandato ut me Calassium conveniret». *Germ. 162* 270.

³⁷ Simon Rasz S.I.; cf. supra, doc. 228 § 2 et doc. 242 I n. 16.

³⁸ Cf. Lc. 16, 26.

264

P. HENRICUS BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Graetio 3 aprilis 1584 — Romam

TEXTUS: *Germ. 162 172r-v*, autographum. Fol. 172 continet « Post scripta » cuiusdam epistulae quae desideratur. In hac particula scriptoris tempus non est indicatum. Illam autem pertinere ad epistulam diei 3 apr., deducitur ex iis quae infra, initio documenti 266 asseruntur.

SUMMARIUM: *Nicolaus Marton vellet bibliothecac collegii viennensis 200 thaleros ex patrimonio suo applicare.*

... Est Viennae Frater Nicolaus Marton¹ hungarus qui licet aliquando communes tentationes experiatur, in sua tamen vocatione semper fuit et nunc est solidissimus, et a biennio in aliis quoque nihil ferme notatum est. Is disposuit de bonis suis, hoc est partem suam in pecuniam redegit, omnibus compositis cum amicis qui divisionem 5 urserunt. Partem suam quae est 200 thalerorum, ad se recepit quam vellet applicare bibliothecae viennensis collegii. Videtur haec illius pia et necessaria intentio respectu bibliothecae illius, verum respectu Societatis habet imperfectionem hanc quod haec duo minuta non simpliciter obtulerit ad intentionem R.P.N. Generalis secundum canonnes². De qua re curabo illum informari et moneri (cum forte haec ignoret) per nostros [172v] qui hac de re mihi scripserunt. Nam ipse nihil tale ad me scripsit. Interim viderit R.P.tas V. an mihi velit aliquid respondere vel expectare donec iste Frater instructus secundum canonnes procedat³. De illo Fratre et bibliotheca viennensi poterit P. Busaeus⁴ R.P.tem V. informare clarius si fuerit opus... 10
15

³ biennio *del.* nec in aliis | in aliis quoque *sup.* || 13 mihi *del.* vid. |
¹⁴ respondere *ms.* || 16 informare *del.* clas

¹ N. Marton anno 1584 Viennae theologiae studebat; cf. *Austr. 24* 6r; cf. praeterea supra, doc. 63 § 5 adn. 25.

² In Constitutionibus (P. III c. I n. 9 et H) desideratur ut renuntians dispositionem bonorum relinquat Superiori maiori, sine ulla propensione applicare bona hereditaria potius uni quam alii Societatis domo; cf. MI *Constit.* III 80-81.

³ Responsum Patris Generalis diei 3 maii: «Quod scribit fratrem nostrum Nicolaum ungarum 200 taleros obtulisse pro bibliotheca viennensi, poterit condescendi honestae illius voluntati, praesertim cum ut R.V. scribit, canonem ignoret» *Austr. I* 174r.

⁴ Petrus Busaeus S.I., professor theologiae, qui hoc tempore Romae rationi studiorum componendae operam suam navabat; cf. supra, doc. 260 adn. 38.

265

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
STEPHANO BÁTHORY REGI POLONIAE

Iaroslaviae 3 aprilis 1584

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 15/C 29r-30v (olim 31r-2v)
apograph. coaevum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 72-74.

SUMMARIUM: 1. *De monasterio albensi pro scholis et residentia sociorum adaptando.* — 2. *De pensione seminario claudiopolitano solvenda.* — 3. *Octo iuvenes transylvanos partim in seminarium vilnense partim in braunsbergense misit.* — 4. *Catholici varadinenses sribent ad Regem et ad. P. Generalem propter residentiam Societatis ibi constituendam.*

Ex litteris R. Patris Provincialis ad Ser.mum Poloniae Regem
Iaroslaviae 3 aprilis 1584 scriptis.

1. Ut iuxta mentem regiam aliquando tandem applicant animum ad aliquid in eo monasterio¹ reparandum. Nihil enim integri est, ubi
5 vel habitari vel doceri possit. Ac tamen libenter ab aula praeter Le-
lesium et socium ad habitandum prope ecclesiam nostros trans-
tulisse. Ut iuxta antiquum praescriptum iuxta piam pientissimi
principis Christophori mentem aliquando tandem manus ad repara-
tionem ipsius monasterii apponatur ut, si scholae esse debent Albae,
10 quas saepe cupivit Regia Maiestas V., quamprimum fiant; fiant et ha-
bitationes pro magistris et sacerdotibus, concionatoribus et confessariis ac curatibus templi catholici. Ac mandabit quidem M.tas V.R.
hoc saepius per litteras sed non prius mea sententia fiet quam mandato
dato de certa summa pecuniae quotannis attribuenda fabricae albanae,
15 sicut factum est et fit Claudiopoli². Reliqua aedificii ratio nostris
demandetur. Ad quod nec tam multum, nec tam longo tempore opus
erit isto subsidio pro una residentia, sicut pro integro collegio ac plu-
ribus classibus claudiopolitanis.
2. Illud hic dicere ac proponere R.M.ti V. non praetermittam
20 quod cum S.R.M.tas V. nihil minus facere quam Pontifex proposuerit³,

¹ Monasterium quod olim fuit dominicanorum; cf. de eo supra, doc. 201 § 2.

² Cf. supra, doc. 261 § 6 et adn. 15.

³ De pensione novo claudiopolitano seminario solvenda cf. ea quae P. Pro-
vincialis die 7 febr. 1584 scribebat Patri Possevino; supra, doc. 249 § 1.

ipse autem ab initio novembbris suas pensiones dare inceperit anno 1582, dominus autem Somborius⁴ (qui alioquin paratus est ex se et ut hoc supplicarem S.M.ti V. suasit) non putet sibi solvendum esse nisi a 17 martii anni 1583, quo tempore P. Possevinus domum pro seminario conduxit [29v] nisi aliud peculiare mandatum a R.M.te 25 V. habuerit, peto ut S.R.M.tas V. benigne mandare velit ut aequentur cum Pontifice Maximo solutiones istae, ut sunt iam quantitate, ita in tempore, adeo ut nunc solvatur ex fisco Principis id totum quod ab aprilii debetur usque ad novembrem. Sic enim fiet ut hac pecunia exaequentur regiae pensiones cum pontificiis et hac ipsa pecunia solventur precia domorum, et posthac cum solvetur ex catedratico in novembri, erit anticipata solutio quae in maximum commodum cedet seminario; sicut nimis grave esset, cum numerus erit plenus, expectare debere 7 mensium pensionem et de mutuo vivere. Credo hoc adeo esse conforme menti S.R.M.tis V. ut officialibus dubitandum non fuerit 30 nisi probare vellent suam et fidem et curam in dispensanda pecunia Principis. Nunquam enim aliud dixit aut voluit S.R.M.tas V. quam facere idem et tantumdem quantum Pontifex Maximus.

3. Nunc octo studiosos e Transylvania me rogantes mecum adduxi⁵, quorum quatuor ad seminarium vilnense vel inchoandum vel augendum mitto. Nescio enim an unquam domus illa Stempelii⁶ sit tradita ad inchoandum seminarium Vilnae. Quatuor alias iuniores mitto Brunsbergam⁷ ut sic removerem illos a periculis quae impendebant illis in Transylvania ab haereticis et cognatis suis.

4. Multum a me catholici illi⁸ petierunt ut residentiam saltem aliquam nostrorum ibi figere vellem. Id dixi ad me non pertinere, quod meum esset illis dedisse ad tempus videlicet aliquod sacerdotes duos. Illi ad R.M.tem V. et nostrum Generalem de hac re scrip-

⁴ Ladislaus Sombori «arendator decimarum regiarum» in Transylvania, cui Stephanus rex commisit ut pensiones seminario statis temporibus solveret; cf. supra, doc. 159.

⁵ Cf. supra, doc. 263 § 4.

⁶ Stempelius, civis vilnensis; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 305 et 727.

⁷ In primo catalogo seminarii vilnensis, anno 1584 exarato, recensentur quatuor hungari (cf. supra, doc. 259 adn. 12); in catalogo autem seminarii braunsbergensis (1579-1602) hi tres iuvenes transylvani anno 1584 admissi reperiuntur: «Andreas Rissassovius admissus 24 apr. 1584, transylvanus, missus est Claudiopolim, 15 apr. 1589; post duos annos factus sacerdos. — Georgius Georgifalvy, admissus 24 apr. 1584, transylvanus; 15 apr. 1589 missus Claudiopolim. — Andreas Siculus, admissus 27 apr. 1584; siculus, missus Claudiopolim 15 apr. 1587» ARSI, *Fondo Gesuitico 1373* fasc. 3, doc. 12 p. 18.

⁸ Catholici scilicet varadinenses; cf. supra, doc. 263 § 6.

serunt ⁹. Si in dominica bacchanaliorum tot ibi erant auditores, veri-
 simile est temporibus ad pietatem accomoda- [39r]tioribus fieri quod
 audio, nempe 4 vel 5 millium hominum concursum vel ex ipsa Tur-
 cia. Deus miseretur illorum. In discessu nostro vidi Mag. cus D. Zec-
 cius ¹⁰ catholicorum turbam nos ex coemeterio lachrymis prosequen-
 tium ac itineri nostro piis vocibus valedicentium et benedicentium ¹¹.

266

P. HENRICUS BLYSSEM PRAEP. PROV. ASTR. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vienna 20 aprilis 1584 — Romam

TEXTUS: *Germ. 162 251r-2v*, autographum.

SUMMARIUM: *Iterum de summa pecuniae Nicolai Marton bibliothecae collegii viennensis applicanda.*

... [251v] Inter alia quae 3 aprilis scripsi ¹, significavi Nicolaum Martonium hungarum fratrem Societatis in collegio viennensi propter instantem petitionem amicorum suorum iam disposuisse de bonis suis, et accepisse atque deposuisse apud P. Rectorem partem suam ⁵ quae est, sicut Viennae iam intellexi, 250 thalerorum; ac desiderasse ut applicaretur bibliothecae collegii viennensis, quod illa tali auxilio multum indigeat; quemadmodum etiam iudicavit P. Oliverius ² qui monuit ut Provincialis eiusmodi eleemosynas applicaret bibliothecae. Et quamvis ille Martonius hactenus illud desiderium habuerit, cum ¹⁰ tamen intelligeret Constitutionem partis 3 cap. 1 num. 9 ³, libenter

⁹ Litteras eorum die 3 martii 1584 ad P. Generalem datas videsis supra, doc. 262.

¹⁰ Videtur esse unus ex familia Széchy; de qua cf. RÉVAI XVII 426-7.

¹¹ Hanc epistulam misit P. Provincialis Nuntio in Polonia his verbis: «Scrivo a S.M.tà tutto il mio viaggio et progresso di Transilvania; se costì è V.S.III.ma, forse lo leggerà; sono alcune cose che hanno bisogno di promotione; so che V.S. Ill.ma non mancherà ove vederà il bisogno» Romae, ASV, *Nunt. di Pol.* 15-C 31v.

¹ Videsis supra, doc. 264.

² O. Mannaerts (Manare, Manaraeus) S.I., visitator provinciae Austriae; cf. supra, doc. 162 adn. 1.

³ Cf. supra, doc. 264 adn. 2.

acquievit ut praedictae pecuniae totam dispositionem R.P.tis V. arbitrio relinquenter; sicut et fecit. Necessitatem bibliothecae nuper declaravi, et P. Busaeus⁴ pluribus explicare poterit. Mihi veniebat in mentem sic expedire ut 200 thaleri bibliothecae et 50 thaleri domui probationis applicarentur cum et illa patiatur necessitatem. Expec- 15 tamus responsum⁵...

267

RUDOLPHUS FERDINANDUS NOGAROLA COMES¹
P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Vienna 20 aprilis 1584 — Pragam

TEXTUS: *Opp. NN 314 310r-1v*, autographum. Fol. 311v, ubi superscriptio exarata, verba manu P.is Possevino scripta leguntur: «Con questo Signore sarà bene che Mons. R. [Nuntio] faccia con lettere amorevoli amititia».

SUMMARIUM: *Cassoviam prefecturus ut exercitus imperialis ibi residentis directionem supremam assumat, amicitiam renovare intendit.*

Reverendissimo in Christo Padre, mio Signor observandissimo.

Li giorni passati, ricevei una de V.S. et P.tà R.ma, alla qual subito respondei² et la incaminai a un gentilhuomo dela corte de S. M.tà Ces., nominato el Sig.r Odoardo. Per questa ultima che me portò Lucin discerno che V.P.tà R.ma non la haverà receputa; e se bene 5 no era cosa de grande importantia, niente de manco averei habuto a caro che fusse ben capitatta.

Con questa do da intender a V.S.R.ma che domani, piacendo a Idio, parto de qua verso Casovia dove per ordene de S.M.tà et Alteza

6 erra ms.

⁴ Petrus Busaeus S.I., cf. *ib.* adn. 4.

⁵ Quod datum est die 31 maii 1584 et erat huiusmodi: «De pecunia fratris nostri Nicolai iam antea respondi ut 200 thaleri quibus R.V. scripserat, bibliothecae viennensi tribueretur. Nunc autem cum 50 amplius esse scribat, placet ut hi Brunae applicentur» *Austr.* I 176-77.

¹ Cf. de eo supra, doc. 165 adn. 4.

² Quae desiderantur.

10 ho da residir finché S.M.tà si risolverà de un General absoluto ³; che prego Idio sia presto poiché io me bisognia andar là, remanendo tutte le mie cose per le quale veni qua, senza resolutione et imperfete. Son certo io che V.P.tà R.ma et apresso S.M.tà [310v] et altri principi e potentatti si averà d'operato come bon et vero padre verso di me;
 15 per la qual gratia li rendo infinitissime gratie. V.P.tà però se ricorderà molto bene quello più volte in Casovia cerca la povertà e mal governo de questa afflita povera Ungaria habia conversato. Nostro Signore li meta la mano e prego Idio sia per industria et mezo de V.P.tà R.ma, alla qual desidero ogni felice successo neli suoi cristianissimi tractati
 20 e disegni, acciò et apresso de Idio et del mondo V.P.tà R.ma reporti per le sue fatic[h]e debito et iusto premio.

Quanto ala mia persona, V.P.tà R.ma resti secura che in qualunque parte io servirò, non mancarò di aiutar a sustentar et argumentar neli luogi persi la nostra santa catolica romana Giesia, e far mediante 25 la gratia de Idio tutto quel che convien a un povero soldato cristiano. E non essendo questa [311r] per altro, basiandoli le mani, li fatio reverentia recomandandomi alla sua bona gratia. De Vienna alli 20 aprile del 1584.

Di Vostra Signoria et Paternità Reverendissima

30 certo filio obbediente in
 Cri[s]to et servitor
 Ferdinando conte de Nogarollo

Inscriptio: [311v] Al R.mo in Christo Padre, Domino Antonio Possevino Nuncio Apostolico adeso — Praga.

268

P. CLAUDIUS ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
 P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Roma 3 maii 1584 — Pragam

TEXTUS: *Austr. I I 171*, regestum.

SUMMARIUM: 1. *Accepit et legit commentarium de Transylvania.* —
 2. *Etiam epistulae ex Transylvania pervenerunt.*

20 atio ms.

³ I. Rueber obiit die 12 martii 1584 (cf. RÉVAI XIV 500). P. Possevino die 19 dec. 1583 Nuntio ap. Imperatorem scribens petiit ut Ioannes Rueber, innovatae religionis tenacissimus propagator, Cassovia amoveretur et Nogarola ei sufficeretur; cf. supra, doc. 235 § 2 7 et 11.

1. Questi giorni ho ricevuto due lettere di V.R. L'una di Cracovia dei 12 di febrero, l'altra di Praga scritta a 28 di marzo¹. Insieme ancora mi fu reso il commentario di Transilvania per il Cardinale di Como², et l'altro di Moscovia³ per la segretaria nostra. Et quanto al primo, l'ho già letto et scorso quasi tutto, et mi è piaciuto assai. Solamente mi sono occorse alcune poche cose che volevo considerar un poco meglio, come quello che toccano a certi disgusti passati fra alcuni principi, et quello che V.R. mette al fine per instruzione de nostri. Il che più forse havrebbe havuto luogo in una particolare instruzione che lor si desse, che in una historia, massime che non ha da venir in lor mano. Con tutto ciò, per non differirlo più, ho detto all'Ill.mo Como di mandarglielo accioché si mostri a Sua S.tà perché l'istesso Cardinale s'è offerto di tornarcelo di poi accioché si vegga più maturamente...⁵

2. Ho letto le lettere di Transilvania⁴ et mi son molto consolato dell'arrivo del P. Provinciale con suoi compagni, et non meno di quel cammino che egli descrive, che ben mostra la virtù et zelo di quel buon padre...¹⁵

269

ALBERTUS BOLOGNETTI NUNT. AP. IN POLONIA
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Grodna 14 maii 1584 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz di Pol.* 21 128r-35v (olim 175-88) orig.
cum subscript. autogr.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VII 238-45.

SUMMARIUM: *De petitione catholicorum varadinensium ut collegium Societatis ibi construatur.*

5 scorso del. in gran parte | quasi tutto sup. | assai del. Alcune || 6 po-
che sup. | cose del. dove [?] || 7 come del. alcune che | toccano del. alle dis-
sensioni | a certi disgusti sup. | prius passate || 9 prius sarebbe | havrebbe
del. convenuto ad | havuto luogo in sup. || 10 che³ del. ad | in sup. ||
11 lor p. corr. | più del. ne ho parlato || 12 Ill.mo del. di | perché del. di poi
si potrà || 17 di p. corr.

¹ Quae desiderantur.

² Cf. ep. Patris Possevino, diei 12 febr. 1584, ad Card. Secr. de hoc commen-
tario; supra, doc. 255.

³ De commentario Patris Possevino *Moscovia* inscripto cf. supra, doc. 231
§ 1 et adn. 2.

⁴ Quas videsis supra, doc. 252 et 253; et fortasse alludit etiam ad epistu-
lam Patris Capeci diei 31 dec. 1583; quae videre est supra, doc. 239.

... [132r] ... Essendo io stato ricerco dai catholici di Varadino¹ di raccomandargli al Re per conto d'un collegio dei padri del Giesù che desiderarebbono havere in quella città, loda la M.tà S. questo pensiero per beneficio sì di detta città come dei luoghi circonvicini, et 5 vorrebbe che il P. Generale vi mandasse da sei padri, a quali promette S.M.tà provedere del vitto. Et se questo si facesse, non vedo S.M.tà aliena dal proveder loro d'entrata ferma. Il che si esequirebbe molto più facilmente quando i padri si trovassero sul luogo. Onde credo che N.S.re sia per riputar molto ispediente che i padri con la prontezza 10 loro aiutino questa buona dispositione di S.M.tà, né perdino così bella occasione di poter tanto maggiormente aiutar quella provincia²...

270

PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECR.
IOANNI FRANCISCO BONOMI NUNT. AP. IMP.

Roma 26 maii 1584 — Viennam

TEXTUS: 1. *Opp. NN* 330 103r-4v, apographum pro P. Possevino exaratum, qui illud Romam Patri Generali transmisit. — 2. *Romae, ASV, Nunz. di Germ.* 12 313-4, conceptus. — 3. *Nunz. di Pol.*, Addit. 2, 80-4 65v-6r, apograph. saec. 19.

EDITIO: POSSEVINO, *Transilvania* 209-10.

SUMMARIUM: *Attente examinet quomodo res a P. Possevino in opere Transilvania inscripto de iuvanda Hungaria propositae in rem conferri possint.*

Illustre et molto Reverendo Signor come fratello.

Il Padre Possevino ha mandato a N.S.re un commentario fatto da lui sopra la Transilvania¹. In fine del quale è una lunga lettera

¹ De epistulis catholicorum varadinensium ad Stephanum regem et ad Praepositum Generalem S.I. cf. ep. Patris Campano, diei 3 apr. 1584, ad Stephanum regem; supra, doc. 265 § 4.

² Cf. ea quae Nuntius die 17 apr. 1584 Patri Campano de hoc varadinensium desiderio scribebat; infra, doc. 271 adn. 1.

¹ De quo commentario cf. ep. Patris Possevino, diei 12 febr. 1584, ad Card. Secr.; supra, doc. 255.

diretta a V.S.ia sotto la data deli 19 di dicembre del'anno passato². S.S.tà con legger il commentario, ha letto et considerato ancora molto bene la detta lettera, nela quale si propongono molte cose che si giudicavano a proposito per aiutar la provincia del'Ungheria subietta al'Imperatore et altre parti vicine, ale quali è particolarmente di bisogno l'opera et industria di V.S.ia con la M.tà S.Ces.a, come ben il Padre chiaramente le scrive.

Hora essendo successo il caso, che al' hora si andava prevedendo, dela morte del Generale pessimo heretico³, et successo in suo luogo il conte Nogarola come si desiderava⁴, et parendo perciò che l'occasione si presenti di far di quelle cose che si ricordavano, S.S.tà perciò dice che V.S.ia ripigli in mano la detta lettera scrittagli dal Padre, et noti bene tutto quello che giudica potere et dover fare con la M.tà dell'Imperatore, con li fratelli, consiglieri, prelati et altri; et distribuisca anco la sua parte al Padre Possevino acciò non possa pretendere di sgravar la coscienza sua et gravar quella d'altri, come accenna nela lettera.

Già Dio per sua misericordia ha cominciato a far la parte sua et aprirsi la strada con levar di mezo quel Generale; et l'Imperatore ha seguitato la traccia piamente havendo substituito [103v] il conte Nogaruola, del quale tanto si spera. Per il che resta hora che V.S.ia come ministro di N.S.re in cotesta corte et il Padre Possevino come motore di cosi santi pensieri, faccino quel che da loro si aspetta per buon indirizzo dell'opera. Et V.S.ia in quello che sarà di bisogno dela autorità et potestà pontificia, ne darà avviso qua, che S.S.tà non mancherà in conto alcuno di tutto quel che potrà. E ben vero che N.S.re desidera si scrivano qua i bisogni non in confuso, né tutto a un tratto, ma distintamente et di mano in mano, acciò si possano applicare i rimedii a tempo et utilmente; essendo che il voler fare le provisioni tutte in una volta, è cosa molto difficile et spesso si interrompe il buon ordinato con la troppa fretta. Però V.S.ia metterà mano, come è detto, a questa impresa quanto prima potrà, et vi si adoprarà con il zelo et prudenza sua solita. Et per fine a V.S.ia mi offero et raccomando di core. Di Roma a 26 di maggio 1584.

Di Vostra Signoria molto Reverenda

come fratello amorevole
Il Cardinale di Como

40

² Quam epistulam videsis supra, doc. 235.

³ Ioannes Rueber, supremus capitaneus Imperatoris in Hungaria superiore, qui die 12 martii 1584 e vita decessit; cf. supra, doc. 267 et adn. 3.

⁴ Cf. *ibidem*.

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
ALBERTO BOLOGNETTI NUNT. AP. IN POL.

Calissii 31 maii 1584

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol. 15/C 71r-4v (olim 73r-6v)* autographum.

EDITIONES: VERESS, *Epistolae II* 75. — *Mon. Pol. Vat.* VII 281-83.

SUMMARIUM: 1. *De collegio Varadini erigendo.* — 2. *De petitione Pauli Giuliani parochi in Somlyo.*

... [72v] ... 1. In Varadino fui et mi raccomandorno anche a me molto quel suo negotio del collegio¹; et il P. Scarga dice che S.M.tà ha risposto che lo vuole fare per ogni modo, ma motteggiando soglionse: Ma di grazia non si proceda in questo con la tardità di quello
5 di Bresta² ... [73r]...

2. M. Paolo Giuliani³ parocco di Somlio et di Gregorovia et ca-

¹ Cf. ep. Patris Campano diei 3 apr. 1584 ad Stephanum regem; supra, doc. 265 § 4. De ep. autem catholicorum varadinensium ad Nuntium in Polonia cf. huius epistulam diei 14 maii 1584 ad Card. Secr. supra, doc. 269. Nuntius de hoc negotio scribebat etiam Patri Campano in epistula diei 17 apr. 1584: « Ho ricevuto una lettera dei cattolici di Varadino dove deplorando la miseria presente della città loro già floridissima inanzi l'heresia, domandano per rimedio un collegio della Compagnia. Onde io gli aiuterò prima appresso a S.M.tà, poi giunto che sarò in Roma presso a Nostro Signore et al Padre Generale. Fratanto per consolargli scrivo loro l'inclusa, qual raccomando a V.P.R. da *Mon. Pol. Vat.* VII 183.

² Bresta (Brzesć) Lithuania, oppidum ad flumen Bug. De Collegio S.I. ibi erigendo cf. *Mon. Pol. Vat.* VI passim; de huius collegii institutione P. Provincialis die 14 iun. 1584 ita scribebat ad P. Generalem: «Brestam cum expostulatione Rex petit, ut homines mittam; ego non audeo quia responsum non habeam, quod in horas expecto a P.V.R. Nunc tamen iussi P. Broccum illac transire, meque informare. Ibo et ego cum Vilnam proficiscar, ut omnia lustrem. Quantum instet Rex et Cardinalis, intelliget ex eius hic inclusis literis, quibus ad meas replicas respondet. Inter caetera dicit: Volo ego fundare albanum et varadiense collegium in Transylvania, sed anni transibunt, ut Brestae, antequam Provincialis assentiatur, et in Urbem scribat ad Generalem etc.» *Germ.* 163 29r-v. — De difficultatibus ob tot fundationes admissas cf. *Mon. Pol. Vat.* VII 281-82.

³ Paulus Gyulai anno 1579 a Stephano rege propositus fuerat Sedi Apostolicae ut suffraganeus in Transylvania constitueretur; cf. MAH I 873-75.

nonico di Humicovia m'è venuto a trovare sin qua pregandomi ad accomodare il stato suo. Egli se non può haver dispensa, è apparecchiato obedire a Santa Chiesa et lasciare quello che con buona conscientia tener non può. Tuttavia non lascia volontieri il certo per lo ¹⁰ incerto, cioè quello di Polonia per quello di Somlio, dove ogn' hora teme de turchi; et questa dice esser la ragione dell'haver tenuto sin hora questi beneficii. Lo esser stato da un'anno ammalato a morte ha caggionato che sia preterito il quadriennio concessoli da Mons. Caligari⁴, come appare nell'inclusa. Egli tutto si rimette nella prudente ¹⁵ charità di V.S. Ill.ma; [73v] et io glielo raccomando per parermi un huomo da bene et che tiene buon nome là in Somlio. Forsi più appieno esplica egli il suo desiderio nella lettera sua. Però non mi stenderò io più. Vorria anchor che continovasse la facoltà in lui di assolvere li casi reservati che hebbe da Mons. di Bertinoro come qui appare. Et ²⁰ certo che ne ha bisogno in quei paesi di Transylvania, di dove non ho nulla dalla partita mia sino ad' hora...

272

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Praga 16 iunii 1584 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 95 149r-52v (*olim* 209-15)
autographum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VII 298-302.

SUMMARIUM: 1. *De religione catholica in Hungaria promovenda.* —
2. *Quid cum Simone Forgách egerit.* — 3. *Petit ut eiusdem filius, Franciscus Forgách, recenter Romae conversus in aliquo seminario locum obtineat.*

... 1. È piaciuto al S.or Nuntio farmi parte di una lettera, la quale per ordine di N.S.re V.S. Ill.ma gli scrive circa le cose le quali io propuosi per aiutare l'Ungheria¹. Et poiché essa vuole che io non me

⁴ Ioannes Andreas Caligari (1527-1613), *episcopus Bertinorii*, *nuntius ap. in Polonia* (1578-81); cf. *Mon. Pol. Vat.* VI p. XXIV-XLI.

¹ Epistulam Cardinalis Secretarii, diei 26 maii 1584, ad Nuntium ap. Imperatorem videsis supra, doc. 270.

ne scarichi affatto la coscienza ², si farà quel che si potrà, né si man-
 5 ca secondo quella debole misura di gratia che Dio mi concede. Ho
 fatto stampare in quella lingua parecchi libri i quali, come ho fatto
 in Transilvania, si manderanno intorno. Il Duca Gianusio, figliuolo
 del Duca di Ostrovia in un buon tratto di Ungheria ci aiuta et aiu-
 terà ³. La pratica co'l S.or Generale Nogarola si tiene viva ⁴.

10 2. È un S.re Forgaccio ⁵ di cui due volte mi ha detto il Re che se
 havesse a fare una impresa contra il Turco, non conosce signore più
 atto a guidare un'essercito. Con questo per essere il primo quasi di va-
 lore et di riputatione, tengo continuo commercio di lettere ⁶, poiché
 se [152r] si risolvesse di farsi cattolico, sarebbe un grande guadagno.

15 Et perciò che egli mi tien sollicitato con lunghe lettere accioché S.B.ne
 et questi due Imperatore et Re di Polonia attendano a ricoverare o
 almeno a stabilire gli presidii di Ungaria. Io gli ho risposto che trattai
 un poco con alcuni baroni se lascierebbono pacificamente havere chiese
 20 et essercitare il culto cattolico quando alcuno presidio di gente esterna
 da detti Principi fosse mandato. Staremo a vedere la risposta per
 servirmene et qui coll'Imperatore et in Polonia co'l Re.

3. Or questo Signore mandò co'l S.or Andrea ⁷ nipote del Re un
 suo figliuolo ⁸ di cui adesso egli mi scrive che il Re rivocando il S.re
 Andrea in Polonia, pensava di porlo in Padova. Di grande momento
 25 è che quel giovane persista nella religione cattolica, la quale egli ha
 in quel viaggio che questi mesi adietro fece, abbracciato ⁹. Percioché

² Cf. *ib.* lin. 18-19

³ Cf. supra, doc. 256.

⁴ Epistulam Ferdinandi Nogarola, novi capitanei generalis in Hungaria superiore, diei 20 apr. 1584, ad P. Possevino datam videsis supra, doc. 267.

⁵ Simon Forgách de Gimes; de quo cf. supra, doc. 256 et adn. 5.

⁶ Exstant epistulae Simonis Forgách ad P. Possevino diei 30 ian. 1584 (*Opp. NN* 317 145v-6r), 22 febr. 1584 (Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 95 50r-1v) et diei 19 maii 1584 (*Nunz. di Pol.* 15-C 63rv).

⁷ A. Báthory de Somlyó, legatus Stephani regis Romae apud Sedem Apostolicam; cf. supra, doc. 251 adn. 2.

⁸ Franciscus Forgách, in comitatu Andreae Báthory Romam missi; cf. supra, doc. 256 adn. 6.

⁹ De conversione Francisci Forgách Stanislaus Reszka his verbis certiorem fecit Patrem Possevino: «D. Forgacz ad ecclesiae catholicae gremium magna cum alacritate rediit, constantissime perseverat seque in haereticos armat omni doctrinae pietatisque genere. Litteras magnifici parentis habuit omnino gratissimas quibus respondet. Magno is quoque est Ill.mo Domino ad omnem laudem incitamento» *Mon. Pol. Vat.* VII 220. — Idem St. Reszka scribebat etiam Stephano regi de conversione Francisci Forgách, Rexque die 23 iunii 1584 hunc in modum ei respondebat: «Dominum Forgaci ad

in Padova et ungheri et altri dissimulano l'heresia et guastano il mondo¹⁰, supplico per tanto V.S.Ill.ma che voglia ragionarne co'l S.re Rescio et pigliare spediente che costì resti in qualche seminario...

273

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Praga 19 iunii 1584 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 106 132r-5v (olim 176-8) originale.

SUMMARIUM: 1. *In Hungariam septentrionalem non archidux Maximilianus sed comes Nogarola mittitur.* — 2. *Negotium collegii in Hungaria construendi discordia praelatorum tardatur.* — 3. *Dersfy, nobili hungaro, epistola laudatoria scribatur.*

... 1. Ai bisogni d'Ungaria V.S. Ill.ma si persuada pure che non ho mancato per quanto ho saputo et potuto fin' hora¹, ma se ella sapesse come passa il negociare di qua, mi haveria grandissima compassione. Ho fatta sempre istanza che là si mandi l'arciduca Massimiliano², et già ne diedi memoriale; del quale, se ben mi ricordo, 5

religionem catholicam accessisse ex animo laetor, habitu tamen clerici ipsum indui (ut quidam dicunt) nolemus. Omnia enim tempus habent. Ceterum quod studiorum eius continuationem attinet, quoniam vos redire necesse est, ipsum interim Romae, Bononiae aut Paduae, ubi commodum videbitur ipsique soli magis arridet, constituetis, privato etiam praceptor et circa victimus rationem vestisque pro eius familiae rationem providebitis, ita ne quid sibi ad studiorum suorum continuationem deesse possit. *Mon. Pol. Vat. VII* 317.

¹⁰ In codice *Opp NN 314* (Possevinus: *De iuvanda Ecclesia*) 216r-9v habetur scriptum quoddam de reprimenda libertate studiosorum, qui ex Germania ad universitatem studiorum Patavium se conferunt.

¹ Cf. ep. Cardinalis Secretarii diei 26 maii 1584 ad Nuntium, in qua hoc officium illi enixe commendabatur; supra, doc. 270.

² P. Possevino quoque fuit promotor ut in locum Ioannis Rueber, capitaneo supremo in Hungaria superiore, Maximilianus archidux Austriae, vel Ferdinandus Nogarola sufficeretur (cf. supra, doc. 235 § 2-8 11. — Ioannes Rueber 12 martii 1584 demortuo, Ferdinandus Nogarola illi substitutus est; cf. supra, doc. 267.

mandai la copia a V.S. Ill.ma et nel quale rispondevo a tutti i dubii che pareva potessero rendere difficile cotal deliberatione. Ma temo che non se ne farà altro perché il S.or d'Arach³, il quale è sempre stato di parere contrario, hora si confermava maggiormente ne la sua
 10 opinione per maggior dignità et utile anchora del conte di Nogarola⁴, al quale poco fa ha data in matrimonio una sua figliuola. Da esso conte però si può sperar molto, essendo bon catholico, et già ho [133v] cominciato ad haver seco frequente commercio di lettere, et fu molto a proposito il Breve che già se gli mandò. Penserò di fargli tenere un
 15 bon predicatore catholico appresso et di procurar poi con l'Imperatore che ne faccia distribuire quattro altri in Zathmar e Nemet et altri lochi più necessarii.

2. Io sollecito S.M.tà quanto posso per concludere il negocio di quel benedetto collegio in Ungaria, però la discordia di quei prelati
 20 mi disturba, secondo che altre volte ho scritto. Ma si come questo sarebbe un de principali rimedii per aiutare quella provincia, così non so quello che me ne speri, se non ci riesce il mezo proposto già dal Vescovo Scopiense, del quale ho più volte fatto istanza a V.S. Ill.ma⁵.

3. Avanti che il P. Possevino parta, saremo insieme per risolvere
 25 meglio le cose che si dovranno et potranno procurare per aiuto di quella provincia. Ma per hora parmi che non saria se non a proposito di scrivere un Breve amorevole al baron Derfio⁶, il cui nome non so, ma l'intenderò dal Arcivescovo Colocense⁷; il quale per essere nobilissimo et bonissimo catholico, si spera che puotrà aiutar molto la
 30 catholica religione. Si puotria toccare nel Breve che sendo egli stato allevato presso ai padri giesuiti, N.S.re spera con ragione che egli debba operare conforme a quello che nei teneri anni ha imparato da essi padri, con offerirgli la paterna benevolenza di S.B.ne, etc. ...

23 *prius* fattone

³ Leonardus de Harrach (1542-1597) consultor secretus Imperatoris; cf. WURZBACH, *Biographisches Lexikon VII* 369.

⁴ Ferdinandus Nogarola; cf. supra, doc. 265 adn. 4.

⁵ Cf. supra, doc. 258.

⁶ Quod P. Possevino ep. diei 19 dec. 1583 Nuntio proponebat; cf. supra, doc. 235 § 9.

⁷ Georgius Draskovich; cf. supra, doc. 100 et adn. 3.

274

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Praga 24 iunii 1584 — Romam

Documentum duabus partibus constat: particula epistulae et adiunctis foliis de rebus Hungariae.

TEXTUS: *Epistula*: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 95 154r-6v (olim 216-20) autographum. — *Adiuncta*: *Ib.* 219r-20v (olim 311-3) autographum.

EDITIO: Epistulam, omissa particula nostra et sine adiunctis, ed. *Mon. Pol. Vat.* VII 317-19.

SCRIPTOR: FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései* III 192-93.

SUMMARIUM: *Quid de statu religionis catholicae in Hungaria ab Archiepiscopo Colocensi cognoverit.*

... [154v] ... Trattai a lungo co'l S.or Arcivescovo Colocense¹ et co'l S.or Traucen² delle cose di Ungheria. Nell'uno et nell'altro ritrovai dispositione straordinaria. I capi delle cose raccontate mi dal detto S.re Arcivescovo sono nel foglio incluso.

Et hora che il Palfi³ gentilhuomo unghero ha procurato la conversione di quattro mila suoi sudditi ungheri nel contorno di Posonio, si vede che Dio S.N. ha qualche cosa in pronto per prevenire coi fatti i nostri stessi disiderii che sono da S.D.M.tà. Per amore di Christo piaccia a V.S.Ill.ma procurare qualche calda raccomandatione a Dio benedetto a questo fine... [220v]

10

5 Balfi ms.

¹ Georgius Draskovich; cf. supra, doc. 273 § 3 adn. 7.

² Ioannes Trautson, consultor secretus Imperatoris; cf. supra, doc. 145 § 1 adn. 2.

³ Nicolaus Pálffy de Erdöd (1552-1600) primus capitaneus et supremus comes comitatus posoniensis (cf. BÉL, *Notitia Hungariae* I 61-65); ab anno 1581 iudex regni, qui anno 1598 in obsidione Iaurini eximum virtutum exemplum posteribus reliquit; cf. JEDLICKA Pál, *Adatok erdödi gr. Pálffy Miklós, a györi Hösnek életrajza és kordához 1552-1600* [Vita Nicolai Pálffy, heros pugnae ad Jaurinum]. Eger 1897.

Cose di Ungheria

Le quali supplico con ogni humile riverenza Mons. Ill.mo ch'essa sola legga; et se non le parranno nel fine al proposito, si degni annichilarle. [219r]

- 15 Che S. B.ne non potrebbe abbracciare impresa di maggiore merito che quella di giovare all'Ungheria.

Che eccetto baroni (benché non tutti) et eccetto i mercanti germanici e i presidii dei soldati, tutta l'Ungheria era non meno cattolica che Roma stessa. Et che pativano grandemente i contadini per questo.

- 20 Che hora nella città di Sopronio et nel distretto per essersi risolutamente per suo consiglio scacciati i predicatori heretici, si erano recuperate da 48 parochie, le quali in parte si guastavano, parte si sarebbono molto più corrotte.

Che era necessario fare un'arcivescovo di Strigonia qualsivolesse⁴; 25 che quanto a se né lo voleva né il desiderava.

Che se a tempo di questo Imperatore non si facesse, mai più non si farebbe.

- Che S.B.ne dovrebbe rimettere quanto a frutti quel che l'Imperatore vorrebbe, attese le necessità, ma però con dare un honesto 30 trattenimento all'arcivescovo detto.

Che se si pensano di fare l'agriense⁵, bisognerebbe trovare un buono instrumento che fosse vescovo di Agria, sotto il quale sono dodici contai et può fare molte buone opre et risuscitare l'Ungheria superiore. [319v] Che per crearsi un tale, poteva pigliarsi o il Chanadiense⁶ o il Tiniense⁷, preposito di Zagrabia, o il Custode o il Decano (penso) di quel capitolo di Zagrabia perciocché tutti tre erano buoni.

- Che era necessario di fare in Tirnavia un collegio dei nostri⁸, et che S.S.tà prima di confermare i vescovi, gli obligasse alla contribuzione, si come era parato il detto S.or Arcivescovo Colocense per parte 40 da questa hora.

37 in *del. Zo*

⁴ Sedes archiepiscopalis strigoniensis Antonio Verancsics die 16 iunii 1573 demortuo per 23 annos vacabat; cf. GULIK-EUBEL III 323.

⁵ Stephanus Radéczi, episcopus agriensis ab anno 1573; obiit anno 1586; cf. *ib.* 164 et supra, doc. 109 adn. 1.

⁶ Stephanus Matéssy, episcopus chanadiensis 1583-89; cf. GULIK-EUBEL III 177 et supra, doc. 221 § 4 adn. 9.

⁷ Petrus Heressinczy, episcopus tininiensis (1584-89); cf. GULIK-EUBEL III 333.

⁸ Georgius Draskovich; cf. supra, adn. 1.

Circa il detto S.or Arcivescovo Colocense: che sarebbe, se essendo così buon prelato come è (benchè assai impotente per la podagra) si pensasse di honorarlo di maggiore dignità; sì perché meno parrebbe grave all'Imperatore se il S.or Andrea Batori in gratia del Re mai si facesse cardinale ⁹. Si anco per porre ad un tempo negli occhi dell'Ungheria due lumi che movessero gli animi di quel regno a convertirsi all'amore della Sede Apostolica ¹⁰. So che io sarei degno di ogni riprensione se facessi questo ufficio [220r] con arte alcuna o perché egli me ne havesse insinuato cosa alcuna. Ma posso giurare con ogni verità che questo mi è venuto nell'animo da me stesso, et massime ⁴⁵ poichè et V.S. Ill.ma scrisse al S.or Nuntio che io pigliassi parte della cura di promuovere il servitio divino nell'Ungheria. Et io più volte pensai, per esser stato lungamente in Francia ¹¹, che non senza particolare inspiratione divina N.S.re haveva promosso diversi francesi al cardinalato per sostenere quel regno in fede cattolica. Pure se ho erato, ne chiedo humilissimamente perdono a V.S. Ill.ma supplicandola ⁵⁰ a non muoverne parola. ⁵⁵

275

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
D. NICOLAO PÁLFFY COMITI ¹

Pragae 30 iunii 1584

TEXTUS: Posonii (Bratislava, Pozsony), Arch. Nat., Arm. I, Ladul. 3,
fasc. 3, n. 1/c; originale.

SUMMARIUM: *Quid velit pro fabrica, quidque in perpetuum collegio S.I. instituendo attribuere, intelligere desiderat.*

Spectabilis et magnifice Domine
Domine et amice honorande.
Cum magno desiderio nudiusquartus Dominationem Vestram

⁴⁵ cardinale sup.

⁹ Andreas Báthory cardinalis creatus est a Gregorio papa XIII die 4 iuili 1584; cf. *Mon. Pol. Vat.* VII 341 adn. 1.

¹⁰ Georgius Draskovich cardinalis factus est a Sixto V die 18 dec. 1585; cf. GULIK-EUBEL III 56 n. 3.

¹¹ P. Possevino in Gallia commoratus fuerat ab anno 1560 ad annum 1573; cf. FOUGUERAY, *Histoire* I passim.

¹ De N. Pálffy cf. supra, doc. 274 adn. 3.

spect. et mag. expectarem in prandio ut de rebus collegii ungarici ²
 5 colloqueremur, aliquidque constitueremus certius, accepi debuisse
 illam repentino periculoso coniugis suae ³ morbi nuncio impulsam sta-
 tim in Ungariam redire. Ut autem ob acerbum istum casum non me-
 diocriter ego dolui, qui quidem pro nostra intime iam in Domino
 inita amicitia omnia quae Dominationi Vestrae seu prospera seu
 10 adversa eveniunt habere debo communia, ita spero D.V. in redi-
 tu suo charissimam coniugem extra omne periculum iam reperisse.

Litteras porro quas a me pro clero illo ad ordines sacros extra
 tempora ab Ecclesia constituta promovendo D.V. petierat, eramque
 feria quarta proxime praeterita, si adfuisset in prandio, traditurus,
 15 expeditas nunc hisce adiungo; sique aliud illius commodo praestare
 possum, nulla in re mihi parcat, volo; siquidem me illius pietati at-
 que ardenti catholicae religionis propagandae zelo omnia debere
 existimo.

Collegii instituendi curam non abiiciam dum ulla mihi superfuerit
 20 spes. Quamquam autem vere pium hoc opus valdeque toti Ungariae
 necessarium praelati isti duo mihi videntur plane impedire ⁴. Non
 despondebo animum tamen, D. V. hortatu praesertim excitatus.
 Rogo igitur ut ad me certius rescribat primo quoque tempore, quid ip-
 sa velit nunc pro fabrica, quidque in perpetuum collegio attribuere,
 25 et si quas habet novas conficiendi melius negocii rationes [f. v] mihi
 proponat ⁵. Urgebo enim et opportune et importune quoad optatum
 ad exitum res perducatur.

Recte valeat in Domino semper Dom. Vra spect. et mag. neque
 unquam de catholica religione benemerendi finem faciat; mei vero
 30 sibi addictissimi amici gratam memoriam nunquam deponat. Pragae
 Pridie Cal. Quintiles 1584.

Spectabili et magnifica Dominationis Vestrae.

ad inserviendum paratissimus

I. Franciscus episcopus vercellensis
 35 nuntiusque apostolicus

Inscriptio: Generoso, spectabili et magnifico Domino Nicolao
 Pálffy de Erdeod comiti comitatus et capitaneo [arcis possoniensis]
 cubiculariorum regalium in Hungaria magistro ac sacrae caesareae
 regiaeque Maiestatis consiliario et cubiculario etc., Domino et Amico
 40 honorando etc.

² De collegio S.I. in Hungaria instituendo cf. supra, doc. 258.

³ Maria Magdalena Fugger, filia Marci Fugger; cf. BéL, *Notitia Hungariae* I 64-65; et NAGY IX 77.

⁴ Stephanus Radéczi, episc. agriensis, et Nicolaus Teleghi, episc. quinquec-
 clesiensis; de priore cf. supra, doc. 109 adn. 1, de altero doc. 100 adn. 8.

⁵ Desiderio Nuntii comes Pálffy brevi satisfecit; cf. infra, doc. 280.

276

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
ALBERTO BOLOGNETTI NUNT. AP. IN POLONIA

Grodnae 3 iulii 1584

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 15/C 86r-7v (olim 88r-9v) autographum.

EDITIONES: VERESS, *Epidotiae II* 76. — *Mon. Pol. Vat.* VII 333-35.

SUMMARIUM: 1. *De Daniele Zucconelli medico Principis Transylvaniae anno praeterito Claudiopoli occiso.* — 2. *Rex Poloniae mandat novum Calendarium acceptari omnino.* — 3. *De medico catholico Principi Transylvaniae procurando.*

[86r] ... 1. Mi fa tanta istanza questo M. Zucconelli¹ che io raccomandi a V.S. Ill.ma una sua necessità che tiene appresso S.M.tà che non posso negarglielo; a ciò specialmente movendomi il merito de suoi buoni fratelli, uno de quali l'anno passato fu meschinamente ucciso in Colosvaro et morì nel letto del nostro P. Lelesio, essendo egli⁵ favoritissimo chirurgo di quel Principe, zelosissimo della santa fè; et per questa si pensa fatto dagli empi ammazzare, etc. L'altro è morto qui pochi dì sono... [86v]

2. Hodie hinc discesserunt legati transylvanicci. Non est mutatum adhuc regimen illud. Rumores illos transylvanicos nihil facit Serenissimus, quia isti depinixerunt illos ac si nihil essent. Et vere nihil est factum, sed res in periculo fuit. Disputationes scholasticas fieri permittet. Calendarium mandat acceptari omnino² et in cancellaria et scriptis publicis adhiberi. Non potest Ill.ma Dom.io V. melius hoc opus promovere quam si et ipsa legati auctoritate et Ser.mum Regem¹⁰ permoveat ut regia auctoritate mandet rectori academiae cracoviensis ut prohibeat suos mathematicos, et officialem Episcopi curet mandare typographis ac bibliopolis ne audeant vel scribere vel cedere vel vendere ephemerides aliter factas in quavis lingua nisi secundum nor-

¹ Hippolytus Zucconelli, italus bellunensis, medicus; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 444 adn. 11.

² De calendario gregoriano in Transylvaniam introducendo cf. supra, doc. 253 § 4.

- 20 mam correcti calendarii. Tales enim anno superiore per totam Transylvaniam dissipatae fecerunt ne mutaretur calendarium...
3. Doctorem catholicum vult dare S.M.tas Principi Transylvaniae³ sed dicit se non habere. Posset forsan proponere illi Ill.ma D.V. doctorem Apollonium⁴ qui Viennae agit; virum probum, doctum
 25 et qui edidit aliqua servitque Ser.mo Regi Suetiae; sed non sapuit illi illa seges, quia vix catholice vivere permittebatur; aut si quis alias occurrat Ill.mae D.ni V. Hoc tantum Ser.mum Regem remoratur quod non ullum reperiat qualem vellet. Sed hoc nunc primum occurrit mihi quando iam valedixi S.M.ti et efficacius ac fructuosius id
 30 promovebit Ill.ma D.V. ...

277

STANISLAUS RESZKA CAN. VARMENSIS
STEPHANO BÁTHORY REGI POLONIAE

Rome sub 4 iulii 1584

TEXTUS: Cracoviae, Bibl. Jagell., Ms. 160 fasc. 49 f. 43, conceptus sine diei scriptio assignatione, sed verosimilime die 4 iulii, statim post consistorium secretum, in quo Andreas Báthory cardinalis est creatus, data est, cf. *Mon. Pol. Vat.* VII 344.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VII 341-42 adnot. 1.

SUMMARIUM: *Quid Andreas Báthory de ecclesia S. Stephani in Monte Coelio cum Summo Pontifice egerit.*

... Dederat hoc quoque in mandatis S.M.tas V. ut Ill.mus D. Andreas S. Dominum N. M.tis V. nomine rogaret ut ecclesiam S. Stephani in monte Coelio fratribus religiosis ungaricae nationis restitue-

19 lingua *del.* sine ea

³ De medico catholico Principi Transylvaniae procurando scribebat P. Possevino die 17 apr. 1583 ad Card. Secr.; cf. supra, doc. 184 § 5; cf. praeterea ep. Petri M. Quadrio medici catholici die 2 dec. 1583 Claudiopoli Patri Possevino datam; supra, doc. 230.

⁴ P. Wujek in ep. diei 20 febr. 1588 eum vocat Apollonium Menabeni; cf. *Opp. NN* 326 356v.

ret¹; aut si id expedire non videretur, hungarorum et polonorum adolescentum collegium ibidem institueretur. Quamobrem communis hoc M.tis V. consilio cum regni M.tis V. Protectore, card. Farnesio² et Sabello³, cum ex utriusque sermone cognovissemus insciis et reluctantibus illis factam fuisse istam in ecclesia S. Stephani mutationem solius cardinalis Moroni⁴ iam defuncti, consilio et persuasione⁵, cum etiam ab utroque cardinali urgeremur ut de restitutione¹⁰ laboremus, impetrata a Pontifice privata audience, egit Ill.mus D. Nepos ex praescripto instructionis a M.te V. datae; Pontifex autem ita respondit ut non repugnasse videretur et quod de morum et voluntatum dissimilitudine ungarorum et germanorum dicebatur, id ita esse approbavit. «Est (inquit) vitium naturae. Nos haec omnia diligenter considerabimus». Quod responsum cum ad Ill.mos D.nos card. Farnesium et Sabellum rettulisset et eorum quoque tutelam et patrocinium implorassemus, facturos quidem illi se receperunt in gratiam M.tis V. omnia, sed non putant persuaderi posse Pontifici ut quod ipse stabilivit, ipse vicissim rescindat...²⁰

278

PTOLOMAEUS GALLIO CARD. SECR.
P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Romae 14 iulii 1584

TEXTUS: 1. *Opp. NN* 330 127r-8v, originale. — 2. Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 13 98r-v, conceptus.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VII p. 352 (ex parte).

SUMMARIUM: 1. *De Francisco Forgách Romae retinendo.* — 2. *De subditis Nicolai Pálffy conversis.* — 3. *De archiepiscopo strigoniensi nominando.* — 4. *De Georgio Draskovich archiepiscopo colocensi ad cardinalis dignitatem evrehendo.*

6 et 17 Fernesius ms.

¹ Vide hanc partem instructionis Stephani regis die 7 sept. 1583 Andreac Báthory datae; supra, doc. 212 adn. 2.

² Alexander Farnese (ob. 1589), cardinalis ab anno 1534; cf. GULIK-EUBEL III 25.

³ Iacobus Savelli (ob. 1587), cardinalis ab anno 1540; cf. *ib.* 29.

⁴ Ioannes Morone (ob. 1580); card. ab anno 1542; cf. *ib.* 30.

⁵ Cf. MAH I 950-54.

... 1. In quello poi che tocca a l'Ungaria, S.S.tà ha inteso volenteri quei particolari del figliuolo del S.or Forgaccio¹ et si farà ogni opera perché resti qui², giaché il S.or Andrea³ ornato come V.R. ha vrà inteso, de la dignità cardinalitia, sarà presto di ritorno in Polonia ...

2. L'acquisto del Provana⁴ italiano fatto cattolico, come V.R. scrive [127v] non è di poco momento; et S.S.tà ha inteso con particolare consolatione; sicome ha fatto anco di quel buon numero d'ungheri convertiti per opera del Palfi⁵ loro signore a la fede cattolica.

10 Dio sia sempre laudato...

3. Certa cosa è che se si provedesse d'un buon'arcivescovo a la chiesa di Strigonia⁶, sarebbe d'infinito gioamento a l'Ungheria. Il che, essendosi già tanti anni sono in vano procurato, se adesso per opera di Mons. Nunzio et di V.R. si potesse spuntare, N.S.re l'ha-
15 verebbe carissimo...

4. Non ho defraudato punto l'Arcivescovo Colocense⁷ presso N.S.re di quel buono et honorato testimonio et giuditio che V.R. ne fa, ma di quel negotio non è tempo adesso per haver altri occupato il luogo...

9 Balfi ms.

¹ Franciscus Forgách de Gimes, filius Simonis; de quo cf. supra, doc. 272
§ 2 et 3.

² P. Possevino, accepta hac notitia, die 29 aug. 1584, his verbis Cardinali Secretario respondebat: «Hoggi ho ricevuto la lettera di V.S. Ill.ma dellì 14 del passato, et S.M.tà udendo la diligencia che V.S. Ill.ma prometteva che il giovine Forgaccio costì si ritenesse, è restato molto edificato » *Mon. Pol. Vat.* VII 437.

³ A Báthory, cardinalis creatus die 4 iulii 1584; cf. *ib.* 341 adn. 1.

⁴ Prosperus Provana, pedemontanus, innovatae religionis assecla, qui multos annos in Polonia degens, fuit capitaneus bendzinensis et salinarum vielicensium ac brochnensium administrator; cf. *ib.* 318.

⁵ Nicolaus Pálffy de Erdöd; cf. supra, doc. 274 lin. 5-10 et adn. 3.

⁶ Cf. *ib.* adn. 4.

⁷ Georgius Draskovich; cf. *ib.* lin. 41-57 et adn. 10.

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
D. NICOLAO PÁLFFY COMITI

Pragae 20 iulii 1584

TEXTUS: 1. Vercellis, Arch. Capit., cod. «Corrispondenze», p. 139,
ep. 1559, conceptus. — 2. Posonii (Bratislava), Arch. Nat., Arm. I, Ladul.
3, fasc. 3, doc. 1/b; originale.

SUMMARIUM: *Negocium collegii in Hungaria fundandi serio cum R.mo
Ep. Telegdi tractet.*

Ad D. Nicolaum Palphium.

Magnifice, spectabilis et generose Domine, Amice honorande.

Quo facilius Dominatio Vestra tractare atque ad optatum existum perducere collegii possit negotium¹, mitto eius, quam ante biennium Ternaviae cum RR.mis DD. Agriensi² et Quinquecclesiensi³⁵ episcopis inieramus, tractationis exemplum⁴; cui deinde ego subieci illud quod nunc fieri posse haud difficulter videretur, ut et collegium patrum adeo necessarium haberemus et seminarium quoque non extingueretur. Dominationem Vestram ex intimo cordis affectu oro atque obsecro ut negotium hoc serio cum R.mo Domino Quinquecclesiensi agat, quodque ego hactenus obtinere non potui, omnibus superatis difficultatibus, illoque et R.mo Domino Agriensi consentientibus, omnia foeliciter tandem agat diffiniatque ita ut nihil iam reliquum sit quam advocare patres Societatis, qui locum videant et construendae fabricae rationem praescribant⁵. Vix enim aut ne¹⁰ 15 vix quidem Caesarem qui alioquin collegium ex animo cupere se affirmat, dissentientibus ipsis praelatis, quicquam deliberaturum spero. Ne vero dubitet Dominatio Vestra quin collegio constituto ha-

⁴ collegii del. tr Seminar, sup. possit | mitto del. tr eorum, sup. eius ||
5-6 cum... episcopis in marg. tr | 6-7 subieci illud tr || 12 consentientibus
del. tr rescribat || 13 foeliciter del. tr acta atque diffinita esse tandem
| tandem agat sup. tr || 14 videant del. quidque reliquum est, cum ipsis agatur
statuaturque || 15 et... praescribant sup. tr | constituendae t2 || 17 istis t2

¹ De negotio collegii in Hungaria excitando cf. supra, doc. 258 et 275.

² Stephanus Radéczy; cf. supra, doc. 109 adn. 1.

³ Nicolaus Telegdi; cf. supra, doc. 100 adn. 8.

⁴ Scriptum Nuntii mense maio anni 1582 exaratum videsis supra, doc. 104.

⁵ De aversione Praepositi provinciae Austriae et Patris Generalis ab hoc collegio acceptando cf. supra, doc. 222.

bituri etiam sumus, Deo bene iuvante, archiepiscopum strigoniensem⁶. Caeterum hoc iam quod agendum instat, sedulo perficiamus, rogo. Bene valeat Generosa Dominatio Vestra meique tanquam studiosissimi sincerissimique amici gratiam ac benevolam perpetuo memoriam conservet. Pragae XIII Cal. Sextiles MDLXXXIII. Spectabili ac generoso Dominationi Vestrae

25 studiosissimus atque ad officia paratissimus
I. Franciscus ep. vercellen.
nuntiusque apostolicus

Inscriptio: Magnifico, spectabili ac generoso Domino Nicolao Palffy de Erdeud comiti comitatus et capitaneo [arcis] posoniensis et 30 cubiculariorum regalium in [Hungaria magistro] ac sac. caes. regiaeque Maiestatis consiliario et cubiculario, Domino et Amico honorando etc.

280

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
D. NICOLAO PÁLFFY COMITI

Pragae 22 iulii 1584

TEXTUS: 1. Vercellis, Arch. Capit., cod. «Corrispondenze», p. 147, ep. 1563, conceptus. — 2. Posonii (Bratislava), Arch. Nat., Arm. I, Ladul. 3, fasc. 3, doc. 1/a, originale.

SUMMARIUM: *Ob subsidium collegio in Hungaria futuro collatum latur.*

Ad D. Nicolaum Palffium.

Magnifice, spectabilis ac generose Domine,
Domine et Amice clarissime et honorande.

5 Gratissimas accepi Generosae Dominationis Vestrae litteras¹
quibus subsidium tam pro fabrica futuri collegii, quam pro censu
perpetuo pollicetur certum²; quod sane contempnendum non est, sed

23 memoriam perpetuo *tr* || 24-7 Spectabili... apostolicus *add. t2.*
3 Clarissime *sup. tr* || 6 quod *del. tr* certe, *sup. sane*

⁶ De archiepiscopo strigoniensi constituendo cf. scriptum Patris Possevino die 24 iunii 1584 pro Card. Secr. exarato; supra, doc. 274 adn. 4.

¹ Quae desiderantur.

² 250 talleros annuos; cf. infra, doc. 283 § 1.

egregium admodum; sed tale quidem quo domini praelati ungarici (R.mum D. Colocensem³ excipio, qui satis suo iam fecit officio), si quid zeli pietatisque habeant, permoveri facilius possint ad largius huic tam pio tamque necessario operi conferendum. Habebit porro ¹⁰ D.V. amplissimam mercedem a Domino suae istius piae liberalitatis. Neque despero quin super hoc fundamento, quod ipsa primum iecit, erigi instituique collegium queat, si praesertim cum R.mo Domino Quinquecclesiensi illa egerit, quemadmodum aliis meis litteris rogavi⁴.

Quod archiepiscopum diligendum⁵ attinet, urgebo equidem plus quam mediocriter, sed non nisi triennio, quod iam iam ab iis comitiis posoniensibus, in quibus de collegio facta est pollicitatio⁶, elabetur, transacto, sperare ausim futuram electionem. Constitutis autem collegii rebus, statim instabo, opportune atque importune, speroque ante discessum hinc meum⁷ visurum me et strigoniensem archiepiscopum ²⁰ et collegium Ternaviae erectum. Quamquam de secundo magis dubito ob praesulum istorum dissensionem⁸, qui fortasse (Deus mihi parcat, si temere id dicam) in eo consentiunt ut collegium non habeant.

Dominationem Vestram optime semper valere una cum generosa et clarissima coniuge sua⁹ ex animo cupio atque utriusque precibus ²⁵ me etiam atque etiam commendo. Pragae XI Cal. Sextiles 1584. Magnifica et generosae Dominationis vestrae

studiosissimus atque ad officia paratissimus

I. Franciscus ep. vercell.

nuntiusque apostolicus ³⁰

Inscriptio: Magnifico, spectabili ac generoso Domino Nicolao Palffy comiti comitatus et capitaneo arcis possoniensis, cubiculariorum [regalium in] Hungaria magistro ac sac. caes. [regiaeque Maiestatis] consiliario et cubiculario, Domino et Amico honorando etc.

⁷ quidem *sup. tr* || ⁸ R.mum... officio *in marg. tr* || ⁹ habent *tr* | facilius *tr* | ad] cum *tr* || ¹¹ D. V. *del. tr* suam, *sup. amplissimam* | *istius piae*] *ipsius tr* || ¹² supra *tr* || ¹⁴ illud *tr* || ¹⁵ archiepiscopum *del. tr* electionem, *sup. diligendum* || ¹⁶ non nisi *sup. tr* || ¹⁷ in *sup. tr* || ²² istorum *del. discordiam*, *sup. tr* dissensionem || ²⁵ sua *sup. tr* || ²⁷⁻³⁰ Magnifica... apostolicus *add. t2.*

³ Georgius Draskovich; cf. supra, doc. 274 lin. 41-57 et adn. 10.

⁴ Cf. supra, doc. 279 lin. 10-1.

⁵ Archiepiscopum strigoniensem; cf. supra, ib. *lin. 18-20.*

⁶ Cf. ep. Nuntii diei 13 et 20 febr. 1582 ad Card. Secr.; supra, doc. 89 et 91.

⁸ Mense enim octobri anno 1584 Bonomi nominatus est nuntius in Colonia; cf. EHSES-A. MEISTER, *Die Kölner Nunziatur XLIV.*

⁹ Huius discordiae mentionem fecit etiam in ep. diei 19 iunii 1584 ad Card. Secr. cf. supra, doc. 273 § 2, et doc. 275.

⁹ Cf. supra, doc. 275 adn. 3.

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Pultovia 25 iulii 1584 — Romam

TEXTUS: *Germ. 163 96r-7v, autographum.*

SUMMARIUM: 1. *P. Possevino non recipit in seminariis nisi haereticum vel qui fuerit haereticus; quod P.i Szántó displicet.* — 2. *P. Busaeus non est idoneus ut Principem Transylvaniae instruat; hungaro quodam opus est.* — 3. *De Stephano Drenöczi a Societate dimisso.* — 4. *Gratum est residentiam varadinensem admissam esse.*

... [96v] ... 1. Lex illa P. Possevini in omnibus seminariis pontificiis est ut tantum haeretici admittantur, id est qui hac occasione converti debeant, vel conversi sint¹. Nam sunt erecta seminaria ad eripiendos ab haeresi homines, et ideo (quod optabatur) non patet 5 ulli catholicorum filio vel in terris catholicis nato locus in ipsis seminariis; quamvis ipse dispensat cum pauculis. Hoc grave P. Aratori²

¹ Re vera in Patris Possevino instructione, mense decembri anni 1583 exarata: « Rationes seminarii pontificii Vilnae instituendi » legitur: « Qui petent admitti aut quorum ingenia futura christiana reipublicae utilia existimabuntur, ii praecipue debebunt esse haereticorum aut schismaticorum filii qui non solent aut ad scholas nostras accedere, neque spes sit ut accedant, nisi hoc beneficio allecti. Alioquin consilio sanctissimo suo frustraretur Summus Pontifex, si cum haec seminaria instituit ad propagandam inter haereticos atque schismaticos catholicam religionem, is pecuniam tantum erogari in catholicos intelligeret. Relinquetur tamen discretioni locus, si quis e catholicis iis dotibus praeditus esset ac simul ita pauper esset ut ea lex cum eo non esset omnino servanda; sed hoc nulla ratione fiet donec a Patre Possevino, ad quem eiusmodi adolescentis admittendi qualitates scribentur, assensum acceperint » *Opp. NN* 326 293r-v; cf. praeterea SCHRÖTELER, *Die Erziehung* 128: *Päpstliche Seminarien für Konvertiten.* — At in tertia parte documenti 172 (Leges seminariorum pontificiorum), quae inscribitur: « Quae in admittendis ad seminarium alumnis servanda erunt contrarium quid statuitur: « Quod si qui ad seminarium petunt et rogant admitti, catholici sint »; cf. supra, doc. 172/c lin. 16-17. Fieri tamen potest ut haec pars a P. Campano, anno 1584 visitatione Transylvaniae durante, et non a P. Possevino datae sint seminario claudiopolitano.

² Stephanus Szántó S.I.; de quo cf. supra, doc. 242 III n. 1.

visum fuerat. Maximus³ et alii de libertate monebuntur in scribendo... [97r] ...

2. Et mihi P. Buseus⁴ non videtur pro Principe Transylvaniae nunc idoneus, sed minus P. Pisanus⁵ et P. Scarga⁶; P. Varsevicius⁷ 10 forsan, sed hungaro opus esset vel qui illam linguam teneret.

3. De Drenoczi⁸ P. Possevinus fuit qui valde dubitavit in dimissione illius approperatum. Docebo et alias nostros, ut et docui, non esse cogitandum leviter, et non maximis de causis haec fieri...

4. De claudiopolitanis decimis alia vice. Gratum est admissam 15 esse varadiensem residentiam. Difficile erit redditus illos repudiare quia nec vicarius nec episcopus habetur, sed sacerdos simplex a nostris coercendus, ne ebibat omnia. Videbo postea et hoc quomodo possit fieri⁹...

282

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
NICOLAO TELEGDI EP. QUINQUEECLL.

Pragae 20 augusti 1584

TEXTUS: Vercellis, Arch. Capit., cod. «Corrispondenze...», p 136-7,
conceptus.

SUMMARIUM: *De collegio in Hungaria fundando cum D. Pálffy agat.*

12 *prius* Drenocchio

³ Maximus Milanesi S.I.; coadiutor temporalis collegii claudiopolitanus; **de quo** cf. supra, doc. 242 I n. 15 et infra, doc. 295 § 6.

⁴ Petrus Busaeus S.I.; cf. supra, doc. 260 § 14 adn. 38.

⁵ Alfonsus Pisa S.I.; theologus hispanus, qui anno 1584 in collegio posnaniensi versabatur; cf. *Pol. 6* 25r et supra, doc. 132 adn. 1.

⁶ Petrus Skarga S.I. (ob. 1612), polonus, optime de Ecclesia in Polonia meritus; anno 1584 superior residentiae cracoviensis; cf. *Pol. 6* 40v et SOMMERVOGEL VII 1264-87.

⁷ Stanislaus Warszewicki (Varsevicius) S.I., collegii lublinensis rector; cf. *Pol. 6* 88r, praeterea SOMMERVOGEL VIII 994-96.

⁸ Stephanus Drenóczki, ineunte hoc anno e Societate dimissus; cf. supra, doc. 260 § 3 adn. 5.

⁹ De domicilio Societatis Varadini constituendo cf. supra, doc. 262 et 263 § 6.

Ad Episcopum Quinquecclesiensem.

Reverendissime in Christo Pater ac perillustre Domine
Domine et Amice.

Ego vero putabam facta illa, de qua scripseram¹, septingentorum
5 et quinquaginta vel octingentorum et amplius talerorum annua ac-
cessione, potuisse absque ullo gravi seminarii detimento collegium
extrui atque fundari². Non enim seminarium unquam abhorrei, dum-
modo collegium haberemus; immovero utrumque mallem sine dubio
quam unum aut alterum. Quapropter etiam atque etiam rogo, ut
10 si qua fieri possit, cum spectabili ac generoso Domino Palphio³ hac
de re conferat primo quoque tempore, atque ad me rescribat, quam
fundandi collegii rationem iniri posse statueritis commodiorem atque
expeditiorem. Cupit enim iam atque ex animo cupere se ostendit Sac.
Caes. Ma. collegium provideri et tandem institui, ut data fide libe-
15 retur, neque modo mihi sed et S.mo Domino, qui id vehementer cu-
pit, satisfiat. Mihi porro non adeo difficile nunc videtur, salvo et se-
minario collegium instituere, dummodo omnes, ut certe par est,
in unum consentiamus. Iam enim seminario relinqu possunt quin-
genti annui taleri, qui ex fundatione eidem debentur⁴; nec non etiam
20 centum et octoginta alii olim ab Andrea Mindzentio⁵ eidem legati.
Instituto siquidem patrum Societatis collegio, nihil in magistros seu
custodes alumnorum erogandum erit. Quod si ex septingenti annuis
thaleris haud facile poterunt XII adolescentes sustentari, quodque
equidem non intelligo, qui fiat ut Ternaviae [137] ubi semper longe
maior est quam Viennae Pragaevae annonae copia, quinquaginta
25 annui talleri honestae singulorum sustentationi haud sufficient.
R.mi Domini Episcopi utique, ut alias constitutum fuerat⁶, absque
difficultate quisque pro sua censuum ecclesiasticorum ratione con-

4 facta *del.* hac, *sup.* illa de qua scripseram || 5 vel octogintorum et am-
plius *in marg.* || 6 gravi *in marg.* | seminarii *del.* iactura, *sup.* detimento
|| 7 abhorrei *del.* immo vero || 11 atque *del.* sed *rest.* || 11-3 quam...
expeditiorem *in marg.* || 14 collegium *del.* fieri, *sup.* provideri || 16 nunc
sup. || 18 enim *del.* privare | *prius* seminarium | 20 alii *del.* ab, *sup.*
olim ab | M^{ind}zentio *del.* olim || 21 nihil *del.* pro, *sup.* in | seu custodes *in*
marg. || 22 ex *sup.* || 23 haud *del.* sufficient, *sup.* facile poterunt |
prius adolescentum sustentationi || 27 utique *del.* possent || 28 quisque...
recusabunt *in marg.*

¹ Haec epistula Nuntii ad Telegdi desideratur.

² De negotio collegii in Hungaria erigendi cf. supra, doc. 279 et 280.

³ Nicolaus Pálffy de Erdöd; cf. supra, doc. 274 adn. 3.

⁴ Cf. supra, doc. 104.

⁵ A. Mindszenty, canonicus strigoniensis; cf. *ib.* et adn. 4.

⁶ Cf. *ib.*

ferre non recusabunt. Tandem igitur abbatia Zeplachensis⁷ collegio futuro adiungatur, itidem capella S. Ladislai, quam R.mus Dominus Scopiensis nunc obtinet ac libenter, ut alias pollicitus est, reservatis sibi tamen fructibus ac proventibus, dum vixerit, illius, collegio resignabit⁸. Atque ita, Deo bene iuvante, collegium patrum seminarium que etiam habebimus. Bonum igitur nuncium mihi afferat D.V. R.ma quamprimum literis suis, quas ego avide expectabo. Bonam illi interea valetudinem veramque foelicitatem a Domino precatus. Pragae XIII Cal. sept. 1584.

283

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Praga 28 augusti 1584 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 106 266r-8v (olim 363-7) originale.

SUMMARIUM: 1. *De ecclesia S. Stephani in Monte Coelio.* — 2. *De Breve pontificio Nicolao Pálffy mittendo.*

1. Non vorrei già che la unione di quel monasterio di S. Paolo primo heremita fusse in termini tali che non si potesse dare di qua soddisfattione, perché credami V.S. Ill.ma che non solo rinnovarebbe la memoria del torto che essi chiamano fatto loro con l'unione del monasterio di S. Stephano Rotondo¹, ma sarebbe cagione di grave alteratione nel'animo di tutti i prelati ungari et ancho di S.M.tà...⁵

2. Che non sia parso bene a N.S.re di scrivere un Breve al S.or

³⁰ itidem *sup.* || ³¹ ac *in marg.* | *prius* libenterque || ³³ collegium *del.* habebimus || ³⁵ expectabo *del.* atque, *sup.* illi.

⁷ Abbatia de Széplak anno 1561 a Ferdinando I imperatore collegio tyrnawiensi donata fuerat; cf. MAH I 20*.

⁸ De hoc resignandi proposito Francisci de Andreis, episcopi scopiensis cf. supra, doc. 258.

¹ De unione monasterii S. Stephani Rotundi Romae cum Collegio Germanico cf. supra, doc. 101 § 2, doc. 106 158 et 277.

Nicolò Palfio ², io non posso se non acquietarmi. Ma V.S. Ill.ma sapia che questo giovine che così lo posso chiamare, non passando ancho
 10 trent'anni, non ha pari in tutto [266v] il regno d'Ungaria, se vogliamo risguardare il valore e la pietà insieme. Ha quest'anno cacciati tutti i predicatori dei lochi suoi patrimoniali ³, si come avanti havea fatto dei lochi che teneva in governo dal'Imperatore ⁴; et hora si aspetta che faccia il medemo di Comaro, loco principale fra le frontiere contra
 15 il Turco. Ha promesso in perpetuo 250 talleri ⁵ l'anno al collegio de padri del Giesù che pur si dovrà fare in Ungaria; et si può di lui sperare ogni gran riuscita per aiuto de la catholica religione. Però torno a supplicare, se però non sarà giudicata importunità la mia, per quel Breve che io scrissi, che se bene a me non piace di moltiplicare i Bre-
 20 vi, come ella puote comprendere da le passate mie, specialmente in Germania dove non se ne fa talhora quel conto che si doveria, in Ungaria però (presso ai catholici parlo) è tutto il contrario; e spero che si debbia essere cagione di gran bene se si manderà questo ⁶...

² « Al Signor Nicolò Pálffio, al quale V.S. scrive essersi dato il governo di Comaro, non è parso a Nostro Signore che per adesso seli scriva Breve; ma ha detto che V.S. supplisca lei con lettere, non essendo conveniente di moltiplicar in tanti brevi, ma farne riserbo per le occasioni più gravi et importanti » Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 12 328v; cf. *praeterea supra*, doc. 279 et 280.

³ Cf. *supra*, doc. 274 lin. 5-7.

⁴ De qua re Nuntius die 25 febr. 1582 haec Cardinali Secr. referebat: « Non devo tacere a V.S. Ill.ma un particolare, del quale so che Nostro Signore piglierà gran consolatione, non tanto per la cosa in se che non è poca in servitio Dio et salute di molte anime, quanto per la pietà et zelo che ha mostrato S. M.tà di favorire et promover la cattolica religione. E questo è che il giorno avanti che partisse di Posonio, havendole chiesto il Signor Nicolò Palfio suo cameriere, al quale già S.M.tà concesse il contado di quella città, di poter discacciare da esso contado il predicatori heretici, S. M.tà non solo ciò gli concesse prontamente, ma volle che nel decreto si scrivesse che egli lo comandava. Il che si farà con la Dio gratia senza difficoltà, poiché oltre la volontà di S.M.tà et del sudetto Signor Palfio che è ungaro et bonissimo cattolico, vi si aggiungerà la diligenza del Vescovo Quinqueecclesiense » Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 104 61r-v.

⁵ Cf. *supra*, doc. 280 lin. 4-6.

⁶ Responsum Card. Secr. diei 22 sept.: « Poiché V.S. con la sua de li 18 del passato fa nova instanza et giudica ben fatto di scriver un Breve al Signor Nicolò Palfio, Nostro Signore se n'è contentato, et quest'altra settimana si manderà »; et diei 29 sept.: « Mando a V.S. il Breve per il Signor Nicolò Palfio, nel quale oltra il lodarlo et dir d'haver havuto largo testimonio da Lei, vi è anco la clausola credentialle in V.S. et però se ne servirà come le parerà meglio » Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 12 350r et 352r. Cf. etiam epistulam Nicolai Pálffy die 14 nov. 1584 Summo Pontifici datam, in qua gratias egit pro Brevi pontificio accepto; in *Nunz. di Germ.* 102 253r.

284

P. BARTHOLOMAEUS VILLER S.I.¹
IOANNI FRANCISCO BONOMI NUNT. AP. IMP.

Olomutii 22 septembris 1584

TEXTUS: *Opp. NN 326 224r-5v*, apographum coaevum. Fol. 225v manu P. is Possevino: «P. Villeri literarum exemplum ad D. Nuntium pro R.P. Generali».

SUMMARIUM: *Viennam reversurus visitabit Tyrnaviam et Nicolaum Pálffy collegii fundandi causa.*

Missus a R.N.P. Provinciali Olomutium ut quaedam nostrae Societatis in sua absentia expedirem, reperi seminarium pauperum ita esse inchoatum quod nisi maioribus fundamentis firmetur, timendum est ne in initiis suis collabascat... Spero me reversurum Viennam per Hungariam, maxime per Tyrnaviam et loca Domini 5 Pálffy². Si quid velit V. Ill.ma D. mandare, libenter serviam atque maxime in negotio collegii³. Nuper dedi Domino Pálffy duos ex alumnis nostris viennensibus sacerdotes pro duabus parochiis⁴. Ille monstrabat mihi tunc literas V. Ill.mae D.⁵ quibus semper negotium collegii urgebat. Ex quo cognovi V. Ill.ma D. continua ardere charitate, 10 quam Deus perpetuo conservet et augeat. Dominus Pálffy magnum haberet animum totam fundationem illius collegii facere, et certe esset optandum. Forte fortunatus succederet. Sed vereor ne tanta possit praestare. Offert ille ex suo patrimonio 200 talleros perpetue⁶ 15 et ligna ad aedificium ...

15

¹ B. Viller S.I., anno 1584 praefectus convictorum Viennae (cf. *Austr. 24* 3r n. 9). Cf. de eo supra, doc. 107 adn. 5, doc. 132 § 1.

² De Nicolao Pálffy cf. supra, doc. 283 § 2.

³ Negotium collegii in Hungaria erigendi; cf. supra, doc. 282.

⁴ In documento «Catalogus eorum qui ex eodem collegio [seminario] ab anno 74... sacerdotes ad fructificandum in vineam Domini prodierunt» inveniuntur duo: «Matthaeus Flaischman canonicus et concionator Posonii, anno 1584» et «Laurentius Schöberle concionator militum in Hungaria sub Magnifico D. Palphi, anno 1584» *Austr. 225 I 211r*.

⁵ Quas videsis supra, doc. 279 et 280.

⁶ Nuntius ad Nicolaum Telegdi, administratorem strigoniensem scribens loquitur de 250 talleris; cf. supra, doc. 283 lin. 15.

285

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Grodna 28 septembris 1584 — Romam

TEXTUS: *Epp. Ext. 28 279r-80v*, originale cum subscript. autographa.

SUMMARIUM: *Litteris gratulatoriis, occasione promotionis Andreae Báthory ad cardinalis dignitatem, responderet.*

Stephanus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitia, Livoniae etc. Transilvaniae Princeps.

Reverende devote nobis dilekte.

5 Cum Devotio V. Ill.mi Fratris nostri filii Domini Andreae dignitatem nobis gratulatur¹, non mirum quidem nobis est Dev.nem V. tanquam egregium artificem praeclaris operibus suis laetari. Ita enim nobis persuademos ad eam commendationem hominum non parum etiam a Societate istius religiosae disciplina atque domestica consuetudine eum profluxisse. Vehementer nihilominus ipsi etiam nobis tam praeclarum Dev.nis V. de eo iudicium et tam eximiam illius erga eum benevolentiam gratulati sumus. Quae cum a peculiari quodam eius erga nos atque fratris nostri filium amore proficisci perspiciamus, vicissim libenter faciemus ut nihil eorum praetermittamus quae ad 10 testandam nostram quoque cum erga Dom.nem V. tum universam Societatem eius benevolentiam pertinere possint. Quod reliquum est, Dev.ni V. omnia fausta ac felicia a Deo opt. max. precamur. Grodnae die 28 mensis septembris, anno 1584, regni nostri anno nono.

Stephanus Rex

20 *Inscriptio*: [280v] Reverendo in Christo Patri Claudio Aquavivae Societatis Iesu Generali etc. devote nobis dilecto.

¹ Andreas Báthory die 4 iulii 1584 Romae cardinalis creatus est a Gregorio papa XIII; cf. *Mon. Pol. Vat.* VII 341 adn. 1.

286

IOANNES FRANCISCUS BONOMI NUNT. AP. IMP.
D. NICOLAO PÁLFFY COMITI

Pragae 25 octobris 1584

TEXTUS: Posonii (Bratislava, Pozsony), Arch. Nat., Arm. I, Ladul. 3,
fasc. 3, doc. 1; originale.

SUMMARIUM: *Mittit litteras Summi Pontificis laudatorias eiusque in
memoriam revocat negotium collegii S.I. in Hungaria constituendi.*

Magnifice, spectabilis ac generose Domine
Domine et Amice honorande.

Cum ad Summum Dominum nostrum multa de eximia Dom.
Vrae gen. et spect. pietate atque ardenti catholicae religionis promovendae zelo, prout veritas ipsa et debiti officii mei ratio postulabat, 5
superioribus diebus, perscrispissim¹, illius Sanctitati placuit hasce apostlicas literas ad D. V. dare ² quibus quidem illam non modo in pio proposito confirmare, verum etiam magis ac magis accendere se posse existimavit ad provinciam istam haeresis lue expurgandam atquc ad antiquum catholicae veritatis nitorem revocandam. 10

Ego vero praeter salutem quam D. V. hac occasione dicere plurimam debeo, non possum etiam non ad memoriam revocare ut collegii instituendi rationes ne deserat Comaromique civitatem atque adiacentes pagos parochis et concionatoribus catholicis munire ne obliviscatur, abactis omnibus apostatis rabulisque istis omnibus qui 15 hactenus gregem Christi fefellerunt ac misere seduxerunt. Quod reliquum est, eidem omnem divinae gratiae cumulum precor a Domino meaque omnia officia et studia ex sincero cordis affectu paratissima offero. Pragae VIII Cal. novembbris 1584.

Mag. ac gen. Dom. Vrae studiosissimus atque ad officia paratis- 20 simus

I. Franciscus ep. vercellen. nuntiusque apostolicus

Inscriptio: Magnifico, spectabili ac generoso D. Nicolao Palffy comiti comitatus et capitaneo arcis possonien., cubiculariorum regalium in Hungaria magistro ac sac. caes. regiaeque Maiestatis consilia- 25 rio et cubiculario, Domino et Amico honorando etc.

¹ Videsis epistolam Nuntii, diei 28 aug. 1584, ad Card. Secr.; supra, doc. 283.

² Cf. ib. adn. 6.

P. FERDINANDUS CAPECI RECT. COLL. CLAUD. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 12 novembris 1584 — Romam

TEXTUS: *Germ. 163 264r-5v, autographum.*

SUMMARIUM: 1. *Commissariis a senatu in pagos missis, populus clare manifestabat se catholicos solum sacerdotes desiderare.* — 2. *600 pagi in Sicilia sacerdotes petunt.* — 3. *Optima de P. Ladó et Szántó referuntur.* — 4. *De successore P. Leleszi serio cogitandum.* — 5. *Operarios hungaros ex Austria mittendos petit.* — 6. *P. Leleszi aegre fert quod nullam adhuc epistulam Roma acceperit.* — 7. *Christianus Francken in Transylvaniam devenisse et scriptum quoddam contra S. Trinitatem edidisse fertur.*

Molto Reverendo in Cristo Padre nostro. Pax Christi etc.

1. Per l'altra mia havrà V.P.tà inteso quel che per gratia del Signore in questa provincia si fa¹. Hora di nuovo non mi occorre altro se non che in senato si è trattato (domandandolo noi) se in al-
5 cune castelle dovesse esser ministro heretico o cattolico. E si spedirno commissarii che domandassero la volontà del popolo². Io volevo che i commissarii fussero parte cattolici parte heretici, perché già sono molti mesi da che si spedirno altri commissarii, quali per esser here-
10 tici, ferno molto mal l'officio loro; ma non potei ottener che tra quelli vi fusse un cattolico; pur con tutto questo appena arrivarono i com-
missarii al luogo che subito il popolo comminciò a gridar che non volevano se non cattolico predicatore. Tal che, non essendovi pur un'uncino dove gli aversarii l'havessero potuto attaccare, havremo per publica sentenza mandato via il ministro heretico. Ma nuovi
15 dolori soccedono perché in luoghi di quel heretico non havemo chi mandare. Ho mandato un sacerdote a visitargli e far lor qualche pre-
dica. Il che è come inaffiar il volto a chi ha molta sete.

2. Saputo questo, si sono svegliati da seicento castella nella Si-
culia, e domandano sacerdoti o esser visitati. Siamo in angustie. Alle

13 uncino p. corr.

¹ Epistulam eius diei 27 febr. 1584 ad P. Generalem videsis supra, doc. 261.

² Ita decretum fuerat in comitiis Claudiopoli die 1 maii 1581 celebratis; cf. supra, doc. 76.

volte penso di mandarvi alcuni scolari a predicare, de quali ho raccolto 20
un buon numero, e di elemosine gli nutrisco³. Ma sono stato da ciò
rimosso perché dicono: nel primo ingresso bisognarebbe esser persona
d'autorità che si [264v] mandasse, massime dovendo resistere a mol-
ti heretici. Pur penso di toglier qualche Padre dal suo luogho per
questa visita.

25

3. Del P. Valentino⁴ ogni giorno ho nuova del mirabil frutto
che fa nella sua missione. Il P. Stefano⁵ si porta bene et è veramente
grande operario. Non si stracca mai. Et hora, oltre le prediche e rag-
gionamenti particolari che fa, essendosigli amazato il maestro, in-
segna egli a putti quai sono da 80.

30

4. Il P. Lelesio⁶ il Alba sta di sanità del corpo non molto sodo.
Perciò bisogna per tempo pensare, che se qualche sinistro l'intervenisse,
non ci trovassemo molto impicciati il nodrire il Principe insin'all'età
che egli possi administrare il regno⁷. È di tanta importanza in questi
paesi, quanto la conversione di mezzo regno, perché adesso sia cat-
tolico, penso, non esser di molto momento, quando considero Gio-
vanni secondo insin a 19 anni esser vissuto non solo cattolico ma con
tanto horror de gli heretici che di sua mano gli seguitava con la spada,
e poi da mali consultori esser stato in un tratto pervertito⁸. Perciò
qui si stima che se si mandasse in questi paesi il P. Marco⁹ unghero, 40
sarebbe di gran momento, sì per poter soccedere al P. Lelesio, come
per lo bisogno grande che havemo, come V.P.tà vede.

35

5. Oltre di ciò vorrei che con contento del Provincial d'Austria
potessimo haver alcuni ungheri dalla sua provincia, quali egli mi of-
ferì, quando passavo. Non so se hora è dell'istesso parere. [265r] 45

21 stato *del.* da altri || 36 penso *sup.* || 44 potessimo *p. corr.*

³ Sunt alumni domus pauperum studiosorum; de qua cf. supra, doc. 263
§ 3 adn. 7.

⁴ V. Ladó S.I., qui anno 1584 collegio claudiopolitano erat adscriptus, sed
missionarii excurrentis officio fungebatur; cf. supra, doc. 242 I n. 7.

⁵ St. Szántó S.I., novae residentiae Societatis Varadini superior; cf. supra,
doc. 242 III n. 1.

⁶ I Leleszi S.I., residentiae albensis superior; cf. *ib.* II n. 1.

⁷ De substituto aliquo Patri Leleszi inveniendo scribebat etiam P. Provin-
cialis die 25 iunii 1584 Patri Generali; cf. supra, doc. 281 § 2.

⁸ De Ioannis Sigismundi Szapolyai, principis Transylvaniae defectione a
religione catholica cf. MAH I 5* et POSSEVINO, *Transilvania* lib. III c. 4 p. 88-
90.

⁹ M. Pitačić S.I., de cuius in Transylvaniam missione annis superioribus
multum agebatur; cf. supra, doc. 207.

6. Al P. Giovanni Lelesio desiderei che V.P.tà scrivesse et amo
revolmente perché huomo degno d'ogni amore. Ha zelo della Compa
gnia grande, è religioso buono, e mi par quant'altro qui degno della
Compagnia. È intendente de negotii molto, e forse sarebbe buon Su
50 periore in questa provincia. Quando fui di fresco in Alba, si doleva
alquanto di non haver lettere da V.P.tà. Io saluto molto V.P.tà et alle
sue sante orationi e sacrificii mi raccomando. Da Claudiopoli a 12 di
novembre 1584.

Di Vostra Paternità

55

servo nel Signore obligatissimo
Ferrante Capeci.

7. Apostata Christiano Franchen¹⁰, olim Atanasio, si dice esser
già arrivato qui come in porto et ha mandato fuori non so che con
clusioni contra la Trinità¹¹.

60 *Inscriptio*: [265v] Al Molto Reverendo in Christo Padre nostro, il
P. Claudio Acquaviva, Preposito General della Compagnia di Giesù
sempre osservandissimo. — Roma.

49 negotii *del.* qui.

¹⁰ Apostata de Societate factus anno 1579 (cf. Austr. 1 I a 214r) de quo in catalogo collegii viennensis, anno 1577 confecto, haec leguntur: «Christianus Francken (qui et Athanasius) saxo, diecesis magdeburgensis, annorum 25; admissus Romae 6 oct. 73; ad vota simplicia anno 74. Studuit extra Societatem ad rhetoricae, in Societate rhetoricae Romae per novem menses, philosophiae partim Romae, partim Neapoli triennum, theologiae Viennae uno anno; confirmatus et quatuor minoribus initiatus Romae. Professor philosophiae. Non a deo firmae valetudinis » Germ. 131 259v. — Cf. de eo DUHR, *Geschichte* I 546-48 et SOMMEROV р III 930-31 et IX 360.

¹¹ Chr. FRANCKEN, *Praecipuarum enumeratio causarum, cur christiani, cum in multis religionis doctrinis mobiles sint et varii, in Trinitatis tamen reti
nendo dogmate sint constantissimi*. Anno 1584; cf. I. SZCZUCKI, *Chrystian Francken*, in *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* VIII (1963); deinde L. FIRPO, *Il vero autore di un celebre scritto antitrinitario. Christian Francken non Lelio Socino*, in *Bollettino della Società di Studi Valdesi*, 77 (1958) n. 104 p. 51-68; et Id., *Christian Francken antitrinitario*; ib. 78 (1959) n. 107 p. 27-35. — P. Generalis Gregorio de Valentia S.I. (1551-1603), theologo hispano collegii diligensis et ingolstadiensis, iniunxit ut opus Christiani Francken refutaret (cf. ep. Gregorii die 3 iulii 1585 Ingolstadio ad P. Generalem datam, in Germ. 164 257r-v); qui re vera opus in lucem edidit: Gregorii de Valentia S.I. libri quinque de Trinitate. In quorum postremo nominatim refutantur horribiles blasphemiae cuiusdam pestilentis libri non ita pridem de eodem argumento in Polonia editi. Ingolstadii 1586; cf. SOMMEROV р VIII 393 n. 23.

288

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. IOANNI LELESZI SUP. RES. ALB. S.I.

Vilna 12 decembris 1584 — Albam Iuliam

TEXTUS: *Germ. 163 304r-v*, apographum coaevum ab auctore revisum ac fol. 304v his notis autographis instructum: «Varia pro Adm. R.P. Generali» et «Exemplum litterarum ad P. Lelesium». Cur vero hoc exemplum Romam miserit, inferius in doc. 289 § 5 exponit.

SUMMARIUM: *Gravis in subditis inobedientia nullo pacto toleranda.*

Reverende in Christo Pater. Pax Christi etc.

Postquam litteris vestris rescriptssem, perlatus est ad me nuncius non plane dubiis auditionibus, apud vos rem parum bene geri ob aliquos inquietos, status sui religiosi, loci in quo degunt, periculosi votique Deo promissi immemores, qui nimis forsan bene a R.ia V. tractati ac de pinguioribus aulae micis incrassati ad obedientiam sanctam tam nobis a Patre nostro s. mem. Ignatio commendatam adeo recalcitrare non vereantur ut etiam audeant Superioribus suis in faciem resistere, et (quod deterius est) etiam scommaticis ac contumeliosis, proh dolor, cognominibus eos appellare. Quae res aut non vera est (utinam) aut a R.ia V. ob varios morbos et occupationes ignorata. Novi enim alias bonum in hac virtute sancta et colenda et tuenda R.iae V. zelum, quae talia si sciret, nunquam permitteret domi sua impunita. Si igitur hactenus nihil tale intellexit, nunc cupio et per Christum peto ut diligenter inquirat, quinam talis inquietus et contumeliosus Christo in Superioribus suis sit domi vestrae. Et si non serio valde paenitens magnam subierit malefacti huius paenitentiam, illum domi ultra tres dies non retineat sed statim authoritate nostra ad novitiatum claudiopolitanum mittat, inde a P. Rectore talem in humilioribus interim occupante, ad me commodo tempore mittendum in Poloniam, ut porro videam quid cum tali mihi sit agendum.

Boni quaeso R.ia V. hanc meam severitatem insolitam consulat. Nunquam enim talia de nostris audivi, quae si impunita relinquuntur, maximam video pestem atque periculum allatura Societati. Cui longe praestat pauciores habere operarios quam tales. Si tales ego homines ad residentiam misi, in ultimis terris positam, ubi angelos caelestes missos oportuit, ingens me facinus suscepisse confiteor, si ta-

men prudens, volens feci. Verum nullum unquam ita turbulentum
 30 esse cognovi, nec si sit aut quis sit, scio. Sed zelus maximus domus
 nostra exedit me ob auditiones iam dictas quas spero in Deo meo et
 in meorum charissimorum bonitate, falsas evasuras. Non obfuerit
 tamen hunc animum meum cognovisse ne quid tale aliquando irrepat
 35 in nostros. Deus enim qui non irridetur¹, inultum facinus non sineret,
 uti hoc anno in hoc regno in nostris quibusdam defectoribus dedit
 argumenta clarissima tremendorum iudiciorum suorum, quae non
 narro brevitatis causa.

Doceantur quaeso omnes et quidem efficaciter, iuxta regulam²
 agnoscere in quovis Superiore suo, sive rectore sive protectore, mi-
 40 nistro vel proministro et quovis alio, etiam ipso coco, quando quis
 illi servit, Christum Dominum, cuius imperio per internuntios illos
 facto obediunt; [304v] nec minoris fiat apud nos inobedientia com-
 missa in subministrum vel ministrum, quam in ipsum rectorem, pro-
 vinciale vel generalem, quandoquidem in omnibus et singulis
 45 illis idem offenditur Christus Dominus.

Obsecro, R.iam V. ita hanc mentem explicit suis ut nulli con-
 turbentur sed potius boni laetentur videntes vindictam, et si quis ma-
 lus esset, corripiatur et emendetur; ne nobis aliquando rationem pro
 50 omnibus reddituris dicendum veniat: vae mihi quia tacui. Bene va-
 leat R.ia V. cum charissimis nostris omnibus, quos amplector in Do-
 mino, et omnium pietati, obedientiae et orationibus sanctis plurimum
 me commendo. Datum Vilnae 12 decembris 1584.

289

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vilna 15 decembris 1584 — Romam

TEXTUS: *Germ. 163 305r-11v*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *De P. Ioanne Matejov cardinali Báthory concedendo.* —
 2. *Quid de P. Leleszi ad gradus promovendo et de successore eius inveniendo*
sentiat. — 3. *P. Valentinus Ladó mirifice laborat Varadini.* — 4. *P. Capece*
nimis bonus. — 5. *Laurentius Kersten coadiutor Transylvaniam propria*
voluntate reliquit. Etiam Albae Iuliae coadiutores graviter obedientia deficiunt.

¹ Gal. 6, 7.

² Cf. Reg. 31 Summarii Constitutionum, in *Regulae S.I.* (Romae 1582) 10-1.

[305r] ... 1. Utinam Ill.mus Cardinalis Batoreus¹ esset contentus eo quem petuit: P. Ioanni Matthia², sed nullam eius audio fieri mentionem, verum pro illo nominare dicitur (nondum enim ultra Cracoviam venit) P. Melchiorem Ditium³ qui tam necessarius est pultoviensi collegio quam qui maxime... [309r] ... 5

2. Pro Principe⁴ autem monet me R.V.P.tas ut aliquem propo-nam. Certe mihi nullus nunc melior occurrit P. Gordonio⁵, ob viri nobilitatem, suavitatem, modestiam et doctrinam, quae omnia ibi sunt necessaria, sed cum magna fortitudine coniuncta ad resistendum haereticis, etiam praesidibus; quod P. Lelesius facit, P. vero Gordono, credo, deest. Scribit nunc mihi P. Capecius de P. Lelesio illum esse virum mirabilem⁶, zelo Instituti, auctoritate apud Principes, doctrina sufficienti, praesentia nobili, et si aliquis illi videretur promovendus ad quatuor vota, ille videtur maxime⁷. Quin vero ad-dit, si daretur alter Principi sanior, et ipse fieret viceprovincialis in Transylvania, magnopere consultum iri gloriae Dei. Est enim vir in-signis, et plane idem sentio cum illo, et credo esse rem dignam con-sideratione. Si enim esset in motu, valeret et magna faceret pro 10
15

¹ Andreas Báthory die 4 iulii 1584 dum Romae legatione fungeretur, car-dinalis creatus est a Gregorio papa XIII; cf. *Mon. Pol. Vat.* VII 341 adn. 1.

² I. Matthias (Matejov) S.I., slovacus; de quo cf. MAH I 1015. In catalogo collegii pultoviensis anni 1584 haec de illo habentur: « P. Ioannes Matthiae, hungarus, prope Tirnaviam natus; annorum, ut putat, 49; non adeo firmis viri-bus. Societatem ingressus Viennae Austriae in maio 1560. Dedit operam studiis humanioribus aliquot annis ibidem, confuse tamen. In Societate philosophiam audivit et theologiae nonnihil studuit. Artium baccalaureus extra Societatem creatus. Docuit in classibus inferioribus multis annis usque ad syntaxim; dialecticam quoque, arithmeticam et computum ecclesiasticum professus est. Ministri officio aliquamdiu perfunctus. Coadiutor spiritualis formatus hic 1570 24 decembris » [Quae sequuntur, manu Patris Hoffaei, assistentis Romae ad-dita sunt] « 1585. Praefectus spiritualis et casuum, confessarius, lector arith-meticus diebus recreationis, catechista, consultor rectoris » *Pol. 6* 30r-v.

³ M. Ditius S.I., Posnania oriundus, anno 1585 incola collegii pultoviensis, in quo est « praefectus scholarum, concionator, lector casuum, consultor et monitor rectoris » *Ibidem*.

⁴ Princeps Transylvaniae, Sigismundus Báthory. Agitur de instructore eius inveniendo, nam P. Leleszi graviter aegrotabat.

⁵ Iacobus Gordon Huntley S.I. scotus, professor theologiae in collegio mus-sipontano in Gallia; cf. *Franc. 10* 17v-18r n. 2; et supra, doc. 115 § 6 adn. 22, necnon doc. 127.

⁶ Cf. ep. Patris Caepci diei 12 nov. 1584 ad P. Generalem, ubi egregia de P. Leleszi referuntur; supra, doc. 287 § 6.

⁷ Professionem quatuor votorum fecit Claudiopoli die 29 nov. 1585; cf. *Germ. I* 172-3.

Transylvania suo sancto zelo quo pollet, et tamen non desereret
 20 Principem sed et ibi residere posset, caeterum excurrere nunc Varadino, nunc Claudiopolim, nunc ad siculos nunc ad valachos, qui illum aequa honorant ac Principem ipsum. Forsan si alias esset magis idoneus pro Principe, etiamsi iunior, P. Gordonus valeret pro Rege vel pro vilnensis academidae rectore. Alias etiam hoc dixi. Sed
 25 mussipotani dicunt illum compeditum tenere, ac fere illam virtutem quae in aula quandam Caesaris erat spectata, et in aula istius Regis posset esse illustris ac toti Societati utilis et honorifica, in illo oppido manere sepultam. Sed quisque melius videt necessitates suas quam quivis alias. Si Pater quoque Aloisius Odescalcus ⁸ convaluit, optimus
 30 esset et est apud Regem in bona existimatione. Alios non novi. Lelesius certe vereor ne semel, ita manens, veniat ad extremum et plane careat successore. Quod si fieret, quam laetarentur praesides haeretici qui velut sudem in oculo habent Lelesium.

3. Ex Varadino, mirabile dictu, nihil literarum habeo ex quo discessi. Scribunt tamen claudiopolitani mirabilia ibi facere unum P. Valentimum ⁹ qui nondum vidi novitiatum; qui colligit centenos pagos, baptizat, docet, audit confessiones et egregie iuvat populos illos.

4. P. Rector Capecius videtur mihi nimis bonus homo, dum non
 40 vult de aliquo scribere minus bona, tacet et sola bona narrat.

5. Laurentius Kersten ¹⁰, non ferens in Transylvania manere ¹¹, pene invitis Superioribus Cracoviam venit; passus est infortunia varia in itinere, Cracoviae haerere noluit; ad patriam rectam ivit,

⁸ A. Odescalchi S.I., qui annis 1579-81 in Transylvania optime laborabat, sed ob gravem morbum in Italiam revehi oportebat (cf. supra, doc. 72 § 3 et doc. 77 § 2). Anno 1583 Stephanus rex petuit a P. Generali ut in Transylvaniam reverteretur (cf. supra, doc. 153). Primum Patavii in collegio Societatis et studiosae pataviniae iuventuti, in morbi dolorumque intermissionibus, scholas habuit extraordinarias de singularibus mathematicorum difficultatibus, in gymnasii cathedram sociorum brachiis delatus, mirantibus auditoribus, qui frequentes accurrebant, et ingenii vim et cupiditatem de omnibus bene merendi. Profectus denique Puteolos hortatu medicorum [mense novembri anni 1584; cf. *Hist. Soc.* 61 43v] ad aquas sulphureas, paulo post Neapoli vitam cum morte commutavit » ALEGAMBE, *Bibliotheca Scriptorum S.I.* (Antverpiae 1643) 15. — Obiit die 21 oct. 1585; cf. *Hist. Soc.* 41/a 3v. Cf. etiam SOMMERVOGEL V 1870-71.

⁹ V. Ladó S.I., de quo cf. supra, doc. 287 § 3 adn. 4.

¹⁰ L. Kersten S.I., coadiutor temporalis residentiae varadinensis; cf. supra, doc. 242 III n. 3.

¹¹ Iam anno 1582 e Transylvania in patriam reverti cupiebat; cf. supra, doc. 120 § 7 adn. 21.

Brunsbergam scilicet. Sic fiunt sui capitum aliqui. Quid faciendum
 esset cum talibus? Audio etiam fratres quosdam Albae forsan incrassati
 45 aulicis micis resistere in faciem ministro¹² dum P. Lelesio decum-
 bente duos integros menses omnia regit, dicereque illi: tu P. Grobia-
 ne, non faciam paenitentias quas mihi iniungis etc.¹³. Hoc auditio
 cum distem ab illis ad mille milliaria, scribo has literas¹⁴ quarum
 exemplum ideo mitto ut dirigar a P.te V. Semper enim vereor ne in 50
 severitate peccem, cum tamen videam laenitate nimia plus perdi his
 in terris...

290

P. THOMAS SAILLY S.I.
 LITTERAE ANNUAE
 MISSIONIS PATRIS ANTONII POSSEVINO

Ineunte anno 1585

TEXTUS: *Germ. 165* 168r-72v, origine ab ipso auctore subscriptum.
 In fol. 172v manu ipsius auctoris: « Annuae literae missionis Antonii Posse-
 vini cum suis sociis ad varias provincias septentrionales. — Scriptae initio
 anni 1585 ». Ibidem manu romana: « Acceptae mense maio 85 ».

SUMMARIUM: 1. *De origine harum litterarum.* — 2. *Proficiscentes in Trans-
 sylvania ob metum haereticorum in curru ipso sacrum celebrant.* — 3. *Quomodo
 suscepti sunt Satmarii et Somlyó.* — 4. *Albae Iuliae a Principe per honorifice
 excipiuntur.* — 5. *Ab eodem ad prandium invitantur.* — 6. *Cibinum visitatum
 excurrunt.* — 7. *Claudiopoli seminarium pontificium ac regium excitatum.*
 — 8. *De visitatione Varadini facta.* — 9. *A Rege Poloniae P. Possevino ad
 Imperatorem mittitur compositionis controversiae causa.* — 10. *Andream
 Báthory in vocatione ecclesiastica titubantem confirmat.* — 11. *Cassoviae
 quattuor menses, ut pacificationis negotium promoveret, commoratus est.*

47 Grobiane *sup.* Goffo || 50 exemplum *sup.*

¹² Petrus Erdösi (Sylvanus) S.I., cf. supra, doc. 242 II n. 2.

¹³ De gravibus coadiutorum temporalium defectibus conquestus est P. Provincialis in ep. diei 15 febr. 1585 ad P. Geeralem: « Atque hic, Reverende Pater, cogor deplorare statum miserorum coadiutorum in hac provincia, veteranorum praecipue, qui ad eam paritatem venerunt ut velint aequaliter haberi atque sacerdotes; inertes, murmuratores, elati, censores superiorum, delicati in crepidulis aestivis atque hiemalibus » *Germ. 164* 76v.

¹⁴ Quas videsis *supra*, doc. 288.

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Agitur plusquam biennium cum P.tas V. me cum Antonio Possevino nostrae Societatis sacerdote misit ad varias provincias septentrionales¹. Quo toto tempore etsi priore anno nonnulla collegeram
 5 quae isthuc mitterentur², supersedendum tamen deinceps nobis esse ab annuarum scriptione ipse Pater putaverat, vel aliis oneribus pressus, vel quod aliunde resciri potuisset si quid divina providentia sua misericordi sapientia dignum per haec minima Societatis membra operaretur. Verumtamen Ioanne Paulo Campano provinciali annuas
 10 suae provinciae literas colligente atque Antonium ea de re submone nente delatum est mihi negocium eadem quae nobis variis in regionibus tribusque in provinciis Societatis contigere, mittendi ad P.tem V. Sicuti facio.

Quarta haec missio Antonii Possevini fuit a Summo Pontifice
 15 instituta ad Caesarem, ad Poloniae Regem, ad Transylvaniae Principem, ad claudiopolitanum et vilnensem seminarium excitandum, ad reducendos quos e Moscovia Romam adduxerat legatos, ac denique ad ea pertexenda quae in Sveciae regno et Moscovia orsa Societas erat; a V. autem P.te ad easdem res pro instituto Societatis nostrae
 20 promovendas, quas tam varia peregrinatione varias oblatum iri perspexerat... [169r]...

2. Haec cum acta essent, in Transylvaniam properavimus³. Urgebat enim comitiorum ungaricorum tempus, quibus Caesar interesse debebat. Quod tempus compositioni inter duas Maiestates⁴ divinae-
 25 que gloriae promovendae peropportunum fore videbatur. Per superiorem Ungariam, qua iter faciendum erat, cum plurimum haereseos esset, calvinismus autem et arianismus omnia faedasset, nec in ipsis hospitiis ullus pro dignitate aut sine divini mysterii iniuriaie periculo locus daretur, in quo fieri sacrum posset, coacti sumus e curru, qui
 30 corio erat circumquaque contextus, templum efficere, in quo sacrificium aliquoties oblatum est nobisque Eucharistia porrecta⁵. Id quod postea etiam ipsi Caesari dictum est ab Antonio.

12 *prius* contingere || 14 fuit *sup.*

¹ Die 16 oct. 1582 datae sunt Patri Possevino et sociis litterae patentes Romae; cf. *Hist. Soc.* 61, 43r.

² Litteras annuas diei 4 sept. 1583 de quarta Patris Possevino in septentrionem missione, item a P. Sailly conscriptas, videsis supra, doc. 210.

³ Die 16 febr. 1583 Cracoviae iter versus Transylvaniam ingressi sunt; cf. supra, doc. 161 adn. 2.

⁴ Compositio controversiae inter Rudolphum Imperatorem II et Stephanum regem Poloniae circa negotium de Szatmár; cf. supra, doc. 210 § 7.

⁵ Cf. *ib.* § 8.

3. Satmarium ubi venimus (ea insignis arx est quondam Regis Poloniae familiae patrimonium, cuius compensationem Caesar iam promiserat) non defuit occasio revocandae ad memoriam pietatis antiquae, quae una cum oppidis et vicinia florebat antequam haeretici praesidiarii in eam invicti fuissent. Excepere nos tamen caesariani praesidiarii ac convivium quoque adhibuerunt satis instructum, quod ab Antonio (cum is esset primus Quadragesimae dies) ferculis spirituibus ad ieunium aptis conditum fuit. Inde cum nos duobus milliis prosecuta esset caesarianorum equitum cohors, in Transsylvania ascendimus et antiquas Somlii (haec arx est illustrissimae Batorum familiae sedes) reperimus cum catholicis sacerdotibus et templo, quod eo ipso anno Beatissimae Virginis a Regis parentibus extorta fuerat, quo Poloniae Rex in hanc lucem est editus; certo iam tunc praesagio alibi quoque catholicae religionis per eum restituenda⁶.

4. Progressis venere nobis obviam a Transsylvaniae Principe ad duo milliaria germanica cum pluribus nobilibus senatores, primarii, qui nos per honorifice exceptos Albam Iuliam Principis sedem deduxerunt. Ubi cum ad nostros divertissemus, postridie eius diei a Principe ipso (cui praeter Transsylvaniae praefectos quingenti ordinarii milites corporis custodes adsunt) ad prandium invitatus est Antonius. Quem ipse Princeps e palatio descendens excepit atque ad dexteram suam saepe ac semper reluctantem conatus sistere ob Pontificis Maximi nomine, a quo mittebatur (sed et quoniam Rex ipse Poloniae patruus eius cordatissimus praemonuerat) in cubiculum suum adduxit. Mirum erat intueri puerum decennem tanta maturitate et gravitate se eo in negotio gerentem, cum vel pontificiae literae redderentur, vel e occasione Antonius frequentissima nobilitate referret de Pontificis Maximi erga eam provinciam atque illustrissimam Batorum familiam charitate, atque imprimis quod ultimo christianarum provinciarum propugnaculo tamquam universalis Pater eius Sanctitas sic prospiciebat ut non literis tantum, verum etiam hominibus inviseret ac si quid opus esset ad rem christianam sartam tecum tuendam, offerret. Erant qui aderant, pene ad unum omnes haeretici vel lutherani vel calviniani vel ariani, quorum plures cum haereticorum ministrorum blasphemias assueti, de Pontifice Maximo audiendis iam omnino diversa cernerent, mutuo ipsi sese respicere [169v] ac quasi e somno evigilare mox Antonium reverenter prosequi coeperunt. Valebat ea res et ad nostram Societatem commendandam, per quam etiam sciebant laboratum fuisse cum Mosco ut Regi

⁶ Cf. *ib.* § 9.

Poloniae Livoniam cederet; deinde ad reprimendos eos qui eatenus adversus nostros fuerant licentius debacchati ⁷.

75 5. Ad prandium ubi ventum est, Princeps ipse eodem die qui erat nativitatis suae anniversarius ⁸, bono omni primam a Pontifice Maximo legationem suscepit atque ad aurem Antonii, qui ei assidebat, os adprimens secreto inquit: Quam doleo istos quos videtis accumbentes senatores meos omnes esse haereticos. Cumque iden-
80 tidem fercula inferrentur nonnulaque inculta butyro essent, ad Antonium conversus ait: Licetne, Pater, his Quadragesimae diebus ista comedere? Ad quem leniter Antonius respondit: Nisi Christus Dominus ad nostri quoque exemplum ieunium istud observasset et instituisset, quid ni liceret? At quando se vitae nostrae exemplar prae-
85 buit et hoc ipsum ieunium evangelio contestatum voluit ipsique apostoli et ecclesia Christi universa integerrime coluit, quis dubitat, nisi valetudinis ratio secus requirat, observandam esse Quadragesimam? Quibus ille auditis cum secundis ferculis simile aliquid appo-
neretur, ille constanter patinam reiecit. Quod ubi vidi Antonius,
90 quasi religioso ioco, ne in malam partem haec astantes acciperent, conversus ad Transsylvaniae gubernatores, inquit: Evidem credo Ill.mum Principem nos tandem omnes reformaturum. Sed fortasse sat erit ut nos seniores in libertate nostra relinquat, filii vero unius-
cuiusque vestrum ei ad suam religionem sectandam concedantur.
95 5. Ad quem primarius ex eis miratus et ridens: Sane — ait — Rex ipse haec tibi Pater ista praelocutus est. Nam et nos tali ioco praemonuit, cui et contentos nos fore, de filiis nostris assensimus ⁹.

100 6. Sic igitur non inutiliter prandium fuit exactum. Ibique biddenum reliquis rebus expediendis demorati ad quendam Transsylvaniae tractum aliquas ob causas obeundum, atque Cibinium ¹⁰ primariam inter civitates eas quae saxonicae dicuntur, atque antiquam germanicam linguam obtinent, comitante nos regni Cancellario ¹¹ ex-
105 currimus. Cum eadem civitas primo nos tormentis honorifice occurentes exceptit, deinde lutherani ministri ad hospitium nos salutaturi advenerunt; qui et de aliqua ineunda concordia inter catholicos et lutheranos Antonium interrogantes, responsum satis efficax et amans acceperunt. Deinde paratos catholicos libros eis Antonius tradidit.

73 Livonia ms.

⁷ Cf. *ib.* § 13.

⁸ Natus est anno 1572; cf. ÁLDÁSY, *La généalogie de la famille Báthory* ⁹.

⁹ Cf. supra, doc. 210 § 15.

¹⁰ Sibin, Nagyszeben, Hermannstadt.

¹¹ Wolfgangus Kovacsóczy; cf. supra, doc. 72 § 8 adn. 20 et passim.

Noctem vero nos ibi morati, cum multa de Transsylvaniae rebus perquisivisset quae ad religionem catholicam promovendam aliquando essent usui futura, sacroque ibidem facto, quemadmodum quotidie 110 ubique ad expiandam haeresi provinciam atque ad enervandum sa-thanae imperium faciebamus, Albam Iuliam ad Principem atque ad nostros reversi sumus. Quo in loco biduum alterum commorati, libris et sacris vestibus ad novam ecclesiam relictis, Princeps ipse qui optime iam latine loquebatur, cum argenteam crucem cum sanctorum 115 reliquiis apud Antonium vidisset, equidem — inquit — Pater, nihil mihi cupio, sed quandoquidem haeretici nihil istarum sanctorum reliquiarum nobis reliquerunt, quaeso non mihi sed ecclesiae nostrae catholicorum eam relinquite. Antonius perlibenter et hanc et alia pia munera tradidit ¹². Sicque in viam nos Claudiopolim (ubi vix an- 120 tea substiteramus) rediimus.

7. Visitato collegio, quod Ioannes Paulus provincialis de Antonio cupiverat, laboratum est vehementer ut civitas infecta labe ariana ac nostris mirifice infensa domicilium attribueret pontificio et regio seminario excitando. Utrique enim et Pontifex et Rex pensiones annuas in id contribuunt. Tandem conducta domo sexcentisque aureis a Pontifice Maximo, totidem a Rege relictis (quae tota semestris erat pen-sio), praefecto item constituto, libris quoque quos Venetiis sat multos advehi curaveramus, depositis ad pietatem suscitandam, Varadinum Chryso flumine trigesies superato, contendimus ¹³. 130

8. Arx ea est Transsylvaniae Principis munitissima quae frequentes incolas habet, atque eius provinciae metropolis erat, in qua praeter praesidiarios pedites octingenti equites a turcarum excursiobus fines tuentur. Excepti igitur et hic perhonorifice fuimus, Rege et Principe id mandantibus, datumque est nobis ipsa in arce hospicium; ad quod illico duo circiter millia et quingenti catholicorum qui avitam fidem sincerius retinent, primarios suos cives ac ludimagistrum misserunt nobis gratulatum de incolumi adventu, commendatum item ecclesiam et petitum catholicum sacerdotem hungaricae linguae magis gnarum, quam quem habebant slavum. His ab Antonio facto publice sacro distributi sunt libri pii habitaque oratio et data spes reliquarum rerum, simulque interim confutatus est graviter calvinianus haereticus minister, qui nos officii specie invisens non expedire visus est Patri, quem catholici circumstabant, ut commodius tractaretur sed et ipse erat pestilens; cumque ille nescio quid obmurmurare ausus 140 145

¹² Chryso ms.

¹³ Cf. supra, doc. 210 § 17-19.

¹⁴ Cf. ib. § 22-23.

esset de sancto altaris sacrificio, Antonius Christi iniuriam eo minus paciens quod publicam personam sustinens, videbat elatum [170r] haereticum profecturum in peius si mansuete cum illo ageretur, ad eum: Vade — inquit — retro sathana; ad catholicos autem qui complures erant, conversus: Eamus nos ad faciendum sacrum ad Dei gloriam et ad istas pestes confundendas. Tum ille quasi cor iaculo confosum sensisset, ne ausus quidem hiscere, illico furentem sathanae faciem praefferens abscessit. At catholici, cum haec omnia ita habuisserent, iamque eis valediceremus, prosequuti sunt nos lachrymis ac flexis genibus currum circumfusi, benedictionem iterum ab Antonio identidem flagitabant. Dum vero quingenti nos equites cum varadiensi praefecto, qui totum eum Ungariae tractum ad Transsylvaniae pertinentem administrat, exceperunt; quos aliquamdiu comitati praesidiarios milites quinquaginta nobis ad iter attribuerunt, quos prope turcos fines tutius per triduum ducerent. Quemadmodum fecerunt¹⁴.

9. Eo itinere reliquoque in reditu cum hungaricis caesareae ditionis proceribus haeresi imbutis non inutiliter opera est posita catholicis libris ubique disseminatis usque eorum monstrato. Tum Cracoviam venimus¹⁵. Qua ipsa hora Poloniae Rex longam manu sua scribebat epistolam Antonio eo de negocio quod ad compositionem suarum rerum cum Caesare pertinebat. Exceptus itaque ab eo clementissime, rebus item transylvanicis de religione pertractatis, Olomucium in Moraviam contendimus ut eadem opera quae ad ungarica comitia Posonium ad Caesarem proficisci ebamur, seminarium pontificium inviseretur. Sic Viennam, mox Posonium venimus, ibique principum legati ob notitiam Patris et praesules ungarici frequens que ille conventus multam occasionem praebuere agendi iis de rebus eosque libros distribuendi qui ad regnum illud miserrime desolatum quadamtenus excitandum facere posse videbantur¹⁶ ... [170v] ...

10. Quae cum acta essent, reversi per Austriam atque Moraviam visitatoque iterum seminario olomucensi Cracoviam venimus, ubi et Rex erat ac duo praesertim accidere quae scriptio non indigna videntur. Andreas Batoreus regius adolescens et Regis Poloniae fratris filius cum aliquot annos literis apud nostros Pultovii operam dedisset atque ab ecclesiastico statu ad quem propendebat, iam a plerisque avocari tentaretur, factum est ut plerisque ad eum Antonii commea-

146 de sequ. S.

¹⁴ Cf. *ib.* § 25-27.

¹⁵ Die 2 apr. 1584; cf. *ib.* § 31.

¹⁶ Cf. *ib.* § 32.

tionibus sic eae nebulae dispulsaे fuerint¹⁷ ut Rex Cracoviam evocatum magno sacerdotio augeret, Romam denique mitteret, ubi cardinalatum adeptus¹⁸ non maiorem sibi dignitatem ipse quam eidem dignitati, vitae scilicet puritate ac studio propagandae ecclesiae Dei et denique gravitate morum et theologiae studio, attulisse videatur... 185

11. Interea qui vocantur comissarii tum Caesaris tum Poloniae Regis de ea compositione qua de agebatur, Cassoviam convenerant. Ipse autem Antonius tum literis cum Caesare tum rationibus apud Regem agebat et varias controversias quae subinde oriebantur, enixe dolebat. At cum res, sathana pace invidente, potius recrudesce quam maturescere videretur, Caesare consentiente ac Rege facultatem rei quibusdam conditionibus transigendae Antonio concedente, factum est ut hic Cassoviam ad eosdem commissarios proficiseretur. Ibi igitur quatuor menses, me Cracoviae ad alia relicto, cum duobus sociis substitit¹⁹. Ubi, cum aliqua a Caesare consecutus esset, vari autem motus exorti fuissent a turcis adversus Transsylvania, mirifice autem haeretici quique christianorum principum et optimas Caesaris ac Regis mentes aut altius gustaverant, varios rumores et sermones sererent, quibus tota res averti posset, habuit Antonius in quo sese dies noctesque exerceret ut sathanae conatus Deo iuvante dissiparentur. Cum vero longius fieret responsum quod a Caesare expectabatur, id otium nactus Antonius ad uberem ungaricarum rerum notitiam assequendam, quantum religioni catholicae restituenda pro nostri instituti ratione esset satis, reliquias item sacerdotum, qui vix apparabant ea in vinea desolatissima, libris (quoad eius fieri poterat) excitans, commentariis item de Transsylvaniae rebus a mille et quingentis annis ad Summum Pontificem perscriptis²⁰, altero autem commentario secundae in Moscoviam profectionis absoluto²¹, pauperes 205 quosdam catholicos qui ad hospitium nostrum veniebant, sacramentis et spiritualibus colloquiis iuvabat, et eius provinciae praefectum²² una cum eius ministro haeretico variis modis compescerat. Nam et ab ea civitate divinus cultus grassantibus haeresibus complures annos exulaverat, nec sacrum a quoque fuerat factum praeter ea quae a 215

¹⁷ Cf. supra, doc. 137.

¹⁸ Andreas Báthory cardinalis creatus est a Gregorio papa XIII die 4 iulii 1584; cf. supra, doc. 285.

¹⁹ Prima Patris Possevino epistula Cassoviae scripta est die 19 sept. 1583, ultima autem die 18 ian. 1584; cf. Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 15-B 316 et *Nunz. di Germ.* 95 14.

²⁰ De commentario « Transilvania » cf. supra, doc. 221 247 255.

²¹ De commentario *Moscovia* cf. supra, doc. 247 adn. 2.

²² Ioannes Rueber; cf. supra, doc. 217 § 2.

nostris totos illos quatuor menses fiebant. Quo tempore senatores eius civitatis in gratiam Patris multatum morte hominem liberum abire permiserunt neque sese alienos a religione catholica admittenda ostenderunt²³. Cum vero postremum Caesaris responsum fuisse set allatum, in quo novae quaedam conditiones Regi oblatae esse vidarentur quas admittere noluit, ac proinde conventus esset dissolvens, Antonius quam maxime potuit enixus est ut negocio promovendo ostium ne [171r] clauderetur, sed quam pacatissime utrinque discederetur. Id quod effectum est. Quod quantum postea profuerit, paulo post
 220 cognoscetur...

291

P. STEPHANUS SZÁNTÓ SUP. RES. VARAD. S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Varadino 5 ianuarii 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 164 3r-4v*, autographum.EDITIO: VERESS, *Epidotae II* 81-82.

SUMMARIUM: 1. *Cur praeteritis mensibus rarius scripsert.* — 2. *Fructus concionum suarum ac P. is Ladó.* — 3. *Ubique hostes acerrimos invenit.* — 4. *Post disputationes cum haereticis ministris pace gaudet.* — 5. *Stephanus Báthory collegium Varadini erigendum desiderat.* — 6. *P. em Capuci laudat.* — 7. *Varadinenses grato animo audierunt literas Roma missas.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Hoc praesenti mense februario complebitur annus, Pater Reverende, ex quo vessor in missione varadiensi¹. Intra hoc tempus rarius solito litteras ad T.R.iam dedi², partim propter graves et assiduas occupationes, partim etiam quod cum ad R.P. Provincialem et P. Capetium singulis mensibus binas ternasve dederim de rebus quae hic apud nos gerantur, non dubitavi quin illi de toto nostro statu cumulate T.R.P.tem certiore fecerint. Quare in his litteris praepter solitum laconica utar brevitate.

²³ Cf. supra, doc. 246 § 2.¹ De Missione Patris Szántó Claudiopoli Varadinum cf. supra, doc. 259 § 4 et doc. 261 § 9.² Nullam eius epistulam hoc intervallo Patri Generali scriptam cognoscimus.

2. Duo nunc ex Societate Varadini degimus: ego et P. Valentinus³. Ego hic domi contionor, ille in pagis vicinis. Ex meis auditoribus intra annum plures centum ab haeresi resipuerunt et multi in fide fluctuantes confirmati sunt. Ex ipsius autem auditoribus multo plures fuerunt tam qui haereses detestarentur, quam qui in fide antiqua confirmarentur. Nam quinquaginta iam pagos et duo oppida¹⁰ occupavit, in quibus magno fructu (expulsis ministris haereticis) verbum Dei annunciat.¹⁵

3. Nescio qua infaelici mea sorte contingat ut quocumque me conferam, ubique nova bella, novam mihi pugnam hostis humani generis excitet. Romam veni anno iubileo⁴ et ibi bellum mihi atrox²⁰ fuit cum impuris quibusdam monachis⁵. Inde tanquam in exilium in Transylvaniam ejectus⁶, Claudiopoli quadriennio cum impiis trinitariis conflictatus sum. Hinc missus Varadinum, intra tres menses trecenti in synodo calvinistae satanae ministri fuerunt congregati. A quibus quomodo fuerim provocatus, quot diebus disputaverim, et²⁵ quem exitum concertatio illa habuerit, scripsi ad P. Ferdinandum, ad P. Campanum et ad Ser.mum Regem nostrum. A quibus quia dum haec res ad T.R.iam perscripta est, nihil loquar de illa⁷.

4. Hoc tantum dicam, me post illam disputationem longe maiori pace et quiete vivere quam ullus ante me vixerit. Antea petulans³⁰ minister calvinista⁸ non cessabat publice convicia iactare contra Pontificem, contra nostram Societatem et praecipue nominatim contra me. Idem faciebant auditores illius meis auditoribus et scholasticis scholasticis. At post disputationem adeo est humiliatus ut videatur plane elinguis factus. Nihil amplius contra Pontificem, nihil contra Societatem, nihil [3v] contra me loquitur. Non me amplius per nuncios et per theses atque litteras ad certamen provocat. Sic et auditores illius longe facti sunt modestiores quam fuerant antea. Antea nullus ex catholicis contionatoribus qui hic fuerunt, audebat³⁵ cum superbo isto Philisthaeo congredi et propterea omnes irridebantur et contemnebantur. Modo omnes me venerantur, nullus haereticus⁴⁰

³ V. Ladó S.I., cf. supra, doc. 242 I n. 7.

⁴ Mense novembri anni 1574; cf. MAH I 456.

⁵ Monachi S. Pauli primi eremita in coenobio S. Stephani Rotundi Romae; cf. MAH I 29*-30*.

⁶ Die 7 dec. 1579 Romam reliquit; cf. supra, doc. 18 § 1.

⁷ De his disputationibus cum innovatae religionis ministris multa posteritati tradidit in *Hist. Coll.*; cf. Appendicem huius documenti.

⁸ Verisimiliter intelligendus Petrus Beregszászi; cf. supra, doc. 210 § 26 adn. 59.

obstrepit nec publice nec privatim. Capitaneus ⁹ licet sit haereticus, bis tamen me contra civitatem fortissime defendit, quae privilegia nostrae domus conabatur eripere. Quod ubi Rex ex nostris litteris 45 intellexisset, laudavit capitaneum et mandavit ei ut deinceps quoque mihi semper esset in omnibus auxilio.

5. Mandavit praeterea idem Ser.mus Rex noster P.i Campano ut hic Varadini collegium fundaret ¹⁰, promittens se redditus daturum sufficientes. Quod ne T.R.ia impedit sed potius promoveat, vehemen- 50 ter rogo. Erit hoc collegium multo fructuosius quam duo aut tria alia, et facilem quoque habebit progressum. Iam enim ego primam glaciem fregi magno meo sudore et labore.

6. P. Ferdinandus Capetius ¹¹ quantum ab externis et a nostris patribus intelligo, valde bene se gerit. Amatur ab omnibus tanquam 55 pius et religiosus pater. Pro quo iterum atque iterum maximas gratias ago R.Tiae quod illum ad nos miserit.

7. Litteras quas praeterita aestate T.R.ia ad catholicos varadiennes dederat ¹², primariis illorum legi et interpretatus sum. Qui incre- 60 dibili eas animi voluptate audierunt et maximas T.R.iae pro bona erga eos voluntate egerunt gratias et fausta omnia atque faelicia longamque vitam T.R.iae ex animo precantur. Haec sunt, Reverende Pater, quae nunc scribenda ad T.R.iam habui; quam etiam faeliciter valere cupio ad multos annos. Datae Varadini 1585 5 ianuarii iuxta vetus calendarium.

65 Servus in Christo

Stephanus Arator

Inscriptio: [4v] Reverendo in Christo Patri Claudio Aquaeviae Generali Praeposito Societatis Iesu. — Romae.

⁹ Ioannes Ghiczy (Giczi, Géczi); de quo cf. supra, doc. 210 § 25 adn. 57.

¹⁰ De domicilio Societatis Varadini constituendo cf. supra, doc. 262 263 § 6 271 § 1 et 281 § 4.

¹¹ Novus collegii claudiopolitani rector; cf. supra, doc. 242 I n. 1.

¹² Cognoscuntur litterae catholicorum varadinensium, diei 3 martii 1584, ad P. Generalem, quibus collegium erigi petebant (videsis supra, doc. 262); responsum autem Patris Generalis desideratur.

APPENDIX ¹

Relatio Stephani Szántó S.I.
de disputationibus cum innovatae religionis ministris
Varadini anno 1584 habitis

Decima nona februarii huius anni [1584] Stephanus Arator ex Claudiopoli mittitur Varadinum pro consolatione catholicorum, qui multum diuque institerant apud Principem et provincialem ut aliquem possint ex nostris patribus habere contionatorem ². Hanc residentiam quatuor annis tenuit Arator, gravissima bella gerens cum calvinistis, sicut gesserat Claudiopoli cum arrianis. Nam et calvinistae et arriani buccinatores mittebant suos studiosos ad contionem Aratoris, ut observarent si quid contra eos loqueretur et contra illorum haereses; et Arator studiosos suos mittebat ad illorum contiones, qui observarent si quid contra catholicam fidem et ecclesiam deblaterarent; et acriter mendacia eorum confutabat. Multo tempore solus omnia parochialia munia exercuit, contionatus est omnibus festis diebus [19v] ante et post prandium. Deinde adiunctus fuit illi quidam sacerdos dalmata qui in parochialibus ministeriis eum iuvaret; quo mortuo successit P. Valentinus Lado, quem Arator mittebat ad villas vicinas fructificatum; nec sine ingenti fructu. Nam intra tres annos ultra quinquaginta pagos partim convertit, partim in catholica religione conservavit ³. Varadini quoque intra istud tempus ultra tria milia hominum ecclesiae catholicae fuerunt reconciliati. Tandem P. Lado in Transylvaniam fuit revocatus et in locum eius missus P. Georgius Papensis ⁴ infirmus et chirargicus, qui potius oneri quam adiu-

¹ P. Szántó de rebus varadinensibus scribens (ep. diei 5 ian. 1585; doc. 291) in tertia paragrapho mentionem facit etiam disputationum cum ministris innovatae religionis habitarum; at brevissime tantum, quandoquidem — ut ipse asserit — de his ad Regem Poloniae, Praepositum provinciae Poloniae et Rectorem collegii claudiopolitani fuse iam scriperat. Haec eius scripta ad nos perlata non sunt. At conservatur opus eiusdem patris historicum *Historia collegiorum* inscriptum (*Austr.* 228; de quo cf. Introd. gen. c. 5) in quo de his disputationibus varadinensibus permulta posteritati reliquit. Quare operae pretium esse duximus haec appendicis instar hic adiungere ut historiae conscribendae servire possint. — Ceterum de hac Patris Szántó disputatione cf. SZITTYAY Dénes S.I., *A nagyváradi disputa 1584-ben* [Disputatio quaedam Magno-Varadini a. 1584]. In: *Magyar Kultúra* X (1923) 723-728; ubi et textus hungarice versus reperitur.

² Cf. supra, doc. 261 § 9.

³ Cf. supra, doc. 291 § 2.

⁴ G. Törös S.I., cf. supra, doc. 242 III n. 2.

mento fuit Aratori. Habitaverunt isti patres extra civitatem, iuxta templum S. Aegidii, quod solum fuit relictum intactum ab haereticis calvinistis, cum caetera omnia evertissent, tum quod esset extra civitatem, tum etiam quod esset desolatum et ruinosum. Pro huius templi reparazione petiit Arator a rege Stephano auxilium; qui capitaneo mandavit ut daret sufficientes lateres et caementum; quibus ruinae parietum restauratae sunt, parietes dealbati et pavimentum stratum lateribus. Scholam quoque erexit Arator iuxta domum suam et curam eius commisit cuidam suo discipulo. Vehementer hoc male habebant calvinistae et frendebant dentibus videntes multo plures confluere ad catholicam ecclesiam quam ad ipsorum synagogam. Excogitabant varias fraudes et modos quibus illum inde exturbarent; lacescebant eum nunc scriptis literis latinis et graecis, ut probarent an aliquid scribendo valeret; nunc palam in contionibus suis contra eum et iesuvitas debacchantes; quibus impigre Arator scriptis et contionibus respondebat. A quo multum sibi metuebant non solum ministri calvinistae, sed etiam capitaneus et milites haeretici, scientes [20^r] in magna gratia esse illum apud regem Stephanum; sed mortuo illo, tunc effuderunt omnem suum furorem contra eum, ut inferius paulo post dicemus.

Hoc anno mense martio Döbröcini⁵ in Hungaria quidam confessus est ministro calviniano se adulterium commisisse. Ille publice peccatum eius in contione promulgavit. Pro paenitentia iniunxit illi ut triduo extra ecclesiam discalciatus audiret contionem; quibus finitis die festo in templo in locum altum concendere eum iussit; quem ex suggesto digito demonstrans dixit: Hic frater noster in adulterium inciderat, sed planxit peccatum suum cum Petro et Magdalena, austera egit paenitentiam, discalciatus triduo extra ecclesiam audiendo verbum Dei. His dictis iussit illum ab omnibus veniam petere; deinde pronunciavit illum esse absolutum a peccato suo. Hoc qui praesens adfuit et audivit, nobis retulit.

Eodem anno 17 aprilis P. Ferdinandus Capetius⁶ ex Colosuar venit Varadinum ut visitaret Aratorem; et sequenti die habuit familia re colloquium coram Capitaneo in arce cum praecipuo ministro calvinistarum, Petro Berekzazy⁷; cui duas propositu quoestiones:

26 capitaneo *sup.*

⁵ Debrecen, urbs in parte orientali Hungariae.

⁶ Novus collegii claudiopolitani rector; cf. *supra*, doc. 242 I n. 1, et doc. 291

§ 6.

⁷ P. Berengszászi; cf. *supra*, doc. 210 § 59.

unam de Paschate celebrando, alteram de sanctorum invocatione; et in utraque mansit haereticus confusus. Hinc exacerbatus congregavit multos ministros ut publice coram Capitaneo Capetium multitudine vinceret et confunderet. Indicta est dies 22 aprilis hora 6. ⁶⁰ Ad eam horam ascendit Capetius cum Aratore ad arcem congressuri cum calvinistis ministris. Sed capitaneus, Ioannes Gici ⁸ [20v] interposuit se, metuens suis ministris ne confunderentur; sive id sponte fecerit, sive rogatus ab illis fuerit, et non permisit fieri disputationem. Ne autem putaret populus moram aliquam fuisse in nobis, compulit Capetius Capitaneum coram omnibus protestari, in nobis nullam moram fuisse disputandi. Addidit ipse nec suis calvinistis animum defuisse, sed se concedere noluisse huiusmodi concertationes inscio rege Stephano, ne eius indignationem incurreret. Sic utrique parti satisfactum esse putavit. Sed non diu quiescere potuit sanguinarius et ⁷⁰ furiosus spiritus calvinistarum. Petrus enim Berekzazi, caeteris loquacior, non poterat deglutire confusionem illam quam passus erat a Capetio coram Capitaneo; sed furiis agitatus scripsit literas ad omnes calvinistas in Transylvaniam et Ungariam ut accepto secum viatico ad triduum omnes adessent in synodo generali Varadini, ut coniunctis viribus possint expugnare iesuvitas, qui venissent ad exterminium ipsorum. Ipsemet Berekzarius composuit triginta assertiones contra primatum pontificis, contra invocationem sanctorum, contra purgatorium et bona opera. Harum exemplaria misit in varias partes ministris calvinistis et lutheranis ut scirent de qua re cum iesuvitis ⁸⁰ esset disputandum. Misit unum exemplar etiam Aratori provocans illum ad publicum certamen. Capetius iam redierat Claudiopolim. Egerunt cum Gubernatore Transylvaniae et cum Capitaneo Varadiensi ne circa festum Pentecostes paterentur quempiam egredi ex patribus Societatis Iesu claudiopolitanis qui auxilium posset ferre Aratori, ⁸⁵ [21r] quo hac ratione facilius possent eum multitudine opprimere. Putabant enim illum non ausurum cum tanta multitudine congredi et facile se triumphaturos de illo, quod vocatus non ausus fuisse comparere; vel si in certamen cum illis praesumeret descendere, sine ullo negocio a multitudine superari posset; et hac quoque ratione se palam reportaturos. Igitur quod pecierant a Gubernatore et Capitaneo, facile impetrarunt. Nam et illi haeretici erant, qui prohibuerunt patribus claudiopolitanis ne Varadinum egredierentur. Solus igitur Ara-

⁶⁵ in nobis *in marg.* || 73 ad *del.* festum || 75 adessent *del.* Varadini || 89 descendere *sup.*

⁸ I. Ghiczy, cf. *ib.* § 25 adn. 57.

tor erat Varadini cum uno infirmo socio, P. Georgio Papensi ⁹ qui
 95 nec loqui nec manibus uti poterat. Erat enim phtisicus et chirargicus.
 Congregati autem fuerunt ad pseudo-synodum varadiensem ex Ungaria et Transylvania ministri calvinistae trecenti et tres; quibus etiam aliqui lutherani se adiunxerant, et ingens turba studiosorum ex illorum gymnasii. Berekzazi, quo facilius incautum opprimeret Arato-
 100 rem, disputationes promulgaverat futuras post festa Pentecostes; qui tamen inchoavit in ipso sacro die Pentecostes. Eo die iam Arator cotionatus fuerat per horam et dimidiam, deinde sacrificium missae cantaverat, et tandem infantes aliquot baptizaverat, et famelicus et fatigatus domum venerat ut pranderet, cum ecce subito pervene-
 105 runt nuncii [21v] ex synodo calvinistarum invitantes ad disputatio-
 nem. Arator in aliud tempus volebat reiicere profectionem, sed per-
 suasus est a catholicis ut confessim iret iejunus, ne haeretici ante victori-
 110 am cantarent triumphum. Mox igitur Arator cum suo infirmo so-
 cio contulit se in synodum haereticorum ubi erant congregati ad quin-
 que millia hominum cum 303 ministris et plurimis studiosis; qui omnes sicut asini libris onusti erant et praeter alias libros, quilibet habebat Biblia secum et *Institutiones Calvini* ¹⁰. Mirabantur Aratorem nullum secum attulisse librum praeter assertiones calvinistarum. Sedebat in cathedra pestilentiae ¹¹ in alto loco antistes, sive superintendens il-
 115 lorum, Georgius Gönci, minister döbröcinensis; sub cathedra illius sedebant quatuor respondentes: Petrus Berekzazi, minister varadiensis decanus: Ioannes Huniadi, minister huniadiensis, Ioannes Jo, minister tachnadiensis lutheranus et Ambrosius Derekchey, minister varadiensis, substitutus Berekzazi. Ex opposito istorum consedit
 120 Arator. Et primum omnium protestatus est se nihil velle agere ex ira vel odio cuiusquam, sed amore tantum veritatis et catholicae religio-
 nis; et quia ipsorum assertiones repugnabant et veritati et fidei cat-
 125 holicae, eas constituisse oppugnare nonnullis argumentis ex verbo Dei depromptis, [22r] ut cognita veritate possit eam, qui voluerit se-
 qui. Moxque lectis coram illis assertionibus ipsorum, caepit proponere argumenta; qui postquam tria proposuisset, dixit Berekzazi, sufficit. Cui Arator, non (inquit) satis est, quia et reliquae theses falsae sunt; quare et illas oportet me impugnare. Tunc tacuit Berekzazi donec contra triginta assertiones totidem Arator proponeret argumenta.
 130 His rite peractis dixit Arator Berekzazio: Respondeas iam, si potes,

109 congregata ms.

⁹ G. Törös; cf. supra, adn. 4.

¹⁰ Opus princeps Ioannis Calvini; cf. supra, doc. 189 adn. 3.

¹¹ Cf. Ps. 1, 1.

ad singula. Berekzazi innuit cuidam studioso, qui in ministrum ab illis ordinandus vel potius deordinandus erat, ut repeteret argumenta. Scribebant enim singula verba Aratoris studiosi circumstantes. Sed Antistes illorum prohibuit studiosum respondere et iniunxit Berekzazio, qui autor thesum erat, ut ipse argumenta resumeret et responderet. Tunc caepit ille primum argumentum repetere in hunc modum: In prima nostra assertione dicimus antichristum esse unum hominem cum apostolo (2 Thess. 2); et in ultima affirmamus esse integrum regnum papae. Sed esse antichristum unum hominem et esse integrum regnum papae, mutuo sibi adversantur. Ergo altera illarum thesum est falsa. Non prima, quia illa est apostoli et ex verbo Dei; ergo ultima, quae nusquam habetur in verbo Dei. Respondit tandem post longas repetitiones Berekzazius, nullam esse contradictionem inter suas theses, propterea [22v] quod in prima homo acciperetur collective et simili-
 ter regnum significaret collectionem hominum. Arator dixit: Quis
 135 unquam grammaticorum, o bone vir, docuit hominem esse nomen collectivum. Profer authoritatem alicuius probati authoris in lingua latina. Ad haec Berekzazi obmutuit et alteri socio suo propinavit responsionem. Ob hanc causam Arator Berekzazium appellavit hominem collectivum. Proxime assidens illi huniadensis minister res-
 pondit: In prima propositione hominem accipi pro specie. Intulit A-
 rator, ergo antichristus non est unus homo, ut ex apostolo (2 Thes. 2)
 vos ipsi asseritis, sed omnis homo erit antichristus; et maxime vos,
 qui contraria docetis Christo. Hic quoque erubuit et obmutuit. Tertius
 140 similes stultitias deblateravit. Quartus, Ambrosius Derechkei, videns
 praecedentes socios suos, doctiores se, confusos, volens a proposita
 quaestione divertere Aratorem, proposuit ei hanc quaestionem: Do-
 mine pater Stephane, Petrus currit, quae, qualis, quanta. Cui Arator:
 Abi (inquit) indoce asine ad scholas triviales, et disce, Ambrosius est
 145 asinus, quae qualis quanta sit. Non te pudet huiusmodi futilibus quaes-
 tionibus interturbare serias disputationes. Antistes illorum in cathedra,
 videns suos respondentes omnes confusos, quibus ipse longe erat in-
 ferior in doctrina. Nam nec argumenta Aratoris poterat repetere, sed
 scripta illa porrigebant ei studiosi. Hic igitur videns se nihil posse
 150 respondere ad argumenta Aratoris, vertit sermonem ad populum
 [23r] et caepit vulgari lingua referre argumenta Aratoris et suorum
 ministrorum responsiones, omnia in contrarium sensum pervertendo;
 quem cum diu deblaterantem sustinuisse Arator, tandem et ipse ser-
 monem vertit ad populum et ungarice exposuit auditoribus, quod fue-
 155 rit suum argumentum et quid illi respondissent, et urgebat calvinis-
 tas ut ad propositum argumentum responderent. Sed non erat modus
 reducendi ad metas disputationis, subinde ad alias materias et quaes-
 tiones digrediebantur et clamoribus replebant omnia ne Aratoris ver-
 ba a populo percipi possent. Dederat enim signum antistes Gönci suis
 160

175 ministris et studiosis ut quando ipse vel ministri sui loquerentur, omnes tacerent; quando autem Arator loqueretur, omnes clamarent ne a populo verba eius percipi possent. Itaque hac prima die clamatum fuit ab hora undecima usque ad tertiam pomeridianum, et consensu omnium, etiam calvinistarum, palmam Arator reportavit. Viderunt
 180 enim omnes ministros obmutuisse et nihil ad propositum respondisse.

Sequenti die iterum convenerunt calvinistae in suum horreum: destructis enim et eversis catholicorum templis, ingens horreum construxerunt sibi ubi solent sua conventicula habere. Adfuit inter eos et Arator. Clamatum est novem continuis horis. Multis argumentis
 185 Arator ex Daniele et Apocalipsi desumptis probavit, papam romanum non esse, nec posse esse antichristum. Primo, quia antichristus ex iudeis debet nasci, ex tribu Dan; ob id haec tribus omittitur (Apocal. 7). Circumcidetur et abolebit baptismum et sacrificium missae (Dan. 9). Sabbatha [23v] servari praecipiet et abolebit omnia vera festa ve-
 190 ri Christi, propterea primi iudei illum recipient; nullus autem papa praeter D. Petrum est ex iudeis ortus, nec abolevit baptismum, missam et festa Christi, nullus ergo illorum potest dici antichristus. Secundo antichristus dicet se esse verum messiam, et omnes prophetias quae sunt de vero nostro Christo, de se interpretabitur. Et ex-
 195 tolletur supra omnem quod dicitur Deus, non reverebitur Deum patrum suorum, et blasphemabit sanctos Dei. (2 Thess. 2; Dan. 8, 11; Apoc. 17) Nullus autem papa dixit se esse messiam vel Deum, nec sanctos Dei blasphemavit; nullus ergo illorum fuit antichristus. Tertio, antichristus sessurus est in templo Dei (2 Thess. 2) id est, hiero-
 200 solymitano a se reaedificato; non ad cultum Dei, sed diaboli. Nullus autem papa sedit in templo hierosolymitano, nec in ecclesia Dei, tamquam Deus, sed ut vicarius Christi. Quarto, antichristi adventus erit in signis et prodigiis mendacibus (2 Thess. 2; Apoc. 13). Nullus autem papa fecit huiusmodi falsa prodigia ut Deus crederetur esse;
 205 nemo ergo illorum fuit antichristus. Quinto, antichristus regnabit per tempus et tempora et dimidium temporis (Dan. 7, 25) id est duobus annis cum dimidio; et opponent se illi Enoch et Helias, qui prophetabunt diebus 1260 (Apoc. 11) et occidentur ab illo, et iacebunt corpora illorum in platea civitatis magnae, ubi et Dominus
 210 illorum crucifixus est. At pontifices romani regnarunt iam plus quam mille quingentis et quinquaginta annis, nec illis Enoch et Helias opposuerunt se, nec papa eos occidit, nec dum iacuerunt corpora illorum in platea civitatis magnae, ubi et Dominus illorum crucifixus est. Quod si dicas Lutherum se opposuisse pontificibus; ille non fuit thes-
 215 bytes, nec iudeus, sed saxo islebiensis¹², nec convertit iudeos ab

¹² Islebia (Eisleben) in Saxonia.

antichristo seductos, sed pervertit germanos catholicos. In his argumentis torserunt se infaelices calvinistae novem continuis horis, [24r] sed nihil praeter meras nugas et solitas stultitias respondere potuerunt. Multa absurdia concesserunt, quod Christus Romae sit crucifixus et quotidie crucifigitur, quod etiam in caelo crucifigatur, quod Christus 220 etiam secundum divinitatem oret pro nobis, etc.

Tertio die videntes calvinistae ex verbo Dei se esse convictos, ad fabulas sunt conversi. Ex Felino¹³, Baldo¹⁴, et detritis bullis pontificum voluerunt ostendere papam a quibusdam appellatum esse terrestrem Deum. Item ex antiquis hortulis et libellis precatoriis conabantur probare quod catholici sanctos adorarent. Quia in illis inveniebantur tales orationes: Adoro caput tuum, manus, pedes et omnia membra tua, S. Maria. Arator ad ista respondit se non esse argumentatum ex Felino vel Baldo vel aliquo alio iurista, qui adulandi gratia papam appellarunt terrestrem Deum, nec ex detritis bullis, vel pre- 225 catoriis libellis, sed ex verbo Dei; ob id responderent ad argumenta; vel si illa solvere non possent, probarent ex verbo Dei papam esse antichristum, sicut ipse probaverat non esse; ostenderent similiter ex sacris literis, quo tempore et quinam catholici et ubi sanctos pro diis adorassent. Nam etiam si in aliquibus libellis inveniatur: Adoro 230 manus vel caput tuum Sancta Maria — inde non sequitur Mariam pro Deo adoratam fuisse. Quia nomen adorationis non semper sumitur pro latria et cultu soli Deo debito in verbo Dei, sed frequenter pro dulia et veneratione virorum illustrium. Sicut Abraham adoravit populum terrae (Gen. 23). Et Judith adoravit Holofernem (Iudith. 240 10). Sic cum in libris catholicorum tribuitur nomen adorationis sancto alicui, non sumitur adoratio ibi pro cultu soli Deo debito, sed pro honore, qui sanctis viris et in dignitate constitutis debetur. [24v] Verum furiosi calvinistae vel non intelligentes distinctionem vel nolentes admittere, pergebant in legendis precatoriis libellis, et clamoribus implebant omnia, nunc latine, nunc ungarice contra sanctorum debacchantes intercessionem, tamquam equi indomiti rupto freno extra septa discurrentes. Arator quoque ad populum sermonem quandoque convertebat, et ungarice fraudes haereticorum detegebant, quod mendaciis simplicem populum deciperent, imponendo catholicis quod 245 sanctos et eorum imagines cultu latriæ adorarent. Et licet vehementissime contra illos inveheretur, et palam de mendacio eos argueret et convinceret, nullus tamen contra illum iniuriosum aliquod verbum

¹³ Felino Maria SANDEO (1444-1509), episcopus et canonista; cf. *Encycl. Catt.* X 1753.

¹⁴ Baldo degli Ubaldi (1319-1400), iurisconsultus perusinus; cf. *ib* II 737-38.

dicere audebat, sed omnes venerabantur. Quia sciebant illum sub
 255 tutela regis Stephani esse, et illi eum esse charissimum, a quo Capitaneus et ministri multum sibi metuebant. Postquam igitur per quatuor horas utrimque satis fortiter clamatum esset, capitaneus arcis, Ioannes Gyci in medium prodiit et legit literas Principis, in quibus mandabatur ut disputationibus finis imponeretur, et neutra pars deinceps
 260 alteram provocaret aut lacesseret. Credibile est has literas a Principe ministros per Capitaneum extorsisse, ne diutius ludibrio fierent et ignorantia eorum quotidie magis ac magis detegeretur. Nam Arator habebat argumenta parata ad quadraginta dies, et statutum illi erat non cessare a disputatione, donec omnes calvinistae deficerent vel
 265 recederent, ne possent gloriari se provocasse Aratorem et non ausum fuisse comparere, vel ipsum certamen non continuasse. Itaque postquam Principis literae utriusque parti silentium indixissent, pacifice ab invicem separati sunt. Non omnino haec dis-[25v]putatio fuit inutilis. Nam multi catholici in fide confirmati sunt, et ex haereticis alii
 270 conversi sunt, alii nutare in sua secta caeperunt. Tres ex ipsis quoque ministris ecclesiae catholicae se adiunixerunt, et haereses suas abiurarunt in Ungaria in civitate Geongos¹⁵ apud franciscanos, ut ab ipsis fratribus Aratori renunciatum fuit. Tanta est impudentia haereticorum ut quamvis omnibus compertum esset ipsos fuisse confusos, ausi
 275 tamen sunt rumorem spargere se palmam obtinuisse. Nec mirum. Hoc enim proprium est haereticorum ut quandoquidem illis veritas non servit, dicta et facta sua splendidissimis mendaciis fulciant...

292

P. FERDINANDUS CAPECI RECT. COLL. CLAUD. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 6 ianuarii 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 164 5r-7v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 76-80.

SUMMARIUM: 1. *De coadiutoribus Ioanne Psarski et — 2. Simone Rasz non dimittendis quia iam emendati sunt.*

265 Aratorem *del.* sed, *sup. et.*

¹⁵ Gyöngyös, urbs in parte superiore Hungariae, haud longe ab Agria (Eger).

Molto Reverendo in Christo Padre nostro. Pax Christi.

Hoggi, giorno della S.ma Epifania, nel quale tutto il collegio ha rinnovato i voti, mando a V.P.tà le buone feste e gliene desidero tante quante bastano a compir quella corona qual Iddio ben grande ha preparato a V.P.tà; che così credo desiderargli ancora molti degli anni. 5

1. Fornita la messa, ho preso la penna in mano sol per trattar con V.P.tà d'un negotio qual, quando havrò compito di proporre, non passerò in questa più oltre. Ho inteso, Padre mio, per una del P. Provinciale nostro la determinatione di V.P.tà circa de due fratelli, l'uno chiamato Simone Ras¹, l'altro (secondo che m'imagino) Giovanni Psarski². Dico, secondo che m'imagino, perché il P. Provinciale con molta prudenza, come in caso simile conviene, mi scrive quasi in cifra, supponendo già d'havermene scritto altre volte d'ambedue. Ma nella lettera, qual di questa materia ho ricevuto da lui, fa mentione solamente del Simone, rimanendo nella penna, come credo sia volontà d'Iddio, tutto il negotio dell'altro. Ciò che si sia, mi par ben di scrivere a V.P.tà quel che m'occorre intorno di questa materia e dargli quell'aviso qual, credo che d'altri che da me, non può havere. 10
15

Sappia, Padre mio, che nell'istessi primi giorni che io venni in questa città³, quel fratello chiamato Giovanni Psarski, fè meco una confessione generale de molti anni; anzi credo da che è nella Compagnia, che sono da 10 anni; e dal quel giorno in qua, chiesto e non chiesto, è seguitato sempre dandomi conto della sua coscienza ogni settimana più volte, più che una volta talmente che se è ad alcuno la sua coscienza nota, par di ragione che ella sia a me. Aggiungo poi che come Superiore vedo molte cose che altri non vede, et uso tanto de miei quanto degl'occhi altrui. Et in tutto questo tempo non ho potuto notar in questo fratello cosa che mi dispiaccia né in fatti né in detti. Anzi per contrario, potrei narrar molte cose della sua prudenza, pacienza et obbedienza, quali son forsi in [5v] maggior grado che in qualcheduno passato de buoni. 20
25
30

Hora, Padre mio, dico primo che tutti i decreti di V.P.tà hanno in me quel luogho che debbono havere le determinationi del mio

⁴ grande *del. gl.'* || ¹¹ Spaschi *ms.* || ²⁰ Spaschi *ms.* || ³⁰ in *del.*
maggior sed rest.

¹ S. Rasz S.I., coadiutor temporalis collegii claudiopolitani (cf. supra, doc. 242 I n. 16) quem P. Generalis e Societate dimitti iubebat; cf. supra, doc. 263 § 7 adn. 37.

² I. Psarski S.I., item collegii claudiopolitani coadiutor temporalis; cf. supra, doc. 117 § 6 adn. 23.

³ P. Capeci Claudiopolim pervenit die 30 dec. 1583; cf. supra, doc. 239 § 1.

Generale o del mio (non so che aggiungervi che esplichi quel che voglio) dico del mio, a chi quanto ho, quanto havrò, tutto devo. Ma tutto ciò non solo mi toglie, ma più tosto mi sprona a scaricar la mia coscienza, e dar come ho detto, l'informatione che da me solo può V.P.tà havere.

Dico secondo, essendo, come ho detto Padre mio, che questo giovane per tanto tempo si porta sì bene, né occasione alcuna habbiamo da sospettar che per l'avenire l'abbia a mutar più di quello il quale è comune e congiunto con la nostra misera natura. Anzi spero come insin'adesso è andato sempre da bene in meglio, andrà ogni giorno da virtù in virtù. Se per ventura nel tempo passato fusse stata in quest'huomo alcuna cosa sconcia, il che io non so, ma dalla determinazione de Superiori la posso raccogliere (vorrei non esser suo confessore per poter più liberamente in questo caso parlare) potrebbe V.P.tà, se altro Iddio non gli inspira, non tagliar dal corpo il membro che con ragione crediamo esser vivo et haver scacciato da se ogni putrefazione, se per ventura fusse stata in lui.

Se subito doppo il fallo fusse venuto il castigo, ogn'uno direbbe ben gli sta se fusse venuto doppo il fallo. Ma quando che pentito mostrasse segni di penitenza, parrebbe un poco brusca, ma pur la pilola andarebbe giù. Hora doppo tanto tempo, doppo non pur segni ma dopo l'istessa penitenza et emendatione confermata per un anno e più, con tanti atti di virtù, doppo tanta speranza che havemo che ogni giorno habbia a far avанzo nelle virtù (Padre mio carissimo e reverendissimo, de quai titoli non so qual maggior habbi V.P.tà nel mio cuore) creda Padre mio, non serà senza scandalo non piccolo d'alcuni havuti non pusilli. Laonde il nostro Padre Provinciale, come santo e prudente, mi dà molti avisi [6r] se questa determinatione si ha ad eseguire, come si potrebbe celar questo fatto. A quel che ho detto, aggiungo, Padre mio, la conditione de questi paesi. Siamo pochi e lontani da nostri fratelli. Siamo in mezzo d'una generatione prava et adultera⁴, di costumi corrotti e d'empia religione. Havemo avanti gl'occhi l'esempio de molti de nostri che per piccolo sdegno et occasione si sono passati da i nostri adversarii e posto a scompiglio gran parte del popolo⁵. Il primo fa che ci ristringhiamo insieme, ci amiamo l'un l'altro e siamo tra di noi molto preciosi. Il secondo che in veder un huomo fidele, ci rallegriamo tutti e non riguardiamo molte cose che sot-

70

⁴⁰ per tanto tempo *sup.* || ⁴² è commune *sup.* || ⁵⁶ con... virtù *sup.*

⁴ Cf. Mt. 12, 39 et 16, 4.

⁵ Est casus Petri Saxonis (Frischbier) et Christiani Francken, qui misere a Societate defecerunt; cf. supra, doc. 263 § 3 adn. 8 et doc. 287 § 7 adn. 10.

to il martello della fede s'asconde. Il terzo fa che supportiamo molte cose che in Italia forse non si supportarebbono.

Dirà forse uno: con tutto ciò è meglio haver riguardo alla Compagnia, la qual potrebbe patire rimanendo un dì cattivo esempio in quella. Anzi alle volte con tutto che qualch'uno non habbi a guastar gl'altri per l'avenire, se pur vi è memoria del fallo commesso, acciò sia esempio a gl'altri, è pur bene il punirlo. Tutto ciò è molto vero, ma dal primo siamo molto lontani. Questo non pure è per guastar alcuno, ma ho usato dell'opra sua ad accomodar molte cose et è esempio ad alcuni d'obedienza e bontà. Quanto al secondo che vi sia memoria d'alcun suo errore, io non so che ci sia stato; e se vi è stato, non so se si sia saputo; che non ve ne sia memoria, lo so di certo. Anzi questi giorni addietro facendo una consulta da mandar un Padre in una missione per esser il Padre nuovo, vi fu uno de più prudenti et più antichi in questa provincia che disse doversi aggiunger a quel Padre un huomo prudente et intendente dell'Istituto et a chi si potesse l'huomo fidare; e questo credeva che doveva esser questo Giovanni Psarski. [6v] E questo ho detto più secondo l'altrui che proprio senso. Se V.P.tà vorrebbe saper qual sia l'animo mio in questa causa, io sono certo che V.P.tà non ha da mandar via questi fratelli, e tanto sicuro quando che mi volto a Iddio, che mi par senza che io m'affichi a scrivere, la riuscirà così.

Dall'altro canto considerando non quel che sarà, ma quel che potrebbe essere, non posso non tutto contristarmi, massime quando veggo venirmi quest'huomo avanti, dandomi di se conto e chiedendomi quel che ha da fare nel serviggio d'Iddio, credami Padre, che molte volte non senza lacrime lo licenzo da me. Egli di questa determinazione non sa cosa veruna, ma attenendo a sodisfar a Iddio, gli par d'haver fatto il tutto, mi muove, Padre mio, non solo la bontà che in lui vedo, ma molto più quel che sarebbe per venire se si manda via. Giovane, se ben da bene, non già consumato quanto basta per star con poco pericolo nel secolo, che farà, dove anderà; come non senza grave cordoglio posso considerare che quel che hora è tra figliuoli d'Iddio, potrebbe andar poco doppo dietro i porci e desiderar di saturarsi di giande che non gli saranno date.

2. Dell'altro, Simone Ras, potrei dir altrettanto per la cognitione che ho di lui come Superiore, non come confessore. È stato tanto tempo con noi senza scandalo, senza querela, con molta edificatione, travagliando quanto tre de gl'altri, con molta pronteza. Egli è di-

73 meglio *del.* che patisci || 77 pur *sup.* || 81 stato *del.* (vorrei non esser suo confessore) || 88 Spaschi *ms.* || 99 che *del.* havr[ebbe] || 101 quanto *del.*? || 104 poco doppo *sup.*

110 spensiero, coco, ha cura dell'horto, fa il pane, ci rifà le scarpe, e finalmente in ocio non si è visto mai. Et ha quasi sopra di se il collegio in quanto appartiene alle cose di casa. Con fratelli è humile, et in quanto coadiutore (aggiungo a ciò il parere anco del suo confessore) mi par che habbi molto spirito, e mi è caro quanto ogni altro. Ho posto non-dimeno nel primo luogho Giovanni per essermi più nota la sua coscienza, e perché Iddio N.S. forse per me, indegno peccatore, le ha communicato qualche gratia. [7r]

Hora, Padre mio, delicta iuventutis meae ne memineris⁶. Ricordisi della prima essortatione che io udì da V.R.ia quando che prese 120 cura de novitii, essendo io uno di quelli⁷. Ci disse cose non molto diverse da quelle che Iddio gli comunicò quando che gl'impose su le spalle il peso di tutta la Compagnia. Ricordisi dell'oblatione che fè di se stesso e come s'offeriva a portar tutte le nostre miserie et imperfessioni, tra le quali (se ben V.P.tà non lo sente) non picciol peso et gravamento fanno le mie.

O Padre mio, che pensa fare mandando via questi fratelli? Vorrebbe forsi scaricar la salma et allegerire il peso? Veramente che V.P.tà non lo farà. E se tentarà di farlo, non gli riuscirà. Mi ricordo ancora l'esempio raccontatomi da V.P.tà della madre di S. Melitone⁸, 130 il più giovane di quel glorioso numero de martiri morti in Sebaste. V.P.tà con quell'esempio mi dà ardire pigliare su le braccia questi fratelli, e consummati o non consummati come gl'altri, seguitarò V.P.tà e gli li gittarò su le spalle, e vogli o non vogli, gl'ha da portare. Perciò credo sarà meglio gli porti volendo.

110 coco *del.* fa l pa[ne] || 113 coadiutore *del.* non des || 115 luogo Giovanni *sup.* || 120 quelli *del.* ? | non *sup.* || 122 fè *sup.*

⁶ Cf. Ps. 24, 7.

⁷ P. Capeci Societatem ingressus est Romae die 16 aug. 1571, cum annos ageret iam 26 (cf. *Codex novitiorum S.I.*, *Romae* f. 118). Secundo noviciatus anno missus est in Collegium Romanum ut philosophiae studium inciperet; nam iuxta Catalogum Collegii anno 1574 exarato est philosophus secundi anni (cf. *Hist. Soc.* 41 93r n. 67). Ibidem eo tempore P. Acquaviva magistri novitiorum officio fungebatur; cuius exstat scriptum quoddam: *Essortationi incominciate dal P. Claudio Acquaviva circa li essercitii de la Compagnia, maestro dei novitii nel collegio Romano de la Compagnia*. Mense aug. et sept. 1573; *Opp. NN* 84 1r-2v. Cf. IPARRAGUIRRE, *Répertoire de spiritualité Ignatiennne* 1556-1616 (Roma 1961) 12 n. 73.

⁸ De quadraginta militibus christianis anno 320 in odium fidei occisis cf. *Acta Sanctorum*, Martii t. II (Venetiis 1735) 12-29; et BAUDOT - CHAUSSIN, *Vies des Saints...* III (Paris 1941) 219-25.

Fo fine, Padre mio, e dico che l'uno e l'altro de questi fratelli 135
 mi par che si potrebbe ritener nella Compagnia. 2º Dovendosi ritener
 che non possono star in miglior luogho che in questo collegio, sì per
 conto loro, del che sarebbe lungo dire il perché; come anco per conto
 del collegio perché non vi è altro coadiutore che sappia alcuna co-
 sa fuor di questi due et il sacristano. 3º Determinando V.P.tà che va-
 dino in altra provincia, sia in nome d'Iddio. Ben aggiungo che a Gio-
 vanni Psarski sarebbe molto utile e forse quanto altra cosa il rimaner
 appresso di me almeno per un anno. V.P.tà determini: es enim ange-
 lus Domini. Di nuovo ritorno a dar a V.P.tà le buone feste e gli pre-
 ghiamo da Iddio ogni santità e che ci dia anco buone nove. Da Clau-
 diopoli il giorno dell'Epifania 140 145

Di Vostra Paternità molto reverenda

servo indegno
Ferrante Capeci

Inscriptio: [7v] In mano del Nostro Reverendo P. Generale della 150
 Compagnia di Giesù. — Roma.

293

P. IOANNES ARDOLPHUS S.I.¹
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 27 ianuarii 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 164 39r-40v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 83-85.

SUMMARIUM: 1. *De fructu scholarum albensium et missionis in Hungaria inferiore.* — 2. *Claudiopoli fructus praecipuus consistit in scholis, sed et numerus baptizatorum semper augetur.* — 3. *Casus mulieris quae filiam graviter decubentem ob timorem viri haeretici clam baptizari curat.* — 4. *Pauci quidem operarii, licet magna sit messis.* — 5. *An patrini haeretici tolerari possint.* — 6. *An matrimonium, altero coniugum eunte ad turcas, possit dissolvi et alteri nubere.* — 7. *Possitne catholicus cum haeretica copulari.* — 8. *An permitti possint nostri rustici haeretici ut coniungantur matrimonio a ministro haeretico.*

140 et sup. || 142 Spaschi ms.

¹ I. Ardolphus S.I., tirolensis, ab uno anno incola collegii claudiopolitani;
 cf. supra, doc. 132 § 1 adn. 8.

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Res collegii nostri in eo fere statu sunt, in quo illas R.P. Provincialis reliquit². Duo tamen videntur accessisse, quorum alterum est schola in residentia albensi frequentia discipulorum aucta³, alterum missio illa ad partes Ungariae inferioris facta, in qua unus e nostris magno cum animarum foenere et illorum populorum consolatione sexaginta circiter pagis vehementer sipientibus panem mysteriorum Dei frangit. Sunt in Ungaria populi longe ad fidem propensiores iis qui in transilvanicis partibus agunt. Ex quibus ii potissimum qui 10 germano-saxones censemur, omni petra duriores et rupe immobiliores videntur.
2. Fructus praecipuus noster hic Claudiopoli consistit in scholis aut infantulis baptizandis, quorum ultra ducentos hoc anno elapso in nostro templo aqua salutari abluti sunt praeter eos qui vel in pagis 15 vel missionibus numero longe maiori baptizati sunt. Neque tantum catholici huic rei diligentem operam navant, curantes ut alieni etiam pueri, insciis interdum parentibus ad baptismum adducantur, verum etiam haeretici illi qui nondum iudaicam aut arrianam impietatem imbiberunt, idipsum praestant, videntes pastoribus suis arianis 20 contemptui esse baptismum. Afferuntur autem pueri non ex civitate solum, sed etiam ex remotioribus haereticorum villis. Saepe etiam ipsi parentes iam filios aut filias octo aut decem annorum et amplius ad templum ut sacro fonte abluantur, adducunt. Inventi sunt qui iam annum vigesimum excesserant.
- 25 3. Mulier quaedam maritum habens arianum et egregium sa- crorum mysteriorum contemptorem, eo absente, filiam octennem graviter febri laborantem ad vicinas collegio aedes attulit rogans ut quamprimum accersito per studiosos quosdam sacerdote puella tingatur. Vereri enim se aiebat ne si vir interim domum reversus, eam 30 non invenerit, sibi et puellae certa mors immineat. Itaque unico exorcismo adhibito unctionibus relicta baptizata fuit puella et post unum aut alterum diem ex hac in aliam vitam transmissa.
4. Magna quidem messis esset, Reverende Pater, sed operarii pauci⁴ et pauciores qui linguam calleant⁵; et ex iis rursus paucissimi 35 qui viribus corporis valeant. Nam ex septem ungaris patribus vix

² P. Campano, praepositus provinciae Poloniae ineunte anno 1584 Transylvaniam visitabat; cf. *Introd. gen. c. 2.*

³ De scholis Albae Iuliae apertis cf. *supra*, doc. 260 § 13 et doc. 261 § 8.

⁴ Cf. Mt. 9, 37 et Lc. 10, 2.

⁵ De gravi defectu linguae regionis, ubi socii laborabant, tractabat congregatio provinciae Poloniae anno 1584 et petitionem quoque de eo conscripserunt hunc in modum: «Quoniam nulla regula forsitan minus observatur (praesertim in

tres integrae valetudinis censemur. Quae quidem res causa est ut frequentius etiam pagi nostri, quibus de iure obligamur, spirituali destituantur auxilio ⁶ et lectio catechistica in templo nostro interdum debeat praetermitti.

5. Caeterum cum et templi et casuum cura mihi demandata sit, 40
operae precium erit, V.R.P.tem de quibusdam casibus informare.
Ac impri-[39v]mis circa baptismata. Cum multi haereticorum ad nos
infantes suos deferant baptizandos, evenit frequenter ut et ipsi
susceptores quos patrinos vocant, sint haeretici. Quae res, quid fac-
titandum sit, non semel nos in dubitationem adduxit. Hactenus ta- 45
men omnes infantes bona fide baptizavimus, nihil interrogantes propter
conscientiam, memores verborum Domini Iesu: Sinite parvulos
ad me venire ⁷.

6. Deinde circa matrimonii contractus non semel illa dubitatio 50
nos perculsit, utrum eorum matrimonium in favorem catholicae re-
ligionis possit dissolvi, qui in haeresi contraxerunt, altero coniugum

septentrionalibus regionibus) quam quae praescribit ut singuli addiscant eius
regionis linguam in qua vivitur; unde fit ut multi ex nostris huc aliunde missi,
cum zelo Dei et raribz dotibus ac talentis polleant, magnum fructum facere in
his regionibus possent si lingua regionis non destituerentur; visum est congrega-
tioni pro communis boni desiderio sugerere R. Patri Nostro ut dispiciat
num bonum esset in singulis noviciatibus praesertim (ubi plus vacat ad ista,
et voluntas magis ad hoc genus obedientiae prompta est) ordinare veluti cursus
aliquos linguarum vulgarium, ut illae in eo loco ex professo et docerentur et di-
scerentur a nostris, ac postea usus earum in collegiis assiduo exercitio foveretur;
plus enim multo quandoque talis linguarum cursus prodesset animabus quam
aliquis philosophiae cursus; cum philosophus lingua vulgari regionis destitutus,
praeterquam in scholis superioribus, parum vel nihil prodesse possit collegiis
in quibus degit. Atque hoc nunc tanto magis a S.R. P.te instituendum esset cum
misionem nationum (quae unionem Societatis maxime fovet) ubique facere
meditetur. Quod si id non ubique instituendum videretur, saltem ut in nostra
provincia fieri permittat congregatio magnopere petit. — Ad 19. Non expedit
ut novitii, quo tempore toti esse debent in sui mortificatione et omni perfectio-
ne acquirenda, occupentur in discendis hoc modo linguis. Neque vero aut facile
fieri posset aut labori fructus responderet, quia vel uni plures essent linguae
comparandae, ut ad plures provincias aptus esset, vel ad unam tantum mitti
posset, cuius scilicet linguam didicisset. Quare sufficere videtur regula quae iam
est ut omnes addiscant idioma illius nationis in qua versantur, eamque Superio-
res curare debent ut servetur • *Congr. 94 I 75v et Congr. 95 85v-86v*; cf. etiam
ordinationem Patris Visitatoris anno 1582 Claudiopoli datam; supra, doc. 40-B
n. 9.

⁶ De negligentia in cura pastorali pagorum collegii cf. supra, doc. 84 § 2
et doc. 121 § 6.

⁷ Mc. 10, 14.

ad catholicam converso. Contingit enim frequenter ut alter coniugum ab altero separetur et ad turcas vel alio confugiens, alteri coniungatur. Is autem qui remanet, urget ut ad secundas nuptias sibi transire liceat, promittens se in posterum obedientiae fidei ortodoxae nomen daturum. Quibusdam e nostris circa hunc casum videbatur eandem plane rationem esse, quae est inter fidelem et infidelem, ita ut per impedimentum illud, cultus disparitas⁸, diremptum et dissolutum censeatur. Verum certo videtur constare in iure et testimonio cum summistarum⁹, tum scholasticorum disparem esse utriusque matrimonii rationem, nec proprie censeri disparitatem cultus inter haereticos baptizatos.

7. Rursus et de eo dubitatum fuit, possitne his in partibus catholicis cum haeretica copulari¹⁰, cum ad evitandum malum ne ipsi coniuges ad haereticos confugere cogantur, tum ad maius bonum alterius coniugis quae probabilem spem praebet futurae conversionis.

8. Circa pagos nostros plurimae difficultates et necessitates occurunt de quibus P. Procurator aut R.P. Rector copiosius, credo, ad R.P.tem V. persribent. Illa tamen spiritualis non est minima quod
70 quidam cum sint haeretici et a nobis non possint copulari, ad ministros haereticos clam secedunt. Quaesitum fuit quid in tali casu agere oporteat Superiorem nostrum. Ex una parte interdicere illis coniugia, non videtur expedire; dare autem veniam ut ad haereticos confluant copulandi, multo minus; coniungere eos nos non possumus;
75 quartum reliquum videtur conniventia et dissimulatio, quae tamen non semper in rebus gravioribus ad animae salutem spectantibus utilitatem continet. His me R.P.tis V. orationibus et sanctissimis sacrificiis obnixe commendatum velim. Claudiopoli die divo Christo sacro, anno 1585.

80 **Vestrae Reverendae Paternitatis**

**indignus in Christo filius
Ioannes Ardolphus**

Collegii Germanici olim alumnus

Inscriptio: [40v] Admodum Reverendo in Christo Patri, P.
85 Claudio Acquaviva Societatis Iesu Praeposito Generali, in domo
professa — Romae.

⁸ Iuxta impedimentum disparitatis cultus « nullum est matrimonium contractum a persona non baptizata cum persona baptizata » C.I.C. c. 1070 § 1.

⁹ De impedimento disparitatis cultus cf. *Sylvestrina Summa II* (Lugduni 1572), 210-11.

¹⁰ Mixta religio aequa est impedimentum matrimonio contrahendo, iuxta quod «severissime Ecclesia ubique prohibet ne matrimonium ineat inter duas personas baptizatas, quarum altera sit catholica, altera vero sectae haereticæ seu schismaticaæ adscripta» C.I.C. can. 1060. Iustis tamen de causis et nonnullis sub conditionibus dispensatio obtineri potest.

294

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Varsavia 12 februarii 1585 — Romam

TEXTUS: *Epp. Ext. 28 294r-5v*, originale cum subscriptione autographa.

EDITIO: VERESS, *Báthory István levelezése* II 293-94.

SUMMARIUM: *Quod Franciscum Forgách in Societatem non admisserit, vehementer laetatur.*

Stephanus Dei gratia Rex Poloniae, magnus Dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitia, Livoniae, Princeps Transylvaniae.

Reverende Pater devote nobis dilecte.

Retulit nobis P. Laterna¹ quae ad illum de Francisco Forgatsio 5
Dom. io V. scripsit². Pericundum nobis cognitu fuit illum et in litteris et in pietate proficere. Pergratum et id quod cum Societatem vestram appeteret, non ante ad ingrediendam hanc vitae rationem eum admittere D.V. voluit quam expressam ea de re voluntatis nostrae significationem haberet. Postulamus porro a D.V. ut ne eum in 10
Societatem assciscat. Cum enim clara in Ungaria familia natus sit, si ad vitam spiritualem fertur animo, in luce hominum ampliores Ecclesiae Dei inter populares suos faciet fructus, quam si privatum in Societate vivendi genus amplectatur. Nobis sane ipsis Deo dante temporis progressu curae erit de tali illius conditione, ex qua ad patriam illius fructus insignis redundet. Modo illi D.V. author sit ut in 15
litterarum pietatisque studiis pari animi contentione perseveret et ne religione nobis insciis et non assentientibus se obliget. Bene valeat.
Datum Varsoviae die 12 februarii anno Domini 1585, regni vero nostri nono.

20

Stephanus Rex

Inscriptio: [295r] Reverendo Patri Claudio Acquaviva Societatis Iesu Generali devote nobis dilecto.

¹ Martinus Laterna S.I., polonus, Stephani regis concionator; cf. supra, doc. 199 adn. 1.

² Epistula Patris Generalis ad P. Laterna desideratur. De Francisco Forgách cf. supra, doc. 256 adn. 5 et doc. 272.

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Pultovia 15 februarii 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 164 76r-81v, autographum.*

SUMMARIUM: 1. Si Card. Báthory voluerit P. Ioannem Matejov, satisfiet eius desiderio. — 2. Pontificia domorum diplomata accepit. — 3. Claudiopolitani literas consolationum simul ac misericarum plenas scripserunt. — 4. P. Leleszi omnino vult successorem. — 5. De apostatis Petro Saxone et Christiano Francken. — 6. Reliqua omnia bene in illis partibus procedunt.

... 1. Alterae literae R.P.tis V.¹ erant antea iteratae per Ill.mum Cardinalem Batoreum missae ac pro ipso scriptae². Qua de re, etsi ipse Cardinalis ad me nihil dum scripsit, video tamen quod sollicitat Rectorem pultoviensem ut habeat P. Melchiorem³, qui non est Posnaniae, ut putat R.P.tas V. sed hic Pultoviae; et ita hic est ut immobilis videatur, tum quia aliis non est qui concionari possit, tum quia non facile patitur hic Episcopus illum ab se abstrahi. Neque puto esset cum tanto auxilio monasterii et Cardinalis si ipse iret, quantum si P. Albertus Theoboltius⁴ quem cogito ad id destinare. Is enim alia duo monasteria recens iuvit eodem modo. Ut aut P. Dicum denegem Cardinali, si non aliter potero, committam Episcopum cum Cardinali ut ille impedit ne alter petatur vel abstrahatur. Habet enim petitio illius patris plus humanitatis ob antiquam intimam notitiam quam spiritus. De P. Ioanne Matthia⁵, si volet, non denegabitur, sed vix ibit credo in Hungariam Illustrissimus⁶, tamen finis comitiorum ho-

¹ Litterae Patris Generalis desiderantur.

² Andreas Báthory; die 4 iulii 1584 Romae cardinalis creatus a Gregorio papa XIII, aliquem patrem de Societate petuit qui ei auxilio esset; cf. supra, doc. 289 § 1.

³ M. Ditus S.I., polonus, cf. *ib.* adn. 3.

⁴ A. Theoboltius S.I., polonus, annorum fere 45, concionator, confessarius et consultor rectoris Posnaniae; cf. catal. coll. posn. a. 1584, in *Pol.* 6 25v n. 6.

⁵ I. Matthias (Matejov) S.I., slovacus; cf. supra, doc. 289 adn. 2.

⁶ Stephanus Rex desiderabat Andream Báthory in Transylvaniam mittere; cf. supra, doc. 137. De proposito Regis circa A. Báthory Nuntius in Polonia die 19 jan. 1585 haec ad Card. Secr. scribebat: «Quanto all'haverlo richiamato da Roma, oltre la causa dettami altre volte dell'ertione di quel vescovato in Enid. mi ha detto di più S.M.tà, che considerando ella a quel che Dio potesse disporre

rum id docebit. Sed bene sibi providit circumspectus iuvenis Cardinalis quandoquidem etiam voluit liberas habere petitiones suas apud rectores. Omnia, spero, bene cedent cum bono praelato ac facili docilique. [78r] ...

della vita sua (massime che all' hora quando lo richiamò, havea posto il pensiero alla guerra di Moscova) non vedeva di poter disporre le cose di Transylvania tanto esposta alla potenza turchesca in modo tale, che doppo la morte sua non portassero pericolo per la pueritia del Prencipe, se non con mandare a quel governo et alla cura di esso Prencipe il Signor Cardinale di età et di giuditio più maturo, non essendo da confidare in tal caso di un governatore estraneo » Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 21 470v. Et in epistula posteriore, diei nempe 16 apr. 1585: « Il Signor Cardinale Bathori anch'esso si prepara per andare in Prussia questo maggio a visitare la chiesa di Varmia, et è voce che questo autunno passi poi in Transilvania. Si trattiene alla sua prepositura et si aspetta che venghi qua doppo le feste per licentiarci da S.M.tà » Ib., vol. 22, 4r-v.

In epistula diei 20 sept. 1585 iam de itinere proxime futuro romano Cardinalis Báthory referebat Nuntius Cardinali Secretario: « Havrà per l'altra mia inteso che il Ser.mo Re manda il Signor Cardinale nipote costi. Ha detto S.M.tà che vuole che serva con ogni fedeltà et diligenza Nostro Signore in tutto quello che Sua Santità lo giudicarà essere idoneo; et havrà caro grandemente che sia oprato et posto a negotii, sperando che farà buon profitto. Gli ha ordinato che sempre accompagni Sua Beatitudine quando occorrerà che esca di palazzo et serva S.S.tà sempre finché a lei piacerà; et per quel che poi ho penetrato di buon luogo, il Re desiderarebbe assai che esso Signor Cardinale havesse qualche stanza a palazzo, almeno per questa invernata, per esser più vicino a S.B.ne et farsi più presto pratico et per haver anco tempo fra tanto di provedersi di buon palazzo in Roma. La partita di qui di Signoria Ill.ma è disegnata circa al mezo del mese d'ottobre prossimo » Ib. 71r-v.

De eodem itinere agit etiam ep., diei 7 oct. 1585, Nuntii ap. Graetii: « La Maestà del Re di Polonia rimanda a Roma il Signor Cardinale Batori suo nipote per resedervi et vi sarà, se altro non occorre, avanti Natale prossimo. Io ricerato per corriere espresso venuto da Cracovia, ho già mandato di qui il passaporto di S.A. et l'instruzione de la strada che deve tenere per non inciampare ne la peste; et tutto a un tempo ho scritto al Nuntio di Venetia perché ottenga licenza et la mandi in mano mia, acciò S.III.ma possa passare per il dominio veneto senza impedimento. Et perché S.M.tà allega di mandarlo perché serva a N. Signore et impari di governare bene le chiese et popoli commessi a la cura sua, non sarà male di occuparlo a buon hora ne le congregationsi, sì perché se farà piacere al Re, suo zio, sì perché a lui si darà causa di studiare et di fugire l'otio; et come ha bello et felice ingegno et lingua, presto si farà valente huomo. S. M.tà intendendo il vivere licentioso del tempo passato, lo levo di Roma con grande prescia. Hora che in cotesta corte si tiene altra manera di vita, lo rimanda voluntieri sotto l'ombra et protettione di Sua B.ne; et a V.S. Ill.ma bascio con ogni riverenza le mani » *Nunz. di Germ.* 68 244v-5r.

Et idem Nuntius die 25 nov. 1585: « Ho lettere di Cracovia del primo di

- 20 2. Accepi etiam diplomata pontificia quatuor pro Riga, Alba,
Claudiopoli et Cracovia ⁷... [79r] ...
 3. Claudiopolitani post diutinum silentium tandem per haec
comitia literas dederunt binas ⁸ plenas consolationis et miseriarum:
consolationis ex fructu, miseriae ex domesticis. P. Capecius est tam
 25 bonus et humilis ut vereatur monere me de iis quae non bene ince-
dunt, omnes excusans ⁹. Sed ab aliis aliqua audio minus bona: quod
concionatores duo ¹⁰ nolunt convenire in uno evangelio nec suum
[79v] audiunt Rectorem; quod P. Törös, ille contractus, solus habitat
 30 in Monostor cum famulo saeculari, fugiens post assuetudinem resi-
dentiae varadinensis nostrorum cohabitationem, solum die dominico
veniens ad concionandum; distat monasterium illud bis mille passi-
bus Claudiopoli; quod idem utitur unctione chyrgi nullo appro-
bante nostrorum; quod Rector in annum non visitavit nisi semel se-
minarium; cuius totam administrationem sibi vendicat praefectus
 35 P. Schrechius, qui nec mihi scribit nec P. Possevino, nec ut consultor
nec ut praefectus seminarii; cui si mentio Poloniae vel Livoniae fiat,
provocat in patriam quo se iturum dicit, ad Rhenum videlicet ¹¹;
quod Varadini solus est P. Arator qui ne gri [!] quidem mihi unquam
scripsit ex quo ibi est, ac si noster non esset; nescio an ad R.P.tem V.

28 Torres ms. || 33 Rector *sup.* | nisi *sup.* || 35 mihi *del.* umquam

questo dal Signor Cardinale Batori, et insieme un capitolo che li scrive la M.tà
del Re suo zio circa il venire suo a Roma. Serà qui inclusò et spero non dispiacerà a la S.tà di N. Signore. S. Ill.ma sta in ordine per partire quando serà
cessata la peste et assicurate le strade; del che io non manco darle fedele rag-
guaglio per ogni corraro si come la M.tà del Re commanda che io faccia. Scrisi
ancora io con questa occasione a Sua M.tà laudando con molte ragioni questo
suo consiglio di mandare il Signor Cardinale a Roma. Sono avvisato che l'Ar-
civescovo di Gnesa et altri prelati et senatori di quel regno, li quali per certi
fini loro non buoni, non vorranno vedere tanta congiuntione tra Sua B.ne et
quella M.tà, cercano di disturbare questa venuta, ma la M.tà Sua, che intende
la loro arte et vede di la dai menti, non cura le loro parole et trame ma vuole
che il Signor Cardinale venga in ogni modo, quando però possa passare sicu-
ramente; il che Dio voglia che non vada più in lungo che non vorressimo,
Ib. 273v-4v.

⁷ Ad Albam Iuliam et Claudiopolim quod attinet, intelligenda sunt do-
cumenta pontificia quibus seminarium claudiopolitanum institutum est, et
donationes anno 1583 confirmatae sunt; cf. *supra*, doc. 157 201 205.

⁸ Quae desiderantur.

⁹ Cf. *supra*, doc. 289 § 4.

¹⁰ Wolfgangus Schreck S.I., concionator germanicus (cf. *supra*, doc. 242
I n. 3) et Georgius Törös S.I., concionator hungaricus (cf. *ib.* III n. 2).

¹¹ Iam anno 1582 Transylvaniam relinquere cupiebat; cf. *supra*, doc. 121
§ 16.

4. P. Lelesius non habet quot et quales vellet collaboratores. ⁴⁰
 Iacet infirmus et mihi brevibus literis recentibus edicit se ibi manere
 ultra non posse et ut cito illi successorem mittamus¹². Sed quis et ubi
 is sit, nescio. Certum est, ni cito provideamus, peribit puer ille sanctus
 ut olim nostra aetate antecessor eius, Ioannes Regulus, qui usque ad
 grandiusculam aetatem quamdiu Novocampiano¹³ praeceptore usus ⁴⁵
 est, persistit. Ubi ab eo derelictus est, obiectus est faucibus luporum
 et a feris bestiis laniatus, primipilo Blandrata¹⁴.

5. Saxo¹⁵ per tres menses deliravit coniuge quam volebat ab
 altero sibi praereptam. Rector scholae claudiopolitanae designatus
 factus est cathedralicus in lecto suo miser decumbens phreneticus. ⁵⁰
 Nunc convalescere visus est. Cui adjunctus est Christianus¹⁶ ille, et
 iunctis dextris oppugnant Christum Dominum libris partim a Chris-
 tiano editis¹⁷, partim ab isto altero paratis. Quam bonus Israel
 Deus etiam iis qui pravo sunt corde¹⁸.

6. Haec in illis partibus minus laeta. Reliqua omnia bene. In ⁵⁵
 collegio proceditur in spiritu, scholae crescunt, convertuntur non pauci.
 Albae scholae sunt duae, ut concesserat R.P.tas V.; in quibus 80 di-
 scipuli. Princeps proficit aetate et sapientia¹⁹, haeretici quoque in
 peius proficiunt. In somma Massimo²⁰ par che gemi con quello Rec-
 tore; forsi che lo vede troppo spirituale et poco pratico in cose di ⁶⁰
 gov rnc et d'oeconomia. Exercetur Maximus ut formetur medicus
 cum auxilio corporum simul et animarum. Ha sentito quella ammo-
 nitione fattali circa lo suo scrivere libero et pericoloso²¹, et mi si pur-
 ga et insieme con la P.tà V. Pare che mutarebbe volontieri aere, ma si
 spaventaria il Rettore chi glielo lievasse... ⁶⁵

42 quis et *sup.* || 49 claudiopolitanae *sup.* || 61 Maximus *sup.*

¹² Cf. supra, doc. 289 § 2.

¹³ Albertus Novicampianus (Nowopolski) 1508-1558, paedagogus Ioannis
 Sigismundi Szapolyai, principis Transylvaniae; cf. POSSEVINO, *Transilvania*
 lib. III c. 4 p. 88-90; ESTREICHER, *Bibliografia Polska* XXIII 200-203; HURTER,
Nomenclator literarius IV (Oeniponte 1899) 1258.

¹⁴ Georgius Blandrata, medicus italus Principis; de quo cf. supra, doc.
 259 § 3 et doc. 260 § 9.

¹⁵ Petrus Saxo (Frischbier) apostata de Societate; cf. supra, doc. 260 § 7.

¹⁶ Chr. Francken, qui 1579 Viennae Societatem et Ecclesiam catholicam
 reliquit; cf. de eo supra, doc. 287 § 7.

¹⁷ De quo Christiani libello cf. supra, doc. 287 adn. 11.

¹⁸ Cf. Ps. 72, 1.

¹⁹ Cf. Lc. 2, 52.

²⁰ Maximus Milanesi S.I., coadiutor temporalis collegii claudiopolitani;
 cf. supra, doc. 242 I n. 15.

²¹ Cf. supra, doc. 281 § 1.

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Varsovia 19 februarii 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 164 84r-6v*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *Patrem Capeci monuit de officio scribendi diligentius adimplendo.* — 2 *De P. Marco Pitačić pro Principe Transylvaniae concedendo.* — 3. *P. Capeci ut dimissio Simonis Rasz differatur, instat.*

- ... 1. Claudiopolitanum Rectorem¹ officii scribendi iam saepius monui et monebo. Scripsit ille quidem mihi iam bene longas ad initium huius anni², sed non misit materiam annuarum³ neque catalogos. Id quod etiam alii multi nondum fecerunt. Sed et adhuc ignoramus praxim annuarum istarum. An, videlicet ipsissima puncta quae a rectoribus mittuntur ad provinciale, sintmittenda Romam, additis si quae addenda videantur, vel detractis detrahendis, an vero proinde ut annua una epistola sit ex omnibus istis a provinciali conficienda et Romammittenda ...[84v] ...
- 10 2. Quid P. Possevinus mihi scribat illum consulenti paulo ante de remedio dando Principi Transylvaniae, videbit R.P.tas V. ex inclusa eius scheda⁴. Ego quidem non libenter aliena concupisco vel minus peto, et hunc maxime de quo alias tractatum fuit; et cum mandatum esset ut iste mitteretur, pro bono pacis cessi ego iuri illi meo⁵.
- 15 Tamen quia hic nihil meum est sed Dei sunt omnia, et omnia sunt curiae Societatis commissa, pertinebit ad R.P.tem V. videre, quanti hoc P. Possevini (qui oculatus trium mensium Pragac eorum quae scribit, testis fuit circa statum huius P. Marci)⁶ faciendum sit con-

15 sunt sup.

¹ Ferdinandus Capeci S.I., cf. supra, doc. 242 I n. 1.

² Quae desideratur.

³ Nova formula scribendi anni 1582 exigit ut materia seu puncta solum pro annuis litteris Romam mittantur, ex quibus ibi litterae ad totius Societatis usum conficientur; cf. supra, doc. 135 introd.

⁴ Quae desiderantur.

⁵ Agitur de P. Pitačić ex provincia Austriae in Transylvaniam mittendo ut Albae Iuliae Patrem Leleszi in Principe adolescente educando adiuvet; cf. supra, doc. 207.

⁶ M. Pitačić S.I., illyricus, qui anno 1584 Pragae cursum philosophiae legebat; cf. supra, doc. 197.

silium. Hoc quidem dixerim, a duobus bonis operariis missis ad hos duos principes pueros transylvanicum et suecum pendere duorum regnorum bonum et reductionem. Et alibi quidem etiam per martyria quaerimus iuvare regna, hic autem (nunc potissimum) quaerimus nos ac petimus a regibus et reginis. Homines quidem hic habemus multos, sed idoneum reperio vix aliquem ne nullum dicam. Rogo iterum ut R.P.tas V. (sicut facit) etiam seriam cogitationem suscipiat de duobus his regnis iuvandis non secus atque de regno anglico atque mogorensi, cum non minor sit virtus quam quaerere parta tueri⁷. In utroque utilior esse potest germanus (romanizatus tamen quoad mores) vel italicus germanizatus quam polonus, si hungarus italicizatus vel suecus itidem talis (ut puto) haberet non queat. Utrobique doctrina sana necessaria est ut possit resistere subsannatoribus sciolis, affabilitas ad animos principum et aulicorum conciliandos, virtus et amor Instituti cum auctoritate aliqua. Ostendo Patri Nostro nostras necessitates, non legem impono. [85v] ...

3. P. Capecius monitus de dimittendo illo Simone Rass coadiutore temporali formato iuxta decretum a R.P.te V. datum, rogat me ut sustineam dimissionem usque ad R.P.tis V. informationem novam; et petit ne impediatur illum in deprecatione pro illo facienda⁸ ...

297

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
PTOLOMAEO GALLIO CARD. SECR.

Varsovia 19 februarii 1585 — Romam

TEXTUS: Romae, ASV, *Nunz. di Germ.* 95 237r-40v (olim 327-330)
autographum.

EDITIO: *Mon. Pol. Vat.* VII 624-27.

SUMMARIUM: 1. *Cum Rege Poloniae de medico catholico Principi Transylvaniae procurando; de bonis temporalibus episcopatu Transylvaniae assignandis; et de alumnis in seminarium claudiopolitanum admittendis egit.* — 2. *De matrimonio Principis Transylvaniae.*

³⁵ coadiutore del. spir[itu]ali

⁷ OVIDIUS, *De arte amatoria*, lib. III v. 13.

⁸ Videsis epistulam Patris Caepci, diei 6 ian. 1585, ad P. Generalem de dimissione Simonis coadiutoris; supra, doc. 292.

... 1. Mi valsi della buona dispositione della volontà del Re¹ a proporgli diverse cose buone. Et accettò, anzi haveva per opra del dottore Simonio² accettato un medico catolicissimo pe'l Principe di Transilvania, scacciatone [239v] uno heretico³. Promise di porre in effetto nel termine di un anno o circa l'assignatione dei beni ecclesiastici per un buono vescovato di Transilvania⁴. Mi stimolò a ricevere nel seminario di Transilvania giovinetti di minore età di quel che si era prescritto⁵; poiché (come disse) si vede che quegli animi quando sono usciti di quella tenera età, non vogliono se da piccioli non sono contenuti in disciplina, attendere ad altro che all'armi...

2. Et percioché il S.or Magno⁶ prima più volte, et i nostri dapoi mi havevano stimolato a procurare che questa Regina di Polonia pigliasse a core il matrimonio del Principe di Svetia⁷, il mandarne alcuni musici, l'haverne più stretta protettione, però hieri ne feci l'ufficio colla Regina portandole lettere fresche che mi scrivevano il 20 del passato di Stockolmio. La Regina dunque mostra che stimolerà il Re al matrimonio del Principe et proporà l'una delle due figlie del S.or Arciduca Carlo o del S.or Duca di Baviera che le si sono proposte, atteso che l'essere germane, porterebbe occasione di introdurre predicatori cattolici et dilatare la religione cattolica. Et vorrei (quanto a me) che l'una di queste due si desse all'altro Principe di Transilvania⁸ pe'l medesimo rispetto, atteso che parimente la Transilvania ha sette città sassoniche et da 200 terre che parlano la lingua tedesca. Però S.or Dio N. ci indirizzi a quel che sia a sua maggiore gloria ...

¹ Stephanus Báthory, rex Poloniae.

² Simon Simoni, italus, medicus regius; cf. supra, doc. 184 adn. 17.

³ De medico catholico Principi Transylvanae procurando cf. supra, doc. 184 § 5; praeterea doc. 230 et 276 § 1 et 3.

⁴ De proposito Regis mittendi Andream Báthory, recenter cardinalem creatum, in Transylvaniam ut episcopi officium obiret, cf. supra, doc. 295 § 1 adn. 6. Ceterum ipse Rex scribebat die 20 nov. 1584 Summo Pontifici de eadem re: « Revocavi eum quamvis alias quoque ob causas, potissimum tamen ob hanc quo magis ipsius opera in Transylvania religio catholica propagaretur », Romae, ASV, *Principi* 41 177; cf. *Mon. Pol. Vat.* VII 516.

⁵ De aetate admittendorum in seminaria pontificia cf. supra, doc. 171.

⁶ Olaus Magnus, capitaneus cohortis praetoriae Regis Svetiae — *iuxta Mon. Pol. Vat.* VII 626 adn. 11. Nobis videtur potius Laurentius Magnus, nepos episcopi upsalensis, seminarii braunsbergensis quondam alumnus, et Sigismundi principis Svetiae capellanus; cf. PASTOR, *Geschichte* VIII 697, et ep. Patris Possevino diei 15 aug. 1585 D. Laurentio Magni Rigae datam, in *Opp. NN.* 325 48r.

⁷ Sigismundus Vasa, Svetiae princeps, catholicus; de proposito matrimonii cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 558 adn. 2.

⁸ De hoc cf. ep. Patris Possevino diei 15 sept. 1583; supra, doc. 215.

P. MARTINUS LATERNA S.I.¹
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Varsovia 19 februarii 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 164 87r-8v*, autographum.

SUMMARIUM: *Non videtur Stephano regi expedire ut Franciscus Forgách Societatem ingrediatur.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi etc.

Quas in Generosi Domini Francisci Forgazii² negocio ad me de-
 dit litteras admodum R.P.tas V.³ eas et ipsem magna mea volup-
 tate tanquam prudentiae, pietatis, charitatisque plenissimas legi,
 et Ser.mo Regi nostro tanquam egregiis, licet tacitis, ignibus et sti-
 mulis refertas dedi perlegendas. Legit attentissime diligentissimeque
 sapientissimam illam religiosissimamque epistolam. Ad quam ita
 respondit: Laudavit inprimis prudentiam R.P.tis V. quod de propo-
 sito immutandi status Domini Francisci fecerit illum R.P.tas V.
 certiorem. Tum vero mirari se dixit vehementer quod eo adductus sit 10
 iuvenis ille, cuius educatio longe alia fuit quam ut tam praeclaros
 pietatis fructus posset et ostentare et polliceri⁴. Adiecit et illud:
 in ea se omnino sententia esse ut in Societatem nostram hoc tempore
 quo innumera sunt ubique rerum publicarum vulnera, non admittere-
 tur. Societas enim, inquit, vestra ad privatam, et quidem ex alterius 15
 ordinatione pendente, vitam vocatur. Iuvenis autem ille ea expec-
 tatione est tum ob amplitudinem generis, tum ob egregias dotes qui-
 bus instructus est, ut credatur posse in luce perpetuo versari cum di-
 gnitate et fructu. Satis ergo esse interim iudicavit si in studia littera-
 rum naviter incumberet communique cum aliis pietati vacaret. Qua 20
 de re et R.P.ti V. et D. Forgazio scribi iussit. Et fortassis litterae istae
 in R.P.tis V. manus prius sunt quam meae venturae⁵. Quibus ne ego

¹ M. Laterna S.I., polonus, concionator regius; cf. supra, doc. 199 adn. 1.

² Quae desiderantur.

³ De Francisci Forgách admissione in Societatem cf. ep. Stephani regis diei 12 febr. 1585; supra, doc. 294.

⁴ Eius enim pater innovatae religionis erat sectator; cf. supra, doc. 256 adn. 4.

⁵ Regis litteras ad P. Generalem videsis supra, doc. 294.

meas adiungerem, illud in causa fuit quod hoc ipso tempore quo de
 istis cum Ser.mo Rege agebam, Pultoviam discessum parabam tum ob
 25 collendum innovandumque per spiritualia illa vere exercitia spiritu-
 tum, tum ad consequendos coelestes iubilaei thesauros, pro quibus
 non minus S. Sedis Apostolicae liberalitati quam R.P.tis V. vigilan-
 tiae et charitati gratias agimus immortales.

Porro, nihil ego apud Ser.mum urgere volui eorum quae ad D.
 30 Franciscum in Societate collocandum iuvandumque in perfectionis
 studio pertinere viderentur. Satius enim esse existimavi ut ipsem
 zelum constantiamque suam hac in re testaretur. Nec fortasse expe-
 diebat ut vulnus vulneri adiiceremus. Satis enim maerebat Rex
 noster dum spe aliquot collegiorum exciderit. Quod si personas etiam,
 35 quas ille et diligit et magni facit, e manibus prope extorqueremus,
 graviose suam M.tem abundantioreque dolore et maesticia comple-
 remus. In numerum autem dolorum eius illud quoque veniat necesse
 est quod tanto tempore a R.P.te V. insignem aliquem theologum non
 tam impetrare quam habere nequit ⁶ ...

24 ob sup.

⁶ Primum petiit Franciscum Toledo S.I., hispanum, professorem Collegii Romani, et Ioannem Maldonado S.I., hispanum, insignem universitatis pariensis professorem (cf. supra, doc. 153 adn. 1 et doc. 173 et *Mon. Pol. Vat.* VI 124); deinde Robertum Bellarmino, Iacobum Croce et Stephanum Tucci, italos (cf. ep. Nuntii in Polonia diei 20 apr. 1584 ad Card. Secr. in ASV, *Nunti. di Pol.* 21 109r-v et *Mon. Pol. Vat.* VI 333 adn. 11, 334 368 490 536 576 632); et demum Gregorium de Valentia S.I., hispanum, professorem theologiae collegii ingolstadiensis in Germania (cf. supra, doc. 287 adn. 11 et *Mon. Pol. Vat.* VII 390 et 508). — De negotio Francisci Forgách iterum scribebat P. Laterna ad P. Generalem die 18 sept. 1585: « Domini Furgacii facto M.tem S. nonnihil adversatam esse, non miratur forsitan R.P.tas V. Neque enim omnes eam de Domino Deo nostro fidem opinionemve concipiunt ut credant illum pro uno Samuele tres filios et nonnihil pauciores filias posse Annae largiri [cf. I Reg. 2, 21]. Nec omnes institutum Societatis penitus pleniusque perspectum habent. Si tamen G.D. Furgacius serio cum Ser.mo de suo illo sancto proposito egisset, facile forsitan voti compos factus fuisse » *Germ.* 165 26v.

P. MARCUS PITACIĆ S.I.¹
 P. HENRICO BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

Praga — Mense februario 1585 — Graetium

TEXTUS: *Germ. 165 161r-v*, autographum. In folio verso manu P.is Blyssem: « R. dissimi Domini archiepiscopi collocensis Drascovitii iuditium et relatio de P. Possevino ».

— Ad tempus scriptionis quod attinet, si considerantur ea quae P. Blyssem et P. Donius mense februario de P. Possevino P. Generali retulerunt (quae videsis infra, adn. 6), scriptum P.is Pitačić verisimillime ineunte mense februario exaratum fuisse videtur.

SUMMARIUM: *Gravia de P. Possevino querimonia in aula imperiali audiuntur.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

Ultima ianuarii huius missus fui ad R.mum archiepiscopum collocensem, Georgium Drascovitium² cuiusdam rei significandae causa, cum ille multa mihi sex circiter diebus ante audita de P. Possevino narrare caepit, quae ego V.R.P.ti summatim significanda censui. 5
 Sunt autem haec:

P. Antonium Possevinum valde offendisse non solum aulicos, sed etiam quosdam consiliarios, et si hic duobus adhuc mensibus diutius mansisset, ab eo committendos fore eos invicem. Dixisse eum de quibusdam aulicis, eos libenter bibere et minus intelligere res. 10 Illos vero dixisse: Decetne sic loqui confessarium nostrum? Et quod videatur aliis eum plus favere Regi Poloniae quam domui austriacae, esseque nimium et assiduum in laudibus eius Regis recensendis³.

¹ M. Pitačić S.I., illyricus, collegii pragensis incola, qui annis proxime elapsis continuo pro Transylvania petebatur; cf. supra, doc. 296 § 2.

² Cf. ea quae P. Possevino de Georgii Draskovich promotione ad dignitatem cardinalatus Cardinali Secretario scribebat die 24 iun. 1584; supra, doc. 274.

³ De eadem querela referebat P. Roseff S.I., rector collegii augustani; cui P. Generalis die 21 febr. 1585 ita respondebat: « Etsi quod ad illud attinet de quo R.V. ad me scripsit sibi dictum, visum esse P. Possevinum plus Regi quam Imperatori favere, nos quidem non dubitamus quin inde originem duxerit quia dum rem cum Imperatore tractavit, et ratio et ipse prudentia, ut eum ad pacationem traduceret, postulabat ut absentis Regis potius partes tueretur; quod ipsum apud Regem vicissim pro Imperatore fecisse vel illud satis esse potest argumento quod iam dudum eandem suspicionem in Polonia fuisse audivimus,

Et quia P. Possevinus est homo vehementis ingenii et non possit res aliquas dissimulare, sed mox omnia prodere ut qui os habeat in corde et cor in ore, valde timere aliquos ne ille quae apud utrumque Principem a malis hominibus sinistre de altero Principum loqui audiat, utrique aut alteri eorum ea manifestet, et sic eos inter se committat. Quod ut nullo negotio erumpere possit, ita actum mox iri de Hungaria. Nam communis christianorum hostis, Turca occasionem bene gerendae rei in simultatibus et discordia christianorum ponit. Non nosse P. Possevinum quam ex minima scintilla ingens in Hungaria incendium excitari possit.

Hinc proxime abeuntem ad Regem Poloniae dixisse eum aiunt:
25 Non amplius a Rege huc mittendum hominem pacis componendae
gratia. Hocque eius dictum male interpretatos esse hic curiales quos-
dam. Ego — inquit R.mus Colocensis — haec audiens contremisco,
praevidentis quam facile hi principes odiis in se exardescere et Hunga-
ria in qua ego consisto, prorsus perire possit. Consilium huic malo
30 idoneum hoc sibi videri, si Pater Possevinus intelligatur ab hisce
consiliariis et aulicis sincere agere parte Imperatoris apud Regem
Poloniae.

Spargi etiam de P. Possevino eum metuere reectorium et con-
victum fratrum. Item esse eum cuiusdam iudei filium⁴. Etsi versatus
sit alibi in aula⁵, tamen non nosse eum agere cum aulicis germanis.

Timeo ego — inquit R.mus Drascovitius — ne odio personae etiam Suae Sanctitati a qua missus est, aliquid derogetur, praesertim cum odio personae alienati vix quicquam boni facturi videantur. Haec mihi R.mus Drascovitius retulit de P. Possevino⁶.

40 Vestrae Reverendae Paternitati
indignus in Christo filius
Marcus Sisciensis

Inscriptio: [161v] Admodum Reverendo in Christo Patri, P. Henrico Blyssemio collegiorum Societatis Iesu per Austriam provinciali
45 praeposito. — Graetii.

quod ille Imperatoris rationes magis curaret quam Regis. Haec R. ae V. indicanda putavi ut si unquam ei eiusmodi sermones audire contigerit, sciat et quid de praeterito tempore nos iudicemus, et quid in futurum Pontifex constituerit ut, quos oportebit, docere possit veritatem • *Germ. Sup. I* 137r; cf. *ib.* 124r.

⁴ Haec opinio videtur ullo fundamento carere.

⁶ A. Possevino, qui ab anno 1554-58 filios Friderici Gonzaga, principis mantuanae educabat; cf. FELL, *Pädagogische Schriften von Antonio Possevino S.I.* 283-85; et supra, doc. 190-B.

⁶ Eodem tempore alii quoque socii de hisce sinistris rumoribus in aula Imperatoris de Possevino sparsis certiore faciebant Patrem Generalem; ita

300

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Varsovia 5 martii 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 164 101r-3v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 85-87.

SUMMARIUM: 1. *Rex Poloniae desiderat ut studia superiora quoque Claudiopoli inchoentur.* — 2. *Idem etiam collegium Varadini instituendum urget.* — 3. *Petit praeterea ut P. Leleszi a cura domus et scholarum liberetur ut concionibus et curae Principis totus vacare possit.* — 4. *Quid ipse de his regiis petitionibus sentiat.*

e. gr. Nicolaus Donius, rector collegii viennensis: « Hic in aula narrantur mira, utinam falsa aut certe non omnia vera, de P. Possevino; quod videlicet imperii Vicecancellarius eum Schelm, id est nequam et Suae M.tis traditorem, nec non hominem inconstantem, mendacem, hodie aliquid affirmantem, et altera die negantem, vocaverit. Dicitur etiam Imperator Pontifici scripsisse ut alteri negotium polonicum committere vellet, quam Patri Possevino. Iстis rumoribus aula hic plena est, et unus haereticus alteri pro bonis novis scribit; quod V.R. Paternitati significare volui » Ex ep. diei 11 febr. 1585, in *Germ. 164 66r*. — Cui P. Generalis die 5 apr. 1585 haec respondebat: « De cetero quod ad P. Possevinum attinet, et ea quae istic de ipso iactari ait, etsi sane molesta nobis esse debent, maxime cum eius Patris virtutem ac zelum perspectam habeamus, tamen minime miramur, quod qui in huiusmodi oculis ac ille versantur, et eiusmodi negotia tractant, non omnibus satisfaciant, quantumvis bonum animum et sanctam intentionem habeant. Solent enim homines plerumque aliorum actiones metiri non veritate, sed opinione sua, saepe et affectu; et id et saepe Deus disponit ad maius meritum famulorum suorum et odio habeantur gratis, et de bono opere linguis hominum lapidentur; quod quidem propter illorum damnum displicere nobis debet, et a nobis quantum possumus praecaveri, ita ob nostrum lucrum grato potius ac libenti animo accipi, quia propter alias utilitates, id nos maxime in hac vita consortes facit ipsi Dei filio, si quidem ut ipse dixit non est discipulus super magistrum, nec servus maior domino suo. Sed tamen quoquo modo hoc habeant, gratum mihi fuit intelligere illud ipsum quod diceretur, et spero brevi P. Possevinum omnium huiusmodi occasionem detractoribus adempturum relictis illis molestissimis negotiis, ut ille non semel a nobis efflagitavit. Interim quidem non dubito quin R.V. et omnes nostri quod eos caritas et ipsa veritas cogit, quandocumque in eiusmodi sermones incident, ita boni Patris famam atque existimationem tuentur ut debeat frater pro fratre, quoniam sumus invicem membra » *Austr. I* 216. Fere eadem rescripsit P. Generalis etiam Patri Blyssem, praeposito provinciae Austriae, cf. *ib.* p. 213.

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi etc.

Ad supplendum tum anteactum tum forsan futurum silentium
en iam tertio ex his comitiis scribo R.P.ti V.

1. Hodie fuse locutus sum cum R.M.te ita ipso petente ne disce-
5 derem quin alloquerer. Aggressus est me eodem arguento quo ante
annum per litteras, nempe ut philosophia et theologia paelegatur in
scholis claudiopolitanis¹. Hoc enim animo fuisse fundatum collegium
illud², nam reliqua — inquit — etiam habentur in trivialibus scholis
et ideo non est mirum si nulla sit frequentia auditorum³. Ad hoc ego
10 (quia spe bona nutriendus est bonus Rex) respondi nos anno superiore
rem contulisse et id visum esse faciendum omnino sed suo tempore,
videlicet quando auditores aliqui erunt idonei et quando scholae il-
lae de quibus antea non fuerat cogitatum, erunt fabricatae. Ad quod
dixit: necesse est ut currat solita pensio, sicuti et ad collegium in-
15 staurandum (gravabatur enim quod tam diu ista pensio mille flore-
norum annuorum peteretur)⁴; dixique me ad aestatem illuc iturum
et visurum omnia an et quando id expediat fieri. Sicque acquievit.

2. Proposuit deinde Varadinum ubi maximum fructum fieri
intellexit; velletque illi ecclesiae attribuere bona quaedam caduca
20 ex morte feudatarii ad fiscum devoluta⁵. Cui rei nec contradicere nec
subscribere volui, sinens illum in bona illa et sancta cogitatione et in

11 id *sup.*

Eodem fere tempore ex provincia Poloniae multa laudibus plena scri-
bantur ad P. Generalem de P. Possevino. Satis sit ea exscribere quae P. Cam-
pano die 15 febr. 1585 referebat: « Qui nos animis voluntatibusque coniunxit,
idem fecit ut una hora hic Pultoviae coniungeremur amplexibus: P. Possevinus
et ego. Nescio utri fuerit maiori consolationi; certo scio mihi futurum maiori
utilitati, qui nunquam non utiliter versatus sum cum illo Patre, qui crescit
in dies aetate, prudentia, charitate et gratia apud Deum et homines. Vere est
veluti scintilla in arundineto discurrens, ac quicquid obvium habet inflammans
amore divino; magnaue ubique promovens ad gloriam Dei et Societatis bonum
ac ornamentum » *Germ. 164 79r.*

¹ Litterae Stephani regis ad P. Provinciale sunt diei 8 nov. 1583; quas
videsis supra, doc. 226.

² Cf. litteras foundationis collegii claudiopolitani diei 12 maii 1581; *supra*,
doc. 56 § 3.

³ Ineunte anno 1584 numerabantur in scholis claudiopolitanis 150-200 di-
scipuli (cf. supra, doc. 261 § 6) initio autem anni 1585 230 (cf. *infra*, doc. 301
§ 2).

⁴ De qua pensione cf. *supra*, doc. 261 § 6.

⁵ Cf. litteras donationis Stephani regis diei 14 aug. 1585; *infra*, doc. 318.

eius merito, nihil verbis meis bonum Regem contristans, qui his temporibus tam distractus tamque oppressus fuit non solum negotiis sed curis et periculis... [102v] ...

3. Ubi ad Lelesii⁶ mentionem ventum est, iterum iterumque enixe rogavit ut cordi eam stationem accipiamus et ibi superiorem constituamus doctum et industrium, nam ita — inquit — Lelesius a cura familiari liber poterit intendere Principi et concionibus. Superior vero ita attendet oeconomiae et curae familiae ac scholarum ut interdum possit concionari latine et si quid accideret de Lelesio, ad curam Principis remanere. Haec bonus Rex; atque hic commemora-
vit P. Odescalcum, inquiens: O quam bonus esset ad hoc P. Odescal-
cus si valeret⁷. Mirifice enim ibi satisfecit cum praesens adesset... [103r] ...

4. De philosophia et theologia Claudiopoli quid sentiat R.P. V., aveo intelligere. Pergit enim Rex id urgere et scriptis et verbis. Et in aliquo erit illi satisfaciendum. Accedit quod cum ibi sint nostri, sint et seminaria duo tam insignia cum redditu ter mille amplius 700 flo-
renorum annuatim; sit et domus pauperum⁸ bene sane instituta, ubi hi rhetoricaudierint. Certe, quo alio se conferant pro scientiis aliis,
non habent nisi Coronam⁹, civitatem saxonicam ubi est academia
haeretica. Ergo videbitur exaudiendus paratis scholis et extantibus aliquot idoneis auditoribus ut lectionem philosophiae auspicemur;
pro theologica autem casus et controversias. Expectabo definitionem R.V.P.tis antequam denuo adeam Ser.mum Cracoviam, ut ipse voluit priusquam eam in Transylvaniam.

De Varadino autem alias quidem scripsi¹⁰, quantum boni inde sperandum sit, sed nihil maturum adhuc video. Ideo expectabimus aliam auram.

Tantum rogo ut quod R.P.tas V. sumpsit deliberandum in su-
perioribus quibusdam litteris suis de homine substituendo P. Lelesio,
cito maturet quia Lelesius ad me clamat desperabunde ut ex eius

27 *prius* doctrina || 54 Ill.mus Princeps ille *sup.*

⁶ Ioannes Leleszi S.I., superior residentiae Albae Iuliae; cf. supra, doc. 242 II n. 1.

⁷ L. Odescalchi S.I., annis 1579-81 in Transylvania versabatur; ob gravem autem morbum in patriam reverti coactus est; cf. supra, doc. 289 adn. 8.

⁸ Cf. supra, doc. 263 § 3 et adn. 7.

⁹ Corona (Brasov, Brassó, Kronstadt) in parte orientali-meridionali Transylvanie.

¹⁰ Cf. supra, doc. 263 § 6, doc. 281 § 4; deinde doc. 291 § 5 et adn. 10.

inclusis litteris¹¹ videbit P.tas V.R.; nec certe sine gravi malo esset
 si vel semel ab institutione nostrorum desereretur Ill.mus Princeps
 55 ille, cum sit in medio leonum rugientium ac quaerentium¹² ...

301

P. FERDINANDUS CAPECI RECT. COLL. CLAUD. S.I.
 P. HIERONYMO PIATTI S.I.¹

Claudiopoli 10 martii 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 164 110r-8v*, autographum. In fol. 118v manu romana:
 «Ex Transylvania annuae 1585».

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 87-97.

SUMMARIUM: 1. *In tribus Transylvaniae locis, ubi nostri domos habent, strenue cum haereticis certant.* — 2. *Scholae claudiopolitanae numero et spiritu crescunt.* — 3. *Etiam nobiles haeretici filios suos curae nostrorum magistrorum libenter committunt, imo etiam converti eos patientur.* — 4. *Saepe cum haereticis disputandum est.* — 5. *Cives et magistratus iam aliquantum mitius erga nos se exhibent.* — 6. *Novum calendarium haud paucorum corda a religione catholica abalienavit.* — 7. *Dolendum quod facultas imprimendi novum calendarium unico typographo romano concessa sit.* — 8. *Zelus exemplaris duorum nobilium recenter conversorum.* — 9. *Albae Iuliae quoque nostrorum scholae florent.* — 10. *Pietas et fervor Sigismundi Báthory.* — 11. *Varadini admiratus est fidem et perseverantiam catholicorum, qui haud raro etiam a terris remotis et Turcis subiectis ad conciones audiendas sacramentaque suscipienda veniunt.* — 12. *Fructus missionum abundans.*

Molto Reverendo in Christo Padre. Pax Christi.

1. Sono alcuni giorni che non ho scritto a V.R.². Hora in questa gli darò ragguaglio di quel che passa da quel tempo che scrissi in qua. Siamo, come V.R. sa, divisi in questo regno in tre luoghi: in Claudio-

¹¹ Quae desiderantur.

¹² Cf. supra, doc. 295 § 4.

¹ H. Piatti S.I., italus, incola domus professae romanae; cf. supra, doc. 239 adn. 5.

² Aliae priores Patris Capuci epistulae ad P. Piatti non cognoscimus; solum scimus eum haud semel litteras illo patri dandas promisisse; cf. supra, doc. 239 § 1, doc. 261 § 2.

poli dove è collegio, in Alba e Varadino dove sono solamente residenze³. In Claudiopoli litighiamo con arriani, negl'altri luoghi con calvinisti. La fede de gl'arriani è più odiosa, ma i calvinisti, quanto alle persone, sono più perfidi che l'istessa perfidia. L'uno e l'altro si toccan ben la mano.

2. Havemo in Claudiopoli le schuole et in quelle 230 scolari, havendo fatto avanzo quest'anno da settanta scolari⁴. E quel che è più: sono tutti cattolici fuor d'alcuni nuovi, de quai havemo tanta speranza quanto de gl'altri. Per lo più sono forastieri e nobili, perché i cittadini, massime quei che sono in magistrato, favoriscono quanto possono le schuole heretiche, et hanno fatto nuovi maestri, e provisiori natigli ben dando buono stipendio, a scolari stanza; et a vicenda i cittadini fanno lor pasti in casa, acciò non venghino da noi. Con tutto ciò pur n'havemo parecchi della città e dei più facoltosi. La misera plebe che più tosto bada a mangiar che studiare, si ritira da quelli. Sono, come ho detto, i nostri scholari nobili et arditi molto. Tal che non temono professar la lor fede avanti qualsivoglia. E ben lor conviene per poter resistere agli insulti e molestie che ricevono ogni giorno da lor hospiti. Pur questi giorni viddi per strada quattro putti e nobili scacciati di casa per non haver voluto mangiar carne in un giorno prohibito della Chiesa.

3. Un signore de più principali del regno haveva un suo figliuolo sotto la nostra disciplina; qual doppo qualche tempo si fé cattolico, e ritornato a casa per conto veruno né per molto che il padre gli promettesse e minacciasse, volle mai [110v] in un giorno di Venere mangiar carne, et ogni cosa ributtava con minacciar egli l'inferno: che le lor pene non eran come quelle de l'inferno; che i lor premii non erano degni per quai dovesse un huomo dannar l'anima sua. Del che non pur sdegnato il padre, ma rallegratosi ha mandato tutti i suoi figliuoli alle nostre schole, dando espresso ordine all'hospite che nel mangiar habbi sempre ricorso da noi et intenda che cibi possino o non possino, secondo i comandamenti della Chiesa, gustare. Gli scrivono alle volte i figliuoli e gli fanno de matti cappelli perché non si fa cattolico. Del che si rallegra il padre e la legge con i suoi amici e parenti con molt'allegrezza.

Un altro, pur molto principale, essendosi a suo figliuolo partito da noi attediato da studii, venne alcune giornate e lo rimenò in per-

17 acciò... noi *sup.* || 18 città *del.* gl' || 37-8 perchè... cattolico *sup.*

³ De hisce Societatis domiciliis longe scripserat P. Capeci in ep. diei 27 febr. 1584; cf. supra, doc. 261 § 6.

⁴ Ineunte anno 1584 discipulorum numerus fuit 150-200; cf. supra, *ibidem*.

sona, et usogli queste parole « Se tu dall'obbedienza mai di questi padri ti partirai, sappi che da me né pur un quattrino potrai sperar giammai ». E doppo ritornato a casa et ammalandosi essendo presso al
 45 morire, lo venne a visitar il figliuolo, né lo vidde di buon volto, ma lo rimandò subito da noi insieme col suo secondo genito. E così poco doppo se ne morì nella sua heresia, credo, perché cattolico non era mentre che visse.

Molt'altri esempii simili havrei da narrare de molti heretici che
 50 in niun conto vogliono altrove esser i suoi figliuoli instituiti. Né si curano che i suoi figliuoli diventi[no] cattolici; anzi uno edifica una chiesa di nuovo, e domandato per chi, risponde che per noi, dovendo poco doppo tutto il regno diventar giesuita, cioè cattolico, perché in questi luoghi tanto val l'uno quanto l'altro. I giovani s'allevano bene e so-
 55 no di molta pronteza, né dubitano di disputar contra qualsivoglia ministro, e spesso gli cacciano in sacco.

Uno n'è stato molto felice che ha convertito il padre, madre e tutta la casa. Onde ancora sarebbe convertito il lor castello se haves-
 simo chi potesse andarvi a predicare. Questa settimana ammalatosi
 60 un nobile, qual ha due figliuoli sotto la nostra cura, e con molta sua allegrezza sono cattolici, vi sono andati a vederli ambidue. Vedremo quel che faranno. Forse che di questi ne mandaremo due a V.R. perché i padri in tutto e per tutto l'hanno lasciati nella nostra cura. E già si è scritto al Re che gl'antepogna nel Collegio Hungarico in Roma.

65 Ma per adesso non hanno animo di esser sacerdoti. Saranno bene, massime quel che ha più bell'ingegno, non solo sacerdote ma più se più bisogna. [111r] Havemo ancora da 16 figliuoli de ministri, quai con molte preghiere c'hanno raccomandato i lor futuri heredi nel ministerio. Ma toltono due, tutti gl'altri han fatto cattiva riuscita.

70 4. Con tutto che alcuni ministri luterani, come ho detto, c'hab-
 bino dato i figliuoli, pur in comune hanno odio contra di noi, e s'accordano più con gl'altri heretici, se ben negl'articoli della fede in pochi discrepano da cattolici, pur la buggia più s'accorda con la buggia che con la verità. Vi è poi quello che noi vietando a sacerdoti le mogli, et
 75 essi in questo essendo tutti conformi, par che nel più essentiale con-
 venghino e che il resto sia tutto accidentale. E di continuo la prima parola che dicono contro di noi, è: Perché non prendemo moglie. Uno mi disse che noi distruggemo i sacramenti, e dimandandogli io il come, rispose che noi non togliendo moglie, guastavamo il sacra-
 80 mento del matrimonio. Mi meravigliai di ciò molto e domandai se Cristo guastava anch'egli il sacramento del matrimonio? Disse di no. Secondo domandai, se Cristo havesse havuto moglie? Negò ancora

46 poco *p. corr.* | poco *del.* quello || 47 doppo *sene sup.* || 73 con *del* li.

ma disse: *Est alia res in Christo.* Doppo soggiunse molte cose della mala vita de frati, se ben di noi narrava bene in quanto la castità. Gli disse che molte favole si dicono nel volgo e che non bisogna badar a tutte. Non sunt fabulae — disse, io n'ho ritrovato uno con mia sorella. Rispondetegli hora voi se sapete.⁸⁵

Sono anco i ministri spesso stuzzicati da cattolici. Il che non accorden tra di loro. E quando possono i nostri, non gliela perdonan mai. Uno domandò un ministro, se ciò che era nella Scrittura, era tutto vero. Sì, rispose arditamente il ministro. Ma è scritto nell'Evangilio di Cristo: *demonium habet*⁸. Dunque Cristo è indemmoniato. Questo non è vero — dice il ministro. Dunque — soggiunse l'altro — non è tutto vero quel che è nella Scrittura. Non si seppe il buon huomo stricar giammai. Tal che con molto riso fu da tutti sibilato. Un altro nobile, ma di poca letteratura, ponderando molto un ministro le parole dell'Evangelio: *Quid mihi et tibi mulier*⁹. Donde poi voleva cavar che la Madonna haveva peccato. Disse: se Cristo anch'egli ha-
vesse peccato. Non — disse il ministro. Ma — disse colui [111v] — se la Madonna peccò e perciò gli fu detto: *quid tibi*, Cristo anco pec-
cò, perché dice: *quid mihi*. Parve tanto peregrina questa esposizione al
buon ministro, che tacito credo l'annotasse alla margine del suo Testamento. Un altro, mentre che molto caldamente rinfacciava a suoi pievani che non erano di quella pietà, né faceva l'elemosine a pastori come i lor padri, sorse uno e disse: Bisognava a quel tempo far l'elemosine, nel quale le buone opere erano necessarie alla vita eterna. Ho-
ra che tu predichi bastar senza le buone opere la fede, che ti duoli se seguitando le tue prediche nella fede sola si pone speranza? Un altro pregando un suo che intercedesse per se ad un nobile, non — disse — farò giammai cotesto, perché se le preghiere de San Pietro non va-
gliono, come dite, men varranno la mie.¹⁰

Il nipote del Re, secondo che egli mi ha riferito, domandò ad alcuni ministri che negavano il purgatorio, se tutti i peccati erano ad mortem, e gli fè confessar di no. Dopo domandò se: *nihil coinquinatum ibit in regnum coelorum*⁷, quei che con peccati veniali solamente si partivan da questo mondo, havendo fede e carità, dove andarebbono? Doppo un pezzo risposero: in cielo. Né potevano risponder a quello che in cielo non vi era inquinamento o macula alcuna. E finalmente venendo a quel che la morte scancella tutto, chiesti in che

107 senza sup.

⁵ Ioan. 8, 48.

⁶ Ioan. 2, 4.

⁷ Cf. Apoc. 21, 27.

- 120 testo et in che scrittura ciò havessero? Non risposero giammai. [112r]
 De simili esempi, donde si può cavar la dottrina di quest'huomini,
 ne potrei narrar molti; che qui altro non vi vuole per esser ministro
 che haver moglie e saper dir male del Papa.
- In un concilio de grandi et universale fra calvinisti furno ordinati
 125 alcuni loro ministri: et imponentes eis manus dabant eis potestatem
 dimittendi peccata. Vi si ritrovò un cattolico giovane, e dimandò
 perché davano quella potestà che non dovea mai venire in atto, per-
 ché solo i cattolici usavano di rimetter i peccati. Quai, volendo mo-
 strar che essi anco rimettevano, non lo seppero mostrar giammai,
 130 perché la parola d'Iddio se rimette, il libro e chiunque ne parla ri-
 metterebbe senza tal potestà.

Pur ne dirò una che è intervenuta a me stesso disputando con un
 ministro avanti de tutto il suo popolo. Mi negò gl'apostoli esser fon-
 damento. Gli citai S. Paolo Eph. 2: Aedificati estis super fundamentum
 135 apostolorum etc. E quegli esponendo il testo in varii modi, gli mostrava
 sempre che non erano buone esposizioni. Finalmente negò il testo
 e mi porse il Testamento e che gli mostrasse il luogo. Non — dicevo io
 — nega tu esser parole di San Paolo e te le mostrerò. Ma mentre tu
 concedi esser parole di San Paolo, come chiedi altro? Si voltò al po-
 140 polo il perfido calvinista e cominciò a gridare: Vedete che parla senza
 Scrittura. Non bastarà mai a provarmi ciò per la Scrittura. Io non
 intendeva né sapevo [112v] quel che si diceva. La onde molti rima-
 sero persuasi che il pastore havesse ragione. Finalmente io per in-
 terprete feci loro una predica e doppo alcuni giorni vi mandai il Pa-
 145 dre Valentino ⁸, un de nostri, qual scacciò il pastore dal pago e gli fu
 fatto comandamento non vi s'accostasse più.

5. I cittadini, massime quei che sono in magistrato, insin'ades-
 so sono stati aversi molto da noi. Hora vi è rimasto un certo che tra
 di noi che ci temono e sempre han paura che non pregiudichiamo ai
 150 loro privilegii, perché havendo i nobili molte franchigie et altri pri-
 vilegii, quai né i signori grandi possono havere in Italia, e perciò
 non admettendo dentro della città alcun nobile, noi et havemo privi-
 legii de nobili e siamo dentro, tal che nel nostro distretto, il che è
 molto grande, se si fa qualche maleficio, non ardiscono far giustitia
 155 o pigliar alcuno. La onde se noi volessemmo haver animo maligno
 contra di loro, metteriamo a scompiglio quanto vi è nella città. Ma a
 poco a poco si vanno mitigando. Pur hoggi venendo il Secretario e
 Legato del Re di Polonia domandò loro come stavano con noi in pa-

143 Finalmente *del.* fammo che il pastore si scacciasse dal pago || 152
 alcun nobile, noi *sup.* || 158 e Legato *sup.*

⁸ V. Ladó S.I., cf. supra, doc. 242 I n. 7.

ce, et il Magistrato fé un'oratione ben lunga della bontà, amorevolezza e santità de nostri. Del che si rallegrò il Legato et disse di dover apportar nuove [113^r] grate al Re, e soggiunse che noi ancora scrivevamo molto ben di loro; e che l'animo del Re, qual però non era per prima molto verso di loro benigno, per lettere nostre si era piegato e fatto tutto amorevole. Iddio voglia che facciamo un giorno amicitia. Dicono tutti che se la vergogna non gli ritenesse, sarebbono tutti quasi che de nostri. Ma non ardiscono. Pur questo anno n'havemo avanzato da cento cinquanta e speriamo ogni giorno meglio. E se potremo un giorno haver questa città tutta cattolica, sarà di gran momento per lo restante.

6. Il calendario corretto n'ha tolte tante persone quante niuno potrebbe credere ⁹. È stato già materia di molti anni in tutte le prediche d'heretici, volendo mostrar che il Papa sia anticristo poiché muta i tempi e le staggioni come si scrive in Daniele. Io hebbe una disputa col maggior che vi sia tra calvinisti riputato dotto del calendario, e confessò non vi esser niun male e che si dovrebbe accettare purché l'altre chiese lo ricevessero. Ma doppo il traditore ha scritto e fatto et ha mandato fuori alcuni versi, a quali un che è stato nelle nostre schuole, gl'ha risposto. Mando a V.R. il libretto.

Il Re di Polonia comanda e ricomanda che si riceva il [113^v] nuovo calendario ¹⁰. Ma i magistrati, appo quali i danari vagliono molto, et essendo tutti infedeli, colto il tempo, dan sempre lungherie e veggono persuasi e corrotti da ministri che se non si riceve, il popolo si aliena da noi come innovatori, e se si riceve, si partirà da loro come che non habbino la vera ragione de tempi. Tutto ciò habbiamo dato ad intender al Re. Ma il Re è lontano molto.

7. Pur in questo nuovo calendario non lascierò di dir una cosa, la qual in Roma mi offese quando lessi la bolla ¹¹ che vi va avanti. Si narra quel Lilio ¹² haver offerito il calendario al Papa et che il Papa l'approvò etc.; e perciò si da anco privileggio che niuno lo possi stampare fuor che il fratello del morto ¹³. O Iddio, quanto vorrei che questi bollieri e questi ministri del Sommo Padre quale è padre uni-

⁹ De Calendario gregoriano in Transylvania cf. supra, doc. 240 § 1, doc. 249 § 7 et doc. 250.

¹⁰ Cf. e. gr. ep. Regis diei 18 dec. 1583 ad P. Possevino; supra, doc. 233 adn. 9; praeterea supra, doc. 253 § 4.

¹¹ Bulla « Inter gravissimas » diei 28 febr. 1582, in *Bullarium Romanum VIII (Augustae Taurinorum 1863)* 386-90.

¹² Antonius Lilius (Giglio) « artium et medicinae doctor » cf. ib. 387 § 5 et PASTOR, *Geschichte IX* 206-09.

¹³ Aloysius Lilius (Giglio), qui anno 1576 mortuus est; cf. *ibidem*.

versale, pastore de tutti, havessero contezza di quel che si fa in tutti i luoghi. Una cosa universale qual è stata ponderata da tanti dotti, uscir come se tutta pendesse dal Lilio; e come che il Papa per acci-
 195 dente l'havesse approvata? Una cosa la qual tanto malagevolmente la riceve il popolo e bisogna sforzargli, punirgli et indurgli a tutti i modi a riceverglilo, dar privilegio al fratello del morto che egli solo possi stampare, par che questi bollieri non sappino che si fa nel mondo, qual pur ha da pender da loro. O quanto vorrei che havessero affetto
 200 a tutte le parti cristiane e non si movessero con affetto privato, perché finalmente [114r] se questo affetto sarà in Roma e quando vedono un tedesco, un hunghero, diranno che vuol questo barbaro da noi? Noi siamo i primi a sciorre il nodo, né ci dovemo meravigliar dopoi se non stringe e tiene gl'huomini sodi e fermi. Questo ho detto in fervore
 205 spiritus. Ma non mi pento haverlo scritto, e vorrei che (se ben non da me) lo sapessero tutti. V.R. non potrebbe stimarsi che ha fatto l'Imperadore nell'Hungheria soggetta a se, per far ricever il calendario ¹⁴. Tutti quei che venivano alle fiere secondo le feste dell'antico calendario, tuor loro tutte le mercantie, questi imprigionare, quelli scacciare,
 210 altri pregare. E poi mi saltea de traverso Lilio e dice: Venite a comprar il calendario da me, e non lo stampi niuno se non io. Sappi V.R. che la prima scusa che questo regno ha proposto al Re, è stata che non hanno il calendario ¹⁵. So bene che la scusa è frivola. Ma per chi non vuole, ogni scusa vale. E forse dove siamo, siamo alle frontiere de turchi, et
 215 i popoli persuasi da ministri gridano di doversi dare primo ai nimici che pigliar il calendario. Lasciamo questa materia.

8. Tra molti che quest'anno sonosi convertiti, è stata una matrona molto principale, quale è venuta in tanto fervore che va attorno predicando come se fusse un antico predicatore. Et ogni festa
 220 principale ben due giornate da lontano viene alla nostra chiesa. Ha le sorelle anchora heretiche. E parlando io con loro che ritenessero la fede della lor prima sorella [114v] mi rispossero di voler morire in quella fede, nella quale era morto suo padre e madre. Non — disse la sorella convertita — non di tu vero, mia madre esser morta nella tua
 225 fede, perché se ben mentre che visse, visse ingannata in quella che tu hai, nella morte però gridava: O se havesse un sacerdote cattolico. Piglia, sorella, i consigli di quei che muoiono piutosto che quelli che per passioni sogliono haver quei che vivono. Raggionammo noi ben

194 Lillio ms.

¹⁴ De promulgatione calendarii novi in Hungaria cf. supra, doc. 221 § 1 adn. 1, doc. 225 § 2.

¹⁵ Cf. supra, doc. 253 § 4.

con la madre mentre che viveva e col padre ancora. Ma il non accettar la gratia quando viene, ci fa indegni che ella venghi quando noi la 230 volemo. E mi par compito in questi tali quel che dice la Scrittura: Et ego quoque in interitu vestro ridebo et subsannabo vos¹⁶.

Un altro nobile molto e parente dell'istessa signora, si è convertito. Giovane di grand'essere e gran valere. E con molta sua contentezza dice: Hora io so di che fede sono. Avanti di qual mi fusse, io non sapevo. Et è in tanto fervore che è cosa stupenda. E raggionando alle volte con gl'heretici, rinfaccia loro: Voi siete di nessun animo. Se noi havessimo pur la decima parte delle forze vostre, non lasciariamo pur un huomo vivo in tutto il regno. Voi ci superate più che nella millesima parte, né pur havete ardire dirci una minima parola.

235

240

9. In Alba insin'adesso non vi è stato altro che il P. Lelesio che insegnava il Principe, con alcuni coadiutori et un predicatore¹⁷. In quest'anno havemo aperto schuole, ponendoci due maestri de nostri, e la cosa è socceduta bene. Haveano gl'heretici nelle lor schuole da 80 [115r] scolari, de qual gli n'havemo tolti settanta, vi sono aggiunti altri. Tal che passiamo cento. Hanno provisto a ciò i magistrati, facendo venir maestri da fuori, dando loro provisioni grandi e dando da viver a scolari. E tutto ciò della robba del misero Principe. Altri andavano attorno a padri che in conto nissuno mandassero i figliuoli ad una publica idolatria. Ma tutto ciò non ha giovato, se ben i padri erano heretici. Rispondevano: quando saremo sicuri che i nostri figliuoli seranno si ben instituiti da voi come da giesuiti, non cambiaremo voi per loro. Quanto al popolo, havemo più di quattrocento famiglie cattoliche, e sarebbono molto di più se si dasse licenza d'habitarvi a tutti che vogliono. Si fa gran frutto con quelli che vengono alla corte. Con i quali tratta il P. Lelesio, qual ha doni di natura e di gratia molto grandi¹⁸.

245

250

255

10. Ma quel che vi a più che ogni altra cosa importa, è il Principe, qual si allieva cattolico e di gran spirito. E se volesse narrar in particolar quel che fa e dice, sarebbe lungo. Nel disputar è molto acre, né è heretico niuno che egli non metta in sacco di questi signori, purché voglino rispondere a proposito. Ma spesso declinando respondono a traverso e lievano di piedi il putto. Mi disse quando mi partì di lui sono pochi giorni: O Padre, se mi fusse lecito andar in Inghilterra,

260

¹⁶ Prov. 1, 26.

¹⁷ De nostrorum opera Albae Iuliae cf. ep. Patris Capeci diei 27 febr. 1584; supra doc. 261 § 8.

¹⁸ Cf. ea quae P. Capeci de P. Leleszi in ep. diei 12 nov. 1584 ad P. Generalm scribebat; supra, doc. 287 § 6; et P. Provincialis Poloniae die 15 dec. 1584; supra, doc. 289 § 2.

265 e quanto volentieri io vi andarei. E poi mi disse: Io non saprei predicare, ma ben potrei ad alta voce gridare: Voi non siete in buona fede. Tal che egli m'ammazzarebbono.

Mi vennero questi giorni due lettere. Una d'alcuni miracoli fatti nel Giappone, una altra [115v] della morte del P. Ridolfo Acquaviva¹⁹.

270 E disse ad un suo cameriero che voleva narrare in pubblico ogni cosa, taci quella de miracoli, perché questi nostri si burlarebbono di noi. Quella del P. Ridolfo volle che si leggesse. E dopoi venendo io mi domandò tanti particolari del P. Ridolfo, come haveva il volto, la barba, et tante cose che io non sapevo sodisfarlo a tutto.

275 Mi narrò anco un suo sogno. Questa notte mi parve — diceva — esser menato dal Marescalco²⁰ e tutto il regno alla chiesa. Et essendo alla porta io ricusava d'entrare ché quella non era chiesa cattolica. E gli rispondeva il Marescalco: O hai da intrare o diporre il vaivodato. Et io pigliando la beretta, me la traheva da testa e la metteva sul capo d'un suo nobile dicendo: Sii tu principe, e me n'andavo ramingo per esser corteggiato del Re di Polonia. Ma lì arrivato, mi facevano re etc. Questo mi da ad intender quel che di giorno pensa chi di notte ha tal sogno.

Gli mandò questi giorni addietro il Pontefice una croce di dia-
285 manti²¹; la qual fu ricevuta da lui e tutti i signori con grandissima alle-
grezza. Et il giorno di Natale vestito egli pomposamente con la croce
del Pontefice di sopra a modi del tosone, venne nella nostra chiesa in
Claudiopoli, e primo di tutti si comunicò. Doppo lui seguitò una
290 buona parte de cortegiani e poi il populo cattolico. Gli vennero a can-
tar i scolari heretici alcune canzone come sogliono, e cominciorno una
in lode dello Spirito Santo. [116r] Comandò loro che tacessero, poiché
essi negavano lo Spirito Santo esser Iddio. Vi vennero i nostri scolari
e fè loro una larga elemosina. Potrei narrar le migliaia di queste cose
se volesse del modo di trattare e parlar con tutti quanta generosità e
295 pietà mostra. Si allievano con lui da diece giovani nobilissimi, tutti
cattolicamente, e spero fra poco seranno più. E questa è la sola spe-
ranza di tutto il regno²².

¹⁹ Est epistula diei 28 dec. 1583 ad P. Generalem scripta ab Alexandro Valignano S.I. (1538-1606), italo, praeposito provinciae Indiae: *Gloriosa Rodulphi Aquavivae et sociorum mors pro religione Christi in Salselanis insulis obita*; huius epistulae diversae editiones recensentur ap. STREIT, *Bibl. Miss.* IV (1928) 270 n. 1027-30. — Rodulphus Acquaviva (* 1557), italus, in odium fidei occisus est mense iulii 1583.

²⁰ Ioannes Gálffy de Kocsárd, cf. supra, doc. 249 § 4.

²¹ De epistula Principis ad S. Pontificem deque huius responso necnon de cruce aurea donata cf. supra, doc. 252 adn. 10 et *Mon. Pol. Vat.* VII 480.

²² Cf. supra, doc. 261 § 4.

11. Varadino è il terzo nostro luogho ²³, qual supera de cattolici tutti gli altri luoghi. Sono non solo molti in numero, ma in fervore. E se havessero favorevole il Capitano ²⁴, qual è la seconda persona del regno, che sta in quella città con mille cavalli e tanti fanti per esser alle frontiere dell'Imperadore e del Turco, havrebono già scacciato gl'heretici. Ma hanno un grande avversario e con quello molti potenti.

300

In queste feste vi andai a visitar quel luogho e trovai nel cemitorio molto capace una moltitudine di poveri, grandi. Del che mi rallegrai molto essendo cosa non vista da molto tempo in questi luoghi. Doppoi venendo il tempo della predica, fu bisogno il predictor uscir fuor della chiesa a predicare. E con tutto che vi sopragiungesse una buona pioggia, nondimeno non si mossero. Nella chiesa poi facendo le loro divotioni, né pero la chiesa è piccola, uscì et entrò la moltitudine alcune volte. Furono poi le loro processioni per la città con tanto ardire che non pareva già che temessero. E quando furon avanti la chiesa heretica, cominciorono ad alta voce gridar: Iesu Maria che non potevano il ministro con la sua synagoga passar più oltre. [116v]

305

In questa città occorreno tante cose degne di memoria che tutto il resto parrebbe a V.R. una cosa sforzata et una pietà e religione finta a rispetto della pietà di costoro. È Varadino non Transilvania ma vera Hungheria se ben sottoposta al Principe di Transilvania. Le donne mi paiono tante santa Sabina e Prassede e ritengono di quell'antico romano nelle lor processioni e visitar chiese et altre opere sante. Qui concorrono da molte leghe insino dalle terre del Turco alla confessione et altri sacramenti. Vi è stata chi si è venuta da 18 leghe in circa a battezzar i loro figliuoli e confessatosi; ché con tutto che sapessero gl'heretici veramente battezzare, pure volevano piuttosto i lor figliuoli perire che far che si ministrasse loro il sacramento da heretico alcuno.

310

315

Vi vennero anco alcuni da turchi menando un putto zoppo e di poca età, pregandoci che noi ordinassimo quel putto sacerdote. Il putto non sapeva lettere ma era d'un ardir grande, e s'opponeva a gl'heretici tal che per commune parere d'heretici e de nostri era tenuto come un altro Daniele. E non dubito punto che non cognoscens litteraturam, poteva far più che molti letterati senza spirito. E soggiunsero che il Bassà haveva loro sotto pena del naso et orecchie comandato che non menassero se non sacerdote dell'antica religione, e che l'ha-

320

325

330

²³ 300 favorevole sup. || 323 loro *alia m. corr. in* suoi || 325 si *del. gli*
|| 326 alcuni *alia m. corr. ex* alcuno

²⁴ De qua residentia cf. *ib. § 9* et doc. 263 § 5-6.

Ioannes Ghiczy (Géczi) aut Georgius Sibrik, qui hoc tempore priori in officio capitanei successit; cf. SzÁNTÓ, *Hist. Coll.* 20r- 24v 27r et 30r.

vessero menato, gl'havrebbe egli dato il vitto. Un altro pur turco ci
 335 ha rifatta se non da fondamenti la chiesa. Questa cosa mi pareva molto
 a proposito [117r] d'attacar amicitia col Bassà e scrivergli. Ma poi
 mi sono ritenuto essendo cose di stato molto zelose e di sospetto gran-
 de. Ma la cosa sarebbe stata di grand'utile. V.R. chieggia il Nostro
 Padre che gli pare di ciò.

340 Ho anco lasciato di scrivere al Principe della Valacchia ²⁵, il cui
 Legato ²⁶ venne questi giorni al Transilvano, e subito come cattolico
 venne alla nostra chiesa e mi salutò molto humanamente. A bocca
 io offerì quel che poteva in serviggio del suo Principe. Ma mi ritenni di
 345 scrivere contra mia voglia. È il Principe cattolico e parla italiano tan-
 to bene quanto un di noi. Ha molti servidori italiani et un regno mol-
 to maggior della Transilvania. Sono netti d'heresia. Anzi alcuni her-
 etici che dalla Transilvania sono da loro andati a predicare, primo gli
 ferno disputar con alcuni frati de San Francesco. Quai essendo sem-
 350 plici, né potendo rispondere, dimandorno induggio che facessero ve-
 nir un di loro più dotti. E venitene uno Frà Francesco, cuius memoria
 in benedictione est, avante il Principe gli convinse. Onde furno di sub-
 bito abbruggiati. Nè da quel tempo in qua vi ardisce andar heretico
 alcuno.

Poiché siamo in materia de turchi, ne dirò pure un'altra. Venne
 355 un legato de turchi al Principe et il Gran Cancelliero del regno ²⁷ gli
 disse che ritornasse alla fede antica che haveva (era stato il misero le-
 gato cristiano). Rispose quello: E se volesse ritornare, qual fede pi-
 glierei, essendo voi divisi in tante parti. Disse il Cancelliere: Il P.
 360 Lelesio (qual era presente) t'insegnerà. Rispose il Turco: Se il Padre
 Lelesio ha buona fede, perché voi non la seguitate? [117v]

12. Oltre questi tre luoghi facciamo alle volte delle missioni.
 In una sola missione attorno Varadino un nostro Padre ²⁸ ha scac-
 ciato quattro ministri heretici doppo la possessione di diece o quattordici
 365 anni. Ha sotto la sua cura più di settanta oppidi e pagi. In un'al-
 tra missione universale per tutta la Sicilia non potrei narrare quanti
 battezzò, a quanti predicò, a quanti ministrò i sacramenti della con-
 fessione e comunione. Confirmò da 20 preti vecchi e mal conci che

335 fondamenti *sequ.* fatta *alia m. del.* || 346 Transilvania *del. si* ||
 347 loro *del. fu* || 359 Lelesio *del. te* || 364 anni *del. visita*

²⁵ Petrus Cercel, filius Petri I Boni, palatinus (vaivoda) Valachiae Tran-
 salpinae ab anno 1583; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 292 adn. 3.

²⁶ D. della Planica, gallus; de quo cf. *inferius*, doc. 337 et adn. 5.

²⁶ Wolfgangus Kovacsóczy; cf. *supra*, doc. 72 § 8 adn. 20 et *passim*.

²⁸ Valentinus Ladó S.I., cf. *supra*, adn. 8.

sono rimasti nei luoghi montani, e svegliò tanti popoli ad aspettare la gratia d'Iddio. Mando anco via un ministro per forza, essendo tutto il luogho cattolico. Il che poi ci parturì tanta invidia che sorse tutto il 370 regno contra di noi e volevano mandarci tutti via, havendo presa questa occasione i ministri et incitando i signori con dir che noi gli chiamavamo tutti heretici. Passata quella furia, litigammo e per publico decreto havemo scacciato il ministro. Ma che giova se non potemo mandarvi altro in suo luogho. E così con sommo mio dolore 375 veggo tanto popolo per amor nostro mandar via i loro pastori, poi non poter haver niuno. O Padre mio, io sono non anco al mezzo. Ma farò fine per esser altrove chiamato, né havendo più tempo. Prieghi Iddio per noi [118r] e prieghi... che ci mandi un poco più fervore che uno faccia per molti o mandi molti o vero l'uno e l'altro. Io prierò 380 sempre il Signore conservi V.R. a noi et alla sua Compagnia. Da Claudiopoli a 10 di marzo 1585.

Di Vostra Riverenza

servo nel Signore
Ferrante Capaci

Inscriptio: [118v] Al molto Reverendo in Christo Padre, il P. Girolamo Piatti della Compagnia di Giesù.

302

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
P. HENRICO BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

Roma 4 aprilis 1585 — Viennam

TEXTUS: *Austr. 1 I, 215, 216, regestum.*

SUMMARIUM: *P. Marcum Pitačić qui Patrem Leleszi in educatione Principis adiuvet, in Transylvaniam mittat.*

... Praeterea est quod sciat multum iam esse temporis cum admoniti sumus P. Lelesium languere paulatimque deficere viribus, et periculum esse ne aliquando repente concidat, et cum eo pene concidat religio in tota Transylvania, quae cum a Principe puero pen-

376 populo *del.* veggo || 379 prieghi *sequ.*? (*charta excissa*) || 381
Signore *del.* la | V.R. *p. corr.*

2 languere *del.* et || 3 ne *del.* si | aliquando *sup.* || 3-4 concidat²
del. rationes totius Transylvaniae || 4 religio in tota *sup.* | prius pendeant

5 deat ut ille institutus fuerit, ita et cetera procedent¹. Haec autem est vox omnium neque solum nostrorum sed etiam ipsius Regis Poloniae qui admodum ursit ut successorem aliquem P. Lelesio quaereremus². Itaque cum multae iam litterae in hac materia ultro citroque missae essent, neque quispiam vel mediocriter aptus inveniretur, nos deni-
 10 que re bene perpensa in Domino, iudicavimus omnes utilitates quas P. Marcus istic praestare possit, longe inferiores esse huic negocio in quo totius unius provinciae salus consistit. Neque enim, ut R.V. vi-
 det, a collegio in alterius collegii gratiam transfertur (non enim con-
 veniret ut unius loci commodi tanto alterius incommodo subvenire-
 15 tur) sed potius ad iuvandam totam in suo Principe Transylvaniam, cuius adolescentem cum Dominus Deus et Rex Ser. mus nostraræ fidei ac disciplinae commiserit, aliquid etiam scrupuli residere nobis posset si eum desertum esse pateremur. Accessit etiam illud quod nuper au-
 divimus non eum amplius lecturum cursum sed praeparare se ad do-
 20 cendam rhetoramicam, cui muneri sine dubio non pauci reperientur idonei. Et si nullus alius esset, ut alias scripsimus³, nos etiam hinc mit-
 teremus. Quod autem alias R.V. scripsit, nullum esse alium qui hunga-
 rice sciatur⁴, equidem video aliquid esse incommodi, sed ex altera parte
 25 neque in ipsa aula multi adeo hungari ad nos ventitant, et quicunque sit, fructus qui cum illis effici possit, non est comparandus Transyl-
 vaniae.

Quare R. quoque V. bono animo illum Deo et maiori eius honori offerre debet, maxime cum videat nos certe ei, quantum potuimus, pepercisse⁵ remque distulisse quoad licuit, omnem etiam viam ten-
 30 tasse alterius inveniendi; quem quoniam nobis Dominus dare dignatus non est ut ad P. Marcum iretur, debet R.V. existimare suavem eius providentiam provinciae necessitatibus aliunde prospecturum, ma-
 xime cum provincia ista magis Dei sit quam vel R.iae V. vel nostra.
 Itaque R.V. eum admonebit et quamprimum dimittet ad P. Campanum provincialem, quem nunc putamus fore Bransperga, ut is eum

7 qui del. ? || 9 quispiam del. ap[tus] || 11 in corr. ex cum || 13 colle-
 gio del. ad | in sup. | collegii del. commodum causa | enim del. faceremus
 conveniret sup. || 14 commodi p. corr. | tanto sup. | alterius del. com [modo]
 || 16 Deus sup. || 17 posset del. sed rest. || 18 esse del. cum aliquid
 21 esset del. cum || 24 ad del. eum | et del. quicquid s[it] || 25 possit
 del. longe est minor || 34 Campanum sup. || 35 quem del. sed rest.

¹ Cf. litteras Patris Campano diei 15 dec. 1584 et diei 15 febr. 1585; supra, doc. 289 § 2 et doc. 295 § 4.

² Cf. supra, doc. 300 § 3.

³ Cf. supra, doc. 163.

⁴ Cf. supra, doc. 198.

⁵ Cf. supra, doc. 207.

instruat et socium aliquem adiungat. Quod ad Dei gloriam et illius Principis totiusque regionis salutem cedat... [216]

Addita P. Blissemio: Ut secretam servaret causam cur P. Marcus mittatur in Transylvaniam, quia posset esse odiosa etc. Item ne amplius replicaret circa eius missionem quia iam omnia satis exposuerat alias, et nunc opus erat aliqua celeritate...¹⁰

303

MAXIMUS MILANESI S.I.¹

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 15 aprilis 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 164 177r-8v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 98-100.

SUMMARIUM: 1. *De medicinae arte quam exercet cum omnibus.* — 2. *Ipse eam nunquam didicit.* — 3. *Saepe multa indecentia quaerenda et videnda sunt.* — 4. *Si pergere in hoc officio debeat, petit pharmacum, interpretem et confessarium qui iuvet aegrotos in spiritualibus.*

Molto Reverendo Nostro Padre in Cristo etc.

La pace del Signor Dio etc.

1. Alcuni mesi addietro havevo scritto una lettera ² a V.P.tà R. per interesse della mia medicina ne malati esterni et della miseria che si patisce in simili cure, accioché informata di molti particolari che vi concorrono, potesse più deliberatamente farne sapere la mente sua, et io con animo più libero proseguire l'impresa, quando (come sino a qui s'è fatto) giudicasse così spedirsi per il publico bene. Ma poi dubitando che non si pensasse che io mettessi il partito avanti per essere libero dalla molestia, daché il P. Visitatore Carminata et il Provincial moderno l'havevono ordinato et i duoi Rettori fatto rmettere in essecutione, ritiratomi dalla impresa et stracciata la lettera son camminato avanti, sinché il P. Provinciale stesso con una sua ultima lettera mi pare che ne dia alcuna occasione di riassumere ~~seco~~ et con V.P.tà R. tutto o almeno una parte di quanto havevo cominciato. All'hora non gli sia molesto, La prego, di sentire.

¹ De eo cf. supra, doc. 295 § 6.

² Quas tamen rescidit; cf. inferius, lin. 12-3.

2. I putterelli et bambini che si sono havuti in cura da sedici mesi in qua che cominciò la piena degli infermi a correre al collegio, sono stati in tanta copia che non se ne sia possuto tener conto dili-

20 gente, come in parte s'è fatto degli huomini et delle donne. Il numero de quali (se la memoria non m'inganna) passa centocinquanta, per i tre quarti del femmineo sesso, vedove, maritate et vergini, vessati da febbri acute, terzane, quartane, idropisie, mal caduco, di milza, di punta, di stomaco, vertigini, gocciole, risolutioni di nervi, palpita-

25 tion et passioni di cuore, gotte, calculo, colica, flussi di sangue, ritenzioni di menstrui, catarri, dolori invecchiati di testa, ferite, aposteme vecchie et nuove, etiam in parti vergognose, et s'altro si può trovar di malattie negli ospedali. De quali ne sono morti, ne sono guariti, ne languiscono molto tempo in letto, come ha voluto Iddio o hanno meritato

30 loro, o gli ha causato la mia pecoraggine. Parlo così perché di assai abbietto et vile cortigianuzzo fatto infermiere ne primi giorni della mia prima probatione, sono poi da Superiori stato promosso sino al dottorato, senza havere mai studiato o pur saputo [177v] che cosa sia medicina, se non da qualche tempo in qua che la necessità de le gravi

35 cure che me si davano, mi ha fatto rubare da questo dottore et quello hora con la voce hor con la penna qualche misero rimedio, de quali alla giornata mi sono servito et servo più forse al modo che si riferisce d'un maestro Grillo, il quale soleva dire: Dio te la mandi buona che all'uso conveniente della medicina. Et così passo avanti.

40 3. Come V.P.tà R. può benissimo conoscere et considerare, per fare prova di consolare et risanare gl'infermi, è stato necessario et sarà mentre sarò ritenuto nell'officio, sapere dalle donne particolarmente et dalle vergini molte cose che le fanno non poco vergognare a dirle et molto più me e gl'interpreti nostri a domandarle. Et vi sono

45 già de nostri padri et degli stessi studiosi esterni (i quali il più delle volte me si danno per compagni) che assolutamente non vogliono più parlarne. Ma camminando più oltre, occorre spesso farle ghiacere in letto, denudare et premergli i ventri indurati, la regione della milza, quella del cuore gl'ipocondrii; premere et vedere quanto ascenda

50 l'idropisia per le gambe et per le cosce; appiccare ventose sopra del bellico per la colica; applicare impiatri et untioni almeno la prima volta sin che si dirozi questa gente goffa; insegnare loro fomentare la matrice; porre impiastri sopra la natura; et finalmente per questo rispetto et quello dello stare le donne rinvoltate sopra il letto in una

55 pelliccia, la più parte senza lenzuoli et tutte senza camicia (delle quali non hanno uso etiam da sane) si può comunemente far conto in ogni visita di vedersi denudato avanti gli occhi la maggior parte del

37 forse *del.* a un | al *sup.* || 44 *interpreti ms.*

corpo. Cosa a noi religiosi d'orrore inestimabile et a me particolarmente d'infinita ansietà nell'animo, per non sapermi accomodare a credere che convenga a qualsivoglia più libero religioso, tanto meno 60 a quegli della nostra Compagnia, se non lo senta per bocca o scritto del mio maggior Superiore.

4. Non gli sia dunque grave, La prego, con il primo commodo satiare in ciò il desiderio nostro. Et quando V.P.tà R. giudichi che si possa et debbia proseguire l'impresa, tre precipue cose ne si richiedon 65 dentro: che io sia provisto d'assiduo compagno interprete atto ad aiutare gl'infermi nello spirito, accioché le tante fatiche, spesa et miserie per la salute de corpi si faccia opera di cavarne [178r] ancora qualche frutto per quella dell'anime. Si ordini una provisione certa, per hora almeno di trenta in quaranta talleri l'anno, per fornirsi a 70 suo tempo delle medicine da Cracovia et Vienna, perché a quell' hora che quivi si spenderanno trenta, qua non si haveranno per dugento et di cose avanzate alla vecchiaia. Et medicare senza fargli i rimedii et dargli in dono le medicine, si è provato che non si possa fare, sia o povero o ricco o di qual conditione essere si voglia. Per l'ultima, com- 75 mettere che si essamini diligentemente lo scorrere che debbo fare tutto il giorno da questo et quello inferno per le buone vie et per le triste in tutta la città, et dall'un corno de sobborghi all'altro, preparargli nel collegio quei rimedii et quelle medicine etc., et trovato che sia conve-niente occupatione et peso a un huomo già vicino a sessanta anni, ne 80 faccia liberare da tutte le altre cure, etiam de nostri proprii infermi. La sollecitudine de quali, il non haverne tempo per curargli come con-verrebbe et le murmurationi che spesso vanno intorno che si abban-donino i domestici per i forestieri, mi è delle maggiori afflictioni che 85 possa haverne alla mia vita.

Lasso indietro altre cose, forse di non minore momento et consideratione di queste che si sono scritte, persuadendomi che l'haverle conferite per più riprese con questi Superiori, basti a fare che di loro disponga Iddio secondo il suo santo beneplacito. Sono stato in scri- 90 vere lungo per dare materia a V.P.tà R. udite pienamente le cose, d'essere breve nel rispondere. Perdonimi et concedagli Giesù benedetto il pieno della sua santissima gratia. Dal collegio di Claudiopoli alli 15 d'aprile 1585.

Di Vostra Paternità Reverenda

inutile servo nel Signore 95
Massimo Milanesi

Inscriptio: [178v] Al Molto Reverendo N. Padre in Cristo, il P. Claudio Acquaviva Praeposito Generale della Compagnia di Giesù.

59 accommodare *del.* che convenga || 98 Proposito *ms.*

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Braunsberga 27 aprilis 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 164 183r-9v*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *P. Leleszi instanter petit successorem.* — 2. *Cur in Italia tanta fiat laetitia de novis collegiis egentibus admissis, in partibus vero septentrionalibus maioris momenti et melius fundata collegia repudientur.*

... 1. Sperabimus et post absolutum curriculum theologiae P. Brantum et Ioannem Clein nostros, quos puto futuros ad septembrem¹. Quibus si adiunixerit aliquem pro Principe Transylvaniae [183v] zelosum et doctum, ut iste P. Fabritius² (licet nondum illum viderim) 5 magnum fecerit operae pretium. Finem enim non facit P. Lelesius ut infirmandi ita quiritandi et simul ominandi male illi Principi et principatui si quid illi vel humanitus accidat, vel gravius accedat unde suam operam Principi illi praestare non possit. Idem Rex ursit Varsaviae³ et R.P.tas V. intelligit momentum necessitatis illius, ac for- 10 san etiam in literis quas habet P. Vangrovicius⁴, aliquid ad meas respondet ea de re. Sed valde piget audire nullas meas dum P. Vangrovicius istic fuit, pervenisse cum ego tam multas et forsan nimis crebras ad R.P.tem V. miserim et aliquot ad ipsum quoque. Ego vero nunc simul quinas illius Patris uno die accepi diversis mensibus ac 15 locis datas. Ita evenit in ista locorum longinquitate... [185r] ...

2. Varadino scribit tandem P. Arator⁵ et multa bona ibi fieri et Ser.mum Regem bona illis attribuere velle, ut et mihi Varsaviae

11 ea de re sup. || 14 nunc sup.

¹ Ioannes Brant S.I., posnaniensis, ingressus Societatem anno 1570 (cf. *Hist. Soc. 41* 168r), et Ioannes Klein S.I., prutenus (cf. *Pol. 7 I* 62r n. 11), Romae studiis theologicis operam navabant.

² Fabritius Pallavicini S.I., italus, ingressus Societatem Romae 1571 (cf. *Pol. 6* 119r n. 7), recenter Roma in Poloniam missus.

³ Cf. supra, doc. 300 § 3.

⁴ Iacobus Wujek S.I., qui electus procurator provinciae Poloniae (cf. *Germ. 163 27r*), congregati procuratorum quintae 16-19 nov. 1584 Romae celebratae [cf. COEMANS, *Breves notitiae* (Romae 1930) 7] interfuit.

⁵ Stephanus Szántó S.I., videsis eius ep. diei 5 ian. 1585 ad P. Generalem; supra, doc. 291.

dixit⁶. Sed loqui non audeo de novis collegiis: non quia afferant nobis novas obligationes (cum sine collegii titulo etiam eadem faciamus tum ibi tum Albae Iuliae tum Derpati, ubi decem peraeque de nostris vivunt cum duabus scholis apertis quam rigenses frequentioribus, sicuti et albanae mirabiliter crescunt et studiosis exuunt paulatim arianas scholas)⁷; sed quia video canones nostros aliter loqui⁸ et R.P.tem V. aliter scribere. Oritur mihi tamen quandoque dubitatio, quam si non pecco, enodari mihi velim: Unde sit quod tanta laetitia fiat de quovis collegio in Italia vel alibi admisso (etiam minoribus quam hic cum redditibus sed [185v] maioribus tamen et oneribus et obligacionibus) cum hic illa una obligatio a fundatoribus (praesertim Rege) imponatur ne videlicet repudiemus quae offert collegia; caeterum ibi postea faciamus quod possumus et quod volumus, et si non nunc, quando tandem poterimus, ut in albana, varadiensi et derpatensi residentia. Certe collegium nisvisense tam luculenter fundatum duos tantum nunc patres habet, coadiutores totidem et magistrum unum; calisiense etiam bene fundatum tres patres habuit hoc anno, totidem coadiutores et magistros duos, ad quos 200 et amplius iam confluxere discipuli. Nec ullus urget ut plures utrobique personas collocem. Hanc dubitationem cum proponerem in conversatione Patri Possevino: Pete — inquit — id a R. Patre N. Puto ego — ait — fieri ob paucitatem operariorum vel quia non bene informantur Romae quanti momenti sint loca illa in finibus turcarum atque moscorum, et quanto utilius occuparentur in illis terris quae de Christo (cum maxime aveant) nil scire possunt, ii qui in Italiae collegiis degunt, ubi civitates illae tot habent sacerdotes et monachos. Ac sane res ita habet. Nam duo illi patres Varadini⁹ plus hominum iuvant illorum qui in visceribus Turcae oppressi degunt, quam 20 vel 30 qui vivunt in aliquo collegio Italiae. Nam quod ad paucitatem operariorum attinet, ea in hoc proposito ad rem nil facit, cum non loquar de novis locis admittendis, sed de iis quae admissae sunt residentiis, ubi nec plures collocantur quam modo sunt, etiamsi nomen residentiae in nomen collegii vertetur et fundatio admitteretur quam Rex offert et iam dedisset si hiscere ausus essem, cum tamen ex portoriis et teloneis interim cum

31 albano ms.

⁶ Cf. supra, doc. 300 § 1.

⁷ Cf. supra, doc. 301 § 9.

⁸ Adhibeat in posterum moderatio in multitudine collegiorum admittenda. Can. 6 congr. gen. II; *Institutum S.I.* II 531.

⁹ Stephanus Szántó S.I. et Valentinus Ladó S.I.; cf. ep. Patris Szántó diei 5 ian. 1585 ad P. Generalem; supra, doc. 291.

molestia et nostra et regia et officialium, ac quandoque, cum parvo
 decore exigendae sint provisiones necessariae. [187r] Quaesumus R.P.tem
 V. eximat mihi hoc dubium ne dum perpetuo caecutio, dubitem sem-
 per; sed animus semel in veritate agnita ac explicata, possit conqui-
 scere ...

305

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
 P. IOANNI LELESZI S.I.

Niepolomiciis 10 maii 1585 — Albam Iuliam

TEXTUS: Cracoviae, Arch. Principum Czartoryski, ms. 3102 n. 11.
 originale.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* II 102-03.

RATIO EDITIONIS: Sequimur textum a D. Veress editum.

SUMMARIUM: *Paulus Gyulai declarabit quae de residentia Societatis al-
 bensi recenter decreta fuerint.*

Stephanus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus dux Lituaniae,
 Russiae, Prussiae, Masowiae, Samogitia, Livoniaeque et Princeps
 Transsilvaniae.

Religiose devote nobis dilecte. Salutem et gratiam nostram regiam.
 5 Accepimus litteras Devotionis Tuae¹, ex quibus statum vestrum
 plenissime cognovimus. Sed cum ea nobis redderentur, iam antea per
 fidelem nostrum Generosum Paulum Gyulai², quicquid nostrarum
 fuit partium, ac omne id quod in hac temporum conditione ad usum,
 commodum, emolummentum, sustentionemque vestram a nobis con-
 10 ferri potuit, declaravimus. Optime igitur de rebus omnibus, quae sit
 nostra voluntas, quidve in negotio aut statu vestro per nos actum
 constitutumque est, ab eo cognoscetis. Bene valeat.

Datum in arce nostra regia nepolomicensi, 10 die mensis maii,
 anno Domini 1585, regni vero nostri decimo.

¹ Litterae Patris Leleszi desiderantur.

² P. Gyulai, secretarius regius (cf. A. DIVÉKY, *Les hongrois en Pologne à l'époque d'Etienne Báthory*. In: *Etienne Báthory* p. 122), occisus die 10 dec. 1592 (cf. VERESS, *Epp. Carrillo* I 43).

Zenth Mehaly kew³ in potestatem vestram venire, sed et in sub- 15
urbio albensi duodecim coloni; reliqua ex mutua cointelligentia,
oportunitateque vestra adirentur⁴ brevi.

Stephanus Rex mpr.

Inscriptio: Religioso Ioanni Leleszio de Societate Iesu, rectori
scholae albensis etc. Devote nobis dilecto.

20

306

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Braunsberga 25 maii 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 164 223r-6v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 103-05.

SUMMARIUM: 1. *Tempore autumno projecturus in Transylvaniam Patrem Wujek viceprovincialem in Polonia relinquet.* — 2. *Rex Poloniae instanter petit Claudiopoli cursum philosophiae a Societate inchoari.* — 3. *P. Capeci optime suos in spiritu regit.* — 4. *Rex urget collegium Varadini et Albae Iuliae instituendum.* — 5. *De successore Patri Leleszi dando.* — 6. *P. Capeci intercedit ne duo fratres coadiutores dimittantur.* — 7. *P. Wolfgangum Schreck e Transylvania revocare meditatur.*

... [223v] ... 1. P. Vangrovecium¹ hactenus hic habui mecum. Nunc illum mitto Leopolim ad R.mum D. Archiepiscopum ut dum ego versor hic in provincia, ille ibi fructificet et iuxta mandatum P.tis V. illum Praelatum soletur et iuvet missione ista. Postea, iturus in Hungariam, si Deo placuerit, quod circa augustum vel septembrem erit, illum nisi aliud occurrerit viceprovincialem relinquam in Polonia ad redditum meum usque, et postea istud officium practicare bini incipiems si forte (quod multi ominantur non futurum) succedere

15-8 manu propria Regis exarata.

³ Szentmihálykő, prope Albam Iuliam, monasterium B. Mariae V. sub rupe S. Michaelis archangeli, fratrum O.E.S.P.; cf. RUPP III 235-36.

⁴ Potius fortasse legendum: adicentur.

¹ Jacobus Wujek S.I., qui recenter Roma reversus est; cf. supra, doc. 304

§ 1 adn. 4.

10 poterit in ipso regno, nam quin in Transylvania sit necessarium tale officium, ac forsitan etiam in Livonia cum in altera extremitate Poloniae versatur provincialis, nemo est qui ambigat¹... [224r] ...

15 2. Et Rex Ser. mus petit instanter et ratione scholarum et scholasticorum postulat ut inchoetur cursus philosophiae Claudiopoli². Alioquin ad apostamatam nostrum³ maturi rhetores nostri diffluent, qui in aprilii rector claudiopolitanae scholae solenniter factus incepit legere philosophiam; cui Franchenius⁴ adiungendus putatur. O inanes labores meos in eo proscribendo anno superiore positos⁵. De philosophia et theologia et per litteras et coram Varsaviae me Rex serio admonuit⁶.

20 3. Quae Claudiopoli agantur, puto R.P.ti V. perscribi⁷. Ego certe binas heri accepi inde longissimas litteras⁸ plenas consolationis quoad ea quae fiunt, doloris vero ob penuriam operariorum. Ut vi-

12 instanter *sup.*

² In congregazione provinciali Poloniae anno 1584 celebrata petitio facta est de creando viceprovinciali propter nimiam provinciae extensionem: « Cum provincia haec polonica latissime pateat, nec unus provincialis, etiam cum insigni valetudinis suae detrimento, satisfacere illi ullo modo possit; et tamen non expediat adhuc illam dividere in duas partes, petit congregatio una cum ipso P. Provinciali admodum P.N. Generalem ut saltem viceprovinciale aliquem certum et stabilem in ea constituat, qui a Provinciali plane dependeat, nec tamen unam aliquam partem provintiae commissam habeat, sed Provinciale in omnibus collegiis visitandis pro eius arbitrio et rerum exigentia fideliter iuvet, propter rationes congregationis nomine per procuratorem afferendas.

Ad 6. Placet institui viceprovinciale, qui dum provincialis in una provinciae parte versetur, ipse sit in altera ut collegia viciniora ad eum commodius recursum habere possint. Eum autem sibi eligit provincialis et ei facultates suas communicabit nisi alias iudicaverit reservandas; eius denique opera tum in visitando, tum in aliis rebus utetur quo loco et quo modo expedire censebit prout in litteris ad Provinciale uberior exponemus, *Congr. 94 I 73v*, et *Congr. 95 83v*.

³ Cf. de hoc arguento ep. Patris Provincialis diei 5 martii 1585; *supra*, doc. 300 § 1.

⁴ Petrus Saxo (Frischbier); cf. *supra*, doc. 295 § 5.

⁵ Christianus Francken, alter de Societate apostata; cf. *supra*, *ib.* et doc. 287 § 7.

⁶ Cf. *supra*, doc. 263 § 3 et 8.

⁷ Cf. *supra*, doc. 300 § 1.

⁸ Cf. litteras sociorum in Transylvania versantium mensibus superioribus huius anni ad P. Generalem datas, *supra*, doc. 291 292 293 301 et 303.

⁹ Quae desiderantur.

deo, ille Rector optime suos regit quoad spiritus; idque omnes testantur consultores. In oeconomia aliquibus non probatur, sed multum promovet fidem ac pietatem.

25

4. Varadini mirabilia fiunt¹⁰. Unus P. Valentinus¹¹, qui nunquam attigit novitiatum quique vix grammaticam novit, miranda facit bona vita et zelo. Illum iam sequuntur fere 100 pagi et electis quatuor ministris haereticis, illi adhaerent. Quandocunque aliquo venit, etiam si sint dies operosi, Pascha esse dicitur. Ser.mus Rex me valde sollicite expectat et petit ternis iam litteris et nuntiationibus, etiam promissum allegans ut [224v] ad se veniam de collegio grodnensi ac varadinensi constituturus. Cui varadiensi, videns hunc qui fit, fructum et quod 3 milia catholicorum ferventissimorum in civitate sit numerus et quod 100 iam pagi isti accesserint et quod a turcis subiectis finitimis christianis eo concurratur causa sacramentorum, de fundatione cogitans villas iam applicare velle dicitur, quae ex devolutione ob mortem feudatarii nobilis ad se venisse dicuntur¹²; ergo certe non scio amplius quid dicam. Toties illi dixi, non posse multiplicari collegia. Ille paulo post aut obliscitur aut cum cananea urgere pergit donec obtineat. Et ita futurum video non conqueturum unquam illum donec Varadini, Albae Iuliae, quod iam est semiadmissum, et Derpati certam sedem figat. Et cum Rex clamet et populorum illorum necessitas, differri executio poterit, liberari ab admissione non poterit P.tas V. opinor, nisi Regi aliquid humanitus accideret. Utinam homines haberemus, uti centies fructuosius esset collegium Varadini, Albae, Derpati admissum quam vel Austriae vel Novellariae (loquor de finibus patriae meae) vel etiam Mantuae¹³. Sed premimur angustiis undique, quae tamen angustiae tam mirabilia bona pariunt ut dictum est de illis solis duobus patribus varadinensis¹⁴. Quaesumus R.P.tem V. his visis et perpensis, dignetur considerare ac disquirere an aliquis esset modus lactandi Ser.mum in his suis sanctis desideriis ita admittendo bona quae interim offert, non tamquam admittendo collegia quae relinqu non possint vel quae statim impleri operariis debeant [225r] sed quae serviant in futurum si quando Societas aut se posse admittere aut sibi conducere existimabit. Videtur enim mihi Rex Ser.mus omni modo nobiscum esse contentus, modo ne quae vult dare, respuamus. Veretur enim ne si non admittamus nos statim, alio deinde abstrahatur vel ab aliis perfidis impe-

30

35

40

45

50

55

¹⁰ Cf. supra, doc. 300 § 4 et adn. 10.

¹¹ V. Ladó S.I., cf. supra, doc. 291 § 2.

¹² Cf. ib. § 5.

¹³ Cf. supra, doc. 304 § 2.

¹⁴ Stephanus Szántó S.I. et Valentinus Ladó S.I., cf. supra, ib. et adn. 9.

60 trentur, quibus sub titulo erigendi collegii honestissime denegat. Alioqui si quae Albae, si quae Varadini dare vult, non erunt pro illis collegiis eo quod nunquam erigentur, valebunt applicata Societati pro claudiopolitano fundato sed egenti pecunia, licet non aliis rebus quibus plus satis abundat; bidui enim itinere distant ea loca tantum.

65 5. P. Lelesius omnino totus est languidus et iacet, et nondum habemus qui illi succedat si quid adversi accidat. Nec ego video — — ut saepe scripsi — in provincia hac hominem. Obsecro R.P.tem V. sit illius Principis innocentia P.ti V. commendata. Italo opus est vel hungaro prudenti atque zeloso ac mediocriter docto si non insigniter¹⁵... [225v]...

70 6. Obsecrat et quasi adiurat me Rector claudiopolitanus pro retinendis Simone Rass coadiutore formato quem mandarat P.tas V. dimitti, et Ioanne Psarsky; et ait illos [226r] angelos evasisse et collegium illud absque ipsis (cum nec reperiantur externi honesti et fi-

75 deles qui servire possint) stare non posse. Deque hac re, ait, se ad P.tem V. scripsisse¹⁶. Conniveo ego itaque, mandatum P.tis V. expectans.

7. P. Wolphgangum Schrechium¹⁷ inde revocare cogito, quia non est tutum illi ibi esse. Patitur enim a caelo illo. Itaque revocabo Cracoviam ut concionem germanicam ibi faciat si volet; si non volet,
80 ut alias explicavit, permittam redire in Germaniam quo affectat¹⁸ ut ibi salvus sit. Sed si germanum nunc haberemus qui concionibus polonicis occupavimus iam animos polonorum, ita germanicis (nunc cum petitur a nobis ab civibus) occuparemus et germanorum ac forsan sentinam illam haereticorum evacuaremus...

¹⁵ Cf. supra, *ib.* § 1.

¹⁶ Videsis ep. Patris Capeci diei 6 ian. 1585; supra, doc. 292.

¹⁷ V. Schreck S.I., concionator germanicus Claudiopoli, et seminarii regens; cf. supra, doc. 242 I n. 3.

¹⁸ Cf. supra, doc. 295 § 3 et adn. 11.

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Posnania 14 iunii 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 164 239r-41v*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *Maxima necessitate pressus non desinit novos operarios petere.* — 2. *De collegiis novis a Rege petitis aget cum eodem.* — 3. *Qui proximo P. is Pitačić in Transylvaniam descensu magnopere consolabitur.* — 4. *De cursu philosophiae Claudiopoli inchoando et de sociis ibidem gradibus academicis decorandis.* — 5. *De hungaro quodam iuvene Vilnae in Societatem admisso.*

1. Intellexi probe R.P.tis V. rationes¹ cur non possint dari qui petuntur². Neque ignoro ubique esse penuriam. Sed cum scribo huiusmodi, et impellor ab aliis, utpote Rege ac principibus, aut ab ipsa necessitate, quae alicubi tanta est, velut in Hungaria, ut sine lachrimis aut commiseratione non possit audiri. Non quod simpliciter homines 5 non habeamus, qui Dei gratia crescunt in dies, sed quia gnaros etiam linguae, ut est necessarium, et idoneos Christi cooperatores non habeamus.

2. Sed Ser.mo Regi, ut potero melius, hanc bonam P.tis V. voluntatem explicabo, qui docilis est et acquiescat facile ubi praesertim 10 P. Marcum³ venisse intelliget. Si tamen et hac vice veniet, de quo nihil mihi ex Austria significatur⁴. Nec ego mutire audeo ne quod non feci, fecisse videar, nempe illum ursisse ut haberem. P. enim Blyssemius aliquando scripsit de hac re mihi aliquanto durius. Neque velim cum ullo litem suscipere quem amo. Viceprovincialem forte 15 declarabo P. Vangrovecum⁵ cum mihi in Transylvaniam post duos

14 aliquanto *p. corr.* || 15 quem amo *in marg. add.*

¹ Litterae Patris Generalis desiderantur.

² Scilicet socii qui auxilium ferre possint eis qui in Polonia vel in Transylvania laborant.

³ M. Pitačić S.I., qui iam dudum expectabatur, ut Patrem Leleszi graviter aegrotum Albae Iuliae adiuvaret.

⁴ Cf. ep. Patris Generalis diei 4 apr. 1585 ad P. Blyssem, praepositum provinciae Austriae; supra, doc. 302.

⁵ De P. Wujek, viceprovinciali declarando cf. supra, doc. 306 § 1.

menses eundum erit. De collegiis quae admittit R.P.V. derpatensi et grodnensi, videbo cum R.M.te si evadere aliquid potero. Nam etsi siluit in comitiis, fuit quia alia graviora ibi eum premebant. Nunc
 20 urget maxime ut ad S.M.tem veniam dicitque patribus nostris me id Varsaviae promisisse ut videlicet ad hoc tempus essem Cracoviae. Ibo tamen paulo post visitato Calissio (cuius collegii scholae mirifice crescunt. Iam habent 230 studiosos fere ex nobilitate, ac nondum est annus cum apertae sunt). Vereor utrum potero evadere grodnense
 25 (nam derpatense potius est desiderandum quam refugiendum) totum enim cor suum circa illud posuisse videtur. Scribit etiam P. Laterna⁶ quod paret quaedam bona pro Hungaria quae applicet varadinensi residentiae⁷. Ubi unicus pater qui nondum fuit in novitiatu [240] ac vix grammaticam novit⁸, mirabilia facit, abiectis aliquot ministris
 30 haereticis et pagis ultra 60 ad catholicam religionem reductis, quos per partes invisit collectis 10 12 vel 20 in unum, quos uno dominico visitat, et alias alio pariter collectos. Gratias R.P.ti V. ago pro facultatibus mihi concessis communicandis externis. Utar moderatissime... [240v]

3. In litteris 13 aprilis datis significat P.tas V. se scripsisse in
 35 proximis suis litteris se iussisse P. Blyssemio ut quamprimum P. Marcum ad nos mitteret⁹. Istan ego litteras, si quae scriptae sunt inter has 13 aprilis datas et illas 20 martii, non accepi¹⁰. Expecto tamen sed tacitus magna cum aviditate P. Marcum. O quantae consolationis esset si mecum illum in augusto proximo eo adducerem. Si non
 40 tam cito veniet, forsitan visitabo interim collegium iaroslaviense, ut observem si forte iterum P.tas V. replicando litteras in Austriam, illum mihi eo miserit ut sine ipso non eam.

4. Cursum philosophiae Claudiopoli aperiemus¹¹. Est enim qui illum audiat. De theologia suo postea tempore. Addo ad nominatos
 45 pro gradibus P. Hieronymum Famfonium et P. Ioannem Ardulphum vel P. Martinum Hundonem pro academia claudiopolitana vel aliquos horum¹²...

34 P.tas V. *sup.* || 35 proximis *del.* suus [?]

⁶ Martinus Laterna S.I., concionator regius; cf. *supra*, doc. 199 adn. 1.

⁷ De collegio Varadini erigendo cf. *supra*, doc. 306 § 4. Litteras donationis Regis, diei 14 aug. 1585 collegio futuro varadinensi datas videsis inferius, doc. 318.

⁸ Valentinus Ladó S.I., cf. *supra*, doc. 306 § 4 et *infra*, doc. 317.

⁹ Epistulam Patris Generalis ad P. Blyssem de P. Pitačić in Transylvaniam mittendo videsis *supra*, doc. 302.

¹⁰ Hae epistulae Patris Generalis desiderantur.

¹¹ De cursu philosophiae Claudiopoli inchoando cf. *supra*, doc. 306 § 2.

¹² De his tribus collegii claudiopolitani sociis cf. *supra*, doc. 242 I n. 2 5 et 6.

5. His diebus quinque insignes iuvenes ad novitiatum Vilna ve-
nerunt, docti et nobiles; in quibus unus hungarus anno superiore a
me ex Hungaria adductus¹³ ... »

50

308

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
HIERONYMO DE BUOI NUNT. AP. IN POL.¹

Vilna 2 iulii 1585 — Cracoviam

TEXTUS: 1. Romae, ASV, *Nunz. di Pol.* 22 27r-30v (olim 16-9) auto-
graphum. — 2. *Opp. NN* 325 22r-3v, apogr. coaevum.

SUMMARIUM: 1. *Laetus ob negotium inter Imperatorem et Regem Poloniae
nuper feliciter conclusum; ex quo magna pro fide catholica emolumenta sperari
possunt.* — 2. *Sacerdos catholicus in urbe Nagybánya, nunc ab Imperatore
Regi Poloniae in compensatione data, constituendus.*

... 1. Havevo inteso dell'assignazione fatta da cotaesta M.tà di un suo secretario accioché andasse a pigliare il possesso della ricompensa data dall'Imperatore al Re in Ungheria². Et con tutto ciò mi è stato gratissimo l'aviso che V.S.R.ma me n'ha dato; percioché qualche cognitione che io ho havuto di questi negocii il lungo di questi sette 5 anni passati, et la prova di quanto può promoversi la religione cat-
tolica nell'Oriente et in Moldavia et Valachia per mezzo di S.R.M.tà (si come a grandi passi si fa in Transilvania), mi fanno haver sicura speranza che se S.B.ne sarà pienamente fatta capace dell'importanza del procurato accordo [27v] coll'Imperatore et del modo di promuover 10 più interni attacchi fra questi due potentati, forse volgerà il suo pen-
siero a fomentare con paterna et quasi straordinaria carità i pii sforzi di cotoesto Re, poiché per mezo suo la fede in alcuno modo si è ripiantata in Transilvania et in Livonia, et non è poca spe-
ranza che proceda più oltre la Moscovia et nell'Oriente, se si se- 15 guirà et coi seminarii et con alcuni altri mezi assai noti a Mons. Ill.mo

¹³ Gregorius Vásárhelyi S.I., transylvanus qui die 10 maii 1584 Vilnae in Societatem admissus est (cf. supra, doc. 263 adn. 14).

¹ H. De Buoi (Bonius), episcopus cameracensis (Camerino) 1580-96; (cf. GULIK-EUBEL III 164); nuntius ap. in Polonia a 27 oct. 1584 ad mensem II 1587; cf. BIAUDET, *Nonciatures* 142.

² Agitur de negotio Szatmár inter Imperatorem et Stephanum Báthory controverso; cf. *Introd. gen.* c. 2.

di Como et al S.or Cardinale Bolognetti³ la testura di quel che fin hora la mano di Dio ha ordito... [29v] ...

2. Supplico parimente V.S.R.ma di ricordare alla M.tà del Re
 20 che voglia porre alcuno sacerdote cattolico nella città di Nagibania⁴ che a questa hora sarà stata data dall'Imperatore per ricompensa di Satmar⁵ in Ungheria. Percioché così anderà dilatando la fede cattolica in quelle parti, dove per difetto di chiese et case cattoliche mi è convenuto più di una volta celebrare la messa nel proprio cocchio⁶...

309

P. IOANNES LELESZI SUP. RES. ALB. S.I.
 P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Albae Iuliae 21 iulii 1585

TEXTUS: *Germ. 164 286r-v*, autographum. In margine textus quattuor animadversiones a P. Provinciali exaratae reperiuntur quas in notis exhibemus. Fol. 286v idem P. Provincialis adnotavit: « Respondi 10 augusti » et « Haec omnia sic colligata necessario scienda erant R.P.Nro cum de rebus non levis momenti agatur ».

EDITIO: VERESS, *Episolae II* 105-06.

SUMMARIUM: *Ob multiplices angustias ac miseram rerum faciem a munere superioris exonerari desiderat.*

Admodum Reverende in Christo Pater. S.P.

Pater mi, ita ego hic torquor domi, in aula, foris cum sim solus et unicus de Societate sacerdos, quod maledixerim horas et qua natus sum et qua Societatem primo novi. Liberet me Deus. Mallem porcos
 5 pascere quam in Societate superiore agere, et maxime polonorum.

⁴ Malem ms.

³ Albertus Bolognetti, nuntius ap. in Polonia, die 12 dec. 1583 creatus cardinalis, obiit in itinere versus Roman die 9 maii 1585 Villaci (Villach) in Carinthia Austriae; cf. *Mon. Pol. Vat.* V p. XLV.

⁴ Nagybánya (Baia-Mare, Grossneustadt) in Transylvania.

⁵ Szatmár (Satu-Mare) in Transylvania.

⁶ Cf. supra, doc. 290 § 2.

De illo servitore¹ quid habeam crucis, aliunde forte sciet. Nunc nil me magis torquet quam ut duos ab illo profectos rumores suppressam. Unum, quod ex horto nostro lupanar fecerit. Quod quomodo delere possim, nescio quia in libros et attestations relatus est. Alterum de ipsomet ne in furorem et amentiam vertatur. O mi Deus, cur non datis huc probatos, cur non exploratae virtutis? An putatis nobis cum catholicis hic esse negocium? aut cum hominibus virtutem admirantibus et amplectentibus? Quid aulae cum Christo? Quid castris cum pietate et pudicitia? Omnes quaerunt quomodo nos avertant, et palpitanter huc mittetis?

10

15

Quaeso, mi Pater, mecum facite quod vultis, superior hic ego quomodo possum esse? Non possum. Iterum dico, nec possum nec volo². R.P.tas T. provideat. Et rogo ut veniat ita parata ut decet. Dico enim nunquam tam acres fuisse in catholicam religionem transylvanos ac modo sunt. Conspirarunt penitus hac in parte, etiam contra Regem. Et si verum dicere volumus, Societas decrescit non per uncias sed per libras. Palam et publice superbissimi sumus, ebriosi sumus, gulae et ventri dediti sumus. Etiam rustici hoc in nobis animadvertisunt. Quid ego hic faciam?³ Per Iesum Christum P.tem T. rogo tandem me liberet. Septimus post mensem elabetur annus exilii⁴ 20 mei⁴. Vidine fratres, habitavine, convixine illis? Sed etsi tolerare possem labores, iam autem ingredi pedibus non possum. Genu enim dexteri et talos sinistri amisi ut flecti nequeant. Quomodo ad templum claudus eo?

25

Et adhuc dies et noctes affligor domesticis et externis. Pridie enim vix M. Caspar⁵ et Simon⁶ se mutuo non enecarunt⁷. Simon enim quotidie ebrius est et superbus ut alter. Gubernatoris⁸ summum est in

30

⁵ illo servitore *m.* *Prov. postquam nomen erasit* || ⁸ ne ... vertatur *sup.*

¹ Martinus Undó S.I., qui incolis albanis offensioni fuit; cf. infra, doc. 315
§ 3.

² In margine manu Patris Provincialis: «Prae nimio maerore haec scripsit».

³ In margine P. Provincialis: «Aiunt prae desperatione de discessu inde ad P.tem V. cogitasse».

⁴ P. Leleszi omnium de Societate primus anno 1579 in Transylvanianum ingressus est: cf. MAH I 812.

⁵ Caspar Crobensis S.I., magister scholarum Albae; cf. supra, doc. 242

II n. 4.

⁶ Simon Domoslawski S.I., coadiutor temporalis ibidem. Cf. *ib.* n. 6.

⁷ In margine manu Patris Campano: «Illum huc evocavi et venit; alter, mirante Maximo, missus est Claudiopolim».

⁸ Ioannes Ghiczy (Géczy) usque ad annum 1585 capitaneus varadinensis, postea gubernator Transylvaniae; cf. supra, doc. 210 adn. 57.

nos et catholicam religionem odium; sed hoc non minus perpetuo turpiloquens etiam praesente Principe, foedissimis in verbis. Fiet et
 35 aula paulo post lupanar si res verba fuerint subsecuta. Haec raptim. Angor enim et affliger et pondere curarum premor. Omnia faciunt isti contra nos. Geneva adducent concionatorem alterum, et tamen Societas stertit. Valeat R.tia V. et me liberet. Ego enim curam domus iam ab hebdomadis tribus non habeo⁹. Ambulant ut volunt, trahunt
 40 capillos, se mutuo canes, bestias vocant. Albae 21 iulii anno 1585.

Reverendae Paternitatis Tuae

Lelesius

Inscriptio: [286v] Admodum Reverendo in Christo P., Patri Ioanni Paulo Campano pro Societate Iesu per Poloniam provinciali. —
 45 Vel reddantur Patri Laternae.

310

P. IOANNES LELESZI SUP. RES. ALB. S.I.
 P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Albae Iuliae 25 iulii 1585

TEXTUS: *Germ. 164 292r-v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 106-07.

SUMMARIUM: *Ut a gravi podagra liberetur, in calidam aliquam regionem mitti exoptat.*

Reverende admodum in Christo Pater S.P.

Quamvis non ita pridem per dominum Julianum¹ dederim ad T.R. iam litteras², tamen et has do non tamquam litteras sed velut supplicem libellum. Novit, credo, iam R.ia V. frequentes meas infirmitates, potissimum ex podagra et calculo. Ministeria etiam novit quae hactenus obii: solus in aula, solus domi, solus in templo. Elapsa hyeme sex integris mensibus iacui carens usu pedum. Dextrum genu iam de-

⁹ In margine P. Provincialis adnotabat: « Abdicavit se ultro prae impatiencia in cura fratrum ».

¹ Paulus Gyulai, secretarius Stephani regis; cf. supra, doc. 305 adn. 2.

² Die 21 iulii; quas videsis supra, doc. 309.

ponere ad terram non possum, pes sinister aegre et cum dolore flectitur. Si hyems supervenerit, ne dubitet R.ia V. in perpetuum privabor usu pedum. Quid proderit, mi Pater, et Societati et mihi oneri esse in lecto? Habeo hanc firmam fidem et spem, si in calidam regionem mitterer ad annos duos aut tres, fore ut sanarer. Quod haec mala non patiar nisi ex frigore, haec certissime evincunt signa. Primum, quod in aestate podagra non vexat. Secundo, quia quo maiores superveniunt calores, sentio humores in capite et toto corpore resolvi. Et quidem defluunt ad pedes, ad sensum ita frigidi ac si frustulum glaciei decurreret per corpus. Qui mox ut ad pedis genu aut inferius ad nervos decurrunt, afficiunt pedem graviter adeo quod inambulare penitus non possim donec pes tumefiat et tunc resolvuntur et evanescent. Corpus meum est ita debellatum, mi Pater, a frigore et frigido catharrho ut sim impatientissimus etiam minimi frigoris. Probem, mi Pater, aut in Italia, Neapoli aut in Hispania an calor iuvet. Si mihi moriendum esset ex morbo, ita me Deus amet, non curarem nec peterem ut auxilium mihi praestarent R.iae VV. Sed quum nec morior et tamen velut inutilis truncus sine pedibus iacere semper cogar, Deo et hominibus et mihi ipsi odiosus et molestus, hoc est quod me cruciat. Non dubito, si R.iae VV. me miserint ad calidam aliquam aut temperatam regionem, ubi frigus non sentiam, restituentur mihi vires, redibit pristinum robur nervorum in pedibus, et tum nullum rursus recusabo laborem in Societate. Quia Societas est mater et pater, non dubito me hoc impetraturum. Vidi enim Reverendos Patres infirmorum maximam semper curam habuisse. Eam etsi adhuc ego expertus nunquam in me fuerim, nunc in hac mea ultima et extrema calamitate, ut experiar, etiam atque etiam per Iesum Christum rogo oroque. Albae Iuliae, ipso festo divi Iacobi, anno 1585.

Reverendae Paternitatis Tuae

indignus servus
Lelesius

Inscriptio: [292v] Admodum Reverendo in Christo P. Patri
Ioanni Paulo Campano pro Societate Iesu per Poloniam provinciali.

311

P. CLAUDIUS ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
 P. HENRICO BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

Roma 26 iulii 1585 — Viennam

TEXTUS: *Austr. I* I 233, regestum.

SUMMARIUM: *Renovat mandatum ut P. Marcus Pitačić sine ulteriore cunctatione in Transylvaniam mittatur.*

Quia nullas habemus R.ae V. litteras, hoc tempore duo tantum quae scribamus, occurunt. Alterum est de P. Marco¹, de quo cum iam dudum, nempe 4 aprilis R.ae V. scripserimus², ut eum in Transylvaniam quam primum mitteret, quod ita omnino necessarium esset,
 5 nunquam tamen ab ea responsum ullum accepimus. Nostri autem ex Transylvania urgere non cessant ut aliquem mittamus³, praesens periculum demonstrantes ex imbecillitate P. Lelesii ob quam verentur ne si repente subtrahatur, nullo laborum suorum successore relicto, ea omnia incommoda sequantur quae tunc a me commemorata
 10 memini. Quare etsi non poteram sane dubitare quin R.V. id iam exequuta esset, tamen rei gravitas fecit ut mandatum renovarem ut si quae fortasse res illius discessus distulisset, R.V. non iam amplius cunctandum intelligat sed eum statim dimittat et nos admoneat...

5 ab ea sup. | ab del. R. V. || 7 Lelesii del. ex || 8 si sup. | repente
 del. sub | nullo del. suorum || 9 a sup. || 10 quin del. nostra illa voluntas
 esset | quin corr. ex quod || 11 renovarem del. quo || 12 iam sup.

¹ M. Pitačić S.I.

² Quas videsis supra, doc. 302.

³ Cf. supra, doc. 295 § 4, doc. 300 § 3, doc. 304 § 1 et doc. 306 § 5.

312

P. MATTHIAS THOMÁNY S.I.
P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Albae Iuliae 29 iulii 1585

TEXTUS: *Germ. 164 295r-v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 108-09.

SUMMARIUM: *Ob numerosas sociorum miseras humanas res S.I. in Transylvania male procedunt.*

Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

Litteras R.iae V. accepi ante unam hebdomadam Pultovia ad me datas¹. In quibus petit me inter alia ut scribam de collegii claudio-politani profectu². Quid si ego Albae sim? Sum autem; sed a triduo, sic necessitate compellente potius et urgente quam alia ratione.⁵ Pater enim Martinus³ ad R.iam V. it, sic enim expedit. P. Petrus⁴, quoniam sanguinem expuit, Claudiopoli manet, nec potest concionari. P. Valentinus⁵ repetitus iam bis (si bene intellexi) nondum remissus. P. Georgius⁶ debilis et contractus sustinere cogitur con- ciones claudiopolitanas, licet ob illius imbecilitatem nonnunquam¹⁰ templum est sine concionibus. P. Lelesius tot iam morbis afflictus et laboribus confractus⁷, admirandis modis exclamat se sic esse dere- lictum ac si nullus praeter ipsum in orbe socius esset, aitque se nun- quam usurum suis pedibus si hac adhuc hyeme in Transylvania re- sidere cogatur. Patrem Wolphgangum⁸ R.ia V. avocat in tanta pau- citate⁹. Virium nostrarum defectu haeretici tripudiant, insultant,¹⁵ in disputationes evocant. Petunt a Gubernatore¹⁰ ut certamen inire

¹ Quae desiderantur.

² Fuit enim collegii claudiopolitani incola; cf. supra, doc., 242 I n. 4.

³ M. Undó S.I., cf. supra, doc. 309 adn. 1.

⁴ P. Erdösi (Sylvanus) S.I.; cf. supra, doc. 242 II n. 2.

⁵ V. Ladó S.I.; cf. ib. I n. 7.

⁶ G. Törös S.I., cf. ib. III n. 2.

⁷ Cf. epistulas Patris Leleszi ad P. Provincialem diei 21 et 25 iulii 1585 da- tas; supra, doc. 309 et 310.

⁸ V. Schreck, S.I., cf. supra, doc. 242 I n. 3.

⁹ De eius revocatione e Transylvania cf. supra, doc. 306 § 7.

¹⁰ Ioannes Ghiczy (Géczi); cf. supra, doc. 309 adn. 8.

nobiscum illos patiatur. Promoventur mirabiliter. Doctuli quidam aut verbosi audacesque. E Gallia Italiaque nebulones indies expectantur ut nos invadant, obstruant, exterminent, eiiciant.

Miser P. Rector totus est anxius non ob persecutions et afflictiones nostras quas ab adversariis sustinemus, quam ob nostrorum domesticorum quorundam etc. Dux ego semper, clamavi, ursi. Videte quales ad residentias mittere debeatis¹¹, bene probatos nempe, non sui ignaros aut oblitos, non nugigerulos, non circumfloraneos. Christe Deus, pudet me et non obiter pudet sed pudet sic ut quomodo explicem me, nec sciam nec explicari posset etiam a quopiam. O si ob res a nobis pro [295v] honore Dei gestas pateremur, quam esset optabile, quam iucundum. At, etc. Certe nisi aliter ad iuvandam hanc provinciam accincti fuerimus, comedemus quidem et bibemus sed Transylvaniam non convertemus. Optarem ego Riae V. laetiora scribere, sed ea quae se offerunt, scribere possum. Ria V. acceleret et secum afferat viros, alioquin nihil fit nec fiet. Haec ita ut dico esse et futura credit Ria V. Vale R. in Christo Pater et nos interim in suis sanctissimis orationibus commendatos ut solet, habeat. Caeterum valde oro Riam V. ut aut mittat aut secum ferat insigniores aliquos libros concionatoribus aptos. Et ego certo de pretio providebo. Ferat inter alios Topiarium¹² et similes, Biblia item etc. Datae Albae Iuliae 29 iulii anno 85.

40 Vestrae Reverentiae

servus in Christo
Mathias Thomanus

313

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Cracovia 3 augusti 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 164* 296r-300v, autographum.

SUMMARIUM: 1. Nescivit Maximum Milanesi in externis aegrotis curandis adeo ultra licitum processisse. — 2. P. Leleszi irit ad thermas; in cuius auxilium utinam tandem veniat P. Pitačić.

18 nobiscum sequ. inire.

¹¹ Vide de hoc eius scriptum: *Media iuvandae in fide Transylvaniae* mense martio 1583 Patri Possevino porrectum; supra, doc. 176 § 2.

¹² Topiarium, i.e. liber in quo argumenta ad conciones componendas reperiuntur.

... 1. Mirabiles literas ad P.tem V. R. mittit apertas mihi ut legam, Maximus ex Hungaria¹. Sinii equidem illum fructum facere cum aegris claudiopolitanis visendis, sed putavi quod res non adeo ultra procederet. Is autem est ille: ut vel nihil velit facere vel quod formatissimus medicus. Id quod ex his eius literis colligo. Parcat mihi 5 Deus si putavit me istud velle quod circa mulieres se facere scribit; quin vero miror quod mihi nunquam talia dixerit. Illico enim prohibuissem ut et nunc prohibeo; et si non abstinebit, ut author fui eadem fere de causa ut abduceretur ex Polonia, ita abducam illum e Transylvania.

2. De caetero res in Transylvania bene procedunt spirituales, Dei gratia, temporales non item. Spirituales — inquam — in collegio, nam haeretici proficiunt in peius. P. Lelesius ivit ad thermas², cui profecisse scribuntur, sed nondum redierat. At hei misero mihi, ubi est iste [299v] P. Marcus³ toties Hungariae promissus et donatus. 15 Ego hiscere non audeo ne author habear illius abstrahendi ab austriacis, qui tamen non petii prior sed nunc oblatum et expectatum doleo non venire, ut iussisse se mihi scripsit R. P.tas V. Utinam adhuc veniat quia simul eo iremus, quo sub fine huius mensis cogito, ut in octobri saltem exeunte huc redeam. Cogito enim relinquere Iaroslaviam non visitatam et non renovatam usque ad meum inde reditum...

314

MAXIMUS MILANESI S.I.

P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Claudiopoli 8 augusti 1585

TEXTUS: *Germ. 166 154r-v*, autographum. In margine inferiore f. 154v manu P.is Campano: «Maximi litterae 8 augusti 85».

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 109-11.

¹ Quas videsis supra, doc. 303.

² Cf. eius epistulas diei 21 et 25 iulii 1585 ad P. Provincialem; supra, doc. 309 et 310. Die primo iunii 1585 fuit in Kövár, hospes familiae Kereszturey (Cf. supra, doc. 152 adn. 2), rediens ex thermis sulphureis de Lápos; cf. SZAMOTA I., *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten* (Budapest 1891) 173.

³ M. Pitačić S.I., de cuius in Transylvaniam missione cf. ep. Patris Generalis diei 26 iulii 1585 ad P. Blysssem, praep. prov. Austr.; supra, doc. 311.

SUMMARIUM: 1. *Iacobus Korytowski S.I. et Nicolaus Kurtić Claudiopoli acerrotant.* — 2. *Immigratio bulgarorum et slavorum in Transylvaniam.* — 3. *I. Korytowski melius se habet.* — 4. *Sepultura in ecclesia nostra negatur D. Francisco Teremi optime de Ecclesia merito.* — 5. *De baptismo filii Volphgangi Kornis.* — 6. *De usu veleni in curia Principis.*

Molto Reverendo Padre in Christo etc.

La pace del Signor Dio etc.

1. Da che il P. Wolfgang¹ si è intrattenuto sino ad hora et s'interrerà almeno dui o tre giorni, a quel mio lungo testamento, farò
 5 ancora questo codicillo. È il terzo giorno che Kalissiense² s'è fermo nel collegio. Tiene dolori di testa et di petto quasi continovi; è macilentissimo, ma però senza febbre, che comprendere si possa; in somma l'habito del suo corpo tira al tisico mirabilmente, et a una malinconia così adusta et atra come ne possa essere in tutta la Compagnia.
 10 Che non gli faccia qualche formale rimedio, sono due precipue cause: la canicola et il non havere il Superiore chi porre in luogo suo. Credo che V.R. possa venire qua con quella provisione et deliberatione di tornarlo in Polonia, et far prova, se l'aero patrio sollevarlo da molte miserie che apparentemente gli sovrastanno, avanti che venghi-
 15 no. Dispongano adesso il suo santo beneplacito.

Nicolao³ ancora ogni dì si fa più macilente e secco, ma perché nella provincia forse non può haver luogo, rispetto alla lingua, dove possa essercitarsi con maggior frutto, non ardirei di proporre a trasmutarlo, ma ben d'essercitarlo qualche tempo in aere più aperto,
 20 come sarebbe compagno del procuratore delle ville; da che spero ne seguirebbono tre beni, i quali adesso mi occorrono: migliore sanità, esperienza et cognitione dello officio, al quale a suo tempo potrebbe pervenire (non apprendendo di dovere essere huomo di molta dottrina); utilità nelle chiese delle ville, in una delle quali ciascuno giorno fe-
 25 stivo potrebbe predicare con la Postilla del Telegdino⁴, nell'altro

25 Teledino ms.

¹ V. Schreck S.I., brevi in Poloniam profecturus; cf. supra, doc. 312 adn. 8 et 9.

² Iacobus Korytowski S.I., cf. supra, doc. 242 I n. 10.

³ Nicolaus Kurtić S.I., cf. ib. n. 24.

⁴ Nicolaus Telegdi, episcopus quinqueecclesiensis et administrator ap. archidioecesis strigoniensis (cf. supra, doc. 100 adn. 8) qui annis 1577-80 edidit opus *Postilla hungarice: Az evangéliumoknak, mellyeket vasárnapokon és egyéb ünnepeken esztendő által az anyaszentegyhásban olvasni és prédikálni szoktanak, magyarázata I-III* [Explicatio pericoparum Evangelii quae anni tempore in ecclesiis perleguntur]; Cf. SzABÓ I 67 77 92.

dopo il pranzo insegnare la dottrina cristiana, o in quella medesima, secondo che si havesse il commodo.

2. Di bulgari, serviani, rassiani et croate sino a questa hora sono trapelate in regno più di dieci mila famiglie, una parte delle quali si fermerà qua dentro, trovando terreni da lavorare; l'altra, credo, si volterà verso Boemia et coteste vostre parti. Si muoiono veramente di fame in questo tratto, sino in Constantinopoli, a tal che si tema, come mi hanno riferto ali mercanti greci che di là vengono, che resterà depopolata tutta quella terra. I nostri credo che piglieranno alcuni croati, con gli altri non s'impaceranno perché ut plurimum è tenuta mala gente. 35

3. Iacomo Kalissiense⁵ con la quiete di quattro o cinque giorni, il sonno et alcuni pochi rimedii, si trova di maniera alleggerito che può [154v] tornare, anzi hoggi è tornato alla sua classe, nella quale quel più facilmente può intrattenersi, et senza molto incommodo o pregiuditio della sua sanità, ché per haver finita la sua sintassi, solo attende alle ripetitioni. 40

4. Hieri è seguito un caso che, se ne seguissero molti, sarebbe da temere qualche miserabil naufragio di questi pochi cattolici che vi sono. Fu negata la sepoltura nella chiesa a un Francesco Teremi, huomo honestissimo, come ne sia in tutta la città, di più di settanta anni; stato costantissimo nella fede cattolica tutta la sua vita sino all'ultimo alito, et per la quale dicono che gli fusse ammazzato un figliuolo, et egli privo di senato habitava vicino al collegio a cinque case, et in questa sua ultima malattia si è confessato et communicato in letto tre o quattro volte con molta compunctione et lacrime. Sentendosi morire fece pregare che il P. Pietro⁶ andasse a consolarlo in quella fine. Vi andò et stette sino a notte. Harebbe il buon vecchio voluto haverlo sino che rendeva l'anima a Iddio. Si scusò potere per all' hora esser più oltre seco et promesse di tornare. Nel partirsi lo pregò che sì come in vita haveva fatta la carità et havuto cura dell'anima sua, così si degnasse in morte haverla del corpo. Et in due hore spirò, et dagli heretici con speciale honore, gaudio et pompa fu sepolto tra porci, con tanto eiulato, afflitione, confusione, pianto et lamenti della moglie, de parenti et tutti li cattolici che se ne movevano a compassione in sino a gli eretici stessi. Non dirò quel che dis-

32 in *del.* vostro || 49 habitava *sup.*

⁵ De quo cf. supra, § 1 et adn. 2.

⁶ P. Erdösi (Sylvanus); cf. supra, doc. 242 II n. 2.

sero tra gli altri, Martino Litterato ⁷ et Ladislao Litterato, nostro vicino sula faccia de nostri perché troppo se ne affliggerebbe V.R. Bastigli che nel collegio non è stato ancora il maggior dolore et la maggior confusion. Data la ripulsa il P. Rettore o perché non gliene fusse data più molestia, o perché era giorno di ricreazione, o perché voleva quivi battezar segreto non so che giovine nobile della eretica scuola, si partì di grande hora per Monostor; che se fusse stato qui, si poteva, senza dubbio, rimediare al caso, come havrebbe voluto fare, quando già i parenti sdegnati, andati dagli heretici, havevon cominciato a far dare nelle campane. Superiori siete prudenti come serpenti, altrimenti renderete conto di gran cose al tribunal di Dio.

5. Dirò questa altra di quel battesimo et faro fine. È figliuolo quel giovine di Wolfgango Cornis ⁸ siculo, la famiglia del quale è così illustre et grande che comprenda buona parte del regno, se non la maggiore. Sono ereticissimi tutti, potenti et i più infensi et maggior inimici che habbino i nostri, et atti se questa cosa si risapesse, co'l pretesto de innovatione et turbatione religionis, a farne deturpar del regno. È bene d'havere acquistato una anima a Dio, alla salute della quale con tutto ciò restono infiniti impedimenti, ma con tanto aperto pericolo di perderne le migliaia, porre la Compagnia in confusione et travaglio, et i nostri a filo di spada, non so, né vo giudicare, se sia possuto, o possa altre volte che occorrà, legittimamente fare. V. R. lo giudichi lei, vi consideri diligentemente sopra, et a suo piacere vi faccia quelle più mature deliberationi et ordinationi intorno che gli parrà espedirsi al nostro et il pubblico bene.

6. Intra tante suspicioni et rumori che sono andati intorno, che il capitano de pretoriani et il Kakas ⁹ siano morti di veleno uscito della cucina del Principe, la chiara cosa che il Gálfi et altri usino comunemente di dare a chi vogliono il Masac de turchi che dementa le persone, il mortale odio che ce si porta, et quando facil sia con cinquanta talleri corrompere un'huomo a cose scelerate et brutte. Et pur li nostri d'Alba han pigliato un cuoco, forestiero in casa, richiamato il fratello nostro di lì a Colosvaro ¹⁰.

67 squola *ms.* || 92-4 Et pur... Colosvaro *m.* *P.Prov.*

⁷ M. Litteratus, unus ex paucissimis nobilibus Transylvaniae, qui in fide catholica perseverarunt; cf. VERESS, *Annuae Litterae* 200; et supra, doc. 83 lin. 137.

⁸ V. Kornis; cf. RÉVAI XII 46 et NAGY VI 357-62.

⁹ Stephanus Kakas; cf. VERESS, *Epistolae* II 111.

¹⁰ In margine Patris Provincialis manu: « Corrumpebatur enim frater ille paulatim ». Agitur de Simone Domoslawski S.I., coadiutore polono; cf. supra, doc. 309 adn. 6.

315

P. FERDINANDUS CAPECI RECT. COLL. CLAUD. S.I.
P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Claudiopoli 9 augusti 1585

TEXTUS: *Germ. 164 317r-20v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 112-19.

SUMMARIUM: 1. *Gaudet propter proximum P. is Provincialis in Transylvaniam adventum.* — 2. *P. Arnulphus difficulter poterit plene substituere Patrem Schreck in Poloniam remissum.* — 3. *De casu tristi P. is Undō.* — 4. *De mutationibus personarum Albae factis post P. is Undō discessum.* — 5. *Rex nonnulla collegio albano futuro donavit.* — 6. *De singulis collegii claudiopolitani sociis deque eorum officiis breviter.* — 7. *Si cursus philosophiae mox inchoandus Claudiopoli, nonnulli de Societate scholastici mittendi essent.* — 8. *Vicissitudines ob pagum a Rege Poloniae Varadini nobis donatum.* — 9. *Patrem Laddō, maximo cum fructu laborantem, Varadino invitus revocare coactus est.* — 10. *Quid de P. is Leleszi proposito in Italiam recuperandae salutis causa proficisci sentiat.* — 11. *Dolet quod Christianus Francken et Petrus Saxo, apostatae nostri ex Transylvania nondum sint expulsi.* — 12. *De calendario novo, de sociis ex Polonia expectatis et de novo praefecto seminario claudiopolitano praeficiendo.* — 13. *Quomodo cum P. Undō agendum sit.*

Admodum Reverende Pater. Pax Christi.

1. Scripseram T.R.iae¹ proxime post ipsa scilicet comitia albanæ², eique rationem reddidi omnium quae in his gesta sunt, quaeve in posterum speramus seu potius expectamus. Cum vero scripsisse, litteras T.R.iae accepi, scriptas Posnaniae 12 iunii³, quibus etiam⁵ significat propediem nobiscum affuturum. Deus faxit. Non minus enim expectamus quam indigemus T.R.iae praesentia.

2. Remitto P. Wolfgangum⁴ ut T.R.ia petiit, sed quaeso consideret quomodo eo abeunte maneamus. Quem substituamus in con-

¹ Quae litterae desiderantur.

² Mense maio 1585 Albae Iuliae habita sunt comitia partialia; quorum acta videri possunt ap. SZILÁGYI S., *Erdélyi országgyűlési emlékek III* 212-15.

³ Hae quoque litterae desiderantur.

⁴ V. Schreck S.I., concionator germanicus, Claudiopoli missus in Poloniam; cf. supra, doc. 312 adn. 8 et 9.

10 cionibus, non habemus, excepto P. Ioanne⁵. Is occupatissimus est domi, pauca docet, est valetudine tenui et videtur in dies deficere. Habet non admodum firma latera, linguam aliquantulum impeditam, et quod magis est, dialectus ipsius longe distat a saxonum lingua⁶. Habebat praeterea P. Wolfgangus nomen docti, quod non parum va-
 15 lebat ad conciliandos hominum animos. Quare sine catholicorum indignatione eius discessus esse non potest. Haec satis sit indicasse. Reliqua T.R.iae committo.

3. Remitto etiam servitorem nostrum⁷, ita iudicantibus meis omnibus quorum consilium petii. Causa autem remittendi est indi-
 20 gnatio quaedam catholicorum et rumor haud satis bonus qui contra hominem illum est excitatus. Quae utraque ex eius absentia aliquo modo sopiri posse speramus. Is enim Albae dum esset, familiaritatem cum quadam muliercula contraxit, eius penitente, quae terminos mensurae et modi longe excessit cumque foemina illa pessime audiret,
 25 solum apud ipsum sanctissima habebatur. Haec vero res adeo commovit catholicos ut palam in illum inspuerent, haereticique miras confixerint deinde fabulas. In specie magis haec omnia T.R.ia cognoscet aliunde. Mulier in iudicium vocata est a viro ob multa eius egregia facta. De hoc autem servitore in iudicio nihil dicitur cum re
 30 vera neque dici potest. Actus enim ultimatus inter eos nullus fuit divina bonitate providente. Quae magis viginti annos, quibus hic homo in Societate serviendo innocenter [317v] vixit⁸, quam quod eius imprudentia mereretur, respexit. Ex hoc facto pauper remansit adeo afflictus ut quasi in furorem et insaniam verti videatur. Videtur
 35 nunc primum oculos aperire, neque enim dum illa consuetudo duraret, apertos habuisse constat. T.R.ia secundum suam prudentiam agat. Recordetur cum afflito sese agere. Hic autem, si mihi tempus daretur, vellem cum T.R.ia multa considerare, quod bonus habitus a pueritia contractus valeat, quod durities capitis nostri operetur.
 40 Neque enim, si homo iste adeo sui propositi et sententiae tenax non

16 discessus *del.* non | non *sup.* || 18 servitorem nostrum *m.* *Prov. qui no-*
men erasit || 21 hominem *m.* *Prov. corr. ex* Patrem || 22 familiaritatem
p. corr. || 28 aliunde *del.* omnia || 29 hoc servitore *m.* *Prov. corr.* ||
 32 serviendo innocenter *in marg.m.* *Prov.* || 33 pauper *Prov. corr. ex* Pater

⁵ I. Ardolphus S.I., cf. *supra*, doc. 242 I n. 6.

⁶ I. Ardolphus fuit tirolensis; cf. *supra*, *ib.*

⁷ Martinus Undó S.I., cf. *supra*, doc. 312 adn. 3.

⁸ Ingressus est Societatem anno 1565 iuxta catalogum collegii claudopolitani a. 1584 (cf. *supra*, doc. 242 I n. 2); re vera autem anno 1567 (cf. MAH I n. 36).

fuisset, ut alienas admonitiones etiam despiceret, in id unquam inci-
disset. Neque, si bonum habitum non habuisset (ingressus est enim
ad servitium iam a 20 annis, anno 65, adolescens adhuc quindecim aut
sexdecim annorum) abstinisset ab aliqua re nefaria. Nec misericor-
dia Dei conservasset illum sic ut, cum maxime meretur deseriri, non sit 45
desertus omnino.

4. Residentia albana tota est immutata discendente P. Martino.
Missus est eo P. Matthias⁹. Indigere se dicebat P. Lelesius et homine
qui curam domus habeat, cum ipse tum propter curam Principis tum
propter suam infirmitatem omnino sese illam curare posse neget, 50
atque in hac re scribit litteras ignitus supra id quod solet¹⁰. Indiget
etiam et parocho et qui concionetur. Hoc secundum praestasset bene
P. Valentinus¹¹ et forte magis secundum vota P. Lelesii. Sed utrum-
que simul nescio quomodo posset, cum sit adhuc novitius neque adeo
saltem in Societate expertus. Duos homines dare: unum qui regeret, 55
alterum qui concionaretur, non poteram cum non haberem. Quare
missus est P. Matthias. Fuit etiam et alia causa mittendi P. Matthiam.
Prima, quia P. Lelesius expectare non poterat P. Valentini Vara-
dino venientem; quem multo ante iusseram venire, sed non poterat
sese extricare a suis pagis tam cito. Secunda causa fuit ex parte mea 60
ut P. Matthias cogeretur incumbere magis concionibus et audaciam
reciperet. Paulo post habebimus sat scio novos clamores petentis
P. Valentini. Sed nisi remittatur P. Matthias, hic enim Claudio-
poli sumus plane deserti. Non est nisi P. Georgius¹², quem supra vires
aggravio si semel in hebdomada concionari faciam. Doctrina christia- 65
na et pomeridiana concio, item conciones si festum inter hebdomadam
inciderit, omitterentur; pagi nostri adhuc sylvescerent sine conciona-
tore. Quare impossibile erit satisfacere P. Lelesio si utrumque petat,
quod et iam petit. [318r]

Loco magistri Gasparis¹³ missus est M. Mustoski¹⁴ bonus adole- 70
scens et multae spei. Hactenus bene se gerit, neque ex discessu prio-

⁹ homo *Prov. corr. ex* Pater || ¹⁰ ad servitium *Prov. corr. ex?* [In Socie-
tatem?] || ¹¹ 44 Nec *sup.* || ¹² 45 sic *sup.* m. *Prov.* | maxime *del.* vellet p.
|| ¹³ 50 suas *ms.* | sese *del.* eius || ¹⁴ 69 iam *sup.*

⁹ M. Thomány S.I., cf. *supra*, doc. 312.

¹⁰ Videsis ep. Patris Leleszi diei 21 et 25 iulii 1585 ad P. Provincialem;
supra, doc. 309 et 310.

¹¹ V. Ladó S.I., cf. *supra*, doc. 242 I n. 7 et doc. 312 adn. 5.

¹² G. Törös S.I., cf. *supra*, doc. 242 III n. 2 et doc. 312 adn. 6.

¹³ Casparus Crobensis S.I., magister scholarum Albae Iuliae; cf. *supra*,
doc. 309 adn. 5.

¹⁴ Iacobus Mostowski S.I., cf. *supra*, doc. 242 I n. 12.

ris magistri facta est ulla mutatio in scholis. Quid in posterum fiet, videbimus. Remisit ad me P. Lelesius Simonem¹⁵ qui erat coquus, dispensator et emptor, et praeterea curabat hortos. Loco eius missus
 75 est Stanislaus¹⁶, item et Olaus¹⁷. Petebat autem P. Lelesius Stanislaum et Simonem Ras¹⁸. Sed de hoc secundo sine scitu T.R.iae ausus sum nihil facere; tanto magis, quia petebatur pro re quam ego minime cuperem; voluissent ut haberet curam hortorum et emeret. Atque ego non censeo passim mittendos fratres solos in hortum ubi est hor-
 80 tulana perpetuo, etc. Si enim ille bonus Pater solus non ivisset, nunquam in eiusmodi casum incidisset. Quare dixi si etiam in emendo opera alicuius externi uterentur, mihi placere. Nam quod obiiciunt: non ita fideliter res administrari ab externis, non credo posse adeo multum emptorem fraudare. Non emitur panis, neque vinum, neque
 85 aliae res magnae sed tantum carnes quarum pretium est satis notum. Praeterea expedit iacturam fieri alicuius pecuniolae quam irrepere aliqua mala circa mores. Residentiae albanae arbitror provisum esse, saltem quotquot modo habent fratres, sunt boni, modesti et quibus homo fidere possit: P. Matthiam, M. Mustoski, M. Ilsensem¹⁹, Pau-
 90 lum²⁰, Stanislaum, Olaum.

5. Donavit Rex monasterium cum pago valachico albanis²¹. Distat Alba milliari et medio in loco valde pulchro et ameno. Donavit etiam aliquot colonos Albae²² qui curam haberent sepiendi hortos. Et petiit in quo loco cuperet P. Ioannes fundationem collegii albani.
 95 Rescrispit P. Ioannes sese cupere Egnedinum²³. Res magna est. Oppidum est cum quattuor pagis in loco pulcherrimo. Habet arcem, templum, et continet ad mille domos, ut plurimum lapideas et pul- chras. Nescio an Rex concedet.

6. Collegium claudiopolitanum cum aliis locis succurrere debeat
 100 et si quid purgamenti alibi est, ad se trahere, si quid boni alio mittere: indigeret multis, ne si deficiat aut disciplina relaxetur, neque sibi neque aliis bonum sit.

¹⁵ S. Domoslawski S.I., coadiutor temporalis; cf. *ib.* II n. 6 et doc. 309 adn. 6.

¹⁶ Stanislaus Jawicki S.I., lituanus; cf. supra, doc. 242 I n. 18.

¹⁷ Olaus Ioannis S.I., suecus; cf. *ib.* n. 23.

¹⁸ S. Rasz S.I., cf. *ib.* n. 16 et doc. 292 § 2.

¹⁹ Ioannes Ilzensis S.I., magister scholarum; cf. supra, doc. 242 I n. 14.

²⁰ Paulus Woycieskovic S.I., lituanus, coadiutor temporalis; cf. *ib.* II n. 5.

²¹ Szentmihálykö; cf. supra, doc. 305.

²² Cf. *ibidem*.

²³ Nagyenyed (Aiud); cf. supra, doc. 103 § 2 adn. 6.

In concione hactenus usus sum opera P. Georgii ²⁴, sed non semper; diebus tantum dominicis et mane, atque propterea suas unctiones omisit. Habemus etiam P. Valentimum ²⁵, quem destinavi ad excursionem pagorum et ut concionetur quando P. Georgius non poterit. Munus parochi explebit idem P. Valentinus et P. Petrus ²⁶ quando poterit. Ad procuratoris ministerium modo unus modo alter mittitur quousque certus aliquis destinetur. Aliquibus de causis non videtur aliquis modo, qui in praesenti sunt hic, aptus. [318v] Ministri 110 officio fungitur idem P. Petrus. Quare T.R.ia videt quam infirmo ac debili gressu progredimur et quam parum ex multis quae possemus facere, hic faciamus. Si haberemus aliquem qui excurrere posset ad nobiles istos vicinos, quotquot essent hic iuxta, omnes fere nostri essent. Modo vero cogimur subsistere et verentur aliqui ne sicuti candela ardens paulatim extinguumur. P. Generalis, ut T.R.ia dicit, cogitat de auxilio. Verum celeritate opus est ne corpus ita languens inveniatur ut neque ex novo cibo refocillari possit.

P. Hyeronimus ²⁷ praeparatur ad cursum pro anno sequenti ²⁸. Et quid dico paratur, cum modo adeo praesentibus occupationibus distineatur ut neque praesenti oneri sufficere possit. Ipse enim Maximo ²⁹ dixit supra id quod potest facere, et tamen homo minime querulosus est. Is vero, si anno sequenti docere perrexerit philosophiam, quis in locum ipsius suffici possit, non appetet. P. Ioannes ³⁰ qui vix sufficiebat suaे curae et officis, quare et propterea habuimus illum aliquoties infirmum. Ita ut macilentus quotidie magis ac magis fiat. Modo cogetur concionari. Ipse non reclamat et evenit 125 ipsi quod plerumque taciturnis evenire in communitate solet, ut omnia ad ipsum deferantur. Felix si sub iugo et onere vitam ponet.

Kracovinski ³¹ docet humanitatem et bene. Hunc cupit P. Lele- sius qui iuvet ipsum in docendo Principe. Revera dignus est omni loco. Est enim bonus, intelligens et humilis frater, obediens et reli-

108 procuratoris *del. of[ficium]* || 127 concionari *del. qui.*

²⁴ G. Törös S.I., cf. *supra*, adn. 12.

²⁵ V. Lado S.I., cf. *supra*, adn. 11.

²⁶ Petrus Erdösi (Sylvanus); cf. *supra*, doc. 242 II n. 2.

²⁷ H. Fanfoni S.I., cf. *supra*, *ib.* I n. 5.

²⁸ De cursu philosophiae Claudiopoli inchoando cf. *supra*, doc. 307 § 4.

²⁹ M. Milanesi S.I., italus, coadiutor temporalis, qui curam habebat aegrotorum; cf. *supra*, doc. 314.

³⁰ Ioannes Aradolphus S.I., cf. *supra*, adn. 5.

³¹ Ioannes Krakowienski S.I., polonus, cf. *supra*, doc. 242 I n. 9.

giosus valde. Nondum illum P. Lelesius petuit neque si peteret, haberet quia magistrum Balthassarem ³² cum P. Lelesio tantum puto
 135 posse convenire. Amat illum et veneratur. A me, nescio qua de causa, videtur esse aversus. Dixi, nescio qua de causa. Satis scio meas imperfectiones id facere. Sed illud volebam me non admisisse aliquid saeculari et civili modo loquendi, quod ipsum offendere posset. Amavi semper illum et honoravi. Semel tantum in exhortatione quadam
 140 dixi de his qui in residentia manent, quomodo ad mores saeculares facile, nisi caveant, declinare possent. Qua in re cum crederet sese tangi, valde offensus est; nec deinceps rectis oculis me potuit inspicere. Patrem vero Lelesium magni facit et observat. Idque iure. [319]

Calisiensis ³³ docet syntaxim et suo muneri bene satisfacit. Tamen ex consilio Maximi deberet locum mutare ³⁴. Hic enim marcescit et aliquoties decubuit ex febri valida. Plerumque vero vel febricitans in classem vadit. Is, si amoveatur, non fiet sine meo dolore, si alium similem non videamus in diligentia et moribus, quae utraque in illo iuvene maxime laudantur.

150 Grammaticam docet Ioannes Burman ³⁵, bonus frater, quem si magis magnanimum effecero, erit omnino bonus. Aliud enim quod in ipso reprehendatur, non est nisi quod animo pusillo sit. Cum tamen sit bene instructus, diligens et gratiam habeat in continendis suis pueris in disciplina.

155 Donato praeest Nicolaus ³⁶, bonus adolescens, quem etiam aliquando concionari facimus. Sed nescio, quid in causa sit, ex quo coepit studere, debilitatur sensibiliter. Adeo ut Maximus censeret etiam hunc amovendum ³⁷. Dedimus illi socium Valentini, externum hominem, quoniam fratrem non habemus. Ex his T.R.ia potest colligere
 160 necessitatem nostram.

7. Si cursus debet incipere, requiruntur aliquot auditores ex nostris. Idque propter multa, tum ut classis bene pocedat. Et quid numerare incipio rationes? T.R.ia bene novit haec omnia. Nusquam enim Societas docet philosophiam (quod ego sciam) nisi ex nostris

134 tantum *sup.* || 164 philosophiam *sup.*

³² B. Gerocke S.I., silesius; cf. supra, *ib.* II n. 3.

³³ Iacobus Korytowski S.I., polonus, cf. supra, *ib.* I n. 10.

³⁴ Cf. ep. Maximi Milanesi S.I. ad P. Provincialem, diei 8 aug. 1585; supra, doc. 314 § 1 et 3.

³⁵ Cf. de eo supra, doc. 242 I n. 11.

³⁶ N. Kurtić S.I., cf. supra, *ib.* I n. 24.

³⁷ Cf. supra, doc. 314 § 1.

scholares aliquot sint³⁸. Unum addam: esset utile adhuc toti provinciae si aliquot hic essent, cum habituri sint magistrum valde doctum et instructum et diligentem, quem scio cum multa utilitate doctorum. Indigemus, si hi amoveantur quos dixi, tribus praceptoribus aut quattuor, et qui possent alio mitti si petantur Albae aut etiam Varadini, si tamen T.R.ia collegium ibi statuet. Si ministrum alium 165
haberem, posset P. Petrus³⁹ magis in rebus spiritualibus etiam proximorum salute occupari. Alios fratres ex catalogo T.R.ia cognoscet.

8. Varadini solus est P. Stephanus⁴⁰, et revera coadiutoribus non uno tantum indiget tum spirituali tum temporali. Rex donavit illi pagum quandam⁴¹ cuius iam possessionem accepit, licet in ea maxima fuerint controversiae, quae neque adhuc sopitae sint, et Gubernator⁴² dicat P. Stephanum, quoniam sine statutoris litteris possessionem acceperit, teneri ad solvendos octingentos ad minimum florenos et excidisse a suo iure; quare indigere illum nova Regis collatione et donatione. Sed an ita sit, nondum plane constat. Si T.R.ia 175
cum Rege agit [319v] huius rei meminisse. Donavit praeterea Rex illi quinque portiones pagorum, quorum necdum litteras habet. Sed vidi ego scripturam Regis⁴³. In his omnibus bene videt T.R.ia egere bonum Patrem coadiutoribus.

9. In spiritualibus quid dicam? O iactura o sacrilegium! Abstraxi inde P. Valentimum⁴⁴ non quidem ex mea sententia sed victus a consultoribus meis, quorum sententiam soleo obiicere meae conscientiae reclamanti. Faciebat plus ille solus ibi, quam omnes alii simul. Conferebat illi Deus tantam gratiam ut quocunque pergeret, fugabat ministros, populos inflammabat, haereticos, catholicos, ab 180
omnibus expetebatur vel ipsis populis haereticis. Et semel dum apud

168 hi *del. sup.* duo || 179 indigere *p. corr.* | illum *sup.* || 188 omnes *rep.*

³⁸ In Constitutionibus statuitur ut in collegiis communiter de scientiis superioribus non agatur; cf. *Mon. Paed.* I 263 et 265; videri possunt etiam litterae Patris Polanco de eadem re die 29 sept. 1554 datae, in quibus asseritur: « La Compagnia nostra non piglia assumpto d'insegnar le scientie, se non, come è detto, nelle università che accepta o studii generali dove c'è sufficiente intrata per trattenere gli mastri et gli discepoli loro in mediocre numero » *Ib.* p. 453-54.

³⁹ Petrus Erdösi (Sylvanus) S.I., de quo iam supra, § 6 adn. 26.

⁴⁰ St. Szántó S.I., cf. eius ep. diei 5 ian. 1585 ad P. Generalem; supra, doc. 291.

⁴¹ Videsis litteras donationis Regis, diei 14 aug. 1585; inferius, doc. 318.

⁴² Ioannes Ghiczy; cf. supra, doc. 312 adn. 10.

⁴³ Videsis infra, doc. 318.

⁴⁴ V. Ladó S.I., cf. supra, adn. 11.

haereticos concionaretur et ministri venirent ad abigendum et pul-
 sandum illum, nil territus Pater animabat populum. Surrexit pro illo
 195 populus contra suum ministrum et rogabat ut ad illos semper acce-
 deret. Putat T.R.ia me hoc narrare quasi quod alia non habeam:
 Dies deficeret et haec charta, antequam absolverem. Sed ego neque
 ipsum libenter haec narrantem audio, neque cogitare haec possum.
 Iussi illum venire et quando audivi illum venisse, sum adeo pertur-
 batus ut dolor vinceret laetitiam quam de praesentia boni mei fra-
 200 tris experirem. Iussi tamen modo aliqua illum adnotare breviter et
 T.R.iae scribere ⁴⁵.

10. Sed, o bone Deus, oblitus eram quod vel in principio debue-
 ram. Noster bonus P. Lelesius, vir omni honore ac laude dignus et cui
 in omnibus et per omnia satisfiat, conqueritur maxime de sua vale-
 205 tudine ⁴⁶. Ait sese deficere et comparat istum annum anno superiori
 et dicit, si adhuc altera hyeme debet in his regionibus manere, se om-
 nino inutilem futurum. Quare petebat omni modo ire Neapolim ad
 loca calida. In hac re non potest homo considerare quantum iste homo
 urgeat et quam vehemens sit. T.R.ia novit adeo ut si minimum ex suo
 210 vigore ponat, tamen id multum est. Est enim ille Pater fundamentum,
 initium et columna totius fidei in hoc regno. Si de re ipsa agatur, non
 credo posse fieri perniciosius quidquam si iste Pater abeat. Et quid
 dicam, ignoro nisi veniat T.R.ia et coram iudicet. Modo inter scriben-
 dum mihi venit in mentem quod alias nunquam venit: ne bonus
 215 iste Pater, licet patiatur in corpore, tamen non illud sit praecipue
 propter quod discedere cupiat, sed potius maerior est animi quia non
 videt res ex sua sententia succedere. Haec coniicio [320r] ex multis
 eius verbis. Videntur illi lenti superiores in mittendo auxilio, non cu-
 rare provinciam nostram et quid amplius? De me, quasi ego causa
 220 totius huius mali essem, conqueritur. Forte etiam et contra me aliquid
 habet. Nam et in una epistola increpuit me quod Deus clauderet
 quandoque oculos superiorum ne videant et intelligent. Cupiebat
 enim mutationem magistri Gasparis ⁴⁷ fieri multo ante; et illud
 addidit, nescire nos partam a superioribus gloriam tenere ⁴⁸. Quod

193 illum *in marg.* || 199-200 *fratris del.* coepissem || 209 mini-
 mum *p. corr.* | minimum *del.* vig[or].

⁴⁵ Epistula Patris Ladó S.I. ad P. Provincialem est diei 9 aug. 1585, et
 habetur infra, doc. 317.

⁴⁶ Cf. ep. Patris Leleszi, diei 25 iulii 1585, ad P. Provincialem; supra
 doc. 310.

⁴⁷ Casparus Crobensis S.I., cf. supra, § 4 et adn. 13.

⁴⁸ Cf. OVIDIUS, *De arte amatoria* lib. III v. 13; et supra, doc. 296 § 2 adn. 7.

ad me attinet, utinam non verum dixisset. Caeterum, quomodo satifacere possim, cum maxime cupiam et velim, non video. Tua, quae-
so, R.ia veniat, videat et provideat. Quod attinet ad litteras T.R.iae,
respondebo ad singula ubi opus erit.

11. De Francken et Petro⁴⁹, Pater carissime, mandatum dedit Ser.mus Rex domino Gubernatori⁵⁰ et domino Giuliano⁵¹ ut pellantur. Verum non advertit Ser.mus Rex quibus utatur ministris. Regni potius quam Regis gratiam quaerunt et mira postea configunt quare non aliter liceat fieri. Hic uteque Claudiopoli est, unus in solio, alias super solium. Amantur et suspiciuntur. Non quod merceantur, sed in odium nostri. Vester habent novas pretiosas, habent currus paratos quando volunt, perrectant quo volunt. Sunt celebres, docti sunt etc. Et quod maxime doleo ac maereo, dant occasionem ut infirmus aliquis putet sibi quoque idem licere, et si velit, posse se facere damnum nobis magnum. Quod ita est eo quod isti impuniti manent. Unde scandalum aliis paratur. Unus dixit catholicus, existimo Deum velle fidem catholicam in hoc regno perdere propter iesuitas. Cum quanto animi maerore credit T.R.ia haec ad nos perferri. Haec dixit propter illos duos et propter exemplum istud recens datum. Quare T.R.ia videat quid cum Ser.mo Rege agere debeat.

12. De Kalendario⁵² recordetur item T.R.ia. Hic illudunt misero Regi et ut contineatur in officio, miros configunt illi timores⁵³. Deus videbit et iudicabit.

Fratres, quos dixit T.R.ia sese mittere, non apparent. Credo subsistere Iarosla viae. T.R.ia ducat illos secum.

230 Ser.mus *m. Prov.* | domino *m. Prov.* || 231 Ser.mus *m. Prov. add.*
 || 235 pretiosas, habent *m. Prov. add. sup. et inf.* || 236 celebres *del. sunt* ||
 238 idem *sup. m. Prov.* | velit *del. se* | se *sup. m. Prov.* || 239 impuniti
del. sunt | manent... paratur *m. Prov. sup.* || 244 Ser. mo *m. Prov. sup.*

⁴⁹ Christianus Francken et Petrus Saxo (Frischbier) desertores Societatis; de quibus cf. supra, doc. 295 adn. 15 et 16.

⁵⁰ Ioannes Ghiczy; cf. supra, adn. 42.

⁵¹ Paulus Gyulai; cf. supra, doc. 305 adn. 2.

⁵² De difficultatibus quae novo calendario in Transylvaniam introducendo obstabant cf. supra, doc. 253 § 4.

⁵³ Ad Stephanum regem quod attinet, P. Laterna, eius concionator, in ep. diei 18 sept. 1585 haec de illo Patri Generali refert: «Pergit solidam pietatem colere; nisi quod frequentiorem sacrosanctae eucharistiae usum et animum ad humiliandos sive haereticos sive haereses audaciorem in ipso requirimus. Sed fortasse consequenti tempore eos quos pro stemmate sua habet dentes, acrius in illo exeret, excitatus rigensium rebellione, licet iam remissa et prope extincta; atque transsylvaniae temeritate in recipiendo Gregoriano Calendario praefractiorem mentem exhibentium » *Germ.* 165 26v.

250 Seminario nondum aliquem praefeci. Videbo si Cracovinski⁵⁴ quem T.R.ia dicit, poterit hoc onus subire et quomodo patientur id scholares. [320v]

255 13. Agat T.R.ia caute cum servitore⁵⁵ illo et ad innatam prudentiam T.R.iae adhibeat exempla quae pree oculis habemus. Hic aliquibus visus sum aliquantum remissus qui cupiebant statim me illum debere Romam mittere. Sed non me poenitet sic lente me gesisse. Sustinui illum hic per aliquot hebdomas, sic melius eius animum exploratum habeo et confirmatior accidit ad bonum aliquid faciendum.

260 Plura vellem sed tamen antea puto T.R.iam quam suas litteras, affuturam. Commendamus nos omnes sacrificiis et orationibus T.R.iae. Claudiopoli 9 augusti 1585.

Tuae Reverentiae

servus in Christo
Ferdinandus Capeci

265

Inscriptio: Admodum Reverendo in Christo Patri, P. Ioanni Paulo Campano praeposito Societatis Iesu in Polonia [et Transy]lvania.

316

P. HIERONYMUS FANFONIO S.I.
P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Claudiopoli 9 augusti 1585 — Cracoviam

TEXTUS: *Germ. 164 321r-v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 120-23.

SUMMARIUM: 1. Ignoravit se consultorem domus esse. — 2. Scholae novis magistris indigent et si philosophiae cursus inchoetur, aliquot de Societate auditores requiruntur. — 3. P. Arnolphus nequit sufficienter implere officia quae P. Schreck habuit. — 4. P. Leleszi graviter afflictus ob scandalum a P. Undó Albae perpetratum. — 5. Fabrica collegii pessime procedit. — 6. Adventus P. is Provincialis valde necessarius. — 7. Multos et bonos operarios secum conducat.

253 servitore illo *Prov. corr. ex?* || 261 affuturam *del.* Unum tantum cupio agat serio Tua R.ia cuni Rege de | 262 9 *corrr. ex* 6.

⁵⁴ Ioannes Krakowienski S.I., de quo cf. supra, § 6 adn. 31.

⁵⁵ Martinus Undó S.I., de quo cf. supra, § 3.

Molto Reverendo in Christo Padre. Pax Christi. etc.

1. A questi giorni passati seppi che io ero consultore. Per l'adietro mi credetti d'esser chiamato alle consulte come sono altri che non son consultori. Mi fu — dicono — detto dal principio, ma io o non l'intesi o me ne dimenticai poi. Haverei, credo, scritto a V.R.ia ⁵ più spesso se io havessi ciò saputo per certo. Hora gli scrivo per sodisfar in qualche parte alla negligenza passata, se bene sarò breve perché spero che V.R.ia sarà presto da noi. Onde potrò a bocca meglio raguagliarla.

2. Le scole han bisogno d'un maestro per la rettorica. Il P. Giovanni ¹ si distrugge a poco a poco e a pena potrà sodisfar a gl'altri carichi, cioè alla predica et a gl'altri officii di casa. Io deverei cominciar già a prepararmi per il corso, havendomi già avisato il P. Rettore che l'anno seguente io devo cominciare ². Ma non posso perché mi bisogna non solo far la mia parte, ma ancor spesso quella del P. Giovanni per le sue infirmità. Che si cominci il corso, a me par necessario sì per le ragioni che io scrissi una volta a V.R.ia, come per molte altre. Ma se non si comincia come si deve, non se raccoglierà quel frutto che si spera. Saranno pochi scolari et per lo più inetti. Tal che se non vi saranno sei o sette de nostri fratelli ³ che possino supplire al mancamento de gl'esterni scolari et far i soliti esercitii, credo che non si farà nulla. Qui non v'è niuno scolare de nostri. Già tutti sono fatti maestri. Et nel'infima è coadiutore del maestro un esterno. Maestro Calisiense ⁴ va destruggendosi ancor egli a poco a poco. Et credo che sarà necessario levarlo dalla scola. ²⁵

3. Il Seminario ha bisogno d'un padre molto esperto. Il P. Giovanni non può sodisfar alla predica germana per difetto della lingua ⁵. Il P. Wolfango ⁶ sodisfacea a l'uno et a l'altro. Onde son restati non poco maravigliati molti che V.R.ia l'abbia levato, parendogli che non possi esser in loco niuno più necessario di quel che era qui. ³⁰ Il collegio ha bisogno di ministro, di procuratore et d'un confessor pollono.

12 et *del.* agli *sed rest.* || 14 cominciare *del.?* || 22 niuno *del. de*

¹ Ioannes Ardelphus S.I., cf. *supra*, doc. 315 § 2 adn. 5.

² De cursu philosophiae Claudiopoli inchoando cf. *ib.* § 6 adn. 27 et 28.

³ Cf. *ib.* § 7.

⁴ Iacobus Korytowski S.I., cf. *supra*, doc. 314 § 1 et 3.

⁵ Cf. *de hoc supra*, doc. 315 § 2.

⁶ V. Schreck S.I., recenter in Poloniam missus e Transylvania; cf. *ibidem*.

4. Lo scandalo che il nostro servitore ⁷ ha dato in Alba, dove i mesi passati per necessità et per instanza del P. Lelesio fu mandato.
 35 è stato, Padre mio, tale che non so se altrove mai ha la Compagnia dato tal scandalo. Si defecisset a fide, per lui credo sarebbe stato peggio, ma per noi se Iddio non sopisce quel che è fatto, sarebbe stato meglio. Il P. Rettore, mi par che sia stato in questo caso un poco fred-darello et ancor scusa. Io per me credo che sia come egli dice, ma chi
 40 sente quel che dicono i cattolici et qui et in Alba, et i fulmini del P. Lelesio, il quale per questo fatto pene incidit in desperationem ut iam cogitaret de fuga ⁸. Chi, dico, sente queste cose, non lo scuserà così facilmente. Gridano i cattolici, che per amor di Dio lo mettiamo in un carro et lo mandiamo nell'estreme parti del mondo. Una ferventissima
 45 matrona, colonna della fede catolica in Claudiopoli, gli disse in faccia che se lo vedeva più in chiesa sentir la confessione di quella donna, voleva venire con un bastone et scacciargli di chiesa. Né questo io dico, Padre, perché non habbi compassione di lui et che lo giudichi indegno di scusa; ma acciò V.R.ia sia cauta in assentarlo per un gran
 50 pezzo di qua. In Alba hora in luogo di M. Gasparo ⁹ è andato Mostowski ¹⁰. Mi par che sarebbe necessario d'un maestro un poco più maturo et provetto perché bisogna che spesso disputi con heretici.

5. La fabrica va tanto male, per non esservi un fratello de nostri che n'habbi cura, che non potrebbe andar peggio. Son tre muratori
 55 condotti i quali non lavorano per mezo, et quel poco che fanno, lo fan male. Io per me credo che né al seminario né al collegio bisognerà metter mano senza un fratello de nostri.

6. La venuta di V.R.ia è molto necessario; che sia presto perché molte cose non patiscono dilatatione. La troverà qui che fare et di molt
 60 te cose resterà ancor molto consolata.

7. Non sarò più lungo. Torno, Padre mio, a ricordargli che meni seco quanto più persone ella può. V.R.ia consideri che el P. Stefano ¹¹ sta solo, il P. Lelesio ogni giorno domanda soccorso et qui in Claudiopoli non habbiamo un scolaro de nostri et habbiamo maestri esterni.

33 nostro servitore *Prov. corr. ex* Pre Martino [?] || 46 più *del.* confessar | chiesa *del.* voleva || 48 di lui *Prov. corr. ex* del Pre.

⁷ Martinus Undó S.I., cf. *ib.* § 3 et 13.

⁸ Cf. epistulas Patris Leleszi ad P. Provincialem; supra, doc. 309 et 310.

⁹ Casparus Crobensis S.I., magister scholarum; cf. supra, doc. 315 § 4 adn. 13.

¹⁰ Iacobus Mostowski S.I., cf. *ib.* adn. 14.

¹¹ St. Szántó S.I., cf. supra, *ib.* § 8 et adn. 40.

Et i maestri nostri sono molto ridotti a termine che Dio sa se potran 65
 più durare. A gl'altri collegii V.R.ia può prover più presto che a
 questo, per esser tra loro più communicatione. Noi per doi anni se-
 quenti non haveremo altro che quegli che V. R.ia adesso menerà se-
 co. Ai suoi santi sacrificii et orationi instantissimamene mi ricomando.
 Da Claudiopoli a 9 d'agosto 1585. 70

Di Vostra Riverenza

servo inutile in Christo
Girolamo Fanfonio

Inscriptio: [321v] Al molto Reverendo in Christo Padre, il P.
 Gioan Paolo Campani provinciale della Copagnia di Giesù per Pollo- 75
 nia, Transilvania etc. — Craccoviae.

317

P. VALENTINUS LADÓ S.I.

P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Claudiopoli 9 augusti 1585

TEXTUS: *Germ. 164 322r-v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 119-20.

SUMMARIUM: 1. *De fructibus copiosis ex missione in Sicilia.* — 2. *Mis-
 sus Varadinum pagos 80 peragrat.* — 3. *Revocatus nunc Claudiopolim rogat
 ne relinquantur desolata oppida illa.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Missus fueram a R.P.te V. cum esset Albae, peregrinandum in
 Siciliam¹, de qua peregrinatione hactenus ad R.iam V. ego ipse lit-
 teras dare non potui. Scio tamen R.iam V. per R.P. Rectorem omnia
 fere intlexisse, quomodo opera et labore nostrorum duo tempa tunc 5
 restituta sunt, reliqui etiam catolici confirmati et confessi, ut puto,
 mille quadringenti, pueri (exceptis infantulis) 10 16 et 20 annorum plus
 quam centum baptizati, heretici ministri bis contra me insurgentes

¹ Cf. ep. Patris Provincialis, diei 27 febr. 1584, ad P. Generalem, supra,
 doc. 260 § 11 adn. 30.

volentes me persecui et convincere. Quos tamen cum divina gratia
 10 bono modo evasi ita ut confusi contra suas oppiniones discesserunt.

2. Hinc reversus Claudiopolim, statim R.P. Rector me deduxit Varadinum et misit in regionem turcarum versus Gyulam² et Timisvarum³. Ibi divina auxiliante gratia ex tribus oppidis expulsi sunt heretici ministri nostrorum opera. Sunt denique pagi ad 80 in quibus
 15 sum versatus ab eo tempore. Essent centum quoque et ultra pagi qui carent sacerdotibus et hereticis ministris, si fuisse sufficiens ad peragrandum illos. In quibus a Quadragesima usque ad Pentecostes audi vi confessiones mille hominum et ultra. Baptizzavi plurimos infantes, infirmos plurimos visitavi et sepellivi. Unus energumenus liberatus a malo spiritu. Agebam vero nunc in oppido Janosd⁴ cum ministro quarto, contra quem iam habebam facultatem contionandi in illo oppido a capitaneo. Poterat brevi cum divina gratia expelli ille quoque minister quia iam tribus vel quattuor contionibus quattuor domus conversae erant.
 25 3. Sed iterum revocatus sum Claudiopolim a R.P. Rectore. Nec ausus dicere illis discessum meum, finxi saltem me venire Varadinum. De quibus plura ad R.P. tem V. scribam, sed nunc breviter quae occurunt, illa scripsi. Breve enim est tempus. Rogo itaque R.P. tem V. quamplurimum ut curet, si fieri poterit, ne relinquantur illa oppida
 30 et pagi desolati, ne iterum lupi rapaces intrent post meum discessum. Tanta enim penuria est sacerdotum ut nunc loco mei quidam scholasticus uxoratus illis contionatur, baptizzat, coniungit illos matrimonio, qui nec habet facultatem nisi a nostris. P. Stephanus solus est ita
 35 ocupatus Varadini, nec potest movere pedem extra civitatem. Sacerdos qui venerat ex Turtia a Deo datus, reliquit nos et fuit in Szilagy ubi minime erat necessarium et manet ibi. Rogo iterum atque iterum R.i.am V. non obliuiscatur nostri. Quam faelicissime valere desidero R.i.am V. ad longa tempora. Datum Claudiopoli 9 augusti,
 anno 1585.

40 Reverendae Paternitatis Vestrae

servus in Christo Iesu minimus
 et subiectissimus
 Valentinus Lado
 Societatis Iesu

10 discesserunt *ms.* || 15 quoque *sup.* || 19-20 Unus... spiritu *sup.*
 || 34 extra civitatem *sup.* || 47 amantissimus *ms.*

² Gyula in comitatu Békés Hungariae.

³ Temesvár (Timisoara).

⁴ Jánosd (Janosda) prope Salonta (Nagyszalonta) in parte occidentali Transylvaniae.

Inscriptio: [322v] Admodum Reverendo in Christo Patri, P. Paulo Campano Provinciali Poloniae et Transilvaniae, mihi observandissimo et in Christo amatissimo.

318

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
LITTERAE DONATIONIS COLLEGIO VARADINENSI S.I.

Niepolomiciis 14 augusti 1585

TEXTUS: Budapest, MOL, *Acta Jesuitica Cameralia*, Residentia Varadinensis, v. 70, fasc. 1, n. 1. Originale.

EDITIO: VERESS, *Epidotae* II 127-28.

RATIO EDITIONIS: Sequimur textum a D. Veress editum.

Nos Stephanus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitia, Kioviae, Volinia, Podlachiae, Livoniaeque, etc. Princeps Transilvaniae.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit, universis quod cum ob iniuriam huius saeculi seditionisorumque in Ecclesia hominum novitati gaudentium pravitatem, catholica religio, pia institutione docentium destituta, in plurimis partibus ditionum nostrarum, maxime vero Varadini admodum afflita, profligata et fere ad interitum bonis Ecclesiae in prophanos usus conversis redacta sit; neque tamen pietas et religio catholica spiritu Dei gubernata inpiorum mentibus ullis vel haereticorum fraudibus vel minis everti potuerit; saepe saepius ab iisdem requisiti¹, ut languidis eorum rebus opem ferre, ministrosque catholicae religionis 10 ipsis procurare vellemus: Nos iam compertum habentes, quantum hac in re patres Societatis Iesu fide, diligentia, sedulitate, praeclera in Ecclesiam catholicam merita, magno christiani nominis incremento 15 praestare non desinant, quemadmodum et ibidem Varadini iam ab aliquot annis, summis licet in angustiis rerumque omnium penuria magno tamen animarum fructu praestant; ut eorum inopiae subve-

¹ Catholici varadinenses ineunte anno 1584 litteras hac de re ad Stephanum regem dederunt, sicut etiam ad Nuntium ap. in Polonia et ad P. Generalem; cf. supra, doc. 262 265 § 4 et 269.

- 20 niremus, piumque desiderium promoveremus, totalem et integrum possessionem Nagy-Kér² cum totalibus et integris portionibus possessionariis Gyapju³, Oroszi, Jánosd⁴, Görbed⁵, Andaháza, Szöcskőd in comitatu Bihoriensi existentibus habitis, quae alias Magnifici quondam Nicolai de Thelegd⁶ praefuerant, sed per mortem et defec-
- 25 tum seminis eiusdem, iuxta antiquam et approbatam regni nostri Transilvaniae legem et consuetudinem ad Nos, consequenterque collationem nostram rite et legitime devolutae esse perhibentur et redactae; totum item et omne ius regium, si quod in eadem dicta possessione Nagykér, portionibusque possessionariis Gyapju, Oroszi, Jánosd, Görbed, Andaháza et Szöcskőd, praefatis etiam alias qualiter-
- 30 cunque haberetur, aut nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concerneret collationem, simul cum cunctis suis utilitatisbus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foeneticis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis, vinearumque promontoriis, acquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, ad eandem praedictam possessionem Nagykér, portionesque possessionarias Gyapju, Oroszi, Jánosd, Görbed, Andaháza et Szöcskőd commemoratas, praefatumque ius regium de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus sub suis veris metis et antiquis limitibus existentibus, ecclesiae varadiensi catholicae, et per consequens memoratis patribus de Societate Iesu Varadini degentibus, dandum, donandum et
- 35 +5 conferendum esse duximus, imo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenendas, possidendas, pariter et habendas, salvo iure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio litterarum; quas Nos in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae.
- 40 50 Datum in arce nostra regia nepolomicensi, decima quarta die mensis augusti, anno Domini millesimo quingentesimo octogesimo quinto, regni vero nostri decimo.

Stephanus rex mpr.

Georgius Chakor secretarius.

² Nagykér, posterius Alkér vocatur; rumenice Cheriu.

³ Gyapju (Gepiu).

⁴ Jánosd (Janosda).

⁵ Tenkegörbed (Gurbadiu).

⁶ N. Telegdi, filius Laurentii; cf. RÉVAI XVIII 75; NAGY XI 140.

319

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
SENATUI CIVITATIS CLAUDIOPOLITANAЕ

Niepolomiciis 17 augusti 1585

TEXTUS: Claudiopoli (Cluj in Transylvania), Archivum civitatis, fasc. III n. 8. Originale. In dorso: Az Jesuiták levele, melyet lengyel királtól hoztak. [Ep. Iesitarum a Rege Poloniae accepta].

EDITIO: VERESS, *Epistolae* II 128-9.

RATIO EDITIONIS: Sequimur textum a D. Veress editum.

SUMMARIUM: *Commendatur Praepositus provinciae Poloniae S.I. Transylvaniam visitaturus.*

Prudentes et circumspecti fideles nobis dilecti. Salutem et gratiam nostram regiam.

Proficiscitur Claudiopolim et ad alia collegia nostra, quae Societati Iesu in isto regno ereximus, Reverendus Paulus Campanus, pater provincialis eiusdem Societatis. Et quia tum ad collegii illius 5 pacem et tranquillitatem, tum ad scholarum et seminarii nostri aedificationem et bonam constitutionem multa illi tractanda et ordinanda erunt, propterea, si qua in re opera vestra et auxilio opus habebit, volumus ut dictum patrem eiusque negotia omnia Fidelitates Vestrae sibi habeant commendata. Dabitis igitur operam ita illi 10 adesse in omnibus ut, quemadmodum anno superiori praedicavit apud nos vestram in se iuvando sedilitatem, tum ad areas pro seminario nostro coemendas, tum in causa subditi cuiusdam sui qui a Societate discesserat¹, ita hoc anno quoque rediens vestram benevolentiam expertus, eam apud nos commendare valeat. Quod pro 15 gratia nostra regia facere non praetermittetis.

Datum in arce nostra regia nepolomicensi, die 17 mensis augusti, anno Domini 1585.

Stephanus Rex mpr.

¹ Cf. supra, doc. 259 § 1 et 2, doc. 260 § 7 et 8, doc. 263, § 3.

320

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Niepolomiciis 26 augusti 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 164* 330r-2v, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* II 129-32.

SUMMARIUM: 1. *Cum Cracovia profecturus socios iam salutaret, advenit currus ex Transylvania cum tribus sociis.* — 2. *Multum egit cum Rege de instituto Societatis.* — 3. *Regi consuluit ut bona temporalia collegio futuro varadinensi destinata donaret ecclesiae.* — 4. *Quas litteras a Rege pro Transylvania accepit.* — 5. *Rex petiit ut loco Patris Leleszi, graviter aegroti, P. Wujek concederetur pro Principe instruendo.* — 6. *P. Pitaci i urgenter ex Austria mittatur.*

1. Qua hora amplectebar [Cracoviae] fratres ut abirem, ecce currus ex Transylvania [330v] venit, in quo duo patres et frater unus¹. Et in his ille P. Wolfgangus qui cum spe aliqua instituendae germanicae concionis Cracoviae a me inter caeteras causas vocatus fuerat. Bone Deus, quam opportune! Haesi adhuc propter illos uno die licet iam in curru essent omnia... [331r] ...

2. Iam venio ad ea quae Niepolomiciis cum Rege Ser.mo acta sunt. Nunquam hactenus vidi Ser.mum ita in penitiora nostra intrare uti hac vice, sive quia quietiorem eum a tumultibus hic habui, 10 sive quia indies melius penetret ista. Quater ad M.tem S. venimus, ipso semper futurum congressum subarrante. Sed hac nunc postrema vice qua hic sum iam quatriiduum, frequentes congressus habui cum S.M.te, aliquando ter in die et ad multam noctem semel, dum ipse pro nobis sua manu scriberet varia. Quandoque etiam duas integras 15 et amplius horas detinebat solum. Semper enim omnes ammandat ad alterum cubiculum. Ibi primum de derpatensi fundatione actum, quam libenter admisi et curavi ut Ser.mus Rex litteras ad suos ibi officiales daret, simul et ad P. Possevinum quem cum eo profecturus esset ex sese causa seminariorum pauperum, constitui visitatorem

¹ ut abirem sup.

¹ Wolfgangus Schreck, Martinus Undó atque Casparus Crobensis; cf. ep. Patris Capuci; supra, doc. 315 § 2 3 et 4.

meo loco illorum trium collegiorum plocensis, rigensis, et erectorem 20
tertii, videlicet derpatensis. Scio enim quod nihil negliget efficacia sua.

3. Postea coepit agere de varadinensi fundando collegio ². Sed quia facultatem non habebam a P.te V.R. post multam ultro citroque concertationem factam et verbo et schaedis datis eo rem adduxi ut donationem quam fecerat collegio varadinensi, ficeret in genere eccliesiae varadinensi pro sustentandis sacerdotibus catholicis Societatis Iesu, qui illic degunt ³. Est autem ipse adeo animatus in Varadinum ob fructum qui ibi fit in turcarum etiam ditionibus (ad quas libere nostri et tutissime excurrunt et illi christiani vicissim ad nos recur- 25 runt) ut cum dicerem, vereor ne cogar Claudiopolim vocare P. Arato- rem ⁴ deficientibus iam omnino hungaris patribus, dixit Rex potius Claudiopoli aliquis latine concionetur quam ut Varadinum deseratur. Nam multo plures sunt catholici et multo plures haeretici ibi iuvantur quam Claudiopoli, ait.

4. Pro Claudiopoli haec impetrata: Litterae de proscribendo 35 Franken ⁵ sub paena capitis aut si ibi haereat capiendo; litterae de fugando Petro Saxone ad Gubernatorem ⁶ et senatum claudiopolitanum. Atque hae sunt valde minaces. Litterae de non impediendis in suis mercaturis aut opificiis catholicis sed promovendis potius. Litterae prorogationis pensionis mille annuorum talerorum pro fa- 40 brica collegii ad triennium, expeditis iam scholis ⁷. Donavit et albanis monasterium extra civitatem cum villa et aliquot rusticis et agris ⁸. Videbo quid erit. Et pro fabrica scholarum destinavit 500 taleros singulis annis et fundationem collegii minoris ibidem adornat. De qua ego taceo, nec promovero nec recuso, quia P.tas V. scripsit semel, 45 cum scholas duas aperiri concedebat, posse admitti bona tanquam pro futuro collegio ⁹. Postea novae litterae commendatitiae ¹⁰. De-

43 taleros [florenus *sup.*].

² Cf. *supra*, doc. 306 § 4.

³ Cf. litteras donationis Regis collegio varadinensi; *supra*, doc. 318.

⁴ Stephanus Szántó S.I., qui solus Varadini versabatur; cf. *supra*, doc. 315 § 8.

⁵ Christianus Francken, apostata de Societate qui una cum Petro Saxone (*Frischbier*) altero apostata, Claudiopoli commorabatur; cf. ep. Patris Capeci diei 9 aug. 1585; *supra*, doc. 315 § 11.

⁶ Ioannes Ghiczy (Géczi); cf. *ib.* § 8 adn. 42.

⁷ De qua pensione annua cf. *supra*, doc. 300 § 1 et adn. 4.

⁸ Cf. ep. Regis diei 10 maii 1585 ad P. Leleszi; *supra*, doc. 305.

⁹ De dubio Patris Provincialis circa provisiones residentiae albensi et varadinensi datas cf. *supra*, doc. 304 § 2.

¹⁰ Quas videsis *supra*, doc. 319.

nique videns P. Lelesium ibi manere nolle¹¹, ipse sua manu scripsit hortatorias litteras ad illum valde efficaces et paternas ac regias plane. Hungarice scripsit, sed ad verbum mihi interpretatus est. Exemplum postea mittam R.P.ti V. quibus argumentis plurimis et necessariis illum hortatur ad permanendum¹². Quicquid denique petii a bono Rege, habui... [332r] ... Cum praesertim post valedictionem a me factam ultro ipse curaverit scribi mihi litteras contra Saxonem illum apostatam, quas antea diffugerat dare, sed se dixerat sua manu Gubernatori¹³ scripturum. Uno verbo rara fuerunt documenta quae mihi dedit in his intimis colloquiis amoris erga Societatem et zeli de illius bono. Oretur Dominus pro M.te S. Cum diceret, cur non acciperem aliunde hungaros, egoque responderem vel non esse, vel me in eos potestatem non habere, ait: Scribite P. Generali et ego meam interponam auctoritatem. Dixi: Non est, Ser.me Rex, consuetudinis apud nos ut quod a Superioribus nostris cupimus, id auctoritate Principum perficere tentemus. Aedificatus hinc ipse ac subridens: Ergo — ait — scribam P. Generali accusando Provinciam quod segniter provideat de hungaris Hungariae nostrae. Ad quod ego: Faciat quod vult S.ma M.tas V. nam dabitur opera ut et in hoc Pater Noster agnoscat et M.tis V. amorem et nostram synceritatem.

5. Quae penitiora sunt, alibi perscribam¹⁴. Bis terve petiit ut P. Vangrovecum¹⁵ loco P. Lelesii eo mitterem ad curam Principis, si hungarus haberi non possit. Evasi tandem hoc modo, me illuc iturum et quanta sit necessitas visurum, et si quidem P. Lelesius persuadeatur ut libenter maneat, alium quemque futurum bonum pro regimine domus, quod detrectat Lelesius. Sin necessitas et medicorum iudicium postulabit ut ille ad tempus eat, me tum vel Vangrovecum vel alium idoneum eo missurum.

6. Ternis iam litteris habeo P. Marcum¹⁶ promissum a P.te V. et quidem iam inde a martio mense. Sed nec ipse appetat, nec verbum de illo habeo. Taceo et ego ne mihi iterum fulmina austriaca concitem ut olim eiusdem Patris causa. Sed tamen incipio mihi timere et obe-

50 Hungarice... est *in marg.* || 54 mihi *sup.* || 61 ego *del.* addam

¹¹ Cf. epistulas Patris Leleszi ad P. Provincialem; supra, doc. 309 et 310.

¹² Quae litterae desiderantur.

¹³ Ioannes Ghiczy; cf. supra, § 4 adn. 6.

¹⁴ Scilicet in ep. separata «Soli» dicta; quam videsis, infra, doc. 321.

¹⁵ Iacobus Wujek S.I., qui usque ad ineuntem annum 1584 collegii claudiopolitani rector fuerat.

¹⁶ M. Pitačić S.I., de cuius in Transylvaniam missione cf. supra, doc. 313 § 2.

dientiae meae, cum in melioribus me sic eam infirmari video. Et non 80 possum non sentire nihil opportunius potuisse a P.te V.R. mandari quam ut ille statim mitteretur ad me (ut a martio iam mandaverat) et nihil incommodius nobis accidere potuisse quam istud mandatum non fuisse impletum. Parcat mihi Dominus si laedo charitatem. For- san adhuc veniet aut eo me praecessit alia via. His quae hic acta sunt, 85 sic narratis, nunc aliud non videtur restare quam ut sanctissimis R. P.tis V. sacrificiis et orationibus commendem...

321

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Niepolomiciis 26 augusti 1585 — Romam

Introductio

P. Provincialis huic epistulae «Soli» Patri Generali tradendae diem scriptionis assignare omisit. Nos ei diem 26 aug. 1585 adscripsimus, hanc ob rationem: P. Capeci, rector claudiopolitanus die 9 aug. certiorem fecit P. Provincialem, se duos patres curru in Poloniam misisse (cf. supra, doc. 315, § 2 et 3). P. vero Provincialis die 26 aug. Patri Generali refert: «Qua hora amplectebar fratres ut abirem, ecce currus ex Transylvania venit, in quo duo patres et frater unus» (cf. supra, doc. 320 lin. 1-2). Hanc vero epistulam «Soli» P. Provincialem epistulae die 26 aug. Niepolomiciis scriptae adiunxisse et Romam misisse, eruitur ex eiusdem epistula proxima, die 24 sept. ex itinere in Transylvaniam scripta (cf. infra, doc. 323 lin. 10). Deinde in ep. Patris Provincialis diei 26 aug. 1585 verba: «Quae penitiora sunt, alibi perscribam» (cf. doc. 320 lin. 68), non nisi ad hanc epistulam «Soli» referri possunt. Idem comprobatur eo quoque quod P. Provincialis signum «*» quod ante verba «Quae penitiora sunt, alibi perscribam» exaravit, posuit etiam initio documenti nostri «Soli» significare volens haec duo loca coniungenda esse. Itaque iure supponitur documentum hoc nostrum die 26 aug. scriptum fuisse.

TEXTUS: *Germ. 164 191r-v*, autographum. In fol. v, manu P.is Campano: «Admodum R. Patri N. (Soli)».

SUMMARIUM: *De P. Wolfgango Schreck, P. Martino Undó et Caspare Crobensi, qui diversis ob causis ex Transylvania in Poloniam ad P. Provincialem remissi sunt a rectore claudiopolitano.*

80 in *sup.* | *prius* meliore | sic eam *sup.*

Cum amplexatis cracoviensibus nostris ad currum descenderem, alter currus apparuit ex Hungaria. In eo erat P. Wolphangus Schrechius¹, cuius vocandi causa fuerat praecipua quidem timor P. Possevini ad me quoque derivans de illius viri constantia ob nescio quid⁵ (falso opinor) sparsum ab illo apostata Saxone², quasi esset se sequuturus, cum nihil tamen unquam, apparuerit; altera, quia cum regeret seminarium, vix admittebat Rectoris superintendentiam³; tertia, quia cholica eum incipiebat divexare, quae ei avocando occasionem praebuit. Accedebat spes fructus cum germanis cracoviensibus, si¹⁰ modo ille quietus ibi esse poterit. Nam qui a Rheno veniunt, a nimis bono potu veniunt ad nimis simplicem, si haec nobis (proh pudor) spectanda sunt. At spectantur tamen a plerisque, adeo ut unus ex missis inde in Livoniam, P. Wihardus⁴, nuper hoc animo Riga ad me venerit ut eo redeat; alia tamen graviora pericula interiora sentiens et metues, eo quod, ut P. Rubenus⁵ animadvertis, miserint illum contra R.P.tis V. pracepta ut suam provinciam exonerarent. Quamquam pro hominibus missis meliores me sentiam illis debere gratias, etiam si cum carne aliquid ex osse divendiderint. Non videntur illum libenter misisse claudiopolitani, P. Wolphgangum inquam⁶,¹⁵ sed Deus sic prospexit Cracoviae.

Alius in eo curru erat ex iis qui Albae degentes graves erant P. Lelesio, sed ob innatam tantum cholera et rixosam naturam⁷.

Tertius erat Hungarus Pater⁸ ille qui istic theologiam audivit et cum P. Carminata⁹ huc missus est. Causa autem cur missus sit explicatur in adiunctis literis P. Capecii et Fanfonii Tomaniique consultorum eius¹⁰. Nolui ego cum illo hic gravius agere, sed praemisi illum Iaroslaviam, ne hic in oculis aulae maneret. Iaroslaviae consultabo cum meis quid faciendum sit. Succurrit mihi praetextus eum Romam mittendi pro absolutione, ut interim ne deficiat a fide

¹ Cf. supra, doc. 306 § 7 et doc. 320 § 1.

² Petrus Saxo (Frischbier), apostata de Societate; cf. supra, doc. 315 § 11.

³ Cf. supra, doc. 295 § 3 adn. 11.

⁴ Vichardus Vichardi S.I., geldriensis, ingr. Societatem Coloniae a. 1573; anno 1585 est minister collegii rigensis, praefectus studiorum et consultor (cf. catalogum coll. rig.; *Pol.* 6 43v).

⁵ Leonardus Rubenus S.I., collegii rigensis rector; cf. *ib.*

⁶ Cf. epistulas claudiopolitanorum; supra, doc. 312, 315 § 2 et 316 § 3.

⁷ Casparus Crobensis S.I., magister scholarum Albae Iuliae; cf. supra, doc. 309 lin. 30-31.

⁸ Martinus Undó S.I., cf. supra, doc. 315 § 3 et 13.

⁹ Ioannes B. Carminata S.I., italus, qui ineunte anno 1582 Transylvaniam visitabat; cf. supra, *Introd. gen.* c. 2.

¹⁰ Cf. supra, doc. 312 lin. 4-6, doc. 315 § 3 et 13, necnon doc. 316 § 4.

si dimittatur; ad quod iudicatur propensus, si quid gravius in illum 30 ageretur. Caeterum ille vix unquam utilis erit Societati sed multum periculosus. Iam etiam alia vice missus erat ex provincia illa ad me tentatus¹¹, cum ad tertium annum probationis illum misi. Male etiam me facit ominari quod voluerit extra viam transire per Cassoviam, patriam suam, ubi omnem sarcinam suam re- 35 liquit et scripta. Sed Iaroslaviae cum illis patribus conferam. Haec res fecit me paulo efficacius urgere Regem, adhibito hoc exemplo sed nullo nominato (ut si fama ad S. M. tem perveniret, esset a me praeventus) ut et scandalum tolleret a Claudiopoli, dum infirmi nostri vident in honore ibi haberi apostatas nostros¹², et simul petere ut lib- 40 eret nos a residentiolis et collegiis non perfectis, ubi et nostri, cum homines sint, corrumpi possint eo quod disciplina servari nequeat. Probe percepit rem optimus Rex et me dum lachrimantem pene vi- deret, pluribus consolatus est, non mirum esse si inter homines humana contingent, et si ex 100 unus deficiat, cum Christo ex 12 discipulis unus, 45 et septem diaconis unus itidem defecerit¹³. Iam suspiro de provisione pro illo loco, cum homines non habeam. O si obedientia austriaca in Marco¹⁴ mittendo adhuc me solaretur, quam laetus illuc profici- scerer. Coactus sum ex Vilna unum patrem vocare qui, antequam Iaroslaviam veniat, 600 millia passuum facere debet. Anno superiore 50 iusseram expresse in illo ipso loco, ubi comercio isto non bono peccatum est, P. Rectori ne unquam ad eam aulam mitterent servitorem istum ruffum¹⁵, sed vel oblitus est vel aliis urgentibus dedit, et ecce quales eventus.

Quid ob negatam sepulturam Claudiopoli acciderit, audiat R.V. 55 ex Maximo¹⁶. Profecto non minus vetatur a Constitutionibus agere parochum formalem, canere, organa pulsare quam mortuos sepellire¹⁷. Et illud facimus. Ergo etiam in hoc talibus in locis omnino dispensare necesse est.

43 et del. mihi || 58-9 in locis... est in marg.

¹¹ Exeunte anno 1582; cf. supra, doc. 124 § 1, doc. 128 § 3 et doc. 195 § 2.

¹² Christianus Francken et Petrus Saxo (Frischbier); cf. supra, doc. 320 § 4.

¹³ Iuxta quandam traditionem, quae a S. Irenaeo originem dicit, fuit Nicolaus diaconus, qui et auctor haeresis Nicolaitarum putabatur; de quibus cf. Apoc. 2, 6 et 14-15.

¹⁴ M. Pitačić S.I., illyricus provinciae Austriae, iam pridem desideratissimus pro Transylvania; cf. supra, doc. 320 § 6.

¹⁵ Martinus Undó S.I., ineunte anno 1584 designatus fuerat a P. Provinciali minister collegii claudiopolitani (cf. supra, doc. 242 I n. 2); qui postea missus est Albam Iuliam.

¹⁶ Epistulam Maximi Milanesi, S.I., diei 8 aug. 1585, ad P. Provincialem videsis supra, doc. 314.

¹⁷ De cura animarum non suscipienda in collegiis cf. *Constit. S.I.* P. IV c. 2 § 4; *Mi Const.* III 105.

322

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vilna 27 augusti 1585 — Romam

TEXTUS: *Opp. NN 325 49r-51v*, conceptus manu Thomae Sailly exaratus sed manu P. is Possevino admodum emendatus.

SUMMARIUM: *De rumoribus contra se sparsis.*

Come già havrà inteso la P.tà V. io venni qua per consiglio del Padre Provinciale¹ et dapoi haver dato alcuno ordine a questo se-

¹ P. Generalis, auditis rumoribus qui de P. Possevino in Germania passim spargebantur (cf. supra, doc. 299), petiit a S. Pontifice ut ab negotiis publicis tractandis liberaretur et curae solummodo seminariorum pontificiorum animum applicaret. Quod deducitur ex his quae P. Generalis die 21 febr. 1585 ad P. Roseff, collegii augustani rectorem scribebat: «Scripsi postremo R.ae V. me de P. Possevino aliquid brevi acturum circa ea quae R.V. ad nos detulerat. Postea egi cum Ill.mo Comensi, eique rationes attuli cur expedire iudicarem ut bonus Pater ab eiusmodi negociis tractandis liberaretur; inter quas illa praecipua erat offensionis principum. Cardinalis denique re ad S. Pontificem delata denunciavit nobis eius Sanctitatem contentam fuisse, eoque scribi illi iussisse ut publicis istis tractationibus relictis Branspergam se conferat ubi ordinarie residens seminariorum tantum directionem et aliis eiusmodi rebus instituti nostri attendat, quod nos quoque ad illum paucos ante dies scripsimus. Quare spero sane per Dei gratiam fore ut omnes deinceps rumores, seu suspicione conquiescant» *Germ. Sup. I* 137r cf. *ib. 124r*. — P. Provincialis Poloniae certior huius decreti factus haec ad P. Generalem die 27 febr. 1585 scribebat: «Sub finem meorum exercitiorum mittit mihi P. Possevinus e collegio litteras R.P.tis V. ad se datas 17 ni fallor februarii, quibus significabatur ei, nomine Suae Sanctitatis, esse iam liberum a negotiis publicis, utque Brunspergam se reciperet et ibi superintendens negotiis Svetiae seminaria pontificia curaret. Has litteras cum magna significatione laetitiae ad me misit... Ego, si quod sentio, dicere debeo cum arcana et rationes romanis ignorem, non ignorem vero et ipsum aliquando haec petiisse ut liberaretur ab huiusmodi, simulque intelligamus quas tractat, non videri quidem pertinere directe ad institutum nostrum nisi reductive, quatenus scilicet paces conciliare inter dissidentes nostri debent. Quod si inter privatos, quanto magis inter principes; unde tanto maius vel discrimen dissidii vel pacis commodum sperari potest, quanto maiores erant dissidentes. Tamen cum viderim ipse oculatus saepenumero et nunc postremo Var-[184v]saviae, quanta dexteritate, autoritate apud summos quosque, et energia ac etiam utilitate cum Societatis nostrae, tum animalium haec om-

minario, giunsi a Riga et a Derpato, dove si è fatto quel poco che la P.tà V. comprenderà da due copie di lettere qui incluse, le quali scrivo al detto Provinciale². Ritornato adunque colla divina grazia hieri che fu il quarantesimo giorno doppo la mia partita di Vilna, trovai qui due di V.P.tà; del 1 et del 28 di maggio³, alle quali coll'occasione di un mercante che va a Cracovia, rispondo.

Circa il disporre et preparar il libro di Transsilvania, seguirò l'avviso di V.P.tà⁴.

Intorno quel che scrive che costì alcun grande le ha parlato circa il negotio che coll'aiuto di Dio è seguito compitamente fra l'Impera-

10

5-6 *prius* hieri colla divina grazia || 9 et preparar *sup. m. Poss.* ||

nia tractet, iudicavi a Deo peculiare illi tributum esse talentum, quod cum adeo utiliter exeratur, ubi audivi tantisper involvendum esse strophio, demisi oculos, humerosque constringi, ad abyssum illum iudiciorum divinorum id referens, quibus et sancte et iuste et optime ordinatur id, quod oculis nostris luteis aliter faciendum videri poterat. Non dubito quin ea quae ipse humiliter facit, hoc est iesuitice, cum tam efficaciter et faeliciter perficiat, ut omnes experiuntur, possint perstringere oculos aliquorum, quibus in editiore loco positis non omnia ita faeliciter cadant; veritas tamen adeo potens est ut non videre et non laudare non possint quae facit. Itaque ut vidi quam utiliter et quanta cum omnium opinione haec faciebat, nunquam putabam permissum iri ut ab iis referret pedem, sicuti me aliquando etiam scripsisse P.ti V. memini. Nunc cum aliud factum, ut ad Deum reffero omnia, sic expectabo eventum, quandiu ista illi secessio a publicis negotiis permittetur » *Germ. 164* 183v-4v.

² Quam egregie P. Possevino hoc seminariorum curandorum munus adimplerit, testatur idem P. Provincialis Poloniae die 25 maii 1585 ad P. Generalem scribens: « P. Possevinus est totus in ordinandis seminariis, et quamvis efficacitas eius et vivax natura erumpat aliquando ulterius et affligat aliquos, monitus tamen a me serio bis vel ter tum de modo suo in genere procedendi, tum de particularibus quibusdam quae acciderant, cecidisse videtur semen in bonam terram, totumque se collegit atque composuit, ut ex longo folio ad me post admonitionem alteram dato significavit, cuius caput hic mitto P.ti V. pro consolatione sua; et ut sciat satius esse ut nihil horum ipsa tangat ad illum scribendo, quicquid antea de his rebus scripserim, nisi quod tamen explicandum est, quod ipse petebat, officium talis superintendentiae seminariorum ut omnia ordine fiat. Ego illi in omnibus favi consiliis et auxiliis personarum ac rerum; id quod ipse agnoscit [224r] et idem alibi secum fieri optat. Optimeque semper convenimus et conveniemus didicique cedere ad tempus, donec solum videam paratum ad imbre recipiendum. Iuvet etiam illum R.V. sua commendatione in Austria ubi plus auxiliis desiderat a superioribus » *Ib. 223v-4r*.

³ Quae desiderantur.

⁴ Vide ep. Patris Generalis diei 3 maii 1584 ad P. Possevino de commentario *Transsilvania*; supra, doc. 268.

tore et il Re secondo le conditioni et partiti che io propuosi, si come l'Imperatore nell'ultimo decreto ha attestato, V.P.tà intende facilmente che in tre anni che ha durata questa prattica, non si sono mai sentiti tali romori⁵, quali il buon vescovo Malaspina⁶ et alcun altro hanno eccitato facendo forse scrivere al S.or conte di Olivares⁷ qualche cosa da chi, se V.P.tà sapesse, conoscesse, intenderebbe ancor più chiaramente che alcuni non doveano smarirsi presto senza veder l'essito et dimandar le circonstanze a chi le haveva maneggiate con pura ubidienza di Sua S.tà et con piena communicatione con V.P.tà, per non dir consiglio. Dico consiglio perciò che humilmente le propuosi inanti l'ultima mia partita di Roma che pure che essa mi havesse accennato che io non mi mescolassi di tali cose, io havrei trovato strada di fuggir et questo et ogni altro negotio quando la P.tà V. si degnò di dirmi per due volte queste proprie parole: Io ho per evidente che sia volontà di Dio che voi trattiate tali cose impostevi per la pace commune. Il che con ogni rivirenza sia detto a V.P.tà accioché per l'avvenire quando alcuni di cotesti padri intendono diverse cose da certi nostri, i quali forse pensano che io mi ingerisca, giudichino retto giudicio, et piglino o animo o almeno informatione per rispondere secondo il vero a coloro, i quali altrimente impedirebbono [49v] il corso di cose importantissime, le quali anco non sono forse di quella natura che siano aliene dell'istesse regole nostre nelle quali si contiene espresamente l'ufficio di pacificare in discordanti.

Et accioché V.P.tà sappia la radice di questo fatto, bastimi per hora dirle che mentre io ero in Praga, non così tosto partì quella bu-

14 nell'*et* decreto *sup. m. Poss.* || 15 si *del. a. sup. m. Poss.* sono || 16 *prius* sentito || 17 altro *del. concerto* | hanno eccitato *sup. m. Poss.* || 18 sa-
pesse *del.* il tutto | *prius* conoscerebbe | conoscesse *del.* che non debbiamo smar-
riri così | intenderebbe ... smarirsi *sup. m. Poss.* || 20 maneggiate *ms.* ,
21 *prius* obbedienza | con *del.* di || 22 consiglio *del.* poi | Dico consiglio per-
ciò *sup. m. Poss.* | *prius* gli || 23 Roma *del.* dicendole | che *del.* punto ||
24 non *sup. m. Pol.* | *prius* me | mi *del.* ne | di tali cose *sup. m. Pol.* || 26 pa-
role *del.* che haveva | Io ho *sup. m. Poss.* | che *del.* era, *sup.m. Poss.* sia ||
27 che *del.* io, *sup. m. Poss.* voi | *prius* trattassi | *prius* impostemi | impostevi
del. dal Papa || 30 ingerisca *del.* in quel che mi vienne commandato | giu-
ditio *p. corr.* || 31 almeno *sup. m. Poss.* || 33 importantissime *del.* et
| anco *sup. m. Poss.*

⁵ De rumoribus circa Patrem Possevino sparsis cf. supra, doc. 299.

⁶ Germanicus Malaspina (ob. 1604) episcopus civitatensis (cf. GULIK - EUBEL III 183), annis 1581-84 nuntius ap. Graetii, annis vero 1584-6 Viennae ap. Imperatorem (cf. BIAUDET, *Nontiatures* 151-52 et 272).

⁷ Henricus de Guzmán, comes de Olivares, legatus Philippi II apud Sedem apostolicam; cf. PASTOR, *Geschichte* IX 268-70 273 et 398.

na anima di Mons.r di Vercelli ⁸ che il Malaspina mi disse (et le disse anco all'Agente del Cardinale di Gambara) ⁹ alcune cose indignissime contra Mons.r di Vercelli allegando che non Mons.r di Vercelli ma esso ⁴⁰ Malaspina haveva fatto il negotio di Colonia ¹⁰, et che chi haveva attribuito nell'istoria uscita sopra quella guerra la lode a Mons.r di Vercelli era stato industo dal detto S.re ma non dalla verità; dapo si lasciò uscire che Mons.r di Vercelli haveva pigliato di qua et di la denari, vini et altro et che era partiale francese; sopra che mi mostrò ⁴⁵ lettere che il Conte di Olivares scriveva all'Ambasciadore di Spagna riprendendolo che havesse lasciato che Mons.r di Vercelli havesse procurato lettere dall'Imperatore al Papa per fare un cardinale di casa Orsina. Il che nondimeno dal S.re di Rosenberg ¹¹ Mons.r di Vercelli semplicemente era stato pregato. Onde io che mi chiudevo ⁵⁰ gli orecchi per non voler udire simili più tosto certamente malignità, facilmente compresi che si come o la leggerezza, o il disiderio di honore moveva il Malaspina a voler fabricar sopra se stesso colla distrattione di altri non havrebbe mancato di continuare, quando io fossi absente, di far il medesimo molto maggiormente contro un povero ⁵⁵ sacerdote, quale io sono, et il quale io havevo visto nel suo stesso registro la brutta informatione data contra la Compagnia con attestazione di un formale processo fatto da lui contra il seminario di Gratz. La onde io tengo per cosa ferma che se alcuna suspensione et altri impedimenti havranno i seminarii, egli non ne sarà stato degli ultimi ⁶⁰ promotori sotto pretesto di grande riformatore et di seguace, come egli

³⁸ le corr. ex lo || ³⁹ prius allo | Gambara del. mille, sup. m. Poss. alcune | cose del. per dir così et || ⁴⁰ non sup. || ⁴³ prius della | dapo del. fece correre per la corte romore | si lasciò uscire sup m. Poss. || ⁴⁵ denari del. et fatto diversi fatti inconvenienti | vini et altro sup. m. Poss. || ⁴⁶ Spagna del. essortando || ⁴⁹ prius Ursina | Orsina del. si come il; sup. m. Poss. Il che nondimeno dal P. Rosenberg del. l'haveva; sup. m. Poss. Mons.r di Vercelli semplicemente era stato contra quel Prelato già absente || ⁵¹ prius orecchie | malignità del. || ⁵³ sopra se stesso sup. m. Poss. || ⁵⁶ prius istesso || ⁵⁷ attestazione di sup. m. Poss. || ⁵⁸ processo del. circa; sup. m. Poss. fatto da lui contra || ⁵⁹ prius fermissima || ⁶⁰ havranno del. a | prius dellì || ⁶¹⁻² sotto... Però sup. et in marg. m. Poss.

⁸ Ioannes Franciscus Bonomi, episcopus vercellensis, nuntius ap. Imperatorem usque ad annum 1584; cf. supra, *Introd. gen. c. 4.*

⁹ Ioannes Franciscus de Gambara, cardinalis creatus anno 1561; obiit anno 1587; cf. GULIK-EUBEL III 42.

¹⁰ De negocio colonensi; cf. PASTOR, *Geschichte IX* 649 ss.

¹¹ Gulielmus de Rosenberg (ob. 1592), optime de Societate in Bohemia meritus; cf. KROESS, *Geschichte I* 645-54 et passim.

si fa, di Mons.r Ormanetto ¹². Però penso quando si dicesse alcuna di queste cose con chi si giudicasse spediente che non però ruinerebbe il mondo, et forse Dio S.or N.ro sarebbe in questo modo servito, di 65 precidere la strada ad altri artificii che si pretendono da questa sorte di persone ¹³.

62 Però *del.* Et | quando *del.* finalmente | *prius* alcuno || 63 *prius* giudicassi | giudicasse *del.* di convenire; *sup. m.* Poss. spediente che | però *sup. m.* Poss. || 64 forse *sup. m.* Poss. | Nro *del.* forse | in questo modo *sup. m.* Pol. || 65 strada *del.* all'; *sup. m.* Poss. ad.

¹² Nicolaus Ormaneto, italus veronensis, vicarius gen. Card. Borromeo Mediolani, episcopus patavinus (1570-77), nuntius ap. in Hispania 1572-77; obiit Matriti anno 1577; cf. BIAUDET, *Nontiatures* 277.

¹³ Molimina Germanici Malaspina, nuntii contra Patrem Possevino etiam a P. Provinciali Poloniae severissime condemnabantur: « Hic vessor in comitiis (quae heri primum absoluta sunt) iam 13 dies, una cum aliis nostris aliquot, maxime P. Possevino; cuius opera ut utilis, ita non ingrata est Ser.mo Regi citra omnem pompam. Vidi tamen illam, quibus maxime debebat, non adeo esse gratam. Ignoscat nobis Dominus. Est quidam Pragae non infimus [*sup. Malaspina*] qui non videtur illi conciliare magnam gratiam, ubi deberet. Quo spiritu, nescio. An quia plus videtur posse vel facere sine pompa ulla quam qui catervas secum ducunt, an aliquo alio occultiore sensu, Deus novit. Sed interim vidi ego hac hebdomada evidenter Deum delectari hac eius humili efficacia magis quam altis aliorum artibus. Sed hoc doleo quod et has quoque artes videt oculatissimus Rex, dum illas produnt ipsa caesarea decreta hic inclusa, una cum Internuntii Sveciae scheda, quae testantur quam grata Patris opera sit etiam Principibus istis. Pulchre autem hoc accedit ut cum omnia per ipsum transacta sint, libenter tamen ipse per me et per se omnem honorem et nomen cesserit maioribus se in ipsa conclusione negotii in qua tamen (etiam enitente illo quem dixi) non minus et coronatus et purpuratus [Bolognetti] de illo rectius sentientes, usi sunt opera illius quam antea et quam ullius alterius. Quod nolui ignorare R.V.P.tem quia cum hunc patrem videam laborare apud quosdam invidia quod nimis multa faeliciter faciat, etiam in magnis et cum magnis, poterat fieri ut aliquid istuc secus scriptum fuisset. Imo nec cum Caesare solum et Sveco adhibita est iesuitae opera verum etiam cum Mosco legato magno, qui hic adest, cum quo usi sunt opera eius, ut nomine S.mi Domini se interponens, tamquam illis notus, cum dignitate maiore, quasi a S.mo Domino rogati in gratiam illius viderentur illos in pace dimittere. Denique taumaturgus est bonus pater sed seipsum negligens; nisi iam R. P.ti V. monitus (ut spero) aurem inclinet. Ego autem ita iam aurem meam inclinavi ut factus mihi videar cuticularius » Ex ep. Patris Campano, diei 1 martii 1585, ad P. Generalem; *Germ.* 164 99r-v.

323

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Ducla 24 septembris 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 165 38r-43v, autographum.*

SUMMARIUM: 1. *In Transylvania videbit num P. Undó in Societate retinendus aut dimittendus sit; quem interim Vilnam misit.* — 2. *Quinque ad Societatem candidatos dicit secum in Transylvaniam ut ex eis ibi seminariolum quoddam operariorum pro ea regione constituatur.* — 3. *Rex desiderat Patrem Wujek loco P. is Leleszi.* — 4. *An P. Possevino possit esse rector Claudiopoli, P. vero Capeci instructor Principis.* — 5. *Simon Rasz coadiutor in Transylvania non est dimittendus.* — 6. *Fiant solita suffragia pro Rege fundatore collegii claudiopolitani.*

... Morem sequutus meum post quamque visitationem alicuius collegii scribendi R.P.ti V. quae post ultimas datas acciderint, id quoque nunc faciam ex hungarico itinere, confecta collegii iaroslaviensis visitatione, arrepto ante quinque dies... [38v] ...

1. Necessitas et vilnensis acadiae et P. Grodeci¹, ut aliquando subesset qui hactenus praefuerat, eo me adegerunt ut illum ad theologiam legendam Vilnam et concionandum ammandarem... Ergo illuc eum misi una cum Domino Hungaro² illo de quo ad P.tem V.R. in proximis meis pauca quidem ego³, sed ab aliis multa ad me scripta inclusi in ipsis litteris meis⁴. Reverende Pater, non parum mihi fecisse videor qui illi suaserim ut ad illas extremas oras iret, nomine quidem profitendi mathematicam in illa academia, animo tamen absentandi illum a periculo, non tam suo quam quod impendere ab illo poterat Societati. Auribus enim lupum tenebam. In sua patria omnia sua reliquit. Illuc se mitti non modo petebat, sed urgebat, ubi omnes sunt haeretici. Ipse se quasi extorrem iam habitum fuisse a nostris

8 Domino Prov. corr. ex P. Martino || 10 ipsis sup. || 16 iam sup.

¹ Stanislaus Grodzicki S.I., polonus posnaniensis; rector collegii pultoviensis; cf. *Pol. 6 50r*.

² Martinus Undó S.I., cf. supra, doc.242 I n. 2.

³ Cf. eius ep. diei 26 aug. 1585; supra, doc. 321.

⁴ Cf. supra, doc. 315 § 3 et 13, doc. 316 § 4.

Claudiopoli affirmabat, nec in Societate posse se retineri putabat. Alioquin forte non alienus ipse ut in ea viveret. Putat se contraxisse impedimentum illud infamiae quod est essentiale⁵.

- 20 De ipso hoc habeo dicere: Meam et P. Capecii esse opinionem⁶ quod non peccaverit finaliter sed quod incautissime et imprudentissime egerit; et ut est sui capit, sic Dominus illum humiliaverit. Sed et video nos per illum magis humiliatos fuisse aut humiliari posse. Si enim a nobis recederet, vereor catholicus non maneret. Si non, statim
 25 Gubernatori⁷ Transylvaniae adhaereret, cui intimus erat. Est autem ille calvinista qui Geneva evocat iam ministros, sed non habebit hungaros. Istum igitur, si ad se configueret, nedum amplecteretur, sed dissuaviaretur⁸ et teterimum altare contra altare erigeret. Hactenus igitur nihil prae isto fuisset Saxo ille et Frankenius⁹. [39r] Sed iste
 30 credo longe omnibus perniciosior fieret, utpote nativus regionis et notus omnibus, ut qui Principi concionabatur et qui theologus sit, non tam solidus quam argutus et in sentiendo obstinatus. Haec cum mecum reputarem, valde sollicitus eram, quomodo occurrerem tanto malo. Nec tamen audebam conferre cum consultoribus, utpote rem
 35 occultissimam et quae in meo potius videbatur timore fundari. Itaque donec iudicium P.tis V. haberem, ratus sum nihil satius esse quam elongare illum a patria, ut feci, eo praetextu quod in patria patiatur vertiginem capit. Quod et verum fuit, si non potius furor et desperatio fuit. Cogitabam, quid ni illum includam, praecavens in futurum,
 40 vel quid ni permittam, ut petebat, ad P.tem V. venire, ut istic hoc fieret tutius et cautius, ut cum Hiberno¹⁰ factum est et cum aliis. Sed neque hoc ausus sum donec viderem oculatus testis quantum mali vel nominis vel odoris in Transylvania reliquerit, et interim et a patria et a Roma illum elongarem, et id honesto praetextu facerem. Itaque feci.
 45 Ubi in Transylvaniam venero, scribam quid ibi acciderit, quidque illis patribus auditis mihi faciendum videatur, et R.P.ti V. perscribam,

31 sit, sup. || 35 in sup.

⁵ De impedimento ex infamia contracto cf. *Constitutiones S.I.* P. I c. 3 § 5 et D; Mi *Const.* III 52.

⁶ De opinione Patris Capeci cf. supra, doc. 315 § 3.

⁷ Ioannes Ghiczy (Géczi); cf. supra, doc. 309 adn. 8.

⁸ Recte: dissuaviaretur.

⁹ Petrus Saxo (Frischbier) et Christianus Francken, desertores Societatis, qui eo tempore Claudiopoli versabantur; cf. supra, doc. 315 § 11.

¹⁰ Verisimilime intelligendus est David Wolf, hibernus, qui die 26 febr. 1572 e Societate dimissus fuerat; cf. *Instit. 186/c* p. 804; et Manuel da COSTA S.I., *The last years of Father David Wolf*. AHSI 15 (1946) 127-43.

expectans sententiam eius ultimam de homine infaelici, quem capitissimum semper habitum non oportuit armare doctrina et disciplinis, vel iam pridem oportuit a Societate dimissum, non ob delictum sed ob ineptitudinem illam ob capitis duritiem e sensum proprium; 50 et quod is sit cui minimum in moribus fidi possit. Itaque saepe serpentem in sinu alimus. Iam secundo missum ad me est ex Transylvania. Semel ob pueri consuetudinem nimiam¹¹ contra voluntatem maiorum; secundo propter haec quae P. tas V. audivit. Utinam possemus et illum collocare Agiae, a quo non abhorret, ubi ille alter est 55 Drenoczius¹². Quia si catholicus remansurus est, nusquam nobis melius erit illum habere, quam extra Societatem. Itaque si retinendus est, ideo est, non ut bonum faciat sed ne malum agat. Haec nunc de illo ...[39v] ...

2. Dum vessor in hac visitatione [collegii iaroslaviensis], 12 iuvenes petunt Societatem. Ego qui me defendo a multitudine admittenda, eo quod non sint rhetores, nullum quidem admisi. Sed quinque volentes nos sequuntur in Hungariam illic admittendi cum fuerint boni rhetores et linguam illam didicerint, interim in domo S. Trinitatis¹³ viventes ubi ex eleemosynis aluntur ad 50. Sicque seminariolum constituent hungaricorum operariorum, licet alterius et tractabilioris nationis quam illa sit. [40r] Forsan non male hoc modo succedet. Imus, praeter illos, nunc in Transylvaniam de Societate 14, 11 vel 12 sunt ibi relinquendi ut suppleant illos infirmos qui inde educendi erunt.

Non tamen comparet P. Marcus¹⁴, de quo etiam in litteris his 70 postremis R.P.tas V. fecit mentionem. Patientia. Sed neque verbum ab illa provincia de hac re habeo, quamquam (proh dolor) hunc forte mittere et illum et alios cogentur, quandoquidem iterum divexit a peste Olomucii et Viennae. Nescio an etiam alibi. Deus illorum et nostri misereatur hoc anno ...

3. Idem replicabit et P. Vice-Provincialis¹⁵, quem nondum absolutum vice-provinciale declaravi, sed tantum ad hoc tempus absentiae meae, ut viderem quomodo succedat... Posset aliis esse cons-

48 semper habitum *sup.* || 57 illum habere *sup.* || 62 eo *sup.*

¹¹ Cf. supra, doc. 117 § 2, doc. 120 § 4 adn. 8 et 9; necnon doc. 121 § 15.

¹² Stephanus Drenoczy initio anni 1584 e Societate dimissus; cf. supra, doc. 260 § 3 adn. 5.

¹³ De domo pauperum studiosorum Claudiopoli instituta cf. supra, doc. 263 § 3.

¹⁴ M. Pitačić S.I., cf. supra, doc. 320 § 6.

¹⁵ Iacobus Wujek S.I., cf. supra, doc. 306 § 1.

titutus illo alio avocato, sicuti nunc magna cum instantia petebat a
 80 me Rex Ser. mus ut loco Lelesii eum illo ducerem¹⁶... [40v]

... 4. De P. Possevini liberatione ab illis curis, etiam seminario-
 rum¹⁷, non possum aliud quam silere et expectare in meo reditu ut
 cum ipso rem conferam. Sane nullus aequa bene faciet illa ut ipse, et
 erit ille omnium factorum maximus censor. Si propter me haec mu-
 85 tatio facta est, rescindatur et illi restituatur, quia timeo ne non satis-
 fiat aut certe non aequa bene satisfiat. Sufficiebat illum Patrem mo-
 nuisse ut cum maiori pace omnia fierent. Referebat multum unum es-
 se qui aliud non haberet quod cogitaret. Praeterea quid iam ager
 ipse? Ociari ne ille poterit. Haec non dico detrectans aliquid, sed
 90 veritus ne mea causa id actum sit, et simul ne non satisfiat tantae pro-
 vinciae ac tantae romanae expectationi. Adde quod consideratione
 dignum: si hic manet, quid ille, quid alumni, quid caeteri cogitabunt?
 Cur exemptus ab illa cura sit? Cum alio non eat, et aliud non habeat
 occupationis, possetne (si Lelesius non manebit in suo loco, ut vereor)
 95 P. Capecius esse cum Principe loco Lelesii, et ipse Claudiopoli loco
 P. Capecii cum superintendentia totius illius tractus? Ipse forsan sua
 auctoritate et potentia comprimeret illos apostatas, contineret ma-
 gistratus haereticos et ibi fructuose laboraret ac multa in illis terris
 promoveret. Cogitet R.P.tas V. et si iudicat favendum, mihi permittat
 100 prout videro e re illius et regionum illarum esse. Certe in talibus terris
 videtur necessarium esse tale caput. Neque est quod respiciant, qualis
 istic fuerit (est enim longe mutatus ab illo, et audit et facit quae illi
 dicuntur, licet scribat et dicat quod velit et quod in animo habet).
 Si quid erit quod me moneat P.tas V.R., cito [41r] et litterae dupli-
 105 catae mihi mittantur de eodem; alterae Claudiopolim, alterae Cracoviam.
 Sed si quid de illo faciendum esset, de eadem re mihi ad illum litterae
 P.tis V.R. mittendae essent, in quibus in genere diceretur ut quod
 Provincialis ordinabit de illo, hoc hilari animo suscipiat, etc. Sed et
 ad me litterae huiusmodi essent mittendae et copia illarum ut iudica-
 110 rem ex re praesenti, num reddendae essent an non.

94 in... vereor *sup.* || 107 P.tis V. R. *sup.*

¹⁶ Cf. supra, doc. 320 § 5.

¹⁷ P. Possevino ineunte anno 1585 liberatus fuerat a negotiis publicis
 agendis, et cura seminariorum pontificiorum ei demandata est; cf. supra, doc.
 322. Videtur P. Generalis ipse auctor fuisse ut P. Possevino etiam a cura semi-
 nariorum liberaretur; nam Card. Comensis die 15 iulii 1585 ita ad P. Generalem
 scribebat: « Ottima risolutione mi è parsa quella che la Reverenza Vostra mi ha
 proposto per la sua di 11 del presente intorno a lo sgravare il P. Possevino dal
 carico de seminarii et darlo ai provinciali medesimi » *Epp. Ext. 2* 225r.

5. De illo fratre formato qui Claudiopoli est dimittendus¹⁸, iam pridem iusseram ego P. Capecio ut dimitteretur. Sed ille ad R. P.tem V. profugit ac sane ita illum extulit ut si P.ti V.R. visum fuisse, illum retineri permissem, cum res occultissima fuerit et non nisi ex vi reservationis casuum scita (quae res etiam scrupulum causare 115 poterat) et cum ob manifestiores casus aliqui, mutato quidem loco, retenti tamen fuerint. Sed ad hanc absolutam R.P.tis V. sententiam non refragabor amplius, sed quam mitissime potero et citra scandalum aliorum illum mecum ducam in Poloniam et antequam ad aliquod collegium illum ducam, de via ammandabo, nisi forte aliud his auditis 120 R.P.tas V. perscriberet. Cupio enim scire, an si quid tale sciri non potuit, nisi quia remissus est quis a confessore vel potius a rectore ad provincialem (casum enim cum complice mihi reservavi) et ille ignorans canones ac vere poenitens et contritus et ideo paratus suum peccatum dicere etiam in medio foro, dicat hoc provinciali extra confessionem, et provincialis, ut fidelis sit, scribat generali; an — inquam — 125 hoc modo ulla fiat iniuria vel illi vel confessioni, sine qua omnino nihil scitum unquam fuisse. Talis enim est casus noster. Videtur quidem mihi subesse, nescio quid quod a recta confessione in Societate facienda detergere omnes qui id scirent, possit; et idcirco fortasse 130 pertinere et illud quod dicitur ob reservationem (etiam si extra confessionem dicat?) si non ad sigillum saltem ad secretum secretissimum sacramenti, cum sit pars quasi eius aut ab illo saltem ortum ducat, et ideo confitenti non debere obesse tam graviter. Tamen libenter pro 135 hoc et futuris casibus habebo resolutionem a P.te V.R. Quod autem dixi de scandalo, hoc volui: est quasi in proverbium versum inter coadiutores quod postquam consenserint vel infirmi facti sint, ut laborare amplius non possint, dimitti communiter soleant a Societate. Iam vero cum iste frater sit semper habitus optimus, cum sit coadiutor formatus, cum sit iam fere senex, cum fuerit semper laboriosissimus, cum nunc incipiat ob herniam suam videri imbecillior, cum 140 causa dimissionis a nullo sciri nec ulli dici possit, cum sanctissimus habeatur et habitus sit, cum latere eius dimissio non possit, nescio neque quid dicere aut cogitare caeteri poterunt. Sed haec Deo committam qui si decrevit hunc in Societate salvare, hoc medio tempore 145 inspirabit R.P.ti V. aliud [41v] ad me in tempore perscribi et pervenire responsum faciet. Ego certe non deero huic executioni facienda, uti

116 ob *sup.* || 123 (casum... reservavi) *in marg.* || 125 etiam *sup*
|| 132 secretissimum *del.* naturae || 147 responsum *sup.*

18 Simon Rasz S.I., cf. supra, doc. 296 § 3.

scripsi, si aliud non audivero a P.te V.R. hoc medio tempore; vel ita dimittam ut certum tempus assignem ad me convenientium vel pro 150 absolutione votorum vel pro gratia impetrata remanendi. Cupio tamen mihi resolvi istum casum ut sciam quomodo me gerere debeam in futurum. Est hic periculum quod accidit casus eiusmodi... [42r] ...

6. Peto fieri solita suffragia pro Ill.mo D. Radzivillo ¹⁹ vivo fundatore collegii niesvisiensis. Itemque pro Ser.mo Rege ut fundatore 155 collegii claudiopolitani vivo ²⁰. Nam aliorum collegiorum expectare possumus maiorem aliquam firmitudinem...

Quod superest, me R.P.tis V. sanctissimis sacrificiis et orationibus commendo, caeterorumque patrum nec non et negotia ista hungarica ad quae nunc tendo; quae certe gravia sunt, ut in quibus erit 160 quod agatur domi et foris. Deus nos adiuvet. Datum Duclae ex itinere hungarico 24 septembbris 1585...

324

CHRISTIANUS FRANCKEN¹ OLIM DE SOC. IESU
PATRIBUS S.I. VIENNAE DEGENTIBUS

Cassovia 26 septembbris 1585 — Viennam

TEXTUS: 1 *Germ. 165* 44r-v, apographum.— 2. *Ib. 45r-v*, apographum.— Ambo exempla P. Donius, rector collegii viennensis describi Romamque ad P. Generalem mitti curavit his verbis: • Accepi a Christiano Francken hisce diebus superioribus literas, quarum copiam ad V.R. P. temitto; quibus intelliget animum quem iam ad catholicam religionem habet et locum in quo modo agit. Adiungo et litteras quas ad illum dedi • Ex ep. diei 12 oct. 1585, in *Germ. 165* 69r. Exemplum P.is Donii ad Christianum habetur in ARSI, *Fondo Ges.* 647 fasc. 273 et est diei 3 oct. 1585.

SCRIPTOR: DUHR, *Geschichte I* 547-48.

SUMMARIUM: *Priorum factorum poenitens iterum in S.I. admitti petit.*

150 remanendi sup.

¹⁹ Georgius Radziwill (ob. 1600) dux in Olyka et Nieswiez, episcopus vilnensis, cardinalis, gubernator Livoniae; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI passim; et Szostkiewicz, *Katalog biskupów* 545.

²⁰ Quae suffragia iam videntur in Societate facta fuisse; cf. supra, doc. 228 § 2 adn. 9.

¹ Cf. de eo supra, doc. 287 § 7 adn. 10 et 11.

Admodum Reverendi Domini. Pax Christi etc.

Si post primum naufragium meum ² in Societatis vestrae tutissimum portum receptus fuisse ³, vel in verum saltem aliquem maecentatem catholicum incidisem, non in altum postea impietatis mare, unde portum pietatis vix amplius conspicere potero, retractus essem. ⁵
 Navigo itaque nunc non in portu ut antea, sed in inconstantissimo pelago ethnico. In quo tamen semper mihi cordi fuit sola religio catholica propter pietatem, cui hactenus ita visus sum esse vicinus ut plerique poloni et transylvani me verum iudicaverint iesuitam.

Quod autem contra praecipuum pietatis mysterium, id est, contra ¹⁰ sanctam Triadem scripserim ⁴, id totum dubitandi et disputandi potius gratia est factum, quam ex sententia et proposito aliquid decernendi. Culpa tamen in hoc mea est quod scriptum illud amicis quibusdam imprudenter et synistre diligentibus, ac immaturo zelo pene crepantibus communicarim. Ii enim cum valde a me rogati fuissent ut ¹⁵ nulli alii legendum darent, sed ipsi tantum legerent, ita tamen ut liberi et vacui affectibus nihil non iuste et prudenter iudicarent, omniaque suo pondere examinata ad me referrent; nihil horum fecerunt, sed meo solius confidentes iudicio, cui ipse parum fido, confessim ad typographum advolarunt ut hac ratione de nonnullis ²⁰ rebus divinis tantummodo disputantem vel potius dubitantem sine ullo tamen dubio ipsorum ecclesiae aggregatum et affixum esse ubique praedicaretur. Dissipavit postea per totum orbem christianum hanc famam Iacobus Gorzius ⁵, melior orator et iurisconsultus quam theologus et philosophus, qui utinam tanto suo volumine contra me edito ²⁵ triumphalem sibi currum adornare maluisset quam integra plautra rustica onerare conviciis umbraeque multis somniis quibuscum ipse pugnans me fingit mecum pugnare.

Quae mea excusatio si vobis nulla videtur, hanc saltem ut accipiatis rogo: Scitis perpetuum esse, ut corporis, ita animi mei ipsum ³⁰

³ aliquem *om. tr* || 14 pene] bene *tr* || 21 divinis *sequ. tr* me | dubitantem potius *tr* || 26-8 plautra conviciis rustica onerare umbraeque nullis somniis quibuscum ipse pugnans ne fingit mecum pugnare *tr* || 29 ut *om. tr*

² Societatem reliquit anno 1579; cf. supra, *ib.*

³ Petiit iterum in Societatem admitti anno 1581 (cf. eius ep. diei 18 oct. patribus viennensibus scriptam apud DUHR, *Geschichte I* 546-47) sed non fuit exauditus.

⁴ De quo opere cf. supra, doc. 287 adn. 11.

⁵ I. Górski (1525-85), professor et rector universitatis cracoviensis; cf. *Mon. Pol. Vat. VI* passim.

⁶ Anno 1584 Cracoviae edidit opusculum: *Praemunitio adversus insanum dogma Christiani Francken, Deum unum in substantia, trinum in personis blasphemantem*; cf. ESTREICHER, *Bibliogr. Polsha XVII* 262.

corpus trahentis, motum; cuius vitio factum est ut cum reliqui vestri apostatae amisso spiritu corpore magis vixerint quam animo, ego magis ingenio vixerim quam corpore, ac proinde me clariorem et vobis similiorem apostatam non habueritis, nec facile (id quod valde optans 35 dum videtur) habituri sitis. Non audeo amplius petere veniam, cuius novissimus error peior fuerit priore? Si vos me sperare iusseritis, et mihi fidere ausi fueritis, faciam omnino quidquid vobis optimum factu videbitur. Si perpetuo carcere aut morte me dignum iudicaveritis, ecce me promptum paratumque ad utrumvis. [45v] Carcerem non 40 metuo, quia totus mihi mundus carcer est, adeo nihil in hoc mihi placet mundus; nec mortem timeo qui saepissime optarim huius finem vitae; in qua tamen mihi nihil unquam defuit nec adhuc quicquam deest, sicut nec magnifici desunt domini, tum poloni tum ungari, ad quos in hac mea persecutione confugere possim. Quanquam nunc 45 ipse Rex Poloniae, qui me in Transylvania persequebatur⁸, placatus videtur per Paulum Iulanum⁹, qui nuper nomine Regis novum constituit gubernatorem¹⁰.

Si quid bonae spei affulget, rescribite per hunc cursorem, quam poteritis citissime, ne interim alia me abripiat unda. Medebitur for 50 tasse vulneri Ecclesiae per me inflicto antidotum a me compositum, cuius epigraphum haec est: *Collustratio phantasiarum, quibus S. Trinitatis mysterium videbatur a Christiano Francken obscurari*¹¹. Mitto vobis exemplum mei Epicteti nuper Claudiopoli editi¹², ex quo facile intellegitis, quam parum vita et moribus decesserim a Societatis vestrae 55 instituto. Bene valete et me in praecibus vestris sanctissimis Domino Deo commendate. Cassoviae 26 sept. 1585.

Reverentiis Vestris totus qualis et quantus.

Christianus Francken

Casparus hic degit Craczerus¹³, cuius vita mihi ita sordet ut ho 60 minem non inviserim nec invisurus sim.

36 sperare me *tr* || 40 quia] quin *t2* | mundus mihi *tr* || 41 nec *sup.*
tr] neque *t2* || 43 domini magnifici desunt *tr* || 44 possum *tr* | ipse
nunc *tr* || 48 avulget *tr* | per hunc cursorem rescribite *tr* || 49 me *om.t2*
|| 51 epigraphi *t2* || 54 discesserim *tr* || 55 vestris precibus *tr* ||
60 sim *sequ.* in *t2* Admodum Reverendis in Christo Patribus Societatis Iesu
Viennae degentibus dentur. — Exemplum literarum Christiani Francken.

⁷ Cf. Mt. 27, 64.

⁸ P. Provincialis mense augusto 1585 a Stephano rege obtinuit litteras de proscribendo Chr. Francken; cf. supra, doc. 320 § 4.

⁹ P. Gyulai, secretarius regius, qui mense maio ex Polonia in Transylvanianam missus fuerat; cf. supra, doc. 305 adn. 2.

¹⁰ Ioannes Ghiczy (Géczi); cf. supra, doc. 309 adn. 8.

¹¹ Huius Christiani opusculi nulla mentio apud doctos.

¹² *Epicteti philosophi stoici enchiridion...* (Claudiopoli 1585); de quo cf. Régi magyarországi nyomtatványok — 1473-1600 (Budapest 1971) p. 507-08.

¹³ Casparus Kratzer, qui anno 1578 a Societate defecit; cf. supra, doc. 235 § 2 adn. 8.

SENATUS CIVITATIS CLAUDIOPOLITANAE
P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Claudiopoli 19 novembris 1585

TEXTUS: *Germ. 165 104r-v*, apographum coaevum a P. Provinciali una cum eiusdem epistola 1 dec. 1585 Claudiopoli ad P. Generalem data (v. infra, doc. 224 § 9) missum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 141-42.

SUMMARIUM: *Permittitur P. Provinciali ut Petrum Saxonem, Societatis desertorem ubicunque capere ac punire possit.*

Anno Domini 1585 die decima nona mensis novembris comparuit in domo senatoria colosvariensi R.P. Paulus Campanus, praepositus provincialis Societatis Iesu, petens a dominis senatoribus nomine Regiae Maiestatis¹ sibi restitui Petrum Neozitum² Saxonem subditum suum (ut dixit) iuratum et ut probatum est testimonio magnificorum dominorum praesidum. Ad quod quidem primarius et regius iudices cum universo senatu benigne respondentes fassi sunt et recognoverunt sese si scivissent voluntatem S.R.M.tis et quod esset aliquius subditus, nempe Societatis, nunquam illum admissuros fuisse, neque ad scholam eorum, scilicet claudiopolitanam regendam, neque 10 ad ipsam civitatem.

Propterea communi consensu pollicentur omnes dicto Provinciali et patribus Societatis sese statim diligenter per famulos iuratos civitatis dictum Petrum per singula loca et domos civitatis perquisituros, et si inventus fuerit esse in civitate, bona fide in manus dicti Provincialis vel Rectoris Societatis, etiam nolentem tradituros et restituuros tanquam subditum.

Quod si forte fugam iam dedit et hac hora in civitate non est, permittunt dicto Provinciali vel Rectori iure suo et consensu totius senatus illum ubicunque repererit sine ullius contradictione capere 20 posse et ius atque autoritatem suam in illum exercere.

14 loca sup. m. Prov.

¹ P. Campano a Stephano rege litteris instructus est ut Petrus Saxo e Transylvania expelleretur; cf. supra, doc. 320 § 4.

² Forma graeca cognominis Petri, qui secundum Patrem Szántó cognominabatur Frischbier; cf. supra, doc. 84 adn. 12.

Promittunt iidem domini senatores postremo se posthac iuxta mandatum Ill.mi Principis alias datum³, nunquam dictum Petrum Saxonem admissuros in civitatem suam publice vel privatim, multo
 25 vero minus ad gubernationem scholae vel aliud quodvis officium promoturos, nisi cum beneplacito dicti Provincialis aut Rectoris. Sed quandocumque alias hic comparuerit, modo scire possint, se ad manus dictorum patrum, ad instantiam scilicet eorundem consignaturos, prout iidem domini senatores omnibus mandatis R.M.tis morem gerere voluntates fassi sunt et compromiserunt praesentis signaturee testimonio.
 30

Ex commissione dominorum iudicum et iuratorum civium civitatis claudiopolitanae

Gregorius Diosy notarius civitatis
subscrispsit manu propria.

326

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 1 decembbris 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 165 113r-4v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 142-46.

SUMMARIUM: 1. Studia renovata praesente Principe, qui mirifico in nos
tros amore fertur. — 2. P. Leleszi peractis exercitiis spiritualibus iam pacatus
solemnem votorum professionem fecit. — 3. Optimus P. Pitačić tandem adre-
nit; adiuvabit P.em Leleszi, cuius auctoritas in aula Principis maxima ei
pernecessaria. — 4. De novo praefecto seminarii; de P. Capeci, rectore; de
P. Szántó qui est adhuc solus Varadini. — 5. In seminario aluntur ultra 50
insignes, maxime nobiles adolescentes. — 6. De alio ibidem convictu, cuius
alumni sunt commensales, nam vivunt ex nostrorum culina. — 7. Petrus Sa-
xo apostata electus e Transylvania. — 8. Alter apostata, Christianus Francken
dicitur Ecclesiae et Societati reconciliari velle. — 9. De Gubernatore calvinista
pernicioso. — 10. Varadinum visitare se non posse timet propter pestem ibi
iam grassantem. — 11. Mittit catalogum lectionum collegii.

31 civitatis perperam Prov. corr. in civium.

³ Anno scilicet 1584; cf. supra, doc. 260 § 7.

Admodum Reverende in Christo Pater Noster. Pax Christi, etc.

1. In aliis quidem meis litteris¹ fusius omnia, sed et volui has concise scriptas, nactus tabellarium, exarare ut si unae non venerint, alterae forte perveniant, et ne nimis diu de nobis nescia sit P.tas V. Versor hic iam duos menses, sed nec solius collegii visitationem absolv. 5
 Multum enim laborandum fuit in ordinandis studiis et novo cursu philosophiae ac aliquibus lectionibus theologicis, ut dignitati academiae satisficeret et voluntati ac postulatis Ser.mi Regis². Tragaedia etiam data est Ill.mo Principi, frequentibus regnicolis et consiliariis omnibus³. Postea inclusio omnium in exercitia pro renovatione spiritus suum tempus absumpsit. Praesentia vero Principis et aulae quid non impedit? Distrahit omnia. Discedet is post hoc biduum. Bene sanus est Dei gratia et vividus ac totus amabilis et amans quoque omnes de Societate ut patres. Ut primum de nostro adventu audavit, totus gestire visus est, non secus ac fratres nostri solent. 10
15

2. Iam P. Lelesium reddidi pacatum liberando illum a gubernatione albana, quae illum enecabat⁴. Heri coram Principe, a quo illum abstraxeram per 15 dies, fecit suam solemnem professionem⁵ praesente aula tota et consiliariis, foris quidem compositis, intus forte deridentibus. Dedi illi fratrem unum coadiutorem propter suas infirmitates. Mutavi et magistrum puerorum Principis, dato illi uno qui satisfaceret melius. P. Marcum⁶ promisi illi ad proximum Pascha. 20

3. Venit enim ille ante mensem cum magna omnium consolatione. Totus est bonus Pater et modestus et aedificatus. Bonus erit adiutor P. Lelesii in aula. Sed solus non esset bonus, quia nimis bonus. Mirum est quam necessarium sit P. Lelesium ita esse terribilem et cum Gubernatore⁷ et praesidibus et consiliariis omnibus, ita ut omnes timant illum et nec exire ad campum cum Principe audeant nisi mittant acceptum ab illo facultatem. Quod si non esset, iam subversus 25

21 Principis *sup.*

¹ Quae tamen desiderantur.

² De voluntate Stephani regis ut Claudiopoli studia superiora inchoentur cf. *supra*, doc. 306 § 2.

³ De hac renovatione studiorum cf. *Diarium domus professae S.I. cracoviensis* (ed. Wielewicki) I 84.

⁴ Cf. *supra*, doc. 309 et 320 § 5. Gubernaculum residentiae attributum fuerat Patri Thomány; cf. VERESS, *Epistolae* II 212 n. 1.

⁵ Formulam eius professionis autographam videsis in *Germ.* I 172r-73v.

⁶ M. Pitačić S.I., recenter ex provincia Austriae in Transylvaniam missus; cf. *supra*, doc. 320 § 6.

⁷ Ioannes Ghiczy (Géczi); cf. *supra*, doc. 309 adn. 8.

- 30 esset bonus Princeps. Itaque pernecessarius est ipse et praesentia eius Principi, etiam si decumbat tantum et supplentem habeat. Spero illum posthac quietiorem fore, utinam et sanus. P. Marcum deputavi excolendis pagis nostris, ut cum illis excolat linguam suam hungaricam quam rudem habet ⁸. Ad Pascha adiungetur P. Lelesio.
- 55 4. Seminario praefeci optimum Patrem ⁹, qui idem classem regit rhetoricae, additis illi duobus fratribus, uno pro studiis, altero pro oeconomia ¹⁰. Atque ita illi etiam loco prospectum est affatim. [113v] Collegio etiam de bono ministro providi ¹¹, quo maxime indigebat bonus iste Rector totus sanctus et abstractus, ad convertendas animas
- 40 factus et ad orandum et speculandum. Provisum est et Albae de altero ministro et studiorum praefecto. Et ibi igitur prospectum iam erit. Restat Varadinum, ubi P. Arator ¹² solus laborat. Ibi saeva iam grassatur pestis. Deus tueatur suos. 100 quotidie ducuntur funera. Et nos illam non longe habemus, hoc est ab uno milliari.
- 45 5. Seminarium, si locum et habitationem haberet, statim repleretur, nam mirifice iam optat nobilitas suos ibi habere liberos. Iam bis venit episcopus valachorum ut commendaret mihi nepotem suum quem acceptavimus. Ipsi quoque consiliarii rogant pro suis. Consilium est nostrorum et in eam sententiam mecum locutus est Serenissimus, ut
- 50 hac via lucrifaciamus nobilitatem, tunc convertetur tota Transylvania. Nam post dominos convertuntur subditi. Et illi sunt qui in comitiis figunt et refigunt plebiscita de religione vel admittenda vel reiicienda. Et sane ita esse video. Ideo commendabo P. Rectori ut plurimi nobiles admittantur. Ultra 50 iam aluntur et sane insignes adolescentes. Cum
- 55 alteris litteris catalogum mitto ¹³.
6. Reperi et hic novam convictus speciem ¹⁴ Constitutionibus plane conformem, hoc est viventem ex ipsa culina nostra ¹⁵, non ex reliquiis, sed ex aequalibus portionibus carnis, menestrae, panis et vini. Sunt autem ad 80. Res placuit, sed modus est corrigendus. Nam ob
- 60 bonitatem P. Rectoris implebatur quovis hominum genere, etiam artificibus aliquibus, qui veniebant ad discendum legere. Et quando vo-

⁸ Fuit enim croata; qui iuditio Patris Provincialis Austriae « hungarico balbutit » tantum; cf. supra, doc. 178.

⁹ Michael Ripinensis, polonus; cf. VERESS, *Epistolae* II 206 n. 16.

¹⁰ Ioannes Elbingus, prutenus; cf. ib. 205 n. 10.

¹¹ Mathaeus Strus, polonus; cf. ib. 210 n. 1.

¹² Stephanus Szántó S.I., cf. supra, doc. 315 § 8.

¹³ Qui catalogus — si unquam Romam allatus — desideratur.

¹⁴ Domus nempe pauperum studiosorum; de qua cf. supra, doc. 323 § 2.

¹⁵ De huius generis convictus cf. *Constitutiones* S.I. P. IV c. 3 litt. B; *Const.* III 110-11.

lebat quis, recedebat. Iam reducam ad minorem numerum, puta 50 et selectorum. Illi sunt qui funera curant et cantum ecclesiae et alia onera collegii nostri. Sunt boni omnes et statim fiunt catholici sicuti et in scholis vix reperias non catholicum. Etiam si accedant haereici, 65 statim adducuntur ad conversionem.

7. Iam fere collegium nostrum spoliaverat scholam haereticam, cuius rectorem Saxonem illum apostatam nudiustertius summa contentione habita in utroque senatu regio et civitatis fugavi¹⁶ et per lic-
tores quaesitus est ut traderetur mihi. [114r]

70

8. Alter Francken, ne fugaretur, fugam dedit¹⁷. Dicitur velle reconciliari nobis¹⁸, imo et si posset, se reddere. Quid ad hoc R.P.tas V. responderet? An ob talenta et quia famosissimus factus est, essetne a Nuntio dispensandum cum illo, ne plus noceat Ecclesiae? Putabat Serenissimus cum pro illo intercederet, ut recipiteretur. Sola ista recep-
tione iam confutata fore omnia eius perniciosissima scripta. Rideo quidem dum hoc scribo, tamen libenter sciam, si R.P.tas V. in hoc penetraret aliquid quod ego non videam, etiam si non esset perseve-
raturus, sed vel in probatione tantum moraturus, ut interim scriptum aliquod tamquam restitutus evulgaret, tunc esset forte satisfactum 80 pessimo criminis in Sanctissimam Trinitatem¹⁹ et in omnia sacra ad-
misso. Sed horreo tamen vel cogitare hoc²⁰.

75

9. In politicis utcumque bene prospectum est regimini principa-
tus novo hoc Gubernatore²¹, sed religioni pessime. Circumducit suum blasphemum concionatorem calvinistam. Dicit ad nos usque Princi-
pem, inde cum caterva discedens vadit ad pestilentem concionem
85

82 Sed... hoc *sup.*

¹⁶ Decretum civitatis claudiopolitani de proscribendo Petro Saxone, de-
sertore S.I. videsis supra, doc. 325.

¹⁷ Videas eius epistulam die 26 sept. 1585 Cassoviae patribus collegii vien-
nensis datam; supra, doc. 324.

¹⁸ De publica eius reconciliatione cum ecclesia catholica Cracoviae facta
cf. epistulas Patris Skarga die 28 nov. et 21 dec. 1585 P. Generali datas; apud
SYGANSKI, *Listy Ks. Piotra Skargi T.J. z lat 1566-1610* (Kraków 1912) 228-29
et 232; praeterea *Diarium domus professae S.I. cracoviensis* I 86 n. 38 39; nec-
non inferius; doc. 330 IV.

¹⁹ Christianus enim edidit anno 1584 scriptum contra SS. Trinitatem;
cf. supra, doc. 287 adn. 11.

²⁰ Responsum Patris Generalis periit, at ex Patris Provincialis verbis, quac
sequuntur, clarum est quale fuerit: « Nunquam ego sensi nec cupii Franckenium
vel similes eius in Societatem denuo recipi, sed Rex consulebat » *Opp. NN.*
331 115v.

²¹ Ioannes Ghiczy; cf. supra, doc. 309 adn. 8.

suam. Subsannat omnia sacra per modum affabilitatis, qui forte est perniciosior quam si per apertum contemptum. Deus misereatur Principis. Prorsus nullum habet ex primariis recte sentientem. Nihil 90 in causa Saxonis²² ab illo impetrare potui, sed converti me ad minorem senatum, et partim minis partim pollicitationibus boni officii praestandi apud Ser.mum adduxi ad id quod hoc scripto²³, quod in senatu audientibus omnibus notario dictavi, continetur. Denique capiendum est, quod possumus nunc, futura Domino committendo. 95 Impedit et ille albanam fundationem, de qua mandata Rex dedit²⁴. Sed ego, qui video animum illius, etiam ipse non optare me ostendo. Postea referam Ser.mo omnia. Denique omnis favor istorum in nos est coactus, fictus et ad horam. Deus misereatur illorum.

10. Varadini nondum fui, nec ire permittor interclusis iam a 100 peste viis. Video me hinc non posse extricare toto hoc anno; et nescio etiam, quantum de februario. Sed Dei gratia prospectum est Poloniae relicto in medio eius P. Viceprovinciali²⁵ et in extremitate altera Livoniae et Poloniae constituto visitatore P. Possevino qui multo plura et multo efficacius facit quam facerem ego aut ullus alias. Atque 105 haec nunc forte sufficiunt. Fusius quam putaram.

11. Mitto catalogum lectionum huius collegii²⁶. P. Fanfonius²⁷ legit cum dignitate. Dedi hactenus tres [114v] tantum e nostris auditores. Reliqua omnia per Dei gratiam bene. De peste posnaniensium, quia nihil audio, sum valde sollicitus. Saluto omnes RR. PP. quibus 110 nunc tabellarius non permittit, ut scribam. Alias faciam. Atque hic me R.P.tis V. sanctissimis sacrificiis et orationibus cum omnibus nostris transylvanicis valde commendabo. Datum Claudiopoli, 1 decembbris 1585.

Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae

115 servus in Christo indignissimus
Ioannes Paulus Campanus

Inscriptio: Admodum Reverendo in Christo Patri Nostro, P. Claudio Aquaviva praeposito generali Societatis Iesu — Romae.

104 ego aut *sup.*

²² Petrus Saxo (Frischbier), desertor Societatis, de cuius ex Transylvania expulsione agebatur; cf. *supra*, § 7 adn. 16.

²³ Scriptum expulsionis videsis *supra*, doc. 325.

²⁴ Cf. *supra*, doc. 320 § 4.

²⁵ Iacobus Wujek S.I., qui tempore absentiae Patris Campano, officio viceprovincialis fungebatur; cf. *supra*, doc. 323 § 3.

²⁶ Qui item desideratur.

²⁷ Hieronymus Fanfonio S.I., qui cursus philosophiae Claudiopoli legere incepit; cf. *supra*, § 1.

327

FERDINANDUS NOGAROLA COMES¹
 P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Cassoviae 1 decembris 1585

TEXTUS: *Germ. 165 112r-v*, originale cum subscriptione autographa. In folii facie versa manu P. is Campano: « Respondi 16 Ap. — Dignetur R.P.Nr. considerare an tam pulchra rei bene gerenda occasio sit praetermittenda, et an aliquem ex Austria velit eo destinare; petit enim ex nostris ipse, licet litterae a scriba factae aliter sonare videantur ». Ex his verbis haud obscure sequitur, hoc scriptum P.em Provincialem recepisse; quod ceteroquin ex ipsa epistula deduci non possit.

SUMMARIUM: *Petit aliquem de Societate, qui Cassoviae sibi et uxori necnon catholicis fidelibus auxilio in spiritualibus sit.*

Reverendissime Domine, amice nobis observandissime, salutem ac servitorum nostrorum commendationem.

V. R.ma Dominatio cognoscet ex praesentium exhibore, nobile nimirum Ioanne Lwkin², quanta laboretur in his partibus penuria virorum catolicorum ac religiosorum. Et cum nos et charissima consors nostra catolicae religionis simus asseclae, neque adest nobis ullus praesbiter qui sacra celebraret, proinde V.R. Dom.em petimus magnopere, non gravetur eadem nobis in gratiam exiguum laborem subire, pro nobisque virum unum praesbiterum religiosum et catholicum, si possibile aetatis proiectioris ac sermonis teutonici gnarum, 5 subordinare, et eundem, ubi habere poterit, nobis huc Cassoviam per occasionem commodam transmittere. Hanc benevolentiam V.R. Dom. is nos eaedem in aliis reservire et promereri studebimus. Referet etiam quaedam nostro nomine V.R. Dom.ni dictus Lwkin eodem de negocio. Cuius verbis ut eadem fidem certam et indubiam velit prae- 10 stare, ipsam rogamus quam diligentissime. Foeliciter eandem valere optamus. Cassoviae prima decembris anno Domini 1585. 15

Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis consiliarius ac arcis Zathmariensis et partium ultratibiscanarum supremus capitaneus, nec non generalis capitaneatus in Hungaria superiori administrator etc. 20

Servitor

Ferdinandus comes a Nogarolis

¹ De quo cf. supra, doc. 165 adn. 4, doc. 223 § 1 adn. 5 et praesertim eius epistolam diei 20 apr. 1584 ad P. Possevino; quam videsis supra, doc. 267.

² Cf. ib.

P. HENRICUS BLYSSEM PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Graecio 21 decembris 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 165 138r-9v*, autographum.

SUMMARIUM: *Nesciebat, Andream Polosticay a P. Manaraeo, visitatore dimissum fuisse, quem nunc statim dimitti iubebit.*

Quod spectat ad Andraeam Polostizai hungarum, quem a P. Oliverio graves ob causas Viennae a Societate dimissum¹ et a me postmodum ad eandem receptum R.P.tas V. scripsit², sciat R.P.V. certo, me nunquam credidisse praedictum Andraeam a Societate penitus 5 dimissum ac reiectum fuisse, sicut plurimi patres viennenses testantur; sed donatum fuisse libertati suae ex parte Societatis, ut iuxta placitum suum, quando vellet, redire posset. Sicut fieri solet in iis quibus vexatio dat intellectum. Scripsit ipse ad me ternas litteras valde lamentabiles et luctu seu paenitentia plenas³. Et qui Viennae 10 non eram, P. Rector⁴ quoque binis litteris ex consultorum iuditio hoc illius desiderium ut recipereatur, mihi valde commendavit, cum — ut putabatur — redeundi spem obtinuisse. Ita res est gesta. Quod si falsus sum, ut R.P.tis V. litterae sonant, certe ignorans peccavi et cum ingenti dolore veniam peto. Interim exequar R.P.tis V. voluntatem

5 viennenses p. corr.

¹ Videsis ep. Patris Oliverii Mannaerts, diei 23 febr. 1583, ad P. Generalem de A. Polosticay; *supra*, doc. 162.

² En verba Patris Generalis de hoc casu: « Praeterea moniti sumus R.tiam V. recepisse istic in Societatem Andream Polostizai, quem P. Oliverius, cum provinciam istam visitaret, dimiserat, et quidem graves ob causas. Quare mirum nobis visum est quod iterum receptus esset, non solum quia tales causae dimissionis intercesserant, sed etiam quia non poterat Provincialis admittere quem Visitator illo modo reiecerisset. Quare nostra sententia est ut eum V.R. omnino dimittat, nisi aliquae sint rationes tam magnae, ut eas nobis prius exponentandas censeat » *Austr. I* 245.

³ Quae tamen desiderantur.

⁴ Ioannes Nicolaus Donius S.I., cf. *supra*, doc. 91 adn. 2.

et scribam Viennam ut citra moram eiiciatur⁵, praesertim cum his 15
diebus quendam ex nostris fratribus coram aliis scandalose contemp-
serit et reprehenderit, sicut P. Rector viennensis ante triduum ad me
scripsit⁶...

329

ANDREAS POLOSTICZAY¹
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

31 decembris 1585 — Romam

TEXTUS: *Germ. 165 146r-7v, autographum.*

SUMMARIUM: *Queritur se a Societate dimissum post 15 annos sine causa
cum iam sacerdos et infirmus sit.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

Non possum, Pater Reverende, aliunde quam a singultibus et lachrymis meas auspicari literas. In eas enim aerumnas tantumque vitae meae naufragium praeter metum incidi, ex quo non facile, immo forte nunquam eluctari potero. Tam impudens ut me nulla mea culpa 5 in hunc acerbum fortunae casum abiectum esse affirmem, non ero. Quis enim est qui sibi polliceri queat, se liberum ab omni criminе posse vivere! Saepe, ut fit, humanis erroribus implicatus sum, saepe impegi, saepe lapsus sum. Rursum quod ratio, quod salus animi, quod instituti consuetudo poscebat, assurrexi, et a coeno peccatorum liberum me 10 feci, elui sordes maculasque contractas detersi. Sed tamen, ut ingenue et pace Suae Reverentiae dicam, non scio quicquam me tantopere deli-

15 et del. scrip[si]

⁵ Dimissus est Viennae die 24 dec. 1585; cf. Viennae (Wien), Nat. Bibl., cod. 8367 (*Hist. Coll. Vien.*) 33r.

⁶ Ad haec P. Generalis die 9 ian. 1586 respondebat: « Porro quod scribit de Andrea Polostizai nescisse se eum a P. Oliverio omnino dimissum, equidem non aliter credo, sed tamen in ea dubitatione non debuerat recipi nisi prius ab ipso P. Oliverio quaereret quo modo res haberet. Nam nos etiam si ad nos venisset, ut alii fecerunt, nihil antea decernere voluissemus quam a Superioribus eius immediatis qui eius causam tractassent, informationem haberemus » *Austr. I* 249.

¹ De eo cf. supra, doc. 328.

quisse, cuius causa hoc veluti extremum supplicium subire debuerim.
 Aut si quid huiusmodi fuerat, poterat utique mihi significari. Non e-
 15 brietas ulla in me visa, non ulla impudicitiae argumenta deprehensa, non
 ita me rebellem quisquam vidi omnibus his quindecim annis quibus
 in Societate vixi², ut me praefracti ingenii et iudicii intractabilis ho-
 minem deprehenderet. Si quampiam rem aut ratio aut mea necessitas
 20 a Superioribus rogare coegit, nunquam fui tam importunus ut meae
 importunitati illos cedere vellem; nunquam eo praeiudicio ut certo
 me voto meo potiturum statuerem.

Semper illis integrum de me, quicquid vellent, statuendi potesta-
 tem reliqui. Duo tempora sola memini, quibus voluntati eorum con-
 stantius, cum reverentia tamen et religiosa modestia, obluctatus sum.
 25 Primum fuit cum ante annos septem aut octo circiter P. Blysssemius
 provincialis ex professione etymologiae me ad oratorias lectiones pro-
 movendum putaret. Quibus ego, cum me sufficientem nequaquam
 crederem, diu multisque verbis maiorem esse meis provinciam viribus
 declaravi. Licebat enim hoc ex instituti nostri ratione facere. Postea
 30 vero quam illius voluntatem certam et deliberatam esse percepī, il-
 lumque omnino statutum habere intellexi, ut ego id temporis profes-
 sorem agerem rhetorices, ita eius imperio parui, tanquam si a Deo
 fuisset profectum.

Alterum tempus fuit proximae Oliveriana visitationis³, in quo
 35 etiam rogavi saepius P. Oliverium ut mihi in Hungariam animi causa
 proficisciendi faceret potestatem. Quam ipse mihi admodum cunctanter
 dedit, adiecitque vix me excusatum iri a peccato quod ita illam non ad-
 modum necessariam profectionem ursissem et propemodum extorsis-
 sem. Haec fuerunt duo tempora quibus me aliquanto molestiorem ex-
 40 hibui, sed tamen cum ea moderatione et sensu ut obedientiae impe-
 [146v]rium precibus meis semper anteferendum putarem. Nulla unquam
 alia causa fuit, in qua me imperiis superiorum difficilem exhibuisse.
 Et certe si P. Oliverius mihi aperte aliquando significavisset, se nolle
 45 mihi dare abeundi facultatem, iussissetque vel minimo verbo ut a
 precibus desinerem, paruisse libenter neque me molestum illi exhibuisse.
 Sed quia mandabat ut rem attentius consyderarem et
 Deo commendarem, fiebat ut mihi quasi nova occasio conveniendi
 illius daretur. Accessi itaque illum et quod optabam, obtinui. Qua in
 re si quid peccatum sit, non scio. Sive tamen fuisset, sive non fuisset.

39 prius aliquando || 45 desinerem *in marg.*

² Ingressus Societatem fuerat anno 1572 mense aprilis; cf. *Austr.* 24 *4v*.

³ Oliverius Mannaerts (Manare, Manareus) S.I., visitator provinciae Aus-
 triae anno 1583; cf. *supra*, doc. 328 adn. 1.

libenter poenitentia quacunque et T.Riae voluntati et Societati sa- 50
tisfecisset.

Sed dicet fortassis S.Ria se quidem nullam adeo magnam culpam
conpertam habere, sed tamen id quod a P. Oliverio statutum fuerat,
irritum facere nolle. Haec enim sola mihi causa dimissionis meae a
Rectore Viennensi⁴ ex literis P. Provincialis, cum rationem rogarem, 55
recitata fuit. Quid P. Oliverius Romam scripsisset, ignoro. Existimo
tamen illum ambigue fortassis expressisse sententiam suam. Ex qua
ambiguitate S.Ria putare potuit me non in Hungariam tantum animi
causa et valetudinis affectae confirmandi dimissum esse, sed omnino
a Societate dimissum esse. Ego sane aliud a P. Oliverio scriptum fuisse 60
nihil suspicor. Nam nec ego postulavi dimitti a Societate, sed solum
curandi morbi causa, si per patrium coelum id fieri posset, quandoquidem
medicinae nihil profuissent, volui videre Hungariam. Nec P. Oli-
verius aut mihi aut Rectori aut Provinciali aut ulli hominum simile
quicquam significavit. Quod si mihi animi sui sententiam vel verbo 65
expressisset, nunquam certe induxissem in animum ut rursum eodem
unde veneram, redirem.

Verum quia me semper Societatis hominem arbitratus sum atque
ita me gessi foris in experiendo coelo pannonicō, si morbus pectoris,
quem in Societate contraxi, curari posset, ut nihil contra regulas So- 70
cietatis peccarem, iterum bona fide Viennam redii, a Rectore caete-
risque patribus atque omnibus fratribus peramanter sum receptus,
utpote ab iis qui nihil unquam de mea dimissione sunt suspiciati.
Nunc tandem triennio post redditum primum literae V.Riae venerunt,
quibus meam dimissionem nunquam reformidatam accepi. Mira- 75
tus est Provincialis, miratus Rector Viennensis, miratum concilium
rectorium hoc S. Riae edictum. Paruerunt tamen et ipsi et ego diu-
tius reluctari nolui, sperans si iustum causam haberem, posse me ali-
quando reverti, sin autem non haberem, quid esset quamobrem
diutius ibi remorarer? Ego profecto et animo et moribus studui esse 80
quantum [147r] humana fragilitas tulit, homo Societatis. Idque saepe
multis precibus a Deo contendi ut diem extremum in Societate claudere
liceret. Quod si hoc meis peccatis effectum est ut obicem quempiam
precibus meis opponerem, ferendum erit et hoc unum oro ut me ca-
tholicum in gratia sua mori Deus Opt. Max. concedat. 85

Illud tamen modeste scriptum a me velim, S.Riam potuisse in-
terrogavisse ex P. Oliverio quomodo me dimisissem. Nam testor Chris-
tus Iesum, nec me nec alios unquam quicquam hac de re suspicatos
fuisse. Atque etiam si id temporis vere me cedere Oliverius a Socie-

⁴ Ioannes Nicolaus Donius S.I., cf. supra, doc. 91 adn. 2.

90 tate iussisset, tamen quando iam tam diu post redditum moratus fuisse
Viennae, ibidem partim theologiam audissem, partim poesim et
oratoria paecepta pueris paelegissem, ad sacerdotium promotus fuisse
quindecim annos fere perpetuos docuissem, nec valetudini
meae, quae vehementer in Societate laesa est, in erudienda iuventute
95 pepercissem, totum me Societati devovissem, omnia mea studia, la-
bores, conatus eidem consecravisse, familiam, fortunas habitas et
habendas, nobilitatem eiusdem gratia neglexisse, unum Christum
his omnibus anteposuisse, honores et opes, quae facile nancisci
poteram, tot iam annis constanter repudiassem, certe S.R.ia po-
100 tuisset illam dimissionem Oliverianam, si ulla fuissest (quamquam fuisse
nullam scio) dissimulare et me hominem, etsi non valde utilem,
saltem non multum incommodantem cuiquam item ad omnem peccati
satisfactionem, poenitentiam vel novitiatus novi molestias subire
paratum, retinere. Sed, quod vehementer miror, sine interrogatione
105 praevia subito eam sententiam tulit, quam ego ne suspicari quidem
unquam potuisse. Hoc videlicet meis laboribus tam diutinis sum
promeritus ut postquam canescere incepi, postquam in Societatis
officiis debilitatus sum adeo ut nunquam sperem me pristinam salu-
tem posse recuperare, eiicerer cum sempiterno generis et nominis
110 mei dedecore. Sed quod factum est infectum fieri nequit ^s.

Adhuc aequo animo ferri potuissest res si tum non fuissest electus
cum recte festum Nativitatis immineret. In vigilia enim ex collegio
repente abactus etiam toto Nativitatis die itineri conficiundo vacare
debui. Sed valeant omnia. Dolorem meum conatus sum exponere.
115 Exposui satis incondite. Exciderat enim ex tot curis et solicitudinibus
omnis cogitandi solertia. Bene valeat S.R.ia et pro nobis oret ut si-
mul nos in coelo omnes Deo ita bene volente et iuvante videamus at-
que complectamur. Datae pridie calendas ianuarii iuxta vetus calen-
darium.

120 Suae Reverentiae

indignus servus
Andreas Polosticzai

Inscriptio: [147v] Admodum Reverendo in Christo Patri, P. Clau-
dio Aquavivae generali Societatis Iesu. — Romae.

^s « Factum est illud; fieri infectum non potest » PLAUTUS, *Aulularia* IV
10 11.

330

EX LITTERIS ANNUIS PROVINCIAE POLONIAE

Anni 1585

TEXTUS: *Pol. 50 65/18r-50v*, originale a P. Provinciali subscriptum. Hic fasciculus ex codice *Pol. 67* extractus dein in *Pol. 50* post fol. 65 insertus est una cum altero fasciculo, litteras annuas pro anno 1584 (in quibus tamen nihil de Transylvania) continent (*Pol. 50 65/1r-17v*). Argumenta huius scripti P. Socius, dum exeunte anno 1585 una cum P. Provinciali in visitanda Transylvania versaretur, collegit; cf. infra, § 8.

SUMMARIUM: I Collegium Claudiopolitanum — 1. *Renovatus est spiritus nostrorum.* — 2. *Excitata congregatio virorum ad sacrae liturgiae splendorem levendam.* — 3. *Scholae auctae, in quarum instauratione tragaedia quaedam exhibita est.* — 4. *Studiosi spiritu pietatis ac zelo animarum mirum in modum fervent.* — 5. *Seminarium numero et aedibus auctum.* — 6. *Domus pauperum studiosorum fere 80 personas aluit.* — 7. *Fervor haud communis duorum alumnorum.* — 8. *Crevit congregatio B.M.V. studiosorum.* — 9. *Excursio apostolica P. is Ladò in Siculiam.* — 10. *Patres etiam pagos vicinos in spiritu excolunt.* — 11. *Maximus Milanesi artis medicae peritus etiam externis operem fert.* — 12. *Duo haeretici, apostatae a Societate, Claudiopoli auferunt.*

II Residentia Varadinensis. — 1. *Fructus spirituales.* — 2. *Stephanus Báthory bona temporalia futuro collegio donavit.* — 3. *Primus minister calvinistarum obiit.* — 4. *Nostri nonnullas persecutio-*nes *passi sunt.*

III Missiones in Széplak et Gyapjú.

IV Domus Cracoviensis. — *Christianus Francken, apostata a Societate et haeresiarcha arianus, abiuratis erroribus, Cracoviae in Ecclesiam solemniter receptus est.*

V Residentia Albae Iuliae. — 1. *Sociorum spiritus renovatus ope exercitorum a P. Provinciali traditorum.* — 2. *Momentum ut Princeps iuvenis in catholica religione solide instituatur.* — 3. *Scholae auctae et melior illis forma data est.* — 3. *Fructus ex concionibus sacris.* — 5. *Viri primarii colloquiis privatis iuvantur ut ad Ecclesiam catholicam redeant.* — 6. *Quae de fundando collegio acta fuerint.*

I — *Collegium Claudiopolitanum*

1. Insignis hoc anno profectus nostrorum visus est cum propter renovationem illam spiritus a R. Patre N. indictam¹, cum exercitiis

¹ Cf. ep. Patris Acquaviva ad universam Societatem die 29 sept. 1583 « De renovatione spiritus » datam; SOMMERVOGEL I 482.

- spiritualibus ab unoquoque susceptis serio factam, tum etiam propter diligentiam superiorum circa profectum suorum adhibitam. Ad quod non parum contulerunt colloquia bona et spiritualia in recreationem inducta et ordinarie facta, quae mirum est quam laetos et in profectu suo alacres et in studio orationis et mortificationis promptos reddiderint omnes.
- 10 2. Salutis proximorum non minor cura habita est tum domi tum foris in concionibus, confessionibus, exhortationibusque habendis. Excitata hoc anno est denuo alia quaedam iam olim per haeresim antiquata congregatio B. Virginis Mariae. Seniores cives qui publice etiam singulis mensibus suo sacro intersunt, nec erubescentes iam et cum 15 facibus sacerdotem e sacristia ad altare deducere, et ad evangelium, elevationem illas accensas tenere, et ad offertorium osculandamque crucem venire, pecuniamque illam in eleemosinam pauperibus erogare, omnibus etiam haereticis inspectantibus. Quod magni inter tot tamque impios arianos faciendum est, maxime cum etiam iidem frequentes ad mensam Domini veniant et catholicis sepeliendis operam publicam more catholico navent.
- 15 3. Scholae auctae sunt et studiosis et lectionibus. Cursus enim philosophicus hoc anno legi caeptus², ita urgente per litteras ad Provinciale datas Rege fundatore et R. P. Generali annuente. Lectio etiam theologica quotidiana casuum conscientiae et controversiarum instituta. Studiosorum numerus crescit in dies superatque multis partibus haereticae scholae studiosos numero. Nam ex nobilitate praecipua plerique omnes ad nos ventitant senatorum ac procerum regni filii. Exhibita est in solemnri renovatione studiorum tragedia Jehu³ 20 cui Princeps cum proceribus pene omnibus interfuit; qui et actionem et apparatum laudarunt, animique multorum accensi ad tradendum nostrae institutioni liberos.
- 20 4. Illud hoc anno observatum quod spiritus quidam pietatis et zeli animarum studiosos nostros invasit, ut non modo non remanescerint ulli inter eos haeretici vel non baptizati (cum multi ante essent) sed nec eiusmodi alicui recens ad scholas accedenti detur ab aliis studiosis in sua haeresi permanendi locus. Ita enim undique singuli [65-42r] circumvallant et aggrediuntur illos ut partim argumentis partim pudefactione, maxime ipsa veritate illucescente convicti e 30 vestigio se christianis sacris et catholicae religioni addicant. Quin vero et ulterius progrediuntur multi, optantes etiam religiosae et perfec-

24 datis ms.

² Cf. supra, doc. 326 § 1.

³ Jehu, filius Josaphat, rex Israel; cf. 2 Reg. 9 et 10.

tiori vitae se adiungere. Quod mirum valde est, cum paulo ante ne Christum quidem Dominum pro Deo agnoscerent. E quibus cum plures petierunt Societatem, sex tantum a Provinciali in Poloniam abducti sunt ad domum probationis⁴; reliqui dilati ad maiorem eruditionem. Iamque suo fervore omnes adeo non erubescunt Christi evangelium, ut pudefaciant ipsi potius arianos dum turicum quiddam illis exprobrant quod perinde ut illi non sint baptizati nec vere christiani censendi. Porro in servandis sanctae ecclesiae ritibus ac ieuniis ita sunt intrepidi ut contra omnes fidei adversarios domesticos fortiter dimicent inedia et ieunio diebus prohibitis illorum carnivoram helluationem superantes. Multi studiosorum partim sermone praesentes, partim litteris absentes ad nostros adduxere convertendos. Denique surgunt in his terris ex scholis, seminariis et pauperum domibus plantaria ea unde dulces et pulcherrimi fructus in Dacia ista 55 non ita multo post expectandi sint. Glorificetur Deus.

5. Seminarium quoque pontificium et regium hoc anno numero et aedibus auctum est⁵. Optimum omnes de se specimen virtutum edunt. Tractabiles sunt addictique devotioni et quod mirabile est: ferventissimi et zelosissimi in promovenda fide catholica et convertendis aliis, 60 potissimum autem parentibus et cognatis. Aliquot ex illis in seminario denuo baptizati, ipsis se prodentibus tandem et ab arianis tantum in nomine Nazareni se baptizatos esse asserentibus, et ideo verum baptismum urgentibus.

6. Domus quoque pauperum studiosorum, quam (ne nomen il- 65 lud « pauperum » adhuc tenelli hungari militares exhoreant) Sanctae Trinitatis convictum appellant⁶ (quod caenobium olim monialium Sanctae Trinitatis inhabitent) adeo creverat ut fere 80 personas hoc anno aliquando aluerit ex collegii solius fere sumptibus. Eundem pene ordinem quam seminaria servat, multique ex illis ad varia loca dispersi variis in officiis ecclesiam Dei iuvant ut in regendis scholis et, ubi opus est, parochiis ab haereticis defendendis, docendisque rudi- 70 bus, etc. Omnes bonae expectationis et strenui fidei catholicae propugnatores sunt. Publice per civitatem funera cum cruce et luminibus ducunt cantantque ac deferunt per medios arianos in se frementes, 75 quorum non solum verba sed etiam sputa et lapides fortiter saepe excipiunt. Quod potissimum accidit iam non semel ei qui crucem praeferebat; adeo ut semel in terram lapide prostratus cum cruce fuerit.

⁴ Vide elenchem iuvenum transylvanorum qui anno 1586 in Societatem ingressi sunt; infra, App. I.

⁵ Cf. relationem Patris Provincialis de illo; supra, doc. 326 § 5.

⁶ De quo cf. ib. § 6.

Magni momenti ea domus est, ex illa enim aliqui iam ecclesiae ministri prodierunt hoc anno et prodibunt multo plures postea ubi non nihil maturescent et in litteris proficient, si tamen victus illis suppeditari poterit.

7. Certe ita fervent pietate ut ex illa domo duo et quidem parum docti, adiuncti uni Patri nostro ⁷ ad missionem in fines turcarum et ab eodem Patre (qui praecedenti anno 60 pagos ecclesiae sanctae adiunxerat) missi ad octonos pagos erudiendos et in fide confirmandos, summa vi et contentione binos alios ad suos quilibet eorum adiunxerit pagos, pulsis inde ministris haereticis cum uxoribus et familiis suis. Idque uno vel altero mense tantum quo ibi fuerunt. Quae res digna visa est ut alter ad sacerdotium, alter ad Societatem aspirans voti compotes fierent. Ad quod consequendum cum ad Provincialem illac transeuntem accurrerent, miro fervore alter latronum manus, in quos inciderat, iamiam se spoliantum vita et vestibus, oratione et audaci deprecatione evasit; alter caeca nocte illum abeuntem consequitur, multis propediem milliaribus con-[65-42v] fectis, ut Provincialem inveniret; quem, dissuadentibus omnibus, fervore tamen spiritus magno per periculosissimam sylvam a latronibus et a feris qui ibi grasantur, tota nocte errabundus, mane tandem assecutus est, confectis ea nocte 30 millibus passuum. Quod narratur ad declarandum divinae gratiae impulsu[m] in pectore paulo ante ariano.

8. Congregatio B. Virginis crescit et ipsa in dies et quod antea non audebant, modo sine rubore faciunt, videlicet prodeundo singulis mensibus in templo ordine cum candellis ad sacram synaxim. Quae res ut haereticos confundit, ita haereticos multum aedificat. Sunt in ea praecipui quique et fere omnes nobiles, adulti optimaeque spei ⁸.

Baptizatorum et conversorum a nostris hoc anno Claudiopoli numerus non hic ponitur quia a Rectore illo nihil pro annalibus missum est, cum multa particularia acciderit scitu dignissima, sed quae hic scribuntur, a Provincialis socio ⁹ qui diu hoc anno ibi haesit, collecta mittuntur.

9. Missio in Siculiam. Missus est in Siculiam sacerdos noster ¹⁰ cum fratre. Ea regio adhuc retinet fere catholicam religionem. Ibi per

⁷ Valentinus Ladó S.I., cf. eius ep. diei 9 aug. 1585 ad P. Provincialem; supra, doc. 317.

⁸ De qua congregatione cf. supra, § 2.

⁹ Paulus Boxa S.I. (1553-1627), roxolanus, ingressus Romae a. 1575, qui iuxta catalogum provinciae Poloniae anni 1590 est «cum R.P. Provinciali, et «socius Patris Provincialis et procurator provinciae sex annos et tres menses» cf. *Pol.* 7 I 134v-5v.

¹⁰ Valentinus Ladó S.I.; cf. supra, adn. 7.

unum mensem illos tractus obierit, cleroque et primariis nobilibus convocatis (venerunt episcopus unus graecae fidei, archidiaconi duo, sacerdotes 18, ludirectores totidem et nobilitas plurima tam catholica quam haeretica) primum omnium promulgavit iubileum S.D. Sixti V quod alacri animo amplexi sunt permulti. Multa etiam quae communiter ad emendationem vitae spectabant, potissimum autem ad bonum ordinem ecclesiasticum et reformationem cleri proposuit et persuasit. Plurimas brevi illo tempore confessiones ubique audivit, multosque in religione catholica confirmavit. Doctrinam christianam passim docuit, concionibusque magnam in animis omnium commotionem et emendationem vitae Deo favente fecit. Et in civitate una ab haereticis iam occupata in domo primarii iudicis catholici celebrans et confessiones audiens reliquias catholicorum consolatus est fremente et resistente necquicquam superintendente calviniano qui illuc residet.

10. Factae sunt etiam singulis fere diebus festis missiones ad pagos nostros, qui ut ante passim arianismo infecti fuerant, ita nunc ut plurimum catholici bonaequae vitae homines facti sunt. Itum est et ad nobiles vicinos pagosque illorum, atque ex concionibus et colloquiis non parvus semper reportatus est fructus, adeo ut ipsi sponte nobis ecclesias suas regendas tradant, sed operariorum paucitas non patitur omnibus satisfieri, contentique sunt non admittere ministrum haereticum si vel quater in anno ad illos excursuros nostros polliceamur.

11. Frater unus noster ¹¹, artis medicae peritus, quamdiu necessitate quadam extrema urgente permissus est ab immediato superiore etiam externis opem ferre; ex 160 morbidis (exceptis infantibus plurimis) quos feliciter corpore curavit hoc anno aliis ad 40 persuasit catholicam religionem, aliis baptizmum; ab aliis saltem promissum non adversandae catholicae veritati obtinuit mercedis loco tum laboris, tum medicamentorum, quae omnia gratis illis praebebantur; quo magis etiam gratia illis fiebat charitas nostra. Sed ut ne alias curando enecaretur ipse laboribus et aliis de causis ob maiorem Dei gloriam mutare iussus est sedem cum aliter ab eo munere liberari non posset ¹².

12. Non abs re etiam fuerit huc adscribere quod cum praecedenti hoc toto anno vexata fuisset Societas Claudiopoli et plurimum con-

144 ob *sup.*

¹¹ Maximus Milanesi S.I., italus, coadiutor temporalis; cf. supra, doc. 313 § 1.

¹² Missus est Albam Iuliam ut novae fabricae collegii praeesset; cf. VERESS, *Epistolae II* 214 n. 9.

tra eam armati haeretici a duobus saxonibus a Societate et fide catholica extoribus et apostatis, alter eorum adveniente Provinciali ad visitationem illorum locorum, fuga sibi consuluit¹³; quae illi etiam occasio fuit ut cum ad nostros Cracoviam confugisset, publice in Sanctae Barbarae templo nostro abiurata omni [65-43v] haeresi ecclesiae sit aggregatus; alter vero¹⁴ qui fuerat anno superiore a Principe proscriptus a regno, audacter tamen arianae scholae rectoratum adierat, cum nullam resipiscentiae spem fecisset, accersitus a nostris in ius, turpiter fugit dum quaereretur a lictoribus per domos civium, renitente quidem sed tamen Regis causa id procurante magistratu¹⁵. Sicque pax reddita est collegio nostro; utinam duratura; quamquam publico scripto senatus civitatis et promisso suo Gubernator¹⁶ regni caverunt Societati non illos, etiamsi redierint, ulterius admittendos. De Claudiopoli hactenus.

II — *Residentia Varadinensis in Hungaria*

1. Manserunt hic duo tantum e nostris: Pater unus cum fratre¹⁷, altero Patre paralytico¹⁸ Claudiopolim misso. Varius et inconstans fuit huius anni fructus ob famis acerbae et pestilentiae perpetuas afflictiones¹⁹, sed uber tamen et copiosus vel ex eo quod ex his qui moriebantur pestilentia, vel catholici sacramentis adiuti sunt ad vitam benter terminandam, vel aliqui ex haereticis Christo et Ecclesiae antiquae reconciliati sunt. Praeter bis mille et amplius catholicorum qui in hac frequenti civitate commorantur (multa enim millia haereticorum ibidem vivunt) alii etiam quamplurimi e ditione turcarum ad nostros accurrerunt sacramentorum causa. Non pauci etiam ex illis ad catholicam religionem perducti, sed in missionibus longe uberior fuit fructus. Ad 1500 homines in templo nostro communicarunt in Paschate. In peste autem ad 500 confessiones auditae duorum mensium spa-

169 antiquae sup.

¹³ Christianus Francken; cf. supra, doc. 326 § 8.

¹⁴ Petrus Saxo (Frischbier); cf. ib. § 7.

¹⁵ Videsis decretum civitatis de expellendo e Transylvania Petro Saxone supra, doc. 325.

¹⁶ Ioannes Ghiczy (Gécz); cf. supra, doc. 326 § 9.

¹⁷ Stephanus Szántó S.I. et Laurentius Kersten S.I. coadiutor; cf. supra doc. 189 III n. 1 et 3. — Laurentius tamen — invitis superioribus — exeunte anno 1584 reversus est in Poloniam; cf. supra, doc. 234 § 5.

¹⁸ Georgius Törös S.I., cf. supra, doc. 189 III n. 2.

¹⁹ De pestilentia Varadini grassante cf. ep. Patris Provincialis diei 1 dec. 1585; supra, doc. 326 § 10.

tio; in Natali Domini supra 200. Conversorum vero numerus non est missus, sicut nec ullo pro annalibus materia; cum multa ad aedificationem illic acciderint.

180

2. Donavit hoc anno Rex non modo bibliothecam antiquam varadiensem, aestimatam bis mille florenos, verum etiam villas sex attribuit, et vocato Provinciali donationem illarum ipsi dedit ²⁰. Verum de collegio quod postulat, nulladum spes illi facta est, re ad R. Patrem N. reiecta et ad ipsarum villarum inspectionem. Multi infirmi ad nostros currunt qui facta exomologesi, et sacramento suscepto curant, acceptis loco aliarum superstitionum particulis Agnus Dei, maxime vero vim eius experti sunt qui terriculamentis daemonis vexabantur. Infirmitus quidam extaticus ex visione habita ardenter desiderabat in infirmitate sacerdotem nostrum, ac tandem amicorum opera advocatus pie illi confessus est.

185

3. Mortuus est hoc anno Varadini impius ille minister qui primus haeresim calvinianam in hanc civitatem invexerat ²¹ et coniuge sartoris sibi accepta pro sua illam tenuerat semper in caecitate oculorum usque ad mortem vivens, quam post illud facinus statim incurrerat. De hoc illud auditum est certo quod cum quidam catholicus in fide anceps illum adiisset et adiurasset ut sibi diceret veritatem, idque exacto iuramento, quamnam religionem esse optimam censeret, aegre tandem respondit in haec verba: Nimis durus mihi es sed quoniam cogor dicere quod sentio, accipe: Ad salutem aeternam consequendam melior est fides tua, ad carnem vero fovendam et vitam hanc laete traducendam, nostra haec facilior et melior est. Dignum patella operculum. Ille spuens abiit.

195

200

196 sibi *sup.*

²⁰ Litterae donationis regiae sunt diei 14 aug. 1585; quas videsis supra, doc. 318.

²¹ St. Szántó S.I. in *Hist. Coll.* dicit illum vocari Gallum: « Mense februario huius anni mortuus est Varadini minister calvinistarum dictus Gallus, qui calvinismum primus Varadinum invexerat. Hic separavit a quodam sartore suam uxorem et eandem postea duxit; qui postquam multam corrasisset pecuniam, excaecatus est et ex usuris vixit. Hunc quidam dubitantius cum accessisset et per Deum vivum adiurasset ut sibi diceret, quae fides esset verior, cogitare ille primum caepit, tandem dixit fortissimo iuramento: O homo, me adiurasti; cogor verum fateri; ad carnem fovendam nostra et lutheranorum fides est melior et suavior, sed ad salutem papistica fides est verior et melior » *Austr.* 228 26v. Idem Pater in scripto *Brevis et succincta descriptio* de eodem asserit esse illum Gallum « nomine non natione » (VERESS, *Annuae litterae* 201); proinde hungarice cognominabatur Kakas.

4. Passi sunt nonnullas persecutions hoc anno nostri a senatu
 non permittente inferri res pro usu nostro, a ministris haereticis de-
 205 trahentibus et calumniantibus, a magistro et studiosis scholae calvinia-
 nae nostros lapidantibus et persequenteribus, a quadam faemina nobili
 bona a R.M.te data invadente; ab omnibus tamen Dominus nos li-
 beravit. Quievit enim postea senatus, compescuit studiosos praefec-
 tus arcis ²², sustulit e vita viduam illam [65-43v] Dominus antequam
 210 nuptias quas apparabat, perficeret.

III — *Missio in Zeplak*

Pater Valentinus intra paucos dies ad 128 confessiones peste in-
 fectorum audivit in Zeplak ²³ civitate turcis finitima. Baptizavit cir-
 citer 14, inter quos aliqui erant adulti. Iubileumque promulgavit.
 215 Idem Pater circa festa Natalitia ad 300 confessiones in variis pagis
 vicinis audivit. Unus studiosus noster a nostris in eadem civitate Zep-
 lak ante collocatus 25 pagos excurrendo vel convocando in fide catho-
 lica sustentabat, docendo doctrinam christianam etc. In Giapiu etiam
 alter 15 pagis praeverat. Ita enim studiosis simplicibus istis et parum
 220 etiam doctis uti nos oportet, cum operarios e nostris qui calleant lin-
 guam, non habeamus. Duo alii studiosi a Patre Provinciali ex semina-
 rio pontificio et regio missi statim 8 pagis instruendis et in fide diri-
 gendis, id cum laude et utilitate magna praestiterunt. Nam non solum
 225 nutantes in fide roborarunt, verum etiam non paucos ab haeresi re-
 traxerunt et ecclesiae sanctae adiunixerunt. Ad hos populos apud quos
 studiosi isti seminabant Christi doctrinam et fidem, Pater ille deinde
 accurebat ad colligendos fructus confessione, sacramentis. In saeva illa
 peste valachi quidam prae nimio metu mortis ad nostros accurebant
 230 ut in nostra fide et ecclesia morerentur. Alii reperti sunt qui avium
 more in arboribus nidos sibi construebant, pestem se hoc modo ef-
 fugere posse putantes. Attamen plerique vel inedia vel lue consumpti
 etiam ibi reperiebantur. Multa essent de hoc loco scribenda si materia
 inde missa fuisset.

IV — *Domus Cracoviensis ad Sanctam Barbaram*

235 ... [65-45r] ... Recepimus paulo post alium haeresiarcham ad
 Ecclesiam summa omnium catholicorum laetitia et insigni in haere-

²² Georgius Sibrik, qui Ioanni Ghiczy, nominato gubernatore Transylva-
 niae, tempore verno anni 1585 in praefectura arcis successit; cf. supra, doc. 21^b
 adn. 57.

²³ Tenkeszéplak (Suplac) in Transylvania.

ticis animi deiectione: Christianum Francken²⁴ qui in Transylvania et ante in Polonia spargebat arianismum et atheismum iam quendam perniciosis libellis editis²⁵, ob quos Rex valde infensus literas dederat in Hungariam ut caperetur. Sed ille id praesentiens inde difugit et Cracoviam delatus ad nos venit paenitentiam in catholica ecclesia profiteri cupiens. Sciebant nostri a Rege mandata in Transylvaniam ad illum capiendum vel in exilium eiiciendum data esse, et levitatem eius metumque istum habebant suspectum. Sed cum dicere et ante scripsisse illum ad Rectorem Claudiopolitanum et 240 Viennensem de eodem suo animo²⁶ et de illis regiis mandatis ignorasse, liberius rem cum eo agere caeperunt, et cum illum abiecissimi animi et iam fere desperantem viderent, prorumpebat enim in illa verba: Aut catholicum se esse debere et in eo tantum animi quietem invenire posse (furiis enim iam quibusdam videbatur agitari) aut 245 manus sibi ipsi violentas inferre oportere; probasse iam in tot haereticorum sectis, aut religionem esse nullam, aut romanam unam solam veram; actum ergo cum illo humanissime, adiutus est etiam consiliis abbatis Rescii²⁷ qui eius erat sententiae ne illi remedium paenitentiae deesse pateremur, levitatem enim illam posse aliquando 250 ad constantiam reduci. Receptus igitur est in domum nostram et coepit iaci fundamentum ab humilitate, eoque res tandem deducta est ut quod vix possibile videbatur (refugiebat enim omnes publicas poenitentias quas illi ad satisfactionem necessarias proponebamus) tandem die Sanctae Barbarae in corona omnium academiarum, praelatorum et populi quantam templum capere potuit, multitudine, recantaret et omnes haereses ad altare execraretur, factaque professione fi-[65-45v] dei et anathematismis pronunciatis in ipso altari subscriperit manu propria in manibus R.mi Vicarii Ordinarii²⁸. Non parum etiam animatus est ad hoc quod in eandem 255 diem et in eodem loco inciderat baptismus solennis cuiusdam iuvenis, eius in arianismo lublinensis discipuli nondum baptisati parentum anabaptistarum vicio. Habita est post eius abiurationem de haeresum 260

244 prius habeabamus

²⁴ Cf. supra, doc. 326 § 8.

²⁵ Cf. supra, doc. 287 adn. 11.

²⁶ Epistulam eius, diei 26 sept. 1585, ad socios viennenses datam videsis supra, doc. 324.

²⁷ Stanislaus Reszka (Rescius); cf. supra, doc. 103 adn. 9.

²⁸ Albertus Nininski, canonicus, archipresbyter ecclesiae B.M.V., vicarius generalis episcopi cracoviensis; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 20 et passim.

fatuitatibus concio, in quam calvinista quidam nobilissimae familiae
 270 ad animum rediens cum cocatione nostro de dubiis contulit; speramus cito illum quoque recepturum sanctam fidem. Quia vero timendum erat ne Francken orbatus patronis aegre tolleraret vivendi difficultatem, fundatori eum nostro lublinensi et generali cracoviensi capitaneo domino Nicolao Zebridovio ²⁹ comendarunt nostri, confessione tamen praemissa et imposita pro parte satisfactionis refutatione perniciosorum scriptorum suorum.

V — *Residentia Albae Iuliae*

1. Numerus nostrorum in hac residentia maior fuit quam annis praeteritis si enim ii etiam numerentur qui in aula Ill.mi Principis
 280 versantur, undecim omnino erunt, quatuor sacerdotes, tres praecopatores et quatuor coadiutores. Nam cum P. Lelesius solito graviores infirmitates pateretur, ob quas nec Principi adesse nec suo muneri satisfacere, nec etiam ab aula liberari ullo modo posset, necessarium fuit alterum illi sacerdotem adiungere ad levanda onera eius ³⁰. Numerus vero operiorum auctus (multos enim huc adduxit Provincialis hoc anno et alios postea etiam submisit) efficit ut melior etiam ordo servaretur in domo tam quo ad regularum observationem, quam quo ad auxilium animarum. Ad quod unice profuit renovatio spiritus a R. Patre N. decreto ³¹ et hoc anno ab ipsis (praesente P. Provinciali bis
 290 hoc anno Albam invidente, omnibusque fere exercitia spiritualia tradente) facta postquam novus ardor in omnibus ad alacriter in via Domini currendum Dei beneficio visus est.

2. Datur vero imprimis opera ut Princeps Ill.mus ita instituatur a nostris ut et expectationi Ser.mi Poloniae Regis satisfaciat, et optimus princeps magnusque religionis catholicae zelator inter tot haereses ante omnia evadat. Qua in re tantum momentum est ut omnino spem multi habeant, fore ut sicut ab uno iuvene Principe catholica fides in illis partibus eversa fuit ³², ita ab hoc altero brevi restituatur.

3. Scholis etiam hoc anno melior forma cum solerti praefecto ex
 300 Polonia adducto data est. In quatuor classes distinctae sunt; duae enim sunt in civitate, duae aliae in aula Principis; in quarum suprema est ipse cum aliquot aliis nobilissimis adolescentibus. Adeoque iam profecit ut non solum humaniora didicerit, verum etiam mathematica

²⁹ Nicolaus Zebrzydowski; cf. *ib.* 583.

³⁰ Matthias Thomány S.I., cf. *supra*, doc. 312 et doc. 315 § 4.

³¹ Cf. *supra*, adn. 1.

³² Ioannes Sigismundus Szapolyai; cf. *supra*, doc. 295 § 4 adn. 12.

et aethica cum profectu audiat. Porro cum proceres et senatores regni suos liberos nostris una cum Principe instituendos tradiderint, omnesque iam zelosissimi catholici sint, nec parentes in hac parte vereantur, speramus per has novas plantulas magna fidei incrementa. Ad alias vero classes graviores etiam lectiones additae sunt.

4. Non parvus ex concionibus nostris fructus hoc anno visus est, cum et catholicorum numerus paulatim crescat et haeretici proceres mitiores indies reddantur, ut de multis dici possit quod animo et sententia nostri sint, sed revereantur magis faciem hominum quam Dei. Bis autem singulis diebus dominicis et festis fiunt. Sermones praeterea qui in funeribus pro more patriae adhibentur, multis salutares fuerunt eo quod extra ecclesiam in cemeterio suburbano fiant, quo liberius multi haeretici, partim curiosi partim funus deducentes, concurrere solent. [65-46r]

5. Actum est partim in publicis partim in privatis congressibus cum primatibus et nobilioribus de fide catholica. Quorum multos iam pudor tantum deterrere videtur quominus ad ecclesiam redeant. Gubernatori³³ autem regni potissimum colloquia nostrorum profuisse videntur, qui hoc multis argumentis ostendit, maxime vero cum P. Provincialis privatim de iis quae ad Principis bonam institutionem bonumque catholicae religionis spectabant, ageret; quem et libenter audivit et multa pollicitus est. Multum Societati non solum vulgares homines, verum etiam praecipui nobiles deferunt et in honore habent. Quae in causa fuit ut non defuerint in comitiis³⁴ (in quibus de nostrorum expulsione, instigantibus quibusdam apostatis, agebatur) qui nostros publice tuerentur, etiamsi alias haeretici sint.

6. De fundando collegio Ser.mus serio mandaverat, sed haeretici officiales impedimentum iniecerunt³⁵. Iam tamen pro initio unam villam bonasque silvas et agros cum monasterio et ecclesia uno ab Alba milliari dissita assignavit nostris³⁶. Proque scholarum fabrica quingenti in singulos annos taleri numerantur et materia subpeditabitur...

314 funebris ms. || 332 p. ecclesia *spatium aliquod vacuum relictum pro nomine ecclesiae.*

³³ Ioannes Ghiczy (Géczy); cf. supra, doc. 326 § 9.

³⁴ Cf. VERESS, *Annae litterae* 231 n. 4.

³⁵ Cf. supra, doc. 326 § 9 adn. 22.

³⁶ Cf. ep. Stephani regis, diei 23 febr. 1586, ad P. Provincialem; infra, doc. 335.

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Bistricia 15 ianuarii 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 165 205r-6v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 149-54.

SUMMARIUM: 1. *Longius in visitatione Transylvaniae prosequitur ut omnia melius cognosci ac constitui possint.* — 2. *P. Leleszi ita est debilis ut omnino non possit aulam sequi; interim P. Pitačić utcumque satisfacit.* — 3. *Instantissime petit ex Austria aliquos hungaros, summe necessarios.* — 4. *Petit licentiam ordinandi Nicolaum Kurtić; item ut nonnulli alumni ex hungarico aliisque collegiis Roma mittantur.* — 5. *Nescit quando litteras annuas catalogosque provinciae mittere possit.* — 6. *Seminarium claudiopolitanum et domus pauperum studiosorum bene procedunt.* — 7. *Patri Capuci multa desunt ut sit bonus rector. Proponit ut sit ille apud Principem loco P. is Leleszi, qui durissimo torquetur morbo.* — 8. *Gubernator impedit fieri Albae Iuliae collegium, cui Rex Poloniae multa iam bona temporalia donavit.* — 9. *Varadini quoque fundatio iam maturescit; quem autem civitatem ob pestem visitare nequit.* — 10. *P. Fanfonio labore nimio opprimitur.* — 11. *De Christiano Francken et Petro Saxone, desertoribus Societatis, nonnulla referit.*

Admodum Reverende in Christo Pater Noster, etc. Pax Christi.

1. Nequaquam R.P.tem V. vel ex hac extrema Datia salutandi praetermittam occasionem. Iam tertiam hinc ad illam do epistolam¹. Adhuc hic versor partim ita rerum transylvanicarum exigente statu,
 5 partim interclusus a lue et luto horribili, quae vias reddunt impermeabiles, quaeque etiam me hactenus impedierunt quominus Varadinum visere potuerim, ubi totus est collectus luis aestus². Ac tamen nolim non viso illo loco et nostris ibi degentibus et bonis recens a Ser.mo Rege donatis³ hinc discedere in Poloniam. Acciditque Deo interim
 10 forsan aliquid melius disponente ut hoc tempore hic includerer neque in provinciam redire possem (cui ita prospectum spero ut non magn-

¹ Quarum prior desideratur, altera vero est diei 1 dec. 1585; quam vides supra, doc. 326.

² De peste Varadini grassante cf. *ib.* § 10.

³ Litterae donationis regiae pro futuro collegio varadinensi sunt diei 14 aug. 1585; quas vides supra, doc. 318.

pere mea praesentia ibi sit opus) ⁴ ut omnia hic penitus videre et melius constituere possem. Indies enim maiores necessitates se exerunt et ostendunt quibus prospiciatur.

2. Nunc post duorum mensium iactationem P. Lelesii ⁵ a variis morbis cum paululum respirare caepisset, volui (ut et ipse cupivit) ostendere bonam voluntatem nostram Ser.mo Regi ac Ill. mo Principi, et in summa viarum miseria illum ad Ill.mum Principem (cui et valedicere volebam) adducere, si quo modo possit illum sequi et illi adesse. Sed, ut illum hoc tridui itinere a Claudiopoli affectum vidi et nunc quoque video, vereor ne iterum revehere Claudiopolim debeam. Omnino enim miser est et pauper, in frigore praesertim, et semper vel decumbens vel scipione claudicans. Eius interim vices subit P. Marcus ⁶ in ipso urgentissimae necessitatis articulo ex Austria missus, qui et concionibus latinis et hungaricis etiam utcunque satisfacit. Deus sit benedictus quod nos non deseruit in tanta necessitate.

3. O Reverende Pater, si R.P.tas V. videret calamitatem regionum harum, et quanta sit operariorum non mutorum necessitas, non dubito quin animum adiiceret ad conquirendos undeque hungaros ex nostris [205v] et illos ubi maxime usui esse possint, mitteret; maxime bonos et spirituales zelumque animarum habentes, quae dum alibi illi docent vel grammaticam vel Ulissis ⁷ errores, in mille errorum labyrinthis intereunt propemodum infinitae. Quod si R.P.tas V. volet has terras iuvare (ut maxime optat) videat num Leonardum Sepusiensem ⁸, Nicolaum Iauriensem ⁹, Stephanum Cassoviensem ¹⁰, etiam imperata commutatione, nedum Transylvaniae sed et ipsi varadiensi Hungariae attribuere velit, sic ut statim Viennae fiant, si nondum

33 propemodum p. corr.

⁴ « Relicto in medio eius P. Viceprovinciali [Wujek], et in extremitate altera Livoniae et Poloniae constituto visitatore P. Possevino » Ex ep. diei 1 dec. 1585 Patris Provincialis; cf. supra, doc. 326 § 10.

⁵ Cf. ea quae de illo scribebat in priore ep. diei 1 dec. 1585; supra, *ib.* § 2.

⁶ M. Pitačić S.I., qui demum ineunte mense novembri ex Austria in Transylvaniam missus est (cf. *ib.*).

⁷ Ulisses seu Odysseus, heros poematis Homeri.

⁸ L. Klasović S.I., scepusiensis, professor philosophiae in collegio viennensi; cf. supra, doc. 141 adn. 4 et infra, App. I.

⁹ N. Marton S.I., hungarus iauriensis, qui anno 1586 Graetii theologiae studebat; cf. *Austr.* 24 6r, deinde supra, doc. 63 adn. 25, necnon infra, App. I.

¹⁰ St. Todt S.I., hungarus cassoviensis, qui una cum Nicolao Marton Graetii theologiae studebat anno 1586; cf. *Austr.* 24 32v, et supra, doc. 141 adn. 7, necnon infra, App. I.

sunt, sacerdotes¹¹, et in Transylvaniā veniant. Nunquam spero paenitebit tanti boni austriacos, quorum est quicquid boni in Transylvania est, et illis totum acceptum ferimus; quin et universa provincia nostra illam veneratur ut matrem. Sed quia dum haec ago, supplantatorem me habent austriaci, ideo non audeo multa dicere. Haec tantum visa ipsa et palpata necessitas exprimit a me, sicut et alia vice eadem me scripsisse memini¹².

45 4. Magnum hic ostium apertum video. Soli homines desunt adeo ut nec qui audiret confessiones in festo Nativitatis habuerim. Unde, licet multi confessi sint, non tamen tam multi quam essent si confessarius plus quam unus hungaricus adfuisset. Propterea etiam peto veniam promovendi ad sacerdotium fratrem nostrum Nicolaum Curtich¹³, bonum sane ac pium et omnium testimonio constantem, et licet parum doctus sit, tamen plus hic isti pii et parum docti faciunt quam bene docti. Incipit enim concionari in pagis cum laude. Et talibus Dominus opus habet. Curabimus illum exerceri in casibus conscientiae. Docet in infima classe. Est annorum 27, et est in Societate a quatuor 55 circiter annis. Quae causa est ut petam dispensationem istam.

Conduxi his diebus pro una ex villis nostris sacerdotem hungarum ex Turcia venientem. Utinam perseverare velit, quia nec boni nec mali reperiuntur. Hic autem educatus est Romae inter hungaros alumnos. Imo et primus [205ar] fuit ex illis, Daniel nomine¹⁴. Utinam et 60 multos tales invenirem. Curet obsecro P.tas V.R. videri an ex Collegio Hungarico vel dalmata vel croata vel hungarus haberi possit sacerdos. Magnum nobis operae pretium faciet, nam et in villis nostris fructificare poterit, et mox victum suum habere.

5. Materiam annuarum et supplementa catalogorum ordinavi 65 quidem in Polonia ut colligantur, sed Deus scit, quando mitterentur, cum tardius opinione illuc redditurus sim, nec ante Quadragesimam visurus sim Poloniam¹⁵.

6. Seminarium claudiopolitanum¹⁶ Dei gratia numero auctum est et bono ordine. Spero futurum consolationi S.mo Domino et Ser.mo

40 et del. ab

¹¹ Eorum primus, L. Klasovič iam sacerdos factus est anno 1581 aut 1582; cf. Wien, Nat. Bibl. cod. 836 28v; et Köln, Stadtarchiv, Jes. 721 217v.

¹² Cf. supra, doc. 320 § 6.

¹³ N. Kurtić S.I., cf. supra, doc. 315 § 6 adn. 36.

¹⁴ D. Bereczk; cf. MAH I 995.

¹⁵ Materiam litterarum annuarum provinciae Poloniae pro anno 1585 quae Transylvaniā spectat, videsis supra, doc. 330.

¹⁶ De hoc seminario fusius in ep. diei 1 dec. 1585; cf. supra, doc. 326 § 5.

Regi. Catalogum habeo Claudiopoli¹⁷. Nihil enim de hac litterarum 70
mittendarum occasione sciebam. Similiter et domus convictorum
pauperum¹⁸ bonum habet progressum. Quid si dicerem eam iam dare
ultra 12 seminario et quatuor Societati, quos in Poloniam ducam¹⁹.

7. Valent hic satis nostri praeter P. Lelesium. Nisi quod P. Rec-
tor²⁰ cum nullam sui rationem ducat, nec ut ducat, adduci possit, 75
ad phtysim vergit. Pro bono operario et pio nihil in eo desideratur;
ad bonum autem rectorem multa; quidam putant omnia. Sed excoli-
mus illum ut possumus. Quae etiam una bona tantae hic tractae morae
nostrae causa est. Omnia ex zelo facit suo, ex Instituto pene nihil,
quod neque illud sciatur, neque videatur laborare ut sciatur. Itaque neces- 80
se est ut ab illo quidem bona omnia expectemus et bono zelo, sed non
iuxta modum procedendi Societatis. Spero tamen posthac, ubi per-
currerimus Institutum et Constitutiones cum illo, aliquid melius, cum
non defuerit admonitor, forte nimius, qui licet sine cholera, nihil ta-
men subtraxit utilium, etc. 85

Non possum illum ad accusationem aliquam adducere in rebus a-
gendis, sed omnia velut casu facit. Nec scribit cum habet occasiones,
ut nunc, sed cogitabundus deambulat. Vix ulli responsum det. Nec,
si scribit, accurate scribit; nec quae opus sunt, scribit, ut necesse sit
multa ignorari. Rationes collegii erui non possunt quia, nisi Maxi- 90
mus²¹ monuisset, nunquam credere voluit esse reddendas. [205av] Ul-
tra mille taleros habent in debitibus. Utitur seminarii pecunia libere ac
liberaliter, etc.²² Et talia multa, quae non libenter scribo quia sanc-
tum traducere mihi videor. Sed tamen cogit me regula ut insinuem
aliquid P.ti V. Nec tamen paenitet me illius, quia virum sanctum me 95
scio habere Claudiopoli, qui laboret pro gloria Dei. Utinam et caetera
consequatur quae ad bonum rectorem sunt necessaria. Nam ex externis,
qui illum tractant, nemo est fere qui illius charitatem et sanctitatem
non suspiciat. Quinimmo et Princeps ipse et Gubernator²³ et consilia-

78 hic tractae *sup.* || 80 illud *sup.* || 82-3 ubi ... illo *sup.* || 88 ut
nunc... det *sup.* || 89 ut *p. corr.* || 90 erui *p. corr.* || 95 P.ti V. *sup.*
|| 97 ex *p. corr.*

¹⁷ Catalogum alumnorum seminarii promisit mittere Romam (cf. supra,
ib.); qui tamen catalogus desideratur.

¹⁸ De domo pauperum studiosorum cf. supra, *ib.* § 6.

¹⁹ Videsis nomina sociorum qui anno 1586 in Societatem admissi sunt,
infra, in *Elencho...* (App. I).

²⁰ F. Capisci S.I., cf. supra, doc. 326 § 4.

²¹ M. Milanesi S.I., cf. supra, doc. 242 I n. 15.

²² Quod certe contrarium ordinationi a P. Possevino anno 1583 factae;
cf. supra, doc. 171.

²³ Ioannes Ghiczy; cf. supra, doc. 326 § 9.

100 rii illum etiam venerantur et amant, optantque ut sit penes Ill.mum Principem frequenter, imo si auderent, vellent semper. Cui loco, post P. Lelesium, credo esset aptissimus ad fructificandum, si aptiorem rectorem haberet Claudiopolis ²⁴. Nam et ipsum mihi nominaverat Ser.mus Rex in augusto proximo.

105 De P. Lelesio, praeterquam quod est aversissimus ab ista aula, iam vere deprehendo illum ita miserum esse ut vere non possit circumire cum aula; quae sub isto Gubernatore nusquam consistit, sed perpetuo obit regnum universum. Et maxime hyemis tempore miserandum fuit videre illum superioribus diebus semivivum, sine usu
 110 brachiorum et manuum, nisi ad vexandum illum doloribus acerbissimis. Diebus abstinentiae nil comedit. Nam praeter carnes nil potest. Illas autem comedere in aula, ne offendat, nullo modo vult. Itaque vel si quinque dierum se consequantur ieiunia (nisi domi sit) nil omnino comedet. Accedit quod cum videat nunc regnare seductores Ill.mi
 115 Principis, qui vident zelum parentis eius demortui ²⁵, zelo exeditur mirisque torquetur modis et ipsos quoque haereticos torquet summos, infimos. Apud quos tantum consequutus est auctoritatem ut metuant illum omnes, et sic tamen ament ut illum sibi abripi non ferant, sive quod vere ament, sive quod videant illum, quando adest, in ordine
 120 totam aulam continere.

8. Dum haec scribo pransus interim et caenatus apud Ill.mum Principem, deprehendi dominum Gubernatorem non cupere fundationem Albae quia, cum haereticus sit, non putat se aliter hunc puerum tracturum ad suam sectam, ut olim tractus est Ioannes II ²⁶, nisi
 125 longe ab eo absint iesuitae. Rex vero, quod probe id novit, omnino iubet fieri fundationem ibi minoris collegii, et pro fabrica dari quotannis 500 florenos. Sed ille ait collegium et Principem Albae simul vivere non posse ob tenuitatem bonorum; quasi vero Rex ipse non noverit minimum terrae iugerum quod ibi habet. 500 tamen annuos pro fabrica
 130 obtinui hoc vespere [206r] (alioquin dissolvendae essent illae duae classes iam diu apertae, quaeque florent sane, ob solum aedificii defectum). Donavit iam etiam Rex albanis praeter optimum suburbium unum monasterium, uno milliari distans ab Alba, cum villa seu

102 ad *del.* freq.

²⁴ In ep. diei 24 sept. 1585 ad hoc munus obeundum Patrem Possevino proponebat; cf. supra, doc. 323 § 4.

²⁵ Christophori Báthory (ob. 27 maii 1581); cf. supra, doc. 59 § 1.

²⁶ De Ioannis Sigismundi Szapolyai, principis Transylvaniae defectione a religione catholica cf. supra, doc. 260 § 14 adn. 40, doc. 287 § 4 et adn. 8, doc. 295 § 4.

pago adiuncto valachorum colonorum ad 40²⁷. Ubi tantum est sylvae et lignorum ut nunquam deesse possint. Dat vero quotannis nostris 8 135 ibi degentibus 800 taleros, et pro auriga et equis sex ad vehenda ligna dat 100 florenos. Insuper et panis et vinum et quaedam alia suppeditantur ex aula, ut satis bene ibi vivere possint. Sed ubi non sunt bona stabilia, nihil est durabile; et quod datur hoc anno, denegari potest sequenti. Ideam futuri aedifici mittam a P.tem V.R.²⁸. Quod omnino 140 aggregendum erit nobis hoc anno propter scholas. Illae autem non soiae fabricari solent, sed super iisdem fundamentis et sub eodem tecto dormitorium quoque supra scholas fieri solet. Quamobrem ita erit dirigenda fabrica ista tamquam pro futuro collegio. Quod certum est, quantum ab haereticis impediri tentabitur, tantum a nobis optari debet apud Principem, si in Transylvania certas sedes habere debemus. Ego quidem nunc apud istos ostendo nos detrectare, sed hoc illos video nimis bono animo accipere, qui perditum ire Principem vellent ubi adoleverit. Nunc enim parum curant, quod pius et devotus sit, qui pubertatis annos praestolantur.

150

9. Varadini ex villis septem assignatis a Ser.mo Rege, seu potius portionibus sex villarum (alii enim quoque habent ius in illas), et una villa integra, hanc iam et quatuor portiones pacifice possidemus²⁹; duae non sunt datae quod a quibusdam nobilibus obstitutum sit. Com mendavi Ill.mo Domino Gubernatori hoc vespere ut eo mitteret qui ius 155 nostrum nobis reddi curet. Promisit se facturum, sed omnino dissuadet ne ipse illuc eam, quod adhuc 100 et 120 peste moriantur una die, et cum hactenus iuvenes morirentur, nunc quoque grandiores natu pervasit lues.

10. P. Hieronymus Fanfonius caepit quidem cursum Claudio poli legere³⁰, sed dubito an finire illum poterit, ita semper est imbecillus et valetudinarius. Sed quid mirum cum boni patres laboribus opprimantur. Habet enim praeter cursum philosophiae tres praefecturas: scholarum, quae sola sufficeret, congregationis et convictus pauperum; apud quos tamen nullus nostrorum residet. Et cum cupiam illum sublevare, non est per quem possim.

160

165

151 assignatis... Rege *sup.* || 158 morererentur *ms.*

²⁷ De rebus temporalibus futuro collegio albensi donatis cf. supra, doc. 305 et 320 § 4.

²⁸ Ideam collegii albensis a Maximo Milanesi delineatam videsis inferius, App. II-B.

²⁹ De hac donatione videsis litteras regias diei 14 aug. 1585 (supra, doc. 318), et ep. Patris Provincialis diei 26 aug. 1585; supra, doc. 320 § 3.

³⁰ De cursu philosophiae Claudiopoli inchoato cf. supra, doc. 326 § 1.

11. Frankenius hic dicitur abiurasse Cracoviae apud nostros publice³¹. Saxo³² alter aut omnino fugit aut latitat ad meum usque discessum, ut autem plurimi. De illo enim ab eo die quo quaesitus est per urbem a lictoribus civitatis, omnino nescitum est quicquam ab ullo, ubi sit vel quo fugerit. Remenantque velut attoniti haeretici dum audiunt simul illum capiendum fuisse, alterum eiurasse, Paleologumque³³ Romae combustum esse. Sed iam est satis. Me R.P.tis V. sanctissimis sacrificiis, orationibusque commendo cum faelici huius anni totius auspicio. Datum Bistriciae³⁴ Saxonum 15 ianuarii 1586.

Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae.

indignissimus in Christo servus
Ioannes Paulus Campanus

Inscriptio: [206v] Admodum Reverendo in Christo Patri Nostro,
180 Patri Claudio Aquaviva praeposito generali Societatis Iesu. — Romae.

332

P. IOANNES ARDOLPHUS S.I.¹
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopolis 28 ianuarii 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 165 231r-1av*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *De utilitate visitationis.* — 2. *De foedis Petri Saxonis moribus.* — 3. *Novus collegii minister est optimus.* — 3. *Baptizati hoc anno* 313.

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Quod nobis omnibus ex animi sententia cessit, fuit apud nos R.P. Provincialis. Cuius visitatio ex multiplice capite collegio utilis fuit. Primum quidem quoniam operarios novos secum adduxit²,

³¹ De abiurazione Christiani Francken, apostatae de Societate et fide cf. supra. doc. 330 IV.

³² Petrus Saxo (Frischbier), alter Societatis apostata; cf. supra, doc. 326 § 7.

³³ Iacobus Massillara (1520-85), qui se Palaeologum vocabat; antitrinitarius, qui anno 1581 in Moravia ab imperialibus captus et Romam ductus, ab Inquisitione combustus est; cf. *Lexikon f. Theol. u. Kirche* VII (1962) 1356; et POSSEVINO, *Transilvania* 104 109.

³⁴ Bistrita (Besztercze, Bistritz).

¹ Cf. de eo supra, doc. 242 I n. 6.

² Numero 11 vel 12; cf. supra, doc. 323 § 2.

qui iam partim hic partim in residentiis dispersi saluti animarum sese 5
 impendunt. Deinde quod gratiam illam renovationis spiritus universae
 Societati superioribus annis concessam³, idem ipse traditis exercita-
 tionibus spiritualibus hic in rem contulit. Ad extremum (ut singulare
 conversationis ipsius exemplar et frequentia colloquia praetermittam)
 illud sane perutile contigit collegio quod hac visitatione duo illi qui 10
 a nobis exierunt, Christianus Francken et Petrus Saxò hoc loco pulsi
 sint⁴. Ac prior quidem audito solo nomine adventus R. Patris, secessit
 in partes caesareas Ungariae inferioris⁵, inde in Poloniam transiturus;
 quem iam ferunt Cracoviae publice haereseos palinodiam cecинisse⁶.
 Posterior vero, qui biennio in schola arrianorum operam suam Chri-
 sti hostibus addixerat, publico senatus consensu ab officio depositus
 fugam dedit. 15

2. De hoc homine multa scribi possent in terrorem eorum qui vel
 vacillant in vocatione, vel certe minus solliciti sunt de via perfectionis
 et Instituti observatione. Vita ipsius (uno verbo) talis erat ut etiam 20
 ipsis adversariis nostris esset odiosa. Vix erat alicubi epulum, vix ullae
 nuptiae celerabantur, ubi ipse se non immiseret. In quibus, cunctis
 adhuc sobriis existentibus, ipse bene mane arrepto poculo stans in
 limine domus cum clamore cantabat victoram daemoni et Baccho,
 novus Epicuri et cyrenaicae familiae discipulus. Obiectum illi fuit ab 25
 adversariis non semel, hanc fuisse causam suae defectionis a Societate
 quod apud nos non illi occasio fuisse potandi.

3. Caeterum quod attinet ad collegii statum, adduxit R. Pater
 Jaroslavia novum ministrum⁷, Patrem Instituti amantem et in eius-
 modi curis probe exercitatum. Cuius industria multa iam ordinata 30
 sunt in collegio et ordinanda speramus. R.P. Ferdinandus⁸, rector
 sensim ad bonum collegii regimen aptatur.

4. Hoc anno numerus eorum qui sacro fonte in templo nostro
 abluti sunt, accessit ad 313 praeter eos qui vel in pagis vicinis vel in
 domibus claudiopolitanis vel in missionibus baptizati sunt. His me 35

³ Fortasse alludit ad epistulam Patris Acquaviva: *De renovatione spiritus*
 anno 1583 ad universam Societatem scriptam; cf. supra, doc. 330 I § 1 adn. 1.

⁴ De quibus cf. ep. Patris Provincialis diei 15 ian. 1586; supra, doc. 331 § 11.

⁵ Perperam scribit «inferioris» pro «superioris», cum perspicuum sit Chris-
 tianum primum Cassoviam (cf. eius ep. diei 26 sept. 1585, Cassoviae datam;
 supra, doc. 324), deinde Cracoviam se contulisse, ubi abiuratis erroribus iterum
 in gremium ecclesiae admissus est (cf. supra, doc. 330 IV).

⁶ Cf. supra, doc. 330 IV.

⁷ Matthaeus Strus S.I., polonus, cf. supra, doc. 326 § 4 et adn. 10.

⁸ F. Capeci S.I., de quo cf. supra, doc. 331 § 7.

commendo Reverendae Paternitatis Vestrae sanctis orationibus et sacrificiis. Claudiopoli 28 ianuarii anno 1586.

Reverendae Paternitatis Vestrae

indignus in Christo filius

40

Ioannes Arolphus

alumnus Sancti Apollinaris⁹ et Societatis

Inscriptio: [231av] Admodum Reverendo in Christo Patri Nostro,
P. Claudio Aquavivae praeposito generali Societatis Iesu in domo pro-
fessa. — Romae.

333

P. FERDINANDUS CAPECI RECT. COLL. CLAUD. S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 29 ianuarii 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 165 237r-8v, autographum.*

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 154-56.

SUMMARIUM: *Totius regni conversionem sperat has ob rationes: 1. Princeps fervens catholicus. — 2. Scholae bene procedunt. — 3. Multi et optimi iuvenes desiderant statum ecclesiasticum et etiam Societatem. — 4. P. Fanonio iam legit philosophiam. — 5. Missio P. is Ladó in Siculiam fuit fructuissima. — 6. Idem duos scholares secum duxit Varadinum, qui optime cum in missione adiuvant.*

Molto Reverendo in Christo Padre Nostro osservandissimo.

Siamo a 29 di gennaio, nel qual giorno il P. Provinciale pon fine alla visita di Claudiopoli. Dello stato del collegio e della residenza d'Alba, qual altresì è stata visitata, non mi par dir altro, essendo che
5 il Padre, che con tanta dilligenza, con parole et esempio ci ha spinto

40 Arolphus *del.* olim.

⁹ P. Arolphus fuit alumnus Collegii Germanici (cf. supra, doc. 242 I n. 6) eo tempore quo sedem habebat apud ecclesiam S. Apollinaris; cf. STEINHUBER, *Geschichte I* 103-5.

et ordinato nella via dello spirito, darà ancor egli minutamente aviso a V.P.tà del tutto¹.

Quanto allo stato de tutto il regno dirò quel che altre volte forse con minor isperienza ho detto² che con la gratia d'Iddio, qual farà che V.P.tà con orationi e con altri aggiuti al bisogno non ci manchi,¹⁰ e che i nostri fratelli sieno humili, non arrogando a se quel che è solo d'Iddio, aspiro probabilmente alla vittoria e conversione del regno. È fondata questa speranza.

1º nel Principe, qual con molti nobili che si nodriscono con lui, vien su cattolico e fervente. Che se il principe Christoforo santa memoria³ havesse havuto due soli baroni cattolici, havrebbe havuto molto minor difficoltà in introdur la fede cattolica.¹⁵

2º Le schuole procedono bene; e non solo sono ferventi nella fede, con molto dolor e stupor degl'heretici, i nostri scolari del che forse altre volte ho dato aviso a V. P.tà⁴; [237v] se ben vi sarebbe molto di nuovo che dire, conciosaché ogni giorno notabilmente nella fede si confermano; ma molti di quelli hanno applicato l'animo al sacerdotio. Il che è tutto nuovo perché ungheri non facilmente s'obbligano a voto di continenza; et insin'adesso hanno havuto horrore al sacerdotio, non vedendo sacerdoti di conto alcuno, né vi essendo rendite e pre-²⁰
bende che sogliono allettar gl'huomini.²⁵

3º Molti e forsi più di venti di costoro sono per la Compagnia. Qual spirito, se ben non è molto antico, pur è stato giudicato dal P. Provinciale e tutti consultori, che hora sene meni in novitiato da sei o sette buoni giovani e di speranza⁵. Spero che alla seconda visita sene³⁰ menerà molto di più, più assodati e di maggior progresso ne studii.

4. Già il P. Girolamo⁶ legge il corso con molta satisfattione quanto alla dottrina se ben è un poco debole.

5. L'intrata di questi giovani mi da gran speranza, perché quel che possi un huomo della Compagnia che faccia de dovero, lo potrà³⁵

27 di costoro *sup.*

¹ Cf. relationem Patris Provincialis, diei 15 ian. 1586, de visitatione in Transylvania facta; *supra*, doc. 331.

² Cf. e. gr. eius epistulam diei 27 febr. 1584 ad P. Generalem (*supra*, doc. 261), et diei 10 martii 1585 ad P. Piatti S.I.; *supra*, doc. 301.

³ Christophorus Báthory, parens Sigismundi; qui die 27 maii 1581 defunctus est; cf. *supra*, doc. 59 § 1.

⁴ Cf. *supra*, doc. 301 § 2 et 3.

⁵ Quod et a P. Provinciali relatum est; cf. *supra*, doc. 331 § 6.

⁶ Hieronymus Fanfonio S.I., de quo cf. *ib.* § 10.

intender V.P.tà da una sola missione fatta del P. Valentino ⁷. Mandò il P. Provinciale al suo arrivo questo Padre in Sicilia, et appena pose piede dentro della provincia, che si congregorno in sinodo tutti i preti, tutti i maestri di schuole e molti nobili, e qui tanquam potestatem ⁴⁰ habens ⁸ cominciò essortare, ordinare, riprendere. Et alcuno, che non havea testimonio buono, comandò imprigionare, acciò legato si mandasse in collegio a giudicare. Se ben poi accepta satisfactione, e con processione d'ammiglioramento lo [238v] rilasciò. Più oltre andò e predicò, ministrò sacramenti, alcuni ministri scacciò e comandò che uno ⁴⁵ s'imprigionasse perché conturbava una chiesa che egli pretendeva esser cattolica.

6. Fornita questa missione l'havemo mandato in Varadino ⁹, se ben infetto di peste che nella sola città vi muoiono alle volte più di cento il giorno. Ha menato seco due scolari tolti dalla sintassi di peso ⁵⁰ (è ben vero che i nostri sintassisti odono controversie tre volte la settimana). E a questi ha attribuiti nove ville per huomo. Quai non solo han difeso la republika, ma propagato l'imperio. Ciascun di loro ha scacciato un ministro et acquistato un castello. Et hora sono addosso ad un altro ministro. Iddio faccia che perseverino et all'altra vita possino udire: Estote potestatem decem civitates habentes ¹⁰. Hora pensiamo ordinar questi sacerdoti per la molta necessità. Queste cose, Padre mio, mi danno speranza che se Iddio raccoglie chi miete, che vi sarà che mietere. Circa di questa materia e quel che si può probabilmente sperare del regno, potrà altre volte più a minuto a V.P.tà scri- ⁵⁵
60 vere. La priego ricordarsi di noi nelle sue sante orationi e sacrifici. Nostro Signore ci conservi S.P.tà lungo tempo. Da Claudiopoli a 29 di gennaro 1586.

Di Vostra Paternità molto reverenda

65

servo indegno
Ferrante Capeci

Inscriptio: [238v] Al molto Reverendo et in Cristo [...] il P. Claudio Acquaviva [...] general della Compagnia di Giesù.

39 qui *del.* tam || 41 comandò leg[are] || 59 del regno *sup.* ||
61 conservi *del.* V.

⁷ V. Ladó S.I., cf. *supra*, doc. 330 I § 9.

⁸ Cf. Mt. 7, 29.

⁹ Cf. *supra*, doc. 330 § 7.

¹⁰ Cf. Lc. 19, 17.

334

SIGISMUNDUS BÁTHORY PRINCEPS TRANSYLVANIAE
 LITTERAE PATENTES
 P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Albae Iuliae 20 februarii 1586

TEXTUS: Coronae (Brasov), Bibliotheca Gymnasii Honter, Diplomaticum I.F. Trausch vol. minus, Quarto I b.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* II 156-57.

RATIO EDITIONIS: Textum videre non potuimus; quare sequimur tex-
 tum a D. Veress editum, nonnullis tamen erroribus evidentissimis correctis.

SUMMARIUM: *Litterae patentes ad iter per Transylvaniam agendum.*

Sigismundus Báthory de Somlyó vaivoda Transylvaniae et Siculorum comes etc.

Universis et singulis serenissimis, illustrissimis, reverendissimis, magnificis, egregiis et in universum cuiuscunque status ac ordinis hominibus, regibus, principibus, archiepiscopis, episcopis, ducibus, marchionibus, comitibus, baronibus, militibus, gubernatoribus, capitaneis et eorum vices gerentibus, praefectis ac magistratibus, nec non civitatum rectoribus, proconsulibus, officialibus nostris quoque cuiuscunque dignitatis et status subditis, palatinis, castellanis, capitaneis, vicecapitaneis, civitatum et oppidorum consulibus et officialibus pro cuiuscunque dignitate. Salutem et felicium et quorumcunque prosperum successum, subditis vero nostris favorem.

Decet quidem principes christianos omnes bonos gratia et benevolentia sua prosequi, cumprimis autem eos viros, qui omnes suas cogitationes et curas eo conferunt, ut nullis laboribus, vigiliis vel periculis parcentes, de republica christiana bene ubique mereri studeant. Cum itaque reverendus ac venerabilis Pater Campanus, praepositus provincialis Societatis Iesu per universum Poloniae regnum, magnum ducatum Lituaniae, perque provinciam nostram transylvanicam pro officii sui debito (visitans nimirum quaeque loca et personas in diversis regnis et provinciis curae suaे subiectis) peragrare habeat quotannis loca praedicta, qua in re non parum accommodatum est reipublicae, ita non leves labores subire periculaque non pauca adire cogatur; ea propter Nos quoque tum personae illius merito, tum exemplo et com-

- 25 mendatione Ser.mi Poloniae Regis¹, domini patroni nostri clementissimi, qui illum favorabilissimis litteris suis patentibus nobis et alis principibus christianis commendaverat, prosequi pari studio eodemque favore pro nostra in illum virum singulari benevolentia cupientes, omnibus iam dictis principibus ac dominis praefatum Patrem Paulum
 30 Campanum cum omnibus comitibus suis ac rebus aliis ad ipsum pertinentibus sincere commendamus, ut habita officii sui ratione et pietate, libere ac secure per quasvis ditiones, dominia, urbes, oppida ac loca quaevis, per quae illi iter habere contigerit, proficisci ac commorari, redire absque ullo impedimento sinant, ab omnique molestia, iniuria
 35 quam diligenter defendant, et de hospitio quoque convenientibus rebus aliis omnibus ad iter singulis (ut dictum est) quotannis commode ac celeriter conficiendum necessariis, maxime vero de fidis viae ductoribus provideant. Praesentibus perfectis exhibentibus restitutis.

Datum Albae Iuliae 20 die mensis februarii, anno Domini 1586.

335

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
 P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Grodno 23 februarii 1586

TEXTUS: Budapestini, Orsz. Lvt (Arch. Status), Erdélyi fisk. lvt., arm. XXII, fasc. 95, lit. C.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 157-58.

RATIO EDITIONIS: Sequimur textum a D. Veress editum.

SUMMARIUM: *De donationibus collegio albensi factis.*

Stephanus Dei gratia rex Poloniae etc.

Reverende nobis devote, dilecte. Salutem et gratiam nostram regiam.

De fundatione collegii albensis¹ dubia quaedam dominus Gubernator² iniecerat, quae quidem nos ita explicavimus ut fundationem

¹ Litterae patentes Stephani regis, diei 17 aug. 1585, quibus Patrem Campano senatui civitatis claudiopolitanae commendabat, videsis supra, doc. 319.

¹ De qua fundatione cf. supra, doc. 331 § 8 et adn. 27.

² Ioannes Ghiczy; cf. ib. adn. 23.

illius collegii ex his capitibus faciendam iuberemus: Monasterio Szent-mihályköve³, molendino aliquo pro pane idoneo, horto suburbano et mille florenorum paratae pecuniae ex pontis albensis proventibus atque arendis decimarum constituendis, de quibus dominus Guberna-
tor ulterius cum ipso conferet. Hortamur Devotionem Tuam, bene ¹⁰ consulat acceptetque hoc quidquid est, ut parvis ex initiis ad ulteriora aliquando pateat aditus. Bene valeat.

Datum in arce nostra regia grodnensi, 23 die mensis februarii,
anno Domini 1586, regni vero nostri decimo.

Stephanus rex ¹⁵

De calendario recipiendo⁴ cura nobis est.

336

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Iaroslavia 28 februarii 1586 — Romam

TEXTUS; *Germ. 165* 280r-5v, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 158-9 (solum nn. 5-6).

SUMMARIUM: 1. *Ex Transylvania sex iuvenes duxit in novitiatum.* — 2. *Egregia facta unius eorum in cura animarum et in sequenda vocatione religiosa.* — 3. *De variis ac gravibus periculis in reditu superatis.* — 4. *Varadini Capitaneus calvinista admodum benevolum se exhibuit.* — 5. *Fundatio collegii albanensis a Gubernatore impeditur.* — 6. *Bona temporalia collegio Varadini futuro data non placent quia subiecta turcis.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi etc.

1. Pridie Carnisprivii¹ ad hoc collegium summa contentione per-venimus incolumes, Deo laus. Comitatus eram praeter duos quos ordinum suscipiendorum causa ducebam, unum fratrem nostrum Petrum Sydlowski² et unum studiosum (quos etiam statim tribus aliis nostris

³ De bonis temporalibus futuro collegio albensi donatis cf. ep. Stephani regis, diei 10 maii 1585, ad P. Leleszi; supra, doc. 305.

⁴ De calendario novo in Transylvaniam introducendo cf. supra, doc. 315
§ 12 adn. 52.

¹ Feria quarta Cinerum, quae anno 1586 celebrabatur die 16 febr.

² P. Szydłowski S.I., polonus, cf. supra, doc. 242 I n. 8.

supplementi causa illis adiunctis in Transylvaniam remisi suscepturos ab episcopo ordines ex itinere, cum hic nullum vicinum reperissemus) aliis quoque sex iuvenibus³ rudioribus quidem illis, nempe humanistis et syntaxistis, quales non admitterem in his terris, caetera tamen idoneis et quod caput est: hungaris seu transylvanis, delectis ex pluribus qui illic aspirabant ad Societatem. Denique omnis panis in magna fame sapit.

2. Videat P. tas V.R. qualis est syntaxista et quam heroicus unus ex istis⁴. Mitto illum in adventu Domini cum uno Patre et Fratre pro 15 adiutore ad fines turcarum. Cum rabiem quandam, ne dicam famem verbi divini reperisset Pater, illum praeficit syntaxistam octo pagis, quos doctrina imbuat christiana et baptizet ubi sit opus. Ita et illum alterum quem ad sacerdotium capiendum adduxi, praeficit aliis 9 pagis; et Pater cum Fratre ad alias vadit et identidem ad istos revisos revertitur. Quid plura? Bonus hic syntaxista alumnus claudopolitanus Summi Pontificis, et quidem nondum ad seminarium interius admissus, ut nec ille alter, dum suos 8 pagos obit, incidit in alias duos suis ministris calvinianis armatos. Ac tamen iste noster tantus inermis licet, exarmat et exuit illos duos pagos et fugatis sola disputatione et pudefactione ministris, iam decem pagicus ecclesiastes evadit; idque quod maius est: in summo pestilentiae aestu ac dira fame. Idem fecit et ille alter uno pulso ministro, ne alteri numero pagorum inferior esset. Hi cum me Varadinum appulisse intellexissent, accurrunt ex pagis ad civitatem, se offerunt mihi, unus quidem [280r] 20 ad ecclesiasticum, alter ad religiosum statum. Ille nempe qui duos pagos lucratus fuerat syntaxista, nam alter et doctior erat et ad omnia magis idoneus et humanista et cantor. Iste vero simplicissimus homo qui cum spem aliquam habuisset a me, nihil dicens accurrit ad suos paganos pedes in pessima via et omnibus valedicens ac ad constantiam 25 animans revertitur Varadinum, iamque nos mane abiisse reperiens, illico viam corripit pedes et solus dissuadente P. Aratore⁵ ac dicente: etiam si alas poneres, non assequeris illos, et pericula sunt maxima aquarum, ferarum, praedonum. Ille tamen intrepidus Deoque munitus iter ingreditur ad primum milliare, quod equo fit 4 horis, minimum tribus, in Hungaria. Sol occidit, ingreditur aquas, penetrat, sylvam horridam caeca nocte pertransit, uno milliari aberrat a via, reddit in

³ De quibus cf. supra, doc. 331 § 6 et adn. 19 et doc. 330 § 3.

⁴ Haec quae sequuntur, enarrantur etiam in litteris annuis provinciae Poloniae anni 1585 (cf. supra, doc. 330 I § 7); et in ep. Patris Capeci, diei 29 ian. 1586 (supra doc. 333 § 6).

⁵ Stephanus Szántó S.I., superior residentiae Varadini, cf. supra, doc. 242 III n. 1.

viam. Denique ignarus quo diverterimus, eodem tamen ab angelo duce credo perducitur, seque iejunus et fessus in paleas in quibus caeteri iacebant, se proiicit hora una ante auroram, et ubi nos surrexisse persentit, nos adit et ait: in manus tuas Pater post Deum commendo spiritum meum⁶; fac de me quod vis, duc quo vis, servire Deo volo et animas adiuware. Quis tali syntaxiae repulsam daret? Adiunctus ergo est aliis quinque quod ad probationem Claudiopoli adducebam. Quae initio narrare volui ut temperaret huius narrationis historia laeta si quid inferius triste succederet.

45

50

3. Quamquam nec est animus, nec vacat his literis plenam nunc dare de provincia notionem, cum tempore et maturiore egeat concotione, tantum nolui ut nesciret nos e Transylvania in Poloniam rediisse incolumes variis licet perfunctos periculis aquarum, sed maxime pestis quae vehemens nimis erat Varadini. Ac tamen Deus animas omnium nostrorum qui 14 eramus, [281^r] nobis donavit, nec passus est quidquam cuique inhaerere contagii, licet aut semper in arce cum Mag.co Domino Capitaneo⁷ essemus inter frequentissimos milites, vel domi nostrae nos convenienter plerique catholici, quibus huic mater, illi filii, alteri fratres paulo ante fuerant lue consumpti. Sed qui tutatus est 60 nostros 3 totos menses illaesos, cum et pestiferos adeant causa sacramentorum, idem tutatus est nos per misericordiam suam 3 illos dies quos in tribus illis nostris, qui ibi degunt, visitandis et bonis a R.M.te donatis, ut licuit, lustrandis posuimus. Sed illud fuit gravius caeteris periculum quod cum p[re]fame et finitimarum illarum regionum consuetudine omnia sint plena praedonum atque praedationum, nos inermes incidimus in 16 equites praedones, e quorum manibus liberavit nos divina providentia et equites lanceati 50 cum sclopetariis ad 20 quos per triduum totum voluit iussu Ser.mi Regis et Ill.mi Principis nos comitari ob ista pericula, licet ego modestiae causa renuerem. 65 Qui cum illos vidissent, insectati sunt et aliquot caeperunt. Sed in gratiam religiosorum quos deducebant, deinde liberos dimiserunt, eandem nobis gratiam fortasse aliquando repensuri si talis nos fortuna maneret, vel si ipsi beneficii memores erunt.

70

4. Dici non potest, Reverende Pater, quanta sit etiam apud istos calvinianos milites nostrae religionis opinio et existimatio. Apud novum Gubernatorem⁸ calvinistam omne genus benevolentiae et hono-

51 nunc *sup.* || 73 aliquando *del.* nobis

⁶ Cf. Lc. 23, 46.

⁷ Georgius Sibrik; cf. supra, doc. 330 II adn. 21.

⁸ Ioanne Ghiczy, gubernatore Transylvaniae nominato, ineunte anno 1585, illi in officio capitanei varadinensis Georgius Sibrik successit; cf. ibidem.

ris experti, quidquid ab illo voluimus, obtinuimus, et quod amplius est: et ipse et senatores tamquam a paedagogo pueri, se vel in moralibus
 80 patiuntur admoneri et gratias agunt. Porro Capitaneus Varadinensis,
 qui secunda in regno post principem dignitas est, quam et Stephanus Rex olim habuit, et Christophorus frater antequam principatum ini-
 rent; ita nos tractavit ut si dominos suos excepisset hospitio. Iam-
 que multa audivit cum [281v] suis centurionibus plurimis (habet enim
 85 sub stipendio quam peditum quam equitum quatuor millia) de pietate
 religionis catholicae, de veteri sanctorum cultu in Hungaria, de in-
 cremento fidei in Iaponia, de sanctitate urbis Romae, de piis operibus
 qui ibi fiunt, de benefactis summorum pontificum, de Gregorii libera-
 litate in pauperes et in omnes nationes, continuata a nostro moderno
 90 Summo Pontifice ⁹, contra quam ipsi audierant ab hostibus Sedis
 Apostolicae, qui seminaria sublata ferebant vel mentiebantur potius;
 deque huius forti et intrepido animo in administranda iustitia fugandis
 perduellibus et promovendo cultu divino; ut iis auditis (quod pro rege
 ac solo principe suo solent) caeperint et ipse Capitaneus primus assur-
 95 gens longa oratione de patriae more propinare pro incolumitate beatissimi
 Syxti pontificis maximi, ut Deus det illi faelicem vitam, bonum
 regimen ovium Christi, sed maxime inspiret illi faedus cogere principum
 christianorum adversus immanissimum hostem omnium Turcam.
 quam vel soli ipsi si postea auxilia haberent sufficientia, vellent pellere
 100 Buda, et ibi Regem Stephanum coronare. Quae dum fiunt, omnes per
 reverentiam Summi Pontificis stabant. Cui caeremoniae alias addidit
 suam similem pro omnibus sanctae romanae Ecclesiae cardinalibus,
 maxime Battoreo ¹⁰ suo ut quae dicta sunt, suggerant pientissimo Pa-
 tri etc. Haec milites ignari, attamen strenui in mensa cum summo
 105 sensu dicebant, dum contra ministri et buccinatores eorum iam aliud
 nesciunt concionari quam de romano, quem vocant, antichristo. Ad-
 diditque Capitaneus, si tali saepe consuetudine frueremur, profecto
 brevi omnes idem crederemus, voloque scribere ad R.M.tem ut id
 nobis permittat. Abeuntes comitatus est cum 150 equitibus satis diu,
 110 ac 50 illorum nobis deinde reliquit, cum quibus tuti illa quae dixi,
 pericula evasimus et post decimum diem ad nostros iaroslavienses duce
 Deo appulimus. [282r] Ubi tantam literarum molem inveni, quantam
 uno tempore antea nunquam. In quibus legendis hos totos 12 dies
 posui ... [283r]...

99 ipsi *sup.* || 104 attamen strenui *sup.* || 111 post *sup.*

⁹ Sixtus papa V qui, Gregorio papa XIII die 10 apr. 1585 demortuo, Ecclesiae gubernacula ad annum usque 1590 moderabatur.

¹⁰ Andreas Báthory, nepos Stephani regis, die 4 iulii 1584 Romae cardinalis creatus est; cf. supa, doc. 285 adn. 1.

5. Fundatio albana nullum habuit successum replicante Regi 115
 Gubernatore calvinista: non posse Albae vivere Principem si bona pro collegio adimantur¹¹. Ego vero nec rogavi nec petii quidquam in ea re, ut qui semper versor in respuendo nova loca, quamquam et pro firmitate Societatis in Transylvania, imo et catholicae fidei necesse est ibi esse, ubi est Princeps. Alioqui etiam catholici sylvescunt ubi non excoluntur. Quod bene videt Rex Ser.mus. Itaque patientiam debebit habere bonus Gubernator, alioquin nostri amans, uti habuit Derpatensis, qui post tantam tergiversationem optimum dedit locum, in quo me exceperat, qui nemora tantum dare cogitabat.

6. Bona Varadini, hoc anno data¹², magna ex parte mihi non plauerunt quod magna [283v] pars sit subiecta turcis et pendat illis tributum. Praeterquam quod seminarium litium est habere portiones in villis et non integras villas. Conferam ea de re cum S. M.te qui voluit omnino ut illa bona viderem, sed cum magno periculo pestis vidi viciniora loca, remotiora non potui quod aiebat Capitaneus, oportere illic cum exercitu proficisci. Quod suffecit ut iudicarem, non opus esse videre quod non esset opus acceptare...

337

P. FERDINANDUS CAPECI RECT. COLL. CLAUD. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli 15 martii 1586 — Romam

TEXTUS: *Opp. NN 331 44r-5v*, autographum.

SUMMARIUM: *Intercessionem petit pro Principe Valachiae.*

Molto Reverendo in Christo Padre Nostro. Pax Christi ecc.

Non so se V. P.tà habbia notitia del Principe di Valacchia¹. Potrà esser che di faccia lo cognosca, quando che pochi anni sono, partendo da Francia in Constantinopoli, passò per Roma; ma quanto

¹³¹ esse *sup.*

¹¹ De difficultatibus instituendi collegium albense cf. supra, doc. 331 § 8.

¹² Litteras donationis Stephani regis, diei 14 aug. 1585, videsis supra, doc. 318.

¹ Petrus Cercel, filius Petri I Boni, palatinus (vaivoda) Valachiae (1583-85); cf. supra, doc. 301 § 11 adn. 25; et *Istoria romaniei* II (Bucuresti 1962) 927 et passim.

5 al valore e prestanza che in quel Signor si ritruova, credo non haverne V.P.tà piena cognoscenza, come che ne tanta mostrarne egli poteva, quanta che ne havemo visto poi nel ricovrar e governar il suo regno.

Il nome suo e la generosità dell'animo suo haveva acceso già due anni sono alcuni de nostri padri, e mi stimolavano che io procurasse 10 haver familiar notitia d'un tanto principe per aggiuto del suo regno qual per conto della lingua qual è poco varia dall'italiana, anzi è l'italiana stessa ², differente solo nel dialetto, poteva facilmente da noi esser aggiutato. Il regno è molto ampio, e ritiene anco la fede con molto odio dell'heresie, ma è molto ignorante; e per esser d'alcuni 15 anni in qua soggetto nel spirituale al Patriarca di Costantinopoli, v'havrà ancora mescolata qualche superstition greca.

Venne, questo Natal passato fa l'anno, un suo legato in Transylvania ³; e come cattolico, subbito venne da noi; e con quello hebbi lungo raggionamento e salutato per quello il Principe. Hora questa Pascha 20 sarà l'anno quando che il Principe per odio e malevolenza d'alcuni fu accusato alla porta del gran Signor de turchi, cui è tributario il regno, et havendo havuto aviso essersi conspirato alla sua morte, si risolve partirsi; et uscito fuor del regno con alquanti pedoni e cavalli, che in tutto non facevan il numero di tremila, hebbe intoppo nella 25 strada, qual già era prevenuta dal comandamento del Turco. Ma non tanto il timor de turchi, quanto la brama del tesoro che seco portava, gli ferno guerra. Vidde il Principe sbandarsi i suoi soldati e ritrovarsi in terra contra quel doveva esser poco amica. Laonde prese consegnio conforme a tal fortuna [44v] cioè di lasciato tutto il tesoro e genti, 30 partirsi solo e scognosciuto. Quel che n'avenisse poi, scriver non posso, e V.P.tà altronde minutamente saprà ⁴.

Hora nel luogo ove si truova, mi scrive spesso, ma con molta secretezza. Ha procurato il possibile d'abboccarsi meco per potersi confessare, ma non gl'è stato conceduto. Tal che altro serviggio far 35 non gli possiamo che pregar Iddio per lui e per lettere consolarlo, e con qualche libro spirituale. Scrivemi egli sempre in italiano, qual lingua ha come nativa, se ben ha la latina, come anco la greca, francese, turchesca, valacha et altre molto pronta, e potrebbe in tutte scrivere e parlare bene. De suoi baroni e corteggiani molti ne sono 40 dispersi in queste parti come altrove, eleggendo più presto un volun-

37 lingua *sup.* | anco la *sup.*

² Cf. *supra*, doc. 261 § 2.

³ Cf. *supra*, doc. 301 § 11.

⁴ *Fugit in Transylvaniam, ubi tamen libertate privatus secretissime custodiebatur prae timore Imperatoris turcarum;* cf. *infra*, doc. 342 et 346.

tario essilio da lor beni e patria che venir meno dalla fede devuta al lor Signore. Il che è tanto raro esempio in quel regno che non so se ne potrebbono raccontar un altro.

Altro circa de quest'istoria non mi occorre dire, se ben molto havrei che dirne, solo che havemo havuto a giorni nostri posti avanti gl'occhi in un sol fatto molti esempi, de quali è molto compassionevole il veder un signor de tant'importanza, di tanta prudenza, di tanto valore e destrezza che col solo aspetto e parlare attraheva i cuori delle persone, uno nel qual la natura habbia posto quanti doni ha saputo del corpo e dell'animo, con tanta indignità patir quel che non dovrebbe e da chi non dovrebbe; et insieme mi fa pensar de molti principi quai tutti sono rivolti al mondo e ricordanti poco d'Iddio che forse verrà tempo che con grande instanza domandaranno un picciol soccorso spirituale de quali abondano i poveri e plebei, et Iddio non darà lor grazia d'haverlo.

55

Hora non voglio più trattener V.P.tà ma conchiuderò: viene in Roma un corteggiando del Principe molto fedele, di natione francese [45r] ma che parla bene italiano, chiamato Mons. della Planica⁵, mio figliuolo spirituale, essendosi confessato meco molte volte. È molto gentile e di molta sincerità. Costui porta lettere del suo Signore al Sua Santità. Ha ancor lettere per alcuni cardinali che lo favorischino. Ma sopra tutti egli fida in V.P.tà tal che bisogna, Padre mio, a maggior gloria d'Iddio sbracciarsi e mostrar che non solo è nostro Padre Generale, ma che è anco Claudio Acquaviva. De quai cose se ben una ne basterebbe acciò che in caso sì miserabile e donde tanto ben si spera e gloria d'Iddio, V.P.tà pigliasse la cosa a petto, non dimeno ho voluto appellarsi all'una come all'altra. V.P.tà dunque non solo gli dia consiglio, ma l'indirizzi in quel che deve fare, ne solo l'indirizzi, ma gl'aiuti e faciliti il negotio acciò habbia effetto. Ben sa V.P.tà che un solo e nuovo si troverà in molte cose confuso (se ben per altro egli è molto intendente) come quello che non sa i termini, ne cognosce le persone, né può apparire in quel splendore nel qual converrebbe, esser la persona che egli rappresenta in questo negotio. V.P.tà chieda in particolar da lui tutto il negotio et fatto da lui per che per molte cause son stato soccinto e lasciato quel che non si doveva se per altro V.P.tà non dover haverne aviso e poi potrà giudicare di quel che conviene.

70

75

⁵⁰ animo *del.* vederlo || 70 è *sup.* || 72 apparire *del.* il || 74 da lui *in marg.*

⁵ Qui epistulae, diei 15 sept. 1586, Varsaviae Patri Generali datae ita subscribatur: Francesco Ponthus Di la Planica (cf. *Germ.* 166 233r-v).

Noi tutti stiamo di sanità bene. Se altro particolar occorre, il
 P. Girolamo⁶ ne darà a V.P.tà aviso. Ci raccomandiamo tutti alle
 orationi e sacrifici di V.P.tà cui N. Signore conceda lunga vita con la
 80 su santa gratia. Da Claudiopoli i 15 di marzo 1586.

Di Vostra Paternità Reverendissima

indegno servo nel Signore
 Ferrante Capeci

*Inscriptio: [45v] « Admodum Reverendo in Christo Patri Nostro
 85 P. Claudio Acquavivae Praeposito Generali Societatis Iesu ».*

338

P. IOANNES LELESZI S.I.
 P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Albae Iuliae 10 aprilis 1586

TEXTUS: *Germ. 166 153r-v*, originale manu P.is Matthiae Thomány exaratum. Ad tempus scriptionis quod attinet, epistola data est die domini in Albis, quae anno 1586 celebrata est die 10 aprilis.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 175-76.

SUMMARIUM: 1. *Gubernator impedit erectionem collegii albensis.* —
 2. *Dimissionem Martini Undó revocandam esse censem.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Salutem plurimam.

1. Etsi aegre, en tamen alteras scribere cogor¹. Ex longa peregrinatione Albam reversi². Licet ita condixerat Gubernator, de fundatione exequi sententiam Ser.mi Regis noluit³. Et certe nunquam facturus est, adeo illum mordet collegii huius fundatio. Mandaverat

⁶ Hieronymus Piatti S.I., Romae Patris Generalis ab epistolis; cui P. Capeci die 10 martii 1585 perscribebat hanc legationem ad Principem Transylvanae, cf. supra, doc. 301 § 11.

¹ Piores eius ad P. Provinciale litterae desiderantur.

² A mense ianuario aulam Principis comitatus est; cf. supra, doc. 331 § 2.

³ P. Provincialis iam in epistula diei 15 ian. 1586 significabat Ioannem Ghiczy, gubernatorem fundationi collegii albensis adversari; cf. ib. § 8.

Ser. mus Rex vel ex telonio pontis vicini super Marusium a se extracto,
aut ex arenda decimarum annuos millenos numerari. Ait nunc fieri
hoc non posse ut haec alienentur a fisco sine querela et obmurmuratione
in Regem et Principem nobilium; quod ipse vehementer evitare con-
tendit. Itaque negavit se posse facere simpliciter.

10

2. Audio Reverendas Paternitates Vestras consensisse in dimis-
sionem P. Undonis⁴. Animadvertisant, obsecro, quid faciant; ne dum
zelum animarum habere volumus, animae illius iacturam faciamus.
Ille omnino bonus pater est in disciplina collegii. Nec quicquam hic illi
obfuit, quam quod arbitratu suo omnia ageret, non subiectus domesti-
cae disciplinae. Deinde quis sciat, quomodo cum illo agetur dimisso?
Non enim adeo cautus est ut pericula cavere possit. Imo sponte se in-
geret vel exiguo praemio proposito. Ita fiet ut capiatur ipse lenociniis
mundi, ubi alios eius laqueis expedire parabat. An non satis superque
apostatarum his annis furores experti sumus⁵? Quis dicat quantopere 20
profectum religionis hic impediverint? Stragem certe animarum tan-
tam ediderunt, quantam sarcire hactenus non potuimus. Et tamen
adhuc placet tertium illis adiungere, quasi vulnus a superioribus in-
flictum probe curaverimus. Nisi aliud Reverenda Paternitates Ves-
trae sciant, ego nihil illum essentiale contra Constitutiones commis-
se intelligo. Hoc autem futurum auguratur animus, dimissione illius
plagam hanc omnem recrudescere. Res hic erat penitus sopita quia
inter paucos nota⁶. Facite ut dimissus huc veniat: quod factum non
est, omnes ab illo perpetratum suspicabuntur. Secus quomodo levis
noxa tanto afficeretur suppicio ut Societate extorris pelleretur? Iam 30
animus ignominiae impatiens quid feret? Et formicae suabilis inest.
Epistola Franken postrema ad Viennenses scripta⁷ argumento sit,
quantum mali insit in animo exulcerato, cum ille ob solam repulsam
inconstantissimum ethnicum se factum defleat. Nil nimis huic inest
levitatis et inconsideratissimae temeritatis. Pluribus non licet ob 35
debilitatem. Vestram Reverentiam rogo propter misericordiam Dei,
qua etiam Petrus negans locum non amisit et hanc etiam noxam condo-

15

25

30

35

22 aediderunt ms. || 37 et hanc etiam noxam *lect. dub.*

⁴ Martinus Undó S.I., qui ex Transylvania in Poloniam missus, ubi de eius
e Societate dimissione agebatur; cf. supra, doc. 323 § 1 et adn. 2.

⁵ De Christiano Francken et Petro Saxone (Frischbier), sociis apostatis,
cf. supra, doc. 331 § 11 et passim.

⁶ De eius casu tristi cf. ep. ipsius Patris Leleszi, diei 21 iulii 1585 (supra,
doc. 309) et Patris Capuci, collegii claudiopolitani rectoris, diei 9 aug. 1585
(supra, doc. 315 § 3).

⁷ Epistula Christiani Francken, ad socios collegii vindobonensis data, vi-
dere est supra, doc. 324.

nare meruit. Hic putant illum ob alias necessitates avocatum⁸.
 Commendo me Paternitatis Vestrae precibus et sacrificiis. Albae,
 40 minica in Albis anno 1586.

Paternitatis Vestrae

Lelesius

Inscriptio: [153v] « Admodum Reverendo in Christo P. Patri
 Ioanni Paulo Campano pro Societate Iesu per Poloniam Provinciali ».

339

P. IACOBUS WUJEK S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Cracovia 15 aprilis 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 165 355r-5av*, autographum.

EDITIO: SYGANSKI, *Korespondencya*, n. 64 p. 48-50.

SUMMARIUM: *Ne fiat provincialis quia non est aptus; neque mittatur in Transylvaniam; id quoque difficillimum sibi videatur.*

...Etsi antea iam bis scio me scripsisse R.V.P.ti ut ne permittat unquam R.P. V. totum provincialis onus in me imponi¹, eo quod illi ferendo sentiam me prorsus imparem ob insignes defectus et imperfectiones meas, quas etiam non tacui; tamen nunc tertio idem putavi re-
 5 petendum et postulandum a R.V.P.; tanto magis quia iam proposuerat quaestionem illam R.P. Provincialis: utrum expediat potius viceprovincialem esse cum plena potestate provincialis, an cum limitata. Peto igitur humillime ut R.P.V. reddat me prorsus securum in hac parte, et quidvis potius oneris mihi imponat quam regimen tot ani-
 10 marum. Nam etsi intellexi R.P. Provincialem cogitare forte de me in Transylvaniam mittendo in locum P. Lelesii², quod et ipsum mihi perdifficile videtur, in aula inquam versari cum satisfactione, cum nullam sermonis gratiam, nullam in conversando dexteritatem (ut lin-

⁸ Cf. supra, doc. 323 § 1.

¹ De viceprovinciali constituendo in provincia Poloniae cf. supra, doc. 306 § 1, doc. 323 § 3 et doc. 326 § 10.

² Cf. supra, doc. 323 § 3 adn. 16.

quae ungaricae ignorantiam praetermittam) me habere sentiam, et expertus sum ungarica ingenia ad regendum esse difficilia, ipsumque 15 Principem a nemine alio praeterquam a P. Lelesio in officio posse contineri; tamen si non potest ea crux transire nisi portem illam, fiat voluntas Domini, ne videar me ab omnibus laboribus velle excusare...

340

P. GEORGIUS BADER¹ PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Graecio 19 aprilis 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 165 361r-3v*, autographum.

SUMMARIUM: *Imperator ad instantiam cardinalis Draskovics concessit praeposituram Turcic ad collegium S.I. in Hungaria erigendum.*

... [362r] ... Scripsi 8 martii in Hungaria nobis aperiri ostium², quod ita se habet. Non ita pridem mortuus est episcopus quidam Hungariae³, magnus noster adversarius, qui etiam dicitur in causa fuisse cur nostri olim istam regionem deseruerint⁴. Habuit is inter alia etiam

¹ G. Bader S.I., praepositus provinciae Austriae renuntiatus est die 28 nov. 1585 (cf. *Hist. Soc.* 6r 122r).

² In anteriore epistula haec ad P. Generalem de spe collegii in Hungaria erigendi scribebat: «Cum nuper adessem Illustrissimo Cardinali Trascovitio, narrabat se hanc primam postquam est in ea dignitate, gratiam, et hoc nomine quod prima esset, a Caesare postulasse ut S.M.tas praeposituram quandam in Hungaria sitam, quam ipse ob amaenitatem ac fertilitatem paradisum vocare solet, benigne donaret et erigendum collegium Societatis, cuius opera Hungaria tantopere indigeat; ac se quoque ad eundem finem tribus archiducibus supplicasse ut huius causae apud Caesarem fratrem intercesso-[158r]res ac adiutores esse dignarentur. Quod illi humanissime ac libentissime se facturos receperunt » *Germ. 165 157v-58r*.

³ Stephanus Radéczi, episcopus agriensis (cf. supra, doc. 109 et passim), qui die 4 febr. 1586 diem supremum obiit; cf. SCHMITTH, *Palatini Regni Hungariae* 153-54.

⁴ «Magnus noster adversarius» autem non Radéczi, sed Nicolaus Telegdi, episcopus quinqueecclesiensis et administrator archidioecesis strigoniensis fuerat (cf. supra, doc. 222 lin. 7-9 et adn. 3), qui die 22 apr. 1586 mortuus est (RÉVAI XVIII 75).

- 5 praeposituram quandam satis opulentam et optimo loco sitam in finibus Moraviae et Silesiae, cui multi inhiarunt⁵. Verum cum non ita pridem proceres Hungariae conventum Viennae haberent, caeperunt aliqui, sed praecipue Ill.mus Cardinalis⁶ et quidam Balphi⁷, Marci Fuggeri⁸ gener, de ea Societati impetranda. Tandemque hi duo reliquias in suam pertraxerunt sententiam. Itaque ad Caesarem communis nomine scriptum est. Ill.mus vero Cardinalis tres fratres archiduces pro prima literae gratia in suo cardinalatu impetranda praecatores adhibuit, iamque accepit literas a quodam secretario Caesarem omnino annuisse. Itaque iam expectat mandatum executionis tamquam regni cancellarius. Monui ego eum et de personarum paucitate, et rem totam ad V.R.P.tem deferendam, quod se facturum promisit cum primum res tota fuerit confecta ...

341

P. IOANNES NICOLAUS DONIUS¹ RECT. COLL. VIEN. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vienna 20 aprilis 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 356r-v*; alterum folium, cuius facie recta solum conclusio epistulae, facie vero versa superscriptio reperitur, perperam in *Germ. 165 368 r-v* locum obtinuit. Autographum.

SUMMARIUM: *Praepositura thurocziensis collata est ab Imperatore pro collegio S.I. in Hungaria erigendo.*

⁸ Balphi ms.

⁵ De praepositura thurocziensi videsis scriptum Patris Possevino anno 1583 exaratum et Stephano Radéczи exhibitum, *supra*, doc. 191.

⁶ Georgius Draskovics, episcopus colocensis, cardinalis creatus a Sixto papa V die 18 dec. 1585; cf. GULIK-EUBEL III 56; FARLATI, *Illyricum Sacrum* V 539-45 et SCHMITH, *Palatini Regni Hungariae* 157-59.

⁷ Nicolaus Pálffy; de quo cf. *supra*, doc. 274 adn. 3, doc. 279 et 280.

⁸ Marcus Fugger (1529-97); cf. GOTZ FREIHERR VON PÖLNITZ, *Anton Fugger* I (Tübingen 1958) App. — eius filia Maria Magdalena uxor exstitit Nicolai Pálffy; cf. *supra*, doc. 275 adn. 3.

¹ Cf. de eo *supra*, doc. 91 adn. 2.

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

Etsi non dubito R.P. Provincialem P.tem V. de novi collegii in Hungaria fundatione certiore fecisse², quia tamen iam decretum accepi (cuius exemplum his insertum est)³ volui R.P. tem V. de eadem re commonefacere, rogans ut quam fieri potest citissime suam voluntatem declareret ut quid nobis secundum decreti formam S.C. M.ti et archiduci Ernesto respondendum sit, cognoscere possimus⁴.

Praepositura est inter eas quas adhuc Ungaria habet primi nominis⁵ quam hucusque fere archiepiscopi strigonienses habuerunt: Olaus⁶, Verantius⁷ et Locumtenens⁸. Hoc mortuo⁹, illustrissimus cardinalis Drasscovitus postulavit a S. M.te C. hanc sibi primam in cardinalatu gratiam praestari ut ea praepositura Societati ad fundandum in Hungaria collegium donaretur. Relata quoque res est ad concilium hungaricum quod erat Viennae congregatum. Hoc non modo suo iudicio idem confirmat sed et petit a S.C. M.te hoc ut beneficio Hungariae regnum afficiat quod speret et ad conservandam quae reliqua est, et ad restituendam quae amissa est, fidem maxime pertinere. Amicorum ex Hungariae proceribus consilium est ne tam bene merendi de illo regno et catholica religione occasionem negligamus; alioquin non defuturos qui praeposituram in privatos usus et superbiam convertant. Omnes mirantur, Reverende Pater, cum essent plures qui praeposituram peterent, et quidem apud S.C. M.tem gratiosi, ad nos devolutam esse [356v] qui non petivimus.

Retulit mihi illustrissimus cardinalis Drasscovitus cum lachrymis et laeticia, mox ab obitu reverendissimi Locumtenantis subditos turocziensis praepositurae, cum nihildum esset actum de eius donatione, diversis in locis exclamasse: Iesuitae erunt nostri domini; quod ipsum Cardinalis tanquam vocem habuit de caelo delapsam.

Redditus quanti sint, necdum certo explorare potui. Sed hoc retulit dominus Faustus, secretarius, esse ut minimum quatuor milia dalerorum. At vero dominus Joo, secretarius retulit dominum ab Ha-

² Cf. supra, doc. 340.

³ Quod tamen desideratur.

⁴ Responsum de praepositurae acceptatione datum est a P. Generali die 15 maii 1586; quod vides inferius, doc. 349.

⁵ De praepositura thurocziensi cf. supra, doc. 191 et MAH I 15 adn. 5.

⁶ Nicolaus Oláh, archiepiscopus strigoniensis 1553-68; cf. MAH I 7*.

⁷ Antonius Verancsics, archiepiscopus strigoniensis 1569-73; cf. ib. 204 adn. 1.

⁸ Stephanus Radéczi, episcopus agriensis; cf. supra, doc. 340 adn. 3.

⁹ Obiit die 4 febr. 1586; cf. supra, ib.

rach¹⁰, qui praeposituram hanc pro suo filio poposcerat ab Imperatore, diligenter investigasse censem beneficiorum huius regni, et huius praepositurae reperisse vero octo milium florenorum. Locus — ut
 35 ferunt — amenus est, si quis alias in toto regno occasio beneficiandi et de religione promoerendi maxima. Fit nobis potestas eligendi locum collegio aptissimum. Nam ut Turoczii sit, unde redditus petuntur, non est necesse. Potest constitui Cassoviae¹¹ civitate quidem haeretica sed cuius restituendae magna spes est, si praesertim accidat quod
 40 neandum est obliteratum, ut archidux Maximilianus Hungariam pro Rege gubernet, et Cassoviae sedem figat¹². Si hac in urbe fieri nequeat, propinquae sunt civitates circa Cassoviam Eperia¹³, Wartfell¹⁴, Leutzovia¹⁵ et duae aliae, in quibus omnes cives germanice loquuntur sicut Cassoviae. Turoczii et subiectis pagis slavonica lingua vel quam
 45 sclavus et bohemus recte intelligat, utuntur.

Nunc quidem hoc agendum videretur ut, quemadmodum decre-
 tum indicat, de acceptando collegio definite S. M. ti respondeamus,
 tum de loco et reliquis ad Societatis obeunda munia commoditatibus
 cum principibus et amicis agendum. Quod in decreto expressum est de
 50 alumnis sustentandis¹⁶, id mihi dixit dominus Faustus quod nullo
 negotio constituemus ut ipsi voluerimus. P. V. dignetur se declarare
 ut interim redditus, aptando loco necessarii, colligi possint. Cassoviae
 et in reliquis civitatibus numeratis nullus est sacerdos catholicus. Est
 ibi vere India. Facile invenietur monasterium aliquod, Societati nos-
 55 trae aptissimum. Haec iam scribenda habui. Me sanctissimis [Germ.
 165 368r] admodum R. dae P. tis V. sacrificiis et orationibus unice
 commendo. Viennae Austriae 20 aprilis anno 1586.

Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae

indignus in Christo filius et servus

60

Ioannes Nicolaus

Inscriptio: [368v] « Admodum R. do in Christo Patri N. Patri
 Claudio Aquaviva Praeposito Generali Societatis Iesu — Romae ».

42 propinguae ms. || 43 loguuntur ms. || 46 quidam ms. || 48 re-
 liguis ms.

¹⁰ Leonardus Harrach (1542-97); cf. WURZBACH, *Biogr. Lex.* VII (Wien 1861) 369.

¹¹ Cassovia (Kosice, Kassa, Kaschau); de proposito ibi collegium S.J. eri-
 gendi cf. DR I 21*-23*.

¹² Quam rem etiam P. Possevino fervide promovere studuit; cf. *supra*, doc.
 235 § 3, 4 et adn. 11.

¹³ Eperjes (Presov) in Slovakia.

¹⁴ Bartfeld germanice (Bardejov, Bárta) in Slovakia.

¹⁵ Leutschovia (Levoca, Lőcse) in Slovakia.

¹⁶ De quo cf. *infra*, doc. 351 § 2.

342

FRANCISCUS SIVORI NOBILIS IANUENSIS¹
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Szatmarino 20 aprilis 1586 — Romam

TEXTUS: *Opp. NN 331 87r-8v, autographum.*

SUMMARIUM: *Commendat negotium Principis Valachiae.*

Reverendissimo Signore mio semper collendissimo.

La benigna et pietosa nattura di V.S.R.ma nelle opere cristiane mi ha datto ardire di scriverli et narrarli il torto et violentia che con esempio crudelissimo vien fatto all Ill.mo et Ecc.mo Petro Principe di Vallachia², forsi cognosciuto da V.S.R.ma per la residenza che ha fatto qualche tempo in Roma, favoritto dalla felicissima et beatissima memoria di N.S. papa Gregorio XIII; sperando che V.S.R.ma in opera cossì cristiana debba esserci liberale del suo benigno aggiutto et favore, tanto più che il molto R.do Padre Ferdinando Capecce, rettore in Claudiopoli, ne ha consigliato che dobbiamo a Lei ricorrere, et ne scrive anche a V.S.R.ma caldamente³.

Saprà donc que siando statto Soa Ecc.za repentinamente privato del suo stato dal Gran Turco, havendo volutto salvarsi, per potter un giorno dar giustificatione del torto fattoli, per essersi veramente cognosciuto innocente delle false accuse statti fatte appresso esso Gran Turco, non solo da suoi adversarii, ma anche da qualche Prencipi vicini, invidiosi delle soe gloriose et magnanime attioni, venne con ogni suo tesoro nella provincia di Transilvania, sperando trovar aggiutto et diffesa per la bona vicinità et amicitia mantenuta con quel regno, et per la servittù divottissima che havea col Ser.mo Re di Pollonia. Ma tutto il contrario seguitte, non già per volontà del Prencipe Sigismondo, quale siando anche in tenera età, lassa governar il regno a presidenti et consiglieri, parte di quali per la loro avaritia posto li ochi in tante richezze, non solo [non] detteron aggiutto a Soa Ecc.za, ma lo feceron mal capitare et lo tengono seccrettamente in

¹ Fr. Sivori, a secretis Principis Valachiae; cf. *Istoria romaniei* II (Bucuresti 1962) 728 et passim.

² De quo cf. supra, doc. 337 adn. 1.

³ Epistulam Patris Capeci, diei 15 martii 1586 ad P. Generalem videsis supra, doc. 337.

tanta strettezza che a pena vede luce già presso è un anno; et scusano questa loro inumanità dicendo dubitar che liberandolo ne venga qualche noticia al Gran Turco. Il qual nondimeno siano statto sodisfatto di quanto li doneva il nostro Prencipe, né ricercandolo per la cre-
 30 denza che ha che sie libero in altri paesi, possiamo rendersi chiari che questa lor scusa sie apacionata, et che più presto dubitino di dar conto di tante cose che male aquistate rittengono, con tutto che da Soa Ecc.za li vogli esser fatto ogni oblico di non mai ricercar [87v] nulla et esserli amico purché lo liberino, in ristretto tengono il misero Pre-
 35 cipe sepolto vivo, et noi servittori di Soa Ecc.za hanno trattenuto in vane speranze quasi un anno, dispersi per questi paesi. Adesso per chiarirne della loro mala volontà, ci insidiano alla vitta, non bastandoli goderne la roba che con tanta ingiusticia ci rittengono.

Siamo rittirati nel paese dell'Imperatore per sicurezza ⁴, insieme
 40 con la nobiltà del regno di Vallachia, quale più presto agradisse di stare in essilio in queste bande che andar in casa senza il loro amatissimo et natural signore. Il quale mentre che ha regnato, tanti benefici ha fatto a quel stado che il suo nome giusto et cristiano ne sarà sempre glorioso. Vedendo donc le difficoltà che ogni giorno nascono
 45 in questo negotio et che con varie scuse essi transilvani la tirano in longa, con tutto che il Re di Pollonia habbi ordinato più volte che sie liberatto, havendo con molto pericolo et spesa al fin trovatto modo di darne al Prencipe aviso da esso ne vien scritto il mal trattamento che li fanno, et ordina che venga il Signor Francesco Pontus ⁵ gentil-
 50 huomo francese, scognosciutamente in Roma con lettere di Soa Ecc.za per Sua Santità, per darli rellatione di tutto et supplicarla come vero fonte di pietà et carità che vogli degnarsi di pigliar la soa protettione appresso il Re di Pollonia acciò lo liberi ⁶.

Havendo perciò comunicato ogni cosa col detto R.do Padre
 55 Rettore, padre nostro spirituale, ha accompagnato esso S.or Francesco con una soa lettera a V.S.R.ma acciò per carità cristiana si degni aggiuttar detto gentilhomo. Il quale nuovo nelle cose di Roma col

56 carità *del. sup.*

⁴ In arce Szatmár (Satu-Mare), in parte orientali Hungariae (cf. *inferius*, lin. 82); cuius arcis possessio multum controvertebatur eo tempore inter Imperatorem et Stephanum Báthory, regem Poloniae; cf. *Introd. gen.* c. 2 et passim.

⁵ Cf. supra, doc. 337 lin. 58.

⁶ Summus Pontifex die 21 iunii 1586 scripsit epistulam Stephano regi, qua Petrum Valachiae principem, in Transylvania in carcerem coniectum commendabat; quam ep. videsis apud THEINER, *Vetera monumenta Poloniae III* (Romæ 1863) 2.

consiglio di V.S.R.ma sappi ben governarsi. Da Soa Sig.ria intenderà V.S.R.ma tutta la istoria del misero Prencipe, handosi trovatto ad ogni accidente. Perciò non mi estenderò maggiormente per non te-
diarla, suplicandola mi vogli perdonare, se spinto dalla passione di
racontare un cossì doloroso caso, non ho tenutto quel stile umile et
debitto che converrebbe scrivendo a V.S.R.ma.

Per ordine di Soa Ecc.za ho scritto all'Ill.mo Cardinal [88r] Ma-
druzzi ⁷, all'Ill.mo di Como ⁸ et all'Ill.mo di Mondovì ⁹, statti suoi 60
molto amici per avanti. Et non ha volutto che si scriva ad altri, con
tutto che in caso cossì pietoso spera da ognuno aggiutto per rispetto
che la cosa passi con la maggior secretezza che sarà possibile. Si come
a bocca dirà esso S.or Francesco a V.S.R.ma, a essi Ill.mi et R.mi
Cardinali, suplico in nome del Prencipe, voglino abbracciar questa cau-
sa et cossì anche V.S.R.ma; impetrando da Soa Santità che si degni 70
ottener questa libertà dal Ser.mo Re di Pollonia, dalla cui Maestà tut-
to dipende, ma che per le male informationi di quei consiglieri transil-
vani adesso sta un poco sospeso di questo negotio, siandosi tiratto in-
dietro della prima volontà.

Viene anche un di principali baroni vallachi cossì per parte soa
come dell'altri baroni qui residenti, per suplicar Soa Beatt.ne vogli
protteger questo negotio. V.S.R.ma si degni farli dare l'opportuno
consiglio et impiegarsi in questa cristiana opera secondo che noi tutti
umili et suplicant speriamo dalla bontà et prettà di V.S.R.ma che in-
sieme con Soa Ecc.za ne saremo in perpetuo a V.S.R.ma obligatissi-
mi. Li prego colmo di vera felicità. Data in Sakmar ¹⁰ a 20 di aprile
1586.

Di Vostra Signoria Reverendissima

umillissimo servitore 85
Franco Sivori nobile genovese

Inscriptio: [88v] « Al Reverendissimo Signor mio collendissimo il
Signor Claudio Aquaviva Padre Generale della Compagnia di Gesù
ecc. ».

⁷ Ludovicus Madruzzo, cardinalis, archiepiscopus tridentinus; cf. supra,
doc. 110 adn. 3.

⁸ Ptolomaeus Gallio cardinalis, Gregorio papae XIII a secretis; cf. MAH I
439.

⁹ Vincentius Laureo, episcopus montisregalis ab anno 1566; anno 1583
cardinalis creatus; cf. GULIK-EUBEL III 51-52 et 267. Ab a. 1574-78 nuntius ap.
in Polonia; cf. MAH I 575 adn. 52.

¹⁰ Szatmár (Satu-Mare); cf. supra, adn. 4.

343

P. GEORGIUS BADER PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vienna 26 aprilis 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 165 372r-4v*, autographum.

SUMMARIUM: *Praeposituram Turcic, Societati oblatam, acceptavit ante P. is Generalis consensum; periculum erat in mora.*

... [372v] Venio nunc ad alia. Et quidem ad praeposituram Hungariae quod attinet, decreta res est a Caesare, quemadmodum V.R.P. videbit ex decreto Ser.mi Ernesti, cuius exemplum litera A signatum mitto¹. Cui quid respondendum esset, cum consultoribus non solum 5 meis, sed etiam collegii, adjuncto praeterea P. Rabenstein², tractavi. A quibus uno ore responsum est, hanc occasionem de Hungaria bene merendi divinitus oblatam nullo modo praetermittendam esse. Et quia periculum in mora erat, cum quod multi potentes eidem praepositurae inhient, tum quod Caesar et alii austriaci non libenter diu exspectent, faciendum et respondendum iudicabant sicut V.R.P. in charta separatis litera B signata inveniet³. Denique putant, si possessio praepositurae cum literis Caesaris offerantur, statim esse acceptanda. Et quidam consiliarii patroni nostri hoc ipsum propter causas dictas urgent dicentes: si R.P. Generalis non sit contentus, faciliter 10 invenietis plures qui a vobis cum gratiarum actione literas et praeposituram recipient.

Itaque, Reverende Pater, fecimus et faciemus in nomine Domini quod amici prudentes, quod ratio, quod necessitas suadet et quod V.R.P.ti minime displiciturus, persuasum habemus, non obstante 20 quod acceptatio collegorum ad V.R.P. pertineat, quod ius integrum et salvum ei remanet. Itaque si quid a nobis in hac re peccatum est, humiliter petimus a V.R.P. suppleri omnes defectus iuris et facti reprehensione, paenitentiis aliisve salutaribus remediiis quibuscumque, ad quae omnia paratos nos offerimus.

8 multi *del.* eidem || 19 P. *del.* perpet

¹ Quod decretum desideratur.

² Ioannes Rabenstein S.I. (c. 1535-98), germanus, concionator Viennae; cf. *Austr. 24 65v-66r* et *Hist. Soc. 42 102r*.

³ Etiam hoc scriptum desideratur.

Cum collegio festinandum non erit, ut Ill.mus Cardinalis⁴ aperte 25 dicit, dummodo aliqua fiat ad tempus missio. Nec movere debet quod in decreto dicitur sustentandos aliquot iuvenes⁵. Nam praeterquam quod hoc non urgebitur si recusemus, putatur praepositura tam esse pinguis ut et nostris et alumnis aliquot abunde sufficiat. Aestimatur enim sex millibus dalerorum annue, qui in eo loco pluris sunt quam 30 hic 8000. Ad operarios quod attinet, minor erit difficultas quod collegium tam cito non urgebitur, quodque ii germani, bohemi et hungari esse possint; sed praecipue germani. Quod si R.P.V. nobis mitteret aliquos sclavos (quorum aliquis in Italia esse intelligo) qui hungaricam et bohemicam linguam facilime addiscunt, imo mediocriter in- 35 telligunt, plane nos bearet... [373r] ... His scriptis cum responsum nostrum quod de negocio praepositurae Ser.mo dandum videbatur, cum quodam externo Doctore communicassemus, iniecit is scrupulum non contemnendum, propter quem nonnihil mutavimus stylum. Priusquam tamen offerrem illud scriptum Ser.mo Ernesto, accessi ad 40 eum, rogavique an cum omnino absolutum responsum absque V.R. P.tis consensu dare non possemus, putaret illud absque C.M.tis offensione et ipsius caussae praeiudicio differri posse donec V.R.P.tas consulta quid respondendum esset, rescriberet. Respondit non ignorare se nos ut religiosos a nostro capite pendere, ab eoque in similibus 45 negotiis ultimum et absolutum consensum petendum esse. Verum cum de V. R.P.tis voluntate in hac re non dubitaret, et periculum cum ex parte Caesaris, tum ex parte ipsius praepositurae, quam multi ambiant, metueret, omnino sibi videri statim respondendum, et quidem scripto, quod in nomine S.mae Trinitatis fecimus ut V.R.P. videbit 50 litera B. signatum⁶...

28 recusemus *del.* dici.

⁴ Georgius Draskovics; cf. supra, doc. 340 adn. 6.

⁵ De quo cf. infra, doc. 351 lin. 53-55.

⁶ Hoc scriptum videoas infra, doc. 344.

P. GEORGIUS BADER PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.
ERNESTO ARCHIDUCI AUSTRIAЕ¹

Viennae 27 aprilis 1586

TEXTUS: *Germ. 165 375r-v*, autographum coaevum. Romam missum a P. Provinciali una cum eiusdem epistula die 26 apr. P. Generali data (cf. doc. 343 lin. 50-1).

SUMMARIUM: *Responsum archiduci Ernesto datum de praepositura Turcic Societati donata.*

Serenissime Archidux, Princeps Clementissime.

Post meum ex Styria redditum statim Ser.tis V. decretum mihi est exhibitum, in quo primum viennensis collegii Rectori significatur S.C. ac R. M.tem ex eo pietatis zaelo, quo erga promovendam catholicae religionis propagationem afficitur, praeposituram turocziensem ad collegii Societatis nostrae in Hungaria erigendi fundationem ac iuvenum aliquorum veluti catholici seminarii sustentationem, integre ac libere deputasse et contulisse. Deinde vero eidem Rectori iniungitur ut mecum ea de re quamprimum conferat ac Ser.tas V. informetur ubi quando et qua ratione hoc S.M.tis propositum ad effectum deduci possit.

Nos itaque pro debita observantia nostra hoc negocio, uti magni momenti, communibus votis et precibus divinae providentiae diligenter commendato, in primis ipsi bonorum omnium largitori, Deo opt. 15 max., deinde etiam S.C. ac R. M.ti, necnon Ser.ti V. gratias agimus et habemus immortales, quod in re huic inclito regno tam necessaria ac per se laudatissima, nostra quoque, licet exigua et pro rei magnitudine satis imbecilla opera ad catholicae religionis profectum prae caeteris uti voluerint.

20 Ut autem S.C.M.tis clementissimae voluntati satisfiat, proximum videtur ut ante omnia praedictae praepositurae possessio Societati tradatur. Quo facto si deinde S.C.M.ti ac V. Ser.ti clementissimae visum fuerit, ab iis, quos eadem C.M.tas et Ser.tas V. idoneos iudicaverint, de loco et ratione nobiscum dispici poterit, quibus salutare 25 hoc consilium ad effectum deduci possit.

¹ Ernestus, archidux Austriae (1553-95), frater Rudolphi imperatoris, gubernator Hungariae.

Nos interim omnem operam nostram et obsequendi studium, qua
decet animi submissione offerimus, ita ut non solum Deo bonorum
omnium authori salutare hoc consilium precibus et sacrificiis nos
commendaturos, sed etiam ad R.P.N. Generalem, ut par est, quam
primum relatuos polliceamur. [375v] Quem non dubitamus, pro S.C. 30
atque R. M.tis necnon V. Ser.tis ac totius inclytæ domus austriacæ
amplissimis in Societatem nostram meritis, omnia libenter facturum
quae ad nobilissimi regni hungarici utilitatem pro nostra tenui-
tate a nobis praestari poterunt, ut S.C. M.tas et omnes intelligant,
ei debitum studium et optimam satisfaciendi voluntatem, quantum 35
et quamprimum res postulabit et feret, non defuturam.

Haec in praesentia V. Ser.ti reverenter significanda occurrebant,
cuius clementissimo patrocinio me totamque Societatem obnixe com-
mendo. Dominus Iesus S.C. M.tem et V. Ser.tem cum tota inclytæ
domo austriaca diutissime servet incolumem. Viennæ ex caesareo 40
collegio Societatis Iesu, 27 aprilis 1586.

Vestrae Serenitatis

obsequentissimus capellanus
Georgius Baderus

345

MAXIMUS MILANESI S.I.¹
P. ADAMO BROCK S.I.²

Claudiopoli 29 aprilis 1586 — Vilnam

TEXTUS: *Germ. 165 378r-8av*, autographum. Fol. 378av, eodem loco
ubi exstat superscriptio, P. Possevino manu propria adnotavit: « Il P.
Provinciale di Polonia prima che sapere la cosa di Transilvania, manda
questa al P. Possevino per Nostro Padre [Generale] ».

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 159-64.

SUMMARIUM: 1. *Magna cum voluptate leguntur P.is Brock epistulae.* —
2. *Quem consolatur de tribus eximiis patribus in Polonia defunctis.* — 3. *In
Transylvania quoque haud pauci graviter aegrotant: PP. Törös, Erdösi,
Thomány et Leleszi.* — 4. *De grassante peste et fame horrenda quaedam re-
fert.* — 5. *Fructus spirituales in scholis et templo abundantes.* — 6. *De in-
felici morte praedicatoris germani, Kratzer.* — 7. *De collegio Albae construen-
do.* — 8. *Metaphorice de regina Angliae nonnulla.* — 9. *Templum arianorum
dum in eo contra SS. Trinitatem verba fierent, ter fulmine tactum est. Quomodo
Demetrius Hunyadi, eorum caput ea occasione se gesserit.*

Reverendo Padre in Christo etc. La pace del Signor Dio etc.

1. L'amorevolissima lettera di V.R. de 16 di febraro ³ ho ricevuta
a questi giorni per le mani del servitore del Sig. Gerolamo, et letta in
presenza de fratelli; ci ha tutti ricreati. Le altre, che dice havermi
⁵ scritte per via della Corte, non si sono vedute.

M'immagino che dagli ungheri che servono S.M.tà, haveranno
sentito il tremendo et maraviglioso flagello di Dio sopra questo popolo
con la peste, et con la fame, et spaventate si saranno accomodate in
Corte, sinché di qua si senta qualche miglior novella, non ce ne diamo
¹⁰ fastidio, perché se così è, si sono consigliate da prudenti.

Quando si sentono lettere del P. Adamo, volano i fratelli a sentirle
leggere, come le pecchie al mele, et perché sono spiritualmente lepide,
et perché sempre abbondano di nuove de nostri et quasi del resto dela
¹⁵ terra; cosa che di rado sentiamo dalle lettere degli altri, se bene pos-
sono abbondarne come V.R.

2. Se si considerano, Reverendo Padre, le fatiche che in se riceve
la nostra religiosa Madre, cominciando da quelle del latte et delle fasce,
per avere, chi nelle sue necessità virilmente la sostenti et la soccor-
ra, è stata veramente gran perdita la morte di tre Padri ⁴, et massime
²⁰ in questi tempi bisognosi. Che vogliam fare se non lodarne Iddio et
consolarci non solo in quello de molti che si tengono tra mano; ma et in
questo che col riposo loro havemo acquistato noi altri nuovi intereces-
sori della salute nostra, i quali quel più che ci furon domestici et familiari,
quel più dovemo sperare che saranno assidui et pronti nel necessa-
²⁵ rio et disiderato ministero.

3. Noi non vi diamo nuove di morti, ma d'infermi che maggior
miseria et detrimento ne recano al pusillo numero de nostri transilvani
che se a voi altri non tre, ma ne fussero mancati trenta. Haviamo
in questo collegio alla consolatione et cura di molte anime di Dio duoi

¹ Cf. supra, doc. 313 § 1.

² De illo cf. supra, doc. 119 § 2 adn. 4.

³ Desideratur.

⁴ De morte eorum haec P. Provincialis die 28 febr. 1586 ad P. Generalem
referebat: «In primis illud triste accidit, invenisse numerum tribus sacerdotibus,
singulis sanctis, diminutum in tanta operariorum inopia. Hi autem erant:
P. Albertus Fabritius defunctus Pultoviae ipso sancto Natalis Domini die 85;
P. Vilelmus Scepperus Vilnae 29 mensis eiusdem et anni; P. Michael Holbaum
defunctus Bochleviae villa posnaniensis collegii, in dispersione pestis, non ta-
men ex peste, 13 ianuarii 1586 » *Germ. 165 282r.*

ungheri sacerdoti: il P. Giorgio Törös⁵ et il P. Pietro Silvano⁶. Al primo, oltre la sua solita paralisi di cinque anni, venne una erisipila nel capo et nella faccia con tanta veemenza et fuoco che poco mancò a non tirarlo all'altra vita. Et mentre andava ripigliando le forze, il P. Pietro che suppliva per lui dal mercoledì avanti le Palme, diace in letto, con una appostema o sia nel petto o nel polmone che l'ha tenuto et tiene in pericolo della vita et in dubbio se si possa in molto tempo risanare. Da che è stato necessario che l'altro misero et vacillante per le gravi visite del Signore non solo ascenda il suggesto, ma segga tutti quei giorni sino a Pasqua cinque et sei hore per volta in un confessionale. Risanare le ferite de la carne è cosa facile, Reverendo Padre, ma s'egli avviene che s'intacchi o tagli il nervo o l'osso, hinc illae lachrymae⁷. Consolatevi addunque con le miserie nostre.

Nella residenza di Varadino haviamo quel buon P. Stefano⁸ solo, hormai vecchio come noi. Adesso sarà il P. Sydłowski⁹ che non può sollevarlo se non nelle cose de le ville. Un altro, P. Valentino¹⁰ è ancora in quei contorni solo et in una contea di più che settanta ville, che si è acquistato sino nel mezo de turchi, et se un dì quei poveretti si ammala, dove i parrocchiani che amministrino a tanta gente il pane?

In Alba è vero che sono adesso con i duoi della Corte quattro Padri. Ma oda di gratia, il Superiore che è il P. Mattia Thomanny¹¹ sono dieci anni che puzzava di tisico. Adesso che il bisogno cresce, quando fui lì avanti li giorni santi, mi parve che cominci a sentir di morto, tanto è distrutto et macilente. E gli bisognava predicare, cantar la messa, udire tutte le confessioni et havere cura della casa et de la villa. Il P. Lelesio otto mesi dell'anno diace in letto con le sue podagre che gli comprendon tutta la vita¹². Il P. Marco¹³ tiene la

30 Torres ms.

⁵ Cf. de eo supra, doc. 242 III n. 2 et passim.

⁶ P. Erdösi (Sylvanus); cf. supra, doc. 242 II n. 2.

⁷ TERENTIUS, *Andria* I 1 99.

⁸ St. Szántó S.I., cf. supra, doc. 242 III n. 1.

⁹ Petrus Szydłowski S.I., polonus, recenter sacerdos factus (cf. supra, doc. 336 § 1 adn. 2). In margine documenti alia manu adnotatum: «È morto alli 17 di maggio»; cf. infra, doc. 383.

¹⁰ V. Ladó S.I., cf. supra, doc. 317, et infra, doc. 356.

¹¹ Cf. de eo supra, doc. 242 I n. 4 et doc. 312.

¹² Cf. supra, doc. 331 § 2.

¹³ M. Pitačić S.I., paulo ante ex provincia Austriae in Transylvaniam missus; cf. ib.

occupation del Principe, et il P. Zabielski¹⁴ con le sguole et gli altri ministerii de la chiesa, che stanno congiunti insieme, lontane dalla
60 habitatione de nostri qualche tiro, non dirò di saetta, ma di fango; di che sempre son piene l'una et l'altra piazza che gli divide.

4. Hor passiamo avanti. Ha combattuto questo misero popolo molte mesi [378v] con la peste et con la fame, le quali con uniti consigli et forze che da cominciorno, non gli hanno dato pure un hora di riposo.
65 Morti di crudele fatta pietosa, vedendo non gli poter comporre insieme, se ne han menato la maggior parte seco. Non si possono né con la penna, né con la lingua esprimere i crudeli et orrendi fatti della fame. La peste, sua sorella, che suole essere temuta come una delle furie dell'inferno, questa volta è stata come una agnellina rispetto a quella
70 feroce leonessa. Se bene entrava in una villa et con un dolore di testa et un buglione in poco spatio la spogliava tutta, nondimeno non correva dietro a fuggitivi, ma gli lassava andare alla lor via. Non così questa attenuata lupa che gli perseguitava in ogni luogo. Quanti valacchi riducendosi nelle più horride, selvose et aspere montagne, et a
75 guisa d'uccelli faccendosi i nidi su gli arbori, si eron salvi dalla peste, che vi furon poi trovati morti dentro, cruciati dalla fame. Vi si potrebon numerare a migliaia. Hor su questa ancora et faremo fine. Molti si fanno (come ne vien riferito) sepolcri di cadaveri, et arrabbia la gente dallo assedio de la fame et per il timore che se ne tiene, si
80 ammazzano in mezo ai campi, nelle case et per le strade con le frecce e con le archibugiate. Dio ne liberi da così calamitoso interito.

Un cubulo di grano che l'anno addietro, et secondo il suo solito, soleva valere dalli 8 in 10 e 12 grossi polacchi, adesso che siamo ancora tre mesi lontani da la ricolta, si compera per cinque talleri, in Varadino
85 credo dieci, perché di queste parti ve si porta. Da la cappusta in poi non usa questa gente altro legume, come in altre regioni si suol fare. Se ne havessero, gli userebbono hoggi, poiché si sono ridotti (dalle rape, pastinache, markero et simili che potrebbono havere in abbondanza, se le seminassero) a mangiare et far farina et pane delle scorze
90 degli arbori et delle radici delle cannucce et altre miserie che crescono ne laghi et ne pantani. Con qual cibo, odo, che gonfiano et spesso muoiono col boccone in bocca.

5. Le sguole sono in buon termine per gratia di Dio. Il seminario sarebbe pieno come l'uovo, se la stanza gli capisse. Come haveranno

68 delle *del.* furie *sed rest.* || 87 Se *del.* s'ha[vessero] || 89 delle *del.* radici, *sup.* scorze

¹⁴ Stanislaus Zabielski S.I., polonus, de quo plura ep. VERESS, *Epistolar* II 213-14 n. 4.

capace habitatione, non i cento destinati, ma se ne vorranno havere 95
alcun altro cento appresso, spero gli troverranno dal desinare alla ce-
na. Haveranno i nostri, come di presente hanno, fatiche da asini, ma
habbiamo fede che sarà con frutto, come ancora il collegio del suo
convitto¹⁵.

Il frutto spirituale della chiesa per gratia di Dio si va ancora egli 100
sempre più ampliando, come più diffusamente sentirete dalle annue
lettere del collegio¹⁶. Operieri, operieri, che la vigna è nostra. Et se
V.R. non intende questa frase, ciascuno italiano gliela può dichiarare.

6. Morse sabato notte, o fu dal dimonio strangolato il predicatore
todesco di questa gente persa, chiamato Crazzero¹⁷, uno forse de più 105
orrendi et infami bestemmiatori di Christo benedetto et della Ver-
gine, non che si trovi a tempi nostri, ma che sia stato dal principio
dell'eresia. Adesso raccoglie il seme della sua zizania. Resta l'Unghe-
ro¹⁸, il quale ancora egli balena (come dicono) non per infermità,
ma per essere scacciato. Parendo che questa gente hormai addotto-
rata per tanti anni nella scelerata dottrina arriana, sia persuasa voler 110
sapere se meglio d'Arrio l'abbia intesa Calvinus. Vedremo come pas-
seranno le cose, et pregheremo Iddio che le riduca a desiderato fine.

7. In Alba si debbe fabbricare un collegio¹⁹. Et per non vi es-
sere altri, sono mandato io a quella cura²⁰. Prego V.R. pregare Dio 115
che ce ne conceda desiderato et prospero successo, come d'una ri-
formazione de la vita et delle mie imperfettioni, dietro le quali mi son
posto con tutto l'arco dell'osso per far prova di portarne meco il meno
che io possa all'altra vita, nella quale mi è detto che possono simili
mercantie recare a chi ne le porta, più presto danno che guadagno. 120
Non so se il nostro Scoto²¹ mi sarà così vicino come V.R. spera, stan-
te che in Cracovia sia venuto il Mancinello²². Io lo amerò di cuore
ovunque egli sia.

107 che sia stato *sup.* || 109-10 non per... scacciato *in marg.*

¹⁵ Cf. ea quae P. Rector retulit de scholis et seminariis; supra, doc. 333
§ 2 et 3.

¹⁶ Quas videsis supra, doc. 330 I.

¹⁷ Casparus Kratzer, germanus, olim de Societate; cf. de eo supra, doc.
235 § 2 adn. 8 et doc. 324 adn. 13.

¹⁸ Demetrius Hunyadi; cf. supra, doc. 57 § 3 adn. 6 et infra, § 9.

¹⁹ De aedificiis Albae Iuliae pro futuro collegio construendis cf. supra, doc.
331 § 8.

²⁰ Ideam futuri collegii a Maximo Milanesi delineatam videsis inferius,
App. II-B.

²¹ Robertus Abyrcumbius S.I. (cf. supra, doc. 132 adn. 7), qui anno 1587
rectoris officio in domo probationis Cracoviae fungebatur (cf. *Pol.* 6 38v).

²² Iulius Mancinelli S.I. (1537-1618), italus, qui Constantinopoli reversus,

8. La nostra Proserpina ²³ è molto coraggiosa, poiché la vuole
 125 havere con tanti. Due similitudini gli ho date: alla farfalla intorno la
 candela accesa; et allo stoppino della lucerna verso il fine. Gli si po-
 trebbe ancora dare la terza che il dimonio come principe di questo
 mondo, per molta servitù [378ar] di lei et del suo regno habbia voluto
 130 concedere loro questo poco di trastullo avanti la loro desolatione et
 fine, che non habbino occasione scendendo con fiaminghi alle sue te-
 nebre, d'accusarlo per ingratto dinanzi a Minosso ²⁴ che gli facesse dare
 qualche cavallo. Con che fo fine. Prego V.R. salutare a mio nome il
 P. Rettore et tutti li padri et fratelli del collegio, raccomandandone
 ne loro santi sacrificii et orationi. Da Claudiopoli alli 29 d'aprile 1586.

135 Di Vostra Riverentia

indegno servo nel Signore
 Massimo Milanesi

Il sopratener delle lettere, per non si essere partito di Claudio-
 poli il cocchio postario, come si credeva, mi da occasione di fare a V.R.
 140 questa aggiunta.

9. La domenica de 18 di maggio un Demetrio ²⁵ arriano essecrabile,
 usurpatore del nome episcopale, haveva fatta quella mattina una sce-
 lerata predica contro la divinità di Christo, il papa e suoi papisti.
 Et mentre al mezzogiorno un suo vicario esponeva al popolo alcun
 145 passo d'un suo diabolico Katechismo, stampato di pochi giorni addie-
 tro ²⁶, in riferire che la SS. Trinità era un insogno, una bagatella, una
 inventione papistica, vennero dal cielo sopra la torre della chiesa con
 poco intervallo tre saette con tanto horribile suono et fragore che ca-
 desse come morto tutto quel popolo per terra, et nella torre non solo
 150 fussero prostrati più di cinquanta mandati per spegnere il fuoco che ve-
 si era acceso[no] da la prima et la seconda, ma da la terza, la cui spaven-
 tevole fiamma in conspetto di tutta la città era di forma triangolare,

aliquantum in Polonia haerebat (cf. infra, doc. 364 § 2). Eius scriptum *De mis-
 sione Patrum S.I. Constantinopolim a Gregorio XIII anno 1583 usque ad annum
 1586* videsis in *Vita* 46 1-59. De quo scripto cf. P. PIRRI S.I., *Lo stato della chiesa
 ortodossa di Constantinopoli e le sue tendenze verso Roma in una memoria
 del P. Giulio Mancinelli S.I.* In: *Miscellanea Pietro Fumasoni Biondi...* v. 1
 (Roma 1947). *Storia e letteratura.* N. 17, p. 79-103.

²³ Videtur alludere ad Elisabeth II, reginam Angliae. Proserpina uxor
 Plutonis, regis inferni.

²⁴ Minos, filius Iovis, rex Cretensium.

²⁵ Demetrius Hunyadi; cf. supra, § 6 et adn. 18; praeterea doc. 73 § 13
 adn. 38 et 42.

²⁶ Catechismus Demetrii Hunyadi apud SZABÓ Károly, *Régi Magyar
 könyvtár* non recensetur.

restorno mezo abbruciati, feriti et privi del moto chi delle braccia chi delle gambe etc. non pochi di quella misera gente, de quali come d'infinito numero di putti portati da parenti come morti fuori di chiesa. 155
 Che sia poi seguito, non intesi perché venni in Alba. Cadde ancora nel medesimo tempo la quarta sopra l'altra loro chiesa arriana ne sobborghi anticamente intitolata in San Pietro, che buttò a terra alcuni pezzi di muraglia. Ma perché all' hora stava chiusa, non vi fece altro notabile danno. Quello scelerato predicatore che nel cadere della prima, confortava il popolo a non temere, ma attentamente udire la parola di Dio, nel cadere de la seconda rimase così spaventato che esclamando: Iesu Christe, miserere nostri etc., fu il primo che fuggisse della chiesa. Da la causa del terribile prodigo che Iddio sia adirato con loro per il grave peccato d'haver ritenuto molti anni, et ritenere 160
 nella città gli abominevoli idololatri del demonio, (ordinario titolo de nostri, et con tutto che ve si affatichi intorno con l'arco dell'osso) stavano nondimeno, per quello che s'intese, molti de principali intenti et con la mente fissa sopra quello: essere cadute non una, due, quattro et etiam se fussero state dieci saette, ma tre in un medesimo 165
 luogo con poco intervallo dove la Trinità è tenuta et predicata per abominevole idolatria. Dio apra loro meglio i cuori et gli converta 170
 et vivino. State sano, etc.

Inscriptio: [378av] Reverendo in Christo Patri, P. Adamo Brocho Societatis Iesu. 175

346

PETRUS CERCEL PRINCEPS VALACHIAE¹
 P. ANTONIO POSSEVINO S.I.

Mense aprilii 1586

TEXTUS: *Opp. NN. 331 187r-8v*, originale manu Francisci Sivori (cf. eius ep. diei 20 apr. 1586; supra, doc. 342) exaratum; in capite folii 187r alia manu: «Il Principe di Valachia al R.P. Antonio Possevino (exeunte anno 1586)».

TEMPUS: Cum Fr. Sivori epistulam ad P. Generalem pro Principe Valachiae die 20 apr. 1586 scripsisset, eodemque tempore etiam ad nonnullos Cardinales epistolas ob eandem causam direxisset, merito supponi licet hanc quoque epistulam ad P. Possevino mense aprilii exeunte datam fuisse.

SUMMARIUM: *Intercedat ut libertate donetur.*

Christiana et pia oppera si offere a Vostra Riverenza, Molto Reverendo Padre. Et qual più pia se li può presentare che di aggiuttar et

¹ Cf. supra, doc. 337 adn. 1.

impiegarsi per la libertà di un'afflitto et sconsolato Prencipe, in cossì breve tempo non solo privo del stato, di suoi beni et famiglia, ma an-

5 che tenutto in ristretto forsi sono otto mesi², contra ogni ragione, se gli è lecito dirlo.

Già delle mie miserie non farò longo discorso, inmaginandomi che sieno hormai note a tutto il mondo. Questo poco sollamente li voglio dire che quanto a miei peccati, confesso meritar callamità mag-

10 giori; al rimanente innocentemente et a gran torto son fuori del re-
gno per fraude di alcuni miei emuli, et particolarmente di un Bassá
potente appresso al Gran Signore. Le avarissime voglie di quale, non
havendo io cossì presto potutto satiare, ha con astute et false accuse,
spinto da donationi della contraria parte, incolpattomi di cose non

15 mai da me pensatte. Per schivar doncue insidie et quei primi furor
et potter un giorno dimostrar la verità, venni qui amichevolmente
a salvarmi in Transilvania. Fui rettenutto; né rimprovero già questo
perché cognoscendo anche io li sogetti di questo regno col Turco, con-
sidero che non poteva quasi esser fatto altramente per loro caotella.

20 Ma poiché, per Dio gratia, ogni cosa hadesso quieta, che nessuno mi
cerca, che l'oppinione di turchi et di ognuno è che io dimori in altri
paesi libero; e pur dura cosa che non si è rilassata, dubitando che dal-
la tardanza nasca il danno, correndo in frequenza le spie; onde si ha
da temere che un giorno si scopra il fatto sì come a longo andare non

25 può quasi mancare; il che evidentemente risulterebbe in gran tra-
vaglio et detrimento da questo regno, con mio molto pericolo; onde
giudicherei pure gran [187v] impiettà che siando per la buona vici-
nanza et amicitia conservatta in particolare et in generale con questo
regno venutto fra christiani et amici a salvarmi; et restando puoi

30 della borrasca, le cose quietate, sì come sono adesso per tante dillatio-
ni alla mia libertà, venissi a correr nuovo rischio quando fossi ricer-
cato da turchi. La buona mente della M.tà del Re già a me è nota, et
anche l'ordine datto più volte di liberarmi, non so ove consistino le
difficoltà, se non a mio giuditio per la oppositione di doi o tre di que-

35 sto consiglio, non già spinti da alcuna ragionevol causa, ma da oc-
culte et malligne pascioni.

Non deve nessuno inmaginarsi, lassando tutte le repliche da ban-
da, che io fuora di qua debba mai portarmi men che prudentemente,
siando cosa chiara che quando io volessi attender al recuperar del sta-

40 do, il mio principal fondamento sarebbe l'aggiutto di Soa M.tà et
di questo regno di Transilvania; senza il che non ci potrei sperare
stante li accidenti corsi. Ma di questo io mi lasso, trovandomi cossì

² Quae vicissitudines fuse enarrantur a Francisco Sivori, *Principis a se-
cretis*; cuius videas ep. diei 20 apr. 1586 ad P. Generalem; supra, doc. 342.

satio delle cose transitorie di questo mondo, che non pur desiderarle ma pensarle mi viene fastidio. Non domando denari né aggiutto da ricuperar il regno. Solo chiedo libertà per potter menar vitta tranquilla et quieta sempre in servitio della M.tà del Re, se mi vorrà adoperare. Alla quale oblico la mia fede da cavagliero di esser in perpetuo obbediente, si come regnando hebbi prontissimo animo et ne feci quelle dimostrationi che dalle occorrenze di tempi mi fu concesso.

Se io havessi havuta comodità di scrivere, [188^v] già gran tempo che mi sarei raccomandato a V.R., havendo una quasi certa oppinione che il suo pietoso et prudentissimo mezzo debba dar buon fine ai miei travagli. Io ho menatto sin qui una amarissima vitta privo di ogni consolatione, però alla M.tà di Dio è piaciutto di soccorrermi con la pacienza. Adesso con questa speranza che ho concetto di dover esser aggiutato da V.R., il mio cuore si è alquanto riconciato, siando benissimo consapevole dell'i ardui negotii che V.R. ha tiratto ad ottima conclusione per la sua destrezza et prontezza, con che si governa in simili oppere christiane. Pregola donc que che con tutto l'animo per l'honor di Dio vogli abbracciar questa mia giusta causa appresso Soa Maestà, usandovi quei modi et mezzi che V.R. con molto più prudenza saprà trovare che io qui ristretto et privo di ogni consiglio posso racordargli; che ne resterò eternamente obligato a V.R. Et perché scrivo questa con gran pericolo di collui che me ne ha pur concesso la comodità, ho voluttu anche darne noticia a V.R. acciò sie contenta governarsi col Re, quando per sorte sapessi che ho havuto modo di scrivere; in maniera che non ne venga ad altri danno.

Il portatore di questa sarà il Signor Giovanni Mansini; statto in Franza mio familiare. Il quale non si darà a cognoscer per homo mio, acciò il negotio vaddi con ogni secretezza; solo informerà V.R. di quanto li occorrerà domandarlo; et per degni rispetti non mi è parso mandare di miei più intrinsechi gentilhuomini acciò con esser cognosciuti, non si causassi qualche danno. Lo raccomando a V.R. Et con questo fine prego Iddio omnipotente che conservi longamente V.S.R. da concedendoli il compimento di tutti suoi christiani et generosissimi desiderii ecc.³

Di Vostra Riverenza

affezzionatissimo figliolo in Christo
il Principe di Valachia
Petrus mp. 80

Inscriptio: [188^v] « Al molto Reverendo Padre in Christo osservandissimo. Il Padre Antonio Possevino ».

³ P. Possevino non omisit intercedere pro Principe apud Stephanum regem, qui die 8 iunii 1586 ita hac de re ei respondebat: « De Petro illo Valachiae pala-

347

GEORGIUS DRASKOVICS CARDINALIS¹
P. IOANNI NICOLAO DONIO RECT. COLL. VIENN. S.I.

1 maii 1586

TEXTUS: *Epp. Ext. 2 258r*, apographum coaevum. In capite documenti
inscriptio: «Ex literis R.mi Cardinalis Colocensis ad R.P. Rectorem vien-
nensis collegii 1 maii datis 1586».

SUMMARIUM: *In negotio praepositurae thurocziensis responsum cito dari
oportet.*

Religiōse ac Reverende Domine Pater, frater in Christo nobis
honorande. Salute et nostri commendatione praemissa.

Scribit nobis Caesareae Maiestatis secretarius, egregius Tibur-
tius Himmelreich² Praga quod isthic multi magnam summam pro
5 praepositura turoczense offerunt³. Dominationes autem vestrae
tardant se resolvere et voluntatem suam Caesareae Maiestati prescri-
bere. Nos timemus ne duo incommoda hac ipsorum procrastinatione
orientur: alterum ne Camera hoc anno proventus percipiat; alterum
10 vero ne in perpetuum illa bona ab Ecclesia abalienentur. Itaque Do-
minationes vestrae videant quod facere velint. Mature facto opus es-
set ne haec dilatio aliquid detrimenti afferat.

79-80 il Principe di Valachia Petrus mp. *autogr.*

tino id D. T. habeat, eum honesta custodia teneri, nosque eius libertati favere:
hoc autem vereri ne si dimitteretur, malum aliquod ea res Transylvaniae con-
flaret. Ad nos autem eum evocari idcirco consultum non est, quod id latere et
obscurum esse nequaquam turcarum Imperatori posset; sique is hominem a no-
bis posceret, neque tradere ipsum absque indignitate nostra neque retinere
absque periculo possimus. *Opp. NN 33r 119r.*

¹ De quo cf. supra, doc. 340 adn. 6.

² T. Himmelreich, Rudolphi II imperatoris a secretis; cf. infra, doc. 351.

³ Cf. supra, doc. 343 lin. 14-16.

348

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Cracovia 10 maii 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 15f-k*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *An litterae suae in Transylvania scriptae redditae sint, dubius haeret.* — 2. *De P. Schreck nil eorum quae obiecta ei fuerunt, in Transylvania audivit.* — 3. *P. Pitacić Albae non satisfacit.* — 4. *De dimittendo P. Martino Undó.* — 5. *M. Milanesi Claudiopoli Albam missus.*

... 1. Post meum e Transylvania redditum aliquoties quidem scripsi R.P.tis V. de rebus illis¹ et reliquae provinciae; verum ad literas R. P.tis V. nunquam rescripsi. In quo illud primo occurrit, quod cum repererim Iaroslaviae literas R.P.tis V. binas quidem intra triduum datae, nempe 27 septembbris et prima octobris, et alias etiam 14 novembbris datae; et nunc Cracoviae acceperim satis recentes scilicet 7 martii huius anni scriptas, tamen in omnibus vidi, nihil ad multas meas ex Transylvania et bene longas, responderi; quae res facit me suspicari illas ob pestem, qua viae erant interclusae, periisse. A datis enim meis 24 septembbris, quando adhuc eram in Polonia, fatetur in postremis 10 suis R.P.tas V. se non accepisse, nisi brevissimas quasdam 2 decembbris datae. Utinam non multae aliae et illae valde prolixae interierint, sed postea allatae sint. Iam ad literas respondeo.

2. De P. Volphgango Schreckio nihil invenire in Transylvania potui eorum quae obiecta fuerant²; solum hoc habebat ipse quod, 15 cum sui capititis esset, non valde demittebat se sui Rectoris [15fv] voluntati. Id quod ubique facit, duritie quadam cervicis naturali potius quam a mala voluntate. Quamquam hic non habet illas occasiones et satis quiete vivit et ornat concione ecclesiam nostram novitiorum, quae est sancti Mattheiae, ad quam certe multi conveniunt 20 germani, ut non sit poenitendum quod nos huic nationi quae in hac civitate non minima est, etiam inserviamus. Forte et italicae servire attentabo per P. Iulium Mancinelli³, qui iam conclusit hic se velle

¹ Quarum una est diei 15 febr. 1586; quam videsis supra, doc. 336.

² De causis revocandi Patrem Schreck e Transylvania cf. supra, doc. 321.

³ De quo cf. supra, doc. 345 § 7 et adn. 22.

consistere; videt enim et fructus occasionem, et non adeo malum esse caelum sarmaticum uti alibi putatur ...

25 3. Iam de P. Lelesio scripsi alias⁴ me illum tandem reliquisse apud Principem cum auxilio coadiutoris et sacerdotis [15gr] et commendatum Gubernatori⁵; si modo quae libenter audavit et facturum recepit, faciet et non iterum bonum patrem turbabit. Sed sane est
30 miser ille in morbis suis et non puto diurnae vitae⁶; et non est satis factum illi loco per P. Marcum⁷; quia rident eius linguam et conciones, et non est in eo illa gravitas, maturitas et efficacia et rerum praxis, quae in Lelesio. Utinam aliquem inveniremus qui converteret unum Gubernatorem cum aliquo senatore; iam enim omnes cederent,
35 ita sunt ad Societatis praesentiam de veritate certificati sed etc.

4. De facto illo et casu albano⁸ putatur ab omnibus ad nullum extremum actum esse progressum, sed ad omnia antecedentia. Illa persona, Dei iudicio, iam defuncta est. Non invenique ibi ullum rumorem de ea re, nisi apud aliquos e nostris, qui scriverant aliquid,
40 et apud unum externum nimis nostris domesticum; idque Albae; Claudiopoli vero apud unum civem, qui etiam nimis curiose scit nostra, qui dixit quod concionator haereticorum cum unum suis e ministerium publicum adulterum haberet in carcere, ut eius factum minueret, dixerit in concione, etiam unum iesuitam in idem incidisse, et a suis
45 nudis pedibus missum esse ad Papam pro absolutione. Quod an sit omnino verum, nescio, sed habita est pro fabula ut illa de iesuita qui peperit ad altare. Iam vero quod ad personam attinet, illa quidem bene se gerere dicitur nunc Vilnae, sed tamen didici, non esse utile ut ibi sit, quia nuper instanter petebatur ad aulam Regis, ipso
50 Rege id per aliam personam significante P. Laternae nomine hungaricae aulae, non suo. Cum igitur venero Vilnam, nam ante nihil expedit movere, videbo qua ratione possim illum a nobis abstrahere. Quod tanto nunc periculosius erit, quanto scit ipse, et expostulando mihi scribit, se non permissum esse ad aulam ire. Itaque si dimitteretur,
55 haberemus illum statim in aula, et penes aulam non secus ac Petrum

33-5 Utinam... sed etc. *posteriorius add.* || 43 in carcere *sup.* || 45 pro *sup.* || 54 esse *del.* eo, *sup.* ad aulam

⁴ Cf. supra, doc. 331 § 2.

⁵ Ioannes Ghiczy; cf. supra, doc. 326 § 9.

⁶ Cf. supra, doc. 331 § 7.

⁷ M. Pitačić S.I., qui paulo ante e provincia Austriae in Transylvanianam missus est ut Patri Leleszi auxilio esset; cf. supra, doc. 331 § 2.

⁸ De casu Patris Undó cf. supra, doc. 321.

Liliam ⁹; quod an conveniret, adhuc incertum est mihi; nam fortasse minus sibi et animae suaे noceret et aliis, si ibi esset sacerdos quam si vagaretur per Transylvaniam; vererer enim omnino ne, apostata factus a fide, turbas magnas daret si praesertim Gubernatori Transylvaniae adhaereret, cui bene notus est, quique illum magni faceret penes 60 se habere. Libenter audirem de hoc P.tis V.R. sententiam.

Cogitaveram etiam, quid si illum Cassoviam mitterem? Est enim ex illa civitate ¹⁰, et ibi agit ministrum haereticum quidam fugitivus noster Cracerus ¹¹, et comes de Nugarolis qui est Generalis illius tractus pro Imperatore [15gv] et catholicus est, et uxorem catholicam habet, mihi notam ex gynecaе Imperatricis, officiosis literis et nunciis petit a me concionatorem germanicum pro se et pro illo tractu ¹². Si igitur mittendus eo esset, aut dimissus mitteretur, et velut alumnus noster illi comiti commendaretur, aut cum germanico aliquo patre nostro tamquam socius et non dimissus, pro iuvandis hungaribus illius 70 civitatis mitteretur. Monent quidem me valde instanter hungari patres ne ille dimittatur, ut a quo timent graviora in illa turbulentissima regione ¹³. Sed ego parebo P.tis V. praescripto nisi aliud aliquid de novo accesserit. Tamen tempus commodum et modum quaeram aptum ad id faciendum, ubi eo venero, ubi ipse est. Esset tamen mihi 75 gratum si a R.P.te V. antea possem aliquid habere de illo quod dixi aut concedendo aulae tamquam dimisso, aut comiti illi in patria sua, sive uti dimisso, sive uti e nostris uno cum socio altero germanico; sed germanum ego non habeo, nisi alicunde R.P.tas V. mihi curaret pro Cassovia. Esset enim insignis occasio iuvandi medium Hungariam, 80 tum quia Generalis ille est catholicus et italus, et petit; tum quia non plus distat hinc locus ille quam Iaroslavia, hoc est quatuor dierum itinere; tum quia olim optabilis fuit ista occasio quando erat Generalis haereticus, qui mortuus est hoc anno ¹⁴. Cogitet R.V.P.tas et mi-

70 et non dimissus *sup.* || 76 a *sup.*

⁹ Petrus Lilia, polonus, qui anno 1566 Braunsbergae Societatem ingressus est (cf. *Hist. Soc.* 41 167v); die autem 24 martii 1578 a Societate dimissus (*Hist. Soc.* 54 3v).

¹⁰ Nempe ex Sarca prope Cassoviam oriundus; cf. supra, doc. 242 I n. 2 adn. 3.

¹¹ Casparus Kratzer, germanus, quem Maximus Milanesi dicit mense aprilis Claudiopoli mortuum esse; cf. supra, doc. 345 § 6 adn. 17.

¹² Epistula Ferdinandi Nogarola, comitis, est diei 1 dec. 1585; quam videre est supra, doc. 327.

¹³ Cf. epistolam Patris Leleszi diei 10 apr. 1586 ad P. Provincialem; supra, doc. 338 § 2.

¹⁴ Ioannes Rueber, qui die 12 martii 1584 defunctus est; cf. supra, doc. 267 adn. 3.

85 hi respondeat quaeso, an sit ista missio attentanda et qua via... [15hr]
 5. Maximum¹⁵ liberavi ab illa cura infirmorum externorum transferendo illum Albam Iuliam¹⁶. Sic enim et opus erat (alias liberari non potuisset) et eius quoque a Rectore illo nimia aversio vel antipathia postulabat; nata opinor ex nimia senis accuratione in rebus agendis,
 90 et persuasione non nulla de se ipso, et simul ex externa quadam Rectoris incuria in iisdem rebus agendis. Quae res oculatissimum illum senem non modo in contemptum quendam Superioris (quoad hanc agibilium partem attinet, in reliquis enim pro magno sancto illum habet et nulli alteri confitetur) adduxerat, verum et in discrimen non
 95 parvum gravioris temptationis, ut qui in impetu suo statim soleat [agere]. Non ci vò stare, et semel cum pallio ad portam usque cucurserat vel ex impetu furoris quo fertur dum est in cholera, vel ut terneret suum Rectorem, bonum nimis homulum humilem, qui subito cedit resistantibus sibi. De qua re cum a me (ut cum omnibus soleo semper
 100 in visitationibus sine ulla cholera) moneretur et de aliis quibusdam, sic primo accipere rem visus est ac si gravissima esset admonitio. At ubi potuit aliquid invenire contra alios quos de se mihi retulisse suspicabatur, ita excanduit ut pene iisden verbis usus sit mecum, sed in futuro tantum; et, ut iam scribit mihi veniam postulans, per ali
 105 quot dies tamquam extra se fuit. Deus det illi et mihi sanctam patientiam, quia cum caeteroquin optimus sit et humilis ac laboriosus frater. Ubi cholera venit, non est compos sui. Et in iudicandis omnibus a supremo usque ad infimum est acerrimus, ac qui facile in minima nostra particularitate, etiam imperata, offenditur. De sacerdotio
 110 cum pertentasse illum, et recusantem viderem bonis rationibus, facile acquievi ob istas alias suas quas etiam allegabat, miserias...

86 externorum sup. || 96 agere ob chart. erasam desideratur verbum aliquod || 104 et ut ob chart. erasam lectio dubia.

¹⁵ Maximus Milanesi S.I., infirmarius collegii claudiopolitani; de eius casu cf. supra, doc. 313 § 1 et doc. 314.

¹⁶ Cf. supra, doc. 345 lin. 53 et 156.

P. CLAUDIUS ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
P. GEORGIO BADER PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

Romae 15 maii 1586

TEXTUS: *Austr. I*, I 273-6 et 279, regestum.

SUMMARIUM: *Fundatio collegii in Hungaria acceptatur quidem, eius tamen exsecutio differenda.*

[279] ... Addenda P. Provinciali.

Quod attinet ad collegium quod in Hungaria offertur, praeter ea quae ab R.V. scripta sunt¹, monuit etiam me P. Rector Viennensis², iam Imperatorem consensisse, nostrumque tantum expectare responsum.

Nos igitur re perpensa nihil quidem dubitavimus quin opus utile atque optabile ad Dei gloriam esset, praesertim Caes. M.te ita volente, idque responderi poterit per nos quidem in eo accipiendo moram nullam futuram. Verum cum magna ubique praematur Societas operariorum inopia, maxime autem hungarorum, quos habet paucissimos eosque necessariis addictos ministeriis ac locis, nullo modo fieri posse ut hoc tempore id collegium actu erigatur, sed post aliquod tempus. Interim vero tum collegii locum tum quae ad collegium instruendum necessaria sunt parari posse, tum etiam excusiones fieri Societatis more.

In primis tamen unum videndum esset quod dicitur eam praepositaram aestimari multis millibus talerorum, cum tamen ex alia parte intellexerimus hanc eandem esse quae olim fuit collegii ternaviensis,

² offertur *del.* scripsit || 3 etiam *sup.* || 6 perpensa *del.* nullam quidem *aliam* || 11 locis *del.* ne cogi nos eius collegii erectionem || 13 collegii locum tum *sup.* | instruendum *sup.* || 14 etiam *del.* per

¹ Epistulam Patris Provincialis diei 26 apr. 1586 hac de re videsis supra, doc. 343.

² Ioannes Nicolaus Donius S.I., cuius epistulam diei 20 apr. 1586 videas supra, doc. 341. Cui P. Generalis die 16 maii scribens de negotio hungarico breviter respondebat: « Binas accepi V. Riae literas, alteras de collegio quod in Hungaria postulatur, de quo respondemus prolixius Patri Provinciali qui item ad me de eadem re scripsit, ab eoque, ne sine causa repetamus, R.ia V. omnia intelliget » *Austr. I* 273r.

quo quidem tempore constat vix mille taleros confecisse. Quare hoc
 20 ante omnino certo sciendum esset, maxime cum Caes. M.tas, ut in
 memoriali ad nos misso³ appareret, hoc velle videatur ut ex eadem prae-
 positura aliqui etiam saeculares studiosi alantur⁴. Quam ob causam
 oporteret ut certa pars collegio eaque sufficiens tribueretur, reliqua
 illis decerneretur. Itaque R.V. maiorem huius rei et certiorem mittet
 25 informationem itemque qua in civitate hoc collegium commodius fu-
 turum iudicetur, et si Cassoviae iudicetur, quantum ea urbs Vienna
 et quantum ab ipsa praepositura distet; denique omnia ad nos per-
 scribenda erunt quae ad plenam totius negotii notitiam conferant. Qua
 in re non fugiet R.tiam V. uti consilio P. Hurtadi Perez⁵ quem illo-
 30 rum locorum satis gnarum esse intelligo⁶.

350

P. IOANNES NICOLAUS DONIUS RECT. COLL. VIEN. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vienna 17 maii 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 26r-v*, autographum.

SUMMARIUM: *Dc donatione praepositurae thurocziensis ad collegium
S.I. in Hungaria erigendum.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

Ex adjuncta scheda intelliget V.R. P.tas quae illustrissimus car-
 inalis Drasscovitus de turocensi praepositura a S.C. M.te Societati
 5 donata ad me scribit¹; quamque sit necessarium ut V.R. P.tas quam
 citissime respondeat. Periculum in mora. Omnes rapiunt inhiantque

19 mille del. au[reos] || 20 omnino del. ? || 23 oporteret del. ex, sup. ut
 | tribueretur sup. || 26 Vienna del. distet || 27 quantum sup. | omnia
 del. nobis, sup. ad nos || 28 notitiam del. pertine[ant].

³ Quod scriptum desideratur; cf. supra, doc. 343 et adn. 1.

⁴ Cf. ib. et adn. 5.

⁵ Hurtadus Pérez S.I., hispanus, qui annis 1562-66 collegii tyrnavientis
 rector fuerat; cf. MAH I 41 et passim.

⁶ Responsum Patris Provincialis videsis infra, doc. 357.

¹ Scriptum cardinalis Draskovics supra, doc. 347.

bonis illis². Acceptum est pro tribus milibus florenis triticum. Alius dicitur accepturus mille oves; et quidam decimarum oves quas dant subditi ad festum Pentecostes. Ex ordinatione R.P. Provincialis litteras donationis urgeo; item commissarios qui bona nobis tradant. Ordinavit R.P. Provincialis ut Societatis nomine bonorum possessio-
10 nem acciperem; quod faciam statim ut litteras accepero. Distat turo-
cziensis praepositura Vienna itinere quatuor dierum. Sumus omnes
hac spe quod V.R. P.tas acceptabit collegium. Fiunt omnia sub rata
habitatione et cum expectatione unius capituli quia in hoc negotio
vices V.R. P.tis nonnihil egimus, et plus quam debuimus, sed miseri-
15 cordiam petimus³...

² Exemplo sit responsum Camerac Hungariae Ernesto archiduci Posonii die 28 junii 1586 datum de petitione Stephani Illyésházy: « Informari clementer cupit Serenitas Vestra, num pagi illi quos sibi D. Stephanus Illyeshazy pro summa decem millium florenorum rhen. inscribi petit, ad praeposituram turo-
cziensem immediate pertineant, aut per defunctum Locumtenentem alio iure
et non ratione ipsius praepositurae possessi sint et quid de petitione ipsius
Illyeshazy sentiamus.

Significamus itaque Ser.ti V. demisse, oppidum Sellye cum aliis tribus pa-
gis, nimirum Pered, Hozufalu et Kyralfalwa de iure et ab antiquo pertinere ad
dictam praeposituram turocziensem, et bona haec non alio quam praepositurae
titulo fuisse per defunctum Locumtenentem et eius antecessores possessa. Cum
autem S. Caes. Reg. Maiestas, D.N.C., ipsam praeposituram turocziensem So-
ciетati Iesu cum universis suis pertinentiis iam clementer contulerit, ad eius
assignationem et commissarii iam sint expediti, non videmus modum, qualiter
donatio Suae Maiestatis infringi possit. Solum nihilominus erit in benigno Suae
Maiestatis et Ser.tis V. arbitrio, quid de petitione praefati Domini Illyeshazy
statuere dignabuntur. Id quod erat ad clemens Ser.tis V. mandatum demisse
persribendum » Budapest, M.O.L., Kamara E 150 Acta eccl. irreg., fasc. 80
f. 274.

³ Responsum, diei 29 maii, Patris Generalis: « His scriptis accepimus R.iae
V. litteras datas 17 maii totas de praepositura turocensi; quibus non est quod
pluribus rescriban, siquidem responsum quod petit de eo collegio acceptando,
iam misimus » *Austr. I*, I 280.

351

RUDOLPHUS II IMPERATOR
 LITTERAE DONATIONIS PRAEPOSITURA THUROCZIENSIS
 PRO COLLEGIO S.I. IN HUNGARIA ERIGENDO

Pragae 19 maii 1586

TEXTUS: 1. ARSI, *Fondo Gesuitico 1644* fasc. 15, doc. 2; apographum coaevum, 2 ff., 310 x 212 mm.; quorum alterum vacuum, excepta inscriptione in facie versa: «Litterae donationis praepositurae turocz. pro collegio hungarico».

2. *Austr. 227* 8-9, apographum in codicillo qui inscribitur: «Duodenae collegii tyrnaviensis de rebus magni momenti literae sub sigillo Protontarii Palatinalis ex originalibus authentice transumptae anno millesimo sexcentesimo trigesimo sexto 1.a iulii et ad Archivum Romanum eodem anno transmissae».

3. Budapest, Bibliotheca Universitatis, *Collectio Hevenesiana*, t. XXXV p. 108, apogr. saec. 17.

4. *Ibidem*, *Collectio Prayana* t. IV p. 45-47; apogr. saec. 18. T. IV inscribitur: «Liber secundus: De fundatione primaeva collegii quae est in bonis praepositurae thurociensi, cuius pars est Sellya». Diplomati nostro imperiali praemittitur titulus: «Fundatio primaeva collegii est praepositura B. ae M. ae V. is de Thurocz quae fuit olim Ordinis Praemonstratensium. Hanc Societati contulit Rudolphus II sub dato Pragae 19 maii anno 1586». Post textum diplomatis sequitur in tomo: «Archivii capsae, seu N. 7. Litera O. Pergamena, sigillo pendenti, in cera alba, filo serico vario».

5. *Ibidem*, t. XVI p. 80-1, apographum saec. 18.

6. *Ibidem*, *Collectio Kaprinayana* t. LIX p. 256, apogr. saec. 18 (cf. WEISER II/3 I 143).

7. *Ibidem*, t. LXXIV p. 20, apogr. saec. 18.

8. *Ibidem*, t. CI p. 232, apogr. saec. 18.

EDITIONES: TIMON, *Purpura Pannon.* 201. — WEISER, *Litterae authenticae* fasc. 3 pars I 124-43. — FARLATI, *Illyr. Sacr.* V 544-45. — KATONA, *Hist. crit.* t. XXVI 241. — BÉL, *Notitia Hung.* II 354-55.

SUMMARIUM: 1. *Fundatur collegium S.I. in Hungaria ad iuventutem catholice erudiendam.* — 2. *Pracpositura thurociensis confertur ad sustentationem sociorum et nonnullorum alumnorum.*

Nos Rudolphus secundus, Dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. rex, archidux Austriae, dux Burgun-

2 ac Germaniae sup. t2 | Dalmatiae sup. t2 || 3 Sclavoniae sup. t2

diae, marchio Moraviae, comes Tyrolis et Goritiae etc., memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit, 5 universis.

Cum ab eo tempore quo haereses, Deo ita permittente, passim pullulare et serpere ac incrementum habere inceperunt, non sine dicti regni nostri Hungariae eiusdemque ecclesiarum damno factum sit quod catholicorum sacerdotum numerus diminutus esse, et per hoc 10 ipse quoque verus et antiquus Dei cultus decrevisse conspiatur; idque ideo potissimum accidisse comperiamus quod scholae catholicae, in quibus ipsa iuventus erudiri ac ad sacerdotium verumque et antiquum Dei cultum commode instrui potuisset, vel rarae admodum 15 vel propter defectum bonorum et doctorum paeceptorum ac ipsorum scholarium sustentationem, parum frequentatae et celebratae fuerint.

1. Ut itaque ipsa catholica iuventus deinceps per Dei gratiam accrescat et maior habeatur commoditas, cum ipsam veram et catholicam religionem ab omnibus palam profitendi tum etiam honesta literarum studia amplectendi et per hoc ad sacrum sacerdotii ordinem rite aspirandi, decrevimus benigne, cum pro nostro in ipsam catholicam et antiquam religionem pio zelo, tum etiam ex consilio dominorum, praelatorum et baronum, aliorumque consiliariorum nostrorum in dictum regnum nostrum Hungariae (sicut id ipsum in caeteris quoque regnis nostris non sine magna utilitate et propagatione ipsius catholicae religionis factum est) religiosos clericos Societatis Iesu introducere collegiumque pro iis instituere et fundare, in quo dicta iuventus erudiatur, et ex quo velut ex quodam seminario catholici sacerdotes prodire atque adeo antiquus verus Dei cultus incrementum et propagationem habere possit. 30

2. Quapropter ut dicto collegio Societatis Iesu et personis iugiter Deo famulantibus ac erudienda iuventuti continuam operam navantibus, necnon ipsis etiam iuvenibus, quos in eum finem, ut praemissum est, ad suscipiendum scilicet sacros ordines alere et instruere tenebuntur, de vitae aliarumque rerum necessariis queat esse prospectum, praeposituram conventus ecclesiae Beatissimae Virginis Mariae, in comitatu thurocziensi existentem¹, per mortem et decessum reverendi quondam Stephani Radetii² episcopi agriensis et locumtenentis

5 commendavimus *t1* || 8 pullulare *t4* || 10 sacerdotum catholicorum *t4* e *t6* || 11 quoque *om. t4* || 27 eis *t1* | et] ac *t2* | quo] qua *t4* || 28 ex] e *t2* || 31 Deo iugiter *t6* || 32 ac] atque *t4* et *t6* || 34 sacros scilicet *t4*

¹ De praepositura thurocziensi cf. MAH I 15 adn. 5 et supra, doc. 191.

² St. Radéczi obiit die 4 febr. 1586; cf. SCHMITH, *Palatini Regni Hungariae* 154 et BÉL, *Notitia Hungariae* I 451.

olim nostri eiusdem praepositurae ultimi, veri et legitimi possessoris,
 40 de iure et de facto vacantem, autoritate iuris patronatus³ nostri regii,
 quo in omnibus praedicti regni nostri Hungariae ecclesiis more divo-
 rum quondam Hungariae regum praedecessorum nostrorum bonae
 memoriae, optimo iure utimur, simul cum omnibus eiusdem praepo-
 siturae bonis temporalibus, utpote totalibus Castro Znio⁴, necnon
 45 oppidis, villis, teloniis, possessionibus, praesidiis, curiis, portionibus
 et quibuslibet iuribus possessionariis, tam in dicto thurocziensi, quam
 vero in aliis quibuscumque eiusdem regni nostri Hungariae comitati-
 bus existentibus ac habitis, ad eandem praeposituram thurocziensem
 50 de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, memorato
 collegio iesuitarum applicavimus, dedimus, donavimus et contulimus,
 ita et tali conditione ut sufficientes illius Societatis viri religiosi in
 eodem collegio, iuxta temporis conditionem, continue resideant,
 certusque numerus iuvenum, ut commode fieri poterit, ad sacerdo-
 tium promovendorum ex dictae praepositurae proventibus per ipsos
 55 patres de Societate Iesu interteneatur, et alia quoque quae ad pera-
 gendum rite cultum divinum docendumque ipsum populum ac erudien-
 dam in pietate et honestis literis iuventutem pertinent, fideliter, di-
 ligenter et sollicite, iuxta pium ipsorum institutum, peragantur, imo
 applicamus, damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevoca-
 60 biliter tenendam, possidendam pariter et habendam, harum nostrarum
 secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur, impendenti com-
 munitarum, vigore et testimonio literarum.

Datum in arce nostra regia pragensi, decima nona die mensis maii
 anno Domini millesimo quingentesimo octogesimo sexto, regnorum
 65 nostrorum, romani undecimo, Hungariae et aliorum decimoquarto,
 Bohemiae vero anno similiter undecimo.

Rudolphus

Georgius⁵ cardinalis colocensis
 Tiburtius Himelreich⁶

⁴⁰ regii sup. t₂ || ⁴² regum sup. t₁ || ⁴³ cum] ad t₁ || ⁴⁵ teloneis
 t₁ || ⁴⁸ ac] et t₄ || ⁵⁰ applicamus t₆ || ⁵² temporis sup. t₁ || ⁵⁴ dic-
 ta t₆ || ⁵⁵ interteneantur t₄ || ⁵⁷ fideliter om. t₄ et t₆ || ⁶⁴ octuagesimo
 t₄.

³ De iure patronatus regum Hungariae cf. MIHALOVICS E., *A kegyuri jog. kiilönös tekintettel hazánkra* [De iure patronatus, praesertim quod spectat Hungariam] (Budapest 1897).

⁴ De arce Znio cf. ea quae a P. Donio, collegii viennensis rectore referun-
 tur; infra, doc. 361.

⁵ G. Draskovics; cf. supra, doc. 340 adn. 6.

⁶ Cf. supra, doc. 347 lin. 3-4.

352

P. FERDINANDUS CAPECI RECT. COLL. CLAUD. S.I.
P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Claudiopoli 20 maii 1586

TEXTUS: *Germ. 166 29r-v.* autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 164-65.

SUMMARIUM: 1. *De sociis aegrotis: PP. Leleszi, Törös, Erdösi. N. Kurtics contionatur Claudiopoli.* — 2. *Martinus Undó non dimittatur.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Venerunt modo duo famuli domini Ioannis Bornomissae¹ qui dicunt dominum statim in Poloniam discessurum. Quid ego possum in uno pede stans, scribere, non video. Abstinuisse a scribendo cum propediem currus postarius remittendus sit; sed iam satius iudicavi 5 haec pauca scribere, quibus significem, Dei beneficio, omnia bene procedere. In una tantum re non adeo prospere nobiscum agitur, nam P. Lelesius Albae suo more solito decumbit². Claudiopoli vero et P. Georgius³ et P. Petrus⁴ decumbunt et cum exigua spe amplius eos in publicum producendi. Coacti sumus ponere Nicolaum in suggestu; 10 quem rogo Tuam Reverentiam statim promoveri iubeat ad ordines sacros. Neminem habemus qui confessiones audiat. O Deus meus, cogimur, si ullus est infirmus, mittere Nicolaum⁵ cum sacerdote, et si[c] confessiones audiuntur. Misi pro P. Valentino⁶, sed quando veniet, ignoro. Pestis iterum pullulat Varadini; qua extinctus est noster 15 frater Valentinus⁷; pro quo Tua Reverentia iubeat suffragia fieri.

Hic iam habemus frumentum meliori precio. Venditus est enim diebus superioribus sex florenis unus cubulus. Modo iam mitigatus est

¹ Ioannes Bornemissa (Abstemius), capitaneus equitum Stephani regis;
cf. DIVÉKY, *Les hongrois en Pologne*. In: E. Batory 131 395.

² Cf. supra, doc. 331 § 7.

³ G. Törös, S.I., cf. supra, doc. 345 § 3 adn. 5.

⁴ P. Erdösi, (Sylvanus) S.I.; cf. supra, ib. adn. 6.

⁵ N. Kurtics S.I., cf. supra, doc. 331 § 4 adn. 13.

⁶ V. Ladó S.I., cf. supra, doc. 333 § 5 et 6.

⁷ V. Sardensis, transylvanus, aurifaber; cf. infra, doc. 366-A lin. 59, doc. 366-B lin. 63 et doc. 383 I n. 13. — Sárd (Sard) est pagus prope Claudiopolim (cf. supra, doc. 54 adn. 12).

ille rigor⁸. Prae fame tamen multi sunt mortui, atque alii misere
20 degunt. Plura in sequenti scribam. Commendamus nos orationibus
Tuae Reverentiae. Claudiopoli 20 maii 1586.

Tuae Reverentiae

servus
Ferdinandus Capecius

25 2. De P. Martino⁹ volebam plurima dicere. Propter Deum rogo, si non est dimissus, differat Tua [Reverentia]. Rogo propter Deum faciat. Non movet me tantum eius salus, quae tamen satis est ut moveret, sed nostra omniumque nostrorum pax, quae procul dubio turbabitur si ille dimittetur¹⁰. Scripsit mihi litteras. Vellem Tuae
30 Reverentiae remittere ut cognoscere posset, quid ille de se sentiat. Multo plura in sequentibus scribam¹¹, cum modo non liceat plura. Rogo, Pater dilecte, differat executionem.

353

P. PETRUS SZYDŁOWSKI S.I.¹
P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Varadini 21 maii 1586

TEXTUS: *Germ. 166 36r-8v et 366r-v, autographum. Fol. 38v manu P. is Campano: «Sunt P. Petri [sup. alia m.: Szydlo] Varadini defuncti ut R.P.N. aliquam notitiam habeat eorum quae illic aguntur ».*

SUMMARIUM: 1. *Difficultas mittendi literas Varadino.* — 2. *De morte sacerdotis varadinensis* — 3. *et Valentini novitii.* — 4. *De Antonio infideli rerum temporalium administratore.* — 5. *De fructibus spiritualibus.* — 6. *P. Ladó in Kárdnsebes.* — 7. *De concertatione quam P. Szántó cum Beregszászi, celebri praedicatore innovatae religionis habebat.* — 8. *Pestis furor decrevit.* — 9. *Novi operarii mittendi.* — 10. *De horto haereticis vendito.*

⁸ Cf. supra, doc. 345 § 4.

⁹ M. Undó S.I., cf. supra, doc. 348 § 4 adn. 8.

¹⁰ Cf. supra, doc. 338 § 2.

¹¹ Haec tamen fuerunt ultimae Patris Capeci litterae, quandoquidem die 31 iulii 1586 Claudiopoli peste e vivis sublatus est; cf. infra, doc. 383 I n. 1.

¹ Cf. de eo supra, doc. 336 § 1 adn. 2.

Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Tandem multum optata et vehementer desiderata occasio scribendi mihi obtulit ad R.T. Cum enim et extra viam et tempore difficulti Varadini habitemus, fit ut sicut raras (imo adhuc nullas) a R.T. literas habemus, atque de nostris rebus certiore R.T. reddere 5 non possumus, ita inde non mediocri dolore saepenumero afficiamur. Atque eo magis quod soli inter tot homines diversi generis degentes neque a R.T. consilium et consolationem neque a nostris claudiopolitanis auxilium habere possumus. Sicut enim antea, ita et nunc est inter transylvanos et varadienses timor mutuus, cum hi propter custodias 10 eo se conferre multi non audeant, illi propter pestis suspicionem tales intro admittere nolint. Iam vero R.T. etsi literas forte mittit, eae tamen ad nos non pervenient. Merito igitur gaudeo talem me nactum esse occasionem ut et omnia quae velim perscribere et ad omnia responsum habere possim. Quam quidem occasionem forte non habuissem, si non in Poloniam noster hic famulus iturus fuisset. Nam nihil mihi Pater Stephanus ² de mittendo eo dixisset nisi fuisset necessitas commendandi eum rectoribus polonicis, ad quos quaesitus R.iām T. perventurus esset. Primum igitur R.am T. de nostra ratione vivendi certiore faciam, postea reliquae quae occurrent perscribam. 15 20

2. Scripseram R.iae T. primis meis literis ³ me Capellanum ⁴ infirmum omnino et deficientem in horas invenisse. Cuius morbus videbatur quidem eo tempore aliquantulum remisisse (quam ob causam etiam adventui meo gratulabatur) sed tamen iterum adeo vehementer auctus est ut eum extinxerit. Videtur fuisse omnino divina voluntas ut, Claudiopoli relicta, recta me Varadinum contulerim. Praeterquam enim quod ille bonus sacerdos morbis consumptus nihil facere poterat, et P. Stephanus tot negotiis implicitus huc illuc mentem suam distrahere non poterat; accedebat maxime quod si quid ageret bonus Capellanus, nihil nisi animi dedecore ficeret. Itaque et confessiones 25 more luterano duorum trium et plurium simul audiebat, et in templo audiendo confessiones ita clamabat ut merito quivis bonus erubesceret. Quae morositas ipsius etiam in aliis ceremoniis cernebatur. Quare illud fuit maxima causa ut videns tot homines sine confessione re-

⁵ prius habeamus || ⁶ prius possimus || ¹⁰ cum del. illi; sup. hi
|| ¹⁴ et del. ad | omnia del. perscribere sed rest. | quae velim sup. || ¹⁹ T.
del. pervenisset || ²³ eo tempore sup.

² St. Szántó S.I., superior residentiae Varadini; cf. supra, doc. 242 III n. 1.

³ Quae desiderantur.

⁴ Martinus; cf. infra, lin. 55.

35 cedere, qui partim non poterant, partim non audebant tam Patri Stephano, quam ipsi confiteri, cum gratia Dei et auxilio sim aggressus audire confessiones. Quam meam temeritatem Deus opt. max. singulari sua gratia et benignitate prosecutus est, deditque mihi et a-nimum ad audiendum et intellectum ad percipiendum omnia quae in
 40 confessionibus dicuntur. Quare agnosco Dei singularem in Societatem gratiam, qua operante saepe ea in confessione intelligo quae in colloquio familiari oportet me per interpretem investigare.

Mortuus est Capellanus 18 aprilis sine testamento et sine dispositione rerum suarum, eo quod speraret se diutius victurum. Cupiebam
 45 mus non tam propter testamentum, quam propter eius melius bonum, scire ubi quid haberet, sed ab eo scire non potuimus. Ab aliis cognovimus illum plus quam 150 florenos in pecunia parata habuisse, rebus aliis argenteis exceptis. Ex qua pecunia nondum ad nos nisi 30 floreni pervenerunt. [36v] Intelleximus etiam postea, eum (sicut et
 50 vivens in mensa nostra de mutatione aeris nescio quid intimabat) quandam bonam summam pecuniae in partes Ungariae transmisso per quosdam, eo animo ut postea ad eos commigraret. Sed alio se contulit quam sperabat. Ita sunt res huius mundi quae amatae difficulter acquiruntur, et acquisitae miserrime dispereunt.

55 3. Dominum Martinum capellanum subsequutus est 23 aprilis Valentinus novitus⁵ a R.T. relictus, frater bonus quidem et fidelis, sed qui nesco quid etiam de P. Stephano conquerebatur. Illud vel maxime in eo me aedificavit quod cum cernerem in eo quandam a P. Stephano alienationem vel potius suspicionem, ne ad Superiores de se
 60 male ab eo perscriberetur, atque ideo quasi de perseverantia addubitaret (me tamen aliquoties ad multam noctem in aliam sententiam ut deduceretur laborante) et non ita sincere Superiores procedere existimaret, afferendo exempla quaedam recentia (ut Laurentii Kersten⁶ et Lucae etc.); ad quae etiam illi sufficienter respondi; cum — in
 65 quam — haec cernerem, egi cum P. Stephano ut illi daret licentiam confitendi utri nostrum vellet (iam enim duabus hebdomadibus non erat confessus) ne confessionem negligeret, in morbo illi ipsi etiam confessus est, nec voluit alteri cum illi proponerem, si vellet, etiam mihi. Mortuus est peste et igne (ut existimo) sacro. Timeo ne nimium
 70 obfuerit illi thiriaca ter exhibita propter pestem. Ex eius morte mul-

39 quae sup. | confessionibus del. ea quae || 40 singularem del. Dei ||
 59 suspicionem del. de || 60 addubitaret del. per || 63 recentia del. ad
 quae

⁵ V. Sardenis, transylvanus; cf. supra, doc. 352 lin. 16.

⁶ L. Kersten S.I. (cf. supra, doc. 242 III n. 3); qui die 19 iun. 1586 e Societate dimissus est; cf. *Hist. Soc.* 54 8r.

tae matronae quae ad eum visendum veniebant, multum sunt aedicatae; et inter alias, mater nostra (et peculiariter mea propter prium sacrum more hungarico) domina Kádasné, quae etiam cum magna sua consolatione facit eius mentionem. Nam etsi sub finem fere duos dies delirabat, tamen pia loquebatur et sanctos ostendebat 75
 quos dicebat ad se venisse et sibi adstare etc. Sepultus est non uti solent hic communiter sed misere linteamine circumvolutus, quia difficile erat Patri dicere ut honestius et decentius exportaretur. Nam ea die non erat bene dispositus in suis fantasiis. Diximus pro eo tria sacra singuli. Deceret ut etiam Claudiopoli diceretur, nam noster locus 80
 est pars claudiopolitani collegii.

4. Post eius mortem ego et claviger et cocus et celarius et capellanus et magister scholae (iam tamen habemus magistrum) et si quid dicetur amplius, in domo esse debo. Nam tanta est famulorum infidelitas ut non nisi frater (quem non habemus) res domesticas curare 85
 possit. Magister scholae est ille Blasius pro quo P. Stephanus adhuc praesente R.T. scripserat in Siculiam. Ego neque domus, neque alterius rei curam habeo, omnia licet curem. Hoc est P. Stephanus, ut literis R.T. (ad quas se respondisse dixit) satisfaceret, convocatis nobis duobus, me et Valentino, dixit se quidem habuisse a R.T. literas 90
 quibus mihi curam et pagorum et domus propter ipsius maiorem quietem committeret, id tamen non esse modo necessarium. Nam — inquit — vel P. Petrus omnino absolutam curam habebit, vel uti nunc fuit cum Antonio. Absoluta cura nullo modo expedit nobis etc. Si simul cum Antonio, possum ego aequa bene curam eam habere atque 95
 P. Petrus, quia tota rerum administratio est penes Antonium. Ad hoc ego cum multa dicere possim (absque ullo sinistro proposito)
 tamen illud tantum dico, primo verum est non expedire nos ipsos omnino curam rerum gerere; nec tamen omnino solus Antonius res curat, imo omnia ex mandato Patris fiunt. 2º Aliquando ita Pater distractitur negotiis ut etiam diebus festis cum rusticis et iudicia et alia peragantur Imo etiam credo semel fuisse concionem ob id omis-
 sam. Si hoc non fuit (nam non recordor) certo scio dixisse catholicos melius esse diebus aliis quam festis talia tractare, cum tamen semper 100
 ad festorum dies fere differantur. Nam die Annunciationis, qua die ego 105
 prium sacrum dixi rusticorum, qui ad iudicia convenerant, plena domus fuit, et convivae ad secundas vesperas [37r] meas, exceptis paucis, propter eandem non iverunt. 3º Omnes passim catholici pii nos monent ut caveamus ab Antonio. Inter multa relatum est nobis ab una

74 fere duos dies sup. || 76 se del? || 78 honestius del?, sup. et decentius exportaretur || 90 duobus del. cum, sup. me et || 91 et domus sup. || 98 verum est sup. || 103 prius non hoc

110 certa persona, haereticos orasse Antonium ut P. Stephanum aliqua
 ratione qua posset, everteret, promisisseque illos, quicquid postula-
 verit; illum vero tam cito id fieri non posse respondisse. Unum est,
 R.P., nos procuratore propter lites perpetuas carere non posse, An-
 tonio autem procurator hic non est similis. Hoc tantum dolendum est
 115 quod ita se cum eo P. Stephanus involverit ut ab eo se sine maximo
 damno extricare non possit. Utitur aliquando, inscio Patre, opera sub-
 ditorum ad sua negocia, nihil tamen probatum est quod in bonis se non
 fideliter gesserit. In summa dicere nescio aliud nisi quod nos homines
 monent ut ab eo caveamus, sed in quo nescio, et catholicum non ha-
 120 bemus. 4º Ita difficultem rerum domesticarum et externarum cognitio-
 nem possum habere ut nunquam fere nisi me interrogante et id non
 statim P. Stephanus mihi aperiat de iis. Quid ea in re sit mysterii,
 nescio. Unum scio aliquoties eum dixisse mihi nullam de iis rebus cu-
 ram impendere, et ut adverti (si non erro) libentius eum laturum si
 125 nihil curarem, quam si videar aliquod in domo regimen habere.
 Credo inde provenire ut nunquam me nisi vehementiori voce et in
 singulari sicut unum puerum alloquatur et coram aliis etiam ita re-
 prehendat sicut famulum reprehenderet. Eo etiam pertinere arbitror
 quod si quid do consilii, illud non accipit; imo contrarium potius iudi-
 130 cabit, quanquam neque aliorum consilia acceptat, si aliquid concepit.
 Nudius tertius etiam res fere ad percussionem, praesentibus aliis,
 processit; non quidem omnino, sed ita me trusit ut parum a percus-
 sione abesset, eo quod ramum in vite inutilem, quem ipse utilem esse
 dicebat, ridendo abstulerim, de quo tamen alii mecum idem ferebant
 135 iudicium. Vinum, dissuadentibus aliis, etiam divendidit et divendere
 reliquum cogitat, clare dicens se mustum bibiturum et ideo non cari-
 turum vino. Non miror tamen eum non uti consilio meo neque mihi
 quicquam quando aliquid facit, significare, quandoquidem etiam hor-
 tum parochiae (de quo R.T. prius scripsi) omnibus insciis pro sepultura
 140 haereticorum vendiderit, moleste ferentibus catholicis. Et nunc ei
 haeretici quasi illudunt nolentes ei caemiterium nostrum sicut et
 promiserant et Pater petierat, permittere dilatare. Me etiam inscio et
 solus ad Capitaneum cum ivisset, ab eodem ad concionem Berexasii
 bis fuit invitatus. Qua de re inferius perscribam prolixius. Ille famulus
 145 Matthias quem ego domi non libenter habui, tandem rebus, ut credi-
 tur, multis Capellani sublatis, clam profugit. De quo tamen Pater di-
 cebat, se eo fidiorem non habuisse. Cistam P. Valentini cum pecunia

113 procuratore *del.* carere non posse || 115 quod *del.* ?, *sup.* in ||
 120 difficultem *sup.* || 121 possum *sup.* || 126 nisi *del.* difficile et ?, *sup.*
 vehementiori | voce *del.* alloquatur || 131 fere *sup.* || 139 parochiae
del. quem || 141 nostrum *sup.* || 142 permittere *sup.*

per fenestram immisso puero abstulit et expoliavit etc. Seminare, arare et reliqua facere iubet rusticos, etiam dicant illi non esse sic bonum vel tali tempore non expedire etc. Domus non est clausa, etiam nocte, nisi ligneo obice. Est hic quidam italus Castello dictus. Ei proponebat Pater ut ageret cum Capitaneo cassoviensi ⁷, uti a R. T. peteret unum sacerdotem, qui sciret hungarice et germanicam et italicam linguam. Se autem intelligebat. Nam postea dixerat se potius ibi quam hic velle habitare, quia melior populus etc. ⁸ Haec obiter et quasi membratim ¹⁵⁵ de nostro statu. Nunc reliqua quae occurrunt.

5. Confessi sunt hac quadragesima ad mille et plures. Ex iis etiam ego multos (quamquam tarde caepi) audivi. Aliquos qui nunquam, nonnullos qui ab 18 annis et infra expedivi. Voloque, si mihi Deus opt. max. sua gratia adfuerit, paulatim usum confessionis frequentiorum introducere. Sunt etiam aliqui hoc anno ecclesiae reconciliati. Duos tales ego habui. Unum qui propter matrimonium factus est catholicus, altera puella. De primo, postquam eum dimisi, dubitavi an potuerim eum absolvere. P. Stephanus dixit, nos omnes habere facultatem; sed ego dubito, an sine peculiari concessione Superioris ¹⁶⁵ habeam; libenterque a R.T. habebo super ea re responsum.

6. P. Valentinus ⁹ solus in campis sexcentos et tredicim audivit. Nunc est in Karansebes ¹⁰, quo etiam adhuc R.T. praesente iverat. Permisit ei P. Rector eo quod sit ibi bonum ostium apertum ad fidem catholicam restituendam. Nam praeterquam quod sint boni et multi ¹⁷⁰ ibi nobiles et populus nondum est omnino perversus, etiam contionatorem nonnisi unum indoctum et monoculum habent. Ex alia parte ea est difficultas, quod linguam valachicam, quae ibi est vulgaris, ignoret. Scit tamen iam ipse doctrinam christianam fere totam valachice. Eo etiam accedit quod eum P. Rector revocat. Nam et P. Georgius ¹¹ concidit, et P. Petrus ¹² ad mortem infirmus fuit, ita ut Nicolaus ¹³ concionari, et alii per interpretes confessiones audire cogantur. [37v]

7. Apud nos hoc tempore inter haereticos concionatores et P. Stephanum fuit concertatio ex tali orta causa. Fuerat ante meum redi-

¹⁵¹⁻⁵ Est... populus etc. *in marg.* || 163 postquam eum dimisi *sup.*
| an ... habeam *sup.*

⁷ Ferdinandus Nogarola comes; cf. supra, doc. 348 § 4 et adn. 12.

⁸ Cf. inferius, doc. 364 § 2.

⁹ V. Ladó S.I., cf. supra, doc. 345 lin. 45-49 et adn. 10.

¹⁰ Cf. supra, doc. 352 lin. 14.

¹¹ G. Törös S.I., cf. supra, doc. 345 § 3 adn. 5.

¹² P. Erdösi (Sylvanus) S.I., cf. *ib.* adn. 6.

¹³ N. Kurtić S.I.; cf. supra, doc. 352 § 1 adn. 5.

tum (credo die S. Matthiae vel postea) P. Stephanus ad Capitaneum¹⁴, qui cum ad concionem se conferens ante arcem Patri obvius esset, Patrem ad concionem invitat, se etiam ipsius concioni affuturum promittens. Non denegat Pater. Audit concionem, observat, et deinceps,
 185 tandem Capitaneo venire negligente, me praesente, eam concionem Berexasii¹⁵, de iejunio refutat. Alia vice simili modo mane ad Capitaneum cum ivisset, eum ad concionem euntem offendit. Rursus invitatur Pater. Primo Pater negat, postea cum data dextra se affuturum concioni spopondisset Patris, ingreditur, audit Ambrosium de lymbo
 190 disserentem. Ubi inter caetera ille Christum ad inferos descendisse negaverat. Notatis omnibus se ad concionem bene praeparat. Sed primo occurrente festo Capitaneus non adfuit, altero tamen die S. Crucis venit etiam cum ministris. Ubi refutata concione Ambrosii, dixit etiam aliquid de cultu imaginorum ex occasione S. Crucis. Post
 195 tridie me absente, iterum ad audiendam refutationem de imaginibus invitatur. Fuit et Berexasium contra imagines disserentem audivit. Iterum alio festo coram Capitaneo et ministris, fortius quam antea cultum imaginum confirmavit, et adeo fraudes Berexasii detexit ut et multi gauderent boni, et haeretici (qui plurimi confluxerant) confusi et stupefacti ad maximam iram concitati essent. Multi quoque redditi dubii. Post concionem vocatus est ad colloquium a Capitaneo
 200 P. Stephanus, in quo loco ministrorum magister partes eorum tuebatur. Non adfui illi colloquio et ideo nescio referre de quo fuerit. Vidi tamen in fine, nihil aliud nisi ollam putridam hispanicam fuisse. Ex
 205 eo colloquio nihil nisi risus aulicorum sequebatur, nec adeo diu duravit. Volebat suam iram etiam Berexasius in Patrem Stephanum evomere, et propterea eum per Capitaneum ad concionem invitabat. Sed omnibus nobis disuadentibus Pater non ivit, et ille miser elusus est, nec hactenus refutavit Patris concionem, etiamsi solemniter id populo pollicitus fuisse.

8. Pestis cessavit quidem sed tamen adhuc ex haereticis fere singulis diebus bini, terni et plures sepeliuntur denuo. Inter catholicos Dei gratia nihil auditur fere. Caritas annonae minor¹⁶. Cum enim paulo ante 14 florenis una mensura venderetur, iam octo florenis venditur, eo quod spes boni proventus affulsit. Dicitur tam bene ubique frumentum provenire ut etiam in iis locis ubi anno praeterito frumentum exsecatum credebatur, large et pulchre excrescat.

190 disserentem *del. notat* || 214 *prius* unam mensuram

¹⁴ Georgius Sibrik; cf. supra, doc. 336 § 3 et 4 adn. 7.

¹⁵ Petrus Beregszászi, de quo cf. supra, doc. 210 § 26 adn. 59.

¹⁶ Cf. supra, doc. 352 lin. 17.

9. Sacerdotibus ubique indigemus. Quare rogamus R.T. ut nobis subveniat. Nuper propter absentiam studiosi illius Pauli (qui etiam iam dicitur velle ducere uxorem et propterea inutilis erit) unus pagus haereticum ministrum iam triduo tenuerat, eum conducturus, nisi subito P. Valentinus eo advolavisset, aegreque eos cohibuit expulisse haereticum. D. Iosephus in campus Uylaki manet. Ego propter domesticam et templi curam domi teneor, quia etiam Varadini non deest labor. Volo tamen excurrere aliquando circa Nagifalu¹⁷ propter baptismata et alia et confessiones et aliquando conciones. Semel in Totelek¹⁸ meis conceptis verbis ex tempore aliquid dixi rusticis. Danda etiam esset cura ne nobis possit aliquid obici propter templita diruta et non curata, maxime in Totelek. Plura se nunc non offerunt. Unum oblitus pene reliquissem. Rogo ut possimus nobis sacras vestes et corporalia benedicere. Nam cum ea de re P. Rectori scripsisse, nihil ab eo responsi accepi, etiam de aliis rebus, quia non libenter scribit. Optime R.T. in Domino valere cupio, optoque ut rumor de morte R.T. allatus sit omnino falsus. Varadini 21 maii 1586.

Rogo ne me onere procriptionis aggravet. Nam et fructus spiritualis inter homines non ita bene mihi procedet, et molestiam semper a P. Stephano habebo, qui in nullo meum modum agendi probabit, itaque perpetua inquietudo esset etc. Hoc tanquam Patri diligenti filium licet indignum.

Filius et servus indignus in Christo 240
Petrus Szydłowsky

[366r] Reverende in Christo Pater.

10. Clausis literis, quoniam discessus famuli, ut puto non urgebit, haec addenda de horto vendito duxi. Nam adeo implicati sumus ut non sine alicuius partis aut damno aut invidia negotium transigi possit. Hortus haereticis an venditus an commutatus pro meliori aut peiori loco sit, nescio. Nunquam enim hanc rem intelligere potui, eo quod Patrem cum hac re (sicut et cum aliis multis) aggredi interrogare non audebam, ne existimat aliquid quod non deberem, affectare. Alii autem nihil etiam referre certi possunt eo quod inconsultis et ignorantibus omnibus catholicis omnia sint transacta. Ne unus quidem negotio adfuit; imo neque Antonius quicquam de ea re scivit. Ex actis tamen et visis quid iudicem, aperiam. Primum, Rex petente P. Stephano cemeterium de novo muro cingi a Capitaneo mandavit. 2º P. Ste-

249 prius existimaret || 251-2 Ne... scivit in marg.

¹⁷ Nagyfal.

¹⁸ Tótelek.

- 255 phanus amplius et latius habere vellet, quia revera est in ista peste ita impletum ut extra limites cemeterii multi fuerint sepulti. 3º Heretici eundem premebant angustia cemiterii. 4º P. Stephanus propter frequentes haereticorum sepulturas hortum suum ab haereticis studiosis (uti dicebat) defendere non potuit. 5º His utrinque concurrentibus circumstantiis (nescio quo prius petente) facta est commutatio hoc modo: P. Stephanus totum hortum, ablatis vitibus, haereticis conces- sit, illi autem (an pecuniam aliquam dederint, omnino ignoro, sed puto quod non) ex una parte (videlicet ad orientem) aliquid terrae plus addiderunt, facta potestate etiam duas domos vicinas coemendi.
- 260 265 Atque de hac re est inter eos controversia. Nam P. Stephanus asserit illos promisisse cimiterii dilatationem usque ad quaedam signa antiquae sepiis ex parte septentrionali; quod ipsi negant. Praeterea vero etiam ubi murus habuit columnas, ad columnarum spaciū murum extendere cupit, in quo sunt astute contrarii (quod iuste peti potest)
- 270 275 nec concedere volunt. Ad extremum partem viae (non tamen per vim pacto de horto) quae est in platea nostra, Pater petit promittitque eis se portam ex muro aedificaturum, quod negatur a civibus, nec ne, ignoro. Bis de hac re me prasente fuit collatio in circuitu cemiterii. Primo cum Georgio Kiral vicecapitaneo, in absentia ipsius Capitanei.
- 280 285 290 2º cum ipso Capitaneo, qui nudius quartus vespere ex arce propter hoc venerat. Circuivimus cemiterium, contulimus, sed quia omnes sunt haeretici, nihil est conclusum. Capitaneus duo simul negotia confundebat semper. Negabat se ulterius cemiterium extensurum eo quod hanc potestatem nec a Principe nec a Rege habeat. Cum tamen non propter hoc ex arce nos ipsius praesentiam expetierimus, sed ut decerneret, quantum terrae nobis cives ad cemiterium dilatandum concedere velint, sicuti etiam in fine Capitaneo dixi esse duo ista distincta, locum aut spaciū terrae et aedificationem. Primum a ci- vibus petitur, alterum a Rege concessum est. De primo nos hic agere, de altero domi apud illum conferre possumus. In summa cum negotium sit inceptum, relinqu non debet. Perfici autem non potest, nisi aut cives concedant quod petimus, aut nos hortum nostrum, quia pactis non stant, recipiamus, unde invidia. Si vero ita permittimus, nobis et pudor et damnum. Quando iudex ostendebat locum, quem se con- cessisse extendere dicebat, ego iudici dixi: sicut ille affirmaret senten-

256 3º *del.* P. Stephanus || 258 haereticorum *sup.* || 264 vicinas *sup.* || 267 Quod ipsi negant *sup.* || 271 Pater *sup.* || 272 a civibus *sup.* || 275 *prius* tertius || 283 distincta *del.* p.m. || 286 nisi *sup.*

¹⁰ Gyapjú (Gepiu), una ex possessionibus futuro collegio varadinensi data a Stephano rege; cf. supra, doc. 318.

tiam suam, ita etiam Patrem affirmare. Respondit iudex: quomodo-
cunque Pater diceret, se non ita tunc intellexisse. Et ego subintuli:
si ita est quod vos mutuo non intellexistis, pactum nullum fuit, et
hortus noster est ut ante fuit. Ad quod iudex tacuit.

Hesterno die, id est feria secunda Pentecostes illum valachum 295
libertinum altum barbatum, horsutum in carcerem conieciimus eo
quod heri iusserit colonos arare in Giapiu¹⁹. Excusabat se quod iussu
Antonii id fecisset. Hic autem hoc ab haereticis instructus a quibus-
dam putatur fecisse ut possent nos traducere, sicuti statim tota civi-
tas iam erat eius rei plena. An id sit nescio. Melius a Petro famulo 300
R.T. poterit intelligere, si ad R.T. perveniat. Modo nescio propter
quae negocia ad Regem mittitur, quia neque in parvo, neque in magno
dixit mihi quid Pater quid a Rege petat. Nisi quod quaedam Antonius
mihi dixit, et ego quaedam Patri ut peteret, proposui. [366v] Quale est
unum ut habeamus literas exemptionis a Rege pro eo, qui esset tem-
pli aedituus, ut literae penes nos sint, et aedituus si se non bene gere-
ret, quando videretur, mutari possit. Nam hic qui nunc est, et est ne-
gligens et ineptus atque adeo semiprudens, habet quidem privilegium
sed pro se nominatim, ita ut eo pro aliis uti non possimus. Hoc an pe-
tierit nescio, sed vere cuperem tales literas, quae si per R.T. impetrari
possent, esset optabile. Heri, cum essemus invitati ab Antonio ad 305
prandium, Pater accepit in digitum annulum aureum quem etiam post
coenam in manu vidi. Aliquando etiam utitur illa phras: meus pagus
est. Haec scribo ita minutim quia id mihi R.T. commendavit ut om-
nia R.T. semper perscriberem. Propter Antonium Valentino non fuit 315
affectus, eo quod saepe ei molestus fuerit eum (Antonium) accu-
sando et ab eo esse cavendum monendo.

Inscriptio: [38v] « Reverendo admodum in Christo Patri P. Io.
Paulo Campano praeposito provinciali Societatis Iesu per regnum
Poloniae et Transylvanię. — In Polonia ubi fuerit ».

320

291 *prius affirmare* | *affirmare del. de* || 295 *Pentecostes del. conie-*
[cimus] || 313 *etiam del. utitur sed rest.* || 316 *Antonium sup.*

354

P. GEORGIUS BADER PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Praga 8 iunii 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ.* 166 67r-9v, autographum.

SUMMARIUM: 1. *De literis donationis praepositurae thurocziensis.* —
2. *Ioannes B. Rizzi, italus, linguae slavonicae gnarus, in provinciam Austriae
mittatur.*

... [68v] ... 1. Vidi hodie apud Secretarium illustrissimi Cardinalis¹ literas donationis praepositurae hungaricae², cum aliis serenissimo Ernesto³ inscriptis de tradenda quam primum possessione et aliquo oeconomō constituendo. Utraeque a Caesare subscriptae iam Viennam⁵ sunt missae. Exemplum habere non potui; alioqui misissem. Spero tamen Rectorem viennensem⁴ facturum.

2. Unum hoc loco V.R. P.ti proponam quod mihi quidam pater suggestit; Brixiae esse quendam Ioannem Baptistam Rizzium⁵, linguae sclavonicae gnarum, quem si V.R.P.tas primitias Hungariae offerrat, rem certe nobis gratissimam et Hungariae utilissimam faceret. Quod si plures adderet, quales Italiae non defuturi putantur, crescentibus beneficiis utique et obligationes crescerent...

¹ Georgius Draskovics, cf. *supra*, doc. 340 adn. 6.

² Litteras, quae sunt diei 19 maii 1586, videsis *supra*, doc. 351.

³ Ernestus, archidux Austriae, frater Rudolphi II imperatoris, gubernator Hungariae; cf. *supra*, doc. 344.

⁴ Ioannes Nicolaus Donius, S.I., cf. *supra*, doc. 340.

⁵ I. Bapt. Riccio S.I., italus bergomensis; ingressus Societatem Brixiae 1579 (cf. *Ven.* 37 41v n. 14 et *Ven.* 114 I 132r).

355

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Grodna 16 iunii 1586 — Romam

TEXTUS: *Opp. NN 331 125r-7v*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *De colloquio cum Rege habito.* — 2. *Regem monuit nemis consiliariis transylvanicis fideret.* — 3. *De fundatione collegii albani.* — 4. *De residentia Varadini.*

Ante octo dies, cum Grodnam venissem et literas a R.P.V. 18 aprilis datas accepissem, fuse ad omnia respondi. Nunc igitur ea tantum attingam quae hic quinque congressionibus cum S.R.M. habitis acta sunt.

1. In primis igitur, cum accessissem cum literis transylvanicis, 5 hactenus enim eas servaveram, ut ipsi eas redderem, his perfectis ait: Narra iam, inquit, successum; et cum dicerem: Unde exordiar, ait: Ab ingressu in currum ex Polonia discedens usque ad redditum. Narravi igitur omnia ordine sed succincte, attamen variis interrogationibus duas horas extraxit. Atque haec dies in solis narrationibus est consumpta. Postero die, qui fuit postridie Corporis¹, quem diem mihi ad negotia condixerat, cum ad S. M. tem irem, ipse, qui ex arcis fenestra bombarda iaculabatur ad pileum in fossa positum, vidi me a longe venientem, et statim misso cubiculario, antequam adhuc in arcem ingrederer, me rogat ut ignoscam fatigato et se nonnihil recreanti post totius diei sessionem in consilio, redeam sequenti die quacunque hora, se enim causa mea nusquam exiturum.

2. Sabbato adii illum qui, dimissis (ut semper solet) omnibus, cepit me de statu Transylvaniae interiora percontari. Ego quae salva conscientia et statu meo dicere potui vel debui, dixi; et quoniam videbam haereticos illos qui ibi regnant et circumsident Principem, non semper bene informare R.M. tem et illam quandoque adducere ut nostris non credat referentibus, enixe rogavi ut mihi oculato et aurito testi, et his qui nihil nisi eius M. tis et Principis illius dignitatem tuentur et Dei gloriam, velit etiam aliquando fidem adiungere, caepi ea narrare quae ipse ignorabat ostendique literas et testimonia aliorum, ex quibus didicit credere nobis magis quam assentatoribus suis, qui

¹ Die 3 iunii.

fidem et religionem Principis ac pudicitiam obsident; quos tamen custodes vitae illius constituit. Vedit iam vera esse, indoluit ac ad remedium ponendum ea consilia mihi proposuit quae si in rem ducantur, valde salutaria erunt. Omnino enim mihi promisit, se ibi episcopum constituturum², potentem et bonum; se pulsurum atheos a latere Principis; se qui assident, facturum et adstant etc. et alia huiusmodi.

3. Egimus de fundatione collegii albani³, quod magnum debet esse propugnaculum fidei Principis et catholicae religionis; et cum annua obtulisset 1000 florenos ex arrendis decimarum, nec non et proprium molendinum, et hoc pro duodecim [125v] personis, ostendi minimum Societatis collegium non posse constare minus 20, denique adduxi illum, ut placeret illi formula, quam hic mitto⁴ R.P.V. iussu et mandato illius, cuius et unum exemplum illi reliqui. Si pecuniae illa summa tuta erit, ut mihi asserit esse tutissimam, cum ex molendino panem, ex vinearum decimis vinum, ex sylvis ligna, ex suburbano lacticinia sint habituri, censenda est melior fundatio quam claudiopolitana, tum quia molestias agricolationis non habebunt, tum quia cum communiter ibi fruges et vina sint vilissima, nil pretiosius est pecunia, qua carent claudiopolitani, licet habeant cellaria et horrea plena...

4. De Varadino etiam actum, sed quia collegium non est, facile quievi ut probaremus prius ista bona quae tradidit, quae cum pinguia sint et multa, aliqua tamen eorum [126r] sunt tributaria turcis⁵...

² De episcopo in Transylvania constituendo dudum agebatur (cf. e. gr. supra, doc. 118 et 295 § 1 adn. 6). Novus Nuntius ap. in Polonia die 24 aug. 1584 haec de proposito Regis creandi episcopum in Transylvania ad Card. Secr. scribebat: « Nel abboccarmi col Ser.mo Re mi rallegrai innanzi ad ogni altra cosa (benché prima anchora l'havessi fatto in scritti) della promotione del S. Card. Battori... Poi passò a dire che l'havea richiamato [da Roma] con intentione di mandarlo in Transylvania a procurare qualche maggior frutto in quelle parti quanto alla religione. Onde disse che doppo l'arrivo qua di esso Signor Cardinale, riposato che si fosse alcuni mesi dalla fatica del viaggio passato, volea partisse per Transilvania sotto specie di visitare il Prencipe suo cugino, et qui cominciasse a gettare i primi fondamenti di quel vescovato che S.M.tà desidera sia eretto da N. Signore nella città d'Egned, havendo essa animo d'applicargli vari beni, come già scrissi, hora posseduti dal Prencipe; quali egli non si graverà di lasciare, dovendo esser primo vescovo il Cardinale suo cugino; al quale giudicherà il Prencipe di dar quei beni in un certo modo per la portione sua di patrimonio. Et è questa terra d'Egned una di quelle che S.M.tà poco innanzi che fosse eletto a questa corona, prese a Gaspar Beches » *Mon. Pol. Vat.* VII 407-16.

³ De fundatione collegii albensis cf. supra, doc. 336 § 5.

⁴ Quam videsis infra, doc. 359.

⁵ De his bonis collegio Varadini futuro collatis cf. supra, doc. 336 § 6.

Appendix

Quaedam quae adhuc restabant suggerenda S.R.M.ti ⁶

Mense iunio 1586

1° Aliqua ornamenta altaris et sacerdotis petebat Illustrissimus Princeps, et expectat a S.R.M. Rogo humiliter ut dignetur esse memor petitionis illius. ⁵

2° Scribendum ad D. Kerestury ⁷ ut illa persona benigne tractetur et a sacramentis non arceatur ⁸.

3° D. Stephanus Kakas ⁹, claudiopolitanus, hospes ibidem Ill.mi Principis, iuvenis 26 forte annorum, gravis, prudens, maturus, iuris utriusque doctor, versatus a teneris in exteris nationibus, linguarum germanicae, italicae modestissimus, simul et aliarum bene peritus, moribus ingenuis ac liberalibus, quique ad aulicam quandam conversationem natus videtur, aspectu perquam amabilis et praedivis, domi suae desidet, nullam publicam gerens functionem; utilissimus es-
set aulae Ill.mi Principis, cum sit catholicissimus et honestissimus 10 moribus, ad multaque idoneus, maxime pro secretario, vel pro interioribus servitiis Principis; adamavit illum statim Ill.mus Princeps atque ipsum vidit; evaderet in insignem virum, si occuparetur, antequam uxorem ducat. Dispicere dignetur R.M. quid faciendum sit. Ipse quidem nil tale petiit, sed nec petent illum, qui non amant 15 sanctam religionem catholicam. Sponte ego illum propono S.R.M....

356

P. VALENTINUS LADÓ S.I.

P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Claudiopoli 24 iunii 1586

TEXTUS: *Germ. 166 83r-v*, autographum. Fol. 83v, infra subscriptionem, manu P.iis Campano: « Voluit Ser.mus Rex, ubi legi audiit, mitti ad R. Patrem N. ».

⁶ Textus: *Germ. 166 371r*: apographum.

⁷ Christophorus Keresztúri, praefectus arcis Kövár; cf. supra, doc. 152

§ 2 adn. 2.

⁸ Petrus Cercel, princeps Valachiae, qui in arce Kövár detinebatur; cf. supra, doc. 346.

⁹ St. Kakas; cf. infra, doc. 366-B lin. 70-71.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 168-70.

SUMMARIUM: 1. *De missione sua in Caransebes relatio.* — 2. *Revocatus inde Claudiopolim, petit ut auxilium quoddam catholicis ibi viventibus mittatur.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

1. Scripsi ad V.R. ex Karansebes¹, sed responsum habere nondum potui. Quid autem actum sit ibi, Riae V. breviter describam. Ante mensem cum venissem in Karansebes², inveni ibi magnam multitudinem populi chatolici, fere ad tria milia, qui cogebantur audire et servare ministrum haereticum propter octo nobiles, qui sunt haeretici. Postquam autem ego veni, reliquerunt haereticum ministrum. Et domina Bana, quae penitus defecerat a fide catholica, conversa est, et confessa communicavit cum tota familia. Dominus autem Banus adeo est nostris benevolus ut singulis diebus prandium et caenam noluit comedere sine me. Est homo temperantissimus et vigilantissimus, et valde amat homines temperantes et sobrios. Filium autem suum decem annorum supplex petivit ut in hospicio de die mecum esset, et docerem illum ad legendum. Et cum discederem, puerum meum, quem habebam mecum, petivit ut remaneret ad docendum puerum, suum filium. Non velit ut instituatur a malis haereticis. Audivi etiam confessiones plures ad 28. Baptizavi pueros 18. Coactus sum illis contionari volachice, lingua illorum, a die Pentecostes semper, quia pauci sciunt ungarice. Dominus Deus iuvit me ut possem discere linguam illorum et iuvare illos. Infiniti venirent ad confessionem a Danubio usque si Deo auxiliante possem discere linguam illorum.

Die dominico post festum S. Trinitatis contionatus sum et feci sacrum, quo finito totus populus civitatis una cum iudice accesserunt dominum Banum et coram illo dixerunt ut ipsi amplius nolunt habere ministrum haereticum nec illi solvere. Octo tantum nobiles velint habere haereticum. Dominus Banus relegavit eos ad Principem. Nunc autem iudex civitatis et senatus totus miserunt duos nobiles praecipios ad Principem ut eiiciat haereticum quem habere nequaquam volunt. Et minister haereticus venit huc Albam conquestum. Videbimus quod succedet cum divina gratia.

7 relinquunt ms. || 15 re- sup. | docendum sup. | puerum del. doce-
ret, sup. suum filium

¹ Karánsebes (Caransebes); cf. supra, doc. 261 § 7. Haec prior Patris Ladó epistula ad P. Provincialem desideratur.

² Cf. supra, doc. 353 § 6.

2. P. Lelesius scripserat ad me in Karansebes ut redirem Claudiopolim. Ego nunc ascendi cum hominibus civitatis. Reliqui ibi dominam Banam et omnes chatolicos in maxima tristia. Rogo R. tiam V. ut si poterit mittere aliquem ad iuvandum illos; saltem unum studiosum ad docendum filios nobilium. Est enim ibi magna nobilitas; et 35 filium domini Bani, qui propter suum filium omnia facit nunc et iuvat, licet sit haereticus molis. O utinam videret R.V. illum populum chato-licum, quanta devotione audavit sacrum, singulis diebus plenum tem-plum in sacro; nunc autem sine sacro. R.V. si posset mittere unum patrem quemcunque ad faciendum sacrum illis, linguam illorum fa-40 cillime addisceret. Sunt omnes volaci in lingua. Plenam sacristiam habent sacris vestibus quas iam tradiderunt in meis manibus. Ex templo etiam eiicerem iam haereticum sed iterum iverat. Si illos iuva-re non possumus... [83v] Nunquam maior commoditas est iuvandi il-los ac nunc, cum sit et iudex chatolicus et domina Bana conversa est 45 ut tota civitas incitata est contra haereticum. Propter Deum iuvet illos R.V. Plura ad V.R. scribebam sed iam iam discedit Jegenyensis³. Neque possum obsignare bene literas quia adhuc neque intravi collegium. Unum plenum monasterium lucrabimus si cito accurremus. Deus conservat R.V. et educat ad nos cito, et non obliviscatur istius rei de 50 Caransebes. Cito. In Monostor, in festo S. Ioannis Baptiste anno 1586. Commendo me orationibus R.V. plurimum.

Reverentiae Vestrae

indignissimus

Valentinus Lado Societatis 55

Inter[r]oget R.V. Jegenyensem, verbis dicet R.V. de Caransebes.

Inscriptio: [83v] « Reverendo in Christo Patri Paulo Campano provinciali Poloniae, Patri peramantissimo ».

31 ut *del.* me indiget R.V. et quia [me non *del.* ex oblivione]; *sup.* redi-rem Claudiopolim || 44 p. possumus *nonnulla verba* ob chartam erasam legi non possunt || 51 cito *sup.*

³ Ioannes Jegenyei S.I.; cf. supra, doc. 263 § 4 adn. 12.

357

P. GEORGIUS BADER PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Olomutio 29 iunii 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 92r-5v, autographum.*

SUMMARIUM: *De praepositura thurocziensi Societati donata.*

...[94v] ... Quo loco sit negocium hungaricum, iam nuper scripsi¹; et omnino puto P. Ioannem Nicolai² iam esse occupatum in acceptanda possessione. Inde ad me veniet vel socium mittet, vel certe informationem mittet; qua accepta, statim eam ad V.R. P.tem mit-
 tam. Illud interim sciat, non esse hanc quae olim fuit assignata tir-
 naviensi [collegio], sed longe aliam et opulentiorem³. Super quam ta-
 men nostris assignata fuerat pensio annua 400 plus minus talerorum.
 Nunquam tamen aliquid nostri inde habuerunt⁴; ob quam causam,
 nescio. Haec a P. Hurtado⁵; caetera postea...

358

P. HIERONYMUS FANFONIO S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Claudiopoli mense iunio 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 145r-6v, autographum.*

TEMPUS: Scriptoris tempus in documento desideratur. Romae epis-
 tulae adscriptum est mensis iulius (cf. fol. 146v). At epistulam exeunte
 mense iunii scriptam fuisse sequitur ex ipso documento. Nam P. Fanfonio
 de morte Patris Szydłowsky referens, illum die 19 currentis mensis (« 19
 del presente ») obiisse asserit. Quem patrem die 19 mensis iunii mortuum
 esse, variis ex fontibus constat (cf. e. gr. *Hist. Soc. 42* 111r; infra, doc.
 383 II).

¹ Cf. supra, doc. 299 § 1.

² I. N. Donius S.I., rector collegii viennensis; cf. supra, doc. 286.

³ Cf. epistulam Patris Generalis, diei 15 maii 1586; supra, doc. 294.

⁴ De qua pensione cf. DR I 115-17 et 322.

⁵ Hurtadus Pérez S.I., olim collegii tyrnaviensis rector; cf. supra, doc. 294.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 170-72.

SUMMARIUM: 1. *Occasio mittendi epistulam.* — 2. *Quibus muneribus fungitur.* — 3. *De peste Claudiopoli.* — 4. *Quae iterum Varadini grassatur.* — 5. *Etiam Albae Iuliae.* — 6. *Cives claudiopolitani bona monasterii vi rapuerunt.*

Molto Reverendo in Christo Padre Nostro. Pax Christi.

1. Hieri ricevi la lettera di V.R. P.tà¹ che mi fu di grandissima consolatione; alla quale sì presto rispondo per haver commodità d'un nostro fratello² che hoggi parte per Polonia; che essendo qui l'occasioni di scrivere sì rare et incerte, non mi par bene perderne una tale; massime che la necessità nella quale hora ci ritroviamo, mi sforza a scrivere; et tanto più che penso ch'el nostro P. Rettore per l'occupazioni non potrà hoggi scrivere a V.P.tà.⁵

2. Mi sforzerò d'osservar ciò che ella m'ordina intorno alla cura di me stesso, se bene non mi par in ciò haver bisogno di ricordi, et temo di non peccar nell'altro extremo. Son liberato dalla prefettura delle scole dopo la venuta a noi del P. Andrea Busa³. Mi restano le letzioni di philosophia, la cura del convitto, della congregazione et dell'infermeria; la quale me si è aggionta dopo la partita del carissimo Massimo de Milanesi per Alba⁴, et per la moltitudine d'infermi et penuria di persone intelligenti del governo degl'infermi richiederebbe adesso tutto un huomo et molto pratico.¹⁰

3. Già un mese fa cominciò qui in Claudiopoli a scoprirsi la peste, et tuttavia va crescendo. Moiono da 25 et 30 il giorno. Iddio ne ha fin hora per sua misericordia custodito. Niuno de nostri è qui di peste infetto, se bene habbiamo molti infermi. I doi padri ungheri che in Claudiopoli stavano, sono già da alcuni mesi inabili per l'infermità ad aiutar l'anime. Il P. Georgio⁵ e ricasato in nova paralisi. Il P. Pietro⁶ si va intisichendo. Spesso sputa sangue. Si è mandato in S. Michele⁷, villa vicino ad Alba, l'anno passato donata dal Re al collegio futuro in Alba. Non gli permettono i medici molto mesi di vita. Giace debolis-²⁰²⁵

26 molto *del.* tempo

¹ Quae desideratur.

² Ioannes Jegenyei S.I., cf. supra, doc. 356 § 2 adn. 3.

³ A. Busau S.I., prutenus; cf. VERESS, *Epistolae II* 210.

⁴ Cf. supra, doc. 345 lin. 115.

⁵ G. Törös S.I., cf. supra, doc. 345 § 3.

⁶ P. Erdösi (Sylvanus) S.I., cf. *ib.*

⁷ Monasterium Szentmihálykő; cf. supra, doc. 335.

simo et si consuma a poco a poco. Le confessioni hora le sentiamo per interpreti. Le prediche le sostiene un nostro fratello croata⁸ che prima insegnava il Donato⁹, il quale dopo la venuta del P. Valentino¹⁰ che già è arrivato in un nostro pago, dove aspetta l'ordine del P. Rettore, penso lo manderanno a pigliar gl'ordini sacri¹¹.

Le scole l'abbiamo fin hora mantenute, ma già che la maggior parte de scolari, massime nobili, per timor della peste si son dissipati, credo che saremo constretti a lasciarle a fatto; et se potremo salvare alcuni del seminario et del convitto, non sarà poco; il che è molto necessario, acciò si possino, cessata che sarà la peste, aprir le scole. Mi doglio perché in questa dissipatione temo che perderemo molti che haveano vocatione alla Compagnia. Ma spero ch'el Signor custodirà i suoi. Non era fin hora morto alcun catolico. Oggi è morto di peste un nostro scolaro polono, dilettissimo di S.M.tà, da lei stessa qui mandato ai studi. Io ho sentito la sua confessione, et hor hor l'abbiamo sepelito.

4. In Varadino la peste che già pareva sopita, comincia a pullular di novo, et ha già tolto al P. Stefano¹² tutti i compagni, cioè il cappellano¹³, homo da bene, sacerdote zelante et diligente nel suo officio; un giovane unghero¹⁴, lasciato ivi dal R.P. Provinciale quasi in probatione della Compagnia, la quale instantemente domandava. Et il nostro Padre Pietro Sciloski polono¹⁵, novello sacerdote, il quale aveva imparato già tanto di lingua unghera che sentiva confessioni et predicava nelle ville, et era da tutti i cattolici per il suo fervore et zelo amatissimo; come mostrò il dolore commune di tutti nella sua morte. S'infettò di peste in una villa battezzando et sentendo confessioni d'infetti. Morse in Varadino a 19 del presente.

5. È entrata la peste in Alba, la quale era con grandissima diligenza dal Governator¹⁶ del regno custodita, et ha cominciato da nostri. La vigilia di San Giovanni Battista morì di peste il nostro caris-

37 temo *p. corr.*

⁸ Nicolaus Kurtics S.I., cf. supra, doc. 352 adn. 5.

⁹ Cf. supra, doc. 242 I n. 24.

¹⁰ V. Ladó S.I., cf. supra, doc. 356.

¹¹ Cf. supra, doc. 331 § 4.

¹² St. Szántó S.I., residentiae varadinensis superior; cf. supra, doc. 242 III n. 1.

¹³ Martinus nomine, iuxta P. Szydlowski; cf. supra, doc. 353 lin. 55.

¹⁴ Valentinus Sardensis, transylvanus; obiit die 23 apr.; cf. *ib.*

¹⁵ P. Szydlowski S.I., cf. supra, doc. 353.

¹⁶ Ioannes Ghiczy; cf. supra, doc. 326 § 9.

simo Stanislao Janiscki¹⁷, polono anch'egli. Quel che afflige molto il P. Lelesio et gl'altri tutti, è il rimproverar de gentilomini a nostri che la peste per noi sia entrata in Alba et nell'istessa corte del Principe, ove i nostri sono; perché ciò exulcerà più gravemente gl'animi ⁶⁰ de cortegiani et de baroni contro di noi, da se stessi pur troppo da noi per cagion della diversa fede aversi.

6. In questo stesso tempo importunissimamente i citadini di Claudiopoli hanno eccitato contro di noi [145v] lite et controversia de confini et termini fra Claudiopoli et Monostor¹⁸, et con armata mano ⁶⁵ sono entrati nel nostro territorio. Si sarebbe senza dubio sparso di molto sangue, se i nostri non havessero proibito i sudditi a non resister con forza alla lor violenza. Vogliono haver la possessione et con armati soldati custodiscono già da molti giorni il luogo che falsissimamente pretendono che sia loro. I nostri si sono protestati, ma per ⁷⁰ non esserci hora comercio con noi et con la corte del Principe, se non con grandissima difficoltà, non si potrà spedir la cosa sì presto; et comunque poi si spedisca, non potrà se non alienar da noi gl'animi de citadini, se pur possono esser più alieni di quel che sono. Sono insolentissimi et degni d'esser più tosto humiliati con forza che allettati ⁷⁵ con carezze, le quali per esperienza proviamo che poco giovano.

Questo è, molto R. Padre quel che in fretta mi è occorso di scrivere. Di donde conoscerà il bisogno nostro. Il morir non ci pesa, pur che sia a gloria di sua divina M.tà. Se mai havessimo bisogno de sacrificii et orationi di V.R. P.tà et de tutta la Compagnia, l'habiamo certo ⁸⁰ adesso. La preghiamo che ci soccorri in tutti i modi che V. P.tà può, qual N.S. per sua gloria et bene della nostra Compagnia et di santa Chiesa longamente conservi. Claudiopoli.

Della molto Reverenda Vostra Paternità

indignissimo servo nel Signore ⁸⁵
Girolamo Fanfonio

Inscriptio: [146v] « Al molto Reverendo in Christo Padre nostro il Reverendo Padre Claudio Acquaviva Praeposito Generale della Compagnia di Giesù — Roma ».

83 Claudiopoli m. romana.

¹⁷ St. Jawicky S.I., cf. infra, doc. 372 lin. 51-61.

¹⁸ Kolozsmonostor (Cluj-Manastur), collegii possessio, sita in suburbio Claudiopolis; cf. supra, doc. 51-A.

¹⁹ Ipse quoque peste extinctus est die 17 aug. 1586; cf. infra, doc. 383.

359

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 CONVENTIO CUM SER.MO REGE FACTA
 DE FUNDATIONE COLLEGII ALBAE IULIAE

Mense iunio 1586

TEXTUS: *Austr.* 20 298r-v; apographum coaevum. In fol. 298v manu Patris Provincialis: «Conventio cum Ser.mo Rege facta de fundatione collegii Albae Iuliae». Ibidem alia manu: «Conventio cum Rege Poloniae de fundatione collegii Albae Iuliae, mense iulio 1586».

TEMPUS: Cum documentum missum fuisse Romam una cum epistula Patris Provincialis, diei 17 iunii 1586, constet (cf. supra, doc. 355 lin. 39), scriptum illud fuisse mense iunio (et non iulio prout romana manus adnotabat) solide patet.

EDITIO: VERESS, *Epidotiae* II 173-74.

1. Cum cupiat Sacra Regia Maiestas penes ossa Ill.mi ac pientissimi fratris¹ sui fundare collegium Societatis Iesu, ubi pro auxilio animae illius et perpetuo colatur Deus et iuventur animae subditorum; potissimum vero ut ubi princeps residet, ibi etiam catholicae religionis 5 cultus efflorescat et indies magis propagetur: Offert Sua Regia Maiestas pro sustentatione 16 personarum sive etiam 20, quotquot requirit minimum Societatis collegium², in primis pro qualibet persona 100 florenos et ut res certa esset et definita, petii ego ut essent 1000 aurei hungarici (quot etiam solvuntur pro seminario alendo)³ et hos 1000 10 aureos assignare vult Sua Regia Maiestas solvendos ex arendis et teloneo pontis albensis, quae dicit esse tutissima.
2. Molendinum unum, unde panis collegio suppeditetur.
3. Decimam vini, unde vinum necessarium collegium habere possit.
- 15 4. Dat etiam monasterium quoddam desolatum Sancti Michaelis⁴ in sylvis positum, uno milliari ab Alba distans, unde ligna colle-

¹ Christophorus Báthory, qui die 27 maii 1581 mortuus est; cf. supra, doc. 59 § 1.

² De variis collegiorum generibus cf. *Formula acceptandorum collegiorum* a P. Lainez anno 1559 datum; in *Institutum S.I.* II 214-15.

³ Cf. supra, doc. 159.

⁴ Hungarice Szentmihálykő; cf. supra, doc. 335.

gio suppeditari abunde poterunt tam ad ignem quam ad fabricam et alia aliqua.

Hortum praeterea suburbanum iam pridem dederat, ad cuius culturam etiam aliquot rusticos valachos deputaverat.

20

Insuper pro fabrica collegii et scholarum 500 florenos hungaricos quotannis solvi mandavit, et si quid etiam materiae poterit, suppeditabitur, ut tanto citius finiatur. Peto itaque ut R.P.V. cito consensum suum ad hanc fundationem admittendam mittere nobis velit ut opus tam necessarium executioni mandetur a Ser.mo nostro quamprimum. 25 Alias vix video quomodo etiam si catholicus sit princeps, possit aut ipse sine ritu catholico et sine catholicis sacerdotibus diu conservari, aut quomodo possit religio sancta nedium propagari, sed ne conservari quidem illa, quae iam inducta est. Operae pretium vero fuerit ut etiam si collegium ex minimis futurum sit, tamen R.P.V. cogitet de suppeditandis insignibus operariis pro illo loco, tum quia est in conspectu principis et aulae, ac paene sub oculos totius regni, tum quia messis ibi pergrandis futura est. Si praesertim ipse Princeps catholicus ad regni gubernacula venerit, speratur enim tam maxima omnium ordinum conversio, qualem nunc Dei gratia videmus sub nostro 30 Ser.mo Rege, ex cuius aula et proceribus primores aliqui quotannis, ipso etiam adlaborante, convertuntur.

30

35

Urget praeterea denuo Sua Regia Maiestas fundationem collegii grodnensis, a qua scripseram alias P.ti Vestræ sperare nos liberos fore; sed eas rationes affert Sua Regia Maiestas, ut non visum sit amplius 40 reluctantum, cum praesertim non statim illud petat operariis impleri; curat tamen interim ipsa Maiestas Sua fabricam templi, quod ad bonum terminum deducetur hoc anno, et sequenti anno fabricam quoque scholarum, et domus cogitat aggredi, cuius delineationem et ideam brevi mittam ad P.tem Vestræ. Qualis vero futura sit haec 45 fundatio, alio tempore significabo, cum ab eius Maiestate id intellexero.

360

P. GEORGIUS BADER PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Olomutio 16 iulii 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 125r-6v*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *Praepositura thurocziensis fortasse visitanda.* — 2. *Eius possessio a Rectore coll. vienn. accepta est.* — 3. *Mittit literas donationis illius.* — 4. *Ibiique quam primum missio quaedam instituenda erit.*

... Hesterna vespere attulit novus praepositus thurocziensis in Hungaria, Rector viennensis¹ quae V.R. P.tas dedit 13 iunii²; ad quas, quia periculum in mora, volui statim respondere... [125v]

1. Domum brunensem et collegium graecense visitabo. Forte 5 etiam prius in Hungariam mihi eundum erit cum Viennam venero. Cum enim Rector significasset Ser.mo Ernesto³ ad constituendum melius de loco futuri collegii expedire ut praecipua oppida vel civitates videam, respondit id sibi quoque videri. Oro autem et humiliter peto ut V.R. P.tas hanc moram et replicam aequo et paterno animo 10 ferat. Si intelligam in eo me peccasse, discam inde quid in posterum mihi sit faciendum...

2. Praepositurae hungaricae possessio iam est a P. Rectore viennensi accepta. Qui ea de re multa mihi narravit ad Dei gloriam plurimum conferentia. Quae quia brevitatis caussa ordine explicare non 15 possum, eidem mandavi ut omnia diligenter Viennae, ubi multa habet notata, describat et cum his litteris ad V.R. P.tem transmittat⁴...

3. Mitto copiam litterarum donationis praepositurae⁵. Circa 20 quam videndum videtur, an a Summo Pontifice sit petenda confirmatio et per quem; an scilicet per illustrissimum Cardinalem⁶, an vero per nos. Et illud maxime, ne nimis sit sumptuosa expeditio. In Informatione⁷ videntur multa desiderari, cum quod tam brevi tempore in tanta rerum varietate non omnia inquire potuerint; tum quod Rector quaedam ad manum se non habere affirmet; tum denique 25 quod Rector (ut quidam ex comitibus eius affirmit) satis simpliciter egerit cum hominibus astutissimis. Ubi primum certiora habuero, mittam.

4. Puto necessario quam primum instituendam missionem in Hungaria, cum propter spirituales necessitates plurimas, ne de nobis 30 conquerantur homines, et in primis Caesar et Cardinalis; tum ut temporalia melius cognoscantur et administrentur tutius. Ad quam

21 In *del.* Instr[umento]

¹ Ioannes Nicolaus Donius S.I., cf. supra, doc. 341.

² Quae reperitur in *Austr.* I I 281. In qua tamen nil de rebus hungaricis habetur.

³ Ernestus, archidux Austriae; cf. supra, doc. 354 adn. 3.

⁴ Quam Rectoris collegii viennensis relationem videsis infra, doc. 361.

⁵ Quas videre est supra, doc. 351.

⁶ Georgius Draskovics, episcopus colocensis, cardinalis; cf. supra, doc. 340 adn. 6.

⁷ Nempe in relatione Rectoris collegii viennensis; cf. supra, adn. 4.

rem non video aptiorem quam P. Aschermannum ⁸, qui et linguam novit, et antea in Hungaria fuit ⁹. Sed tunc alio lectore pro academia viennensi opus erit. Quod dico ut R.P.tem V. tanto magis ad misericordiam moveam.

35

361

P. IOANNES NICOLAUS DONIUS RECT. COLL. VIENN. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vienna 17 iulii 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 127r-31v*, autographum.

SUMMARIUM: *Quomodo possessionem praepositurae thurocziensis accepit. — 1. Res gestae Selliae. — 2. Thuroczii.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

Ex Reverendi Patris nostris Provincialis ordinatione praepositoriae turocziensis accepi possessionem pro novo in regno Hungariae Societatis Iesu collegio fundando. Quam possessionis acceptationem brevissimis verbis V.R. Paternitati aperiam, quia copiosiorem postea ⁵ informationem de ipsis bonis a R.P.N. Provinciali accipiet, cum illa bona (quod brevi ut spero fiet) visitaverit ¹.

A Reverendissimo Domino Martino Pethoe ², olim collegii viennensis Societatis Iesu discipulo, nunc episcopo vaciens et a Magnifico Domino Ladislao Kubinyi, camerario Hungariae, cui scriba quidam ¹⁰ eiusdem camerae adjunctus erat, Gasparus Szochowlky nomine, in possessionem deducti sumus praepositurae turocziensis. Fuimus universi 32 quorum omnium nos sumptus facere oportuit.

32 P. *del.* Ash.

3 turocziensis *ms.* semper

⁸ Ioannes Aschermann S.I., moravus; cf. de eo MAH I 198 et passim.

⁹ Officio ministri collegii et concionatoris Tyrnaviae fungebatur; cf. *ibidem*.

¹ De necessitate huiusmodi visitationis scribebat P. Provincialis in ep. diei 16 iulii 1586; cf. supra, doc. 360 § 1.

² M. Pethe de Hetes (ob. 1605), episcopus vaciens 1583-89; cf. GULIK-EUBEL III 232 345.

Veneram Posonium³ die 21 iunii cum P. Aschermanno⁴, duobus
 15 fratribus et quodam hungaro, qui interpretis munere fungeretur.
 Hic diem integrum consumpsimus partim propter episcopum Vacensem,
 qui dominum Andream Monaslai⁵ in praepositum posoniensem
 consecrabat, partim quod quaedam res necessariae conficienda erant.

1. Die sequenti, in vigilia S. Ioannis Baptistae Posonio cum R.mo
 20 Episcopo Vaciensi discessimus et venimus in oppidum Selliae⁶ istius
 praepositurae duorum dierum itinere Vienna distans, situm iuxta
 Vagum rapidum et piscosum fluvium. Oppidum sine muris, more polono, aedes habet simplices. Exercent [127v] iusticiam sanguinis, et
 quando fur vel latro capitur, convocantur quinque aut sex nobiles
 25 vicini, hungaricarum legum periti, qui reum iuxta leges regni iudicant. Penes dominum tamen terrestrem est sententiam confirmare
 aut reum pronunciare liberum, vel dicere fiat iustitia et pereat mundus etc.

Statim, ut civitatem ingredimur, advolat officialis praepositurae
 30 istius oppidi et trium pagorum, et alii quam plurimi; qui nos omni
 cum humanitate et laetitia exceperunt. Dicitur postea officiali ab
 Episcopo Vaciensi ut sequenti die ad horam duodecimam iudicem op-
 piedi cum assessoribus et iudices trium pagorum, quorum nomina sunt
 Kyralfalwa, Hozzuffalwa et Pered⁷, cum assessoribus nobis curaret
 35 adesse ut suae caesareae regiaeque Maiestatis determinationem de
 oppido Selliae et tribus pagis ac reliquis bonis praepositurae turo-
 cziensis audirent.

Profertur ab Episcopo archiducis Ernesti decretum⁸ quo iubebatur
 praepositurae turocziensis nobis tradere possessionem. Officialis
 40 decretum magna reverentiae significatione deosculatur, capiti im-
 ponit, ostendit praecipuis istius oppidi viris, eoque lecto reddit Epis-
 copo. Haec eo die gesta sunt.

24 iunii, ipso die S. Ioannis Baptistae, summo mane iudices cum
 assessoribus adfuere, expectantes nos ante domum, in qua maneba-
 45 mus, ut nos honoris causa ad templum comitarentur. Descendimus
 ad templum. Sequuntur, missaeque sacrificio intersunt et concioni,
 quam habuit R.mus Episcopus Vaciensis. Via ad templum non fuerat
 calcata pedibus, in ea enim crescebat foenum; nec mirum, anno cum

³ Posonium (Pozsony, Bratislava, Pressburg) hodie urbs princep Slovakiae.

⁴ Ioannes Aschermann S.I., moravus; cf. supra, doc. 360 adn. 8.

⁵ A. Monoszloj ab anno 1599 episcopus vesprimensis; cf. GULIK-EUBEL III 352.

⁶ Sellye (Šal'a nad Váhom, Vágsellye).

⁷ Királyfalva (Král'ová), Hosszúfalva (Dlhá nad Váhom), Pered.

⁸ De hoc decreto cf. supra, doc. 354 lin. 2.

dimidio et eo amplius parocho caruerant. Eorum filii baptizabantur
ab haereticis vel calvinistis in aedibus.

50

Finita concione venit Magnificus Dominus Ladislaus Kubinyi. Tardius enim Posonio discesserat, negotiis impeditus. Et hic statim ut venit, ostendit decretum Archiducis officiali, eoque praecipiebatur ut cum Episcopo Vaciensi possessionem bonorum praepositurae turocziensis nobis traderet. Itur ad mensam, et ea finita vidimus, num omnia, quae in antiquo inventario comprehensa erant, adessent. [128r] Confecto itaque eo negotio, convocantur iudices oppidi et pagorum cum suis assessoribus. R.mus Episcopus Vaciensis exponit causam adventus nostri et voluntatem sacrae caesareae regiaeque Maiestatis copiose satis; quod videlicet sua s. caesarea regiaque Maiestas in perpetuum praeposituram turocziensem et omnia quae ad eam spectarent nobis donasset pro novo collegio Societatis Iesu in regno Hungariae fundando. Cum autem oppidum Selliae cum tribus pagis, quorum mentionem fecimus, ad turocziensem praeposituram pertineat, eos debere nos posthac pro veris suis dominis agnoscere et habere. 60 Iudex oppidi nomine omnium respondit se agere summas gratias sacrae caesareae regiaeque Maiestati, quod tales dominos dedisset. Quam in sententiam cum multa alii iudices dixissent, Rev.mus Episcopus et Camerarius admonuerunt ut secundum consuetudinem incliti regni Hungariae nobis promitterent fidelitatem. Omnes porrecta 65 manu promiserunt. Nonnullorum oculi p[re]laetitia pleni videbantur lachrymis. Fidem datam et factam, secuta sunt dona piscium, avium, gallinarum et caeterorum ruris bonorum, quae non solum oppidani sed etiam pagorum incolae offerebant. His accesserunt supplices libelli a singulorum locorum iudicibus oblati, quibus petebant ut illis 70 sua iura et privilegia antiqua salva et integra conservaremus, aliaque nonnulla. Responsum est quod ex re videbatur.

2. His perfectis Turoczium profecti sumus. Est arx in altissimo monte sita, triplo — ut plerique aestimant — superans montem Caecium seu Calenberg prope Viennam. Quo fit ut praeter iulum et augustum ob frigora toto anno hypocaustis utantur qui in ea sunt arce. Distat Sellia 24 miliaribus hungaricis, seu itinere duorum dierum et medii. Perveneramus Zalka pagum nostrum quem tantum germani incolunt. Hic invenimus 32 viros sclopis armatos nostrum adventum expectantes ut reliquo itinere quod erat duorum miliarium hungariorum, honoris et praesidii causa comitarentur, contra latrones, qui in eo monte interdum inveniuntur. [128v] Qui in arce erant, ubi nos eminus conspexere, tormento bellico, pixidem barbatam appellant, salutavere. Cum vero propinquaremus civitati subiecti arcii, Var-

58 exponit rep. || 78 perfecti sumus ms.

90 liam ⁹ vocant, crebriore tormentorum fragore arx vicinique montes insonuere. Prodiit in nostrum occursum officialis cum civitatis iudice aliquis viris non paucis.

Civitatem ingressi sumus sine muris, polonico more, 27 iunii circa quintam aut sextam horam pomeridianam. Vidimus domos 95 ligneas aliquanto cultiores selliensibus, gentem bohemam agriculturae deditam, pacis studiosam, divitem satis et pecore vario abundans, cervisia bona pro potu utitur. Postquam caenavimus, dum honoris causa deduco Reverendissimum, casu in quodam foramine everti pedem. Ubi dolore et difficultate incessus laboravi. Postera die quod 100 ingredi non possem, equis octo invictus sum in arcem arduo valde ascensu. Quaesieram a domino Kubinyi, essetne opus regiis literis. Respondit sufficere Camerae. In ipso tamen ascensu montis admoneor ab episcopo ut regias literas in promptu habeam quibus potestas arcis nobis confirmatur. Ne difficultas sit, dimitto fratrem nostrum Vi- 105 tum ¹⁰, qui celeriter domo literas detulit, usus equa parochi, quae eadem die interiit. Parochus cum concubina et filiabus lamentabatur quod etiam fetum cum matre amisisset. Ordino ut equa solvatur parocco et dico Episcopo signum esse quod parochi nostri non debeat habere et ceteras, id est concubinas, postquam talia animalia ad nos- 110 trum adventum moriantur.

Pervenimus ad arcem ¹¹. Portae non tam cito aperiuntur. Dominus Kubinyi agit cum Castellano, cui dicit literas camerae datas sufficientes esse. Respondet Castellanus se Regis petere, cui iuravit. Post aliquam ita verborum concertationem aperiunt arcem. Veniunt 115 etiam regiae literae. Fit laetitia summa. Describuntur res arcis. Exponitur a domino Kubinyi voluntas Regis Hungariae de possessione arcis et civitatis etc. ad eum modum quo in oppido Selliae reverendissimus Vaciensis fecerat. Liberat Castellanum et milites a iuramento praestito Camerae. [129r] Accipit claves arcis a Castellano easque 120 mihi tradit. Sic ego factus castellanus arcis etiam nomine Societatis accepi possessionem. Tum petitum est a Vicecastellano (nam de Castellano dubitabatur num in officio confirmandus esset) an Societati vellet inservire et arcem fideliter conservare. Respondit se paratum esse. Perlectum est iuramentum. Repetivit erectis duobus digitis. Idem a

93 27 *sequ.* iulii, *sup. alia m.* iunii || 111 arcem *del.* describuntur res arcis universae || 119 Camerae *rep.*

⁹ Zniováralja (Kláštor pod Znievom).

¹⁰ Vitus Acherle S.I. (ob. 1597); bavarus; ingressus Societatem anno 1573 (cf. *Austr. 24* 70v-71r et *Hist. Soc. 42* 107r).

¹¹ De arce Znio cf. BÉL, *Notitia Hungariae* II 349-51.

militibus quaesitum est, qui eodem modo verbis conceptis et erectis 125
duobus digitis iurarunt. Praestito iuramento manus mihi porrigunt
et trado claves Vicecastellano, arcem ei commendando ut contra om-
nes hostiles impetus fortiter defendat.

Pransi descendimus in civitatem, ubi iudex civitatis cum aliis
iudicibus pagorum ad nos pertinentium, nos expectabant. Actum est 130
cum his ut Selliae. Promiserunt omnes se fidem servituros Societati.
Datam fidem secuta sunt munera, seliensibus non absimilia. Solum
duo pagi qui a germanis incoluntur, vitulis ut augustiore munere no-
bis gratificati sunt. Tum difficultatibus propositis, ut ratio tempusque
postulabat, satisfactum est. Aestimatae sunt oves, caprae, vaccae, 135
avena, hordium et quidquid ibi repertum est. Eo quod defunctus Lo-
cumtenens, qui praeposituram retinuerat, cuidam affini mobilia eius-
modi boni cuncta testamento reliquisse dictus sit, quod si ab Imper-
atore testamentum confirmatum fuerit, existimavimus ea dato praec-
cio redimenda esse aut certe si Imperator ratam non habuerit volun- 140
tatem Locumtenentis, non dubitavimus ea nobis relicturum.

Ex ipso praepositurae aedificio nihil superest praeter templum
et veteres ruinas monasterii. Ornamenta ecclesiae nulla reperimus.
Praepositura dicitur infula caruisse.

Quibus omnibus ex animi sententia confectis veni Tyrnaviam¹² 145
tum ut procuratores seu causidicos constituerem, qui more regni
Hungariae negotia praepositurae agerent, tum ut de sacerdote, qui
Sellensis diebus festis et dominicis adesset donec ordinarium loco
illi praeponeremus ut supra dixi. [129v] Tyrnavia redii Selliam ut 150
officialem admonerem de sacerdote, quem festis et dominicis diebus
curaret Tyrnavia adduci et honeste haberet. Populo quoque tunc
indixi ne ad haereticos vel audiendi verbi vel sacramentorum percipiendorum causa accederet. Et quibusdam aliis difficultatibus compositis atque expeditis profectus inde sum Posonium. Cameram Hun- 155
garicam adii. Egi gratias quod facile, benigne, humaniter ex mea sen-
tentia negotium praepositurae turocziensis confecissent, in eamque
possessionem Societatem nostram tam libentibus animis induxissent.
Petivi praeterea literas et privilegia eiusdem praepositurae (nam Tu-
roczi nihil eorum repertum est) ut cum possessionem iam acceperimus, 160
etiam haec eius robora et munimenta consequeremur. Responsum est haberi literas privilegiaque turocziensis praepositurae, verum ea non nisi a regia Maiestate nobis tradi posse; praeterea Lo-

136 ibi *rep.*

¹² Tyrnavia (Trnava, Tyrnau, Nagyszombat); de qua cf. MAH I 12*-
13* et passim.

cumtenentem habere verum inclusa cum aliis, et cum reserata fuerint, nos facile obtenturos.

- 165 Reversus sum 11 die iulii, unde 13 Olomucium profectus de omnibus rebus gestis R. P. Provincialem certiores reddidi. Habet V.R. P. tas brevem expositionem nostrae in Hungariam excursionis. Hungari nobiles etsi saeculares gaudent vehementer de nostro in Hungariam adventum, nobisque quod ea bona consecuti simus, gratulantur.
- 170 Vocati fuerant sex aut septem viri nobiles, haeretici tamen, ut rerum aestimationi interessent. Mirum quantopere pro nostra parte pugnaverint. Praelati non multum ea re laetantur, quod sibi bolum ereptum¹³ videant, ad quem nunquam accessum sint habituri postquam ea praepositura in perpetuum sit nobis tradita. Audivimus haereticos dicentes, optamus vobis quia quando illam praeposituram habent episcopi, alunt servas ad pompam et ecclesia nullam accepit utilitatem. Faxis Deus [130r] optimus maximus ut sicut multae gentes ministerio Societatis veritatis lumine amplexae sunt, sic Hungaria Societatis laboribus veritati et vitae christianaee sese subiiciat. Me sanctissimis
- 175 180 V.R. Paternitatis orationibus et sacrificiis unice commendo. Viennae Austriae 17 iulii anno 1586¹⁴.

Vestrae Reverenda Paternitatis

indignus in Christo filius et servus

Ioannes Nicolaus Donius

- 185 Mitto Vestrae Reverentiae oppida et pagos praepositurae turocziensis¹⁵; postea plura scribam de illis.

Inscriptio: [130v] « Admodum Reverendo in Christo Patri Claudio Aquavivae [Societatis] Iesu praeposito generali — Romae ».

APPENDIX

- [131r] PERTINENTIAE PRAEPOSITURAEE TUROCZIENSIS
In comitatu turocziensi:
Arx Znio [Zniev]. Sub arce oppidum Varalliae. Hic habetur unus iudex.
Villa Slovuen [Slovany].
Villa Lizacow [Ležiachovo]. In istis duabus villis unus iudex Scultetus.

¹³ Cf. TERENTIUS, *Heaut.* 673.

¹⁴ Responsum Patris Generalis, diei 21 aug. 1586, est huiusmodi: « Ex R.V. epistola data 17 iulii vidi quomodo ab R.V. hungaricae praepositurae possessio capta esset. Quod oramus ut sit ad Dei gloriam et animarum illarum utilitatem. Verum circa hoc negocium quicquid nobis occurrebat, scripsimus P. Provinciali, qui item ad nos eadem de re multa scripserat » *Austr.* I II 298.

¹⁵ Videas Appendicem huius documenti.

Walcha [Valča]. Iudex unus. — 5. miliaribus hinc Zokowcz [Socovce] Moskocz [Moškovec]. Iudex unus Scultetus.

— Andraswalwa [Ondrašova]. Iudex Scultetus. Polaretka [Pole-rieka]. Iudex Scultetus.—Wriczkapole [Vricko]. Iudex Scultetus.

— Laszan [Lažany]. Iudex Scultetus.

In comitatu Liptoviensi

Lipto [Liptov]. — Tresleczii [Tri Sliače]. Istae sunt tres villaes uno nomine appellatae.

In comitatu Zoliensi

Zelnicze [Sielnica]. Distant miliaribus 7 hinc.

In comitatu Nitriensi

Zalka. Sunt germani numero 9.

Oppidum Sellyae [Šal'a] — Kyralfalwa [Királyfalva, Král'ová] — Hozzúffalwa [Hosszúfalva, Dlhá nad Váhom].

In comitatu Posoniensi

Peret [Pered].

362

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE
GEORGIO SIBRIK CAPITANEO VARADINENSI

Grodno 22 iulii 1586

TEXTUS: Budapestini, Országos Széchényi Könyvtár (Bibl. Nat. Széchényi) Quart. Lat. 11 230-31 (Collectio Hevenesiana 1280), apographum saec. 19.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 174-75.

RATIO EDITIONIS: Sequimur textum a D. Veress editum.

SUMMARIUM: *Ne a patribus S.I. decimae aut nonae pro vineis dono acceptis exigantur.*

Nos Stephanus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitia, Kioviae, Volhinia, Podlachiae, Livoniae etc., princeps Transylvaniae.

Memoriae commendamus tenore praesentium, quibus expedit universis quod Nos compertum habentes fidem, pietatem, diligentiam, sedulitatem, praeclaraque in ecclesiam catholicam merita patrum jesuitarum Varadini in ecclesia divi Aegidii degentium, quae in summis licet angustiis rerumque omnium penuria magno christiani nominis incremento enim ingentique animarum fructu hactenus ii praestiterunt ac in posterum eorum instituta gubernante Spiritu Dei pra-

10

stitura sunt; ut eorum inopiae subvenientes commodiorem vitae sus-tentationem habere possint, id benignitate regia pioque nostro erga catholicam religionem zelo ipsis patribus a modo imposterum futuris semper perpetuis temporibus clementer annuendum et concedendum
 15 esse duximus ut quascunque vineas hactenus ipsi possident tam in promontorio varadiensi, quam etiam in pertinentiis eius, villarum nem-pe ad eosdem patres pertinentium testamento etiam eis a quibus-libet legatas et relictas, legandas et relinquendas, bonisque eorum ad ecclesiam divi Aegidii applicatis existentibus¹, nullas penitus decimas
 20 ad arcem nostram varadiensem nonasque itidem similiter ullus capitanorum, provisorum, officialiumque pro tempore isthic constitutorum exigere possit et valeat, sed dictos patres iesuitas liberos et immunes a dandis decimis et nonis habeant in perpetuum et debeant; quemadmodum annuimus et concedimus praesentium per vigorem.
 25 Quocirca vobis fidelibus nostris generoso Georgio Sibrik² comiti comitatus bihariensis et capitaneo nostro varadiensi ac egregiis et nobilibus provisoribus, officialibus, arendatoribusque et exactoribus decimarum nostrarum ad arcem varadiensem et comitatum bihariensem pertinentium modernis et futuris harum serie committimus et
 30 mandamus firmiter ut ratione quarumcunque vinearum a dictis patribus in promontorio varadiensi, aliisque villis ac possessionibus eorum, vigore donationis et fundationis suae testamento relictarum vel reliquendarum ubilibet in comitatu bihariensi existentium, nullas omnino decimas et nonas exigere debeant et teneantur, sed eos in
 35 hac perennali annuentia nostra illaese conservent. Secus non facturi etc. Praesentibus perfectis, exhibenti restitutis.

Datum in arce nostra regia grodnensi, 22 die mensis iulii, anno Domini 1586, regni autem nostri undecimo.

¹ De possessionibus collegio Varadini construendo donatis cf. litteras donationis Stephani regis; supra, doc. 318.

² Cf. de eo supra, doc. 336 § 4.

363-A

P. FABRITIUS PALLAVICINO S.I.¹
 CENSURA
 DE COMMENTARIO «TRANSILVANIA» PATRIS POSSEVINO S.I.

Posnaniae, mense iulio 1586

Introductio

Scopum conscribendi commentarium de Transylvania P. Possevino exponit in epistula diei 20 oct. 1583 ad Nuntium in Polonia scribens (cf. supra, doc. 221 § 5). Propositum vero typis exprimendi hoc commentarium, manifestavit auctor iam anno 1583, vixdum operi finem imposuerat: «Forse un giorno questa mia fatica uscirà in luce» (supra, doc. 221 § 5); et adhuc maiore cum decisione anno 1585 ad Ducissam Mantuanam: «Rimetten-domi nel restante a quel che in breve doverà uscire in luce, havendone scritto cinque libri in lingua italiana» (VERESS, *Epistolae* II 124).

Iuxta Constitutiones S.I. litteraria sociorum opera, antequam typis mandentur, a duobus censoribus ad hoc deputatis diligenter examinanda sunt, utrum digna sint ut edantur (cf. *Constit.* P. VII c. 4 § 1; MI *Const.* III 215-16). Censores ad opus Patris Possevino examinandum deputati fuerunt: P. Pallavicino, italus, et P. Hoffaeus, assistens Germaniae. Prior censebat opus edi posse, alter vero prorsus contrarium sentiebat. Ad P. Generalem autem quod attinet, ipse iudicabat commentarium non esse *eo tempore* in lucem edendum «Quanto alla sua Transilvania, saprà che già è qualche tempo che fu finita da vedere da questi padri, ma del publicarla, il nostro parere, dopo qualche consideratione in ciò fatta, è stato che sia più ispediente il differir per ora et aspettar miglior occasione, poiché nel vero i tempi che hora corrono, non ci lasciano assecurare che alcune cose che vi son dentro, non fossero per cagionare in varii varie ombre et forse anco offensione. Il che tanto maggiormente dobbiamo temere, quanto che alla giornata andiamo provando la delicatezza di molti et facilità, e pigliare in sinistra parte molti uffici che dalla Compagnia nostra si fanno con animo semplice et pur desideroso del servizio di Dio. Siché, come ho detto, ci risolviamo che sia più sicuro aspettar miglior opportunità de tempi, i quali forse da se stessi matureranno il negocio in modo che tolta ogni causa di sospetto lasci luogo al frutto che V.R. con la gratia di N.S. ne aspetta» Ex ep. Patris Generalis, diei 9 iulii 1587, ad P. Possevino; in *Ven.* 3 541. — Eiusdem commentarii breviter mentio facta est etiam in ep. diei 22 aug. 1587 Patris Generalis ad P. Possevino: «Si è havuto il libro dei nostri di Polonia intorno alla cosa dei studii; et della *Transilvania* di V.R. Stia sicuro che sarà ben guardato, et per segno posso dirle che la tengo in camera»

¹ F. Pallavicino S.I., italus, cf. supra, doc. 304 adn. 2.

Ven. 3 166*v.* (cf. ep. Patris Generalis diei 9 iulii 1587 ad P. Possevino; in *Ven.* 3 541). Opus non nisi anno 1913 primum typis excusum est.

Quoniam in censuris saepe citantur variae partes textus commentarii, operaे pretium fore videbatur recensere textus manuscriptos operis, eiusdemque editiones.

TEXTUS: 1. *Opp. NN 319* 319 ff., 335 x 210 mm., apographum manu Ioannis Fournier S.I. exaratum, a P. Possevino saepe correctum. Textus antiquior.

2. *Opp. NN 318*, 90 ff., 310 x 210 mm., apographum manu Thomae Sailly S.I. exaratum, cum numerosis adiunctis et correctionibus; ambo codices compacti sunt, tegumentoque cartaceo operti cum dorso in pergamena.

3. Mediolani (Milano), Bibl. Ambrosiana, *Trotti*, ms. 74, codex cartaеus, ff. XVI + 146, 314 x 205 mm., exemplar iuxta textum secundum exaratum.

EDITIONES: 1. VERESS, A. Possevini S.I., *Transilvania* (Budapest 1913). — 2. BASCAPÈ, *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI* (Roma 1931) 49-163.

TEXTUS: ARSI, *Fondo Ges. 652 (Censurae librorum I 1578-1604)* 78*r-**v*. autographum, in imo folio 78*r* manu P. is Possevino: «Questa censura è di mano et giudizio del P. Fabrizio Pallavicino fatta in Posnania il mese di luglio 1586»; et facie versa eiusdem folii manu P. is Possevino: «Censura del trattato di Transilvania»; et ibidem manu ignota: «Possevini Transilvania. — G. — P. Maggio».

De Transylvania R.P. Possevini

Liber probatur in omnibus; modo auferantur vel accommodentur ea pauca quae ipse R. Pater iudicat esse accommodanda; videlicet gesta de pacificatione inter Imperatorem et Regem Poloniae, quae 5 sunt lib. 4 a cap. 10 et deinceps²; similiter ea quae dicuntur in fine libri quinti de nostra Societate.

Praeterea non videretur expedire committere praelo lingua italica illos errores seu haereses transylvanorum, quae sunt lib. 4 a cap. 6 et deinceps; tum quia videntur offendere posse aures italorum, qui 10 non sunt assueti tam horrendas blasphemias audire, tum quia libri de rebus controversis cum haereticis non videntur idiomate italico in Italia permitti.

Similiter lib. 1 cap. 1 ubi dicitur «In somma la Transilvania etc». — haec verba deberent aliquomodo melius continuari cum 15 praecedentibus. Item cap. 7 eiusdem libri: nescio utrum expediat

² Textus manuscripti et editiones recensentur supra, in introductione.

apponere iudicium de morte Adreae regis Ungariae, qui ut regno potiretur, pollicitus erat se penitus christianam religionem deleturum, cum tamen id regnum assequutus, non praestiterit, ob quam causam videtur iudicari non fuisse hoc factum gratum Deo etc.; videtur enim praebere ansam regibus et principibus ultramontanis qui iurarunt se ²⁰ conservatuos confederationem cum haereticis in materia religionis, ut illam illaesam servent, cum tamen contrarium facere deberent.

In fine etiam capit is 12 libri secundi videntur quaedam dici quae forte in publicum edita possent laedere principis alicuius christiani animum.

25

Lib. 3 cap. 8 circa medium videretur tollenda comparatio illa illius principis, ubi dicitur: « Condotto per il naso come bufalo dil demonio »; videtur enim humilis et legentis animum offendere, praesertim cum de principe viro proferatur.

363-B

P. PAULUS HOFFAEUS S.I. ASS. GERM.

CENSURA

DE COMMENTARIO PATRIS POSSEVINO DE TRANSYLVANIA

Romae, anno 1586

TEXTUS: *Austr. 224 23r-4v*, autographum.

TEMPUS: Cum altera censura de P. is Possevino opere, a P. Fabritio Pallavicino facta, sit mense augusto anni 1586, etiam censuram P. is Hoffaei eodem anno scriptam fuisse putamus. At res satis incerta est.

SCRIPTOR: B. SCHNEIDER S.I., *Der Konflikt zwischen Claudio Aquaviva und Paul Hoffaeus*. AHSI 26 (1957) 7-8.

De historia transylvanica

Si de lectione huius historiae agitur, ea sane habet curiositatem iucundam ad oblectandos homines saeculares. Si quid spirituale permisetur, id devoratur et obscuratur a curiosis narrationibus saecularibus, ad quas properare solet lector huius saeculi. Cuius vanitati ut Societas ⁵ Iesu serviat, nescio quantum deceat.

Si agitur de historiae evulgatione, praesertim sub titulo Societatis, arbitror nec Societatem nec eius Generalem decere vel proponere nedum de evulgatione cogitare, cum sit manifestum argumentum va-

- 10 nitatis in Societate velle mundo proponere secreta principum, narrare bella, describere regiones tributaque, pro forma hinc inde nescio quae spiritualia ad tegendum fucum inserere, et tandem mundo prodere quid in sinu geramus, nimirum simplicitatem nostri instituti nos deserere, et quae mundi sunt quererere ad miserae Societatis infamiam
 15 et calamitatem. Quae tanto magis afflit, quanto huiusmodi curiosis miseriis promovendis ipsem Generalis se autorem et patronum praebet; quod fuit a s.m. P.N. Ignatio quam longissimum.

Seipsam multum immergit et implicat Societas in negotia saecularia partim agendo partim scribendo scienter et convicta; ac utinam 20 non favente Superiore, nec corruptelae huic remedium adhibente, donec remedio amplius vix locus sit, et donec sapientes huius saeculi iusto iudicio scandalizentur et offendantur cum nostra infamia et impedimento maioris ac melioris boni.

- Scripsit ante hic Pater librum de Moscovia¹, plenum fastu et arrogantia, contra nostram simplicitatem et humilitatem religiosam; et ob huiusmodi notam etiam graviter reprachensem non solum a nostris, sed etiam ab externis; et id tamen dissimulatur et parvi aestimatur. Nunc autem accedit Transylvania, quae suppressa potius erat, quam ad examinanda ulli exhibenda. [23v]

- 30 Non possum mihi persuadere hoc scribendi genus a Deo Societati inspirari, sed ab aliquo malo daemone, qui ut Societatis missiones et peragrationes per mundum ad proximi auxilium reddat odiosas et suspectas, hoc genus scribendi suggestisse videtur, ut mundo proponat nostram vanitatem et curiositatem, eidemque hanc persuasionem imprimat, nos per mundum vagari non ad lucrificandas animas, sed ad provincias et regna exploranda, earumque mores et condiciones pontificibus tradendas seu etiam prodendas.

- In hac historia non dicitur quos autores sequatur in descriptione locorum et morum etc. Ut autem putetur ex seipso finxisse, non aedificat. Si ex alio italicice reddit et eum non nominat, arrogantiam sapit.

- Neque ullo modo expedit hanc historiam evulgari sine consensu et praehabito iudicio principum, de quorum provinciis, oppidis et causis agitur, ne implacabiliter offendantur; plurima enim referuntur particularia quae ad personas principum et satraparum quorum magna pars forte adhuc in vivis est. [24r]

11 tributaque *sup.* || 12 at *ms.* || 28 quae *del.* ad nostram [?]
 32 peragrationes *p. corr.* || 43 enim *del.* censurantur quae

¹ De Patris Possevino commentario «Moscovia» inscripto cf. supra, doc. 231 adn. 2.

Manifestat ubi « li passi » sunt « difficili al inimico » (fol. 5a § 2)² et ubi loca possunt facile fortificari (*Ib.* § 3).

Inserit impertinentia de se et suo negotio inter Caesarem et Regem (*Ib.* b statim initio) quae haud dubio Caesari displicebunt. Ibi-
que docet exploratorem patriae illius.

50

Iterum seipsum inserit (*ib.* b § 2 in fine et fol. 6ab) ubi etiam, re-
licta historia, philosophatur de moribus quae transylvanis parum
placebunt, nostros etiam inde alienare possunt.

Fol. 18b sub finem: Odiosum videbitur ungaris.

Fol. 19a quod dicit de Caesare et Rege, posset omitti (§ 1).

55

Fol. 20a post medium: loquitur « della intrata » parochiarum et
oppidis cum punctura haereticorum. Vix aedificabit nos explorare lo-
corum redditus. Hic et sequenti pagella describit et locorum muni-
tiones. Ibidem b in fine § 2: notatur quidam Stephanus Palatinus.

Fol. 21b § 1: laudat locum ab optimis piscibus. In fine § 3: no-
tat de haeresia, quod non deberet fieri; fieri enim potest ut conver-
tantur. Ac tunc non bene sonaret vel etiam displiceret ipsis fieri men-
tionem de praeterita haeresi. Quod dixerim de omnibus locis quos car-
pit propter haeresim.

60

Fol. 22a c. 5 § 1: deleatur illud « Non è populata », displicebit
Principi.

65

Fol. 23a post medium: in particulari laudat a religione duas fami-
lias et unam foeminam quae visitat nostros etc. Non placet haec par-
ticularitas. Dein aliis movebit bilem. Aliam etiam familiam potentem
notat ab arrianismo.

70

Ib. b: notantur populi quidam a rixa, utque qui litigant « per un
grossu sei anni »; item ab homicidio et furtis et alia vitia etc.

Fol. 24 a: Notantur duo capitanei moderni ab haeresi nominatim.
Item de Episcopo Varadiensi et bonis ecclesiasticis dicuntur quae pa-
rum placebunt. Ibidem de seipso inserit quae nihil ad rem. [24v]

75

Fol. 24b: Posset omitti quicquid dicit de haeresi et catholicismo
in Varadino et de nostra ibi missione. Idem dico pro initio folii 25
ubi etiam narrat se celebrasse in curru.

Fol. 26a: quae de poenis et homagiis etc. dicuntur, omittenda
videtur.

80

Fol. 27a in fine: omittatur quod dicitur de Turca et Principis tri-

72 et ² del. multa || 73 notantur del. quidam | prius Notatur quidam
capitaneus

² P. Hoffaeus prae manibus habebat textum secundum, nempe *Opp. NN*
318.

buto. *Ib.* b: omittatur parenthesis l. 4 et id quod est in margine de seipso. Item quod ibidem dicitur de redditibus Principis.

Putarem omittendum totum cap. 8 libri 2. Omnino quoque omit-
85 tendum censeo totum caput 9 lib. 2.i, exceptis iis quae dicuntur fol.
29 de valachis.

Fol. 31a: posset eius discursus et iudicium omitti de Ioanne Sepusio et Ferdinando rege — usque ad finem cap.

Durus ingressus in caput 12 fol. 32b.

90 Fol. 34a l. 5: Odiosum de Ferdinando. Putarem omittendum cap. 15 lib. 2.i.

Fol. 30b § 1: Videtur odiosum quod facit P. Lelesi in directe con-
gressis contra Franciscum Davidem qui imperfectus inde fuit.

95 Fol. 31b: initio refert de possessionibus nostris claudiopolitanis
et deinde usque ad finem digreditur in bellum Moscoviticum et vic-
torias regis ascribit erectioni nostrorum collegiorum. Id sinistre
accipietur.

Fol. 33a: quia scribit de haereticorum erroribus, praestat omittere
usque ad fol. 37b.

100 Fol. 37b: initio capit is non videtur notari negligentia Principis
et Regis. Ibidem videtur omittendum quod dicit Principem sibi insu-
rassasse in auribus. Haud placeret Principi publicari quod ipse voluit
in aurem secrete dicere.

105 Fol. 38b: Cum scopus eius sit tractare de religione, impertinens
est inserere praesertim sic ex abrupto de lite inter Caesarem et Re-
gem. Res odiosa et ingratissima futura Caesari. Igitur ab hoc fol. 38
omnia videntur omittenda usque ad fol. 43b.

110 Fol. 44: totum caput partim est impertinens, partim notat
Regem Franciae; in fine quoque publicat se spectatorem et observa-
torem eorum quae siebant. Male sonat.

Fol. 45b: omittatur totum cap. 13 et 14 usque ad finem libri
quarti.

Passim de seipso loquens, prodit se esse hominem vagum, curio-
sum, negotiosum et persaecularem.

115 Saepe dicit, sibi haec et illa fuisse dicta a Rege. Non aedificabit
pandere mundo iesuitam fuisse tam intimum Regi.

Totus quintus liber videtur resecandus, ne veniat in manus ex-
ternorum.

120 Mundus qui iudicat nos esse superbos et arrogantes, videretur
multis in locis in hac opinione confirmari, quoniam videtur Pater af-
fectate et utcumque gloriose inserere quae dixerit aut fecerit ipse.

87 et iudicium *sup.* || 93 *prius* interficiatur || 116 mundo *del.*
iesuita [corr. *in fuisse*] | intimum *del.* conscientia [?] || 117 liber *del.* cum
et [?] || 120 *prius* hoc | hac *del.* scripto.

364

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vilna 10 augusti 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 15r-15av*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 165-68.

SUMMARIUM: 1. *Transylvania fieri posset vice-provincia.* — 2. *P. Maninelli posset constitui superior Varadini.* — 3. *P. Undó, nondum a votis solutus, in patriam ad suos missus est.*

... 1. Quoniam difficilis est, Reverende Pater, ista Transylvania, necesse esset, ut video, sicubi maxime ibi habere vel provincialem di-
 visum, vel viceprovincialem¹; et iam ibi fieret in suburbano nostro Monostor² domus probationis propria³, ad quam forte multi ingre-
 derentur. Certe ego inde veniens nuper sex iuvenes ad Societatem⁵
 mecum duxi⁴; et decem admisissem, si non fuisse difficultas itinerum.
 Et alii duo hungari hic ingressi sunt. Forsan dato illi aliquo polono-
 rum et germanorum auxilio, posset illa provincia sibi sufficere, post
 aliquot saltem annos. Etiam enim, si hoc quadriennio ter a me visi-
 tati sint⁵, et quatuor integros menses hac vice ibi resederim, tamen¹⁰
 si esset ibi proprius provincialis vel viceprovincialis in officio, melius
 omnia continerentur. Iam a me utcunque bene ordinata fuerant
 ubique omnia et prospectum disciplinae omnium locorum datis ubi-
 que sociis et operariis, et posita disciplina religiosa, sed statim ecce
 absumpti sunt, et non est ibi, qui providere possit. Hinc autem viae¹⁵
 sunt iam interclusae.

Non minor ratio esset vel separandae Transylvaniæ, vel in vi-
 ceprovinciam redigendae, quae fuit in Sardinia, cum tantum haberet

¹ De petitione anno 1584 in congregazione provinciali Poloniae facta de vi-
 cepsionali creando propter nimiam provinciae extensionem cf. supra, doc.
 306 adn. 2.

² Kolozsmonostor (Cluj-Manastur).

³ Domus probationis in Monostor institutio proposita fuit anno 1583 a
 P. Szántó quoque; cf. supra, doc. 170 § 3.

⁴ Cf. supra, doc. 336 § 1.

⁵ Primo ineunte anno 1582, ut novellus praepositus provinciae, una cum
 P. Carminata, visitatore (cf. supra, doc. 121 § 2); secundo ineunte anno 1584
 (cf. supra, doc. 242); tertio exeunte anno 1585 et ineunte 1586.

callaritanum et sassaritanum collegium ⁶. Hic enim iam erunt duo collegia fundata, si (quod non recusabit R.P.tas V.) fundationem albensem, quam iussu Regis nuper misi ⁷, probabit. Varadinense quoque, cui iam tot villae donatae a Rege sunt ⁸, tempore suo denegari illi non poterit, ac forsitan non conveniet, supposita illa tanta christianitate, quae et in civitate et circumcirca ad nos concurrit, et ad quam etiam sub Turca excurritur a nostris cum tanto fructu. Si domus probationis apud claudiopolitanum collegium erit (quam statim facere possumus, cum omnia sint parata, domus ampla imo castrum, cum templo magnifico et copia rerum ad vivendum) iam quartus locus constitueretur. Seminarium pontificium ac regium nusquam erit tale, ut quod 3600 florenos in annum habeat reddituum. Academia adest Claudiopoli ad formandos sibi operarios.

Audiet quid aliud. In Cik, quae pars est Siciliae provinciae, comitia celebrarunt, in quibus cum videant se ob defectum sacerdotum trahi omnes ad haeresim per concurrentes ministros haereticos, sibi met hanc taxam iniunixerunt ut quaelibet domus contribuat duos nummos pro alendis tribus vel quatuor in residentia aliqua de nostris; quae summa faciet forsitan 300 taleros per annum. Res pia plane, sed nobis gravis, nunc praesertim. Duas [15v] excusiones curavi hoc anno ad illos fieri, ex quibus ingens extitit fructus ⁹. Nunquam, credo, Sardiniam, quae tamen proprium habuit viceprovinciale, sub R. P.te V., credo, immediate positum et nunc in provinciam redacta est, forte tot loca habuit. Imo dum viverem in Austria, neque illa provincia tot habebat. Quid quod Cassoviae ¹⁰ etiam locus est, ubi sunt villae olim collegii tyrnaviensis ¹¹, quae nuncusque vocantur iesuitarum; et monasterium in civitate desolatum; et Generalis iste comes a Nogarolla catholicus, ut alias scripsi, nostros petit ¹². Quaeso dignetur R.P.tas V. considerare hoc et de aliquo provinciali vel viceprovinciali eo mittendo cogitare. Praeterquam enim quod sunt viae difficillimae,

21 Regis nuper *sup.* || 29 [constitue]re[tur] *sup.*

⁶ Initio domus S.I. in Sardinia fuerunt provinciae Aragoniae; anno 1570 Sardinia facta est viceprovincia; anno autem 1597 provincia; cf. *Synopsis S.I.* 662 et 706.

⁷ Vides supra, doc. 359.

⁸ Litterae donationis Stephani regis vides supra, doc. 318.

⁹ De quibus cf. supra, doc. 330 I § 9.

¹⁰ Košice (Kassa, Kaschau) in Slovakia.

¹¹ Széplak (Krásna nad Hornádom), prope Cassoviam, olim abbatia benedictina, anno 1561 collegio tyrnaviensi S.I. data; cf. MAH I 20* et passim.

¹² Cf. supra, doc. 348 § 4 adn. 12.

ac maximis periculis turcarum, praedonum, latronum obnoxiae, tam etiam remotae sunt regiones illae ab istis et per diversam ditionem 50 transeundum est, nempe Caesaris, non sine vexationibus aliquibus, ut videatur omnino segreganda illa provincia ab ista vel penitus, vel aliqua tantum dependentia, ut olim Polonia dependebat ab Austria¹³. Magni autem referet, qualis ibi collocetur Provincialis, qui et zelum Dei habeat ac tamen cum scientia iunctum, ne nihil faciat, et ne aliquid 55 turbet. Sed o miserendam provinciam! Iam scribitur P. Lelesius non melius habere sed perpetuo iacere¹⁴. Ille de remissione et indulgentia P. Marci¹⁵ cum Principe queritur. Patres duo hungari qui Claudiopoli concionabantur, iam inutiles redditii sunt¹⁶, unus sanguinis vomitu, alter paralisi, tertius, qui albanam domum regit¹⁷, simillimus est 60 morti. In suggestum praecipuum (audiat Paternitas Vestra) sartor noster est positus¹⁸. Is qui paulo ante ex indifferenti et sartore factus scholasticus approbatus et in parva classe, propter linguas, ad docendum positus erat, debuit ipse poni in suggestu, cum aliis non sit super; et per illum interpretem confessiones audiuntur. Necesse est, 65 ut Paternitas Vestra dispensem nobiscum in genere, saltem cum hungarum propter hanc extremam necessitatem, ut ante quinquennium fieri sacerdotes possint, qui satisfecerunt in probationis decursu.

2. P. Arator, cum non modica mea consolatione, instantissime petierat¹⁹ his diebus, ut illuc mitterem P. Mancinellum²⁰, suum amantissimum; illum posse gubernare Varadinum, ut P. Capecius Claudiopolim, esse sanctum patrem, aedificativum; se autem inde liberari posse et excursiones habere, maxime Cassoviam²¹. Ego visis his litteris exhilaratus misi earum fragmentum P.i Mancinello, hortans ut iret illuc; qui adeo inquietus erat Cracoviae ut peteret rus aliquod adire donec in Italiam transiret. Sed et ipsum festinare [15ar] in Italiā audio; et auditio pestis rumore, ut ire voluisset, deterri poterat. Nullum adhuc ab ipso habeo responsum. Sed scribitur mihi et ex parte vidi quod gravis illi sit illa cracoviensis domus et ipse nonnihil

51 nempe Caesaris *sup.* || 65 interpretem *sup.* || 75 aliquod *del.* per.

¹³ Ab anno 1565 ad annum 1575; cf. ZALESKI I 234.

¹⁴ Cf. supra, doc. 352 § 1.

¹⁵ M. Pitacić S.I., cf. supra, doc. 348 § 3.

¹⁶ Georgius Törös et Petrus Erdösi (Sylvanus); cf. supra, doc. 352 § 1 adn.

3 et 4.

¹⁷ Matthias Thomány S.I., cf. supra, doc. 345 § 3.

¹⁸ Nicolaus Kurtics S.I., cf. supra, doc. 352 § 1.

¹⁹ Cuius epistula desideratur.

²⁰ Iulius Mancinelli S.I., cf. supra, doc. 345 § 7 et adn. 22.

²¹ De desiderio P.iis Szántó migrandi Cassoviam cf. supra, doc. 353 § 4.

80 illi; tum quia non videt ibi illam disciplinam quam in aliis optat, quaeque vix esse poterit sub illo tam occupato in aliis Superiore²², tum quia non poterat ipse ibi habere quod optabat, ob defectum personarum, socium videlicet ordinarium ad exeundum et ad alia caetera; namque non fuisse illi loco nec inutilis nec ingratus. Dormivis-
 85 sem in utramque aurem de Varadino, si illuc ipse proficisci voluisset vel potuisset. Ac fecisset procul dubio, si praesens illi adfuissem ac suadere potuisset. Sed libertas illi facta a P.te V. redeundi, displicantia Cracoviae concepta, praeparatio iam facta ad iter, pestis et famis postea auditae difficultates, non dubito quin deterrebant illum. Ob-
 90 tuleram illi quamvis aliam stationem in hoc regno, dum illum vidisse fastidire Cracoviam, sed displicantia ab illo loco in caetera omnia etiam non visa videbatur iam derivata fuisse. O si R.P.tas V. ex itinere adhuc illi scriberet ut peste cessante Varadinum se conferret, valde apposite caderet pro illo loco, cum enim sclavonicam linguam sciat, facilius
 95 etiam apprehenderet aliquid de hungarica, vel sine illa etiam posset ibi regere. Nam mihi videtur ille pater totus bonus, quietusque futuros ubi ipse reget paucos praezeros, et ubi necessaria habebit sua naturae. Ibi autem et superflua posset habere, cum nusquam pinguius solum et meliora vina quam ibi; calidissima enim est regio; quali ipse
 100 putat se indigere. Quia tamen durus et austerus, non auderem illi committere curam, ubi multi essent sub illo; sed ibi non essent nisi tres vel quatuor.

3. P. Martinum Hundonem nondum quidem solvi a vinculis²³, sed tamen nobiscum non est. Quid de illo scribant patres hungari, quid
 105 urgeant, quid metuant, si dimittatur, legat R.P.tas V. in ipsorum literis²⁴; innocentem fuisse dicunt, licet incautum, sed talis incautela, aiunt, non videtur punienda abscissione cum tanto catholicae religionis detimento. Ego videns voluntatem obedientiae sanctae et simul illorum patrum timores, sic attemperavi negotium, ut tacente de
 110 sententia lata a P.te V.R. et cum audiisset extremam famem in patria sua, et ex regulis theologiae peteret mitti se ad iuvandos parentes extrema inopia laborantes; videns rem esse iustum, permisi ut iret, interim dum responsum de illo veniret aliquod a V.P.te; datoque illi viatico [15av] honesto et eleemosina bona ad parentes suos ferenda, cum
 115 instructione, quid facere deberet, direxi illum Cracoviam ad nostros, ubi habitum mutare debebat. Sed neque patentes illi dedi, ne si quid

²² Petrus Skarga S.I., residentiae cracoviensis superior; cf. de eo supra, doc. 281 adn. 6.

²³ De cuius casu cf. supra, doc. 348 § 4.

²⁴ Cf. epistulam Patris Leleszi; supra, doc. 338 § 2.

accideret mutationis in eo, illis abuteretur. Bonum tamen est, illum non esse solutum votis, quia hoc uno medio et remedio fugavi Saxonem ²⁵ e Transylvania, repetendo subditum meum. Nam si nomine religionis vel apostasiae repetissem, obtinuisse nihil, sed illo politico ¹²⁰ titulo dum deberent capere illum, et mihi restituere, fuga dilapsus in pace reliquit nostros. Ego de isto volo meliora sperare, si occasionem non habebit. Hic enim ubi nihil sciebatur, vixit anno isto cum magna quiete et aedificatione, sed si delirare inciperet, nullus unquam obstinatio et temeritate illum superaret. Iam quod mihi in Domino vide-¹²⁵ tur, est hoc, ut R.V. applicet illum austriacae provinciae in qua educatus fuit, et inde Romam missus ²⁶, et qui semper aspiravit et aspirat, ibi utilis esse poterit. Nam in Transylvaniam nunquam cuperem ut rediret. Quod si constituet P.tas V.R. facere, scribendum esset ad P. Provincialem illum ut bono animo illum patrem accipiat, qui cum ¹³⁰ vertigine laboraret in Transylvania (ut verum fuit) otiari videbatur in Polonia, cum utilis ob linguam illam possit esse Viennae vel Pragae, quippe qui et germanice et italice loquitur, imo et boemice, ubi diu vixit. Simulque literae ad eum scribendae essent, quibus hoc illi significaretur; quae literae ad R.mum Episcopum Quinque-Ecclesien-¹³⁵ sem ²⁷ Tirnaviam dirigendae essent, qui eas illi reddi curet ad thermas tirnavienses ²⁸. Atque haec de illo ...

365

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
P. GEORGIO BADER PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

Romae 21 augusti 1586

TEXTUS: *Austr. I, II* 295-8, regestum.

SUMMARIUM: 1. *Sacerdos quidam mittendus ut in praepositura thuroczensi fructificet.* — 2. *Iurisdictio temporalis ibi exercenda difficultatibus non carebit.* — 3. *Quomodo petenda sit confirmatio donationis a Sancta Sede.* — 4. *De obligatione alendi nonnullos studiosos externos fructibus praepositurae.*

²⁵ Petrus Saxo (Frischbier), apostata de Societate; cf. supra, doc. 260 § 6 et 7.

²⁶ Cf. MAH I 521-23.

²⁷ Nicolaus Telegdi; cf. supra, doc. 100 adn. 8 et passim.

²⁸ Pöstyén (Piešt'any) prope Tyrnaviam; cf. MAH I 707 et adn. 18.

... [296] ... 1. Verum hinc intelliget pro P. Aschermanno¹ nihil a nobis opis afferri posse; quod certe libenter faceremus si facultas esset. Quare nisi suppetat qui ei substituatur, melius erit alium in Ungariam mittere. Quae quidem missio ob fructum qui merito spe-
5 rari debet, atque etiam ob officium quoddam nostrum illis iam locis debitum, nobis quoque probata est.

2. Nam quod ad possessionem illius praepositurae captam attinet, quod quidem adhuc iudicare potuimus, cetera placuerunt, nisi quod valde veremur ne illae temporales iurisdictiones nimis magnam dis-
10 tractionem atque alia etiam incommoda nostris importent. Quare tum hoc R.V. in praesenti considerabit et omnia quam poterit optimo modo disponet, constituto praesertim procuratore rerum temporalium externo et idoneo. Tum etiam deinceps cogitabit de remedio. Atque illud in primis num illa dominia commutari possent in redditibus.
15 Putamus enim non defore nobiles qui ea etiam appetant, quia quod nobis oneri, illis esset ornamento. Verum hoc quidem exequendi videmus nondum esse tempus, sed postea fortasse cum omnia bene stabilita et firma fuerint, et praeterea si Caes. M.tis voluntas accesserit.

20 3. Nunc quidem quod R.V. quaerit, per quem petenda sit confirmatio huius praepositurae a Pontifice²; nullum est dubium quin maiorem auctoritatem atque efficaciam postulatio habitura sit, si a Caesare veniat vel per Nuncium istic, vel hic per Ill.mum Madruti³. Atque haec etiam erit expeditior via ad id quod R.V. cupiebat ne ni-
25 mis magnus sumptus fiat, modo de hoc etiam ipso informetur qui rem tractaturus est ... [298] ... Addenda ...

4. In praepositura hungarica illud valde observandum iudicamus quod in hac Imperatoris concessione expresse continetur ut Societas aliquot studiosos alat⁴; quae res magnas nobis molestias
30 gignere posset, dum plus fortasse exigetur quam redditus ferre pos-
sint. Quod si Pontificis etiam confirmatio accedat, sine dubio diffi-

1 intelliget *del.* qu || 4 missio *del.* nobis quoque | sperari *del.* potest
|| 9 valde *sup.* | veremur *p. corr.* || 10 importent *del.* Sed de hoc post ||
11 considerabit *del.* in || 12 constituto... idoneo *in marg.* | praesertim *sup.*
|| 25 *prius* fieret || 30 fortasse *del.* a nobis

¹ Ioannes Aschermann S.I., quem P. Provincialis in Hungariam mittere intendebat; cf. supra, doc. 360 adn. 8.

² Ad hanc quaestionem quod attinet cf. supra, doc. 360 § 3.

³ Ludovicus Madruzzo, archiepiscopus tridentinus, cardinalis, cf. supra doc. 110 adn. 3 et doc. 342 adn. 7.

⁴ Cf. litteras donationis, supra, doc. 351 lin. 53-55.

cilis fiet conditio nostra. Quare videbatur nobis necessarium ut antequam ea petatur, curetur ut si hoc onus depelli non possit, quod ab initio scriptum est, nobis non aegre factum iri, saltem statuatur certus numerus eorum qui ali debeat; sed hoc caute et prudenter habita ratione non solum collegii futuri, sed etiam onerum quae vel ordinaria sunt ex arcibus et officialibus, vel extraordinaria propter praesidia quae, ut audivimus, interdum habenda sunt, et alia huiusmodi. Denique R.V. totam hanc rem bene considerabit, ac de tempore etiam videbit, ut si nunc quando res adeo recens est, nondum maturum videatur differatur ad aliquot menses.⁵

366

P. ANDREAS BUSAU S.I.¹

P. PETRO SKARGA PRAEP. DOMUS CRACOV. S.I.

Kövár in Transylvania 21 augusti 1586 — Cracoviam

TEXTUS: Originale, autographum documenti non exstat; conservantur tamen duo transumpta, verosimiliter Cracoviae, statim postquam ep. ex Transylvania pervenerit, conscripta.

1. *Germ. 166* 179r-v, transumptum manu nobis ignota exaratum; quod inscribitur: «Copia literarum Patris Andreae Busau ex Transylvania».

2. *Ibidem*, 261r-2v, manu Patris Martini Undó S.I. (cf. eius ep. autogr. diei 20 iulii 1588, in ARSI, *Fondo Ges. 650/B* fasc. 558) exaratum (propria tamen industria nonnullis adiunctis); qui re vera ad thermas prope Tyrna-

33 petatur del. de || 34 nobis sup. || 37 sunt del. [?], sup. ex ||
39 bene sup.

⁵ Responsum Patris Provincialis: «Quare pro his ego sententiam tuli, quam a V.R.P.te spero probatum iri, praesertim cum, qui in Hungariam mitti posset, praeter unum Aschermannum, non inveniam. Ego cum eo venero, videbo uti instituenda sit missio, et cuiusmodi homine, germanone an bohemio seu moravo an denique hungaro sit opus. Reliqua quoque de quibus V.R. P.tas bene monet, considerabo diligenter; non enim dubito quin iurisdictio tam varia atque inter se disiuncta et forte etiam a collegio futura longe remota, multas sit nobis paritura molestias. Occurrebat, si aliquot sint studiosi alendi, forte eam bonorum partem quae plus habet molestiarum, a nostris bonis omnino separare et illis perpetuo assignare ea conditione ut ab aliquo externo administretur, nisi illa fiat permutatio de qua V.R. P.tas scribit » Ex ep. diei 27 sept. 1586; *Germ. 166* 254v.

¹ Cf. de eo supra, doc. 358 § 2 adn. 3.

² Pöstyén (Piešťany) in Slovakia; cf. supra, doc. 364 § 3 adn. 28.

viam profecturus eo tempore erat (ut asseritur in hoc documento ab eo confecto; et confirmatur iis quae a P. Campano in ep. diei 10 aug. 1586 de P. Undó referuntur; cf. supra, doc. 364 § 3). Veritati non respondent ea quae in capite folii 261r manu romana scripta reperiuntur: « Autor literarum est Iacobus Vuiecius Vangrovicius ». Auctor enim est P. Busau (cf. ea quae de altero transumpto dicuntur). P. Undó hoc exemplum pro P. Generali confecit.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* II 177-80, iuxta primum transumptum.

RATIO EDITIONIS: Cum duo exempla haud parum inter se differant, ambo edenda censemus.

SUMMARIUM: *Prima de strage pestis in Transylvania relatio.*

A

Copia literarum Patris Andreae Busau ex Transylvania

Mirabilis seu potius miserabilis status rerum apud nos. Collegium ferme extinctum, paucis exceptis qui sero satis effugimus. Deus scit quid nobiscum adhuc fiet.

⁵ Caepit hic Claudiopoli pestis grassari in iunio ⁴, et paulatim crescens magis magisque invaluit. Noluit autem facile Pater Rector dissolvere scholas, semper expectans meliorem statum. Tandem, tamen valde tarde dum iam studiosi inciperent infirmari et mori, scholas dimisit ⁵. Ex nostris autem maior pars in Monostor ⁶ migra-

³ Petrus Skarga S.I., domus cracoviensis superior; cf. *ib.* adn. 22. — Acceptis litteris transylvanicis P. Skarga die 13 sept. 1586 ita ad P. Generalem scribebat: « Dum essem in excursionibus quae solent esse hic cum fructu optimo, tristissimae illius cladis nostrorum in Transylvania pervenit ad nos nuncius. De qua P. Nicolaus dicit se V.R. P.ti iam significasse. 26 iam erant pestis contagione absulti, praeter Maximum Milanesium, de quo nobis heri R.P. Provincialis scripsit. Qui de restauranda ruina tractat cum R.M.te. Sed non tam cito crescunt operarii. Dominus resuscitet illos et consoletur nos. Migravit ad Dominum R.P. Capetius et reliqui fere omnes de quibus scriptum est V.R. P.ti... Transylvania ista hanc provinciam sat teneram enervavit. Si pergerimus hoc modo, neutra erit salva. Addidit Dominus hanc afflictionem per tantam cladem. Sit nomen eius benedictum. Ego tristia absumor in hac calamitate communi. Dominus sit nobiscum » *Pol.* 82 88-89.

⁴ De initio pestis Claudiopoli cf. supra, doc. 358 § 3.

⁵ In quodam scripto Patris Miró S.I. (ob. 1590): *Ritus et traditiones S..I* haec inveniuntur: « Tempore pestis nostri non omnes in domibus vel collegiis ibi remanent, ne illa eos occupet et brevi cuncti moriantur; sed duo vel tres vel plures iudicio Provincialis, si opportune haberi potest, vel Superioris immediati, domi

vit, quinque vel sex in collegio manserunt. Sed ecce secundo vel tertio die unus, scilicet Georgius Hamman⁷ sacristanus, qui forsan iam infectus ex collegio venerat, coepit decumbere et tertio vel quarto die peste extinctus est. Secundus postea M. Paulus Kiniski⁸, qui cum convictoribus remanserat, infectus similiter peste, in collegio obiit. Atque Monostor et collegio infecto, in iisdem locis nostri perseverarunt, atque passim sine separatione vel cautela aliqua. Quidam patres infectos tam nostros quam externos invisebant, confessionem et communionem ministrantes, et nihilominus cum aliis conversantes. Ecce tibi subito tantum veneni invexerunt tam in Monostor quam [in] collegium ut unus post alterum, immo quandoque duo vel tres simul pestem conciperent. Vix tandem quinque nostrum sani reperi ad dominum Christophorum Keresturi⁹ ad arcem in Kuwar mīgravimus; scilicet P. Georgius Torres¹¹, quamvis mancus et infirmus, P. Andreas Busau¹², Simon Pultoviensis¹³, Olaus¹⁴ et Gaspar Transylvanus¹⁵ novitii. Fuerunt autem ex omnibus aliis utcunque adhuc sani Simon Rasch¹⁶, Ioannes Psarski¹⁷, P. Minister, scilicet Matthaeus Strus¹⁸ et P. Hieronymus¹⁹. Sed ecce statim altera vel tertia die post

restant ad auxilium proximorum et custodiam domus. Reliqui ad aliquem locum mittuntur (si commode fieri potest) vel disperguntur in varias partes saltem bini, arbitrio Superiorum et nullus solus alicubi manet » *Instit. 186-C 153 n. 203.* — De eadem re videsis scriptum Patris Nadal *Ordo tempore pestis servandus* (MAH I 137-38 adn. 10) et ep. com. Patris Generalis anno 1578 scriptam; *Ital. 156* 3-5.

⁶ Kolozsmonostor (Cluj-Manastur) possessio collegii in suburbio Claudiopolis sita; cf. *supra*, *passim*.

⁷ Cf. *supra*, doc. 242 I n. 22.

⁸ P. Kiniskowicz S.I., lituanus; cf. *infra*, doc. 383 I n. 6 et VERESS, *Epistolae* II 205 n. 2.

⁹ C. Keresztri, capitaneus arcis Kövár in Transylvania; cf. *supra*, doc. 359 adn. 5.

¹⁰ Helena Körösi; cf. VERESS, *Annuae Litterae S.I.* 71 et 275.

¹¹ G. Törös S.I., cf. *supra*, doc. 242 III n. 2 et *passim*.

¹² Auctor epistulae; de quo cf. *supra*, doc. 358 § 2 adn. 3.

¹³ S. Pultoviensis S.I., polonus, cf. VERESS, *Epistolae* II 212 n. 13.

¹⁴ Olaus Ioannis S.I., suecus; cf. *supra*, doc. 242 I n. 23.

¹⁵ Casparus Dósa S.I., albensis transylvanus; de quo cf. *infra*, App. I et VERESS *Epistolae* II 213 n. 3.

¹⁶ S. Rasz S.I., prutenus; cf. *supra*, doc. 242 I n. 16.

¹⁷ I. Psarski S.I., polonus; cf. *ib.* n. 17.

¹⁸ M. Strus S.I., polonus; cf. *supra*, doc. 326 lin. 38, doc. 332 § 3 et VERESS.

Epistolae II 210 n. 1.

¹⁹ H. Fanfonio S.I., cf. *supra*, doc. 358.

nostrum discessum Ioannes Psarski incepit male habere, similiter et P. Minister et demum P. Hieronymus. O Deus bone, quae facies rerum! Audite mortuos, fere hoc ordine, nec singulorum dies scire potuimus. Alii enim tertio, alii quarto, quinto, ad summum sexto die extincti sunt in mensibus iulio et augusto.

Georgius Hanman 17 iulii, Paulus Kiniski 19, Albertus Volutzki²⁰ 20, Albertus Brantmeier²¹ 28, Ioannes Burman²² 29, Urbanus Schipper²³ per²⁴ 29, P. Ioannes Ardolphus²⁵ 31, P. Ferdinandus rector²⁷ eodem. Ioannes Helbingus²⁸, Michael Willer²⁹, Casimirus³¹, Ioannes Psarski³², Ionas Kredick³³, Matthias Zaleski³⁴, P. Michael³⁵ praefectus seminarii, P. Hieronymus³⁶ 17 augusti. Duo etiam novitii ex iis quos R.P. Provincialis secum duxerat in Transylvaniam, scilicet Valentinus³⁷ 40 quidam magnae spei adolescens et Stanislaus³⁸. Hi ergo 16 vel 19 ex his miseriis in caelestem patriam, ut speramus, commigrarunt. Suffragia tamen solita pro unoquoque duo sacra et duae coronae, cum sit eadem provincia, ut Reverentiae Vestrae melius sciunt, quam primum erunt facienda, et aliis collegiis denuncianda, quo citius si qui 45 forsan purgantur, expientur et pro nobis orent. Nos sumus ea spe quod Deus opt. ex tali iactura temporalis mortis preciosorum hominum maximum aliquod bonum elicit; et quos non potuerunt in ter-

²⁰ A. Wolucky S.I., polonus; cf. *infra*, doc. 383 I n. 4 et VERESS, *Epistole* II 205 n. 3.

²¹ A. Brantmeier S.I., regiomontanus; cf. *infra*, doc. 383 I n. 7 et VERESS, *Epistole* II 205 n. 4.

²² I. Burmann S.I., prutenus, cf. *supra*, doc. 242 I n. 11.

²³ U. Schipper S.I., prutenus, cf. *ib.* n. 19.

²⁴ I. Ardolphus S.I., cf. *ib.* n. 6.

²⁵ M. Undó studiis vacabat Romae ab anno 1575 ad annum 1581; cf. MAH 838 adn. 4 et *supra*, doc. 55 adn. 10.

²⁶ Cf. *supra*, doc. 332 adn. 8.

²⁷ Ferdinandus Capuci S.I., cf. *supra*, doc. 242 I n. 1.

²⁸ I. Elbingus S.I., prutenus; cf. *supra*, *ib.* n. 13.

²⁹ M. Willer S.I., silesius; cf. *supra*, *ib.* n. 21.

³⁰ Cf. *supra*, adn. 23.

³¹ Cf. *supra*, doc. 242 I n. 26.

³² Cf. *supra*, *ib.* n. 17.

³³ I. Kredick S.I., prutenus, cf. *infra*, doc. 383 I n. 18 et VERESS, *Epistole* II 205 n. 11.

³⁴ M. Zaleski S.I., polonus; cf. *ib.* 206 n. 14.

³⁵ M. Ripinensis S.I., polonus; cf. *ib.*, n. 16.

³⁶ H. Fanfonio S.I., italus; cf. *supra*, doc. 242 I n. 5.

³⁷ V. Dinoviensis; cf. *infra*, doc. 383 II.

³⁸ St. Kecinensis; cf. *ib.*

ris variis adhibitis mediis et laboribus convertere, hos precibus tandem et desideriis in conspectu Dei ad veritatem agnoscendam disponent.

50

Infirmitur adhuc Pater Valentinus³⁹, ut perceperimus, in collegio graviter, in Monostor P. Minister⁴⁰, similiter M. Nicolaus⁴¹ et Laurentius⁴² coadiutor, Stanislaus [179v] Radsimski⁴³ qui utcunque convaluit. Sani adhuc numerantur in universum sex. Nos quoque qui supra nominati⁴⁴ et Simon Rasch⁴⁵, qui omnes fere alios ad sepulchrum deduxit.

55

Mortui sunt Albae Iuliae Stanislaus⁴⁶ coadiutor, Paulus sartor⁴⁷, Urbanus Helbingus⁴⁸, P. Petrus Transylvanus⁴⁹. Varadini item duo: P. Petrus Schidlovski⁵⁰ et Valentinus aurifaber⁵¹.

Haec et multa alia ad R.P. Provinciale magni momenti mituntur, et Dominus Christophorus, qui magni nostri habet curam, proprium nuncium ad vos usque dedit. Vestiarum RR. erit sine mora has litteras ad R.P. Provinciale destinare, ubicunque tandem fuerit, etiamsi aliquis sit conducendus, solvetur ex hoc collegio. Charitas Societatis, obsecramus, in hoc negotio eniteat, in magna enim desolatione et maerore sumus. Nec aliud modo perfugium restat nisi ut ad Deum imprimis et ad R.P. Provinciale confugiamus, auxilium et consolationem in tanta afflictione continuo expectantes.

60

Rumores audiebantur, dum collegium ita desertum esset, Demetrium⁵² buccinatorem arianam plebem concitasse ut collegium et templum invaderet. Deus avertat. Duo cives collegium defendunt: D. Martinus Litteratus⁵³ et Stephanus Kakasch⁵⁵. Positi etiam sunt

65

³⁹ V. Ladó S.I., cf. supra, doc. 242 I n. 7 et doc. 356.

⁴⁰ M. Strus S.I., polonus; cf. supra, adn. 18.

⁴¹ N. Kurtics S.I.; cf. supra, doc. 242 I n. 24.

⁴² Laurentius Horsochow S.I., obiit Claudiopoli die 22 jan. 1587; cf. VERESS, *Epistolae* II 206 n. 20.

⁴³ St. Radsimski S.I., cf. VERESS, *Epistolae* II 214 n. 8 et infra, doc. 383 I n. 19.

⁴⁴ Cf. supra, lin. 21-25.

⁴⁵ S. Rasz S.I., cf. supra, doc. 242 I n. 16.

⁴⁶ St. Jawicki S.I., lituanus; cf. ib. n. 18.

⁴⁷ P. Woiciechowicz S.I., lituanus; cf. ib. II n. 5.

⁴⁸ Urbanus Elbingus S.I., cf. infra, doc. 383 I n. 10.

⁴⁹ P. Erdösi (Sylvanus); cf. supra, doc. 242 II n. 2.

⁵⁰ P. Szydlowski S.I., cf. supra, doc. 353.

⁵¹ V. Sardensis S.I., transylvanus; cf. ib. § 3 adn. 5.

⁵² S. Rasz; cf. supra, adn. 16.

⁵³ Demetrius Hunyadi; cf. supra, doc. 345 § 9 adn. 25.

⁵⁴ Cf. de eo supra, doc. 314.

⁵⁵ St. Kakas; de quo cf. supra, doc. 355 App. § 3.

- aliquot libertini qui custodiunt collegium. Haec obiter attingere volui,
postea exactius totum nostrum statum, ut spero, aliunde intelligitis.
- 75 Caeterum nos exules et profugos vestris sacris sacrificiis et orationibus
vehementer commendamus, quibus maxime indigemus. Datum ex
Kuwar⁵⁶ arce transylvanica Principis 21 augusti anno 86.
Siquidem R.P. Provincialis longe abest, bonum nobis videtur ut
haec viennensisbus quam primum nuncientur, ut citius haec ad R.P.
80 Generalem perferantur; vel si occasio est, vos ipsi pro charitate haec
Romam nunciate.

B

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi.

Ad thermas² profecturus dum Cracoviae subsisto, veniunt celeres
literae ex Transylvania luctuosissimae ad P. Scargam³; qui cum
domi non esset, litterae apertae sunt. Quarum exemplar de verbo ad
5 verbum V.R. P.ti potius, ad quem potissimum haec cura spectat,
perscribam, quam ad quemquam alium. Eae sic sese habent:

Caepit Claudiopoli pestis grassari in iunio⁴, et paulatim crescens
magis magisque invaluit. Noluit autem facile P. Rector scholas dis-
solvere, semper expectans meliorem statum. Tandem, tamen valde
10 tarde dum iam studiosi inciperent infirmari et mori, scholas dimisit⁵.
Ex nostris tunc maior pars in Monostor⁶ migravit; quinque aut sex
in collegio remanserunt. Sed ecce secundo aut tertio statim die Geor-
gius Hauman⁷ sacristanus collegii (qui forte iam infectus ex collegio
venerat) caepit decumbere, et tertio aut quarto post die obiit in Mo-
15 nostor. Similiter Paulus Kinisky⁸ qui cum convictoribus remanserat
in collegio, peste moritur. Et sic Monostor et collegio infecto, in iis-
dem locis tamen nostri perseveranter manserunt; atque passim sine
ulla separatione aut cautela aliqua. Quidam patres peste infectos tam
nostros quam externos invisebant, confessionem excipientes, eucha-
20 ristiamque administrantes, et inter fratres et patres promiscue con-
versantes. Ecce tibi subito tantum veneni invexerunt tam in Monostor
quam in collegium, ut unus post alterum, imo quandoque duo et etiam
tres simul pestem conciperent; et vix tandem quinque nostrum sani
reperti ad D. Christophorum Körösturi⁹ (capitaneus is est cuiusdam
25 arcis principis Transylvaniae, optimus catholicus, una cum coniuge,

⁵⁶ De arce Kövár cf. supra, doc. 362 adn. 5.

⁵⁷ Vide supra, adn. 2.

² Adnotationem huc spectantem, et omnes subsequentes huius formae
«B» documenti 366, invenies in forma eiusdem anteriore, «A» signata
(pp. 965-70).

quae nostra opera conversa est ex haeresi calviniana)¹⁰ ad Kövar confugimus, scilicet: P. Georgius Törös¹¹, P. Busau¹², Simon Pultoviensis¹³, Olaus¹⁴, Gaspar Ungarus¹⁵, coadiutores omnes tres. Reliqui omnes vel obierunt vel adhuc decumbunt; Simone Raz¹⁶ excepto qui solus sanus remansit in Monostor, quique omnes alias iam ad sepulchrum deduxit. 30

Mortui quidem sunt omnino catervatim ut neque dies singulorum possumus bene scire. Georgius Hauman 17 iulii, Paulus Kynisky 19 iulii, Albertus Volutsky¹⁷ 20, Albertus Brantmäer¹⁸ 28, Ioannes Burman¹⁹ 29, Urbanus Scipper²⁰ 29 (erat hic omnino adolescens vix 35 22.m excedens annum; videbatur esse monstrum naturae in omni genere artis mechanicae, sive in materia ligni, sive aeris, sive ferri, in omni genere: torno, malleo, scalpello, dolabro, etc. plane admirabilis; prutenus natione qui etiam altare summa cum industria plane insigne fabricabat et propria arte depingebat, tum coloribus tum auro). 40

P. Ioannes Ardolphus²¹ (erat hic meo tempore dum adhuc Romae essem²², alumnus Collegii Germanici²³, theologus, a P. Possevino in Sueciam abductus; illinc Brunsbergae novitus plane exemplaris, dum ibidem ego tertium agerem annum; unaque mecum profectus erat in Transylvaniam, ibique summa cm laude insignem locavit ope- 45 ram; in scholis quidem quaecunque lectio illi profitenda proponebatur, sive graeca, sive latina; domi vero praefeturam novitiorum et tem- pli habens; summae humilitatis et devotionis, semper sibi collectus) obiit 31 iulii; eodemque die et R.P. Rector²⁴ de cuius virtutibus dignorem me laudatorem habebit R.V. P.tas. Erat certe admirabilis 50 spiritus homo. Zelum in acquirendis animabus ego exprimere non possum. Quanta negotia, quam ardua et quam multa, unicus ipse semper praesentissimo animo complectabatur; et non perturbabatur, nec confundebatur multitudine simul et semel eodemque tempore occur- rentium rerum; quod ego et tunc semper vehementer admirabar, et 55 nunc cogitatione vix possum assequi tum spiritum eius, tum infati- gables eius vires.

In augusto obierunt: Ioannes Elbingus²⁵, Michael Viller²⁶ ar- cularius et socius Urbani Scipper²⁷. Casimirus²⁸, qui aeque iam erat ungarus ac polonus. Ioannes Psarski²⁹ (bonus itidem ungarus; sartor 60 quidem ipse, sed tamen et ad omnia officia domestica promptissimus, prudentissimus, discretus, summe amabilis, bracchia P. Rectoris, et interpres ordinarius. In nullo unquam officio domestico ad quocun- que applicabatur, reperi eum murmurantem aut minus hilarem). Ionas Kredik³⁰, Matthias Saksky³¹, P. Michael praefectus seminarii. 65

P.Hieronymus³² 17 augusti (qui in hoc vincebat P. Ardulphum et P. Rectorem quod nescio quam angelicam semper suavitatem et amabilitatem exprimebat; praefectus congregacionis B. Virginis,

praefectus scholarum, praefectus domus pauperum, lectorque ordinarius primo quidem rhetoricae et dialecticae, post vero phylosophiae; 70 semper idem erat eius animus, semper idem spiritus, suavis, laetus, imperturbatus). Mortui sunt etiam ex iis novitiis quos P. Provincialis adduxerat, duo: Valentinus ³⁷ et Stanislaus ³⁸.

Infirmantur autem P. Valentinus ³⁹ ungarus graviter admodum, P. Minister ⁴⁰ polonus, M. Nicolaus ⁴¹ (sclavonius quidem, sed aequem ungarus), Laurentius ⁴² coadiutor. Et sic in universum sex tantum sani remansere, quibuscum quid adhuc fiat, Deus novit.

Albae Iuliae mortui sunt P. Petrus Transilvanus ⁴³ ungarus, Paulus sartor ⁴⁷, Stanislaus ⁴⁶ et Urbanus Elbingus ⁴⁸ coadiutores. Varadini P. Petrus Sidloski ⁵⁰ (qui iam omnia officia sacerdotis poterat obire ungarice, praeter conciones), Valentinus ⁵¹ aurifaber ungarus. [261v]

In collegio claudiopolitano iam nullus nostri ordinis est, totum desolatum est. In Monostor unicus Simon Raz ⁵², sanus. Demetrius ⁵³ buccinator arrianus, eorumdemque superintendens per totam Transilvaniam, Claudiopoli residens, simulac collegium desolatum cognovit, plebem concitabat ut collegium invaderet. Duo cives defendunt cum libertinis nostris: Martinus nempe Literati ⁵⁴, unus ex centumviris, vir nobilis, summaeque authoritatis; et alter Kakas ⁵⁵ iuvenis, nunc primum ex Italia rediens, potens tamen inter suos concives. De hoc ergo negocio statuimus ut vel ego vel alius statim ad Regem 90 scribamus. Nam P. Provincialis in Livonia est, et celeritate opus est.

Haec ergo summatim volui V.R. P.ti indicare. Nec quicquam aliud immiscebo hisce meis infaelicissimis literis nisi hoc quod ego, si Deus volet, in thermis Pöstyen ⁵⁷ a Tirnavia duobus miliaribus distantibus ero, donec frigora permittent. Deus opt. max. R.V.P.tem 95 diutissime servet incolumem.

367

STEPHANUS BÁTHORY REX POLONIAE P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Grodna 29 augusti 1586 — Romam

TEXTUS: *Epp. Ext. 29 26r-7v*, originale.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 181.

SUMMARIUM: *In locum sociorum peste sublatorum novos operarios in Transylvaniam mittere velit.*

Stephanus Dei gratia Rex Poloniae, magnus dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Livoniae, Princeps Transilvaniae.
Reverende devote nobis dilecte.

Collegia ungarica in Transilvania, claudiopolitanum et Albae Iuliae a nobis instituta, a Patre Provinciali piis et doctis e Societate viris aucta¹, ac salutares provinciae illi fructus a doctrina et exemplis permanentes iam edentia, communi illius totius provinciae plaga perculta afflictaque divina voluntate sunt, pestis quam propter procurationem salutis animarum defugere nolebant, afflato sublatis ex hac vita cum aliis praestantibus doctrina et pietate, tum etiam ipso Patre Capecio, rectore collegii claudiopolitani². Cum autem ad catholicae religionis propagationem in illis locis permultum intersit collegia isthac non deserit, rogatam Devotionem Vestram volumus, ut curam eorum habeat atque provideat ut post hanc calamitatem similibus e Societate viris repleta reflorescant; potissimum autem de rectore curam Devotioni Vestrae esse debere intelligimus, ut talem deligat qui antecessoris sui Capecii sit quam maxime similis, atque locum illum eodem zelo, pietate, doctrina, prudentiaque tueatur. Ita porro Devotio Vestra statuat sive ex germanis, sive italis vel hispanis³ locis illis praesidia in ea ungarorum paucitate miserit, futura opportuna; nos vero iis quae a nobis proficisci poterint, temporalibus subsidiis nequaquam esse defuturos. Cupimus Devotionem Vestram bene valere. Datum Grodnae die 29 augusti, anno Domini 1586. Regni vero nostri undecimo.

Stephanus rex mpr. 25

Inscriptio: [27v] Reverendo Claudio Aquaviva Generali Societas Iesu, devote nobis dilecto.

16 Vestra ms. || 17 Caperii ms.

¹ Undecim vel 12 socios videtur P. Provincialis exeunte anno 1585 secum duxisse ex Polonia in Transylvaniam; cf. supra, doc. 323 § 2.

² Nomina sociorum peste extictorum videsis supra, doc. 366.

³ P. Acquaviva re vera ubique quaerebat operarios pro Transylvania; videsis epistulam quam mense oct. anni 1586 Praeposito provinciae romanae dabat; infra, doc. 376.

368

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Grodna 6 septembris 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 201ar-203v*, autographum; desunt duo folia (olim signata 146-147) paragraphos 10-13 continentia, ex quibus § 11 fuit: «Narratio copiosa de morte nostrorum in Transylvania » (cf. *Summarium epistolae*, in fol. 203v).

SUMMARIUM: 1. *De missione Cassoviae instituenda*. — 2. *P. Mancinelli invitatur a P. Szántó Varadinum*. — 3. *P. Laterna proponitur instructor Principis Transylvaniae*. — 4. *Delineationes collegii albani mittuntur*.

... 1. Missiones illas et attentabo et moderabor, quantum vires provinciae et utilitas animarum suadebunt.... Et cum has literas accepissem a R.V. P.te et sequenti die essem cum Ser.mo Rege, consului cius M.tem; qui dixit suadere se quidem illam vineam attentare,
 5 verumtamen a prutenis illis vix se seriam aliquando reductionem sperare. Illam vero cassoviensem in Hungaria maxime consulebat¹, si Caesar cuperet. [201av] Sed ex his literis R.P.tis V. video nihil de illa futurum quia et petitur aliud collegium in Hungaria, et hoc austriacis esse pene intollerabile ob loci distantiam et pericula transe-
 10 undi per turcas nisi ad nos primum Cracoviam, quae 50 milliaribus distat Vienna venire vellent; quae Cracovia quatriduo tantum distat a Cassovia.

2. Quia P. Arator² efficacissimis literis suis petebat ad se mitti P. Mancinellum³, etiam pro superiore suo, ego patrem illum plane
 15 taedio affectum Cracoviae, de ea re monui ac dixi si pro ea libertate quam reliquit illi R.P.tas V. vel hic manendi vel veniendi in Italianam (quae parum commoda videbatur accidere, dum tandem non se resol-
 20 vit, nec applicat se alicui rei, nec applicari posse videtur a nobis, nisi ad extraordinaria aliqua iam per annum ferme, quo est in hoc re-
 gno) constitueret Varadinum proficisci, posset Cassoviae (quae in

10-1 quae... Vienna *sup.* || 11 Cracovia *sup.* || 18 a nobis *sup.*

¹ De missione quadam Cassoviae instituenda cf. supra, doc. 348 § 4.

² Stephanus Szántó S.I., superior residentiae varadiensis; cf. supra, doc. 242 III n. 1.

³ De hac Patris Mancinelli missione Varadinum cf. supra, doc. 364 § 2.

medio fere est itinere) subsistere apud illum comitem de Nogarollis⁴ donec cessasse pestem Varadini audiret, atque ibi interim tentaret loci illius vadum, ac quid spei esset, observaret atque referret. Quod an facturus sit ignoror⁵. Dum enim ad illas meas rescribit, Moldaviam mihi excurrendam proponit ab se, aitque non posse se in uno collegio 25 horas numerare, sed oportere excurrere subinde detrectatque superiores quod iam vires nec aptitudinem habeant, velitque desperata tantum adire loca... [201er] ...

3. Valde placuit meum de patribus missis testimonium re ipsa conprobatum fuisse a P.te V. illosque ipsi placuisse. P. Laternam⁶ 30 nunc maxime repetit Rex; et quod peius est, nec calamitate ista movetur, et P. Antonium⁷ quoque omnino sibi auferri non patitur. Ac sane P. Antonium libenter relinquem, quia tali opus esse mihi videtur in aula hac. At P. Laternam proposueram Ser.mo ut daret Principi Transylvaniae loco P. Lelesii et P. Lelesius curam gereret 35 claudiopolitanorum. Sed nec se P. Laterna carere posse dicit, neque P. Lelesium abesse debere a Principe. Intelligit enim iam Principem reliquos praeter unum P. Lelesium facile vel decipere vel non vereri. Ac deflet P. Lelesius P. Marci⁸ rimiam simplicitatem et diligentiam in curando Principe, quamquam optimum esse dicat. Itaque P. La- 40 terna venire potest quandocunque [201ev] vel nunc ante hiemem, vel sufficiet adesse comitiis in februario... [202r] ...

21 Nogarollis *del.* et ibi subsistere

⁴ Ferdinandus Nogarola; cf. *supra*, doc. 348 § 4 adn. 12.

⁵ En qua P. Bader, praepositus provinciae Austriae hac de re die 27 sept. 1586 ad P. Generalem referebat: «Venis hisce diebus Viennam ibique meum adventum exspectavit P. Iulius Mancinellus ex Polonia, qui ex consilio Provinciae Poloniae cupiebat mitti Cassoviam ad Comitem, belli ducem italicum et uxorem hispanam. Caeterum, quia idem pater affirmabat se neque caeli asperitatem satis ferre posse, et V.R.P. saepius desiderasse eius adventum Romam, et quia dubium erat num is locus aptus esset missioni instituendae, et si maxime, alioqui aptus, num talis instituenda quae uni aut alteri tantum esset profutura; visum est mihi et patribus consultius fore si ante hyemem in Italiam proficiscatur; praesertim cum admodum sit surdaster quod confessionibus audiendis et conversationi cum externis plurimum incommodat. Expectat iam sarcinas suas Cracovia » *Germ.* 166 255v.

⁶ Martinus Laterna S.I., polonus, Stephani regis Poloniae concionator; cf. *supra*, doc. 199 adn. 1 et passim.

⁷ Antonius Arias S.I. (1548-91), hispanus, theologiae professor in Polonia et concionator regius; cf. SOMMERVOGEL I 539.

⁸ M. Pitačić S.I., cf. *supra*, doc. 348 § 3.

4. R. P.ti V. cum his literis mitto varias ideas collegii albani ⁹
 a bono Maximo¹⁰ factas, quas et Regi ostendi tamquam in luctu
 45 musicam. Spacium illud ante quod sartoris dicitur, forte impetrabim-
 bus et tunc omnino cuperem fabricam ad anteriorem partem trahere.
 Expectabo sententiam R.P.tis V., sicut et ad literas in iunio datas de
 collegii ipsius fundatione¹¹ pro infimo collegio sane sat sufficienti, si
 modo tuta erit, ut Rex pollicetur eam fore...

369

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
 P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vilna 10 septembbris 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 215r-8v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epidolae* II 188-90; omissa paragrapho quarta.

SUMMARIUM: 1. Breve compendium epistularum ex Transylvania mis-
 sarum, quae Romae redditae non sunt. — 2. De Patre Pitačić qui optatis non
 respondet in instuendo Principe. — 3. Missionem constantinopolitanam re-
 licitam esse a Societate dolet. — 4. De P. Undō in patriam missō.

Admodum Reverende in Christo Pater Noster etc. Pax Christi etc.

Scripsi Grodna ad R. P.tem V. ante 6 et alteras prolixissimas ante
 tres dies¹, quibus fuse de omnibus rebus R.P.tem V. edocui. Postea
 5 cum appulissem Vilnam hesterna die (unde hodie Polociam versus
 abscessi) reperi epistolam R.P.tis V. 12 iunii scriptam², qua meis
 10 maii³ datis respondebat. Quae multis me explicuit dubitationibus.

43 collegii *del. niesw[icensis]*.

⁹ De his delineationibus cf. supra, doc. 331 § 8; ipsas vero delineationes lu-
 ce depictas videsis infra, App. II.

¹⁰ Maximus Milanesi S.I., cf. supra, doc. 348 § 5.

¹¹ Quas videsis supra, doc. 359.

¹ Videsis supra, doc. 368.

² Quae desiderantur.

³ Quas videsis supra, doc. 348.

1. Quod non receperit literas meas transylvanicas⁴ dolui, tum quia erant prolixae et de omnibus quae ibi acta fuerant, perscribebant, quae sane scitu erant necessaria; tum maxime quia cum eiusmodi labores nostri pereunt, non tam doleo quod pereant, quam quo in aliorum forte veniant manus, quos minime velim nostra scire. Etsi enim sic conor stylum attemperare ut si illud eveniat, minime nocere possint, tamen non possunt non aliquando aliqua dici, quae nolim ab aliis legi quam a Superiore meo. Unum me solatur quod si illas non accepit, postea puto me Jaroslavia⁵ vel Lublino omnia perscrispisse, misso etiam catalogo transylvanicae promulgatae aca-
demiae⁶; quae heu nimis parvam periodum habuit, nisi Deus et R.
P.tas V. denuo illam instaurent.

Reliquorum summa continebat omnia bona; quia et in expellen-
dis auctoritate publica (licet magna contentione) apostatis⁷, et in reprimendis hostibus Christi simul et ordinis nostri, et in obtinendis
quae conducibilia essent Societati, et in reducendo in aulam P. Le-
lesio⁸; et in solennibus missionibus cum fructu illustri factis, et in or-
dinando, augendo et statuendo seminario, itemque convictu, quem
domum pauperum vocant⁹, et in ecclesiis nostris aliisque ornandis,
et in oeconomia illa ad bonam frugem reducenda, et quod caput est
in spiritu ibi ut in postremo omnium huius provinciae loco, ex insti-
tuto R.P.tis V. renovando¹⁰, Deus optimus maximus ita se nobis be-
nignum exhibuerat ut in omnibus laudandus, benedicendus ac glori-
ficandus a nobis fuerit. Haec fere summa; si et itionem cum magno
comitatu selectissimorum e nostris patrum ac fratrum¹¹ prospe-
ram et mansionem laetam ac reversionem per loca licet pestilentissi-
ma (ne varadinenses nostros in lue viventes praetermitteremus) et
tutam et saluberrimam et non sine aliquot praeclaris adolescentibus
ad noviciatum ex illa natione adductis¹², addiderimus. Quin etiam

⁴ Litterae Patris Provincialis in Transylvania scriptae habentur binae, die 1 dec. 1585 Claudiopoli, et die 15 ian. Bistricae datae; quas videsis supra, doc. 326 et 331.

⁵ Cf. eius ep. diei 28 febr. 1586 Iaroslaviae datam; supra, doc. 336.

⁶ Hic catalogus desideratur; de inauguratione academie Claudiopoli cf. supra, doc. 326 § 1.

⁷ Petrus Saxo (Frischbier) et Christianus Francken; cf. supra, *ib.* § 7 et 8.

⁸ Cf. supra, doc. 331 § 2.

⁹ De seminario et domus pauperum studiosorum cf. supra, *ib.* § 6.

¹⁰ Alludit ad ep. exhortatoriam Patris Generalis anno 1583 ad universam Societatem de renovatione spiritus scriptam; cf. supra, doc. 330 I § 1 adn. 1.

¹¹ De sociis e Polonia in Transylvaniam recenter adductis cf. supra, doc. 323 § 2.

¹² Cf. supra, doc. 336 § 1.

ne currum unum eo vacuum remitterem, novis item supplementis duorum patrum ac duorum fratrum onustum remiseram¹³, quorum iam tres mortuos esse inaudivi; ex reliquis adductis, tunc numero amplius¹⁴, vix sperare audeo plus unum vel alterum esse superstitem. Haec mutatio dexteræ Excelsi¹⁵, haec cancellatio manuum Patris Altissimi. Quae ut iuste patimur, non sine etiam misericordiae eius spe sustinemus quod post tempestatem tranquillum sit facturus.

2. Atque haec de eo nunc satis cum plus satis forte scripserim in superioribus, verum Christi mendicum agens in hac extrema necessitate. Quam spero non despiciet Dominus et R.P.tas V., cum praesertim in hoc ipso initio [215v] huius postremæ epistolæ suæ, antequam tanta nos calamitas invasisset, ad solam auditionem quod non responderet optatis P. Marcus¹⁶ in instruendo Principe illo, scribit P.tas V. hoc merito sibi curam non mediocrem attulisse cum videat quantum intersit ad Dei obsequium, et Ser.mus Rex urgeat; cuius etiam nomine cardinalis Battorius diligenter illis diebus egerat secum¹⁷. Quocirca, aiebat, se videre velle accurate quid fieri possit; ac deinde si quem illi loco aptum invenerit, nos velle monere. Quae P.tis V.R. mens et verba me non immerito haud parum maerentem exhilararunt, aucta spe maioris auxilii visa non iam maiori sed plane maxima hac necessitate nostra. Sed quia non tam nostra est quam R.P.tis V., cuius et nos sumus, omnem solicitudinem meam, post Deum, proiicio in hanc curam et paternam solicitudinem P.tis V. quae quos amat, non deseret.

60 3. Dolerem de derelicta constantinopolitana sede¹⁸, nisi et in iudicio sanctae obedientiae conquiescerem, et quam difficile sit ubi adeo pauci sunt operarii ex paucis etiam illis aliquot alicubi infructuose tenere, ne dicam etiam periculose, intelligerem. Nondum illius gentis hora venisse videtur. Tantum (ut meum patefaciam desiderium) 65 si non ambire quoddam id esse suspicatus fuisse, cupivissem illam residentiam ad unum annum huic provinciae nostrae commendatam fuisse. Quo praetextu semel me adiunxissem legato transylvanico qui

41 Patris *sup.*

¹³ P. Zabielski (cf. doc. 370 lin. 10 et P. Szydłowski (cf. doc. 336 § 1).

¹⁴ Cf. *supra*, adn. 11.

¹⁵ Cf. Ps. 76, 11.

¹⁶ M. Pitačić S.I., cf. *supra*, doc. 348 § 3.

¹⁷ Mense iulio anni 1586, cum Andreas Báthory Romae commorasset; cf. THEINER, *Mon. Hist. Pol.* III 2.

¹⁸ De missione constantinopolitana S.I. cf. *supra*, doc. 345 adn. 22.

quotannis non ingratus cum tributo illuc vadit; et quid demum spei nunc et in futurum in illo loco esset, videre voluisse, ut possem fideliter P.ti V. referre. Nam mihi iam tot itineribus assueto, qui po- 70 tius itinerarius sum quam stationarius, facilius et tutius fuisse ire Alba Iulia Constantinopolim cum legato praesertim (quod iter est 15 circiter dierum, quantum etiam est ex Poloniae finibus Albam, maius vero longe est Cracovia Derpatum) quam sine praesidio ex Polonia ire Albam vel inde huc reverti. Quod nunc liberius dico quando iam 75 iacta est alea, et loco illi remissus est nuncius.

4. De P. Undone scripsi¹⁹ quid hactenus factum sit, et quod in tuto me collocavi, illum ita ire sinendo ut nobis devinctus adhuc sit, id est non absolutus, neque ullas literas patentes Societatis habens, ut si vellet exorbitare, ut in Saxonem²⁰, ita et in illum ius habere- 80 mus; quod solum mihi profuit in Hungaria, alias nihil, ac tamen sit extra tamquam saecularis interim, ut si velimus in hac tanta necessitate, illum ad nos revocare possimus, vel si nolimus illum, observare valeamus in quam partem se verterit; quod si in bonam frugem, illum tunc demum a votis et Societate liberare queamus; sin in malam et 85 nocere aliquando nobis vellet, eodem in illum iure agere possemus quo et Saxonem per ipsas domos senatorum illi faventium a lictoribus est quaesitus et in fugam se dare coactus. Sed ut se exhibuit Vilnae [216r] et in hac tota eius profectione, illud sui specimen dedit et Grod- 90 nae in aula et apud Ser.mum Regem quem allocutus est, nec aliter eum discedere oportuisse dixit Rex, ut testetur P. Antonius²¹ nihil non religiosum fecisse aut dixisse; ut proinde sperare possim illum non ad malam frugem convertendum, cum in eo quod accidit Albae²², non facto ipso peccaverit, sed levitate tantum ac imprudentia, et illa 95 ipsa persona iam obierit, et inter pauculos hoc est tres vel quatuor personas illa res in suspicionem venerit; quod forte nunc in hac peste absumpti erunt omnes; et hinc est quod non capiunt illi patres hungari quod ob levitatem unam in tanta operariorum penuria unus tanto labore et sumptu iam factus operarius a Societate debeat amputari²³, non animadvententes forsan quod ego in omnibus P.tis V. literis ani- 100

71 et tutius sup. || 74 finibus sup. || 80 ita sup. || 91 Rex sup.
|| 95-6 personas illa sup. || 92 et del. non

¹⁹ Martinus Undó S.I., cf. supra, doc. 364 § 3.

²⁰ Petrus Saxo (Frischbier), desertor Societatis; cf. supra, doc. 331 § 11.

²¹ A. Arias S.I., cf. supra, doc. 368 adn. 7.

²² Cf. supra, doc. 348 § 4.

²³ Cf. ep. Patris Capeci, rectoris collegii claudiopolitani, et Patris Leleszi; supra, doc. 338 § 2 et doc. 352 § 2.

madverto, non tam facto illo moveri ad dimittendum quam occasione illius, cum naturam illius et mores anteacti optabilem eius fecisse putentur dimissionem. Ego rem totam Deo commendabo et quia P.tas V. nondum procedendi totum mihi commisit, sic processi ut mihi integrum sit etiam post duos menses illum revocare et habere; si non revocem, redire non debeat; si exorbitet, conveniri iure possit; si bonus esse pergit et nobis necessarius non iudicetur, absolvi penitus possit; interim tamen sine peccato emaneat, ut qui cupit praestare quod vovit quod in se est. Si modus iste R.P.ti V. non probatur, scribat 105 quod placet, et ego exequar²⁴.
 110

370

P. STANISLAUS ZABIELSKI S.I.¹
 P. MARTINO LATERNA S.I.²

Alba Iulia 23 septemboris 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 245r-v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* II 190-92.

SUMMARIUM: *Narrat quaedam de strage pestis in Transylvania.*

Reverende in Christo Pater. Pax Christi etc.

Gratulor Riae V. quod romanorum suavissimis colloquiis perfruatur, locaque sanctissima identidem frequentet, atque ex reliquis sanctorum contemplatione magnum gaudium percipiat, exemplaque patrum Societatis nostrae admiretur atque imitetur. Romana civitas valebit Riae V. credo pro aula Regis Poloniae. Quicquid enim elegantiae et culturae morum possit cogitari, id totum hanc cultissimam civitatem, caput mundi vocatam, habere arbitror. Sed haec Ria V. praeiens melius videt. Modo V.Ria de nostris rebus accipiat.

105 etiam *sup*.

²⁴ Responsum Patris Generalis non est notum, quandoquidem regesta epistolarum patrum Generalium, provinciam Poloniae spectantia, perierunt.

¹ Cf. supra, doc. 345 § 3 adn. 14.

² Cf. supra, doc. 368 adn. 6.

Postquam Riae V. Nepolomitii valedixi, non male res nostrae 10 progrediebantur usque ad medium mensem iunii. Post timor et horror pestis incaepit spargi. Id verum fuisse plus nimio experti sumus. Nam sub finem iunii frater noster, qui cocum agebat³, peste fuit correptus, eademque quarta die extinctus. Quem duo alii coadiutores sunt secuti⁴. Mutabamus saepe loca, aura tamen pestifera videbatur 15 nos comitari. Tres ea infectione tantummodo, Deo sic ordinante, extincti sunt in hac residentia albana. Varadini autem ubi etiam tantummodo residentia habetur, unus pater Societatis nostrae cum fratre ultimam diem peste infecti obierunt⁵.

In collegio autem claudiopolitano Deus videtur maiora signa suae 20 potentiae declarasse. Nam in universum personae Societatis nostrae in eo loco peste sunt sublatae 17. Inter quas P. Ferdinandus Capecius cum socio itineris in Poloniam⁶ numeratur. Praeterea P. Ioannes Ardolphus⁷, P. Michael Ripinensis⁸, deinde omnes professores illius loci mortuos esse sciat, aliquot discipulos et coadiutores nonnullos his 25 iungat⁹. Pauci sane illam cladem poterant subterfugisse, quia separationem fratrum vix aliquam factam constat¹⁰. Omnes erant simul, et sic omnes ferme simul sunt infecti. Selectae sane personae et iuvenes, sive patres, sive magistros, sive discipulos, sive coadiutores spectes, fuerunt; adeo ut in tota provincia illis similes paucas vel nullas 30 posset quis invenire. Possumus dicere cum sancto Iob: Deus dedit, Deus abstulit etc., sit nomen eius benedictum¹¹.

Datum Albae Iuliae 23 septembris anno 1586. Vestrae Reverentiae precibus et sanctissimis sacrificiis me commendo. Salutet P. Brantum.

Vestrae Reverentiae

35

servus in Christo indignus
Stanislaus Zabielski

Inscriptio: [245v] « Reverendo in Christo Patri Martino Laternac Societatis Iesu — Romae ».

16 committari ms. || 30 prius totam.

³ Stanislaus Jawicki S.I. cf. supra, doc. 366 adn. 46.

⁴ Paulus Woiciechowicz S.I. et Urbanus Elbingus S.I., cf. ib. adn. 47 et 48.

⁵ Varadini peste extincti sunt Petrus Szydłowski, polonus, et Valentinus Sardensis, transylvanus; cf. supra, ib. adn. 50 et 51.

⁶ P. Capeci una cum P. Fanfonio anno 1583 Roma in Poloniam missus est; cf. supra, doc. 202 adn. 1.

⁷ Cf. supra, doc. 366 adn. 24.

⁸ Cf. supra, ib. adn. 35.

⁹ Quorum nomina supra recensentur; doc. 366.

¹⁰ Contra omnes Superiorum ordinationes; cf. supra, ib. adn. 5.

¹¹ Iob. 1, 21.

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Grodna, mense septembri 1586 — Romam

TEXTUS: *Opp. NN 331 189r-190v, autographum.*

TEMPUS: Scriptum est nostrum documentum post epistulam Patris Provincialis diei 6 sept.; cuius initio haec leguntur: «Supervenerunt abituro Polociam binae aliae P.tis V. litterae prima ac 9 iulii datae; quibus nunc respondebo » (*Germ. 166 201ar*). Nam in nostro documento legitur: «Scripsi et alteras prolixissimas litteras respondens binis suis prima et 9 iulii datis» (cf. lin. 1-2). Et in ep. diei 10 sept. 1586: «Datum ex itinere ad Polociam versus unde subito Vilnam redibo ad recognitionem Ordinis studiorum » (*Germ. 166 215*). Itaque nostrum documentum etiam post 10 sept. scriptum est. Proxima eius ep. est diei 4 dec., in qua asserit: «Non fuit scribendi commoditas ex quo Poloniam inspexi » (*Germ. 166 321r*). Cum autem nostrum documentum non Vilnae, ubi «subito» reversus est, sed Grodnae datum fuerit, illud mense sept. in finem vergenti scriptum fuisse putamus.

SUMMARIUM: 1. *Breviter repetit ea quae de clade transylvanica in proximis litteris prolixe perscripserat.* — 2. *P. Szántó petit Patrem Mancinelli pro Varadino.* — 3. *Quid cum Rege Poloniae de causa Principis Valachiae actum sit.*

... [189v] 1. Scripsi et alteras prolixissimas litteras, respondens binis suis prima et nona iulii datis¹, et insuper admonens de clade gravissima in Transylvania percepta², mortuo ibi P. Capecio rectore, P. Ardulpho, quatuor magistris et uno coadiutore³; Albae vero 5 coadiutoribus omnibus ad unum; Varadini etiam P. Petro Sidlovio⁴ et Valentino hungaro novitio⁵; et haec usque ad primam augusti, qua die etiam decumbebant infecti et pene desperata valetudine P.

5 omnibus p. corr.

¹ Verosimiliter die 6 sept. datae; cf. supra, doc. 368.

² Folium tamen huius epistulae, paragraphum de clade transylvanica continens, desideratur.

³ Elenchum sociorum peste sublatorum videsis supra, doc. 366.

⁴ P. Szydlowski S.I., supra, *ib.* adn. 50.

⁵ V. Sardensis, transylvanus; cf. *ib.* adn. 51.

Matthias Strus minister et procurator⁶, Ionas magister humanitatis⁷, Nicolaus Curtic⁸ magister infimae, duo auditores cursus et tres coadiutores; ac quid ab eo factum sit die, Deus novit. Haec scribebat 10 P. Lelesio, a P. Rectore antequam moreretur, superiore omnium nominato, P. Hieronymus Fanfonius, omnium qui et Claudiopoli et Monostori moriebantur et decumbebant, sepultor et infirmarius⁹. Deus scit quid et de ipso factum sit et de reliquis, quorum ex sacerdotibus unicus seminarii praefectus sanus adhuc erat; reliqui patres 15 hungari plane inutiles, qua ob paralysim, qua ob vomitionem sanguinis, qua ob phtysim. Haec fuse scripsi per cursum Ill.mi Car.lis Batory; quae altero itinere repetenda censui¹⁰ ut R.P.V. haec non ignorans et ipsa istinc dispicere posset, unde sarcire tantas ruinas possimus, si sarciendae sunt.

Mittendum curavi a Ser.mo Rege illuc tabellarium. P. Lelesium constituo superiore omnium; sic tamen (quia Ser.mus non patitur eum ab aula divelli) ut ipse ex superstibus (quis enim novit qui remanserint vel remansuri sint) constituat superiores locales in istis locis omnibus ex commissione nostra donec eo veniam vel mittam qui visitet eos meo nomine, et suppetias ferat. Itidem curavi consolatorias scribi a R.M.te et ad illum et ad illas reliquias mortuorum et ut quod ante pestem petebant, benigne offerret ac concederet ad aliquod solarium praesens; et protectioni D. Gubernatoris nunc singulariter commendaret. Haec hic operatus sum, praeter alia multa triduo cum Sua M.te tractata, qui lachrimatus non semel est istam iacturam, maxime tam boni Rectoris, petitque a P.V. praeter alias operarios alium aequem bonum rectorem¹¹. Haec et in alteris scribebam.

2. Scribebam item P. Aratorem¹² petiisse instanter P. Mancinelum¹³, quem ego permiseram ire si vellet, et per Cassoviam quae in medio fere est itinere, ut vadum missionis illius sectaret. Sed vix ivisse vel iturum puto; petebat Moldaviam ipse...

17-8 per ... Batory *sup.* || 23 eum *sup.* || 24 in *sup.* || 26 eos *sup.*

⁶ Cf. *ib.* adn. 18.

⁷ I. Kredick S.I.; cf. *ib.* adn. 33.

⁸ N. Kurtics S.I.; cf. *ib.* adn. 41.

⁹ Cf. *supra*, doc. 358 § 2.

¹⁰ Quae relationes desiderantur.

¹¹ Cf. ep. Regis Poloniae diei 29 aug. 1586 ad P. Generalem; *supra*, doc. 367.

¹² Stephanus Szántó S.I., residentiae varadinensis superior; cf. *supra*, doc.

242 III n. 1.

¹³ Cf. *supra*, doc. 368 § 2 et adn. 5.

3. Nunc illud unum adiiciam, advenisse huc nobiles duos Principis Valachiae captivi¹⁴ nudius tertius cum litteris Ser.mi Domini ad 40 Regem, itemque R.mi Nuncii apostolici. Ego quia alias secretissimo commendaveram illum miserum Serenissimo¹⁵ 1º ut liberaretur, si fieri posset, innocenter detentus, cum nihil peccaverit; 2º ut saltem ex illa vicinia Turcae eriperetur, et in Polonia captivus duceretur; 3º si hoc non posset, saltem mitiori carcere tractaretur, quando- 45 quidem pudore et squallore consumi dicebatur.

Ille ad primum responderat¹⁶ Deum contestans ac fere cum lachrimis, dolere se vicem illius, et non probasse unquam consilium transylvanorum in eo retinendo; sed nunc rem transisse in ius statuum, ut vel si velit, non possit illum liberare, sine dominis transylvanicis; quod si fieri deberet, omnino in notitiam Turcae veniret, cui hactenus adesse in Transylvania denegatus est, idque cum transylvanorum magno periculo; sin liberaret illum ipse sua auctoritate, tunc illum Principem, cupidum se reducendi in regnum, etiam si modo iuramentum et obsides Regi daret non se patefacturum quicquam quod 55 fuerit apud transylvanos, vix praestitum promissa, aut si praestaret ipse, non tacituros suos; unde indignatus Turca posset saevire in transylvanos; illi autem culpam in regem coniicientes, possent illi se dedere, in ultionem facti huius. Noti sunt timores Principum.

Ad secundum respondit et hoc aeque periculosum esse. Sciretur 60 enim omnino et fuisse ibi et huc translatum fuisse. Satius esse permettere ut res sopiaitur et e memoria hominum exeat; ac tunc dimitendum secretissimo. (Sed istam consequentiam non video concludere, cum peraeque tunc si resciat Turca, aegre ferre possit, uti et nunc).

Ad tertium promisit se scripturum ut bene tractetur, et ut P. Capiecius¹⁷ ad confessionem eius audiendam admitteretur. Haec ego 65 S. Maiestati in iunio proposui¹⁸, et hoc ultimum factum scio. Nunc cum in Brevi apostolico legerem scriptum esse illum fame et multis incommodis ibi consumi, veritus ne nos talia (quae non potest non

38-9 *prius* Princeps Valachiae; *dein deformata in* Praepositi Mallaghita*e;*
et ita porro || 51 *etiam verbum* Transilvania *semper deformatum in* Fransy-
ban [?] || 60 *fuisse del.* Ad 3m || 67 *legerem del. d.*

¹⁴ Petrus Cercel, princeps Valachiae, qui in arce Kövár detinebatur; cf. supra, doc. 346.

¹⁵ Cf. supra, doc. 355 App. § 1.

¹⁶ Cf. responsum Regis Poloniae Patri Possevino datum; supra, doc. 346 adn. 3.

¹⁷ Cf. ep. Patris Capeci ad P. Generalem qua pro Principe Valachiae intercedebat; supra, doc. 337.

¹⁸ Cf. supra, doc. 355 App. § 1.

aegerrime ferre) Romam scripsisse suspicaretur, declinavi hactenus
ne per nostros nunc quicquam fieret, cum res a nuntio apostolico R.mo
D. Vicecancellario commendaretur, qui et litteras accepit Pontificis
et hodie mane oblatus est S. Maiestati postquam audierit Moscos,
qui adsunt, [190v] legatos, pacem petentes ...

70

372

MAXIMUS MILANESI S.I.

P. IOANNI PAULO CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.

Mense septembri 1586

TEXTUS: *Germ. 166* 368-369r-369av, apographum coaevum admodum corruptum; fol. 369av: manu P. is Campano « Exemplum literarum Maximi Milanesii puero dictatarum dum decumberet, de acerba clade albensium in Transylvania ».

TEMPUS: D. Veress putat relationem scriptam fuisse initio mensis sept.; nos autem exeunte eodem mense. Nam in documento mentio fit epistulae Patris Prov. die 4 sept. Grodna Fratri Maximo data (cf. lin. 4); quae non nisi post duas vel tres hebdomadas in Transylvaniam perferri potuit. Deinde Fr. Maximus refert se die 10 aug. graviter infirmari coepisse (lin. 221-22) et post quatuor solum hebdomadas melius aliquantulum se habuisse (lin. 227-8). Itaque epistulam initio sept. scribi non potuisse patet.

EDITIO: VERESS, *Epistolae II* 182-88.SUMMARIUM: *Relatio de clade nostrorum in Transylvania.*

Admodum Reverende in Christo Pater.

Vivo, Reverende Pater, per Dei misericordiam. Aliter puderet me, ac si latrunculus essem, [non] respondere literis R.V. Grodnae datis quarta septembris¹; etiamsi, ut placet Domino Deo, sim constitutus in eo statu ut potius inter mortuos connumerari possim. Et hoc sit illi iudicio quod ille qui non solum Societati sed fere toti mundo solitus erat litteras scribere, coactus sit per alienas manus R.iae V. respondere.

3 latrunculus ms.

¹ Quae desiderantur.

Literae R.V. si unquam, hoc magis tempore nobis gratissimae
 10 acciderunt; tum quia nos certiores reddunt de sua nobis optatissima
 incolumitate, tum quia videmus eam in ea sollicitudine totum positum
 ut possit reparare ruinas nostras, quae nobis ex visitatione magni
 Dei hactenus acciderunt.

Ex literis R.V. satis appareat sollicitudo quam habet de cognoscendo
 15 statu rerum totius provinciae. Quod ad albanum attinet, quia
 maiori ex parte transivit per manus meas, potero fortassis imbecillis
 ut sum, aliquo modo satisfacere. Sed de claudiopolitano oportebit
 potius a Superioribus intelligere. Nam licet fere simul vivamus, tamen
 ita parum extorquere potuimus, ut excepto Patre Rectore et Patre
 20 Michaelē², omnia sint nobis in genere [parum] divulgata.

Illud tamen T.R.iae significabo quod ex literis Patris Ministri
 albani³ accepi, qui et ex quodam convictore, qui toto tempore pestis
 Claudiopoli mansit, dicit se ea quae scripsit, perceperisse; videlicet
 quod usque ad illud tempus quo discessisset circa finem augusti,
 25 mortui essent 17 ex nostris: P. Rector⁴, P. Ardolphus⁵, P. Hieronimus⁶,
 P. Michael Ripinensis⁷, M. Ionas⁸, M. Wolucki⁹, M. Burman¹⁰,
 M. Zalesky¹¹, studiosus qidam ex nostris fratribus, auditor philosophiae
 (fortassis Brantmaier)¹², M. Ioannes Elbingus¹³, M. Paulus Kinisko¹⁴,
 Urbanus¹⁵ et Michael¹⁶ arcularii, Adamus Tensier¹⁷, Psarski¹⁸, Casimi-

15 Quo ms. || 24 discesiset ms.

² M. Ripinensis S.I., polonus, cf. supra, doc. 366 adn. 35.

³ Stanislaus Zabielski S.I., cf. VERESS, *Epistolae* II 213-14 n. 4.

⁴ Ferdinandus Capeci; cf. supra, doc. 366 adn. 27.

⁵ Ioannes Ardolphus S.I., cf. ib. adn. 24.

⁶ H. Fanfonio S.I., cf. ib. adn. 36.

⁷ Cf. supra, adn. 2.

⁸ I. Kredick; cf. supra, doc. 366 adn. 33.

⁹ Albertus Wolucki; cf. ib. adn. 20.

¹⁰ Ioannes Burmann; cf. ib. adn. 22.

¹¹ Matthias Zaleski; cf. ib. adn. 34.

¹² Albertus Brantmeier; cf. ib. adn. 21.

¹³ Cf. ib. adn. 28.

¹⁴ P. Kiniskowicz; cf. ib. adn. 8.

¹⁵ U. Schipper; cf. ib. adn. 23.

¹⁶ M. Viller; cf. ib. adn. 29.

¹⁷ Cf. supra, doc. 242 I n. 20; et infra, doc. 383 I n. 21.

¹⁸ Ioannes Psarski, cf. supra, doc. 366 adn. 32.

rus¹⁹, Haumann²⁰ sacristanus; praeterea addidit P. Valentimum²¹ 30 et P. Matheum²² peste infectos graviter, illam superasse.

Ab alio item convictore, qui hic est, illud idem sigilatim accepimus, et hoc amplius quod P. Georgius²³, P. Andreas Buzau²⁴, Simon Pultoviensis²⁵, Olaus²⁶, et Gaspar Albensis²⁷ viverent et essent apud dominum Keresturi²⁸ in Kövár; et in sylvis nostris vivere etiam M. Cracoviensis²⁹ cum 18 vel 20 seminaristis; et Simonem Rass³⁰ cum P. Ministro³¹ in Monostor. Qui omnes mortui et vivi cum ascendunt ad numerum 20 personarum, ad explendum numerum quem reliquisse mihi videor Claudiopoli, quatuor adhuc desiderantur; videlicet M. Nicolaus Kurtic³², Jegeniensis³³, Laurentius coccus³⁴, et ut mihi vi- 40 detur, quidam studiosus in rhetorica, qui venerat cum Patre Buzau³⁵ et Brantmaier³⁶; de quibus tribus aut quatuor quid factum sit, ignoramus. Poterit esse quod duo ex istis sint quos P. Lelezius, suppressis nominibus, dicit se misisse Varadinum ad eum finem ut si P. Stephanus, qui febri laborat, migraret ad Deum, esset aliquis ex nostris ibi 45 qui susciperet curam nostrarum [rerum]. Quo in loco etiam refertur pestis iterum vehementer grassari; quae postquam accepit plebem, modo trahat secum ditiores. Et hoc de claudiopolitanis.

Quod ad nos adtinet, ut bene novit R.V., cum P. Petro³⁷ era-
mus numero 13. Quo pacto autem redacti sumus ad novem, modo 50 intelliget. Feria sexta, 13 iunii Stanislaus Jawicky³⁸ noctu caepit

30 Amann *ms.* | sacristanus *ms.* || 35 Kuivar *ms.* || 37 Monaster
ms. || 40 Curtis *ms.*

¹⁹ Cf. supra, doc. 242 I n. 26.

²⁰ Georgius Haumann; cf. *ib.* n. 22.

²¹ V. Ládó; cf. supra, doc. 366 adn. 39.

²² M. Strus; cf. *ib.* adn. 40.

²³ G. Törös; cf. *ib.* adn. 11.

²⁴ Cf. *ib.* adn. 12.

²⁵ Cf. *ib.* adn. 13.

²⁶ Olaus Ioannis; cf. *ib.* adn. 14.

²⁷ Casparus Dósa; cf. *ib.* adn. 15.

²⁸ Christophorus Keresztfuri; cf. *ib.* adn. 9.

²⁹ I. Krakowienski; cf. supra, doc. 242 I n. 9.

³⁰ Cf. supra, doc. 366 adn. 16.

³¹ Matthaeus Strus; cf. *ib.* adn. 40.

³² Cf. *ib.* adn. 41.

³³ Ioannes Jegenyei S.I., cf. supra, doc. 356 adn. 3.

³⁴ Cf. supra, doc. 366 adn. 42.

³⁵ Andreas Busau; cf. *ib.* adn. 1.

³⁶ Cf. supra, adn. 12.

³⁷ P. Erdösi (Sylvanus); cf. supra, doc. 366 adn. 49.

³⁸ Cf. *ib.* adn. 46.

febri ardentissima et dolore capitis graviter infirmari. Mane visito illum, et nihil cogitando de peste, attracto illum, ligo caput, paro lectisternia. Et idem facit Paulus³⁹ iussu Superioris⁴⁰. Et dum accingo
 55 me ut praeparem illi pharmacum et minuatur sanguis, ecce post prandium P. Superior et ego invenimus eum habere pestem in dextro inguine. Et consultata re cum P. Lelezio, conclusum est ut statim mittatur ad hortum, in eam domunculam ligneam; et ei pro socio da-
 retur Andreas sartor quem R.V. Claudiopoli misit, ex Somlio. Quo
 60 in loco, cum nec minimum ex remediis quae ipsi praeparaveram, voluisset accipere, feria secunda ante prandium delirus mortuus est.

Die dominico, qui praecesserat, missus erat ad S. Michaelem P. Minister⁴¹ cum Paulo⁴² et Urbano⁴³ sociis cubiculi illius fratribus. Quorum facies ita pallidae erant ut adhuc eo tempore quasi peste
 65 infecti viderentur. Quibus in festo S. Ioannis, post habitam in scholis solemnem declamationem, additi sunt P. Marcus⁴⁴ et Iacobus Mostowsky⁴⁵. Et paulo post, dimissis scholis, subsecuti sumus illos P. Superior et ego; et 27 eiusdem mensis quinque ex pueris illustrissimi Principis. Quorum Wolphangus Batori⁴⁶ die 30.a ita graviter caepit in-
 70 firmari ut statim quis potuisset desperare de eius salute. Praesertim cum esset contentio inter chirurgum D. Gubernatoris⁴⁷ et me, an adolescens peste vel lethargo laboraret. Et dum D. Blandrata⁴⁸ et Asupolonus⁴⁹ confirmassent sententiam meam, quod lethargicus es-
 75 set, et iterum mitterent me illuc, paulo post missuri remedia lethargica, ecce quando veni, iam ante aliquot horas, domini Gubernatoris iussu, abductus erat Eniedinum⁵⁰ versus; ubi paulo post mortuus est. Et nos coacti sumus, non sine incommmodo et miseria, ub bene novit

55 ut] et ms.

³⁹ P. Woiciechowicz; cf. *ib.* adn. 47.

⁴⁰ Matthias Thomány; cf. supra, doc. 242 I n. 4 et doc. 345 § 3.

⁴¹ Stanislaus Zabielski; cf. supra, adn. 3.

⁴² P. Woiciechowicz; cf. supra, adn. 39.

⁴³ U. Elbingus; cf. supra, doc. 366 adn. 48.

⁴⁴ M. Pitačić; cf. infra, App. I et passim.

⁴⁵ Cf. supra, doc. 242 I n. 12.

⁴⁶ Wolfgangus Báthory, filius Annae Szaniszlóffy de Bátor, uxor Francisci Lewkes de Nagykálló; cf. KÁLLAY, *Nouvelle contribution...* In: *E. Batory* 13-14.

⁴⁷ Ioannes Ghiczy; cf. supra, doc. 326 § 9.

⁴⁸ Georgius Blandrata, italus, medicus Principis; cf. supra, doc. 56 adn. 9 et passim.

⁴⁹ Apollonius Menabeni, italus medicus, cf. supra, doc. 75 adn. 4.

⁵⁰ Enyed (Aiud) in Transylvania.

R.V., ex turri quae est supra portam, recipere totam illam turbam in monasterium.

Dum angustiati expectamus, quid de nobis sit facturus Deus, 80
 [ictu] quasi oculi, validissima pestis comprehendit totum nostrum pagum, incipiendo a vicinioribus domibus monasterio. Ponimus custodias, et patienter tolleramus visitationem Domini Dei, quando feria 5 circa medium noctem, tertia iulii in curru Alba missus est nobis Paulus⁵¹ gravi peste infectus. Is enim cum P. Ministro redierat Al- 85
 bam ut ibi res domesticas et templi in unum colligeret et componeret. Et excepimus illum in turri, quia alias locus non erat in diversorio⁵². Mane autem dato ei pharmaco (quia tiriacam et alia remedia contra pestem acceperat Albae) ductus est ad viridem et satis amaenam ca- 90
 pannam quam construxeram illi in horto ante templum. Et super carbunculum quem habebat in crure, uno palmo supra collum pedis, alligata media parte caepae, optima tiriaca emplastrata, et assigna- 95
 to ei pro custode uno ex tribus laboratoribus polonis qui iuvabant murarios, redii ad fratres. Vesperi beneficio pharmaci videbatur satis bene haber; mane autem melius quia tiriacum emplastrum, ex mi- 100
 sericordia Dei, aperuerat carbunculum, et infinitam turpissimam sa-
 niem extraxerat. Ex quo maiori ex parte omnia mala syntomata ces-
 serunt.

Dum autem sumus in aliqua spe eius salutis, sequenti die dominico ante auroram, Urbanus⁵³ qui officio coci fungebatur, et loco Pauli dis- 100
 tribuerat nobis indusia et similia, claudicans accedit cubiculum meum, et implorat auxilium contra vehementem dolorem qui illi noctu su-
 pervenerat in genu dextro. Inclino me ut videam quid sit. Et aperio carbunculum teterimum, elevatum sicuti media nux italica; cinc- 105
 tum circulo quasi igneo. Mitto illum statim ad cubiculum monens ut praeparet se ad confessionem, quam Paulus fecerat die praeterito maxima cum contritione et lachrimis coram P. Ministro; cum quo et pie ac sancte reconciliatus est. Interim accersitis Superioribus, rogo et propono ut haec sequentia quam citissime expediantur: ut fratres infirmi, interim confessi, statim communicentur a longe, posito sanctissimo sacramento super mundissimam palam ligneam cum manico 110

80 post Deus parvum spatium vacuum || 83 feri ms. || 86 ibi del.
 do || 89-90 campannam ms. || 96 apperuerat ms. || 103 dextro del.
 inclino sed rest. || 110 commonicentur ms.

⁵¹ P. Woiciechowicz; cf. supra, adn. 39.

⁵² Cf. Lc. 2, 7.

⁵³ U. Elbingus; cf. supra, doc. 366 adn. 48.

satis oblongo; ut Urbano fieret capanna in eodem horto, ut pueri Principis quam primum inde auferantur per Dominum Gubernatorem (quod factum fuit postero die); [368-369v] ut P. Marcus cum duobus 115 fratribus magistris in Siculiam, quae regio pro tuta et sana habebatur, transmittenrentur; ut ego segregatus ab aliis in quodam sacello foetidissimo prope templum, quia alia habitatio commodior non erat, me reciperem. Quae omnia in spatio duarum horarum vel expedita vel ordinata sunt.

120 Et infirmi muniti potentissimis remediis contra pestem, quae habere potuimus (videlicet magno [tubo] tiriaca et scipso mensali decoctionis radicum diptami albi, tormentillae et gencianae baocis lauri et iuniperi), et bene cooperti alligato prius emplastro tiriaco super carbunculum Urbani, bene sudarunt et exonerati sunt; etiamsi Paulus circa 125 vesperas semidelirus factus incaepit peius habere. Mane autem, quia — ut Paulo contigit — carbunculus Urbani ruptus erat et copiosam saniem emiserat, ipse levissimus erat in suis doloribus et febri. Paulus autem, quia noctu supervenerant ei densi et laticuli unguis petechiones, qui comprehenderant totam illam partem dexteram, 130 ut vix granum sinapis inter unum et alterum potuisset locum habere, post duas horas bene compositus et contritus mortuus est, et ea nocte sepultus in eodem horto, in quodam loco declivi qui ibi est. Super carbunculum autem Urbani bene mundatum appositum est caeratum diacilonis quemadmodum cum Paulo factum fuerat ab initio, post 135 aperitionem eius carbunculi. Quod, vesperi magna materia extracta, dedit nobis aliquod inditium eius salutis.

Sed ecce ego post prandium satis graviter laborare inceperam. Et relict a caena cum darem me quieti, ante mediam noctem excitor cum gravissima febri, dolores capit is, ignea pustula super venam medianam sinistri brachii, nausea, subversione stomachi, et quae praecedunt et sequuntur infectionem. Et quia solus et undique clausus eram, necesse fuit maxima cum angustia expectare diem. Et ad me vocato P. Ministro, cum nullus alias ex nostris praeter infirmum P. Petrum in monasterio esset, et ei patefactis a longe meis miseriis, illum rogavi ut a longe et curam Urbani suspicere vellet donec melius appetet quid benignissimus Visitator mecum agere vellet. Interim praeparo me ad confessionem, a longe audior et a longe communicor eo modo quo alii. Et paulo post acceptis iisdem remediis contra pestem, non ita faeliciter sudare potui, ea de causa fortassis quia cum solus essem, 150 non ita potui me bene cooperire. Nihilominus circa meridiem aliquid

112 fieret *del.* in | Campanna *ms.* | pueri *sup.* || 116 sequestratus *ms.*
 || 128 supervenerant *ms.* | laticuli *del?* est ||| 133 autem *sup.* || 147
 commonicor *ms.* || 148 eidem *ms.*

sublevatus esse visus sum. Quo tempore rediit ad me P. Minister referens nomine Urbani carbunculum fere sanatum non curare, sed se quasi moriturum sentire propter acutissimum dolorem alterius apostematis quod ei nocte supervenerat in inguine eiusdem lateris. Cognito periculo fratris, quo melius possum iudico, et dum in quodam emplastro ad frangendum satis opportuno me occupo et ad illum venio, reperio iam mortuum, et non remoti ab eo eius custodem, ut mortuum iacentem, non ex morbo, ut postea cognitum est, sed ex ebrietate. Sepelitur bonus frater prope Paulum.

Et ego altera die, nona mensis, sumpto pharmaco, Patri Ministro propino eadem communia remedia contra pestem, quia iam magna ex parte inceperat vacillare; et iuvatur. Postridie autem sumit et ipse pharmacum et paulo post revertitur. P. Superior, infecto negotio quod conceperamus dum transmittendo P. Marco et duobus magistris in Siculiam; nam mutato consilio P. Marcum reliquerat Albae ad curam populi et templi, ad quam ipse solus erat destinatus; et duos fratres posuerat in Igen pago⁵⁴, a latere inter Albam et S. Michaelem, et in domo patris unius studiosi nostri. Perfectis igitur nostris praeparationibus, 11.a eiusdem P. Minister et ego Albam versus properamus; alter in posteriori parte currus, ego autem in anteriori aversa facie ab illo. Et dum ad civitatem non admitteremur, accersito chirуро civitatis, in mediis campis albanis semialteram librani putridissimi sanguinis minuimus. Ex quo revertimur domum mirum in modum adiuti. Ibi intelligimus illustrissimum Principem cum aula praeterita die 9.a Alba discessisse Cibinium⁵⁵ versus. Die dominico, 13, consultatis iterum rebus nostris, et invento quod P. Petrus asserebat se multa pati propter meam separationem et absentiam, et quod tam pauci essemus, et quod ego et multa patiebar in eo faetido sacello, conclusum fuit ut iterum admitterer ad consortium duorum Superiorum, qui soli erant. Interim eadem die ex Igen accedunt ad nos per pomarium duo nostri fratres, qui etiam sua incommoda patiebantur cum rusticis illis conversationibus externorum, et duobus terminis tertianae quae supervenerat Ilsensi⁵⁶; et instanter petentes vivere et mori nobiscum. Feria tertia revocati sunt. Qua die Ilsensis habuit

156 oportuno ms. || 161 commonia ms. || 167 Iger ms. | Albam
del. versus properamus || 170 averta ms. || 180 Iger ms.

⁵⁴ Igen (Magyarigen, Ighiu) in Transylvania.

⁵⁵ Cibinium (Sibiu, Nagyszeben) in Transylvania.

⁵⁶ Ioannes Ilzensis, polonus, cf. supra, doc. 242 I n. 14.

185 tertium paroxismum. Se sequenti die, accepto pharmaco, per Dei gratiam sanitati restitus est.

Ab eo tempore quo Urbanus caepit infirmari, coquebat nobis in domo familiae et indumenta lavabat coatrix quaedam vidua nostri factoris, quae paulo post peste correpta et ipsa mortua est, confessa 190 per interpretem Superiori.

Ex quo casu diligentiores custodes portae castri appositi sunt, et nos in monasterio restricti, accepto pro coco secundo laboratore polono, expectabamus forti animo quid ulterius Deus esset facturus, quando feria sexta, 18 mensis P. Petrus⁵⁷ qui generali confessione et 195 omnibus sacramentis ecclesiae se muniverat, suavissime, sancte et placide inter hymnos et psalmos et inter nos omnes qui in circuitu eramus, animam Deo reddidit. Altera die sepultus est in nostro templo, in quodam sepulchro monachorum, prope portam, per quam a latere itur in cemiterium.

200 Non propterea cessant angustiae. Sed 24 noster cocus peste corruptus et graviter infirmus, positus in domo cuiusdam rustici, paulo post mortuus est. Et nos, liberati a P. Petro, ne videremus spernere tot admonitiones Dei, habito simul consilio, nemine discrepante venimus in hanc determinationem quod P. Marcus⁵⁸ et P. Minister⁵⁹ in domum huius monasterii se recipientes, curarent populum et ecclesiam cum eo Andrea somliensi, de quo supra mentio facta est; qui nihil unquam infectionis acceperat; P. Superior⁶⁰ autem cum duobus magistris et me iremus Karansebes versus ad consolationem illius gentis in bona spe relictæ [a] Patre Valentino⁶¹, et interim vitaremus 210 tristem [morbum] qui nos ubique insequebatur. Sed intellecto pro certo quod ibi esset pestis, 28 die arripuimus iter Vasarelium⁶² versus ubi dicebatur civitatem et regionem esse sanam. Sed eam invenimus infectam cum duobus iam peste mortuis, et minore filio iudicis catholici et amici nostri gravissime peste decumbente. Qua de re ea 215 nocte quievimus domo fratris Stephani⁶³ nostri novitii, et factis mihi

185 accepi ms. || 195 munilerat ms. || 210 morbum *om. spatio vacuo*
relicto

⁵⁷ P. Erdösi (*Sylvanus*); cf. *supra*, adn. 37.

⁵⁸ M. Pitačić; cf. *supra*, adn. 44.

⁵⁹ Stanislaus Zabielski; cf. *supra*, adn. 3.

⁶⁰ Matthias Thomány; cf. *supra*, adn. 40.

⁶¹ V. Ladó, cf. eius petitionem ut aliquis in Karánsebes mittatur; *supra* doc. 356.

⁶² Marosvásárhely (Tirgu-Mures) in parte orientali Transylvaniae.

⁶³ Agitur fortasse de fratre Gregorii Vásárhelyi; de quo cf. *supra*, doc. 263 adn. 13.

aliquot remediis dorso in itinere quasi paraliticato, dedimus nos ad viam huius monasterii⁶⁴ per tot asperos et horridos montes et sylvas ut vix credi possit. Tandem Dei auxilio adiuti quarta augusti 2.a noctis venimus ad monasterium et a duobus conversis quia senex P. Guardianus, qui tertius ex eo ordine Bernardinorum est, satis humaniter fuimus excepti. Decima illius mensis cum meum dorsum inciperet mitescere, gravissima febri sum correptus, capitis doloribus et perpetuis vigiliis, a quibus mirabiliter vexatus per 14 dies integros, cum putaremus omnes quod ea nocte debuisse spiritum reddere, postquam iam fecissem iterum generalem confessionem et communicassem, data mihi est extrema unctionio. Qua accepta transeggi reliquum noctis usque ad meridiem fere in perpetuo deliquio. Qua hora coepi melius habere. Et ita inter spem et metum transeggi alias duas septimanas, intra quod spatium liber extiti ab eo maiori impetu febrili. Qui ne ociosus iacerem in lecto, reliquit mihi pro socia febriculam 230 quamdam aridam et penetrantem assidua vigilia, ita me aridum et tabidum effecit ut ex lecto surgere non valerem. Credunt communiter quod iam phtisicus effectus sim, et propterea separata mihi sunt omnia ad usum necessaria. Et Magister Iacobus Calisiensis⁶⁵ [369ar] qui cum pueris illustrissimi Principis in Bethlehem⁶⁶ arce Principis com- 235 moratur et huc revocari debebat, non est revocatus, propterea quod timent ne ipse qui ad phtisim propensus est, ab mea conversatione prorsus abhorreat.

Laetus tum cum fratribus nostris vivo in Domino, in cuius manibus iam diu et in horas me liberaliter et hilariter resigno et resignavi. Restat modo ut aliquid scribam de fabrica⁶⁷ et rebus nostris aliquot familiaribus. Sed quia et meus scriptor et ego defessi simus, Deo dante cras opus illud abunde perficiemus⁶⁸.

219 quia] qui *ms.* || 221 meum *sup.* || 225-6 commonicassem *ms.*

⁶⁴ Csiksomlyó (Sumulare).

214 n. 5. ⁶⁵ I. Korytowski; cf. *supra*, doc. 242 I n. 10 adn. 11 et VERESS, *Epistolae II*

⁶⁶ Arx Bethlen (Becleau).

⁶⁷ De fabrica collegii albani, cuius delineationes a Maximo Milanesi factas videsis *infra*, App. II.

⁶⁸ Quae tamen pars epistulae, si revera conscripta sit, desideratur.

P. ANTONIUS POSSEVINO S.I.
RELATIO DE STRAGE PESTIS IN TRANSYLVANIA

Romae, exeunte septembri 1586

TEXTUS: *Germ. 166 375r-6v*, autographum; fol. 376v manu P. is Possevino: «Della nuova venuta di Vienna della morte dei nostri in Transilvania».

EDITIO: VERESS, *Epistolae* II 192-94.

- Il P. Gaspar Sobolio¹ polono, che è in Vienna, scrive a N.P. Generale alli 19 di settembre, come haveva ricevuto lettere scritte pochissimi giorni inanti, dal Vicerettore di Cracovia che è a Santa Barbara; per le quali si scriveva che era di Transilvania venuto uno per
 5 il P. Provinciale di Polonia, il quale haveva portato nuova che di una furiosa peste erano morti nel collegio di Claudiopoli diecenove dei nostri insieme co'l Padre Ferrante Capece², che era il vigesimo; et che erano fuggiti quattro ad un castello di un nobile³ et così si erano salvati; che oltre ciò in Alba Giulia erano morti quattro altri dei nostri, et due in Varadino, sicché il numero di tutti era di 26. Aggiungeva
 10 che anco a Vienna era pervenuto uno di Transilvania, il quale narrava cose simili. Et però si pregava dal detto P. Sobolio N.P. Generale che volesse aiutare quella provincia, la quale con questo colpo andava in ruina.
- 15 Io dunque intendendo che questi padri non pensavano di doverne scriver a S.P.tà per non deviarlo da quella ricreazione che disideravano per la sua sanità⁴, pensai (sapendo di fresco lo stato di quelle parti) che sarebbe meglio lo scriverne; ma con tutto ciò che io il facessi, non mandai la lettera per quel che poi potrà dirsi.
- 20 Però havendo comunicato il tutto al P. Vicepreposito et dicendomi egli che esso medesimo (se volessi) manderebbe la mia lettera

12 si *supb.*

¹ Casparus Sobolius S.I., polonus; ingressus Societatem anno 1567, anno 1586 Olomutii incepit legere cursum philosophiae; cf. *Austr. 24* 31r.

² F. Capuci, rector collegii claudiopolitani; cf. *supra*, doc. 242 I n. 1.

³ Cf. *supra*, doc. 366.

⁴ P. Generalis Romam relinquens Neapolim se contulit ut a laboribus pauculum requiesceret, prout appetet ex iis quae inferius dicuntur.

a N.P.; sì perché non poteva impedirsi chi scriver volesse al Superiore generale di tutti; sì perché le cause erano molto urgenti, mi risolvo hora di farlo più compitamente, accioché dovendo entrar negli esercitii spirituali per questa rinnovazione, non senta questo rimorso nella conscientia di non haver a tempo avisato quel Padre che veramente ci è padre, et con pater-[375v]na cura raccomanderà tanto più presto a Dio quelle provincie; et coll'esser costì in Napoli, havrà forse più viva occasione di far riflessione sopra alcuni suggetti, i quali aiutino quanto prima quelle parti, senza aspettar che il verno impedisca il 30 camino o che i ministri heretici rientrino nei nostri luoghi, o che per la tardanza non avenga ciò che avvenne in Livonia dove per non mandarsi a tempo gli operarii, furono dagli heretici occupate le migliori piazze et chiese con estremo danno dell'anime.

Però se S.P.tà in Napoli vedrà di poter andar disponendo di alcuni, ad un tempo forse penserà di scriver a questi padri di Roma⁵ che vadano vedendo quali potessero esser atti per riparare questa rui- na (se è tale quale dalle circonstanze può raccogliersi).

Et se bene pare a prima vista che il P. Provinciale di Polonia doverà provvedere esso di operarii, nondimeno è grande dubbio che egli non possa farlo, si perché per probabili congetture doveva essere in Derpato, lungi altrettanto a Cracovia quanto è Cracovia di Roma; sì anco perchè dovendo provveder necessariamente ai nuovi collegii di Derpato, di Nesvizio et altri, io veramente non so onde possa senza notabile [376v] soccorso proveder a quei tre luoghi di Transilvania. Et il mandare o almeno il tenere in ogni evento di altro aviso conforme in pronto questo subsidio non può nuocer punto; et oltre che animerà molto il Re a continuarc l'amor suo, veramente edificherà tutta la Compagnia di quelle bande, non meno che fecero i 44 che Nostro P. Everardo mandò il primo anno all'India orientale⁶ per altrettanti 50 che erano in quella morti quell'anno.

Spero che la divina misericordia non lascierà creder a S.P.tà che mi muova da altro in questo che da compassione verso quelle parti, oltre il consiglio di altri buoni padri, i quali veggono che cosa tanto straordinaria è bene che sia anticipata con pensiero, il quale poi non 55 sia occupato da una mole di altri negocii i quali forse saranno quando ritornerà a Roma.

⁴³ perché *sup.* || ⁴⁷ non... et *sup.* || ⁵³ compassione *del.* in, *pus.*
verso || ⁵⁴ altri *sup.* || ⁵⁶ i... saranno *sup.*

⁵ Videsis epistulam Patris Generalis ad Praepositum provinciae romanae
hac de re; infra doc. 376.

⁶ De hac missione sociorum anno 1574 in Indiani; cf. MHSI, *Doc. Ind. IX*
15*-32*.

Quanto poi al P. Viceprovinciale di Polonia ⁷, egli doveva essere in Brunsberga, lontano da Cracovia circa dieci o dodici giornate; il quale non havendo la facoltà di far tali provisioni, et potendo facilmente essere che a lui non sarà pervenuta la nuova, io tengo per fermo che non si risolverà a far provisione alcuna. Et quando volesse farla, bisognerà finalmente havere soccorso di qui, almeno di alcune principali persone, massimamente che il Principe di Transilvania et 65 quei luoghi ricercano huomini di consideratione subito ⁸.

374

P. GEORGIUS BADER PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vienna 9 octobris 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 273r-4v*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *De loco collegii in Hungaria futuri.* — 2. *Decretum de loco collegii eligendo.*

1. Scripsit hisce diebus ad me P. Hurtadus¹ omnino suadens, idque — ut affirmat — etiam ex sententia Ill.mi Cardinalis² ut si collegium non possit fieri in nostro fundo, fiat saltem Tirnaviae³ vel Posonii⁴. Mihi vero idem Cardinalis, cum post redditum eius, officii 5 caussa accederem, consiliumque eadem de re peterem, tantum de Tirnavia dixit, affirmans Ser.mum Ernestum, inter alia, etiam hoc a Sua Maiestate in mandatis habere ut de loco collegii videret. Cras Deo volente, in Hungariam proficiscar et omnia diligenter considerabo... [274r] ...

10 2. Hoc ipso momento accepimus decretum Ser.mi Ernesti quo

13 *prius* singulas

⁷ Iacobus Wujek S.I., cf. supra, doc. 339 adn. 1.

⁸ Cf. ep. Stephani regis Poloniae qua novos pro Transylvania operarios petebat; supra, doc. 367.

¹ Hurtadus Pérez S.I., de quo cf. supra, doc. 349 adn. 5.

² Georgius Draskovics, archiepiscopus colocensis; cf. supra, doc. 340 adn. 6.

³ De Tyrnavia cf. supra, doc. 361 adn. 12.

⁴ Cf. ib. adn. 3.

mandat ut de loco et modo collegii hungarici quam primum nos resolvamus ut ea de re ad Caesaream M.tem possit scribere. Nos aliud non respondebimus quam quod sim iturus in Hungariam et singulis bene consideratis ad ipsum Ser.mum et V.R.P.tem relaturus...

375

P. IACOBUS WUJEK S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Pultovia 26 octobris 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 282r-3v*, autographum.

EDITIO: VERESS, *Epidotiae II* 194.

SUMMARIUM: 1. *De clade pestis in Transylvania.* — 2. *Nc iterum in Transylvaniam mittatur.*

... 1. Iam, credo, intellexit R.P.tas, V. quomodo provinciam hanc nostram visitet Dominus, et adhuc manus eius extenta. In Transylvania iam 26 nostri, quos certo scimus, peste mortui sunt¹. Inter quos est ipse P. Capcius rector, P. Fanfonius, P. Ardulphus, P. Ripinensis, P. Petrus Ungarus², P. Szydlowski et multi magistri, studiosi et 5 coadiutores ... [282v]

2. Intellexi ex literis R.P. Provincialis quod Regia Maiestas cupiat me iterum mitti in Transylvaniam cum supplemento. Ego vero, licet paratus sim ire quocumque Dominus per Superiores iter monstraverit; quia tamen novi magnas difficultates in ea provincia, quibus 10 pares animi et corporis ac praesertim spiritus vires in me non sentio; et animos nostrorum quorumdam ungarorum, duorum praesertim³, qui ibi sunt, a me alienatos scio, R.P.ti V. totum id permitto meque plane resigno ad omnem Dei voluntatem⁴. Optarem tamen aliquem

⁴ Famfonius *ins.* || 13 id *sup.*

¹ Quorum elenchem videsis supra, doc. 366 et 372 necnon infra, 383.

² P. Erdösi (Sylvanus); cf. supra, doc. 372 lin. 193-98.

³ Quorum unus certe est P. Szántó (cf. eius epistulas quae plenae sunt querimoniis contra P. Wujek, olim collegii rectorem Claudiopoli; supra, doc. 72 § 8, doc. 84. § 2 et doc. 121), alter vero est P. Matthias Thomány (cf. infra, doc. 378 § 3).

⁴ Similis petitio facta est a P. Wujek iam pridem; cf. supra, doc. 339.

15 Patri Capecio piae memoriae similem illi plane successorem, ut tandem aliquando tantis laboribus nostrorum usque ad mortem aut vitae periculum, in Transylvania par fructus respondeat. Nam ut olim Ungaria sepulchrum germanorum dicta est ob clades permultas quas ibi passi sunt dum Ungariam student a turcis vindicare, ita iam non
 20 immerito eadem Ungaria sepulchrum iesuitarum dici posse videtur, quae nobis tam multos vel inutiles reddidit, ut P. Odescalcum⁵ piae memoriae, P. Lelesium, P. Georgium Töres⁶, P. Petrum⁷; vel apostatas, ut Petrus Saxonem⁸ et aliquot alios; vel peste absumpsit ut nunc pene omnes ...

376

P. CLAUDIUS ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.
 P. FABIO DE FABI¹ PRAEP. PROV. ROM. S.I.

Neapoli, mense octobri 1586 — Romam

TEXTUS: *Rom. 13 I 175r*, conceptus.

SUMMARIUM: *Nonnullos suae provinciae socios pro Transylvania offerat.*

P. Fabio Provinciale.

Vostra Riverenza havrà inteso la piaga con che è piaciuto a Dio N.S.re di visitarci in Transilvania con la morte di tanti di nostri; et perché il danno è stato tanto maggiore quanto che et prima gli operi
 5 rarii erano pochi, et vi sono restati alcuni dei migliori, siamo necessitati di riparare a questa ruina con pigliar alcuni soggetti d'altre provincie². Onde toccherà alla carità di V.R. di concorrere anche ella per

3 visitarci *del.* nella provincia di Polonia || 4 che *del.* et prima la necessità, *sup.* et prima || 6 di *sup.* | riparare *del.* nel miglior modo che si potrà, *sup.* a questa ruina | soggetti *del.* così di questa provincia di Napoli | provincie *del.* et, *sup.* onde || 7 toccherà *del.* anco

⁵ Cf. supra, doc. 153 adn. 3.

⁶ G. Törös, cf. supra, doc. 345 § 3 adn. 5.

⁷ P. Erdösi (Sylvanus); cf. supra, adn. 2.

⁸ Cf. supra, doc. 331 adn. 11.

¹ F. de Fabi (de Fabiis), praepositus provinciae romanae 1584-89; cf. Synopsis S.I., 640.

² Cf. ep. Stephani regis Poloniae ad P. Generalem de operariis pro Transylvania mittendis; supra, doc. 367.

la parte sua a questa buona opra. Desidero dunque che ella quanto prima veda che qualità et numero di soggetti potremo cavar dalla sua provincia ³; che siano atti et habbiano inclinatione d'uscire a paesi ¹⁰ oltramontani et patire; et particolarmente di quelli della lingua schiavona, la quale corre in quelle parti; acciò che subito giunto in Roma, possiamo far una missione fino di 12 almeno parte di suoi et parte di questa provincia di Napoli; che di poi si vedrà di mandar d'altre provincie ancora soccorso maggiore. Et perchè non dubito che V.R. come ¹⁵ havrà molto compatito a questa tribulatione, così sia molto pronta a porgere aiuto, non le dirò altro se non che potrà esser col P. Maggio ⁴ et P. Segretario ⁵, a cui ne scrivo, et anco coi padri Offeo ⁶ et Possevino ⁷ per intendere più in particolare i bisogni et meglio provedere.

20

Da Napoli, ottobre 1586.

377

P. GEORGIUS BADER PRAEP. PROV. AUSTR. S.I.

P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vienna 15 novembris 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 307ar-307bv*, autographum.SUMMARIUM: 1. *De visitata praepositura in Hungaria*. — 2. *De Andrea Polosticzay dimisso e S.I.*

⁸ sua *del.* come non dubito che farà volentieri, *sup.* a questa buona opra | ella *sup.* || 9 veda *del.* sed rest. || 10 provincia *del.* dico di quelli | siano atti et *sup.* || 11 schiavona *del.* che, *sup.* la quale || 12 corre *del.* benissimo || 13 una *del.* buona | 12 *del.* che vedrò, *sup.* almeno | di *del.* contesta provincia, *sup.* suoi || 14 provincia *sup.* | che *del.* ella || 18 scrivo *del.* et potran anco dal P., *sup.* et anco coi padri | et *del.* P. || 19 intendere *del.* meglio.

³ Catalogo Collegii Romani, anno 1586 mense decembri conscripto adiuncta est elenches qui inscribitur: « Mutati dal Collegio Romano ad altre provincie » (*Rom. 53 106v*); in eo recensentur nomina trium sociorum, in Transylvaniam missorum: Ioannes Pace, italus, coadiutor [cf. VERESS, *Epistolae* II 212 n. 14]; Ludovicus Lucari, dalmata scholasticus [cf. *ib.* 211 n. 7] et Sebastianus Garofano [Sadek], polonus, ingr. Societatem Romae anno 1575; qui anno 1584 Laureti magistri officio fungebatur (cf. *Rom. 53 90v* et VERESS, *Epistolae* II 211 n. 6).

⁴ Laurentius Maggio, assistens Italiae; cf. *supra*, doc. 55 adn. 16 et passim.

⁵ Iacobus Ximénez S.I., hispanus (cf. MAH I 316 et passim), secretarius S.I. 1583-94; cf. *Synopsis S.I.* 638.

⁶ Paulus Hoffaeus S.I., assistens Germaniae; cf. *supra*, doc. 71 adn. 5.

⁷ Cf. ep. Patris Possevino ad P. Generalem de auxilio Transylvaniae feren-do; *supra*, doc. 373.

1. Inter alia quae octavo hinc die scripsi¹, feci etiam mentionem rerum hungaricarum, quas tunc expeditas nondum habebam; nunc vero mitto separatim descriptas², circa quas iudicium V.R. P.tis exspectabo³, quamvis missio aegre tam diu differatur...
- 5 2. Superiori anno, iussu V.R. P.tis dimissus dicitur hic quidam P. Andreas Hungarus⁴; caussam nemo nostrum scit et quod amplius est, ne ipse quidem⁵ ut nuper cuidam confirmavit. Adest modo cuidam Mag.co Hungaro valde haeretico, cuius liberos instituit. A festo Corporis Christi nec est confessus, nec Breviarium habuit. Cupit denuo 10 recipi; a quo nostri non sunt alieni, quia vident illum ire perditum. Mallent tamen illum facere parochum in nostra praefectura Hungariae. Verum ipse recusat. Nec mihi videretur consultum, cum enim causa dimissionis fuit occulta, maiores et nostris et externis darentur suspiciones. De recipiendo illo, etsi me eius miserear, vix tamen consultum puto⁶...

378

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Grodna 4 decembris 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 166 321-4r-7v*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *Rex suppetias petit a Societate pro Polonia et Transylvania.* — 2. *Egit cum Rege de fundatione collegii albani et de liberatione P. is Leleszi a cura Principis.* — 3. *P. Wujek difficulter posset constitui rector Claudiopoli.* — 4. *Iterum de admissione collegii albani.* — 5. *De Martini Undō dimissione.*

12 enim *sup.*

¹ Quae desiderantur.

² Desiderantur.

³ Quod erat huiusmodi: «Ad n. 9: Omnino necessarium nobis videtur ut pagis illis duobus de parocho provideatur cum etiam eius rei obligatio nobis incumbat et periculum sit ne animae illae tam recenter conversae iterum dilabantur nisi ab aliquo pastore foveantur. Itaque probamus quod R.V. unum e nostris ei curae assignaverit tantisper donec alter haberi possit, quem mallemus magis ex alumnis si fieri potest etiamsi ob id stipendum augendum fuerit» *Austr. I* II 309-10.

⁴ A. Polosticzay; de cuius dimissione cf. supra, doc. 328.

⁵ Vide eius epistulam diei 31 dec. 1585 ad P. Generalem; supra, doc. 329.

⁶ Responsum Patris Generalis est diei 10 ian 1587; *Austr. I* II 316.

1. Ut alios omittam, multo maxime omnium petit Rex Ser. mus
 ipse, nec vulgares ille, sed selectos more suo petit non quidem omnes,
 sed par unum saltem singulare doctorum, cum rectore aliquo optimo.
 Iam in horas a R.P.te V. non literas sed personas expectat, quas petiit
 literis propriis sub initium septembbris datis¹, diligenterque indagat ex⁵
 P. Laterna², quinam sint in Urbe praecellentes viri, quinam in Ger-
 mania, imo et in numerato videtur habere doctos plerosque nostros
 huius provinciae viros, et illos sibi dari deposit; hoc est pro Transyl-
 vania, nam propior est tunica pallio. Sed etsi desiderio pii Regis
 satisfacere haud poterimus, omninaque certe enitendum est, ut ne-
 cessitati provinciae huius miserae sic a Domino tactae, et Societatis
 existimationi quoquo modo satisfiat. Rogo, obsecro et obtestor P.tem
 V.R. ne nos deserat in hoc tempore malo, sed succurre cadenti sur-
 gere, qui cupit, populo³. Si non aliunde auxilia habeamus in tempore,
 actum de nobis erit, deque tot animarum ruentium salute. 26 de So-
 cietate nobis eripuit iulius et augustus [321-4v], imo si numerum qui
 nomina dederunt Societati, amplius 30 evadent, in una Transylvania.
 Quid quod etiam in Polonia praeter 4 insignes pietate patres, quos an-
 nus hic abstulit, in quibus et P. Hartus⁴, ipse Christi confessor unus
 fuit, etiam paulo ante Posnaniae saeva et improvisa lues tres alias⁵ 20
 confecit, et plures alios infecit et in discrimen adduxit, de quibus
 nihildum habeo certi. Potuitne magis humiliari superbia nostra?
 Adeone misella provincia, situ tam vasta, sedibus tam dives, tam ope-
 rariis inops, stare poterit desideratis uno pene anno 40 selectissimis
 operariis, sine praesidio alieno? Cum plantandae in Livonia de Mosco 25
 recuperata sedes fuerunt, undiquaque corrogati operarii; nunc pro-
 vincia pene universa ruente, non erit vis facienda charitati ut seipsam
 superet undique, et immittat huc undecunque subsidia etiam sibimet
 necessaria? Non putet, obsecro, meus R.P. rem me exaggerare. Com-
 patiuntur nobis vel ipsi qui nobis parum bene volunt. Soli triumphant 30

18 4 sup.

¹ Epistula Stephani regis Poloniae data est die 29 aug. 1586 ad P. Generalem; quam videsis supra, doc. 367.

² Qui recenter Roma reversus est; cf. supra, doc. 370 et infra, lin. 41.

³ Ex hymno liturgico: *Alma Redemptoris Mater* qui tempore Adventus in divino officio recitatur.

⁴ Ioannes Hart S.I. «qui in Anglia fidei causa tortus equuleo fuerat, corpus septem annorum intervallo, non sine admiratione, adhuc integrum repertum est» Ex litt. ann. coll. iarosl. 1594; in *Vitae* 24 96v. Obiit die 19 iulii 1586 Ia-
roslaviae; cf. infra, doc. 383 II.

⁵ De quibus cf. supra, doc. 345 adn. 4.

de mortibus nostris inimici crucis Christi, et in interitu nostro rident, dum vident nos factos velut oves occisionis. Sed sine causa labore; qui omnino antequam legat forte literas has R.P.tas V. subsidium ab ipsa expecto saltem optimi pro tali loco rectoris et aliorum aliquot 35 operariorum ⁶. Utinam, utinam adsint saltem circa Pascha, ut instaurare illas ruinas possimus. P.tem V.R. enixe rogo, dignetur quicquid factum sit, nos cito reddere certiores, ne saltem in suspenso diutius haereamus; et sciamus, an quot et quos vel quales habituri simus ut in tempore de tota illa dispositione collegiorum illorum possimus 40 statuere aliquid certi.

2. P. Laterna ante 15 dies ad nos venit cum literis R.P.tis V. Subito conscripsit de tota theologia theses; typis excusae sunt; disputatae triduo acriter; vexamen successit. Argumentati episcopi suffraganei, monachi, rectores varii, qui adsunt, doctoresque nostri; 45 omnia solvuntur in corona multorum nobilium qui ex aula Vilnam venerant ad nuptias, orationes habitae, carmina et emblemata affixa. Vix amplius divexus istic fuisse miser, nisi quod longius res protracta fuisse. Actu finito statim avolavimus ad aulam. Aliquot enim ante dies suis me literis evocaverat Ser.mus ad quaedam conferenda. 50 Praesentavi S.M.ti antiquum suum concionatorem novum factum doctorem, rogavique ut antiquum doctorem [325^r] suum suae restitueret academie, scl. P. Antonium ⁶, sic pertentare animum Regis volens. Ille gratulatus novo doctori, veterem institit petere ne ab se auferretur, oratorio fere more argumentis undiquaque petitis ad per- 55 suadendum, nec ab illo etiam abstinuit. Infamiam sibi quandam et notam inustum iri si talem virum tam doctum et sanctum ab se abire pateretur, qui paucis his mensibus ita totam permoverit aulam, adeoque senatores ipsos, ut iam in duas partes distracti sint; aliis dicentibus non esse audiendas eius conciones, ne se dementent; aliis ad con- 60 versionem ita permotis, ut et ipso primo dominico Adventu unus hungarus, secretarius primus Regis ⁷, facta coram episcopo publica abiuratione in summo sacro coram R. M.te communicaverit, estque adeo fervens ut compungat bonos pravosque confundat. Addiditque non posse unum P. Laternam non tot succumbere laboribus. Quando, 65 inquit, video illum mane concionari polonice, inde sacrum facere, statimque post latinam succedere concionem, et illa finita confessiones

37 cito sup. || 56 et sanctum sup.

⁶ A. Arias S.I., hispanus; cf. supra, doc. 368 § 3 adn. 7.

⁷ Verisimiliter agitur de Georgio Chiakor, hungaro qui ab anno 1585 officio secretarii regii fungebatur; cf. DivékY, *Les hongrois en Pologne*. In: E. Batory p. 122; et Szabó II 53.

audire, certe non possum non misero compati, et aperte videre adiutore illi tali opus esse. Et alia multa pius Rex addebat ad replicas meas, donec volentem evicit, iam etiam ante persuasum, non posse uspiam P. Antonii opera utilius collocari, et ad Societatis existimationem accommodatius. Haec ubi cum S.M.te acta sunt, perrexit ad fundationem albani collegii ⁸ et ad liberationem Lelesii ab cura Principis immediata, persuasus tandem literis eiusdem explicantibus miserandum illius statum; petebatque si non veniet extraneus aliquis, vel dum veniet a P.te V. missus, ut P. Vangrovicius ⁹ ad illam curam mitteretur, 75 et quidem cum quotquot fieri posset operariis, donec plures a P.te V. mitterentur. Et adeo urgebat ut vix persuaserim expectandum tempus comitiorum ad proximum festum Purificationis. Petebat ex unoquoque collegio duos, petebat Arturum ¹⁰, nec desistit a cogitatione P. Valentiae ¹¹, non amplius actionem de illo cum P.te V. praetendens, 80 sed cum solo Ser.mo Bavariae Duce. Venerat mihi in mentem, Reverende Pater, num P. Fabritius Pallavicinus ¹² esset pro Principe illo, nam de hungaris nec spem video, nec Rex valde urget; cum latinus, qui habeat autoritatem, gravitatem, doctrinam, et timidus non sit, sufficere illi loco possit. Iam de ipso Arturo cogitaveram, sed non ita 85 ad fructum faciendum solidum cum proximis videbatur, uti Pallavicinus, qui totus fervore videtur. Significet mihi, quaeso, P.tas V. sententiam suam.

3. Imo et de rectoratu claudiopolitano cogitaveram, sed nunquam habuit huiusmodi administrationem, et sane magni refert ali- 90 quam praxim prius habuisse. Nam de P. Vangrovicio ¹³ ad illum rectoratum remittendo non permittunt hungari qui illum experti sunt, ut cogitem, qui in mediis mortibus positi, hoc ipsum subveriti, literas nunc mordacissimas ea de re dederunt [325v] omnino illum deprecantes. Scribit unus se praeeligere mori cum caeteris quam talem 95 ibi videre confusionem, qualem sub illo vidit ¹⁴; se malle ad iaponios ire, non esse illum pro Transylvania. Regi illum petenti dicendum id

95 mori *del.* unus

⁸ Cf. supra, doc. 368 § 4.

⁹ Iacobus Wujek S.I., cf. supra, doc. 375.

¹⁰ Laurentius Arturus Fauntus S.I., anglus, ingressus Societatem Lovanii anno 1570; anno 1590 in collegio posnaniensi; cf. *Pol. 7 II 104r-v.*

¹¹ Gregorius de Valentia (1551-1603), hispanus qui multos annos in Germania theologiam docebat; cf. SOMMERVOGEL VIII 388-99.

¹² Cf. supra, doc. 363 adn. 1.

¹³ Iacobus Wujek, cf. supra, adn. 9.

¹⁴ Matthias Thomány; cf. supra, doc. 375 adn. 3.

quod Dominus filii Zebedei¹⁶; cum scripsi insinuando de illo mitten-
 do, hoc accepisse tamquam responsum filiale: Roboam, pater meus
 100 cecidit nos etc.¹⁸ Si venero cum 50 illo superiore, nihil me profuturum
 magis quam si desedisse Derpati, quae est altera provinciae nostrae
 extremitas. Acerbiores non legi alicuius nostri literas. Sunt autem hae
 eius qui fuit sub illo collegii procurator¹⁷; bonus vir alioqui et prudens,
 quique praeest albanae sedi. Ita ut aliquid etiam subverear ne parum
 105 accidat gratus ille, etiam si fuerit apud Principem, non quidem ex-
 ternis senatoribus et ipsi Principi, quibus gratiosus fuit, sed nostris
 tantum. Ac tamen ista dissimulanda erunt, quia illum petit Ser.mus
 Rex, et quia illi miseri sunt nunc plus afflitti. Sed cum accepero tem-
 110 pus, statuam has literas contra faciem scriptoris, nisi aliud me docue-
 rit R.P.tas V., a qua semper discere cupio in huiusmodi casibus, ne
 sim asper, ac nec etiam inutiliter lenis. In omni hoc negotio mitten-
 dorum illuc, quia non patitur Rex expectare responsum ad has meas
 litteras, saltem expectabo ad eas, quas dedi 9 septembbris¹⁸, quam-
 115 quam, proh dolor, illae non tantum movebunt nostri commiseratio-
 nem, quia 13 tantum erant mortui, quibus alii 13 postea successerunt,
 nisi quod Maximus¹⁹ non est mortuus, sed fere. Iam de his satis...
 [326v] ...

4. Peto itidem vel expecto responsum de admissione fundationis
 albensis²⁰, in qua iam fervet Rex adeo, ut non iam amplius 500 an-
 120 nuos pro fabrica, sed totam summam simul dare velit ut quam citis-
 sime consurgat; idque non amplius ex aerario Principis, sed ex suo
 patrimonio. Optima sane et opima erit illa fundatio, cuius iam literas
 vult conscribere ante ista comitia, et aliquid etiam amplius nunc
 impetravi pro illa circa vinum et vineas. Id autem cupio tum ut illi
 125 cito respondeam, tum ut sciam an superior illius collegii debeat vo-
 cari ad congregationem provincialem ... [327v] ...

5. De P. Martino Undone ultimum expecto a P.te V. responsum,
 ad ea quae postremo de illo scripsi²¹. Nam forsan et literae nostrorum

105 ille *sup.* || 120 dare velit *sup.*

¹⁶ Nempe: Nescitis quid petatis; Mt. 20, 22; Mc. 10, 38.

¹⁸ 3 Reg. 12, 14.

¹⁷ Cf. supra, doc. 121 § 2.

¹⁸ Quae desiderantur.

¹⁹ M. Milanesi S.I.; cf. eius epistulam exeunte mense septembri datam, su-
 pra, doc. 372.

²⁰ Videsis informationem de fundatione collegii albani mense iunio a P.
 Provinciali datam; supra, doc. 359.

²¹ Die 10 sept. 1586; cf. supra, doc. 369 § 4.

hungarorum (qui non putabant tam levi culpa, ubi non fuisse — dicunt — nisi specimen mali, tanto labore paratum operarium Societatis debere dimitti) quas ad P.tem V. misi ²², quibus significabant pene motum iri pedes ipsorum, si tam facile divelli tam necessarium operarium videant a vocatione, et ipsa operariorum tantorum clades succedens forsan emollivit animum R.P.tis V. ut illi condonet et hac vice erratum. Ego quid dicam nescio. Si perseveraturus est, nolim ¹³⁵ nunc certe illum eiectum, sin alias egressurus, nunc satius esset, iam enim illum disposui sic ut quemadmodum sonant literae eius, sit bene affectus erga Societatem et paratus amanter in utramque partem. Nam necdum habetur pro dimisso. Sed valde vereor, nunc maxime commotiones aliorum hungarorum maximas, si viderint illum in tanta hominum necessitate dimissum, quem capere non poterant dimittendum ante ipsam cladem. Ivit miser ille tamquam ad succurrendum parenti extrema inopia laboranti. Dedi illi aliquid eleemosinae pro eo. Dedit et Ser.mus 15 aureos viatici nomine. Omnia desolata reperit. Mortuus est Telegdinus episcopus ²³ et quinque agrienses ¹⁴⁰ canonici; in quibus et Drenoczius ²⁴ noster comes Moscoviam. Misereatur illius Dominus. Facile fiet ibi canonicus, si liberavero illum; sed expectabo adhuc ad instantias istas responsum ...

379

P. MARTINUS LATERNA S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Grodna 9 decembris 1586 — Romam

TEXTUS: *Opp. NN 331 179r-180v, autographum.*

SUMMARIUM: *De colloquio cum Rege habito de quodam patre eximio qui Principem Transylvaniae adiuvet.*

131 quibus del. pene || 134 forsan sup. || 140 illum sup.

²² Cf. ep. Patris Leleszi, diei 10 apr. 1586 (supra, doc. 338 § 2) et ep. Patris Capeci diei 20 maii 1586 (supra, doc. 352 § 2).

²³ Nicolaus Telegdi, episcopus quinqueecclesiensis defunctus est die 22 apr. 1586; RÉVAI XVIII 75.

²⁴ Stephanus Drenoczy, ineunte anno 1584 dimissus fuerat, cf. supra, doc. 260 § 3 adn. 5.

... Incolumis ad Ser.mum Regem, veni, Deo laus, 14 novembris, ultimo omnino die mensis, a discessu meo Romam, septimi¹...[179v]...

[Rex] Nihilominus tamen R.dum P. Gregorium a Valentia² habere cupit. Sed illud post allatas a me rationes pro negante parte patrum romanorum, adiecit: Se ne antea quidem cupivisse ut R.P. Gregorius in aula sua moraretur, sed ut cognito homine, eiusque concione semel ac iterum audita, in Transylvaniam ipsum mitteret ad Principem, cuius curam ita R.P. Provinciali commendat ut ex professo illum ad se Grodnam Vilna evocaverit, decimasque operariorum ex singulis collegiis ab ipso petierit in Transylvaniae subsidium. Cuius si unquam R.P. Vestra miserta est, nunc certe misereri illam convenit, dum tot praestantes operarios in illa peste e vivis sublatos non ignorat.

Cum autem ego de oblatis pro Illustrre Transsylvaniae Principe excellentibus tribus patribus a R.P. V. nonnulla Ser.mo dixisset, cunctari et deliberare initio cepit, ac diligentius bis, diversis temporibus, ex me quaesivit, non possetne aliquis ex saecularibus inveniri vir idoneus qui ad Principem evocaretur. Sed cum dicerem ego, non deesse quidem viros doctissimos et variis Dei donis instructos Romae et in Italia, sed non omnes aut velle aut posse, etiam maxima proposita mercede, huc in Poloniam vel in Transylvaniam venire, neque omnium conversationem Principi profuturam; conclusit tandem se R.P. Iacobus Vangrovicium accepturum, quod et R.P. Provincialis approbavit iamque de Ser.mi Regis et R.dae P.V. voluntate charissimum nobis P. Viceprovinciale³ et utilissimum operarium fecit certiorem. Et hac itaque in re iam video Ser.mo Regi esse satisfactum.

Acquievit idem rationibus R.dae P.V. de R.do P. Possevino⁴ tardius evocato Romam. Non desunt tamen qui inconfusibilis illius, ut D. Paulus loquitur, operarii redditum ad nos et optent et sperent ...

¹ Cf. supra, doc. 378 § 2.

² De quo cf. supra, *ib.* adn. 11.

³ Iacobus Wujek; de cuius iterata in Transylvaniam missione cf. ea quae P. Provincialis ad P. Generalem referebat; supra, *ib.* § 3.

⁴ De quo cf. supra, doc. 323 § 4 adn. 17.

⁵ Cf. 2 Tim. 2, 15.

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vilna 15 decembris 1586 — Romam

TEXTUS: *Germ. 168 68r-v*, autographum.

SUMMARIUM: *Mortem Stephani Báthory, regis Poloniae nuntiat.*

Malo ex abrupto scribere, quam rem tantam tacere. Sciat P.V.R. nos post tot clades superioribus diebus descriptas, quas ex peste retulimus, novissimam nos accepisse simul ac acerbissimam. Secunda dominica adventus audiit Serenissimus noster primam P. Laternae¹ concionem. Die Conceptionis ne sacrum quidem audire potuit. Feria⁵ quarta scripsit P. Laterna totum concidisse, nec sine alieno subsidio in lecto movere se posse. Heri allati sunt dubii de obitu nuntii, hodie vero certissimi, obiisse feria quinta², sed non esse publicatum nisi feria sexta. Hic finis omnium, etiam regum, est. De genere mortis, de ordinationibus factis circa se et sua, et maxime transylvanica nil¹⁰ dum habeo a P. Laterna. Sed volui tamen scribere hoc ipsum, quod sufficit ad intelligendum quantopere egeamus precum subsidio. Maximum fecerit operae pretium R.P.V. si universam Societatem indixerit preces communes pro necessitatibus huius regni, ut olim pro Belgio indictae sunt. Faciem enim miserandam rerum omnium videret,¹⁵ si hic adesset; quoniam querendus est rex alicunde, cum linea defecerit nationalium regum. Interregnum autem nihil adferre solet boni. Nos quidem ad omnia ferenda parati sumus; ut tamen ferre possimus, subsidia petimus orationum Societatis...

R.P.V. sciat nec pro vivo nec pro defuncto facta esse suffragia²⁰ fundatoris Serenissimi nisi pro Claudiopoli³ ...

¹ Martinus Laterna S.I., polonus, concionator regius; cf. supra, doc. 378 § 2.

² Die 12 dec., cf. infra, doc. 381 lin. 6.

³ De suffragiis pro Stephano rege Poloniae, ut fundatore collegii claudiopolitani, cf. supra, doc. 228 § 2 adn. 9. De defuncto ineunte anno 1587 ordinata sunt suffragia a P. Generali: « 1587. Claudiopoli, Rigae etc. A dì 7 di gennaio si fecero le pollizze per tutte le provincie che ogni sacerdote dicesse per adesso sei messe et li fratelli sei corone per l'anima del Ser.mo Stephano Batori re di Polonia difunto nel mese di dicembre 86 come fundatore d'alcuni collegii sino che si ordinasse quel che di più si dovrebbe fare » *Hist. Soc.* 42 143r.

P. MARTINUS LATERNA S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Grodna 15 decembris 1586 — Romam

TEXTUS: *Opp. NN 33r 181r-2v*, autographum. — 2. Romae, ASV,
Nunz. di Polonia, Add. II, apographum, recentius exaratum, erroribus
plenum.

EDITIO: VERESS, *Epistolae* II 195-97; iuxta textum secundum, quia
primus illi non innotuerat.

SUMMARIUM: *De morte Stephani Báthory, regis Poloniae.*

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi etc.

Laetiores paulo superioribus diebus ad R.P.V. paraveram litteras¹, quas istis adjunctas mitto; at nunc versa est in luctum cythara mea. Cecidit corona capitis nostri. Cecidit potens qui salvum faciebat
5 Israel², et in dimidio dierum suorum, contra omnem nostram exspectationem, ad inferi portas deductus est. Duodecima etenim decembris Stephanus rex, corona Ecclesiae et reipublicae nostrae, patronus et pater noster, anno aetatis sua 55 (quamvis quinti post quinquagesimum anni vix duo cum medio menses ab ipso in aerumnosa
10 hac vita exacti sint) inter vivos esse desiit.

Venerat in templum septima decembris, in eoque primam et simul ultimam post redditum, concionem meam attentissime audierat. Domum reversus frigere vehementius cepit; postea vero calida etiam febri conflictari. Nocte consequente, dum in nocturnis tenebris, circa
15 noctem medianam, e quodam secretiore loco solus rediret, deliquium passus in terram corruit; caput, faciem et superiorem unius genu partem gravius laesit (quamvis solius pedis vulnus caeteris magnitudine et gravitate anteiret). Tum vero ob deformatam faciem aegre ad se ipsos etiam senatores admittens, ut natura verecundior erat; et integrum nihil minus quam celerem mortem et quasi immaturam exspectans; dum medici duo, cum D. Francisco Vesselini, hungaro, camerae
20

¹ Admodum... Pater *del.*

² Sunt diei 9 dec. 1586; quas videsis supra, doc. 379.

² Cf. 1 Mac. 9, 21.

praefecto³, febrim internam acutam, syncopen et deliquia omnino celarent, nosque omnes ea spe alerent quod intra duos vel tres ad summum dies incolumem essemus Regem visuri; intra quinque dies febri, syncopi et caduco morbo extinguitur, omnibus nobis et summo 25 metu et gemitu relictis.

Non postrema est et illa doloris causa quod et omnino intestatus et sacramentis ecclesiae non munitus demigrarit. Monitus de confesario advocando, quem ad arcem venisse Maiestatemque suam convenire velle, ipsi indicatum erat, distulit negocium. Illo praeterea die 30 quo e vivis discessit, de confessione sollicitatus, cras se facturum illam pollicitus est. Imo et dum incolumi valetudine paulo ante frueretur, de accipienda in Natali Domini s. Eucharistia cogitabat, nisi me, inquit, diabolus aliquo ante comitia negocio difficulti et peccatis obnoxio turbet. Interim praeciditur velut a texente vita eius⁴, et 35 dum ordiretur adhuc ac multa tum meditaretur tum pararet, de mane usque ad vesperam finitus est. Post solis enim occasum mortuus est; pridie eius diei quo ante biennium grodnensis templi fundamenta ponebat.

Ego certe magna fide speque sum, illum a patria illa, in qua tem- 40 plum S. Ioannes non vidit⁵, exclusum non esse, licet ita demigrarit ut nulli discedere e vitae istius statione tutum est. Honestissime brevem vitae cursum transmisit et religiosissime. Semper catholicus fuit, in Deum dives⁶, vestitus duplicitibus⁷, et is quem laudant in portis opera eius. Confitendi et s. eucharistiam sumendi propositum [181v] 45 habuit. Ante mortem vero multa pietatis suae et religiosae erga Deum affectionis argumenta dedit. Initio morbi, dum rogaretur a R.mo D. Episcopo Premisliensi⁸, quomodo valeret, dum melioris vale-tudinis spem illi sibique afferret, et tantum quereretur de vino sibi prohibito, et aliquot dierum in lecto cui affixerat illum morbi vis, 50 taediis futuris, illud adiecit: Dicere cum Tertulliano possum: Quinquaginta quatuor annos me exegisse. Quomodo praeteriti sint evoluti, scio. Quales sint futuri consequentes, nescio. Et rursum alias haec,

47 argumenta *sup.* || 49 quereretur *sup.*

³ Franciscus Wesselényi de Hadad, camerarius regius; cf. DIVÉKY, *Les hongrois en Pologne...*; in: E, *Batory* 120-21.

⁴ Cf. Is. 38, 12.

⁵ Cf. Apoc. 21, 22.

⁶ Cf. Lc. 12, 21.

⁷ Prov. 31, 21.

⁸ Albertus Baranowski, episcopus prsem. (1585-91), secretarius maior regius; cf. GULIK-EUBEL III 297, et SZOSTKIEWICZ, *Katalog biskupów* 410.

audiente D. Vesselino praedicto, verba usurpabat: O bone Deus,
 55 quales olim fuimus, et quales nunc sumus! Orationi autem non infrequenti deditus, misereri sui Deum postulabat. Sed illa immodica verecundia et medicorum dissimulationes, imo et mendacia, prohibitusque etiam ipsis senatoribus frequentior aditus, exspectata denique ab omnibus melior brevi valetudo, coeleste epulum illi erunt
 60 puerunt.

Mira post obitum est vultus illius gratia, ipseque in triclinium ingressus, ut lachrymas elicit, ita etiam mortui venerationem excitat, et quodam religionis sensu homines afficit. Miranturque plerique quomodo tam boni Principis cadaver exangue non horreant oculis et
 65 tactu, cum aliorum saepe alias horruerint.

Nunc opus est admodum R.de Pater, multis R.dae P.V. subsidiis. O infortunatam Poloniam! Quis miserebitur tui, aut quis contristabitur pro te, nisi peculiari modo misereatur tui ille, cuius regnum est omnium saeculorum regnum. Ego interim R.di P. Provincialis
 70 responsum exspectans, rogatus a R.mo D. Premisliensi ad Natalem Domini manere cogito, nisi aliud s. obedientia ordinet, tum ut aulam consoler, tum ut aliquo modo, quantum potero, a tumultibus, qui metuuntur, turbulentiores concionibus deterream, tum ut M.D. Vicecancellario ducatus Lituaniae ⁹, qui omnino haeresim eiurare constituit ante Natalem in conscientiae rebus inserviam, ex aliisve agris, hoc sancto Adventus tempore, tritici aliquid in horreum Domini comportem; tum denique quia turpe iudicatur statim ex aula ut
 75 alios ita et me post Regis obitum discedere. Faciat Dominus postea mecum quod voluerit per superiores. In hoc valere optime admodum
 80 R.dam P.V. cupio, meque ss. sacrificiis et orationibus R.dae P.V. commendando. Grodnae 15 decembris 1586.

Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae

filius et servus in Christo inutilis
Martinus Laterna

82-4 Admodum... Laterna *lin. subducta*.

⁹ Christophorus Nicolaus Radziwill; cf. *Mon. Pol. Vat.* VI 830 et passim.

382

P. IOANNES PAULUS CAMPANO PRAEP. PROV. POL. S.I.
P. CLAUDIO ACQUAVIVA PRAEP. GEN. S.I.

Vilna 19 decembris 1586 — Romam

TEXTUS: *Pol. 71 13r-4v*, autographum.

SUMMARIUM: 1. *Pericula quae timenda praecipue in Transylvania ob mortem Regis Poloniae.* — 2. *Transylvania non est a Societate deserenda sed potius provinciae Austriae tribuenda.* — 3. *Qui de S.I. in Transylvania adhuc superstites.* — 4. *Seminarii transylvanicici continuatio commendari posset a Pontifice Principi Transylvaniae.*

Admodum Reverende in Christo Pater Noster etc. Pax Christi etc.

1. Nudius quartus scripsi ad R.P.tem V.¹ de obitu Patroni et Patris nostri Ser.mi Regis; cui tristi nuntio accessit et aliud de morte etiam Ser.mae Reginae triduo ante illum². Deus misereatur nostri. Historiam obitus illius, quia totae de eo sunt, audiet R.P.tas V. ex frag- 5 mento quod mitto litterarum P. Laternae³. Sum in magna expecta- tione responsi realis ad meas datas 6 septembres de sacerdiis transyl- vanicis minis. Quod si non facimus, invadent procul dubio illum gre- gem lupi rapaces⁴, quibus circumcessus et ille Princeps⁵, vereor fiet haereticus, ut evenit Ioanni regulo Ferdinandi caesaris aemulo in 10 catholica fide sub matre ex reginis Poloniae catholicissime educato sub praceptorib[us] sancto viro Alberto Novicampiano⁶ usque ad annum 19; ac tum postea illum vicit Blandrata⁷, qui adhuc penes istum vivit, et in summo honore vivit prothomedici quidem, re autem ipsa pontificis arianorum, [munere fungens], ut a quo creantur epis- 15 copi illorum, et a quo uno pendent. Iam, ut dixerat mihi Ser.mus, P. Lelesius omnino non potest amplius illi attendere, nec nisi ter vi-

¹ Videsis epistulam diei 15 dec. 1586; supra, doc. 380.

² Anna Jagello (*1523), uxor Stephani regis Poloniae, obiit tardius, die nempe 9 sept. 1596 (cf. *E. Batory* 12-13).

³ Epistulam Patris Laterna de morte Stephani regis videas supra, doc. 381.

⁴ Cf. *Act. Ap.* 20, 29.

⁵ Sigismundus Báthory, princeps Transylvaniae.

⁶ De A. Noviocampano cf. supra, doc. 295 § 4 adn. 12.

⁷ De Georgio Blandrata, italo, medico, ariano cf. *ib.* adn. 13 et passim.

dit illum his sex vel octo mensibus. Quod si Princeps non maneat catholicus, nescio quid fiet de nobis et fundationibus nostris, cum tam
 20 men insignes omnino sint, et solum claudiopolitanum collegium habet plus quam 3.000 et seminarium illud pontificium et regium plus quam 3.700, et nobilis illa iuventus antea vix ac ne vix baptizata quidem peribit. Peribit et fructus varadiensis et albensis, et omnia ut omissam 500 familias subditorum nostrorum claudiopolitanorum quae redibunt ad vomitum⁸, et nos ridebimus et triumphabunt de nobis inimici divinitatis Christi. Imo et nunc ubi auditum fuerit de obitu Ser.mi, nescio quid facturi sint illi senatores haeretici omnes, nostri tamen hactenus amantes plerique.

2. Itaque non cogito ullo modo esse deserendam vineam illam
 30 nobis a Domino ammissam, sed paulatim sacerdotes illas reliquias et instaurandas scholas et domestica ministeria [13v] quamquam si iam vellet R.P.tas V. illam terram (uti alteram Sardiniam) posito ibi viceprovinciali⁹ adiungere, et commendare Austriae, quae iam pedem ponit in Hungaria¹⁰ ut P. Provincialis Baderus mihi scribit,
 35 se fuisse ibi ad lustranda illa loca¹¹, et forsitan se electurum locum pro collegio Cassoviae, qui locus distat a Varadino triduo vel quatriduo, a Claudiopoli vero 27 milliaribus tantum. Forsitan esset consultum, cum iam Polonia nil sit habitura commune cum Transylvania, imo utinam non odia potius etc.; et si qui operarii fieri possunt, melius in
 40 Austria possunt, ubi multi hungari student. Sed hoc videbit R.P.tas V. Ego non detrecto laborem illum, quandiu sum in isto officio; et si erit collegium Cassoviae, erit mihi respiraculum in medio itinere, et forsitan maius commercium habere potero per nostros cassovienses cum transylvanicis.
 45 3. Hactenus adhuc superstites sunt in Hungaria octo patres¹², duo Varadini, duo Claudiopoli, duo Albae, duo cum Principe et aula; fratres scholastici 6¹³, unus in aula, duo Albae, tres Claudiopoli;

36 locus *del. est*

⁸ Cf. 2 Petr. 2, 22.

⁹ De viceprovincia in Transylvania instituenda cf. supra, doc. 364.

¹⁰ De collegio in Hungaria erigendo cf. supra, doc. 374.

¹¹ De visitatione locorum pro futuro collegio cf. supra, doc. 360 § 1.

¹² Ioannes Leleszi, Stephanus Szántó, Marcus Pitačić, Matthias Thomány, Valentinus Ladó, Michael Strus, Andreas Busau et Stanislaus Zabielski.

¹³ Nicolaus Kurtics (cf. doc. 366 adn. 41 et doc. 372 adn. 32). — Ioannes Krakowienski (doc. 372 adn. 29 et VERESS, *Epistolae* II 211) — Iacobus Kóritowski (doc. 372 adn. 66 et VERESS, *Epistolae* II 214). — Ioannes Ilzensis (doc. 372 adn. 57 et VERESS, *Epistolae* II 214) — Stanislaus Radzimski (doc. 366 adn. 43 et VERESS *ib.*) — Iacobus Mostowski (doc. 242 I n. 12 et VERESS *ib.* 211).

coadiutores vero septem¹⁴; cum Maximo¹⁵ qui vivit, cum putaretur mortuus. Catalogum vero mortuorum hoc anno mitto¹⁶, ut provinciis communicari possit propter suffragia ... [14r] ...

50

4. Quam operae pretium esset, ut opera P. Possevini vel Ill.mi Battorii¹⁷ per S.mum Dominum et seipsum commendaretur Principi Transylvaniae continuatio seminarii, ex quo omne bonum ferme illius patriae. Sed nunc scribere ad alios ut volebam non datur. Si quis istic potest hoc praestare, faciat quaeso, maxime P. Possevinus si adest... 55

383 I

CATALOGUS SOCIORUM IN TRANSYLVANIA PESTE EXTINCTORUM

Mense septembri 1586

Introductio

P. Provincialis duos catalogos de sociis in Transylvania anno 1586 peste extintos exaravit. Priorem ineunte mense septembri, alterum exeunte anno 1586. Amborum mentionem fecit in epistulis diei 4 et 19 dec. 1586 ad P. Generalem scribens (cf. supra, doc. 378 lin. 115-16 et doc. 382 lin. 49).

TEXTUS: *Germ. 166 176r-7v*, manu Patris Campano praepositi provinciae exaratum. Fol. 177v eius manu: «Catalogus defunctorum etc. Osten-dendus S.R. M.ti et mittendus Romam». Ex hoc documento facta sunt duo extracta quae in eodem codice reperiuntur (fol. 176a et 178r-v).

TEMPUS: Exemplari quod est fol. 178r-v, adscriptum est dies 6 sept. 1586. Quod confirmatur eis quae P. Campano 4 dec. 1586 de hoc elenco scribebat: «Non tantum movebunt nostri commiserationem, quia 13 tan-tum erant mortui, quibus alii 13 postea successerunt» (Doc. 378 lin. 115-16). Re vera in nostro catalogo 13 solum defuncti recensentur.

49 ut del. ad.

¹⁴ Simon Rasz (doc. 242 I n. 16 et VERESS, *Epistolae* II 212 n. 12) — Maximus Milanesi (doc. 242 I n. 15 et VERESS *ib.* 214 n. 9) — Simon Pultoviensis (doc. 366 adn. 13 et VERESS *ib.* 212 n. 13) — Olaus Ioannis (doc. 366 adn. 13 et VERESS *ib.* 214 n. 11) — Laurentius Horsochow (doc. 366 adn. 42, doc. 372 adn. 34 et VERESS, *ib.* 206 n. 20) — Casparus Dósa (doc. 366 adn. 15 et VERESS *ib.* 213 n. 3) — Georgius Kark (doc. 383 et VERESS *ib.* 214 n. 10).

¹⁵ Maximus Milanesi, cf. supra, doc. 372.

¹⁶ Quem catalogum videsis infra, doc. 383 II.

¹⁷ Andreas Báthory, cardinalis, cf. supra, doc. 285 adn. 1.

- [1] P. Ferdinandus Capecius, rector, neapolitanus; obiit in collegio claudiopolitano ultima iulii¹.
- [2] P. Ioannes Ardulphus, tyrolensis, theologus romanus, professor theologiae et casuum conscientiae Claudiopoli; concionator germanicus, praefectus ecclesiae, tyronum; obiit in Monostor ultima iulii peste².
- [3] P. Petrus Sydlowski, confessarius hungaricus et praefectus ecclesiae S. Aegidii Varadini; obiit 17 iunii peste³.
- [4] M. Albertus Volucky, masovius, praceptor classis syntaxis; obiit Claudiopoli in fine iulii peste⁴.
- [5] M. Ioannes Burmanus, prutenus, praceptor superioris classis grammaticae, praefectus cantorum; obiit Claudiopoli in fine iulii peste⁵.
- [6] M. Paulus Kinisko, vilnensis, professor historiae, vicepraefectus scholarum et convictorum S.mae Trinitatis; obiit Claudiopoli peste in fine iulii⁶.
- [7] Albertus Brantmeier, regiomontanus, auditor philosophiae. supplementum concionatoris germanici et magistrorum infirmitum; obiit Claudiopoli peste in fine iulii⁷.
- [8] Georgius Anmanus, sacristanus prutenus, obiit ibidem peste in fine iulii⁸.
- [9] Maximus Milanesius, florentinus⁹, praefectus fabricae albanae et medicus collegii; scribitur Albae Iuliae mortuus peste in iulio¹⁰.
- [10] Urbanus Elbingus, prutenus, oeconomus Albae Iuliae; obiit in iulio peste¹¹.

¹ Cf. supra, doc. 242 I n. 1.

² Cf. *ib.* n. 6.

³ Cf. *ib.* n. 8.

⁴ A. Wolucki S.I. (1565-86), polonus, ingressus Societatem anno 1583 (cf. *Pol.* 6 18v n. 36).

⁵ Cf. supra, doc. 242 I n. 11.

⁶ P. Kieniskowicz S.I. (1559-86), lituanus, ingressus Societatem anno 1578 (cf. *Pol.* 6 22v n. 12).

⁷ A. Brantmeier S.I. (c. 1565-86), prutenus, ingressus Societatem anno 1581 (cf. *Pol.* 6 28r n. 20).

⁸ Cf. supra, doc. 242 I n. 22.

⁹ Cf. *ib.* n. 15.

¹⁰ Non est mortuus anno 1586; cf. VERESS, *Epistolae* II 214 n. 9.

¹¹ U. Elbingus S.I. (1553-86); ingressus Societatem anno 1577, *arte faber ferrarius* (cf. *Pol.* 6 16v. n. 19).

[11] Paulus Voichehovicz, lituanus, praefectus sacristiae albanae; obiit Albae in iulio peste ¹².

[12] Stanislaus Javicky, masovius, praefectus culinae albensis; obiit ibidem in iunio peste ¹³.

[13] Valentinus Sartensis, transylvanus, adiutor P. Aratoris; obiit peste Varadini in maio ¹⁴.

[14] De Georgio Karck, pruteno adiutore P. Lelesii adhuc incertum est an sit mortuus ¹⁵, an vero cum illo abfuerit.

Qui sequuntur, etiam mortui creduntur, cum prima augusti 35 scribantur ita peste infecti ut de vita eorum desperaretur.

[15] P. Matthaeus Struss, polonus ¹⁶, virector et procurator collegii claudiopolitani.

[16] M. Nicolaus Curtik ¹⁷, slavus, praceptor Donati, et unicus iam concionator in templo claudiopolitano hungarico, licet nondum 40 sacerdotio initiatus, ob infirmitatem aliorum patrum hungarorum [176v].

[17] M. Ioannes Elbingus ¹⁸, prutenus, vicepraefectus seminarii claudiopolitani, adiutor concionatoris germanici.

[18] M. Ionas Credik ¹⁹, prutenus, philosophus ac theologus, professor humanitatis et poeseos et arithmeticae; concionator germanicus in necessitate et explanator catechismi germanici.

[19] Stanislaus Radzinsky ²⁰, supplementum magistrorum infirmantium. Fratres adiutores domestici.

[20] Laurentius Horsochow ²¹, polonus

50

[21] Adamus Tensier ²² germanus

[22] Michael Villerius ²³, germanus

Sed et si isti obierunt, iam a prima augusti possunt multo plures infecti fuisse et obiisse, ut qui cum aliis degebant et iuvabant peste

¹² Cf. supra, doc. 242 II n. 5.

¹³ Cf. ib. n. 18.

¹⁴ Cf. supra, doc. 353 § 3 adn. 5.

¹⁵ Nec ille est eo anno mortuus; cf. VERESS, *Epistolae* II 214 n. 10.

¹⁶ Qui tamen convaluit; cf. ib. p. 210 n. 1.

¹⁷ N. Kurtić quoque pestem effugit; cf. ib. p. 214 n. 6.

¹⁸ Cf. supra, doc. 242 I n. 13; obiit die 3 aug. cf. infra, doc. 383 II.

¹⁹ Obiit die 4 aug. cf. ib.

²⁰ St. Radzimski quoque pestem supervixit; cf. VERESS, *Epistolae* II 214 n. 8.

²¹ Obiit Claudiopoli die 22 ian. 1587; cf. ib. 206 n. 20.

²² De quo cf. supra, doc. 242 I n. 20; obiit die 5 aug. 1586; cf. infra, doc. 383 II.

²³ Cf. supra, doc. 242 I n. 21. Obiit die 1 aug. 1586; cf. infra, doc. 383 II.

infectos tam Claudiopoli, quam in Monostor. Sed et ante istam cladem pestilentiae sub ipsum Quadragesimae initium duo, qui soli erant Claudiopoli concionatores hungarici, et a concionibus destiterunt et de vita periclitari caeperunt; nempe: P. Georgius Torres²⁴ hungarus e terra Agriensi, totus paralyticus factus, eget qui cibum illi ad os inferat. P. vero Petrus Sylvanus²⁵, siculus, ex apostemate corrupti pulmonis sanguinem vomit assidue, desperantque de vita eius medici. P. Matthias Thomani, hungarus, superior pro P. Lelesio albanae residentiae factus, et concionator, vix non moritur phtysi²⁶. Patris autem Lelesii morbi noti sunt²⁷.

383 II

CATALOGUS SOCIORUM IN TRANSYLVANIA
DEFUNCTORUM

Mense decembri 1586

TEXTUS: *Hist. Soc. 42 111r-v*; originale e provincia Poloniae Romam missum. Folium insertum est in codicem, ubi nomina sociorum, in provincia Poloniae defunctorum, recensentur.

TEMPUS: Cum etiam pro Rege Poloniae, die 12 dec. 1586 defuncto suffragia petantur, ineunte autem anno 1587 mortuorum nomina non apparent, merito concluditur elenchem factum fuisse exeunte anno 1586; de eo itaque scribebat P. Provincialis die 19 dec. 1586 ad P. Generalem: «Catalogum vero mortuorum hoc anno, mitto » (Doc. 382 lin. 49).

Catalogus mortuorum in Transylvania, qui etsi in septembre missus sit¹, non tamen habebat adscriptam diem obitus cuiusque, et praeterea alii denuo accesserunt.

Georgius Hamman	17 iulii	86 Claudiopoli
5 Paulus Kinisko	19 eiusd.	»

²⁴ G. Törös (cf. supra, doc. 345 § 3); obiit in Szent Benedek (Benediug in Transylvania) die 28 oct. 1586.

²⁵ P. Erdösi (Sylvanus); cf. supra, doc. 345 § 3; obiit die 18 iulii 1586 Albae Iuliae; cf. supra, doc. 372 lin. 193-98.

²⁶ Cf. supra, doc. 345 § 3. Obiit die 23 febr. 1589 in Kisvárda (*Hist. Soc. 42 112v*).

²⁷ De morbo Patris Leleszi; cf. supra, doc. 331 § 7.

¹ Catalogum mense septembri Romam missum videsis supra, doc. 383 I.

Albertus Woluckj	20	iulii	86	Claudiopoli	
Albertus Brantmaier	28	»		»	
Ioannes Burman	29	»		»	
Urbanus Schipperus	29	»		»	
P. Ioannes Ardulphus	31	»		»	10
P. Ferdinandus Capecius	31	»		»	
Michael Villerius	1	aug.		»	
Ioannes Elbingus	3	»		»	
Ionas Credik	4	»		»	
Adamus Tensier	5	»		»	15
Ioannes Psarskj	6	»		»	
Mathias Zaleskj	7	»		»	
Casimirus Loviciensis	8	»		»	
P. Michael Ripienensis	14	»		»	
P. Hieronymus Famfonius	17	»		»	20
Stanislaus Javickj	17	iunii	Albae Iuliae Anno 1586		
Paulus Woiciechowiz	6	iulii		»	
Urbanus Elbingus	8	eiisd.	»	»	
P. Petrus Sylvanus	18	»	»	»	
Valentinus Sardensis	23	april.	Varadini	»	25
P. Petrus Szydlowski	19	iunii	»	»	

Sequentes etiam et admissi et inscripti erant in album caeterorum et vivebant more Societatis, magistro novitiorum commendati, sed adhuc convictores erant, ut cursum finirent et linguam hungaricam discerent; ad illam enim provinciam iuvandam se consecraverant.² Simon Dinoviensis . . . in augusto nescitur quo die Claudiopoli 86
 Valentinus Dinoviensis . . . » » » » » 30
 Stanislaus Kecinensis . . . » » » » » 86
 P. Ioannes Hartus³ . . . 19 iulii Iaroslaviae 86
 P. Stanislaw Pobuzicensi Posnaniae 86 initio octobris nescitur dies 35
 Baltasaro Rudomina . . . » » » » »
 Lucae Tlukowskj . . . » » » » »

Ser.mo Regi Poloniae fundatori quatuor collegiorum (omissis tribus quae fundare incepérat, videlicet alba-iuliensi, varadinensi, grodnensi) debentur suffragia sacrorum novem tanquam pro vivo, 40

19 Fanfonius ms. || 28-9 consecraverant || 37 omissis del. duobus.

² De his candidatis es Polonia anno 1585 a P. Provinciali in Transylvaniam deductis cf. supra, doc. 323 § 2.

³ Cf. supra, doc. 378 lin. 15.

nam pro collegio claudiopolitano alias indicta fuerunt; duodecim vero tanquam pro fundatore quatuor collegiorum defuncto. Pro duobus inchoatis quorum bona aliqua habemus, iudicabit R.P.N. quid illi debeatur⁴.

45 Pro Ser.ma autem Regina, tanquam pro benefactrice Societatis, aliquae saltem orationes indici possent⁵.

APPENDIX I STATUS PERSONALIS DOMICILIORUM S.I. IN TRANSYLVANIA¹

Primo semestri anni 1586

Collegium claudiopolitanum

1. + P. Ferdinandus Capeci, italus; rector.
2. P. Matthaeus Strus, polonus, minister et procurator (cf. VERESS, *Epistolae* II 210 n. 1).
3. + P. Ioannes Ardolphus, tyrolensis, professor theologiae, casus conscientiae, contionator germanicus, praefectus ecclesiae et tyronum (cf. doc. 383 I n. 2).
4. + P. Hieronymus Fanfonio, italus, professor philosophiae, praefectus convictorum, congregationis B.M.V. et sanitatis (VERESS II 206 n. 17 et supra, doc. 358 § 2).

⁴ De suffragiis pro Stephano rege persolvendis cf. supra, doc. 380 lin. 16-17 et adn. 3.

⁵ Cf. supra, doc. 382 § 1 et adn. 2.

¹ Ultimum nostri voluminis documentum admodum perspicue demonstrat haud communem magnitudinem stragis transylvanicae. Ut autem eius vastitas melius adhuc perspici posset, catalogus personarum qui primo anni 1586 semestri domicilia S.I. in Transylvania inhabitabant, occurreret. Qui quidem catalogus non habetur, sed ope aliorum documentorum status personalis dormitorum S.I. in Transylvania sat exacte construi potest; imprimis ope catalogi defunctorum a P. Provinciali Poloniae mense septembri confecti (cf. supra, doc. 383 I); deinde ope elenchi sociorum in Transylvania peste mortuorum, a P. Strus die 2 febr. 1587 exarati (cf. VERESS, *Epistolae* II 204-8); demum ope catalogorum personarum mense iunio anni 1587 conscriptorum (cf. VERESS, *Epistolae* II 211-14). Non parvae utilitatis spe hunc «Statum personarum», a nobis compositum, huic documento postremo annexere censuimus. Nominibus eorum qu: anno 1586 peste perierunt, signum «†» praemisimus.

5. P. Andreas Busau, prutenus; praefectus studiorum et templi (*VERESS II* 210 n. 2).
6. + P. Michael Ripinensis, polonus, praefectus seminarii et cantus, professor rhetoricae (*Ib.* 206 n. 16).
7. P. Georgius Törös, hungarus; contionator.
8. P. Valentinus Ladó, hungarus, missionarius excurrens.
9. + Ionas Kredick, prutenus, professor humanitatis et poeseos arithmeticæ, contionator germanicus in necessitate et explanator catechismi germanici (doc. 383 I n. 18).
10. + Albertus Wolucki, polonus, magister syntaxeos (*ib.* n. 4).
11. + Ioannes Burman, prutenus, magister superioris classis gram. (*ib.* n. 5).
12. + Matthias Zaleski, polonus, magister classis inf. grammaticæ (*VERESS, II* 206 n. 14).
13. Nicolaus Kurtics, slavus, praceptor Donati, contionator hungaricus (doc. 383 I n. 16).
14. Stanislaus Radzinski, polonus, supplementum magistrorum infirmorum (*ib.* n. 19).
15. + Paulus Kiniskovicz, lituanus, auditor phil., prof. historiae, vicepraef. scholarum et convictus SS. Trinitatis (*ib.* n. 6).
16. + Albertus Brantmaier, prutenus, aud. phil., supplet cont. germ. et magistros infirmos (*ib.* n. 7).
17. + Ioannes Elbingus, prutenus, vicepraef. seminarii, adiutor cont. germ. (*ib.* n. 17).
18. Ioannes Krakowienski, polonus, aud. logicae, socius praef. sem. (*VERESS II* 211 n. 4).
19. + Georgius Hamman, prutenus, sacristanus (doc. 383 I n. 8).
20. + Urbanus Schipper, prutenus, arcularius (*VERESS II* 205 n. 6).
21. + Michael Willer, prutenus, arcularius (*ib.* n. 9).
22. + Adamus Tensier, prutenus, arcularius (*ib.* 206 n. 12).
23. + Ioannes Psarski, polonus, sartor (*ib.* n. 13).
24. + Casimirus Loviciensis (doc. 383 II), polonus (*ib.* n. 15).
25. Laurentius Horsochow, polonus (*ib.* n. 20).
26. Simon Rasz, prutenus, hortulanus etc. (*ib.* 212 n. 12).
27. Simon Pultoviensis, polonus, (*ib.* n. 13).
28. Olaus Ioannes, suecus (*ib.* 214 n. 11).
29. Casparus Dósa, hungarus (*ib.* 213 n. 3).

Residentia albensis

1. P. Matthias Thomány, hungarus, superior, contionator (doc. 383 I).
2. P. Stanislaus Zabielski, polonus, minister (VERESS, Epistolae II 213-4 n. 4).
3. P. Ioannes Leleszi, hungarus, praeceptor Principis.
4. P. Marcus Pitačić, slavus, adiutor Patris Leleszi.
5. + P. Petrus Erdösi (*Sylvanus*), hungarus, infirmus.
6. Iacobus Koritowski, polonus, docet pueros Principis (*ib.* 214 n. 5).
7. Iacobus Mostowski, polonus, praeceptor syntaxeos (*ib.* 211 n. 8).
8. Ioannes Ilzensis, polonus, praeceptor infimae classis (*ib.* 214 n. 7).
9. Maximus Milanesi, italus, infirmarius et praefectus fabricae (doc. 383 I n. 9).
10. + Urbanus Elbingus, prutenus, oeconomus (*ib.* n. 10).
11. + Paulus Woiciechowicz, lituanus, praefectus sacristiac (*ib.* n. 11).
12. + Stanislaus Jawicki, polonus, praefectus culinae (*ib.* n. 12).
13. Georgius Kark, prutenus, infirmarius Patris Leleszi (*ib.* n. 14).

Residentia varadinensis

1. P. Stephanus Szántó (Arator), hungarus, superior et contionator.
2. + P. Petrus Szydłowski, polonus, confessarius et praefectus ecclesiae (doc. 383 I n. 3).
3. + Valentinus Sardensis, transylvanus, adiutor Patris Szántó (*ib.* n. 13).

APPENDIX II
ELENCHUS SOCIORUM
QUI EX REGNIS OLIM CORONA HUNGARICA UNITIS
IN SOCIETATE IESU VIVUNT
1580-1586

Sociorum elenchum, quem appendicis instar primo nostro volumini (MAH I 1011-19) adiunximus, ob easdem rationes eodemque modo confidere pergimus. Qui elenchus duas in partes dividitur: in priori repetuntur nomina sociorum qui ante annum 1581 Societatem ingressi sunt et tempore secundi voluminis (1580-86) inter vivos exstiterunt (qui iisdem numeris quam in praecedenti volumine signantur). In altera autem elenchi parte ii recensentur qui inter annos 1581-86 Societati nomen dederunt.

Iuvabit adhuc admonere studiosos quod de singulis sociis non solum in annotationibus huius elenchi, verum etiam in ipso toto volumine sparsim reperiantur notitiae quae quidem ope indicis generalis facile colligi possunt.

Pars I

11. Szántó, Stephanus, hungarus; natus c. 1540 in Devecser (Hungaria); ingressus die 19 febr. 1561 Romae (MAH I 1015); prof. 4 vot. Viennae 9 febr. 1592 (*Germ. 2 199r-200r*); obiit die 3 iul. 1612 Olomutii (*Hist. Soc. 43 193r*).
13. Matejov, Ioannes, slovacus; natus c. 1538 in Krakovany (Slovakia); coadi. spir. Pultoviae die 24 dec. 1570 (*Germ. 1 250*); obiit die 1 nov. 1604 Cracoviae (*Hist. Soc. 43/a 25r*).
25. Törös, Georgius, hungarus; natus c. 1544 in Noráp (Hungaria) (MAH I 1017); ingressus die 28 apr. 1564 Viennae (*Pol. 7 I 23r*); obiit die 28 oct. 1586 in Szent Benedek (Benediug in Transylvania) (*Germ. 167 58r*)¹.

¹ In quodam scripto P. Georgii Jászy S.I., moldavi, Tyrnaviae 12 iunii 1633 exarato haec de Patre Törös memoriae mandata sunt: « De P. Georgio Törös audi vi aliquando narrari cum esset mortuus in dominio quondam D. Christophori Kereztry in aula apud S. Benedictum, qui positus fuerat in criptam novam quam Dominus pro se curaverat fieri. Post decennium, si non amplius, ipse [211v] Dominus decedit e vita. Et dum conderetur in eandem criptam, ecce Patris cadaver reperitur integrum uti erat impositus. Cuius corpus cum reverentia reliquerunt ibidem, et penes ipsius D. Christophori deposuerunt. Haec bre-

28. LELESZI, Ioannes, hungarus; natus c. 1548 in Beregszász (Berehovo in Ucraina Carpatica); ingressus die 24 sept. 1564 Tyrnaviae (MAH I 1017); prof. 4 vot. die 29 nov. 1585 Claudiopolis (*Germ.* I 172-73); obiit Laureti die 26 febr. 1595 (*Hist. Soc.* 42 10v et *Hist. Soc.* 43 2r).
33. PITACIĆ, Marcus, croata; natus c. 1548 in Sisak (Szserek) in Croatia; ingressus die 10 aug. 1566 Viennae (MAH I 1017); prof. 4 vot. die 4 febr. 1593 (*Austr.* 25 II 270v); obiit die 13 ian. 1608 in Eberndorf (*Austr.* 123 144r)².
37. UNDÓ, Martinus, hungarus; natus c. 1547 in Saca prope Cassoviam (Slovakia); ingressus die 1 maii 1567 Viennae (*Hist. Soc.* 41 155v); dimissus anno 1587 (*Germ.* 167 99r et *Austr.* I II 391r).
38. THOMÁNY, Matthias, hungarus; natus c. 1548 Tyrnaviae; ingressus die 10 ian. 1569 Viennae (*Hist. Soc.* 41 150v); obiit die 23 febr. 1589 in Kisvárda (Hungaria) (*Hist. Soc.* 42 112v).
40. POLOSTICZAY, Andreas, hungarus; natus c. 1551 Posonii (Bratislava in Slovakia); ingressus die 13 apr. 1572 (*Austr.* 24 4r); dimissus prima vice anno 1583 (*Austr.* I I 245r), deinde die 24 dec. 1585 (Wien, Nat. Bibl., cod. 8367 [*Hist. Coll. Vien.*] 33r³).
41. NAGY, Stephanus, hungarus; ingressus Viennae anno 1572 (MAH I 1018); obiit inter 1584-90 in patria (ÖNB, ms. 13.559 [*Hist. Coll. Olom.*] 202r)⁴.

viter ex ora charissimi fratris Caspari Albensis, qui — ni fallor — se dicebat tunc temporis adfuisse vel certe erat prope in collegio claudiopolitano » *Vitae* 86 211r-v.

² De eo in catalogo collegii viennensis (nov. 1582) haec reperiuntur: « P. Marcus Pytachicz, cilicensis slavus; praefectus alumnorum Summi Pontificis, auditor theologiae, confessarius ungarorum » Köln, Stadtarchiv, *Jes.* 721 217r). — Et in catalogo triennali collegii pragensis: « P. Marcus Pitachick, ziziensis slavus; annorum 34, sanus; in S.I. a 10 aug. 1566; studuit philosophiae duobus et medio, theologiae quattuor annis; magister artium; proregens convictorum; docuit philosophiam, concionator, catechista » *Austr.* 24 14r.

³ Iuxta *Hist. Coll. Vien.* die 23 oct. 1583 constitutus est professor poeseos; die autem 17 sept. 1584 sacerdos ordinatus, et die 23 sept. celebravit primam missam (*ib.* 31r et v). — In catalogo collegii viennensis (sept. 1584): « — posoniensis hungarus; annorum 33, sanus et robustus; est in S.I. a 13 apr. 1572; studuit in saeculo grammaticae, humanitati et rhetoricae. In Societate philosophiae per biennium; docuit grammaticam, syntaxim et humanitatem cum rhetorica Olomucii, nunc cursum humanitatis Viennae iterum pergit; scholasticus approbatus 11 apr. 1574 » *Austr.* 24 4v-5r.

⁴ De quo P. Prov. Austriae die 24 iulii 1581 haec Patri Generali referebat:

42. DRENOCZY, Stephanus, croata; natus in dioecesi zagrabiensi; ingressus anno 1573 (MAH I 1018-19); dimissus anno 1583 (*Opp. NN* 329 346r; supra, doc. 235 adn. 32); obiit peste anno 1586 Agriae ut canonicus ecclesiae agriensis (cf. *Germ.* 166 327v).
43. KLASOVIČ, Leonardus, slovacus; natus c. 1554 Scepusii (Spisská Kapitula, Szepeskáptalan in Slovakia); ingressus die 7 dec. 1575 (*Austr.* 24 3v); prof. 4 vot. die 24 febr. 1597 Thuroczii (*Germ.* 2 303r-v); obiit die 20 iun. 1619 Homonae (*Hist. Soc.* 43 199v)⁵.
44. MARTON, Nicolaus, hungarus; natus c. 1556 Iaurini (Hungaria); ingressus die 16 ian. 1577 (*Austr.* 24 6r); dimissus anno 1592 (*Austr.* I II 623)⁶.

« Olomutii inveni alterum stultizantem Stephanum Nagium qui iam dimitti vix poterit ut sit futurus perpetuum illius collegii onus » *Germ.* 159 89r. — Cui P. Generalis die 30 aug. eiusdem anni ita respondebat: « Eusebius Sarcander et Stephanus Nadius quando utriusque pene par est causa omnino dimittendi vindentur, et quam primum nisi forte eorum vitium eo progressus esset ut iam et contra caritatem et contra aedificationem esset in eo mentis statu dimitti; idque R.iae V. prudentiae ac considerationi videndum relinquimus » *Austr.* I I 101. — In catalogo collegii olomucensis anni 1583 haec de eo habentur: « Stephanus Nagy ungarus, infirmus » Köln, Stadtarchiv, *Jes.* 721 116v. — Ultimam de eo notitiam eruimus ex ep. Patris Prov. Austr. diei 10 ian. 1584, qui haec de illo refert: « Collegium olomucense gravatur quibusdam personis inutilibus, sicut R.P.tas V. novit. Wincklerus stultus detinetur captivus nec aliud est remedium. Stephanus Nagius hungarus, qui per annum fuerat semidelirus, nuper cum Olomutii essem, rediit ad se et cepit cum fratribus modeste conversari. Hic ex medici consilio missus est ad auram patriam ut citius valetudinem recuperet » *Germ.* 162 47v.

⁵ Die 23 sept. 1581 Viennae promotus ad ordinem subdiaconatus; et die 23 oct. 1583 constitutus professor logicae ibidem (Wien, ÖNB, ms. 8367 [*Hist. Coll. Vien.*] 28v et 31r). — Iuxta catalogum triennalem collegii viennensis (IX 1584): « — — scepsiensis hungarus; annorum 29, sanus et robustus mediocreter; est in S.I. a 7 dec. 1575; studuit in saeculo grammaticae, humanitati, rhetoricae, philosophiae quoque triennio; in Societate theologiae biennio; docuit humanitatem et rhetoricam; iam praelegit philosophiam; scholasticus approbatus cal. ian. 1578 » *Austr.* 24 3v-4r.

⁶ In catalogo triennali collegii viennensis (IX 1584) haec de illo recensentur: « — — iauriensis hungarus; annorum 28, sanus et robustus; est in S.I. a 16 ian. 1577; studuit in saeculo grammaticae, humanitati, in Societate philosophiae et iam theologiae per annum; docuit syntaxim, praefectus cubiculi convictorum Pragae et Graecii; scholasticus approbatus anno 1579 ». In margine manu Patris Hoffaei, assistentis Germaniae: « 1586. — Graecii audit theologiam » *Austr.* 24 6r.

45. TODT (CASSOVIUS), Stephanus, hungarus; natus c. 1562 Cassoviae (Slovakia); ingressus mense nov. 1577 Brunae (*Austr.* 25 2r)⁷; dimissus die iun. 1594 Viennae (ÖNB, ms. 8367 [*Hist. Coll. Vien.*] 42r).
46. ERDÖSI (SYLVANUS), Petrus, hungarus; natus in Sicilia (Transsylvania)⁸; ingressus anno 1579 (cf. supra, doc. 242 II n. 2); obiit die 19 iul. 1586 Albae Iuliae (*Germ.* 166 169v).
47. LADÓ, Valentinus, hungarus; natus c. 1551 in Sicilia (Transsylvania); ingressus anno 1579 Claudiopoli; coad. spir. die 4 aug. 1596 Albae Iuliae (*Pol.* 6 36r et *Germ.* 59 354r); obiit die 29 aug. 1615 Homonnae (*Hist. Soc.* 43 193v).

Pars II

49. CZANDÓ, Balthasar, hungarus; natus in Kopcsány (Kopčany in Slovakia) c. 1566; ingressus die 11 maii 1581 (*Austr.* 24 32v 100v 118v)⁹. Anno 1591 Graecio dimissus e S.I. (*Austr.* 123 19r).
50. SCHIFF, Lucas, transylvanus, saxo; natus c. 1565 in Transylvania; ingressus anno 1582 (cf. supra, doc. 242 I n. 25)¹⁰.
51. KURTIC, Nicolaus, croata; natus c. 1558; ingressus anno 1582 in Polonia (cf. supra, doc. 242 I n. 24); dimissus anno 1592 (*Germ.* 171 230r-31v).
52. VRBOVSKY (Vibrovius), Georgius, slovacus; natus in L'upća (Németlipcse in Slovakia) anno 1566 mense decembri; ingressus Romae die 24 dec. 1583¹¹ (*Rom.* 53 67r et *Rom.* 171-1 92r).

⁷ Iuxta catalogum, collegii olomucensis (1583): auditor philosophiae (cf. Köln, Stadtarchiv, *Jes.* 721 116v).

⁸ A P. Szántó in *Historia Collegiorum* vocatur Cikiensis: « Duo etiam adolescentes Zekuli, Petrus Cikiensis et Valentinus Lado nostro ordini se adiunxerunt » *Austr.* 228 15v.

⁹ Anno 1583 Brunae in domo prob.: « Balthasar Czandó, ungarus, scholasticus novitus, ianitor ex parte. Venit 11 maii 1582 » (Köln, Stadtarchiv, *Jes.* 721 22v). — Iuxta catalogum triennalem collegii olomucensis (1584): « — —, ungarus ex Kopczan; annorum 17, bonis viribus, venit ad S.I. 1581; studuit grammaticis extra S.I. 5 annis; studet poesi; habet vota simplicia 1583 » *Austr.* 24 32v.

¹⁰ Post annum 1584 eius nomen in catalogis non appareat.

¹¹ Anno 1585 Romae in domo probationis: « Giorgio Virbovio, patria sclavone, età anni 18, grado rhetorica, dì del entrare 24 dec. 1583 » *Rom.* 53 88r; cf. *Rom.* 112 53 et *Rom.* 162 I 64r. — In « Codex Novitiorum qui Romae tirocinium posuerunt ab anno 1565 ad annum 1586 » fol. 220r: « Georgius Virbovius lip-

53. SCHENK¹², Daniel, transylvanus, saxo; natus c. 1565 in Transylvania¹³; ingressus die 12 apr. 1584 in Polonia¹⁴; dimissus ad annum 1591; nam postremum in catalogo collegii braunsbergensis anni 1591 apparet (*Pol.* 43 6r).
54. JEGENYEI, Ioannes, hungarus; natus c. 1568 in Transylvania; ingressus Braunsbergae die 28 apr. 1584 (*Pol.* 6 91r)¹⁵; dimissus anno 1592 (*Germ.* 170 235v 242v).
55. VÁSÁRHELYI, Gregorius, hungarus; natus 1562 in Marosvásárhely (Transsylvania); ingressus 10 maii 1584 Vilnae (*Pol.* 6 126r, *Pol.* 7 86r 95r, *Austr.* 25 98r et *Austr.* 26 15r); coadi. spir. die 18 sept. 1605 Crumlovii (*Germ.* 160 324r); obiit die 18 oct. 1623 (*Hist. Soc.* 43 203).
56. SULYOK¹⁶, Franciscus, hungarus; natus anno 1568 in Alsószopor (Soporul de Jos in Transylvania); ingressus die 23 oct. 1584 Romae¹⁷ (*Rom.* 171-A 96r et *Rom.* 53 67r 88v); obiit die 20 nov. 1602 Claudiopoli (*Hist. Soc.* 43 192r).

toviensis in Sclavonia, anni 18; ingressus est Societatem die 24 decembris 1583, et contentus est observare omnia quae ei proposita sunt; et in fidem se subscripsit — Georgius Virbovius liptoviensis. — Primum examen sex mensium factum est mense iulii; secundum mense decembri. Exercitia spiritualia 20 diebus. Peregrinatio quattuor diebus. Hospitale diebus 20. Res humiles 30 ». — In alio quodam codice novitiorum: « 733. Georgio Virbovio lyptaviense. Venne alli 24 di dec. Portò tre camisie, un mantello di panno negro, duoi fazzoletti, casaca di panno, calzoni di saia, calzette di stame, capello di feltro. Stima ducati 1. — Ego Georgius Virbovius lyschensis confirmo ea quae scripta sunt » *Rom.* 171A 93r. — Anno 1586 Romae in Collegio Romano: « 43. Giorgio Virbovio, patria liptoviense in Ungaria; aetas 1566 in decembri; vires bonas; tempus Societatis: 1583 in decembri; tempus studiorum: rhetorica an. 1, nunc logicae » *Rom.* 53 67r. — Exeunte anno 1586 ibidam; studet physicae. *Rom.* 53 69r et 106r. — Anno 1587 (oct.) ibidem: studet metaphysicae. *Rom.* 53 81r; cf. *ib.* etiam f. 34v. — Post annum 1587 non reperitur in catalogis.

¹² Iuxta catalogum collegii braunsbergensis anni 1590; verum eius nomen in aliis catalogis aliter scribitur: Sunker (*Pol.* 6 20v); Cinckier (*ib.* 130r et *Pol.* 7 69v) et Sunkier (*Pol.* 43 6r).

¹³ Transylvanus Seckburkensis (*Pol.* 6 20v); Hersburgensis (*Pol.* 7 95v).

¹⁴ Anno 1584 Braunsbergae in domo probationis: « 54. Daniel Sunker Seckburkensis transylvanus, annorum 19, sanus, integris viribus; receptus 12 apr. 1584; sartor arte » *Pol.* 6 20v.

¹⁵ Anno 1585 Braunsbergae in domo probationis: « Ioannes Jegeniensis transylvanus; annorum 18, viribus mediocribus; receptus 28 apr. 1584; studuit grammaticae; ingenio, iudicio, prudentia, experientia exiguis; non firmae valitudinis videtur, debilioris complexionis ad melancholiam declinat; scit ungarice et male latine » *Pol.* 6 91r.

¹⁶ De familia Sulyok cf. NAGY X 402-07.

57. DÓSA (ALBENSIS), Casparus, hungarus; natus c. 1556 Albae Iuliae (Sasvár); ingressus anno 1584 in Transylvania (*Pol.* 7 86v); coadi. temp. die 10 dec. 1594 Varalliae (*Germ.* 59 261r); obiit mense iunio 1622 Tyrnaviae (*Hist. Soc.* 43 203r).
58. Simon transylvanus; admissus Albae 1584; socius Patris Ladó in missionibus (cf. *supra*, doc. 242 I n. 27) ¹⁸.
59. Simon ungarus; admissus Claudiopoli anno 1584; sartor, novitius (cf. *supra*, doc. 242 II n. 8) ¹⁸.
60. Thomas ungarus; admissus Albae anno 1584; novitius coadiutor (cf. *supra*, doc. 242 II n. 7) ¹⁸.
61. SCHOLTZ¹⁹, Thomas, germanus; natus in Kremnica (Kremnitz, Körmöczbánya in Slovakia) c. annum 1567; ingressus die 17 martii 1585 (*Austr.* 24 101r 118v 200r 229r); coadi. spir. die 25 martii 1602 Olomutii (*Germ.* 60 119r); dimissus anno 1612 mense aprilii (*Austr.* 123 207v 215v).
62. UDVARHELYI, Petrus, hungarus; natus c. 1562 in Transylvania; ingressus in Polonia mense martio 1586 (*Pol.* 6 124v) ²⁰.
63. TORDAI, Ioannes, hungarus; natus c. 1565 in Transylvania; ingressus die 21 apr. 1586 Braunsbergae (*Pol.* 6 139r et *Pol.* 7 77r 110r) ²¹. Dimissus ad a. 1592 ²².

¹⁷ Anno 1584 Romae in domo probationis: « Franciscus Sulyok transylvanus de Topor prope Claudiopolim; ingressus est Societatem die 28 oct. 1584 et contentus est observare omnia quae ei proposita sunt et in fide se manu propria subscrispsit » « Codex Novitiorum S.I. qui Romae tirocinium posuerunt ab anno 1565 ad annum 1586 » fol. 236r (In Domo Prob. Prov. Rom.) — In catalogo domus probationis Romae anno 1584: Francesco Soglioco, ongaro, anni 17; grado retorica; dī del entrata 23 ottobre 1584 » *Rom.* 53 88v — Exeunte anno 1585 ib. in Collegio Romano: « Francesco Sogliu, soporensis in Transylvania; natus a. 1568, vires bonae; tempus Societatis 1584 nov.; tempus studiorum: in Societate 1 an. human. Nunc rhetoricus mensium 4; novitius 2 anni » (*ib.* 67r). — Exeunte anno 1586 ib.: « Francesco Sogliocco rettorico » (*ib.* 106r).

¹⁸ De quo nil aliud in catalogis habetur.

¹⁹ Usque ad annum 1589 in catalogis vocatur Flascher (cf. *Austr.* 24 101r; *Austr.* 25 10v et *Austr.* 122 43).

²⁰ Anno 1587 in collegio iaroslaviensi: « 24. Petrus Udvarhelinus transylvanus; annorum circiter 25; mediocris virium; receptus Lublini in martio anno 1586; studuit syntaxi; fuit subcocus, credentialius. Hospes hic manet iturus in Ungariam. Novitius » *Pol.* 6 124v. — Nil aliud de alio in catalogis reperitur.

²¹ Anno 1587 Cracoviae in domo probationis: « 6. Ioannes Tordanus transylvanus; 20 circiter annorum, virium bonarum; ingressus Societatem 21 apr. 1586; humanioribus litteris studuit in nostris scholis Claudiopoli in Transylvania usque ad rhetoramicam. Postea Societati nomen dedit et hactenus in novitiatu mansit » *Pol.* 6 139r.

²² Exeunte anno 1593 ingressus est Collegium Germanicum Romae; nam

64. SARTORIUS, Franciscus; hungarus, natus c. 1566 in Transylvania; ingressus die 22 apr. 1586 (*Pol. 6 139r*)²³; obiit die 6 oct. 1602 Claudiopoli (*Hist. Soc. 43 192r*).
65. CZEK, Andreas, hungarus; natus in Transylvania c. annum 1567; ingressus die 22 apr. 1586 (*Pol. 6 139r*)²⁴.
66. SZOLDAI, Ioannes, hungarus; natus c. 1555; ingressus anno 1586 (cf. *Pol. 7 87v* et VERESS, *Epistolae II* 214 n. 12).
67. KÁLDI, Martinus, hungarus; natus die 5 nov. 1568 Tyrnaviae; ingressus die 18 aug. 1586 Brunae (*Austr. 24 122r* et *Austr. 26 157r*); prof. 4 vot. die 18 mart. 1606 Brunae (*Germ. 4 342r-3v*); obiit die 28 aug. 1632 Scepusii (*Hist. Soc. 43 200*).

in matriculis collegii haec de illo inscripta inveniuntur: « Ioannes Thorday ungarus, patria Tordensis, dioecesis Albensis in Transylvania; parentibus nobilibus haereticis. Promotus a P. Provinciale Poloniae venit ad Collegium 16 decembris 1593. Studiosus philosophiae. Nullos habet ordines; annorum 28. Destinatus ad philosophiam. — Iuramentum fecit 31 iulii 1594 » VERESS, *Matricula Collegii Germanici* 6-7. — Anno 1601 factus est canonicus strigoniensis; anno 1604 franciscanus Posonii; dein praedicator calvinianus in Szered. Obiit anno 1612. Cf. KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok* 204-205.

²³ Anno 1587 Cracoviae in domo probationis: « 7. Franciscus Sertorius, sicutus; 21 citra vel ultra annorum, virium bonarum. Ingressus Societatem 22 apr. 1586. Idem quod de praecedenti (i.e. Ioanni Torday). Nam hi socii erant et simul nomina Societati dederunt » *Pol. 6 139r*.

²⁴ Anno 1587 Cracoviae in domo probationis: « 8. Andreas Czek, transylvanus; annorum 20, virium iam debilium, nescio quomodo laesus; ingressus Societatem 22 apr. 1586. De quo immediate praecedenti (i.e. Franciscus Sartorius) » *Pol. 6 139r*. — De quo nil aliud in catalogis habetur.

APPENDIX III
MAXIMUS MILINESI S.I.
DELINEATIONES
SEMINARII CLAUDIOPOLITANI ET COLLEGII ALBENSIS
Annis 1584-86

A

**DELINEATIONES ET EXPENSA FABRICAE SEMINARII
CLAUDIOPOLITANI¹**

Introductio

P. Possevino ineunte anno 1583, cum seminarium pontificium et regium Claudiopoli in Transylvania constituit, vix invenire potuit domunculam ad annum locatam ubi alumni interim collocarentur (cf. supra, doc. 210 § 23). Anno sequenti P. Provincialis Poloniae maiore cum fortuna obtinet a civitate domum quamdam ad usum seminarii adaptandam. Interim novum aedificium erit construendum expensis seminarii. Pro situ huius novi aedificii P. Provincialis facultate civitatis emit sex domunculas cum suis hortis (vide partem sinistram delineationis primae) in proximitate templi et collegii (cf. supra, doc. 259 § 1 et doc. 260 § 8).

Delineationes huius novi seminarii aedicandi exstant Romae in codice *Opp. NN 326 81r-84v*; habet tres partes: prima earum designatur situs seminarii exstruendi una cum aedificiis circumvicinis; secunda representat partem inferiorem, et tertia partem superiorem seminarii. Prima pars delineata est in interna facie folii 400 x 310 mm. magnitudinis; secunda delineatio reperitur in parte sinistra faciei interni alterius folii (415 x 304 mm.), in parte autem dextera delineatio tertia. Facie externa folii primi (81v et 82v) habetur inscriptio: «Pro R.P. Possevino» et ibidem aliquantum superius ducta est linea 295 mm. longitudinis, supra quam scriptum est: «Media ulna transylvanica». Haec et omnia cetera verba scripta sunt manu Maximi Milanesi S.I., itali, collegii claudiopolitani coadiutoris temporalis, de quo plura superius passim dicta sunt. Accurata ceterum delineationum descriptio facta est ab E. Lamalle S.I. in opere *VALERY-RADOT, Le recueil des plans* 486-87 nn. 238 bis-ter.

In delineationibus nulla adest superscriptio ex qua appareat agi de seminario claudiopolitano. Verumtamen de hoc dubitari nequit si leguntur epistulae Patris Provincialis Poloniae diei 26 febr. 1584 ad Nuntium ap. in Polonia et ad P. Generalem (cf. supra, doc. 259 § 1 et doc. 260 § 8). Ex

¹ Historiam fundationis seminarii claudiopolitani quod spectat, vide sis *Introd. gen. c. 3 n. 1.*

iisdem epistulis deduci licet delineationes factas fuisse currente anno 1584 vel 1585.

In eodem opere clarissimus D. VALERY-RADOT (p. 274-75) recenset aliam quamdam delineationem quae similiter seminario claudiopolitano, anno 1583 a P. Possevino erecto attribuitur; quo quidem fundamento, nobis non constat. Certe in ipso documento nullum verbum, cuiusnam aedificii sit haec idea. Post diligentem comparationem huius delineationis cum nostra, superius descripta, tam magna inter illas discrepantia advertitur ut haec delineatio nullo pacto possit esse seminarii claudiopolitani; eo vel magis cum sit idea non seminarii sed alicuius domus pauperum studiosorum. Verum est Claudiopoli praeter seminarium fuisse etiam domum pauperum studiosorum; quae tamen, ne offenderet animos hungarorum, vocabatur *convictus SS. Trinitatis* (cf. supra, doc. 330 I § 6) et non Domus pauperum studiosorum S. Nicolai, prout a clarissimo D. VALERY-RADOT descripta vocatur.

Idem Maximus Milanesi composuit etiam documentum « Spesa della fabbrica del seminario compartita in quattro anni » inscriptum, quod in eodem codice *Opp. NN. 326* (ff. 358r-361v) conservatur. Est autographum auctoris. In angulo superiore sinistro folii 358r P. Possevino propria manu adnotabat: « Seminario Claudiopolitano. Fabrica da Maximo Milanese »; et in fol. 361v eiusdem Patris Possevino manu: « Fabrica del Seminario di Claudiopoli, mandata et disegnata da Massimo Milanesi ». Huius documenti mentionem facit P. Possevino in quadam historia seminariorum pontificiorum: « Secondo l'intento di Gregorio XIII et di Stefano Batori re di Polonia andò il P. Possevino come per altre cose, così per dar principio al seminario di Claudiopoli in Transilvania; et havendo portato seco la paga anticipata di mezo anno, chi erano seicento scudi di oro per la parte del Papa, et l'assignamento del Re di Polonia per l'altra parte, percioché amendue convennero di assignargli mille dugento scudi d'oro l'anno per ciascuno; sì che la somma arrivava a due mila quattrocento scudi ciascuno anno; si prese casa ad affitto, dapo si cominciò ad edificare un seminario nel sito vicino al collegio nostro, con una dispositione delle spese che in 4 anni doveva farsi. La quale dispositione fece Massimo fiorentino fratel nostro, il quale era molto intelligente. E detta dispositione è anco hoggidì al suo loco ne' iscritti del P. Possevino. Il che quantunque possa parer che più non debba servire, essendo questo anno passato 1603 stato dagli ariani distrutto affatto il detto seminario insieme col collegio et chiesa nostra, pure potrebbe forse servir un giorno quando i claudiopolitani, i quali per la ribellione sono stati condannati a rifar tutti quegli edificii alla Compagnia nostra, venissero alla esecutione, sendoche da detta dispositione si conosce la quantità della spesa che andò nel materiale del distrutto seminario. Vero è che essendo i nostri già collocati nell'antica chiesa di Claudiopoli et nelle stanze che haveano usurpate gli ariani, si pensa che un pezzo et forse sempre (se piacerà a Dio) i nostri staranno in quel luoco. In quei travagli poi di Transilvania et colla morte di Stefano re di Polonia si rallentò il soccorso delle pensioni di detto seminario; pel quale sendosi fatto diversi officii et in Roma con Sua Santità et colla M.tà del Imperatore, mi rimetto a quel che si ne saprà et in Roma et da nostri in Transilvania » *Opp. NN. 313* 28v-29r.

**SPESA DELLA FABRICA DEL SEMINARIO COMPARTITA IN
QUATTRO ANNI**

Primo anno

	Fl.
5 Pietre da muro carri n. 1200 (otto per fiorino)	150
Vettura di dette pietre a ungh. 40 il carro	480
Calcine per	200
Rena per	80
Mattoni 100.000	190
10 Pietre, vettura et fattura di 16 porte	50
Pietre, vettura et fattura di 33 finestre	70
Pietre, vettura et fattura di 54 schalini	60
Pietre, vettura et fattura di 26 pilastrete	170
6 muratori per 36 fiorini, l'uno et la spesa	216
15 2 muratori più principali, la spesa	120
Manovali	150
100 travi lunghe per il tetto a 70 l'una	70
120 travi minori per li solari a 40	48
50 travi minori per 25 l'una	13
20 150 saruffi maggiori (cinque per fiorino)	30
400 saruffi minori per 5 l'una .	20
Legni di quercia per telai delle finestre	10
Legni di tiglia	20

[358v]

25 100.000 tegolette	100
200.000 chiodi per dette tegolette	60
600 latte per il tetto	12
800.000 chiodi per dette latte	10
Chiodi maggiori per il tetto per	8
30 2.000 assi di pino	200
Instrumenti di ferro et di legno	10
	400
Fl. 2547	2147
	2547

35 Anno secondo

	Fl.
Pietre da muro carri n. 1200	150
Vetture	480
Calcina	200
40 Rena	60
200.000 mattoni per li volti	300
100.000 mattoni per il muro	150
Vetture di detti mattoni a 40 il migliaio	120
8 muratori	280
45 Manovali	150
	Fl. 1890
	[359r]

33 2147] 2127 ms.

2.000 assi di pino	200	
Legni di tiglia per	10	
50.000 tegolette	50	
100.000 chiodi per dette tegolette	30	
Al falegname per fattura del tetto è poco	100	50
All'arcolario per impalcare le stanze	50	
Per dolatura di travi per detti palchi	25	
Pietre et fattura di 56 finestre	115	
Pietre et fattura di 18 porte	56	
Catene di ferro per i volti de corridori	120	55
L'ultima scala al tetto può esser di mattoni		
	756	
Fl. 2646	1890	
	2646	
Anno terzo		
Pietre da muro carri n. 600	75	60
Vettura	240	
Calcina	200	
Rena	50	
8 muratori	280	65
Manovali	150	
100.000 mattoni per il r ^o de volti	Fl. 995	[359v]
60.000 mattoni per ammattonare le stanze (a 2 Fl. mille)	150	
Loro vetture	120	70
Legni di tiglia per	64	
Vetri, vetraro, ferramenti et arcolario per ciascuna finestra Fl. cinque 35 per 60 finestre, le quali par che ricerchino li verti	20	
Per le finestre de corridoi di faccendosi solo l'ultima parte par che basteranno	321	75
Una porta di fattura all'arcolario et suoi ferra- menti costerà 3 fiorino addunque 32 porte co- steranno	50	
Per coprire d'argilla il sommo della fabbrica	96	80
12 fornaci minori e maggiori	70	
Per varie spese o non poste o scarsamente an- note	80	
	180	
Fl. 2146	1151	85
	995	
Anno quarto		
Pietre di muro per circondare il seminario, carri n. 600	75	90
Vettura	240	

57 a. 756 del. 26+6.

	Calcina per	200
	4 muratori	160
	Manovali	70
95	30.000 mattoni per la cornice et merlatura	45
	Vettura	12
		802
		2146
		2646
100		2547
		Fl. 8141
	Somma delle somme di tutta questa spesa	Fl. 8141 [360v]

Se a questa spesa di Fl. 8141 concorresse la S.tà di N.S. con quattrocento fiorini l'anno, che sono scudi trecento d'oro, in quattro anni sarebbero scudi 1200 et Fl. 1600. Et se il Serenissimo Re concorresse ancora lui co'l far provvedere la fabbrica di calcina necessaria, sgravarla delle vetture, o almeno di quelle delle pietre da muro, et da Bistrizza fargli venire le quattro mila tavole in due anni — i quali tre capi, se bene importano Fl. 2640, non di meo poco uscirebbe di denari secchi dal Tesoro, potendosi voltare a quello effetto alcuni degli ordinari servizi de vassalli — 2640
ne resterebbero a spendere al seminario 3901
8141

Et di più il carico di edificare a terra, stalle, case per la famiglia, [361v] forno etc. fare la spesa a 4 cavalli con duoi carrettoni salariati, a un salario presidente della fabbrica, un cuoco, otto muratori, apparecchiare cento letti con loro fornimenti, tavole, banche, banchetti, stagni, biancherie et altre simili masseritie di non poca spesa, le quali, come cose necessarie, ritarderebbono di maniera la fabbrica se il seminario dovesse fare da se tutta la spesa, che Iddio sa se in dodici o quindici anni sene vedesse il fine, con infinito detrimento del spiritual frutto che si aspetta dalla santa educatione di tanti seminaristi. Dio adesso incammini il negotio pio secondo il suo santo beneplacito ecc.

B

DELINEATIONES COLLEGII ALBENSIS¹

Anno 1586

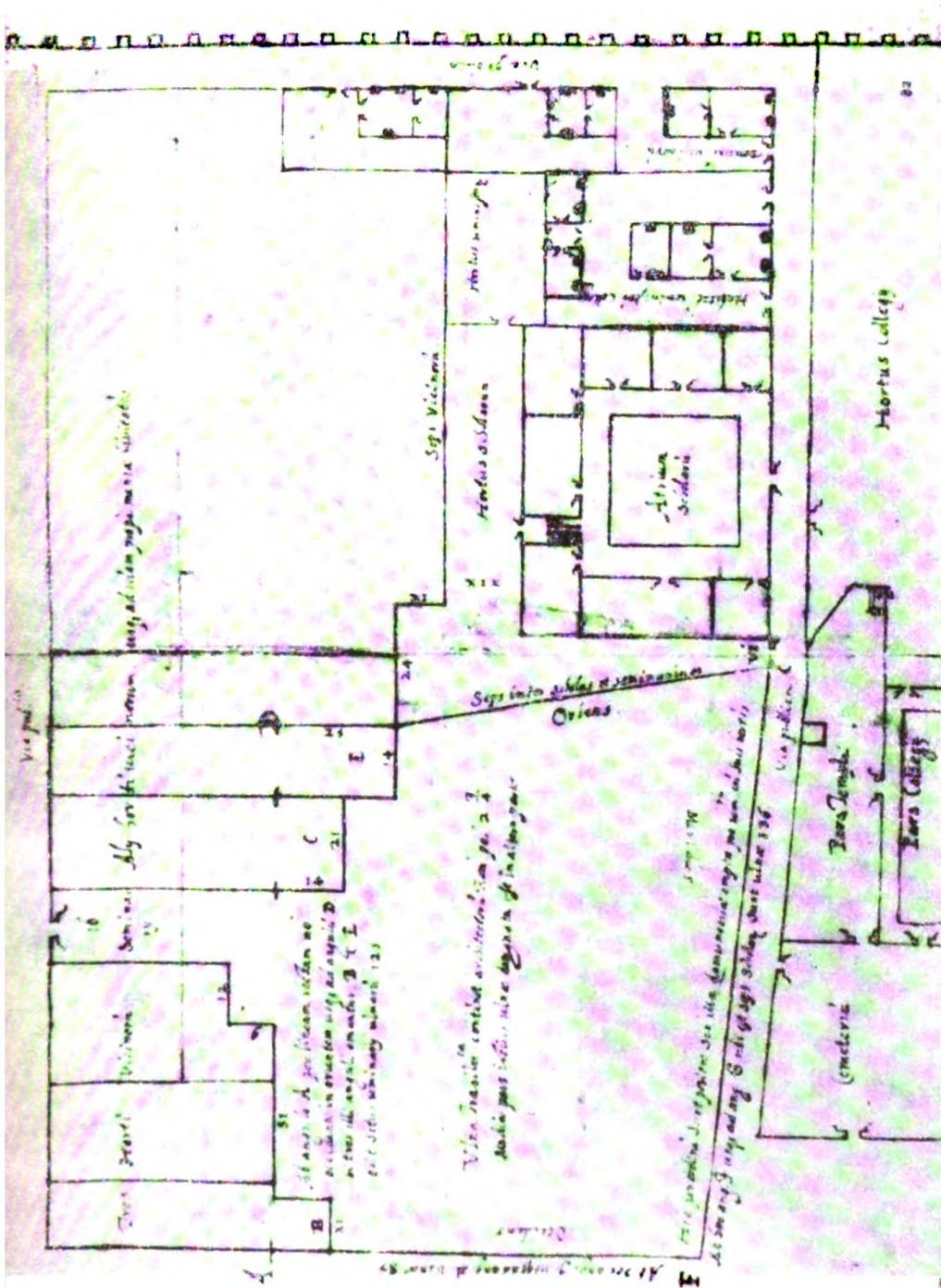
Delineationes originales collegii albensis exstant Parisiis, in Bibliothèque Nationale, Cabinet des Estampes, Hd-4d, 1-4. Constant quatuor foliis, quorum primum (486 x 420 mm. magnitudinis, signatum Hd-4d, 2) repreäsentat ideam primae contignationis aedificii; secundum autem (481 x 427 mm.; Hd-4d, 3) secundae contignationis, tertium (490 x 420 mm.; Hd-4d, 1) et quartum folium (278 x 425 mm.; Hd-4d, 4) similiter exhibent ideam primae et secundae contignationis, verum nonnullis cum modificationibus. In facie versa folii Hd-4d, 1 legitur adnotatio: « Austria. — Collegii Albae Iuliae in Transylvania ». Delineationum descriptio reperitur apud VALERY-RADOT, *Récueil* 273 nn. 881-84.

Ad tempus scriptionis delineationum quod attinet, nobis videntur anno 1586 confectae. Ad quod nos adducunt verba epistulae Provincialis Poloniae, die 15 ian. 1586 ad P. Generalem datae: « Ideam futuri aedificii mittam ad P. tem V.R. quod omnino aggrediendum erit nobis hoc anno propter scholas » (Cf. supra, doc. 331 § 8)². Aedificium re vera constructum fuisse ante Societatis ex Transylvania expulsionem (1588), sequitur ex assertione litterarum annuarum S.I. 1591, ubi auctor de Alba Iulia referens asserit: « Albae assignatum est collegium templumque Sancti Stephani quod olim nostrum fuerat » VERESS, *Annuae litterae S.I.* p. 30. Imagines luce depictas templi collegii albensis, anno 1898 destructorum, videre est apud VERESS, *Ann. litt.* p. 36-37.

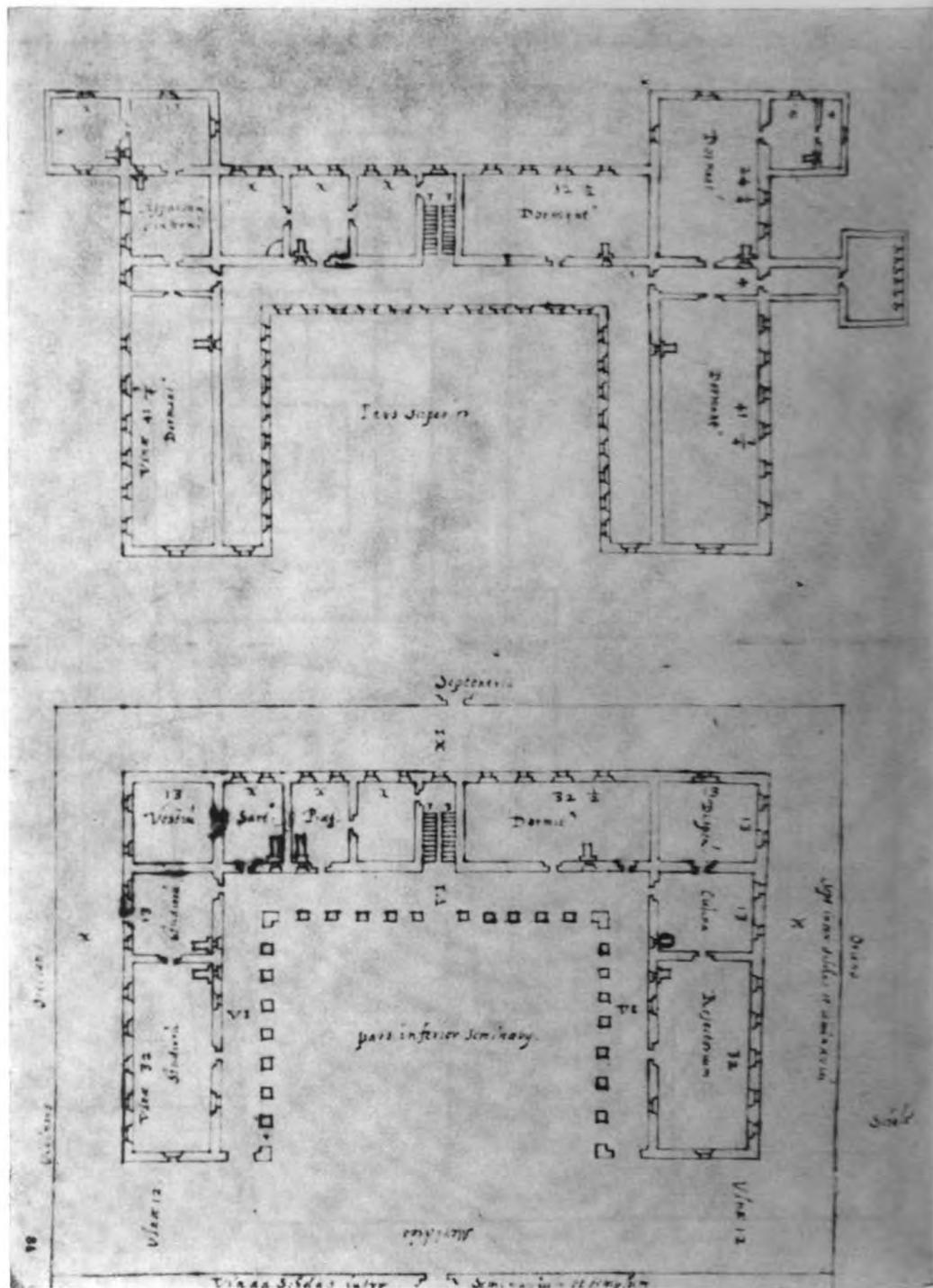
Cum Maximus Milanesi haud multo ante confecerit delineationem seminarii claudiopolitani, ipseque anno exeunte 1585 a Provinciali Poloniae Claudiopoli Albam Iuliam missus, ibi inter alia munera praefectus fabricae extiterit, non sine solido fundamento ille etiam harum delineationum collegii albensis auctor haberi potest, licet verba in delineationibus exarata non sint illius autographa.

¹ De historia foundationis collegii albensis cf. supra, Introd., Introd. gen. c. 3

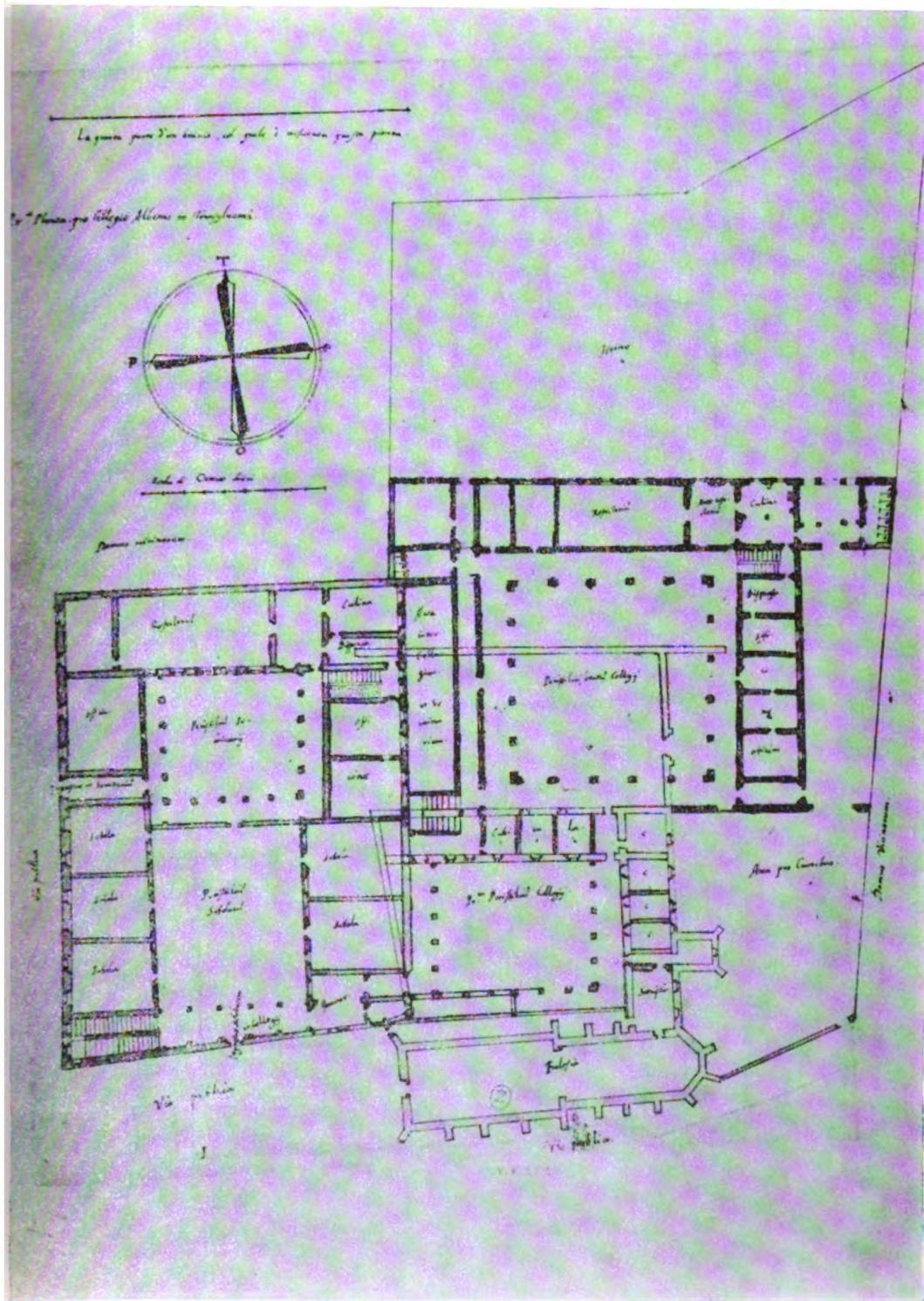
² Cf. praeterea supra, doc. 368 § 4.

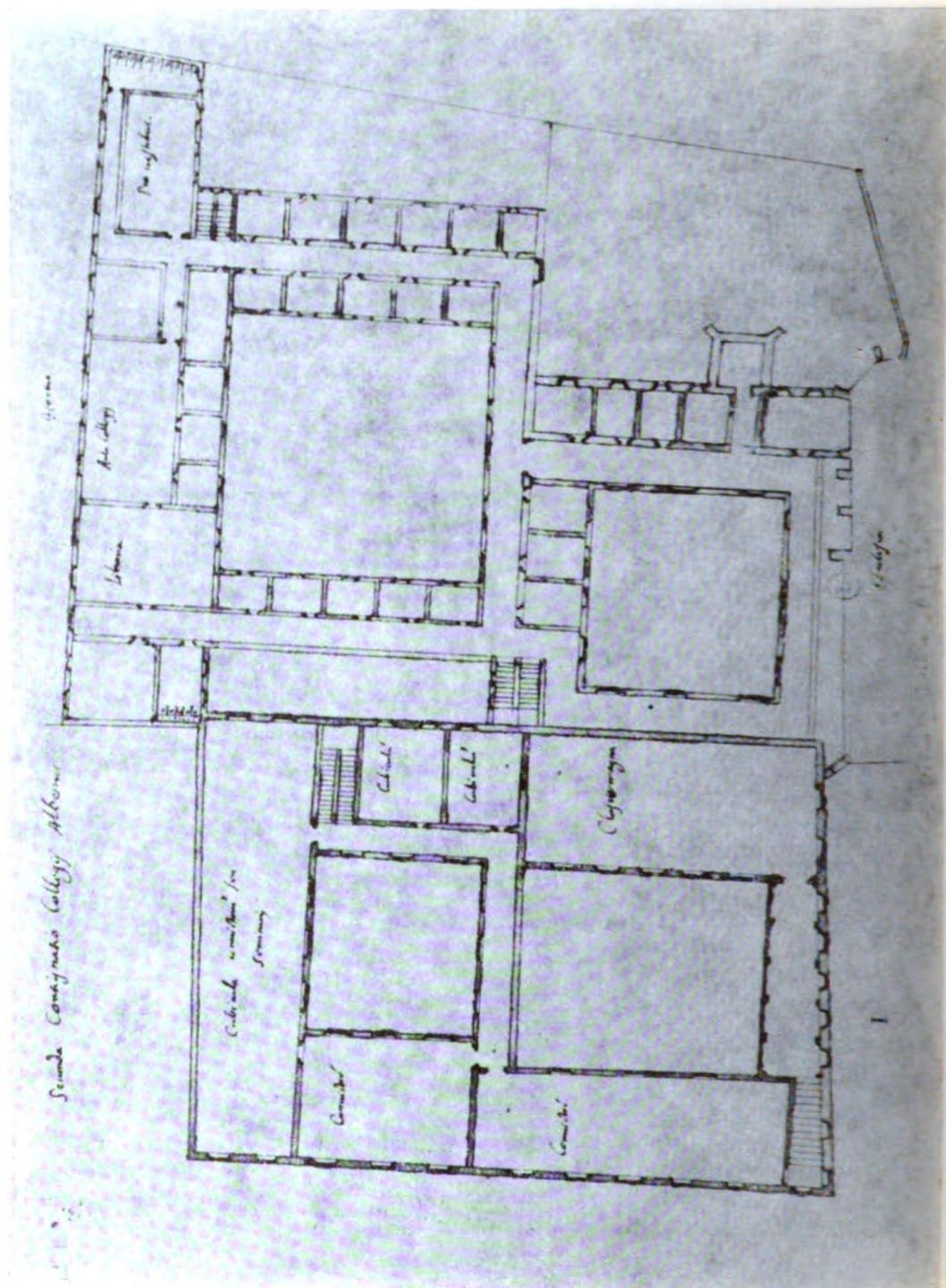
Imago situs seminarii claudiopolitani S.I. (1584)

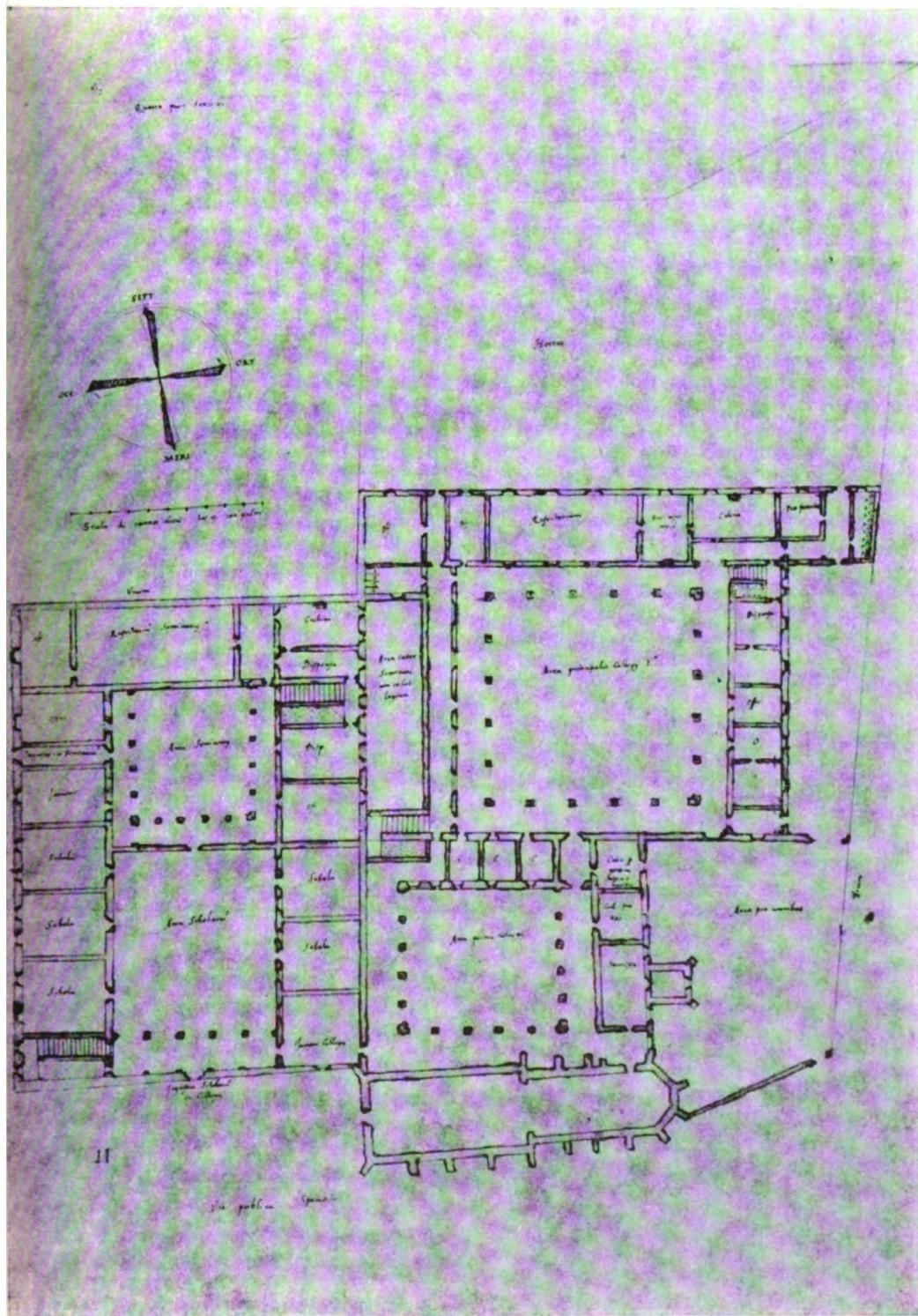
Imago aedifici seminarii claudiopolitani S.I. (1584)

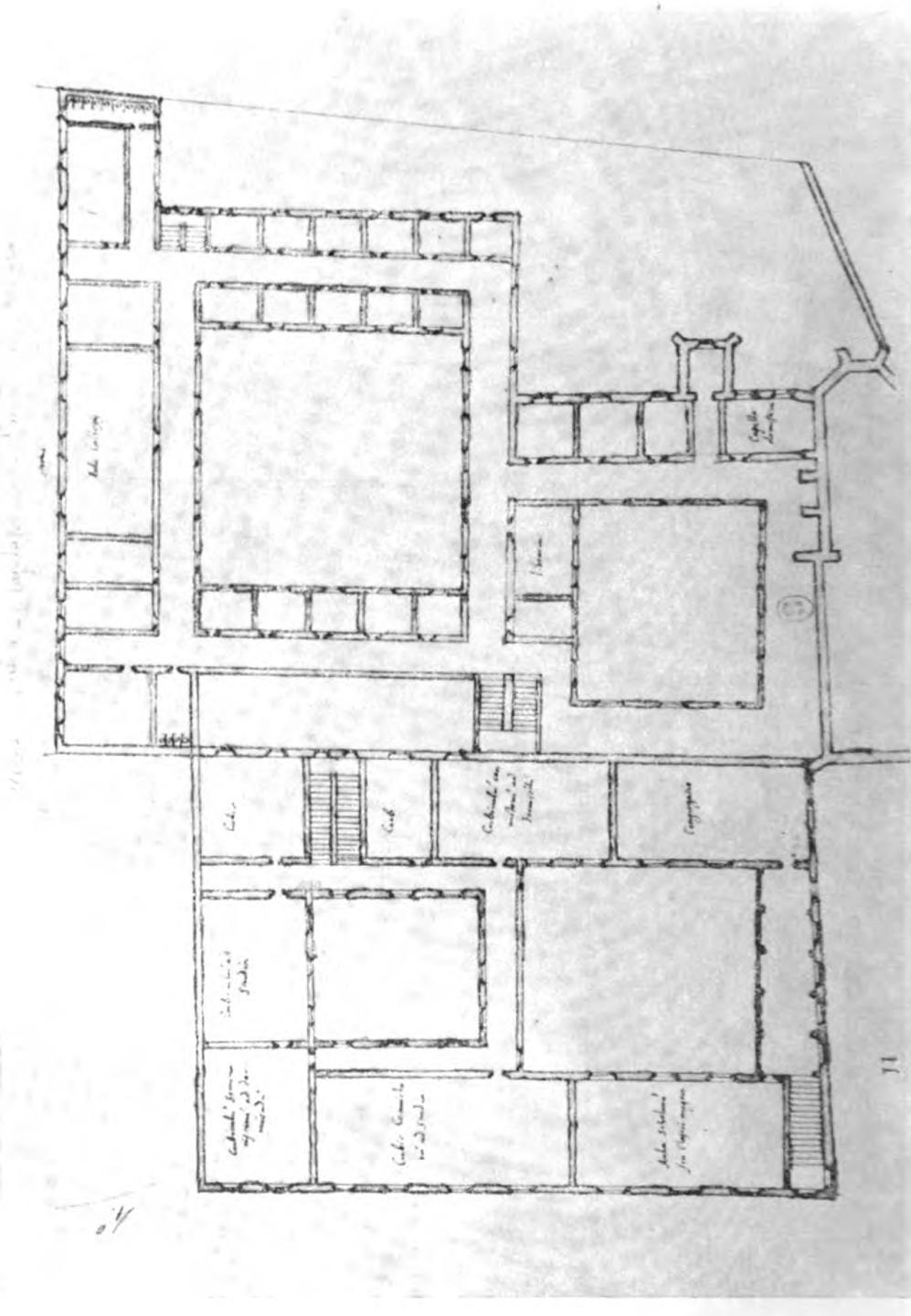
Imago collegii S.I. Albae Iuliae in Transylvania (1586)

Imago secundae contignationis collegii S.I. Albae Iuliae (1586)

Altera idea collegii S.I. Albae Iuliae in Transylvania (1586)

Idea secundae contignationis collegii S.I. Albae Iuliae in Transylvania (1586)

INDEX PERSONARUM, RERUM, LOCORUM

A

- A**BYRCUMBIUS, Robertus, S.I., scotus; vita 335; proponitur pro rect. coll. claud. 336 386 905.
ACHERLE, Vitus, S.I., germ., coad., socius P.is Donii in Hung. 948.
ACQUAVIVA, Claudio, S.I., it., praep. gen. 5*-6* et passim.; nuntius eius electionis in Transylv. 130; omnia sociorum 136 178-9; nimis caute procedit in coll.iis acceptandis 5* 789; etiam in negotio coll. in Hung. erigendo 13* 450-1; respondet ad quae sita rect. coll. claud. 133-5 232; non expedire iudicat ut rect. claud. intersit comitiis regni 261-2; non permittit ut novitii linguam regionis ediscant 755; dispensat super irregularitatem claudiop. 333 406; proponit commutari redditus coll. claud. ut nulla iurisdictio civ. sit 333-4; sollicitus de P.is Wujek evocatione et de successore inveniendo 334-6; iudicat commentarium P.is Possevino de *Transilvania* 697; et ordinat ut eo tempore typis non exprimatur 953; sollicitus de P. Sfondrato aegroto 336-7; eius ep. comm. *De felici progressu S.I.* et *De renovatione spiritus* 486 857 875 866 977; non admittit Franciscum Forgách in S.I. 757; scribit ad praepositos prov. ut mittant suppetias in Transylv. post cladem pestis 998-9; Neapolim se confert ut paululum requiescat a laboribus 994.
ADALBERTUS I et IV reges Hung., — et fundatio abbatiae de Kolozsmostor 4.
ADALBERTUS, S., episc. prag., — et conversio hungarorum 245.
AJKAI, Casparus, S.I., hung, coad., a. 1579 obiit 47.
Agria (Eger), missio P.is Leleszi in —; status desolatus relig. cath. 551; necessitudo P.is Possevino cum canoniceis 551 591 596-7 602-3; P. Pos-

sevino urget ut post obitum Radéczi novus episc. nominetur 706; tempore pestis quinque canonici obierunt. — Vide Drenóczi, Leleszi, Undó.

Alba Iulia (Gyulaféhérvár, Karlsburg), sedes principis Transylv., incolae fere omnes haeretici 255; plus quam 400 familiae catholicae 779; aedes et bona temp. episcopatus princeps possidet 676; Episc. Camenec. confert sacram. confirm. 613; funus sollempne Christ.i Báthory princ. 613; legatio turca in confirmationem novi principis 201; explosio turris pulv. sulph. fulmine tactae 71 80 87-88; medicus italicus cath. conqueritur ob salarium modestum et domum inhonestam 576-8.
— et S.I.: sine residentia — coll. claud. difficulter existere possit 202; momentum haud exiguum educationis pueri Principis 866; vexationes haereticorum post Christophori princ. obitum 349; sed ex ordine Báthory regis nostri in educando pueri Principe prosequuntur 155-6; una cum eo alii pueri nobiles erudiuntur a P. Leleszi 675; qui indiget socio et coquo de S.I. 16 153 200 255 257; responsa Báthory regis de necessitatibus residentiae 790; P. Leleszi optime fungitur officio, sed graviter decumbit 670 683-4 725; gravis necessitas inveniendi successorem 783 788 794 799; Báthory rex vult ut P. Leleszi a cura residentiae sublevetur 771; et ut P. Wujek ei substituitur 771 840; magister constituitur ad pueros in aula docendos 323 847.
Relationes de rebus residentiae: 11* 103 163 184 234-5 255-7 678-9; memoriale P.is Leleszi de residentia P. Visitatori datum 254-55; res ob numerosas sociorum miseras male procedunt 727 731 803; de fructibus spiritualibus a P. Ode-

scalchi collecti 71 58-9 105; cura animarum 11 17 81 87 103 153 346 612-3 754 867.

Scholae publicae aperiuntur 11* 679; secunda classis adiuncta 662 683 762 866-7; mirabiliter crescunt 669 754 779 789; haereticci tentant pueros arcere 779; propositum Principis erigendi coll. S.I. — 11* 16 126 184 202; etiam Báthory rex desiderat coll. 262-3; ex eius mente coll. erit propugnaculum principis et religionis cath. 934; initio sufficit residentia quaedam et schola 300; P. Prov. tractat cum Rege de coll. 934; eius scriptum de conventione facta 942:3; Rex urget ut res efficiatur tempestive 793 867 1003; exspectatur consensus P.is Gen. 943 960 1004; P. Prov. miratur ob tantam laetitiam si nova coll. in Italia admittuntur, et ob tantam tarditatem in acceptandis in regionibus septentrionalibus 5* 789; Ghéczi novus gubernator haereticus impedit ut fiat coll. 850 872 885 888-9; delineationes futuri coll. a Fr. Milanesi factae 11* 976; de fabrica collegii 257 905 993.

Status rerum temporalium: 256 614; Princeps solvit nostris 300 fl. annuos 349 451-2; Báthory rex donat 500 taleros annuos pro fabrica scholarum 827 943; bona temporalia a Rege collegio futuro donata 812 880-1 889 942; de horto suburbano donato 291 373-4 490-4 614; recipient a Principe bibliothecam et parameta sacra 70 81 105; templum S. Stephani et monasterium olim dominicanorum dantur nostris 38 106 140 144 184 186 256 263 374 492 501-7; de restauratione templi 126 156 349; in quo obeunt etiam munia parochorum ob necessitatem 256; Báthory rex donat monasterium Szentmihály-köve 692 791 827; ubi socii tempore pestis commorantur 940-1 988.

Status personarum residentiae a. 1586 1020.

ALBENSIS v. Dósa.

ALDÁSY A., scriptor 366.

ALESSANDRINI, Iulius, italus tridentinus, medicus Imp.is 465.

ALEXANDER HALENSIS OFM, theologus 213.

ALEXIS, Antonius de-, secr. brev. pont. 390 507.

Alsó- et Felsőzsuk possessiones coll. claud. 377 381.

AMBROSIUS, S., episc. mediol., eius hymni de SS. Trinitate 243.

AMURAT III, imp. turc., mittit vexillum novo Principi Transylv. in signum confirmationis 162.

Andaháza possessio a Báthory rege donata collegio S.I. Varadini engendo 824.

ANDRÁSSY, Petrus, nobilis hung. P. Possevino intercedit pro eius reconciliatione cum Báthory rege 559 569.

ANDREAS archidux Austriae, cardinalis 518.

ANDREAS II, rex Hungariae, dictus hierosolymitanus, de eius epistola in Monte Calvariae scripta 411.

ANDREIS, Franciscus de-, episc. scop., beneficium suum commutare desiderat 272 553 658-9.

ANDRIOTI, Bartholomaeus, S.I., italus, coadiutor; mittatur in Transylvaniam 423.

ANNA JAGELLO, uxor Báthory regis; falsus rumor de eius morte 1011; suffragia offeruntur in S.I. pro benefactrice 1018.

ARATOR, v. SZÁNTÓ.

ARDOLPHUS, Ioannes, S.I., tyrolensis; vita 616; socius P.is Possevino in Svetia 971; Claudiopoli mag. nov., praef. cas. consc. 616 669; gradibus acad. ornandus 796; laudatur a P. Prov. 336; nimis oneratur laboribus 810 813; eius vires lente consumuntur 819; peste obiit 968 971 981 986 997 1014 1017 1018.

ARENA, Caesar dell'-, nuntii ap. a secretis 369 392.

Ariani, maior pars incolarum Transylvaniae arianismum amplexa est 454; P. Possevino supplicat Báthory regi ut interdicat sermones eorum 581; eorum templum Claudiopoli ter fulmine tactum, dum contra SS. Trinitatem verba fiebant in eo 906-7. - Vide *Transylvania*.

ARIAS, Antonius, S.I., hispanus, absente Patre Laterna, substitutus concionator in aula Regis Poloniae 975 979.

ARISTOTELES philosophus graecus 212.

ASCHERMAN, Ioannes, S.I., moravus; socius P. Donii, rect. coll. vien. in Hung. 946; proponitur superior missionis in praepositura thurocz. instituendae 944-5 964; mittit informationem Romam de E. Hamis,

turca baptizato et ad S.I. aspirante 74.
A
 ASTRAIN, A., S.I., scriptor 383.
ASZTALOS, N., scriptor 258.
AUGUSTINUS, S., de eius hymnis 243.
Austria — Praepositi prov. S.I.: v. BADER, BLYSSEM; v. DONIUS, MAGGIO, PÉREZ, VILLER; de pestilenta grassante a. 1582 325 451.
AZPILCUETA, Martinus (Doctor Navarrus dictus); eius *Enchiridion* 318.

B

Bács possessio coll. claud. 64 116 187 221; summa reddituum 98-9; coloni convertuntur 42-3; offensi ob iniustias P.is Wujek, ad hacresim revertuntur 167.
BADER, Georgius, S.I., germ., praep. prov. Austr. 891; acceptat praep. thurocz. ante consensum P.is Gen. 898-9; respondit Ernesto archiduci de praep. thurocz. 900-1; profici scetur brevi in Hung. ut de loco collegii constitutus 996.
BALOGH, A. F., scriptor 589.
BÁNFY, Wolfgangus et possessiones abbatiae de Kolozsmonostor 117 221.
BARANOWSKI, Albertus, episc. prsemisl., Báthory regis a secretis 629 1009.
Bártfa (*Bardejov, Bartfeld*) in Slovakia; P. Possevino in curru missam celebrat, quia nullum templum cath. in. — 525-6.
BASCAPÉ, G., scriptor 954.
BASILIUS, Constantinus, dux de Ostrog in Volhinia; propositum P.is Possevino visitandi - 556.
BASILIUS, Stephanus, min. unit. Claudiopoli; scribit contra theses a nostris sollemniter disputatas 15 103.
BÁTHORY familia; eius potentia et auctoritas 1*
BÁTHORY, Andreas, de Somlyó, nepos Báthory regis; studet Pultoviae 87; ubi «totus iam maeret prae tedium» 336; depositus «animum clericalem» 299; a P. Possevino in vocazione confirmatur 351 401 522 736; electus in praefectum congr. mar. 363; fit praepositus michoviensis 399-400 401; propositum Báthory regis ut fiat episc. in Transylvania 365-6 371 418 934; Romanum mittitur, legatus Báthory regis 350-1 363 383-4 461 467-8 498 702; nonnullos

dies Mediolani apud card. Borromeo transigit 467; ubi habitabit Romae 518; commendatur P. Generali 541 642; rumores de eius adventu Ponsonium 461; Romae card. creatur 707 712 737; potius aquam cum igne, quam gentem hung. cum germ. ca uniri posse censem 543; conqueritur ob monasterium S. Steph. Rot. Romae ab hungaribus ablatum 543; petit aliquem de S.I. qui ei a secretis sit 725; a. 1586 iterum Romae 978 983; petitur ut intercedat pro continuatione seminarii pont. claud. etiam post mortem Báthory regis 1014.

BÁTHORY, Christophorus, de Somlyó, princeps Transylv. 1* et passim; vir iustus «qui nunquam curvavit genua ante Baal» 675; invita uxore haeretica, filium catholice a nostris institui curat 347-8; negat ministris haereticis auxilia pecunaria 348; unicum eius solatum in S.I. hominibus 348; eius benevolentia et dona pro nostris 50 59 84-6 105 186 200 708; mille florenos annuos dat pro fabrica coll. claud. 105; eius litt. donationis pro pauperibus studiosis 72-3; Albae dat templum nostris 106; ob nimias nostrorum petitiones materiales aversus a S.I. 19 40 59-60; sed iterum bene affectus 33-4; Claudiopoli occasione comitiorum regni adest publicis disputationibus 120 122 128 188; moere conficitur ob mortem uxoris et filiae 348; graviter decumbit 93 130; de piissima eius morte 2* 8* 124 125 131 137 151 188-9 348-9 mors celatur ob periculum tumultus 2* 189 349; eius funus sollempne Albae 162 202 611 613; laudes ea occasione a P. Leleszi tributae 347; sepelitur Albae in ecclesia nostra 613; Báthory rex in eius memoriam vult erigere coll. S.I. Albae 942.

BÁTHORY, Gábriel, de Somlyó, filius Andeac, fratrīs Báthory regis; in vera fide corroborandus 651.

BÁTHORY, Griselda, filia Christophori B.; uxor Ioannis Zamoyski, canc. regni Pol. 189 557.

BÁTHORY, Nicolaus, de Ecsed; a P. Possevino visitatur et in fide cath. confirmatur 407 460 483-4 526 538; visitatur etiam a P. Campano, prov. 7* 645 662.

BÁTHORY, Sigismundus, de Somlyó, filius Christophori B., princeps

Transylv. 2* et passim; pater, invita matre haeretica, a nostris institui cum curat 347-8; educatur a P. Leleszi et Törös 38 81; tota salus regni et rel. cath. ab eius educative pendet 4* 156; puer optimae indolis et virtutis 202-3 256; laudibus extollitur a nostris 414 467 644 675 733-4 780 877; mirifico in nostros amore fertur 847; in principem eligitur vivente adhuc patre 2* 123 128 136 151 188; post patris obitum, Báthory rex est eius tutor 161; ex voluntate patris et Regis nostri prosequuntur in pueri educatione 125 142-3 155-6 190; instituitur una cum pueris nobilibus selectis 350 496 613 675 780 866-7; non desunt haeretici in aula qui eum a cath. rel. avertere nitantur 156 872 873; de medico cath. pro eo procurando 709 710 764; P. Possevino de uxore cath. inveniendo 547 764; tres praesides qui eius nomine gubernant, omnes haeretici 496; visitat scholas nostras Claudiopoli 120 611-2; Albae adest sacris et concionibus 263; eius scrupulus ob bona temp. ecclesiastica a principibus Transylv. usurpata 676; eius litterae S. Pontifici datae 415-6 532; a quo crucem auream dono accipit 780; tempore pestis cum aula Cibinium se confert 991; timor ne post mortem Báthory regis a haereticis corruptatur, tum enim actum erit de S.I. et rel. cath. in Transylv. 1012.

BÁTHORY, Stephanus, de Somlyó, rex Poloniae 1* et passim; sincerus et pius Ecclesiae filius 3* 332; ad omnia opera bona facienda paratus 401; eius exemplo quotannis aliqui ex proceribus convertuntur 943; librum ms. A. Dudich episcopi apostolae in ignem proiecit 398.

— et familia: cupit sed non cogit Andrew B. ad statum eccles. 289; sibi proponit ut sit episc. in Transylv. 350 365-6 467-8; Romanum proficiscientem commendat P. Generali 541 642; gratus ob benevolentiam ei exhibitam a S.I. 722; post obitum fratris Christophori ordinat ut in eruditione Sigismundi B. nil immutetur 142 143 155-6; medicum cath. pro eo invenire conatur 710.

— et res Transylvaniae: post electionem in regem Poloniae, Transylvania « fere ex praescripto Re-

gis Pol. gubernatur » 1*-2*; eius auctoritas impedit tumultus in Transylv. post mortem Christophori princ. 2*; disponit de regimine post obitum fratris 189-90; urget ut P. Leleszi sublevetur 788; proponit ut P. Wujek ei succedat 828; respondit ad sibi obiecta circa res Transylv. 496-8; monitur a P. Prov. ne nimis fidat consiliariis haereticis 933-4; mandat admitti calend. gregor. 709; committit M. Bruto ut conscribat historiam Hung. 652-3; petit iudicium P. is Possevino de ea 464-5; mittit notitias P. i Possevino de actione C. Bekes contra principem Transylv. 568-9; ob timorem turcarum non audet liberare P. em Cercel, princ. Valachiae 909-10 984-5; approbat iter P. is Possevino in Moldaviam 499 545; intercedit pro Mágócsy apostata OFM 401-2 509-10.

— et Transylvania in fide iuvanda: dum vivit, rel. cath. eius auxilio sollicite iuvanda 415 457; agit cum P. Possevino de iuvanda in fide Transylv. 216-7; quomodo hoc ipse intendit 500; doctos de S.I. mittendos desiderat 382-3 385 439 766; laudat propositum mittendi sacerdotes cath. 371; quid de episcopo in Transylv. creando sentiat 214-5 268-71; de familiis cath. ex Germ. et Italia in Transylv.m deducendis 515; Claudiopoli typographiam cath. instituere vult 499; Catechismum Romanum in hung. ling. verti proponit 500; eius voluntas ut Romae Coll. Hung instituatur 30 711; petit ut monasterium et templum S. Stephani Rotundi Romae hungarum restituatur 30 542 710; privilegia catholicis in Transylv. collata 287 291 377-9 827; propter impedimenta rel. cath. in Transylv. inculpari nequit 496-7 501.

— et Societas Iesu: inter maximos benefactores numerandus 5*; de eius amore et liberalitate erga S.I. 188; conatur eam in Transylv. introducere 3*; multum agit cum P. Prov. de instituto S.I. 826; post obitum Christophori princ. defendit nostros in Transylv. 131 145 155 161; gratulatur P. i Acquaviva novo praep. gen. 216; consilia eius P. i Prov. in Transylv.

- proficiscenti data 566-7; eius colloquium cum P. Prov. post redditum 933-4; commendat novum rect. coll. claud. praesidibus 544; eius necessitudo cum PP. Maggio, Szántó et Leleszi 91 188 828; laudibus extollit P.m. Odescalchi 771; PP. Laterna et Arias in aula apud se habere desiderat 1002-3; de conversione et vocatione Francisci Forgách in S.I. quid sentiat 702-3 757 765; ob defectiones a S.I. P.m Prov. consolatur 831; cum apostatis nostris potius lenitur procedendum censem 626 849; «lachrimatus non semel est» iacturam sociorum peste sublatorum 983; in quorum locum petit novos operarios tempestive mitti 972-3 1001.
- et collegia S.I. in Transylv.: maerore afficitur quod coll. a se petita a S.I. non admittantur 766; conqueritur quod S.I. in Transylv. omnia statim ad normas constitutionum velit exaequare 263; finis eius in coll. claudiop. erigendo 62; litterae fundat. 61-6 112-8 155; privilegia et beneficia coll.o collata 290 374 376-7 380-2; instat ut cursus phil. et theor. inchoetur 566-7 670 770 792; eius voluntas fundandi semin. Claudiopoli 218-9 268-71 286 354-5; litt. fundat. 393-5; pensiones annuae assignatae 291 394 397; accipit leges seminarii a P. Possevino 459; urget coll. instituendum Albae 793; donationes variae nostris datae 372-4 492 827 880-1; valde cordi ei est ut coll. fiat Varadini 698 700 770-1 827; bona temp. futuro coll. donata 463 823-4 863 951-2; urget ut admittatur a S.I. 770-1 789; ex animo approbat ut missio quaedam fiat Cassoviae 974.
- Obitus: Rumor quod in Moscovia caesus 206; relatio P.is Prov. et P. Laterna de eius morte 1007 1008-10; intestatus et sacramentis non munitus obiit 1009; suffragia in S.I. pro eo indicta 571-2 842 1007 1017-8; pericula quae timentur post eius mortem 3* 1011-2. — Vide Alba Iulia, Claudiopolis, Szatmár, Transylvania, Varadinum.
- BÁTHORY**, Stephanus, iun., nepos B. regis 367 371; magni aestimatur a nunt. ap. 645; Claudiopoli tempore comitiorum interest missae 43;
- desiderium P.is Possevino ut cum eo colloqui possit 411 412; sed in eo convertendo a calvinismo, nil effecit 483-4; a P. Prov. reducitur ad fidem cath. 645 647 651 656 664.
- BÁTHORY**, Wolfgangus, condiscipulus pueri Sigismundi B. princ. Albae; decumbit peste et moritur 988.
- BATTHYÁNY**, Franciscus; eius vidua vocat S.I. in Németujvár 12*.
- BAUZEK**, Paulus, S.I., coad. 488.
- BEBEK**, Susanna, de Pelsöcz, uxor Stephani Báthory iun., innovatae religionis 647 664.
- BÉKES**, Casparus; P. Possevino quaerit notitias de eius motibus contra Steph. Báthory 559.
- BELLARMINO**, Robertus, S.I. petitur a Báthory rege pro Polonia 766.
- BENCIO**, Franciscus, S.I.; commendatur ei A. Báthory Romam missus 541.
- BERECZK**, Daniel olim alumnus Coll. Germ.-Hung. Romae; constituitur parochus in pago coll. claud. 870.
- BEREGSZÁSZI**, Petrus, concionator calv. Varadini; disputat cum P. Possevino et confunditur 14* 536-7 735-6; eius colloquium cum P. Capricci, rect. claud. 742-3; et concertatio cum P. Szántó 739 743 927-8.
- BERNARDONI**, Ioannes M., S.I., coad. mittitur in Polonię 507.
- BERZEVICZY**, Martinus, cancellarius Báthory regis pro Transylv. 118 223 467 569; eius pars in negotio Szatmár 593.
- BEZA**, Theodorus, theologus calv. 667.
- BIAGIO** mercator dalmata in Lugos 278 283.
- BIAŁOBRZESKI**, Martinus, episc. camenec.; adest funeri Christophori Báthory princ. Albae 611 613; incurrit censuram eccles. 557.
- BIANCHETTI**, Ludovicus, mag. cam. S. Pont. 33.
- BIANDRATA v. BLANDRATA**.
- BIELAWSKI**, Ioannes, cubic. Báthory regis 524.
- BLANDRATA (BIANDRATA)**, Georgius, italus, medicus Princ. Transylv. 201 988; senex fere nonagenarius 256; haeresiarcha qui introduxit in Transylv. haeresim antitrinitariorum 195 466; negat necessitatem baptismi 678; scribit contra theses a nostris publice disputatas Claudiopoli 15; eius colloquium cum patre de S.I.

- 81; praecipuus auctor quod Ioannes Sigismundus princ. a fide cath. defecit 4* 761; periculum ut corrumpat etiam puerum Sigismundum B., princ. 1011; mira eius benevolentia et charitas erga nostros 236; humanissime curat P.m Odescalchi graviter aegrotum 122 128-9 139 163; industria P.is Prov. ut eum convertat 632 644 661 667; mirum quid de eius morbo 636 641; petit a P. Prov. sibi dari M. Milanesi, coadiutorem, infirmarium 632 644 667; recipit possessiones abbatiae de Kolozsmonostor 117 221; non aegre fert ut eae nostris donantur a Báthory rege 122.
- BIVSSEM**, Henricus, S.I., germ., praep. prov. Austr. 13 et passim; de sociis hungar. in Transylv. mittendis 25-6 66-7 355-7 450-1; de coll. S.I. in Hung. erigendo 273-4 560-1.
- BOCSKAY**, Elisabeth, mater Sigismundi Báthory, innovatae religiosis 37; «asylum et perfugium omnium haereticorum» 256; invita tolerat ut filius catholice educetur a nostris 4* 347-8; ob eius mortem Princeps moerore conficitur 348; si paulo supervixisset coiugem, nostros e Transylv. exegisset 191.
- BOD**, P., scriptor 15.
- Bogártelke** possessio coll. claud. 116 122 123 129 131 187 221; summa reddituum 100-1; templum restaurandum 249.
- BOLOGNETTI**, Albertus, italus, nunt. ap. in Pol. 145 et passim; de negotiis ob quae P. Possevino in Poloniā reversus est 364-7.
- BONAMICI**, P., scriptor 238.
- BONICEI**, Simon, S.I., italus 267 459.
- BONOMI (BONHOMINI)**, Ioannes Franciscus, italus, nunt. ap. Imp.; vita 12*; obtinet ab Imp. et praesulsi Hung. ut coll. S.I. in Hung. erigatur 240-1; cuius fundationem alacriter promovet 12*-3* 239 260-1 263-5 273-4 444 450 708; vult coll., sed salvo seminario tyrnav. 718; conqueritur quod praelati Hung. negotium coll. non promoveant 13* 279-81 284-5 293; etiam P. Prov. contrarius 560; visitat Tyrnaviam ob coll. 13* 264 265; eius scriptum de hac re 271-3 ;in posterum tractat negotium cum G. Draskovics episc. 284; obtinet auxilium N. Pálffy 713; de commuta-
- tione beneficii Episcopi scopensis 553-4 658-9; urget nominationem archiepiscopi trigon. 715; quid sentiat de itinere P.is Possevino in Transylv. 369; intercedit in repacificatione Imp. cum Báthory rege 368 370; in Coloniam se transfert 369 553; molimina G. Malaspina, nuntii contra eum 835.
- BORGIA**, Franciscus, S.I., praep. gen. 188.
- BORNEMISSZA**, Gregorius, episc. varad. commissarius Imp. in negotio Szatmár 548 565.
- BORNEMISSZA**, Ioannes, capit. equitum Báthory regis 921.
- BORROMEO**, Carolus, S., archiep. mediol., card.; Andreas Báthory mittitur Mediolanum ut nonnullos dies apud card. transigat 467.
- BORUKOWSKI**, Sebastianus, praep. prov. pol. Ord. S. Pauli erem. monitur a P. Possevino ut iuvenis sui ordinis mittat in sem. pont. 521.
- BOXA**, Paulus, S.I., socius Prov. Pol.; colligit in Transylv. puncta pro annuis litt. 860; possit fieri rect. coll. claud. 488.
- BRANT**, Ioannes, S.I., germ. posnan; Romae studet 788 981.
- BRANTMEIER**, Albertus, S.I., prutenus; Claudiopoli studet phil., cont. germ. per vices, supplet mag. gram. 1019; obiit peste 968 971 986.
- BRASCH**, Nicolaus Ioannes, regis Sveciae a secretis 547.
- Braunsberga** (Brunowo), in Prussia; coll. S.I. 9 90; seminarium pont. 30 41 286 287.
- BRAUNSBURGER**, O., S.I., scriptor 264 et passim.
- Bresta (Brzesc)** in Lituania; de proposito Báthory regis fundandi coll. S.I. in - 700.
- BRICOT**, Thomas, gallus, philosophus 213.
- BRITIUS**, Iosephus, S.I., coad., praefect. fabricae Iaroslaviae 680.
- BROCKAEUS**, Petrus, S.I. fortasse in Transylv. mittetur 385-6.
- BROCUS**, Adamus, S.I., anglus. admonitor Prov. Pol. 11 27 30 181; possit fieri rect. coll. claud. 300 335-6.
- BRONKHORTS**, Sibertus, S.I. Romae poenitentiarius germ. basii. S. Petri 199.
- BROUHE**, Ioannes, scriptor apost. Romae 55.
- BRUTO**, Ioannes Michael, italus, historiographus; ex mandato Báthory

regis continuat historiam Hung. a Bonfini inceptam 558 652-3; P. is Possevino iudicium de ea 464-5.
BRZOWOWSKI, Stanislaus, adminstr. plocen. 522.
BUCELLA, Nicolaus, italus, medicus Báthory regis 577.
Buda, in Hung. a. 1541 a turcis dolo capitur 195.
BUDZWILL, Hieronymus, S.I. 27.
BUISSON, F., scriptor 69.
BURMAN, Ioannes, S.I., prutenus; Claudiopoli praec. inf. gram. 617 814 1019; obiit peste 968 971 986 1014 1017.
BUSAEUS, Petrus, S.I., belga; proponitur ut P.i Leleszi succedat Albae 670; ad quod tamen non iudicatur aptus 717; Romae in commissione Rat. stud. conscribendae 691 695.
BUSAU, Andreas, S.I., prutenus, praef. stud. et templi Claudiopoli 939 1019; tempore pestis in Kövár commoratur 967 987; refert de strage pestis in Transylv. 966-72.

C

Calendarium Gregorianum: de decreto Imp. ut introducatur 556 625 652; typis expressum Viennae 565; a N. Telegdi Tyrnaviae 565; Cracoviae libelli vulgantur ne recipiatur 710; in Temesvár et loci circumvicinis non solum a christianis, sed et a turcis admittitur 649; P. Possevino fervens eius propagator 565; quod mittit Constantino Basilio, duci de Ostrog in Volhiniam 556; P. Capisci conqueritur quoc privilegium typis exprimendi datum sit unico typographo romano 777-8; Báthory rex mandat ut introducatur in Transylv. 709; P. Possevino de eius admissione 604 607; P. Possevino libellos imprimi curat 524; de impedimentis quae acceptationi obstant 634 649-50; mira quaedam eventa in confirmationem eius 640-1 650; multorum animos a rel. cath. abalienavit 777.

CALIGARI, Ioannes Andreas, italus, nunt. ap. in Polonia 11 et passim; intercedit ut socii in Transylv. mittantur 147; promotor seminarii pont. in Transylv. erigendi 30 89; eius necessitudo cum P. Wujek 127-30; cum P. Odescalchi 58-9 78-82 104-7; cum Báthory rege 88.

CALVINUS, Ioannes, auctor innovatae religionis; eius doctrina a P. Possevino acriter impetratur 476.
CAMPANO, Ioannes Paulus, S.I., italus, praep. prov. Poloniae; vita 6*; 110 et passim; comes itineris P. is Possevino in Moscoviam, renuntiatur praep. prov. Pol. 214-5; salutat socios in Transylv. degentes 215; notitia nominationis pervenit in Transylv. 130 156; Báthory rex vult ut Romani se conferat 217; in quadriennio ter visitat Transylv. 6*-7* 608 959; Báthory rex proficiscerentem in Transylv. de tribus rebus admonet 566-7; relatio eius de itinere 664; paullum sistit in Lelesz 622; revertens incidit in praedones 883; relatio de visitata Transylv. 868-74 881-5; quid cum Rege post redditum egerit 826-8; propagat domos pauperum studiosorum 287-8; intime diligit P.m Possevino et P.m Blyssem 330 518; obtinet proscriptiōnem Frischbier apostatae de S.I. 684-5; eius conatus ut Blandrata et Squarcialupi medicos haereticos Principis Transylv. convertat 632; quid sentiat de separatione domiciliorum Transylvaniae a prov. Poloniae 572-3 959-61; reprobat inobedientiam subditorum Albae 727-8; condemnat molimina G. Malaspina nuntii contra P.m Possevino 836; intercedit apud Báthory regem pro P. Cercel, princ. Valachiae 935 984-5; laudatur a P. Generali propter zelum 697. — Vide *Polonia*, *Transylvania*, *Claudiopoli*, *Alba Iulia*, *Varadinum*, *Cassovia*.

Canones trium congregationum S.I. (1573) 7 et passim.

CANTIMORI, D., scriptor 129 195.
Cantus in seminariis pont. septentr. ab alumnis addiscendus et in templo exercendus 433; permititur ut Claudiopoli pueri doceantur canere in templo 260.

CAPECI, Ferdinandus, S.I. italus; vita 8* 615; de eius ingressu in S.I. 752; rector coll. claud. 8* 615 1018; mittitur in Poloniā 507 516; de ratione gubernandi admonitur a Báthory rege 567; ab eodem commendatur praesidibus Transylv. 544; vicissitudines itineris 607-8; relatio eius de statu rerum transylv. 671-9 772-82; iudicium de eius

gubernandi ratione 9* 871; • totus sanctus et abstractus • 848; in administratione • tabula rasa • 635 668; nimis bonus 730 760; optime regit quoad spiritus 793; laudatur a P. Szántó 740; visitat Vardinum 742 781; instat ne FF. Psarski et Rasch dimittantur 749-52 794; intercedit pro P. Cercel, princ. Valachiae 885-8 895; nimis tarde dissolvit tempore pestis coll. et scholas 966; ad phytysim vergit 871; peste obiit 968 971 986 994 997 1014 1017; Báthory rex • lachrimatus non semel est • eius iacturam 983.

Caransebes (*Karánsebes*) in Transylv., fere 3000 catholici incolunt 936; petunt sacerdotem de S.I. 151 631 648; volunt coll. S.I. 195; missio P.is Ladó in — 936-7; de familia Bani nonnulla 936.

CARBO, Ioannes, alumnus semin. pont. vien., mittitur Sabarium 56.

CARMINATA, Ioannes Bapt., S.I., italus; vita 6*; visitator prov. Poloniae 111 133 146-7 276 289 294 785 830; exspectatur a nostris 202 230; eius visitatio et memoria reicta in Transylv. 247-53 255-60; auctor scripti • Catalogus festorum in Transylvania celebrandorum • 338-44; de domo probationis et semin. cler. instituendis in Transylv. 422; in defensionem colonorum 419-20; laudatur a Báthory rege 217.

CARNEIRO, Melchior, S.I., patriarcha Aethiopiae 270.

Cassovia (*Kosice*, *Kassa*) in Slovakia, religio cath. a 40 annis prorsus profligata 551 578 588 737 851; P. Possevino diu commoratur — propter negotium pacificationis inter Imp. et Báthory regem 15*-6* 737; de spe restituendae rel. cath. 594 655-6 894; proponit ut semen. magnum instituatur - 14*-5* 595; promovet ut comes Nogarola cath. succedat supremo generali Rueber haeretico Cassoviae 695-6; Nogarola petit sacerd. cath. 960; de missione S.I. ibi instituenda 974; proponitur P. Mancinelli 975 983; de spe habendi coll. S.I. - 444 894 1012; haeretici timent ne eccl. cathedral. restituatur catholicis 590.

CASSOVIUS v. TODT.

Catechismus Romanus; laudatur a Báthory rege qui vult eum in lingua hung. verti 500.

CERCEL, Petrus, princ. Valachiae 782;

privatur a Turca suo regno, fugit in Transylv. et ibi secrete custoditur 885-6 895-6; petit intercessionem S. Pont. 887 896; P.is Gen 895-7; et P.is Possevino 907-10 S. Pont. scribit in ea causa Báthory regi 985; P. Prov. quoque agit cum Rege pro eius liberatione 935 944-5.

CHIAKOR, Georgius, hung., Báthory regis a secretis 1002.

Cibinium (*Sibin*, *Nagyszeben*, *Hermannstadt*) urbs saxonica in Transylv., visitatur a P. Possevino 14* 411 520 529-31 734-5; cives forte invitabunt S.I. ad coll. erendum licet lutherani 36.

Clarissae, earum claustrum desolatum claud. datur S.I. ut scholae inserviantur in eo 20 221.

CLASSOVITIUS, Leonardus, S.I., scepusiensis slovachus; vita 1023; praec. rhetor. Viennae 138; factus sacerdos 356; petitur pro Transylv. instanter 138-9 157 290 328 356 478 490 869.

Claudiopolis (*Cluj*, *Kolozsvár*, *Klausenburg*) in Transylv.; passim; urb. princeps saxonum, sed maiorem incolarum partem constituunt hungari 673; • infecta labe ariana, ac nostris mirifice infesta • 677 735 776.

— et Societas Iesu: Litt. fundat. coll. a Báthory rege conscriptae 61-6 112-8; finis coll. a Rege intentus 62; momentum maximum futurum coll. 70; Báthory rex protector nostrorum 145; suffragia offerta in S.I. pro Rege 571-2 842; epithome hist. coll. 8*-11*; litt. ann. a. 1589 101 233-5 345-7 610-2 857-62; relatio P.is Capeci novi rect. 677; favor et dona Principis 80; eius responsa ad petitiones P.is Wujek rect. 1-5; nostri ex Kolozsmonostor in urbem migrant 8* 102 105 108 120 123 128 136 151 156 187; comitia regni celebrata - 120; fortissimus ventus subvertit tectum scholarum 301; de duabus nostris operariis in nive demortuis 360; de irregularitate P.is Rect. et Proc.is qui non prohibuerint mortem duorum innocentium 301 315-7 326 330 333-4 358-60 485-6; litt. patentes P.is Gen. super hanc irregularitatem 406; haeretici instant ne Princeps permittat construi scholas 81; qui post obitum Principis nostrorum expulsionem

meditantur 71; quorum templum dum contra SS. Trinitatem verba flunt, ter fulmine tangitur 906; de strage pestis quae magnam sociorum partem abstulit 939 966-72; coll. et scholae nimis tarde dissolutae tempore pestis 966; «separationem fratrum vix aliquam factam» fuisse 981; duo cives cath. defendant coll. cum libertinis contra furiam arianorum 969 972; cives bona monasterii Kolozsmonostor vi rapiunt 941.

Status personarum: anno 1582 345; a. 1584 615-9; a. 1586 1018-9; relationes de coll. personis 18 137-8 234 674; gravissimae difficultates ob penuriam operariorum, praescritum sociorum hungarorum 9* 304 319; ob defectum sacerd. hung. coadjutor quidam contionatur et eo interpte audiuntur confessiones infirmorum 921 927 939 940 961; desunt coadiutores temp. 93 157; petuntur instanter socii aliunde mittendi 20 135 138 448 819; P. Szántó contionando non satisfit, opus est alio 76 92 110.

Gubernatio nostrorum: Visitatio P. is Carminata et P. Campano prov. 247-53 306-8 361 665; interrogations P. is Wujek rect. et responsa P. is Gen. de rebus coll. 133-5 486; instructiones P. i Wujek datae 6-11; non expedit ut rector coll. intersit comitiis regni 208-9 261-2 277; ob pessimam gubernationem P. Wujek amovendus 8* 166-74 226-30 276 294 299 303 307 310-2 313 324 327 334-6 360 419-21 486 517; pro novo rectore proponuntur PP. Abyr-cumbius scotus, P. Brocus anglus, P. Gordon scotus, P. Pisanus hispanus, P. Pitačić croata, P. Viller belga, P. Widmanstadius germ. 276 289 292-2 295 300 328 335 386; P. Szántó supplicat ut sit hungarus et proponit P. m Törös 176 231; post cladem pestis proponitur etiam P. Possevino 840; patres hung. nolunt ut P. Wujek iterum fiat rect. 1003; P. Capeci neap. novus rector commendatur praesidibus Transylv. a Báthory rege 544 607-8; quem admonet ut caute et prudenter administret suum ministerium 567.

Disciplina nostrorum: nonnulli non recte procedunt in via perfectionis 158 174 175 302 308 326-7;

Transylv. plures dedit triennio apositas quam tota prov. Pol. 9* 574; clausura non bene observatur 8 226 250; «collegium omnibus polonis factum est commune diversorum» 227; nimis abundantiter vescentur carnibus nostri 170; rarissime permittatur ire ad prandium externorum 251; habeatur cura aegrotorum 7; discant omnes linguam hung. 251; ope exercitiorum spir. renovatus est spiritus sociorum 857-8.

Ministeria: fructus spir. ex conditionibus et confessionibus audiendis collecti 36 43 49 70 79 128 234 346; de conversionibus 42-3 70 165; Fr. Milanesi curat etiam externos aegrotos 785-7; excitata congregatio virorum ad s. liturgiae splendorem fovendam 858.

Scholae: Intentio Báthory regis et Christophori princ. ut universitas stud. S.I. fiat - 3 64 187; relationes de scholis 9* 18 346; de numero classium et scholarium singulis annis 36 49 102 132 133 134 137 138 161 306 410 677 770 773; numero et nobilitate superant scholas haereticorum 849 858; haereticorum artes ne pueri ad nos mittantur 102-3 773; Báthory rex ordinat ne saxones filios prohibeant a nostris scholis 546; permittitur ut pueri doceantur canere 260; de ordine studiorum adhibendo 253; non permittitur ut pueri solvant pecunias pro lignis ad scholas calefaciendas 259; sollemnis renovatio studiorum cum disputatione publica et praemiorum distributione 8* 15 17 120 121 123 128 136-7 188-9 197-8 233; exhibetae etiam ludi scaenici: Saul, Philautii, Jehu 346 611-2 847 858; unus tantum dies sit recreatinis in hebdomada 253; vacant per duas hebdomadas propter vindemias 301; praefecti studiorum P. Schreck et P. Busau 307 939; primi magistri indocti 174; parum fructus quia magistri non sint hungari 39 110 227 309; occurunt imprimis magistri hum. litt. et rhet. 135 157 316 680; libri ad usum praceptorum et discipulorum procurandi 4-5. — Discipuli fortes in fide profitenda 773; regulae observandae pulatim iniunguntur 17 567; fer omnes audiunt quotidie sacrum, ad quod nemō adstringitur 18; de discipulis

nondum baptizatis 253; discipuli haeretici facile converti se sinunt 42 849 858; genitores eorum non impediunt conversionem 774; 13 pueri in scholis, filii ministrorum haereticorum 774; multi vocationes ad sacerdrium 877; plus quam viginti aspirant ad S.I. 877; aliqua species novitiatus S.I. — 727; erecta congregatio mariana discipulorum 10* 262 306 346 860.

Studia superiora: Báthory rex urget ut cursus phil. et theol. inchoetur 566-7 770 792; etiam P. Prov. censem cursum incipiendum 771 796 814 819; Rex petit a S.I. aliquot magnae eruditiois socios 385; lectio phil. inchoatur 847 850 858 877.

Seminarium pontificium et regium: Brevis historia - 10* 14*, relationes de — 464 546 605 678 848 859 870 904-5; agitur de fundatione 30 296 326 331 354-5 372 385 528 611; diploma pont. erectionis 386-90; litt. fund. Regis 393-5; mens fundatorum 425; optimum medium ad iuvandam Transylv. in fide 443 595 643; P. Prov. continuandum censem etiam post mortem Regis quia ex eo «omne bonum ferme illius patriae» 1013; zelus P. is Possevino pro seminario 394 445 549 551 605 625; eius scripta: *Ratio seminarii* ... et *Leges* ... 423-38; ratio admittendi ac dimittendi alumnos 425-8; ex regno Hung., tum ex transylv. et saxon. civitatibus 427; Rex improbat quod admittantur rutheni quoque 626; et suggestit ut admittantur minoris aetatis 764; nobilium filii recipiuntur quoque, sed propriis expensis alendi 447; P. Szántó improbat quod nonnisi haereticorum filii recipientur 716; alumni non tenentur promittere se sacros ordines suscipere 426; nostris obiicitur quod nimis rigide exposcant cath. rel. professionem 567. — Summi Pont. et Regis contributa ad sem. erigendum 291 298 355 389 394-5 446 449 523 693; S. Pont. solvet per 15 annos 1200 nummos 355 452; iudicio P. is Prov. nusquam invenitur tale sem. quod 3600 fl. annuos habeat 960; difficultas in quaerenda domo pro sem. 441 532-4 606 626 660-1 666-7 684 735.

Domus pauperum studiosorum:-

P. Campano, prov. initium dat ei 684; non vocatur interim «pauperum» sed convictus SS. Trinitatis 859; optime successit 839 848 859 860 864 871; litt. donationis Christophori Báthory pro pauperis studiosis 72-3.

Res temporales collegii: relationes 35 441; scriptum P. is Wujek de annuis redditibus 97-101; P. is Thómaný: Modi bona collegii ampliandi 440-2; Rex donat abbatiam de Kolozsmonostra cum possessionibus collegio 2 64-5 116; quibus tres alii pagi adiunguntur 123 129 137; introductio nostrorum in possessionem abbatiae 219-25; donatio piscinae 290 376-7 380-2 410-4 421 507-8; privil. invehendi vinum in urbem ad proprium usum coll. 84-7 290; educillatio vini proprii 135 172-3 251 258-9. — P. Wujek de difficultatibus administrandi possessiones 93; externus procurator quaerendus; frater coadiutor fidus petitur 448; propositum commutandi possessiones ut a iurisdictione civili libertur S.I. 333-4; redditus constant imprimis in frugibus et vinis quae vili pretio venduntur 70 684; res temp. male administrantur 11* 360-1; vix sufficient pro 25 sociis, licet iudicio externorum 150 personae iis ali possent 172 188 312.

Aedes et fabrica: claustrum franciscanorum in urbe datur pro coll. 3 63 115 186; pro scholis ibidem claustrum clarissarum 221; historia fabricae aedificiorum 3 11 18 20 34-5 45-6 49-50 69 77 81 83-4 109 110 132 140 156 346 611; mille fl. annui pro fabrica a Rege et Principe 105 382 827; cura fabricae committitur P. is Wujek 82 83-4 105; danda esset fratri cuidam coad. 423 680; male et lente procedit 226 820; ventus violentus tecta scholarum evertit 318 357-8; memoriale P. is Carminata vis. relictum pro eccl coll. 247-50; nostri munera parochorum obire debent 111 134 141; sac. saecul. esset constituedus 3-4; multa ad cultum pertinientia negliguntur 226 247-8 423; ratio processionum 260; ratio cantus in templo 248; de sepultura catholicorum in templo 134 141 204-5 249 807-8 831. — Coloni: de cura spirituali eorum in pagis nostris

- 157 187-8 205 227 232 309 870; de difficultate tractandi colonos 205-6 232; P. Wujek accusatur crudelitate in colonos 166-8 170-4 228-30 308. — De pharmacopaea instituenda 423. — Vide Christophorus et Stephanus BÁTHORY, CAMPANO, CAPECI, POSSEVINO, SZÁNTÓ, WUJEK. — *Transylvania*.
 Coadiutores temporales S.I., in prov. Poloniae fere proverbium: postquam consenserint vel infirmi facti sint, dimitti communiter soleant 841.
COEMANS, A., S.I., scriptor 614.
Collegium Germanicum et Hungaricum v. Roma.
Colonia (Köln) in Germ.; casus Gerardi Pesch S.I., coadiutoris 303.
Colosmonostra v. Kolozsmonostor.
Commercium epistolare v. Transsylvania.
 Concilium Tridentinum; de publicatione — in Hungaria 239.
Congregatio mariana v. Claudiopolis.
Constantinopolis, P. Campano dolet missionem — a S.I. relictam esse 978-9.
Constitutiones S.I. 7 et passim.
CONTARELLI, Matthaeus, italus, data-rius apost. Romae 55 390.
Corona (Brasov, Kronstadt) in Transylvania, civitas saxonum; habet academiam haereticorum 771; propositum instituendi seminarium valachorum et moldavorum — 14*; de coll. S.I. — erigendo 446.
COSTER, Franciscus, S.I., praep. prov. Rhen. 31; mittat operarios in Pol. et Transylv. 663.
Cracovia (Kraków), residentia S.I. — futura utilissima nostris in Transylv. 22 161; desideratur etiam concionator germ. 794; typographia ad libros cath. imprimendos — instituenda 471; relatio de sollempni abiuratione haeresum in eccl. nostra Christiani Francken, apostata a S.I. 864-6.
CRAKOWINSKI v. KRAKOWIENSKI.
CROBENSIS, Casparus, S.I., polonus, Albae praec. gram. 619; male se gerit 799; vocatus Claudiopolim 811-2; remissus in Pol. 826 830.
CROCE, Iacobus, S.I., italus; petitur a Báthory rege pro Polonia 766.
CSEHI, Michael iuvenis hung., Romam se confert ut in Coll. Germ. recipiatur 12.
Csejte (Čachtice) in Slovakia 272.
CSERÉNYI, Michael, transylv., theologiae vult studere Romae 413 441.
CZANDO, Balthasar, S.I.; vita 1024.
CZEK, Andreas, S.I., transylv.; vita 1026.
Częstochowa, sanctuarium B.M.V. in Polonia; monachi reformatione morum indigent 30; P. Possevino visitat monasterium 520-1.

D

- DÁVID**, Franciscus, antitrinitarius, discipulus Georgii Blandrata; de persona, doctrina et publica condemnatione 196.
Debrecen, in Hung. orientali; publica poenitentia et absoluto cuiusdam calvinisti qui culpam adulterii confessus est 742.
DE BUOI, Hieronymus, italus, nunt. ap. in Pol. 797.
DELFINO, Ioannes, italus, legatus ap. Regem Pol. 351.
DEMETRIENSIS v. MERCKLER.
DE PRIERO, S., scriptor; eius *Sylvetra Summa*.
DERECSKEY, Ambrosius, minister calvin. varad., adest disputationi Vradini 744.
DERSFFY familia 575; laudatur a P. Possevino 593; Nuntius petit breve pont. pro — qui olim S.I. discipulus 704.
DINOVIENSIS, Simon et Valentinus S.I., poloni, peste obierunt Claudiopoli 968 972 1017.
DIÓSY, Gregorius, notarius civit. claud. 846.
DIOTALEVI, Franciscus, italus, procurator episcoporum Hung. in cur. rom. 651.
DITRIUS, Melchior, S.I., polonus, Roma mittitur in Pol.; petitur a card. Báthory ut fiat eius a secretis 729 758.
DIVÉKY, A., scriptor 118 790.
DOBEL, F., scriptor 292.
DOBÓ, Iacobus, de Ruszka, olim S.I., discipulus; incitatur a P. Possevino ut in fide cath. profitenda et defendenda persistat 476.
 Dominicani, eorum claustrum desolatum datur Albae nostris 207.
DOMOSLAWSKI, Simon, S.I.; vita 620; Albae ocad. temp. 620 799; male se gerit et revocatur Claudiopolim 808 812.

- Domus pauperum studiosorum, P. Campano fervidus earum propagator 286-7; v. *Claudiopolis, Hungaria* — Praepositura thurocz.
- DONATUS, Aelius, grammaticus 69.
- DONIUS, Ioannes Nicolaus, S.I., rect. coll. vien 75; urget responsum de praep. thurocz. 916; acceptat praeposituram nomine S.I. 944-51.
- DOSA (ALBENSIS), Casparus, S.I., transylv., nov.; vita 1025; Claudiopoli 1019; tempore pestis in Kövár degit 967 971 987.
- DRASKOVICS, Georgius, archiep. coloz., card. 238 473 593 704 920; promotor missionis S.I. in Sabaria 23; eius necessitudo cum P. Maggio 5-6 28-9 56-7; vult coll. S.I. Sopronii erigere 12*; promotor coll. in Hung. fundandi 13* 264 715; cardinalis creatur 707 712 892; primam gratiam in dignitate card. ab Imp. petit ut praep. thurocz. ad coll. erigendum donaret 891 893; urget acceptationem praepositurae 910; P.m Possevino de statu rel. in Hung. informat 705-7; eius opinio de repacificatione Imp. cum Báthory rege 368-9; conqueritur ob monasterium et eccl. S. Stephani Rotundi Romae a monachis hung. ablatum 266.
- DRASKOVICS, Ioannes et Petrus, nepotes Georgii D. archiep.; student in coll. vien. 5 25.
- DRASKOVICS, Matthias, alumn. sem. pont. vien.; mittitur Sabariam 56.
- DRENOCZY, Stephanus, S.I., vita 1023; petit iter romanum 57; comes itineris P.is Possevino in Moscoviam 214 356; PP. Campano et Possevino dolent quod dimissus fuerit 633 717; fit canonicus Agiae 597 839; optime se gerit 663; ibique peste obiit 1005.
- DUDICH SBARDELLATO, Andreas, episc. quinqueeccl., apostata; Báthory rex severe illum condemnat 398-9; de spe conversionis illius 399.
- DUHR, B., S.I., scriptor 154.
- DUNS SCOTUS OFM, theologus 212.
- DUNIN WOLSKI, Petrus, episc. plcs.; orator Báthory regis Romae 299.
- DURAND, G., scriptor 213.
- E
- Ecsed (Nagyecsed)*, arx in Hung. orient.; P. Possevino visitat in —
- Nic. Báthory 403 407 538; descriptio arcis a Prov. Pol. facta 689.
- EDER, K., scriptor 239.
- Educillatio vini v. *Claudiopolis* — Collegium — Res temporales.
- Eger v. *Agria*.
- ELBINGUS, Ioannes, S.I., prutenus; vita 617; Claudiopoli soc. prael. sem., adiutor conc. germ. 617 1019; peste obiit 968 971 1015 1017.
- ELBINGUS, Urbanus, S.I., prutenus; Albae oeconomus 1020; relatio de eius morbo pestis et obitu 969 972 981 989-90 1014 1017.
- ELISABETH, S., filia Andreae II, regis Hung. 245.
- ELISABETH, II, regina Angliae 906.
- ELL, Hieronymus, S.I. auctor litt. ann. prov. Austr. 103.
- EMERICUS, S., filius S. Stephani regis Hung. 245.
- Eperjes (Presov)* in Slovakia, proponitur ut in — coll. S.I. constituantur 894.
- ERDÉLYI K., scriptor 113.
- ERDÖSI (SYLVANUS), Petrus, S.I.; vita 619 1024; in dom. prob. mittendus 9 134; Claudiopoli in cura animarum versatur 42 93 102 104; interpres rectoris; accusatur ob crudelitatem in colonos 165-6; habet impedimentum essentiale quoad admissionem in S.I. 296; non videatur firmus in vocatione 231; pertaesus molestiarum petit dimitti 306; in dom. prob. « in angelum evasisse, omnium speculum » 486; Albae concionator et minister 619 664 731; optime se gerit 663; phtysicus mittitur Claudiopolim 803; ubi minister 813; garviter decumbit 903 927 939 961 998 1016; obiit Albae tempore pestis 969 972 992 997 1017 1020.
- ERNESTUS archidux Austriae 25; gubernator Hungariae 591 900 932 944; urget responsum S.I. de praep. thurocz. 997.
- ESTREICHER, C., scriptor 120.
- EUBEL, C., scriptor 56 et passim.

F

- FABI, Fabius de-, S.I., italus, praep. prov. rom. 998.
- FABRITIUS, Petrus, S.I., rect. coll. pultov. 363.
- FACHINETTI, Ioannes Antonius, italus, patriarcha hierosolymitanus 505.

- FANFONIUS**, Hieronymus, S.I., italus; vita 616; Roma mittitur in Transylv. 507; Claudiopoli praef. stud. et congr. mar., praec. rhetor. 616 663 680; promovendus ad gradus acad. 796; cum laude legit cursum phil. 813 850 873 877 1018; tempore pestis fit etiam infirmarius nostrorum 939; a P. Capuci moribundo nominatur superior sociorum adhuc in vita 983; eius ultima relatio de nostris 938-41; peste obiit 967 971-2 981 986 997 1017.
- FANTUS**, Laurentius Arturus, S.I., anglus; petitur a Báthory rege pro Transylv. 1003.
- FARNESE**, Alexander, card., protector Poloniae 711.
- FARRELL**, A. P., S. I., scriptor. 259.
- Fazekas**, Michael, iudex pagi Szászsebes; eius precibus Deus liberat quemdam a daemone 637-9.
- FELL**, G., S.I., scriptor 13*.
- Fenes**, oppidum in Transylv.; nostrorum controversia cum incolis propter limites 381.
- FERMEDZIN**, E., scriptor 281.
- FERNANDEZ**, Ioannes, S.I., hisp., prof. Coll. Rom. 681.
- Festa ecclesiastica: *Catalogus festorum in Transylvania celebrandorum auctoritate Summi Pontificis* 338-44.
- FILIPPI**, Philippus, S.I., sup. resid. ragus. 337; de gravi P.is Sfondrato morbo refert P.i Gen. 267-8 458-9 487.
- FIRPO**, L., scriptor 726.
- FOLEY**, H., S.I., scriptor 93.
- FONTANA**, Robertus, italus, datarius cur. rom. 285.
- FORGÁCH**, Franciscus, hung., episc. varad. 116; habuit possessiones monasterii de Kolozsmonostor 187 221 312.
- FORGÁCH**, Franciscus, de Ghimes; comes itineris Andreae Báthory; Romae convertitur 656; ibi studet theologiae 702 712; vult ingredi S.I., sed Báthory rex contrarius 757 765.
- FORGÁCH**, Simon, de Ghimes, in arte militari eximius; eius cum P. Possevino necessitudo 15* 702; de spe convertendi illum 656: — urget ut arces Hung. muniantur 702. Formula promissionis alumnorum sem. pont. 436-7.
- Formula scribendi S.I. (1573 1580 1582) 10 69 614.
- FORNERIUS**, Ioannes, S.I., socius iti- nerum P.is Possevino; vita 522; 657 et passim; absolvit St. Mathisy episc. chanad. a censura eccl. 558 598.
- FOUQYERAY**, H., S.I., scriptor 383.
- FRAKNÓI** V., scriptor 238 263.
- Franciscani, eorum claustrum deser- tum Claudiopoli datur nostro coll. 3 63 115 186 220.
- FRANCKEN**, Christianus, germ., deser- tor S.I.; vita 726; de eius apostasia 889; venit in Transylv. et librum contra SS. Trinitatem edidit 726 761; fit prof. phil. apud arianos 792 838; proscripsus a Báthory rege 817 827; dicitur reconciliari velle 849; epistolam dat sociis nostris viennensis 842-4; Cracoviae abiu- rat publice haeresim 862 864-6 874 875.
- FRISCHBIER (SAXO)**, Petrus, S.I.; Clau- diopoli praceptor scholae 230; ten- tatur in vocatione 297; de illius missione in Livoniam 299; vult mitti in Germ. 302; eius tristis de- fectio a S.I. 7* 9* 552 573 609 750; Claudiopoli in schola arianorum do- cet phil. 609 626 792; de illius ex- pulsione e Transylv. 555 559 568 582 584 607 684-5; Báthory rex timet turbationes si expellatur 690; eius litt. proscriptionis contra — 827; tamen Claudiopoli et in honore est 817 838; vocatur a P. Prov., non vult redire 665; obtinetur eius ex- pulsio 643 665 684-5 845-6 849; fugit et latitat 661 862 874 875; de foedis eius moribus 875; Claudio- poli decumbit phreneticus 761.
- FUGGERORUM** familia, potestatem fa- ciunt ut ex illorum ditione in Hung. sup. expellantur ministri haeretici 292.
- FUGGER**, Marcus, eius filia Maria Mag- dalena uxor Nicolai Pálffy 892.
- FUGGER**, Maria Magdalena pericu- lose decumbit 708 715.
- FUXHOFFER**, D., OSB., scriptor 220.

G

- GÁLFFY**, Ioannes, de Kocsárd, praef. aulae Princ. Transylv., innovatae religionis sed amicus S.I. 201 350; pium P.is prov. desiderium ut illum convertat 632 645; petit ut P. Possevino intercedat pro eo ap. Báthory regem 412; relatio P.is Capuci de eo 674-5; inimicos usu veneni e medio tollere dicitur 808.

- GALLIO, Ptolomaeus, italus, card. secr. 11 et passim; protector seminariorum pont. 355 396; quid sentiat de Coll. Hung. Romae cum Germ. unione 48 274-5 542; de episcopo in Transylv. creando 21; et de sacerdotibus pro Hung. reperiendis 579; petitur eius intercessio pro P. Cercel, princ. Valachiae 897.
- G(ARCIA) VILLOSLADA, R., S.I., scriptor 385.
- GAUCHAT, P., OFMconv., scriptor 385.
- GEROCKE, Balthasar, S.I.; vita 619; Albae praec. pueri Principis et puerorum nobilium 619 814.
- GHICZY (GÉCZI), Ioannes, hung., calvin., praef. arcis varad., dein gubernator Transylv.; humanissime tractat PP. Possevino et P. Prov. Varadini 535 687; defendit P.m Szántó contra civitatem varad. 740; non permittit ut P. Capeci publice cum Beregszászi, min. calv. disputet 743; fit gubernator Transylv. 3* 844 862; «quidquid ab illo voluimus, obtinuimus» 884; eius cum P. Prov. colloquium 867; de spe illius conversionis 912; bene prospectum est eo in politicis, sed religioni pessime 849; summo odio prosequitur catholicos 799-800; nostros ab aula Princ. amovere conatur 4*; obstat ut iuxta edictum Báthory regis Francken et Frischbier desertores S.I. e Transylv. expellantur 817; fundationem coll. albani impedit contra Báthory regis voluntatem 872 880 885 888-9; ex Helvetia vocat ministros calvin. in Transylv. 838.
- GIGLIO (LILIUS), Aloysius et Antonius, typographi romani qui privilegium exprimendi novum calendarium obtinent 777-8.
- GILMONT, I. B., scriptor 12.
- GIORGI (DURDEVIC), Dominicus, O.P.; certiorem reddit P. Gen. de gravi infirmitate P. is Sfondrato 267; invanum conatur Patrem S. Temesvario removere 282-4.
- GLORIERIUS, Caesar 238 514.
- GÖCSI, Matthaeus, hung., superintendens calvin. Claudiopoli 198.
- GOETSTOUWERS, I. B., S.I., scriptor 75 240.
- GOLEK, Casparus, S.I., coad. temp. Claudiop., vult redire in Pol. 304 379; dimittitur a S.I. 690.
- GOLINIUS, Bernardus, S.I., minister resid. cracov. 657.
- GONÇALVES, S., S.I., scriptor 270.
- GÖNCZY, Georgius, minist. calvin. debrecen., praesidet disputationibus varadin. 744.
- GONZAGA, I. Vincentius, card. 622.
- GONZÁLEZ DAVILA, Aegidius, S.I., praep. prov. tolet. 515.
- Görbed (Gurbadiu) possessio collegio Varadini erigendo donata 824.
- GORDON, Iacobus, Huntley, S.I., scotus; proponitur pro rect. coll. claud. 291-2 296 328 486; etiam pro successore P. is Leleszi Albae 670 729-30.
- GÓRSKI, Iacobus, rector univ. cracov. 843.
- GRANUCCI, Paulus, italus 293.
- GREGORIUS papa XIII, eius bulla de unione Coll. Hung. Romae cum Coll. Germ. 51-55; gaudet ob S.I. bene acceptam in Transylv. 11; fundat seminarium pont. in Transylv. 89 286 386-90; solvet 1200 nummos annuos per 15 annos pro sem. 452; concedit facult. promovendi nostros ad s. ordines extra tempora 237-8.
- GRISONI, Ioannes B. 79.
- GRODECIIUS, Stanislaus, S.I., superior resid. cracov. 391; mittitur Vilnam 837.
- Grodno in Polonia, de fundatione coll. S.I. — 943.
- GROLLIER (GLORIERIUS), Caesar, secrec. brev. cur. rom. 55 386.
- GUASTAVILLANI, Philippus, card. 364.
- GULIELMUS V Bavariae dux 456.
- GULIK, G., scriptor 56 et passim.
- GULYÁS, P., scriptor 474.
- GUZMÁN, Henricus de, comes de Olivares, legatus Philippi II Romae 834.
- Gyapju (Gepiu) possessio data coll. Varadini erigendo 824.
- Gyulaféhérvar v. Alba Iulia.
- GYULAI, Paulus, parochus in Somlyó 700-1.
- GYULAI, Paulus, a secretis Báthory regis 790 800 817 844.

H

- HACZAKI, Ludovicus, de Sard, iudex nobilium caldiop.; introducit nostros in possessiones collegio donatas 222 223 224.
- Haeretici, nostri cautissime agant cum — in Transylv. 10; eorum errores circa sanctorum cultu 243.

- Vide *Hungaria, Transylvania*; BEREGSZÁSZI, BLANDRATA, FRANCKEN, FRISCHBIER, HUNYADI, KRATZER, SQUARCIALUPI.
- HAMIS**, Ernestus, ex turca christianus factus admittitur in S.I. 74 104.
- HAMANN**, Georgius, S.I., prutenus; vita 618; Claudiopoli sacristanus 618 1019; obiit peste 967 968 970 971 987 1014 1016.
- HANSEN**, J., scriptor 281 285.
- HARRACH**, Leonardus de, consultor Imp.; contrarius ut Maximilianus archidux in Hung. sup. mittatur 704; desiderat praeposituram thurocz. pro filio 894.
- HARTUS**, Ioannes, S.I., anglus; obiit Jaroslaviae 1001 1017.
- HELTAI**, Casparus; propositum P.is Possevino acquirendi typographiam eius Claudiopoli ad libros cath. excudendos 500.
- HENRICH**, D., scriptor 113 393.
- HERESSINCZY**, Petrus, episc. tinien. 706.
- HIMMELREICH**, Tiburtius, Imp. a secretis 920; multos magnam summam pro praepositura thurocz. offere asserit 910.
- HOFFAEUS**, Paulus, S.I., germ., assist. Germ. Romae 154 610 999; severissime iudicat commentarium P.is Possevino *Transilvania inscriptum* 955-8.
- HOFFMANN**, A., scriptor 286 432.
- HOLKOT**, Robertus, O.P., philosophus et theologus 213.
- HORSOCHOW**, Laurentius, S.I., polonus; obiit peste Claudiopoli 969 972 1015 1019.
- Hosszufalva**, pagus praepositurae thurocz. 946.
- HOSTOVINUS**, Balthasar, S.I., procurator congr. Romae 67 95 96.
- Hungaria**, in tres partes divisa 672; tributa gravissima solvit turcis 595-6; P. Capeci de populo hung. 672-3; negotium reconciliationis Imp cum Báthory rege 368-9 370 372 391 392 472; sepulchrum militum germ. dicitur 998; S. Forgách urget ut arces — muniantur 702.
- Status desolatus rel. cath. in — sup. 580 588 646-7 705-7; simplex populus libenter amplectetur rel. cath. si hoc a patronis permettere 706. — N. Telegdi expellit contionatores haereticos ex territorio Fuggerorum in — sup. 279 292 293; N. Pálffy idem efficit

et procurat conversionem 4000 subditorum 705 720; Sopronii et locis circumvicinis 48 paroeciae Ecclesiae vindicantur 706; publica P.is Szántó disputatio Varadini cum ministris calvin. 741-8 — De publicatione Conc. Trid. in — 239; calend. greg. introductio 556 565-6 649; P. Szántó de festis sanctorum in — celebrandis 168-9; et de sanctis ex Hung. oriundis 245.

Hungaria in fide iuvanda auxilio S.I.: P.is Undó scriptum « Memoriiale pro iuvanda Hung. ex Austria » 95-6; P. Possevino de spe restituenda fidei cath. in — sup. 594 655-6; proponit instituere sem. magnum Cassoviae vel Jászó 14*-5* 564-5 575 595 600-1; idem promovit ut post mortem Rueber haereticici, comes Nogarola cath. constituantur gen. capit. Cassoviae 562 592-3 699 704; electio archiepiscopi strigoni. 238 706 712 714 715.

De coll. S.I. in — erigendo: brevis hist. fundationis 12*-13*; commoda quae ex fundatione consequentur 261 352 480 706; Bonomi nunt. princeps eius promotor 263-5 293; impetrat ab Imp. et praesulis — consensum 239-41; visitat Tyrnaviam 265; eius memoriale de coll. fundando 271-3; proponit commutationem beneficii episcopi scopien. 553 658-9; praesuli — parum sollicit ut fiat coll. 704 708 713 715; N. Pálffy comitis partes in negotio coll. erigendi 708 713 714 718 721 723; P. Possevino promovet causam coll. Posonii 369 392; nostri parum propensi ob penuriam sociorum 261 273-4 450-1 560-1; G. Draskovics, ep. coloc. favet coll. erigendo 715; primam in dignitate cardin. gratiam petit ab Imp. ut praeposituram thurocz. ad coll. fundandum donet 891 893; de urbibus ubi coll. fieri posset 996.

Praepositura thurociensis: donatur ab Imp. collegio futuro 13*; diploma donationis 918-20 932; nonnulli iuvenes gratis sustentandi ex redditibus 899; P. Prov. admittit donationem non exspectato responso P.is Gen. 898-9; urgetur assensus P.is Gen. 893 910 916; P. Gen. responsum 915; P. Donius, rect. vien. accipit praep. 917 944; ampla eius relatio 945-51; index oppidorum praepositurae 950-1; Il-

lyésházi vult emere possessiones praep. 917; praelati — parum contenti ob donationem praep. S.I. 950; timentur molestiae ob iurisdictionem civilem exercendam 964-5; P. Prov. visitat praep. 945 1000; quamprimum missio quaedam ibi instituenda 944 945; P. Possevino iudicat praep. aptissimam ut coll. ibi erigatur 478-82.

HUNYADI, Demetrius, superintendentis arianorum in Transylv. 192 905; in comitiis declamat ut S.I. eiiciatur e Transylv. 120 194; quomodo se gessit cum templum eorum fulmine tactum est 907; tempore pestis cum ariana plebe invadit coll. nostrum 969 972; eius *Catechismus* a. 1586 Claudiopoli typis expressus 906.

HUNYADI, Ioannes, minister calvin., adest disput. varadin. 744.

HURTER, H., scriptor 213.

I

ILLICINIUS, Petrus, italus, can. olom. 12.

ILLYÉSHÁZY, Stephanus, hung., vult nonnullos praep. thurocz. pagos emere 917.

ILOSVAY, Ioannes, ductor primorum sociorum nostrorum in Transylvania ex Polonia 127.

ILZENSIS, Ioannes, S.I., vita 617; Claudiopoli stud. rhet. 617; Albae praec. schol. 812 1020.

India, P. Gen. mittit 44 novos missionarios in loco eorum qui in itinere ab haereticis occisi sunt 995.

Institutum S.I. 7 et passim.

IVAN IV, Magnus Moscoviae dux 162 214.

J

JAKAB, E., scriptor 84 113 393.

JANKOWSKI, Ioannes, S.I., polonus; vita 174; praec. hum. litt. Claudiopoli 102; « sua crudelitate multos in principio a nostris scholis absterruit » 174; invehitur contra nationem hung 309; desiderat reverti in Pol. 304; de ludo scaenico quem exhiberi curabat 309.

Jánosd (*Janosda*) possessio data coll. Varadini erigendo 824.

Jasnogóra in Polonia 520.

Jászó (*Jaszov*) praepositura O. Praem. in Slovakia; propositum constituenti sem. magnum in — 595.

JAWICKI, Stanislaus, S.I.; vita 618; Claudiopoli ianitor 618; Albae coquus 812 1020; Fr. Milanesi de morbo pestis — 987-8; obiit peste 969 972 981 1015 1017.

Jegenye (*Leghia*) possessio data coll. claud. 64 116 187 211; summa reddituum 99; conversio colonorum 43.

JEGENYEI, Ioannes, S.I., hung.; vita 1025; ingreditur S.I. 685; mittitur in Pol. 937 939; nescitur quid sit cum — tempore pestis 987.

Jó, Ioannes, minister luther. tasnad. 744.

JOANNES de Capistrano, S., OFM 597.

JORG, N., scriptor 535.

K

Kaiántó (*Chintau*), possessio coll. claud. data 116 122 123 129 131 187 221 249 442; summa reddituum 100.

KAKAS (*Gallus*), minist. calvin. qui fidem calv. primus Varadinum invexit, moritur 863.

KAKAS, Stephanus, claudiop., cath., doct. iuris; proponitur Báthory regi ut ad servitium Principis Transylv. applicetur 935; tempore pestis defendit coll. claud. ne ab arianis evertatur 969; veneno in aula Principis obiisse fertur 808.

KÁLDI, Martinus, S.I., hung., nov.; vita 1026.

Kalendarium greg. v. Calendarium.

KAPRINAI, St., S.I., scriptor 4 113 393.

KARK, Georgius, S.I., prutenus; Albae infirmarius P.is Leleszi 1020; dubitatur utrum inter vivos sit tempore pestis 1015.

KATONA, St., scriptor 393.

KATTERBACH, B., scriptor 507.

KECINENSIS, Stanislaus, S.I., nov.; obiit peste Claudiopoli 1017.

KENDY, Alexander, de Lónya; unus ex tribus praesidibus Transylv. 3* 496; non est amicus S.I. 674; emit possessiones abbatiae Kolozsmonestor 117 221.

KERESZTURI, Christophorus, hung., praef. arcis Kövár, catholicus et amicus S.I.; magni aestimatur a Báthory rege 626; comes itineris P.is Possevino in Transylv. 409; quinque socios tempore pestis accipit in Kövár 967 970 987.

- KERSTEN, Laurentius, S.I., prutenus, coadiutor; vita 620; non satis facit in officiis 304; Varadini socius P.is Szántó 620 686; invitis superioribus reliquit Transylv. 730 862; desertor S.I. 924.
- KINISKOVICZ, Paulus, S.I., lituanus; studet phil. Claudiopoli, praec. hist., v. praef. schol. et convict. SS. Trinitatis 1019; peste obiit 967 968 970 971 986 1014 1016.
- KIRÁLY, Georgius, v. capit. varadin. 930.
- Kirdlyfalva (Král'ová)* in Slovakia, pagus praepos. thurocz. 946.
- Kisvárda*, in parte orientali Hung. 689; conciliabulum haereticorum celebratum in — 82.
- KLEIN, Ioannes, S.I., prutenus; Romae studet 788.
- KOLAKOWSKI, Albertus, S.I., polonus; non iudicatur aptus pro Transylv. 149.
- KOLLÁNYI, F., scriptor 272.
- Kolozsmonostor (Cluj-Manastur)*, abbatia OSB, eius possessiones dantur coll. claudiop. 2 4 116 220; summa reddituum 97-8; relatio P.is Szántó de abbatia 184-7; ibi commorantur nostri initio et aperiunt scholas 8* 3 186; optime posset ibi institui domus probationis 187 422 959; templum restaurandum 248; cives claudiop. tempore pestis vi occupant abbatiam 941.
- Kolozsvár v. Claudiopolis.*
- Komárom in Hung., comes Pálffy capit. in — et restauratio cath. in ista regione 723.
- KÖRÖSI, Helena, uxor Chr. Keresztfuri, nostrorum opera conversa, tempore pestis curam habet nostrorum in Kövár 970:1.
- KORNIS, Wolfgangus, nobilis siculus, haereticus 808.
- KORYTOWSKI, Iacobus, S.I., polonus; vita 617; docet synt. Claudiopoli 814; aegrotat 806 819; Albae docet pueros nobiles in aula Principis 1020; tempore pestis cum pueris in arcem Bethlen se confert 993.
- KOSÁRY, D., scriptor 465 et passim.
- KOVACSCZY, Wolfgangus, dalmata, calcellarius Transylv., innovatae religionis; 29 et passim; unus ex tribus praesidibus Transylv. 3* 496; notatur eius astutia 577; P.is Capuci relatio de eo 674; eius necessitudo cum P. Sunyer praep. prov. 45; adest disputationi sollempni coll.
- claud. 15; hospes nostrorum 171; lustrat loca pro scholis et coll. 49-50 82 186; honorifice salutat P.m Possevino Albae 528; comitatur Cibinium vislantem 411 734; iuavatur in spiritu a Patre 373 460 532; Báthory rex sperat quod brevi convertatur 373.
- Kővár* arx in Hung. orient.; ibi custoditur secrete P. Cercel, princ. Valachiae 935; ibi item commorantur nonnulli ex nostris tempore pestis 987.
- KOZMA, Michael, pannonius; alumnus sem. pont. Olomutii 460.
- KRAKOWIENSKI, Ioannes, S.I., polonus; vita 617; praec. synt. Claudiopoli; stud. phil., socius praef. sem. 617 813 818 1019; tempore pestis in sylvis nostris degit cum seminartistis 987.
- KRATZER, Casparus, germ., desertor S.I. et apostata a fide; Cassoviae praedicator domesticus generalis Rueber 588 599 913; sordidam vitam ducit 844; de eius morte 905.
- KREDICK, Ioannes, S.I., prutenus; Claudiopoli praec. hum. ac arithm., cont. germ. per vices, catechista germ. 1019; obiit peste 968 971 986 1015 1017.
- KUBINYI, Ladislaus, camerarius Hung. 945.
- KUNTZE, E., scriptor 331.
- KURTIC, Nicolaus, S.I., croata; vita 618 1024; Claudiopoli praec. cl. inf. 618 814 1019; ob defectum sacerd. hung. contionatur licet indoctus, nondum sac. 9* 921 927 940; P. Prov. petit licentiam ut sac. ordinetur 870; aegrotat Claudiopoli 806; nescitur quid sit cum eo tempore pestis 969 972 987 1015.

L

- LADISLAUS, S., rex Hungariae 245.
- LADÓ, Valentinus, S.I., transylvanus; vita 616 1024; nov., indoctus 165 231 319; in dom. prob. mittendus 9 134; Claudiopoli in cura pastorali 42 93 102 109; Albae substituit P.m Törös decubentem 236; missus Varadinum, « miranda facit bona vita et zelo » in pagis 10* 725 730 739 741 754 782-3 793 796 822 907; de missione in Sicilia 616 668 860-1 864 878; mittitur in Caransebes 632 927 935-7; revoca-

- tur Claudiopolim quia nullus sac.
hung. 803 811 815 921 937; peste
decubbit 969 972 987.
- LAMBERT, Gulielmus, S.I., anglus,
coad. temp., Claudiopoli infirm. 93
102 174.
- LANFREDINI, A. 507 514.
- LANOV, Nicolaus, S.I., visitator prov.
Austr. 150 202.
- LASKAI, Petrus, minist. luther; scrip-
to respondet ad theses a nostris
Claudiopoli disputatas 120.
- LASKOWSKI, O., scriptor 68.
- LATERNA, Martinus, S.I., polonus,
concionator regius 161 215; refert
quae Báthory rex ad sibi circa res
Transylv. obiecta respondit 496-
7; proponitur ut succedat P.i Leleszi
Albae 975; Romae commoratur 975;
Vilnae doctor creatur 1001 1002;
eius epist. de obitu Báthory regis
1008-10.
- LAUREO, Vincentius, card., petitur
eius intercessio pro Principe Vala-
chiae 897.
- LAURETANO, Michael, S.I., rect. Coll.
Germ. Romae 418; incupatur a P.
Szántó ob suppressionem Coll. Hung
Romæ 322; eius responsum de mo-
nasterio S. Stephani Rot. Romae
et de alumnis hung. in Coll. Germ.
629-30.
- Lelesz*, praepositura O. Praem. 595;
P. Prov. cum sociis ibi haeret 622;
P. Possevino monet Mathissy prae-
positum ne haereticis locet — 575.
- LELESZI, Ioannes, S.I., hung.; vita
619 1022; mittitur Agriam 14; quo-
modo in Transylv. se confert 150;
quod displicet Imperatori 31; de
statu desolatu rel. cath. Trasylv.
150; Albae praceptor pueri Prin-
cipis et concionator 93 103 110
163 619 1020; socio aliquo indiget
16 35-6 38; adest Principi moribun-
do 137; de illius pia morte refert
124 151; recitat orat. funebr. 611;
a Báthory rege confirmatur in edu-
cando puero Principe 142 143;
a P. Possevino instruitur de ratio-
ne educandi Principem 532; con-
flictatur iugiter cum matre haere-
tica pueri 348; durissimus cum haer-
eticis aulae 669; eius meritum
quod puer catholice educatus sit
4*; laudatur a nostris 94 669 779;
eius praesentia pernecessaria in
aula 847; iudicio P.is Capeci, rect.
claud. «fundamentum, initium et
columna totius fidei» in Transylv.
- 816; P. Szántó observat quod ni-
mis se — immisceat in res saecula-
res 163 319; — aegre fert quod res-
ponsum a P. Gen. nunquam acci-
pit 726; queritur quod S.I. par-
vum fructum in Transylv. colligit
497; Transylv. in fide iuvandam
censem ratione missionum indica-
rum 38; S.I. nimis urget bona tem-
poralia suo iudicio 38; eius memo-
riale P.i Vis. datum 254-5; consul-
tor P.is Wujek, rect. claud. in re-
bus maioris momenti 9 18 257;
eius relatio de nostris in Transylv.
200-3; valde afflictus propter scan-
dalum a P. Undó datum 820; cuius
tamen dimissioni non consentit 889
913; a munere superioris liberari cu-
pit 798-800; exhortatur a P. Prov.
ne subditorum inobedientiam tole-
ret 727-8; consolatur a Báthory re-
ge 828; professionem 4 votorum emit-
tit 729 847; nominatur superior om-
nium qui post cladem pestis inter
vivos habentur 983; ab initio utitur
valetudine infirma 8 81 184 231;
durissima torquetur paralysi 869
872 888 903 912 921 961 998 1011-
2 1016; fuit in Lápos ob thermas
sulphur. 805; mittendus in regio-
nem calidam 800-1 803 816; timor
superiorum ne repente prorsus con-
cidat et rel. cath. cum eo in Transyl-
v. 783; serio de successore cogi-
tandum 670 683-4 725 761 771
788 794 866; Báthory rex proponit
P.m Wujek 828. — Vide *Alta
Iulia, Transylvania*; Christophorus.
Sigismundus et Stephanus BÁTHORY
- Leutschovia* (*Levoča, Lőcse, Leutschau*)
in Slovakia; proponitur ut coll.
S.I. constituatur in — 894.
- LILIA, Petrus, S.I., polonus; dimissus
a S.I., in aula Regis Pol. versatur
913.
- LIPPOMANI, Hieronymus, legatus ve-
netus ap. Imp. 472.
- LITERATUS, Lucas, notarius civitatis
claudiop. 172.
- LITERATUS, Martinus, eximius nostro-
rum amicus et defensor Claudio-
poli 223 249 808.
- Litterae annuae de quarta P.is Pos-
sevino missione in septentrionem
519-40.
- Livonia*, P.is Possevino commenta-
rium de — 464; propositum Báthory
regis ut in — familiae cath. ex
Germ. deducantur 515.

Loviciensis, Casimirus, S.I., Claudiopolis obiit peste 968 971 1017 1019.
Lucari, Ludovicus, S.I., dalmata; designatus ut mittatur in Transylvania 999.
Ludi scaenici, Claudiopoli in renovationibus studiorum exhibentur tragediae Saul, Philautii et Jehu inscriptae 346 611-2 847 858.
Lugos (Lugoj) in Transylv.; cives petunt sacerdotem de S.I. 151 631 648.
LUKIN, Ioannes, nobilis 851.

M

MACIEJOWSKI, Bernardus, episc. cracov.; proponitur a P. Possevino pro gubernatore Transylv. 466.
MADRUZZO, Ludovicus, archiep. trident. card., legatus pont. 281 284 658 964; petitur eius intercessio pro Principe Valachiae 897.
MAGGIO, Laurentius, S.I., italus, rect. coll. vien. et assist. Ital.; 5 et passim; eius partes in tractationibus de S.I. in Transylv. introducenda 114; eius necessitudo cum Báthory rege 89-91 188; cum G. Draskovics 5 24 28-9 56-7; visitator prov. Pol. 40 57 66 111 157; laudatur a P. Wujek 130; constituit ord. stud. prov. Pol. 253; Romam proficiscitur ad congr. gen. 91; assistens pro Italia 154 475 999; consultandus declaratur in negotio coll. in Hung. fundandi 273 561.
MAGGIORI, Petrus, S.I., italus 112.
MAGNUS, Laurentius, svecus, capellanus Principis Svetiae 764.
MAGNUS, Olaus, svecus, capit. 764.
MÁGÓCSY, Ioannes, OFM conv., apostata, petit reconciliari 401 460 509-10.
MAJLÁTH, Margeritha, de Fogaras, innovatae religionis; mater Andreac Báthory; filium a proposito sacerdotii averttere conatur 366.
Mákó (Mákófalu, Macau) in Transylvania; possessio datur ad sustentationem scholarium pauperum coll. claud. 73.
MALASPINA, Germanicus, nunt. ap. Imp.; de eius moliminibus contra P.m Possevino 836.
MALDONADO, Ioannes, S.I.; hispanus; instanter petitur a Báthory rege pro Polonia et Transylv. 382-3 385 766; Romae defunctus 439.

MANARAEUS, Oliverius, S.I., belga; vita 108; vicarius gen. S.I. 75 91 108; visitator prov. Austr. 404 515 697; de P. Pitačić in Transylv. mittendo 450; de prov. Poloniae dividenda 475; laudat gesta P. is Possevino 474; inculpatur a P. Szántó quod praecipuus auctor fuerit ut Coll. Hung. Romae supprimeretur 322 324.
MANCINELLI, Iulius, S.I., italus; reversus ex miss. constant. Cracoviae haeret 905; ubi posset contionari italis 911; non bene se habet 962-3; petitur a P. Szántó pro Varadino 961 974-5; ipse petit missionem in Moldaviam 983; Viennae haeret ut in Ital. revertatur 975.
MANRIQUE, Ioannes, hisp., dux milit.; posset esse successor Rueber supr. capit. Hung. sup. 592.
MANSINI, Ioannes, italus, familiaris Principis Valachiae 909.
MARGARITHA, S., filia Adalberti IV, regis Hung. 245.
MARIA B. V., vocatur a P. Possevino Patrona Hungariae 589.
MÁRKI S., scriptor 113.
Marosvásárhely (Tirgu-Mures), cives cath. petunt sacerdotem 107 631; contendunt a Principe ut ecclesia auferatur ab haereticis 126 151.
MARTINUS, S., episc. turon. 245.
MARTINUZZI (UTJEŠENOVIC), Georgius, episc. varad., card. 186.
MÁRTON, Nicolaus, S.I., hungarus; vita 1023; studet rhet. et phil. 26; petitur pro Transylv. 27 47 67 139 149 478 869; de summa pecuniae quam ex patrimonio bibliothecae coll. vien. vult donare 691 694-5.
MASSILARA, Iacobus, pseudo Palaeologus dictus, haereticus; Romae ab Inquisitione comburitur 874.
MATHISSY, ep. chan. 60 et passim.
Matrimonia mixta, catholici in Transylv. ob — coguntur ministros haeret. adire propter defectum sacerd. cath. 278.
MATTHIAS, Ioannes, S.I., slovacus; vita 729 1021; petitur a card. Báthory ut secr. munere fungatur 729 758.
MAXIMILIANUS archidux Austriae; propositum mittendi — Cassoviam ut gubernator sit Hung. sup. 589 656 703-04.

- MENABEI, Apollonius, italus, medicus in Transylv. 710 988.
- MENOCCHIO, Amelius, O. Serv. B.M.V., bononiensis, scriptor 579.
- MERCKLER (DEMETRIENSIS), Marcus, transylv., mag. scholae; a P. Possevino ducitur in sem. pont. olo-muc. 460 468.
- MERCURIANUS, Everardus, S.I., praep. gen. 12 et passim; commendat Sr. Mathissy Patri Maggio 60; iubet mitti socios in Transylv. 13-4; Roma mittit P.m Schreck 31; vita fungitur 76.
- Micovia*, praepositura in Pol.; A. Báthory candidatus ad obtinendam — 401.
- MILANESI, Maximus, S.I., italus; vita 304; Claudiopoli infirmarius 304 572 617 831; delineat ideam scholaram claud. 20; etiam externis aegrotis curam habet 861; in quo ultra licitum procedit 785-7 805; desideratur a G. Blandrata ut sibi in senectute adsit 667; difficulter convenit cum rectore coll. 761; monendus ob libertatem in scribendo 716; mittitur Albam ut praesit fabricae novi coll. 861 914 1020; propositum ut fiat sacerdos 91+; mittuntur Romam eius delineationes coll. alb. 976; de rebus transylv. refert 901-7; de strage pestis 985-93; putatur esse mortuus peste 990-1 1013 1014.
- MILLER, I.F., scriptor 113.
- MINDSZENTY, Andreas, canonicus strigoni. 272 718.
- MÍRÓ, Iacobus, S.I., eius scriptum: Ratio procedendi nostrorum tempore pestis 966-7.
- MODESTINUS, Andreas, S.I., de eius missione in Transylv. 356.
- Moldavia*, propositum P.is Possevino visitandi — 499 545; P. Thomány suggerit institutionem semin. Coronae pro moldavis et valachis 14*; P. Mancinelli petit missionem in — 983.
- Monasterium et ecclesia S. Stephani Rotundi v. *Roma*.
- Monostor* v. *Kolozsmonostor*.
- MONOSZLÓI, Andreas, praepositus posson. 946.
- MORONE, Ioannes, italus, card. 622; auctor fuisse dicitur ut Coll. Hung. Romae cum Coll. Germ. unitum sit 711.
- Moscovia*, legati Ducis — Romam missi 331.
- Mossoczy, Zacharias, episc. nitr. 473.
- Mostowski, Iacobus, S.I., polonus; vita 617; Claudiopoli praec. l. graecae 617; Albae praef. schol. 812 1020.
- MÜLLER, G., scriptor 191.
- MURETUS, M. Antonius, human. litt. cultor 465.
- MYSKOWSKI, Ioannes, can. cracov.. apostata 367.
- MYSKOWSKI, Petrus, episc. cracov. 367 505.

N

- NADAL, Hieronymus, S.I., eius Ordo tempore pestis servandus 967.
- NAGY, I., scriptor 117 et passim.
- NAGY, Stephanus, S.I., hung.; vita 66 1022; de eius in Transylv. missione 27 66.
- Nagybánya (Baia-Mare)* in Transylv.; P. Possevino urget ut sacerdos cath. constituatur in — 798; offertur Báthory regi in recompensationem arcis Szatmár 584; scriptum: Extractum summarium proventuum annuorum civitatis Nagybánya 548 550.
- Nagyenyed (Aiud)* in Transylv.; proventus ex — possent dari episcopo in Transylv. creando 269; vel collegio Albae erigendo 812.
- Nagykér (Cheriu)*, possessio data collegio Varadini erigendo 824.
- Nagyvárad v. Varadinum*.
- NAVARRUS, Doctor v. *Azpilcueta*.
- Németujvár (Güssing)* in Austria; vi-dua Francisci Batthány vocat S.I. in — 12*.
- NEOZITUS v. *FRISCHBIER*.
- NIKEPHOROS KALLISTOS, Xanthopoulos, scriptor eccl.; eius historiarum ultimi libri, qui in Bibl. Vat. desiderantur, inventi sunt in *Mysia* in coenobio S. Sabae 213.
- NINIŃSKI, Albertus, can. cracov. 865.
- NOGAROLA, Rudolphus Ferdinandus, italus, capit. arcis Szatmár 407 408, unicus arcium praef. cath. in Hung. 562; commissarius Imp. Cassoviae in negotio Szatmár 550; succedit Rueber in munere supr. capit. Hung. sup. 592-3 704; fidelitatem suam in rel. cath. manifestat 696; dicit in uxorem filiam Harrach, consult. Imp. 704; petit sac. a S.I. qui sibi et catholicis Cassoviae auxilio sit 851 913 960; apud

ipsum posset missio quaedam S.I.
Cassoviae institui 975.
NOVIOCAMPANUS, Albertus, polonus,
paedagogus Ioannis Sigismundi Szapolyai,
princ. Transylv. 4* 761 1011.
NUNES BARRETO, Ioannes, S.I.,
patriarcha Aethiopae 270.

O

ODESCALCHI, Ludovicus, S.I., italus;
Claudiopoli praec. hum. litt. 18;
consultor et admon. rect. 9 10 18
168 313; Albae coram Principe latine
contionatur 46 58-9 71 105;
haereticos convertere conatur 44;
de protectione eorum qui converti
desiderant 78-9; eius necessitudo
cum Nunt. in Pol. 41-5 58-9 78-
82 104-7 130; est affectae valetud.
7; ex paralysi pedis graviter decumbit
110 127 132 215 998; humanissime
curatur a Blandrata et Squarcialupi
medicis arianis Principis
122 128-9; in Italiam remittendus
139 158 160 163-4 201 206 209 227
233; iterum se offert pro Transylv.
296; laudatur a P. Wujek 94; a
Báthory rege 383 771; «cui omnes
afficiebantur» 276; optimus esset
paedagogus Sigismundi princ. 730.
OLÁH, Nicolaus, archiep. strigoni;
eius synodi Tyrnaviae celebratae et
catechismus ea occasione vulgatus
242.
OLAUS, Ioannes, S.I., svecus; vita 618;
Albae coad. temp. 618 812 1019;
tempore pestis in arce Kövár com-
moratur 967 971 987.
Olomutium (*Olomouc*) in Moravia;
semin. pont. 30 40 88 721 736.
OPITZ, Iosue, innovatae rel. praedicator,
expellitur ex urbe Vienna 594.
Oratoriani, nonnulli eorum mitti pos-
sent ad Transylv. in fide iuvandam
454.
ORMANETO, Nicolaus, italus, episc. pa-
tav., nunt. ap. in Hisp. 836.
Oroszi, possessio data collegio Varadini
erigendo 824.
OVIEDO, Andreas de, S.I., episc. in
Aethiopia 270.

P

PACE, Ioannes, S.I., italus, coad.;
offertur pro Transylv. 999.
PACZOT, Nicolaus, hung., Báthory rex
intercedit ut admittatur inter con-
vict. Braunsbergae 89-90.

PALAEOLOGUS, v. MASSILLARA.
PALEOTTI, Gabriel, italus, card. 59 79.
PALLAVICINI, Fabritius, S.I., italus,
Roma mittitur in Pol. 788; propo-
nitur ut fiat paedagogus Sigismundi,
pueri princ. 1003; eius censura
commentarii P.is Possevino *Trans-*
silvania inscripti 953-5.
PARRA, Petrus, S.I., hispanus, prof.
Coll. Rom. 199.
PASTOR, L., scriptor 89 et passim.
Paulistae, monachi S. Pauli primi
erem., «videntur proxime ad inte-
ritum declinare» 264; indigent morum
reformatione 30; P. Szántó
de certamine cum — Romae habita
198; expelluntur e monasterio
S. Stephani Rotundi Romae 48;
episcopi Hung. conqueruntur ob
expulsionem 266; Báthory rex petit
ut monast. eis restituatur 543; P.
Possevino visitat eorum monast.
in Czestochowa 520-1.
Pered, pagus praeposit. thurocz. 946.
PÉREZ, Hurtadus, S.I., hispanus, eius
informatio de praep. thurocz. 938;
pro loco coll. in Hung. erigendi
proponit Tyrnaviam vel Posonium
996; commendat Michaelem Csehi
qui in Coll. Germ. ingredi vult 12.
PÉTERFFY, C., S.I., scriptor 239 242.
PÉTERI, Antal, S.I., scriptor 561.
PETHE, Martinus, de Hetes, episc.
vac.; introducit S.I. in possessio-
nem praeposit. thurocz. 945.
PIANORO, Iacobus de, italus, Albae in
Transylv. 59 78-9.
PIATTI, Hieronymus, S.I., italus 671
et passim; Romae adiutor P.is Gen.
in literis scribendis 772 880; peti-
tur pro Cracovia 631.
PIERLING, P., S.I., scriptor 370.
PIGENAT, Odo, S.I., praep. prov.
Franc. 328.
PIIRRI, P., S.I., scriptor 686.
PISANUS, Alfonsus, S.I., hispanus;
proponitur a P. Possevino pro rect.
claud. 335; non cesetur aptus ut
Sigismundi pueri princ. sit paedago-
gicus 717.
PISTORIUS, Petrus, S.I., bohemus,
Romae studet 356 495.
PITAČIĆ, Marcus, S.I., croata; vita
767 1022; in missione sabariensi 23
28 56 104; Pragae docet cursum
phil. 356; refert querimonias quae
de P. Possevino in aula Imp. au-
diuntur 767-8; petitur instanter pro
Transylv. 13 25 110 138 276 289
292 295 297 334 477 725 762; Prov.

Austr. implorat ut non mittatur
95 148 352 450-1 475 489 494-5 516;
Prov. Pol. urget 805 828 839; P.
Gen. ordinat ut mittatur 146 451
783-4 796 802; tandem pervenit
in Transylv. 7* 795 847; Albae
curam habet Sigismundi princ.
904 1020; in quo munere non satis-
facit 912 961 975 978; tempore pessi-
tis Albae curam habet templi et
fidelium 991.

PLINIUS, C.P. 212.

POLČIN, S., S.I., scriptor 214.

POLGÁR, L., S.I., scriptor 7.

Polonia, de divisione prov. 475 792;
P. Wujek constituitur v. prov., P.
Possevino autem visitator in Livonia
850; de gravibus coadiutorum
defectibus 731; vide SUNYER, CAN-
PANO, MAGGIO, CARMINATA.

POLOSTICZAI, Andreas, S.I., hung.;
vita 39 1022; studet theol. 356; ten-
tatur in vocat. 290; desideratur pro
Transylv. 27 39 135 138 488; di-
mittitur a S.I. 404 852 853-6; cupit
denuo recipi 1000.

PONTUS, Franciscus, de la Planica,
gallus, Principis Valachiae e secre-
tis; Claudiopoli visitat P.m Capeci
rect. 782; Romae supplicat Summi
Pont. ut intercedat pro Principe
libertate privato 887.

*Posonium (Pozsony, Bratislava, Press-
burg)* in Slovakia; de capella S.
Ladislai regis 272; coll. S.I. posset
construi in — 996.

POSSEVINO, Antonius, S.I., italus;
accusator de origine iudaica 768;
potius timetur a nostris 329; apud
externos haud paucos inimicos ha-
bet 16*; praesertim in aula Imp.
767-8; redarguitur quod plus fa-
veat Báthory regi quam Imp. 16*
767-8; respondet P.i Gen. de rumo-
ribus contra se sparsis 832-6; homo
vehementis ingenii qui os habet in
corde et cor in ore 16* 768; laudatur
a P. Manaraeo visitatore 474; defen-
ditur a P. Campano prov. 836;
utilissimus declaratur septentrioni
386; litt. ann. de eius miss. in sep-
tentri. 519-40 732-8; visitat sanctu-
arium Pol. Czestochowa 520-1;
eius industria in promovendis domi-
bus paup. stud. 288; constituitur
procurator sem. pont. septentr.
396 424; ubique quaerit alumnos
551; visitat sem. olomuc. 468 736;
laudatur eius zelus et habilitas

in cura sem. pont. 833; scriptum
« Rationes sem. pont. ... » 396.

Iter in Transylvaniam: eius pro-
positum ex Transylv. ingrediendi
imperium Turcae 14* 414 415 453;
fervide praeparat iter 329 331-2
336 367 368 369 391-2 396-7 401;
relatio de itinere 14* 403 407-9,
732; ob metum haereticorum in
curru celebrat sacrum 732; visitat
Somlyó ubi Báthory rex lucem as-
pexit 409 526 733; et arcem Szat-
már 526 733; perhonorifice excipitur
Albae 528-9 733-3; tradit Principi
breve pont. 414; relatio de Albae
actis 410-1; P.m Leleszi de ratione
educandi principem puerum ins-
truit 532; visitat Cibinii saxones
lutheranos 14* 411 529-30 734-5;
a quibus accipit notitias hist. de
Transylv. 530-1; cum iisdem de dis-
sidiis religiosis tollendis colloquitur
520 734; visitat Varadinum 14*
535 537 735-6; ubi cum Beregsászi
min. calv. conflictat 536 735-6; ob-
tinet a Báthory rege subsidium
pro contionatore cath. 463; 47 dies
transagit in visitanda Transylv. 463.

De Transylv. in fide iuvanda: Me-
moriale eius hac de re 453-7 469-
71; agit cum Báthory rege 463 522-
3 539; supplicat Regi ut unus alter-
tere consultor Principis sit cath.
582; ut contiones arianorum inter-
dicat 581; procurat privilegia no-
stris 353; petit expulsionem P.is
Frischbier apostatae 555 559 604-
6; urget ut episcopus ibidem consti-
tuatur 268-71; promovet ut sacer-
dotes cath. mittantur 473; de fa-
miliis cath. conducendis agit 452
455 515-6; calendarium novum in-
troduci urget 604.

Seminarium pont. et reg. Clau-
diopoli erigit 10* 14* 298 331 354-
5 372 394 410 445 464 528 532-4
605; eius scriptum « Ratio sem.
claudiopol. administrandi » et « le-
ges sem. pont. » 423-38 459.

Commentarius *Transilvania* ins-
criptus: propositum conficiendi 372
414 466-7 558 559 568-9; in otio
Cassoviae composuit illum 15* 579
628-9 652-3; eius intentio in ea re
653-4 953; et ratio sequenda 392;
mittit Romam 472 654; censurae
romanae 953-8; iudicium P.is Gen.
697; propositum imprimendi 953;
eius iudicium de hist. Hung. a I.
M. Bruto conscripta 464-6;

De Hungaria in fide eiuvanda: verus Hung. amicus 13*-17*; spes restituendae fidei cath. 594 655-6 705-7; promotor ut Maximilianus archidux mittatur Cassoviam et fiat gubernator 589-91; et ut F. Nogarola fiat Cassoviae supr. capit. 592-3; de collegio S.I. in Hung. erigendo 14* 369 478-82; sacerdotes quaerit pro Hung. 557 563; sem. cler. institui proponit Cassoviae 14* 15* 564-5 575 600-1; canonicos agrienses in spiritu iuvat 551 596-7 602-3.

Commoratio Cassoviae: 4 menses ibi degit ob negotium pacificationis inter Imp. et Báthory regem in quaestione Szatmár 15*-6* 331 372 467 473 524-5 540 550-1 562 737; tempus tamen utiliter ad Hung. in fide iuvandam impendit 550-1 578 737; laetus quod negotium feliciter conclusum 797; Cassoviae quotidie in diversorio cogitur celebrare 551; de horrendo militum impietate 580; a Rueber invitatur ad prandium 599; no interest celebrationi matrimoniae filiae Rueber 557 598.

Apostolatus preli; proponit ut typographia Cracoviae ad libros cath. edendos instituatur 471; innuit ut typographia viduae C. Heltai Claudiopoli acquiratur 500; libros cath. in l. hung. typis exprimi et ubique distribui curat 15* 548-9 702 735 736; eius scripta apologetica 460 579; libellus de docenda doctrina christiana 525.

Necessitudines cum personis Hung.: iudicat Báthory regem ad omnia opera bona facienda optime dispositum 401 415; Andream Báthory in vocatione sacerd. confirmat 363-4 522 736; eius relatio de Sigismundo Báthory 467; medicum cath. pro eo procurare intendit 764; de uxore ei procurando 547 764; Nicolaum Báthory in fide cath. confirmat 483-4 538; in convertendo Stephanum Báthory iun. nil effecit 483-4; eius necessitudo cum Simone Forgách 15* 702; cum St. Mathissy 575-6 624-5 627; cum I Dobó 476 477; eius conatus convertendi V. Kovácsóczy cancellarium Transylv. 532.

POTREBA, Albertus, S.I., polonus; Claudiopoli coquus, dimissus 93 174.

Praefectus semin. pont., in quo consistat eius munus 429-31; pendet in omnibus a cl. rectore 430; ratio pecuniae administrandae 430.

Praepositura thurocz. v. *Hungaria*.

PRAT, J.M., S.I., scriptor 383.

PROVANA, Prosperus, pedemontanus, haereticus; de eius conversione in Polonia 712.

PSARSKI, Ioannes, S.I., polonus; vita 618 1019; Claudiopoli sartor 361 618; de scandalo quod dedit 573; num dimittatur 297 749-51 794; peste obiit 967 968 971 986 1017.

PULTOVIENSIS, Simon, S.I., polonus; Claudiopoli coad. temp. 1019; tempore pestis in arce Kövár confugit 967 971 987.

PUSCH, Ioannes, S.I., polonus; vita 121; mag. schol. Claudiopoli 102; defendit theses in disputatione publica 121; affectae valetudinis 7 9; in Pol. remittitur 138.

Q

QUADRI, Petrus Maria, italus, cath. medicus in Transylv., petit augmentum stipendii domumque honestam 576-8 579.

R

RABB, Iustus, S.I., polonus; Claudiopoli praec. rhet. 304 306; consultor rect. 308 359; proponitur ut fiat v. rect. Claudiopoli 295; remittitur in Pol. 668.

RADÉCZY, Stephanus, episc. agrien. 92 238 473 565; status desolatus eius dioecesis 551; indignatus propter ingenium P. is Szántó 77; non favet coll. S.I. in Hung. erigendo 13* 261 279 284 293 708 713; post mortem, Imp. donat praeposituram thurocz. collegio in Hung. eriendo 891 919.

RADZINSKI, Stanislaus, S.I., polonus; Claudiopoli supplet magistros gram. 1019; peste mortuus esse creditur 1015.

RADZIWILL, Christianus Nicolaus, v. cancell. ducatus Lituaniae; de solenni eius ciuratione haeresum 1010.

RADZIWILL, Georgius, episc. vilnensis, card., gubernator Livoniae 842.

- RANALDI, Fridericus, praef. Bibl. Vat.; eius necessitudo cum P. Szántó 32-3 211-2.
- RANALDI, Marinus, custos Bibl. Vat. 33.
- RASCH, Simon, S.I., prutenus; vita 618; Claudiopoli coquus et hortulanus 618 1019; causa cur in Transylv. deductus fuerit 570; a P. Gen. iubetur dimitti 690; P. Capeci intercedit ne dimittatur 751-2 763 794 841; tempore pestis in Kolozsmonostor 987; « omnes alios iam ad sepulchrum deduxit » 967 971.
- Regulae S.I. (1580 et 1582) 7 et passim.
- RESCIUS, Stanislaus, polonus, canonicus varm.; comes et a secretis A. Báthory card. 351 384 654; proponebit ut fiat episc. in Transylv. 270-1 297 365-6 371 400 418; de conversione Fr. Forgách refert 702; de monasterio S. Stephani Rot. Romae et de hung. in Coll. Germ. 629-30; reconciliationem Christiani Franken promovet 865.
- RICCIO, Ioannes V., S.I., italus; linguae slavonicae gnarus petitur a P. Gen. pro futuro coll. in Hung. 932.
- RIDOLFINI, Dominicus, italus; mittitur a Báthory rege Varadinum ut arcem fortificet 332.
- Riga* in Livonia 830.
- RIPINENSIS, Michael, S.I., polonus; Claudiopoli praec. rhet., praef. sem. et cantus 848 1019; peste obiit 968 971 981 986 997 1017.
- RODRIGUES, F., S.I., scriptor 270
- Roma* — Collegium Germanicum; post unionem Coll. Hung. cum — 14 alumni ex Hung. oriundi alantur oportet 53-4 274-5; P. Lauretano hungaros cum germanis optime convenire asserit 629.
- Collegium Hungaricum; historia unionis cum Germ. 21-2; bulla unionis 51-5; praincipi promotores PP. Manaraeus, Lauretano et card. Morone 322 711; monachi conqueruntur ap. Báthory regem propter expulsionem e monasterio 30; Rex petit ut fiat coll. commune pro hungaris et polonis Romae 30 542-3 711; etiam praelati Hung. indigne ferunt quod monasterium ablatum sit 266 719; quid responderint de unione S. Pont., Card. Secr., P. Possevino, P. Lauretano 274-5 521 629-30 711; P. Szántó invitus omnibus « quod per vim
- quodammodo constituere voluit : — 77; rumor quod S. Pont. monasterium S. Stephani Rot. hungaricus restituat 324.
- Collegium Romanum; de fundatione secunda et fabrica 337.
- Romania*, lingua incolarum eadem ac italicia iudicio P. is Capeci, rect. claudiop. 886. — Vide *Moldavia*, *Vacchia*, *Transylvania*; Petrus CERCEL, princ. Val. etc.
- ROSELLUS, Claudio, burgundus, dux mil. in Hung. sup.; confirmatur in fide cath. a P. Possevino 594.
- ROSENBERG, Gulielmus de, benefactor S.I. in Bohemia 357 835.
- ROSEPHIUS, Gregorius, P., rect. coll. august. 832.
- ROSTOWSKI, S., S.I., scriptor 217.
- ROZRAZEWSKI, Hieronymus, episc. cuiav., leg. Báthory regis ad Imp. in negotio Szatmár 370 391 525.
- RUBENUS, Leonardus, S.I., germanus; 112; rect. coll. rigen. in Livonia 635 830.
- RUDOLPHUS II imperator; eius vicissitudo cum Transylv. et familia Báthory 2*; indignatus propter socios in Transylv. missos 31; consentit ut P. Possevino Transylv. visitet 401; ius sibi vindicat nominandi episc. pro Transylv. 298; at non impedit creetur 400; eius decretum de novo calendario 556; assentit ut coll. S.I. in Hung. erigatur 240-1; donat praeposituram thurocz. pro coll. futuro 13* 891 893 918-20.
- RUEBER, Ioannes, de Pyxendorf, supr. gen. in Hung. sup.; servitus calvinista 562 588; qui domum suam fecit sinagogam haereticorum 597-8; laudatur a Nuntio ap. ob comitatem 569; commissarius Imp. in negotio Szatmár 551; invitat P.m Possevino ad prandium et ad celebrationem matrimonii filiae 557 598 599; apoplexia tactus moritur 589 591 696; F. Nogarola cath. proponitur a P. Possevino ut sit eius successor 699.
- RUMY, C.G., scriptor 113.
- RUPP, I., scriptor 272.
- S
- Sabaria (Szombathely)* in Hung.; de missione P. is Pitačić et socii in — 23 25 28 56 104; Bonomi nunt. visitat — 263-4.

- SACCHINUS, F., S.I., scriptor 6* et passim.
- SAILLY, Thomas, S.I., comes itinerum et a secretis P.is Possevino 353 et passim; auctor litt. ann. missionis P.is Possevino in septentr. 519 731-8.
- SAMBUCO (ZSÁMBOKI), Ioannes, hung., historiographus Imp.; continuat historiam Hung. a Bonfini inceptam 465.
- Sancti, scriptum P.is Szántó de festis sanctorum fideliter in Transylv. servandis 241-7.
- SANTORI, Iulius Antonius, italus, card.; P. Possevino exspectat libros a — 627.
- Sárd* prope Varadinum; fere omnes incolae convertuntur opera P.is Ládó 106.
- Sardinia*, P. Prov. confert v. prov. in — cum domiciliis S.I. in Transylv. 959-60.
- SARTORIUS, Franciscus, S.I., transylv.; vita 1026.
- SAVELLI, Iacobus, italus, card. 399 711.
- SAXO, v. FRISCHBIER.
- Saxones in Transylvania; relatio P.is Capeci de — 673; de 7 civitatibus saxon. ubi lingua germ. utuntur 470; quoad fidem luther. sunt « omni petra diuiores et rupe immobiliores » 754; P. Possevino visitat et colloquitur cum — Cibinii 14*; proponit ut mittantur alumni Coll. Germ. ad — 371.
- SCADUTO, M., S.I., scriptor 6* et passim.
- Scepusium (Szepeskáptalan, Spisská Kapitula)* in Slovakia; capitulum — a P. Possevino laudatur 595.
- SCHADE, Franciscus Richardus, vivo; mittitur a Báthory rege in Germ. ut familias cath. in Livoniam et Transylv. deducendas congreget 515.
- SCHENK, Daniel, S.I., transylv. saxo; vita 1025.
- SCHIFF, Lucas, S.I.; vita 619; Claudiopoli nov. coad. 345 619 1024.
- SCHIPPER, Urbanus, S.I., prutenus; vita 619 1019; in vocatione confirmatus deducitur in Transylv. 570; Claudiopoli arcularius 618 1019; obiit peste 968 971 986 1017.
- Schismatici valachi in Transylv. « difficulter permoveri possunt ad unionem ineundam » 545; uniri voluntibus permittendum esset ut ritum suum conservare possint 546.
- SCHOLTZ, Thomas, S.I., germ.; vita 1025.
- SCHRECK, Wolfgangus, S.I., germ.; vita 31 615; Roma mittitur in Transylv. 27 31; pervenit 30 35 181; Claudiopoli contionator germ. 42 49 102 138; parvo fructu 164 320; praef. schol. 307; praeses disputat. publ. 121; regens semin. 439 615 678; cuius totam directionem sibi vindicat 760 830; de eius revocatione ex Transylv. 303 362 794 803 806 809 819 826 830 911; mittitur in Livoniam 299 386.
- SCHRÖTELER, I., S.I., scriptor 396.
- SCOBELCIUS, Casparus, pannonius; alumnus sem. pont. Olomutii 460.
- SELLYE (VÁGSELLYE, SLA'A NAD VÁHOM) in Slovakia; oppidum praepositurae thurocz. 946; relatio de accepta possessione oppidi Sellye et trium pagorum 946-7.
- Seminaria clericorum, quibus conditionibus eorum cura a S.I. assumi potest 297.
- Seminaria pontificia septentrionalia; eorum momentum extollit P. Possevino 546; mens S. Pont. in eorum institutione 425; finis: formare viros pios et doctos ad utilitatem Eccl. et reipublicae 433; scripta P.is Possevino: *Ratio sem. claud. administrandi* et *Leges semin. pont.* 423-38; pecuniae sem. nulla ratione in usum coll. convertatur 430; officiales ad curam sem. necessarii 429; de officio praef. 429-31; ditiores propriis sumptibus, alii gratis aluntur 426; formula promissionis alumnorum 436-7; lex de non admittendis nisi haereticorum filiis, a nonnullis improbat 716; regulae ad disciplinam domesticam spectantia 427-36; P. Possevino plenam potestatem accipit circa sem. pont. 424; liberatur ab illa cura 840; ratio solvendi pensiones pro seminariis 471. — Vide *Braunsberga, Claudiopolis, Olomutium, Vienna, Vilna*.
- SENNYEI, Pancratius, hung.; excipit P.m Possevino arcem Szatmár visitantem 407.
- SERÉDY, Susanna, uxor Janussii, ducis Masoviae 656.
- SFONDRAZO, Bartholomaeus, S.I., italus; vita 158; missionarius Temesvarii 209 213 225 226 305; gravi phrenesia decumbit 267-8 563-4; non potest adduci ut Temesvarium relinquat 277 282-4 303 325 458-9

- 487; ordo P.is Gen. ut Romam se conferat 336; moritur Temesvarii 564 631 643 669 676.
- SFONDRA TO**, Nicolaus, frater Bartholomei; parum sua interest sortis fratris sui 564.
- SIBRIK**, Georgius, praef. arcis varad., innovatae rel. 864 951; humaniter excipit P.m Campano, prov. 884; invitat P.m Szántó ad audiendam concionem haereticam 928.
- Sicilia** (*Székelyföld*), pars orient. Transylv.; 40 milia catholici vivunt in — 195 454 673;
- SIGISMUNDUS** Vasa, princeps Svetiae, cath.; P. Possevino de uxore cath. pro — procuranda 547 764.
- SIGONIO**, Carolus, italus, historiographus 465.
- Simon, hungarus, S.I. nov.; vita 1025.
- Simon, transylvanus, S.I. nov.; vita 1025.
- SIMONI**, Simon, italus, medicus haereticus Báthory regis 465 661 764.
- SIRLETO**, Gulielmus, italus, card.; eius necessitudo cum P. Szántó 210-11.
- SIVORI**, Franciscus, nobilis italus, a secretis Principis Valachiae, commendat negotium Principis P.i Gen. 895-7.
- SKARGA**, Petrus, S.I., polonus 90 91 130; rect. coll. viln. 145; in castris cum Báthory rege 161; non censetur a P. Prov. aptus ut sit paedagogus Sigismundi princ. pueri Albae 717; «tristitia absumitur» cognita calamitate sociorum in Transylv. peste sublatorum 966.
- Sobolius**, Casparus, S.I., polonus, certiorum reddit P.m Gen. de strage pestis in Transylv. 914.
- SOCHER**, A., S.I., scriptor 207.
- Societas Iesu**: Congr. gen. post obitum P.is Mercurian 91; epist. P.is Acquaviva *De renovatione spiritus* 857; formula acceptandrum collegiorum 942; P. Campano, prov. miratur quod — difficilior sit admittere collegia in partibus septentr. quam in Italia et alibi 5* 789; quibus conditionibus semin. cleric. cura assumi potest 297; in missionibus inter haereticos socii virtutibus consumati requiruntur 299 330; est contra institutum ut nostri dignitates eccl. acceptent 270; elenches sociorum qui ex antiqua Hung. in — vixerunt (1580-86) 1021-6.
- SODERINI**, fratres itali, mercatores Cracoviae 471.
- SOMBORI**, Ladislaus, unus ex tribus praesidibus Transylv. 3* 73 395 411 413 496 583; tardus in solvenda pensione seminarii claudiop. 585 693; laudatur a P. Capeci, rect. coll. claud. 674.
- Somlyó** (*Szilágysomlyó, Simlaul Silvaniei*) in Transylv.; P. Possevino visitat — hospes Stephani Báthory iun. 526 647 733; mittitur P. Undó — ut catholicos paulisper in fine iuvet 633.
- Sopronium** urbs in Hung. occid.; Georgius Draskovics, episc. vult coll. S.I. erigere — 12*.
- SQUARCIALUPI**, Marcellus, italus, medicus Principis Transylv., haereticus; familiarissimus erga nostrós 236; humanissime curat P.m Odescalchi paralyticum 129 139; P.is Campano, prov. conatus et spes ut — convertatur 632 644 661 667.
- STANCARO**, Franciscus, italus, haereticus 685.
- STATILIO**, Ioannes, episc. transylv. 270.
- STEFANI**, Bonifatius, O.F.M., episc. stagnen., visit. ap. in partibus turcarum 159.
- STEFANČIĆ**, Antonius, S.I. croata; brevi revocatur ex missione sabar. 23; mittatur in Transylv. 13 25.
- STEINHUBER**, A., scriptor 51 et passim.
- Stephani, S., Rotundi, Romae ecclesia et monasterium v. *Roma* — Coll. Hung.
- STEPHANUS**, S., primus Hung. rex 245.
- STIEVE**, F., scriptor 556.
- Strigonium** (*Esztergom, Gran*), sedes archiepiscopatus ab a. 1573 vacat 264; de archiep. nominando 260-1 298.
- STRUS**, Matthaeus, S.I., polonus; minister et procurator Claudiopoli 848 875 1018; peste decumbit 967 972 987; putatur peste obisse 1015.
- SULYOK**, Franciscus, S.I., transylv.: vita 1025.
- SUNYER**, Franciscus, S.I., hispanus. praep. prov. Pol. 114 et passim; eius petitiones de coll. claud. Báthory regi oblatae 1-5; instructiones P.i Wujek, rect. relictae post visit. coll. claud. 6-11; relatio de visitaione in Transylv. 27 59-60; instanter petit socios pro Transylv. 27 39; necessitatem seminarii in Tran-

- sylv. erigendi manifestat 21-2; de eius obitu 90 92.
- SYGĀŃSKI**, I., S.I., scriptor 17 et passim.
- SYLVANUS v. ERDÖSI**.
- Sylvestrina Summa v. DE PRIERO**.
- Synopsis historiae S.I.** 6* et passim.
- SZABÓ**, K., scriptor 120.
- SZÁDECZKY**, L., scriptor 45.
- SZALAY**, Benedictus, provisor Georgii Draskovics, episc. Sabariae 56.
- SZÁNTÓ**, (ARATOR), Stephanus, S.I., hung.; vita 620 1021; admodum desideratur in Transylv. 20; demum pervenit 27 29 30 35; describit iter 11 32 60 181-3; Claudiopoli fit concionator hung. 42 102 138 164-5 184; magnus concursus 49; multos offendit ob invectivas in haereticos 70 92 109 157; etiam Princeps indignatus 27 76; post series admonitiones melius se gerit 94; nimiis laborebus opprimitur 9 162-5 306; eius profusa relatio de S.I. in Transylv. 162-99 184-7; de 4 haeresibus in Transylv. 195-6; de festis in Transylv. celebrandis 241-7; memoriale: Modi septem iuvandi coll. claud. 418-23; proponit ut in Kolozsmonostor domus probat. institutatur 422; petit licentiam scribendi libellum precum et catechismum in lingua hung. 241; eius necessitudo cum Stephano Báthory 188; cum Sirleto card. et Ranaldi Bibl. Vat. praefectis 32-3 210-1 213.
- Anhelare videtur officio rect. claud. 327; sed non iudicatur aptus 289; protestatur se « nulli velle nec scire blandiri » 308 322; crux superiorum 517; vehementer insectatur P.m Wujek, rect. 166-74 226-30 294 307 419-21; eum « taedet pudetque diu manere » Claudiopoli 320; mittitur Varadinum 633 635 645 648 661 668 679 686 687 741 903; cives et Báthory rex petunt ut maneat diutius 682 827; solus Varadini 760 848; superior et contionator ibi 620 1020; querelae P.is Szydłowski ob modum tractandi — subditos 925-7; portat anulum aureum 931; Varadini cum 300 ministris calv. disputat 739-48 927-8; ubique sibi bella ferenda cum inimicis 198 739; petit ut P. Mancinelli mittatur Varadinum 961 983; libenter Cassoviae sedem figeret 927; ignoratur quid cum — tempore pestis factum fuerit 987.
- SZAPOLYAI**, Ioannes Sigismundus, princ. Transylv., defensor fidei cath. usque ad an. aet. 19; dein ab ea defecit 4* 725; defectio haec causa ruinae rel. cath. in Transylv. 866. *Szászfenes* (*Fenesul-sasesc*) in Transylv. v. M. FAZEKAS.
- Szatmár** (*Satu-Mare*) in Transylv. 74; P. Possevino visitat arcem 407-9 526 733; negotium compositionis de Szatmár inter Imp. et Báthory regem 472 473 524-5 549 550 562 584 737 — Vide RUDOLPHUS II Imp., BÁTHORY rex. Pol., POSSEVINO; *Cassovia*.
- SZCZUCKI**, I., scriptor 726.
- SZEGEDY**, Paulus, episc. chanad. 112.
- SZENTGYÖRGYI** M., scriptor 258.
- Szentmihálykőve**, monasterium desolatum donatum a Báthory rege collegio Albae erigendo 791 812 939 942.
- Széplak** (*Krásna nad Hornádom*) abbatia O.S.B.; petitur ut novo coll. S.I. in Hung. erigendo conferatur 272 719.
- SZILÁGYI**, S., scriptor 206.
- SZITTYAY**, D., S.I., scriptor 741.
- Szöcskőd**, eius possessio datur coll. S.I. Varadini erigendo 824.
- SZOLDAI**, Ioannes, S.I., hung.; vita 1026.
- SZOSTKIEWICZ**, Z., scriptor 299.
- SZYDŁOWSKI**, Petrus, S.I., polonus; vita 616; Claudiopoli praec. hum. litt.; in Pol. sacerd. ordinatur 881; Varadini conf. et praef. templi 903 1020; eius relatio de resid. varad. 922-31; conqueritur ob P.is Szántó inhumanum modum tractandi subditos 925-7; peste obiit 940 969 972 981 997 1014 1017.

T

- TACCHI VENTURI**, P., S.I., scriptor 270.
- TELEGDI**, Nicolaus, episc. quinqueeccl., administr. archidioec. stripon. 242 473 596 963; ex Fuggerorum ditione in Hung. sup. expellit ministros haereticos 279 292 293; non promovet coll. in Hung. erigendum 13* 264 279 280-1 553 560 708 713 718; eius « Postilla » 806; typis mandat calend. gregor. pro a. 1583 565; iuvatur a P. Possevino ut typographum ex Austria obtineat 476; magnus S.I. adversarius declaratur 891; de eius obitu 1005.

- Temesvarium (Timisoara)** in Transylv.; in regione de — non solum christiani, sed etiam turchi acceperunt calend. novum 649; cives invitant nostros in — 644; — Vide B. SFONDRATO S.I.
- TENCHETTA**, Franciscus, italus, architectus Princ. Transylv.; iuvat nostros in aedificando coll. et scholis 18 34 49-50.
- Tenkeszéplak (Suplac)** in Transylv.; de missione P.is Ladó in — 864.
- TENSIER**, Adamus, S.I., prutenus; vita 618; Claudiopoli arcularius 618 1019; tentatur ob polonos et superiores 379; peste obiit 986 1015 1017.
- TEREMI**, Franciscus, civis claudiop., optime de Eccl. meritus; rect. non permittit ut in templo nostro se peliatur 807-8.
- THEINER**, A., scriptor 393.
- THEOBOLTIUS**, Albertus, S.I.; propositum P.is Prov. ut fiat a secretis card. Báthory 758.
- THOMÁNY**, Matthias, S.I., hung.; vita 616 1022; desideratur pro Transylv. 13 27 67; sacerd. ordinatur 26 67; advenit in Transylv. 78 104; Claudiopoli minister 92 164; et procurator 306 616; admonitor rect. 308; iudicio P.is Szántó ab officiis liberandus 311-2 360 421-2; non vallet in contionando 109 192 319; non iudicatur aptus ut rector fiat Claudiopoli 289 295; de canonica eius irregularitate propter innocentes morte punitos 301 315-8 358-60 485; eius relatio de S.I. in Transylv. 118-22; scriptum P.i Visit. oblatum: *Media iuvandae in fide Transylv.* et alterum: *Modi bona coll. claud. amplificandi* 440-2; proponit semin. pro valachis et moldavis Coronae constituendum 14*; de coll. S.I. Tyrnaviae erigendo 444; mittitur Albam et fit superior et contionator 803 811 1020; phtysicus a 10 annis 1016; mordacissima epistola conatur impedire ne P. Wujek iterum rector sit Claudiopoli 1003-4.
- THOMAS** hungarus S.I. nov.; vita 1025.
- Thuroczius v. Hungaria** — Collegium S.I. — Praepositura thurocz.
- Tiborc**, possessio coll. claud. data 116 122 123 129 131 187 221; templum reparandum 249; summa reddituum 100.
- TODT (CASSOVIUS)**, Stephanus, S.I.; vita 1024; Olomutii stud. phil.
- 356; petitur pro Transylv. 27 478 869.
- TOLEDO**, Franciscus de, S.I., prof. Coll. Rom.; Báthory rex supplicat ut mittatur in Poloniam vel Transylv. 385 766.
- Torda (Turda)** in Transylv.; cives petunt a P. Prov. sacerdotem 631.
- TORDAI**, Ioannes, S.I., transylv.; vita 1025.
- TÖRÖS**, Georgius, S.I., hungarus; vita 620 1021; de eius missione in Transylv. 26 27 47 67; pervenit in Transylv. 78 104; ad multa idoneus, sed paralyticus 689; P. Szántó proponit ut fiat rect. Claudiopoli 176; mittitur Albam ut iuvat P.m Leleszi 16 36 39; Albae contionator 81 93 103 163 184; Albae paralysi decumbit 94 202 230-1 236; mittitur Vienam ut sanitatem recuperet 289-90 294 295 318 330 352 356 450; sanatur et revertitur in Transylv. 333-4 478 490; mittitur Varadinum sed aegrotat iterum 262 346 620 633 648 662 679 741; mittitur Claudiopolim 862; paralysi impeditur ut contionetur 706 803 811 921 927 939 961 998 1016; Fr. Milanesi de eius morbo 903; tempore pestis in arce Kövár degit 967 971 987.
- TORREZ**, Franciscus, S.I., hispanus, Romae 199.
- TORREZ**, Hieronymus, S.I., eius *Confessio augustana...* 500.
- TÓTH**, L., scriptor 590.
- Transylvania**, de statu politico et religioso 1*-5*; relatio P.is Capeci de populis et rerum publicarum statu 671-6; de tribus populis 672-3; quibus linguis utuntur 470; P. Szántó de indole et moribus populi 492; de statu iuridico colonorum 167-8 258; de immigratione bulgarorum et slavorum merid. 807; Báthory rex mittit S.o Pont. collectionem metalli auri recenter reperti 372; iter Vienna per Hung. est longum, difficile et pericolosum 78; numerosae difficultates mittendi et recipiendi epistolae 10 33-4 69 150 163 177 209 212 225-6 291 295 305 911 923 977; P. Szántó de 4 viis mittendi epist. Romam 180-1; de vicissitudinibus introducendi novum calend. v. *Calendarium Gregorianum*.
- Status rerum publicarum: P. Capeci de ratione gubernandi — 674; ex praescripto Báthory regis gubernatur — 161; dependentia a

turcis, gravissima tributa solvenda 1*-2* 201; legatio Imp. turcarum in approbationem novi Principis 1* 162 190-1; de comitiis regni 128 136; electio in princ. Sigismundi Báthory pueri 123 151 188; post mortem Chr. Báthory graves tumultus timentur 2*; de eius solemini funere 611; ordo Báthory regis de regimine — post obitum fratris 189-90; tres praesides gubernant nomine Princ.; omnes haeretici 467 496; unus alterve cath. esse debet 582; P. Possevino propositum iungendi matrimonio Sigismundum Báthory cum filia Regis Svetiae 547.

Status religionis catholicae: defecatio Ioannis Sigismundi Szapolyai princ. ruina fuit rel. cath. 866; tota salus rel. cath. ab eruditione cath. Principis pueri novenni pendet 156 1012; status desolatus rel. cath. 150; praeter iresuitas solum duo sac. cath. 371 409; nominatio Ioannis Ghiczy in gubernatorem pessima habenda pro catholicis 849; Transylv. antemurale reipublicae christ. 457; P. Possevino desiderium per ingredi imperium turcarum 397 453; populus bene dispositus ubique sacerdotes cath. petit 4* 35 119 151 194-5 631 668-9 677-8 724 960; P. Capeci sperat conversionem — 877; dum Báthory rex vivit, — sollicite in fide iuvanda 457; Rex propter impedimenta religionis cath. inculpari nequit 500; scriptum PP. Thomány et Possevino de — in fide iuvanda 442-8 453-7 469-71; tria media iuvandae — in fide: ministeria S.I., institutio sem. pont., Báthory regis industria 443; de sacerdotibus cath. in — mittendis 371 398 444 454-5 473 518-9; de sem. pont. in — instituendo vide *Claudiopolis* — Sem. pont.; de episcopo in — creando 21 40 214-5 240 268-71 298 365-7 392 400 417-8 447 524 764 934; de proposito nominandi episc. in — A. Báthory 350-1 371 418 934; sedes episc. ab 1556 ad 1600 vacat 246; aedes et redditus ad usum principum data 676; Báthory rex vult nunt. ap. mitti in — qui viam episcopo creando praepparet 218-9; de familiis cath. ex Germ. et Italia in — deducendis 452 515-6 524; P. is Possevino in-

dustria iuvandi — in fide ope librorum cath. 473 474; sollicitudo Báthory regis iuvandi catholicos in — 3*-4* 129-30 151 207 278 287 377-9 381 827; mens Báthory regis ut Claudiopoli typographia cath. instituatur 499; de festis in — celebrandis 241-7 313-5 325 338-44.

Societas Iesu in —: collapsa res religiosa et litteraria ope S.I. iuvanda 3* 113-4; P. Campano prov. miratur quod in Italia tanta laetitia acceptentur collegia, in septentrione autem etiam optime dotata repudientur 789; intentio Báthory regis et Christophori princ. ut Claudiopoli fiat universitas studiorum 187; Imperator indignatus propter socios in — missos 31; relationes nostrorum de rebus S.I. in — 41-5 104-7 109 129 140 150 161 163 184-7 772-83 809-18 826-8; utilitas residentiae Cracoviae institutae pro nostris in — 22 78 155 161.

De statu personarum: catalogus trienn. sociorum (1584) 614-20; status person. a. 1586 1018-20; elenches sociorum qui ex antiqua Hung. in S.I. vixerunt (1580-86) 1021-6; gravis penuria sociorum, imprimis hungarorum 37 333 444 754 795; sollicitudo superiorum obtinendi operarios ex aliis provinciis 25-6 39 59-69 66-7 71 146-7 157 258 327 356-7 362 382-3 422-3 439 443 475 477-8 494-5 572 663 725 869. — Vide PITAČIĆ.

Visitationes superiorum maiorum: Memoriale visitationis P. is Carminata 257-60; visitatio P. is Sunyer 22; P. Campano ter in quadriennio visitat — (1582 1584 1585-6) 959; relationes de visitationibus 846-50 868-74 881-5; de viceprov. in — constituenda 7* 475 572-3 959-61; domus probationis in — formanda 422 669; propositum domicilia S.I. in Transylv. potius cum prov. Austr. iungere 1012; de strage pestis quae 26 ex sociis interemit 7* 966-72 980-1 985-93 994-6 997 1012-3; Transylv. sepulchrum ieiatarum dici potest 7* 998; Báthory rex petit novos socios pro — 972-3 1001; relatio de morte Báthory regis 1007 1008-10; periculum tumultus post mortem Regis 3* 1011-2.

Haeretici in—: continue et ubique cum illis est pugnandum 212 773; iudicio P. is Szántó sunt mitiores quam galli aut germani 187; instructio P. is Visit. de ratione christiana agendi cum haereticis 10; relatio P. is Thomány de haereticis et eorum conversione 119; P. Szántó de tolerantia religiosa in — 192; nostri requirent in Báthory rege animum audaciorem contra haereticos 817; qui tamen scholas eorum nunquam promoverat 496-7; Chr. Báthory princ. negat haereticis auxilium pecuniarium 348; Sig. Báthory princ. «librum haereticorum ne manu quidem contingere vult» 236; P. Possevino supplicat Báthory regi ut sermones arianorum interdicat 581; maior pars incolarum in — arianismum profitetur 454; P. Odescalchi de necessitate protectionis haereticorum italorum qui converti velint 44 78-9; P. is Campano prov. conatus ut Blandrata et Squarcialupi, medicos italos Princ. convertat 667. — Ab initio haeretici moliuntur nostrorum expulsionem ex — 4*-5* 140 191 194 803-4 867; acriter invehuntur contra S.I. in regni comitiis 120 128; Báthory regis auctoritas impedit quominus nocere audeant 142 143 145 152 190; proceres haeretici in aula Princ. humannissime conversantur cum nostris 350; sed omnis eorum favor «est coactus, fiktus et ad horam» 850; falsos rumores spargunt contra S.I. 105 198; discipulos a nostris scholis avertere student 42 81 102-3 530; desiderant cum nostris publice disputare 82 106; at, licet invitati, non apparent in solemnni disputatione collegii claud. 121 136 197-8; si scripserint quid contra theses nostras, num respondendum 140 204 232; tripudiunt videntes nostrorum calamitates 803-4; proficiunt in peius 805; ex Helvetia evocant ministros calvinistas 800 838; schismatici in — difficulter permoventur ad unionem 546. — Vide Christophorus, Sigismundus et Stephanus BÁTHORY, CAMPANO, LELESZI, POSSEVINO, Szántó; Alba Iulia, Claudiopolis, Varadinum. TRAUTSON, Ioannes, de Sprechenstein, consil. Imp. 368 473 705. TUCCI, Stephanus, S.I., italicus, prof.

Coll. Rom.; petitur a Báthory rege pro Polonia 766.

Turcia, tributa gravissima quae Imperator et populus hung. solvit turcis 595-6.

Typographia v. Claudiopolis, Tyrnavia; POSSEVINO.

Tyrnavia (Trnava, Nagyszombat) in Slovakia; de semin. dioec. 272-3 718; de coll. S.I. — iterum erigendo 444; de eccl. S. Ioannis B. futuro coll. S.I. conferenda 272; de synodis — celebratis 242; mille catechismi cath. pro Transylv. praelo committuntur — 474; P. Possevino iuvat N. Teleghi ut typographum ex Austria obtineat 473.

U

UDVARHELYI, Petrus, S.I., transylv.; vita 1025.

UNDÓ, Martinus, S.I., hung.; vita 615 1022; Romae stud. theol. 88; eius *Memoriale pro iuvanda in fide Hungaria ex Austria* 95-6; requiritur pro Transylv. 28 92 110 157; mittitur in Transylv. 148; Claudiopoli docet gram. 227; concionatur in pagis 306; minister coll 615 664 668; missus in Somlyó ut catholicos iuvet 633 665; tentatur in vocatione 290 294 295 302 319; mittitur in Polonię ad P. Prov. 323 324 330; fit sacerdos et agit 3.m probacionem 488 518; de scandalo quod Albae dedit 799 803 818 820; vicissitudines eius dimissionis 810 826 830 831 837-9 912-3 1005; patres hungari improbant dimissionem 962 1005; PP. Leleszi et Capeci intercedunt ne dimittatur 889 922; mittitur Vilnam ubi bene se gerit 837 979; de promotione ad grad. acad. 796; nondum solutis votis mittitur in patriam 962-3 979; ad thermas Pöstyén se confert 963 972; posset mitti in prov. Austr. 963; vel Casoviam ad F. Nogarola gen. capit. 913; facile fiet canonicus Agriae 1005.

V

Vágújhely (*Novámeszlo nad Vahom. Neustadt*); decimae proponuntur pro coll. in Hung. erigendo 272.

Valachia, relationes de — 534 672; propositum P. is Possevino visitan-

- di — 545; de missione instiuentia in — et de spe unionis 454; valachi immuni ab haeresi 782; de seminario valachorum instituendo 14* 446-7 546; de liberatione a captivitate Petri Cercel, princ. — v. CERCEL.
- VALENTIA**, Gregorius de, S.I., hispanus, theologus; petitur a Báthory rege pro Polonia et Transylv. 766 1003 1006; refutat scriptum Chr. Francken contra SS. Trinitatem 726.
- VALENTINUS** sardensis, transylvanus, aurifaber, S.I. nov.; Varadini adiutor P.is Szántó 1020; obiit peste 921 924 940 969 972 981 1017.
- VALLERY-RADOT**, I., scriptor 20.
- VALORZA**, Martinus, S.I., faber murarius; Varadini commoratur cum P. Törös 689.
- VANGROVICIUS v. WUJEK**.
- VANYÓ**, T., O.S.B., scriptor 239.
- Varadinum** (*Nagyvárad, Oradea-Mare, Grosswardein*) in Transylv.; arx munitissima contra turcas 735; capitaneus habet sub stipendio 4000 milites 884; relatio P.is Capeci de statu religionis 672 682; 2000 et amplius est numerus catholicorum et multa milia haereticorum 454 862; laudatur zelus catholicorum 781; catholici petunt instanter sacerdotem cath. 535 648 679 735 929; fructus abundantissimi 320 687-8; P. Törös ad tempus commoratur — 262 346; visitatio P.is Possevino — 14* 537 735-6; a Báthory rege obtinet summam pec. pro contionatore cath. 463; Rex vult ut S.I. residentiam — instituat 463 698; residentia a P. Gen. admissa 510 717; mittitur P. Szántó 633 635 648 686; scholae aperiuntur 742 925; magister cath. occisus 725; de visitationibus PP. Campano prov. et Capuci rect. claud. — 645 686-7 742-3 781 883-4; fructus spirituales 11*-2* 106 234; P.is Lado opera «mirabilia fiunt» in missionibus 739 741 782 793 796 878 882 927; P. Szántó solus — 815 820 822 827 848; qui petit ut P. Mancinelli mittatur — 961 974; P. Szydlowski relatio de residentia 922-32; status personarum resid. a. 1586 1020; de peste grassante 862 864 868 873 921 928 940 987; de coll. S.I. — erigendo 12* 108 195 446 687 698 700 740 770-1 788 793 827 873 960; epist. civium ut coll. obtineant 681-2 693-4 700; Báthory rex nonnulla bona temp. donat coll. futuro 796 815 863 885 934 951-2; litterae donationis Regis 823-4; de persecutionibus ab haereticis perpessis 864; P.is Szántó disputatio publica cum 303 ministris calvin. 741-8 927-8; de morte ministri qui primus fidem calvin. — invexit 863.
- VARSEVICIUS**, Stanislaus, S.I., polonus; non censetur aptus ut sit paedagogus Sigismundi princ. Transylv. 717.
- Vasarhelimum** (*Marosvásárhely, Targu-Mures*) in Transylv.; de domo probat. S.I. in — instituenda 446.
- VÁSÁRHELYI**, Gregorius, S.I., transylv.; vita 1025; a P. Prov. conductur in Pol. et mittitur in sem. viln.; dein ingreditur S.I. 662 683 797.
- VASIL**, Laurentius, S.I., sutor; Claudiopoli pie moritur 81 93 102 174.
- VERDEN (WERDERN)**, Ioannes, S.I.; Claudiopoli coad. temp.; de eius dimissione 379 571.
- VERESS**, A., scriptor 1 et passim.
- VERGILIUS M.**, P. 198.
- VESZELY**, K., scriptor 113 393.
- VICHARDI**, Vichardus, S.I., germ. 830.
- Vienna**, coll. S.I. 5 et passim.; N. Marton scholasticus 200 taleros relinquit ex patrimonio bibliothecae — 691. Vide rectores: MAGGIO, DONIUS.
- VILLARET**, E., S.I., scriptor 262.
- VILLER**, Bartholomaeus, S.I., belga; proponitur ut fiat rector Claudiopoli 276 297 335; visitabit Tyrnaviam propter coll. erigendum in Hung. 721.
- VILLER**, M. v. WILLER.
- Vilna (Vilnius)**, de sem. pont. 296 326 355 389 396 452 662 685; scriptum P.is Possevino «Ratio sem. pont. Vilnae instituendi» 424.
- VISCONTI**, Lazarus, italus; semin. pont. procurator 389 448-9 452 509.
- Vista** in Transylv.; incolae nolunt contionatorem cath. ob crudelitatem P.is Wujek in colonos 172-3.
- VITORIA**, Ioannes A., S.I., hispanus; interest synodibus Tyrnaviae celebratis 242.
- VRBOVSKY (VIBROBIUS)**, Georgius, S.I. slovacus; vita 1024.

W

- WARSZAWSKI, I., S.I., scriptor 27 et passim.
 WARSZECKI, Christoforus, a secretis Báthory regis 398-9.
 WEISER, F., S.I., scriptor 113.
 WERDERN v. VERDEN.
 WERTNER, M., scriptor 191.
 WESSELÉNYI, Franciscus, praef. cam. Báthory regis 1008-9.
 WICKI, I., S.I., scriptor 560.
 WIDMANSTADT, Philippus, S.I., germ., rect. coll. braunsberg.: posset mitti in Transylv. ut fiat rect. coll. claud. 295 329 330; sed graviter aegrotat 287 335.
 WILLER, Michael, S.I. prutenus; vita 618; Claudiopoli arcularius 1019; peste obiit 968 971 986 1015 1017.
 WŁOSZEK, Albertus, lituanus; propontitur a P. Possevino pro gubernatore Trynsvyl. 466.
 WOICIECHOWICZ, Paulus, S.I., lituanus; Albae sacristanus 620 812 1020; peste obiit 969 972 981 989-90.
 WOLF, David, hibernus, dimissus a S.I. 838.
 WOLSKI DUNIN, Petrus, episc. poloc. 505; Romae Báthory regis orator 30 48.
 WOLUCKI, Albertus, S.I.; polonus; Claudiopoli praec. synt. 1019; peste obiit 968 971 986 1014 1017.
 WUJĘK, Iacobus, S.I., polonus, rect. coll. claud. 6 et passim; instructio-nes a P. Prov. acceptae 6-11; su- perintendencia fabricae coll. com-mittitur ei 82-4 105; dubia eius Romam missa 133-5 204-5 261-2; scriptum de annuis redditibus coll. 97-101; « gemunt sub illo et gemit ipse » 299; omnino substituendus iudicatur a diversis 8* 176 289

294 307 360 419-21 486 517; ipse quoque liberari vult 303 324; so-ci poloni petunt ut revertatur in patriam 276; maximus eius ac-cusator est P. Szántó 166-74 226-30 276 294 307 310-5; a P. Capeci lau-datur 608-9 680; revertitur in Pol. 685; propositum ut fiat rect. coll. vilnensis 488; nominatur v. prov. ad tempus 791 795 839 850; de nova eius missione in Transylv. 1006; ipse implorat ne iterum mittatur 890-1 997-8; patres hungari valde contrarii huius propositi 1003; Bá-thory rex vult ut succedat Albae P.i Leleszi infirmo 828 840 1003; eius relatio de clade pestis in Transylv. 997; eius necessitudo cum Nunt. ap. 48-50 127-30; de • Post-illis • iterum edendis 159-60 172 360. — Vide *Claudiopolis, Transyl-vania*.

Z

- ZABIELSKI, Stanislaus, S.I., polonus; Albae curam habet scholae 904; minister resid. 986 1020; de strage pestis in Transylv. refert 980-1.
 ZALEŚKI, Matthias, S.I., polonus; Claudiopoli praec. cl. gram. 1019; peste obiit 971 986 1017.
 ZAMOYSKI, Ioannes, polonus, cancel-larius Báthory regis 398.
 ZEBRZYDOWSKI, Nicolaus, gen. capit. cracov. 866.
 Znio (Zniev) in Slovakia, pertinet ad praeposituram thurocz. 920.
 Znióváralja (Klástor pod Znievom) in Slovakia 480; descriptio arcis 948; relatio de accepta possessione ex parte S.I. — 948-9.
 ZUCCONELLI, Daniel, italus, medicus cath. Princ. Transylv. 709.

Google

M
Original from
UNIVERSITY OF MICHIGAN

